4th INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

December 12-14, 2025,
Istanbul, Türkiye

PROCEEDINGS BOOK

Editor:
Dr. Zhuldyz Sakhi

2025

4TH INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

December 12-14, 2025,
Istanbul ,TÜRKİYE

PROCEEDINGS BOOK

Editor:
Dr. Zhuldyz SAKHI

ISBN: 979-8-89695-301-2

Date: 29.12.2025
Liberty Publishing House
Water Street Corridor New York, NY 10038
www.libertyacademicbooks.com
+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2025
The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The derivative works do not need to be licensed on the same terms.
adopted by Mariam Rasulan

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

4th INTERNATIONAL TURKIC and WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

DATE and PLACE

December 12-14, 2025,
Istanbul ,TÜRKİYE

ORGANIZATION

Association of Bulgarian Turks, Gaziantep University Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution Research and Application Center, and the Journal of Turkic World Women's Studies.

CONGRESS HONORARY BOARD MEMBERS

Rafet ULUTÜRK
Association President

CONGRESS CHAIR

Assoc. Prof. Dr. Ayşe ERKMEN
Gaziantep University / Türkiye

SECRETARY GENERAL

Dr. Menekşe Yıldız USLU, Türkiye

PARTICIPANTS COUNTRY

Albania, Azerbaijan, Brazil, China, Croatia, Egypt, India, Iran, Kazakhstan, Kosovo, Kyrgyzstan, Malaysia, Nigeria, Pakistan, Romania, Russia, Saudi Arabia, Sweden, Switzerland, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), United Arab Emirates (UAE), Uzbekistan

NUMBER of ACCEPTED PAPERS-92

Other countries-51

Türkiye-41

NUMBER of REJECTED PAPERS-43

SCIENCE COMMITTEE

Prof. Dr. Besim YILDIRIM, Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Evşen NAZİK, Çukurova University / Türkiye
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN, Atatürk University / Türkiye
Prof. Dr. Sibel KÜÇÜKOĞLU, Selçuk University / Türkiye
Prof. Dr. Derya TELLAN, Atatürk University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bahtinur MÖNGÖ, Erzurum Technical University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Figen KANBİR, Siirt University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mirna FAWAZ, Nursing, Beirut Arab University / Beirut
Assoc. Prof. Dr. Nurcan KIRCA, Akdeniz University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nuriye ÇELİK, Sinop University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Yılmaz TOKTAŞ, Amasya University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Süheyla ÜÇIŞIK ERBİLEN, Eastern Mediterranean University / Cyprus
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Kevser ŞEREFOĞLU DANIŞ, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Özkan AYDAR, Iğdır University / Türkiye
Dr. Ewa Stawicka, Warsaw University of Life Sciences / Warsaw
Dr. Ayodele Adebayo ALLAGBE, Université André Salifou de Zinder / Nigeria
Dr. Diana J. FOX, Bridgewater State University / USA
Dr. Franck AMOUSSOU, André Salifou Zinder University / Nigeria
Dr. Monday Akinola ALLAGBE, Abomey-Calavi University (UAC) / Benin
Dr. Petra PELLETIER, Université de Paris Cité, Institute of Psychology / France

ORGANIZING BOARD

Chair of the Organizing Committee
Dr. Zhuldyz SAKHI, İstanbul Ticaret University
Editor, Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi / Türkiye

Prof. Dr. Hacer Huseynova, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Lyudmila Efimova, M.K. Ammosov North-Eastern Federal University / Yakutia
Assoc. Prof. Dr. Zarine Dzhandosova, St. Petersburg State University / Russia
Assoc. Prof. Dr. Yılmaz TOKTAŞ, Amasya University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Arsan Hashim MAHMOO AL SAQEE, Erbil Salahaddin University / Iraq
Asst. Prof. Dr. Münire ŞAHİN, Kahramanmaraş Sütçü İmam University / Türkiye
Dr. Ulanbek KALMURZA UULU, Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Dr. Ümit ŞAHİN, National Defence University / Türkiye
Dr. Selma Başkan, İzmir University of Economics / Türkiye
Dr. İsmat Abbas, Baku / Azerbaijan

ASSOC.PROF DR.AYŞE ERKMEN

Congress President

Gaziantep University / Türkiye

Değerli Katılımcılar,

Sizleri en içten saygılarımla selamlıyorum. İstanbul'un kadim kültürünü ve çok katmanlı ruhunu yansıtan Bayrampaşa Belediyesi Mehmet Akif Ersoy Kültür Merkezi'nin ev sahipliğinde düzenlenen 4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi'ne hoş geldiniz.

Bu kongreler serisinin ilki, Türk dünyasının manevi ata yurdu Kazakistan'da; ikincisi kardeş ülke Azerbaycan'da; üçüncüsü ise Erzurum'da, Atatürk Üniversitesi'nin değerli katkıları ve ev sahipliğinde başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bugün ise bu köklü bilimsel geleneğin dördüncüsünü, medeniyetlerin kesişim noktası olan İstanbul'da sürdürmenin gururunu ve mutluluğunu yaşıyoruz. Her yıl artan ilgi, kadın araştırmalarının taşıdığı evrensel değerin ve kongremizin uluslararası bilimsel etkisinin en somut göstergesidir.

Bu yıl kongremize, 23 farklı ülkeden toplam 135 akademik çalışma başvurusu yapılmıştır. Gerçekleştirilen titiz ve çok yönlü değerlendirme sürecinin ardından, bu başvurulardan 92 nitelikli araştırma kongre programına dâhil edilmiştir. Katılımcılarımızın coğrafi dağılımı; İsviçre'den Çin'e, İsveç'ten Birleşik Arap Emirlikleri'ne, Brezilya'dan Rusya'ya uzanan geniş bir akademik temsiliyeti kapsamaktadır. Bu zengin ve çok sesli katılım, kadın araştırmalarının yalnızca yerel değil; sosyal, kültürel, ekonomik ve insani boyutlarıyla küresel bir mesele olduğunu bir kez daha güçlü biçimde ortaya koymaktadır.

Kadın araştırmaları, yalnızca geçmişin izlerini sürmekle sınırlı değildir; aksine, toplumsal cinsiyetin tüm yönlerini disiplinler arası ve analitik bir çerçevede ele alarak, daha adil, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir toplumların inşasına bilimsel bir temel sunar. Bu kongre; eğitimden istihdama, siyasetten sanata, kültürden sağlığa kadar geniş bir yelpazede kadın konulu çalışmaların ele alınacağı; çözüm odaklı, yenilikçi ve çok boyutlu akademik yaklaşımların geliştirileceği güçlü bir bilimsel platform oluşturacaktır.

Diliyorum ki bu akademik buluşma;
yeni düşünce alanlarının açılmasına,
disiplinler arası iş birliklerinin güçlenmesine,
uluslararası ortak projelerin doğmasına ve kadın çalışmalarının küresel etkisinin genişlemesine katkı sağlasın.

Ortak hedefimiz; daha eşitlikçi, daha adil ve daha kapsayıcı bir dünya düzeninin akademik zeminini güçlendirmektir. Bu inanç ve kararlılıkla, kongremizin verimli, ilham verici ve ufuk açıcı geçmesini temenni ediyorum.

Dear Participants,

I extend my most sincere regards and greetings to all of you. Welcome to the 4th International Turkic and World Women Research Congress, hosted at the Mehmet Akif Ersoy Cultural Center, a venue that embodies Istanbul's ancient cultural heritage and its multi-layered spirit under the auspices of the Bayrampaşa Municipality.

The first of this distinguished congress series was held in Kazakhstan, the spiritual ancestral homeland of the Turkic world; the second took place in Azerbaijan, our sister nation; and the third was successfully organized in Erzurum, graciously hosted and supported by Atatürk University. Today, we are proud and honored to carry this strong scientific tradition forward to its fourth chapter in Istanbul, a historic crossroads of civilizations. The growing interest observed each year stands as a clear indicator of both the universal significance of women's studies and the expanding international academic impact of our congress.

This year, the congress received 135 academic paper submissions from 23 different countries. Following a comprehensive and meticulous scientific review process, 92 high-quality research studies have been accepted into the official congress program. The geographical diversity of our participants—spanning from Switzerland to China, Sweden to the United Arab Emirates, Brazil to Russia—once again powerfully demonstrates that women's studies represent not only a local concern, but also a global human issue encompassing social, cultural, economic, and humanitarian dimensions. This rich and pluralistic participation will foster a more inclusive, multi-perspective, and solution-oriented academic discourse.

Women's studies go beyond tracing historical challenges; they provide a scientific foundation for building more equitable, inclusive, and sustainable societies by examining all dimensions of gender through an interdisciplinary and analytical framework. This congress will serve as an influential academic platform for addressing women-centered research across a broad spectrum—including education, employment, politics, arts, culture, and health—while encouraging innovative, multi-dimensional, and impact-driven scholarly approaches.

I hope this academic gathering will contribute to:

the exploration of new intellectual horizons,

the strengthening of interdisciplinary collaboration, and the emergence of international joint research initiatives, ultimately expanding the global reach and academic influence of women-centered studies.

Our collective mission is to reinforce the academic groundwork necessary for constructing a more equitable, just, and inclusive global order. With this conviction, I sincerely hope that our congress will be intellectually productive, inspiring, and forward-looking for all participants.

ÖN SÖZ

Kadınlar, tarih boyunca toplumların temel dinamiğini oluşturmuş ve medeniyetlerin gelişiminde belirleyici roller üstlenmiştir. Buna rağmen, geçmişte olduğu gibi bugün de toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların potansiyellerini tam anlamıyla hayata geçirmelerini engelleyen temel sorunlardan biri olmayı sürdürmektedir. Bu sorunun kökenleri, kültürel, sosyal ve ekonomik yapıların derinliklerinde yer almaktadır.

12–14 Aralık 2025 tarihlerinde Bayrampaşa Belediyesi Mehmet Akif Ersoy Kültür Merkezi'nde düzenlenen 4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi, bu önemli konuyu kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Kongre; Bayrampaşa Belediyesi, Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi, Bulgaristan Türkleri Derneği ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü'nün katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bu etkinlikte, alanında uzman akademisyen ve araştırmacılar yüz yüze ve çevirim içi katılımlarla bir araya gelerek kadınların karşılaştığı zorlukları, başarılarını ve gelecek vizyonlarını tartışmıştır. Kongre bildirileri; tarihten siyasete, sanattan ekonomiye kadar pek çok alanda kadın konusuna ışık tutmakta ve eşitlik için somut öneriler/katkılar sunmaktadır. Bu çalışmalar, kadınların toplumsal dönüşümün ana aktörü olduğunu ve hayatın her alanında aktif rol almaları gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

23 farklı ülkeden katılımın olduğu kongre hakkında detaylı bilgiye www.kadinkongresi.org adresinden ulaşabilirsiniz. Elinizdeki bu kitap, sunulan bildirilerin bir derlemesi olup kadın araştırmaları alanındaki güncel gelişmeleri takip edenler için değerli bir kaynaktır. Kitapta yer alan çalışmaların, kadınların sorunlarının ve çözüm yollarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanıyoruz. Değerli çalışmalarıyla bu kitabın oluşmasını sağlayan tüm akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ederiz. Bu çalışmanın, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine katkı sunmasını temenni ederiz.

EDİTÖR:
Dr. Zhuldyz SAKHI

FOREWORD

Throughout history, women have formed the fundamental dynamics of societies and undertaken decisive roles in the development of civilizations. Despite this, gender inequality-both in the past and today-continues to be one of the primary obstacles preventing women from fully realizing their potential. The roots of this issue lie deep within cultural, social, and economic structures.

The 4th International Congress on Turkish and World Women's Studies, held on December 12–14, 2025, at the Bayrampaşa Municipality Mehmet Akif Ersoy Cultural Center, addressed this important issue comprehensively. The congress was held with the contributions of Bayrampaşa Municipality, the Journal of Turkic World Women's Studies, the Association of Turks of Bulgaria, and Gaziantep University's Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution Research and Application Center. At this event, expert academics and researchers came together in both face-to-face and online sessions to discuss the challenges women face, their achievements, and their visions for the future. The congress papers shed light on women's issues in many fields-from history to politics, and art to economics- while offering concrete suggestions for equality. These studies have once again demonstrated that women are the main actors in social transformation and must play active roles in every aspect of life.

With participants from 23 different countries, more information about the congress can be found at www.kadinkongresi.org. This book is a collection of the papers presented and serves as a valuable resource for those following the latest developments in women's studies. We believe that the works in this book will contribute to a better understanding of women's problems and their solutions. We would like to thank all the academics and researchers who contributed to this book with their valuable work. We hope this study strengthens the steps taken toward achieving gender equality.

EDITOR:
Dr. Zhuldyz SAKHI

Photo Gallery

KONGRESİ
12-14 ARAL
MEHMET A
KÜLTÜR
HAS ODA-BA
İSTANB

TÜRK VE DÜNYA
KADIN ARAŞTIRMALARI
KONGRESİ
12-14 ARALIK 2025
DTGB
ÜLTÜR

Photo Gallery

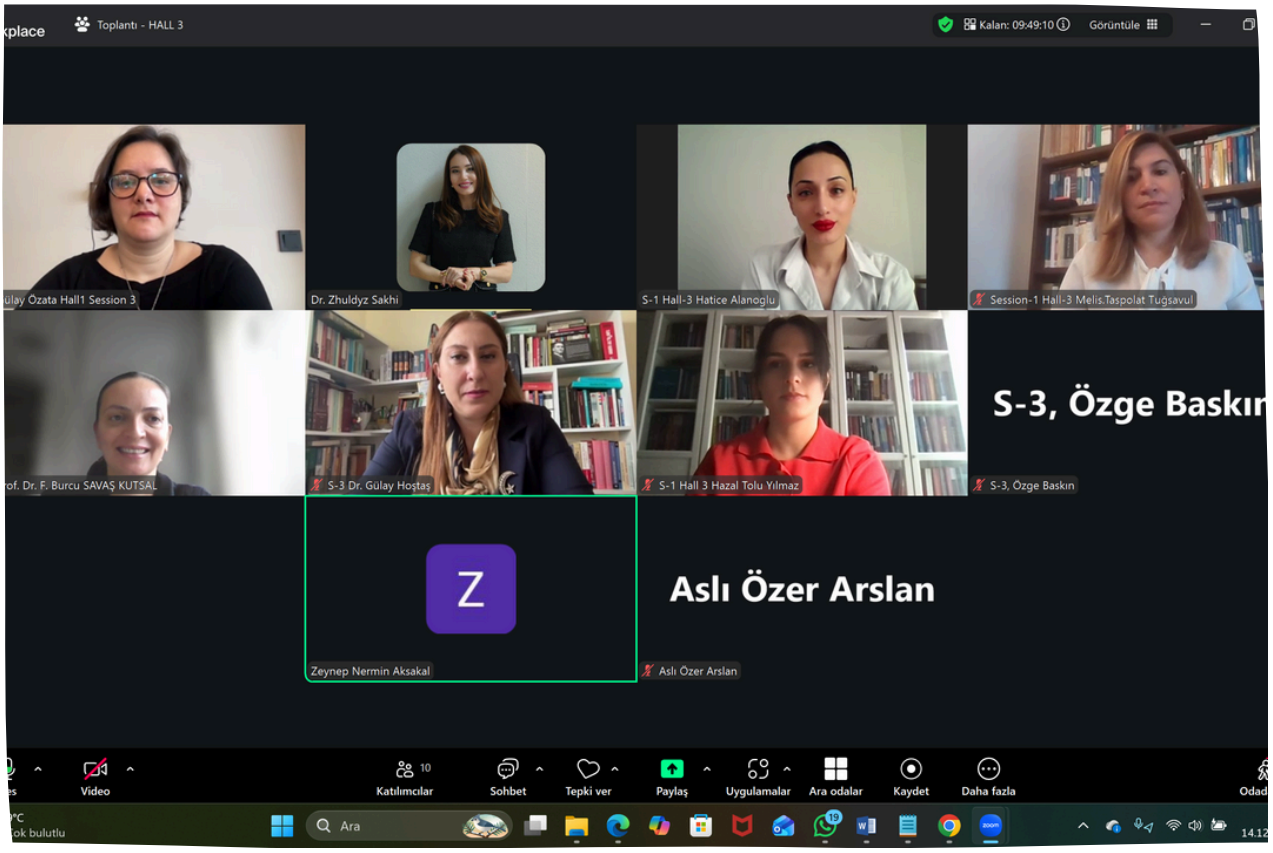
Photo Gallery

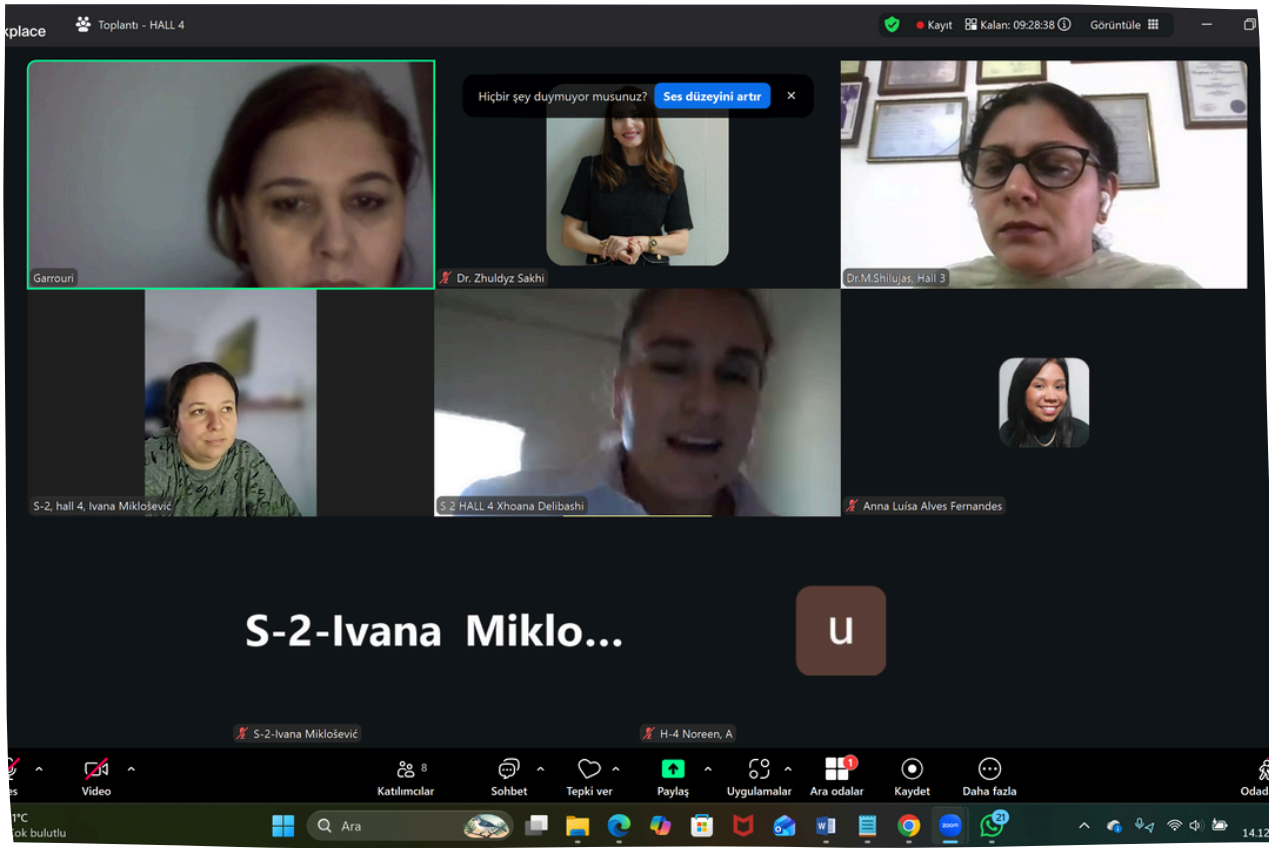

Mirkholikova
Charos
Khabibullaevna
Affiliation: Associate Professor of the Institute for the
Study of Youth Problems and the Training of Promising
Personnel under the Agency for Youth Affairs of the
Republic of Uzbekistan

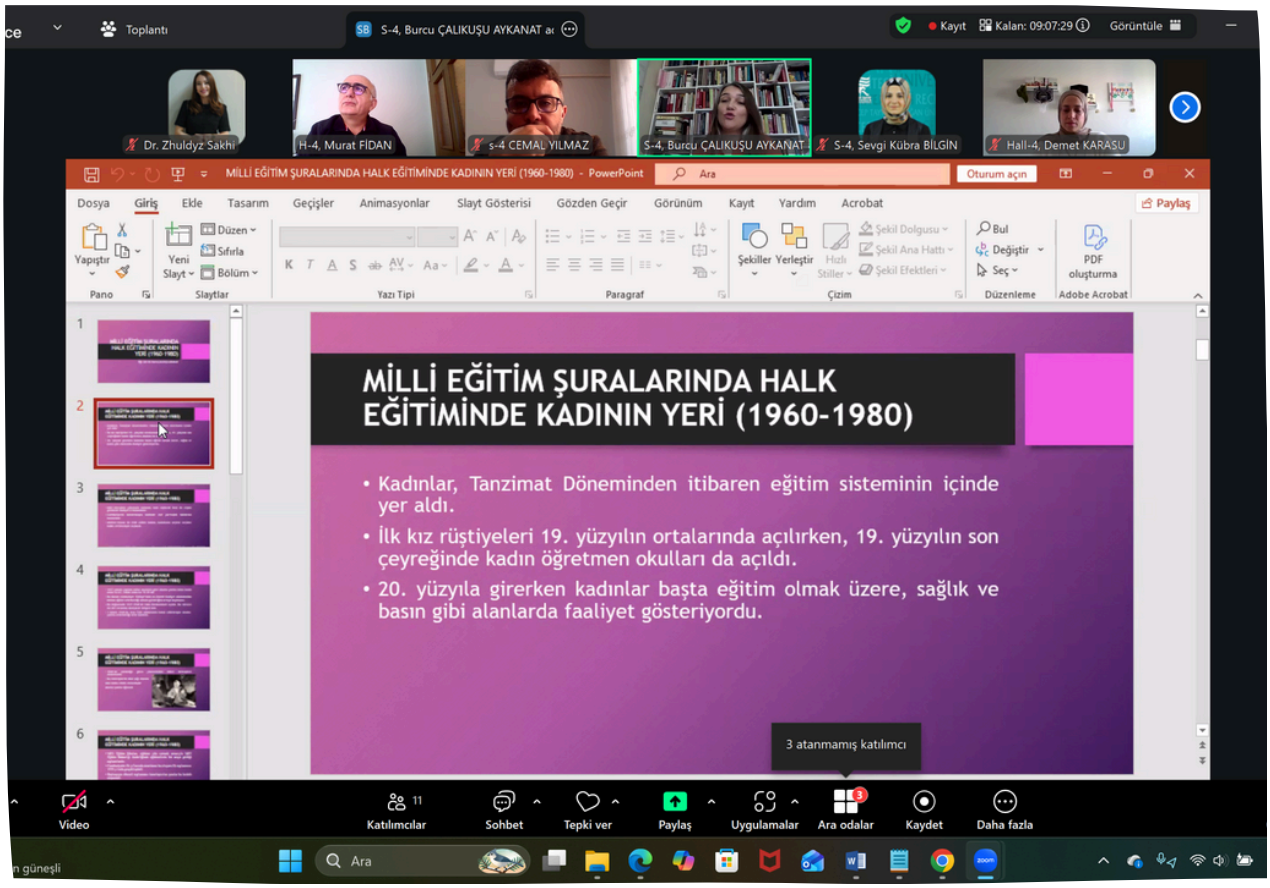

Mülkiyeti Geri Almak:
Mersin Modeli
• Sistemde Bir Çatlak: Mersin Kan Portakalı Coğrafi İşaret Tescili.
• Devrim Niteliğindeki Fark: Tescil sahibi, bir Ticaret Odası veya Belediye değil, doğrudan bir kadın kooperatifi: Mersinden Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi.
• Anlamı: Bu, sadece bir ürünün tescili değil, aynı zamanda o ürün üzerindeki 'söz hakkının' da tescilidir.

Toplantı - HALL 3
Kalan: 09:49:10
Görüntüle
Dr. Zhuldyz Sakhi
S-1 Hall-3 Hatice Alanoglu
Session-1 Hall-3 Melis.Taspolat Tuğsavul
S-3 Dr. Gülay Hoştaş
S-1 Hall 3 Hazal Tolu Yılmaz
S-3, Özge Baskın
Z
Zeynep Nermin Aksakal
Aslı Özer Arslan
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla

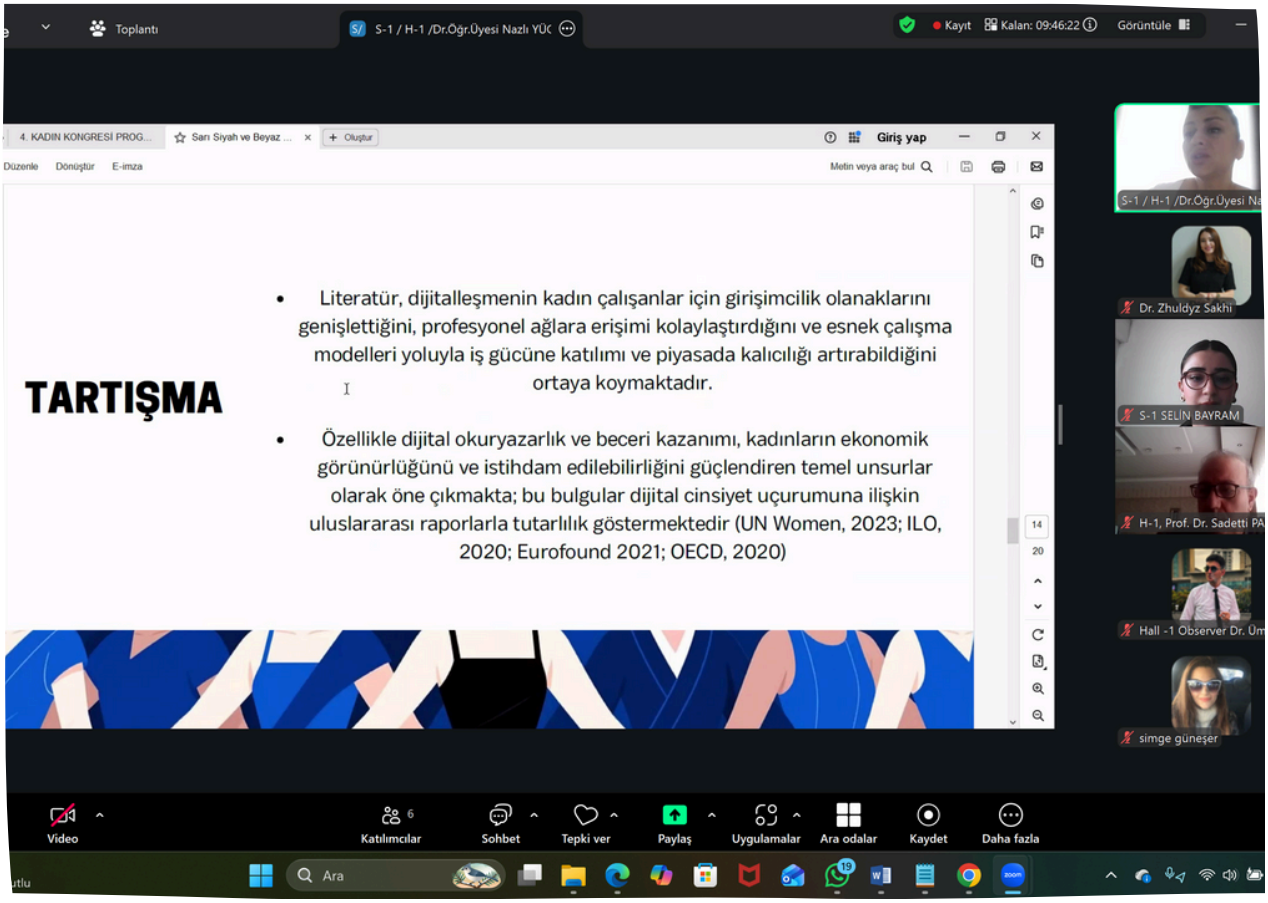

Toplantı
YAĞMUR SÜRMELİ adlı kişinin ekı
Kayıt
Kalan: 09:51:53
Görüntüle
S-2, İlke Bezen Tozkoparan
Vahit Çiftçi
esra
ensar lokmanoglu
S1_Burcu Sena T...
Başak
S1_Burcu Sena Tosun
4. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ, 12-14 Aralık 2025
IV. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS, December 12-14, 2025
IV. WOMEN AND MODERN IMAGES IN TURKIC CULTURE
PRİMER DİSMENORESİ OLAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE UYGULANAN KİNEZYO BANTLAMANIN AĞRI, STRES, UYKU VE YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: RANDOMİZE KONTROLLÜ ÇALIŞMA
YAĞMUR SÜRMELİ[1], PROF. DR. DUYGU VEFİKULUÇAY YILMAZ[2]
[1]Dr. Öğr. Üyesi Yağmur SÜRMELİ, Toros Üniversitesi
[2]Prof. Dr. Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ, Mersin Üniversitesi
Ses
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla

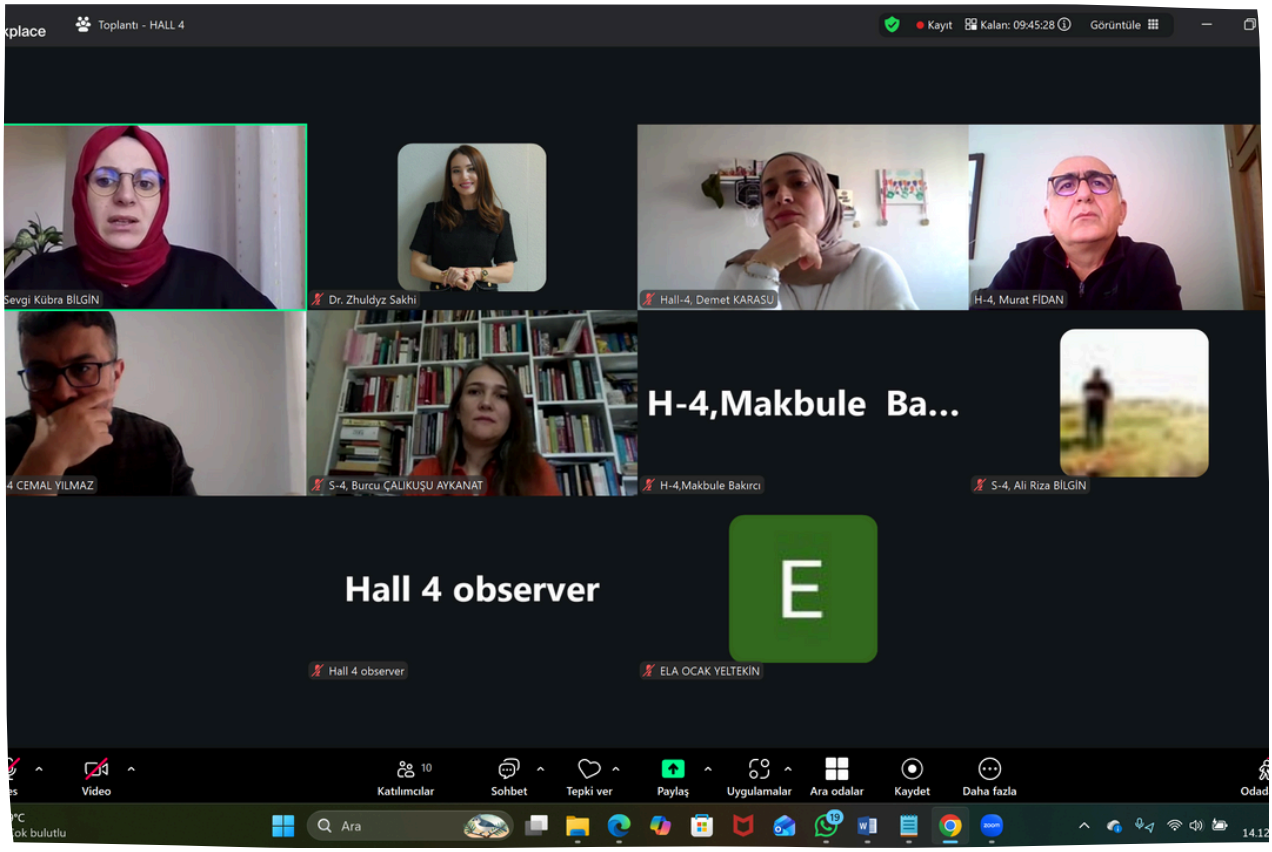

Toplantı
IKSAD INSTITUTE adlı kullanıcının Pow
Görüntüle
121314
Dr. Zhuldyz Sakhi
H-1, Sergül VURAL KARA
GHADA HAMOUDA
S 2 HALL 4 Xhoana Delibashi
Gokhan Savas
H-4 Aknur Yeleu...
H-4 Aknur Yeleussizova
IKSAD INSTITUTE
Нариман жакс...
Нариман жаксылыкович
S-1 , Halime Gün...
S-1 , Halime Gündüz
Dr.M.Shilujas, H...
Dr.M.Shilujas, Hall 3
Hall 4 observer
Hall 4 observer
Hall-1 Observer - Dr. Ümit Şahin
S-2-Ivana Mikloš...
S-2-Ivana Mikloševi
Ainaziya Rakhim...
Ainaziya Rakhimova
DELL
DELL
Раушан Улыкпа...
Раушан Улыкпановна
S-2, H- 1 FATMA...
S-2, H- 1 FATMA YILDIRMIŞ
Aknur Zhanatkh...
Aknur Zhanatkhankyzy
ana
ana
D
111020221358 Dana Kuryshzhan
A
ALANOUD A
Dariga Sabyrova
Dariga Sabyrova
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Oturum sahibi araçları
AI Companion
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

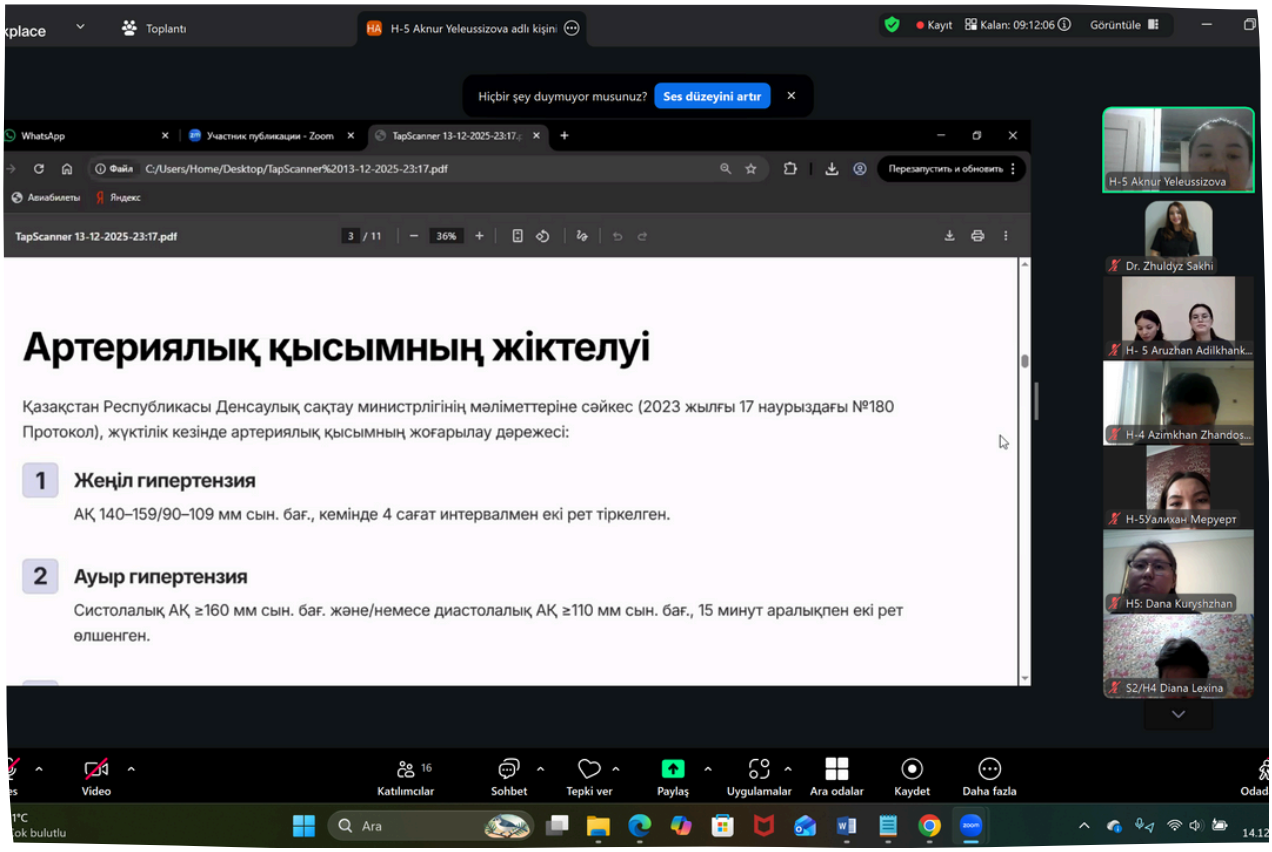

Toplantı - HALL 4
Kayıt
Kalan: 09:28:38
Görüntüle
Hiçbir şey duymuyor musunuz?
Ses düzeyini artır
Garrouri
Dr. Zhuldyz Sakhi
Dr.M.Shilujas, Hall 3
S-2, hall 4, Ivana Mikloševi
S 2 HALL 4 Xhoana Delibashi
Anna Luísa Alves Fernandes
S-2-Ivana Miklo...
u
S-2-Ivana Miklošević
H-4 Noreen, A
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

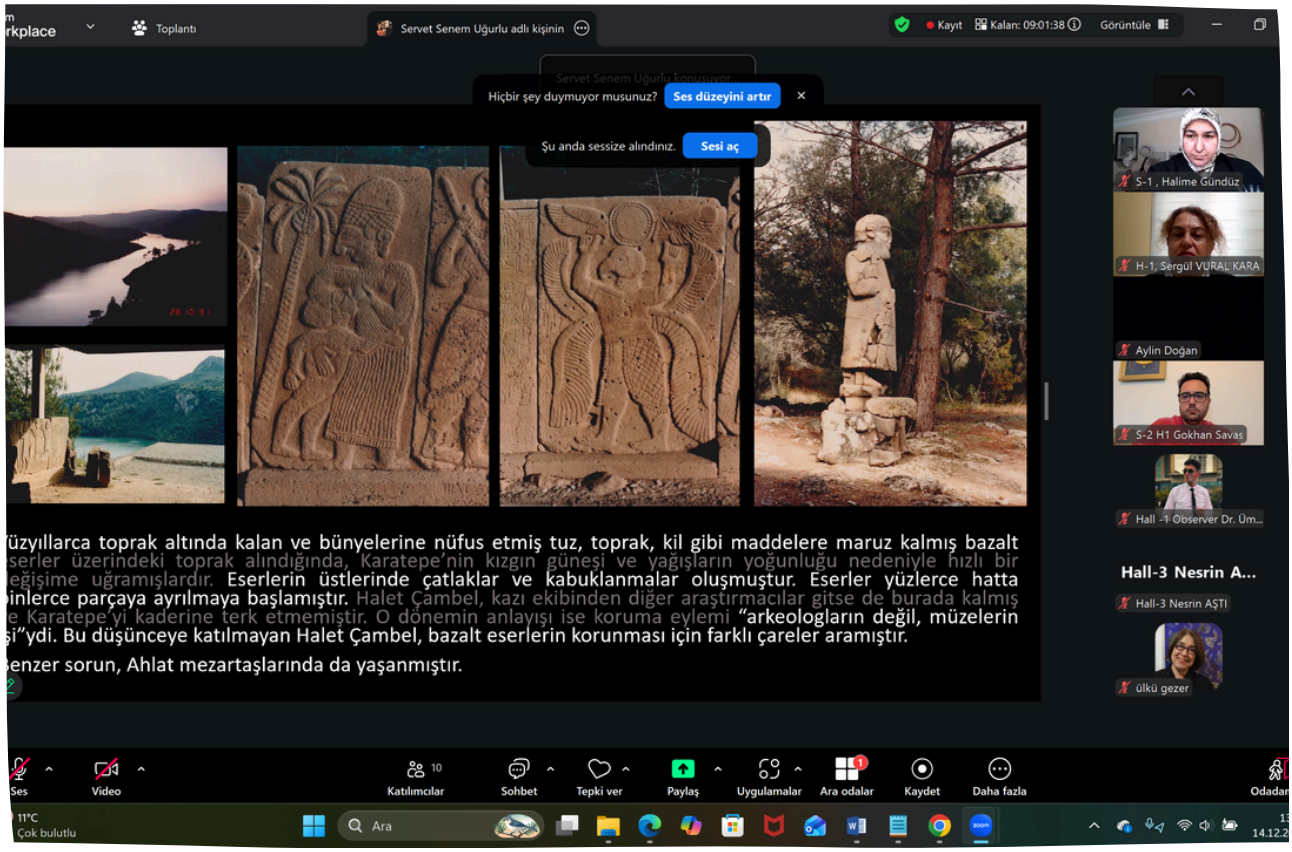

Toplantı
S-4, Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT ar
Kayıt
Kalan: 09:07:29
Görüntüle
Dr. Zhuldyz Sakhi
H-4, Murat FİDAN
s-4 CEMAL YILMAZ
S-4, Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT
S-4, Sevgi Kübra BİLGİN
Hall-4, Demet KARAŞU
MİLLİ EĞİTİM ŞURALARINDA HALK EĞİTİMİNDE KADININ YERİ (1960-1980) - PowerPoint
Oturum açın
Paylaş
MİLLİ EĞİTİM ŞURALARINDA HALK EĞİTİMİNDE KADININ YERİ (1960-1980)
• Kadınlar, Tanzimat Döneminden itibaren eğitim sisteminin içinde yer aldı.
• İlk kız rüştiyeleri 19. yüzyılın ortalarında açılırken, 19. yüzyılın son çeyreğinde kadın öğretmen okulları da açıldı.
• 20. yüzyıla girerken kadınlar başta eğitim olmak üzere, sağlık ve basın gibi alanlarda faaliyet gösteriyordu.
3 atanmamış katılımcı
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı - HALL 2
Kayıt
Kalan: 08:25:31
Görüntüle
Dr. Zhuldyz Sakhi
S1_Burcu Sena Tosun
Vahit Çiftçi
Fatma ER
ensar lokmanoglu Hall -3
h1: ülkü gezer
Y
YAĞMUR SÜRMELİ
Cansu Ağralı
Başak
Başak
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı
S-1 / H-1 /Dr.Öğr.Üyesi Nazlı YÜC
Kayıt
Kalan: 09:46:22
Görüntüle
Giriş yap
TARTIŞMA
Literatür, dijitalleşmenin kadın çalışanlar için girişimcilik olanaklarını genişlettiğini, profesyonel ağlara erişimi kolaylaştırdığını ve esnek çalışma modelleri yoluyla iş gücüne katılımı ve piyasada kalıcılığı artırabildiğini ortaya koymaktadır.
Özellikle dijital okuryazarlık ve beceri kazanımı, kadınların ekonomik görünürlüğünü ve istihdam edilebilirliğini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmakta; bu bulgular dijital cinsiyet uçurumuna ilişkin uluslararası raporlarla tutarlılık göstermektedir (UN Women, 2023; ILO, 2020; Eurofound 2021; OECD, 2020)
Dr. Zhuldyz Sakhi
S-1 SELİN BAYRAM
H-1, Prof. Dr. Sadetti PA
Hall -1 Observer Dr. Üm
simge güneşer
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı - HALL 4
Kayıt
Kalan: 09:45:28
Görüntüle
Sevgi Kübra BİLGİN
Dr. Zhuldyz Sakhi
Hall-4, Demet KARASU
H-4, Murat FİDAN
4 CEMAL YILMAZ
S-4, Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT
H-4,Makbule Ba...
H-4,Makbule Bakırcı
S-4, Ali Rıza BİLGİN
Hall 4 observer
E
Hall 4 observer
ELA OCAK YELTEKİN
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı
H-5 Aknur Yeleussizova adlı kişini
Kayıt
Kalan: 09:12:06
Görüntüle
Hiçbir şey duymuyor musunuz?
Ses düzeyini artır
WhatsApp
Участник публикации - Zoom
TapScanner 13-12-2025-23:17
C:/Users/Home/Desktop/TapScanner%2013-12-2025-23:17.pdf
Перезапустить и обновить
Авиабилеты
Яндекс
TapScanner 13-12-2025-23:17.pdf
3 / 11
36%
Артериялық қысымның жіктелуі
Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметтеріне сәйкес (2023 жылғы 17 наурыздағы №180 Протокол), жүктілік кезінде артериялық қысымның жоғарылау дәрежесі:
1
Жеңіл гипертензия
АҚ 140–159/90–109 мм сын. бағ., кемінде 4 сағат интервалмен екі рет тіркелген.
2
Ауыр гипертензия
Систолалық АҚ ≥160 мм сын. бағ. және/немесе диастолалық АҚ ≥110 мм сын. бағ., 15 минут аралықпен екі рет өлшенген.
H-5 Aknur Yeleussizova
Dr. Zhuldyz Sakhi
H- 5 Aruzhan Adilkhank...
H-4 Azimkhan Zhandos...
H-5Уалихан Мерует
H5: Dana Kuryshzhan
S2/H4 Diana Lexina
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

Toplantı
Servet Senem Uğurlu adlı kişinin
Kayıt
Kalan: 09:01:38
Görüntüle
Hiçbir şey duymuyor musunuz?
Ses düzeyini artır
Şu anda sessize alındınız.
Sesi aç
üzyıllarca toprak altında kalan ve bünyelerine nüfus etmiş tuz, toprak, kil gibi maddelere maruz kalmış bazalt
serler üzerindeki toprak alındığında, Karatepe'nin kızgın güneşi ve yağışların yoğunluğu nedeniyle hızlı bir
ğişime uğramışlardır. Eserlerin üstlerinde çatlaklar ve kabuklanmalar oluşmuştur. Eserler yüzlerce hatta
inlerce parçaya ayrılmaya başlamıştır. Halet Çambel, kazı ekibinden diğer araştırmacılar gitse de burada kalmış
e Karatepe'yi kaderine terk etmemiştir. O dönemin anlayışı ise koruma eylemi "arkeologların değil, müzelerin
şi"ydi. Bu düşünceye katılmayan Halet Çambel, bazalt eserlerin korunması için farklı çareler aramıştır.
enzer sorun, Ahlat mezartaşlarında da yaşanmıştır.
S-1 , Halime Gündüz
H-1, Sergül VURAL KARA
Aylin Doğan
S-2 H1 Gokhan Savas
Hall -1 Observer Dr. Üm...
Hall-3 Nesrin A...
Hall-3 Nesrin AŞTI
ülkü gezer
Ses
Video
Katılımcılar
Sohbet
Tepki ver
Paylaş
Uygulamalar
Ara odalar
Kaydet
Daha fazla
Ara

4. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

IV. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

December 12-14, 2025,
İstanbul, Türkiye

KONGRE PROGRAMI

CONGRESS PROGRAM

Yüz yüze/ Face to face

Participant Countries (23)

Albania, Azerbaijan, Brazil, China, Croatia, Egypt, India, Iran, Kazakhstan, Kosovo, Kyrgyzstan, Malaysia, Nigeria, Pakistan, Romania, Russia, Saudi Arabia, Sweden, Switzerland, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), United Arab Emirates (UAE), Uzbekistan

Opening Ceremony

Mehmet Akif Ersoy Kültür Merkezi, İstanbul, Türkiye
Yenidoğan, Abdi İpekçi Cd. No:70, 34030 Bayrampaşa/İstanbul

10:00: 10:30	**KAYIT / REGISTRATION**
10:30-11:00	**AÇILIŞ KONUŞMALARI/ OPENING SPEECHES** **Assoc. Prof. Dr. Ayşe ERKMEN** **President of Congress** Gaziantep Universitesi / Türkiye **Rafet ULUTÜRK** BULTÜRK Dernek Başkanı İstanbul / Türkiye **İbrahim AKIN** **Bayrampaşa Belediye Başkanı** İstanbul / Türkiye
11:00-11:15	**Davetli Konuşmacı: Doç. Dr. Yonca ALTINDAL** Balıkesir Üniversitesi, Türkiye ***İktisadi Yaşamda Kadın Olarak Zorlu Yolları Aşmak: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyolojik Bir Yaklaşım*** ***Overcoming Difficult Roads As A Woman In Economic Life: A Sociological Approach Through The Turkish Example***
11:15-11:30	**MÜZİK DİNLETİSİ / CONCERT** **Solist: Ecem Tuğçe AKBULUT** (Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı) **Solist: Lezzet MÜLAZIMOĞLU** (Türk Dünyası Müzik ve Halk Dansları Topluluğu Kopız Sanatçısı)
11:30 – 11:50	**Resim Sergisi Açılışı / Opening of Painting Exhibition** **4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi** **Ulusal Davetli Karma Sergisi** **Kuratör: Doç. Dr. Kübra ŞAHİN ÇEKEN** Arel Üniversitesi / Türkiye
11:50 – 12:20	**KAHVE ARASI / COFFEE BREAK**
12:30-15:00	**BİLDİRİ SUNUMLARI / PRESENTATIONS**
15:00-16:00	**GALA YEMEĞİ / GALA DINNER**
16:00-16:30	**Kapanış /CLOSING**

Ankara Time

$12^{30} : 14^{30}$

13.12.2025

Session-1
Hall-1

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Ayşe Erkmen

TÜRK DÜNYASINDA KADININ TARİHSEL VE KÜLTÜREL TEMSİLİ

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Hazal ORGUN SİNAN	*Selçuk Üniversitesi, Türkiye*	**Süreğen Güvencesizlik Kıskancında "Diken Üstünde" Yaşamak** LIVING ON TENTERHOOKS WITHIN THE GRIP OF PERPETUAL PRECARITY
Arş. Gör. Aslıhan YILMAZ	*Marmara Üniversitesi, Türkiye*	**Kadına İlişkin Eski Türkçe *Kırkın* Sözcüğü Üzerine** ON THE OLD TURKIC WORD *KIRKIN* RELATED TO WOMEN
Ruganiyat MUSAEVA	*A. İ. Herzen Rus Devlet Pedagoji Üniversitesi, Dağıstan Şubesi, Mahaçkala, Rusya*	**Концепт «Женщина» В Кумыкской Языковой Картине Мира (На Материале Паремиологических Единиц)** THE CONCEPT «WOMAN» IN THE KUMYK LINGUISTIC WORLDVIEW (BASED ON PAREMIOLOGICAL UNITS)
Kamola ABDUVALIEVA	*Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi , Özbekistan*	**Özbek ve Türk Atasözlerinde Kadın İmgesinin Karşılaştırmalı İncelemesi** A COMPARATIVE STUDY OF THE REPRESENTATION OF WOMEN IN UZBEK AND TURKISH PROVERBS
Doç. Dr. Zhannat KADENOVA	B. Sydykov Osh Devlet Üniversitesi, Kırgızistan	**Türk Toplumlarında Kadının Yeri: Kültürel Miras ile Ulusal Kimlik Arasında** THE PLACE OF WOMEN IN TURKIC SOCIETIES: BETWEEN CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY
Fazilat MUHAMMADIYEVA	Ali Şir Nevâî Üniversitesi, Özbekistan	**Cedit Matbuatında Kadın Konusunun İşlenişi** REPRESENTATION OF WOMEN IN JADID PRESS
Doç. Dr. Barchin SHUKUROVA	Sarbon Üniversitesi, Özbekistan	**Kadin Karakterin Zitliklar Araciliğiyla Çözümlemesi: Mastonbibi'nin Roman İçindeki Yeri** THE REPRESENTATION OF A WOMAN THROUGH CONTRASTS: THE ROLE OF MASTONBIBI IN THE NOVEL

Ankara Time

$12^{30} : 14^{30}$

13.12.2025

Session-1

Hall-2

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ

TOPLUMSAL CINSIYET, KÜLTÜREL TEMSIL VE KADIN ÖZNELLIĞI

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Lale AYDIN TUNÇ	İstanbul Üniversitesi, Türkiye	**1995 Pekin Dünya Kadın Konferansının Çin Edebiyatına Yansımaları** REFLECTIONS OF THE 1995 BEIJING WORLD WOMEN'S CONFERENCE ON CHINESE LITERATURE
Maftuna AHMADJONOVA	Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbekistan	HISTORICAL-SEMANTIC DYNAMICS OF GENDER AND KINSHIP TERMINOLOGY: MULTIPLE MEANING MODEL OF THE LEXEMS "WOMAN" AND "GIRL" IN MAHMUD KASHGARI'S "DEVONU LUG'OTIT-TURK"
Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ, Prof. Dr. Nuray AKBUDAK, Seçil OKUMUŞ, Hasibe ÇORUH	Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye	**Spor ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği** SPORT AND GENDER EQUALITY
Meltem AĞRIKLI	Ankara Üniversitesi, Türkiye	**Görünmeyen Emek, Mülksüzleştirilen Bilgi: Fikri Mülkiyet Rejiminin Eril Epistemolojisi Üzerine Sosyo-Hukuki Bir İnceleme** INVISIBLE LABOR, DISPOSSESSED KNOWLEDGE: A SOCIO-LEGAL EXAMINATION ON THE MASCULINE EPISTEMOLOGY OF THE INTELLECTUAL PROPERTY REGIME
Dr. Öğr. Üyesi Harun COŞKUN	İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye	**Türkülerin Belleğinde Kadın İmgesi: Python Destekli Dil Bilimsel Veri Çözümlemesi** THE IMAGE OF WOMAN IN THE MEMORY OF FOLK SONGS: PYTHON SUPPORTED LINGUISTIC DATA ANALYSIS
Assoc. Prof. Dr. Charos Mirkholikova	Gençlik Sorunları Araştırma ve Gelecek Vadeden Personel YetiştirmeEnstitüsü, Özbekistan	**Genç Kadın Liderlerde Spiritüel Zekâ ile Liderlik Potansiyeli Arasındaki İlişki** THE RELATIONSHIP BETWEEN SPIRITUAL INTELLIGENCE AND LEADERSHIP POTENTIAL IN YOUNG WOMEN LEADERS
Zulkhumor Yusufjonovna	Muhammedşerif Sufizoda Namangan Bölgesel Çocuk Kütüphanesi	**Kadınların Okuma Alışkanlıklarının Aile Kültüründeki Rolü: "Kitap Dostu" Bir Ev Ortamı Oluşturmak** THE ROLE OF WOMEN'S READING HABITS IN FAMILY CULTURE: CREATING A "BOOK-FRIENDLY" HOME ENVIRONMENT

4. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ

IV. INTERNATIONAL TURKIC AND WORLD WOMEN'S STUDIES CONGRESS

December 12-14, 2025,
İstanbul, Türkiye

KONGRE PROGRAMI

CONGRESS PROGRAM

(Online)

Participant Countries (23)

Albania, Azerbaijan, Brazil, China, Croatia, Egypt, India, Iran, Kazakhstan, Kosovo, Kyrgyzstan, Malaysia, Nigeria, Pakistan, Romania, Russia, Saudi Arabia, Sweden, Switzerland, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC), United Arab Emirates (UAE), Uzbekistan

Zoom Meeting ID: 980 5004 4999
Zoom Passcode: 121314

https://zoom.us/j/98050044999?pwd=aDGLxO9ylypirhb8zdlWyBNbJkf6xY.1

IV. WOMEN AND MODERN IMAGES IN TURKIC CULTURE

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The presentation will have **15 minutes** (including questions and answers).
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on at least %70 of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,
exp. H -1, Zhuldyz SAKHI

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Sunumlar için **10 dakika** (soru ve cevaplar dahil) süre ayrılmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden **10 dk öncesinde** oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

Zoom'a giriş yaparken önce lütfen adınızı, soyadınızı ve SALON numaranızı yazınız
Örnek: S-1, Zhuldyz SAKHI

Ankara Time
10^{00} : 12^{00}

Session-1
Hall-1

HEAD OF SESSION: Prof. Dr. Sadettin PAKSOY, Dr. Öğr. Üyesi Nazlı YÜCEOL
WOMEN IN BUSINESS, ECONOMY AND GOVERNANCE
14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Öğr. Gör. Emrullah TEKİN, Doç. Dr.Armağan TÜRK	*Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Türkiye*	İş Dünyasında Kadın Yöneticiler: Karşılaştırmalı Bir Analiz WOMEN MANAGERS IN BUSINESS: A COMPARATIVE ANALYSIS
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı YÜCEOL	*İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye*	İş Yaşaminda Kadin Çalişanlarin Dijital Dönüşüm Deneyimleri, Firsatlar Ve Zorluklar: 2019–2025 Arasinda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Hizli Kanit Değerlendirmesi DIGITAL TRANSFORMATION EXPERIENCES, OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF FEMALE WORKERS IN BUSINESS LIFE: A RAPID EVIDENCE ASSESSMENT FROM A GENDER EQUALITY PERSPECTIVE BETWEEN 2019–2025
Selin Bayram	*Sakarya Üniversitesi, Türkiye*	Kadın Belediye Başkanları Fark Yaratıyor mu? Belediye Başkanı Kadın Olan Belediyeler Üzerinden Nitel Bir İnceleme Do Female Mayors Make a Difference? A Qualitative Analysis of Municipalities Governed by Women
Münevver ŞEHİTOĞLU	*Zürih Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, İsvişre*	20. Yüzyil Türkiye'sinde Kadin Ekonomisinin Dönüşümü:Sükûfe Nihal THE TRANSFORMATION OF WOMEN'S ECONOMY IN 20TH-CENTURY TURKIYE:SÜKÛFE NİHAL
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY	*Gaziantep Üniversitesi, Türkiye*	Doğum Oraninin İşgücü Ve Ekonomi Üzerine Etkileri THE EFFECTS OF BIRTH RATE ON THE LABOR FORCE AND THE ECONOMY
Dr. Pınar ŞAŞMAZ KAVAS Dr. Simge GÜNEŞER Dr. Kholoud SALEH	*Girne American Univercity, Suriye Devleti, Şam Şehri – Yüksek İşletme Enstitüsü*	Yorgun Kadin Kentleri: Tükenmişlik, Mekânsal Stres Ve Görsel İletişim Üzerinden Kadinlarin Kentsel Deneyimi TIRED CITIES FOR TIRED WOMEN: URBAN BURNOUT, SPATIAL STRESS, AND VISUAL COMMUNICATION IN WOMEN'S URBAN EXPERIENCE
Dr. Pınar ŞAŞMAZ KAVAS Dr. Simge GÜNEŞER Dr. Kholoud SALEH	*Girne American Univercity, Suriye Devleti, Şam Şehri*	Kadin Odakli Mekân Tasariminda İletişim Ve Pazarlama Stratejileri COMMUNICATION AND MARKETING STRATEGIES
Sharofat ERKINOVA	*Gençlik Meseleleri Araştırma ve Gelecek Vaat Eden Kadroların Yetiştirilmesi Enstitüsü*	Siyasette Kadınlar Ve Kapsayıcı Yönetişimdeki Rolleri WOMEN IN POLITICS:CONTEMPORARY DYNAMICS,BARRIERS,AND PATHWAYS TO INCLUSIVE GOVERNANCE.
Shoaib Alam Siddiqui Arpita Sharma Md Aslam Mia	*Symbiosis Institute of Business Management Pune,*	DO ENVIRONMENTAL POLICIES PROMOTE GENDER DIVERSITY IN MICROFINANCE

Lucia Dalla Pellegrina Abdul Hadi Zulkafli	*Symbiosis International University, Pune, India*	INSTITUTIONS? AN INTERNATIONAL EVIDENCE

Ankara Time

$10^{00} : 12^{00}$

Session-1

Hall-2

HEAD OF SESSION: Dr. Öğr. Üyesi Fatma ER, Dr . Begüm AÇIK YAVUZ

WOMEN'S HEALTH AND PSYCHOSOCIAL LIFE DYNAMICS

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Yağmur SÜRMELİ Prof. Dr. Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ	*Toros Üniversitesi Mersin Üniversitesi, Türkiye*	Primer Dismenoresi Olan Üniversite Öğrencilerine Uygulanan Kinezyo Bantlamanın Ağrı, Menstrüel Semptom, Stres, Uyku Ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi: Randomize Kontrollü Çalışma THE EFFECT OF KINESIO-TAPING ON PAIN, MENSTRUAL SYMPTOM, STRESS, SLEEP AND QUALITY OF LIFE IN UNIVERSITY STUDENTS WITH PRIMARY DYSMENORRHEA: A RANDOMIZED CONTROLLED STUDY
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KESKİN TÖRE, Dr.Cansu AĞRALI	*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye*	Doğal Afetlerin Sessiz Yükü: Depremin Kadin Sağliği Üzerindeki Etkileri-Geleneksel Derleme THE SILENT BURDEN OF NATURAL DISASTERS: THE EFFECTS OF EARTHQUAKES ON WOMEN'S HEALTH – A TRADITIONAL REVIEW
Dr. Begüm AÇIK YAVUZ	*Tarsus Üniversitesi Türkiye,*	İnfertil Çiftlerde Aile ve Çift Terapisinin Etkililiği:Sağlıklı Aileler ve Güçlü Toplumlar İçin Psikososyal Bir Yaklaşım THE EFFECTIVENESS OF FAMILY AND COUPLES THERAPY IN INFERTILE COUPLES:A PSYCHOSOCIAL APPROACH FOR HEALTHY FAMILIES AND STRONGER COMMUNITIES
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ER, Prof. Dr.Serap ALTUNTAŞ	*Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Türkiye*	Hemşirelikte Duygu Yönetimi EMOTION MANAGEMENT IN NURSING
Dr. Öğr. Üyesi İlke Bezen TOZKOPARAN, Fatma YILMAZ	*Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Elazığ, Türkiye*	Çevre Sorunlarindan Çevresel Adalete: Kadin Sağliği Bağlaminda Kavramsal Bir Değerlendirme FROM ENVIRONMENTAL PROBLEMS TO ENVIRONMENTAL JUSTICE: A CONCEPTUAL EVALUATION IN THE CONTEXT OF WOMEN'S HEALTH
Dr. Öğr. Üyesi Esra AĞYAR	*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye*	Kadin Yasinin Görünmeyen Yükü: Eş Kaybi Sonrasi Annelik THE INVISIBLE BURDEN OF WOMEN'S MOURNING: MOTHERHOOD AFTER LOSS OF A SPOUSE

Dr. Av.Ensar LOKMANOĞLU	*Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye*	Modern Toplumun İki Temel Dinamiği: Kadin Ve Medya TWO FUNDAMENTAL DYNAMICS OF MODERN SOCIETY: WOMEN AND MEDIA
Vahit ÇİFTÇİ Prof. Dr. Aslı SİS ÇELİK	*Erzurum City Hospital Atatürk Üniversitesi Türkiye*	Pandemi Döneminde Aile-İçi Şiddet Ölçeği' Nin Türçe Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması THE VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH VERSION OF THE DOMESTIC VIOLENCE SCALE DURING THE PANDEMIC PERIOD
Arş. Gör. BURCU SENA TOSUN , Prof. Dr. BAŞAK GEZMEN	*İstanbul Medipol Üniversitesi, Türkiye*	True Crime Estetiği Ve Gerçekliğin Kurgusallaşması Çerçevesinde Kadına Şiddet: Saving Face Belgeselinin Analizi VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE FRAMEWORK OF TRUE CRIME AESTHETICS AND FICTIONALIZATION OF REALITY: ANALYSIS OF SAVING FACE DOCUMENTARY

Ankara Time

10^{00} : 12^{00}

Session-1

Hall-3

HEAD OF SESSION: Dr. Hatice ALANOĞLU, Dr.Öğr. Üyesi Hazal Tolu YILMAZ

LAW, RIGHTS STRUGGLES AND SOCIAL JUSTICE

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Öğr. Üyesi Hazal Tolu YILMAZ	*Galatasaray Üniversitesi, Türkiye*	Menstrüasyonun İş İlişkisine Etkisi Üzerine Hukuki Bir İnceleme LEGAL ANALYSIS ON THE IMPACT OF MENSTRUATION ON THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP
Doç. Dr. Melis TAŞPOLAT TUĞSAVUL	*Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye*	Güncelliğini Yitirmeyen Bir Hukukî Mesele: Boşanma Davalarinda Hukuka Aykiri Yollardan Delil Elde Edilmesi A LEGAL ISSUE THAT NEVER LOSES ITS CURRENCY: UNLAWFULLY OBTAINED EVIDENCE IN DIVORCE PROCEEDINGS
Dr. Gülay HOŞTAŞ	*İstanbul, Türkiye*	İslâm Öncesi Türk Töresinde Kadin Haklari WOMEN'S RIGHTS IN PRE-ISLAMIC TURKISH LAW (TÖRE)
Doç. Dr. Zeynep Nermin AKSAKAL UĞUREL	*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,*	Kutsal Kitaplarda Ve Modern Toplumlarda Çok Eşlilik Ve Kadin POLYGAMY AND WOMEN IN THE HOLY SCRIPTURES AND MODERN SOCIETIES
Dr. Hatice ALANOĞLU	*MEB, İstanbul Türkiye*	Türk Kadininin Eşit Yurttaşlik Ve Siyasi-Medeni Hak Arayişinda Nezihe Muhiddin Ve Türk Kadinlar Birliği NEZİHE MUHİDDİN AND THE TURKISH WOMEN'S UNION IN THE TURKISH

		WOMAN'S STRUGGLE FOR EQUAL CITIZENSHIP AND POLITICAL AND CIVIL RIGHTS
Prof. Dr. F. Burcu SAVAŞ KUTSAL	*Bahçeşehir Üniversitesi , Türkiye*	Günümüz Çalışma Hayatında Görünür Kılınması Gereken Bir Olgu: Menopoz A PHENOMENON THAT NEEDS TO BECOME VISIBLE IN TODAY'S WORK LIFE: MENOPAUSE
Özge BASKIN	*İzmir Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*	Anit Sayaç Verileriyle Kadin Cinayetlerinin Zamansal Analizi TEMPORAL ANALYSIS OF FEMICIDES USING ANIT SAYAÇ DATA
Doç. Dr. Senem ÜSTÜN KAYA	*Başkent Üniversitesi, Türkiye*	Sessiz Kalemler, Güçlü Sesler: Türk Ve Bati Edebiyatinda Kadin Yazarlarin Edebi Görünmezliği SILENT PENS, POWERFUL VOICES: THE LITERARY INVISIBILITY OF WOMEN IN TURKISH AND WESTERN LITERATURE
Gülay ÖZATA	*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye*	"Caiz Değil" Söyleminin Gölgesinde Kadinlik: Eleğimsağma'da Geleneksel Düzenin Eleştirisi "WOMANHOOD UNDER THE SHADOW OF THE 'NOT PERMISSIBLE' DISCOURSE:A CRITIQUE OF TRADITIONAL ORDER IN ELEĞİMSAĞMA"

Ankara Time

10^{00} : 12^{00}

Session-1

Hall-4

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Murat FİDAN, Dr. Makbule BAKIRCI

HISTORY, STATE AND WOMEN'S LEADERSHIP

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Dr. Sevgi Kübra BİLGİN	*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye*	Orta Çağ İslam Dünyasında İktidar Ve Cinsiyet: Büveyhîler Döneminde Kadın İmgesi Ve Rolü POWER AND GENDER IN THE MEDIEVAL ISLAMIC WORLD: THE IMAGE AND ROLE OF WOMEN İN THE BUYİD PERIOD
Dr. Öğr. Üyesi Demet KARASU	*İzmir Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*	Osmanlı Devleti'nde Aile Kurumu Ve Bu Kurum İçinde Kadının Yeri THE FAMILY INSTITUTION IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE PLACE OF WOMEN IN THIS INSTITUTION
Doç. Dr. Murat FİDAN, Dr. Makbule BAKIRCI	*Kastamonu Üniversitesi, Türkiye*	Osmanli Ekonomik Yaşami İçinde Kadin Ve Malikâne Uygulamasindaki Rolü THE ROLE OF WOMEN IN THE OTTOMAN ECONOMIC LIFE AND IN THE APPLICATION OF MALIKÂNE
Dr. Öğr. Üyesi Cemal Yılmaz	*İzmir Bakırçay Üniversitesi, Türkiye*	Mısır Kraliçesi Ankhsenamun'un Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'ya Mektubu ve Ardından Yaşanan Trajediler

		THE LETTER OF EGYPTIAN QUEEN ANKHSENAMUN TO THE HİTTİTE KING SUPPILULIUMA I AND THE TRAGEDİES THAT FOLLOWED
Öğr. Gör. Dr. Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT	*Anadolu Üniversitesi, Türkiye*	Milli Eğitim Şuralarinda Halk Eğitiminde Kadinin Yeri (1960-1980) THE PLACE OF WOMEN IN PUBLIC EDUCATION IN NATIONAL EDUCATION COUNCILS (1960-1980)
Öğr. Gör. ELÂ OCAK YELTEKİN,	*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye*	Siyah Kadin Edebiyatinda Kadincilik: Siyah Kadin Kimliğinin Yeniden Tanimlanmasi WOMANISM IN BLACK WOMEN'S LITERATURE: REIMAGINING BLACK FEMALE IDENTITY
Dr.sc Hüsniye Koro	*Kosovo*	Kosovanin Kalinmasinda Kadinin Rölü Ve Önemi THE ROLE AND IMPORTANCE OF WOMEN IN KOSOVO'S RECOVERY
Dr. Akhatova Dildora Akhtamovna	*Shakhrisabz state pedagogical institute actg. associate professor of the department of Social sciences Uzbekistan,*	İbn Rüşd'ün "Tutarsizliğin Tutarsizliği" Adli Eserinde El-Gazzâlî'ye Cevabinda Akil Ve Vahiy REASON AND REVELATION IN IBN RUSHD'S RESPONSE TO AL-GHAZALI IN "INCOHERENCE OF THE INCOHERENCE
Favour C. Uroko (Ph.D)	*Department of Religion and Cutlural Studies University of Nigeria*	PROVERBS 31: THE REASON SOME MEN CANNOT RESPECT THEIR WIFE IS BECAUSE THEY HAVE NOTHING TO CONTRIBUTE

Ankara Time

$13^{00} : 15^{00}$

Session-2

Hall-1

HEAD OF SESSION: Doç. Dr. Servet Senem UĞURLU

WOMEN, CULTURE AND SOCIAL TRANSFORMATION

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Halime GÜNDÜZ	*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*	Türk Kültüründe Kadın Başlıklarının Kültürel, Sanatsal Ve Sembolik Dili CULTURAL, ARTISTIC AND SYMBOLIC LANGUAGE OF WOMEN'S HEADDRESSES IN TURKISH CULTURE
Prof. Dr. Nesrin AŞTI	*Prof.Dr,Demiroğlu Bilim Üniversitesi,Türkiye*	HAVVA'NIN İZİNDEN YASAK MEYVE ELMA FELSEFESİ IN THE FOOTSTEPS OF EVE: THE PHILOSOPHY OF THE FORBIDDEN FRUIT APPLE
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	*Mersin Üniversitesi, Türkiye*	TOPLUMSAL İLERLEMEYE IŞIK OLAN OSMANLI KADINLARIN PORTRELERİ: FEMİNİZM, EDEBİYAT VE ÇEVİRİ ODAKLI DEĞERLENDİRMELER

		PORTRAITS OF OTTOMAN WOMEN WHO SHED LIGHT ON SOCIAL PROGRESS: FEMINISM, LITERATURE, AND TRANSLATION FOCUSED EVALUATIONS
Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILDIRMIŞ	*Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye*	Evlilik İçi Çatişmalarin Kadin Âşiklarin Şiirlerinde Koca, Aldatma Ve İkinci Kadin Motifinin Yansimasimalari REFLECTIONS OF THE HUSBAND, INHERENCE AND SECOND WOMAN MOTIFS OF MARRIAGE CONFLICTS IN THE POEMS OF WOMEN LOVERS
Doç. Dr. Servet Senem UĞURLU	*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye*	Kültürel Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilirliği: Arkeolog Prof.Dr. Halet Çambel Ve Karatepe Kilimciliği CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABILITY: ARCHAEOLOGIST PROF. DR. HALET ÇAMBEL AND KARATEPE KILIMMAKING
Dr. Öğr. Üyesi Aylin DOĞAN	Harran Üniversitesi, *Türkiye*	Osmanlı'da Kadın Köle Emeğinin Ele Alınışı Üzerine Bir Literatür Çalışması A LITERATURE STUDY ON THE TREATMENT OF FEMALE SLAVE LABORIN THE OTTOMAN EMPIRE
Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ	*American University of Sharjah, United Arab Emirates*	Günümüz Türkiye'sinde Ataerkillik, Feminist Direniş ve Demokratik Gerileme Üzerine Bir Derleme A REVIEW OF PATRIARCHY, FEMINIST RESISTANCE, AND DEMOCRATIC BACKSLIDING IN CONTEMPORARY TÜRKİYE
Muhammad Mohsin Sobia Naseem	*Hunan University of Humanities, China.*	WOMEN'S EMPOWERMENT IN PAKISTAN: SOCIOCULTURAL BARRIERS, INSTITUTIONAL GAPS, AND PATHWAYS FOR GENDER-RESPONSIVE DEVELOPMENT
N.B.Abutalipova, Zh.N.Orazbekov, G.S.Nabiyeva	*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*	Использование Искусственного Интеллекта Для Улучшения Процессов Профессионального Ориентирования USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE PROFESSIONAL ORIENTATION PROCESSES

Ankara Time

$13^{00} : 15^{00}$

Session-2

Hall-2

HEAD OF SESSION: Dr. Zhuldyz SAKHI

WOMEN'S HEALTH, HORMONAL PROCESSES AND CLINICAL APPROACHES

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Zhanatkhankyzy Aknur, Sabyrova Dariga Kapparkyzy, Chuenbekova Ardak Baybarakkyzy	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Hamilelik Ve Emzirme Döneminde Kadınların Beslenme Alışkanlıkları: Almaty Örneği DIETARY PATTERNS OF WOMEN DURING PREGNANCY AND LACTATION: A CASE STUDY OF ALMATY

Khen Alina, Vovk Evgeniy, Daribayev Angsat, Khairoev Magomed	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Амелобластома: Патогенез, Гистологические Особенности И Роль Лучевой Диагностики В Дифференциальной Диагностике И Планировании Лечения AMELOBLASTOMA:PATHOGENESIS, HISTOLOGICAL FEATURES, AND THE ROLE OF RADIOLOGICAL DIAGNOSIS IN DIFFERENTIALDIAGNOSIS AND TREATMENT PLANNING
Temirlan KAIRZHAN, Karlygash KURYSHZHANOVA, Shyngys DUSENBAY, Roman TARASOV	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Гиалуроновая Кислота И Prf В Регенерации Мягких Тканей У Женщин После Хирургических Вмешательств В Челюстно-Лицевой Области HYALURONIC ACID AND PRF IN SOFT TISSUE REGENERATION IN WOMEN AFTER SURGICAL INTERVENTIONS IN THE MAXILLOFACIAL AREA
BEKZAT SATTARKHANOV, NURIMAN DZHANAYEV, RAUSHAN SADYKOVA, ZHARKINBEK UGLANOV	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Әйелдерде Гормоналды Өзгерістерде, Жүктілік Және Омыраумен Емізгенде, Климакс Кезіндегі Парадонт Тіндеріңіқауруларының Клинико-Диагностикалық Көрінісі, Хирургиялық Емі CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES AND SURGICAL TREATMENT OF PARADONTAL DISEASES IN WOMEN DURING HORMONAL CHANGES, PREGNANCY, LACTATION AND MENOPAUSE
Ainaziya RAKHIMOVA, Nurai SABYRGALI, Alisher SHERNIYAZOV, Zharkynbek UGLANOV	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Ұрпақ Өрбіту Жасындағы Қыздардың Сәулелі Диагностикасы RADIOLOGICAL DIAGNOSTICS IN REPRODUCTIVE-AGE GIRLS
Nurgulim AKHMAD, Ulbobek ARTYKBAYEVA, Assel SHULENBAYEVA, Gaukhar BEKTURAROVA, Dana KURYSHZHAN	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Узлы Щитовидной Железы У Женщин THYROID NODULES IN WOMEN
Indira SULEYMENOVA, Dilnaz KAZAKHBAYEVA	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan* *Kazakh-Russian Medical University* Kazakistan	Психоэмоциональные Изменения У Женщин В Динамике Менструального Цикла И Их Гормональные Механизмы PSYCHOEMOTIONAL CHANGES IN WOMEN DURING THE DYNAMICS OF THE MENSTRUAL CYCLE AND THEIR HORMONAL MECHANISMS
Sana REHMAN Siti Raudzah GHAZALI Ask ELKLIT	Faculty of Medicine and Health Science Universiti Malaysia	EFFICACY OF TRAUMA-FOCUSED SINGLE SESSION ACT IN FEMALE ADOLESCENTS OF SOUTHERN PUNJAB, PAKISTAN: TWO YEARS FOLLOWING 2022 TORRENTIAL FLOOD

Ankara Time

$13^{00} : 15^{00}$

Session-2

Hall-3

HEAD OF SESSION: Dr. Menekşe Yıldız USLU, Dr. Mehmet EVRAN

CLINICAL, BIOLOGICAL AND PSYCHOSOCIAL APPROACHES IN WOMEN'S HEALTH AND HEALTHCARE PROFESSIONALS

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Alanoud Ali Alghamdi, Prof. Dr. Sabah Mehran	*King Abdulaziz University, Faculty of Nursing, Nursing Administration Department,Makkah, Saudi Arabia*	RELATIONSHIP BETWEEN COLLEAGUES SOLIDARITY AND JOB MOTIVATION AMONG NURSES WORKING İN MAKKAH GOVERNMENTAL HOSPITAL
Prof.Dr. Ghada Mohamed Hamouda , Zainab Yousef Almaskeen, Duaa Amr Hafez	*Nursing Administration, King Abdulaziz University, Faculty of Nursing, Department of Public Health Nursing, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia*	THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB-RELATED FACTORS OF CAREER DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE
Abilbayeva Arailym Assylkhanovna, Bagybergenova Kuralai Askarkyzy, Davletiyarova Aziza Berdakhkyzy, Zhanabay Zauresh Akhmediyakyzy	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan* *Kazakh-Russian Medical University, Kazakistan*	Выявление Ключевых Генов И Сигнальных Путей При Ревматоидном Артрите У Женщин Методом Биоинформационного Анализа IDENTIFICATION OF KEY GENES AND SIGNALING PATHWAYS IN RHEUMATOID ARTHRITIS IN WOMEN BY BIOINFORMATICS ANALYSIS
Aigul KOZHAKHMETOVA, Fariza BAIBUTAROVA, Gulnara YERZHAN, Aida MUKHITDINOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan* *Kazakh-Russian Medical University, Kazakistan*	Жүкті Әйелдегі Туа Біткен Жүрек Ақауы CONGENITAL HEART DEFECT IN A PREGNANT WOMAN
Mussabek Aishabibi, Tolegenuly Anuar, Shekerbek Bekzat, Zhunusova Rashida	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	CLINICAL AND BIOLOGICAL CRITERIA FOR TOOTH PRESERVATION IN REPLANTATION IN WOMEN: ASSESSMENT OF THE TECHNIQUE'S EFFECTIVENESS AND PROGNOSIS OF FUNCTIONAL OUTCOME КЛИНИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ СОХРАНЕНИЯ ЗУБОВ ПРИ РЕПЛАНТАЦИИ У ЖЕНЩИН: ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДИКИ И ПРОГНОЗ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ
Marwa M. Fawzi, Nevine Abdelhady, Shimaa Hassan, Zeinab Abdel Rehim Mohamed Awadallah, Rana Hesham,	*Al-Rayan Colleges, Medina, Saudi Arabia* *Ain Shams University Faculty of Medicine, Cairo, Egypt*	ENHANCING RESILIENCE AND REDUCING BURNOUT IN FEMALE MEDICAL INTERNS: AN INTEGRATED NEUROSCIENCE-PSYCHOLOGY CURRICULUM IN SAUDI ARABIA

Nour M. Laissy, Tayseer Mansour		
Anna Luísa Alves FERNANDES, Lilian Mendes ANDRADE, Laís Valencise MAGRI, Jardel Francisco MAZZI-CHAVES, Selma SIÉSSERE, Simone Cecilio Hallak REGALO, Marcelo PALINKAS	*Candidate in Oral Biology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil*	RMS VALUE AS A PARAMETER FOR THE QUANTITATIVE ASSESSMENT OF FACIAL ASYMMETRY IN WOMEN

Ankara Time

$13^{00} : 15^{00}$

Session-2

Hall-4

HEAD OF SESSION: Dr. M. Shilujas

GLOBAL PERSPECTIVES ON WOMEN'S EMPOWERMENT: LEADERSHIP, HEALTH, AND SOCIAL CHANGE

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Yu Hao Nan	*Student, Master, Al-Farabi Kazakh National University, School of Journalism*	THE RISE AND DILEMMA OF "WOMEN'S POWER": A DUAL NARRATIVE ANALYSIS OF THE STATUS OF WOMEN IN CONTEMPORARY CHINA
Prof. Mamta Sharma, Prof. Sandeep K Sharma	*KM College, University of Delhi, India*	NEP 2020 AND THE RISE OF WOMEN ENTREPRENEURS: GENDER-INCLUSIVE LEADERSHIP FOR A VIKSIT BHARAT
Dr. Sreekumar S.L.	*Professor and Head, Department of Political Science, Government Arts College Trivandram Kerala, University of Kerala*	PROBLEMS OF WOMEN EMPOWERMENT IN INDIA
Dr. Sihem Garrouri	*Northern Border University, KSA, College of Humanities and Social Sciences Department of languages and Translation, Arar, Saudi Arabia*	ELIZABETH: THE GOLDEN AGE: FACT VS FICTION
Noreen, Noureen, Hamid	*University of Agriculture Faisalabad, Faculty of Social Sciences, Institute of Business*	IMPACT OF CAPACITY BUILDING ON ADVANCING WOMEN'S SELF-EFFICACY AND LEADERSHIP AMBITION IN PUBLIC SECTOR UNIVERSITIES

	Management Sciences, Business, Faisalabad, Pakistan	
Sadaf Shakoor, Muhammad Asif	*University of Agriculture Faisalabad Constituent College Burewala- Vehari, Pakistan*	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF FUNCTIONAL PRODUCTS (READY TO DRINK BEVERAGE AND INSTANT POWDER FORMULATION) FOR CYCLEEASE: NUTRITIONAL SUPPORT IN YOUNG WOMEN
Dr. Denada Selfo, Msc Xhoana Delibashi, Erisilda Hoxhaj , Majlinda Rakipaj	*University of Vlora Arnavutluk*	ETHICAL DILEMMAS OF NURSING STAFF IN HEALTH CARE
Dr. M.Shilujas	*Department of Sociology Farook College (Autonoumous) Kozhikode, Kerala, India*	DRESSING-UP THE BODY: Beyond covering the body with purdah Observations in the context of Kerala, India
Assist. Prof. Ivana MIKLOŠEVIĆ	*University of Slavonski Brod, Croatia*	ECONOMIC PERCEPTIONS, STRUCTURAL BARRIERS AND ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF WOMEN ENTREPRENEURS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FROM CROATIA

Ankara Time

$13^{00} : 15^{00}$

Session-2

Hall-5

HEAD OF SESSION: Dana KURUSHZHAN

CLINICAL APPROACHES IN WOMEN'S AND MATERNAL HEALTH

14.12.2025

AUTHOR(S)	ORGANISATION	TOPIC TITLE
Tolkynay KONYSBAY, Aruzhan ADILKHANKYZY, Mereke TAZHIBAY	*Al-Farabi Kazakh National University, Kazakistan* *Astana Medical University Kazakistan*	ЖАС АНАЛАРДЫҢ БОСАНУДАН КЕЙІНГІ ДЕПРЕССИЯЛЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫ POSTPARTUM DEPRESSIVE DISORDERS IN YOUNG MOTHERS
Almagul ALMABEKOVA, Arailym KOYSHIBEKOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan,* *Astana Medical University Kazakistan*	МЕНОПАУЗА КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДЕГІ АТЕРОСКЛЕРОЗ ATHEROSCLEROSIS IN WOMEN DURING MENOPAUSE
P.H.Najafguliyeva, A.B.Rustamova	*Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan*	THE IMPACT OF SLEEVE GASTRECTOMY ON OVARIAN FUNCTION

Raushan UMIROVA, Aibol ZHENIS, Aknur YELEUSSIZOVA, Assel PARMANOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Асқынған Жүктілік: Преэклампсия Қазіргі Көзқарастар Мен Алдын Алу Шаралары COMPLICATED PREGNANCY: PREECLAMPSIA – CURRENT PERSPECTIVES AND PREVENTIVE MEASURES
Indira SULEYMENOVA, Diana LEKSINA, Alina ZYUKOVA, Symbat OKSIKBAI	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Рациональность Антибактериальной Терапии У Новорождённых RATIONALITY OF ANTIBIOTIC THERAPY IN NEWBORNS
Rakhmatulla BIDAIBEK Nurbolat RYSKULOV Azimkhan ZHANDOSULY Nariman SATYLGAN	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Гемангиомы Челюстно-Лицевой Области У Женщин И Детей Разных Возрастных Групп: Диагностика, Лечение И Оптимизация Лечебной Тактики HEMANGIOMAS OF THE MAXILLOFACIAL REGION IN WOMEN AND CHILDREN OF DIFFERENT AGE GROUPS: DIAGNOSIS, TREATMENT, AND OPTIMIZATION OF THERAPEUTIC STRATEGY
Gulfiya TELEUKHANOVA Mars PASHANOV Meruert UALIKHAN Karlygash KURYSHZHANOVA	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	Особенности Регенерации Костной Ткани После Альвеолопластики При Врожденных Дефектах У Женщин Разных Возрастных Групп FEATURES OF BONE TISSUE REGENERATION AFTER ALVEOLAR BONE GRAFTING IN CONGENITAL DEFECTS AMONG WOMEN OF DIFFERENT AGE GROUPS
Zhanat KOZHEKENOVA Arailym ABILBAYEVA Assel KENZHEGAZINA Dana KURYSHZHAN	*S.D. Asfendiyarov Kazak Ulusal Tıp Üniversitesi, Kazakistan*	WOMEN'S HEALTH: AWARENESS OF HUMAN PAPILLOMAVIRUS (HPV) AND VACCINATION AMONG MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

CONTENT

CONFERENCE ID	I
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

Author	Title	Page
Yonca ALTINDAL	OVERCOMING DIFFICULT ROADS AS A WOMAN IN ECONOMIC LIFE: A SOCIOLOGICAL APPROACH THROUGH THE TURKISH EXAMPLE	1
Hazal ORGUN SİNAN	LIVING ON TENTERHOOKS WITHIN THE GRIP OF PERPETUAL PRECARITY	7
Zhannat KADENOVA	THE PLACE OF WOMEN IN TURKIC SOCIETIES: BETWEEN CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY	8
Руганият МУСАЕВА	THE CONCEPT «WOMAN» IN THE KUMYK LINGUISTIC WORLDVIEW (BASED ON PAREMIOLOGICAL UNITS)	10
Aslıhan YILMAZ	ON THE OLD TURKIC WORD KIRKIN RELATED TO WOMEN	12
Selin BAYRAM	DO FEMALE MAYORS MAKE A DIFFERENCE? A QUALITATIVE ANALYSIS OF MUNICIPALITIES GOVERNED BY WOMEN	14
Nazlı YÜCEOL	DIGITAL TRANSFORMATION EXPERIENCES, OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF FEMALE WORKERS IN BUSINESS LIFE: A RAPID EVIDENCE ASSESSMENT FROM A GENDER EQUALITY PERSPECTIVE BETWEEN 2019–2025	28
Emrullah TEKİN Armağan TÜRK	WOMEN MANAGERS IN BUSINESS: A COMPARATIVE ANALYSIS	30
Lale AYDIN TUNÇ	REFLECTIONS OF THE 1995 BEIJING WORLD WOMEN'S CONFERENCE ON CHINESE LITERATURE	53
Harun COŞKUN	THE IMAGE OF WOMAN IN THE MEMORY OF FOLK SONGS: PYTHON SUPPORTED LINGUISTIC DATA ANALYSIS	55
Nimet HAŞIL KORKMAZ Nuray AKBUDAK Seçil OKUMUŞ Hasibe ÇORUH	SPORT AND GENDER EQUALITY	68
Sergül VURAL KARA	PORTRAITS OF OTTOMAN WOMEN WHO SHED LIGHT ON SOCIAL PROGRESS: FEMINISM, LITERATURE, AND TRANSLATION FOCUSED EVALUATIONS	75
Gulfiya TELEUKHANOVA Mars PASHANOV Meruert UALIKHAN Karlygash KURYSHZHANOVA	BONE TISSUE REGENERATION AFTER ALVEOLOPLASTY IN WOMEN WITH CONGENITAL DEFECTS	82
Fatma KESKİN TÖRE,	THE SILENT BURDEN OF NATURAL DISASTERS: THE	97

Cansu AĞRALI,	EFFECTS OF EARTHQUAKES ON WOMEN'S HEALTH – A TRADITIONAL REVIEW	
Fatma ER Serap ALTUNTAŞ	EMOTION MANAGEMENT IN NURSING	107
Ensar LOKMANOĞLU	TWO FUNDAMENTAL DYNAMICS OF MODERN SOCIETY: WOMEN AND MEDIA	115
Münevver ŞEHİTOĞLU	THE TRANSFORMATION OF WOMEN'S ECONOMY IN 20TH-CENTURY TURKIYE: SÜKÛFE NİHAL	132
Vahit ÇİFTÇİ Aslı SİS ÇELİK	THE VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH VERSION OF THE DOMESTIC VIOLENCE SCALE DURING THE PANDEMIC PERIOD	139
Pınar ŞAŞMAZ KAVAS Simge GÜNEŞER Kholoud SALEH	TIRED CITIES FOR TIRED WOMEN: URBAN BURNOUT, SPATIAL STRESS, AND VISUAL COMMUNICATION IN WOMEN'S URBAN EXPERIENCE	145
Pınar ŞAŞMAZ KAVAS Simge GÜNEŞER Kholoud SALEH	COMMUNICATION AND MARKETING STRATEGIES IN WOMEN-ORIENTED SPATIAL DESIGN	154
Temirlan KAIRZHAN Karlygash KURYSHZHANOVA Shyngys DUSENBAY Roman TARASOV Diana OSPANOVA	GK + PRF IN SOFT TISSUE REGENERATION IN WOMEN AFTER MAXILLOFACIAL SURGICAL INTERVENTIONS	161
Zhanat KOZHEKENOVA Arailym ABILBAYEVA Assel KENZHEGAZİNA Dana KURYSHZHAN	WOMEN'S HEALTH: AWARENESS OF HUMAN PAPILLOMAVIRUS (HPV) AND VACCINATION AMONG MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS	169
Zhunusova Rashida Mussabek Aishabibi Tolegenuly Anuar Shekerbek Bekzat	CLINICAL AND BIOLOGICAL CRITERIA FOR TOOTH PRESERVATION IN REPLANTATION IN WOMEN: ASSESSMENT OF THE TECHNIQUE'S EFFECTIVENESS AND PROGNOSIS OF FUNCTIONAL OUTCOME	177
Indira SULEYMENOVA Dilnaz KAZAKHBAYEVA	PSYCHOEMOTIONAL CHANGES IN WOMEN DURING THE DYNAMICS OF THE MENSTRUAL CYCLE AND THEIR HORMONAL MECHANISMS	183
Aknur ZHANATKHANKYZY Dariga SABYROVA Ardak CHUENBEKOVA	DIETARY PATTERNS OF WOMEN DURING PREGNANCY AND LACTATION: A CASE STUDY OF ALMATY	192
Bekzat SATTARKHANOV Nuriman DZHANAYEV Raushan SADYKOVA Zharkinbek UGLANOV	CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES AND SURGICAL TREATMENT OF PARADONTAL DISEASES IN WOMEN DURING HORMONAL CHANGES, PREGNANCY, LACTATION AND MENOPAUSE	201
Aigul KOZHAKHMETOVA Fariza BAIBUTAROVA Gulnara YERZHAN Aida MUKHITDINOVA	CONGENITAL HEART DEFECT IN A PREGNANT WOMAN	210
Indira SULEYMENOVA Diana LEKSINA	RATIONALITY OF ANTIBIOTIC THERAPY IN NEWBORNS	219

Alina ZYUKOVA Symbat OKSIKBAI		
Khen Alina Vovk Evgeniy Daribayev Angsat Khairoev Magomed	AMELOBLASTOMA: PATHOGENESIS, HISTOLOGICAL FEATURES, RADIOLOGICAL DIAGNOSIS, AND TREATMENT	241
Nurbolat RYSKULOV Rakhmatulla BIDAIBEK Azimkhan ZHANDOSULY Nariman SATYLGAN	HEMANGIOMAS OF THE MAXILLOFACIAL REGION IN WOMEN AND CHILDREN OF DIFFERENT AGE GROUPS: DIAGNOSIS, TREATMENT, AND OPTIMIZATION OF THERAPEUTIC STRATEGY	255
Ainaziya RAKHIMOVA Nurai SABYRGALI Alisher SHERNIYAZOV Zharkynbek UGLANOV	RADIOLOGICAL DIAGNOSTICS IN REPRODUCTIVE-AGE GIRLS	265
Nurgulim AKHMAD Ulbobek ARTYKBAYEVA Assel SHULENBAYEVA Gaukhar BEKTURAROVA Dana KURYSHZHAN	THYROID NODULES IN WOMEN	272
Tolkynay KONYSBAY Aruzhan ADILKHANKYZY Mereke TAZHIBAY	POSTPARTUM DEPRESSIVE DISORDERS IN YOUNG MOTHERS	281
Raushan UMIROVA Aibol ZHENIS Aknur YELEUSSIZOVA Assel PARMANOVA	COMPLICATED PREGNANCY: PREECLAMPSIA – CURRENT PERSPECTIVES AND PREVENTIVE MEASURES	288
Abilbayeva Arailym Bagybergenova Kuralai Davletiyarova Aziza Zhanabay Zauresh	IDENTIFICATION OF KEY GENES AND SIGNALING PATHWAYS IN RHEUMATOID ARTHRITIS IN WOMEN BY BIOINFORMATICS ANALYSIS	304
Kamola ABDUVALIEVA,	A COMPARATIVE STUDY OF THE REPRESENTATION OF WOMEN IN UZBEK AND TURKISH PROVERBS	306
Servet Senem UĞURLU	CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABILITY: ARCHAEOLOGIST PROF. DR. HALET ÇAMBEL AND KARATEPE KILIMMAKING	315
Akhatova Dildora	REASON AND REVELATION IN IBN RUSHD'S RESPONSE TO AL-GHAZALI IN "INCOHERENCE OF THE INCOHERENCE"	329
Özge BASKIN Nihan ÖZBALTAN Hatice BÜBER KAYA	TEMPORAL ANALYSIS OF FEMICIDES USING ANIT SAYAÇ DATA	337
Halime GÜNDÜZ	CULTURAL, ARTISTIC AND SYMBOLIC LANGUAGE OF WOMEN'S HEADDRESSES IN TURKISH CULTURE	351
Gülay HOŞTAŞ	WOMEN'S RIGHTS IN PRE-ISLAMIC TURKISH LAW (TÖRE)	367
Maftuna AHMADJONOVA	HISTORICAL-SEMANTIC DYNAMICS OF GENDER AND KINSHIP TERMINOLOGY: MULTIPLE MEANING MODEL	381

	OF THE LEXEMS “WOMAN” AND “GIRL” IN MAHMUD KASHGARI’S “DEVONU LUG‘OTIT-TURK”	
Sihem GARROURİ	ELIZABETH: THE GOLDEN AGE: FACT VS FICTION	388
Fatma YILDIRMIŞ	REFLECTIONS OF THE HUSBAND, INHERENCE AND SECOND WOMAN MOTIFS OF MARRIAGE CONFLICTS IN THE POEMS OF WOMEN LOVERS	397
Begüm Açik YAVUZ	THE EFFECTIVENESS OF FAMILY AND COUPLES THERAPY IN INFERTILE COUPLES: A PSYCHOSOCIAL APPROACH FOR HEALTHY FAMILIES AND STRONGER COMMUNITIES	409
Yağmur SÜRMELİ Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ	THE EFFECT OF KINESIO-TAPING ON PAIN, MENSTRUAL SYMPTOM, STRESS, SLEEP AND QUALITY OF LIFE IN UNIVERSITY STUDENTS WITH PRIMARY DYSMENORRHEA: A RANDOMIZED CONTROLLED STUDY	417
İlke Bezen TOZKOPARAN Fatma YILMAZ	FROM ENVIRONMENTAL PROBLEMS TO ENVIRONMENTAL JUSTICE: A CONCEPTUAL EVALUATION IN THE CONTEXT OF WOMEN’S HEALTH	419
Esra AĞYAR	THE INVISIBLE BURDEN OF WOMEN'S MOURNING: MOTHERHOOD AFTER LOSS OF A SPOUSE	421
Burcu Sena TOSUN Başak GEZMEN	VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE FRAMEWORK OF TRUE CRIME AESTHETICS AND FICTIONALIZATION OF REALITY: ANALYSIS OF SAVING FACE DOCUMENTARY	423
Hazal TOLU YILMAZ	LEGAL ANALYSİS ON THE IMPACT OF MENSTRUATION ON THE EMPLOYMENT RELATİONSHIP	425
Melis TAŞPOLAT TUĞSAVUL	A LEGAL ISSUE THAT NEVER LOSES ITS CURRENCY: UNLAWFULLY OBTAINED EVIDENCE IN DIVORCE PROCEEDINGS	427
Zeynep Nermin AKSAKAL UĞUREL	POLYGAMY AND WOMEN IN THE HOLY SCRIPTURES AND MODERN SOCIETIES	429
Hatice ALANOĞLU	NEZİHE MUHİDDİN AND THE TURKISH WOMEN'S UNION IN THE TURKISH WOMAN'S STRUGGLE FOR EQUAL CITIZENSHIP AND POLITICAL AND CIVIL RIGHTS	431
F. Burcu SAVAŞ KUTSAL1	A PHENOMENON THAT NEEDS TO BECOME VISIBLE IN TODAY’S WORK LIFE: MENOPAUSE	432
Senem ÜSTÜN KAYA	SILENT PENS, POWERFUL VOICES: THE LITERARY INVISIBILITY OF WOMEN IN TURKISH AND WESTERN LITERATURE	434
Gülay ÖZATA	“WOMANHOOD UNDER THE SHADOW OF THE ‘NOT PERMISSIBLE’ DISCOURSE: A CRITIQUE OF TRADITIONAL ORDER IN ELEĞİMSAĞMA”	435
Murat FİDAN, Makbule BAKIRCI	THE ROLE OF WOMEN IN THE OTTOMAN ECONOMIC LIFE AND IN THE APPLICATION OF MALIKÂNE	447
Cemal YILMAZ	THE LETTER OF EGYPTIAN QUEEN ANKHSENAMUN TO THE HİTTİTE KING SUPPILULIUMA I AND THE TRAGEDIES THAT FOLLOWED	462
Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT	THE PLACE OF WOMEN IN PUBLIC EDUCATION IN NATIONAL EDUCATION COUNCILS (1960-1980)	464

Elâ Ocak YELTEKİN	WOMANISM IN BLACK WOMEN'S LITERATURE: REIMAGINING BLACK FEMALE IDENTITY	465
Favour C. Uroko	PROVERBS 31: THE REASON SOME MEN CANNOT RESPECT THEIR WIFE IS BECAUSE THEY HAVE NOTHING TO CONTRIBUTE	468
Nesrin AŞTI	IN THE FOOTSTEPS OF EVE: THE PHILOSOPHY OF THE FORBIDDEN FRUIT APPLE	469
Aylin DOĞAN	A LITERATURE STUDY ON THE TREATMENT OF FEMALE SLAVE LABOR IN THE OTTOMAN EMPIRE	471
Gokhan SAVAS	A REVIEW OF PATRIARCHY, FEMINIST RESISTANCE, AND DEMOCRATIC BACKSLIDING IN CONTEMPORARY TÜRKİYE	473
Muhammad Mohsin Sobia Naseem	WOMEN'S EMPOWERMENT IN PAKISTAN: SOCIOCULTURAL BARRIERS, INSTITUTIONAL GAPS, AND PATHWAYS FOR GENDER-RESPONSİVE DEVELOPMENT	475
N.B.Abutalipova Zh.N.Orazbekov G.S.Nabiyeva	USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE PROFESSIONAL ORIENTATION PROCESSES	476
Sana Rehman, Siti Raudzah Ghazali Ask Elklit	A SYSTEMATIC AND META-ANALYTICAL REVIEW OF ACCEPTANCE AND COMMITMENT THERAPY FOR PTSD	478
Alanoud Al-Ghamdi Sabah Mehran	RELATIONSHIP BETWEEN COLLEAGUES SOLIDARITY AND JOB MOTIVATION AMONG NURSES WORKING IN MAKKAH GOVERNMENTAL HOSPITAL	479
Ghada Mohamed Hamouda Zainab Yousef Almaskeen, Duaa Amr Hafez	THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB-RELATED FACTORS OF CAREER DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	480
Aigul KOZHAKHMETOVA Fariza BAIBUTAROVA, Gulnara YERZHAN, Aida MUKHITDINOVA	CONGENITAL HEART DEFECT IN A PREGNANT WOMAN	481
Marwa M. Fawzi, Nevine Abdelhady Shimaa Hassan, Zeinab Abdel Rehim Mohamed Awadallah, Rana Hesham Nour M. Laissy , Hanya Gaber , Tayseer Mansour	ENHANCING RESILIENCE AND REDUCING BURNOUT IN FEMALE MEDICAL INTERNS: AN INTEGRATED NEUROSCIENCE-PSYCHOLOGY CURRICULUM IN SAUDI ARABIA	483
Anna Luísa Alves FERNANDES Lilian Mendes ANDRADE Laís Valencise MAGRI Jardel Francisco MAZZI-CHAVES Selma SIÉSSERE Simone Cecilio Hallak REGALO	RMS VALUE AS A PARAMETER FOR THE QUANTITATIVE ASSESSMENT OF FACIAL ASYMMETRY IN WOMEN	494

Marcelo PALINKAS		
Yu Hao Nan	THE RISE AND DILEM MA OF "WOMEN'S POWER": A DUAL NARRATIVE ANALYSIS OF THE STATUS OF WOMEN IN CONTEMPORARY CHINA	496
Mamta Sharma Sandeep K Sharma	NEP 2020 AND THE RISE OF WOMEN ENTREPRENEURS: GENDER-INCLUSIVE LEADERSHIP FOR A VIKSIT BHARAT	497
Sreekumar S.L	PROBLEMS OF WOMEN EMPOWERMENT IN INDIA	498
Ayesha Noreen, Uzma Noureen, Kashif Hamid, Muhaamad Nazam	IMPACT OF CAPACITY BUILDING ON ADVANCING WOMEN'S SELF-EFFICACY AND LEADERSHIP AMBITION IN PUBLIC SECTOR UNIVERSITIES	499
Sadaf Shakoor Muhammad Asif	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF FUNCTIONAL PRODUCTS (READY TO DRINK BEVERAGE AND INSTANT POWDER FORMULATION) FOR CYCLEEASE: NUTRITIONAL SUPPORT IN YOUNG WOMEN	500
Denada Selfo Xhoana Delibashi	ETHICAL DILEMMAS OF NURSING STAFF IN HEALTH CARE.	501
Ivana MIKLOŠEVIĆ1	ECONOMIC PERCEPTIONS, STRUCTURAL BARRIERS AND ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF WOMEN ENTREPRENEURS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FROM CROATIA	502
P.H. Najafguliyeva, A.B. Rustamova	THE IMPACT OF SLEEVE GASTRECTOMY ON OVARIAN FUNCTION IN FEMALE PATIENTS	509
M.Shilujas	DRESSING-UP THE BODY: Beyond covering the body with purdah observations in the context of Kerala, India	510
Meltem AĞRİKLİ	INVISIBLE LABOR, DISPOSSESSED KNOWLEDGE: A SOCIO-LEGAL EXAMINATION ON THE MASCULINE EPISTEMOLOGY OF THE INTELLECTUAL PROPERTY REGIME	522

İKTİSADİ YAŞAMDA KADIN OLARAK ZORLU YOLLARI AŞMAK: TÜRKİYE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

OVERCOMING DIFFICULT ROADS AS A WOMAN IN ECONOMIC LIFE: A SOCIOLOGICAL APPROACH THROUGH THE TURKISH EXAMPLE

Yonca ALTINDAL
Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji ABD, Orcid No: 0000-0002-1240-127X

Özet

Dünya genelinde iktisadi yaşam içerisinde pek çok önemli sosyolojik dönemeçler söz konusudur. Sanayi Devrimiyle birlikte işçi sınıfının oluşumu ve gelişimi 1. ve 2. Dünya savaşlarının yaratmış olduğu ekonomik değişim ve dönüşümler beraberinde toplumsal etkileri de tetiklemiştir. Kadınların iktisadi alandaki devingenliği de ülkelerin yapısal koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir.

Türkiye özelinde iktisadi gelişmelerin kadınlar açısından görünümü geç Osmanlı dönemi ile başlamıştır. Kadınların kamusal alanda yer edinmelerinde önemli bir dönemeç olmakla birlikte esas gelişmesi Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 29 Ekim 1923 tarihinde kurulmasıyla birlikte gerçekleşmeye başlamıştır. Türk kadınlarının işgücüne aktif katılmaları ve özne olma pratikleri cumhuriyetin kazanımları sayesindedir. İstihdamda kadın olmanın nüveleri gerek niceliksel gerekse niteliksel anlamda tarihsel dönemlerde farklılık göstermiştir. Devletçilik ilkesinin benimsendiği cumhuriyetin ilk dönemindeki sosyal devletçi yapılanma 1950'li yıllarla birlikte liberal ilkelerin öncelendiği yapıya dönüşmüş, askeri darbelerin gerçekleştiği 1960 ve 1970 sonrasında kalkınmacı yapıya bürünmüş ve 1980 sonrasındaki askeri darbe sonrasında ise neo-liberal politikalara geçiş yapmıştır. Kadınların iktisadi yaşamda yer alışları da bu eksende değişim göstermiştir. 1990 ve 2000'li yıllarla birlikte kadınların güçlenmesi ekseninde ortaya çıkan kadın girişimciliği olgusu gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Türk ekonomisinin neo-liberal muhafazakâr yapısı da 2000'li yıllardan günümüze kadar yapısal anlamda irdelenmeyi gerekli kılmıştır. Kadınların iş yaşamındaki görünürlüğü de haliyle iktisadi alana yön vermiş ve iktisadi alandan da doğrudan etkilenmiştir.

Bu çalışma Türkiye özelindeki iktisadi yapılanmanın içerisindeki kadınların var oluş koşullarının ve gelişim süreçlerinin sosyolojik yorumlamasını yapmayı amaçlamaktadır. Kamusal alanın önemli figürleri olan kadınların ekonomiye dâhil olma serüvenlerinin zorlu aşamaları ve mücadele alanları ile stratejilerinin içerimlerinin toplumsallığına ayna tutmaya çalışacaktır. 1923 yılından günümüze ilişkin iktisadi yaşamdaki kadın olmanın Türk toplumu üzerinden verileri olgusal düzlemde ve sosyolojik perspektif ekseninde açımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Yaşam, İstihdam, Kadın İşgücü, Türkiye.

Abstract

There have been many significant sociological turning points in economic life worldwide. The formation and development of the working class with the Industrial Revolution, along with the economic changes and transformations created by World Wars I and II, also triggered social impacts. Women's mobility in the economic sphere has also been shaped by the structural conditions of countries.

The perspective of women in economic developments in Turkey began in the late Ottoman period. While this was a significant turning point in women's involvement in the public sphere, their true development began with the founding of the Republic of Turkey on October 29, 1923. Turkish women's active participation in the workforce and their practices of agency manifested themselves as achievements of the republic. The core elements of women's employment have varied both quantitatively and qualitatively throughout history. The social statist structure of the early republic, which embraced the principle of statism, evolved into a structure prioritizing liberal principles in the 1950s. Following military coups in the 1960s and 1970s, it transitioned to a developmentalist structure, and following the military coup of 1980, it transitioned to neoliberal policies. Women's participation in economic life has also evolved along this axis. The phenomenon of women's entrepreneurship, which emerged in the 1990s and 2000s as a result of women's empowerment, began to develop and become widespread. The neoliberal-conservative structure of the Turkish economy has also necessitated structural analysis from the 2000s to the present. Naturally, women's visibility in business life has shaped and been directly influenced by the economic sphere.

This study aims to provide a sociological interpretation of the conditions of existence and development processes of women within the economic structure in Turkey. It will attempt to reflect on the social implications of the challenging stages, struggles, and strategies of women's economic participation as important figures in the public sphere. Data on women's involvement in economic life in Turkish society from 1923 to the present will be explored on a factual level and from a sociological perspective.

Keywords: Economic Life, Employment, Female Labor Force, Turkey.

Giriş

Dünyada kadınların kamusal alandaki görünürlüğü aydınlanma hareketlerinin ardından toplumsal ve politik gelişmelerinin takip edilmesiyle birlikte etki alanı başlamıştır. Eğitim hayatının eşitlik ilkesiyle gerçekleşmesi yönelimli hareket zamanla genişlemiştir. Kadınların erkeklerle birlikte eşit okullaşma istekleri yaygınlaşmıştır. Eğitim hayatındaki özgürleşme ve güçlenme talepleri zamanla kamusal hayatın içerisinde çalışma yaşamındaki aktif özne olma serüvenlerini de şekillendirmiştir.

Türkiye'de de kadınların kamusal hayata dâhil oluş hikâyeleri geç Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Birey olmaya dair nüveler bu dönem ile birlikte filizlenmeye başlamıştır. Osmanlı toplumundaki kadınların sınıfsal farklılığının dışında tüm kadınların eşit olmasına dair fikirler Fransız ihtilalinin yaymış olduğu ilkelerle doğrudan bağlantılı olmakla birlikte dünyadaki kadın uyanışının Osmanlı toplumuna sirayet eden yansımaları şeklinde kabul etmek mümkündür. Cumhuriyet rejimine geçilmesiyle birlikte kadınların eşit vatandaş ve eşit yurttaş olmalarına imkân tanınmıştır. Böylelikle ev içi rolleriyle sınırlandırılan Türk kadını gerek eğitim gerekse çalışma hayatının vazgeçilmez bir öznesi haline gelmiştir.

Cumhuriyetin kadınlara sunduğu fırsatlar; Türk kadınını özellikle Avrupa'daki ülkelerin çok daha ilerisine taşımıştır. Birey olma haklarına erişen kadınların bireysel, ekonomik ve toplumsal olarak güçlenmeleri de Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kadını yücelttiği eşitlikçi yaklaşım ve uygulamalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu eksenden bakıldığında kadınların hak mücadelesi ülkemizin kurucusu Atatürk'ün fırsat eşitliğini sunmasıyla birlikte kurumsallık kazanmıştır.

Bu çalışmada Türk kadınının iktisadi yaşam içerisindeki uygulanan politikalar karşısında var olmasının içerimleri ve görünümleri irdelenecektir. Dünyadaki kadın emeğinin

feminizasyonunun Türk toplumuna yansımaları dönemler etrafında sosyolojik bir perspektifle yorumlanmaya çalışılacaktır.

Emeğin Köşe Yastığı: Kadın Olmanın İstihdam Hâli

Dünya tarihinde kadınların çalışma hayatına dâhil olmaları Sanayi Devrimi'nin akabindeki işçi olma serüvenleri ile karşımıza çıkmıştır. Ev içi alandan kamusal alana geçiş ile birlikte kadınların işgücüne katılmaları çok önemlidir. Emeğin kadınsılaşmasının ilk fotoğrafı fabrika ve atölyelerdeki kadın işçilerden oluşmakta idi. Zamanla kadınların işgücündeki rolleri de değişime ve dönüşüme uğramıştır. Dünya savaşlarında kadınlar emeğin en çok görünür yüzü olmuşlardır. Erkeklerin eril norm ve kalıplarca savaşta olmaları kadınları kapitalist emek sürecinde olmaya itmiştir. Ekonomik zorundalık hali ile çalışma hayatında yer alan kadınların savaşın bitiminde tekrar evlerine dönmeleri ise cinsiyetçi kalıpların ve eril ön yapıların kamusal alana yansımaları ile ilintilidir.

Kadınların kamusal alandaki güçlenme öyküleri ise kadın hareketi ile görünür olmaya başlamıştır. Eğitim ve çalışma hayatında özne olmaya başlayan kadınların dünya genelinde erkeklerle birlikte eşit koşullarda yer edinme deneyimleri sancılı olmuştur. Fırsat eşitliği kavramının uygulanması ile birlikte eğitim hayatına dâhil olmaya başlayan kız çocukları zamanla üst düzeylerde statü kazanmaya başlamışlardır. Bu olumlu değişme çalışma hayatına da yansımakla birlikte kolay süreçlerden geçildiğini söylemek ise mümkün değildir. Kadın emeği, ya ucuz emeğin muhatabı olarak görülmüş ya da informel ve geçici mesleklerde yer edinilerek niceliksel artışlarla kendisini göstermiştir. İstihdamın kadın yüzü erkeklerden farklı olarak öncelenen ve eşit işe eşit ücret ödenmediği hak temelli politika ve uygulamalar karşısında yeterince güçlü olmayan bir konumsuzlukta yer almıştır. Ancak bu olumsuzluklara karşın da bir yandan yükselen kadın sesi hem eğitimde, hem çalışma hayatında hem de siyasi alanda yükselmeye ve yayılmaya başlamıştır.

Kadınların işgücüne katılmaları ülkelerin kalkınma karneleri ile doğrudan ilintilidir. Kadın-erkek eşitliğinin ekonomiye yansımasında kamusal alanın ve ev içi alan olan özel alanın pratiklerinin farklılıkları; eşitliğin kıyısında mı, yoksa tam da odak noktasında mı olduğu noktasında önem taşımaktadır.

İktisadi Yaşamın Türkiye'deki Kadın Fotoğrafı: Flu? Berrak?

Kadınların istihdama erişimi cumhuriyet döneminden günümüze kadar ilerlemekle birlikte henüz erkeklerle eşit sayı ve orana erişememiştir. Bundaki en büyük neden kuşkusuz geleneksel işbölümünün rollerinin kadınlarla tanımlanır oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu işbölümünün temelinin eşitsizlik ile kurgulanışı nedeniyle çalışma hayatındaki erkeklerin niceliksel üstünlüğü hala geçerlidir. Belli iş kollarının kadınlara atfedilmesiyle de cinsiyetçi yapı ve nüveler 'kadın işi' ve 'erkek işi' sınıflamasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Duygusal, naif, kırılgan ve bakım emeğinin muhatabı olarak tasarlanan kadınsı iş kolları yaratılırken, tam tersi olarak zekânın, kas gücünün ve karar vericiliğin erkeksi meslek guruplarına atfedildiği eşitlikten uzak bir emek piyasası kurgulanmıştır. Eril emeğin yüceleştirildiği toplumsal yapılar ile zamanla kapitalist işleyiş de birarada olarak bu iş kollarının ayrımlaşmasının belirginleştiği görülmektedir. 'Kadın işi' ve 'erkek işi' tanımlamalarının yapılması, doğrudan ataerkil yapılanmanın süreç ve mekanizmalarının etkisiyle gerçekleştiğini ifade etmek olanaklıdır. Hartmann (1992) da benzer doğrultuda, kadınların temel sorumluluk alanı olarak ev içi rolleri üstlendiklerini, kamusal alanda var olmaya başladıklarında ise düşük ücretle ve düşük statülü iş kollarında çalışmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.

Türkiye'de kadınların kamusal alana çıkış öyküleri 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte kurumsallık kazanarak özne olabilmelerine imkân tanınmasıyla etkin

kılınmıştır. Geç Osmanlı döneminde başlayan kadın hareketinde özellikle kız çocuklarının eğitime karma olmayan şekilde olsa da dâhil edilmesi ve sivil toplumlaşmayla birlikte kadınların çalışma hayatında yer edinmeye başlaması oldukça önemlidir. Ancak bu toplumsal hareketin devlet bünyesinde fırsat eşitliği ilkesi ile geçerli kılınması ve vatandaşlık statüsüne erişen Türk kadının güçlenmesi ve özgürleşmesi cumhuriyetin eşitlik ilkesinin koşulsuz uygulamasıyla birlikte geçerli olmuştur. Demokrasinin cinsiyetler arasındaki mutlak eşitlik ilkesini zorunlu kılması ile kadınların istihdama katılmaları ve pek çok statüye erişmeleri bu sayede gerçekleşmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti Devletinde kız çocuklarının eğitim koşullarının eşitlenmesi ile birlikte akabinde çalışma hayatında önemli pozisyonlarda görevler üstlenmesi için oldukça önemli atılımları ve politik kararları söz konusudur. Kadın erkek eşitliğini temel alan bu sosyal politikaların günümüzden bakıldığında hak temelli olarak gerçekleşmiş olduğunu açıkça söylemek mümkündür. Türk aile yapısının vazgeçilmez öğesi olan kadınların ve annelerin çalışma hayatında ekonomik, psikolojik ve toplumsal olarak güçlenmesi cumhuriyet ideolojinin de temel taşlarını oluşturmaktadır.

Bu dönemde alınan kararlar ve uygulanan politikalar da cinsiyet rejiminden çok iş ve aile yaşamının uyumlaştırıldığı, sağlıklı nesiller yetiştirilebilmesi için kadınların çalışma hayatına aktif katılımının sağlanması ile birlikte okullaşma oranlarının arttırılarak dengenin kurulmasına ilişkindir. Öğretmenlik ve hemşirelik gibi pembe yakalı mesleklerin oldukça yoğun olduğu bu dönemin ardından kadınların her alanda çalışabilecekleri istihdamın aydınlık yüzleriyle de karşılaştıkları berrak fotoğraf kareleriyle doludur.

Türk kadının hatta siyasi alandaki güçlenmesi de seçme ve seçilme haklarının tanınmasıyla pek çok Avrupa ülkesinin bile ilerisinde bir görünüme sahip olmasını sağlamıştır. Medeni Kanunu kendi öz kültürüyle uyumlaştırarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk kadınına birey olmalarına dair en önemli hakkı sunmuştur. Bu sunuşun kilit önemi; İsviçre'de 1971'de kadınların elde ettiği politikaya katılma tarihlerinden çok öncesinde gerçekleşmesinde yatmaktadır. Görüldüğü üzere kadınların politikanın aktörü olmalarında demokratik bilincin ve uygulamaların koşulsuz kadın-erkek eşitliğinin kamusal alanın her kurumunda bulunmasında ve yaygınlaşmasında görülmektedir.

Türkiye'deki iktisadi yaşamda da işgücünün kadın yüzü; sosyal devletçi dönem, liberal dönem, neo-liberal dönem ve neo-liberal muhafazakâr dönemde bambaşka şekillerde görünmektedir. Dolayısıyla ülkelerin kalkınma ile ilişkilerinin boyutu ve içerimleri kadar aynı ülkenin de farklı dönemlerde kabul edip uyguladığı ekonomik ve toplumsal politikalarda cinsiyetlerin konumlanışını da emeğin yönünü de doğrudan biçimlendirmektedir.

Kadınların tarım dışı kesimlerde ve ücretli olarak çalışmaları cumhuriyet döneminde hızlanarak artmış, 1930 sonrasındaki dönemde izlenen iktisat politikaları ve kadının toplumsal statüsüne ilişkin değişmeler kadın istihdamının görünümünde değişimler göstermiştir.

1955-1965 yıllarında, kentleşmeyle birlikte kadınların iş gücüne katılma oranları %43.11'den %37.89'a düşmüştür (Makal, 2001). 1955 yılında 5.261.709 kişi olan iktisaden faal kadın sayısı 1970 yılında 5.812.545, 1985 yılında 7.647.265, 2000 yılında ise 10.164.540 kişiye ulaşmıştır (Berber ve Yılmaz Eser, 2008: 3-4). 1980'li yıllarda kadın istihdam oranı %30'lar civarındadır; ancak kadın işgücünün çok büyük bir kısmı %76,8'i tarımda yer almaktadır. Kadınların %70,2'si hiçbir ücret almadan cinsiyetçi pratikler etrafında atfedilen bakım emeğini hiçbir ücret almadıkları için de ev kadını olarak çalışmışlardır. Neo-liberal ekonomik politikalar kadının emeğini sönümlenmiş ve ucuz emeğin kadınsı fraksiyonlarını ortaya çıkarmıştır. Bu emeğin türü ve içerimleri; kayıt dışı işlerin arttığı post fordist üretimi artıran konumsuzlukta yer aldıkları söz konusudur. Dolayısıyla kadınların özellikle ekonomik güçlenmeleri yeterince gerçekleşememiştir (Sallan Gül, 2005; Toksöz, 2011).

Türkiye özelinde 1980'li yıllardan itibaren ise kadın girişimciliği olgusu etkili olmaya başlamıştır (Sallan Gül, 2005; Ecevit, 2007; Özar, 2007; Altındal, 2016a; 2016b; 2016c; 2024). Kadın girişimciliğini özellikle kapitalizmin karşılaşmış olduğu kriz dönemlerinde artışı gösteren yoksulluğun önlenmesi için oldukça önemli bir toplumsal çıkış noktası olarak görmek mümkündür. Kadın girişimci olmak neo-liberal piyasacı toplumların etkisiyle ortaya çıkmış ve zamanla yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Kadın girişimci olmak; psikolojik, ekonomik, toplumsal ve kolektif anlamda güçlenmenin de vazgeçilmez değerini gözler önüne sermektedir. Güçlenen kadınların emek piyasasına yön veren özneler olması kadınların varlığını da ortaya çıkarmasında fırsat sunmaktadır. Kamusal alanda öğretmen ve hemşire olarak sayısının arttığı cumhuriyetin ilk dönemlerinden günümüze kadar ekonomideki kadınların görünüme ilişkin şekillendiği, renklendiği ve özgürleşerek güçlendiğini söylemek mümkündür. Henüz tam eşitlik sağlanmamakla birlikte gelişmeye yönelimli olan bir ülke konumunda olan ülkemizde iş ve aile yaşamının uyumlaştırıldığı ve emeğin cinsiyet görünümlerinde fırsat eşitliğinin tam anlamıyla uygulandığı sosyal politikaların varlığının öncelenmesi önem taşımaktadır.

Sonuç

Kadınların dünya çapında güçlenip özgürleşebilmelerinin en kilit kavramı eşitlik ilkesi ile gerçekleşmiştir. Eşitliğin cinsiyetler açısından görünür kılınması ise kadın hareketinin uzun ve yorucu çabaları ve mücadeleleri sonrasında elde ettikleri başarılarla mümkün olabilmiştir. Eğitimden çalışma hayatına, eşit miras hakkı ve mülkiyet edinebilmeye dayalı taleplerin yanı sıra seçmek ve seçilmek için yani politik arenada aktör olmak kadınların tabandan gelen ve yüksek sesle dillendirdikleri yeni toplumsal hareketlerin içerisinde olmalarına yol açmıştır.

Kalkınmada güçlenen ve refah seviyesi yükselen ülkelerin ekonomik ve toplumsal dinamikleri kültürel olarak inşa edilen alanlara ve politikaya da yansımaktadır. Ülkeler zamanla cinsiyetler arasındaki norm, değer, statü ve davranış örüntülerinin göstergeleri ile kendilerini ifade eder olmuşlardır. Kız çocuklarının okullaşması, kadınların çalışma hayatına girmeleri, kalifiye mesleklerde yükselmeleri, annelik ile iş hayatı arasındaki uyumlaştırıcı sosyal politikaların varlığı ile kalkınmanın özneleri haline gelmelerine imkân sağlamıştır. Eşit çalışma koşullarının eşit ücretlerle tanımlandığı ve uygulanan ülkeler ekonomilerinin iyileştirilmesinin yanı sıra farklılaşan yelpazelerde kadınların görünür olmalarına da kapı aralamışlardır.

Ülkemizde de geç Osmanlı dönemiyle başlayan ve sivil toplumlaşmanın çok önemli adımlarının görüldüğü kamusal alanda kadınların var olmalarının kurumsallaşması ve resmi olarak tanınması Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve cumhuriyetçi kadro ile birlikte gerçekleşmiştir. Birey olmanın öncelendiği cinsiyetler ve sınıflar arası farklılığı ortadan kaldıran ve mutlak anlamda uygulamalarla karşımıza çıkan politikalarla mevcudiyet kazanmıştır. Sosyal devletçi ilkeler etrafında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşundan liberal ilkelerin egemen olmaya başladığı 1950'li yıllara kadar kadın istihdamı oldukça önemli sayı ve oranlardadır. Çok partili hayata geçişin ardındaki kırdan kente göç olgusunun yaratmış olduğu informel iş alanları ve ucuz emeğin kadınlar açısından güvencesiz iş kollarında yer alan bir şekilde var olmuştur. Ancak bir yandan kentli kadınların eğitimdeki sıçramaları orta üst ve üst sınıfa dayalı meslek guruplarında da yer almalarına yol açmıştır. 1980'li yıllarla birlikte özellikle neo-liberal politikaların bir uzantısı olarak turizm sektöründe kadın emeği ile adeta bütünleşen ve dişil bir alan olarak kabul edilerek işveren kadınlar görülmeye başlamıştır. Bu görünür kılınma özellikle 1990 ve sonrasındaki hızla artan ve yoksulluğun karşısında bir çözüm olarak sunulan kadın girişimciliği olgusunun tanınıp yaygınlaşmasına da etkili olmuştur. 2000'li yıllarla birlikte neo-liberal muhafazakâr aile odaklı politikaların egemen olmasıyla birlikte de kadınların annelik ile olan bağlarının kuvvetlendirilmesine yönelik anlayış etrafında hem kamuda hem de özel sektörde sayılarının

arttığı ve girişimci olmaya yönlendirilen kadınlar söz konusudur. Kadınlar bugün istihdamın pek çok kolunda ve alanında güçlenen bir konumda olmakla birlikte henüz tam anlamıyla eşitliğin gerek nicelik gerekse nitelik açısından gerçekleştiğini söyleyebilmek ise mümkün görünmemektedir. Kadınların özellikle ev içi rollerinin ağırlığı, bitmeyen mesailerinin nedeniyle çalışma ve aile hayatlarının arasında denge kurmakta karşılaştıkları zorluklar bulunmaktadır. Tüm bu söylenilenler ışığında, hak temelli sosyal politikaların gerçekleşmesi, iktisadi yaşam içerisinde aktif rol üstlenebilmek adına psikolojik, ekonomik, toplumsal ve kolektif olarak kadınların güçlenebilmeleri adına uyumlaştırıcı ve ortak sorumluluk anlayışının uygulandığı aile yapılarına ve sosyal destek kurumlarına gereksinim duyulmaktadır.

Kaynaklar

Altındal, Y. (2016a). *Türkiye'de turizm sektöründe kadın girişimciliğinin gelişiminin incelenmesi: Batı Akdeniz bölgesi-Güney Ege bölgesi karşılaştırması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Altındal, Y. & Gül, S. S. (2016b). Türkiye'de kadın girişimciliği serüveni: Başarı mümkün mü? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (*4), 1361-1377.

Altındal, Y., & Gül, S. S. (2016c). Turizm sektöründe kadın girişimcilerin risk alma deneyimleri. Toplum ve Demokrasi, 10 (21), 115-131.

Altındal, Y. (2024). "Sahne Arkasından Sahne Önüne Evrilen Yolculuk: Turizmde Kadın Girişimci Olmanın Sosyolojik Nüveleri", Disiplinler arası Yaklaşımlarla Kadın Çalışmaları, Efe Akademi Yayınları, İstanbul. ss.271-286.

Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye'de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,* 10(2), 1-16.

Ecevit, Y. (2007). A Critical Approach to women's entrepreneurship in Turkey. Ankara: International Labor Office.

Hartmann, H. (1992). *Marksizm'le feminizmin mutsuz evliliği* (Çev. G. Aygen). G. Savran ve N. Tura (Der.), Kadının görünmeyen emeği maddeci bir feminizm üzerine. İstanbul: Kardelen Yayınları.

Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-1965 döneminde ücretli kadın emeğine ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(2), 117-155.

Özar, Ş. (2007). Women entrepreneurs in Turkey, obstacles, potentials and future prospects. *Gender Clearing House Site, www. genderclearinghouse.org , The Center of Arab Woman for Training and Research (CAWTAR).*

Sallan Gül, S. (2005). Türkiye'de yoksulluğun kadınsılaşması. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 25-43.

Toksöz, G. (2011), Women's employment in Turkey in the light of different trajectories in development-different patterns in women's employment. *Fe Dergi*, 3(2), 19-32.

SÜREĞEN GÜVENCESİZLİK KISKANCINDA "DİKEN ÜSTÜNDE" YAŞAMAK
LIVING ON TENTERHOOKS WITHIN THE GRIP OF PERPETUAL PRECARITY

Hazal ORGUN SİNAN[1],
Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk ve İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-7547-273X.

Özet

Kadınlar kamusal ve domestik alanlarda gündelik yaşamlarını sürdürürken aynı anda devamlı olarak baskı, tehdit, şiddet ve kontrol mekanizmalarıyla mücadele etmek zorunda kalırlar. Ataerkil toplumsal düzen ve kurumsal yapılanmalar aracılığıyla üretilen ve güçlenen yapısal şiddet sonucunda toplumsal cinsiyet temelli bir güvencesizlik durumu ortaya çıkar. Güvencesizlik; nüfusun belirli kesimlerinin, bu bağlam içerisinde kadınların, sosyal, hukuki, ekonomik gibi çeşitli destek mekanizmalarından yeterince destek alamamaları ve sonucunda farklı türden şiddetlere daha açık hâle gelmeleriyle kendisini gösterir. Sürekli olarak devam eden güvencesizlik durumu kadınları, hep tetikte olmak zorunda bırakan normalleştirilmiş bir olağanüstü hâlde yaşamaya zorlamaktadır. Sürekli olarak potansiyel şiddet endişesi içerisinde yaşayan kadınlar psikososyal düzeyde kolektif bir travmaya maruz kalırlar. Böylelikle kadınlar kendilerini sürekli diken üstünde hissettikleri, farklı savunma taktikleri geliştirmek zorunda kaldıkları yaşamlar sürmeye mahkûm edilmiş olurlar. Leyla Emadi, *Diken Üstünde* isimli video çalışmasında bu toplumsal travmayı görselleştirir. Bir kadın olarak başını rahatça yastığa koyup uyuyamamanın ağırlığını paylaşır. İzleyicisine sunduğu video aracılığıyla her an gerçekleşebilir tehdidin olasılığının ve "olursa ne olur?" sorusunun gerginliğini hissettirir. Böylece Emadi; hem estetik hem politik olarak güçlü çalışmasıyla duyusal olanı görünür, bireysel algılananı kolektif kılar.

Anahtar Kelimeler: Feminist Sanat, Leyla Emadi, Kadın sanatçı, Çağdaş Sanat, Güvencesizlik

Abstract

Along with navigating their daily lives in both public and domestic spheres, women are compelled to confront continuous pressures, threats, forms of violence, and mechanisms of control. The structural violence produced and reinforced through patriarchal social order and institutional structures generates a gender-based condition of precarity. The precarity manifests in the inability of certain segments of the population -in this sence women- to adequately access social, legal, and economic support mechanisms, leaving them disproportionately exposed to various forms of violence. The perpetuation of this precarious state forces women to live in a normalized state of emergency, one in which they must remain constantly alert. Women who live under the persistent anticipation of potential violence are subjected to a psychosocial, collective form of trauma. Consequently, they are condemned to live in which they perpetually feel on tenterhooks and must continuously develop different strategies of self-protection. In her video work *Diken Üstünde* (Tenterhooks), Leyla Emadi visualizes this collective trauma. She conveys the weight of being unable to sleep with peace of mind (to rest one's head on a pillow comfortably) as a woman. Through the tension embedded in the possibility of imminent threat and the ever-present question of 'what if?', Emadi makes this atmosphere palpable for the viewer. In doing so, she renders the sensual to tangible and transforms the individually experienced into the collectively understood - producing a work that is both aesthetically and politically powerful.

Keywords: Feminist Art, Leyla Emadi, Woman Artist, Contemporary Art, Precarity

THE PLACE OF WOMEN IN TURKIC SOCIETIES: BETWEEN CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY

Zhannat KADENOVA
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Historical-Philological Faculty of Kyrgyz-Uzbek International University named after B.Sydykov, Osh, Kyrgyzstan,
ORCID: 0000-0002-7006-999X

Abstract

This article explores the dynamic role of women in Turkic societies, focusing on the intersection of gender values and national identity. Throughout history, Turkic cultures have demonstrated a unique approach to womanhood, where women were not only caretakers of the family but also active participants in political, social, and even military spheres. From ancient steppe civilizations to the modern-day republics, women have played vital roles in sustaining cultural identity and contributing to community resilience.

The study examines how traditional gender roles, shaped by nomadic heritage, Islam, and patriarchal norms, coexist and interact with contemporary global movements for gender equality. While the notion of womanhood in many Turkic communities' remains deeply tied to moral virtue, maternal responsibility, and honor, modern challenges and reforms have opened new spaces for women's empowerment. Through comparative analysis, the article highlights variations in gender perceptions across different Turkic nations, while also identifying common cultural threads that reflect a shared historical consciousness.

Special attention is given to how national identity discourses incorporate or resist evolving gender roles, especially in the context of nation-building, education, and political participation. Using historical sources, ethnographic materials, and contemporary gender research, the article aims to provide a nuanced understanding of the transformation of gender values in Turkic societies.

Ultimately, the paper argues that understanding the balance between tradition and modernity is key to addressing gender issues in these communities. By contextualizing womanhood within broader cultural and historical narratives, this study contributes to ongoing discussions about identity, social change, and the role of women in shaping the future of Turkic nations.

Keywords: Turkic societies, women, gender values, national identity, tradition, cultural transformation, gender equality.

Özet

Bu makale, toplumsal cinsiyet değerleri ile ulusal kimliğin kesişimine odaklanarak Türk toplumlarında kadının dinamik rolünü araştırmaktadır.zet
Bu makale, toplumsal cinsiyet değerleri ile ulusal kimliğin kesişimine odaklanarak Türk toplumlarında kadının dinamik rolünü araştırmaktadır. Tarih boyunca Türk kültürleri, kadınların sadece ailenizet
Bu makale, toplumsal cinsiyet değerleri ile ulusal kimliğin kesişimine odaklanarak Türk toplumlarında kadının dinamik rolünü araştırmaktadır. Tarih boyunca Türk kültürleri, kadınların sadece ailenin bekçileri değil, aynı zamanda siyasi, sosyal ve hatta askeri alanlarda aktif katılımcılar olduğu kadınlığa benzersiz bir yaklaşım sergilemiştir. Eski bozkır uygarlıklarından günümüz cumhuriyetlerine kadar kadınlar, kültürel kimliğin sürdürülmesinde ve toplumun dayanıklılığına katkıda bulunmada hayati roller oynamıştır.

Çalışma, göçebe miras, islam ve ataerkil normlar tarafından şekillendirilen geleneksel cinsiyet rollerinin toplumsal cinsiyet eşitliği için çağdaş küresel hareketlerle nasıl bir arada var olduğunu ve etkileşime girdiğini incelemektedir.alışma, göçebe miras, islam ve ataerkil normlar tarafından şekillendirilen geleneksel cinsiyet rollerinin toplumsal cinsiyet eşitliği için çağdaş küresel hareketlerle nasıl bir arada var olduğunu ve etkileşime girdiğini incelemektedir. Birçok Türk toplumunda kadınlık kavramı ahlaki erdem, annelik sorumluluğu ve onurla derinden bağlantılı kalırken, modern zorluklar ve reformlar kadınların güçlenmesi için yeni alanlar açmıştır. Makale, karşılaştırmalı analiz yoluyla, farklı Türk uluslarındaki cinsiyet algılarındaki farklılıkları vurgularken, aynı zamanda ortak bir tarihsel bilinci yansıtan ortak kültürel konuları da belirlemektedir.

Ulusal kimlik söylemlerinin, özellikle ulus inşası, eğitim ve siyasi katılım bağlamında, gelişen toplumsal cinsiyet rollerini nasıl birleştirdiğine veya bunlara nasıl direndiğine özel önem verilmektedir.lusal kimlik söylemlerinin, özellikle ulus inşası, eğitim ve siyasi katılım bağlamında, gelişen toplumsal cinsiyet rollerini nasıl birleştirdiğine veya bunlara nasıl direndiğine özel önem verilmektedir. Makale, tarihi kaynakları, etnografik materyalleri ve çağdaş toplumsal cinsiyet araştırmalarını kullanarak, Türk toplumlarında toplumsal cinsiyet değerlerinin dönüşümüne dair nüanslı bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır.

Nihayetinde makale, gelenek ve modernite arasındaki dengeyi anlamanın, bu topluluklardaki cinsiyet sorunlarını ele almanın anahtarı olduğunu savunuyor.ihayetinde makale, gelenek ve modernite arasındaki dengeyi anlamanın, bu topluluklardaki cinsiyet sorunlarını ele almanın anahtarı olduğunu savunuyor. Bu çalışma, kadınlığı daha geniş kültürel ve tarihsel anlatılar içinde bağlamsallaştır

Anahtar Kelimeler: Türk toplumları, kadın, toplumsal cinsiyet değerleri, ulusal kimlik, gelenek, kültürel dönüşüm, toplumsal cinsiyet eşitliği.

КОНЦЕПТ «ЖЕНЩИНА» В КУМЫКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ)

THE CONCEPT «WOMAN» IN THE KUMYK LINGUISTIC WORLDVIEW (BASED ON PAREMIOLOGICAL UNITS)

Руганият МУСАЕВА
Ведущий научный сотрудник, Российский государственный педагогический университет им. А.И.Герцена, Дагестанский филиал, Махачкала, Россия, ORCID ID 0000-0002-8220-8096

Аннотация
Целью данного исследования является изучение семантики концепта «женщина» в кумыкском языке, выявление своеобразия и национально-культурной специфики языковых единиц, в которых актуализированы паремиологические образы женщин.
В последнее время в науке наблюдается интерес к особенностям мышления народа, отражающегося в его языке. Ментальность народа накладывает отпечаток не только на языковую картину мира, но и на сам строй языка. Этим объясняется повышенный интерес к изучению концептов культуры путем когнитивного и лингвокультурологического анализа функционально предназначенных средств и способов репрезентации концептов в языке.
Кумыки – самый крупный из тюркских народов, проживающих на Северном Кавказе, который испокон веков проживает на низменной и предгорной части Дагестана, известной как Кумыкская плоскость. Менталитет кумыков представляет собой сочетание национального менталитета тюркских народов и дагестанского менталитета. Кумыкский язык относится к западнокыпчакской группе тюркской семьи языков. В течение длительного времени до 20 годов XX века он являлся Lingua franca, языком межнационального общения различных народов Северо-Восточного Кавказа.
Паремии представляют собой ценный источник для лингвокультурологических исследований, поскольку являются значимым фрагментом фольклорной картины мира и репрезентантами оценочных стереотипов и установок этноса.
Актуальность исследования определяется необходимостью изучения способов и средств объективации концепта «женщина» паремиологическими единицами с целью выявления их национально-культурной специфики в кумыкской фольклорной картине мира. Исследование паремий, объективирующих концепт «женщина», позволит отчетливее увидеть особенности и этнокультурное своеобразие рассматриваемого концепта и ответить на вопрос о том, как именно представлен образ женщины в кумыкском языке и провести сравнение с другими тюркскими языками и культурами.
Материалом для исследования послужили данные лексикографических источников кумыкского языка.
Ключевые слова: языковая картина мира, женщина, концепт, паремиологические единицы

Abstract
The aim of this study is to examine the semantics of the concept **«woman»** in the Kumyk language, to identify the uniqueness and national-cultural specificity of linguistic units that actualize paremiological images of women.
Recently, scholarship has shown growing interest in the cognitive peculiarities of a people as reflected in their language. The mentality of a people leaves its mark not only on the linguistic worldview but also on the very structure of the language. This explains the increased attention

to the study of cultural concepts through cognitive and linguoculturological analysis of the functionally designated means and methods of concept representation in language.

The Kumyks are the largest Turkic people residing in the North Caucasus, having inhabited the lowland and foothill regions of Dagestan—known as the Kumyk Plain—since ancient times. The Kumyk mentality represents a fusion of the national mentality of the Turkic peoples and the Dagestani mentality. The Kumyk language belongs to the West Kipchak group of the Turkic language family. Until the 1920s, it served as language of interethnic communication for various peoples of the Northeast Caucasus.

Paremiae constitute a valuable source for linguoculturological research, as they represent a significant fragment of the folkloric worldview and serve as carriers of evaluative stereotypes and attitudes of an ethnic group.

The relevance of the study lies in the need to examine the ways and means by which the concept «woman» is objectified through paremiological units, with the goal of identifying their national-cultural specificity within the Kumyk folkloric worldview. Research on paremiae that objectify the concept «woman» will make it possible to more clearly discern the features and ethnocultural distinctiveness of this concept, to answer the question of how exactly the image of a woman is represented in the Kumyk language, and to conduct comparisons with other Turkic languages and cultures.

The research material consists of data from lexicographic sources of the Kumyk language.

Keywords: linguistic worldview, woman**,** linguocultural concept, paremiological units.

KADINA İLİŞKİN ESKİ TÜRKÇE *KIRKIN* SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE
ON THE OLD TURKIC WORD *KIRKIN* RELATED TO WOMEN

Aslıhan YILMAZ
Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye /ORCID ID: 0000-0001-8112-2226.

Özet

Türkçenin tarihî seyri içerisinde kaleme alınan metinler incelendiğinde kadınla ilişkilendirilen söz varlığının dikkate değer ölçüde fazla olduğu görülmektedir. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren doğrudan "kadın" kavramını karşılayan sözcüklerin yanında kadının ailevi ve akrabalık bağlarını, statüsünü, giyim-kuşamını, kadınlara ilişkin doğum, evlilik ve boşanma gibi geçiş dönemlerindeki durumunu ifade eden söz ve söz grupları olmak üzere benzer birçok durum için çeşitli adlandırmaların olduğu tespit edilmektedir. İlk kez Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde karşılaşılan ve Türk dilinin tarihî metinlerinde takip edilebilen *ḳırḳın* sözcüğünün "kız, genç kadın, bakire; kadın hizmetçi, cariye, kadın köle" gibi anlamları karşılayan bir sözcük olarak kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu sözcüğün ifade ettiği anlam alanına baktığımızda genel olarak "genç kız/kadın, bakire kız"ı gösteren bir kavram olmasının yanı sıra kadının statüsünü belirleyen bir söz olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün kökenine yönelik kesin bir açıklama bulunmamakla birlikte *ḳırnaḳ* "cariye, kadın köle" sözcüğü ile de kökteş olduğunun ve her iki sözcüğün *ḳız* "kız" köküne dayandığının ifade edildiği tartışmalı görüşler bulunmaktadır. Taranan metinlerde *ḳız ḳırḳın* "kız ve cariye", *tapıġçı ḳırḳın* "kadın hizmetçi", *eren ḳırḳın teŋgriler* "seçkin rahip ve rahibeler" gibi söz grupları içerisinde yer aldığı görülmektedir. Çalışmamızda ilgili sözcüğün köken bilimi açısından değerlendirilmesine ve Türk dilinin tarihî metinlerinden örneklerle sözcüğe ilişkin tanıklara yer verilmiştir. Böylelikle Türk toplumunda cinsiyet kavramını ve kadının toplumsal statüsünü gösteren *ḳırḳın* sözcüğünün söz gruplarındaki kullanımları ve bu kullanımlar üzerinden anlam çerçevesinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Söz Varlığı, Eski Türkçe, Kırkın.

Abstract

When the texts written throughout the history of Turkish are examined shows that the vocabulary related to women is abundant. It has been determined that since the first written documents of Turkish, furthermore to the words that directly correspond to the concept of "woman", there have been various names for many similar situations, including words and phrases expressing women's familial and kinship ties, status, clothing, and the situation of women in transitional periods such as birth, marriage and divorce. The word *ḳırḳın* which was first encountered in the texts of the Old Uyghur Turkish period and can be followed in the historical texts of the Turkish language, is seen to be used as a word with meanings such as "girl, young woman, virgin; female servant, concubine, female slave". When examining the semantic field of the word in question, it generally denotes the concept of "young girl/woman, virgil girl" while also appearing as a term that indicates the social status of women. Although there is no definitive explanation fort he origin of the word, there are controversial views stating that it is cognate with the word *ḳırnaḳ* "concubine, female slave" and that both words are based on the origin *ḳız* "girl". In the examined texts, it is observed that the word appears

within lexical groups such as *ḳız ḳırḳın* "girl and concubine", *tapıġçı ḳırḳın* "female servant", *eren ḳırḳın teŋ̂riler* "distinguished male and female clergy". In our study, the word in question was examined from an etymological perspective, and examples from historical Turkish texts were provided as evidence of its usage. The aim is to reveal the uses of the word *ḳırḳın* which represents the concept of gender and the social status of women in Turkish society, in various word groups and to reveal its semantic field through these uses.

Keywords: Woman, Vocabulary, Old Turkic, Kırkın.

KADIN BELEDİYE BAŞKANLARI FARK YARATIYOR MU? BELEDİYE BAŞKANI KADIN OLAN BELEDİYELER ÜZERİNDEN NİTEL BİR İNCELEME

DO FEMALE MAYORS MAKE A DİFFERENCE? A QUALITATIVE ANALYSIS OF MUNICIPALITIES GOVERNED BY WOMEN

Selin BAYRAM
Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Sakarya
ORCID ID: 0009-0000-6579-5973/0533

Özet

Bu araştırmanın konusu, Türkiye'de belediye başkanının kadın olduğu illerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle nasıl şekillendiğinin incelenmesidir. Yerel yönetimler, halka en yakın kamu idaresi olmaları nedeniyle hizmetlerin niteliğini, önceliklerini ve sunulma biçimini doğrudan belirlemektedir. Bu nedenle yerel yönetimlerde kadınların karar verici pozisyonlarda bulunması, yalnızca demokratik temsil açısından değil, aynı zamanda yerel hizmetlerin kapsayıcılığı ve eşitliği bakımından da kritik bir önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de belediye başkanının kadın olduğu illerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde nasıl şekillendiğini incelemektir. Çalışma, kadın belediye başkanlığının yerel yönetimlerde hizmetlerin planlanması, kaynak dağılımı, kadın-erkek eşitliğine duyarlı uygulamaları, kadınlara yönelik sosyal politikalar ve hizmet önceliklendirilmesi üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırma ayrıca, kadın belediye başkanlarının yönetsel karar alma süreçlerinde kadın-erkek eşitliğini ne ölçüde dikkate alındığını ortaya koymayı ve kadın liderliğinin yerel kamu hizmetlerinin niteliği ile kapsayıcılığı üzerinde farklılaştırıcı bir etkisinin olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, Türkiye'de yerel yönetimlerde kadın belediye başkanlarının kadınlar ile ilgili faaliyet ve uygulamaların güçlendirilmesine yönelik politika önerileri geliştirilmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Araştırma soruları ise şunlardır; Kadın belediye başkanlarının yönettiği illerde kamu hizmetleri kadın-erkek eşitliğine duyarlı şekilleniyor mu? Belediye başkanının kadın olması kadınlara yönelik politikaların geliştirilmesine katkı sağlıyor mu?

Söz konusu araştırma sorularını cevaplayabilmek için nitel araştırma yaklaşımı temel alınacaktır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. 2024 mahalli idare sonuçlarına göre toplam 75 belediyede kadın belediye başkanı vardır. Bu belediyelerden büyükşehir ve il belediyeleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Buna göre 5 büyükşehir belediyesinde, 5 il belediyesinde kadın belediye başkanı bulunmakta olup araştırma kapsamına toplam 10 belediye dahil edilmiştir. Araştırma kapsamına dahil olan belediyelerin her birinde, mahalli idareler seçimlerinden sonra belediyelerin kabul etmiş oldukları stratejik plan ve 2024 yılı faaliyet raporu olmak üzere iki doküman incelenecektir. Söz konusu dokümanlar, belediyelerin toplumsal cinsiyete duyarlı hedeflerini, hizmet önceliklerini ve uygulamalarını yansıttığı için çalışmanın amacına doğrudan katkı sağlayacaktır. Toplanan veriler tematik bir değerlendirmeye tabi tutulacak; stratejik planlarda

yer alan amaç ve hedefler ile faaliyet raporlarında belirtilen uygulamalar toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle karşılaştırılacaktır. Böylece kadın belediye başkanlığının yerel kamu hizmetlerinin niteliği ve önceliklerine etkisi bütüncül bir bakışla ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Belediye Başkanı, Yerel Yönetimler, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Abstract

The subject of this research is to examine how public services are shaped from a gender equality perspective in provinces where the mayor is a woman in Turkey. Local governments directly determine the quality, priorities, and delivery of services because they are the public administration closest to the people. Therefore, the presence of women in decision-making positions in local governments is critical not only in terms of democratic representation but also in terms of the inclusiveness and equality of local services.

The aim of this study is to examine how public services are shaped within the framework of gender equality in provinces where the mayor is a woman in Turkey. The study aims to analyze the effects of female mayors on the planning of services, resource allocation, gender-sensitive practices, social policies for women, and service prioritization in local governments.

The research also aims to reveal the extent to which female mayors take gender equality into account in administrative decision-making processes and to assess whether female leadership has a differentiating effect on the quality and inclusiveness of local public services. In this way, it is aimed to contribute to the development of policy recommendations for strengthening women-related activities and practices in local governments in Turkey.The research questions are as follows: Are public services in provinces governed by female mayors shaped in a way that is sensitive to gender equality? Does having a female mayor contribute to the development of policies for women?

A qualitative research approach will be used to answer these research questions. Document analysis will be used as the data collection technique in the study. According to the 2024 local administration results, there are female mayors in a total of 75 municipalities. Metropolitan and provincial municipalities from these municipalities have been included in the scope of the study. Accordingly, there are female mayors in 5 metropolitan municipalities and 5 provincial municipalities, and a total of 10 municipalities have been included in the scope of the research. In each of the municipalities included in the scope of the research, two documents will be examined: the strategic plan adopted by the municipalities after the local elections and the 2024 activity report. These documents will directly contribute to the purpose of the study as they reflect the municipalities' gender-sensitive goals, service priorities, and practices. The collected data will be subject to a thematic evaluation; the objectives and targets included in the strategic plans and the practices specified in the activity reports will be compared from a gender equality perspective. Thus, the impact of female mayors on the quality and priorities of local public services will be revealed through a holistic approach.

Keywords: Women Mayors, Local Governments, Gender Equality

Giriş

Yerel yönetimler, halka en yakın kamu idareleri olmaları nedeniyle toplumsal ihtiyaçların tespiti ve bu ihtiyaçlara yönelik politikaların geliştirilmesinde önemli bir role sahiptir. Belediyelerin sunduğu kamu hizmetleri, yalnızca teknik ve altyapısal faaliyetlerle sınırlı kalmamakta; sosyal politika alanında da belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Bu bağlamda,

toplumsal cinsiyet eşitliği yerel yönetimlerin politika üretim süreçlerinde giderek daha fazla önem kazanan bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin kamusal ve özel yaşamın tüm alanlarına eşit katılımını, fırsatlara erişimde ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını ve dezavantajlı grupların güçlendirilmesini hedefleyen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Yerel yönetimler, istihdam, sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, kültür ve spor gibi çok sayıda alanda sundukları hizmetler aracılığıyla bu yaklaşımın hayata geçirilmesinde kilit aktörler arasında yer almaktadır. Özellikle kadınlara yönelik sosyal hizmetler, istihdam destekleri ve güçlendirme politikaları, belediyelerin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini somut uygulamalara dönüştürdüğü alanlar olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye'de yerel yönetimler ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilişkisine yönelik çalışmalar incelendiğinde, belediyelerin stratejik planları ve faaliyet raporları aracılığıyla bu alanda çeşitli hedefler belirlediği görülmektedir. Ancak bu hedeflerin uygulamaya ne ölçüde yansıdığı, belediyelerin kurumsal yapıları ve yönetim anlayışları çerçevesinde farklılık gösterebilmektedir. Bu noktada, belediye başkanının yönetim yaklaşımı ve politik öncelikleri, yerel düzeyde geliştirilen sosyal politikaların içeriği ve yönelimi açısından belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Kadın belediye başkanlarının yerel yönetimlerdeki varlığı, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının görünürlüğü ve uygulanabilirliği açısından dikkat çeken bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Kadın bir yerel yöneticinin varlığının, kadınlara yönelik politika üretimi, kurumsal yapılanma ve hizmet öncelikleri üzerinde nasıl bir etki yarattığı konusu literatürde sınırlı sayıda çalışma ile ele alınmıştır. Bu nedenle, kadın belediye başkanlarının yönettiği belediyelerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle nasıl şekillendiğinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, belediye başkanının kadın olduğu illerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde nasıl şekillendiğini ve kadın liderliğinin yerel kamu hizmetlerinin niteliği ile kapsayıcılığı üzerinde bir etkisinin olup olmadığını nitel araştırma yöntemi kapsamında stratejik planlar ve faaliyet raporları üzerinden gerçekleştirilen doküman analizi aracılığıyla incelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeve ortaya konulacaktır. Bu bölümün ardından konuya ilişkin literatür incelemesine yer verilecektir. Devamında, kadın belediye başkanları tarafından yönetilen il ve büyükşehir belediyelerine odaklanan araştırma kapsamında çalışmanın problemi, amacı, yöntemi ve araştırma soruları ele alınacaktır. Son aşamada ise araştırma bulguları başlığı altında elde edilen veriler değerlendirilerek sonuç bölümü ile çalışma tamamlanacaktır.

1) Yerel Yönetimler ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin yasal düzenlemelerle güvence altına alınmış ve toplum tarafından kabul edilen eşit haklara sahip olmalarını; bu hakları kullanma, karar alma ve seçim yapma süreçleri ile fırsat ve kaynaklara erişim, bu fırsat ve kaynaklardan yararlanma ve hizmetlere fiilen eşit biçimde ulaşabilmelerini ifade etmektedir (Yavuz, 2015). Hakların kullanılması, karar alma süreçlerine katılım ve kaynaklara erişim noktasında en aktif kamu aktörleri ise yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler, yurttaşlara en yakın kamu kurumları olmaları ve günlük yaşamı doğrudan etkileyen hizmetleri sunmaları nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında stratejik bir role sahiptir. Bu rol, hizmet sunumunda eşitliğin gözetilmesi, kadınların sosyal yaşama aktif katılımının desteklenmesi ve kadına yönelik şiddetle mücadelede etkin politikaların geliştirilmesi yoluyla somutlaşmaktadır.(Yavuz,2021) Bu yönüyle toplumsal cinsiyet eşitliği, yerel düzeyde uygulanabilir ve etkisi doğrudan gözlemlenebilir bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca yerel yönetimler; kent konseyleri, kadın meclisleri ve danışma kurulları aracılığıyla

kadınların karar alma süreçlerine katılımını teşvik ederek yerel demokrasinin güçlenmesine katkı sunmaktadır. Yerel yönetimler, toplumsal cinsiyet eşitliğini yalnızca belge ve raporlarla değil, günlük yaşamı etkileyen somut uygulamalarla hayata geçirebilen en önemli kamu aktörleri olup, bu nedenle yerel düzeyde geliştirilen toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları yerel demokrasinin güçlenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Yerel yönetimlerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki önemli bir diğer nokta ise kadınları katılımcı demokrasiye teşvik ederek, karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamaktır.

2) Literatür Taraması

Bu alan ile ilgili çalışmalara bakıldığında Yanar, 2021 yılında "2014-2019 yerel seçimler kapsamında" , İl ve ilçelerde seçilmiş kadın belediye başkanlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ne gibi politikalar geliştirildiğini incelemiştir. Bunun ile ilgili kadın belediye başkanlarının yönettiği belediyelerin stratejik planlarını toplumsal cinsiyet politikalarına odaklanılmış ve ne gibi politikaların geliştirildiği incelenmiştir. Durmuş ise, "belediye başkanının kadın olması durumunda belediye bünyesindeki kadın personel sayısında bir artış olup olmadığını temsili bürokrasi teorisi" çerçevesinde incelemiştir. Kadın belediye başkanlarının olduğu yerlerde ise 3 büyükşehir , 39 ilçe ve 1 belde belediyesi ile sınırlandırmıştır. Biricikoğlu, toplumsal cinsiyet eşitliğini , Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Şartını imzalayan belediyelerin faaliyet raporlarını inceleyerek sonuçlarını aktarmıştır. Turan, Şen, Büyükşehir belediyelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini stratejik planlara bakarak incelemiştir. 16 belediyenin stratejik planındaki amaç ve hedef kısımlarına bakılarak , kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan belediyeler belirlenmiştir.

Meriç, Ay, çalışmasında toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bütçeleme prensiplerini kullanarak, belediyelerin kadın-erkek eşitliğini sağlamasına katkı sunmak için hazırlanmıştır. Lorasdağı, Sumbas, Toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden düşünerek kadına yönelik şiddetle mücadeleye yönelik belediyelerin ne tür hizmet ve faaliyet gerçekleştirdiklerini incelemek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada ise, kadın belediye başkanlarının yönettiği büyükşehir ve il belediyelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımının belediyenin idari yapısına ve hizmetlerine nasıl yansıdığı incelenecektir. Bu kapsamda belediye meclislerindeki kadın temsil oranları, stratejik plandaki kadınlara yönelik amaç ve hedeflerin içeriği ile kadın birim amirlerinin oranları değerlendirilecektir. Ayrıca belediyelerde kadın meclisinin bulunup bulunmadığı, kadın konukevleri ve faaliyet raporlarında kadınlara ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar analiz edilecektir. Bu unsurlar bütüncül biçimde ele alınarak, kadın belediye başkanlarının yönettiği belediyelerin kurumsal yapı ve hizmet üretimindeki farklılaşma dinamikleri ortaya konulacak; böylece çalışma, mevcut literatürden ayrılan özgün yönünü gösterecektir.

3) Kadın Belediye Başkanları Tarafından Yönetilen İl ve Büyükşehir Belediyelerinde Yapılan Araştırma

Bu bölümde araştırmanın amacı, problemi, araştırma soruları ve yöntemi ortaya konulacaktır. İl ve büyükşehir düzeyinde kadın belediye başkanları tarafından yönetilen belediyelerin stratejik planları ile faaliyet raporları analiz edilecektir. İnceleme kapsamında belediyelerdeki kadın meclis üyeleri ve kadın birim amirleri ile stratejik planlarda yer alan amaç ve hedefler ile faaliyet raporları değerlendirilerek bulgular tablolar aracılığıyla sunulacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Türkiye'de belediye başkanının kadın olduğu illerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde nasıl şekillendiğini incelemektir. Çalışma, kadın belediye başkanlığının yerel yönetimlerde hizmetlerin planlanması, kaynak dağılımı, kadın-erkek eşitliğine duyarlı uygulamaları, kadınlara yönelik sosyal politikalar ve hizmet önceliklendirilmesi üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırma ayrıca, kadın belediye başkanlarının yönetsel karar alma süreçlerinde kadın-erkek eşitliğini ne ölçüde dikkate alındığını ortaya koymayı ve kadın liderliğinin yerel kamu hizmetlerinin niteliği ile kapsayıcılığı üzerinde farklılaştırıcı bir etkisinin olup olmadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye'de belediye başkanının kadın olduğu illerde kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle nasıl şekillendiğinin incelenmesidir. Yerel yönetimler, halka en yakın kamu idaresi olmaları nedeniyle hizmetlerin niteliğini, önceliklerini ve sunulma biçimini doğrudan belirlemektedir.(Akçayır,2021). Bu nedenle yerel yönetimlerde kadınların karar verici pozisyonlarda bulunması, yalnızca demokratik temsil açısından değil, aynı zamanda yerel hizmetlerin kapsayıcılığı ve eşitliği bakımından da kritik bir önem taşımaktadır.

3.2. Araştırmanın Problemi

Türkiye'de kadın belediye başkanlarının yönettiği illerde yerel kamu hizmetlerinin nasıl yönetildiği ve bu hizmetlerin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle hangi ölçüde şekillendiği yeterince açıklanmamıştır. Kadın belediye başkanlarının yönetim anlayışının kurumsal yapılanmaya ve kadın istihdamına ve hizmetlerine nasıl yansıdığı da literatürde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Bu nedenle, kadın bir yerel yöneticinin varlığının belediyenin kadınlara yönelik politika üretme kapasitesini, kurumsal yapıyı, kadın istihdamını ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı uygulamaları ne ölçüde etkilediği çalışmanın temel araştırma problemidir.

3.3. Araştırma Soruları

1) Kadın belediye başkanlarının yönettiği illerde kamu hizmetleri kadın-erkek eşitliğine duyarlı şekilleniyor mu?

2) Belediye başkanının kadın olması kadınlara yönelik politikaların geliştirilmesine katkı sağlıyor mu?

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Söz konusu araştırma sorularını cevaplayabilmek için nitel araştırma yaklaşımı temel alınacaktır. Nitel Araştırma, bir amaç doğrultusunda örneklem alınması, açık uçlu sorularla veri toplanması, dokümanların ve metin veya görsellerin analizi, verilerin, tablolar ve sayılarla nicelleştirilmesi ve bulguların kişisel olarak yorumlanması nitel araştırma yöntemini oluşturur. (Cresswell,2017) Çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. 2024 mahalli idare sonuçlarına göre toplam 75 belediyede kadın belediye başkanı vardır.(YSK,2024) Bu belediyelerden büyükşehir ve il belediyeleri çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Buna göre 5 büyükşehir belediyesinde, 5 il belediyesinde kadın belediye başkanı bulunmakta olup araştırma kapsamına toplam 10 belediye dahil edilmiştir. Bu iller; Aydın,Diyarbakır,Eskişehir,Gaziantep,Tekirdağ,Afyonkarahisar,Ağrı,Batman,Bilecik,Edirne. Araştırma kapsamına dahil olan belediyelerin her birinde, mahalli idareler seçimlerinden sonra belediyelerin kabul etmiş oldukları stratejik plan ve 2024 yılı faaliyet raporu olmak

üzere iki doküman incelenecektir. Söz konusu dokümanlar, belediyelerin toplumsal cinsiyete duyarlı hedeflerini, hizmet önceliklerini ve uygulamalarını yansıttığı için çalışmanın amacına doğrudan katkı sağlayacaktır. Toplanan veriler tematik bir değerlendirmeye tabi tutulacak; stratejik planlarda yer alan amaç ve hedefler ile faaliyet raporlarında belirtilen uygulamalar toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle karşılaştırılacaktır. Böylece kadın belediye başkanlığının yerel kamu hizmetlerinin niteliği ve önceliklerine etkisi bütüncül bir bakışla ortaya konacaktır.

3.5. Araştırma Katkısı

Türkiye'de yerel yönetimlerde kadın belediye başkanlarının kadınlar ile ilgili faaliyet ve uygulamaların güçlendirilmesine yönelik politika önerileri geliştirilmesine ve kadın belediye başkanlığının hem kurumsal işleyişe hem de hizmet çıktılarına yansıyan etkilerini bütüncül biçimde analiz ederek literatüre kapsamlı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

3.6. Araştırma Bulguları

Bu bölümde, kadın belediye başkanlarının yönettiği iller deki stratejik plandaki amaç ve hedefler , 2024 faaliyet raporları ve ulaşılabilen illerdeki kadın birim amirleri ve kadın meclis üye sayısı tablolaştırılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Kapsamındaki Belediyelerde Bulunan Kadın Birim Amirleri Sayısı

BELEDİYELER	KADIN	ERKEK	TOPLAM
AĞRI	1	23	24
AFYONKARAHİSAR	17	53	70
BATMAN	4	28	32
TEKİRDAĞ	7	14	21

Tablo 1, araştırma kapsamında incelenen belediyelerdeki kadın ve erkek birim amirlerinin sayısal dağılımını göstermektedir. Tabloya göre yalnızca dört belediyeye ilişkin verilere ulaşılabilmiştir. İncelenen belediyelerin tamamında kadın birim amiri sayısının, erkek birim amiri sayısına kıyasla belirgin biçimde daha düşük olduğu görülmektedir.

Belediyeler bazında değerlendirildiğinde, Afyonkarahisar Belediyesi kadın birim amiri sayısının en yüksek olduğu belediye olarak öne çıkmakla birlikte, bu ilde de kadın birim amirlerinin sayısı erkek birim amirlerinin gerisinde kalmaktadır. Ağrı, Batman ve Tekirdağ belediyelerinde ise kadın birim amiri sayısının oldukça sınırlı olduğu ve yönetim kademelerinde erkeklerin ağırlığının sürdüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Araştırma Kapsamındaki Meclis Üye Sayıları[1]

BELEDİYELER	KADIN	ERKEK	TOPLAM
AYDIN	10	71	81
DİYARBAKIR	36	56	88
ESKİŞEHİR	6	40	46
GAZİANTEP	1	52	53
TEKİRDAĞ	8	56	64
AĞRI	4	27	31
AFYONKARAHİSAR	10	27	37
BİLECİK	5	20	25
EDİRNE	5	20	25

Araştırma kapsamındaki belediyelerde kadın ve erkek meclis üyelerinin sayısal dağılımını **Tablo 2** göstermektedir. Tabloya göre incelenen tüm belediyelerde erkek meclis üyelerinin sayısının kadın meclis üyelerine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte belediyeler arasında kadın temsil düzeyleri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki belediyelerde yerel karar alma mekanizmalarında kadınların temsilinin genel olarak sınırlı kaldığını; ancak bazı belediyelerde kadın temsiline yönelik görece daha kapsayıcı bir yapının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3 : İncelenen Belediyelerin Stratejik Planlarındaki Amaç ve Hedefleri[2]

[1] Batman belediyesinin meclis üye sayısına ulaşılamamıştır.

[2] Ağrı belediyesinin stratejik planına ulaşılamamıştır.

BELEDİYELER	AMAÇ	HEDEFLER
AYDIN	Dezavantajlı kesimlerin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını güçlendirerek yaşam kalitesini arttırmak.	Kadın-erkek fırsat eşitliği kapsamında kadınların toplumsal katılımını desteklemek, kadınlara yönelik projelerin arttırılması.
DİYARBAKIR	Bireyin, ailenin sosyal ve ekonomik yaşama entegrasyonunu sağlamak.	Kadın ve ailenin sağlık, ekonomik ve kültürel hayata katmak.
ESKİŞEHİR	Sosyal adaleti ve kapsayıcılığı arttırmak.	Kadın-erkek eşitliğine duyarlılık artacak.
GAZİANTEP	Toplumsal gelişimi desteklemek.	Kadınlara, çocuklara ve ihtiyaç sahiplerine yönelik hizmetleri artırmak, sosyal ve mesleki gelişimini desteklemeye yönelik programlar gerçekleştirmek.
TEKİRDAĞ	Kültür, sanat eğitim ve spor faaliyetlerinin kent yaşamında belirleyici unsur olması, kent bilincini güçlendirmek sosyal yapı ve uyumu geliştirmek.	Eşitsizlik be yoksulluğu azaltmak için ihtiyacı olanlara ekonomik, sosyal ve psikolojik destekleri sağlamak ve hizmet sunumunda **toplumsal cinsiyet** bakış açısını hayata geçirilmesi, destekleyici politika ve uygulamalar geliştirmek.
AFYONKARAHİSAR	Toplumsal birlikteliği artıracak eğitim, kültür sanat ve sporu geliştirmek.	Kadınların çalışma hayatındaki rolünün yetersizliğinin tespiti, bu doğrultuda istihdam olanağı sağlamak amacıyla, mesleki becerileri geliştirmek için kurslar açmak.
BATMAN	Sosyal dayanışma güçlendirilmesi suretiyle refah arttırılması.	İlimizde yaşayan dezavantajlı grupların toplumsal yaşamla bütünleşme sağlanmasını arttırmak.
BİLECİK	Dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar yapmak.	Kadınların sosyal, ekonomi psikolojik alanlarda eğitimler. Kadına şiddete karşı toplumsal bilinçlendirme. Konukevinde bulunan kadınların meslek sahibi olması için kurs.
EDİRNE	Ekonomik , sosyal desteklerle aile yapısını güçlendirmek.	Kadın dayanışma merkezinin kurulması. Üreten Kadın Atölyesi açmak. Çocukları bırakacak yeri olmayan annelerin iş hayatına katılması ve ev hanımlarının sosyalleşmesi için destek olmak için kreş açılması.

İncelenen belediyeler kapsamında **Tablo 3'te** belediyelerin stratejik planlarında toplumsal cinsiyet eşitliğine farklı düzeylerde yer verildiği görülmektedir. Bazı belediyelerde kadın–erkek eşitliği ve kadınların toplumsal katılımı doğrudan amaç ve hedefler arasında yer alırken, bazı belediyelerde bu konu daha çok dezavantajlı gruplar ve sosyal destek politikaları çerçevesinde dolaylı olarak ele alınmaktadır. Genel olarak stratejik planlarda kadınlara yönelik sosyal, ekonomik ve mesleki güçlendirme hedeflerinin öne çıktığı; ancak toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımının belediyeler arasında içerik ve vurgu bakımından farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4 : Araştırma Kapsamındaki 10 Belediyenin 2024 Faaliyet Rapor İncelemesi

Belediyeler	Şiddet	İstihdam	Sağlık	Eğitim	Sosyal Destek	Diğer
Aydın	-Kadına yönelik şiddet ile ilgili etkinlik ve programlar düzenlenmiştir. -Şiddet mağduru kadın ve çocukların kadın konuk evinde kalması sağlanmıştır.	Halk Ege Et şubelerinde özellikle kadın kooperatiflerine ait ürünlere destek olunuyor.				Efeler Kadın Konukevi açılışı.
Diyarbakır	-Kadına yönelik şiddet ile ilgili paneller düzenlenmiştir ve farkındalık çalışmaları gerçekleştirilmiştir.	Kadın istihdamını arttırmak için, halk otobüslerinin %20'si kadın olması şeklinde düzenlenmiştir.	Toplumsal cinsiyet ve kadın sağlığı ile ilgili eğitimler verilmiştir.	Kadınlara birçok farklı alanda mesleki gelişim ve hobi eğitimleri verilmiştir.	Geliri olmayan kadınlara yönelik kişiselleştirilmiş maddi destek kartı.	Kadın buluşmaları ve kadın muhtar buluşmaları gerçekleştirilmiştir.
Eskişehir	-Kadınlar için savunma atölyesi. -Kadına yönelik şiddet ile ilgili sergi.	Kadınların katılabileceği birçok atölye.	Kadın Sağlığı Eğitimleri.	Giysi dikim kursları, kadınlar için dans topluluğu. TCE eğitimleri.	Kadın danışma ve dayanışma merkezinde psikolojik, diyet ve hukuk hizmetleri verilmiştir.	Türkiye kadın öncüleri sergisi. Teknolojide güçlenen kadınlar etkinliği. Kadın ziyaretleri, dayanışma birimi toplantıları.
Gaziantep		Kadın Tekstil Atölyesi yapımı. Kadın girişimci destekleme merkezinde atölyeler düzenlenmiştir.		Kadın girişimci destekleme merkezinde eğitimler verilmiştir.		Kadın-erkek eşitliği komisyonu kuruldu. Kadın-erkek eşitliğine duyarlı bütçeleme semineri. Kadın konukevi memnuniyetleri artmıştır.
Tekirdağ		Kadın kooperatifine 5 hamur makinesi verildi.		Kadın atölyesi programları.	Kadın danışma merkezi uygulamaları.	Kadın söyleşi programları.
Afyonkarahisar	Kadına şiddet farkındalık çalışmaları ve birçok seminer.	El emeği sergileri ve pazarı, meslek kursları yapılmıştır.	Kadın pedi desteği.		Psikolojik ve diyetisyen desteği.	Dünya kadınlar motokors şampiyonası düzenlendi. Kadınlar meclisi toplantıları.
Ağrı				Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi.	Kadın Dayanışma Merkezi kurulmuştur.	

Veriler kapsamında **Tablo 4'te** görüldüğü üzere belediyelerin 2024 faaliyet raporlarında kadınlara yönelik hizmetlerin farklı politika alanlarında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Belediyelerin önemli bir kısmında kadına yönelik şiddetle mücadele, kadın istihdamının desteklenmesi, eğitim ve sosyal destek faaliyetlerinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bazı belediyelerde kadın konukevleri, danışma ve dayanışma merkezleri gibi kurumsal yapılar dikkat çekerken, bazı belediyelerde ise farkındalık çalışmaları, atölyeler ve eğitim programları ağırlık kazanmaktadır.

Tablo 5 : Araştırma Kapsamındaki 10 Belediyenin 2024 Faaliyet Rapor İncelemesi

Belediyeler	Şiddet	İstihdam	Sağlık	Eğitim	Sosyal Destek	Diğer
Batman	Kadınlara KADES uygulaması anlatıldı. Kadına yönelik şiddete karşı BİLMEK atölyesinde şiddet ve şiddet türleri anlatıldı.	Kuaförlük kursu açıldı.		Belediye çalışanlarına toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verildi.		
Bilecik		Üretici kadınlar kermesi düzenlendi.				Kadınlara seçme ve seçilme hakkı gününde program düzenlendi.
Edirne	Kadınlara yönelik şiddetle mücadele kurulu 4 kez toplandı.	Kadın istihdamını arttırmak için tüm yıl boyunca satış stantları açıldı.	Kadın pedi dağıtımı. Kanser tarama programı.	Kanser tarama programı eğitimi. Kadın gelinlik dikim kursu.	Bebek emzirme ve bakım kabinleri hizmete sunuldu. Kadınlara özel kuaför ve cilt bakım hizmetleri verildi.	Kadın konukevi açılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği kapsamında Yerelde eşitlik çalıştayı düzenlendi.

Araştırma kapsamındaki belediyelerin 2024 faaliyet raporlarında kadınlara yönelik uygulamaların ağırlıklı olarak kadına yönelik şiddetle mücadele, kadın istihdamının desteklenmesi ve sosyal destek hizmetleri çerçevesinde şekillendiği **Tablo 5'te** görülmektedir. Bazı belediyelerde şiddetle mücadeleye yönelik farkındalık ve kurumsal mekanizmaların öne çıktığı, bazı belediyelerde ise kadınların ekonomik hayata katılımını destekleyen kurslar ve satış alanlarının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak **Tablo 4 ve Tablo 5'te** görülen çoğu belediyenin hemen hemen her alanda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ancak özellikle istihdam , eğitim ve sosyal destek alanlarında her belediyenin bir faaliyeti bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kadına yönelik şiddet ile ilgili farklı çalışmalar yapan belediyeler ve sosyal destek alanında da farklı ve dikkat çeken çalışmalar yapan belediyeler bulunmaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili eğitim veren belediyelerin varlığı da son derece önemlidir. Kadınları bilinçlendirmek için verilen çeşitli eğitimler , meslek kursları, onları teşvik edici faaliyetlerin yapıldığı tespit edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu bölüm, çalışmada incelenen belediyelerin stratejik planları ve faaliyet raporları çerçevesinde elde edilen bulguların değerlendirilmesini ve genel sonuçların ortaya konulmasını amaçlamaktadır. İncelenen belediyelerde kadınlara yönelik çalışmaların kapsamı ve yoğunluğu farklılık göstermektedir. Bazı belediyelerde stratejik planlarda kadınlara yönelik proje ve hedeflerin yer aldığı, faaliyet raporlarında ise kadın konukevi, kadın kooperatifleri ve kadın destek merkezleri gibi uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir. Ortak bir kurumsal özellik olarak, belediyelerin büyük bölümünde Kadın ve Aile Hizmetleri birimlerinin oluşturulduğu ve kadınlara yönelik politikaların bu birimler aracılığıyla yürütüldüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kadınların sosyal hayatta görünürlüğünü artırmaya yönelik olarak istihdam, kültür ve eğitim alanlarında destekleyici faaliyetlerin de yer aldığı görülmektedir.

Kadınların ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında güçlendirilmesine yönelik çalışmalar, stratejik belgelerde sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle bazı belediyelerde kadın-erkek eşitliğine ilişkin hedeflerin somut uygulamalarla desteklendiği; kadın istihdamını artırmaya, şiddetle mücadeleye ve mesleki beceri kazandırmaya yönelik projelerin faaliyet raporlarına yansıdığı görülmektedir. Kadınlara yönelik meslek edindirme kursları, okuma-yazma eğitimleri, bilinçlendirme faaliyetleri ve danışmanlık hizmetleri bu kapsamda öne çıkan uygulamalar arasındadır. Bununla birlikte, belediye içindeki personel dağılımı incelendiğinde çoğu belediyelerde kadın istihdamının sınırlı kaldığı da dikkat çekmektedir.

Bazı belediyelerde kadınların yerel yönetim süreçlerine katılımını desteklemeye yönelik özgün uygulamalar geliştirilmiştir. Kadın sağlığı eğitimleri, beceri geliştirme kursları ve savunma atölyeleri gibi faaliyetler, kadınların bireysel güçlenmesini hedefleyen uygulamalar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, kadınlara yönelik faaliyetlerin kapsamı ve sürekliliği belediyeler arasında farklılık göstermektedir.

İncelenen belediyelerin tamamına yakınında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitimler, seminerler ve bilgilendirme faaliyetleri düzenlendiği görülmektedir. Bu kapsamda eşitlik komisyonlarının kurulması, girişimci kadın projelerinin desteklenmesi ve kadın konukevlerine yönelik hizmetlerin sürdürülmesi dikkat çekmektedir.

Bazı belediyelerde toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesi, belediyecilik anlayışının temel unsurlarından biri olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede kadınların iş hayatına katılımını destekleyen projeler, kadın spor faaliyetleri ve eğitim programları yürütülmüştür. Buna karşılık, bazı belediyelerde stratejik belgelerde toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi yer almasına rağmen, uygulama düzeyinde kadınlara yönelik faaliyetlerin sınırlı kaldığı görülmektedir.

Kadın belediye başkanlarının görev yaptığı illerde ortak olarak öne çıkan unsurlar arasında, kadın ve aile hizmetlerine yönelik kurumsal yapılanmanın oluşturulması ve toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının stratejik planlar ile faaliyet raporlarında sıklıkla vurgulanması yer almaktadır. İncelenen örneklerde, kamu hizmetlerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınmasına yönelik bir yönelim olduğu, ancak uygulamaların kapsam ve yoğunluk açısından belediyeler arasında farklılaştığı anlaşılmaktadır.

Kadınlara yönelik psikolojik, sosyal ve eğitsel desteklerin yanı sıra üretim süreçlerine katılımı destekleyen faaliyetlerin de yürütüldüğü görülmektedir. Bazı belediyelerde kadınların çalışma hayatındaki rolünün yetersizliğine stratejik planlarda dikkat çekilmiş; bu tespitle uyumlu olarak kent konseylerinde kadın meclisleri bulunan belediyeler , kermesler, mesleki eğitimler ve seminerler aracılığıyla kadınların ekonomik hayata katılımının desteklenmesi hedeflenmiştir.

Yerel eşitlik eylem planlarının hazırlanmasına yönelik çalıştayların düzenlenmesi, belediye çalışanlarına toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili eğitimler verilmesi, belediyelerin bu alandaki kurumsal kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çabalarını göstermektedir. Stratejik planlarda toplumsal cinsiyet eşitliği konularının önceliklendirilmesi ve çeşitli eylemlerin planlanmış olması, yerel yönetimlerin bu alana ilişkin politika üretme niyetini ortaya koymaktadır.

Genel olarak stratejik planlar ve faaliyet raporları birlikte değerlendirildiğinde, belediyelerin büyük bölümünde toplumsal cinsiyet perspektifinin kamu hizmetlerine yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel hayata katılımını artırmaya yönelik hedeflerin önemli ölçüde uygulamaya geçirildiği; ancak bazı belediyelerde bu sürecin sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Stratejik planlarda kadınların sosyal, ekonomik ve kültürel hayata katılımını artırmaya yönelik somut hedefler yer almakta; faaliyet raporlarında ise bu hedeflerin uygulamaya dönüştüğünü gösteren hizmet çeşitliliği bulunmaktadır. Bu bulgu, kadın belediye başkanlarının yönettiği illerde hizmetlerin genel olarak eşitlikçi ve kapsayıcı bir yaklaşımla şekillendiğini göstermektedir.

Toplanan veriler, kadın belediye başkanlarının yönettiği belediyelerde kadın odaklı politika sayısının arttığını göstermektedir. Kadın atölyeleri, kadın dayanışma merkezleri, üretici kadın projeleri, istihdam kursları, eşitlik birimleri ve şiddetle mücadele çalışmaları gibi uygulamaların kapsamlı şekilde yapıldığı görülmüştür. Kadın belediye başkanlarının toplumsal cinsiyet temelli hassasiyetleri kurumsal yapılara ve hizmet önceliklerine yansımaktadır. Bu kapsamda belediye başkanının kadın olması, kadın politikalarının geliştirilmesine anlamlı bir katkı sunmaktadır.

İncelenen belediyeler çerçevesinde, belediye başkanlarının kadın olduğu illerde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların daha görünür ve uygulamaya dönük olduğu tespit edilmiştir. Belediyeler arasında uygulamaların yoğunluğu farklılık gösterse de genel eğilim kadınların eğitimine katkı, kadın istihdamını artırmaya ve sosyal hayatla ilişkisini arttırmaya yöneliktir. Stratejik plan–faaliyet raporu uyumu, belediyelerin kadınlar ile ilgili sosyal politika üretiminde belirgin bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, incelenen belediyeler kapsamında kadın belediye başkanları, kadınlara yönelik politika gelişimine katkı sağlayarak kamu hizmetlerini kadın-erkek eşitliğine duyarlı biçimde şekillendirmiştir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, kadın belediye başkanlarının görev yaptığı belediyelerde kadınlara yönelik politika ve hizmetlerin geliştirilmesine yönelik bir eğilimin bulunduğunu göstermektedir. Sosyal destek hizmetleri, kadın dayanışma merkezleri, mesleki eğitim programları, eşitlik birimleri ve bilinçlendirme faaliyetleri gibi uygulamalar, yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet duyarlılığını kurumsal düzeyde ele aldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, uygulamaların kapsamı, sürekliliği ve ölçülebilirliği açısından belediyeler arasında farklılıkların bulunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, incelenen belediyelerde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların stratejik belgelerde belirgin biçimde yer aldığı ve faaliyet raporları aracılığıyla uygulamaya geçirilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Belediyeler arasında uygulama yoğunluğu farklılık gösterse de genel olarak kadınların sosyal hayata katılımını ve güçlenmesini destekleyen bir politika yöneliminin bulunduğu söylenebilir. Bu durum, yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı kamu hizmetlerinin geliştirilmesi açısından önemli katkı sunmaktadır.

Kaynaklar

Afyonkarahisar Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.afyon.bel.tr/dokuman/0/4/faaliyet-raporlari

Afyonkarahisar Belediyesi. (2024).Stratejik plan. https://www.afyon.bel.tr/dokuman/0/7/stratejik-plan-

Ağrı Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.agri.bel.tr/sayfa/faaliyet-raporlari/

Akçayır, G. (2021). Belediyelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki rolü: Kadın dostu kentler projesi kapsamında yer alan büyükşehir belediyeleri üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.

Aydın Büyükşehir Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://aydin.bel.tr/mobil/detail/4370/faaliyet-raporlari

Aydın Büyükşehir Belediyesi. (2020–2024).Stratejik Plan. https://aydin.bel.tr/Content/files/Stratejik%20Planlar/2020-2024_stratejik_plan.pdf

Batman Belediyesi. (2024). Stratejik Plan ve Faaliyet Raporu. https://www.batman.bel.tr/faaliyet-raporlari

Bilecik Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.bilecik.bel.tr/Raporlar

Bilecik Belediyesi (2024). Stratejik Plan. https://www.bilecik.bel.tr/StratejikPlan

Biricikoğlu, H. (2020). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Belediyeler: Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı İmzalayan Belediyeler Üzerinden Nitel Bir İnceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*,29(2),21-56

CEMR. (2006). Avrupa yerel yaşamda kadın-erkek eşitliği şartı. https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charte_egalite_tr.pdf

Creswell, J. W. (2017). Araştırma deseni. Eğiten Kitap.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.diyarbakir.bel.tr/kurumsal/faaliyet-raporlari.html

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi(2024).Stratejik Plan. https://www.diyarbakir.bel.tr/bilgi-bankasi/1/stratjik-plan

Durmuş, M. (2023). Kadın belediye başkanlarının kadınların bürokratik temsiline etkisi: Yerel yönetimlerde kadınların pasif temsili kapsamında bir araştırma. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, *6*(4), 1257–1268.

Edirne Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.edirne.bel.tr/kurumsal/raporlar?turid=7

Edirne Belediyesi. (2024). Stratejik plan. https://www.edirne.bel.tr/kurumsal/raporlar?turid=2

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.eskisehir.bel.tr/faaliyet-raporlari

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi. (2024.). Stratejik plan. https://www.eskisehir.bel.tr/stratejik-plan

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2024). Stratejik plan ve faaliyet raporu. https://www.gaziantep.bel.tr/tr/plan-ve-rapor

Gençkaya, Ö. F. , Yanar, E. (2021) Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Yerel Yönetimler: Kadın Belediye Başkanları Fark Yaratıyor Mu? R. KELEŞ- E. ALACADAĞLI (Sivil Toplum Demokrasi ve Kent Yönetimi), Ankara: Astana Yayınları.

Lorasdağı, B. K., & Sumbas, A. (2015). Türkiye'de yerel siyaseti toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden düşünmek: Kadına yönelik şiddetle mücadelede belediyeler. *Çağdaş Yerel Yönetimler, 24*(2), 1–26.

Meriç, Metin & Ay, Hakan (2014). "Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamada Cinsiyet Bütçesi Uygulamaları." Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan Kitabı, ed. R. Gökbunar vd. 161- 178, *Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.*

Tepekule U., Özcan P. M, Kayalıdere G., (2016), Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 7

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi. (2024). Faaliyet raporu. https://www.tekirdag.bel.tr/faaliyet_raporlari

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi(2024). Stratejik plan. https://www.tekirdag.bel.tr/stratejik_plan

Turan, H., & Şen, M. L. (2014). Büyükşehir belediyelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği algısı: Stratejik planlar. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 53–72.

Yavuz, Öznur: Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Yerel Yönetimlerin Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi SBE), İstanbul, 2015.

Yüksek Seçim Kurulu. (2024). Mahalli idareler genel seçimleri: Seçim istatistikleri bülteni (Bülten No. 41, 46).

İŞ YAŞAMINDA KADIN ÇALIŞANLARIN DİJİTAL DÖNÜŞÜM DENEYİMLERİ, FIRSATLAR VE ZORLUKLAR: 2019–2025 ARASINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN HIZLI KANIT DEĞERLENDİRMESİ

DIGITAL TRANSFORMATION EXPERIENCES, OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF FEMALE WORKERS IN BUSINESS LIFE: A RAPID EVIDENCE ASSESSMENT FROM A GENDER EQUALITY PERSPECTIVE BETWEEN 2019–2025

Nazlı YÜCEOL[1]

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterli Programı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID:0000-0001-8416-5707

Özet

Dijital dönüşüm, iş yaşamında köklü değişimler yaratmıştır. Bu değişimler devam etmekle birlikte, iş süreçleri, yöntemler, çalışma şekilleri, çalışan rolleri değişmeye ve dönüşmeye devam etmektedir. Kuşkusuz ki tüm çalışanlar süreçlerden olumlu ve olumsuz şekilde etkilenmektedir. Ancak bu çalışmada özellikle kadın çalışanlara odaklanılmıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı roller, beklentiler, inanç kalpları ve bu bağlamdaki dinamikler kadın çalışanlar ile erkek çalışanların deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Çalışma buradan hareketle dijitalleşme çağında kadın çalışanların deneyimlerini, ihtiyaçlarını, fırsatlarını ve maruz kaldıkları kurumsal engelleri bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, 2019–2025 yılları arasında yayımlanan literatürü incelemek amacıyla Hızlı Kanıt Değerlendirmesi (HKD) yöntemini kullanmaktadır. HKD'nin yapısına uygun olarak bir içerik tasarımı yapılmıştır. Çalışmada teorik çerçeve olarak Toplumsal Cinsiyet eşitliği ele alınmıştır. 2019 sonrası döneme odaklanılmasının nedeni, COVID-19 pandemisinin hızlandırdığı uzaktan ve hibrit çalışma modelleri, artan dijital bağımlılık, tekno-stres, iş yükü değişimleri ve dijital becerilerin kritik hale gelmesi gibi faktörlerin dijital dönüşümü çok daha fazla hızlandırmasından kaynaklanmaktadır. Araştırma 4 adet araştırma sorusuna yanıt aramaktadır: Araştırma Sorusu 1: Dijital dönüşümün kadın çalışanlar için yarattığı fırsatlar nelerdir? Araştırma Sorusu 2: Dijital dönüşümün kadın çalışanlar üzerinde yarattığı en yaygın örgütsel riskler (stres, iş yükü, duygusal emek, iş güvencesi vb.) nelerdir? Araştırma Sorusu 3: Kadın çalışanlar dijital dönüşüm süreçlerinde hangi yapısal veya kurumsal engellerle karşılaşmaktadır? Araştırma Sorusu 4: Bu dönemde kadın çalışanların karşılaştığı engelleri ortadan kaldırmak adına önerilen stratejiler nelerdir? Dahil etme kriterleri, yalnızca kadın çalışanlara odaklanan, İngilizce olarak yayınlanan ve açıkça SDG 5 (Cinsiyet Eşitliği) ile ilgili olan hakemli araştırma makalelerini kapsamaktadır. Bu çalışmalar, Web of Science ve Scopus veritabanlarında yapılan sistematik bir arama yoluyla belirlenmiştir. Seçim süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir: İlk olarak, başlıklar ve özetler uygunluk açısından incelenmiş ve Zotero yazılımı kullanılarak mükerrer kayıtlar kaldırılmıştır. İnceleme sürecinin tamamında PRISMA 2020 kılavuzları uygulanmış ve nihai olarak 24 çalışma üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dahil edilen çalışmalar, tematik analiz kullanılarak incelenmiş ve literatürdeki baskın kalıpların, ortaya çıkan eğilimlerin ve araştırma boşluklarının kapsamlı bir şekilde belirlenmesi sağlanmıştır.

Bu çalışmanın özgün değeri, dijital dönüşüm araştırmalarını 2019 sonrası dönemin koşullarıyla Toplumsal Cinsiyet Eşitliği perspektifinden ele alarak literatürdeki güncel eğilimleri hızlı, sistematik ve tematik açıdan bütüncül bir değerlendirmeyle sentezlemesidir.

Böylece çalışma, gelecekteki araştırmalar ve politika yapıcılar için kadın çalışanların dijital dönüşüm süreçlerine ilişkin fırsatları doğru değerlendirmek ve engelleri ortadan kaldırmak üzere öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm, kadın çalışanlar, toplumsal cinsiyet eşitliği, Hızlı Kanıt Değerlendirmesi

Abstract

Business processes, methods, work practices, and employee roles are constantly changing and transforming with digitalization. Undoubtedly, these transformations affect all employees both positively and negatively. However, this study focuses specifically on female employees. Gender-based roles, expectations, belief systems, and related socio-cultural dynamics differentiate the workplace experiences of women and men. From this perspective, the study aims to examine the experiences, needs, opportunities, and organizational barriers faced by female employees in the age of digitalization within a holistic framework.

This study adopts the Rapid Evidence Assessment (REA) methodology to review literature published between 2019 and 2025. The review process is designed in accordance with the structured framework of REA. Gender equality forms the theoretical basis of the study. The focus on the post-2019 period is justified by the acceleration of digital transformation triggered by the COVID-19 pandemic, the expansion of remote and hybrid work models, increased digital dependence, rising technostress, workload restructuring, and the increasing importance of digital skills. This study aims to address four research questions: RQ1: What opportunities does digital transformation create for women employees? RQ2: What are the most common organizational risks associated with digital transformation for women employees (e.g., stress, workload intensification, emotional labor, job insecurity)? RQ3: What structural or organizational barriers do women employees face in digital transformation processes? RQ4: What strategies have been proposed to reduce or eliminate the barriers faced by women employees in this context?.Inclusion criteria covered only peer-reviewed research articles focusing on women employees, published in English, and explicitly related to SDG 5 (Gender Equality). These studies were identified through a systematic search in the Web of Science and Scopus databases. The selection process was carried out in two stages: First, titles and abstracts were reviewed for suitability, and duplicate entries were removed using Zotero software. PRISMA 2020 guidelines were applied throughout the review process, and the final selection was made from 24 studies. The included studies were examined using thematic analysis, ensuring a comprehensive identification of dominant patterns, emerging trends, and research gaps in the literature.

The originality of this study lies in its synthesis of digital transformation research from a gender equality perspective, offering a rapid, systematic, and thematically integrated assessment of the contemporary literature. In this way, the study aims to inform future research agendas and provide evidence-based information for policymakers who want to effectively address and capitalize on the organizational barriers faced by women employees in digital transformation processes.

Keywords: Digital transformation, women employees, gender equality, Rapid Evidence Assessment (REA)

İŞ DÜNYASINDA KADIN YÖNETİCİLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ
WOMEN MANAGERS IN BUSINESS: A COMPARATIVE ANALYSIS

Emrullah TEKİN[1]
[1] Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Rektörlük, Balıkesir, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0001-9350-5769

Armağan TÜRK[2]
Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - İktisat Teorisi Ana Bilim Dalı, Balıkesir, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-3573-0922.

Abstract

This study analyses the position of women managers in the business world, examining the social and institutional barriers they face, as well as the factors that accelerate their career advancement, through a comparative perspective. It compares the experiences of women managers in European Union countries and Turkey, highlighting how cultural differences influence their success and the forms of discrimination they encounter in managerial positions.

The research consists of two main sections. The theoretical section discusses management levels, roles and functions, managerial competencies, and the literature on gender-based discrimination. Using Mintzberg's theory of managerial roles and Katz's approach to management skills, the study evaluates the position of women managers in leadership and decision-making processes. The practical section is based on semi-structured qualitative interviews conducted with nine women managers working in AB Inbev (Europe) and Anadolu Efes (Turkey).

Findings reveal that although women possess high educational attainment, the glass ceiling effect persists. In Turkey, traditional gender roles and a patriarchal culture continue to hinder women's career progression, while in Europe, despite a more egalitarian framework, women remain underrepresented in senior management positions. The primary accelerators for women's advancement are identified as personal motivation, self-confidence, and institutional support mechanisms. In conclusion, the advancement of women in management is viewed as a multidimensional process that must be supported by cultural transformation, awareness-raising policies, and private sector initiatives.

Keywords: Women Managers, Gender Equality, Career Barriers, Cultural Differences, Glass Ceiling Effect.

Introduction

In today's economic system, no business can survive without a manager. Especially, the need of a manager in not only business world but also every other field such as healthcare, engineering industry, and education etc. shows itself immediately. Being successful is not an easy goal in a saturated market and management field is the main constituent of achievement while penetrating and staying in the market. Since, management field increased its significance; the more studies have started to be done about it.

The aim of this study is to identify accelerators and barriers to career growth for women in the business world from the selected countries and Turkey perspective. All these countries have different cultural background and their attitudes towards women are differing. In this paper, the main focus is on women managers.

The answers to the subsequent research questions will help to fulfill the goal:

1.What are the main barriers in career path for women managers?

2.What are the main accelerators in the career path for women managers?

3.What are the effects of cultural background on woman's success in the business world?

4.What is the current position of woman managers in the business world in case of selected countries vs. Turkey?

First of all, the theoretical part focuses on management levels, management roles and its functions, and characteristics of a manager. Management levels are explained in three parts which are top-level, middle level and low-level management. Management roles and its functions are explained based on Mintzberg theory. Characteristics of a manager part is based on Katz's approach which are technical, human, conceptual skills and American Management Association's approach which are management and leadership, communication, cooperation, critical thinking, financial management and project management skills. The theoretical part is not only focussing management but also gender differences and discrimination towards women managers.

Secondly, the practical part of this paper is based on qualitative research which is interviewing several business women in different positions in selected countries and Turkey. In this method, several respondents from different age, position and country will answer the semi-structured interview questions. In the practical part, the aim is to answer research questions by interviewing respondents. The female managers of different levels and from AB-Inbev and Efes companies which are both in the beer industry participate in the research.

1.Theoretical Part

1.1. Business World and Management Definition

The term of management has varied over time. In the past, management term refers to the owner of the business. However, this term has evolved and at the moment the definition of management stands for to the sum of the decisions and implementation processes that can use all available resources in harmony, efficiently and effectively to achieve certain objectives. The manager is the person who manages this process.

1.2 Management Levels

The term 'levels of management' refer to hierarchical echelons within an organization (Waldman, 2016). Segmenting the management levels is the key to sustain productivity especially when an increase in the company size and workforce occurs. The bigger the company is the more levels of management are present. There are different ranks of management because every level has responsible from different tasks. These levels are:

•Top level management

•Middle level management

•Low level management

1.2.1. Top Level Management:

Top level management is known as executive management as well. The upper-level managers are not only responsible from controlling and coordinating all kinds of activities of the company but also in charge of their policies, objectives, budget and strategies of the organization. The Chief Executive Officer (CEO), the Board of Directors, the Chief Financial Officer (CFO) and the Chief Operating Officer (COO) or the President and the Vice President are the members of top-level management.

1.2.2. Middle Level Management:

Middle level management is also known as executor level management. In other words, middle level managers are inferiors of top-level managers and superior of low level managers. They not only arrange the correspondence between high level and low-level administration but also implements decisions about organization's structure. Department and branch managers are the members of middle level administration.

1.2.3. Low Level Management:

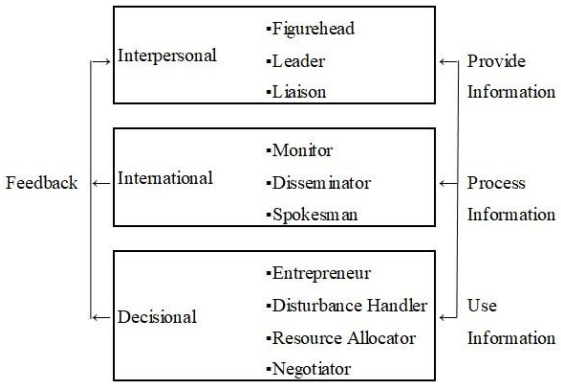
Low level administration also refers to operative or supervisory level of management. Lower-level managers are responsible of employees directly. Low level managers are responsible for solving problems of employees. They are also responsible for educating, supervising and guiding the employees in their team. Low level administration is for team leaders or supervisors. The supervisor plays out these administrative jobs yet with dissimilar accentuation in comparison to higher directors. Administrative management is increasingly engaged and present for shorter period. In this manner, the significance job turns out to be less important and the aggravation handler and mediator jobs increment in significance for the administrator (Hoffman, 1986).

1.3 Management Roles and Functions:

A management role is a composed of practices and behaviors, and Mintzberg distinguished ten roles to express responsibilities of people in the management level (The Nature of Managerial Work, 1973). Accompanying figure shows that there are main roles which are interpersonal, informational, and decisional. The characteristics of interpersonal roles guarantee that the necessary data is given and processed by the other employees. The informational roles connect all administrative tasks. The decisional roles make major use of the data and statistics. 'The performance of managerial roles and the requirements of these roles can be played at different times by the same manager and to different degrees, depending on the level and function of management' (Hoffman, 1986). The managerial roles are examined because it is significant to understand management position. In case we deep dive in those roles, it is possible to see they extend ten different roles.

The interpersonal roles are figurehead, leader and liaison. The interpersonal characteristics are essentially related to communication and connections. In the figurehead position is more related for the upper part management. The chief or the leader of the company speaks to the association in all issues of custom. The chief speaks to the work gathering to higher administration and higher administration to the work gathering. Moreover, the leader role defines the relationships between the manager and employees. In the liaison characteristic, the chief cooperates with friends and individuals outside the association. The high-level director utilizes the liaison to ask for positive discrimination and easy access to data, while the supervisor uses it to keep up the normal progression of work.

Figure 1: Key managerial roles

Source: G. Hoffman, 1986

The straight interactions with individuals in the interpersonal roles place the supervisor in an exclusive spot to get data. Therefore, the three informational roles are mainly focused on the data pieces of administrative work. In the monitor role, the supervisor obtains and gathers information. In the characteristic of disseminator, the manager passes on extraordinary information into the association. The highest manager obtains and transfers more information from individuals outside the organization than the supervisor. In the role of representative, the administrator distributes the administration's information into its surroundings. Hence, the upper- level manager is appreciated as a professional in the business, while the supervisor is understood as an entity or departmental professional.

The exclusive right to use to information puts the administrator at the center of managerial decision making. There are four decisional roles administrators follow. In the entrepreneur role, the supervisor starts transformation. In the disturbance handler role, the supervisor deals with dangers to their business. In the resource allocator role, the supervisor decides on where the organization will extend its hard work. In the negotiator role, the supervisor negotiates on behalf of the association. The senior-level supervisor makes the pronouncements about the organization overall, while the lower-level manager makes choices about his or her specific operations.

The supervisor performs these managerial roles but with different emphasis than higher managers. Supervisory management is more focused and short-term in outlook. Thus, the figurehead role becomes less significant and the disturbance handler and negotiator roles increase in importance for the supervisor. Since leadership permeates all activities, the leader role is among the most important of all roles at all levels of management (Hoffman, 1986, p.21-23).

Management has 4 major functions which are planning, organizing, leading and controlling. P-O-L-C (Planning- Organizing- Leading- Controlling) functions of administration still give an awfully valuable way of categorizing the activities supervisors participate in as they endeavor to attain administrative objectives (Lamond, 2004).

Figure 2: Four managerial functions

Planning	Organizing	Leading	Controlling
1.Vision & Mission	1.Organization Design	1.Leadership	1.Systems / Processes
2.Strategizing	2.Culture	2.Decision Making	2.Strategic Human
3.Goals & Objectives	3.Social Networks	3.Communications	Resources
		4.Groups / Teams	

Source: G. Hoffman, 1986

Planning: Planning activity is the first function of management. Management activity begins with planning. Businesses identify their goals and objectives they want to achieve in the future and their style. Planning function searches for answers to reach the identified goals by questioning what to do, when to do, who will do, how to do, what facilities will be used and why. Besides, the planning function should take into the consideration of human resources, financial restrictions and logistic problems. If all the questions answered perfectly, it is very easy to reach the desired results; otherwise, it might be complete failure. The plans should cover the whole business and guide the business employees operating at all levels. Especially, internal and external coordination steps and parties should clarify beforehand. Employees and managers select and determine their actions and preferences by knowing the business plans. Every company should have a short term and long-term plan. A company without a long-term plan is tending to fail in the market due to the high competitiveness.

Organizing: The planning function is followed by the organization function. Planning is not enough by itself to achieve goals. Not only determining the tasks to be done in the step after planning and segmenting them into the groups but also identifying and providing the equipment needed in order to help execution of employees' duties. Thus, the objectives determined as a result of the planning activity comes to life by the function of organization.

Leading: The third of the management functions is leading. Leading function ensures that people perform the given tasks in the most accurate and efficient way. Hierarchy system must work perfectly to perform the tasks on time. Clear, complete and understandable leading guides every employee directly to the tasks they need to do.

Controlling: The last function of management is controlling. Controlling function is in charge of whether the planning function of the enterprise has reached the results or not. Actual standards and the real situation are compared and any deviations occurring are detected by controlling function of management. After the detection of deviations, corrective actions are required. Therefore, the business completes all the functions that started with planning and ended with controlling. All these functions are sequential and cyclic (G. Hoffman, 1986).

1.4 Characteristics of a Manager:

Skill is the power to do that derived from the knowledge and experience gained by a person and her/his intelligence and innate abilities. We define people who have the power to make, realize and finalize things as "skillful". Skill is a result of integrated factors. Neither intelligence nor experience itself is enough to be called as skilled person. If we talk about 'management skills' then we need to remember the factors that enable us to achieve them in

some way. What factors are perceived as high managerial skills? Many scientists look for a solution to this problem and they grouped a big variety of talents in the talent range under certain headings.

According to Robert Katz, managerial skills have three different groups. The American Management Association has expanded the range of management skills to the six groups. In this section, firstly Katz's approach will be discussed and at the end AMA's approach will be discussed.

1.4.1. Management Skills by Katz:

Katz combines management skills under three headings: conceptual skills, human skills and technical skills. The need for these skills varies depending on the level of management of a manager. Therefore, as managers may be in the case of gaining new skills or they can also neglect some of the skills they have over some time.

Technical Skills: Technical skills not only require expertise in a specific field, but also the ability to apply knowledge on technical innovations. The word 'technique' is a general phrase. It is not in the sense of technology and engineering. It has a broader meaning, yet it includes them. Technical skills include economics, finance, public relations, computer science etc. It is related to one's specialty. Technical skills are mostly used in lower-level management positions of an organization.

Human Skills: Human skills are the skills that enable effective communication and interaction with employees at all levels of the organization. Human skills include recognizing the employees, to accept them as they are, to understand people, to respect them, and also to be respected from them. Because human skills are related to people, they are important for every level of management.

Conceptual Skills: A manager needs to think with abstract concepts, do plans and calculations for the future. It means that a manager should have to understand and do interpretation by making measurements related to production and service. Conceptual skills take place in mind. A manager's brain is like a computer. It also makes decisions by processing a large amount of data like a computer. Conceptual skills are like the dynamo of the organization. It is the driving force of the organization. In particular, people who are working at the top management level are expected to exhibit high intellectual intelligence. Top level managers have to think well, make the right decisions and get results.

While the need for conceptual skills is relatively low in first level management, the need for conceptual skills is higher in upper-level management. Senior managers are the ones who make their formal strategic plans. The strength of strategy targeting depends on conceptual skills.

1.4.2. Management Skills by American Management Association:

The American Management Association (2015) has collected management skills under following headings. Because it has a wider range than triple classification, we can define them as competencies. Difference between skill and competence, the second one refers to a predetermined set of focus skills. Skill word has a wider content. In the definition of technical, human and conceptual skills, we speak of three baskets, and a large number of skills are included in these baskets. However, managers see concrete areas of competence beyond abstract grouping and they want to improve themselves on these issues. In this respect, the six classification of AMA is more convenient for practically oriented managers. They are competence ". We can treat them as the cornerstones of a building. The following subheadings focus on these skills.

Management and leadership skills: Management and leadership skills are about determining the priorities of managers at all levels, delegating authority, motivating employees, developing employees' talents and skills, announcing organizational objectives, order and stabilization. Four management functions (planning, organization, leading and controlling), management principles, human resources management, strategic management and quality management are related to this group.

Communication Skills: Communication skills include the manager's ideas, plans to pass to his/her subordinates, persuade them to certain purpose and directing the targets, receiving opinions and evaluations of subordinates, encourage subordinates to develop new ideas, sharing organizational information in the framework of learning.

Cooperation Skills: Cooperation, acting with solidarity and working in common action are an inevitable necessity for the management. Contemporary business life with multiple expectations, different views and different policies is chaotic, perplexed and full of contradictions. That's why cooperation skills are very important for a manager. Cooperation starts with dialogue and support. Information sharing, altruism and searching for a common answer in case of any difficulty improve the cooperation skills.

Critical Thinking Skills: Critical thinking is a way of dealing with in different perspectives. Critical thinking skills lead the manager to act with a suspicion. This skill helps to foresee the reversals, negativities and unexpected situations. Critical thinking does not only mean "criticizing". Critical thinking aims to reveal a more realistic portrait of the picture by evaluating the positive and negative aspects of the cases together.

Financial Management Skills: It is the ability of manage monetary issues. This skill includes reading financial statements, reading income and expense statements, managing cash flow, making decisions about monetary issues, creating a budget and ensuring the healthy development of the budget, and evaluating the monetary ratios of the enterprise.

Project Management Skills: Projects are fundamental and rooted studies that require work, material, human and monetary organization, resource allocation, and resource planning. Project management skills mean that dealing with multiple factors in the same time frame. Most of the time, projects are complex, time limited and under-resource. In the project management process; the manager distributes the roles, sets time for target, and controls the project and financial costs. So, the project management process controls multiple mechanisms (H. Şencan, 2000).

As a result, managers' characteristics have been defined in different ways. Managers' characteristics are very important for the company because companies depend on their people. Without a good leader or a manager, a company would have hard times to survive in the market.

2. Woman Managers:

Today, the place of women in society is gaining importance not only in the business world but also in every area. There are some organizations that also help women to start or grow in their careers. Women are more active in the management roles as well. Especially, the portion of females in senior roles globally is increasing. According to the report of Bodin and Schmidt, 'In 2019, 29% of senior management roles are held by women, the highest number ever on record. 87% of global businesses have at least one woman in a senior management role in 2019' (Bodin & Schmidt, 2019). As the world view became more modern, women became more comfortable in expressing themselves. Especially since many societies have patriarchal structure, women have always lived a life away from equal opportunity between males and females. However, as observed especially in recent years, ladies' place in business

environment has increased. In addition, they have moved away from the role of being a mother or a housewife and started to take their own steps in the world. Many women are very successful in their managerial positions and set an example for the generations that follow them.

2.1 History of Woman Managers in Business World

Throughout the centuries, women have continued to live only as mothers and housewives. It was very difficult for women to be in government, especially in patriarchal societies. Priority is always given to men, and women receive less salary than men, even if they find a job in this position. Sanday (1981) offers us the distinction among equal societies, mythical male-dominant societies, and real male-dominant societies. In equal societies females have political and economic authority or power and men do not display aggression toward them. In mythical male-dominant societies, females have an important role over economic and political environment but men act as if they are in charge more in any environment through aggressive acts against women. In real male-dominant societies, men are aggressive toward women and women are excluded from economic and political power (Kelly, 2019). But this is changing with the advancement of technology, the change of people's perspective on life, and the desire of many women to achieve their independence. Women especially prefer to be in the management position of big companies. The reason behind this inclination is large companies with major public exposure may be more susceptible to supervisory pressures and hence might have to recognize more earnestly employment chances for women in every position and aspect of the cooperation. Secondly, ‘barriers specifically blocking female international managers tend to be overshadowed by the back-up of a powerful and glamorous multinational’ (Adler, 1984).

2.2 Gender Differences in Management

Each person reflects the culture of the society in which he grew up. The behavior of male-dominated or the female-dominated societies is different than each other. This is reflected not only in behavior but also in the way managers manage. In this section, the management styles of male and female managers and the effects of the differences between them will be discussed as salaries.

In order to be efficient as a leader, an administrator must be proficient at a certain number of skills. For instance, to become a successful manager, one should be able to advance and lead subordinates, explain oneself plainly, find a clear solution to possible problems, analyze circumstances, and come to prudent agreements. A manager also has to be able to act in response to the challenges in the business world confidently, use time effectively, and assign work reasonably. (Davis et al., 1996).

A continuing argument has surfaced in the management world over the past two decades as to whether managers in different genders also have a different way of leading. (Burke and Collins, 2001). Not only their leadership style is different but also their communication is a divergent style.

While some people tend to concentrate on finishing the group's responsibilities, others take more of their time addressing the group members' possible concerns and emotional needs. Even though various researches suggest that women compared to men are more emotion-oriented and less task-oriented, the predominance of data shows that there is no difference between the working ethics adopted by men and women. (Watts, 1993).

Science discloses superiority of intelligence and cognition perception a woman has and the conceptual structure compared to other living species of human brain. A man’s brain is composed of more concentrated brain centers than woman and they are better at not only

evaluating concrete data but also use math skills. As a result, benefit from this area where they are strong men's view of the world is analytical and theoretical. However, women are more detail oriented and can look at the world from a wide perspective. Thus, this skill lets them to solve the problems easily. Moreover, women are more advanced in verbal communication. The world is canvas for that is painted with bold and contradictory colors by men while painted with rich mosaic details by women (Moir and Jessel, 2002: 212).

There is a richer and closer relationship between the two hemispheres of women's brains. Therefore, it is directed by the right and left hemisphere of the brain in women, skills can be implemented in a more coordinated way, verbal and non-verbal information and their emotions can be perceived more quickly. Mostly, male sex hormone is making men more stable, confident, willed, and controlling the aggressive tendency which is a useful energy. On the other hand, female sex hormone allows to women be more sincere with the environment and establish close relationships with people (Moir and Jessel, 2002: 213). Many studies showed that women are often better at to read facial expressions and detect lies than men.

According to Byron (2010: 451), in the ascension to the upper echelons, gender is as important as success and progression. Women do not rise to many senior management positions because of the family responsibilities, queen bee syndrome, and the idea that they will not be successful in a competitive environment, stereotypes, and discomfortable feeling for senior male executives beside women.

On the other hand, science explains the conceptual advantages of women. A woman learns from showing empathy and sympathy to others, understanding others' feelings, personal experiences and paying attention to the ethics (Pink 2006; Ray and Anderson 2000); women are quicker than men in recognizing affirmative and negative reactions arising from expressions (Hampson et al., 2006) are some literature findings in this context. Undoubtedly all counted conceptual superiority constitutes are an important infrastructure for effective leadership.

Conceptual superiority of women should be an advantage in leadership and management. Yet, there are some studies which supports the existence of gender discrimination against women in the management. History, respectively, Schein, 1973; Simon and Landis, 1989 studies depict the "think like a man "cliché, while Williams and Best (1990) defines women in social (compassionate, empathetic, collaborative) and men as substitutes (assertive, independent and self-confident). Wellington et al., (2003) explains the exclusion, stereotyping, lack of mentoring, insufficient role models for women, personal / family responsibilities, non-availability of senior leadership responsibility and limited opportunities; Eagly and Sczesny, (2009) explains the patriarchal structure which makes men masculine dominant power in management. These studies shows that there is an open environment for applications which are convinced the effectiveness of female leaders based on gender bias in management. Even though there are all these negative assessments against women, they succeed in this exam and undertake difficult and complex roles successfully.

2.3 Feminism and Discrimination in Management Roles

The word feminism was first introduced in France in 1837. In the 1890s, womanism term was used instead of feminism in English (Kayhan, 1999). In 1872, the person who uses feminism as a term was the French writer Alexandre Dumas who described the current women rights for the first time (Arat, 1991). Feminism has won different meanings in parallel with the change of development movements for women and different interests over the years. Michel's Robert Dictionary cited the term as "a doctrine which describes the part of females' in the society and expands its roles and rights" (1995). Another author gives a similar definition: "Feminism depends on the equality of sexes (male and female) and searches for equal rights for women

(Arat, 1991). According to Watkins, “feminism is that women to claim all their rights as a human!” (1996).

It is incomprehensible why there is so much change in the definitions of feminism without understanding the history of it over the time. In the 15th and 16th century, the authority of the Catholic Church was rejected with the emergence of humanism developed by Renaissance mindset. The humanism movement interprets the value of everything by putting human being at the center of the universe, not God. The beginning of the classical studies of literature, architecture and philosophy of Ancient Greece and inspired by Latin philosophies was in those years. The roots of modern science and philosophy should be sought in this age. Renaissance thought and reform movement brought great aspirations because of God approach, equality before God, individual rights and tolerance of women in that period however women could not produce great works anyway (Bendason, 1995). At the end of the period, Marie de Gournay (1566-1645) wrote two literary works which called Men with Women Equality and Complaints of Ladies. It tells that the environment of freedom does not affect women, attracting more women to the home and family environment by the Renaissance and Reform. Women of this period also rebelled against the secular education because it was only for men (Michel,1995). Thus, feminism has entered history with the Renaissance (Michel, 1995; Kayhan, 1999).

In addition, management is in most cases not treated as a feminized employment since the number of men exceed women, especially in the positions of executive management, even though women have a progressive growth of their representation in the ranks of upper management (Ross-Smith & Huppatz, 2010). As a consequence, the favoured acception is that management documents are produced by men, about men and for men while women are kept out as role-players (Crainer, 2003; Kelan 2008). In spite of all pressure from men, manager occupation becomes more and more feminine. Even though society becomes more feminist, there is still gender discrimination which holds back women in the business world.

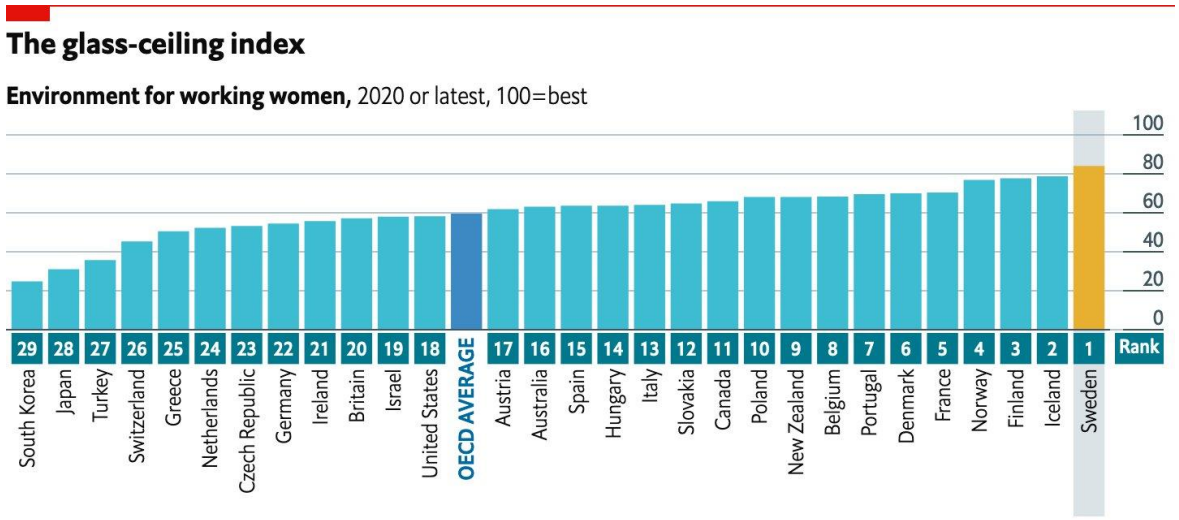
Discrimination is defined as a position an individual or a minority can find themselves in where the society behaves differently towards them from the other people. The main reasons behind this act are usually ethnic background, sexual preferences, religion, age and sex. While the predominant reasons behind gender discrimination are based on cultural beliefs, other causes link to organizational forms, political procedures and methods (Ridgeway and England, 2007). These corporate elements may base on gender stereotypes, differently influencing female and male workers (Ridgeway and England, 2007). As standardized features of organizational structure, such political procedures and practices become legislated, most of the time seeming gender-neutral, while also establishing male privilege in the workplace (Ridgeway and Correll 2004; Ridgeway and England, 2007; Roos and Reskin, 1984).

Discrimination can either be positive or negative. Discrimination is generally related to a negative situation. There are plenty places where women are victims of negative discrimination. The most significant of these, is the workplace itself. The primary obstacle the employed women face may be the blocking of their ambitions by the glass ceiling. While "Glass" is a reference to the delicate and clandestine aspect of this extensive types of discrimination, "Ceiling" touch on the amount of limitation on social mobility (Hall D., 2017).

Gender bias prevents the objective evaluations of female leaders. Gender bias not only causes the gender inequality but also creates an invisible obstacle for women managers and women cannot advance in the management steps under these conditions. It is reported in the literature that ‘women who fail to achieve leadership positions are metaphorically trapped just below the top management or frozen between the departments, and detained under a Glass Ceiling’

(Federal Glass Ceiling Commission, 1995); 'women who are able to reach top management by breaking the Glass Ceiling also faces Glass Cliff' (Brown et al., 2011; Bruckmüller and Branscombe, 2010; Rink et al., 2013; Ryan et al., 2010).

Figure 3: Glass-ceiling index at OECD countries

Source: The Economist

The figure above which is from The Economist's latest glass-ceiling index, which shows that in which country females have the higher opportunity of equal treatment in business environment and also the progress of improvement in the workplace for woman employees and managers. (The Economist). It could be observed that Nordic countries such as Sweden, Finland and Norway have the best environment for females according to the glass-ceiling figure. This index demonstrates that discrimination is related to cultural background of a country.

As a conclusion, even though there are many improvements, women in business world need to fight for genuine equality until it is reached truly. 'Regardless, if it is the glass ceiling or a glass cliff that is making it difficult for women to transcend and join the ranks, there may never be an end to the discrimination that is present in today's workplace' (Bible, Houston, Hill, & Houston, 2007). In terms of glass ceiling or glass cliff, European countries are more tend to empower women than Turkey. Greatest discrimination that is toward females is done in such a hidden method that it truly occurs underneath the radar and therefore is not accepted by many in the business world

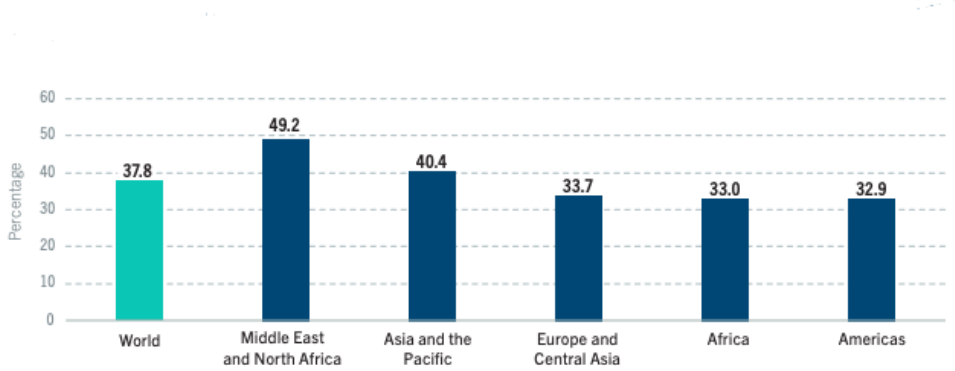
2.4 Current Situation of Woman Managers in the Business World

Business environment has turned into extremely competitive place. 'Top quality people allow corporations to compete. Yet, while outstanding human resource systems provide competitive advantages, companies worldwide draw from a restricted pool of potential managers. Although women represent over 50 percent of the world population, in no country do women represent half, or even close to half, of the corporate managers' (Johnson, Adler, & Izraeli, 1995). Even though there is an increase in number of women managers, men still have the biggest percentage of manager position pie.

Simultaneously as there is a general lack of abilities and maintenance challenges, the female ability pool keeps on extending. Figure on the beneath shows that how ladies are outperforming men as far as tertiary instruction in general. Averagely, a bigger number of

ladies than men are moving on from tertiary instruction for all districts separated from Africa (International Labor Office, 2019).

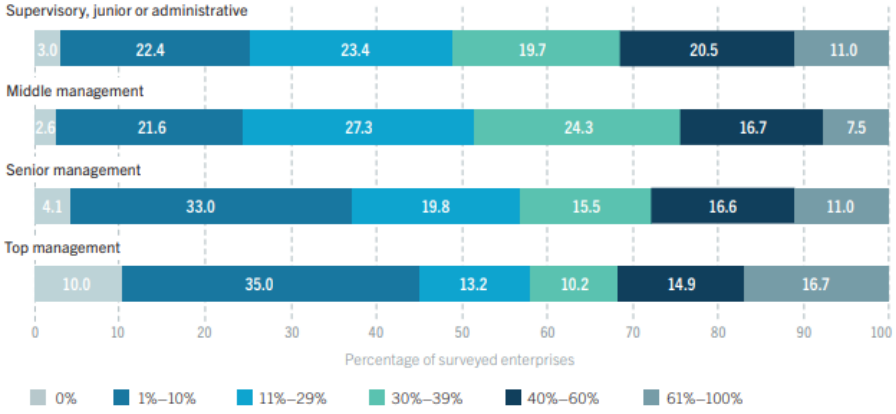
Figure 4: Share of women among total tertiary graduates, average annual rates, latest years, results by world and region

Source: ILO, 2020

It could be observed that the more qualified women get, the better positions they deserve compared to men. Regardless of the common presence of ladies in the work environment of studied ventures, manager positions for women are not the case all the time. For administrative, junior or supervisory positions, the biggest portion of ventures (23 percent) said ladies represent 11 to 29 percent of these situations, with the second biggest portion of endeavors (22 percent) showing that ladies made up just 1 to 10 percent. In general, about portion of endeavors reviewed affirmed that ladies represent under 30 percent of their entrance level administration positions 'Over 58 per cent of enterprises report that women hold less than 30 per cent of top executive positions' according to International Labor Office. (International Labor Office, 2019).

Figure 5: Women in management positions according to surveyed enterprises

Source: ILO, 2019

There are several factors for the likelihood of a woman being in management appears to be influenced. For example, firm type and proportion of female managers. Most of the time women have a 3.66 percent more chance of getting employed in management positions in a case where the employer is a national, instead of multinational, company. Generally, the bigger the number of women in the workplace gets, there stands a much likely chance of female employment in management, suggesting that the pipeline has an important place. For instance, it is 10 percent more probable for women to have a position in management (International Labor Office, 2019).

2.5. The difference of Attitudes Between Selected Countries and Turkey Towards Woman Managers

Historically, the difference between men and women has been used as an excuse to hold woman back in many occupations. 'Especially, men have been seen as better suited than women to hold executive positions' (Güney Raheel Gohar Sevcan Kılıç Akıncı Mehmet Mutlu Akıncı, Güney, Gohar, Kılıç Akıncı, & Akıncı, 2006).

On the other hand, time is changing and women able to join the workforce and be in the management positions more and more. 'In 2018, the employment rate for women (aged between 20-64) in the European Union (EU) stood at 67%, one percentage-point (pp) increase from the previous year and 5 pp higher than in 2008. However, the employment rate for women was still 12 pp less than the corresponding rate for men of the same age.' (Eurostat, 2020)

The rate of employment actually shows the attitude taken by the corporates in the countries. That's why the following figure will be examined.

Figure 6: Employment of females from 2010 till 2019 between the ages of 20 to 64 years

GEO/TIME	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
European Union - 27 countries (from 2020)	60,7	60,9	61,0	61,1	62,0	63,0	64,1	65,2	66,3	67,1	66,2
Euro area - 19 countries (from 2015)	61,6	62,0	61,9	62,0	62,7	63,4	64,4	65,4	66,4	67,2	66,1
Turkey	28,0	29,7	30,9	31,8	31,6	32,5	33,2	34,5	35,2	34,4	32,0

Source: Eurostat, Employment and activity by sex and age - annual data.

The figure on the above showed in percentages. The table was chosen purposefully to give better visibility of the difference of female employment between European countries and Turkey. The figure starts comparing from 2010 till 2019 between the ages of 20 to 64 years. 2020 was not in consideration due to Covid-19 situation. Historically, society did not let women to join workforce however as this data also shows that the mentality towards woman is changing. In 2010, the number of women who were employed was less than today's work environment. According to the table, it is possible to observe that each year there was an increase on the numbers of employed females. In terms of country-based comparison, European Union has a higher percentage of women employment rather than Turkey. Hence, European Union is more developed in terms of female economic empowerment.

This part of the paper compares the attitudes towards women managers in selected countries to the ones in Turkey. In this case, it is necessary to understand how the woman managers are seen in the work environment. There are some factors which affects the approach towards females.

First of all, the cultural background of the countries is the key role playing on management profession. In Turkey, even though women rights have been applied in the country before than any European country, the development of people's mindset was on the contrary. Turkey has more traditional and conservative perspective towards women. 'The reason of this attitude is that Turkey is the only secular country in the world where 98 per cent of the population is Muslim. Second, Turkey is geographically and culturally a blend of East and West' (Aycan, 2004). In general, there is a belief that women are lacking general characteristics to become a good manager and leader. Cases of the stereotype are as follows for the Turkish people (Owen and Todor 1993; Arıkan 1997):

• Females incline to place family burdens above work.

• Ladies work for additional earnings; as a consequence, women tend to have less ambition to thrive in business.

• Personal life and professional beliefs /feelings are more mixed for women rather than men ın business environment, and for this cause, females are accepted emotional and less professional than men.

• Women are unfitting for senior level managerial positions because they are very sensitive and absence of some qualities required for administrative positions such as assertiveness, thrill-seeking and determination etc.

• Female managers have the self-assurance problem.

• Women supervisors are not driven through authority needs but affiliation motives.

• Female managers are not well-educated and qualified to be in charge of administrative duties (Güney Raheel Gohar Sevcan Kılıç Akıncı Mehmet Mutlu Akıncı et al., 2006, p.194-195).

On the other hand, even though selected countries have more welcome gender equality history than Turkey, there is still discrimination and gender inequality in general. Regardless of some reassuring advancement lately, the under-representation of ladies on corporate sheets and in the board, positions stay a significant challenge for European Union Member States. This under-representation implies that the capability of profoundly gifted and required HR stays undiscovered, as confirm by the error between the high number of female alumni and their number in high level positions. Ladies despite everything face various obstructions on their approach to arriving at senior positions (between women and men in the EU, 2019, p.25).

3.Practical Part

The main objective of this study is to understand not only the accelerators and barriers in the business world for women and how cultural background affects them but also comparing the current situation for business women managers in selected country examples and Turkey. In order to prove or reject the theoretical statement of this study, research has been made based on a qualitative method.

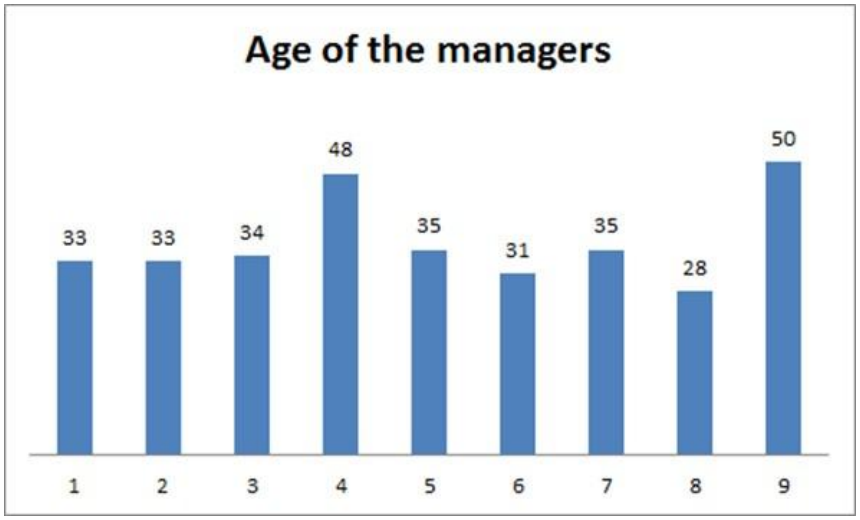
The reason for choosing the qualitative method is to dive deep to understand the core. Nine upper-level woman managers were interviewed. The interview is semi-structured to keep natural pace and ask more questions in case it is necessary. In the study, female managers were interviewed at AB Inbev Beer firm operating in many parts of the world and Anadolu Efes Beer firm in Turkey. These companies were chosen because some shares of Anadolu Efes Company belong to AB Inbev and they share the same code of business ethics.

The first part of the interview focuses on education level, age, cultural background and second part of the research focuses on career aspect such as current position, career development and the possible barriers in career path such as discrimination, not equally paid, and disrespectful behaviors towards women managers. Third part of the interview is based on comparing the current situation of selected country examples and Turkey.

3.1 Age and Culture

Every manager I have interviewed with is graduated from a university. Most of them also have master degree. This shows that managerial positions require a diploma from university. In terms of age of the respondents are mostly in their 30s. There is only 1 manager who is under 30 years old, 1 manager in 40s and 1 manager in 50s.

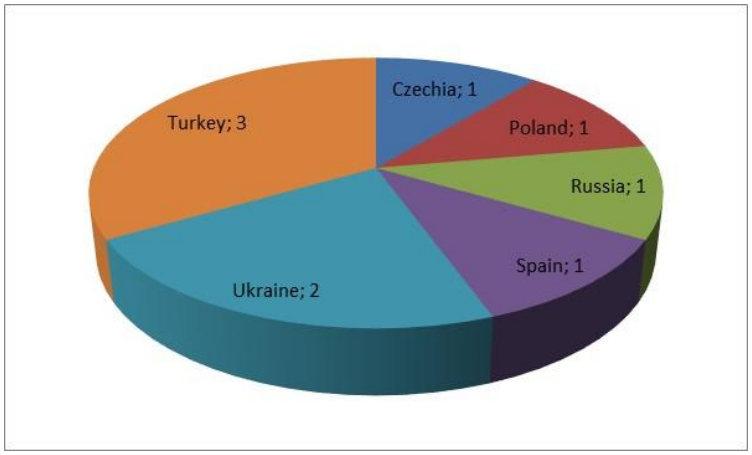
Figure 7: Age of the managers-respondents

Source: Author's research

Moreover, as this study compares selected country examples cultural background to the Turkish cultural background, the managers are chosen from different countries. Origin country of the respondents can be seen from the graph on the below.

Figure 8: Country of origin of respondents

Source: Author's research

To the question 'Do you think your cultural background has a positive or negative effect in your position in the company?' answers were either natural or positive. There were no differences in answers from selected country managers compared to Turkish managers.

3.2 Career Aspect

Second part questions are related to the career aspect of the research. In order to understand the current position of women managers in the business world, 'Could you please specify your current position? How long did it take you to get this position and how long have you been on this position?' question is asked. Almost every answer was different from each other. Some of them were just promoted to that position and some of them were in the position for a

long time. Some of the managers also wanted to explore new areas of the company and they accepted a new challenge.

To understand which functions these selected managers can perform, I chose to ask 'What kind of trainings you had since you got this position? Does your company support you to be in upper-level management?' Following answers from managers shows that both Ab-Inbev (European company) and Anadolu Efes (Turkish company) believe that training is a big part in improving skills of their employees. These companies provide several trainings related to daily operations, personal skills, and technical skills. They not only provide trainings but also give an annual plan to achieve personal goals to be in better position in the company. Ab-Inbev provides PDP which means that personal development plan. Every employee and managers fill out these plans to achieve their goals in more disciplined way. These personal development plans also give better visibility to the supervisors to help their subordinates to grow in the company. Overall, the answers of woman managers helped to combine with the theoretical part of the study.

To the question 'Do you think it is easy to move forward in your career path in this company? Do you think it is easier for men or equal for both genders? Where do you see yourself in 5 years?' All managers think that easiness is very subjective matter however they did not face any problem or any discrimination while achieving to their current positions. Only one Turkish manager mentioned that it might be harder for women. It is also possible to observe that all these managers are very ambitious from where they see themselves in 5 years. In case of comparison results of managers, Turkish managers were less optimistic in growing in the company than selected country managers. Turkish managers' desire or ability to grow in the company was lower than the other managers. European managers are also so grateful for their positions at the moment and they think they have a bright future with full of opportunities to grow in the company.

Responses to the question 'Do you feel free in your work environment when you are expressing yourself? Have you ever faced any inequality in your current company? Do you think you are paid equally as your male colleagues?' I believe feeling free and being able to express yourself is an important part of growing and learning in anything, especially in the business environment. In this interview, even though there are some different answers for some questions, this question related to being free and expressing yourself freely and facing any kind of inequality in the work environment was answered same by the all managers both in Turkey and selected country examples. All the managers mentioned that they feel free; they did not face any inequality. They believe that success is related to the meritocracy. Both companies are valuing diversity in gender and freedom of speech as their business code as well. The last question which is related to the equal salaries between men and women was less clear than the other answers. Most of the managers mentioned that they do not know how much their managers, colleagues or subordinates earn. Some of them said that they do know how much salary people get but this is because of they work in the human resources department and they work with people's salaries. Human resources managers also mentioned that all employees who are in the same position with their colleagues earn the same amount regardless their gender, race or age.

The question of 'How would you describe the behavior of your male colleagues, upper-level managers or subordinates towards you?' was helping to understand the difference between Turkey's male dominant work environment and Europe's secular work environment. The reason behind that question is that many women either as an employee or as a manager feel a pressure from their male colleagues or their managers. This question shows that if the pressure is for real and if it is a hinder affect for woman managers in the business world. It is possible to see that managers feel different about this issue and this depends on the culture

and society in the country. There were different answers from managers who are in Turkey and selected country examples. Woman managers from Europe which are the manager for Anheuser Busch Inbev, explained that they do not see much difference between their male and female managers or colleagues. On the other hand, some Turkish managers states that discrimination or feeling excluded from the daily conversations or daily operations are common. Some of them also stated that their managers are extra polite to make them feel more comfortable. However, in Turkey, discrimination mostly depends on the department you are working in. As a result, women managers feel more comfortable in human resources department because this department is more popular for female managers. This question answered as following by the managers.

Answers to the 'What kind of barriers have you faced in your career path? Do you think woman managers feel more obstacles than man?' question was varied from European and Turkish perspective. The European perspective showed that only barrier they faced in their career path is either themselves or being a mother while Turkish respondents mostly mentioned that male domination and gender discrimination in the work environment. European managers who work in Ab Inbev mentioned that there is no different treatment based on your gender, sexual preferences or race in the company. Therefore, they do not feel any barriers. Some of the managers also mentioned that even though they faced a barrier such as family life or children care, their company helped them to be more flexible and grow in the company by solving their problems. On the other hand, Turkish managers mostly mentioned that male dominated work environment is the biggest reason for woman employees especially in the manager positions. Turkish managers also mentioned that their company Anadolu Efes is less flexible for woman managers and tend to give more flexibility for male managers.

Another question related to possible barriers in the business world 'What do you think the main accelerator for women managers in the business world?' is asked to the different managers in the sample group. The main answers are focused on being ambitious and self-confidence. Managers also highlighted that the love and the desire to develop themselves for their work is essential. They also stated that the gender difference does not matter on the accelerators for growing in the company. Moreover, institutes' help is appreciated by every manager. Institute or nonprofit organizations not only help women to employ in the companies but also increase the number of women in the management positions especially in the senior level positions.

3.3. Analysis of Current Situation

Third part of the interview is developed in order to clarify current situation of women manager in Europe and Turkey. To understand this concept, following question 'What do you think about the current positions of women managers in selected country examples/Turkey? Do you think attitude towards women managers gets better or stays same?' is asked. The respondents mostly answered that the situation for women managers is improving every day. Some of the managers stated that they do not follow the current situation of women managers in the business world. The other country managers were thinking more positive about the current situation. On the other hand, the Turkish managers thought that Turkey is still in progress of achieving the goal of more equal work environment and the attitude did not change so much so far. Some managers highlighted that attitude towards woman or success of woman depends on their ambition and the results they are delivering. There is also an annual conference called Equal pay day which discusses the success of women in the top of the business and bring awareness that it is possible to work even though family and daily life factor are barriers for management positions.

4. Comparison of Theory with Research Outcomes

This research has been done with nine women managers. This shows that even though the sample group is very small, there are still enough data to compare the results of interview to the theoretical research. In the following, these points will be highlighted and a conclusion will be drawn at the end.

First of all, the average age of women managers is around 35. This is an important point to understand that AB Inbev and Anadolu Efes Company are supporting their female employees to be in the upper-level management in early ages. They are lucky not only to be in the management level at such early age, but also to not face any discrimination due to their cultural background.

Secondly, as management roles and functions are mentioned in the theoretical part, the interview with these nine managers also indicates that theoretical part of this study is supported by the practical part. All these management roles are observed on each respondent. They are figureheads, leaders, liaison when it comes to their teams. They also hold roles of monitor, disseminator, and spokesperson. They are very good at giving and receiving feedbacks not only to their subordinates but also to their managers. Moreover, they are entrepreneurs, disturbance handler, resource allocators and negotiators. These managers provide information, process it and use the information on their daily basis operations.

In the theoretical part of the study, four major functions of management are mentioned. Furthermore, one of the questions in the interview was referring to these functions. I asked to the managers what kind of trainings that they had. They answered me back that both AB Inbev and Anadolu Efes company believes in trainings and they had several trainings during their newcomer period and some of them still continue. Moreover, when I look at what kind of trainings they had, then I observed that both of the companies are supporting their managers to fulfill four major functions such as planning, organizing, leading and controlling.

This interview also aims that the effects of discrimination since it is known that any discrimination or inequality affects the way of managers manage their teams and workload. There is also a question which aims to understand the way the managers communicate with their subordinates and managers. Because there is a belief that woman managers are less analytical and more emotional. According to the women managers' responses, they are tending to be more emotional than men however this does not affect anything work related. Only one of the managers is confirmed that men don't like women managers due to their emotional state.

Nowadays, with the current mindset, it is much easier for a woman to go and work in the position she wants, even a position that has been held by men until now. It is clear that women in the working environment are seen equal to men and being treated as a human being rather than the object they have always been under the impression of. Although there are several places in the world where women cannot freely express their ideas, or get employed in the first place, it is a great development for the society to try to change the current situation step by step. In the 21st century, as much as the same salary between the genders is a requirement, it is a huge progress a society has made. Even having live evidence on the matter makes it much hopeful for a future of equality.

Conclusion

The study is dealing with the topic of women role and position in the business world, with a special focus on the comparison of situation at selected country examples and Turkey. The main aim of this study is to compare current situation of women managers in business world in Turkey and others. But also, all the managers I interviewed with share the same idea about

this comparison. The main idea is that Turkey is a country which is still in progress about secularity. There is still too much way to go accomplish the goals that women managers have their minds. On the other hand, selected countries are a little bit better in terms of treatment and support of employees, especially women. However, as it can be observed from the sample group of interviews that private sector in Europe has also some way to go and improve itself in terms of equality, discrimination, and support to household maintenance.

This study includes management level, management functions and roles, and also management skills by Robert Kartz and American Management Association perspective. This study focuses on women managers in terms of gender discrimination, cultural background and current situation in selected country examples and Turkey.

As a conclusion, the first research question “What are the main barriers in the career path for women managers?” shows that the main barrier is the mindset of the society. Women feel less self-confident because of the expected stereotypical behavior from them, which may be the main barrier in the woman managers’ career path. The main concern is that women have two roles integrated which are professional life and motherhood. There is also a general mindset that women tend to be emotional and lack of leading a team in terms of management.

As for the second research question “What are the main accelerators in the career path for women managers?” indicates that women see themselves as a main accelerator. They also appreciate the support of state and international industries. However, they believe they can make the difference themselves. In order to achieve main accelerator, all the respondents believe that managers should be ambitious and follow their dreams.

With regard to the third research question “What are the effects of cultural background on woman's success in the business world?” most of the managers feel the natural effect of cultural background. The reason behind that, they never faced any discrimination due to their race, culture, or gender. Even some of the managers confirmed that they think cultural background has a positive effect due to language skills.

The main research question of this study “What is the current position of woman managers in the business world in case of selected country examples vs. Turkey?” proves that both selected country examples and Turkey is improving its conditions for women managers however they are limited at the moment. It is possible to see that there are more advantages and more secular outlook for women managers in the business world in Europe. The biggest obstacle in Turkey is that the society’s mindset toward woman in general. However, the society’s mindset is extremely hard to change as it is accumulated years of culture, and religion experiences. Even though chance of changing mindset is very low, it should not stop the motivation or discourage individuals to aspire for better equality. Nevertheless, there are some hinder effects on women managers’ career path, these women are ambitious and talented and successful.

The following actions could be taken in order to empower woman more in the business environment;

1. Promoting awareness raising campaigns and programs for every class in order for people to come to the understanding that this is an issue the world is facing by:

a. Using the media as a tool to reach out to a wide range of age,

b. Giving the necessary education of morals from a young age in order to have a healthy generation ahead,

c. Organizing competitions that demonstrate and emphasize the equality of genders,

d. Supporting remonstrance that focuses on lack of women employment

e. Making public service announcements on the matter which is going to draw attention

2. Asking to the private sector to employ women to:

a. Make men less superior in the business life to equalize genders

b. Raise awareness by advertising women's achievements especially regarding to the industries which are mostly dominated by men to inspire mainly young women,

c. Courage other branches to include women in the business world.

Reference

ADLER, N. J. (1984). Women in International Management: Where are They?. California Management Review, 26(4), 78–89. https://doi.org/10.2307/41165099

ARAT, Necla. Feminizmin ABCsi, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991

ARIKAN, Semra. (1997). The leadership behavior of women manager". Unpublished Doctoral Dissertation, Hacettepe University, Ankara.

AYCAN, Z. (2004). Key Success Factors for Women in Management in Turkey. Applied Psychology, 53(3), 453–477. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2004.00180.x

BENDASON, Ney. Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

BODIN, P., & Schmidt, K. (2019). Women in Business: Building a Blueprint for Action Welcome Contents network capabilities. Grant Thornton Internatonal Ltd, (March).

BROWN, E. R., Diekman, A. B. ve Schneider, M.C. (2011), "A Change Will Do Us Good: Threats Diminish Typical Preferences for Male Leaders", Personality and Social Psychology Bulletin, 37(7): 930-941.

BURKE, S., & Collins, K. M. (2001). Gender Differences in Leadership Styles and Management Skills. Women in Management Review, 16(5), 244–257. https://doi.org/10.1108/09649420110395728

BYRON, Reginald A. (2010), "Discrimination, Complexity, and the Public/Private Sector Question", Work and Occupations, 37(4): 451.

DAVIS, B.L., Skube, C.J., Hellervik, L.W., Gebelein, S.H. and Sheard, J.L. (1996), Successful Manager's Handbook: Development Suggestions for Today's Managers, Personnel Decisions, Inc., Minneapolis, MN.

Employment and Activity by Sex and Age - Annual Data. (2020). Retrieved from https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do

Eurostat. (2020). Women's Employment in the EU. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20200306-1#:~:text=In%202018%2C%20the%20employment%20rate,pp%20higher%20than%20in%202008.

Federal Glass Ceiling Commission. (1995). "Good for business: Making full use of the nation's human capital". Washington, DC: U.S. Department of Labor.

Glass-ceiling Index (2019). Retrieved from https://www.economist.com/graphic-detail/2019/03/08/the-glass-ceiling-index

GÜNEY, Semra; Gohar, Raheel; Akıncı, Sevcan Kılıç; Akıncı, Mehmet Mutlu. (2006). Attitudes toward Women Managers in Turkey and Pakistan. Journal of International Women's Studies, 8(1), 194–211. Retrieved from http://vc.bridgew.edu/jiws/vol8/iss1/15

HALL, D. Feminism and Discrimination. Retrieved from https://www.tutor2u.net/politics/reference/feminism-and-discrimination

HAMPSON, E.; Van A. S. M.; Mullin, L. I. (2006). "A Female Advantage in the recognition of Emotional Facial Expressions: Test of An Evolutionary Hypothesis". Evolution and Human Behavior. 401-416.

HOFFMAN, G. J. (1986). Management Principles. Developments in Agricultural Engineering, 9(C), 345–362. https://doi.org/10.1016/B978-0-444-42615-4.50018-7

HOUSTON, Bible, D.; Hill S.; K. L., & Houston, S. (2007). Discrimination : Women In Business. 11(1), 2003–2006.

ILO. Women in leadership bring better business performance. (2019). Retrieved from https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_701767/lang--en/index.htm

International Labor Office. (2019). The Business Case for Change. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_700953.pdf

JOHNSON, J. L., Adler, N. J., & Izraeli, D. N. (1995). Competitive Frontiers: Women Managers in a Global Economy. Journal of Marketing, 59(4), 106. https://doi.org/10.2307/1252333

KAYHAN, Fatma. Feminizm, İstanbul, BDS Yayınları, 1999 LEOFF, Constance. Feminizm (Çev. Nimet Aytan), İstanbul: Afa Yayınları, 1994

KELAN, E.K., 2008, 'The Discursive Construction of Gender in Contemporary Management Literature', Journal of Business Ethics 81, 427-445. http://dx.doi.org/10.1007/s10551-007-9505-2.

KELLY, C. G. O. (2019). Review : Sexual Stratification Reviewed Work (s): Female Power and Male Dominance : On the Origins of Sexual Inequality by Peggy Reeves Sanday Review by : Charlotte G . O ' Kelly Published by : American Sociological Association Stable URL : https://www. 12(3), 281–282.

LAMOND, D.; "A Matter of Style: Reconciling Henri and Henry," Management Decision 42, no. 2 (2004): 330–56.

MICHEL, Andree. Feminizm (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995

MINTZBERG, Henry. The Nature of Managerial Work (1973) & Simply Managing: What Manager Do - And Can Do Better (2013): Paperback: 298 pages Publisher: Harper & Row (1973) Language: English ISBN: 978-0060445560 Paperback: 216 pages Publisher: Berrett-Koehler (2013) Language: English ISBN: 978-1609949234. M@n@gement, vol. 18,(2), 186-188. Retrieved from https://www.cairn.info/revue-management-2015-2-page-186.htm.

MOIR, A.; Jessel D., (2002), Brain Sex, (Çev. Tarık Demirkan), Pencere Yayınları, İstanbul.

OWEN, C.L. and Todor,W. D.(1993), "Attitudes Toward Women As Managers: Still The Same", Business Horizons, March-April, pp.12-16.

PINK, D. H. (2006), "A Whole New Mind", Penguin Group (USA) Inc., Newyork.

RIDGEWAY, Cecelia L., England, Paula. 2007. Sociological Approaches to Sex Discrimination in Employment. In Sex Discrimination in the Workplace, edited by Crosby, Faye J., Stockdale, Margaret S., Ropp, S. Ann. Maiden, MA: Blackwell Publishing.

RIDGEWAY, Cecilia L. and Shelley J. Cornell. 2004. "Unpacking and Gender System: A Theoretical Perspective on Cultural Beliefs and Social Relation." Gender and Society 18:510-31.

ROSS-SMITH, A. & Huppatz, K., 2010, 'Management, Women and Gender Capital', Gender, Work and Organization 17(5), 547-566. http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0432.2010.00523.x.

ŞENCAN, Hüseyin. P. H. (2000). Yönetim Becerileri. 1–7.

WALDMAN, D. A. (2016). CEO Charismatic Leadership: Levels-of-Management and Levels-of-Analysis Effects Author (s): David A . Waldman and Francis J . Yammarino Source: The Academy of Management Review , Vol . 24 , No . 2 (Apr ., 1999), pp . 266-285 Published by: Academy o. 24(2), 266–285.

WATKINS, Alice S., M. RUEDA ve M. RODRIGUEZ. Yeni Başlayanlar İçin Feminizm (Çev. Özden Arıkan), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996

WATTS, J. (1993). Case Studies Editorial. The Journal of Strategic Information Systems, 2(1)

GÖRÜNMEYEN EMEK, MÜLKSÜZLEŞTİRİLEN BİLGİ: FİKRİ MÜLKİYET REJİMİNİN ERİL EPİSTEMOLOJİSİ ÜZERİNE SOSYO-HUKUKİ BİR İNCELEME

INVISIBLE LABOR, DISPOSSESSED KNOWLEDGE: A SOCIO-LEGAL EXAMINATION ON THE MASCULINE EPISTEMOLOGY OF THE INTELLECTUAL PROPERTY REGIME

Meltem AĞRİKLİ
Avukat-Sosyolog, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/Türkiye, ORCID ID: 0009-0002-5127-862

Özet

WIPO'nun 2024 verilerinde Türkiye'nin %26,1'lik kadın buluşçu oranıyla dünya liderliğine oturması, ilk bakışta niceliksel bir zafer gibi dursa da mülkiyetin niteliği sorgulandığında bu tablo derin bir yapısal paradoksu perdelemektedir. Bu inceleme, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun (SMK) çizdiği yasal sınırları -patentten coğrafi işarete- feminist hukuk teorisinin sağladığı eleştirel araçlarla sorgulamayı amaçlar. Temel tezimiz şudur: Kadınlar "buluşçu" veya "üretici" sıfatıyla sisteme dahil edilseler de günün sonunda yaratılan değerin hukuki ve ekonomik mülkiyeti, üniversite ya da şirket gibi eril kodlarla işleyen kurumsal yapıların egemenliğinde kalmaktadır.

Çalışma, bilhassa AB nezdinde tescil başarısı göstermiş Erzincan Tulum Peyniri ve Milas Halısı örnekleri üzerinden ilerlemektedir. Bu ürünlerin varlık sebebi olan "know-how" ve yoğun emek tartışmasız biçimde kadınlara aittir; ancak tescil yetkisinin, denetimin ve pazarlama gücünün Ticaret Odaları veya Borsalar elinde toplanması, kadın emeğini sistem içinde görünmez kılarak mülksüzleştirmektedir. Benzer şekilde, kooperatiflerin markalaşma yolunda "ayırt edicilik" bariyerine takılması ya da oya-nakış gibi üretimlerin "anonim" kabul edilerek tasarım korumasından dışlanması, sistemin epistemolojik körlüğüne delildir. Haliyle fikri mülkiyet hukuku, sadece teknik bir mevzuat olmanın ötesinde, cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üreten sosyolojik bir inşa sahası olarak karşımıza çıkmakta; bu durum da bizi "kolektif mülkiyet" ve "sui generis" modellerini tartışmaya zorlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fikri Mülkiyet Sosyolojisi, Kadın Emeği, Coğrafi İşaretler, Mülkiyet Asimetrisi.

Abstract

On paper, Turkey looks like a global success story. WIPO's 2024 data puts the country in the lead with 26.1% female inventorship, but this statistic effectively masks a deeper structural paradox. By filtering the Industrial Property Law (No. 6769) through feminist legal theory, this paper argues that the high numbers are misleading. Women are indeed integrated as "inventors," yet the actual extraction of value—and the property rights themselves—remains locked within the masculine grip of institutions like universities and corporations.

Consider the reality behind EU-registered products like Erzincan Tulum Cheese or Milas Carpet. The deep "know-how" and physical labor here are undeniably female. Yet, the Chambers of Commerce hold the registration, the inspection power, and the marketing keys. This dynamic strips women of ownership, rendering their labor invisible. We see the same pattern when women's cooperatives face "distinctiveness" barriers in branding, or when traditional female crafts (like embroidery) are denied design protection because they are deemed "anonymous." These exclusions expose the system's epistemological blind spots. Ultimately, IP law is not merely a neutral technical toolkit; it is a sociological engine that reproduces gender hierarchies, a fact that forces us to reconsider "collective ownership" and sui generis models.

Keywords: Sociology of Intellectual Property, Women's Labor, Geographical Indications, Property Asymmetry.

1995 PEKİN DÜNYA KADIN KONFERANSININ ÇİN EDEBİYATINA YANSIMALARI

REFLECTIONS OF THE 1995 BEIJING WORLD WOMEN'S CONFERENCE ON CHINESE LITERATURE

Lale AYDIN TUNÇ[1],

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-7144-2004

Özet

1995 yılında Pekin'de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, kadın haklarının korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel olarak boyut kazanması bakımından büyük önem taşımaktadır. 189 ülkenin hemfikir olduğu Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu çerçevesinde *'kadın ve sağlık', 'kadın ve yoksulluk', 'kadınların eğitimi ve öğretimi', 'kadınların ekonomik özgürlüğü'* gibi temel insan haklarının korunması ve sağlanması yönünde adımlar atılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti bu hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda Çin'deki kadın okuryazarlığını artırma, kadın eğitimini sağlama ve geliştirme, kadınların işgücüne katılımını teşvik etmek gibi politikalar geliştirmiştir. Örnek vermek gerekirse, ACWF *(中华全国妇女联合会，All-China Women's Federation)* Çin'deki kadın okuryazarlığını artırma çalışmaları yürütmüştür. Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın Çin'deki toplumsal etkisinin görülmesiyle birlikte kadın yazını, toplumsal cinsiyet, kadın bakış açısı gibi kavramlar Çin edebiyatında daha görünür kılınmıştır. Özellikle 1990 sonrası Çin kadın edebiyatı çalışmalarını incelediğimizde eserlerde geleneksel patriyarkal sistemin sorgulandığı ve toplumsal cinsiyet bilincinin yeniden yapılandırıldığını görmekteyiz. Çağdaş Çin edebiyatı temsilci yazarlarından biri olan ve aynı zamanda Çin Yazarlar Birliği başkanlığını yürüten *Tie Ning'* in eserlerini incelediğimizde, yazar 1995 sonrası kaleme aldığı eserlerinde kadın karakterleri 'victim' (kurban) değil, 'yeniden tanımlanan özne' olarak ele almaya başlamıştır. Bu çalışmada, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı ve Pekin Deklarasyonu'nun Çin edebiyatı üzerindeki spesifik yansımaları ve etkileri kavramsal inceleme yöntemiyle, özellikle *女性意识 (kadın bilinci)* kavramının konferans sonrası Çin kadın edebiyatında nasıl tanımlandığı irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler : dünya kadın konferansı, 1995 pekin deklarasyonu ve eylem platformu, çin edebiyatı, çin kadın edebiyatı

Abstract

The Fourth World Conference on Women, held in Beijing in 1995, is of great significance for protecting women's rights and fostering gender equality globally. Within the framework of the Beijing Declaration and Platform for Action, agreed upon by 189 countries, steps were taken to protect and ensure fundamental human rights such as "women and health," "women and poverty," "women's education and training," and "women's economic freedom." To achieve these goals, the government of the People's Republic of China developed policies to increase female literacy in China, ensure and develop women's education, and encourage women's participation in the workforce. For example, the ACWF (All-China Women's Federation, *中华全国妇女联合会*) has conducted efforts to increase female literacy in China. As the social impact of the Fourth World Conference on Women in China became evident, concepts such

as women's writing, gender, and the female perspective became more visible in Chinese literature. When we examine Chinese women's literature, particularly after 1990, we see that the traditional patriarchal system is being questioned and gender consciousness is being restructured. If we view the works of Tie Ning, a representative writer of contemporary Chinese literature and also the president of the Chinese Writers' Association, we can realize that in her works written after 1995, she began to treat female characters not as "victims" but as "redefined subjects." This study analyses the specific reflections and effects of the Fourth World Conference on Women and the Beijing Declaration on Chinese literature through a conceptual analysis method, particularly how the concept of *女性意识 (women's consciousness)* is defined in Chinese women's literature after the conference.

Keywords: world conference on women, 1995 beijing declaration and platform for action, chinese literature, chinese women literature

TÜRKÜLERİN BELLEĞİNDE *KADIN* İMGESİ: PYTHON DESTEKLİ DİL BİLİMSEL VERİ ÇÖZÜMLEMESİ

THE IMAGE OF *WOMAN* IN THE MEMORY OF FOLK SONGS: PYTHON SUPPORTED LINGUISTIC DATA ANALYSIS

Harun COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye /ORCID ID: 0000-0001-8774-2186.

Özet

Bu çalışma, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda yer alan toplam 5.385 türkü metninin bütüncül bir çözümlemesine dayanarak Türk kültüründe *kadın* imgesinin zihinsel, sembolik ve kültürel temsillerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada büyük ölçekli metin verisini işleyebilmek için yapay zekâ temelli *Python* programlama yazılımı kullanılmıştır. Ele alınan metinlere sözcük çözümlemeleri, ilişki ağları çözümlemeleri, bağlam-temelli ortaklık incelemeleri ve anlamsal alan çözümleme yöntemleri uygulanmıştır. Böylece türkülerin söz varlığı üzerinden *kadın* kavramının hangi bağlamlarda, hangi duygu tonlarıyla ve hangi kültürel ögelerle ifade edildiği sistemli biçimde ortaya konulmuştur. Türk halk kültürünün önemli bir sözlü anlatım alanı olan türküler; toplumsal belleği, kültürel değerleri ve toplumun duygu dünyasını yansıtan birer kültürel miras taşıyıcısıdır. Bu bağlamda çalışmada, *kadın* olgusunun aşk, özlem, yas, fedakârlık, ayrı kalma, annelik, güzellik, hüzün, toplumsal roller ve kimi zaman da toplumsal baskı gibi temalar çerçevesinde nasıl konumlandırıldığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular, kadın olgusunun bireysel bir duygu nesnesi olmasının ötesinde toplumsal ilişkilerin, aile yapısının, kültürel normların ve ahlaki değerlerin taşıyıcısı olarak güçlü bir sembolik alana sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçları, Türk kültüründe *kadın* imgesinin toplumsal bir yapıya sahip olduğunu ve halkın belleğinde hem idealize edilen hem de zaman zaman mağduriyetle ilişkilendirilen bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Türkü metinlerinden elde edilen veriler, *kadın* olgusunun kültürel bellekteki yerinin tarihsel süreklilik gösterdiğini ve toplumsal anlayışın biçimlenmesinde belirleyici bir öge olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, *kadın* imgesinin toplum belleğinde oluşturmuş olduğu imgesel konumunun kültürel bağlamda yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türklük Bilimi, Türk Kültüründe Kadın, Türkü, Pyhton, Veri Madenciliği.

Abstract

This study aims to examine the mental, symbolic, and cultural representations of the female image in Turkish culture through a holistic analysis of 5,385 folk-song lyrics included in the TRT Turkish Folk Music Repertoire. To process this large-scale textual corpus, the research employs an artificial intelligence-assisted Python programming environment. The dataset is analyzed through lexical analyses, relational network analyses, context-based co-occurrence examinations, and semantic field analysis methods. In this way, the study systematically demonstrates how the concept of woman is articulated across the folk-song lexicon-within which contexts, with what emotional tones, and alongside which cultural elements. As a major domain of oral expression in Turkish folk culture, folk songs function as carriers of cultural heritage that reflect collective memory, cultural values, and the emotional world of society. Within this framework, the study investigates how the phenomenon of woman is

positioned in relation to themes such as love, longing, mourning, sacrifice, separation, motherhood, beauty, sorrow, social roles, and, at times, social pressure. The findings indicate that the figure of woman extends beyond being merely an object of individual sentiment; rather, it occupies a robust symbolic sphere as a bearer of social relations, family structure, cultural norms, and moral values. The results further suggest that the female image in Turkish culture has a distinctly social character and is situated in collective memory as both idealized and, at times, associated with victimization. Data derived from the folk-song texts reveal historical continuity in the cultural-memory positioning of woman and underscore its determinative role in shaping social understandings. In this respect, the study seeks to contribute to a renewed cultural reassessment of the imaginal position that the female image has constituted within collective memory.

Keywords: Turkology, Women In Turkish Culture, Folk Song, Pyhton, Data Mining.

Giriş

Anonim halk edebiyatının önemli türlerinden biri olan türküler, kendine özgü ezgilerle söylenen halk şiirleri olarak halkın dünyaya bakışını, ortak duygularını ve toplumsal tecrübelerini yansıtan sözlü kültür ürünleridir (Yakıcı, 2014: 10; Örnek, 1977: 35). Türküler, eğlence aracı olmasının ötesinde kültürel belleği kuşaktan kuşağa aktaran bir okul işlevi görür (Kurnaz, 2021: 15). Nitekim bu ürünler, iletişimsel ve eğitsel boyutları sayesinde toplumsal kabulleri, normları ve değerleri sonraki kuşaklara taşımaya devam etmektedir (Kurt, 2018: 1002). Toplum hayatında önemli bir yer tutan türküler, sosyo-kültürel yapıyı ve toplumsal değer yargılarını yansıtmaları bakımından da dikkate değerdir (Sol, 2016: 507). Bu bağlamda türküler, içinden çıktıkları toplumun kadın-erkek algısının müzikal bir aynası konumundadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel süreçte kazandığı anlamlar ve kadına yüklenen değerler (Ağçoban, 2016: 54; Kandiyoti, 1997: 17), bu eserlerde incelenerek tespit edilebilir.

Halk kültürünün bu sözlü kültür kaynaklarında özellikle kadın teması ön plana çıkmaktadır. Pek çok halk türküsünde kadın kavramı merkezî bir yer işgal etmekte; bireysel ve toplumsal yönleriyle sıkça işlenmektedir. Baysal'ın (2025: 142) belirttiği gibi, *"Kadın, türkülerde konu olarak sıkça yer alır. O bazen aşk temasının öznesi ve eş, sevgili, karşılık alınamamış bir yâr; bazen de anne, kardeş, evlat gibi rollerde…"* karşımıza çıkar. İncelenen çalışmalardaki aşk temalı türkülerde kadın çoğu kez sevgili/eş temiyle; aile temalı türkülerde ise anne veya kız evlat kimliğiyle betimlenmektedir (Baysal, 2025: 142; Can, 2013: 85). Bu yönüyle kadın, türkülerde hem bireysel aşk ve güzellik kavramlarının taşıyıcısı hem de aile kurumunun temel taşı olarak kültürel düzenin ve değer aktarımının önemli bir unsuru olarak görülür (Baysal, 2025: 143; Can, 2013: 85). Eski Türk kültür yaşamından günümüze gelene değin Türk kadınının sosyal yaşamın içerisindeki yeri ve konumu tartışılmaz bir gerçektir. Tarih boyunca Türk kadını göçebe hayat, yerleşik hayat ve İslami kültür çevresi ve Batı tesirinde kalan kadın olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır (Sönmez, 1966-1969: 19). Bizim kültürümüzde kadın genellikle olumlu bir olgu olarak ele alınmasına karşın bazı kültürlerde kötülüklerin ve olumsuzlukların kaynağı (Sarıkoyuncu, 1999; Can, 1970: 15-16) olarak görülmektedir. Nitekim tarihi metinler incelendiğinde özellikle devlet yönetiminde de kadınların söz sahibi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kadın aileyi aile de devletin varlığını temsil etmektedir. Kadına verilen değerler toplum içerisindeki bireylere verilen değerlerle her zaman orantı içerisindedir.

Kadının türkülerdeki temsili üzerine bugüne dek çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Yılmaz (2003), Türk kültüründe kadın olgusunu ve kadın deneyimlerinin ve duygularının hangi motiflerle dile getirildiğini; Vural ve İstanbullu (2017) sosyal veriler ışığında halk türkülerine yansıyan kadın unsurlarını ve bunların toplumsal değerlerle ilişkisini; Mirzaoğlu (2010), lirik aşk türkülerindeki kadın karakterlerin konumları, duygusal tutumları ve davranış

kalıplarını; Sol (2016), Rumeli yöresi türkülerinin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisini; T. Erdal (2011), erkek anlatıcıların dilinden söylenen türkülerdeki kadın imajını; Başaran (2018), atasözlerinde kadın algısı ve geleneksel söylemde kadına yönelik önyargı kalıplarını; Kabadayı (2019) Neşet Ertaş türkülerinde metaforik bir unsur olan kadın olgusunu; Bora, (2005), Dökmen (2009) ve Eliuz (2011) da çağdaş dönemde yapılan feminist ve toplumsal cinsiyet odaklı kadın olgusunu incelemişlerdir. Bu çalışmaların yanı sıra Türk kültür yaşamında kadın ve kadın olgusu üzerine yapılan daha pek çok çalışma (Yılmaz, 2004; Mirzaoğlu, 2010; Aydın, 2018; Kılıç, 2013; Tokyürek, 2016; Anıl, 2004; Altın, 2021; Özdarıcı, 2011; Köksel, 2011; Okray, 2015; Acar, 2019) vardır.

Bu çalışmada yukarıdaki alan yazına katkı sunmak amacıyla, türkülerdeki *kadın* olgusunun anlamsal çerçevesi kapsamlı bir veri çözümlemesiyle ortaya konulmaya çalışılmış ve bu çalışmalardan elde edilen verilerin türkü metinlerindeki bulgularla karşılaştırması yapılarak *kadın* kavramıyla ilgili sonuçlar tartışılmıştır. TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda kayıtlı bulunan 5.385 anonim türkü metninin bağlam çözümlemeli bir yaklaşımla taranarak elde edilen derleme üzerinde, kadınla ilgili sözcük ve ifadelerin bağlam içerisindeki kullanımları çözümlenmiş; kadının bireysel ve toplumsal düzlemlerde nasıl değerlendirildiğine dair çıkarımlar yapılmıştır. Başka bir deyişle, türkü sözlerinde kadınla ilişkilendirilen roller, metaforlar ve nitelemeler sistemli olarak tespit edilmiş; dilsel veriler ışığında kadının toplumsal rolü, temsili ve değerinin geleneksel kültürdeki izdüşümü incelenmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda yer alan 5.385 adet türkü metni içerisindeki kadın ve kadınla ilgili ögelerin incelenmesine dayanmaktadır. Bu incelemeler yapılırken kadının Türk kültür yaşamındaki yerini tespit etmek ve daha önce yapılan çalışmalarla türkü metinlerinde yer alan verileri karşılaştırmak hedeflenmektedir. Konuyla ilgili yapılan pek çok araştırma bulunmasına karşın türkü metinleri üzerine veri madenciliği temelli bir çalışma yapılmamış olması çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda yer alan 5.385 adet türkü metni içerisindeki *kadın* ve kadınla ilgili tüm ögelerin incelenmesi ve bu ögelerin Türk kültür hayatına yansımaları oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada metin madenciliği temelli içerik çözümlemesi yapılmıştır. Metin madenciliğinin temel amacı; metinsel veriyi bölümlemek, kümelere ayırmak ve anlamsal açıdan etiketlemek, büyük ölçekli veri setlerini özetlemek, hiyerarşik yapılar oluşturmak ve sözcük sıklıkları ile metin içi veri unsurları arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır (Rouse, 2018; Tahiroğlu, 2021). Temelde üç aşamadan oluşan bu süreç bilgi alma, bilgi çıkarma ve veri madenciliği adımlarından oluşmaktadır. Bu işlemler için günümüzde veri bilimi ve doğal dil işleme alanlarında kullanılan en yaygın araçlarından biri *Python*'dur. *Pyhton* ile gerçekleştirilen beşerî bilimler araştırmalarına dair kapsamlı bir kılavuz yayınlanmış; bu çalışmada metin madenciliği, ağ analizi, tür sınıflaması, yazar doğrulaması, üslup analizleri, konu modelleme gibi yöntemlerin edebiyat ve kültür verilerine nasıl uygulandığı vaka çalışmalarıyla ortaya konulmuştur (Folgert Karsdorp vd. 2021). Bu çalışmada da ele alınan kapsamlı veriler *Pyhton* kullanılarak çözümlenmiştir. Konu ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar; toplumun duygu, düşünce ve değer yargılarının müzik yoluyla nasıl yansıtıldığını anlamak için şarkı sözü arşivlerini incelemeye yönelmiştir (Betti, vd. 2023; Choi, vd. 2018; Chen, 2024; Gupta, vd. 2024; Choi ve Stephen Downie, 2019). Bu bağlamda uluslararası alanda yapılan benzer çalışmalar incelenmiş ve çalışmanın yöntem çerçevesi belirlenmiştir:

a) Öncelikle çalışmamızda kullanılacak olan tüm türkü metinleri dijital ortama aktarılmıştır.

b) Dijital ortama aktarılan bu metin verileri *Pyhton* programına aktarılarak sözcüklerdeki çekim ekleri ayıklanmış ve ham veriler elde edilmiştir.

c) Ardından veri işleme aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada türkü metinleri içerisinde *kadın* ve kadınla ilgili tüm olguların *Pyhton* programı tarafından tespiti yapılmıştır. Bu tespitler yapılırken bilgilerin güvenirliğini sağlamak adına *AntConc* gibi farklı programlar aracılığıyla da bilgilerin doğruluğu test edilmiştir.

d) *Kadın* ve kadın olgusu ile ilgili elde edilen tüm veriler ayrı bir dijital ortama aktarılmış ve konuyla ilgili sınıflandırma yapılmıştır.

e) Sınıflandırma yapılırken daha önce konuyla ilgili yapılan tüm çalışmalar taranmış ve çalışmanın yöntem çerçevesi oluşturulmuştur.

f) Son olarak metinlerden elde edilen veriler daha önce yapılan çalışmalarla desteklenerek Türk kültür hayatındaki *kadın* ve kadın olgusu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

g) Elde edilen tüm veriler sonuç bölümünde maddeler biçiminde sunulmuştur.

1. Bulgular ve Yorum

Bu çalışmada, TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'na kayıtlı 5.385 türkü metinleri taranmış, kadına dair sözcük -*Kız, Gelin, Yar, Güzel, Dilber, Yosma, Melek, Huri, Suna, Maral, Keklik, Bacı, Ana, Kaynana, Elti*- ve imgeler söylem düzeyinde anlamsal olarak incelenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır.

a) Türkü metinlerinde kadınlarla ilişkilendirilen renkler nelerdir ve renk adları hangi anlamlarda kullanılmıştır?

b) Türkü metinlerinde kadınlarla ilişkilendirilen görsel ögeler nelerdir?

c) Türkü metinlerinde kadınlarla ilişkilendirilen takı aksesuarları hangileridir?

d) Türkü metinlerinde kadınlarla ilgili hangi duyusal olgular kullanılmış ve bunların bağlamsal ilişkisi nasıldır?

e) Türkü metinlerinde kadınlarla ilişkilendirilen ahlak ve karakterle ilgili ögeler nelerdir?

f) Kadınların mağduriyet ve kader düşüncesi türkü metinlerinde karşımıza nasıl çıkmaktadır?

g) Kadınların sosyal durumu ve toplumsal bellekte yer alan kadın duygusu nasıldır?

h) Hareket eylemleri ve davranış temelli sıfatlar incelendiğinde ne gibi sonuçlara ulaşılmıştır?

1.1. Türkü Metinlerinde Kadınlarla İlişkilendirilen Renkler ve Renk Adları

Metinler incelendiğinde kadınlarla ilişkilendirilen ve birlikte kullanılan birçok renk adı tespit edilmiştir. Bu renklere bakıldığında fiziksel olarak kadının çekiciliğini, güzelliğini anlatan *kara gözlü* (TRT rep. no. 691), *kara kaşlı* (TRT rep. no. 382), *kömür gözlü* (TRT rep. no. 909) gibi ifadelerin yanı sıra duygusal durumlarını da ortaya koyan *kara yazı* (TRT rep. no. 3620), *karalar bağlama* (TRT rep. no. 20) ve *kara toprak* (TRT rep. no. 4375) gibi ifadeler de vardır. Özellikle burada kara sözcüğü ayrılık ve yasın sembolü olarak karşımıza çıkar. Nitekim Türk kültür hayatında renkler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında (İnan, 1987: 173) kara rengin daha çok bahtsızlık ve olumsuz duygularla ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Al ya da kırmızı renk de en çok karşılaşılan renklerden biridir. Metinlerde *al yanak* (TRT rep. no. 1985), *kırmızı gül* (TRT rep. no. 2898) gibi kullanımlar sevgilinin güzelliğini; *allı gelin* (TRT rep. no. 1893), *al fistan* (TRT rep. no. 511), *al geymek* (TRT rep. no. 824) ifadeleri düğün ve şenlik törenlerini; *kınalı el* (TRT rep. no. 3026) ve *saçları kınalı* (TRT rep. no. 3857) ifadeleri ise evlilik hazırlığında olan kızların ve askere gidecek olan erkeklerin ritüelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Dede Korkut Hikayeleri*'nde de en çok sevilen renk kırmızıdır. Bu renk ergenlik, mutluluk ve muradın rengidir (Ögel, 1991: 385). Türkülerde giyim kültürüne yansıyan kırmızı renk Türk kültür tarihinde de hem halkın hem de saltanatın çok sevdiği bir renk (Koca, 2002: 55) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ak, beyaz renklerinin kadın adları ve kadınlara ait eşyalarla birlikte kullanımları incelendiğinde *ak gerdan* (TRT rep. no. 1410), *ak el* (TRT rep. no. 2383) ifadeleri kadınlardaki fiziksel saflığa; *ak gelin* ve *ak kız* kullanımlarının ise masumiyetin göstergesi olarak ele alındığına işaret etmektedir. Benzer kullanımlar Türk kültür araştırmalarında da dikkat çekmektedir. Örneğin kadınların gelinliklerinde görülen bu renk unsuru temiz, saf, günahsız ve bekâret kavramlarını (İnan, 1987: 412- 413) temsil etmektedir.

Benzi sararmak, sarı gelin kullanımları türkülerde ayrılık, ayrılıktan duyulan acı ve hastalığı ifade etmektedir. Bu renk Türk kültüründe de hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın ve nefretin de simgesi (Bayat, 1993: 52) olarak karşımıza çıkmaktadır. *mor giymek* (TRT rep. no. 516), *mor şalvar* (TRT rep. no. 3454), *mor menevşe* (TRT rep. no. 498) ifadeleri kadın güzelliğinin nadide olduğunu ve onlara toplumsal bir rol biçtiğini ortaya koymaktadır. Yeşil ya da gök (mavi) rengi türkülerde sıklıkla karşılaşılan bir diğer renktir. Kadınlarla birlikte kullanılan ifadelere bakıldığında *yeşil fistan* (TRT rep. no. 2770), *mavi şalvar* (TRT rep. no. 1869), *gök gözlü* (TRT rep. no. 297), *yeşil yaprak* (TRT rep. no. 4375), *yeşil olur yazması* (TRT rep. no. 1133) ve *gök kubbe* (TRT rep. no. 2942) kullanımları görülür. Bu kullanımlar kadının gençlik ve güzelliğinin yanı sıra kutsallık ve tanrıyla da (Heyet, 1996: 59) ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

1.2.Türkü Metinlerinde Kadınlarla İlişkilendirilen Görsel Ögeler

Türkülerde kadınlarla ilişkilendirilen fiziksel unsurlara bakıldığında tenleri: *ela, kara, kömür, siyah, esmer, sarı, beyaz, ak, kardan beyaz, süt beyaz, al, pembe, kar beyaz*; gözleri ve kaşları: *ela, kara, kömür, sürmeli, çakır, hilal (kaş), kalem (kaş)*; saçları ve dişleri: *siyah saçlı, sırma saçlı, zülüfleri düzgün, sancak saçlı, mercan dişli*; boyu bosu: *uzun, ince belli, kibar belli, fidan boylu, mini mini; el, bilek, gerdan, göğüs: beyaz el, beyaz gerdan, kardan beyaz bilek, ak göğüs, kınalı el, kınalı parmak, benli yüz*; yüz, yanak ve genel güzelliği: *al yanaklı, al yanağı ballı, gül yüzlü, gül benizli, nar yanaklı* olarak tasvir edilmiştir.

Kadınla ilgili türkülerdeki bu özellikler Manas Destanı'nda da karşımıza çıkar. Destanda kadın; rüzgârda saz gibi salınan, pembe yüzlü, su gibi şeffaf çehreli, kaz gibi uzun ve güzel boyunlu, ince belli (Günay, 1997: 61) olarak tarif edilmektedir. Güzellik algısı toplumdan topluma, kültürden kültüre ve coğrafyadan coğrafyaya değişen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim hangi kültür olursa olsun kadınlar genellikle hep güzel ve güzellikle ilişkili kavramlarla birlikte ele alınmış ve betimlenmiştir.

1.3.Türkü Metinlerinde Kadınlarla İlişkilendirilen Takı Aksesuarları

Türkülerde kadınlarla ilgili takı ve aksesuarlar incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış ve Türk kültür hayatındaki takı ve takı ögeleriyle ilgili genel çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

a) kol ve parmaklarda; yüzük, "*altın yüzük elinde/gümüş kemer belinde*" (TRT rep. no. 869), bilezik "*kollara da tak bilezik"* TRT rep. no. 1345)" ve kına "*gar beyaz ellerine gara kına vurmuş*" (TRT rep. no. 1307) takılarını kullanmışlardır.

b) Kulak ve yüzde; küpe *"a kızım sana küpe alayım mı/kulağına takayım"* (TRT rep. no. 3778), hızma *"burnu hızmalı"* (TRT rep. no. 2179), altın diş *"karam altın dişli sırma saçlı, ben sana yandım"* (TRT rep. no. 2411) takılarını kullanmışlardır.

c) Boyun takılarında; gerdanlık, "*gümüş gerdanlık takınmış kardan beyaz sinesine"* (TRT rep. no. 2125) nazarlık ve mavi boncuk *"içinde mavi boncuk nazarlık / benim yâre hediyem / bir ufacık gerdanlık"* (TRT rep. no. 1575) ve düğme *"ak göğsün üstünde gümüş düğmeler, düğmelerin sedeftendir"* (TRT rep. no. 847) takıları tespit edilmiştir.

d) Bel ve gövde bölgesinde; kemer *"altın yüzük elinde / gümüş kemer belinde"* (TRT rep. no. 869) kemer paftaları *"kemerin paftaları…"* (TRT rep. no. 4777) kuşak ve toka *"kuşağı senden tokası benden"* (TRT rep. no. 5007) zincir *"esmerin ağzı… zencirden bağı gerek"* (TRT rep. no. 4087) takılarının kullanıldığı görülmektedir.

e) Ayaklarda genellikle halhal *"Topuğu halhallı yar"* (TRT rep. no. 2179), *"topuğu halhallı yar sevdim"* (TRT rep. no. 1850) kullanılmıştır.

f) Baş ve saçlarda; tarak *"gümüş tarak…"* (TRT rep. no. 1309) oya, çember, yazma, yemeni *"çemberimde gül oya"* (TRT rep. no. 1268), *"oyalı yazma"* (TRT rep. no. 990), fes *"başında fes…"* (TRT rep. no. 1031), sırmalı saç *"sırmalı saçına vuruldum"* (TRT rep. no. 3169) taç, çiçek ve gül takıları tercih edilmiştir.

g) Takılarda kullanılan madeni taşlara bakıldığında ise genellikle altın *"altın yüzük, altın şamdan, altın tas"* (TRT rep. no. 1287; 1309); gümüş *"gümüş kemer, gümüş gerdanlık, gümüş düğmeler"* (TRT rep. no. 869; 1309; 2125); sedef, *"düğmelerin sedeftendir"* (TRT rep. no. 847) ve inci kullanıldığı saptanmıştır.

Tüm bu takı adları incelendiğinde aslında Türk kültür yaşamında takıların yalnızca görsel bir nesne olmadığı, görselliğin ötesinde kişisel ve sosyal kimliğin ifade biçimi olarak (Nas, 2012, s. 28) hizmet ettiği ve takıların mistik güçlere sahip olduğu görülmektedir. Benzer biçimde yapılan araştırmalarında da Türk geleneklerinde takıların mistik güçlere sahip olduğu (Başaran ve Gürcüm, 2014, s. 217) görüşü yaygındır. Bunların yanında geleneksel Türk kültüründe takılar sadece sosyal statü ve zenginliğin sembolleri olarak değil, aynı zamanda kültürel, dini ve sembolik öneme de sahip olmuştur. Türk tarihinin farklı dönemlerinde takı üzerine yapılan bir araştırmada da takının kültürel değerleri ve toplumsal aşamaları (Coşkun, 2024: 3199) yansıtmada önemli bir rol oynadığı ortaya konulmuştur.

1.4.Türkü Metinlerinde Kadınlarla İlişkilendirilen Duyusal Olgular

Duyu kavramı, temelde bir uyaranın beş duyu organıyla algılanması (Karahasanoğlu, 2022: 10) olarak tanımlanmaktadır. Bu duyuların kullanımı bizim dünyayı ele alış biçimimizle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda türkülerde kadınlarla ilişkili olan duyular incelendiğinde görme duyusunun yoğun bir biçimde kullanımda olduğu saptanmıştır. Görme duyusuyla ilgili "*O senin güzel gözlerin çok canlar yakar*" (TRT rep. no. 2970) "*Kız gözün eladır ela*" (TRT rep. no. 598) ve "*Ela gözler mestindedir*" (TRT rep. no. 958) dizeleri, göz ve bakışın etkileyiciliği üzerinden yüz, yanak, dudak ve göz çevresi üzerine kurulan zengin bir söz varlığı karşımıza çıkmaktadır. Türkülerde olduğu gibi kişi yaşamında da görme duyusu insanın yaşamı boyunca en çok kullandığı ve çevresini ilk algıladığı (Cüceloğlu, 2012: 112-113) duyu organı olarak görülmektedir.

İşitme duyusuyla ilgili "*Terliğimin tepesi / Gül kokuyor nefesi / Karşı köyden geliyor / Nazlı yarimin sesi*" (TRT rep. no. 636) dizelerinde yer alan işitsel ögeler sevgilinin mekânsal uzaklığını aşan bir temas biçimi durumuna gelmiştir.

Koklama duyusuyla ilgili "*yar ağzın gül kokuyor da / içerin bahçe midir*" (TRT rep. no. 1301) dizelerinde, sevgilinin nefesini doğrudan "*gül kokusu*" ile özdeşleştirmiştir. "*Cemalin*

şavkında güller açıyor" (TRT rep. no. 3603), "*İreyhan olmuş (da) koku saçıyor*" (TRT rep. no. 2672) gibi dizelerde kadın kokusu reyhan, karanfil, menekşe, nane, lale, misk kokularıyla birlikte kullanılmıştır. Yapılan araştırmalarda (Hirik, 2017: 72) koku duyusunun metinlerde çok az kullanıldığı bunun da sebebinin koku ile ilgili ifadelerin kullanım sıklığı olduğu görülmektedir. Ancak türkü metinlerinde çiçekler üzerinden gönderme yapılan ve kadınlarla özdeşleştirilen koku duyuları dikkat çekici sıklıkta kullanılmıştır.

Tatma duyusuyla ilgili "*Yare şeker ezdim şerbet içirdim"* (TRT rep. no. 691), *"Hepisinden yâr tatlı"* (TRT rep. no. 934), *"Kiraz gibi dudakları / Şeker ezer dilleri güllü yar"* (TRT rep. no. 436), *"Al dudak üstüne son açan balı neylersin"* (TRT rep. no. 126) dizeler incelendiğinde bal, şeker, şerbet ve tatlı yâr söylemleri kadın olgusu üzerinde yaratılan olumlu duygu durumuna işaret etmektedir. Dokunma duyusuyla ilgili *"Yarim deyi al sinene sar beni"* (TRT rep. no. 1308), *"Gel gülüm gel canım seni severem / Saram kollarıma sensiz neylerem"* (TRT rep. no. 2884), *"Fiske vursam kan damlar / Yarimin yanağından"* (TRT rep. no. 2999), *"Ömrümde görmedim böyle gelini… kınalı elleri o mah yüzünden"* (TRT rep. no. 3269) dizelerine bakıldığında temasın duyguyla birleştiği izlenimini uyandırmaktadır.

Duyu organlarının metinler üzerinde özellikle de eylemler üzerindeki etkisinin araştırıldığı birçok çalışma (Hirik, 2018: 22) vardır. Psikolojik olarak da idrak etme sürecinin başlamasını sağlayan duyular, psikolojik düzeyde basit uyaranlarla birleşen deneyimlere; biyolojik düzeyde duyu organlarına (Atkinson vd. 1996: 53) gereksinim duyarlar. Türkülerdeki duyularla ilgili kullanımlar da bize hem kadın olgusunun hem de duyu-duygu ilişkisinin psikolojik ve kültürel deneyimlerini açıkça göstermektedir.

1.5.Türkü Metinlerinde Kadınlarla İlişkilendirilen Ahlak ve Karakterle İlgili Ögeler

Türkülerde kadın imgesi genellikle sevgi ve aşk sözcükleri etrafında biçimlenmiştir. Bu durumda bazı dizelerde yüceltilen kadın bazı dizelerde ise olumsuz duygularla -vefasız, sadakatsiz, acımasız ve baskıcı- nitelendirilmiştir.

Türkülerde kadın genellikle "*Anasının da möhür gözlü meleği"* (TRT rep. no. 556), "*Kız senin yan bakışın insanı öldürür*" (TRT rep. no. 2867), "*O da güzellerin de adı*" (TRT rep. no. 1345)-dizelerinde görüldüğü gibi- melek ya da huri gibi güzel ve göksel varlıklara benzetilmiş ve onların masumiyetleri vurgulanmıştır.

Özellikle sevdiği kadının vefasızlığı "*Vefasız yare düşdüm*" (TRT rep. no. 932), "*Bin yıl kalsa vefasıza yar demem*" (TRT rep. no. 207), "*Yalanını duydum tutmam sözünü*" (TRT rep. no. 2798), "*Çok da çirkin huyun var el inen konuşursun*" (TRT rep. no. 3646), "*Kız sen beni aldatdın genç yaşıma doyma*" (TRT rep. no. 3935) dizelerinde açık biçimde görülmektedir. Bu kavramların yanı sıra zalim sözcüğü de metinlerde sıklıkla kullanılmıştır. "*Zalim annen seni bana vermezse/Sen bana ağbey de ben sana bacı*" (TRT rep. no. 68) dizelerinde görüldüğü üzere kadının anne ve babasıyla birlikte kullanılmıştır. Anne ve baba âşıkları ayıran, evliliği engelleyen, baskıcı otorite olarak görülür. Bu sıfatın yanı sıra hayın, kafir ve çapkın gibi sıfatların kullanımı da dikkat çekicidir. Bu kullanımlar hem kişilik yargısı hem de toplumsal norm algısını ifade eder.

Türkü metinlerindeki kadın karakterlerin "*Çok nazlanma kaynana*" (TRT rep. no. 2859), "*O kadar nazlanma yarim de Sadrazam gızı mısın*" (TRT rep. no. 5072), "*Ne candan seversin ne vazgeçersin*" (TRT rep. no. 375) dizelerinde tespit edildiği üzere nazlı ve inatçı bir karakter sergilediği de görülmektedir. Bu inatçı ve güçlü kadın figürü tarihi metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügatit Türk* adlı eserinde bir kadınla evlenebilmek için at koşturmada, ok atmada ve güreşte yenmek gerektiğini belirtir (Türkdoğan, 1992: 44-45). Benzer durum *Dede Korkut Hikayeleri*'nde de görülür (Gökyay, 1976: 133). Bunların yanı sıra Türk kadınlardaki güç ve yönetici nitelikleri yabancı

araştırmacılar tarafından da tespit edilmiş (Raux, 1989: 187-198) ve devlet içerisinde de önemli konumlarda bulundukları (Ögel, 1971: 41) ortaya konulmuştur. İncelenen türkü metinlerinde de "*Başı devletli gelin*" ve "*Düğünü şenlikli gelin*" (TRT Rep. No. 2939) dizelerinin geçtiği metinler içerisinde yer alan bağlamsal durum belirtilen görüşleri desteklemektedir.

1.6.Mağduriyet ve Kader Düşüncesi

Türkü metinleri, bireylerin kendi iradeleri dışındaki güçler -aile, kader, felek vb.- nedeniyle yaşadığı mağduriyetleri sıklıkla işler. Türkülerdeki genç kızlar, özellikle evlilik çağlarına geldiklerinde alın yazılarına boyun eğmek zorunda kalan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

"*Mevlam yazmış fermanı ya al canım gurtulam ya ver derde dermanı*", (TRT rep. no. 3943) "*Felek hançer vurmuş sinem yaralı*" (TRT rep. no. 2626), "*Alnımın da yazısı kaderim de böyleymiş*" (TRT rep. no. 4251), "*Kör olası kaderim gönlüme ateş yaktım*" (TRT rep. no. 3803), "*Bilirim güldürmez devr-i alemde Bir günümü yüz bin zare yazmışlar*" (TRT rep. no. 3851) dizelerinde kader vurgusu ön plana çıkarken "*Kör olası anaları vermiyor ki sevdiğine*" (TRT rep. no. 2945), "*Konma bülbül konma mezar taşına / Genç yaşımda neler geldi başıma*" (TRT rep. no. 4640), "*Kuyudan su çekerler zuluminan Kızı da gelin ederler düğünümün*" (TRT rep. no. 2320), "*Bizim kısmet yad ellere verildi*" (TRT rep. no. 2065), "*Gelin oldum Karabekir eline... Saçlarımı yoldum gerdek gecesi*" (TRT rep. no. 4205), "*Yarimi götürdü (anam) kanlı zalimdir*" (TRT rep. no. 3898) dizelerinde daha çok evliliklerinin anne, kaynana ya da diğer toplumsal olaylarla engellendiği görüşü baskındır.

Mağduriyet ve kaderine razı olma durumu benzer biçimde Türk romanlarında da karşımıza çıkmaktadır (Aydoğdu, 2019: 276). Bu eserler incelendiğinde haksızlığa uğramış kadınların psikolojik bunalımlarını, ruh dünyalarını ve yaşadıkları çarpıcı olayları görmek mümkündür.

1.7.Sosyal Durum ve Toplumsal Bellek

Toplumsal bellek bir topluluğun ruhsal ya da manevi kişilik olarak gerek olaylar gerekse hak ve ödevler alanında duyumsadığı (Cevizci, 2002) ifadelerin bütünüdür. Durkheim bu ortak bilinç kavramının (Durkheim, 2006; Ritzer-Stepnisky, 2014) gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Toplumsal bellekte yer alan kadın olgusu; türkü metinlerinde ait oldukları sosyal sınıflar, etnik gruplar ve kendi kimlikleri üzerinden tanımlanmıştır. Özellikle "*Türkmen güzeli*" (TRT rep. no. 3222), "*Türkmen kızı*" (TRT rep. no. 1855), "*Kürd'ün kızı Türkmen kızı*" (TRT rep. no. 5314), "*Urum kızı*" (TRT rep. no. 4304), "*Gümüşhane güzelleri*" (TRT rep. no. 3057), "*Antakya hanımları*" (TRT rep. no. 915), "*Sadrazam gızı*" (TRT rep. no. 5072) gibi dizelerde etnik kimlik, sosyal statü ve bölgesel güzellik algısı ön plandadır. Türkülerdeki kadın, ait olduğu coğrafya ve kültürün içerisindeki kendisine özgü unsurları bize yansıtmaktadır.

"*Dama çıkma görürler (Güzel)/Yolunca gül dererler/Buralılar hayındır/Bizi ele verirler*" (TRT rep. no. 2463) dizelerinde gizli yaşanan aşkları; "*Çok açılma ismim senle söyleniyor*" (TRT rep. no. 4400), "*Kınamayın ahbaplar ben murad üstündeyim*" (TRT rep. no. 1377) dizeleri toplum tarafından kınanma korkusunu; "*El sözüne uyma dedim uymuşsun/El sözüne uyan gönül şaşırır*" (TRT rep. no. 4165) dizeleri başkalarının sözünü dinlemenin tehlikesini göstermektedir. "*Kızını da huri melek yaratmış*" (TRT rep. no. 721), "*Ben annemin bir kıymetli kızıyım*" (TRT rep. no. 3255), "*İpek mendil değilsin/Cebimde gezdireyim*" (TRT rep. no. 1287) dizeleri ise kişisel değer yargılarını ve toplumsal bellekte kadının saf ve kıymetli bir varlık olduğunu göstermektedir.

1.8.Hareket Eylemleri ve Davranış Temelli Sıfatlar

Hareket ve davranış ilişkisi en eski felsefeciler ve bilim insanlarından günümüze kadar irdelenmiş önemli konuların başında gelmektedir (Aristoteles, 2000). Nitekim eylemin hareket ettirici niteliği arzu, arzunun niteliği ise bilişsel gücün eyleme dökülmesidir. Bu bağlamda incelenen türkü metinlerinde kadınlar çoğunlukla zarif, cilveli ve dikkat çekici hareketlerle betimlenir. "*Diley diley sallan da gel*" (TRT rep. no. 51), "*Yürüdükçe sallanıver*" (TRT rep. no. 2995), "*Al yeşil geymiş allanır/Çermik yolunda sallanır*" (TRT rep. no. 511), "*Salınıp gezdiğin yerler ah çeker*" (TRT rep. no. 162), "*Usul usul bas da gel*" (TRT rep. no. 4385), "*Fistanı yerde sürünür*" (TRT rep. no. 511), "*Yürü güzel yürü saçlarını sürü*" (TRT rep. no. 3159) dizelerinde karşımıza çıkan sallanma, salına salına yürüme en yaygın eylemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

"*Yürürsün ne cilveli yürürsün*" (TRT rep. no. 2463), "*Edası hoş olur Türkmen gelini*" (TRT rep. no. 691), "*Kız oğlandan acemi Öğretiyor anası*" (TRT rep. no. 5195), "*Çok nazlanma kaynana*" (TRT rep. no. 2626), "*Nazlı yarim*" (TRT rep. no. 2626), "*A gız senin de adın da Nazik*" (TRT rep. no. 1345), "*Güzelim benden kaçma*" (TRT rep. no. 2226) dizelerinde tespit edilen nazlı, nazlanma, kaçınma ve ulaşılmaz olma durumları ise kadınların çekiciliğini artıran davranış biçimleri olarak görülmektedir. Tüm türkü metinleri incelendiğinde nazlı, nazik, edalı, inci gibi sıfat kullanımlarının diğer sıfatlara oranla daha sık kullanıldığı ve bu sıfatların kişilerin zihinlerindeki *kadın* kavramını anlatan unsurlar olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki eylem ve sıfatların yanı sıra tüm türkü metinlerinde kadınların günlük yaptıkları işlerle ilgili olarak incelenen türkü metinlerinde birçok eylem tespit edilmiştir. Hayvan bakımı ile ilgili: *Koyun sağma, inek sağma, kuzuyu çözme*; gıda hazırlama: *Bulgur dövme, pirinç ayıklama, hamur yoğurma, süt pişirme, tencerede et pişirme*; temizlik: *Testi/güğüm doldurma, kuyudan su çekme, ev ya da eşik süpürme, çamaşır/esbap yıkama*; el işi: *mendil oyalamak, gergef işleme, yelek örme, yün eğirme*; tarımsal üretim ve hasat: *çayır biçme, ekin ya da arpa ekme, fındık/üzüm toplama, mısır kesme*; müzikal icra: *halay, def/saz çalma, türkü yakma* eylemleri saptanmıştır. Duygu durumları bakımından: *ağlama, gözyaşı dökme, figan etme, nazlanma, darılma, küsme, gönül büyütme, mektup yazma, düşünceye dalma, divane olma, sevme/gönül verme, meyletme, âşık olma, sarılma/kucaklama, öpme, dizine yatma, terk etme, ayrılma, başkasına meyil verme, salınma, boyun eğme*; duygu-eşya ilişkisi bakımından: *fistan giyme, yazma bağlama, peştemal bağlama, kına yakma, sürme çekme, zülüf/saç tarama ve örme, altın/gümüş takma, ayna takınma, mendil sallama* gibi eylemlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Bu verilerin yanı sıra türkü metinlerinde sıklıkla kullanılan kadınlara ait özel adlar: *Ayşe, Ayşem, Fadime, Fadik, Halime, Halimem, Hatçam, Adile, Adile'm, Şerif Hanım, Nazmiye, Dudu, Cemile, Emine, Emine'm, Keziban, Hasibe, Zeyneb, Gülsenem, Gülnaz, Huriye, Asiye, Asiye'm, Sıdıka, Behiye, Züveyda, Azime, Sakine, Yıldız Kız, Saniye, Menşure, Kerime, Hacce Gelin, Havaş, Zübeyde Hala, Züfdü, Fatma Ana, Saniye, Aslı, Şehriban, Ceren, Hasibe, Behice, Leyla, Nesime, Zeynep, Feride* olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

TRT Türk Halk Müziği Repertuvarı'nda yer alan türkülerde kadının incelendiği bu çalışmada bireyin ve toplumun belleğinde yer alan kadın ve kadınla ilgili kavramların geçtiği bağlamsal ifadeler verilerle ortaya konulmaya çalışılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İncelenen 5.385 türkü metni içerisinde kadın olgusunun; *ağlama, altın, anne sevgisi, anne, annelik, aşk, ay, ayrılık, ayrı kalma, bal, bülbül, canan, cilveli, çekicilik, çiçek, çile, dert, dilber, dinsiz, eş, fedakârlık, gam, gelin, gönül, gül, gümüş, güzellik, harap, hayat kaynağı, huri, hüzün, ilaç, ilahi güzellik, imansız, inci, kayınvalide, keklik, köle, kul, kurban, kusursuz, kül olma, maral, melek, mercan, merhamet, muhannet, nadir, nazlı, özlem, sevda, sevgili, şeker, şerbet, şifa, toplumsal baskı, toplumsal rol, turna, vefasız, yar, yara, yas, yıldız,*

zalim kavramlarıyla ilişki içerisinde olduğu ve Türk kültür hayatında bu kavramlar etrafında biçimlendiği tespit edilmiştir.

2. Türkülerde renkler ve bu renklerin anlam alanları incelendiğinde kara, ak, kırmızı, yeşil ve mavi renklerinin sıklıkla kullanıldığı saptanmıştır. Kara sözcüğü genellikle *ayrılık ve yasın* sembolü olarak; al ya da kırmızı renk sevgilinin güzelliğini, düğün ve şenlik törenlerini, evlilik hazırlığında olan kızların uygulamalarını; ak ya da beyaz renklerinin saflık ve temizliği; sarı renginin ayrılık, ayrılıktan duyulan acı ve hastalığı; yeşil ya da gök rengin ise gençlik ve güzellik unsurlarını yansıtmasıyla birlikte kutsallık ve tanrıyla da ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

3. Türkülerde geçen eylem ve sıfatların yanı sıra tüm türkü metinlerinde kadınların gündelik yaşam uygulamalarıyla bağlantılı olarak saptanan 45 farklı eylem, kadınların ev içi emek, bakım faaliyetleri ve üretim süreçlerinden daha genel toplumsal işlere kadar uzanan geniş bir görev ve sorumluluk alanı içinde, gündelik hayatın vazgeçilmez ve merkezi bir unsuru olarak konumlandırıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

4. Türkülerde kadınlarla ilişkilendirilen fiziksel unsurlara bakıldığında tenleri: *ela, kara, kömür, siyah, esmer, sarı, beyaz, ak, kardan beyaz, süt beyaz, al, pembe, kar beyaz*; gözleri ve kaşları: *ela, kara, kömür, sürmeli, çakır, hilal (kaş), kalem (kaş)*; saçları ve dişleri: *siyah saçlı, sırma saçlı, zülüfleri düzgün, sancak saçlı, mercan dişli*; boyu bosu: *uzun, ince belli, kibar belli, fidan boylu, mini mini; el, bilek, gerdan, göğüs: beyaz el, beyaz gerdan, kardan beyaz bilek, ak göğüs, kınalı el, kınalı parmak, benli yüz*; yüz, yanak ve genel güzelliği: *al yanaklı, al yanağı ballı, gül yüzlü, gül benizli, nar yanaklı* olarak tasvir edilmiştir.

5. Kadınlarla ilgili takı unsurları incelendiğinde kol ve parmaklarda *yüzük, bilezik, kına*; kulak ve yüzde *küpe, hızma, altın diş*; boyunda *gerdanlık, nazarlık, mavi boncuk*; bel ve gövde bölgesinde *kemer, kemer paftaları, kuşak, toka, zincir*; ayaklarda *halhal*; baş ve saçlarda *tarak, oya, çember, yazma, yemeni, fes, sırmalı saç, taçi çiçek ve gül* takılarının sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bu takılarda kullanılan taşların türüne bakıldığında ise genellikle *altın, gümüş, sedef ve inci* madenlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu değerli taşların kullanımı, Türk kültüründe kadına verilen değeri ve onların üstün bir varlık olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

6. Türkü metinlerinde *kadın* kavramı, bir yandan mağduriyet ve kadere razı olma düşüncesi etrafında; diğer yandan sosyal statü ve toplumsal bellek bağlamında inşa edilmiştir. Bireyin istencini aşan aile, kader, felek gibi güçler karşısında genç kızların evlilik ve yaşam yönelimleri üzerinde söz sahibi olamadıkları, çoğu zaman anne, kaynana veya "el âlem" baskısıyla sevdiğinden koparıldıkları ya da "yad ellere" verildikleri görülmektedir; bu durum, Türk romanında da psikolojik bunalım ve çarpıcı yaşantılarla açığa çıkan kadın mağduriyetleriyle benzerlik göstermektedir. Diğer taraftan türkülerin, Durkheim'ın ortak bilinç kavramıyla ilişkilendirilebilecek biçimde, toplumsal bellekteki kadın imgesini yeniden ürettiği söylenebilir.

Sözlü kültür ürünlerinin başat taşıyıcısı olarak karşımıza çıkan türkülerdeki söz varlığı, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir köprü vazifesi görmektedir. Bu alan, kültürel aktarımı sağlayan söz varlığını bilim alanları arası bir veri kaynağı olarak görünür kılarak dil bilim, anlam bilim ya da halk bilimi çalışmalarının yanı sıra psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe gibi pek çok farklı bilim dallarıyla da ilgili veriler barındırmaktadır. Böylece bu çalışmanın ilerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalara katkı sunması ve farklı bilim dalları tarafından bu işlenmemiş alanın ayrımlı yönlerinin incelenmesi beklenmektedir.

Kaynaklar

Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. *İnsan ve insan*, *6*(21), 395-411.

Ağçoban, S. (2016). Kadın olgusunun kültürel gelişimi ve İslam'da kadının yeri üzerine tartışmalar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (UKSAD), *2*(1), 14-24.

Akademiyası.

Altın, K. Y. (2021). Kadın ve şeytan: Güney Sibirya Sahası Türk halk anlatıları üzerine bir inceleme. *Folklor/Edebiyat*, *27*(106 Özel Ek), 129-146.

ANIL, A. Y. (2004). Kutadgu Bilig'de kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, *32*, 91-99.

Aristoteles (2000). *Ruh üzerine*. (Terc. Zeki Özcan) İstanbul: Alfa Yayınları.

Atkinson, R., L., Smith, E. E, Fredrickson, B., Bem, D. J., Maren, S., Nolen-Hoeksema, S. (1996). *Psikolojiye giriş*, Arkadaş Yayınları, 466, İstanbul.

Aydın, N. (2018). Kız-kadın kimliğinin oluşumu ve kadına bakış bağlamında toplumsal algıya yön veren atasözleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 169-180.

Aydoğdu, Y. (2019). Halit Ziya Uşaklıgil'in kısa öykülerinde kadının toplumsal kimliğine bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 273-285.

Başaran, F. N. ve Gürcüm, B. T. (2014). A reflection on pomak culture in modern-day Turkey: traditional female clothing and the bride's wedding outfit. *Folklore*, (118), 217-228.

Başaran, U. (2018). Atasözlerinde kadın algısı. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 65-74.

Bayat, F. (1993). Oğuz epik enenesi ve Oğuz Kağan dastanı. *Sabah, Azerbaycan Elmler.*

Baysal, B. (2025). Orta Anadolu türkülerinde kadın güzelliğinin tematik analizi. *Folklor Akademi Dergisi*, 8(1), 141-157.

Betti, L., Abrate, C., ve Kaltenbrunner, A. (2023). Large scale analysis of gender bias and sexism in song lyrics. *EPJ data science*, *12*(1), 10.

Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Can, İ. (2013). *Tarih, toplum ve kültür bağlamında aile ve kadın*. Sistematik Aile Sosyolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi.

Can, Şefik (1970). *Klâsik Yunan mitolojisi*, 4. Bs. İstanbul.

Chen, D., Satish, A., Khanbayov, R., Schuster, C. M., Groh, G. (2024). Beats of bias: analyzing lyrics with topic modeling and gender bias measurements. *arXiv e-prints*, arXiv-2409.

Choi, J., Song, J. H., & Kim, Y. (2018). An analysis of music lyrics by measuring the distance of emotion and sentiment. In *2018 19th IEEE/ACIS international conference on software engineering, artificial intelligence, networking and parallel/distributed computing (SNPD)* (pp. 176-181). IEEE.

Choi, K. and Stephen Downie, J. (2019). A trend analysis on concreteness of popular song lyrics. In *Proceedings of the 6th International Conference on Digital Libraries for Musicology* (pp. 43-52).

Coşkun, M. (2024). Türk folklorunda takının önemi ve bir kültürel miras olarak takı tasarımı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *11*(5), 3196-3209.

Cüceloğlu, D. (2012). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal cinsiyet: sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eliuz, Ü. (2011). Cinsel kimlik paniği: Kadın olmak. *Turkish Studies*, *6*(3), 221-232.

Erdal, G. (2020). Halk kültüründe kadının türkü yakıcı kimliği ve kadın ağzı türkülerde Kocaeli örneği. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, *3*(4), 216-227.

Erdal, T. (2011). Erkek ağızlı türkülerde kadın imajı. *Folklor/Edebiyat*, 17(65), 37-52.

Gökyay, Orhan Şaik (1976) *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gupta, A., Ladia, H., Bansal, S. and Arora, A. (2020). Brave Men and Emotional Women: Analyzing Gender Bias in Bollywood Songs. In *Proceedings of International Conference on Computational Intelligence and Data Engineering: ICCIDE 2020* (pp. 143-153). Singapore: Springer Singapore.

Günay, Umay (1997). Manas destanındaki kadın adları ile ilgili bir deneme. *Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara 1997.

Heyet, C. (1996). Türklerin tarihinde renklerin yeri, *nevruz ve renkler*. (haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi duyu fiillerinde anlam ve kelime sıklığı ilişkisi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 53-74.

Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler. C. 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kabadayı, C. (2019). *Neşet Ertaş türkülerinde bir metafor olarak kadın*. Karadeniz Araştırmaları, *16*(61), 142-153.

Kafalı, M. (1996). Türk kültüründe renkler. *Yörtürk Dergisi*, S. 42, s. 49-54.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (çev. Aksu Bora vd.). İstanbul: Metis Yayınları.

Karahasanoğlu, Y. (2022). *Yakut (Saha) Türkçesinde duyu filleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Karsdorp, F., Kestemont, M. and Riddell, A. (2021). *Humanities data analysis: case studies with Python*. Princeton University Press.

Kılıç, L. K. (2013). Başlangıçtan günümüze Türklerde kadın ve kadın eğitimi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, *4*(20), 121-142.

Koca, S. (2002). *Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*. *Türkler*. (Ed. Hasan Celal Güzel vd.) C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 51-57.

Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda kadın. *Humanities Sciences*, *6*(2), 331-341.

Kurnaz, C. (2021). *Türk'ün Mektebi Türkü Mektebi*. İstanbul: Muhit Yayınevi.

Kurt, B. (2018). Malatya yöresi türkü metinlerinde toplumsal cinsiyet bağlamında kadın algısı. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, *5*(22), 1002-1014.

Mirzaoğlu, F. G. (2010). Lirik türkülerde kadın tipleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, *11*(20), 127-164.

Nas, E. (2012). Cultural values in traditional Turkish women's headdresses. *Journal of Ethnological Studies*, (50), s. 27-50.

Okray, Z. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın imgesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(1), 93-102.

Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş. C. VI.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, Bahaddin (1981). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Örnek, S. V. (1977). *Türk halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özdarıcı, Ö. (2011). Dîvânü Lûgat-it-Türk'te kadın ve kadına ilişkin unsurlar. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 127-156.

Raux, Jean Paul (1981). Orta çağda Türk kadını, *Erdem*, *1*(13).

Sarıkoyuncu, Ali (1999). 75. Yılda Türk kadınının dünü ve bugünü, *Atatürk Araştırma Merkezi*, *15*(43).

Sol, S. (2016). Kadının dönüşüm mekânı: Rumeli türküleri örneği. *Avrasya Etüdleri*, *50*(2), 507-528.

Sönmez, E. (1966-69). "Türk romanında kadın hakları," *Türk Kültürü Araştırmaları*. Yıl IIIII-IV-V-VI.

Tahiroğlu, B. T. (2021). Metin madenciliği açısından Dede Korkut Kitabı söz varlığının bazı özellikleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 319-338.

Tokyürek, H. (2016). Eski Uygur Budist metinlerinde şeytan, yılan, kadın ilişkisi. *Türkiyat Mecmuası*, *26*(1), 301-310.

Türkdoğan, O. (1992). Türk ailesinin genel yapısı. *Sosyokültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C I.

Vural, G. ve İstanbullu, S. (2017). *Sosyal veriler ışığında türkülerde kadın*. Konya: Eğitim Yayınları.

Yakıcı, A. (2014). *Halk şiirinde "türkü"*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, A. (2003). *Türk kültüründe kadın ve kadın ağzı türküler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Yılmaz, A. (2004). Türk kültüründe kadın. *Milli Folklor*, *16*(61), 111-123.

Zekiye Gizem DEBRELİ (2016). Kutadgu Bilig'de kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, *6*(11), 1-23.

SPOR VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

SPORT AND GENDER EQUALITY

Prof. Dr. Nimet HAŞIL KORKMAZ[1]
[1] Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü / ORCID ID: 0000-0001-7648-3289.

Prof. Dr. Nuray AKBUDAK[2]
[2]Bursa Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Bahçe Bitkileri Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-2669-5667.

Seçil OKUMUŞ[3]
[3]Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-8336-4007.

Hasibe ÇORUH[4]
[4]Yüksek lisans öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı / ORCID ID: 0009-0003-2376-832X.

Öz

Kadın sporcuların, spor alanında uzun yıllardır süregelen toplumsal cinsiyet normları, kalıplaşmış yargılar ve ataerkil değerlerle şekillenen yapısal engellerle karşı karşıya kalmakta olduğu görülmektedir. Sporun tarihsel olarak erkek egemen bir alan olarak kurgulanması, kadın sporcuların hem görünürlük hem de fırsat eşitliği açısından dezavantajlı bir konumda yer almalarına neden olmaktadır. Mevcut literatür, kadın sporcuların özellikle medyada temsiliyet eksikliği, sponsorluk ve finansal kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler, cinsiyet temelli önyargılar, beden politikaları ve psikososyal baskılar gibi çok boyutlu sorunlarla mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, mevcut araştırmaların önemli bir kısmı belirli spor dallarına (örneğin futbol, basketbol veya tenis) ve profesyonel düzeydeki kadın sporculara odaklanmakta; farklı kültürel bağlamlarda, amatör düzeyde veya yerel spor alanlarında faaliyet gösteren kadın sporcuların deneyimlerine yeterince yer vermemektedir. Bu durum, sporun toplumsal cinsiyet ilişkileri içerisindeki farklı tezahürlerinin anlaşılmasını sınırlamaktadır.

Bu çalışma, mevcut literatürü sistematik biçimde değerlendirerek, kadın sporcuların toplumsal cinsiyet temelli deneyimlerine ilişkin araştırma boşluklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, gelecekte yürütülebilecek çalışmalara yönelik öneriler sunmaktadır. Önerilen araştırma alanları arasında, farklı kültürel bağlamlarda cinsiyet normlarının kadın sporcular üzerindeki etkisi, amatör spor alanlarında deneyimlenen toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve medyada temsil biçimlerinin performans, motivasyon ve kimlik algısı üzerindeki etkileri yer almaktadır. Bu bağlamda, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılması, kadın sporcuların deneyimlerinin çok katmanlı ve bütüncül bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çalışma, toplumsal cinsiyet ve spor ilişkisine dair mevcut akademik literatürü derinleştirerek, gelecekteki araştırmalar için kuramsal ve metodolojik bir temel oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: spor, kadın, kadın sporcular, toplumsal cinsiyet eşitliği, eşitsizlik

Abstract

It has been observed that female athletes have long faced structural barriers shaped by gender norms, stereotypes, and patriarchal values that have persisted in the field of sports. The historical construction of sports as a male-dominated domain has placed female athletes in a disadvantaged position in terms of both visibility and equal opportunities. Existing literature reveals that female athletes struggle with multifaceted issues such as lack of media representation, inequalities in access to sponsorship and financial resources, gender-based prejudices, body politics, and psychosocial pressures. However, a significant portion of current research focuses on specific sports (such as football, basketball, or tennis) and professional-level female athletes, while giving limited attention to the experiences of women engaged in sports at amateur levels or within different cultural and local contexts. This limitation hinders a comprehensive understanding of how gender relations manifest differently across various spheres of sport.

This study aims to systematically evaluate the existing literature and identify research gaps concerning the gender-based experiences of female athletes. In addition, it offers suggestions for future research directions. Proposed areas of study include examining the impact of gender norms on female athletes across different cultural contexts, exploring gender inequalities in amateur sports settings, and investigating how media representations affect athletes' performance, motivation, and identity perception. In this regard, employing both qualitative and quantitative research methods will contribute to a more layered and holistic understanding of female athletes' experiences. The study seeks to deepen the academic literature on the relationship between gender and sport, providing a theoretical and methodological foundation for future research.

Keywords: sports, women, female athletes, gender equality, inequality

Giriş

Türkiye'de spor ve toplumsal cinsiyet ilişkisine yönelik araştırmalar, özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren belirgin bir akademik yönelim kazanmış; feminist kuram, eleştirel medya çalışmaları, kültürel çalışmalar ve sosyal bilim temelli spor araştırmalarının kesişiminde kurumsallaşan bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmaların büyük bir bölümü, kadınların spor alanındaki konumunu deneyimsel, temsili ve kuramsal pratikler düzeyinde incelemeye odaklanmaktadır. Spor medyasına yönelik araştırmalar, kadın sporcuların temsillerinin büyük ölçüde cinsiyetçi söylemler aracılığıyla yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. (Arslan&Koca, 2006; Akkaya&Kaplan, 2015; Bendaş&Kobaza, 2022). Kadın sporcuların haberleştirilme biçimleri, sıklıkla beden estetiğine vurgu yapan, sportif başarıyı görünmezleştiren ya da ikincilleştiren anlatılar etrafında şekillenmektedir. Geleneksel medyaya kıyasla yeni medya ortamlarında kadın sporcuların daha fazla görünürlük kazandığına dair bulgular mevcuttur (Tiryaki&Karakuş, 2023; Durmaz, 2025). Bununla birlikte, algoritmik görünürlük, dijital cinsiyet rejimleri ve sembolik şiddet gibi kavramlar bağlamında yürütülen kuramsal analizlerin henüz sınırlı olduğu görülmektedir. Literatürde

öne çıkan bir diğer önemli tema, kadınların spora katılımının çok katmanlı yapısal engeller tarafından sınırlandırılmasıdır (Yenilmez, 2021; Gök & Çingöz, 2023). Bu engeller, normatif toplumsal cinsiyet rolleri, kurumsal ayrımcılık ve ücret eşitsizliği, mekânsal erişim sorunları, cinsel taciz ve psikolojik şiddet ile erkeklikle özdeşleştirilen spor branşlarında ortaya çıkan dışlayıcı pratikler çerçevesinde kavramsallaşmaktadır. Söz konusu yapısal faktörler, kadınların spor alanına katılımını yalnızca niceliksel olarak değil, deneyimsel ve sembolik düzeylerde de sınırlamaktadır. Yönetim ve karar alma süreçlerine odaklanan çalışmalar ise spor kurumlarında cinsiyet temelli iş bölümünün ve erkek egemen kültürel yapılanmanın sürekliliğine dikkat çekmektedir (Koç, 2011; Ersöz vd., 2024). Türkiye'de kadınların spor yönetimindeki temsilinin çoğunlukla sembolik düzeyde kaldığı; yönetici pozisyonlarına erişimde yapısal engellerin sürdüğü görülmektedir. Bu bağlamda, mevcut literatür kadın sporcuların temsiline ilişkin eleştirel bir farkındalık üretmiş olsa da, bu temsillerin sporcuların öznel deneyimleri, kariyer sürekliliği ve kamusal alandaki meşruiyetleri üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde ele alan çalışmaların sınırlı kaldığı söylenebilir. Özellikle sınıf, etnisite, yaş ve engellilik gibi kesişimsel dinamiklerin spor ve toplumsal cinsiyet ilişkisi içerisindeki rolü yeterince görünür değildir. Gelecek araştırmaların, niteliksel ve niceliksel yöntemleri birlikte kullanarak hem medya üretim süreçlerini hem de izleyici alımlama pratiklerini incelemesi; dijital platformlarda yeniden üretilen toplumsal cinsiyet normlarını çözümleyen disiplinlerarası yaklaşımları güçlendirmesi, Türkiye'de spor ve toplumsal cinsiyet literatürünün derinleşmesine önemli katkılar sunacaktır. Bulguları yalnızca kuramsal tartışmalarla sınırlı olmayan bu eşitsizlik tablosu, Türkiye bağlamında kurumsal düzeyde üretilen ampirik verilerle de açık biçimde görünür hâle gelmektedir. Kadınlar için Spor ve Fiziksel Aktivite Derneği (KAFSAD) tarafından 2023 yılında yayımlanan Spor ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Raporu, bu durumu somut verilerle ortaya koymaktadır. Rapora göre, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın üst yönetiminde kadın yönetici bulunmamakta; spor federasyonlarında genel sekreter oranı %14,06, yönetim kurulu üyesi oranı ise %8,10 düzeyinde kalmaktadır. Ayrıca yirmi beş federasyonun yönetim kurulunda hiç kadın üye yer almamaktadır. Cinsiyet eşitsizliği antrenörlük alanında da belirgin biçimde sürmektedir. Kadın antrenörlerin en yoğun bulunduğu branşlar satranç, jimnastik ve herkes için spor gibi görece cinsiyetlendirilmemiş alanlar iken; geleneksel güreş ve geleneksel spor dallarında kadın antrenörlerin neredeyse hiç yer almadığı görülmektedir. Bu durum, spor alanındaki mesleki uzmanlık ve otorite konumlarının da toplumsal cinsiyet rejimi tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Söz konusu yapısal eşitsizlikler, sporun kadınlar açısından taşıdığı psikososyal kazanımları da doğrudan etkilemekte ve çoğu durumda sınırlandırmaktadır. Psikososyal yaklaşımlar, sporun kadınların benlik algısı, öz yeterlilik duygusu ve toplumsal kimlik inşası üzerinde dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır (Baştuğ & Kuru, 2009; Ada vd., 2021). Ancak bu dönüştürücü potansiyelin hayata geçirebilmesi, spor alanındaki yapısal ve kültürel eşitsizliklerin bütüncül biçiminde ele alınmasına bağlıdır. Bu çerçevede, kadınların spor alanındaki konumunu güçlendirmeye yönelik politikaların yalnızca katılım oranlarını artırmaya odaklanması yeterli görülmemelidir. Aksine, toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi; spor kurumlarının yönetişim yapılarından eğitim programlarına, mekânsal planlamadan denetim ve yaptırım mekanizmalarına kadar çok düzeyli dönüşümleri gerekli kılmaktadır. Kadınların karar alma süreçlerine etkin katılımının sağlanması, rol model görünürlüğünün artırılması ve güvenli spor ortamlarının tesis edilmesi, sporun eşitlikçi ve kapsayıcı bir kamusal alan olarak yeniden inşası açısından kritik önemdedir. Bu bağlamda spor, mevcut toplumsal cinsiyet rejimlerini yeniden üreten bir alan olmaktan çıkarak, kadınların güçlenmesini ve toplumsal dönüşümü destekleyen bir pratik alanına dönüşme potansiyelini barındırmaktadır.

Spor ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki ilişki, son yıllarda artan akademik ilgiye rağmen, hâlen kuramsal, kültürel ve metodolojik açıdan bütüncül ve derinlikli bir biçimde ele alınmamış bir araştırma alanı olma özelliğini sürdürmektedir. Spor, yalnızca fiziksel performansa dayalı bir etkinlik değil; aynı zamanda toplumsal normların, iktidar ilişkilerinin ve cinsiyetlendirilmiş kimlik inşa süreçlerinin üretildiği önemli bir sosyal alan olarak değerlendirilmektedir. Ancak mevcut literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük ölçüde profesyonel sporcular ve belirli spor branşları üzerinde yoğunlaştığı; gündelik, yerel ya da amatör spor alanlarında yer alan kadınların deneyimleri ise sınırlı ölçüde görünür kılındığı görülmektedir. Bu durum, sporun toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkili çok katmanlı yapısının kavranmasını zorlaştırmakta; özellikle kültürel bağlam, medya temsilleri, motivasyon, kimlik oluşumu ve spora katılım dinamikleri gibi boyutların bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, spor ve toplumsal cinsiyet ilişkisine dair akademik üretimi incelemek amacıyla sistematik literatür taraması yöntemiyle yürütülmüştür. Elde edilen veriler tematik analiz yoluyla değerlendirilmiş, literatürde öne çıkan tekrar eden örüntüler, araştırma boşlukları ve eğilimler raporlanmıştır. Bu çalışmada literatür taraması, 2025 yılının Kasım ayında Google Akademik, Web of Science ve PubMed veri tabanları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelerden yararlanılmış; "spor ve toplumsal cinsiyet eşitliği", "sporda toplumsal cinsiyet", "spor ve cinsiyet", "gender and sport" ve "women in sport" ifadeleri arama kriterleri olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda elde edilen çalışmalar, Türkiye'de spor alanında toplumsal cinsiyet eşitliğini konu edinen akademik üretimin gelişim dinamiklerini ortaya koymak amacıyla değerlendirilmiştir.

Bulgular

1. Spor Alanının Ataerkil Yapısı ve Kadının İkincil Konumu

İncelenen çalışmaların tamamına yakını, sporun Türkiye'de tarihsel ve kültürel olarak erkek egemen bir kurum olduğunu vurgulamaktadır (Koca & Bulgu, 2005; Koca, 2006; Nuhrat, 2016). Ataerkil toplumsal yapı; kamusal alanı erkekle, özel alanı kadınla özdeşleştirerek kadınların spora erişimini, devamlılığını ve kariyer olanaklarını sınırlandırmaktadır. Kadınlar çoğunlukla "uygun" görülen branşlara yönlendirilmekte; futbol, güreş, boks gibi maskülen sporlar erkeklerle özdeşleştirilmektedir (Şallı vd., 2017; Koç & İnan, 2023). Bu durum sporun toplumsal cinsiyet rejimini yeniden üreten bir alan olarak işlediğini göstermektedir.

2. Sporun Kadınlar İçin Güçlendirici Potansiyeli ve Çelişkili Doğası

Literatürde öne çıkan önemli bir tema, sporun kadınlar için özgüven, beden farkındalığı, güçlenme ve toplumsal rollerin sorgulanması açısından dönüştürücü bir potansiyele sahip olmasıdır (Bulgu vd., 2007; Baştuğ & Kuru, 2009; Kızılelmas, 2021). Spor yapan kadınların beden algılarının güçlendiği, androjen özellikler geliştirebildiği ve geleneksel kadınlık normlarına karşı esneklik kazandığı belirtilmektedir. Ancak feminist literatür açısından sporun özgürleştirici mi yoksa baskıyı yeniden üreten bir alan mı olduğu hâlen tartışmalıdır. Mevcut yapılar içinde spor, kadınları güçlendirdiği kadar onları yeni denetim ve disiplin mekanizmalarına da maruz bırakabilmektedir.

3. Spor Medyasında Kadın Temsili ve Görünmezlik

İncelenen çalışmaların önemli bir bölümü spor medyasına odaklanmakta ve kadın sporcuların sayısal ve nitel olarak yetersiz temsil edildiğini ortaya koymaktadır (Arslan & Koca, 2006; Büyükavşar, 2016; Buyrukoğlu vd., 2023). Kadın sporcular çoğunlukla sportif başarıları yerine bedenleri, güzellikleri, annelik veya eş rolleri üzerinden sunulmakta; cinsiyetçi söylemler yaygın biçimde yeniden üretilmektedir. Geleneksel medya bu eşitsizliği derinleştirirken, sosyal medya kadın sporcular için alternatif bir görünürlük ve öz-temsil alanı

yaratmaktadır (Tiryaki & Karakuş, 2023; Durmaz, 2025). Ancak bu alanın da mevcut normları tamamen dönüştürdüğü söylenemez.

4. Spor Yönetimi, İstihdam ve Karar Alma Süreçlerinde Kadınların Dışlanması

Literatür, spor yönetimi ve istihdam alanlarında kadınların ciddi biçimde temsilden yoksun olduğunu göstermektedir. Spor federasyonları, kamu kurumları ve karar alma mekanizmalarında kadın oranı çoğunlukla %30'un altındadır; bazı çalışmalarda bu oran %4'e kadar düşmektedir (Koç, 2011; Ersöz vd., 2024). Kadın yöneticilere yönelik tutumların hem erkekler hem de kadın çalışanlar tarafından olumsuz olabildiği, bunun geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Arslan vd., 2009). Bu durum, spor kurumlarının kültürel olarak erkekliği norm kabul eden yapılar olduğunu göstermektedir.

5. Yapısal Engeller: Taciz, Ücret Eşitsizliği ve Güvensiz Spor Ortamları

Bir diğer ortak tema, kadınların spor alanında karşılaştığı yapısal ve sistematik engellerdir. Cinsel taciz ve istismar, ücret eşitsizliği, yetersiz tesisler, aile baskısı ve güvencesiz çalışma koşulları literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Fasting, 2005; Yenilmez, 2021; Ince Yenilmez, 2021). Özellikle taciz ve istismar konusundaki çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmekte; bu alanın önemli bir araştırma boşluğu olduğu ifade edilmektedir. Hamilelik, annelik ve doğum sonrası spora dönüş süreçleri ise hem Türkiye'de hem de uluslararası alanda yeni yeni görünürlük kazanan bir araştırma alanıdır (McGregor vd., 2023; Davenport vd., 2025).

Sonuç

Bu çalışma, spor ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında Türkiye merkezli akademik üretimin, belirli temalar etrafında yoğunlaştığını ancak bu yoğunlaşmanın aynı zamanda alanın kavramsal sınırlarını daralttığını ortaya koymaktadır. Mevcut literatür, kadınların spor alanındaki konumunu görünür kılma açısından önemli bir birikim üretmiş olsa da, bu birikimin büyük ölçüde profesyonel spor, belirli branşlar ve kurumsal düzeyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, sporun gündelik yaşamla, yerel pratiklerle ve amatör düzeydeki deneyimlerle kurduğu ilişkinin yeterince çözümlenememesine yol açmaktadır. Elde edilen bulgular, spor alanındaki eşitsizliklerin tekil sorunlar olarak değil; medya, kurumlar, kültürel normlar ve mekânsal düzenlemeler arasında kurulan ilişkiler ağı içinde üretildiğini göstermektedir. Kadınların spora katılımı ve spor alanında kalıcılığı, yalnızca bireysel motivasyon ya da fiziksel yeterlilikle açıklanamamakta; aksine toplumsal cinsiyet rejiminin gündelik pratiklerde nasıl işlediğiyle doğrudan bağlantılı görünmektedir. Bu bağlamda spor, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği kadar, bu normlara karşı müzakerenin de mümkün olduğu bir alan olarak değerlendirilebilir.

Çalışma, literatürde baskın olan yaklaşımların ötesine geçilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Spor alanındaki eşitsizlikleri yalnızca "var olan durumlar"ı tespit etmek yerine, bu eşitsizliklerin nasıl sürdürüldüğü, hangi aktörler ve mekanizmalar aracılığıyla yeniden üretildiği ve hangi koşullarda dönüştürülebildiği sorularının merkeze alınması gerekmektedir. Özellikle amatör ve yerel spor alanları, bu dönüşüm potansiyelinin izlenebileceği önemli araştırma sahaları sunmaktadır. Ayrıca çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliği literatürünün spor alanında daha güçlü bir kuramsal derinliğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Medya temsilleri, katılım pratikleri ve yönetim süreçleri çoğu zaman birbirinden kopuk biçimde ele alınmakta; oysa bu alanlar arasındaki etkileşim, sporun cinsiyetlendirilmiş yapısını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu literatür incelemesi, Türkiye'de spor ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının ortak temasının; sporun erkek egemen, ataerkil ve eşitsizlik üreten bir alan olduğu, ancak aynı zamanda kadınlar için dönüşüm ve güçlenme potansiyeli taşıdığı yönünde yoğunlaştığını göstermektedir. Sporun eşitlikçi bir alan haline gelebilmesi için yalnızca

kadınların katılımının artması değil; spor medyasından yönetime, politikadan eğitime kadar bütüncül ve toplumsal cinsiyete duyarlı yapısal dönüşümlerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Gelecek çalışmaların nitel, kesişimsel ve politika odaklı yaklaşımlarla bu alandaki görünmez deneyimleri görünür kılması kritik önemdedir. Sonuç olarak bu çalışma, spor ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki mevcut literatürün sınırlarını görünür kılmakta ve alanın yalnızca "kadınların spora katılımı" sorusuyla değil, sporun toplumsal yapılarla kurduğu ilişki üzerinden yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yeniden düşünme süreci, hem akademik bilgi üretimi hem de spor politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle şekillendirilmesi açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Ada, Ö., Yıldız, K., Güzel, P., ve Özbey, S. (2021). "Sporcu Bakış Açısıyla Kadın Algısı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 43, 277-291.

Akkaya, C. & Kaplan Y. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Spor Medyasında Kadın. *International Journal of Sport Culture and Science,* 2 (2), 177-182.

Arslan, B., & Koca, C. (2006). Kadın sporcuların yer aldığı günlük gazete haberlerinin sunum biçimi. *Spor Bilimleri Dergisi,* 17 (1), 1–10.

Baştuğ, G. & Kuru, E. (2009). Bayan sporcuların bedenlerini algılama düzeyleri ve cinsiyet rolleri üzerine bir araştırma. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 29 (2), 533-555.

Bulgu, N. & Arıtan, C. K., & Aşçı, F. H. (2007). Gündelik Yaşam, Kadın ve Fiziksel Aktivite, *Spor Bilimleri Dergisi,* 18(4), 167-181.

Buyrukoğlu, E. & Coşkun, F. & Bayındır, M. & Karagöz, S. (2023). Spor Medyasında Kadının Rolü ve Medya Spor İlişkisi. *Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi,* 3(1), 56-64.

Büyükavşar, M. (2016). Türk Spor Basınında Cinsiyet Ayrımcılığı: Fotomaç ve Fanatik Gazeteleri Örneği, *İnsan&İnsan,* 3(9), 53-76.

Davenport MH, Bains G, Hayman M, & Cai C. & Mkumbuzi N. S. & Mchugh T. (2025). Advancing gender equity in sport: a scoping review of international sport federation policies for pregnant, postpartum and parenting elite athletes. *British Journal of Sports Medicine,* 59 (15), 1096-1106.

Durmaz, M. (2025). Kadın Sporcuların Toplumsal Rollerinin Dönüşümü, *International Journal of Turkish Academic Studies (TURAS),* 6 (1), 102-117.

Ersöz, G. & Bulut İ. N. & Yenilmez, M. İ. (2024). Representation of Women in Sports Management and Sports Employment in Turkey. *Anatolia Sport Research,* 5(3), 47-68.

Fasting, K. (2005). Research on Sexual Harassment and abuse in sport, 1-13.

Gök, O., ve Çingöz, Y.E (2023). Üniversite öğrencilerinin spora katılma ve katılmama nedenlerinin araştırılması, *The Online Journal of Recreation and Sports (TOJRAS),* 12 (1), 43-54.

İnce Yenilmez, M. (2021). The Impact of Media and Cultural Beliefs on Women's Participation in Sports in Turkey: The Challenges faced by Turkish Women in Professional Sports. *SosyoEkonomi,* 29 (48), 91-106.

Kızılelmas, F. (2021). Spor Yapan Kadınların Bïreysel Ve Toplumsal Yaşam Biçimlerïnde Meydana Gelen Değişimler: Düzce Örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(1), 152-170.

Koca, C. (2006). Beden Eğitimi ve Spor Alanında Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. *Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 81-99.

Koca, C., & Bulgu, N. (2005). Spor ve toplumsal cinsiyet: Genel bir bakış. *Toplum ve Bilim*, 103, 163-184.

Koç, M. (2011). Spor yönetim kademelerinde kadınların temsili. *Spor Bilimleri Dergisi*, 22 (1), 1-12.

Koç, M. & İnan, H. (2023). Analysing Gender Roles of Female Athletes Available in Different Branches of Sport. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 6 (1), 700-710.

McGregor B. & McGrath M. & O.Young, J. & Nottle, C. (2023). A scoping review of the experiences of elite female athletes concerning pregnancy and motherhood, *Sport in Society*, 27(8), 1-33.

Nuhrat, Y. (2016). Türkiye futbolunda kadın: "iş"i olmayan ve olmaması gereken yerde. *Fe Dergi*, 12(2), 45-58.

Tiryaki S. & Karakuş M. (2023). Türkiye'de Kadın Futbolcuların Instagram'da Benlik Sunumu, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 969-982.

Şallı, A. O. & Küçük, V., & Amman, M. T. (2017). Sporda Baskın Cinsiyet analizi (Türkiye Örneği), *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 154-165.

Yenilmez, M. İ. (2021). Gender Inequality and Female Sports Participation in Turkey. *Central European Journal of Sport Sciences and Medicine*, 33 (1), 27–41.

TOPLUMSAL İLERLEMEYE IŞIK OLAN OSMANLI KADINLARIN PORTRELERİ: FEMİNİZM, EDEBİYAT VE ÇEVİRİ ODAKLI DEĞERLENDİRMELER

PORTRAITS OF OTTOMAN WOMEN WHO SHED LIGHT ON SOCIAL PROGRESS: FEMINISM, LITERATURE, AND TRANSLATION FOCUSED EVALUATIONS

Sergül VURAL KARA
Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Mersin/ ORCID NO: 0000-0002-6038-7011

Özet
Tanzimat dönemi, Osmanlı toplumsal yapının yeniden düzenlendiği bir süreçtir. Bu dinamik oluşumların tetikleyicileri arasında aydın Osmanlı kadınları önemli bir yere sahiptirler. Sosyal statüleri gereği aldıkları donanımlı eğitimleri sayesinde süre gelen toplumsal düzeni çok yönlü sorgulama çabası içerisinde olmuşlardır. Dönemin feminist akımlarından beslenerek ortaya koydukları edebi eserler ve çeviriler uluslararası alanda da yankı bulmuştur. Tarihsel arka planı içerisinde değerlendirildiğinde, kadının sosyal statüsünü geliştirme arzusunu merkeze alan hayat anlayışları, olağanüstü girişimlere kapı açmaktadır. Dönemin siyasi kalıplarını zorlarken yayıncılığı, edebiyatı ve çeviriyi kendilerine araç kılarak yeni ufuklara doğru ilerlemenin yollarını aramışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ve Cumhuriyetin kuruluşuna kadar uzanan Türk kadınının özgürlükçü kimlik oluşturma girişimlerine öncülük eden Osmanlı kadınlarının hayatı, bu çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Temsili olarak ele alınıp değerlendirilecek aydın Osmanlı kadınlarının portreleri, Türk kadının toplumsal gelişimi açısından verilen ilerici mücadeleye ayna tutacaktır.
Anahtar kelimeler: Osmanlı aydın kadını, feminizm, edebiyat, çeviri.

Abstract
The Tanzimat period was a process of reorganizing the Ottoman social structure. Enlightened Ottoman women played a significant role among the catalysts of these dynamic developments. Thanks to the well-rounded education they received due to their social status, they engaged in multifaceted efforts to question the prevailing social order. The literary works and translations they produced, inspired by the feminist movements of the period, also resonated internationally. When evaluated within their historical context, their life philosophies, centred on the desire to improve women's social status, are seen to have paved the way for extraordinary initiatives. Challenging the political norms of the period, they sought ways to advance toward new horizons by using publishing, literature, and translation as their tools. The lives of Ottoman women, who pioneered Turkish women's efforts to establish a liberal identity beginning in the Ottoman Empire and continuing until the founding of the Republic, form the core of this study. The portraits of enlightened Ottoman women, taken and evaluated as representative examples, will reflect the progressive struggle for the social development of Turkish women.
Keywords: Enlightened Ottoman women, feminism, literature, translation.

Giriş

Tanzimat döneminin hareketliliği içerisinde kadınlar da toplumsal statülerini geliştirici girişimlerde bulunmuşlardır. Aydın Osmanlı kadınlarının eşitlik adına verdikleri mücadele sonraki nesillerin elde edeceği haklara zemin hazırlamıştır. Seslerini duyurmak için kullandıkları yayınlar, edebi eserler ve çeviriler onların görünür olmalarına vesile olmuştur. Verdikleri eşsiz mücadeleye dikkat çekmek için kadın sorunlarını ele alan dergilerde ve edebi eserlerde kalemlerinin gücünü göstermişlerdir. Ortaya koydukları kadın sorunlarını işleyen yapıtların çevirileri farklı ülkelerde de dikkatleri üzerlerine toplamaya vesile olmuştur. Böylece Osmanlı kadınının güçlü kimliğinin fark edilmesine katkı sunulmuştur. Aşağıdaki bölümlerde aydın Osmanlı kadınların ortaya koydukları önemli girişimler üzerinden Türk kadınının feminist hareketinin nereden filizlenip geliştiğine dair bir pencere açmaya çalışılacaktır. Osmanlı aydın kadınlarının verdikleri mücadelenin ne derece değerli olduğunun altını çizmek adına önce Avrupa'daki kadın hareketinin önemli durak noktaları ortaya konulacaktır. Buradan doğru gerçekleştirebilecek karşılaştırmayı detaylandırabilme olanağı, devamında ortaya konan Osmanlı feminist akımının önde gelen kadın kahramanlarının girişimlerine dair bilgiler üzerinden ilerleyecektir.

1. Feminist Akımının Etkisinde Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu

Feminizm temelde "toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı; kadın hareketi" anlamına gelmektedir (TDK 2023, https://sozluk.gov.tr/). Latince femina ('kadın') sözcüğünden doğru geliştirilen feminizim kavramı, Batı dünyasında ilk kez Charles Fourier (1772-1832) tarafından kadının toplumsal konumunu tartışma amaçlı kullanılmıştır. Dönemin tutucu Avrupa toplumuna eleştirel gözle yaklaşan filozof, toplumsal gelişmenin ve aydınlanmanın ancak kadının da etkin biçimde kendini gerçekleştirebilmesiyle sağlanabileceğini savunmaktaydı. O dönem için bu bakış açısı oldukça provokatif olarak değerlendirilmiştir ve erkek egemen düzen içerisinde pek kabul görmemiştir. Kadını hiçe sayan erkek hegemonyasına isyan olarak 1791 yılında kadın haklarının savunulması amacıyla Olympe de Gouges tarafından kaleme alınan Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne) Fransız Devriminde aradığını bulamayan kadının isyanıdır adeta:

"Ey kadınlar! Kadınlar, ne zaman kör olmaktan kurtulacaksınız? Devrimden kazandıklarınız nedir sizin? Daha çok küçümseme, daha çok hor görme biçimlerinden başka. Yolsuzluk dolu yüzyıllarda erkeğin zayıflığı üzerine yönetildiniz. Egemenliğiniz yıkılmış gitmiş, geriye ne kaldı elinizde? Erkeğin iktidarı, adaletsiz yargılar ve doğanın yüce kararnamelerine dayalı bir şekilde sana ait olanı senden geri istiyor – böylesine iyi bir bağımlılıktan ne diye korkuyorsunuz ki?" (Gouges, 2020, Fransızca orijinalinden Türkçeye çeviri: https://fksd.org.tr/2020/05/06/kadinin-ve-kadin-yurttasin-haklar-bildirgesi/yazilar/#_ftn4, içinde)

Kadınların eşitlik arayışları, kendilerini çok yönlü bir mücadelenin öncüleri olarak farklı araçlara başvurmaya sevk eder. Olympe de Gouges'un devrim niteliğindeki açıklamasından yaklaşık yarım asır sonra Hubertine Auclert'i (1848-1914), feminist yayın olarak La Citoyenne (1881) gazetesini çıkarmaya başlar. Bir sonraki adımında ise, kadının eşitlik mücadelesine giden yolda mutlaka siyasi açıdan da söz söyleme hakkına kavuşması gerekliliğini savunabilmek adına da kadınların Le Suffrage des femmes (1883) ('kadınların oy hakkı derneği') çatısı altında bir araya gelmelerini sağlar. Fransa'da filizlenen feminist girişimler 1896 yılında Berlin'de gerçekleşen Uluslararası Kadın Hakları ve Kadın Hareketleri Kongresi (Internationaler Kongress für Frauenrechte und Frauenbestrebungen) ile

kuvvetlenmiştir. Fransa'da başlayan kadını özgürleştirme çabaları ülke sınırlarını aşarak diğer Avrupa ülkelerindeki kadınlarını da etkisi altına almaya başarmıştır. İngiltere'nin feminist akımını tetikleyen isim olarak Mary Wollstonecraft işaret edilmektedir: 1792 yılında okuyucu ile buluşan A Vindication of the Rights of Woman ('Kadın Haklarının Savunulması') kadının erkek ile aynı haklara sahip olması gerektiği içeriği ile oldukça yoğun tartışmalara kapı aralamıştır. İngiltere'de gerçekleşen örgütlenme sayesinde National Society of Women's Suffrage (1897) ('Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği') adı altında 50 bin üye sayısı ile etkin bir yapılanmaya ulaşılır. Emmeline Pankurst önderliğinde 1903 yılında Women's Social and Political Union ('Kadınların Sosyal ve Siyasi Birliği') kurularak kadın hareketi bir ileri aşamaya taşınmaya çalışılmıştır. Almanya'da da benzer sesler yükselir. 1843 yılında Louise Otto-Peters (1819-1895) bir gazete makalesinde, kadının devlet çıkarlarına müdahil olması sadece hak olmakla sınırlı kalmayıp zorunluluk olduğunu ifade eder (Bargen, 2018). Kadının eğitim hakkına kavuşmasını ve iş hayatına atılmasını savunan Otto-Peters, 1865 yılında Almanya'nın ilk örgütlü kadın kuruluşu olan Genel Alman Kadın Derneğini (Allgemeiner Deutscher Frauenverein) kurar. Kadın hareketinin Avrupa'daki önemli dönüm noktaları değerlendirildiğinde, kadınların bulundukları sınırlayıcı koşullara rağmen kendilerine biçilen dar alandan kurtulma girişimleri, yer aldıkları dönemsel koşullar sebebiyle zorluklarla savaşmayı da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Avrupa ile siyasi ve kültürel etkileşim içerisinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun da eş zamanlı feminist akımların etkisi altına girdiği görülür. Hatta feminist girişimlerin en çok meyve verdiği coğrafyanın Osmanlı İmparatorluğu olduğu kanaatindeyim. Avrupalı çağdaşları ile kıyaslandığında dinsel konum olarak çok daha kıymet gören Osmanlı kadını, hareket alanını genişletmek ve güncel toplumsal gelişmeleri yakalayabilmek adına kendi mücadelesini vermiştir. Tanzimat dönemi toplumsal ve yasal açıdan birçok konuda kırılma noktası olarak işaret edilmektedir. Kadın hareketi açısından da bu yerinde bir saptama olacaktır. Eğitimli ve aydın Osmanlı ailelerin kızları, kadınların toplumda daha etkin rol alması görüşü doğrultusunda farklı kulvarlarda etkin olarak seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Faaliyet gösterdikleri mecralar özellikle dernekler, yayıncılık ve edebiyat olmuştur. Aşağıdaki bölümde Osmanlı kadınlarının cinsiyete dayalı ayrımcılıktan kurtulma mücadeleleri tekil portreler üzerinden betimlenmeye çalışılacaktır. Osmanlı feminist hareketinin önemli isimleri temsili olarak incelenerek, Cumhuriyete geçişle birlikte Türk kadınına sağlanan hakların temellerinin Tanzimat dönemine dayandığı görülecektir. Osmanlı aydın kadınların büyük bir özveri ile kendilerine ve sonraki nesillerin toplumsal ve yasal statülerini sağlamlaştırmak adına verdikleri eşsiz mücadele, dönemin tarihsel arka planı içerisinde değerlendirildiğinde ne derece kıymetli olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır. Geleneksel bakış açısından hareketle, kadınları erkekten daha aşağı konumlandırmayı uygun bulan erkek egemen toplum yapısı, aşağıda adı geçen kadınların önemli girişimleri sayesinde değişime uğratılmıştır. Bulundukları konum itibariyle toplumun diğer sosyal sınıfında yer alan kadınlara kıyasla çok daha refah bir yaşam sürmelerine rağmen, sonraki nesillerin faydalanabileceği olanakların geliştirilmesine yönelik katkı sunmayı hayatlarının merkezine almışlardır. Geçmişten günümüze yansımaları olan Osmanlı kadınının onurlu savaşımını hatırlatmak gayesi içerisinde, Osmanlı aydın kadınların hayat hikayelerinin önemli noktalarına dikkat çekilerek, Osmanlı kadın hareketinin özgül girişimlerinin altı çizilecektir.

2. Kadını Görünür Kılan Osmanlı Aydın Kadınları

Tanzimat dönemi kadınların kendi konumlarını sorgulama ve yeniden yapılanma açısından benzersiz bir mücadelenin geçekleştiği zaman aralığıdır: Osmanlı'nın yetiştirdiği entelektüel, birçok yabancı dili etkin şekilde kullanabilen, toplumda saygın bir konuma sahip kadınların eşitlik adına verdikleri mücadelenin gerçekleştiği dikkate değer bir tarihsel dönemdir.

Günümüzden doğru dahi değerlendirildiğinde Osmanlı aydın kadınlarının girişimleri 'şapka çıkartabilecek' kadar değerli ve saygın bir mücadele olarak hatırlanması gereken bir zaman olarak tarih sayfalarında yerini gelecekte de koruyacaktır. Hedeflerinin bir 'kadın inkılabı' olduğunu açıklarken, uğruna toplumsal geleneklere karşı koymanın verdiği şevki his etmemek mümkün değil:

"Evet, biz Osmanlı kadınları, bir inkılâp yapıyoruz. Bunda şüpheye mahal yok. Fakat bir inkılâbı temin ve idame etmek, onu vücuda getirmekten pek güçtür. Maksad-ı esası onu avamil [sebepler] ve müessiratıyla [etkenleriyle] idame etmek ve netayic-i müfide [faydalı sonuçlarıyla] göstererek kökleştirmek, nesil-i müstakbele [gelecek kuşağa] numune [örnek] olarak tevdi [emanet] etmektir." (Fatma Galip Hanım 1911, aktaran Çakır, 1994; Ceran Karataş, 2024)

Fatma Galip Hanım, yukarıda sözlere döktüğü Osmanlı kadın devriminin amaçlarını Kadınlar Dünyası Dergisinde (1913-1921) ilan etmektedir. Söz konusu dergi her yönüyle kadını kalkındırmak için adanmış bir yayın aracı olacağı kurucusu Nuriye Ulviye Hanımın (1893-1964) aşağıdaki satırlarından anlaşılmaktadır:

"Üzüntüyle boyun eğen ve hiçbir işe yaramayan hayatımızın artık gelişmesinin ve aydınlanmasının gereği konusunda devamlı düşünüyordum. İlerlemek ve yükselmek için hem pratik cesaretin hem de ruhsal cesaretin, başka bir deyişle çağdaş kişiliğin önemi konusundaki düşüncelerim artık iyice olgunlaşmıştı. İçinde yaşadığımız uyanış devrinin ve kurulan toplumun temelini oluşturan sosyal bilimlerin ışığında, (kadınların ilerlemesi için) gerekli olan (adımları) cesaretle gerçekleştirecek bir gazete çıkarmaya giriştim." (Nuriye Ulviye, aktaran: Bianet)

Derginin kurucusu Nuriye Ulviye Hanım (1893-1964), kadın haklarını çok yönlü ele aldığı derginin çalışmaları sonucunda Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan adlı feminizm odaklı düşünce yapısını esas alan cemiyetin de 28.05.1913 tarihinde kurulmasını sağlar. Osmanlı kadının haklarını savunmayı kendine ilke edinen bu derneğin faaliyetleri, Avrupa basınında da ilgiyle takip edilmiştir. Osmanlı feministlerini çatısı altında toplamayı başarmış bu cemiyetin yayın organı olan Kadınlar Dünyası dergisi bu sebeple olsa gerek Fransızca dilinde de bir baskı yayımlamıştır. Derginin etkisi bununla da sınırlı değil: Kadınların üniversite eğitimi alabilmelerinin önünü açan da temelde Kadınlar Dünyası'nda yayınlanan bu yöndeki yazılardan doğru tetiklendiğini söylemek doğru olacaktır. İlgili dönemde üç binin üzerinde bir tiraja ulaşan dergi, adeta Osmanlı kadınlarının hak arama mekanizmasını harekete geçiren bir araç niteliğindedir: İhtiraslı ve sabırla diretilen hak alma talepleri sonunda karşılığını bulur ve kadın üniversitesi olarak tarihte yerini alan İnas Darülfünun, 1914 yılında eğitim hayatına başlar. Kadınlar Dünyası dergisi, belki de kuruluşunda esas alınan kadınların gücünü birleştirme ruhundan beslenmesinden dolayı, kadın hareketinin en önemli kilometre taşlarından biri olma özelliğine sahiptir. Dergide sadece kadın yazarlara yer verilmesi sebebiyle Osmanlı döneminde faaliyet gösteren diğer kadın dergilerinden çok ayrıcalıklı bir konuma sahiptir, hatta belki de Osmanlı dönemin gerçek anlamda feminist dergi sıfatını hak eden tek dergidir. Nuriye Ulviye Hanım Kadınlar Dünyası Dergisinin yayın hedefini şu şekilde özetlemektedir:

"Sadece kadınlardan oluşan yazı kadrosu oluşturmak, sadece kadınların yazılarına yer vermek Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı olmak, ayrım yapmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm kadınlara hitap etmek ve her düzeyde eğitimdeki kadınların dergisi olmak ve feminizmin tanımını yapmak." (Nuriye Ulviye, aktaran: Bianet)

İlgili dönemin ileri gelenleri tarafından da çok alkış alan Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1906) daha ılımlı bir çizgide kadınları ilgilendiren konuları tartışmaya açmaktaydı. Belki de bunun sebebi derginin içeriğine erkeklerinde katkı sunmasından kaynaklanıyor olmasını akla getirmektedir: Derginin sahibi İbnülhakkı Mehmed Tâhir Efendi'nin yanı sıra Ahmed Midhat Efendi, Faik Ali, Ahmet Rasim de dergide yer alan erkek yazarlardandırlar. Muhafazakâr bir pencereden doğru kadın sorunlarına eğilen dergi politikası, güzel ahlaklı Müslüman kadın yetiştirme üzerinden ilerlemekteydi. Burada Osmanlı döneminin güçlü kadın kalemlerinden Fatma Aliye benimsediği eşitlikçi hayat görüşü doğrultusunda aşka ve evliliğe dair yazılar sunmuştur. Kadın sorunlarını edebiyatçı kimliği temelinde işlediği yapıtlar son derece etkileyiciydi; öyle ki dönemin usta edebiyatçılarından Ahmed Mithat Efendi 'Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu' (1893) başlıklı eseri ona atfetmiştir. Kadının statüsünü İslam'ın ön gördüğü değerler çerçevesinde değerlendiren Fatma Aliye ilk Türk kadın romancı olması sayesinde de kadın tarihi açısından önemli bir figür. Ünü ülke sınırlarını da aşmıştır: Çeviri yoluyla Fransızca ve Arapçaya kazandırılan Nisvan-ı İslam adlı eserinin yanı sıra Udi başlıklı romanı da Fransızcaya çevrilmiştir. Ortaya koyduğu eserlerin yurt dışında da değerli yapıtlar olarak kabul edilmesinin başka bir göstergesi de 1893 yılında Amerika'da Dünya Kadın Kütüphanesi Kataloğunda yer almasıdır. Fatma Aliye'nin kız kardeşi Emine Semiye (1864-1944) de kadın haklarını savunan önemli isimleri arasında yer almaktadır. Edebi kimliği incelendiğinde Sefalet adlı romanı ile dikkatleri üzerine topladığı görülmektedir: 1908 yılında yayımlanan eser önce Sırpçaya çevrilmiştir ve sonrasında da Sırp hükumeti tarafından ödüle layık görülmüştür. Emine Semiye Sefalet romanını çok değer verdiği Nigâr Hanıma (1856-1918) ithaf ettiğini ona yazdığı bir mektubunda ifade eder: 'Kız Kardeşim' olarak hitap ettiği Nigâr Hanım'dan eserin son halini verirken katkı sunacağını ve varsa hatalarını düzelteceği yönündeki beklentisine yer verir (Emine Semiye, 2024: İX-X). Nigâr Hanım da İstanbul'un edebiyat camiasının önde ismidir. Türk edebiyatının ilk kadın şairidir ve literatürde genellikle Şair Nigâr olarak anılır. Dönemin sekiz dil bilmesi sebebiyle en fazla dile hâkim olan kadın şair olarak literatürde yerini alan Nigâr Hanım ayrıca ilk Türk kadın çevirmendir. Fatma Aliye Fransızcadan yaptığı Volonté eserinin çevirisi ile dikkatleri üzerine toplayarak ilk kadın çevirmen olarak uzun yıllar anılmış olsa da aslında Nigâr Hanım bu unvanı hak etmektedir: Nigâr Hanım, 1886 Alfred de Musset'den yaptığı şiir çevirisi sayesinde Fatma Aliye Hanım'ın 1889 yılında Georges Ohnet'nin Volonte adlı eserinin Meram başlığı ile Türkçeye kazandırmasından önce gerçekleşmiştir (Gürses, 2008). Başka öncü bir girişim de Halide Edip tarafından hayata geçirilmektedir: Osmanlı döneminde 1908 yılında kurulan Teâli-i Nisvan Cemiyeti ('Kadınların Durumunu Yükseltme Cemiyeti') kadınların eğitimine yönelik geliştirici faaliyetleri temel misyonu olarak belirlemiş ilk dernektir. Halide Edip, Türk edebiyatının önde gelen kadın yazarı olarak eserlerinde kadının eğitimini ve topluma kazandırılması odağındaki fikirlerini belki de derneği aracı kılarak, gerçek hayata uyarlama imkânı bulmuştur. İçinde bulunduğu kadın hareketinin sonraki nesillere de rehberlik etmesini arzu ettiğini Mektep Müzesi adlı dergide yer alan konferans metin kesitinden anlaşılmaktadır:

"Bu kadınlık hareket-i mukaddesesinin sathi ve ibtidai bir tarihini yazarken gönül isterdi ki bu tarihçe, Osmanlı kadınlarının terakki ve tekâmül yolundaki küçük bir tarihçesi olsun. Fakat bugün böyle olmaması bence pek elim değildir. Her yerde kadınların uyanıp ilerlemeleri de başka hareketler gibi yavaş ve müselsele (zincirleme) bir hareket olmuştur. Osmanlı kadınlarının terakki yolundaki mesailerinin henüz bir tarihçesi olmaması, onların da bir şey yapmamış olmalarını intaç etmez. Bilakis bugün büyük ve umumi bir tiyatro salonundan kadınlığa bu kadar mahrem bir mevzudan bahsetmek ve bu mevzuu dinlemek için bu tiyatroda Osmanlı kadınlarından mürekkep, muhterem ve büyük bir kitle bulmak... Bunlar iftihar edilecek şeylerdir. Bugün bu saat, ben size böyle hitap ederken, siz beni dinlerken şüphesiz biz de tarih yapıyoruz, demektir. Bu tarihçeyi torunlarımız bir konferans dolduracak

kadar uzun ve iftiharla yaptıkları zaman, elbet bizim aciz fakat hüsn-i niyet ve samimiyetle dolu bin müşkilâtla elde edilen mücadelemizden de bahsedeceklerdir." (Halide Edip 1913, aktaran: Çakır, 2011, 517)

Osmanlı döneminde cereyan eden bu devrimsel hareketin siyasi arenadaki bir diğer halkası ise Nezihe Muhiddin'in (1889-1958) benzersiz girişimidir: 'Kadınlar Halk Fırkası' 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmeden önce kurulur, fakat kadınların temsil edilme haklarının henüz kabul edilmemesi sebebiyle faaliyet göstermeden kapatılır. Nezihe Muhiddin'e bu emsalsiz politik serüveninde yol arkadaşlığı eden Şükûfe Nihal (1896-1973) da adı geçen partinin genel sekreterliği görevini üstlenmiştir. Darülfünundan mezun ilk Türk kadını olarak tarihte yerini alan Şükûfe Nihal ayrıca Türk Kadın Yolu dergisi yazarlarından olmakla birlikte edebiyat alanında da kadın odaklı içerikleri kaleme almıştır. Osmanlı kadının dünyasına fikirleri ile dokunuşlarda bulunan en önemli isimlerin başında gelen bir diğer kadın kahraman da kanımca Latife Hanımdır. Türk feminist literatüründe fazlaca yer verilmeyen Türk tarihinin en önemli kadınlarından olan Latife Hanım, çok yönlü kişiliği ile eğitimli Türk kadını için bir rol model olabilir. Eğitimli bir genç Osmanlı hanımefendisi olarak temsil yeteneği yüksek bir kadın profili olarak yorumlanabilecek olağanüstü özelliklere sahip olduğu açıktır. Yetiştiği dönem içerisinde çok yönlü bir eğitim alabilme şansına sahip olması sayesinde, Latife Hanım Cumhuriyete giden yolda etkin biçimde rol alabilmiştir: Kadın hareketini doğru okuyup Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı eşi olarak hemcinslerini siyasi zeminde de katkı sunabilmiştir. Eğitimli ve yurt dışı tecrübesi olan birikimli kişiliği sayesinde Atatürk'e evlendikten sonra da diplomasi konularında destek olabilmiştir; yazışmalara yön vererek ve çeviri yaparak en üst düzeyde ihtiyaç duyulan iletişim kanalının doğru işleyebilmesine kendince katkı sunmuştur. Latife Hanımın hayat biyografisi ile ilgili tespitler (örneğin Çalışlar, 2021) daha görünür kılındığında, Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyetin ilanına geçişte Latife Hanımın, Türk kadın hareketi açısından sergilediği duruşun ve kadının oy hakkına kavuşabilmesi adına verdiği mücadele daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı kadın hareketi Avrupa'da gelişen kadın hak arayışı ile kıyaslandığında, son derece dinamik bir girişim olduğu izlenimi oluşmaktadır. Osmanlı aydın kadınların toplumu ileriye götürebilme çabaları karşılık bulması ve sonraki yıllarda yeni oluşumlara zemin hazırlaması açısından son derece kıymetlidir. Feminizm tartışmaları yürütüldüğünde, genellikle Avrupa'daki örneklerden yola çıkılmaktadır; oysaki bizim coğrafyamızda da son derece etkin ve benzersiz girişimler gerçekleştirilmiştir. Türk kadın profili tarihsel arka planı ile birlikte ülkemizde ve yurt dışında daha iyi tanıtılmalıdır. Türk kadının öncü, ilerici ve çağdaş bir anlayış içerisinde kendini geliştiren öz bilince sahip olduğu daha görünür kılınmalıdır. Hem eğitim kurumlarında Türk kadın tarihi daha ayrıntılı işlenmelidir hem de Osmanlıca yazılmış eski yazılar günümüz Türkçesine aktarılarak toplumsal paylaşıma açılmalıdır. Kendi tarihinin özellikli gelişmelerinden haberdar olan bir toplum, geleceğini şekillendirirken de daha bilinçli adım atacaktır. Türk kadınının kendine özgü duruşu ve mücadeleci ruhu dilerim yeni nesillere de rehberlik etsin.

Kaynaklar

Bargen, Henning von (2018). "Schlaglichter auf die Geschichte des Feminismus: Was hat sich in Deutschland verändert seit Beginn der ersten Frauenbewegung?" https://www.boell.de/de/2018/07/03/von-welle-zu-welle (erişim tarihi: 07.12.2025).

Bianet, Bağımsız İletişim Ağı (8 Mart 2019), "Nuriye Ulviye Mevlan Civelek: İlk Feminist Derginin Kurucusu", https://bianet.org/haber/nuriye-ulviye-mevlan-civelek-ilk-feminist-derginin-kurucusu-206213 (erişim tarihi: 10.12.2025)
Calla, Cécile & Peveling, Barbara (2021). "Feminismus in Frankreich. Für eine gemeinsame Zukunft." https://www.zeit.de/kultur/2021-07/feminismus-frankreich-deutschland-freundschaft-zusammenarbeit-frauen-cecile-calla-10nach8 (erişim tarihi: 07.12.2025).
Çakır, Serpil (1994). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul, Metis Yayınları.
Çakır, Serpil (2011) "Feminist Tarih Yazımı: Tarihin kadınlar için, kadınlar tarafından yeniden inşası" der. Serpil Sancar, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armagan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 505-533.
Çalışlar, İpek (2021). Latife Hanım. 2. Baskı. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
Ceran Karataş, Yaylagül (2024). Feminizimlerin Özgürlükle Kekremsi İlişkisi. FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) 2024 Güz sayı 39, 397-417.
Dede, Şule (2013). "100 Yıl Öncesinden bir Yankı 'Kadınlar Dünyası". https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2013/04/01/100-yil-oncesinden-bir-yanki-kadinlar-dunyasi/ (erişim tarihi: 10.11.2025)
Emine Semiye (2024). Sefalet. 3. Basım. İstanbul. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.
Fatma Galip Hanım (1911). Kadınlar Dünyası. 29. sayı. İstanbul.
Gouges, Olympe de (2020). "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi". Türkçe çeviri. https://fksd.org.tr/2020/05/06/kadinin-ve-kadin-yurttasin-haklar-bildirgesi/yazilar/, (erişim tarihi: 07.12.2025)
Gouges, Olympe de (2025). "The Declaration of the Rights of Woman (September 1791), Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution", 2025, İngilizce çeviri, https://revolution.chnm.org/d/293 (erişim tarihi: 07.12.2025).
Gürses, Sabri (2008). "Fatma Aliye İlk Kadın Çevirmen Değil". Çeviribilim Dergisi. 7. Ekim 2008.
Öztürk, Zehra (2020). Hanımlara Mahsus Gazete. TDV İslâm Ansiklopedisi. '. Baskı. S. 533-534.
TDK, (2023). https://sozluk.gov.tr/ (erişim tarihi: 07.12.2025).

РЕГЕНЕРАЦИЯ КОСТНОЙ ТКАНИ ПОСЛЕ АЛЬВЕОЛОПЛАСТИКИ ПРИ ВРОЖДЕННЫХ ДЕФЕКТАХ У ЖЕНЩИН

BONE TISSUE REGENERATION AFTER ALVEOLOPLASTY IN WOMEN WITH CONGENITAL DEFECTS

Gulfiya TELEUKHANOVA[1]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0001-6428-2997.

Mars PASHANOV[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0001-6258-3921.

Meruert UALIKHAN[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0001-5444-5684.

Karlygash KURYSHZHANOVA[4]
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / e-posta:
ORCID ID 0009-0006-6511-1854

Аннотация

Введение. Врожденные расщелины губы и нёба являются одними из наиболее распространенных аномалий челюстно-лицевой области. Основной задачей реконструктивной хирургии является восстановление анатомической целостности альвеолярного гребня посредством альвеолопластики. Проблема полноценной костной регенерации остается актуальной, особенно у женщин, где на процесс остеогенеза оказывают значительное влияние возрастно-гормональный статус и общее метаболическое состояние организма.

Цель. Систематизировать современные сведения о механизмах костной регенерации, анатомических особенностях дефектов, возрастно-гормональных различиях и инновационных подходах к стимуляции остеогенеза при альвеолопластике у женщин.

Материалы и методы. Проведен анализ актуальных литературных данных о биологических фазах костной регенерации (воспаление, пролиферация, ремоделирование), критической роли ангиогенеза (VEGF, BMP), патологических

изменениях микрососудистой архитектуры при расщелинах, а также о влиянии возраста и половых гормонов на активность остеобластов. Рассмотрены современные адъювантные методы, включая применение мезенхимальных стволовых клеток (MSC) и костных морфогенетических белков (BMP-2).

Результаты и выводы. Установлено, что регенерация костной ткани является сложным процессом, критически зависимым от адекватного кровоснабжения и активности остеогенных клеток. У пациентов с расщелинами отмечаются анатомические особенности дефектов, такие как фрагментация краев и разрушение небной сосудистой сети, что замедляет заживление. Возраст пациента является решающим фактором: оптимальные результаты достигаются при вторичной костной пластике в 9–11 лет. У женщин скорость и качество остеогенеза тесно коррелируют с уровнем эстрогенов: гормональный дефицит в постменопаузе приводит к преобладанию остеокластической резорбции, снижая плотность и объем регенерата. Современные биоинженерные решения, в том числе использование BMP-2, MSC в сочетании с биокерамическими каркасами и аутогенной костью, позволяют компенсировать эти возрастные и гормональные ограничения, значительно повышая эффективность альвеолопластики.

Заключение. Успешная реконструкция альвеолярных дефектов у женщин с врожденными расщелинами губы и нёба требует комплексного, индивидуализированного подхода, основанного на учете возрастно-гормональных особенностей и целенаправленном применении клеточных и молекулярных технологий для стимуляции и направленной регуляции остеогенеза.

Ключевые слова: альвеолопластика, регенерация, врождённые расщелины, гормоны, остеогенез, заживление.

Abstract

Introduction. Congenital cleft lip and palate (CLP) are among the most common anomalies of the maxillofacial region. The main goal of reconstructive surgery is to restore the anatomical integrity of the alveolar ridge through alveoloplasty. The challenge of achieving full bone regeneration remains relevant, particularly in women, where the process of osteogenesis is significantly influenced by age-hormonal status and the overall metabolic condition of the body.

Objective. To systematize contemporary data on the mechanisms of bone regeneration, anatomical features of the defects, age-hormonal differences, and innovative approaches to stimulating osteogenesis during alveoloplasty in women.

Materials and Methods. An analysis of current literature data was conducted concerning the biological phases of bone regeneration (inflammation, proliferation, remodeling), the critical role of angiogenesis ($VEGF$, BMP), pathological changes in microvascular architecture in clefts, and the influence of age and sex hormones on osteoblast activity. Modern adjuvant methods, including the use of Mesenchymal Stem Cells (MSCs) and Bone Morphogenetic Proteins (BMP-2), were reviewed.

Results and Conclusions. It was established that bone tissue regeneration is a complex process critically dependent on adequate blood supply and osteogenic cell activity. Patients with clefts exhibit specific anatomical defect features, such as fragmentation of the edges and destruction of the palatal vascular network, which impedes healing. Patient age is a crucial factor: optimal results are achieved with secondary alveolar bone grafting ($SABG$) performed between 9–11 years old. In women, the rate and quality of osteogenesis correlate closely with estrogen levels: hormonal deficiency in postmenopause leads to the predominance of osteoclastic resorption, reducing the density and volume of the regenerate. Modern bioengineering solutions, including the use of BMP-2, MSCs combined with bioceramic scaffolds, and autogenous bone, can compensate for these age-related and hormonal limitations, significantly enhancing the efficacy of alveoloplasty.

Conclusion. Successful reconstruction of alveolar defects in women with congenital cleft lip and palate requires a comprehensive, individualized approach based on considering age-hormonal characteristics and the targeted application of cellular and molecular technologies for the stimulation and directed regulation of osteogenesis.

Keywords: alveoloplasty, regeneration, congenital clefts, hormones, osteogenesis, healing.

Введение

Врожденные расщелины губы и неба относятся к числу наиболее распространённых аномалий челюстно-лицевой области, сопровождающихся нарушением анатомической и функциональной целостности верхней челюсти. Основной задачей реконструктивной хирургии является восстановление альвеолярного гребня и создание условий для прорезывания зубов, протезирования и нормализации речи.
Несмотря на значительные успехи в хирургической коррекции, проблема полноценной регенерации костной ткани остаётся актуальной, особенно у женщин разных возрастных групп, где на процесс остеогенеза влияет гормональный статус и общее метаболическое состояние организма.
Цель настоящей работы — систематизировать современные сведения о механизмах костной регенерации, анатомических особенностях дефектов, возрастно-гормональных различиях и инновационных подходах к стимуляции остеогенеза при альвеолопластике у женщин.

Механизмы костной регенерации

Регенерация костной ткани — это сложный и динамичный биологический процесс, включающий три последовательные фазы: воспаление, пролиферацию и ремоделирование. Сначала в месте повреждения формируется гематома, где активируются макрофаги и нейтрофилы, высвобождающие провоспалительные цитокины — TNF-α (Tumor Necrosis Factor alpha), IL-1β (Interleukin-1 beta) и IL-6 (Interleukin-6). Эти сигнальные молекулы запускают каскад реакций, способствующий миграции мезенхимальных стволовых клеток (MSC) и формированию сосудистой сети, без которой остеогенез невозможен (Marsell and Einhorn, 2011).

После воспалительной стадии наступает фаза пролиферации: MSC дифференцируются в остеобласты и хондробласты, образуя мягкий костный мозоль, который со временем замещается минерализованным матриксом. На заключительном этапе — ремоделировании — остеобласты и остеокласты действуют согласованно, перестраивая структуру кости до восстановления её исходной прочности. Ключевая роль принадлежит сигнальным белкам BMP (Bone Morphogenetic Proteins) и TGF-β (Transforming Growth Factor beta), активирующим транскрипционные факторы Runx2 и Osterix, что обеспечивает генетическое переключение клеток в остеогенном направлении (Marsell and Einhorn, 2011).

Остеогенез и ангиогенез функционируют как единая система. Эндотелиальные клетки, остеобласты и перициты обмениваются сигналами по путям VEGF (Vascular Endothelial Growth Factor), Notch (сигнальный путь), HIF-1α (Hypoxia-Inducible Factor 1 alpha) и Wnt/β-катенин (сигнальный путь), создавая взаимозависимую сеть регуляции. Эта взаимосвязь особенно выражена в челюстно-лицевой зоне, где сосудистое снабжение критически важно для остеоинтеграции костных трансплантатов. Экспериментальные данные показывают, что стимуляция VEGF усиливает миграцию остеобластов и ускоряет минерализацию матрикса (Li S. И соавт., 2025).

Системные факторы также оказывают значительное влияние на течение регенерации. Скорость заживления напрямую зависит от общего обмена веществ, уровня гормонов и механической нагрузки. Умеренные физические стимулы активируют остеоциты, ускоряя ремоделирование, тогда как длительная иммобилизация вызывает его торможение. Важную роль играют и факторы роста FGF-2 (Fibroblast Growth Factor-2) и PDGF (Platelet-Derived Growth Factor), способствующие пролиферации остеогенных клеток и формированию новых сосудов (Ganse, 2024).

Источниками мезенхимальных стволовых клеток служат периост, эндост и костный мозг. Эти клетки обладают выраженным остеогенным потенциалом, который активируется в условиях локальной гипоксии. Исследователи подчёркивают, что благоприятное микроокружение — достаточное кровоснабжение, низкий уровень воспаления и стабильность механических условий — определяет успешность регенерации костной ткани (Sheen, Mabrouk and Garla, 2023).

Особое внимание уделяется специфике челюстно-лицевой области. Альвеолярная кость отличается тонкой структурой, высокой метаболической активностью и богатой сосудистой сетью. Эти особенности делают процесс регенерации более быстрым, но чувствительным к воспалительным воздействиям. Важнейшими локальными медиаторами являются BMP-2 и VEGF, усиливающие остеокондукцию и стимулирующие неоангиогенез в зоне дефекта (Li N., 2024).

Длительное высвобождение VEGF из трёхмерных титановых имплантатов способствует интенсивному ангиогенезу и ускоряет остеоинтеграцию. Повышенная плотность сосудов и равномерное формирование костного матрикса вокруг имплантата подтверждают ведущую роль сосудистого компонента в регенерации (Li Y., 2021).

Анатомические и патологические особенности у больных с расщелинами

У пациентов с врождёнными расщелинами верхней челюсти часто отсутствует часть альвеолярного гребня, что приводит к нарушению анатомической целостности костной дуги и искажению её формы. Этот дефект разрушает естественную поддержку зубного ряда, ослабляет опору мягких тканей и создаёт биомеханически нестабильную зону, в которой процесс заживления протекает значительно сложнее (Vuletić M. et al., 2014).

Края костных дефектов у таких пациентов отличаются выраженной неровностью и фрагментацией, что затрудняет восстановление анатомических контуров при остеопластике. Асимметрия челюстных сегментов и дефицит губчатого слоя кости требуют тщательного моделирования трансплантата и индивидуального подбора донорского материала. Даже после пересадки костной ткани восстановленная зона нередко сохраняет отличия в плотности и степени васкуляризации по сравнению с интактными участками, что отражает особенности ремоделирования кости в условиях изменённой морфологии (Vuletić и соавт., 2014).

Сосудистая архитектура твёрдого нёба при расщелинах претерпевает глубокие изменения. В норме между большими небными, инфраорбитальными и носопалатиновыми артериями формируется разветвлённая сеть анастомозов, обеспечивающая стабильное кровоснабжение тканей. При наличии дефекта эта сеть разрушается: в зоне расщелины отсутствуют коллатерали, а основные сосуды смещаются к её краям, создавая компенсаторные пути кровотока. В результате центральные участки лишаются достаточного притока крови, что приводит к локальной гипоксии и снижает потенциал регенерации (Shahbazi и совт., 2024).

Интересно, что у здоровых людей большие небные артерии пересекают медиальный шов и анастомозируют с ветвями клиновидно-нёбной артерии. При расщелинах это соединение нарушено, что делает кровоснабжение мозаичным и крайне уязвимым при хирургическом вмешательстве. Даже незначительное повреждение сосудистой сети способно усугубить ишемию тканей, что подтверждает необходимость учёта микрососудистых особенностей при планировании пластики (Shahbazi A. и соавт., 2024).

Зоны костных дефектов при расщелинах представляют собой патологически изменённое микроокружение. Здесь наблюдается сниженная васкуляризация, ограниченный клеточный потенциал и высокая плотность рубцовой ткани, которая механически препятствует миграции остеогенных клеток. В таких условиях процесс остеогенеза замедлен, а взаимодействие между костью и мягкими тканями нарушено. Участки регенерации характеризуются низкой остеокондуктивностью и слабым формированием сосудистых коллатералей, что делает заживление нестабильным (Hou и др., 2025).

Не только величина дефекта, но и состояние окружающих тканей играют ключевую роль в исходе реконструкции. Избыточное натяжение слизисто-надкостничных лоскутов, наличие фиброза и дефицит микроциркуляции препятствуют полноценной интеграции костного трансплантата. При этом именно качество мягких тканей вокруг зоны дефекта часто определяет успех или неудачу остеопластики, поскольку через них проходит основная часть сосудистого питания трансплантированной кости (Guo и др., 2024).

Almotawah и его соавторы проанализировав девять клинических исследований, показали, что в области альвеолярных дефектов у пациентов с расщелинами наблюдается истощение эндогенного клеточного пула. Это объясняет эффективность применения мезенхимальных стволовых клеток, которые компенсируют дефицит местных остеогенных элементов и стимулируют образование новой костной ткани. В большинстве представленных работ отмечалось увеличение объёма регенерата и улучшение васкуляризации, что указывает на функциональную недостаточность природных механизмов остеогенеза в дефектных зонах (Almotawah и соавт., 2022).

Материалы и методы

Альвеолопластика и костная пластика при расщелинах: методы и этапы

Альвеолопластика при врождённых расщелинах челюсти представляет собой сложную реконструктивную операцию, направленную на восстановление непрерывности альвеолярного отростка, изоляцию носовой и ротовой полостей и создание анатомической основы для прорезывания зубов. Целью вмешательства является не только восполнение костного дефекта, но и обеспечение стабильной опоры для зубного ряда, а также восстановление формы свода альвеолярного гребня. По их данным, оптимальный возраст для вторичной костной пластики (secondary alveolar bone grafting, SABG) приходится на 9–11 лет, когда корень клыка сформирован примерно наполовину, что способствует лучшей интеграции трансплантата и активному росту новой кости (Kim and Jeong, 2022).

Scalzone и его соавторы провели метаанализ, включивший более 600 пациентов, и сравнили результаты применения аутогенных и аллопластических материалов при вторичной альвеолярной пластике. Они обнаружили, что использование аутогенной кости, чаще всего из подвздошного гребня, обеспечивает на 25–30 % больший объём вновь образованной кости и выше уровень остеоинтеграции. Однако аллопластические материалы показали меньшую резорбцию и более низкую частоту воспалительных реакций, что делает их ценными при повторных вмешательствах и комбинированных методиках (Scalzone и соавт., 2019).

Интересные наблюдения привёл Mahajan, изучивший результаты ранней и поздней вторичной костной пластики у 66 пациентов с односторонней расщелиной. При раннем вмешательстве (7–9 лет) регенерация костной ткани была более полноценной, объём кости — выше, а вероятность резорбции трансплантата — ниже. У подростков и взрослых пациентов, напротив, отмечались признаки снижения васкуляризации и активности остеобластов, что напрямую влияло на плотность и высоту костного гребня. Поздняя пластика нередко требовала повторных вмешательств, что подчёркивает критическую роль возраста в прогнозе заживления (Mahajan и соавт., 2017).

Ryu и Hwang в своём аналитическом обзоре обобщили данные о применении аутогенных, аллогенных и ксеногенных материалов в реконструкции альвеолярных дефектов. По их выводам, губчатая аутокость из подвздошного гребня остаётся «золотым стандартом» благодаря высокой биосовместимости, выраженной остеоиндуктивности и отличной васкулярной поддержке. Однако в последние годы наметилась тенденция к комбинированным техникам, где аутологичная кость используется в сочетании с ксеногенными или синтетическими матрицами, что

позволяет уменьшить объём донорского забора и повысить механическую стабильность регенерата (Ryu and Hwang, 2025).

Todd и соавторы сравнили два подхода к забору костного трансплантата из подвздошной области — традиционный открытый и минимально инвазивный трепанный метод. В их систематическом обзоре показано, что трепанная техника значительно снижает выраженность боли, риск гематом и инфекций, а также ускоряет восстановление пациента без ущерба для качества трансплантата. Тем не менее при крупных дефектах предпочтение остаётся за классическим методом, обеспечивающим больший объём костного блока и лучшую анатомическую адаптацию к дефекту (Todd и соавторы, 2024).

Важное дополнение к традиционной пластике внесло исследование Shabaan, в котором оценивалась эффективность комбинированного применения костного мозга и губчатой кости из подвздошного гребня. Через 12 месяцев после операции пациенты, получившие трансплантат, дополненный концентратом костного мозга (BMAC), имели на 18 % больший объём кости и на 22 % выше степень минерализации по данным КТ. Эти результаты свидетельствуют, что использование клеточных технологий усиливает остеогенез и повышает стабильность сформированной ткани (Todd и соавторы, 2023).

Наконец, современные методики альвеолопластики включают использование барьерных мембран, остеокондуктивных матриц и биологически активных покрытий, предотвращающих инвазию мягких тканей в зону регенерации. Правильное формирование слизисто-надкостничных лоскутов, герметичное ушивание и надёжная фиксация трансплантата определяют успех остеоинтеграции в первые недели после операции, когда формируются сосудистые связи и костный матрикс (Kim and Jeong, 2022).

Возрастные факторы в регенерации костной ткани

Возраст является одним из определяющих факторов, влияющих на качество и скорость регенерации костной ткани. С возрастом изменяются не только морфологические и биохимические характеристики кости, но и общая реактивность организма. У детей и подростков регенеративный потенциал кости чрезвычайно высок благодаря активному метаболизму, выраженной сосудистой сети и интенсивной работе остеобластов. В этот период костная ткань обладает способностью к быстрому формированию остеоидного матрикса, а ангиогенез протекает без выраженных ограничений (Maeda-Iino и соавт., 2025).

Maeda-Iino продемонстрировали, что пациенты, у которых вторичная костная пластика выполнялась в возрасте 8–10 лет, имели существенно больший объём вновь сформированной кости и лучшую структурную плотность альвеолярного гребня. В группе поздних вмешательств (после 13 лет) наблюдалась повышенная резорбция и замедленная минерализация трансплантата. Авторы связывают это с постепенным снижением активности остеобластов и уменьшением микроциркуляции, что замедляет ремоделирование и ухудшает качество регенерата (Maeda-Iino и соавт., 2025).

Brudnicki в пилотном исследовании выявили статистически значимую отрицательную корреляцию между возрастом пациентов и объёмом костной регенерации ($r = –0,34$; $p =$

0,045). Чем старше был пациент на момент проведения вторичной альвеолопластики, тем меньше оказывался объём восстановленной кости. При многофакторном анализе именно возраст оказался решающим фактором, оказывающим влияние на стабильность трансплантата и последующее ремоделирование костной структуры (Brudnicki, 2021).

Mahajan и соавт. подтвердили эти тенденции в клинической выборке из 66 пациентов: у лиц старше 17 лет частота частичной резорбции трансплантата была вдвое выше, чем у подростков. Авторы отметили, что плотная и менее васкуляризованная структура костной ткани у взрослых пациентов замедляет проникновение сосудов и диффузию питательных веществ, что делает процесс остеоинтеграции менее эффективным (Mahajan и соавт., 2017).

Особый интерес представляют исследования, посвящённые реконструкции альвеолярных дефектов у взрослых. Le и Woo наблюдали пациентов, у которых трансплантаты, выполненные в детстве, со временем подвергались значительной резорбции. При повторной пластике с применением направленной костной регенерации и минерального аллогенного материала удалось восстановить объём кости, однако её плотность и прочность оставались ниже нормы. Это подчёркивает, что с возрастом не только снижается остеогенный потенциал, но и нарушается устойчивость сформированной кости к функциональной нагрузке (Le and Woo, 2009).

Интересные результаты были получены Kibe и соавт., которые исследовали динамику восстановления при использовании гранул октакальцийфосфата в сочетании с ателоколлагеном. Через шесть месяцев у всех пациентов наблюдалось образование костного моста, однако плотность новой кости у взрослых была заметно ниже, чем у детей. Процесс ремоделирования шёл медленнее, а микроархитектура ткани оставалась неоднородной. Авторы предположили, что возрастное снижение ангиогенеза и активности остеобластов ограничивает эффективность даже высокотехнологичных биоматериалов (Kibe и соавт., 2021).

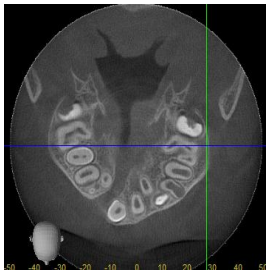
Возрастные изменения у женщин заслуживают особого внимания. После наступления менопаузы снижение уровня эстрогенов приводит к повышенной активности остеокластов и угнетению остеобластической функции. В результате нарушается баланс костного ремоделирования, уменьшается плотность трабекулярного вещества и развивается остеопения. Дефицит кальция и фосфора, снижение скорости кровотока и гормональные дисбалансы значительно осложняют процессы восстановления. Эти физиологические особенности требуют особого учёта при планировании альвеолопластики у женщин старших возрастных групп, где регенерация может идти неполноценно и с выраженной задержкой.

Для оценки влияния возрастных факторов на регенерацию костной ткани при дефектах альвеолярного отростка нами были использованы 3D-снимки, полученные с помощью компьютерной томографии (КТ) у детей разных возрастных групп в клинике "Рахат". Для исследования были отобраны пациентки в возрасте от 8 до 27 лет с различной степенью дефектов альвеолярного отростка, выявленных в ходе КТ-исследований.

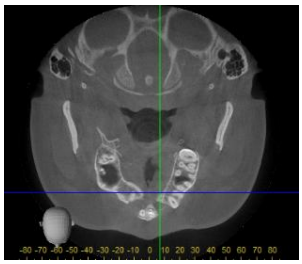
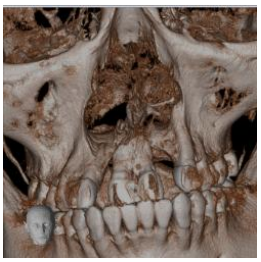
Представленные 3D-снимки позволяют проанализировать изменения в структуре костной ткани в зависимости от возраста пациента. В частности, у младших детей наблюдается более выраженная способность к регенерации и восстановлению костной ткани в области дефекта. В то время как у пациентов старших возрастных групп

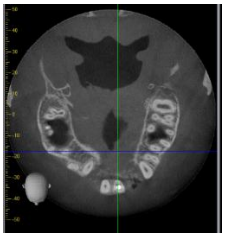
процесс восстановления проходит медленнее, что может быть связано с замедлением метаболических процессов и изменением механизма остеогенеза в возрасте.

1) Пациент Н. 8 лет - через 3 месяца после альвеолопластики:

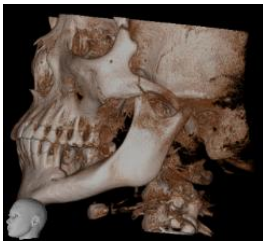
До: После:

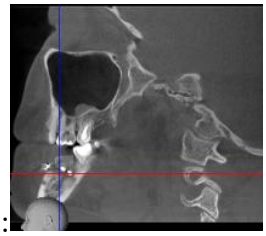
2) Пациент Д. 20лет - через 3 месяца после альвеолопластики:

До:

После:

3) Пациент П. 27 лет - через 2 месяца после альвеолопластики:

До:

После:

Визуализация дефектов и последующего заживления с помощью 3D-томографии предоставляет ценные данные для дальнейшего изучения возрастных особенностей регенерации костной ткани и оптимизации методов лечения.

Женские особенности регенерации: гормональные, метаболические, системные факторы

Женский организм обладает уникальными механизмами регуляции костного метаболизма, основанными на взаимодействии половых гормонов — прежде всего эстрогена и прогестерона — с клеточными структурами кости. Эстроген выполняет двойную роль: он не только поддерживает баланс между формированием и резорбцией костной ткани, но и регулирует чувствительность клеток к механическим стимулам. В эксперименте Lee и Lanyon было показано, что увеличение костной массы под действием механической нагрузки возможно лишь при активной работе эстрогеновых рецепторов. Этот факт подчёркивает, что гормональный фон напрямую определяет реакцию кости на физиологическое давление и регенеративные стимулы (Lee and Lanyon, 2004).

Снижение уровня эстрогена, особенно после наступления менопаузы, запускает каскад неблагоприятных изменений в костном обмене. Утрата гормональной защиты приводит к дисбалансу между остеокластами и остеобластами: процессы разрушения кости начинают преобладать над процессами её восстановления. Эстроген в норме подавляет продукцию провоспалительных цитокинов — IL-1, IL-6 и TNF-α, — которые стимулируют костную резорбцию. После менопаузы этот механизм ослабевает, что объясняет ускоренное снижение минеральной плотности кости и замедление регенерации после хирургических вмешательств (Khosla, Oursler and Monroe, 2012).

Современные исследования уточняют, что влияние эстрогена выходит далеко за пределы классических остеотропных эффектов. Так, Tao и Cheng выявили участие эстрогенов в регуляции клеточного метаболизма через митохондриальные пути. Гормон усиливает окислительное фосфорилирование и снижает уровень реактивных форм кислорода, создавая благоприятные условия для дифференцировки остеобластов. Более того, авторы отметили перекрёстное взаимодействие между эстрогеновыми и инсулиновыми сигнальными каскадами, что указывает на сложную метаболическую взаимосвязь эндокринных систем в поддержании костного гомеостаза (Tao and Cheng, 2023).

В экспериментальной работе Streicher было доказано, что эстроген прямо влияет на экспрессию RANKL (Receptor Activator of Nuclear Factor κB Ligand) — ключевого медиатора остеокластогенеза. Под действием гормона активность остеокластов снижается, а плотность костной ткани остаётся стабильной. Однако при дефиците эстрогена этот баланс нарушается: костная выстилка теряет способность к контролю резорбции, что влечёт за собой повышенную ломкость и микропористость структуры (Streicher и соавт., 2017).

Не менее важным аспектом является влияние физиологических состояний, характерных для женщин детородного возраста. Беременность и лактация сопровождаются интенсивной перестройкой кальциевого обмена. Scioscia и Zanchetta описали синдром беременности- и лактационно-ассоциированного остеопороза (PLO), при котором происходит выраженная деминерализация костной ткани вследствие усиленного

потребления кальция плодом и повышенной секреции паратгормон-подобного белка (PTHrP) молочными железами. Это состояние временно снижает прочность кости и её способность к регенерации, что имеет значение при проведении альвеолопластики у женщин репродуктивного возраста (Scioscia and Zanchetta, 2023).

Во время беременности и грудного вскармливания активность остеокластов возрастает, а плотность трабекулярной кости может снижаться на 5–10% в течение нескольких месяцев. После завершения лактации минерализация постепенно восстанавливается, но у некоторых женщин фиксируется остаточная остеопения. Авторы указали, что это состояние повышает риск микрорезорбции костных трансплантатов и может замедлить остеоинтеграцию при проведении реконструктивных вмешательств в челюстно-лицевой области (Ünal, Saçıntı and Sezgin, 2024).

Наконец, гормональные и метаболические особенности женщин тесно связаны с системными факторами — функцией щитовидной железы, уровнем витамина D и состоянием углеводного обмена. При эндокринных нарушениях снижается активность остеобластов и нарушается васкуляризация, что в совокупности ослабляет регенеративный потенциал кости. Эти механизмы помогают объяснить, почему при одинаковых хирургических условиях у женщин разных возрастных групп наблюдаются столь различающиеся результаты костной регенерации.

Биоматериалы, адъювантные методы стимуляции регенерации

Современные методы стимуляции костной регенерации всё чаще опираются на синергию молекулярных, клеточных и инженерных технологий, направленных на восстановление ткани даже у пациентов с пониженным остеогенным потенциалом. Одним из центральных направлений остаётся использование костных морфогенетических белков, в частности BMP-2. Доставка гена BMP-2 активирует локальную экспрессию остеоиндуктивных белков, усиливает ангиогенез и приводит к формированию кости, сопоставимой по объёму с аутогенными трансплантатами. Примечательно, что такие методы снижают необходимость забора донорской кости, уменьшая хирургическую травму и риск осложнений (Park и соавт., 2019).

Uribe, проведя метаанализ 16 клинических исследований, подтвердили, что применение рекомбинантного BMP-2 обеспечивает средний объём новой кости около 61 %, а высоту альвеолярного гребня — 61,5 %. Эти показатели близки к результатам, достигаемым при традиционной костной пластике с использованием аутотрансплантатов. Однако исследователи отмечают, что высокая биологическая активность BMP-2 может вызывать умеренное воспаление в зоне имплантации, что требует тонкой дозовой регуляции препарата (Uribe, 2020).

Параллельно активно развиваются клеточные технологии. В систематическом обзоре Jaber и соавт. было проанализировано 46 работ, посвящённых применению мезенхимальных стволовых клеток (MSC) при реконструкции дефектов альвеолярного отростка у пациентов с расщелинами губы и нёба. Авторы пришли к выводу, что комбинация MSC с биосовместимыми каркасами значительно ускоряет процесс остеогенеза и обеспечивает формирование плотной, зрелой костной ткани. Отдельно отмечено, что MSC, происходящие из пуповинной крови и жировой ткани, обладают

выраженным остеоиндуктивным и ангиогенным потенциалом, что делает их перспективными для регенеративной хирургии (Jaber и соавт., 2024).

Toyota A. и другие подтвердили эффективность использования пуповинных MSC на экспериментальной модели альвеолярного дефекта. Через восемь недель после имплантации наблюдалось активное образование остеоидной ткани и восстановление сосудистой сети, что свидетельствует о прямом участии клеток в индукции остеогенеза. Исследователи также отметили, что MSC проявляют высокую жизнеспособность и сохраняют способность к пролиферации в условиях ограниченного кровоснабжения (Toyota A. и соавт, 2021).

Сочетание коллагеновых частиц и пуповинных MSC у экспериментальных животных обеспечивает значительно более плотное формирование трабекулярной структуры и равномерную минерализацию костной ткани по сравнению с изолированными коллагеновыми матрицами. Авторы подчеркнули важность взаимодействия клеточного компонента с матриксом, создающего оптимальную микросреду для костеобразования (Sun и соавт., 2020).

В последние годы всё больше внимания уделяется инновационным биоматериалам, способным не только поддерживать остеокондукцию, но и направленно регулировать процессы ремоделирования. Yin и его команда разработали высокопрочные биокерамические каркасы, изготовленные методом цифровой фотополимеризации. Такие конструкции обладают контролируемой микропористостью, имитирующей естественную архитектуру кости, что обеспечивает эффективную миграцию остеобластов и формирование сосудистой сети. Экспериментальные результаты показали стабильность формы и равномерное накопление минерализованного матрикса в течение периода остеоинтеграции (Yin и соавт., 2022).

Не менее важным направлением остаются исследования по применению мембранных технологий и композитных материалов. Было показано, что использование BMP-2 в сочетании с коллагеновыми мембранами и биоактивными матрицами позволяет во многих случаях полностью отказаться от донорской кости. Тем не менее, исследователи отмечали, что качество новообразованной ткани сильно зависит от стабильности мембраны и степени контролируемого высвобождения фактора роста (van Hout и др., 2011).

Таким образом, развитие биоинженерных решений — от рекомбинантных белков и MSC до биокерамических scaffold-структур и нанокомпозитов — постепенно формирует новый стандарт регенеративной хирургии. Эти технологии открывают возможность целенаправленного управления процессом костеобразования, что особенно значимо при работе с пациентами старших возрастных групп, где естественная активность остеогенеза снижена.

Вывод

Регенерация костной ткани при врождённых расщелинах губы и нёба зависит от сочетанного влияния локальных, возрастных и гормональных факторов. У женщин остеогенез тесно связан с уровнем эстрогенов и общим метаболическим состоянием, что определяет различия в скорости и качестве восстановления кости в разные

возрастные периоды. Применение современных биоматериалов, остеоиндуктивных белков и мезенхимальных стволовых клеток значительно повышает эффективность альвеолопластики, обеспечивая полноценное формирование костного регенерата и улучшение функциональных результатов. Комплексный, индивидуализированный подход с учётом анатомических и системных особенностей организма является ключом к успешной реконструкции альвеолярных дефектов у женщин.

Заключение

Врожденные расщелины губы и нёба остаются одной из наиболее сложных проблем реконструктивной хирургии челюстно-лицевой области. Эффективное восстановление альвеолярного отростка при данных пороках развития требует комплексного подхода, включающего учёт анатомических, возрастных и гормональных факторов, определяющих процессы остеогенеза.

Проведённый анализ показал, что регенерация костной ткани после альвеолопластики у женщин напрямую зависит от возрастно-гормональных особенностей организма. Эстрогены и другие эндокринные регуляторы оказывают значительное влияние на метаболизм костной ткани, активность остеобластов и процессы ангиогенеза. В периоды гормональных перестроек — в пубертате, беременности, лактации и менопаузе — изменяется интенсивность костного ремоделирования, что необходимо учитывать при планировании хирургического вмешательства.

Установлено, что раннее проведение альвеолопластики (в возрасте до завершения активного формирования зубочелюстной системы) способствует более полному восстановлению альвеолярного гребня, лучшей интеграции костного трансплантата и снижает риск его резорбции. С возрастом регенеративные способности костной ткани снижаются вследствие уменьшения микроциркуляции, активности остеобластов и гормональных изменений, особенно у женщин в постменопаузальном периоде.

Современные направления в остеопластике включают использование биоинженерных и клеточных технологий, таких как применение мезенхимальных стволовых клеток, факторов роста (BMP, VEGF, FGF, PDGF), а также инновационных биоматериалов и матриц, обеспечивающих направленную стимуляцию остеогенеза. Эти подходы позволяют компенсировать возрастные ограничения и повышают качество формирования костного регенерата.

Таким образом, успешная регенерация костной ткани при альвеолопластике у женщин с врождёнными расщелинами губы и нёба достигается при условии оптимального выбора сроков операции, учёта возрастно-гормональных особенностей пациента и использования современных технологий стимуляции остеогенеза. Комплексное применение этих принципов обеспечивает более предсказуемые результаты лечения и способствует повышению эффективности реконструктивных вмешательств в челюстно-лицевой хирургии.

Список использованной литературы:

1. Marsell R., Einhorn T. A. The biology of fracture healing //Injury. – 2011. – T. 42. – №. 6. – C. 551-555.
2. Li S. et al. Cell communication and relevant signaling pathways in osteogenesis–angiogenesis coupling //Bone Research. – 2025. – T. 13. – №. 1. – C. 45.
3. Ganse B. Methods to accelerate fracture healing–a narrative review from a clinical perspective //Frontiers in Immunology. – 2024. – T. 15. – C. 1384783.
4. Sheen J. R., Mabrouk A., Garla V. V. Fracture healing overview //StatPearls [Internet]. – StatPearls Publishing, 2023.
5. Li N. et al. Advances in biomaterials for oral-maxillofacial bone regeneration: spotlight on periodontal and alveolar bone strategies //Regenerative Biomaterials. – 2024. – T. 11. – C. rbae078.
6. Li Y. et al. Sustained release of VEGF to promote angiogenesis and osteointegration of three-dimensional printed biomimetic titanium alloy implants //Frontiers in Bioengineering and Biotechnology. – 2021. – T. 9. – C. 757767.
7. Vuletić M. et al. Alveolar bone grafting in cleft patients from bone defect to dental implants //Acta Stomatologica Croatica. – 2014. – T. 48. – №. 4. – C. 250.
8. Shahbazi A. et al. Is the collateral circulation pattern in the hard palate affected by cleft deformity? //Clinical Oral Investigations. – 2024. – T. 28. – №. 5. – C. 277.
9. Hou Z. et al. Comprehensive overview of biomaterials for bone regeneration in cleft lip and palate //Journal of Materials Chemistry B. – 2025.
10. Guo W. et al. Comprehensive repair of the alveolar cleft using cortical and cancellous bone layers: A retrospective study //Journal of Cranio-Maxillofacial Surgery. – 2024. – T. 52. – №. 3. – C. 310-315.
11. Almotawah F. N. et al. Alveolar reconstruction using stem cells in patients with cleft lip and palate: A systematic review //Archives of Pharmacy Practice. – 2022. – T. 13. – №. 4-2022. – C. 57-62.
12. Kim J., Jeong W. Secondary bone grafting for alveolar clefts: surgical timing, graft materials, and evaluation methods //Archives of Craniofacial Surgery. – 2022. – T. 23. – №. 2. – C. 53.
13. Scalzone A. et al. Secondary alveolar bone grafting using autologous versus alloplastic material in the treatment of cleft lip and palate patients: systematic review and meta-analysis //Progress in orthodontics. – 2019. – T. 20. – №. 1. – C. 6.
14. Mahajan R. et al. Evaluation of secondary and late secondary alveolar bone grafting on 66 unilateral cleft lip and palate patients //Plastic Surgery. – 2017. – T. 25. – №. 3. – C. 194-199.
15. Ryu J., Hwang D. S. Descriptive analysis of autologous and xenograft materials for secondary alveolar bone grafting in cleft lip and palate patients: a literature review //Maxillofacial Plastic and Reconstructive Surgery. – 2025. – T. 47. – №. 1. – C. 22.
16. Todd A. R. et al. Iliac crest bone graft harvest for alveolar cleft repair: a systematic review comparing minimally invasive trephine and conventional open techniques //Plastic Surgery. – 2024. – T. 32. – №. 1. – C. 78-85.
17. Shabaan A. A. et al. Alveolar cleft reconstruction using bone marrow aspirate concentrate and iliac cancellous bone: A 12-month randomized clinical study //Clinical Oral Investigations. – 2023. – T. 27. – №. 11. – C. 6667-6675.
18. Maeda-Iino A. et al. Comparison of Bone Formation After Early and Late Secondary Alveolar Bone Grafting in Patients With Unilateral and Bilateral Cleft Lip and Palate //Clinical and Experimental Dental Research. – 2025. – T. 11. – №. 1. – C. e70116.
19. Brudnicki A. et al. Alveolar volume following different timings of secondary bone grafting in patients with unilateral cleft lip and palate. A pilot study //Journal of Clinical Medicine. – 2021. – T. 10. – №. 16. – C. 3524.

20. Mahajan R. et al. Evaluation of secondary and late secondary alveolar bone grafting on 66 unilateral cleft lip and palate patients //Plastic Surgery. – 2017. – T. 25. – №. 3. – C. 194-199.

21. Le B. T., Woo I. Alveolar cleft repair in adults using guided bone regeneration with mineralized allograft for dental implant site development: a report of 2 cases //Journal of oral and maxillofacial surgery. – 2009. – T. 67. – №. 8. – C. 1716-1722.

22. Kibe T. et al. A follow-up study on the clinical outcomes of alveolar reconstruction using octacalcium phosphate granules and atelocollagen complex //Journal of Oral and Maxillofacial Surgery. – 2021. – T. 79. – №. 12. – C. 2462-2471.

23. Lee K. C. L., Lanyon L. E. Mechanical loading influences bone mass through estrogen receptor α //Exercise and sport sciences reviews. – 2004. – T. 32. – №. 2. – C. 64-68.

24. Khosla S., Oursler M. J., Monroe D. G. Estrogen and the skeleton //Trends in Endocrinology & Metabolism. – 2012. – T. 23. – №. 11. – C. 576-581.

25. Tao Z., Cheng Z. Hormonal regulation of metabolism—recent lessons learned from insulin and estrogen //Clinical Science. – 2023. – T. 137. – №. 6. – C. 415-434.

26. Streicher C. et al. Estrogen regulates bone turnover by targeting RANKL expression in bone lining cells //Scientific reports. – 2017. – T. 7. – №. 1. – C. 1-14.

27. Scioscia M. F., Zanchetta M. B. Recent insights into pregnancy and lactation-associated osteoporosis (PLO) //International Journal of Women's Health. – 2023. – C. 1227-1238.

28. Ünal M., Saçıntı K. G., Sezgin E. A. Pregnancy-and lactation-related bone fragility: The hidden risk //Joint Diseases and Related Surgery. – 2024. – T. 36. – №. 1. – C. 210.

29. Park S. Y. et al. BMP-2 gene delivery-based bone regeneration in dentistry //Pharmaceutics. – 2019. – T. 11. – №. 8. – C. 393.

30. Uribe F. et al. Alveolar cleft reconstruction using morphogenetic protein (rhBMP-2): A systematic review and meta-analysis //The Cleft Palate-Craniofacial Journal. – 2020. – T. 57. – №. 5. – C. 589-598.

31. Jaber M. et al. The Use of Stem Cells in Bone Regeneration of Cleft Lip and Palate Patients: A Systematic Review //Journal of Clinical Medicine. – 2024. – T. 13. – №. 17. – C. 5315.

32. Toyota A. et al. Regeneration in experimental alveolar bone defect using human umbilical cord mesenchymal stem cells //Cell Transplantation. – 2021. – T. 30. – C. 0963689720975391.

33. Sun X. C. et al. Repair of alveolar cleft bone defects by bone collagen particles combined with human umbilical cord mesenchymal stem cells in rabbit //BioMedical Engineering OnLine. – 2020. – T. 19. – №. 1. – C. 62.

34. Yin X. et al. Customized reconstruction of alveolar cleft by high mechanically stable bioactive ceramic scaffolds fabricated by digital light processing //Materials & Design. – 2022. – T. 218. – C. 110659.

35. van Hout W. M. M. T. et al. Reconstruction of the alveolar cleft: can growth factor-aided tissue engineering replace autologous bone grafting? A literature review and systematic review of results obtained with bone morphogenetic protein-2 //Clinical Oral Investigations. – 2011. – T. 15. – №. 3. – C. 297-303.

DOĞAL AFETLERİN SESSİZ YÜKÜ: DEPREMİN KADIN SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ-GELENEKSEL DERLEME

THE SILENT BURDEN OF NATURAL DISASTERS: THE EFFECTS OF EARTHQUAKES ON WOMEN'S HEALTH – A TRADITIONAL REVIEW

Fatma KESKİN TÖRE,
Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Doğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0001-5790-1705.

Cansu AĞRALI,
Araştırma Görevlisi Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü, Osmaniye, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-9923-0521

Özet

Son yirmi yılda doğal afetlerin görülme sıklığı ve şiddeti belirgin biçimde artmış, bu durum günümüzde küresel ölçekte önemli bir halk sağlığı sorunu hâline gelmiştir. Afetler her yıl milyonlarca bireyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemekte; kadınlar ise biyolojik özellikleri, sosyoekonomik dezavantajları ve kültürel normlardan kaynaklanan eşitsizlikler nedeniyle bu süreçte en kırılgan gruplar arasında yer almaktadır. Afet sonrası yıkılan altyapılar, barınak yetersizliği, yiyecek, giysi ve temiz su eksikliği, hijyen koşullarının bozulması, ekonomik kayıplar ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan kısıtlılıklar kadınların sağlık durumunu doğrudan olumsuz etkilemektedir. Depremler sonucunda kadınlarda travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunların yanı sıra; menstrual düzensizlikler, hijyen malzemelerine erişim güçlüğü, aile planlaması hizmetlerinde aksaklık, istenmeyen gebelikler, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar ve gebelik komplikasyonları görülebilmektedir. Bu durum yalnızca kadınların sağlığını değil, aynı zamanda ailelerin ve toplumun refahını da tehdit etmektedir. Son yıllarda hem dünya genelinde hem de Türkiye'de meydana gelen büyük ölçekli depremler, afetlerin kadın sağlığı açısından yalnızca acil bir kriz alanı değil, aynı zamanda güncelliğini koruyan önemli bir halk sağlığı sorunu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Afet yönetiminde kadınların özgün ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi, toplumsal cinsiyet duyarlılığını temel alan politika ve uygulamaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu derleme mevcut literatürü değerlendirerek depremlerin kadın sağlığı üzerindeki etkilerini irdelemeyi ve sağlık hizmetleri ile afet yönetiminde kadın odaklı yaklaşımların geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Doğal afet, deprem, kadın sağlığı, üreme sağlığı

Abstract

Over the past twenty years, the frequency and severity of natural disasters have significantly increased, and this situation has become a major public health problem on a global scale. Disasters directly or indirectly affect millions of individuals each year; however, women are

among the most vulnerable groups due to biological characteristics, socioeconomic disadvantages, and inequalities arising from cultural norms. The destruction of infrastructure, inadequate shelters, lack of food, clothing, and clean water, deteriorating hygiene conditions, economic losses, and restrictions in access to healthcare services after disasters directly affect women's health negatively. As a result of earthquakes, women may experience not only mental health problems such as post-traumatic stress disorder, anxiety, and depression but also menstrual irregularities, difficulty in accessing hygiene products, disruptions in family planning services, unintended pregnancies, sexually transmitted infections, and pregnancy-related complications. This situation threatens not only women's health but also the welfare of families and society. In recent years, major earthquakes occurring both worldwide and in Türkiye have clearly demonstrated that disasters represent not only an acute crisis in terms of women's health but also an important and ongoing public health concern. In disaster management, it is highly important not to overlook the specific needs of women and to develop policies and practices based on gender sensitivity. Accordingly, this review aims to evaluate the existing literature, examine the effects of earthquakes on women's health, and contribute to the development of women-oriented approaches in healthcare services and disaster management.

Keywords: Natural disaster, earthquake, women's health, reproductive health

Giriş

Son yıllarda doğal afetler, dünya genelinde milyonlarca insanı çeşitli yönlerden etkileyen önemli bir küresel sorun haline gelmiştir (Previdi et al., 2022). Özellikle son yirmi yılda doğal afetlerin sıklığında ve şiddetinde dikkat çekici bir artış gözlenmektedir (Bahmanjanbeh et al., 2016). Bu artışın en belirgin şekilde görüldüğü afetlerden biri de depremlerdir. En ölümcül ikinci doğal afet olan depremler; öngörülemez doğalarıyla ani ve şiddetli yıkıma neden olmakta, birçok yaşamı tehdit etmekte ve bireylerde derin ve kalıcı etkiler bırakmaktadır (Lebni et al. 2020).

Şubat 2023 tarihinde saat 04:17'de Türkiye'nin güney ve orta bölgelerini etkileyen, 11 ili kapsayan 7.8 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Yaklaşık 9 saat sonra 7.5 büyüklüğünde ikinci bir deprem yaşanmış, ardından büyüklüğü 6.7'ye kadar ulaşan 24 binden fazla artçı sarsıntı kaydedilmiştir. Bu yıkıcı depremler Türkiye'de yaklaşık 50.783 kişinin yaşamını kaybetmesine, 107.204 kişinin yaralanmasına ve 2 milyon kişinin evsiz kalmasına yol açmıştır. Toplamda 15.8 milyon kişinin, yani Türkiye nüfusunun yaklaşık %16'sının bu afetlerden etkilendiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu büyük felaket, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kaydedilen en yıkıcı depremlerden biri olarak değerlendirilmekte ve kamuoyunda "asrın felaketi" olarak tanımlanmaktadır (AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), 2023; Reliefweb, 2023; UNFPA (United Nations Population Fund), 2023b; Wikipedia, 2023).

Doğal afetler tüm bireyleri etkilemekle birlikte, kadınların erkeklere kıyasla daha fazla etkilendikleri görülmektedir. Bu durum, kadınların biyolojik, fiziksel, sosyo-demografik, kültürel ve ekonomik faktörler nedeniyle dezavantajlı ve daha savunmasız olmalarından kaynaklanmaktadır (Fatema, East, and Islam 2021; Sohrabizadeh et al. 2016; Fatema et al. 2019). Dolayısıyla, doğal afetler sırasında kadınlar ölüm ve yaralanma oranları bakımından daha dezavantajlı durumda olmakta, çeşitli psikolojik sorunlar yaşamakta ve üreme sağlığına ilişkin risklere daha yoğun biçimde maruz kalmaktadır. Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu'nun (IPPF) raporuna göre, Türkiye'deki depremlerden üreme çağındaki yaklaşık

3.9 milyon kadın, 175.000'in üzerinde hamile kadın ve 1.2 milyondan fazla ergen kızın (10–19 yaş arası) etkilendiği tahmin edilmektedir (IPFF, 2023) Bu veriler, böylesine büyük bir doğal afetin kadın sağlığı üzerindeki etkilerinin göz ardı edilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Kadınların sağlık durumu yalnızca ailelerin refahını değil, aynı zamanda toplumun genel sağlığını da doğrudan etkilemektedir (Sohrabizadeh et al., 2016). Bu nedenle depremlerin kadın sağlığı üzerindeki etkilerinin anlaşılması, etkili afet yönetim stratejilerinin geliştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Fatema et al., 2021). Bu çalışmada, depremin kadın sağlığı üzerindeki etkileri; ruhsal sağlık, menstrual döngü ve hijyen, aile planlaması, cinsel sağlık, gebelik ve menopoz boyutlarıyla ele alınmıştır.

Ruhsal Sağlık

Yıkıcı bir afetin ardından yaşanan korku, yaralanma, insanların ölümüne tanık olma, aile üyelerinin ve arkadaşlarının kaybı, evsiz ve barınaksız kalma ya da temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi durumlar, bireyler üzerinde büyük bir travmaya yol açabilmekte ve hayatta kalanlar için ciddi ruhsal sağlık sonuçları doğurabilmektedir (Cénat et al., 2020; Karabacak Çelik, 2023). Sistematik bir derleme ve meta-analiz çalışması, deprem sonrası hayatta kalan önemli sayıda bireyin ciddi zihinsel sağlık sorunları yaşadığını ortaya koymuştur. (Cénat et al., 2020). Deprem ve sonrasında yaşanan olumsuz deneyimler, savunmasız gruplar arasında yer alan kadınlarda kaygı ve depresyonun artmasına neden olmaktadır (Previdi et al., 2022). Doğal afetlerle ilgili yapılan çalışmalar, kadınların afet sonrası zihinsel sağlık sonuçlarına karşı daha duyarlı olduklarını; dolayısıyla travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve depresyon açısından daha yüksek risk altında bulunduklarını göstermektedir (Anwar et al., 2011; Cénat et al., 2020; Cerdá et al., 2013). Pakistan'da 387 kadın ile yapılan bir araştırmada, depremden etkilenen kadınların %63'ünde anksiyete ve %54'ünde depresyon tespit edilmiştir. Ayrıca, arkadaşının, komşusunun veya akrabasının ölümüne tanık olan kadınların, tanık olmayanlara göre iki kat daha fazla kaygı yaşadıkları belirlenmiştir (Anwar et al., 2011).

Menstrual Döngü ve Hijyen

Doğal afetlerin ardından yaşanan yıkımlar; barınak, giysi, yiyecek, temiz su eksikliği, altyapının zarar görmesi, sağlık hizmetlerine erişimde azalma, çevresel tehlikeler, yetersiz sanitasyon ve ekonomik kaynakların kısıtlanması gibi nedenlerle bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini ve üreme sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir (Behrman & Weitzman, 2016; Brunson, 2017; Hawkins et al., 2019). Kadınları daha dezavantajlı hale getiren cinsiyet ve sosyoekonomik eşitsizlikler afet dönemlerinde genellikle şiddetlenmektedir. Bu nedenle sağlık araştırmacıları, afet sonrasında kadınların üreme sağlığına özel önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Behrman & Weitzman, 2016).

Acil durumlarda öncelik, barınma, yiyecek, temiz su ve ilaç gibi temel gereksinimlerin karşılanmasına verilmekte; ancak sağlanmadığında önemli psikososyal etkiler doğurabilen güvenli adet hijyeni gibi ihtiyaçlar sıklıkla göz ardı edilmektedir (Budhathoki et al., 2018). Bu nedenle sivil toplum kuruluşları, deprem sonrası adet hijyeninin ihmal edilmemesi gerektiğini hatırlatarak "Kriz zamanlarında regl durmuyor" ifadesiyle dikkat çekmiştir (NEWS, 2023) Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), afet sonrası üreme sağlığı ürünleri ve ped gibi hijyen malzemelerinin yetersizliğinin devam ettiğini ve kadın hijyen kitlerine ihtiyaç duyulduğunu rapor etmiştir (UNFPA (United Nations Population Fund), 2023) Budhathoki ve arkadaşlarının Nepal depremi sonrası 117 kadınla yaptığı araştırmada, kadınların yaklaşık %76'sının adet yönetiminde çoğunlukla eski giysilerden yapılmış yeniden kullanılabilir bezler kullandığı belirlenmiştir (Budhathoki et al., 2018). Adet hijyen ürünleri, temiz iç çamaşır, sanitasyon sistemleri, temiz su, duş, tuvalet ve el yıkama imkânlarına erişimin kısıtlı olması ve kadınların utanma duygusuyla ihtiyaçlarını dile getirememesi, adet dönemlerinin güvensiz

ve sağlıksız koşullarda geçirilmesine yol açmaktadır. Bu durum, kadınların hem fiziksel hem de ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Kipay, 2023; NEWS, 2023).

Depremler, özellikle üreme çağındaki kadınlarda stres, travma ve olumsuz yaşam koşulları nedeniyle menstrual döngüyü olumsuz etkileyebilmektedir (Rupe et al., 2022; UNİCEF, 2019). Psikolojik ve çevresel stres, hipotalamik-hipofiz-adrenal ekseni aktive ederek adet fonksiyonlarını bozabilmektedir. Bu durum kadınlarda dismenore, premenstrüel sendrom, menoraji ve oligomenore gibi çeşitli menstrüel düzensizliklere yol açabilmektedir (Rafique & Al-Sheikh, 2018). Li ve arkadaşlarının (2011) çalışmasında deprem sonrası adet düzensizliği prevalansında belirgin bir artış olduğu; özellikle çocuk kaybı yaşayan, büyük mülk tahribatı gören ve sosyal kaynak kaybı yaşayan kadınlarda bu oranın daha yüksek olduğu saptanmıştır (Li et al., 2011). Büyük Doğu Japonya Depremi sonrasında yapılan bir çalışmada ise ergen kızlarda TSSB ile dismenore şiddeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Takeda et al., 2013). Liu ve arkadaşlarının (2010) araştırmasında deprem sonrası alt genital sistem enfeksiyon semptomları, pelvik inflamatuar hastalık ve adet bozuklukları oranlarının arttığı, ayrıca kadınların cinsel yaşam memnuniyetlerinin belirgin şekilde azaldığı rapor edilmiştir. (Liu et al., 2010). İran'ın Kirmanşah kentinde meydana gelen deprem sonrası 396 kadının dahil edildiği bir çalışmada kadınların %42,4'ünün adet düzensizliğinden, %34,09'unun ise adet hijyen malzemelerinin yetersizliğinden şikâyet ettiği belirlenmiştir (Rajabi et al., 2022). Türkiye'de Kahramanmaraş depreminin hayatta kalan kadınlar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmada ise, deprem sonrasında kadınların âdet kanama sürelerinin kısaldığı, adet döngülerinin düzensizleştiği, dismenore sıklığının ve şiddetinin arttığı, ayrıca döngüyü düzenlemek için hormonal ilaç kullanımında artış olduğu saptanmıştır (Güzel Inal & Timur Taşhan, 2025).

Aile Planlaması

Doğal afetler veya salgınlar gibi yaşamı tehdit eden olaylar, sağlık sistemlerini olumsuz etkileyerek mevcut sağlık hizmetlerine erişimi önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Özellikle doğal afetler sonrasında kadınların yaşamları birçok yönden etkilenmekte ve bu durum, üreme sağlığı hizmetlerinde farklılıklara yol açarak doğum kontrol yöntemlerine ulaşmada zorluk yaşanmasına ve kullanılan aile planlaması yöntemlerinde değişikliklere neden olabilmektedir (Loewen et al., 2022; Strid et al., 2022).

Afet sonrası koşullar nedeniyle aile planlaması ihtiyaçlarına yeterince önem verilmemesi, tıbbi malzemelerin tükenmesi, bu hizmetleri sağlayacak eğitimli personelin bulunmaması veya ekonomik kayıplar, kadınların yöntemlere erişimini zorlaştırmakta ve bazen daha az etkili yöntemleri kullanmaya mecbur bırakabilmektedir (Behrman & Weitzman, 2016; Strid et al., 2022). Bu durum, karşılanmamış aile planlaması ihtiyacını artırarak kadınları istenmeyen gebeliklere karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Ayrıca aile planlaması yöntemlerine (örneğin prezervatif) erişimin kısıtlanması, kadınların hem cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlara hem de güvenli olmayan kürtaj riskine karşı daha kırılgan hale gelmesine yol açmaktadır.(Bahmanjanbeh et al., 2016; Behrman & Weitzman, 2016)

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Türkiye'de yaşanan depremlerin ardından üreme sağlığı ürünlerine ve gebeliği önleyici yöntemlere yönelik talebin arttığını bildirmiştir (UNFPA, 2023a). Literatürdeki sınırlı sayıda çalışma, doğal afetlerin aile planlaması yöntemlerine erişimi azalttığını ve karşılanmamış aile planlaması ihtiyacını artırdığını ortaya koymaktadır(Bietsch et al., 2020; Hapsari et al., 2009; Leyser-whalen et al., 2011; Strid et al., 2022). Yogyakarta depreminden sonra yapılan bir çalışmada, geleneksel yöntemlerden geri çekme yönteminin kullanımında önemli artış olduğu, korunma yöntemlerine erişimde zorluk yaşayan bireylerde planlanmamış gebelik prevalansının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Hapsari et al., 2009). Sistematik bir derlemede ise afetlerin yol açtığı karşılanmamış aile

planlaması ihtiyacının, plansız gebelikler ve daha kısa doğum aralıkları gibi uzun vadeli olumsuz sonuçlara neden olduğu bildirilmiştir (Loewen et al., 2022). Sumatra depremi sonrasında yapılan bir çalışmada, üreme sağlığı hizmetlerinin %20 oranında azaldığı ve bu azalmadan en çok etkilenen hizmetin doğum kontrol hizmetleri olduğu rapor edilmiştir. Bu durumun temel nedeninin, afet sonrası hizmetlerin tamamen kesintiye uğraması ve yeniden sağlanmasının oldukça yavaş gerçekleşmesi olduğu belirtilmiştir (Djafri et al., 2015). Uluslararası Planlı Ebeveynlik Federasyonu'nun (IPPF) Türkiye'deki yerel ortağı Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER), deprem sonrası doğum kontrol hapı, acil kontrasepsiyon ve prezervatifin kadınların en acil ihtiyaçları arasında yer aldığını; mevcut kontraseptiflerin kıtlığı nedeniyle planlanmamış gebeliklerin arttığını rapor etmiştir (UNFPA, 2023a). HASUDER'in Antakya'daki Kadın ve Üreme Sağlığı Hizmet Birimi çalışmaları da bölgede kadınların kontraseptif yöntemler, bilgi ve danışmanlık hizmetlerine yüksek düzeyde gereksinim duyduklarını ortaya koymuştur (HASUDER, 2023).

Cinsel Sağlık

Doğal afetler nedeniyle aile üyelerinin kaybı, fiziksel yakınlık ya da güvenlik arayışı gibi duygular partnerlerle ilişkileri etkileyebilmekte; buna karşılık deprem sonrası tekrar yaşama korkusu ve yaşam alanlarındaki değişiklikler cinsel isteğin azalmasına ve cinsel ilişkiden kaçınmaya yol açabilmektedir (Davis, 2017; Keskin Töre et al., 2024; Kohan et al., 2016; Kuşlu et al., 2025). Yapılan bir çalışmada Birçok kadın, deprem sonrası yoğun stres, depresyon, artan iş yükü ve yorgunluk nedeniyle uzun süre eşleriyle cinsel ilişkiye giremediklerini ifade etmiştir. Ayrıca ortak çadırlarda yaşamak, çadırların birbirine yakın olması ve çevrede sürekli insan hareketliliğinin bulunması da cinsel yaşamı olumsuz etkileyen faktörler arasında belirtilmiştir. Kadınların çoğunda bu sorun yaklaşık bir ay devam etmiş, ancak bazı durumlarda iki yıla kadar uzadığı bildirilmiştir (Kohan et al., 2016)

Gebelik

Gebe kadınlar, doğal afetler gibi acil durumlarda en savunmasız gruplardan biri olarak kabul edilmektedir (Previdi et al., 2022). Afetler sonrasında üreme sağlığı hizmetlerinden yeterince faydalanamamak, gebelik komplikasyonlarının artmasına ve dolayısıyla anne-bebek ölümlerinde yükselmeye yol açabilmektedir (Behrman & Weitzman, 2016). Sağlık merkezlerinin yıkılması veya zarar görmesi, hamile kadınların düzenli kontroller, ultrason taramaları ve doğum öncesi bakım gibi hayati hizmetlere erişimini kısıtlamakta; özellikle diyabet, hipertansiyon veya kalp hastalığı gibi önceden var olan sağlık sorunları olan gebeler için riskleri artırmaktadır (Ahmed & Khdhir, 2023). Ayrıca afetin ardından yeterli beslenememe, bebeklerinin zarar görmüş olabileceğine dair kaygılar ve zorlu yaşam koşullarıyla ilgili korkular, gebelerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Brunson, 2017). Sichuan depreminden 18 ay sonra, bölgede yaşayan hamile kadınlar arasında depresyon ve TSSB insidansının halen yüksek olduğu saptanmıştır (Qu et al., 2012). Aynı zamanda güvensiz ve sağlıksız koşullarda yapılan doğumlar hem anne hem de bebek için enfeksiyon ve diğer komplikasyon risklerini artırmaktadır. Birçok hamile kadın deprem sonrası eğitimli sağlık profesyoneli desteği olmadan evde doğum yapmak zorunda kalmakta ve bu durum anne-bebek sağlığını tehlikeye sokmaktadır (Ahmed and Khdhir 2023).

Doğal afet yaşayan kadınlarda erken doğum, fetal büyüme geriliği, düşük doğum ağırlığı, enfeksiyonlara yatkınlık, prenatal depresyon, yetersiz beslenme, fiziksel sağlık sorunları ve fetal sağlıkla ilgili kaygılar sık görülen olumsuz durumlardır (Dong et al., 2013; Harville et al., 2021; Previdi et al., 2022). Araştırmalar, deprem sonrası erken doğum oranlarının (%7,41), deprem öncesine kıyasla (%5,63) anlamlı şekilde arttığını; ayrıca deprem sonrası doğum yapan kadınlarda düşük doğum ağırlığı ve düşük apgar skorlarının daha yaygın olduğunu göstermektedir (Tan et al., 2009) Benzer şekilde, depremden sonraki altı ay içinde

hamile kalan kadınlarda solunum yolu hastalıkları ve zihinsel bozuklukların görülme sıklığında artış olduğu belirlenmiştir (Hayashi et al., 2016). Depremin perinatal sonuçlar üzerindeki etkilerinin incelendiği bir kohort çalışmasında, depreme maruz kalmanın, daha erken doğuma ve bebeklerde boy ve baş çevresinin kısalmasına yol açtığı saptanmıştır (Palmeiro-Silva et al., 2018).

Menopoz

Kadınların afet deneyimleri, yaşam evrelerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Menopoz dönemi, afetler sırasında kadınların kırılganlıklarını artıran dezavantajların yanı sıra yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan zorluklarla da başa çıkmalarını gerektirmektedir. Afetlerde yaşanan yoğun stresin menopoz dönemindeki kadınlar üzerinde önemli etkiler yaratması muhtemeldir (Ünal et al., 2025). Nitekim nitel bir çalışmada, depremin yol açtığı fiziksel ve psikolojik stresin erken menopoza neden olabileceği belirtilmiş, bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Stres yüzünden erken menopoza girdim. Doktorlar stres yüzünden olduğunu söylediler; depremden önce hiçbir sorunum yoktu.” (Kohan et al., 2016). Diğer yandan, 6 Şubat 2023 Türkiye depremi sonrasında yapılan bir çalışmada, menopoz dönemindeki kadınlarda uyku kalitesinin bozulduğu ve bunun menopozla ilişkili yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği; ayrıca uyku kalitesi ile yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Ünal et al., 2025)Bu bulgular, menopoz dönemindeki kadınların afetlere karşı daha savunmasız olduğunu ve afet yönetiminde bu grubun ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Literatürde deprem ve menopoz ilişkisini doğrudan ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır ve bu alanda yapılacak araştırmaların artırılması gerekmektedir (Kohan et al., 2016)

Sonuç ve Öneriler

Bu derleme sonucunda, depremlerin kadın sağlığını ruhsal, menstrual, üreme, gebelik ve menopoz dönemleri dahil olmak üzere yaşam döngüsünün farklı evrelerinde çok boyutlu olarak etkilediği görülmüştür. Afet sonrası kadınlarda travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal sorunların yaygınlaştığı; menstrual döngü düzensizlikleri, hijyen yetersizlikleri ve aile planlaması hizmetlerine erişimde aksaklıkların ortaya çıktığı belirlenmiştir. Üreme sağlığı açısından istenmeyen gebeliklerde artış ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlara karşı artan savunmasızlık dikkat çekerken, gebelik sürecinde doğum öncesi bakım yetersizlikleri, güvenli doğum koşullarının eksikliği ve komplikasyon riskindeki artış anne ve bebek sağlığını tehdit etmektedir. Aynı zamanda, deprem sonrası yaşanan stres hem erken menopoz riskiyle hem de menopoz dönemindeki kadınlarda yaşam kalitesinde bozulmayla ilişkilendirilmiştir. Tüm bu bulgular, kadın sağlığının afet yönetiminde yalnızca bireysel bir konu değil, aynı zamanda aile refahı ve toplum sağlığının sürdürülebilirliği açısından kritik bir öncelik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu nedenle afet yönetiminde kadın sağlığına özel önlemler alınmalı; afet bölgelerinde kadınlara yönelik psikososyal destek, danışmanlık ve uzun vadeli ruh sağlığı hizmetleri sağlanmalı; menstrual hijyen ürünleri, temiz su ve sanitasyon malzemeleri düzenli biçimde ulaştırılmalıdır. Aile planlaması hizmetlerinin kesintisiz sürdürülmesi, kontraseptiflere erişimin garanti altına alınması ve mobil sağlık ekipleri aracılığıyla istenmeyen gebeliklerin ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların önlenmesi sağlanmalıdır. Gebe kadınların doğum öncesi bakım, güvenli doğum ve acil obstetrik hizmetlere erişimi güvence altına alınmalı; riskli gebelikler için mobil doğum üniteleri ve sahra hastaneleri kurulmalı ve etkin şekilde faaliyetleri yürütülmedir. Politika düzeyinde ise toplumsal cinsiyet duyarlılığı merkeze alınarak kadınların özgün ihtiyaçlarını gözeten ulusal afet eylem planları hazırlanmalı, sağlık hizmeti sunumunda mahremiyet ve erişilebilirlik ilkelerine öncelik verilmelidir.

Ayrıca mevcut literatürde deprem ve kadın sağlığı ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle daha geniş örneklem gruplarında nicel araştırmalar yapılmalı, kadınların deneyimlerini derinlemesine ele alan nitel çalışmalara ağırlık verilmelidir. Ruh sağlığı, menstrual sağlık, aile planlaması, gebelik ve menopoz gibi farklı alanları kapsayan karşılaştırmalı ve uzunlamasına araştırmalar yürütülmelidir. Bu tür çalışmalar, afetlerin yalnızca akut değil, aynı zamanda kalıcı ve kronik etkilerini anlamaya katkı sağlayacak; kadın sağlığını korumaya ve geliştirmeye yönelik kanıta dayalı, uzun vadeli stratejilerin geliştirilmesini mümkün kılacaktır.

Kaynaklar

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2023). Türkiye'de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf

Ahmed, S. K., & Khdhir, R. M. (2023). Protecting the health of pregnant women in Turkeyand Syria earthquake-affected areas : Challenges and opportunities. Women's Health, 19. https://doi.org/10.1177/17455057231166281

Anwar, J., Mpofu, E., Matthews, L. R., Shadoul, A. F., & Brock, K. E. (2011). Reproductive health and access to healthcare facilities : risk factors for depression and anxiety in women with an earthquake experience. BMC Public Health, 11, 523. https://doi.org/https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-523

Bahmanjanbeh, F., Kohan, S., Yarmohammadian, M., & Haghshenas, A. (2016). Evaluation of reproductive health indicators in women affected by East Azarbaijan earthquake on August 2012. Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research, 21(5), 504–509. https://doi.org/10.4103/1735-9066.193414

Behrman, J. A., & Weitzman, A. (2016). Effects of the 2010 Haiti Earthquake on Women ' s Reproductive Health. Studies in Family Planning, 47(1), 3–17. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1728-4465.2016.00045.x

Bietsch, K., Williamson, J., & Reeves, M. (2020). Family Planning During and After the West African Ebola Crisis. Studies in Family Planning, 51(1), 71–86. https://doi.org/10.1111/sifp.12110

Brunson, J. (2017). Maternal , Newborn , and Child Health After the 2015 Nepal Earthquakes : An Investigation of the Long-term Gendered Impacts of Disasters. Maternal and Child Health Journal, 21(12), 2267–2273. https://doi.org/10.1007/s10995-017-2350-8

Budhathoki, S. S., Bhattachan, M., Castro-Sánchez, E., Sagtani, R. A., Rayamajhi, R. B., Rai, P., & Sharma, G. (2018). Menstrual hygiene management among women and adolescent girls in the aftermath of the earthquake in Nepal. BMC Women's Health, 18(1), 1–8. https://doi.org/10.1186/s12905-018-0527-y

Cénat, J. M., Mcintee, S., & Blais-rochette, C. (2020). Symptoms of posttraumatic stress disorder , depression , anxiety and other mental health problems following the 2010 earthquake in Haiti : A systematic review and meta-analysis. Journal of Affective Disorders, 273(May), 55–85. https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.04.046

Cerdá, M., Paczkowski, M., Galea, S., Nemethy, K., Péan, C., & Desvarieux, M. (2013). Psychopathology ın the aftermath of the haıtı earthquake : a populatıon-based study of posttraumatıc stress dısorder and major. Depression and Anxiety, 30(5), 413–424. https://doi.org/10.1002/da.22007

Davis, J. (2017). Fertility after natural disaster : Hurricane Mitch in Nicaragua. Population and Environment, 38, 448–464. https://doi.org/10.1007/s11111-017-0271-5

Djafri, D., Chongsuvivatwong, V., & Geater, A. (2015). Effect of the September 2009 Sumatra Earthquake on Reproductive Health Services and MDG 5 in the City of Padang , Indonesia. Asia-Pacific Journal of Public Health, 27(2), NP1444– NP1456. https://doi.org/10.1177/1010539513496841

Dong, X., Qu, Z., Liu, F., Jiang, X., Wang, Y., Hiu, C., Chui, K., Wang, X., Tian, D., & Zhang, X. (2013). Depression and its risk factors among pregnant women in 2008 Sichuan earthquake area and non-earthquake struck area in China. Journal of Affective Disorders, 151, 566–572. https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.06.048

Fatema, S. R., East, L., & Islam, S. (2021). Health Impact and Risk Factors Affecting South and Southeast Asian Women Following Natural Disasters : A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(21). https://doi.org/https://doi.org/10.3390/ijerph182111068

Fatema, S. R., Islam, S., East, L., & Usher, K. (2019). Women ' s health- ¬ related vulnerabilities in natural disasters : a systematic review protocol. BMJ Open, 9(12), e032079. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-032079

Güzel Inal, C., & Timur Taşhan, S. (2025). The impact of the level by which women were influenced by the earthquake on their menstrual cycles. Journal of Obstetrics and Gynaecology Research, 51(7). https://doi.org/10.1111/jog.16350

Hapsari, E. D., Widyawati, Nisman, W. A., Lusmilasar, L., Siswishanto, R., & Matsuo, H. (2009). Change in contraceptive methods following the Yogyakarta earthquake and its association with the prevalence of unplanned pregnancy. Contraception, 79(4), 316–322. https://doi.org/10.1016/j.contraception.2008.10.015

Harville, E. W., Beitsch, L., Uejio, C. K., Sherchan, S., & Lichtveld, M. Y. (2021). Assessing the effects of disasters and their aftermath on pregnancy and infant outcomes : A conceptual model. International Journal of Disaster Risk Reduction, 62(October 2020), 102415. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102415

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER). (2023). HASUDER 6 Şubat 2023 Depremleri Üçüncü Saha Raporu.

Hawkins, G., Gullam, J., & Belluscio, L. (2019). The effect of a major earthquake experienced during the first trimester of pregnancy on the risk of preterm birth. Australian and New Zealand Journal of Obstetrics and Gynaecology, 59, 82–88. https://doi.org/10.1111/ajo.12797

Hayashi, M., Fujimori, K., Yasumura, S., Goto, A., & Akihito Nakai. (2016). Obstetric Outcomes in Women in Fukushima Prefecture during and after the Great East Japan Earthquake and Fukushima Nuclear Power Plant Accident: The Fukushima Health Management Survey. Open Journal of Obstetrics and Gynecology, 6(12), 705-713. https://doi.org/10.4236/ojog.2016.612088

IPFF, (2023). Unmet need for contraceptives quadruples in parts of earthquake-affected Türkiye. https://www.ippf.org/media-center/unmet-need-contraceptives-quadruples-parts-earthquake-affected-turkiye

Karabacak Çelik, A. (2023). Deprem Sonrası Travma Belirtileri, Umut ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. TRT Akademi, 8(18), 574–591. https://doi.org/10.37679/trta.1275268

Keskin Töre, F., Ağralı, C., & Nacar, G. (2024). Changes in Family Planning Methods and Sexual Behaviors after Türkiye's Earthquake and the Effect of on Quality of Sexual Life. American Journal of Family Therapy, 52(5), 537–551. https://doi.org/10.1080/01926187.2023.2301541

Kipay, S. S. (2023). Deprem gerçeği ve kadın sağlığı üzerine etkileri. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 8(2), 855-860.

Kohan, S., Hossein Yarmohammadian, M., Bahmanjanbeh, F., & Haghshe-Nas, A. (2016). Consequences Of Earthquake (August 2012) On Iranıan Women's Reproductıve Health: A Qualıtatıve Study. In Acta Medica Mediterranea (Vol. 32).

Kuşlu, S., Eminoğlu, A., & Bulut, A. (2025). A cross-sectional study on the relationship between trauma levels and fear of happiness with sexual quality of life in women earthquake survivors. Health Care for Women International, 46(4), 469–485. https://doi.org/10.1080/07399332.2024.2404144

Leyser-whalen, O., Rahman, M., & Berenson, A. B. (2011). Natural and Social Disasters : Racial Inequality in Access to Contraceptives After Hurricane Ike. Journal of Women's Health, 20(12). https://doi.org/10.1089/jwh.2010.2613

Li, X., Qin, L., Hu, H., Luo, S., Li, L., Fan, W., & Xiao, Z. (2011). Influence of the Wenchuan earthquake on self- reported irregular menstrual cycles in surviving women. Gynecological Endocrinology, 27(9), 706–710. https://doi.org/10.3109/09513590.2010.526663

Liu, S., Han, J., Xiao, D., Ma, C., & Chen, B. (2010). International Journal of Gynecology and Obstetrics specıal artıcle A report on the reproductive health of women after the massive 2008 Wenchuan earthquake. International Journal of Gynecology and Obstetrics, 108, 161–164. https://doi.org/10.1016/j.ijgo.2009.08.030

Loewen, S., Pinchoff, J., Ngo, T. D., & Hindin, M. J. (2022). The impact of natural disasters and epidemics on sexual and reproductive health in low- ¬ and middle- ¬ income countries : A narrative synthesis. International Journal of Gynecology & Obstetrics, 15(1), 11–18. https://doi.org/10.1002/ijgo.13768

News, A. (2023). Syria, Turkey earthquake: Menstruation doesn't stop in times of crisis, NGOs warn. https://english.alarabiya.net/features/2023/02/16/Syria-Turkey-earthquake-Menstruation-doesn-t-stop-in-times-of-crisis-NGOs-warn

Palmeiro-Silva, Y. K., Orellana, P., Venegas, P., Monteiro, L., Varas-Godoy, M., Norwitz, E., Rice, G., Osorio, E., & Illanes, S. E. (2018). Effects of earthquake on perinatal outcomes: A Chilean register-based study. PLoS ONE, 13(2). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0191340

Previdi, I. L., Welton, M., Watkins, D. J., Zulmarie, D., Torres, H. R., Gal, C., Guilloty, N. I., Agosto, L. D., Cordero, J. F., Alshawabkeh, A., & Carmen, M. V. (2022). The Impact of Natural Disasters on Maternal Health : Hurricanes Irma and Mar í a in Puerto Rico. Children, 9(8), 940. https://doi.org/https://doi.org/10.3390/children9070940

Rafique, N., & Al-Sheikh, M. H. (2018). Prevalence of menstrual problems and their association with psychological stress in young female students studying health sciences. Saudi Medical Journal, 39(1), 67–73. https://doi.org/10.15537/smj.2018.1.21438

Rajabi, E., Khankeh, H., Ranjbar, M., Mousavi, M., Norouzi, M., & Farokhi, M. (2022). Evaluation of Women's Reproductive Health Status After the 2017 earthquake in

Kermanshah, Iran. Health in Emergencies & Disasters Quarterly, 7(4), 183–192. https://doi.org/10.32598/hdq.7.4.271.2

Reliefweb. (2023). Turkey-Earthquake: Emergency Situation Report. (n.d.). https://reliefweb.int/report/turkiye/turkey-earthquake-emergency-situation-report-24022023

Rupe, E. R., Rodean, J., Hurley, E. A., Miller, M. K., Boncoeur, M. D., & Masonbrink, A. R. (2022). Menstrual health among adolescents and young adults in rural Haiti. Reproductive Health, 19(1). https://doi.org/10.1186/s12978-022-01533-4

Sohrabizadeh, S., Tourani, S., Khankeh, H. R., Sohrabizadeh, S., Tourani, S., & Khankeh, H. R. (2016). Women and health consequences of natural disasters : Challenge or opportunity ? Women and health consequences of natural disasters : Women & Health, 56(8), 977–993. https://doi.org/10.1080/03630242.2016.1176101

Strid, P., Snead, M. C., Galang, R. R., Bish, C. L., & Ellington, S. R. (2022). Fertility and contraception among women of reproductive age following a disaster : a scoping review. Reproductive Health, 19(147), 1–14. https://doi.org/10.1186/s12978-022-01436-4

Takeda, T., Tadakawa, M., Koga, S., Nagase, S., & Yaegashi, N. (2013). Original Study Relationship between Dysmenorrhea and Posttraumatic Stress Disorder in Japanese High School Students 9 Months after the Great East Japan Earthquake. Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology, 26(6), 355–357. https://doi.org/10.1016/j.jpag.2013.06.020

Tan, C. E., Li, H. J., Zhang, X. G., Zhang, H., Han, P. Y., An, Q., Ding, W. J., & Qu, M. (2009). The Impact of the Wenchuan Earthquake on Birth Outcomes. PLoS One, 4(12), 8–12. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0008200

Ünal, E., Savcı, A. T., & Gözüyeşil, E. (2025). Assessing the qualities of sleep and life for menopausal women after the February 6 earthquake. Journal of Women and Aging, 37(3), 159–170. https://doi.org/10.1080/08952841.2025.2477324

UNFPA. (2023a). The Unmet Need for Family Planning in Turkey. https://turkiye.unfpa.org/en/publications/unmet-need-family-planning-turkey

UNFPA. (2023b). Türkiye depremi durum raporu #4. https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/turkiye_tr_sitrep4.pdf

UNİCEF. (2019). Menstrual health and hygiene. https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene

Wikipedia. (2023). 2023 Kahramanmaraş depremleri. https://tr.wikipedia.org/wiki/2023_Kahramanmaraş_depremleri

Wikipedia. (2023). 2023 Turkey–Syria earthquake. https://en.wikipedia.org/wiki/2023_Turkey–Syria_earthquake

HEMŞİRELİKTE DUYGU YÖNETİMİ

EMOTION MANAGEMENT IN NURSING

Fatma ER[1]
[1]Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye /ORCID ID: 0000-0001-8517-9780

Serap ALTUNTAŞ[2]
[2]Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, Balıkesir Bandırma, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-7695-7736

Özet

İnsan hayatında oldukça önemli olan duygular; kişileri etkileyerek olumlu ya da olumsuz davranışın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bir bireyin sağlıklı, dengeli ve olumlu ilişkiler kurabilmesinde en önemli faktörlerden biri duygulardır. Bireylerin kendi duygularının farkında olması, başkalarının duygularını daha kolay anlamalarını ve daha etkin, kaliteli iletişim kurabilmelerini sağlayabilmektedir. Duyguları tanıma ve ifade etme yeteneği, duygu yönetimi kavramını ortaya koymakta olup, çeşitli durumlarda kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını anlaması, tanımlaması ve etkili bir şekilde düzenleme becerisi olarak nitelendirilmektedir. Başarılı bir duygu yönetimi; bireyler arasındaki etkili iletişim kurulabilmesinin, bireysel ve profesyonel performansın sağlanabilmesinin temelini oluşturmaktadır.

Duygularını iyi yöneten insanların, çalışma hayatında da olumlu ilişkiler kurması beklenmektedir. Aynı zamanda moral ve motivasyonunu etkileyerek çalışma performansının artmasını da sağlayabilmektedir. Profesyonel duygu yönetimi kariyer başarısını da etkileyerek; çalışan, yönetici ve kurum için olumlu sonuçlar oluşturabilmektedir. Duygusal olarak yoğun ortamlarda görev yapan hemşireler için duygular, hemşirelik mesleği için hayati önem taşımaktadır. Etkili duygu yönetimi hemşirelik mesleğinde temel bir yetkinlik olup; hasta bakımının kalitesi, hemşirelerin duygusal refahından doğrudan etkilenmektedir. Hemşireler bireysel olarak çalışma hayatında kendi duygularını anlayıp tanımalı ve bireysel duygu yönetimini etkin olarak gerçekleştirmeli ki hastaları da anlayıp empati kurup, onların duygularının farkına varıp, kendilerini ifade edebilmelerini sağlayıp onların duygularını yönetmelerine destek olabilmelidirler. Yönetici hemşireler de hemşirelerin etkin duygu yönetiminde önemli rol oynamaktadır. Yönetici hemşireler onların duygularını anlayabilmeli, davranışlarının nedenini öğrenmeli, duygularını düzenleme ve yönetme becerisi kazanmasına destek olabilmelidir. Duygu yönetimini etkin gerçekleştiren hemşirelerin iş memnuniyetinin, iş performansının, iş doyumunun, motivasyonun artması ve çalışma yaşamında kaliteli bir

iletişimi gerçekleştireceği beklenmektedir ve bunun sonucunda hasta bakımının kalitesinin de olumlu etkileneceği de düşünülmektedir.

Sonuç olarak; yönetici hemşirelerin, hemşirelerin duygu düzenleme ve yönetme becerisinin kazandırılmasında ve güçlendirilmesinde fırsatlar sunmasının, eğitimler düzenlenmesinde teşvik edici olmasının, ayrıca; hemşirelik öğrencilerine, onların duygu yönetimi becerilerinin kazandırılması ve geliştirilmesi için öğrencilik yıllarında eğitimler verilmesinin önemli olacağı düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Duygular, Duygu Yönetimi, Hemşireler, Kadınlar

Abstract

Emotions, which are crucial in human life, can influence individuals and lead to positive or negative behaviors. Emotions are one of the most important factors in an individual's ability to establish healthy, balanced, and positive relationships. Being aware of their own emotions can enable individuals to more easily understand the emotions of others and to communicate more effectively and with greater quality. The ability to recognize and express emotions introduces the concept of emotion management, which is defined as the ability to understand, identify, and effectively regulate one's own and others' emotions in various situations. Successful emotion management is fundamental to effective communication between individuals and to achieving individual and professional performance.

People who manage their emotions well are expected to establish positive relationships in their working life. It can also improve work performance by influencing morale and motivation. Professional emotion management can impact career success and create positive outcomes for employees, managers, and the organization. For nurses working in emotionally charged environments, emotions are vital to the nursing profession. Effective emotion management is a fundamental competency in the nursing profession; the quality of patient care is directly affected by nurses' emotional well-being. Nurses must understand and recognize their own emotions and effectively manage their emotions in their working life so that they can understand and empathize with patients, recognize their emotions, empower them to express themselves, and support them in managing their emotions. Manager nurses also play a crucial role in the effective emotion management of nurses. They should be able to understand their emotions, understand the reasons behind their behaviors, and support them in acquiring emotional regulation and management skills. Nurses must understand and recognize their own emotions and effectively manage their emotions in their working life so that they can understand and empathize with patients, recognize their emotions, empower them to express themselves, and support them in managing their emotions.

In conclusion, it is considered important for manager nurses to provide opportunities for nurses to acquire and strengthen their emotion regulation and emotion management skills, to encourage them to organized training programs, also to provide training to nursing students during their student years to help them acquire and develop their emotion management skills.

Keywords: Emotions, Emotion Management, Nurses, Women.

1. Giriş

Duyguların; psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, felsefe, biyoloji gibi birçok disiplinlerce farklı yönleriyle ele alındığı, çok kapsamlı bir kavram olduğu belirtilmektedir (Atasoy, 2024; Kuşaklı ve Hüsmenoğlu, 2021). İnsan hayatında büyük öneme sahip olan duygular; bireyi etkileyerek olumlu ya da olumsuz davranışın ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Atasoy, 2024). Duygular, bir bireyin sağlıklı ve dengeli ilişkiler

kurabilmesinde en önemli etkenlerden biri olarak belirtilmektedir (Pelit ve ark., 2018). Duyguların insan hayatındaki en önemli katkısı, bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemesidir (Atasoy, 2024). Kendi duygularının farkında olan bireylerin, başkalarının duygularını daha kolayca anlayabildiği ve daha etkin, kaliteli iletişim kurabildiği belirtilmektedir (Yıldız, 2020). Bireylerin duyguları ile çevreye uyum sağlayabilmeleri ve ortaya çıkan duygularını yönetmeleri gerekmektedir (Atasoy, 2024).

Duyguları tanıma ve ifade etme yeteneği, duygu yönetimi kavramını ortaya koymaktadır. Duygu yönetimi; çeşitli durumlarda kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını tanımlama, anlama ve etkili bir şekilde düzenleme becerisi olarak belirtilmekte olup, duygu yönetiminin duygusal ve entelektüel gelişimi desteklediği de ifade edilmektedir (Queirós ve ark., 2021). Hoş olan ve hoş olmayan duygulara açıklık, bir duygunun faydasına dayanarak bilinçli olarak onunla etkileşime girme veya ondan uzaklaşma becerisi, kişinin ve başkalarının duygularını küçümsemeden veya vurgulamadan açık ve kararlı bir şekilde düzenleme becerisi ve olumsuz duygusal durumları azaltma ve olumlu olanları artırma becerisi gibi durumları içermektedir. Duyguları yönetme becerisi; duyguların farkında olunmasını, tanınmasını, duyguları yönlendirme ve onlara uyum sağlama becerisini içeren bir süreç olarak nitelendirilmektedir. (Sarrionandia ve ark., 2018; Tetik ve Akkaya, 2018). Başarılı bir duygu yönetimi, bireyler arasındaki etkili bir iletişim kurulabilmesinin, kişisel ve profesyonel performansın temelini oluşturmaktadır. Çünkü duygular çevresel adaptasyonu yönlendirmektedir ve algı, düşünme, karar verme, dil, inançlar, motivasyon, öğrenme, hafıza, davranışlar, tutumlar ve niyetler gibi bilişsel süreçleri etkilemektedir (Krikorian ve ark., 2012). İş yaşamında çalışanlardan duygularını yönetmeleri beklenmektedir (Atasoy, 2024). Duygularını iyi yöneten bir bireyin iş yaşamında moral ve motivasyonunu, performansını artırabildiği ifade edilmektedir (Atasoy, 2024). Çalışanların, insan olmanın gereği olarak, sahip olduğu pozitif ve negatif tüm duygular kurum içi iletişimi, performansı ve verimliliği direkt etkileyebilmektedir. Bu nedenle, yaşamın büyük bir kısmını çalışma ortamlarında geçiren çalışanların; hissettiklerinin farkında olmak, davranışlarının sebeplerini görebilmek, beklenti ve tutumlarını belirlemek, karar ve süreçlerde bu unsurları dikkate almak, yöneticilerin temel görevleri olarak belirtilmektedir (Sağlam ve Akın 2021).

Duygusal olarak yoğun ortamlarda çalışan hemşireler için duygular, hemşirelik mesleği için hayati önem taşımaktadır. Daha da önemlisi, duygular hasta bakım kararlarını ve profesyonel ilişkileri de etkileyebilmektedir (Talman et al., 2020). Etkili duygusal düzenleme, hemşirelik mesleğinde temel bir yetkinliktir. Hemşireler gibi sağlık profesyonelleri tarafından sağlanan hasta bakımının kalitesi, onların duygusal refahından doğrudan etkilenmektedir (Steven et al., 2023). Hemşirelerin çalışma ortamındaki duygusal süreçlerinin yönetimi sadece hastalarla olan ilişkilerle değil, aynı zamanda hasta yakınları, kendi meslektaşları, diğer sağlık personeli ve yöneticiler ile de ilişkili olabilmektedir. Bu karmaşık iletişim ve etkileşim sürecinin etkili bir şekilde sağlanmasında yönetici hemşireler önemli rol oynamaktadırlar (Doğan ve Ünsal, 2017).

2. Duygu Yönetimi, Duygu Yönetiminde Temel İlkeler ve Duygu Yönetimi Alanları

Duyguları tanıma ve ifade etme yeteneği, duygu yönetimi kavramını ortaya koymakta olup, duyguları yönetme becerisi ise öncelikle duyguların tanınmasını, duyguları yönlendirme ve onlara uyum sağlayabilme becerisini kapsayan bir süreç olarak nitelendirilmektedir (Tetik ve Akkaya, 2018). Duygu yönetimi, bireyin duygularının fakında olması, duygularını tanıması, duygularına uyum sağlayabilmek için duygusal iyi oluş yolunda duygularının üstesinden gelmesi ve bu doğrultuda belirli beceriler kazanmasına yardımcı olmayı içeren duygusal olgunluk olarak kabul edilmektedir (Kervancı, 2008; Töremen ve Çankaya, 2008).

Duyguları yönetme; kişilerin yaşamlarını önemli ölçüde etkileyen üzüntü, kaygı, stres, öfke, depresyon, panik gibi olumsuz duygularla birlikte mutluluk, sevinç, sevgi, sabır, haz vb. olumlu duyguları etkili bir şekilde nasıl yöneteceklerini öğrenmelerini sağlayabilmektedir (Kervancı, 2008; Töremen ve Çankaya, 2008). Duygu yönetimi davranışı, duygusal zeka becerilerinden biri olarak belirtilmektedir (Atasoy, 2024).

Duygu yönetiminin önemi giderek artmakta olup, pozitif duygusal sermaye (hoşgörü, iyimserlik, aidiyet, doyum, vb.), bireyler ve örgütler için önemli bir sosyal sermayeyi oluşturmaktadır. Sosyal yaşamda bireylerin ve kurumlar içerisinde çalışanların ve yöneticilerin; değişen koşullara ve örgüt yapılarına uyum sağlayabilmeleri, değişime ayak uydurabilmeleri, bulunduğu ortamdan memnuniyet duyabilmeleri, işine karşı duygusal aidiyet hissedebilmeleri ve çalışma ortamında duygusal doyum sağlayabilmeleri için duygularını iyi tanıyabilmeleri, duygularının davranışlarını nasıl etkileyebildiğini, duygularını ifade etme biçimlerini ve duygularını nasıl yönlendirebileceği konularında daha donanımlı olmalarını gerekli kılmaktadır.(Töremen ve Çankaya, 2008). Çalışanların ve yöneticilerin birbirlerine ve çalıştıkları kuruma yönelik pozitif duygular hissetmeleri ve olumlu beklentilere sahip olabilmeleri için bazı temel ilkelerin olması gerekmektedir. Bunlar;

- Dikkatli, etkin ve öğrenme amaçlı dinlemek,
- Fikirleri ve düşünceleri paylaşmak,
- Düşünerek yanıt vermek,
- İş birliği içinde hareket etmek,
- Önyargılı olmamak,
- Özel yeteneklerin gelişmesine fırsat sağlamak,
- Saygı göstermek ve genellikle destekleyici olmak,
- İnsanların düşüncelerini zorla değiştirmeye çalışmamak ve birbirlerinin ilgi ve beklentilerini tanımak olarak belirtilmektedir (Albrecht, 2006).

Bu temel ilkeleri uygulamak ve sürekli davranış haline getirmek, hem bireylerin hem de örgütlerin ya da kurumların olumlu bir tutum kazanmalarında önemli bir faktör olduğu ifade edilmektedir (Albrecht, 2006).

İşeri'nin öğretim elemanlarının duygu yönetimi yeterlikleri ile ilgili yaptığı bir araştırmada; araştırmaya katılan kadın katılımcıların duygu yönetiminde duyguları yönetme yeterlilikleri erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Kadın katılımcıların duygularını sözel olarak ifade edebilme, duyguları olduğu gibi gösterebilme, olumsuz bedensel tepkileri kontrol edebilme ve öfke yönetimi duyguları yönetme yeterlilikleri kadınlarda daha yüksek, olumsuz bedensel tepkilerle başa çıkma duyguları yönetme yeterliliklerinin ise erkeklerde daha yüksek, olduğu bulunmuştur (İşeri, 2019).

Duyguları etkin yönetebilmek için belirli özelliklere sahip olmak, duyguları geliştirebilmek ve etkili kullanabilmek çok önemli olmaktadır. Duygu yönetiminin alt alanları; öz denetim, öz bilinç, öz farkındalık, iletişim, sosyal beceriler ve empati olarak ifade edilmektedir (İşeri, 2019; Töremen ve Çankaya, 2008; Yaylacı, 2006). Öz denetim; bireyin duygularını kontrol edebilmesi, duygularını yönlendirebilmesi, duygusal tepkilerini mantıklı olarak yönetebilmesi ve kendi davranışları üzerinde otokontrol sahibi olabilmesi anlamına geldiği belirtilmektedir (Töremen ve Çankaya, 2008). Amerikan Psikoloji Derneği APA'nın Psikoloji Sözlüğü'nde öz bilinç, "kişinin kendi üzerine düşünebilmeyi ifade eden bir kişilik özelliği" olarak tanımlanmıştır (APA, 2020). Ayrıca; bireyin kendini bilmesi, duygularının farkında olabilmesi, zayıf ve pozitif yönlerini çok iyi bilmesi olarak da ifade edilmektedir (Töremen ve Çankaya, 2008). İletişim; açık iletişim kanallarını etkili kullanabilmeyi, iyimser bir bakış açısına sahip olabilmeyi, taleplere karşı motive edici ve destekleyici olabilmeyi ve eleştirmekten kaçınmayı içerdiği belirtilmektedir. Sosyal beceriler; yetenekleri sergileyebilmek, başka insanların da yeteneklerini önemsemek ve geliştirmeye çalışmak,

yeteneklerin geliştirilebilmesi için iş birliğine açık olmak ve ortak hedefler oluşturmak gibi yetileri içermektedir (Töremen ve Çankaya, 2008). Empati ise; bir kişinin kendisini bir başkasının yerine koyabilmesi, duygularını ve düşüncelerini önemsemesi ve davranışlarını anlayabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Ersoy ve Köşger, 2016; Töremen ve Çankaya, 2008).

3. Çalışma Hayatında Duygu Yönetimi

Bireylerin kendi duygularını tanıması, anlaması ve yönetebilmesi; çalışma ortamındaki ilişkilerini ve işinin kalitesini olumlu yönde etkilemesi açısından iş hayatında çok önemli olmaktadır (Goleman, 2011). Çalışma hayatında duyguların yönetimi; çalışanlar, yöneticiler ve örgütler/kurumlar için oldukça önemlidir (Atasoy, 2024). Duygu yönetiminin, örgütlerdeki ya da kurumlardaki bireylerin hissettikleri duyguları ifade etme ve kurum ya da örgütün sosyal ve kültürel normlarına uyumlu ve kurumsal beklentilere göre duyguları ifade etmeleri arasında bir denge sağlama sürecini içerdiği ifade edilmektedir (Kramer, 2022). Kurumsal ortamlarda duygu yönetimini anlamak için kurumsal deneyimlerdeki duyguların doğasını, kurumlarda sıklıkla incelenen farklı duygu türlerini ve duyguların ifade edilmesinin yönetimini etkileyen sosyal normları, sosyal normların veya beklentilerin nasıl öğrenildiğini ve duygu yönetiminin bireyler üzerindeki etkisini bilmek oldukça önemlidir (Kramer, 2022).

Çalışma hayatında ortaya çıkan duyguların, çalışanların performansından motivasyonuna kadar örgütsel süreçlere etki eden birçok konu ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir (Argon, 2015; Sağlam ve Akın 2021). Çalışanların duygularını nasıl yönettiğine dair dikkat, Arlie Hochschild'in 1983 tarihli kitabı, “The Managed Heart'ın” yayımlanmasıyla ön plana çıkmaktadır. Hochschild'in duygu yönetiminin içeriği ve süreci hakkındaki görüşleri, çalışanların iş yerlerinde kendi hareketlerini ve başkalarının duygularını nasıl yönettikleri üzerine birçok çalışmaya öncü olduğu belirtilmektedir (Wharton 2009). Profesyonel duygu yönetiminin, genel olarak kariyer başarısını da etkilediği ve çalışan, yönetici ve kurum için olumlu sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Kramer, 2022). Etkili duygu yönetiminin, kurumların ya da örgütlerin olumlu ve sağlıklı bir işleyiş düzeninde devam etmesinde bireysel ve yönetsel açıdan etkileri oldukça önemli olduğu ifade edilmektedir (Töremen ve Çankaya, 2008).

Drucker’ a göre kurumlarda ya da örgütlerde yönetim başarısını sağlayacak kişi yönetici olduğuna göre kurumsal ya da örgütsel yapı içerisinde duygu yönetiminin sağlanmasında da yöneticinin çok önemli bir role sahip olduğu belirtilmektedir (Duman, 2020; Sağlam ve Akın 2021). Kurumlarda ya da örgütlerde, bireyin karar almasında etkili olan ve davranışlarına yön vermesinde önemli bir yere sahip olan duyguların yönetilebilmesi de yöneticilerden beklenen beceriler arasında yer almakta olup (Güngör, 2019); yöneticilerin duyguları yönetebilme ve duyguları etkileme becerilerine sahip olmalarının gerektiği vurgulanmaktadır (Atasoy, 2024). Yöneticilerin; çalışanların hislerine duyarlı olması, duygularını anlaması ve duygularının nedenlerini öğrenmeye çalışması ve bu doğrultuda harekete geçmesi gibi olumlu duygu yönetimi, kurumsal ya da örgütsel bağlılığın ve çalışanların performansının artmasında çok önemli olduğu ifade edilmektedir (Atasoy, 2024). Örgütlerde olumlu duyguların hâkim olabilmesi için yöneticilerin adil olması, çalışanların fikirlerine ve görüşlerine önem verilmesi, empati duygusunun gerekli olduğu vurgulanmaktadır.(Sağlam ve Akın 2021).

4. Hemşirelik ve Duygu Yönetimi

Sağlıklı iletişim kurmak her meslekte önemli olduğu gibi kişiler arası etkileşimin ön planda olduğu hemşirelik mesleğinde de çok önemli olmaktadır (Sancar ve Aktaş, 2019).

Hemşireler sağlık bakım hizmeti sunarken, hastalarının duygularını anlaması ve ihtiyaçlarına duyarlı olması, hemşirelik bakımının etkin ve kaliteli sunulması açısından oldukça önemli olmaktadır (Çaka ve ark., 2018; Karasu ve ark., 2023). Hemşireler sağlık hizmeti sunarken pek çok duygu da deneyimlemektedir ve hastaların, hasta yakınlarının duygularını da yakından hissedebilmektedir. Bu duyguların farkında olmak, kişisel ve profesyonel performansı ve bakım kalitesini optimize etmede hayati önem taşımaktadır (Almeida ve ark., 2023). Hastaların yaşadığı korku, kaygı, çaresizlik, üzüntü, heyecan, sevinç, mutluluk, merak gibi olumlu ya da olumsuz pek çok duyguların sağlık profesyonelleri tarafından anlaşılabilmesini ve kendilerine yardımcı olunmasını beklemektedirler. Sağlık profesyonellerinin son derece nitelikli olmaları, optimum bakım kalitesi ve güvenlik algılarını korumak için uygun duygusal yönetim stratejileri benimsemeleri gerekmektedir (Almeida ve ark., 2023). Ayrıca hastaların hayatını kaybetmesi, ağır hastalık durumları gibi yaşanılan üzücü, stresli durumlar hemşirelerin kendi duygularını yönetme ihtiyacını da artırabilmektedir (Atasoy, 2024). Hemşireler bireysel olarak çalışma hayatında kendi duygularını anlayıp tanımalı ve bireysel duygu yönetimini etkin olarak gerçekleştirmeli ki hastaları da anlayıp empati kurup, onların duygularının farkına varıp, kendilerini ifade edebilmelerini sağlayıp onların duygularını yönetmelerine destek olabilmelidirler. Böylece daha kaliteli, etkin ve etkili sağlık bakım hizmeti sunulmasının sağlanmış olacağı düşünülmektedir. Çalışma yaşamında duygularını etkin yönetemeyen hemşirelerde dikkat eksikliği, onların performansında azalma ve hata yapmaları gibi durumlara sebep olabildiği belirtilmektedir (Atasoy, 2024). Bu tür olumsuz durumların önlenebilmesi için hemşireler kendi duygularını tanımalı, duygularının farkında olmalı ve duygularını etkin yönetebilme becerilerine sahip olmalı ve bu becerileri geliştirmek için girişimde bulunmaları gerektiği belirtilmektedir (Atasoy, 2024). Duyguları anlamak ve yönetmek, hemşirelikte temel bir beceri ve sağlık bakım hizmetinin profesyonel bir gereksinimi olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle, daha gelişmiş duygusal zekâya ve öz farkındalığı sahip hemşireler, özellikle bu duyguların uyandırdığı durumlarla başa çıkabildikleri için görevlerini daha iyi yerine getirmektedirler (Carvalho, 2013). Duygusal beceriler, hemşirenin refahını, meslektaşlarıyla ilişkilerini ve yaşam sonu hastalarına sağlanan bakımın teknik ve insani kalitesini etkilemektedir (Aroso ve ark., 2015). Hemşirelerin bir çalışan olarak kendi ve hastalarının duygu yönetimini etkin gerçekleştirebilmesi için de yönetici hemşireler tarafından duygu durumları fark edilmeli, duyguları tanınmalı, ön yargılı olmamalı, duygularını ifade edebilmelerine fırsat verilmeli, empati kurulmalı, davranışlarının sebepleri öğrenilerek destekleyici olunmalı ve duygu yönetimi becerilerinin geliştirilmesine fırsat verilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak duygu yönetimi kişinin sosyal yaşamında da çalışma hayatında da çok önemli olup; duygu yönetimini etkin gerçekleştirmesi için buna yönelik becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Bir hemşire hem bireysel hem de çalışan ve yönetici olarak etkin duygu yönetimini gerçekleştirebilmelidir. Hastaları, hasta yakınlarını anlayıp, onların hislerinin farkında olup, davranışlarının, eylemlerinin nedenleri öğrenip ve buna yönelik harekete geçmek hasta bakım kalitesinin artmasını da sağlayacaktır. Yönetici hemşireler, hemşirelerin duygu yönetimi becerilerinin kazanmasında ve geliştirmesinde yol gösterici, destekleyici ve güçlendirici olabilmelidir. Bu konuda;

- Yönetici hemşirelerin hemşirelere; öz farkındalık, öz denetim, öz bilinç, duygusal zeka, empati, iletişim gibi konularda hizmet içi eğitimler düzenlemesi ve hemşirelerin bu eğitimlere katılmasını teşvik etmesi,

- Özellikle kuruma yeni başlayan hemşirelere hasta iletişimi, duygu yönetimi ve duygusal emek davranışına yönelik eğitimler düzenlenerek hemşirelerin farkındalığının artırılması,
- Hemşirelik öğrencilerinin öğrencilik yıllarında duygusal boyutta güçlendirilmesi ve duygu yönetimi becerilerini kazanabilmesi için eğitimler verilmesi ve hemşirelik müfredat programında duygu yönetimine ilişkin konuların yer alması önerilebilir.

Kaynaklar

Albrecht, K. (2006). Sosyal Zekâ Başarının Yeni Bilimi (Çeviren: Selda GÖKTAN). İstanbul, Timaş Yayınları.

Almeida, M., Lobão, C., Coelho, A., Parola, V. (2023). Emotional management strategies in prehospital nurses: *A scoping review. Nurs. Rep.,* 13: 1524–1538. https://doi.org/10.3390/nursrep13040128

APA, (2020) American Psychological Association (APA) Dictionary of Psychology. Available from. https://dictionary.apa.org/self-consciousness (Erişim tarihi: 02.12.2025)

Argon, T. (2015). Öğretmenlerin sahip oldukları duygu durumlarını okul yöneticilerinin dikkate alıp almamalarına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15(1): 377-404.

Aroso, A., Andrade, D.D.C., Fernandes, A. (2015). Competência Emocional do Profissional de Saúde; Instituto Politécnico de Bragança: Bragança, Portugal.

Atasoy, I. (2024). Duygu Yönetimi. Hemşirelikte Örgütsel Davranış Güncel Yaklaşım ve Yönelimler (Editörler: Serap Altuntaş, Ayşe Çiçek Korkmaz, Arzu Kader Harmancı Seren), Akademisyen Kitabevi, Ankara, ss.117-126.

Carvalho, C.G. (2013). Importância Da Inteligência Emocional Para a Efetiva (Ação) de Uma Assistência de Enfermagem Mais Humanizada. Rev. Univ. Val. Do Rio Verde,10: 630–638.

Çaka Yalnızoğlu, S., Topal, S., Nemut, T., Çınar, N. (2018). Hemşirelik ve ebelik öğrencilerinde aleksitimi ile empati arasındaki ilişki. *Journal of Human Sciences*, 15:996–1005. doi:10.14687/jhs.v15i2.5285

Doğan, A., Ünsal, S. (2017). Duygusal emek: Hemşireler üzerine bir çalışma. *İş ve İnsan Dergisi,* 4(2): 113-126.

Duman, M. Ç. (2020). Yöneticilerin insan ilişkileri becerisi üzerine bir inceleme. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi,* 1(2): 23-45.

Ersoy, E., Köşger, F. (2016*).* Empati: Tanımı ve önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi,* 38(2): 9-17. doi: http://dx.doi.org/10.20515/otd.33993

Goleman, D. (2011). İş Başında Duygusal Zekâ. (Çev. H. Balkara). İstanbul: Varlık Yayınları

İşeri, B. (2019). Üniversite Öğretim Elemanlarının Duygu Yönetimi Yeterlikleri. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir.

Güngör, A. (2019). Okul Yöneticilerinin Duygu Yönetimi Yeterlilikleri ile Öğretmenlerin Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişki. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Uşak.

Karasu, F., Öztürk, Çopur E., Yavaş Çelik, M., Arpacı, R. (2023). The effect of emotion management training given to nursing students on alexithymia and self- consciousness. *YBH Dergisi*, 4(3): 197-216.

Kervancı, F. (2008). Büro Çalışanlarının Duygu Yönetimi Yeterlilik Düzeylerinin Geliştirilmesinde Duygu Yönetimi Eğitimi Programının Etkisi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kramer, M. (2022). Emotional Management. Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance (Editor: Ali Farazmand). Second Edition, Springer Nature, Switzerland.

Krikorian, A., Limonero, J.T., Maté, J. (2012). Suffering and distress at the end-of-life. *Psycho-Oncol*. 21:799–808. doi: 10.1002/pon.2087

Kuşaklı, B.Y., Hüsmenoğlu, M. (2021). Emotional labor and management of emotions in nursing. *Journal of Education and Research in Nursing,* 18(2): 216-219. doi:10.5152/jern.2021.97830

Pelit, E., Karaçor, M., Kılıç, İ. (2018). Duygusal zekânın iletişim becerilerine etkisi: Turizm öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1):85-107.

Queirós, M., Machado, M., Oliveira, D., Vigário, C., Veríssimo, M. F., Lamas, E. M., Lamas, E. R. . (2021). Emotional intelligence – challenges for the education promotion of the human well-being. *E-Journal of Intercultural Studies*, (8): 1-35. https://doi.org/10.34630/erei.vi8.4144

Sağlam, K., Akın A. (2021). Yöneticilerin duygu yönetimi davranışına ilişkin görüşlerinin bireysel ve örgütsel açıdan incelenmesi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 5(2): 375-396.

Sancar, B., Aktas, D. (2019). The relationship between levels of alexithymia and communication skills of nursing students. *Pak J Med Sci*., 35(2): 489–494. https://doi.org/10.12669/pjms.35.2.604

Sarrionandia, A.; Ramos-Díaz, E.; Fernández-Lasarte, O. (2018). Resilience as a mediator of emotional intelligence and perceived stress: A cross-country study. *Front. Psychol*., 9: 11. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02653

Steven,A., S. Rossi, N. Dasso, F. Napolitano, A. Grosso, S. Villa, G. Aleo, G. Catania, L. Sas so, M. Zanini, A. Bagnasco. (2023). A qualitative exploration of undergraduate nursing students ' experience of emotional safety for learning during their clinical practice. *Nurse Educ. Today*, 129:1-6. https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105673

Talman, K., M. Hupli, R. Rankin, J. Engblom, E. Haavisto. (2020). Emotional intelligence of nursing applicants and factors related to it: A cross-sectional study. *Nurse Educ. Today*, 85 https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.104271

Tetik, S., Akkaya, B. (2018). Üniversite gençlerinin duygu yönetimi becerileri üzerine bir araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(4):99-121.

Töremen, F., Çankaya, İ. (2008). Yönetimde etkili bir yaklaşım: Duygu yönetimi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi,* 1(1):33-47.

Wharton AS. 2009. The sociology of emotional labor. *Annual Review of Sociology* 35: 147–165. doi: 10.1146/annurev-soc-070308-115944

Yaylacı, Ö. G. (2006). Kariyer Yaşamında Duygusal Zekâ, İstanbul, Hayat Yayınları.

Yıldız B. (2020). Investigation the mediator role of sense of coherence in the relationship between self-differentiation and alexitymia in university students. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journa*l, 10(59): 603–616.

MODERN TOPLUMUN İKİ TEMEL DİNAMİĞİ: KADIN VE MEDYA

TWO FUNDAMENTAL DYNAMICS OF MODERN SOCIETY: WOMEN AND MEDIA

Dr.Av. Ensar LOKMANOĞLU,

[1] Dr.Öğr.Üyesi ,Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Sakarya, Türkiye / ORCID ID: 000-0002-1597-3433

Özet

Küreselleşmenin, teknolojik gelişmelerin ve iletişim ağlarının her geçen gün etkisini artırdığı toplumsal yaşamın kökten değiştiği modern dünyamızda medyanın sunduğu imkanlarla daha çok görünür hale gelen özel alan dışında kamusal alanda da güçlü bir aktör, toplumu ileriye taşıyan yaratıcı potansiyeli olan toplumların temel direklerinden biri kadın ve toplumun değerlerini, davranış biçimlerini değiştirmekte etkin olan geniş kitlelere ulaşarak popüler hale gelen medya toplumsal yapının iki temel dinamiği ile ortaya çıkmakla birlikte toplumsal dönüşümün öznesini kadın unsuru dönüşüm aracını ise medya oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın önemi toplumun iki temel dinamiği yuvayı dişi kuşun yaptığı deyim ile kadın ve modern toplumun gerek iletişimde ve gerekse enformasyonda önemli bir paylaşım aracı olan medyanın birbirini besleyerek doğru anlaşılarak kadın cinayetlerinin yaşanmadığı, kadının güçlendiği, toplumsal görünürlük kazandığı; medyanın bilinçli ve etik davranıldığı modern toplumun sosyal yapısını olumlu biçimlendirmektir.

İnsanın kendini ifade edebilmek adına kapsamlı iletişim yöntemlerinin kullandığı günümüzde özellikle toplumun sesi olma, toplumu bilgilendirme gibi toplum üzerinde güçlü görevleri üstlenen medyanın tıklanma ihtimalini yükseltmek arzusu ile rekabet içerinde olmadan profesyonelce kullanılması ev kadınlığı, güzellik, annelik gibi sıfatları ile ön planda tutulduğu ve üzerinde kurgulandığı kadınlarında medya mağduru olmadan kendilerini cinsiyet eşitsizliği ve benzeri olumsuz tavırlara karşı sosyal platformlarda ifade etmelerine kolaylık sağlamaktadır.

İnternetin hızına ulaşılmanın artık imkânsız olduğu teknik, ekonomik ve sosyolojik birçok değişimlerin yaşandığı medyanın gündelik hayatın vazgeçilmez gücünü gösterdiği 21.Yüzyıl'da kadın ve medya gibi iki temel dinamiğin birbirini tamamlayan yanlarından bahsederek kadınların modern çağda medyayı etkin bir şekilde kullanması toplumu olumlu yönde etkileyen bilinç ve dönüşümün oluşması için önemli bir etkendir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Medya, Kadın ve Medya, Sosyal Medya ve Şiddet

Abstract

In the modern world where globalization, technological developments and communication networks increase productivity day by day and social growth is taking place, apart from the

field that has become more visible with the opportunities offered by the media, women are also a strong player in the global arena, one of the main pillars of societies with competitive potential, and the media, which has become popular by reaching large masses and being effective in changing the shape of societies, has emerged with two basic dynamics, and the subject of women is the media.

The importance of this study is to positively shape the social structure of a modern society where femicides do not occur, women are empowered, and women gain social visibility, and the media, which is an important sharing tool in both communication and information, nourish each other correctly by understanding the two fundamental dynamics of society, as the female bird builds the nest. This way, the media is treated consciously and ethically.

In today's world where people use comprehensive communication methods to express themselves, the professional use of media, which undertakes powerful tasks on society such as being the voice of society and informing the society, with the desire to increase the likelihood of being clicked, without being in competition, makes it easier for women, who are foregrounded and fictionalized with titles such as housewifery, beauty, motherhood, to express themselves on social platforms against gender inequality and similar negative attitudes without being victims of the media.

In the 21st century, where it is no longer possible to reach the speed of the internet and where many technical, economic and sociological changes are taking place and media has shown its indispensable power in daily life, women and media are the two fundamental dynamics that complement each other. By talking about the complementary aspects of women and media, women's effective use of media in the modern age is an important factor in creating awareness and transformation that positively affects society.

Keywords: Women, Media, Women and Media, Social Media and Violence

Giriş

Bir toplumda bireyler arasında söz hakkının eşit olması o toplumun adalet gücünün yüksek olduğundan yola çıkarak (Kartal M. , 2023, s. 39), kadınların güçlenerek sosyal çevrelerini genişlettiklerini, etraflarınca taktir edildiklerini, diğer insanlara bir şeyler katıklarını, kendi fikirlerini uygulaya bildiklerini (Yıldırım, Smıth, 2024, s. 85) bütünsel olarak düşündüğümüzde bu süreçleri kadınların çağımızda yapabilmeleri için medya bilgisine sahip olmaları önem arz etmektedir.

İnsanların duygularını ve düşüncelerini özgürce açıklamalarına imkân sunmakla birlikte toplumda önemli bir role sahip yeni medya kadınlara önemli faydalar sağlamıştır (Zhangazıyeva, 2022, s. 18).

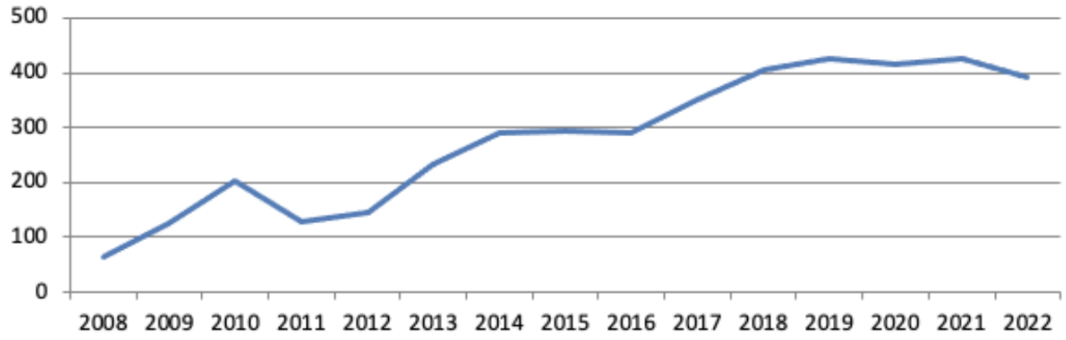
Kendine farkındalık oluşturmakla birlikte yayılımı sağlayacak bir nitelik kazandıran sosyal medyanın ulaştığı kitle, kitlenin ürettiği içerik bütünsel açıdan değerlendirildiğinde dijital medyanın günümüzde ne kadar etkin olduğu gözlemlenmektedir (Köse & Akyazı, 2020, s. 47).

Bir çeşit güç ilişkisi olarak nitelendirebileceğimiz kadın çıkarlarının erkek çıkarlarına bağlı olduğu ataerkil güç, biyolojik cinsel farklılıklara bağlı olarak sosyal farklılıklara dayandırılır. Dayandırılan bu olumsuz temelin yayın organını medya oluşturmaktadır (Oğuz & Şener, 2017, s. 451)

WHO(2002)'nun raporunda yer aldığı gibi her yıl yaklaşık 66.000 kadın cinsel ve fiziksel şiddet uğrayarak erkekler tarafından öldürülmektedir. Bu verinin dışında kadınların kahkaha

atamamaları, futbol oynayamamaları gibi toplumsal algılar kanın ev ve aile içerisinde konumlandırmasını amaçlayan önemli sorunlardandır. Türkiye'de 2008 yılı ile 2022 yılları arasında işlenen kadın cinayetlerin, gösteren aşağıdaki tabloda ki veriler dışında kadın cinayetlerinde öldürülen hiç değişmediği halde cinayetin adı kimi zaman namus cinayeti kimi zamanda töre cinayeti olarak değiştiğini, maktullerin ve faillerin eğitim seviyesinin düşük olduğunu ve kadın cinayetlerinin tartışma, kıskançlık ve aldatma şüphesi gibi nedenlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz (Ilgın & Karagül, 2023, s. 154-155-156).

Tablo 1: 2008-2022 Yılları Arası Türkiye'de Kadın Cinayetleri

Kaynak: (Ilgın & Karagül, 2023, s. 154)

Gündelik yaşamın inşa edilmesinde önemli bir role sahip kadınların çocuk bakımında, ev işlerinde harcadıkları zaman gündelik yaşamlarında önemli bir kısmı kapsamaktadır (Görünüş, 2025, s. 25).

Herkesin hayatında minnet duyduğu ve sevdiği bir kadının olmasının yanı sıra modern toplumlarda kadınlar kamusal alanlara dahil edilerek erkeklerle aralarında oluşan farkı her geçen gün azaltmışlardır (Aydemir, 2024, s. 1-23).

Geleneksel yaşam tarzından modern yaşam tarzına geçiş parametrelerinden olan kadın haklarının korunması bütün insanların yasa önünde eşit olmasını ve uluslararası standartlara uygun genel insan haklarını gerektirir (Zhangazıyeva, 2022, s. 1)

Ontolojik olarak kadın ve erkeğin eşit olduğu, dişilik ve erkeklik Yüce Yaratanın birer insanı olduğu aynı özden ve en güzel şekilde yaratılan insanın temel noktası 'insan' olmasıdır. Kuran'ı Kerim de kadın ve erkeğin farklı olmadığı *"O, sizi bir tek candan yaratmış, sonra ondan da eşini var etmiştir."* El-Zümer ayetiyle insanın aynı asıldan var olduğu belirtilerek birinin diğerinden üstün olmadığı bildirilmiştir (Yiğit, 2023, s. 178). Dünyaya yeni bir nesil getirmek gibi ulvi bir görevi üstlenen akıl ve zekâları ile bilinen kadınlar hakkında Peygamber efendimiz ''Kadın toplumun temelidir Kadının ilerlemesi toplumun ilerlemesidir.'' buyurmuştur (Şahaliyeva, 2023, s. 224).Ülkemiz özelinde Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınlara verdiği değer ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte hem sosyal alanda hem de iş aktif rol oynayarak erkeklerin hakim olduğu tüm alanlarda kendini göstererek Mustafa Kemal Atatürk'ün planladığı gibi başarıları ile takdir edilmelerini sağlamıştır (Bozbay, Ekmekci, 2023, s. 246).

1.Kadın:

Türk Dili Kurumunda (2025)*"Erişkin dişi insan; hatun, bayan, karı, analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, becerileri olan kişi"* olarak tanımlanmaktadır. Duyguları anlamada, dolaylı agresyon göstermede ve empati konusunda erkeklerden daha başarı olan

kadınların değersizleştirilmesi, ötelenmesi ve emeğinin görülmemesi (Kahraman, 2025, s. 15) toplumumuzun en önemli sorunlarından biridir. Kadının dönülmesinin, aşağılanmasının pek karşılaşılmadığı Türklerde kadın dendiğinde ailenin bereket kaynağı, çocukların anası, erkeğin yoldaşı olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı döneminde kadınların hem iktisadi alanda hem de kamusal alanda görünür olduğu söylenebilir (Kahraman, 2025, s. 22-23).

Ayrımcılığın devam etmesi karşısında Ortadoğu'da bulunan kadınlar hakları savunmak amacıyla sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Kaya, 2017, s. 569).

Güçlünün bilinçli olarak zayıf olana karşı uyguladığı eylem biçimi olan şiddetin medya yolu ile görünür hale gelmesi (Kahraman, 2025, s. 165), çağımızın önemli bir sorunu haleni gelmiştir.

Çocuklarının mutluluğu ve evin huzuru için çabalayan kadın şiddet olaylarına karşı olumsuz atmosfer oluşmaması için alttan almayı tercih etmektedir. Ancak bu durum çocukların büyümesi ve bu yaşanan olumsuz durumun kader olmadığı bilinci oluştuktan sonra kadınlar şiddete sebep olan eşlerine karşı dur deme gücünü elde edebilmektedirler (Kahraman, 2025, s. 171) .

Kadını cinsellikle bağdaştırarak "dişi" sıfatını verildiği tanımının dışında ataerkil toplumda, kendi başına var olması beklenemeyen birinin kızı veya karısı rolü almış varlık olmanın yanında erkeğe daima muhtaç görülmüştür. Hatta din, biyolojik, felsefe ve daha birçok bilimlerden yararlanılarak kadının yerinin ev olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Görünüş, 2025, s. 28).

Türk kadınının Ulusal Kurtuluş mücadelesinde üstlendiği cephanelik taşıma, örgütlenmeler, erkeklerden arda kalan islerin yapılması, eline silah alıp cepheye gitme ve benzeri bir çok kahramanlık yapma gibi rolleri olduğunu görmekteyiz (Yarıcı, Gürpınar, 2024, s. 1). Milleti oluşturmada kadının ne kadar etkili olduğunu bilen Atatürk çağdaş uygarlık düzeylerini yakalayabilmek için kadının toplumsal hayatta görünürlüğü arttırmıştır (Arslan, Bilgin, 2024, s. 73).

Kadın haklarına yönelik ulusal ve uluslararası iyileştirmeler, bireysel tercihler ve toplumsal yapının değişimiyle kadının toplumsal rolü de günümüzde değişmiştir. Şöyle ki kadınlar günümüzde daha geniş eğitim olanaklarına sahip olmakla birlikte iş gücüne katılım oranları da artmıştır (Kayan, 2025, s. 33).

Çok çeşitli haber içerikleri ile temsil edilen kadınlar medyada farklı konumlandırılmaktadır. Farklı iletişim türlerini değerlendirdiğimizde kadın medyada geleneksel cinsiyet rolü ile olarak gösterilmektedir (Zhangazıyeva, 2022, s. 13-16).

Kadınların aile içinde sadece ekonomik değil sosyal ve duygusal tercihler konusunda da etkin olduğunu gerek duygusal gerek ekonomik ve gerekse stratejik açılardan kadınların karar alma süreçlerinde etkili olduklarını modern aile yapılarında sadece uygulayıcı misyonu yerine planlayıcı ve yönlendirici vasıflarını da kazandıklarını söyleyebiliriz. Aile içerisinde farklı görüşler arasında köprü kurarak arabuluculuk rolü üstlendiğini de unutmamalıyız (Aydemir T. , 2025, s. 1-16-75).

2.Medya:

Yarattığı özgürlükçü ortam sebebiyle kitleleri etkileyerek sosyal topluluk oluşturmaya imkân sunan yeni medya (Köse & Akyazı, 2020, s. 49).

Dünyadaki gelişmelere paralel teknolojik gelişmelerle birlikte kitle iletişim araçlarının gerek gündemi sıcak tutması ve gerekse bilgi aktarmadaki etkinliği bütünsel açıdan değerlendirildiğinde önemli bir rol durumuna gelmiştir. Bu süreç bireylerin topluma karşı

kendini ifade edebilmelerine imkân sunan, dördüncü güç olarak nitelendirdiğimiz medya ile birlikte değişmektedir (Çoban E. M., 2019, s. 70-80-116).

Geçmişten günümüze varlığı sürdüren, her türlü bilginin kişilere gruplara aktarılması ile bilgilendirme yükümlülüğüne sahip görsel ve işitsel araçların tamamını içeren medya internetin ortaya çıkmasıyla kitle iletişim araçları ile insanlığın hizmetine sunulmuştur (Çoban S. , 2022, s. 49-51).

Toplumların siyasal yapısından kültürel yapısına kadar birçok alanda etkileme ve etkilenme özelliği ile rol oynayan medya geleneksel ve yeni medya olarak iki alt başlığa ayırabiliriz. "iletişim ortamı", "iletişim araçları" anlamına gelen medya kavramına daha geniş açısından baktığımızda kitle haberleşmesine olanak sağlayan her tür ortam biçimini kapsamaktadır. Tek yönlü iletişimin vücut bulduğu görüntü ve ses metin içeriğinde barındıran, halkı sadece tüketici olarak görebilen, sosyal medya öncesi üretilmiş, büyük kitlelere hitap edebilen, yayın maliyetinin oldukça düşük olduğu, her zaman için sonucun daha net olduğu geleneksel medya literatürde ana akım olarak geçmektedir. Çağın ilerleyişi ile birlikte teknoloji ile paralellik gösteren gelişmeler, medya içeriklerinin önemli boyutta değişimini gerek tarafların etkileşim içinde olması gerek kitlesizleştirme ve gerekse eş zamansız olabile özellikleri bütünsel olarak değerlendirdiğimizde "yeni" medya kavramı adı altında elektronik posta, video konferans, fiber optik altyapı vs iletişim teknolojilerinin kullanıldığı yeni bir iletişim alanın oluştuğunu görmekteyiz (Pala, 2017, s. 5-30)

Latince kökenli bir sözcük olan medya "yazı, ses ya da görüntü aracılığıyla iletişim kurmayı sağlayan yazılı basın elektronik basın, internet ortamı, telekomünikasyon cihazları, Ethernet, bilgisayar, kitap, fotoğraf, telefon, telgraf, multivizyon, video, kitap, uydu, cep telefonları gibi haberleşmeyi sağlayan iletişimi sağlayan araçların genel adıdır (Yeşildal, 2017, s. 21).

Gazete radyo televizyon gibi kitle iletişim araçları; geleneksel medya olarak tanımlanmaktadır (Muştu, 2022, s. 42). Bu iletişim araçları medyayı ortaya çıkarır. Metin ses görüntü öğelerinin bir veya daha fazlasını bulunduran bu ürünler, mesajları homojen olarak değerlendirerek yukarıdan aşağıya doğru iletmektedir.

2.1.Medyanın Türleri (Görsel ve İşitsel Medya)

2.1.1.Görsel Medya

Görsel Medya hareketli görüntü ve yayınlara verilen bu medya türü en yaygın olan araçlar televizyon ve sinema dır. Ayrıca bilgisayarlar, film ve televizyon izlemeye imkân veren taşınabilir bilgi iletişim teknolojileri de görsel medya türleri arasında sayılabilir. Ses, hareket, renk ve yazı içeren görüntüler bir araya getirilerek izleyiciye sunulur (Topçu, 2017, s. 44). Müzik de dahil edilerek izleyiciye sunulan bu türde herhangi bir çaba harcamadan, zihin yormadan içeriklerin takip edilmesi mümkündür. Kullanımdaki bu kolaylık daha çok tercih edilmeye zemin hazırlamaktadır. Görsel medyalardan en çok tercih edilen ise televizyonlardır.

Televizyon kullanımı haberciliğin önemli bir kısmını kaplamaktadır. Televizyonların temel amacı enformasyon dediğimiz haber v e bilgi akışı sağlamaktır. Ancak sunumlar toplumdaki olay ya da değerlere, sözde gündeme uyumlanarak izleyiciye ulaşmaktadır.

Televizyonlar izleyiciyi ekrana daha uzun süreli bağlayabilmek için canlandırma, müzik, hareketli görüntülerden faydalanmaktadır. Özellikle dramatize edilen unsurlar izliyecilerin daha fazla dikkatini çekmektedir. Görsel Medya da birbirine senkronize edilmiş , ses , ışık, dekor ,müzik ve kurguyla izleyiciye farklı bir dünya yaratılmaktadır.

2.1.2.İşitsel Medya

Medyanın bir başka türü işitsel medyadır. İşitsel medya denildiğinde akla gelen radyo yayıncılığıdır. Teknolojik gelişmeler ile birlikte farklı kanallardan radyo yayınlarına ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Radyo yayıncılığın en önemli yanı yayın maliyetlerinin düşük olmasıdır. Hem yayıncılar hem de dinleyiciler bu kolaylıktan faydalanma yolunu seçmektedirler.

Radyoların temel özellikleri arasında yer alan okuma yazma gereksinimine gerek duyulmaması bu yetiye sahip olmayanların bilgiye ulaşması açısından önemlidir. Radyoda bir konu yada yayının takibi dikkat gerektirmez. Herkese hitap etmesi açısından farklıdır. Kulağa hitap etmesi temel özeliğidir. Konuşma eksenli yayıncılık yapılmaktadır.

2.1.3.Basılı Medya

Yazılı metin ve sabit görsel materyallerin (fotoğraf, resim, çizim vb.) yer aldığı medya türüne basılı medya adı verilir (Bozpolat, 2019, s. 74). Gazete ve dergiler basılı medyanın en temel iki aracıdır. Bu iki yayın türü basın olarak da adlandırılmaktadır. Basılı medya denildiğinde daha çok bilgi verme ve haber yayma mantığıyla çalışmaktadır.

Basılı medya bilgi verme özelliğinin yanı sıra içerik ve kaynak oluşumunu desteklemesi bakımından arşivleme ye kolaylık sağlamaktadır. Yazılı metin özelliği belgeciliğin desteklenmesinde yadsınamaz niteliktedir.

Yazılı basın okuma bilgisine dayanır. Yorum ve düşünme ortamlarına olanak sağlar. Gazete ve dergilere sahip olma satın alma sistemine dayanır ve bireyler yayınları almak için temin edecekleri mekanlara gider. Bu açıdan bakıldığında ulaşımları için efor sarf edilmektedir. İnsanların düşünme ve bilgi edinme isteklerine hitap etmesi, insanların kendi gelişimleri doğrultusundaki içeriklerle karşı karşıya olması, algılamanın diğer organlara karşı daha kalıcı gerçekleşmesi, eleştiri ve yorumu mümkün kılması açısından tercihi daha cazip bir medya türüdür. Buradaki dezavantaj yazılı bilgideki yanlışlığın düzeltilmesinin(tezhip)zaman almasıdır.

Kitle iletişim araçları medyadaki bilgi açığını gidermektedirler. Enformasyon olarak tanımlanan bu fonksiyon medyanın başlıca fonksiyonlarındandır" Bilgi aktarımının olmadığı ortamlarda kitle iletişim araçlarının varlığından haberdar olmak olanaklı değildir (Canpolat, 2006, s. 57).

Twıtter, Facebook, İnstragam ve bunun gibi onlarca yeni mecranın katılımıyla gerek ticari reklamlarımızı- kurumsal iletişimimizi yönettiğimiz ve gerekse sosyal hayatımızda kullandığımız medyanın uygunsuz kullanımı bireysel hak ve özgürlükleri derinden etkilemektedir (Çiftçi, 2024)

Üç önemli unsuru bünyesinde barındıran magazin-medya ve adaleti; İlk olarak,

Medyada eğlence fonksiyonunun eğitim işlevinden daha ön plana geçmesi bu sebeptendir ki günümüzde haberlerin sunulma biçimleri yasal kurallar, süreçler yerine statü, kişilik vs. değerleri dikkate alan sunum tarzı hakim olmuştur.Örneğin Monica Lewinsky'ın meşhur mavi elbisesinin Başkan Clinton'un genetik materyali ile lekelendiğinin haberleri ile ilgili olarak New York Times tarafından olayın ayrıntılarına gönderme yaparak sadece 11 haber sunması yine 2005'teki Mıchael Jackson'ın taciz davası ile ilgili 317 haber yayınlayan Los Angeles Times yalnızca iki tanesini basmıştır.

İkinci unsur; medya çılgınlığıdır. Şöyle ki Michael Jackson duruşmasında NBC, CNN, CBS, Fox, Court Tv vs. kuruluşlar adliye binasının önünde yayın kuleleri oluşturmuş yine Ünlü Başketbolcu Kobe, Bryant'ın tecavüz suçlaması ile karşı karşıya kaldığında Colorado'da oluşturulan medya ofisleri haber kuruluşları arasında rekabetin bir kanıtıdır.

Üçüncü unsur ise meydana gelen hukuki olaylara tanıklık eden yaşanan yargı sürecini anlayan ve değerlendiren meraklı-dikkatli bir kamuoyunun varlığıdır.

Bahsettiğimiz bu üç dinamikle birlikte adalet ve hakkaniyet gibi öncelikler basının heyecan verici görselleri ve kişilik merkezli senaryolarına nazaran ikinci planda kalmıştır (Fox, Van Sickel, & Steiger, 2007, s. 1-7).

Kitle iletişim araçlarının halkın toplumsal gerçeklik algıları üzerindeki etkisini değerlendirdiğimizde insanların sosyal koşulları algılama biçimi üzerinde doğrudan etkisi olan Hipodermik iğne modeli, bireylerin bilgi ve cevaplar için medyaya baş vurduğu, sosyal inşacılık kavramına dayanan sınırlı etkiler modeli ve çeşitli sebeplerden dolayı haber programlarında ve hikâyelerde sınırlı ve oldukça öngörülebilir kişi, kuruluş veya bir diziyi konu alan gündem belirleme modellerinin hâkim olduğunu, kitle iletiş araçlarının görselleri halkın genel algısını etkilediğini ve zaman, drama, çatışma, olağan dışı unsurlar, öngörülemeyen unsurlar, ünlü isimler, görsel çekicilik, olaylar dan oluşan faktörler gazetecilerin ve medya kuruluşlarının haber değerlerini belirlemekte kullanıldığını söyleyebiliriz (Fox, Van Sickel, & Steiger, 2007, s. 8-11).

Adalet sistemi hakkında yurttaşların eğitilmesi, medyanın yayınları mahkemelerin mümkün olan en adil şekilde karar vermesini sağlayan kamu güvencesi, halkın hukuk sistemine olan güveninin artmasının sağlanması adalet sisteminin kapsamının genişletilmesinde önemli olan unsurlardır (Fox, Van Sickel, & Steiger, 2007, s. 14).

Gerek geleneksel ve gerekse yeni medyada yayınlanan, paylaşılan içeriklerde suç teşkil eden olumsuzluk içeren unsurların olduğu görülmektedir. Özellikle internet kullanımı ile sınırsız aktiviteyi içinde barındıran sosyal ağlar ile birlikte bir çok hukuki boşluklar meydana gelmiştir (Akpınar, 2017, s. 495)

Web 2.0 olarak nitelendirdiğimiz internetin tüketiciler tarafından yaygınlaşması bilgi akışında da yeniliklere sebep olmuştur. Özellikle yer ve zaman kavramına bağlı kalmadan çift taraflı veri paylaşılmasına imkân tanıyan sosyal medya sistemi kullanılabilinmektedir (Çoban S. , 2022, s. 51)

Kitle iletişim araçları, toplumdaki farklı güçlerin savaş alanını yansıtır. Şöyle ki kitle iletişim araçlarının bu çatışmadaki rolü gerek güçler arasındaki dengeyi ve gerekse çatışmayı aktarma biçimini etkiler. Bu sebepledir ki toplumdaki farklı çıkar gruplarının medya temsil ediliyor olması demokratik bir medya sistemi için önemlidir (Çoban E. M., 2019, s. 73)

Metropol şehirlerde başta olmak üzere dünyamızın en büyük zorluklarından birisi olan ve en basit hırsızdan organize kartellere kadar uzanan suçlar toplumlarımızda birçok biçimde meydana gelir bu yüzdendir ki devletler suçu önleme, öngörme ve etkili cezalandırma yöntemleri geliştirmektedirler. Günümüzde güçlü sosyal medya veri akışı ile insanların düşüncelerini, arzularını, bilgileri, paylaşımlarını ve tartışmalarını sosyal ağalara taşındığını oluşacak bu koşulların sosyal mevcudiyet ve aktivitelerle ilgili olduğunu değerlendirdiğimizde farklı suç türlerinin oluşması kaçınılmazdır. Örnek olarak aktif nüfusun olmadığı yerde hırsızlık gibi aktif nüfusun fazla olduğu yerlerde de zorla araç kaçırma olayının yaşanma ihtimalinin daha az olduğunu bu sosyal varlık ve aktivitelerin yerini günümüzde sosyal medyaya bıraktığını söyleyebiliriz (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 1-3).

Dijisosyal alan olarak nitelendirebileceğimiz dünyanın her yerinde her yaştan insan tarafından kullanılan sosyal medya platformlarından facebook, twitter ve ınstagram uygulamalarında en fazla işlenen suçların hakaret, özel hayatın gizliliğini ihlal, verilerin hukuka aykırı olarak elegeçirilmesi, tehdit ve dolandırıcılık olduğu tespit edilmiştir (Cihan & Yıldız, 2020, s. 147)

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler le özel hayatın ve mahremiyetin daha sıklıkla ihlal edildiği görmekteyiz (Çoban E. M., 2019, s. 82)

Kentsel bir ortamda sosyal varlığın vekili olarak sosyal medya ile belirli bir olayın meydana gelmesini çevre olarak tanımladığımız mekânsal koşulların ilgi çekici noktalar açısından, sosyal etkinlikler olarak tanımladığımız Twitter, Facebook, Foursquare vb. çoğrefi konumlu sosyal ağlardaki çevrimiçi etkinlikler ve olay gözlemi birleşerek çoğrafi bilgi sistemleri alanındaki güncel teknikleri kullanarak bunların bağımlılıklarını coğrafi – uzaysal bağlamada değerlendirmemize olanak tanımaktadır. (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 5)

Sosyal Medya verilerinin geniş potansiyeli suçun ortaya çıkmasını açıklamak için kullanıldığı gibi suç oranlarının ve gerçek tehdit durumlarına yönelik veri hesaplama, hazırlama ve analize yönelik metodlar kullanılabilir. Sıfır Şişirilmiş Poisson Regresyon, Twitter verilerinin kentsel ortamlardaki gerçek açıklayıcı değerinin değerlendirimesi için iyi bir hizmet sunarken, Çoğrefi Ağırlıklı Regresyon , mekânsal bağımlılıklar ve varyasyonlar hakkında kanıtlar sağlar (Johannes, Antal, & Dirk, 2014, s. 14)

3.Sosyal Medyada Şiddet

Kullanıcılarına ilgili, düşünce, enformasyon sağlayarak çevrimiçi araçların, web sitelerinin ve karşılıklı etkileşimin ortak terimi olarak tanımlanması ile birlikte temel taşlarını katılım ve paylaşımın oluşturduğu zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bireylerin kimlik ürettikleri, benliklerini sundukları bir ortam olan sosyal medya gelişen teknoloji ile yaşamımıza girmiştir (Eles, 2024, s. 3-5-14).

Her geçen gün hayatımızın bir parçası olan sosyal medya insanlar görünmezlik ve bilinmezliğin verdiği güvenle kendilerini farklı tanıtmalarına olduğundan bambaşka biri olarak göstermelerine imkân sunmuştur. Bu özgüvene bağlı olarak fiziksel şiddetten farklı olarak yeni bir şiddet türü olan sosyal medya şiddeti ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kapsamında değerlendirebileceğimiz uygulamaları e-posta grupları, Bloglar (günlükler) – Vloglar (video günlükler), Forumlar (Google groups, yahoo groups gibi), Kurumsal intranet (kurum içi ağ), Extranet (web sayfaları), Hızlı mesaj servisleri, Sosyal ağ siteleri (twitter, facebook, instagram vb) olarak sıralayabiliriz (Çınar, 2021, s. 37-38)

İletişimin gerçekleşmesini sağlayan araçlar kitle iletişim araçları olarak adlandırılmaktadır (Girgin, 2003). Duygu, düşünce ve isteklerin(mesajların) belli kanallarla (kitle iletişim araçları) bir kaynaktan (Gönderici) başka bir kaynağa (Hedef kitle ya da Alıcı)iletilmesi olarak tanımlanan bu süreç karmaşık bir yapıya sahiptir ve geribildirimler sürecin en önemli unsurlarıdır.

İletişim bireysel ve toplumsal fonksiyonlara sahiptir. Ayrıca sosyal sistem üzerinde de enformasyon, motivasyon, sosyalizasyon, eğitim, kültürel gelişme, tartışma, eğlence, entegrasyon gibi fonksiyonları yerine getirmektedir. Sosyalizasyon toplumsal bağımlılığı ve bilinci genel bilgi birikimini oluşturma (Çağlar, 2012, s. 7), bireylerin toplumsal yaşama uyum sağlaması ve güncel olay ya da durumlara aktif olarak katılımını sağlamaktır. Bu fonksiyonun yerine gelmesi iletişimin devamlılığı açısından önemlidir.

Medya ve siyaset kurumu arasındaki ilişkiyi ilgili kurumların gündemlerine göre değerlendirerek, kurumların birbirine olan etkisini belirleyen gündem belirleme teorisi (Güneş, 2014, s. 3) ile gündem oluşturma bütün bireylerde aynı şekilde tezahür etmeye bilmektedir (Güler İplikçi, 2015, s. 22). Bu sonuç medyanın gündemini kimin ya da kimlerin oluşturduğu tartışmasını ortaya çıkarmaktadır.

İnternet olarak nitelendirdiğimiz yeni medya ya da sosyal medya mecralarında da durum farklı değildir (Mutlu, 2019, s. 164). Etkileşim ve iletişim arttıkça kontrol ve denetimin

gerçekleşmesi giderek zorlaşmaktadır. Özellikle sanal alemlerde yaratılan kurmaca dünyalar ve yıkılmaya çalışılan gerçeklik algısı ile yaratılan yeni alanlar bireylerin sistemleri farkında olmadan benimsemesine aracı olmaktadır.

4.Kadın Ve Medya

Toplum üzerinde etkisi tartışılmaz olan medya da bazı kadın cinayetlerinin yansıtılma şekillerine baktığımızda kadınların medya mağduru durumuna geldiğini söyleyebiliriz söyle ki bu tür durumlarda suçlunun veya suçu ön planlana vermek yerine suça maruz kalan kadının ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Bu tür eril zihniyetten, cinsiyetçi bir yapıdan (Ilgın & Karagül, 2023, s. 157-158), uzak medya bilincinin oluşturulması günümüzde önem arz etmektedir.

Geleneksel iletişim araçlarına ulaşma imkanı olmayan, fikirlerini farklı coğrafyalara taşıma sürecinde kaynaklara sahip olmayanlar için fırsat alanı sağlayan sosyal medya kadının özgürleşmesine ve yaşam koşullarının iyileşmesi ve benzeri amaçlar için son derece uygundur (Kaya, 2017, s. 563-567).

Karar mekanizmalarında pek yeri olmayan, edilgen, bireysel tercihlerden uzak bir varlık olarak değerlendirilen kadına yönelik 19. yüzyıldan itibaren hakları kapsamında ciddi çalışmalar yapılsa da çok az sayıda kadının yaşamına dokunulmuştur. Şöyle ki eş olmanın, anne olmanın, üretken olmanın farkındalığına varmamış hepsinden öte kendi iradesine sahip olamamış bir bireyin nasıl sağlıklı düşünmesi beklenemezken bu olumsuz durumlarla karşı karşıya gelmiş bir kadının çağın gereklerine uygun hareket etmesi uzak bir ihtimaldir (Kahraman, 2025, s. 1). Bu sebepten dolayı özellikle medya aracılığı ile kadınların kendini geliştirmesine fırsat verilmelidir.

Zaman ve mekân kısıtlaması olmadan maliyet tasarrufu sağlayarak geniş kitlelere hızlı erişim sağlama imkânı sunan dijital teknolojilerin bir parçası medya platformları dezavantajlı grupların güçlenme stratejileri oluşturma süreçlerinde olanak sunmaktadır (Yıldırım, Smıth, 2024, s. 1). Şöyle ki ekonomik, toplumsal ve siyasi olarak engellemeye maruz kalan kadınların yaşadıkları olumsuzlukları müzakere edebildikleri, tartışa bildikleri, güçsüz olmadıklarının farkına varması ve hepsinden önemlisi her çıkmazlarında bilgi edinmelerine olanak sağlayan seslerini duyuran medyanın önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan hayatında önemli bir yer edinen internetin etkisi ile gündelik hayatımızda Twitter, Facebook, YouTube ve benzeri sosyal medya uygulamaları daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Fiziksel dünya ile arasında keskin sınırlar bulunmayan sosyal medya bireylerin ve grupların birbiri ile ilişki içinde olmasını sağlamakla birlikte kolayca örgütlenmelerine imkân sağlar. Kullanıcıların kendi ürettikleri içeriklerle özgürce kendilerini ifade ettikleri sosyal medyada iletişim kitleseldir (Kayhan, 2023, s. 68-71).

Sıradan bir kitle iletişim aracı olmanın dışında sosyal medya çok yönlü bir aygıt görevi üstlenmiştir (Turan, 2019, s. 27).

2017 yılında kadınların uğramış oldukları cinsel taciz ve saldırı olaylarına karşı seslerini yükseltmek amacıyla internetten üzerinden Aktris Alyssa Milano'nun #Metoo başlıklı tweet ile başlayan kadın hareketinin küresel bir etki yarattığından yola çıkarak (Eles, 2024, s. 31), medyanın internet ve gelişen dijital teknoloji ile kamusal alanı etkileme gücünden bahsedebiliriz.

Sonuç:

Medyada sunulan kadına yönelik şiddet haberlerinin topluma verdiği zararlarından detaylı bahsedildiği, magazinden uzak tamamen toplumun faydaları ön plana çıkarıldı programların yapılması kadına yönelik şiddete karşı bilinç ve farkındalığının oluşmasına etki oluşturacaktır.

Özellikle kadınlara yönelik eleştiri sınırlarını geçen sataşma, tehdit ve online tacize varan söylemlere karşı kadınların korunması için dijital eğitimler alması

Kadın eğitimin artması ile şiddet oranın ters ilişkide (Kahraman, 2025, s. 81), olduğunu gözlemleyen araştırmalar ışığında kadınlara yönelik sürekli güncel eğitim programlarının verilmesi yerinde olacaktır.

Erkeklerden daha çok mesai harcayan kadınların yaptıklarının değer görmemesi, alınacak kararlarda onların fikirlerinin alınmaması, işlerinin küçümsenmemesi gibi konulardan şikayetçi olmalarının yansıra evin temizliğinden, yemek yapımından, çocukların okula bırakılmasından, alışveriş yapılmasından yolculuk hazırlıklarından ve benzeri bir çok işerde kadınların doğrudan emeği olmasına rağmen erkekler tarafından ne yapıyorsun bütün gün evde oturuyorsun gibi sözleri işitmeleri yıpratıcı olmaktadır (Kahraman, 2025, s. 193-198).

Kadına yönelik şiddet başta olmak üzere kadın hakları karşı yapılan tüm olumsuz eylemler sadece kadınların değil tüm toplumun temel sorunudur. Bu temel sorun ancak medya da gerek metinsel olarak ve gerekse görsel olarak içerikler oluşturarak farkındalığın arttırılması ile daha etkin sonuçlar alınacağı düşülmektedir (Durmuş, Eyigün, & Toprak, 2024, s. 21).

Aktif bir fert olarak tanımlayacağımız kadınların haklarını daha iyi öğrene bilmesi için medyada içerik üretilmesi hatta bunun devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Merkezi ve yerel yönetimler başta olmak üzere kadın ile ilgili çalışma yapan tüm kuruluşların kadın haklarını dijital bilgilendirme platformlarından ücretsiz olarak kamu yararı gözeterek yeni medyanın tüm unsurlarında sunulması kadınların hakları noktasında bilinçlenmeleri için zemin oluşturacaktır.

Medya kullanımı sırasında kadınların cinsiyetçi istismar, baskı ve zorbalık gibi toplumsal sorunlarla karşılaşmaması için özellikle gerçek dünyadan uzaklaşma, eğlenme alanı olarak görülen sosyal medyanın kullanımı hakkında eğitim alması yerinde olacaktır.

Kadınların 21. Yüzyılda cinsiyet rolleri, sosyal yaşamda dada fazla yük almaları, cinsiyet temelli iş bölümü, mobbing, ayrımcılık ve benzeri bir çok olumsuzluklarla karşılaştığını (Aygün, 2025, s. 80) bütünsel açıdan değerlendirdiğimizde kadınların medyada bilinçli olarak varlığı daha adil ve eşitlikçi bir toplumun oluşması için bir başlangıç olacaktır.

Kadınların eğitilmesi, farkındalıklarının arttırılmasında ve özgürleşmesinde önemli bir yere sahip olduğu medyanın bilinçli kullanılması için halk eğitim merkezlerinde kadın okulları açılarak burada medya okur yazarlığı derslerinin verilmesi yerinde olacaktır.

Kaynaklar

Adıgüzel, Y., Yılmaz, M. M., & Uybadın, A. (2022). Türkiye'de İletişim Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Tarihsel Bir İnceleme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, s. 1-46.

Akpınar, M. R. (2017). İslam Hukuku Açısından Sosyal Medya . *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 493-509.

Aksu, O. (2018). İsyan ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler . *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, s. 153-159.

Aksungur, G. (2018). Türkçe Öğretmenlerinin Sınıf İçi Etkili İletişim Becerileri Algılarının İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Alçay, U. (2009). Farklı Okul Türlerinde Görev Yapan Yönetici Ve Öğretmenlerin Empatik Beceriler Açısından Karşılaştırılması (İstanbul İli Kartal İlçesi Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Arslan, Bilgin, F. (2024). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimin Öncü Kadınları: Emine Semiye, Halide Nusret, Şukufe Nihal Üzerine Bir Değerlendirme. *2nd Internatıonal Turkıc And World Women's Studıes Congress.* Baku, Azerbaijan: Baku Girls University.

Aslan, M. M. (2018). Halkla İlişkilerde İletişim Politikaları . *Socıal Scıence Studıes Journal* , s. 3757-3762.

Aydemir, H. (2024). Yaşlı Kadın Anlatımlarında "Kadınlık" İnşası: Zor Hayatın Kadınları(Muş ili Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Aydemir, T. (2025). Tatil Yeri Seçiminde Ailede Kadının Rolü . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Aygün, E. B. (2025). Kadınların Boşanma Deneyimi: Çalışan ve Çalışmayan Kadınların Boşanma Deneyimi Üzerine Bir Araştırma . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensttitüsü .

Babacan, M. E. (2015). Yeni Medya Bağlamında Toplumsal Hareketler ve Yeni İnsanın Karakter Analizi . *Cyprus Internatıonal Universıty* , s. 295-307.

Bakan, Z. (2021). Meslek Liselerindeki Öğretmenlerin İş Doyumunun Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Bağcılar İlçesi Örneği . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . İstanbul: İstanbul Esenyurt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Balta, E. (2019). Sosyal Medya Bağımlılığının Orta Öğretim İkinci Kademe Öğrencileri Arasındaki Nedenleri, Eğitsel, Bilişsel Sonuçları(Sivas Merkez İlçe Örneği). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Batmaz, V. (2005). *Medyaya Düşman Yetiştiriyorum* . İstanbul: Karakutu Yayınları .

Bozbay, Ekmekci, E. (2023). Cumhuriyet Sonrası Kadınların İş Hayatındaki İlk Temsilcileri . *Internatıonal Congress On Turkıc And World Women* (s. 1-275). Turkestan, Kazakhstan : Turkistan Governorship and Farab Library Journal of Turkich World Women Studies.

Bozpolat, Ş. S. (2019). Quentin Tarantino Film Afişlerinde Şiddet Olgusu Ve Afişlerin Semiyotik İncelemesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İzmir: Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Resim-İş Öğretmenliği Programı .

Canpolat, A. (2006). Elazığ'ın Kanal E Ve Kanal 23 Televizyonlarının Şehir İnsanının Gündemlerini Tayinindeki Rolü . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Cihan, M., & Yıldız, S. (2020). Sosyal Medya Aracılığı İle İşlenen Suçlar: Facebook, Twıtter ve Instagram Örneği . *Kırıkkale Ünivers,tesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 135-150.

Çınar, Ö. (2021). Sosyal Medyada Şiddet. *Journal of Management Theory and Practices Research*.

Çar, G. (2023). Uzaktan Eğitim Sürecinde Sınıf Öğretmenlerinin Aşırı İletişim Yükü Düzeylerinin İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çağlar, B. (2012). Yazılı Basında Reklamların Kullanımı: Gazete Reklamları Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme. *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Erzurum : Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çiftçi, U. (2024, 01 06). *Sosyal Medya ve Suç* . Demokrat Kocaeli : https://demokratkocaeli.com/makale/8389758/ugras-ciftci/sosyal-medya-ve-suc adresinden alındı

Çoban, E. M. (2019). Kamusal Alan ve Sivil Toplum Tartışmasında Medyaya Sosyolojik Bir Bakış: "Müge Anlı İle Tatlı Sert" Örneği . *Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi* . Kütahya : Kütahya Dumlupınar Üniversitei Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çoban, S. (2022). Medya ve Müziğin Suç ve Suçluluğa Etkisi . *Adli Bilimler ve Suç Araştırma Dergisi* , s. 49-63.

Çolak, A. (2012). İlköğretim Okullarında Toplam Kalite Yöntemi Uygulamalarına İlişkin İl Eğitim Denetmenlerinin Algıları (Diyarbakır İli Örneği). *Yyayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .

Öztürk, B., & Erkul, H. (2023). İnsan Hakları Açısından Çocuk Suçluluğu Üzerine Nitel Bir Araştırma . *TroyAcademy* , s. 262-295.

Demirtaş, F. (2021). Birinci Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinin Grafik Tasarım Öğe Ve İlkeleri Bakımından İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Durmuş, K., Eyigün, M. B., & Toprak, S. (2024). Kadın Cinayetleri İle Sosyal Medya Etkileşimi: Türkiye'de X Platformu Trend Listeleri Üzerine Bir Çalışma . *Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri dergisi* , 14-22.

Eker, A. (2016). Medyada Temsilin Olanaksızlığı: Foucault Perspektifinden Bir İnceleme . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Eles, F. (2024). Sosyal Medyada Kadına Yönelik Linç Kültürü: Twıtter (X) Örneği . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Bolu : Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Fox, R. L., Van Sickel, R. W., & Steiger, T. L. (2007). *Tabloid Justice: Criminal Justice in an Age of Media Frenzy* . Boulder: Lynne Rıenner.

Görünüş, E. (2025). Taşra'da Kadın Olmak: Van'ın Kenar Mahllelerinde Kadınların Gündelik Yaşam Pratikleri . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Van : Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Güdüm, S. (2014). Yeni Medya Reklamcılığında Değişen Kontrol Metodları Ve Siber-Propaganda. *Yayınlanmamış Doktora Çalışması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Güler İplikçi, H. (2015). İletişimde Temel Modeller Ve Kitle İletişim Modelleri . *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi* , s. 15-25.

Gümrükçüoğlu, S. (2011). Kur'an'da İletişim Dili . *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Gün Çınğı, T., & Suğur, N. (2020). Korku, Duyarsızlaşma ve Eleştirel Okuma; Terör Mağdurlarının Gözünden Medyada Terör. *Journal of Economy Culture and Society* , s. 47-63.

Güneş, A. (2014). Gündem Belirleme JTeorisi Bağlamında 30Mart 2014 Yerel Seçimlerinin Basında Sunumu: AKP Ve CHP Örneği . *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, s. 1-15.

Güngör Kırçıl, A. (2009). Türkiye'de Medya, Suç Ve Ahlaki Panik İlişkisi . *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Gürcüoğlu, M. F. (2007). Demokratikleşme Sürecine Katkı Sağlayan Bir Araç Olarak Yerel Basının, Yerel Yönetim Meclisleri Bağlamında Kamuoyu Bilgilendirme Düzeyi . *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Geçimli, A. (2007). Örgütsel Davranış Biçimi Olarak İletişim. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Karaman: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Genel, M. G. (2010). Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Almanya'daki Türk Medyasının, Almanya'da Yaşayan Türklerin Siyasal Tercihleri Üzerine Etkisi. *Yayınlanmamış Doktora Çalışması* . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Girgin, A. (2003). *Yazılı basında haber ve habercilik etik'i.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Harputlu, İ. (2015). Dini Tutum Ve Özgecilik İlişkisi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Ilgın, H. Ö., & Karagül, D. (2023). Medya Ve Kadın Cinayetleri; Çanakkale Yerel Medya Örneği . *İletişim Çalışmaları Dergisi* , 149-188.

İrge, N. F. (2011). Medya ve Siyasal Toplumsallaşma-Demokrasi İlişkisi. M. Yağbasan, & G. Çetindağ Süme içinde, *Medya Ve Etik Sempozyumu* . Elazığ: Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Johannes, B., Antal, R., & Dirk, N. (2014). Crime Mapping through Geo-Spatial Social Media Activity. *Thirty Fifth International Conference on Information Systems*, s. 1.

Köse, S. B., & Akyazı, E. (2020). Kadın Cinayetlerinin Alternatif Medyadaki Algısı. *İletişim Çalışmaları Dergisi* , 47-64.

Kılıç, E. P. (2016). Türkiye'de Basın İşletmeciliğinin Finansal Yapısı: Sorular Ve Yol Açtığı Sonuçlar . *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

ka ba fii. (2024, 10 07). *Temel İletişim Modelleri* . kaba fii: https://kabafii.com/temel-iletisim-modelleri-4732 adresinden alındı

Kahraman, F. Z. (2025). Türk Toplumunda Kadın Algısının Oluşumunda Kadının Rolü . *Yayınlanmamış Doktora Çalışması* . Isparta : Süleyman Demirel Üniversitesi .

Kartal, M. (2016). Gençlik Kampı Program Sorumlularının İletişim Ve Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Malatya: İnönü Üniversitesi Ve Anakara Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı .

Kartal, M. (2023). 18. Yüzyıl Osmanlı Ayıntab'ında Görülen Evlilliklerden Kadının Söz Hakkının Değerlendirilmesi . *Internatıonal Congress On Tukıc And World Women* (s. 1-275). Turkestan, Kazakhstan: Turkistan Governorship and Farab Library Journal of Turkich World Women Studies.

Kaya, Ş. (2017). Kadın Ve Sosyal Medya . *Gaziantep Üniversity Jornal of Social Sciences* , s. 563-576.

Kayan, N. (2025). Evli Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Algısı Korumacı Ve Düşmanca Cinsiyetçiliğin Kadına Yönelik Şiddet Davranışlarıyla İlişkisi: Erzincan Öerneği . *Yayınlanmamış Yükksek Lisans Tezi* . Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitei Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Kayhan, K. A. (2023). Sosyal Medyada Kadın Düşmanlığı: "Kezban" Örneği . *Yayınlanmamış Doktora Tezi* . İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Keser, A. (2017). Sosyal Medya Siyaset İlişkisi Sosyal Medyanın Siyasal Katılıma Etkisi Üzerine Bir Araştırma . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Ardahan: Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Kopan, K. (2010). Bsının Gündem Belirleme İşlevi Üzerine Ampirik Bir Çalışma; Yazılı Basının 2009 Yerel Seçimlerine Bakışının Değerlendirilmesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Mammadov, V. (2019). Medya, Sanat Ve Dil Üçgeni: Eurovision Şarkı Yarışmasında Ortak Kültürün Oylama Davranışına Etkisi (1998-2016). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Sakarya : Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Manacıoğlu, K. (2022). Dijital Çağda Pazarlama İletişimi Etiği Üzerine Bir Değerlendirme. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 52-66.

Mora, N. (2008). Medya, toplum ve haber kaynağı olarak sembolik seçkinler . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* , s. 1-25.

Muştu, H. (2022). Dijital Şiddetin Şidedete Maruz Kalan Kadınlar Bağlamında İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Mutlu, Y. (2019). Sosyal Medya, Kimlik Ve Mahremiyet: Geç Ergen Grupların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Elazığ Örneğinde İncelenmesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Naser Al-Hashımı, M. M. (2022). Uyuşturucu Bağımlılığının Toplum Güvenliğiyle İlişkisi: Iraklı Çoukla Örneği . *Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi* . İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü .

Nuran, M. B. (2015). Geleneksel Medya Ve Yeni Medya Etkileşiminin Gezi Parkı Gösterileri Bağlamında İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . İstanbul : Beykent Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Ong, W., Luhmann, N., Williams, R., Althusser, L., & Gerbner, G. (2011). *Kadife Karanlık* . İstanbul : Sun Yayınevi.

Oğuz, G., & Şener, N. (2017). Kadına Yönelik Şiddet Ve Medya Olarak Televizyon Reklamları . *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 451-458.

Pala, C. (2017). Medya Okuryazarlığı: Kavramlar ve Kuramlar . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Erzurum : Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Proaktif Psikoloji. (2024, 10 08). *Şiddet Nedir, Şiddet Türleri Nelerdir?* Proaktif Psikoloji : https://proaktifpsikoloji.com/siddet-nedir-siddet-turleri-nelerdir/ adresinden alındı

Sönmez, M. (2016). İletişim Ve Mutluluk İlişkisi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Sosyal Bilimler . (2024, 10 08). *Sosyal Bilimler* . Suç ve Suçluluk Üzerine Sosyolojik Teoriler : https://www.sosyalbilimler.org/suc-ve-sucluluk-uzerine-sosyolojik-teoriler-ceviri/ adresinden alındı

Şahaliyeva, M. (2023). Kadın Ve Edebiyat(Güney Azerbaycan Şairlerinin Eserlerinde Kadına Yeni Bir Bakış). *Internatıonal Congress On Turkıc And World Women* (s. 1-275). Turkestan, Kazakhstan: Turkistan Governorship and Farab Library Journal of Turkich World Women Studies.

Türk Dil Kurumu . (2025). *Kadın* . Türk Dil Kurumu : https://sozluk.gov.tr adresinden alındı

Türk, K. C. (2020). Yeni Medyanın Kamuoyu Oluşumu Ve Toplumsal Olaylar Üzerindeki Güçü . *Smac Journal* , s. 181-210.

Topçu, F. (2017). Küştürel Küreselleşme Ve Televizyon . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Turan, T. (2019). Kadın Cinayetlerinin Medyadaki Yansımaları Üzerine Söylem Analizi (Özgecan Aslan- Münevver Karabulut Cinayetleri). *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Anabilim Dalı .

Uçan, B. (2015). Düşünme Aracı Olarak Karikatür: Teknoloji Proje Üreticileri İçin Karikatür Tabanlı Uygulamalar . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Uzun, T. (2015). Okul Müdürlerinin İletişim Becerileri İle Öğretmenleri Genel Ve Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Giresun İli Örneği). *Yayınlanmamış Doktora Çalışması* . Erzurum : Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .

Uğurlu, E. G. (2010). Yeni İletişim Teknolojilerinde Etkileşimlilik Ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Etkileşimli İletişim Ortamları Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi . *Yayınlanmamış Doktora Çalışması* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Vurucu, İ. (2024, 10 08). *Milli Strateji Araştırma Kurulu*. Etno-Kültürel Farklılıklar ve Suç Davranışı: https://millidusunce.com/misak/etno-kulturel-farkliliklar-ve-suc-davranisi/ adresinden alındı

Yıldırım, E. (2008). Çocuk Ve Televizyon Şiddet: 5 Yaşındaki Çocukların Anne-Babalarının Televizyondaki Şiddetin Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Görüşleri . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .

Yıldırım, Smıth, A. (2024). Kadın Güçlenmesi Bağlamında Sosyal Medya: Instagram'da Kadın Girişimciler. *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Yarıcı, Gürpınar, E. (2024). Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin Feminist Okuması: Kahraman Olarak Kadın, Asker Olarak Kadı, Anne Olark Kadın. *Yayınlanmaış yükske Lisans Tezi*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları.* Ankara: Dipnot Yayınları .

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları Egemen Ve Eleştirel Yaklaşımlar.* Ankara: Dipnot Yayınevi .

Yaylagül, L. (2021). *Kitle İletişim Kuramları .* Dipnot Yayınları.

Yeşildal, G. (2017). Hazır Giyim Ürünlerinin Sosyal Medya Üzerinden Satın Alınmasında Tüketici Algısının Rolü (Instagram Örneği). *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Yiğit, E. (2023). Geleneksel Ve Din Arasına Sıkışmış Müslüman Kadın Kimliği . *Internatıonal Congress On Turkıc And World Women* (s. 1-275). Turkestan, Kazakhstan: Turkistan Governorship and Farab Library Journal of Turkich World Women Studies.

Zhangazıyeva, M. (2022). Kazakistan'da Kadın Hareketi Ve Sosyal Medya . *Yayınlanmamış Yükske Lisans Tezi* . Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

20. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNDE KADIN EKONOMİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ: SÜKÛFE NİHAL

THE TRANSFORMATION OF WOMEN'S ECONOMY IN 20TH-CENTURY TURKIYE: SÜKÛFE NİHAL

Münevver ŞEHİTOĞLU,
[1] Doktora Öğrencisi, Zürih Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Zürih, İsviçre / ORCID ID: 0000-0001-8069-2120.

Özet

Bu makale, erken Cumhuriyet Türkiye'sinin öncü kadın entelektüellerinden Sükûfe Nihal'in (1896–1973) sosyo-ekonomik düşüncesini, özellikle bakım kavramını kadınların modern ulus inşa sürecindeki katkısını açıklayan bir araç olarak nasıl yeniden çerçevelediğini incelemektedir. Joan W. Scott'ın (1986) toplumsal cinsiyet tarihi yaklaşımından hareketle çalışma, Sükûfe Nihal'i kadın rollerini ulusal modernleşme bağlamında yeniden yorumlayan etkin bir özne olarak ele alır. Nancy Folbre'nin (1994) feminist ekonomi perspektifi ise bakım emeğini görünmez bir aile içi faaliyetten ziyade toplumsal refahı mümkün kılan temel bir ekonomik kaynak olarak kavramsallaştırır. Bu kuramsal çerçeve, Sükûfe Nihal'in kadınların ücretsiz, dayanışmacı ve üretken emeğini hem geç Osmanlı hayırseverlik gelenekleri hem de erken Cumhuriyet yurttaşlık idealleri içinde yeni bir anlam dünyasına yerleştirdiğini göstermektedir. Kadınların refah, eğitim ve toplumsal dayanışmadaki rollerini yalnızca ahlaki yükümlülükler olarak değil, aynı zamanda yeni Cumhuriyet'in sosyo-ekonomik temellerinin merkezi bir parçası olarak nasıl öngördüğünü göstermektedir.

Makale, kadınların modernleşme, ulusal kimlik ve bakım emeği söylemlerini nasıl şekillendirdiklerini ortaya koyarak toplumsal cinsiyet tarihi ve feminist ekonomi literatürüne özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomi, Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet Tarihi, Kadın Failliği.

Abstract

This article examines the socio-economic thought of Sükûfe Nihal (1896–1973), one of the pioneering women intellectuals of early Republican Turkey, with a particular focus on how she reframed the notion of care as a central component of women's contribution to nation-building. Drawing on Joan W. Scott's (1986) gender history framework, the study positions Sükûfe Nihal as an active agent who reinterpreted women's roles within the ideological and social transformations of the new Republic. In parallel, Nancy Folbre's (1994) feminist economics approach informs the analysis by conceptualising care not as a private, invisible duty but as a vital economic and social resource that sustains collective well-being. Within this theoretical framework, the article demonstrates how Sükûfe Nihal located women's unpaid, solidaristic, and productive labour within both late Ottoman philanthropic traditions and the civic responsibilities promoted by the early Republican regime. Her writings portray women's involvement in welfare, education, and social solidarity not merely as moral obligations but as foundational to the socio-economic fabric of the emerging nation. By highlighting how women shaped discourses on modernisation, national identity, and care work, the article contributes to scholarship in gender history and feminist economics.

Keywords: Socioeconomics, Women's Labor, Gender History, Women's Agency.

DOĞUM ORANININ İŞGÜCÜ VE EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF BIRTH RATE ON THE LABOR FORCE AND THE ECONOMY

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi Oğuzeli MYO Oğuzeli/Gaziantep,
ORCID ID: 0000-0003-3346-3530

Özet

İşgücü, bir ülkede emek arzını insan sayısı bakımından ifade eden bir kavramdır. Başka bir ifade ile işgücü, bir ülkedeki nüfusun ekonomik faaliyete katılan kısmını göstermekte olup, 14-65 yaş arlığında olan ve kazanç getirici bir işte çalışanların toplamıdır. Bir ülkede yeteri kadar (o ülke ihtiyacını görecek) işgücünün oluşabilmesi için, o ülkede doğum oranının da yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Bir ülkede nüfusun kendini yenileme oranı 2,1 iken, bu oran ülkemizde her geçen yıl düşmektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de nüfus artış hızı 1,48 düzeyindedir. Doğum oranı, bir ülkenin ekonomik büyümesi, iş gücü piyasası, sosyal güvenlik sistemi ve kamu harcamaları üzerinde doğrudan etkiler yaratan önemli bir demografik göstergedir. Bu çalışmada, doğum oranındaki değişimlerin ekonomik dinamikler üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri incelenmiştir. Türkiye ve dünya örneklerinden yararlanılarak, düşük ve yüksek doğum oranlarının ekonomik sürdürülebilirlik üzerindeki sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışma, ikincil verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çalışmanın en önemli sonucu, gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de her geçen yıl doğum oranının düşmekte olduğu gözlenmiştir. Bu durum gelecekte ekonomik faaliyetleri devam ettirecek işgücü açığına neden olacaktır. Dolaysıyla bu konuda yetkililerin acilen tedbir almaları önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğum oranı, İşgücü, Ekonomi.

Abstract

The labor force is a concept that expresses the labor supply in a country in terms of the number of people. In other words, the labor force represents the portion of a country's population participating in economic activity and is the total of those between the ages of 14 and 65 who are gainfully employed. For a country to have a sufficient workforce (to meet its needs), a sufficient birth rate is also required. While the population renewal rate in a country is 2.1, this rate is decreasing annually in our country. According to TÜİK (Turkish Statistical Institute) data, Turkey's population growth rate is 1.48. The birth rate is a key demographic indicator that directly impacts a country's economic growth, labor market, social security system, and public expenditures. This study examines the short- and long-term effects of changes in the birth rate on economic dynamics. Using examples from Turkey and the world, the consequences of low and high birth rates on economic sustainability are evaluated. The study was prepared using secondary data. The most important conclusion of the study is that the birth rate is decreasing annually in developed countries and Turkey. This situation will create a labor shortage that will sustain economic activity in the future. Therefore, it is crucial that authorities take immediate action.

Keywords: Birth rate, Labor force, Economy

1. GİRİŞ

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği yalnızca üretim, sermaye birikimi veya teknolojik gelişmelerle değil, aynı zamanda nüfus dinamikleriyle de yakından ilişkilidir. Nüfus artış hızının belirleyici unsuru olan doğum oranı, ülkelerin demografik yapısını ve dolayısıyla ekonomik planlamalarını doğrudan etkiler. Özellikle gelişmiş ülkelerde doğurganlığın azalması, yaşlanan nüfus yapısına bağlı olarak iş gücü arzının daralmasına ve sosyal güvenlik sisteminin zayıflamasına neden olmaktadır. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde yüksek doğum oranı, eğitim ve istihdam politikalarında ciddi baskılar oluşturabilmektedir (Bloom, Canning & Fink, 2011). Bu çalışmada doğum oranının işgücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınmış olup, her geçen yıl azalan doğurganlık oranının ortaya çıkaracağı sorunlar ortaya konulmuştur. Ayrıca bu sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.

2. DOĞUM ORANININ İŞGÜCÜ VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doğum oranı ile ekonomik büyüme arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Kısa vadede yüksek doğum oranı, bağımlı nüfus oranını artırarak kişi başına düşen gelirin azalmasına yol açabilir. Ancak uzun vadede bu nüfus genç iş gücüne dönüşerek ekonomik üretkenliği artırabilir (Becker, 1992). Örneğin, Asya Kaplanları olarak bilinen Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi ülkelerde 1960'lardan itibaren doğum oranının düşürülmesi, eğitim yatırımlarıyla birleşerek ekonomik verimliliğin artmasını sağlamıştır. Bu durum "demografik fırsat penceresi"[3] kavramıyla açıklanır (Lee & Mason, 2010).

2.1. Düşük Doğum Oranının Ekonomik Sonuçları

Gelişmiş ekonomilerde doğum oranlarının düşmesi, yaşlı nüfus oranının artmasına neden olmaktadır. Bu durumun başlıca ekonomik sonuçları şunlardır:

- **İşgücü Açığı:** Genç nüfusun azalması, üretim sektörlerinde nitelikli iş gücü sıkıntısına yol açmaktadır.
- **Sosyal Güvenlik Baskısı:** Emekli nüfusun artmasıyla birlikte emeklilik ve sağlık harcamaları yükselmekte, aktif çalışanların üzerindeki vergi yükü artmaktadır.
- **Tüketim Harcamalarının Azalması:** Yaşlı nüfusun tüketim eğilimi düşük olduğundan iç talep zayıflamakta, bu da büyüme oranlarını olumsuz etkileyebilmektedir (United Nations, 2022).

Japonya örneğinde olduğu gibi, düşük doğurganlık oranı (kadın başına ortalama 1,3 çocuk) uzun vadede ekonomik durgunluğa ve iş gücü dengesizliğine neden olmuştur (OECD, 2021).

2.2. Yüksek Doğum Oranının Ekonomik Etkileri

Yüksek doğum oranı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde farklı ekonomik sorunlara yol açmaktadır:

- **Eğitim ve Sağlık Yükü:** Kamu kaynakları hızla artan çocuk nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanabilir.

[3]: *Çalışma çağındaki nüfusun, genç ve yaşlı nüfusun toplamından fazla olduğu döneme "demografik fırsat penceresi" denilmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği belli bir süre (30-40 yıl kadar) devam etmesidir. Demografik fırsat penceresi kalkınma açısından önemlidir.*

- **İşsizlik ve Gelir Dağılımı Sorunları:** Hızla büyüyen genç nüfus, yeterli istihdam olanakları bulamadığında işsizlik oranları artar.
- **Kadınların İşgücüne Katılımı:** Yüksek doğurganlık oranı, kadınların işgücüne katılımını sınırlandırarak ekonomik büyüme potansiyelini azaltabilir (World Bank, 2020).

Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren doğum oranında gözlenen düşüşe rağmen, genç nüfus oranı hâlâ Avrupa ortalamasının üzerindedir. Bu durum, Türkiye'ye bir demografik fırsat sunarken aynı zamanda nitelikli eğitim ve istihdam politikalarının önemini artırmaktadır.

3.TÜRKİYE'DE DOĞUM ORANLARINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye'de 2001-2024 yılları arasında doğumla ilgili bazı temel göstergeler Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre bir kadının doğurganlık döneminde doğurabileceği ortalama çocuk sayısı (Toplam Doğurganlık Hızı: TFR) 2001 yılında 2,38 çocuk iken, bu sayı her geçen yıl düşerek, 2024 yılana gelindiğinde 1,48 çocuk olarak gerçekleşmiştir. Bu sayı, nüfusu yenileme düzeyinin (2,1) çok altındadır. Öte yandan bin nüfus başına doğum sayısı (Kaba Doğum Hızı: CBR) 2001 yılında 20,3 doğum iken bu sayı her geçen yıl düşüş göstererek, 2024 yılında 11,0 doğum olmuştur. Grafik 1'de ise bu düşüş yıllar itibari le bariz bir şekilde görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de yıllar itibarıyla doğumla ilgili bazı temel göstergeler (2001-2024)

Yıl	Bir kadının doğurganlık döneminde doğurabileceği ortalama çocuk sayısı (Toplam Doğurganlık Hızı, TFR*)	Bin nüfus başına doğum sayısı (Kaba Doğum Hızı, CBR**)
2001	2,38 çocuk	20,3 doğum/1000 nüfus
2015	2,16 çocuk	11,9 doğum/1000 nüfus
2022	1,63 çocuk	12,2 doğum/1000 nüfus
2023	1,51 çocuk	11,2 doğum/1000 nüfus
2024	1,48 çocuk	11,0 doğum/1000 nüfus

Kaynak: TÜİK
*: TFR: Toplam doğurganlık hızı = Bir kadının ömrü boyunca doğurması beklenen ortalama çocuk sayısı (15–49 yaş).
**:CBR: Kaba doğum hızı = Yıl içinde bin nüfusa düşen canlı doğum sayısı (doğum/1.000 kişi).

Grafik 1. Türkiye'nin Kaba Doğum Hızı (2000–2023)

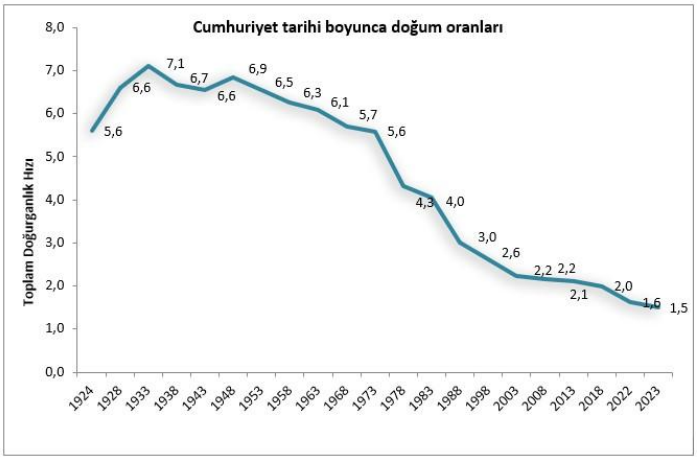
Tablo 2'de ise Türkiye'de toplam doğurganlık hızı 1980 yılında 4,45 çocuk iken, 2024 yılına gelindiğinde bu sayı 3 kat azalarak 1,48'e gerilemiştir. 1980-1995 yılları arasında Türkiye'de kaba doğum hızı ile ilgili veri bulunmamaktadır. 2000 yılında 21,6 olan kaba doğum hızı, 2024 yılına gelindiğinde 11,0'e gerilemiş gözükmektedir. Özetle söylemek gerekirse bu verilerden hareketle hem toplam doğurganlık hızı hem de kaba doğum hızı ülkemizde her geçen yıl azalmaktadır.

Tablo 2. Türkiye'de yıllar itibarıyla doğumla ilgili bazı temel göstergeler (1980-2024)

Yıl	TFR-Toplam Doğurganlık Hızı (çocuk/kadın)	CBR-Kaba Doğum Hızı (doğum/1000)
1980	4.45	—
1985	3.78	—
1990	3.11	—
1995	2.57	—
2000	2.53	21.6
2001	2.38	20.3.
2005	2.12	18.2
2010	2.08	16.0
2015	2.16	11.9
2016	2.11	16.2
2017	2.08	—
2018	2.00	—
2019	1.89	14.4
2020	1.77	13.4.
2021	1.71	12.9
2022	1.63	12.2
2023	1.51	11.2
2024	**1.48**	**11.0**

Kaynak: TÜİK, World Bank / World Development Indicators ve FRED / St. Louis Fed; ayrıca bazı güncel rakamlar için Anadolu Ajansı ve resmi TÜİK bültenleri, Vikipedi.

Grafik 2. Türkiye'de Cumhuriyet tarihi boyunca doğum oranları (1924-2023)

Kaynak: https://www.google.com/search, 2025

Grafik 2'de Cumhuriyet tarihi boyunca (1924-2023) Türkiye'de doğum oranlarının seyri görülmektedir. Buna göre 1933 yılından sonra (1943 yılı hariç) ülkemizde doğum oranları sürekli bir düşüş göstermektedir.

4.DÜNYADA DOĞUM ORANLARINDAKİ GELİŞMELER

Dünya nüfus artış oranı yıllar itibarıyla (1950-2023) Tablo 3'de verilmiştir. Buna göre 1950 yılında dünya nüfus artış hızı %1,73 iken, bu oran 2023 yılına gelindiğinde %0,90'a gerilemiştir. Yani, dünya genelinde de nüfus artış hızında bariz bir şekilde bir gerileme gözlenmektedir. Tablo 3'deki Dünya nüfus artış hızı ile ilgili veriler farklı kaynaklardan elde edilmiştir.

Tablo 3. Dünyada yıllar itibarıyla doğum oranları (1950-2023)

Yıl	Dünya Nüfus Artış Oranı (%)	Yıl	Dünya Nüfus Artış Oranı (%)
1950	**1,73**	**2005**	1,25
1960	**2,00**	**2010**	1,20
1970	2,09	**2015**	1,18
1971	2,13 %	**2020**	0,98
1980	1,75 %	**2021**	0,83
1990	1,74 %	**2022**	0,87
1995	1,51 %	**2023**	0,90
2000	1,32 %	**2024**	?

Kaynak: Vikipedi+2World Bank Open Data+2, IndexMundi, Macrotrends+1

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğum oranı, ekonominin hem bugünkü hem de gelecekteki yapısını şekillendiren kritik bir değişkendir. Düşük doğurganlık oranı uzun vadede işgücü ve büyüme sorunlarına yol açarken, yüksek doğurganlık oranı kısa vadede eğitim, sağlık ve istihdam üzerinde baskı yaratmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin demografik yapılarına uygun, dengeli doğum oranını hedefleyen sosyal ve ekonomik politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Türkiye açısından bakıldığında, nüfusu yenileme doğurganlık seviyesi korunarak eğitim ve istihdam kalitesinin artırılması, uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirlik için en uygun stratejidir.

Ekonomik istikrar açısından ideal doğum oranı, hem genç nüfusun işgücü piyasasına sağlıklı katılımını hem de yaşlı nüfusun sosyal güvenlik sistemine aşırı yük olmamasını sağlayan denge düzeyidir. Bu dengeyi sağlamak için ülkeler farklı politikalar uygulamaktadır:

- **Aile Dostu Politikalar:** Avrupa'da doğurganlık oranını artırmak için kreş desteği, doğum izni ve vergi indirimleri gibi teşvikler uygulanmaktadır. Bu tür uygulamaların

nüfusu yenileme düzeyini yakalamak için ülkemizde de yapılması önem arz etmektedir.

- **Eğitim ve Kadın İstihdamı:** Kadınların hem eğitimde hem de işgücünde aktif yer alması, doğum oranı ile ekonomik verimlilik arasındaki dengeyi güçlendirmektedir. Eğitim, işgücünü nitelikli hale getirmek için önemlidir. Öte yandan kadın istihdamını arttırmak için çalışmalar yapılırken, çalışan kadınlara da doğum öncesi ve sonrası kolaylıklar getirilmelidir.
- **Göç Politikaları:** Düşük doğum oranına sahip ülkeler, genç işgücü açığını kapatmak için kontrollü göç politikaları izlemektedir (IMF, 2023). Şayet bugünden gerekli tedbirler alınmaz ise, Türkiye içi de kontrollü göç politikası uygulaması kaçınılmaz hale gelecektir.
- **Güvenlik:** Türkiye'de nüfusu yenileme düzeyinde doğum olmaz ise, ülke savunmasını yapmak için çok yakın zamanda kadınların da zorunluk askerlik yapmaları kaçınılmaz olacaktır. Genç nüfus sadece istihdam için değil, ülke güvenliği açsından da önem arz etmektedir.
- 20 Kasım 2025 tarihinde Aile ve Kültür-Sanat Sempozyumu'nda konuşan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ***"Toplam doğurganlık oranı nüfusun kendisini yenileme seviyesinin altında gerçekleşiyor. TÜİK'in açıkladığı verilere göre, geçtiğimiz yıl ölçülen toplam doğurganlık hızı 1,48. Şu anda bir felaketi yaşıyoruz. Bu oran nüfusun kendisini yenileme düzeyi olan 2,10 bandının çok altında. Geleceğimiz açısından alarm zilleri hem de çok yüksek sesle çalıyor. Bu ülkenin istikbalini düşünen hiç kimse buna kayıtsız kalamaz"*** diyerek, konunu önemine parmak basmaktadır.

Kaynakça

- Becker, G. S. (1992). *Fertility and the Economy*. Journal of Population Economics, 5(3), 185–201.
- Bloom, D. E., Canning, D., & Fink, G. (2011). *Implications of Population Aging for Economic Growth*. Oxford Review of Economic Policy, 26(4), 583–612.
- International Monetary Fund (IMF). (2023). *World Economic Outlook: Demographic Shifts and Global Growth*. Washington, DC: IMF Publications.
- Lee, R., & Mason, A. (2010). *Fertility, Human Capital, and Economic Growth over the Demographic Transition*. European Journal of Population, 26(2), 159–182.
- OECD. (2021). *Demographic Trends and Economic Challenges in Japan*. Paris: OECD Publishing.
- TÜİK, Bültenler.
- United Nations. (2022). *World Population Prospects 2022*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.
- https://www.google.com/search, 2025
- World Bank Open Data, Farklı yılllar.
- World Bank. (2020). *Population Growth and Economic Development: Global Trends*. Washington, DC: World Bank Group.

THE VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE TURKISH VERSION OF THE DOMESTIC VIOLENCE SCALE DURING THE PANDEMIC PERIOD*

PANDEMİ DÖNEMİNDE AİLE-İÇİ ŞİDDET ÖLÇEĞİ' NİN TÜRÇE GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

Vahit ÇİFTÇİ[1]
[1] Specialist Nurse, Erzurum City Hospital, University of Health Sciences, Erzurum, Türkiye ORCID ID: 0000-0002-4220-1607.

Aslı SİS ÇELİK[2]
[2] Professor, Atatürk University, Faculty of Nursing, Department of Obstetrics and Gynecology Nursing, Erzurum, Türkiye. ORCID ID: 0000-0002-3597-7167

Abstract
The aim of the study was to adapt the Domestic Violence during the Pandemic Period Scale into Turkish and test its validity and reliability for Turkish society. This methodological study was conducted in Turkey between February 1 and October 19, 2022. The sample of the study consisted of 354 women who were aged over 18, married and literate, living in Turkey, and who agreed to participate in the study. The "Descriptive Characteristics Form", "Turkish Version of the Domestic Violence in the Pandemic Period Scale", and "Domestic Violence Against Women Scale" were used to collect the study data. It was determined in the internal consistency analysis of the scale that the Cronbach's Alpha Coefficient was 0.945, the item-total score correlations varied between 0.563 and 0.804, and no items were removed from the scale. The correlation value of the test-retest that was performed to test the invariance of the scale with respect to time was found to be 0.905, and a statistically significant relationship was detected between the two applications ($p<0.001$). The "Domestic Violence Against Women Scale" was used for the reliability of the parallel form that was used to determine the equivalence of the scale. The correlation value between the two scales was $r=0.726$ and a statistically significant relationship was detected in this respect ($p<0.001$). As a result of the Explanatory Factor Analysis made to determine the construct validity of the scale, it was found that it had a 3-factor structure and factor loads were in the appropriate range (0.548-0.794). As a result of the Confirmatory Factor Analysis, it was found that the 3-factor structure of the scale was valid and the model-data fit was at an acceptable level. The Turkish version of the Domestic Violence during the Pandemic Period Scale was found to be a valid and reliable measurement tool.
Keywords: Covid-19, validity, reliability, nursing, Domestic Violence Scale During Pandemic, violence
Özet
Bu çalışmanın amacı, "Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması ve Türk toplumu için geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesidir. Metodolojik türdeki bu araştırma, 1 Şubat – 19 Ekim 2022 tarihleri arasında Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini, Türkiye'de yaşayan, 18 yaş üzeri, evli, okuryazar ve çalışmaya katılmayı kabul eden toplam 354 kadın oluşturmuştur. Veri toplama

* This study was accepted as a master's thesis by Atatürk University Institute of Health Sciences in 2022. This study was supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordinatorship with project number TYL-2022-10705.

aracı olarak “Tanımlayıcı Özellikler Formu”, “Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği’nin Türkçe Formu” ve “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı analizinde Cronbach alfa katsayısı 0.945 olarak bulunmuş, madde-toplam puan korelasyonlarının 0.563 ile 0.804 arasında değiştiği tespit edilmiş ve hiçbir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Ölçeğin zamana göre değişmezliğini değerlendirmek için yapılan test-tekrar test analizinde korelasyon katsayısı 0.905 olarak saptanmış ve iki uygulama arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<0.001$). Paralel form güvenirliğini belirlemek amacıyla kullanılan “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Belirleme Ölçeği” ile yapılan analiz sonucunda iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısının $r=0.726$ olduğu ve bu ilişkinin de istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu tespit edilmiştir ($p<0.001$). Ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek üzere gerçekleştirilen Açımlayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre, ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve faktör yüklerinin 0.548 ile 0.794 arasında değiştiği belirlenmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi bulguları ise bu üç faktörlü yapının doğrulandığını ve model-veri uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği’nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, geçerlilik, güvenilirlik, hemşirelik, Pandemi Döneminde Ev İçi Şiddet Ölçeği, şiddet

Giriş

Covid-19, 2020 yılında hızla tüm dünyaya yayılmış ve 11 Mart 2020’de pandemi ilan edilmiştir (TC Sağlık Bakanlığı,2022; Aslan 2020). Salgının hızlı yayılımı küresel düzeyde endişeye yol açmış; DSÖ sosyal mesafe, maske ve hijyen gibi önlemler önermiştir. 142'den fazla ülkede Evde-Kal politikaları uygulanmıştır (Agüero, 2021). Bu kısıtlamalar, kadınların şiddet uygulayan eşle daha fazla zaman geçirmesine, sosyal izolasyona, ekonomik zorluklara ve sağlık hizmetlerine erişimde sorunlara yol açmış; sonuç olarak pandemi döneminde aile içi şiddet oranlarında dünya genelinde artış görülmüştür (Bradbury- Jones and Isham, 2020; Ünal ve ark., 2020). Bu durum “çifte salgın” olarak tanımlanmaktadır (Abuhamad 2021).

Türkiye’de yapılan bir araştırmada pandemi sürecinde kadına yönelik şiddetin %27.8 arttığı bildirilmiştir (Sünbüloğlu, 2020). İngiltere’de yardım hattı çağrıları %25, ABD’de aile içi şiddet başvuruları %10.2 artmıştır. Fransa’da ilk haftalarda şiddet %32; Arjantin, Brezilya ve Kolombiya’da sırasıyla %60, %18 ve %25 artmıştır. Avustralya’da internet üzerinden yapılan başvurular %75’e varmıştır (Leslie and Wilson, 2020). Birleşmiş Milletler de birçok ülkede ev içi şiddet bildirimlerinin arttığını raporlamıştır (European Institute for Gender Equality, 2020; Un Women, 2020). Ancak bildirilmeyen vakalar nedeniyle bu oranların buzdağının görünen kısmı olduğu belirtilmektedir (Wilson ve ark., 2020).

Artan şiddet nedeniyle DSÖ, Mart ayında ülkelere yönelik öneriler içeren bir rapor yayımlamıştır (WHO, 2020). Avrupa Konseyi de benzer şekilde üye ülkelerde şiddetin arttığını bildirerek İstanbul Sözleşmesi’nin uygulanmasına dair önerilerde bulunmuştur (Council of Europe, 2022)

Türkiye’de kadına yönelik şiddeti ölçen çeşitli ölçekler bulunsa da pandemi koşullarına özgü bir ölçüm aracı bulunmamaktadır. Bu nedenle Gheshlagh ve ark. tarafından 2021 yılında İran’da geliştirilen “The Domestic Violence during Quarantine Scale” adlı ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması önem taşımaktadır (Gheshlagh ve ark. 2021).

Çalışmanın amacı: Bu ölçeği Türkçe’ye uyarlayarak Türk toplumunda geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olup olmadığını değerlendirmektir.

Araştırma soruları

• Ölçek, Türkiye'deki kadınların pandemi döneminde yaşadığı aile içi şiddeti belirlemede geçerli midir?
• Ölçek, Türkiye'deki kadınların pandemi döneminde yaşadığı aile içi şiddeti belirlemede güvenilir midir?

Yöntem

Metodolojik türde olan araştırma 1 Şubat-19 Ekim 2022 tarihleri arasında Türkiye' de sosyal medya platformlarında yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan 18 yaş üstü evli kadınlar oluşturmuştur. Bir ölçeğin başka bir kültüre uyarlanmasında, ölçek madde sayısının en az 5-10 katı büyüklüğünde bir gruba ulaşılması gerekmektedir. Bu araştırmada, ölçek madde sayısı 17'dir. Araştırmanın örneklemini, sosyal medya platformlarından kartopu yöntemi ile ulaşılan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 354 evli kadın oluşturmuştur.
Örnekleme alınma kriterleri;

- Türkiye'de yaşıyor olmak,
- Okuryazar olmak,
- 18 yaş üstü ve evli olmak,
- Akıllı telefonu olmak,
- Sosyal medya kullanıyor olmak.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında "Tanıtıcı Özellikler Formu", "Pandemi Döneminde Aile içi Şiddet Ölçeğinin Türkçe Formu" ve paralel formların güvenirliği analizi için "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Belirleme Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler, Google formlar aracılığı ile dijital ortamda oluşturulan online anket formu ile toplanmıştır. Facebook, instagram ve diğer sosyal medya platformlarından online anket linki paylaşılmış ve örnekleme alınma kriterlerine sahip olan kadınların anketi yanıtlaması sağlanmıştır.

Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeğinin dil geçerliğine ilişkin ilk olarak ölçek üç farklı akademik çeviri hizmetinden yararlanılarak İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu çeviriler, araştırmacılar tarafından incelenerek ortak tek bir form elde edilmiştir. Elde edilen bu form her iki dili (Türkçe-İngilizce) iyi bilen ve alanda uzman olan on kişinin görüşüne sunulmuş ve uzmanlar tarafından ölçek maddelerinin anlaşılırlığı açısından incelenmesi sağlanmıştır. On uzman tarafından yapılan geri dönüşler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak forma son hali verilmiştir.

Çeviri işleminin tamamlanmasıyla birlikte kapsam geçerliliği için ölçek maddeleri 10 hemşire-ebe akademisyenden oluşan uzman grubun görüşüne sunulmuştur. Uzmanların görüşleri e-mail yoluyla alınmıştır. Elde edilen görüşler sonucunda ölçeğin her bir maddesinin Kapsam Geçerlilik İndeksi hesaplanmıştır ve Pandemi Döneminde Aile-içi Şiddet Ölçeğinin Türkçe versiyonunun her maddesinin kapsam geçerlilik indeksi 1 bulunmuştur. Literatürde kapsam Geçerlilik İndeksi için kriter değeri 0.80 olarak kabul edilmektedir (Yurdugül, 2005). Bu nedenle kapsam/içerik geçerliliği yönünden herhangi bir madde ölçekten çıkarılmamıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analizler doğrultusunda Kaiser-Meyer-Olkin Testi, Barlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık denetimi Cronbach's alpha katsayısı, madde toplam puan korelasyonları ve testi yarılama yöntemi (split-half technique) ile değerlendirilmiştir. Ölçeğin zamana karşı değişmezliği için test tekrar test yapılmıştır. Ölçeğin eş değerliliğinin belirlenmesi için, paralel form güvenirliği yapılmış ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Belirleme Ölçeği paralel form olarak kullanılmıştır.

Bulgular

Örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.917 olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu doğrultusunda, örneklem büyüklüğünün ve maddelerin faktör analizi yapmak için "yeterli" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\chi 2(136)=4447.702$, $p<0.001$). Bu doğrultuda verilerin analize uygunluğu gözden geçirilmiş ve çok değişkenli normal dağılıma uygun olduğu belirlenmiştir. Verilerin faktör analizine uygunluğu teyit edildikten sonra ölçeğin faktör yapısının incelenmesi amacıyla Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimax döndürme yöntemleri kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, tüm maddeler için faktör deseni incelendiğinde, orijinaline uygun bir şekilde üç boyutta toplandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla ilgili ölçek üç boyut olarak kabul edilmiş ve faktör deseni kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizinde ilk adımdan son adıma kadar binişiklik gösteren ve teorik boyutlar dışında dağılan olmadığı tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre uyarlanan ölçek toplam değişkenliğin %67.003'ünü açıklamaktadır. Ayrıca birinci faktör toplam değişkenliğin %25.182'sini, ikinci faktör toplam değişkenliğin %23.700'ünü, üçüncü faktör ise toplam değişkenliğin %18.121'ini açıklamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği Türkçe Versiyonuna İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	**Faktörler**		
	Faktör 1	**Faktör 2**	**Faktör 3**
m4	0.794		
m5	0.743		
m2	0.718		
m7	0.647		
m3	0.642		
m1	0.632		
m6	0.599		
m11		0.758	
m13		0.751	
m9		0.745	
m8		0.684	
m12		0.656	
m10		0.648	
m16			0.704
m14			0.684
m17			0.646
m15			0.548
Öz değer	9.426	1.052	1.039
Açıklanan Varyans	25.182	23.700	18.121
KMO =0.917; χ2(136) =4447.702; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000			
Toplam açıklanan varyans=67.003			

Doğrulayıcı Faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucu (Structural Equation Modeling Results) p=0.000 düzeyinde anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan 17 madde ve üç

faktörlü ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Modelde iyileştirme yapılmıştır. İyileştirme yapılırken MI değerleri yüksek olan hatalar arasında kovaryans oluşturulmuştur. Birinci düzey çok faktör analizi sonuçlarına göre ilgili ölçeğin uyum iyiliği indekslerine bakıldığında; RMSEA 0.047 ile kabul edilebilir uyum gösterdiği; $\chi 2$ (Cmin/df) 1.766 ile mükemmel uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak ölçeğin yapı geçerliliğinin sağlandığı tespit edilmiştir.

Güvenirlik analizi ölçeklerde yer alan ifadelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini ve ifadelerin tümünün aynı konuyu ölçüp ölçmediğini test etme amacıyla yapılmaktadır.[38] Güvenilirlik analizinde, 0-1 arasında değişen Cronbach's Alpha (α) katsayısı değeri; 0.00-0.40 arasında ise ölçeğin güvenilir olmadığı; 0.40 -0.60 arasında ise düşük güvenirlikte, 0.60-0.80 arasında ise oldukça güvenilir ve 0.80-1.00 arasında ise yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.[39] Sonuçlar incelendiğinde, Ölçeğin Cronbach's Alpha 0.945 bulunarak oldukça güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca alt boyut güvenirliklerinin de 0.72-0.91 aralığında olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği Türkçe Versiyonuna İlişkin Güvenirlik Analizi Bulguları

Ölçek ve alt boyutları		**Cronbach Alfa**
Alt boyutlar	Fiziksel Şiddet	0.914
	Duygusal Şiddet	0.913
	Cinsel Şiddet	0.723
Ölçek Toplam		0.945

Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği ve Kadına Yönelik Aile İçi Şiddeti Belirleme Ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (r=0.726).

Test tekrar test ölçeğin zaman içindeki ölçümler arasında ilişki olup olmadığını test eder. Ölçeğin zaman karşı kararlı olup olmadığını gösterir. Sonuçlara göre Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeği için korelasyon değeri 0.905; Fiziksel Şiddet için 0.897; Duygusal Şiddet için 0.969; Cinsel Şiddet için 0.972 olarak hesaplanmıştır. Sonuçlara göre ilgili ölçeğin kararlı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeğini Türkçe'ye uyarlayarak, geçerlik ve güvenirliğini test etmek amacıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda;

- Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeğinin Türkçe versiyonunun madde toplam puan korelasyonlarının 0.563 ile 0.804 arasında değiştiği, ölçeğin toplam Cronbach's alpha katsayısının 0.945, alt boyutlarının Cronbach's alpha katsayılarının ise 0.723-0.914 arasında olduğu ve bu değerlerin iç tutarlılık için oldukça güvenilir olduğu bulunmuştur.
- Faktör analizi sonrası ölçeğin 17 maddesinin faktör yüklerinin 0.548 ile 0.794 arasında olduğu ve ölçeğin toplam varyansın %67.003'ünü açıklayan 3 faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir.

- Doğrulayıcı faktör analizi bulgularına göre ölçeğin 3 faktörlü yapısının geçerli ve model-veri uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğu, Test- tekrar test sonuçlarına göre ölçeğin zamana karşı değişmediği ve Kadına Yönelik Aile içi Şiddeti Belirleme Ölçeği ile eş değerliliğinin olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; Pandemi Döneminde Aile İçi Şiddet Ölçeğinin Türk toplumunda geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu saptanmıştır.

Kaynaklar

Abuhammad S. Violence against jordanian women during covıd-19 outbreak. *International Journal of Clinical Practice*, 2021, 75: e13824.

Agüero JM. Covid-19 and the rise of intimate partner violence. *World development*, 2021, 137: 105-217.

Aslan R. Endemic diseases in history and today and covid-19. *Journal of Lake District Monthly Economy and Culture*, 2020, 8: 35-41.

Bradbury-Jones C, Isham L. The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of clinical nursing*, 2020: 9-29.

Council of Europe. Violence Against Women and Girls Before, During and After Covıd-19: the Shadow Pandemic That Must be Addressed. . https://www.coe.int/en/web/portal/-/violence-against-women-and-girls-before-during-and-after-covid-19-the-shadow-pandemic-that-must-be-addressed. Şubat 2022.

European Institute for Gender Equality. Coronavirus Puts Women in The Frontline. https://eige.europa.eu/news/ coronavirus-puts-women-frontline. Haziran 2020.

Gheshlagh RG, Abdi K, Ebadi A, Moradveisi B, Hosseini SE, Zahednezhad H. Development and validation of the domestic violence during quarantine scale. *Journal of Public Health*, 2021: 1-7.

Leslie E, Wilson R. Sheltering in place and domestic violence: Evidence from calls for service during covıd-19. *Journal of Public Economics*, 2020, 189: 104-241.

Sünbüloğlu NY. Covid-19 Karantinasından Kadının Etkilenimi ile Kadın ve Çocuğa Yönelik Şiddete İlişkin Türkiye Araştırma Raporu. https://sahamerkezi.org/covid-19-karantinasindan-kadinin-etkilenimi-ile-kadin-ve-cocuga-yonelik-siddete-iliskin-turkiye-arastirma-raporu/. Mart 2020.

T.C. Sağlık Bakanlığı. Covıd-19 (SARS-CoV2) Enfeksiyonu Rehberi. https://covid19bilgi. saglik. gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi. Nisan 2022.

UN Women. COVID-19 and Ending Violence Against Women and Girls. https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls. Haziran 2020.

Ünal E, Atik D, Gözüyeşil E. Covid-19 pandemisi ve kadınlar. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2020, 4: 1-8.

WHO. Covıd-19 and Violence Against Women: What the Health Sector/system can do. https://apps.who.int/iris/handle/10665/331699. Nisan 2020.

Wilson E, Donovan CV, Campbell M, Chai T, Pittman K, Seña AC, Pettifor A, Weber DJ, Mallick A, Cope A. Multiple covıd-19 clusters on a university campus north carolina. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 2020, 69: 1416.

Yurdugül H. Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 2005, 1: 771-774.

YORGUN KADIN KENTLERI: TÜKENMIŞLIK, MEKÂNSAL STRES VE GÖRSEL İLETIŞIM ÜZERINDEN KADINLARIN KENTSEL DENEYIMI

TIRED CITIES FOR TIRED WOMEN: URBAN BURNOUT, SPATIAL STRESS, AND VISUAL COMMUNICATION IN WOMEN'S URBAN EXPERIENCE

Dr.Pınar ŞAŞMAZ KAVAS [1],

[1] Girne American Univercity, Department of Architecture, Mersin 10, North Cyprus, Turkey. /ORCID ID: 0000-0002-6788-0992

Dr.Simge GÜNEŞER[2]

[2] Girne American Univercity, Department of Communication, via Mersin 10, North Cyprus, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-5071-6539

Dr.Kholoud SALEH[3]

[3] Higher Institute of Business Administration (HIBA) at Damascus Syria-Damascus -msakn barzeh, Syria. / ORCID ID: 0009-0002-7872-4810

Özet

Bu çalışma, modern kent yaşamında kadınların artan psikolojik ve mekânsal tükenmişlik deneyimini mimarlık, iletişim ve işletme/marketing disiplinlerinin kesişiminde analiz etmektedir. Günümüzde kadınlar, çoklu rollerin baskısı altında anne, çalışan, bakıcı, toplumsal temsilci kentlerin temposuna entegre olurken görünmez biçimde yorgun düşmektedir. Bu durum, kadın bedeninin ve zihninin yalnızca sosyal olarak değil, mekânsal olarak da yorgun hale gelmesine yol açmaktadır.

Mimarlık disiplini açısından çalışma, kadınların gündelik yaşam rotalarındaki mekânsal stres noktalarını (ulaşım, işyeri, kamusal alan, ev içi düzen) incelemekte; kent planlamasında "dinlenme, nefes alma ve iyileşme" mekânlarının eksikliğini vurgulamaktadır. İletişim boyutunda, medya ve dijital kültürün "mükemmel kadın" imajı aracılığıyla bu yorgunluğu görünmez kılan temsil biçimleri analiz edilmektedir. Pazarlama ve marka yönetimi perspektifinden ise, modern markaların "öz bakım" ve "well-being" söylemleri üzerinden kadınların tükenmişliğini nasıl ticarileştirdiği tartışılmaktadır.

Çalışma, "yorgun kadın kenti" kavramını, kadınların yaşadığı fiziksel ve duygusal yorgunluğun mekânsal, iletişimsel ve ekonomik izdüşümü olarak ele almaktadır. Sonuç olarak, kadınların yaşam alanlarının yeniden tasarlanması, toplumsal temsilin dönüştürülmesi ve markaların duyarlılığa dayalı iletişim stratejileri geliştirmesi gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Tükenmişliği, Kent Yaşamı, Mekânsal Stres, Toplumsal Temsil, Duygusal Pazarlama.

Abstract

This study examines the growing phenomenon of female burnout and spatial stress in modern urban life through the intersecting lenses of architecture, communication, and marketing. In contemporary cities, women navigate multiple social roles professional, caregiver, mother, and social participant while continuously adapting to the fast pace of urban environments. This constant adaptation creates an invisible fatigue, transforming women's daily interactions with the city into an experience of physical and emotional exhaustion.

From an architectural perspective, the research explores spatial stress points within women's everyday urban routes, including workplaces, public spaces, and domestic environments. It emphasizes the lack of restorative, inclusive, and healing spaces that respond to women's psychological and physiological needs. From a communication perspective, the study analyzes how media and digital culture reproduce the idealized image of the "perfect woman," masking the collective fatigue of women through visual representation. Within the marketing and business domain, the paper discusses how contemporary brands commercialize this exhaustion through "self-care" and "well-being" narratives, transforming female fatigue into a consumable lifestyle trend.

By introducing the concept of the "tired woman city," this study defines urban fatigue as a spatial, communicative, and economic condition shaped by gendered experiences. It argues for the redesign of women's urban environments, the transformation of media representations, and the development of empathy-driven marketing and communication strategies that acknowledge the lived realities of women's exhaustion. Ultimately, the paper calls for a new paradigm of urban design and brand communication centered on care, rest, and emotional sustainability.

Keywords: Female Burnout, Urban Life, Spatial Stress, Media Representation, Emotional Marketing.

Giriş

Günümüz kentleri, küreselleşme, dijitalleşme ve hızlanan ekonomik yaşamın etkisiyle giderek daha karmaşık sosyo-mekânsal yapılara dönüşmekte; yoğun trafik, kalabalık, gürültü, güvenlik problemleri ve sürekli uyarılma hâli bireyin gündelik yaşamını hem fiziksel hem psikolojik açıdan zorlayıcı bir çevreye dönüştürmektedir (Harvey, 2012; Sennett, 2018). Bu çok katmanlı yapı, özellikle kadınların kent mekânında toplumsal cinsiyete dayalı rol dağılımı, ev içi görünmeyen emek ve iş yaşamındaki performans baskısı nedeniyle çoklu stres kaynaklarıyla karşılaşmasına yol açarak literatürde "kentsel tükenmişlik" olarak tanımlanan deneyim alanını güçlendirmektedir (McRobbie, 2020; Amin, 2020). Kent mekânı yalnızca fiziksel bir ortam değil, aynı zamanda bireyin duygu durumunu, algılarını ve sosyal ilişkilerini belirleyen psikososyal bir çerçeve sunduğundan (Lefebvre, 1991), yetersiz yeşil alanlar, kalabalık toplu taşıma, güvensiz kamusal bölgeler ve dinlenme alanlarının eksikliği kadınların hareket özgürlüğünü, güvenlik hissini ve zaman yönetimini olumsuz etkilemektedir. Dijital iletişim ortamları da bu tükenmişliği görünmez kılan bir katman oluşturmakta; sosyal medya ve görsel kültür aracılığıyla üretilen "ideal kadın imajı", başarı, güzellik ve kusursuzluk üzerinden kurgulanarak kadınların kendi deneyimlerini değerlendirmesinde gerçek dışı standartlar yaratmaktadır (Gill, 2016). Buna paralel olarak tüketim kültürü, kadınların yaşadığı yorgunluğu pazarlanabilir bir ürüne dönüştürmekte ve "well-being", "self-care" gibi kavramlar üzerinden duygusal pazarlama stratejileriyle ticarileştirmektedir (Baudrillard, 2019). Bu çalışma, kadınların kentsel tükenmişlik deneyimini mimarlık (mekânsal stres), iletişim (görsel temsil) ve pazarlama (duygusal tüketim) disiplinlerinin kesişiminde ele alarak, kent, medya ve tüketim kültürünün kadın üzerindeki eşzamanlı etkilerini kavramsal analiz yöntemiyle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kentsel Tükenmişlik ve Mekânsal Stres

Kentsel tükenmişlik, bireyin kent ortamında sürekli maruz kaldığı fiziksel, sosyal ve psikolojik uyaranlarla baş edememesi sonucu ortaya çıkan çok boyutlu bir yıpranma hâli olarak tanımlanmaktadır (Pereira, 2021). Özellikle kadınlar açısından bu süreç daha yoğun yaşanmaktadır çünkü kent içindeki hareketlilikleri hem toplumsal cinsiyet rolleri hem de güvenlik kaygılarıyla sınırlanmaktadır. Kadınların iş yaşamındaki performans baskısına ek olarak ev içi görünmez emek, bakım sorumlulukları ve zamansal sıkışmışlık, kentsel tükenmişliği artıran temel faktörler arasında yer almaktadır (Allen & Mulvaney, 2022). Çalışmalar, kadınların kentte "zaman yoksulluğu" yaşadığını ve bu durumun mekânsal stres üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Craig & Brown, 2023).

Mekânsal stresin temel bileşenleri arasında yetersiz yeşil alanlar, kalabalık toplu taşıma, düşük aydınlatmalı veya güvensiz kamusal bölgeler, trafik yoğunluğu ve kentsel gürültü bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2022 raporuna göre büyük şehirlerde yaşayan kadınların yaklaşık %67'si kamusal alanlarda güvenlik kaygısı yaşadığını belirtmiştir (WHO, 2022). Aynı şekilde kent ekolojisi üzerine yapılan güncel araştırmalar, yeşil alanların stres azaltıcı etkisinin kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir, çünkü kadınlar gündelik yaşamda kamusal alanlarla daha sınırlı temas kurabilmektedir (Zhang & Chen, 2021).

Kentsel tasarımın uzun yıllar boyunca "cinsiyet körü" yaklaşım üzerinden inşa edilmesi, kadınların mekânsal ihtiyaçlarının planlama süreçlerinde göz ardı edilmesine yol açmış; toplu taşıma güzergâhlarından gece aydınlatmasına, kaldırım tasarımlarından kamusal tuvaletlere kadar birçok unsur kadınların gündelik deneyiminde tükenmişlik düzeyini doğrudan etkilemiştir (Kern, 2020). Bu nedenle kentsel tükenmişlik yalnızca bireysel bir duygu durumu değil, modern kentlerin yapısal ve kültürel örgütlenmesinden kaynaklanan sosyal bir sorundur.

1.2. Görsel İletişim ve Dijital Temsillerin Kadın Üzerindeki Etkisi

Görsel iletişim ve dijital medya ekosistemi, modern kent yaşamında kadınların kendilerini değerlendirme biçimini güçlü bir şekilde şekillendirmektedir. Instagram, TikTok ve reklam endüstrisi, sürekli olarak idealize edilmiş beden formu, başarı hikâyeleri ve "kusursuz hayat" imajları üretmektedir. Bu durum, literatürde "duygusal performans zorunluluğu" olarak adlandırılan yeni bir baskı türü yaratmaktadır (Lloyd, 2021). Dijital filtreler, güzellik uygulamaları ve görsel manipülasyon teknikleri, kadınların kendi beden algısını bozmakta; mutluluk, güç, güzellik ve başarıyı gösterme zorunluluğu, tükenmişliği görünmez kılmaktadır (Chae, 2022).

Sosyal medya platformlarında üretilen "ideal şehirli kadın" temsili, gerçek kent yaşamının stresi, yoksunluğu ve yorgunluğunu arka plana iterken; izleyicilerde sürekli karşılaştırma davranışı doğurmaktadır (Perloff, 2023). Araştırmalar, sosyal medya kullanımının özellikle kadınlarda kaygı, yetersizlik hissi ve depresyon oranlarını artırdığını göstermektedir (Baker & Algorta, 2020). Bunun temel nedeni, dijital görsellerin kadınlara, yaşamın doğal zorluklarını saklaması gereken bir performans alanı yüklemesidir.

Görsel kültür, kentte karşılaşılan fiziksel stresle dijital baskıları birleştirerek çok katmanlı bir tükenmişlik döngüsü üretmektedir. Kadınların gerçek yorgunluklarını ifade etmek yerine "iyi görünme" zorunluluğuyla hareket etmesi, hem iletişimsel şeffaflığı hem de psikolojik rahatlamayı engellemektedir. Dolayısıyla dijital temsiller yalnızca estetik algıları değil, kadının kentle kurduğu ilişkiyi de şekillendirmektedir.

1.3. Tüketim Kültürü ve Yorgunluğun Ticarileştirilmesi

Günümüz tüketim kültürü, kadınların yaşadığı tükenmişlik, kaygı ve duygusal yüklenmeyi pazarlanabilir bir metaya dönüştüren stratejiler üretmektedir. "Self-care", "wellness", "mindfulness", "detoks", "nefes terapisi", "rahatlama ürünleri" gibi konseptler kapitalist pazar tarafından yeniden çerçevelenerek duygusal ihtiyaçların tüketim üzerinden giderilmesini teşvik etmektedir (Rottenberg & Fraser, 2021). Bu pazarlama dili, tükenmişliğin toplumsal ve mekânsal kökenlerini görünmezleştirerek bireyselleştirmekte; kadını "yorgunluğunu kendisi çözmesi gereken bir tüketici" olarak konumlandırmaktadır (Gill & Orgad, 2022).

Reklam endüstrisi, modern kadının yorgunluğunu bir sorun olarak göstermek yerine, onu lüks bakım ürünleri, spa paketleri, aromaterapi yağları veya meditasyon uygulamalarının satın alınmasıyla çözülebilecek kişisel bir eksiklik olarak sunmaktadır (Banet-Weiser, 2023). Bu durum literatürde "wellness kapitalizmi" olarak adlandırılmakta ve duygusal kırılganlıkların ekonomik kazanca çevrilmesi eleştirilmektedir (Davies, 2022). Yapısal sorunlar bireysel sorumluluk alanına indirgenince, kadınların tükenmişlik deneyimi derinleşmekte; gerçek çözüm yolları yerine duygusal tüketim döngüsü güçlenmektedir.

Sonuç olarak tüketim kültürü, kadınların kentsel yaşam kaynaklı yorgunluğunu çözmekten ziyade, bu yorgunluğu sürdürülebilir bir pazar alanına dönüştürmekte ve toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımına dayalı olarak tasarlanmış kavramsal bir analiz çalışmasıdır. Modern kent yaşamında kadınların deneyimlediği tükenmişlik olgusunun çok boyutlu yapısı nedeniyle araştırma, tek bir disiplinden ziyade mimarlık, iletişim ve işletme/marketing alanlarının kesişiminde yürütülmüştür. Nitel yaklaşım, özellikle toplumsal deneyimlerin, kültürel temsillerin, mekânsal algıların ve duygusal tepkilerin bütüncül olarak anlaşılması açısından uygun bir yöntem olarak görülmektedir (Creswell & Poth, 2018).

Çalışmanın analiz çerçevesi üç ana disiplin üzerinden yapılandırılmıştır:

- Mimarlık, kentsel mekânın stres üretme biçimlerini, kamusal alanların tasarımını, gündelik kent ritmi ile beden-mekân ilişkisini değerlendirmek üzere ele alınmıştır. Kadınların kentsel mekânla etkileşimlerinde güvenlik, erişilebilirlik, hareketlilik ve mekânsal yorgunluk gibi boyutlar literatür doğrultusunda incelenmiştir (Kern, 2020).
- İletişim bilimleri, dijital temsillerin ve görsel kültürün kadınların psikolojik yükünü nasıl etkilediğini analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu kapsamda medya içerikleri, sosyal ağ pratikleri, idealize edilmiş beden ve başarı imgeleri, "görsel performans kültürü" bağlamında değerlendirilmiştir (Gill & Orgad, 2022).
- İşletme/Marketing, tüketim kültürünün kadınların tükenmişlik deneyimini nasıl metalaştırdığını açıklamak için kullanılmıştır. Duygusal pazarlama stratejileri, wellness endüstrisi ve "öz-bakım ekonomisi" literatürü üzerinden kavramsal bir inceleme yapılmıştır (Rottenberg & Fraser, 2021).

Veriler; uluslararası hakemli dergiler, raporlar, kitaplar ve güncel bilimsel yayınlar temel alınarak gerçekleştirilen kapsamlı literatür taraması ile toplanmıştır. Literatür taraması Scopus, Web of Science, Google Scholar ve SpringerLink gibi uluslararası veri tabanları kullanılarak yürütülmüş; 2018–2024 yılları arasındaki güncel çalışmalar önceliklendirilmiştir. Elde edilen kaynaklar, kavramsal karşılaştırma ve tematik analiz yoluyla değerlendirilmiş; disiplinler arası kavramlar benzerlikler ve farklılıklar temelinde karşılaştırılarak bütüncül bir analiz çerçevesi oluşturulmuştur (Nowell et al., 2017).

Çalışma nitel içerik analizi yaklaşımına dayalı olduğu için herhangi bir saha araştırması, anket ya da istatistiksel test uygulanmamıştır. Bu tercihin temel nedeni, kentsel tükenmişlik, dijital temsiller ve tüketim kültürü gibi fenomenlerin teorik tartışmalar üzerinden ele alınmasının araştırmanın amacına daha uygun olmasıdır. Bu kapsamda yöntem, karmaşık sosyal süreçleri açıklamaya yönelik çok katmanlı bir disiplinler arası analiz olarak yapılandırılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Kadınların Kent İçindeki Stres Döngüsü

Araştırmanın literatür temelli bulguları, kadınların kent yaşamında maruz kaldığı stresin birbirini tetikleyen döngüsel bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu stres döngüsü, mekânsal, toplumsal, dijital ve ekonomik faktörlerin ortak etkileşimiyle ortaya çıkmakta; kadınların fiziksel, duygusal ve zihinsel iyi oluşunu çok yönlü olarak etkilemektedir.

Kentte kadınların en yoğun stres yaşadığı alanların başında toplu taşıma sistemleri gelmektedir. Özellikle yoğun saatlerde kalabalık, fiziksel sıkışıklık, taciz riski, güvensizlik hissi ve zaman baskısı, kadınların toplu taşıma kullanımını yorucu ve kaygı verici hâle getirmektedir. Yapılan araştırmalar, kadınların toplu taşımayı kullanırken erkeklere kıyasla yaklaşık iki kat daha fazla stres yaşadığını ortaya koymaktadır (Loukaitou-Sideris et al., 2022).

İş ortamı ve yoğun çalışma temposu, kadınların stres döngüsünde belirleyici bir faktördür. İş yerinde performans baskısı, kariyer ilerleme engelleri, ücret eşitsizliği ve ayrımcılığa dayalı mikro stresörler kadınların günlük stres seviyelerini artırmaktadır. Ayrıca kadınlar, çalışma saatlerinin dışında ev işleri ve bakım emeği nedeniyle gerçek anlamda dinlenme fırsatına daha az sahiptir (Allen & Mulvaney, 2022).Bu noktada ev içi görünmeyen emek, stres döngüsünün devamlılığını sağlayan kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yemek, temizlik, çocuk bakımı, yaşlı bakım sorumlulukları ve duygusal emek gibi yükümlülükler kadınların zamanını sürekli bölmekte ve zihinsel tükenmişliği artırmaktadır. Craig ve Brown'un (2023) çalışmalarına göre kadınların ev içi iş yükü erkeklerden ortalama 2,5 kat daha fazladır.

Kadınların kent deneyimini etkileyen bir diğer unsur ise kamusal alanlarda güvenlik kaygısıdır. Gece aydınlatmasının yetersizliği, metruk alanlar, izole sokaklar, takip edilme korkusu ve potansiyel cinsel taciz riski, kadınların hareket özgürlüğünü sınırlamakta ve sürekli tetikte olma hâline yol açmaktadır (Ceccato, 2021). Bu güvenlik baskısı, yalnızca fiziksel bir tehdit değil, aynı zamanda sürekli aktif olan bir psikolojik yüklenmedir.

Kent yaşamının dijital boyutunda ise sosyal medya kaynaklı dikkat yorgunluğu önemli bir stres faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınlar sosyal medya platformlarında sürekli karşılaştırma, görünür olma baskısı, idealize edilmiş yaşam ve beden imgeleriyle karşılaşmakta; bu durum dikkat bölünmesine, zihinsel dağınıklığa ve performans zorunluluğuna yol açmaktadır (Chae, 2022). Dijital dikkat dağılması ve sürekli uyarılma hâli, kadınların iş ve özel yaşamındaki odaklanma kapasitesini azaltmakta ve tükenmişlik hissini pekiştirmektedir (Baker & Algorta, 2020).

Bu beş temel unsur toplu taşıma, iş ortamı, ev içi emek, kamusal güvenlik kaygısı ve sosyal medya baskılarıbirlikte çalışarak çok katmanlı bir stres döngüsü oluşturmaktadır. Döngünün sürekliliği, kadınların gün içinde gerçek anlamda dinlenememesine, zihinsel yenilenme fırsatı bulamamasına ve kentsel yaşamdan kaynaklanan tükenmişliğin birikmesine neden olmaktadır. Böylece kent, yalnızca fiziksel bir alan değil, aynı zamanda sürekli stres üreten bir psikososyal ortam hâline gelmektedir.

3.2. Dijital Göstergeler ve "Tükenmişliği Gizleme Kültürü"

Literatürde dijital kültürün kadınların psikolojik deneyimlerini dönüştüren en güçlü araçlardan biri hâline geldiği vurgulanmaktadır (Lloyd, 2021). Sosyal medya platformları, kadınların yaşadığı kronik yorgunluğu, stres birikimini ve duygusal tükenmişliği temsil etmek yerine bunları "estetikleştirilmiş bir yaşam tarzı imajı"na dönüştürmektedir. Instagram, TikTok ve YouTube gibi görünürlüğe dayalı ağlar; yoğun iş temposu, ev içi emek, uykusuzluk ve zihinsel dağınıklık gibi olumsuz deneyimleri filtrelenmiş, romantize edilmiş, görsel açıdan çekici bir anlatı içinde yeniden üretmektedir (Chae, 2022).

Bu süreç, literatürde "exhaustion chic" veya "performans estetiği" olarak tanımlanmış; kadınların gerçek yorgunluğunun bir tür sosyal sermayeye dönüştürüldüğü, ancak duygusal acının görünmez hâle getirildiği bir iletişim pratiği olarak ele alınmıştır (Banet-Weiser, 2023). Tükenmişliğin estetikleştirilmesi, kadınların gerçek deneyimlerini gölgelemekte; yaşanan duygusal çöküşler "güçlü görünme zorunluluğu" içerisinde maskelenmektedir.

Bu durumun üç önemli sonucu bulunmaktadır:

- Gerçek deneyimlerin görünmezleşmesi: Kadınların yaşadığı stres ve tükenmişlik, filtreler ve estetik sunumlar nedeniyle sosyal olarak tanınmaz hâle gelmektedir. Bu da sosyal destek ihtiyacını görünmez kılar (Perloff, 2023).
- Tükenmişliğin normalleşmesi: Dijital içeriklerde "hep meşgul olmak", "yorgun ama başarılı görünmek" ya da "kendine zaman ayırmadan üretmek" modern kadın kimliğinin parçasıymış gibi gösterilmektedir (Lloyd, 2021).
- Yetersizlik hissinin artması: Kadınlar gerçek yaşamları ile sosyal medyada karşılaştıkları idealize edilmiş temsilleri karşılaştırarak kendi performanslarını yetersiz görme eğilimi göstermektedir. Bu süreç, kaygı düzeyini artırmakta ve özgüveni zayıflatmaktadır (Baker & Algorta, 2020).

Sonuç olarak dijital göstergeler, kadınların tükenmişlik deneyimini paylaşılabilir bir gerçeklik olmaktan çıkarıp "estetik bir sosyal performans"a dönüştürmekte; böylece tükenmişlik yalnızca gizlenmekle kalmamakta, aynı zamanda yeniden üretilen bir kimlik unsuruna dönüşmektedir.

3.3. Pazarlama Stratejilerinde Tükenmişlik Söylemi

Güncel pazarlama literatürü, markaların kadınların yaşadığı tükenmişlik duygusunu giderek daha fazla ticarileştirdiğini göstermektedir. Bu durum literatürde "wellness kapitalizmi" veya "duygusal tüketim ekonomisi" olarak adlandırılmaktadır (Davies, 2022). Markalar, kadınların stres ve yorgunluk kaynaklı kırılganlıklarını hedefleyerek çeşitli ürün ve hizmetler üzerinden psikolojik rahatlama vaat eden kampanyalar geliştirmektedir.

Bu kapsamda en sık görülen stratejiler şunlardır:

- "Relax" temalı ürünler: aromaterapi yağları, rahatlatıcı çaylar, uyku bantları, masaj cihazları
- Spa ve masaj uygulamaları: lüks bakım ritüeli olarak sunulan "kaçış" fikri
- Psikolojik rahatlama sunan dijital uygulamalar: meditasyon, nefes egzersizi, "mental detox" uygulamaları
- "Kendine yatırım yap" kampanyaları: kişisel gelişimi ve öz-bakımı tüketime bağlayan sloganlar

Bu ürün ve hizmetler, yüzeyde iyilik hâli ve rahatlama vaat ediyor gibi görünse de, araştırmalar tüketim odaklı çözümlerin kadınların tükenmişliğini uzun vadede azaltmak yerine

artırdığını göstermektedir (Gill & Orgad, 2022). Çünkü yapısal bir sorun bireysel eksiklikmiş gibi sunulmakta ve çözümün sürekli tüketim olduğu mesajı pekiştirilmektedir.

Wellness endüstrisi, kadınların duygusal boşluklarını hedef alarak "kendine bakmıyorsan suçlusun" söylemini güçlendirmekte; böylece duygusal bağımlılık yaratmaktadır (Rottenberg & Fraser, 2021). Stres ve yorgunluk üzerinden kurulan bu pazarlama dili:

- Kadınların tükenmişliğini bireyselleştirir,
- Yapısal sorunları görünmez kılar,
- Tükenmişliği sürdürülebilir bir ekonomik kaynağa dönüştürür.

Dolayısıyla pazarlama stratejilerinde kullanılan tükenmişlik söylemi, kadınların iyi oluş hâlini desteklemekten çok, modern kapitalizmin yeniden üretim mekanizmalarına hizmet eden bir tüketim davranışı oluşturmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, kadınların kentsel tükenmişlik deneyiminin yalnızca bireysel psikolojik süreçlerden ibaret olmadığını; mekânsal, iletişimsel ve ekonomik dinamiklerin eş zamanlı etkileşimiyle ortaya çıkan çok katmanlı bir olgu olduğunu göstermiştir. Bulgular, kent yaşamının kadınlar için stres üretme biçimlerinin toplu taşıma yoğunluğu, kamusal alanlarda güvenlik kaygısı, ev içi görünmez emek ve iş temposu gibi mekânsal ve toplumsal faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dijital medya temsilleri, kadınların yaşadığı kronik yorgunluğu estetize ederek görünmezleştiren, performansa dayalı bir iletişim kültürü üretmekte; bu durum kadınların duygusal yükünü artıran önemli bir baskı mekanizmasına dönüşmektedir. Tüketim kültürünün bu tükenmişliği metalaştırması ise sorunu çözmek yerine yeniden üretmekte; wellness ve öz-bakım söylemleri, duygusal ihtiyaçları tüketime yönlendiren bir ekonomik stratejiye dönüşmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, kadınların kentte karşılaştığı tükenmişliği azaltmak için mekânsal, iletişimsel ve ekonomik düzeylerde bütüncül çözümlere ihtiyaç vardır. Öncelikle kent tasarımında kadınların fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını gözeten, erişilebilir, güvenli ve iyileştirici nitelikte kamusal alanların artırılması önemlidir. Aydınlatma, toplu taşıma güvenliği, yaya öncelikli sokaklar ve yeşil alanların çoğaltılması, kentsel stresin azaltılması için kritik müdahalelerdir. İletişimsel düzeyde ise medya ve dijital platformlarda gerçekçi temsillerin desteklenmesi, "güçlü kadın" imajının gereksiz performans yüküne dönüşmesine karşı etik yayıncılık ilkelerinin uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda dijital içerik üreticilerinin ve platformların sorumluluk alması, tükenmişliği estetize eden içeriklere karşı daha bilinçli politikalar geliştirmesi önem taşımaktadır.

Pazarlama alanında ise kadınların duygusal kırılganlıklarını hedefleyen ve tükenmişliği tüketime dönüştüren stratejiler yerine, etik pazarlama yaklaşımlarının benimsenmesi gerekmektedir. Kadınların iyi oluş hâlini destekleyen kampanyaların yapısal sorunları görünmezleştirmemesi, aksine toplumsal farkındalığı güçlendirmesi beklenmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, kentlerde kadınların yaşam kalitesini artırmak için psikolojik sürdürülebilirlik kavramını merkeze alan yeni bir bakış açısı önermektedir. Psikolojik sürdürülebilirlik, mekânın, medyanın ve tüketim kültürünün kadın üzerinde yarattığı duygusal yüklerin azaltılmasını, destekleyici sosyal politikaların geliştirilmesini ve daha adil bir kentsel yaşamın inşa edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir ve kapsayıcı şehirler yaratmak, yalnızca fiziksel altyapıyı değil, kadınların gündelik yaşam deneyimini şekillendiren tüm kültürel ve ekonomik mekanizmaları da dönüştürmeyi gerektirmektedir.

Kaynaklar

Allen, T. D., & Mulvaney, M. (2022). Gender differences in work–family conflict and well-being. Journal of Occupational Psychology, 95(3), 455–472.

Baker, D. A., & Algorta, G. P. (2020). Social media use and mental health outcomes. Psychiatry Research, 284, 112–132.

Banet-Weiser, S. (2023). Empowered: Popular feminism and popular misogyny. University of California Press.

Baudrillard, J. (2019). The consumer society: Myths and structures. Sage.

Chae, J. (2022). Effects of beauty filters on social comparison and stress. New Media & Society, 24(7), 1503–1522.

Craig, L., & Brown, J. (2023). Time poverty and gender inequalities in urban life. Urban Studies, 60(4), 811–829.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches (4th ed.). Sage.

Davies, W. (2022). Wellness capitalism and emotional labor. Theory, Culture & Society, 39(6), 45–64.

Gill, R. (2016). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. European Journal of Cultural Studies, 10(2), 147–166.

Gill, R., & Orgad, S. (2022). Confidence culture and female exhaustion. Gender and Society, 36(2), 173–195.

Harvey, D. (2012). Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution. Verso.

Kern, L. (2020). Feminist city: Claiming space in a man-made world. Verso.

Lefebvre, H. (1991). The production of space. Blackwell.

Lloyd, J. (2021). Performing happiness on social media. Communication Theory, 31(4), 621–640.

Loukaitou-Sideris, A., et al. (2022). Women’s safety in public transportation. Journal of Transport & Health, 26, 101–418.

McRobbie, A. (2020). Feminism and the politics of resilience. Polity Press.

Nowell, L., Norris, J., White, D., & Moules, N. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. International Journal of Qualitative Methods, 16(1), 1–13.

Perloff, R. (2023). Social media, body image, and mental health. Media Psychology, 26(1), 1–28.

Pereira, G. (2021). Urban stress and mental fatigue in contemporary cities. Environment and Behavior, 53(8), 910–932.

Rottenberg, C., & Fraser, N. (2021). The rise of neoliberal feminism. Critical Sociology, 47(4–5), 713–730.

Sennett, R. (2018). Building and dwelling: Ethics for the city. Penguin.

WHO. (2022). Urban safety and women’s well-being: Global report. World Health Organization.

Zhang, H., & Chen, L. (2021). Gendered access to green spaces. Landscape and Urban Planning, 215, 104–236

KADIN ODAKLI MEKÂN TASARIMINDA İLETIŞIM VE PAZARLAMA STRATEJILERI

COMMUNICATION AND MARKETING STRATEGIES IN WOMEN-ORIENTED SPATIAL DESIGN

Dr.Pınar ŞAŞMAZ KAVAS [1],
[1] Girne American Univercity, Department of Architecture, Mersin 10, North Cyprus, Turkey. / ORCID ID: 0000-0002-6788-0992

Dr.Simge GÜNEŞER[2]
[2] Girne American Univercity, Department of Communication, via Mersin 10, North Cyprus, Turkey. / ORCID ID: 0000-0002-5071-6539

Dr.Kholoud SALEH[3]
[3] Higher Institute of Business Administration (HIBA) at Damascus Syria-Damascus -msakn barzeh, Syria. / ORCID ID: 0009-0002-7872-4810

Özet

Bu çalışma, kadın odaklı mekânların tasarım, iletişim ve pazarlama süreçleri üzerinden bütüncül bir analizini sunmaktadır. Kadınların kamusal ve özel alanlardaki temsili yalnızca fiziksel mekânların işlevselliğiyle değil, aynı zamanda bu mekânların ilettiği sembolik anlamlar ve marka kimlikleriyle de şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışma, mimari tasarımın estetik ve mekânsal kararlarıyla başlayan sürecin; kullanıcı deneyimi, algı yönetimi, marka anlatısı ve pazarlama stratejileriyle nasıl bütünleştiğini incelemektedir.

Mimarlık disiplini açısından kadın odaklı mekânlar, erişilebilirlik, güvenlik, aidiyet ve kapsayıcılık ilkeleriyle toplumsal cinsiyet duyarlı tasarım anlayışını gerektirir. İletişim boyutunda ise bu mekânlar, görsel dil, mekânsal hikâye anlatımı ve toplumsal temsiller aracılığıyla bir mesaj taşır; bu mesaj, mekânın kamusal algısını ve sosyal etkileşim biçimlerini belirler. Pazarlama ve işletme perspektifinden bakıldığında ise kadın odaklı mekânlar, markaların sosyal sorumluluk, etik farkındalık ve duygusal deneyim temelli konumlandırma stratejilerinin önemli bir parçasıdır.

Bu üç disiplinin kesişiminde çalışma, kadınların güçlenmesini destekleyen mekânların tasarımından iletişimine, markalaşmasından sürdürülebilirliğine kadar uzanan bir model önermektedir. Sonuç olarak kadın odaklı mekân tasarımı; fiziksel çevrenin ötesine geçerek, toplumsal farkındalık yaratan, duygusal bağ kuran ve değer odaklı markalaşma süreçlerinin merkezine yerleşen yeni bir sosyal dönüşüm aracı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Mekânları, Mimari Tasarım, Toplumsal Cinsiyet ve İletişim, Marka Kimliği, Deneyimsel Pazarlama

Abstract

This study presents a holistic analysis of women-oriented spaces through the intersecting perspectives of architecture, communication, and marketing. The representation of women in public and private spheres is not only shaped by the functional qualities of architectural environments but also by the symbolic meanings and brand identities these spaces convey. In this context, the paper examines how the process beginning with architectural design decisions such as aesthetics, spatial organization, and user experience integrates with perception management, brand storytelling, and marketing strategies.

From the architectural perspective, women-oriented spaces are grounded in principles of accessibility, safety, inclusivity, and belonging, embodying a gender-sensitive design approach. From a communication standpoint, such spaces convey messages through visual language, spatial narratives, and social representations, influencing public perception and patterns of interaction. From the marketing and business perspective, women-oriented spaces become vital components of brand strategies that emphasize social responsibility, ethical awareness, and emotional experience-based positioning.

At the intersection of these three disciplines, this study proposes a conceptual model that links spatial design, communication, and branding as interconnected dimensions supporting women's empowerment. Consequently, women-oriented spatial design is interpreted not merely as a physical environment but as a transformative social instrument creating awareness, fostering emotional connection, and positioning value-centered branding at the core of architectural and communicative experience.

Keywords: Women-Oriented Spaces, Architectural Design, Gender and Communication, Brand Identity, Experiential Marketing

Giriş

Kadınların mekânla kurduğu ilişki; mimari tasarımın fiziksel özelliklerinden çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Mekânlar yalnızca barınma, çalışma, bekleme ya da sosyalleşme alanları değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği sembolik, kültürel ve duygusal ortamlardır (Kern, 2020). Bu nedenle kadın odaklı mekân tasarımı, fiziksel düzenlemelerin ötesine geçerek iletişimsel temsiller, algı yönetimi, marka kimliği, kullanıcı deneyimi ve duygusal pazarlama gibi çok yönlü etkenlerle şekillenmektedir. Mekânın taşıdığı mesaj, mekâna yüklenen anlam ve bu anlamın kullanıcılarla kurduğu etkileşim; modern kentte kadınların güvenlik, aidiyet, kapsayıcılık, rahatlık ve görünürlük deneyimlerini doğrudan etkilemektedir (Weisman, 2021).

Günümüzde mimarlık, iletişim ve pazarlama disiplinlerinin kesişimi, özellikle kadınlara yönelik mekânlarda güçlü bir bütünsel tasarım ihtiyacını ortaya koymaktadır. Mekânın erişilebilirlik ve güvenlik düzeyi; mekânın ilettiği görsel/semiyotik mesajlar; markaların mekânı kullanma biçimi; kullanıcı deneyiminin yönlendirilmesi; sosyal sorumluluk temelli yaklaşımlar ve etik pazarlama politikaları, kadınların mekânla kurduğu ilişkiyi belirleyen önemli faktörler hâline gelmiştir (Gürsoy & Baltacı, 2023). Bu disiplinler arası etkileşim, mekânların yalnızca fonksiyonel değil, aynı zamanda sosyal dönüşüm aracı olarak da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu çalışma, kadın odaklı mekânların tasarım, iletişim ve pazarlama süreçlerini bütüncül bir modelde birleştirerek analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, mekânın hem fiziksel hem sembolik hem de marka temelli boyutunu birlikte ele alarak; kadınların güçlenmesini destekleyen, kapsayıcı ve sürdürülebilir mekânların nasıl oluşturulabileceğine dair bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

4. Kavramsal Çerçeve

1.1. Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Mekân Tasarımı

Kadınların mekânla kurduğu ilişki, toplumsal cinsiyet temelli ihtiyaçlar, güvenlik kaygıları, hareketlilik kısıtları ve görünmez emek yükü tarafından belirlenmektedir. Feminist mekân kuramları, mekânın nötr olmadığını; aksine güç ilişkileriyle biçimlenen politik bir yapı

olduğunu vurgular (Massey, 2013). Aydınlatma, erişilebilirlik, sirkülasyon düzeni, oturma alanlarının konumu, mahremiyet derecesi ve rekreasyon alanlarının niteliği gibi fiziksel unsurlar, kadınların mekânsal deneyiminde belirleyici rol oynamaktadır (Loukaitou-Sideris, 2022).

Güvenlik kadın odaklı tasarımın merkezinde yer almaktadır. Pek çok araştırma, kadınların gece kamusal alanlarda hareket ederken erkeklere kıyasla dört kat daha fazla güvenlik kaygısı yaşadığını göstermektedir (WHO, 2022). Bu durum mekânsal tasarım ile sosyal politikaların birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.2. Mekânın İletişimsel Boyutu: Görsel Dil, SemiotiK ve Temsil

Mekân yalnızca fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda bir iletişim aracıdır. Mimari biçim, renk, ışık, grafik yönlendirmeler, mekânsal ritim ve atmosfer; kullanıcıya sürekli mesaj ileten görünmez bir iletişim sistemidir (Kress & Van Leeuwen, 2020). Kadın odaklı mekânlar, güvenli, kapsayıcı, bakım veren ve aidiyet oluşturan bir görsel dile ihtiyaç duyar.

Görsel iletişim, mekânın toplumsal algısını doğrudan etkiler. Örneğin mekânın minimal mi sıcak mı, sert mi akışkan mı bir estetik taşıdığı kadınların mekânı nasıl okuyacağını belirler. Ayrıca medyada, reklamlarda ve marka kimliklerinde kullanılan mekân temsilleri kadınların orada kendini "görüp göremeyeceğini" belirleyen etkili faktörlerdir (Mulvey, 2019).

1.3. Deneyimsel Pazarlama ve Kadın Odaklı Mekânların Markalaşması

Kadın odaklı mekânlar, pazarlama perspektifinde birer "deneyim alanı" olarak görülmektedir. Markalar, güven, duygu, aidiyet ve etik sorumluluk temaları üzerinden kadınlara yönelik mekânları konumlandırmaktadır (Schmitt, 2020). Deneyimsel pazarlama stratejileri; mekân kokusu, ışığı, ambiyansı, hizmet akışı, sosyal medya iletişimi ve kullanıcı hikâyeleri üzerine kuruludur.

Modern markalaşma süreçlerinde kadın odaklı mekânlar;

- sosyal sorumluluk imajı,
- kapsayıcı marka dili,
- duygusal bağ kuran atmosfer,
- sürdürülebilirlik mesajı,
- güven veren hizmet tasarımı

üzerinden tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, mekânı hem fiziksel hem duygusal değer üreten bir marka unsuruna dönüştürmektedir.

5. Yöntem

Bu çalışma, kavramsal analiz ve nitel içerik incelemesi yöntemlerine dayanmaktadır. Literatür taraması; mimarlık, iletişim bilimleri ve pazarlama disiplinlerinde 2018–2024 yılları arasında yayımlanan güncel akademik makaleleri kapsamaktadır. Veri tabanları olarak Scopus, Web of Science, Google Scholar ve SpringerLink kullanılmış; kadın odaklı mekânlar, feminist şehircilik, görsel iletişim, mekânsal temsil, kullanıcı deneyimi ve deneyimsel pazarlama temalı çalışmalar incelenmiştir.

Çalışma tasarımında üç disiplinin kesişimi merkeze alınmış; kavramlar arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiş; mimarlığın fiziksel tasarım kararları,

iletişimin temsil ve mesaj üretim süreçleri ile pazarlamanın marka stratejileri iç içe geçerek yorumlanmıştır (Nowell et al., 2017).

6. Bulgular

3.1. Kadınların Mekânsal Beklentileri: Güvenlik, Mahremiyet, Erişilebilirlik

Çalışmanın bulguları, kadın kullanıcıların mekânlardan beklentilerinin erkeklerden farklılaştığını ve özellikle güvenlik, mahremiyet, erişilebilirlik, yön bulabilirlik, psikolojik rahatlık ve destekleyici atmosfer gibi unsurların belirleyici olduğunu göstermektedir. Kent planlama literatüründe kadınların mekânsal davranışlarının güvenlik algısıyla doğrudan ilişkili olduğu; aydınlatma eksikliği, kör noktalar, tekinsiz geçiş alanları ve izole sokakların kadınların hareket özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtladığı ortaya konmuştur (Ceccato, 2021; Loukaitou-Sideris, 2022).

Araştırmalar, kadınların açık alan kullanımının özellikle akşam saatlerinde dramatik şekilde düştüğünü, bunun da mekânın tasarım ilkeleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Yetersiz ışıklandırma, kamusal alanlarda gözetim hissinin azlığı, yanlış konumlandırılmış bitki örtüsü veya kapalı hacimlerin güvenlik algısını olumsuz etkilediği ifade edilmektedir (Kern, 2020). Kadınların özellikle parklar, toplu taşıma durakları, otoparklar, alt geçitler ve kampüs içi yürüyüş yollarında daha yoğun stres ve tetikte olma hali yaşadığı saptanmıştır (WHO, 2022).

Mahremiyet beklentisi de kadınların mekân kullanımında önemli bir bileşendir. Dinlenme alanlarında göz önünde olma baskısı, sosyal yargılanma kaygısı ve kamusal alanlarda "izlenme hissi" kadınların mekânla ilişkisini zayıflatmaktadır (Weisman, 2021). Bu nedenle kadın odaklı mekânlarda hem açık hem yarı-özel hem de tampon bölge niteliğinde mekânsal seçeneklerin bulunması önerilmektedir.

Erişilebilirlik, kadınların mekân kullanımında bir diğer kritik faktördür. Bebek arabası, alışveriş torbaları veya bakım emeğinden kaynaklanan yüklerle hareket eden kadınlar için rampalar, geniş yürüme alanları, asansör sürekliliği ve güvenli geçiş rotaları önem taşımaktadır (Gürsoy & Baltacı, 2023). Bu bağlamda mekânsal erişilebilirlik yalnızca fiziksel engellilik bağlamında değil, toplumsal cinsiyet odaklı ihtiyaçlar açısından da ele alınmalıdır.

3.2. Mekânın Kadınlara Mesajı: "Benim İçin Tasarlanmış mı?"

Kadınlar bir mekâna sadece fonksiyonel düzeyde değil, aynı zamanda algısal ve duygusal düzeyde tepki verirler. Mekânın taşıdığı görsel dil, atmosfer, renk paleti, ışık düzeni, grafik işaretlemeler, mobilya tasarımı, sirkülasyon akışı ve mekânın temsili; kadınların "burada kendimi görüyor muyum?" sorusuna verdikleri yanıtı belirler (Kress & Van Leeuwen, 2020).

Görsel iletişim literatürü, mekânın kadınlara yönelik verdiği mesajların üç temel düzeyde işlendiğini göstermektedir:

- **Algısal düzey:**

Renk, ışık, oran, malzeme dokusu, mekânın sıcak-soğuk hissi, kontrast yoğunluğu.
Örneğin yumuşak geçişli renkler, doğal ışık ve sıcak malzemeler kadınlarda daha güçlü aidiyet hissi yaratırken; sert köşeli tasarımlar, karanlık alanlar ve aşırı minimal estetik tehdit algısını yükseltebilmektedir (Mulvey, 2019).

• **Sembolik düzey:**
Mekânın kadınları temsil eden ikonografik veya kültürel referanslar taşıması.
Örneğin kadın girişimcilerin hikâyelerinin yer aldığı duvar grafikleri, kadınların ürettiği ürünlerin sergilenmesi veya mekânın kadın dayanışması temalı isimlendirilmesi gibi uygulamalar kadınların kendini "orada" hissetmesini kolaylaştırır (Gürsoy & Baltacı, 2023).

• **Davranışsal düzey:**
Mekânın kadınların hareketini destekleme tarzı:
– Açık görüş alanı
– Güvenli kaçış rotaları
– Kolay yön bulma
– Kalabalık kontrolü
– Sessiz/akt

Bu unsurlar, kadınların o mekânda ne kadar özgürce hareket edebileceğini belirler (Ceccato, 2021).Yapılan çalışmalar kadınların, kendilerini temsil eden görsel unsurlar içeren mekânları daha hızlı sahiplenip daha yüksek aidiyet geliştirdiklerini göstermektedir (Kress & Van Leeuwen, 2020). Bu durum, mekânsal tasarımın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal bir iletişim süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3. Marka Algısı ve Duygusal Deneyim

Güncel pazarlama literatürü, markaların kadınların yaşadığı tükenmişlik duygusunu giderek Kadın odaklı mekânlarda markalaşma süreci, fiziksel tasarım ile iletişimsel atmosferin birleştiği bir deneyim oluşturmaktadır. Günümüzde markalar, kadınları yalnızca "müşteri" olarak değil, "duygusal deneyim aktörleri" olarak ele almakta; mekânı markanın en güçlü iletişim yüzlerinden biri olarak konumlandırmaktadır (Schmitt, 2020).

Marka algısını oluşturan en önemli unsurlar şunlardır:

i) Güven Veren Marka Kimliği

Kadınlar, fiziksel güvenliğin yanı sıra "markasal güvenlik" arayışı da içindedir.
Markanın:
• etik duruşu,
• kadına yönelik şiddete karşı tavrı,
• kadın çalışan oranı,
• kapsayıcı iletişim dili
gibi unsurlar, mekânın güven duygusunu güçlendirmektedir (Weisman, 2021).

ii) Duygusal Atmosfer Tasarımı

Kadınların mekânda hissettiği duygular marka algısının temel belirleyicisidir. Araştırmalar kadınların mekân deneyimini değerlendirirken *duygusal sıcaklık, rahatlık ve kabul edilme* hislerine büyük önem verdiğini göstermektedir (Schmitt, 2020).

Bu nedenle markaların:

• ışık atmosferi,
• müzik seçimi,

• mekân kokusu,
• karşılamadaki iletişim tonlaması,
• hizmet personeli davranışları duygusal tasarımın parçalarıdır.

iii) Kadın Dostu Marka Konumlandırması

"Kadın dostu marka" kavramı artık yalnızca sosyal sorumluluk projesi değil, sürdürülebilir bir marka stratejisi olarak görülmektedir.
Buna göre markalar:

• kapsayıcı mesajlar,
• kadınlara özel güvenli alanlar,
• şeffaf iletişim,
• adil iş politikaları

sunarak mekânı bir "güçlenme alanı"na dönüştürmektedir (Gürsoy & Baltacı, 2023).

iii) Kullanıcı Hikâyeleri ve Dijital Yansımalar

Kadınlar bir mekânla ilgili bağlantı kurarken genellikle diğer kadınların deneyimlerini içeren hikâyeleri referans alırlar. Bu nedenle markaların sosyal medya iletişimi, kadın kullanıcı deneyimlerini görünür kıldığında **aidiyet duygusu artmakta** ve mekânın duygusal değeri güçlenmektedir (Mulvey, 2019).

Sonuç

Bu çalışma, kadın odaklı mekân tasarımının yalnızca mimari çözümlerle sınırlı olmayan; iletişim stratejileri, marka konumlandırması, kullanıcı psikolojisi ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin bir araya gelmesiyle oluşan çok katmanlı bir süreç olduğunu göstermiştir. Kadınların mekânla kurduğu ilişki; fiziksel güvenlik, mekânsal okunabilirlik, mahremiyet, psikolojik konfor, toplumsal kabul, temsil edilme hissi ve markayla kurulan duygusal bağ gibi birbirine bağlı pek çok unsur üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle kadın odaklı mekânlar, hem fiziksel hem sembolik hem de iletişimsel düzeyde etkili bir tasarım yaklaşımı gerektirmektedir.

Elde edilen bulgular, fiziksel tasarımın tek başına kadınların mekânsal ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmadığını; mekânın ilettiği mesajın, görsel dilinin, atmosferinin, iletişim kodlarının ve markanın etik duruşunun kadın deneyiminde eşit derecede belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Mekânın güvenlik hissi oluşturması, mahremiyeti koruması ve erişilebilirliği sağlaması kadar, mekânın kadınların kendini temsil edilmiş hissettiği bir görsel anlatıya sahip olması da kritik önem taşımaktadır. Benzer şekilde, markaların kapsayıcı söylemleri, etik yaklaşımı ve duygusal deneyim odaklı pazarlama stratejileri, kadınların bir mekânı benimsemesinde ve orada kendini güvende hissetmesinde yapısal mimari unsurlar kadar etkili rol oynamaktadır.

Araştırma ayrıca, kadın odaklı mekânların aynı zamanda sosyal bir dönüşüm aracı olabileceğini göstermiştir. Mekân tasarımının toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunan bir iletişim biçimi olduğu; mekânın yaratacağı mesajın kadınların güçlenmesine, görünür olmasına, şehirde daha aktif yer almasına ve psikolojik olarak desteklenmesine katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda kadın odaklı mekânlar, yalnızca kullanım işlevi

sunan fiziksel alanlar değil; temsil edilen, desteklenen ve güçlendirilen bir kadın kimliğinin yeniden üretildiği sosyal platformlar hâline gelmektedir.

Bu doğrultuda çalışma, kadın odaklı mekân tasarımında psikolojik sürdürülebilirlik kavramını önermektedir. Psikolojik sürdürülebilirlik; mekânların uzun vadede kadınların iyi oluş hâlini desteklemesi, güvenli ve kapsayıcı deneyimler sunması, duygusal yük oluşturmaması ve kadınların kent yaşamına aktif katılımını teşvik etmesi anlamına gelmektedir. Bu ilke, mimari tasarım, iletişim dili ve pazarlama stratejilerinin birlikte ele alınmasını gerektiren bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, kadın odaklı mekânların geleceğinde; kapsayıcı tasarım ilkelerinin benimsenmesi, gerçekçi ve güçlendirici iletişim temsillerinin kullanılması, etik ve duygu odaklı marka stratejilerinin geliştirilmesi ve kadınların gündelik yaşam deneyimini iyileştiren psikolojik sürdürülebilirlik yaklaşımının kurumsallaşması kritik öneme sahiptir. Böylece şehirler, sadece fiziksel açıdan değil, sosyal ve duygusal açıdan da kadınların yaşam kalitesini yükselten bütüncül mekânlara dönüşebilecektir.

Kaynaklar

Ceccato, V. (2021). Safety and risks in urban environments for women. Urban Studies, 58(2), 237–256.

Gürsoy, B., & Baltacı, A. (2023). Gender-sensitive design in contemporary architecture: Spatial justice perspectives. Journal of Urban Design, 28(1), 55–74.

Kern, L. (2020). Feminist city: Claiming space in a man-made world. Verso.

Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2020). Reading images: The grammar of visual design (3rd ed.). Routledge.

Loukaitou-Sideris, A. (2022). Women and urban mobility: Safety, accessibility and inclusive design strategies. Transportation Research Part A, 159, 125–140.

Massey, D. (2013). Space, place and gender. Polity Press.

Mulvey, L. (2019). Visual representation and gender dynamics in media and space. Screen Studies Journal, 60(3), 201–219.

Schmitt, B. (2020). Experiential marketing, emotional branding and spatial experience design. Journal of Brand Management, 27(4), 497–510.

Weisman, L. (2021). Discrimination by design: A feminist critique of architecture. University of Illinois Press.

World Health Organization. (2022). Urban safety and women’s well-being: Global report. WHO Press.

ГК + PRF В РЕГЕНЕРАЦИИ МЯГКИХ ТКАНЕЙ У ЖЕНЩИН ПОСЛЕ ХИРУРГИЧЕСКИХ ВМЕШАТЕЛЬСТВ ЧЛО

GK + PRF IN SOFT TISSUE REGENERATION IN WOMEN AFTER MAXILLOFACIAL SURGICAL INTERVENTIONS

Temirlan KAIRZHAN[1]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0009-3778-9168

Karlygash KURYSHZHANOVA[2]
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID: 0009-0006-6511-1854

Shyngys DUSENBAY[3]
Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / /ORCID: 0009-0006-6525-9058 /

Roman TARASOV[4]
Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Pediatric Dental Surgeon, Almaty, Kazakhstan / ORCID:0009-0009-9390-7413/

Diana OSPANOVA[5]
Resident, Department of Gastroenterology, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Medicine, Almaty, Kazakhstan / ORCID:0009-0001-0919-920X/

Аннотация

Регенерация мягких тканей после хирургических вмешательств в стоматологии остаётся одной из ключевых проблем современной клинической практики. У значительной части пациентов процесс заживления осложняется выраженным воспалением, замедленной эпителизацией и формированием плотных рубцовых изменений. У женщин факторы риска дополнительно усиливаются за счёт гормональных колебаний, психоэмоционального напряжения, нарушений микроциркуляции и повышенной чувствительности соединительной ткани, что обуславливает более выраженный отёк, длительную фазу воспаления и склонность к формированию плотных рубцов.

Гиалуроновая кислота (ГК) является ключевым компонентом внеклеточного матрикса и способствует модуляции воспаления, нормализации гидратации тканей и стимуляции миграции клеток. Аутологичный platelet-rich fibrin (PRF), богатый тромбоцитами и факторами роста, формирует устойчивый фибриновый каркас, усиливает ангиогенез, активирует пролиферацию фибробластов и способствует ремоделированию мягких тканей. Совместное применение ГК и PRF демонстрирует выраженный синергетический эффект: эпителизация ускоряется на 1,4–1,6 раза, пролиферативная активность клеток увеличивается на 27–35%, значительно улучшая качество регенерации.

С 2018 года PRF активно внедрён в хирургическую стоматологию Казахстана и показал высокую эффективность в лечении флегмон челюстно-лицевой области, рубцовых деформаций, посттравматических мягкотканных дефектов и осложнений после оперативных вмешательств. Методика получила распространение также в смежных направлениях, включая гастроэнтерологию, где используется для улучшения трофики и заживления слизистых оболочек. Комплексное применение ГК и PRF позволяет ускорить восстановление мягких тканей, снизить риск осложнений и обеспечивает более предсказуемые клинические результаты, особенно у женщин, требующих повышенного внимания к качеству регенерации.

Ключевые слова: гиалуроновая кислота, PRF, регенерация мягких тканей, женщины, воспаление, хирургическая стоматология, гастроэнтерология.

Abstract

Soft-tissue regeneration after surgical interventions in dentistry remains one of the major challenges in modern clinical practice. In a significant proportion of patients, wound healing is complicated by pronounced inflammation, delayed epithelialization, and the formation of dense scar tissue. In women, these risks are further amplified by hormonal fluctuations, psycho-emotional stress, microcirculatory disturbances, and the increased sensitivity of connective tissue. These factors contribute to more intense edema, a prolonged inflammatory phase, and a higher tendency toward the formation of dense fibrous scars.
Hyaluronic acid (HA) is a key component of the extracellular matrix and plays an essential role in modulating inflammation, maintaining tissue hydration, and stimulating cellular migration. Autologous platelet-rich fibrin (PRF), enriched with platelets and growth factors, forms a stable fibrin scaffold that enhances angiogenesis, activates fibroblast proliferation, and supports soft-tissue remodeling. The combined use of HA and PRF demonstrates a pronounced synergistic effect: epithelialization accelerates by 1.4–1.6 times, and proliferative cellular activity increases by 27–35%, significantly improving the quality of tissue regeneration. Since 2018, PRF has been actively implemented in surgical dentistry in Kazakhstan, showing high efficacy in the treatment of maxillofacial phlegmons, scar deformities, post-traumatic soft-tissue defects, and postoperative complications. The method has also gained application in related medical disciplines, including gastroenterology, where it is used to improve mucosal trophics and healing. The combined application of HA and PRF accelerates soft-tissue recovery, reduces the risk of complications, and provides more predictable clinical outcomes—particularly in women, who require enhanced attention to the quality of postoperative tissue regeneration.
Keywords: hyaluronic acid, PRF, soft-tissue regeneration, women, inflammation, surgical dentistry, gastroenterology.

Цель исследования

Целью настоящего нарративного обзора является анализ и систематизация современных данных литературы о биологических механизмах и клинической эффективности гиалуроновой кислоты и обогащённого тромбоцитами фибрина в регенерации мягких тканей, с акцентом на их комбинированное применение у женщин после хирургических вмешательств в челюстно-лицевых областях

Задачи исследования

1. Проанализировать биологические механизмы регенеративного действия гиалуроновой кислоты и PRF в процессе заживления мягких тканей.
2. Оценить клинические результаты применения гиалуроновой кислоты и PRF в челюстно-лицевой хирургии, с учётом физиологических особенностей женского организма.
3. Проанализировать данные о возможных синергетических эффектах комбинированного применения ГК и PRF Материалы и методы

Нарративный обзор выполнен на основе анализа публикаций, индексированных в базе данных PubMed. В обзор включались англоязычные научные статьи, опубликованные в период с 2000 по 2024 годы. Поиск осуществлялся с использованием следующих ключевых слов и их комбинаций: *platelet-rich fibrin, PRF, injectable PRF, hyaluronic acid, soft tissue healing, wound healing, maxillofacial surgery, oral surgery.*

Критериями включения являлись экспериментальные исследования, рандомизированные и контролируемые клинические исследования, а также систематические обзоры, посвящённые применению гиалуроновой кислоты и/или PRF в регенерации мягких тканей. Из анализа исключались исследования, выполненные исключительно на животных моделях, работы без клинической направленности, а также публикации, не относящиеся к хирургическим вмешательствам в челюстно-лицевой области. Ввиду выраженной гетерогенности дизайна исследований, протоколов вмешательства и оцениваемых исходов проведение систематического обзора и метаанализа не представлялось возможным.

Введение

Несмотря на значительный прогресс в области хирургических технологий, осложнённое заживление мягких тканей остаётся актуальной клинической проблемой. Согласно данным современных исследований, частота замедленной эпителизации и формирования рубцовых изменений в челюстно-лицевой области остаётся высокой, особенно у женщин, что связывают с гормональной регуляцией и особенностями воспалительного ответа (Miron et al., 2018; Menchisheva YuA., 2020;Becker, 2021).

В этой связи всё большее внимание уделяется биорегенеративным стратегиям, направленным не только на механическое закрытие раневого дефекта, но и на активное воздействие на клеточные и молекулярные механизмы заживления. Среди таких подходов особый интерес представляют гиалуроновая кислота и PRF, эффективность которых активно изучается в экспериментальных и клинических исследованиях.

Рисунок 1. (от Menchisheva YuA., 2020)

Пример послеоперационных рубцовых изменений в челюстно-лицевой области.

Особенности регенерации мягких тканей у женщин

Физиология женского организма характеризуется сложной эндокринной регуляцией, оказывающей влияние на ангиогенез, синтез коллагена и ремоделирование внеклеточного матрикса. Колебания уровня эстрогенов способны изменять экспрессию факторов роста и медиаторов воспаления, что отражается на темпах эпителизации и качестве формирующейся рубцовой ткани (Menchisheva YuA, 2022; Becker, 2021).

Ряд авторов подчёркивает, что у женщин чаще наблюдаются выраженные отёчные и фиброзные реакции после хирургических вмешательств, что обосновывает необходимость применения методов, способных модулировать воспалительный ответ и оптимизировать регенеративный процесс.

Рисунок 2. (Menchisheva YuA, 2020).

Пример визуализации линейного послеоперационного рубца в челюстно-лицевой области на различных этапах наблюдения.

Гиалуроновая кислота в регенерации мягких тканей

Гиалуроновая кислота является одним из ключевых компонентов внеклеточного матрикса и выполняет структурную и регуляторную функции в процессе заживления

ран. Систематические обзоры и клинические исследования показывают, что местное применение ГК способствует созданию оптимальной влажной среды, снижению выраженности воспаления и ускорению миграции клеток эпителия (Serra et al., 2020; Kang et al., 2022; Menchisheva YuA., 2022).

Однако в отдельных источниках литературы подчёркивается гетерогенность клинических результатов, что связывают с различиями в молекулярной массе ГК, способах введения и дизайне исследований. Несмотря на это, большинство авторов сходятся во мнении, что ГК обладает значительным потенциалом как вспомогательный компонент регенеративной терапии.

PRF как биологический стимулятор заживления

PRF представляет собой аутологичный фибриновый матрикс, содержащий тромбоциты, лейкоциты и широкий спектр факторов роста. Согласно данным PubMed, применение PRF ассоциируется с ускорением ангиогенеза, повышением пролиферации фибробластов и снижением выраженности послеоперационного воспаления (Miron et al., 2018; Choukroun et al., 2019).

Несмотря на перспективные результаты, авторы подчёркивают необходимость осторожной интерпретации данных ввиду различий в протоколах получения PRF и отсутствии единых стандартов применения.

Комбинированное применение ГК и PRF представляется достаточно актуальным в последнее десятилетие

В связи с чем внимание исследователей сосредоточено на комбинированном применении гиалуроновой кислоты и PRF. Клинические и экспериментальные исследования демонстрируют, что сочетание этих методов обеспечивает синергетический эффект за счёт одновременного воздействия на матриксный и клеточный компоненты раневого процесса (Ozgul et al., 2023).

Однако данные остаются неоднородными, а большинство работ представляют собой небольшие серии наблюдений, что подчёркивает необходимость дальнейших рандомизированных исследований с чётко стандартизированными протоколами.

Расширенный анализ данных литературы

Существенный вклад в оценку клинической эффективности обогащённого тромбоцитами фибрина (PRF) внесли систематические обзоры, посвящённые заживлению лунок после удаления зубов. В одном из систематических обзоров, имевшем 20 рандомизированных и/или контролируемых клинических исследований, было показано, что применение PRF ассоциируется со снижением выраженности послеоперационной боли по сравнению со спонтанным заживлением раны. В 66,6% включённых исследований отмечалось достоверное уменьшение болевого синдрома, особенно в ранние сроки — в течение первых 1–3 суток после удаления зуба (Al-Maawi et al., 2021).

Кроме того, анализ данных показал, что заживление мягких тканей в области лунки значительно улучшалось при использовании PRF. Через одну неделю после удаления зуба улучшенные показатели эпителизации и состояния мягких тканей были

зафиксированы в 75% изучавшихся исследованиях по сравнению с контрольной группой без применения PRF.

В отношении костной регенерации было установлено, что потеря альвеолярной кости через 8–15 недель после удаления зуба была достоверно ниже в группе PRF по сравнению со спонтанным заживлением. Однако через 6 месяцев статистически значимых различий между группами выявлено не было. В то же время в 85% исследований отмечалось более выраженное заполнение лунки в группе PRF по сравнению с контролем (Al-Maawi et al., 2021).

Авторы пришли к выводу, что PRF оказывает наиболее выраженный клинический эффект в ранний период заживления, составляющий приблизительно 2–3 месяца после удаления зуба. При этом имеющиеся данные не позволяют сделать однозначные выводы относительно долгосрочного влияния PRF на успех последующей имплантации (Azhybekov AS, et al. 2024)

Различия в методах центрифугирования, параметрах получения тромбоцитарных концентратов, характеристиках тромбоцитов и условиях их активации могут оказывать существенное влияние на биологические свойства PRF и, соответственно, на клинические исходы. В связи с этим представляется целесообразным рассмотреть данные литературы, посвящённые эволюции технологий PRF и методологическим аспектам, направленным на оптимизацию его регенеративного потенциала

Применение обогащённого тромбоцитами фибрина (PRF) в последние годы получило широкое распространение благодаря его способности ускорять процессы регенерации мягких тканей и улучшать клинические исходы после хирургических вмешательств. В отличие от обогащённой тромбоцитами плазмы (PRP)., PRF представляет собой более физиологичную биологическую систему, характеризующуюся наличием трёхмерной фибриновой матрицы и пролонгированным высвобождением факторов роста, что обеспечивает стабильный и продолжительный регенеративный эффект (Miron, 2021).

До недавнего времени клиническое применение PRF было ограничено преимущественно его твёрдой коагулированной формой. Однако развитие технологий центрифугирования и оптимизация протоколов получения тромбоцитарных концентратов привели к созданию жидкой инъекционной формы PRF (i-PRF), что значительно расширило спектр его клинического применения в стоматологии и челюстно-лицевой хирургии (Miron, 2021).

Существенное внимание в современной литературе уделяется методологическим аспектам оптимизации получения PRF и i-PRF. Показано, что клиническая эффективность тромбоцитарных концентратов во многом определяется параметрами центрифугирования, включая различия между RPM и RCF, применение концепции низкоскоростного центрифугирования, а также конструктивные особенности центрифуг. Оптимизация данных параметров позволяет повысить концентрацию функционально активных тромбоцитов и факторов роста в получаемом материале(Menchisheva YuA., 2022).

Фундаментальные исследования тромбоцитарной агрегации и продукции тромбоксана B_2 показали, что биологическая активность тромбоцитов существенно зависит от условий подготовки плазмы и цельной крови, а также от факторов, влияющих на их активацию (Anfossi et al., 1989). Эти данные имеют принципиальное значение для

понимания вариабельности клинических результатов при применении PRF и подчёркивают необходимость стандартизации протоколов его получения (Azhybekov AS, et al.. 2024)

Таким образом, проведённый анализ обзора литературы свидетельствуют о том, что оптимизация технологических и методологических аспектов получения обогащённого тромбоцитами фибрина (PRF) и его инъекционных форм является ключевым условием реализации и высоком регенеративном потенциале в клинической практике и воспроизводимости клинических результатов (Miron, 2021; Azhybekov AS, et al.. 2024).

Большинство систематических обзоров и рандомизированных клинических исследований подтверждают положительное влияние PRF на ранние этапы заживления, включая снижение послеоперационной боли, ускорение эпителизации и улучшение состояния мягких тканей, особенно в первые 2–3 месяца после хирургического вмешательства

В то же время результаты исследований характеризуются выраженной гетерогенностью, что обусловлено различиями в дизайне работ, протоколах центрифугирования, типах используемых пробирок и условиях активации тромбоцитов. Анализ фундаментальных и прикладных исследований показывает, что биологическая активность PRF напрямую зависит от методологических аспектов его получения, включая параметры центрифугирования, концентрацию клеточных элементов и особенности свертывания крови (Rakhymzhanov TB. 2023).

Современные англоязычные обзоры подчёркивают, что эволюция технологии PRF, включая разработку инъекционных форм (i-PRF), существенно расширила спектр его клинического применения, сделав возможным использование в малоинвазивных и инъекционных методиках. При этом наибольший клинический эффект PRF и i-PRF отмечается в ранний период регенерации, тогда как данные о долгосрочных результатах остаются ограниченными и требуют дальнейшего изучения

В совокупности представленные данные позволяют рассматривать PRF как эффективный биологический инструмент для стимуляции регенерации мягких тканей, при условии строгого соблюдения оптимизированных протоколов его получения и необходимость стандартизации методик и дальнейших, хорошо спланированных рандомизированных исследований, что является ключевым условием для получения положительных результатов и расширения клинических показаний к применению PRF (Choukroun J, Ghanaati S. 2019).

Заключение

Анализ современной литературы свидетельствует о высоком потенциале комбинированного применения гиалуроновой кислоты и PRF в регенерации мягких тканей у женщин после челюстно-лицевых хирургических вмешательств. Несмотря на обнадёживающие результаты, имеющиеся данные характеризуются методологической гетерогенностью, что требует дальнейших исследований. Тем не менее, комбинированный подход рассматривается как перспективное направление, способное улучшить клинические и эстетические результаты лечения.

Литература

1. Anfossi G., Trovati M., Mularoni E., Massucco P., Calcamuggi G., Emanuelli G. Effects of propranolol on platelet aggregation and thromboxane B_2 production from platelet-rich plasma and whole blood. Prostaglandins Leukotrienes and Essential Fatty Acids. 1989;36:1–7.

2. Kobayashi E, et al. Comparative evaluation of PRF matrices. J Periodontol. 2017.

3. Miron RJ, Zhang Y. Platelet-rich fibrin in regenerative dentistry. Clin Oral Investig. 2018.

4. Choukroun J, Ghanaati S. PRF applications in oral surgery. J Oral Maxillofac Surg. 2019.

5. Menchisheva YuA. Применение PRP-терапии для оптимизации процесса заживления послеоперационных ран мягких тканей челюстно-лицевой области.2020.

6. Serra E, et al. Hyaluronic acid in wound healing. Biomaterials. 2020.

7. Becker W. Hyaluronic acid and soft tissue healing. J Periodontol. 2021.

8. Al-Maawi S., Becker K., Schwarz F., Sader R., Ghanaati S. Efficacy of platelet-rich fibrin in the healing of extraction sockets: A systematic review. Head & Face Medicine. 2021;17:37. DOI: 10.1186/s40729-021-00393-0

9. Kang J, et al. Hyaluronic acid as biologically active scaffold. Biomaterials. 2022.

10. Menchisheva YuA. Hyaluronic acid in clinical dentistry. Sechenov Med J. 2022

11. Ozgul O, et al. PRF and soft tissue healing in women. Clin Oral Surg. 2023.

12. Rakhymzhanov TB. PRF in maxillofacial surgery. Central Asian Med J. 2023. .

13. Azhybekov AS, et al. Application of PRF in Kazakhstan. Vestnik KazNMU. 2024

WOMEN'S HEALTH: AWARENESS OF HUMAN PAPILLOMAVIRUS (HPV) AND VACCINATION AMONG MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

Zhanat KOZHEKENOVA[1]
Associate Professor., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Public Health, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-5074-7634.

Arailym ABILBAYEVA[2]
PhD, Associate professor of the Shortanbayev General Immunology Department, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCIDID: 0000-0001-5081-5492,

Assel KENZHEGAZİNA[3]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0009-0009-4777-3653.

Dana KURYSHZHAN[4]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0000-0001-9079-8180.

Abstract

Human papillomavirus (HPV) infection remains one of the most significant public health challenges, being associated with approximately 4.5% of new cancer cases and 91% of cervical cancer (CC) cases worldwide. The preventive potential of HPV vaccination is well established: completing vaccination before the age of 17 reduces the incidence of cervical cancer by 88%. As part of the global strategy for the elimination of cervical cancer, the World Health Organization (WHO) recommends achieving vaccination coverage of at least 90% of girls under 15 years of age by 2030, and most countries have already included the vaccine in their national immunization schedules. Despite this progress, the level of awareness and willingness to vaccinate among young people, including future medical professionals, remains a critically important factor in ensuring effective prevention. The aim of this study is to assess the level of awareness among students of the S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University regarding human papillomavirus (HPV) and HPV vaccination, as well as to identify factors influencing attitudes toward vaccination, information sources, and potential barriers to its acceptance. An informative and analytical review of current scientific publications addressing awareness of HPV and perceptions of vaccination among medical students was conducted. Based on the literature analysis, the structure of the questionnaire was developed.

Keywords: human papillomavirus, vaccination, student awareness, cervical cancer, prevention.

Introduction

Human papillomavirus (HPV) infection remains one of the most significant public health challenges, being associated with approximately 4.5% of new cancer cases and 91% of cervical cancer (CC) cases worldwide. The preventive potential of HPV vaccination is well

established: completing vaccination before the age of 17 reduces the incidence of cervical cancer by 88% (Tan et al., 2024).

A study on the evaluation of the effectiveness and safety of HPV vaccination in the Republic of Kazakhstan was conducted by the Kazakh Research Institute of Oncology and Radiology with the support of UNFPA in Kazakhstan during the period from 2021 to 2023. The study included girls aged 18 to 32 who had been vaccinated as part of the pilot immunization program from 2013 to 2015. The pilot program was conducted in four regions of Kazakhstan – Atyrau and Pavlodar regions, and the cities of Astana and Almaty. Vaccination was carried out with parental consent in schools, and a choice between the Gardasil and Cervarix vaccines was provided. Gardasil was administered to 62% of participants, and Cervarix to 37%. Out of 11,648 individuals aged 11 to 26, 10,004 girls received the full vaccine doses (The Kazakh Research Institute of Oncology and Radiology, 2024).

Since the HPV vaccination has been introduced into the Kazakhstan's National Immunization Schedule, the issue of HPV vaccination awareness and perceptions has gained particular relevance (Department of Public Health of Almaty, 2024).

In Kazakhstan, cervical cancer ranks second among cancers in women aged 25 to 44 years. Approximately 1,900 new cases of cervical cancer are registered in the country each year, and more than 600 Kazakhstani women die from this disease annually (Regional Oncology Dispensary, 2024).

The selection of medical students as a study population was justified by their professional training, access to medical information and their potential role in shaping public opinion in the future. Assessing their level of awareness makes it possible to identify gaps in medical education and informed strategies for improving educational programs. Additionally, considering the aforementioned circumstances, this approach allows for a clear identification of factors influencing perceptions of HPV vaccination.

As part of the global strategy for the elimination of cervical cancer, the World Health Organization (WHO) recommends achieving vaccination coverage of at least 90% of girls under 15 years of age by 2030, and most countries have already included the vaccine in their national immunization schedules. Despite this progress, the level of awareness and willingness to vaccinate among young people, including future medical professionals, remains a critically important factor in ensuring effective prevention (World Health Organization, 2023).

Study Aim

The aim of this study is to assess the level of awareness among second- and third-year students of the S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University regarding human papillomavirus (HPV) and HPV vaccination, as well as to identify factors influencing attitudes toward vaccination, information sources, and potential barriers to its acceptance.

Materials and Methods

A cross-sectional descriptive study among second- and third-year medical students was administered using a questionnaire.

An informative and analytical review of current scientific publications addressing awareness of HPV and perceptions of vaccination among second- and third-year medical students was conducted. Based on the literature analysis, the structure of the questionnaire was developed.

The survey was administered using a structured questionnaire that included questions on:

1.awareness of the human papilloma virus;

2.knowledge of the accessibility and preventive role of HPV vaccination;

3.self-perceived level of knowledge regarding HPV vaccination;

4.general perceptions towards HPV vaccination;

5.willingness to undergo the HPV vaccination if available;

6.willingness to be vaccinated in the case of a cost-based vaccination;

7.principal reasons for willingness or unwillingness to receive the HPV vaccine;

8.source of information about vaccination.

Inclusion criteria:

• enrolment as a second- and third-year student in a medical university;

• voluntary participation in the study.

Exclusion criteria:

9. declined to participate in the study;

10. submission of partially completed questionnaires.

Data were collected using an online, web-based questionnaire. A total of 150 medical students completed the survey and were included in the analysis. Descriptive statistical methods was used in data analysis. Categorical variables were represented as absolute numbers and percentages. Statistical analysis was performed using spreadsheet based statistical software.

Results

A total of 150 medical university students participated in the online survey assessing awareness of human papillomavirus (HPV) and attitudes toward HPV vaccination.

Overall, 88% (n = 132) of respondents reported having heard of HPV, whereas 12% (n = 18) had no prior awareness.

Awareness of the HPV vaccine was reported by 75% (n = 113) of participants, while 25% (n = 37) were unaware of the existence of a vaccine that prevents HPV infection and HPV-related diseases, including cervical cancer.

Self-assessment of knowledge regarding HPV vaccination indicated that only 39% (n = 59) of respondents considered themselves well informed. Nearly half (48%, n = 72) reported having limited knowledge, and 13% (n = 19) stated that they knew almost nothing about HPV vaccination, highlighting a clear gap between general awareness and depth of understanding.

Diagram 1

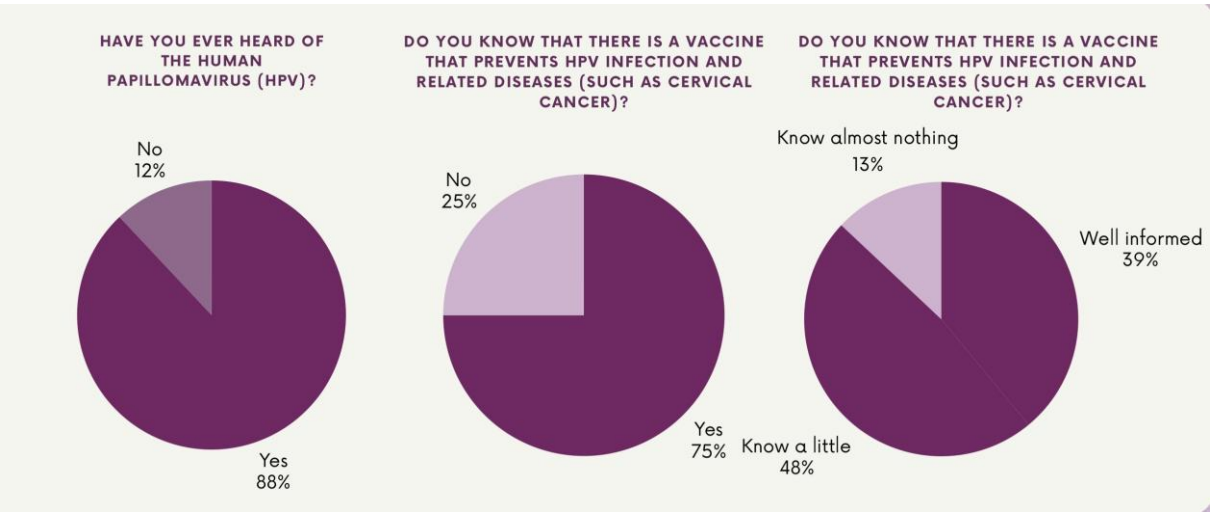

Diagram 1. Awareness of the human papilloma virus. Knowledge of the accessibility and preventive role of HPV vaccination. Self-perceived level of knowledge regarding HPV vaccination.

With regard to attitudes toward HPV vaccination, 64% (n = 96) of participants expressed a positive attitude, 33.3% (n = 50) reported a neutral attitude, and only 2% (n = 3) reported a negative attitude.

When asked about their willingness to receive the HPV vaccine if available, 49% (n = 74) expressed definite willingness, 40% (n = 60) indicated potential willingness contingent upon receiving additional information, and 11% (n = 16) reported unwillingness to be vaccinated. These findings suggest that although acceptance of HPV vaccination is generally favorable, it is often conditional and information-dependent.

Diagram 2

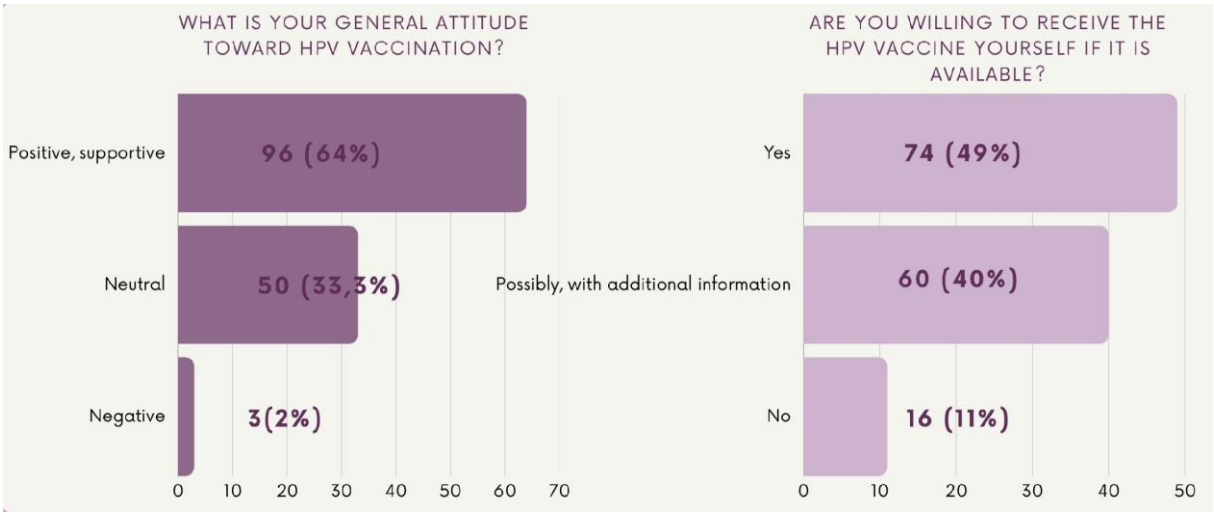

Diagram 2. General perceptions towards HPV vaccination. Willingness to undergo the HPV vaccination if available.

Cost was identified as a significant factor influencing vaccination decisions. If the HPV vaccine were available only on a paid basis, 54% (n = 80) of respondents reported that their decision would depend on the cost, 28% (n = 42) indicated willingness to pay, 11% (n = 17) stated refusal regardless of cost, and 7% (n = 11) reported willingness to be vaccinated only if the vaccine were provided free of charge.

The most frequently reported barriers to HPV vaccination were lack of information (42%, n = 64) and concerns regarding vaccine safety (40%, n = 60). General distrust of vaccines was reported by 10% (n = 16) of respondents, while 7% (n = 10) considered HPV vaccination unnecessary.

Diagram 3

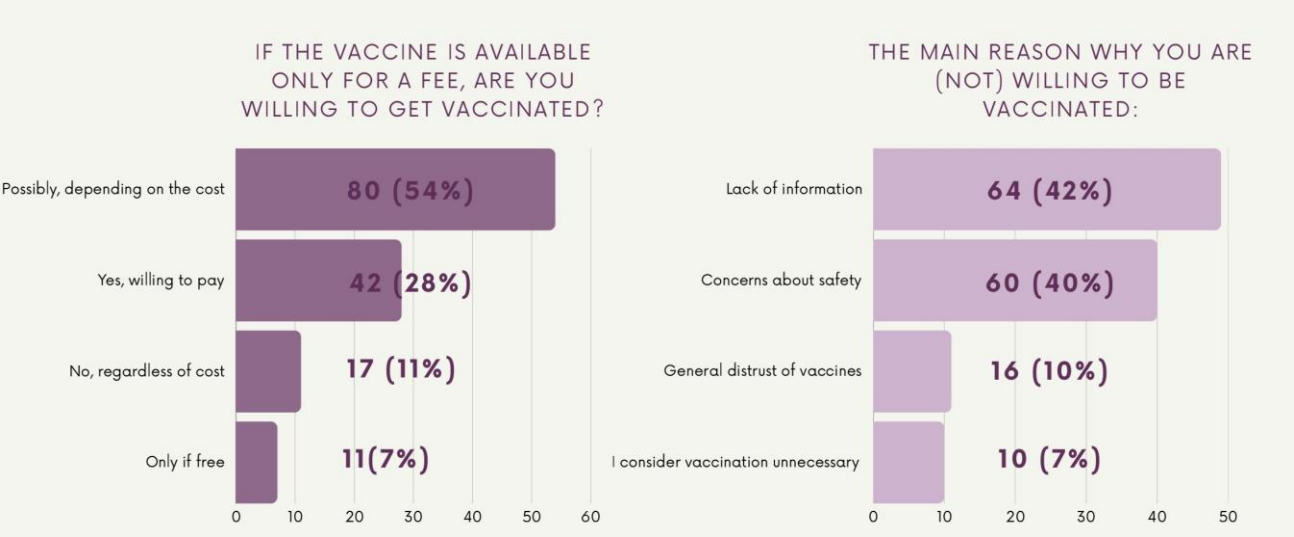

Diagram 3. Willingness to be vaccinated in the case of a cost-based vaccination. Principal reasons for willingness or unwillingness to receive the HPV vaccine.

Regarding sources of information, the internet and social media (46%, n = 69) were cited most frequently, followed by doctors and other healthcare professionals (44%, n = 67). Family or friends (7%, n = 9) and traditional mass media (3%, n = 5) were reported less often.

Diagram 4

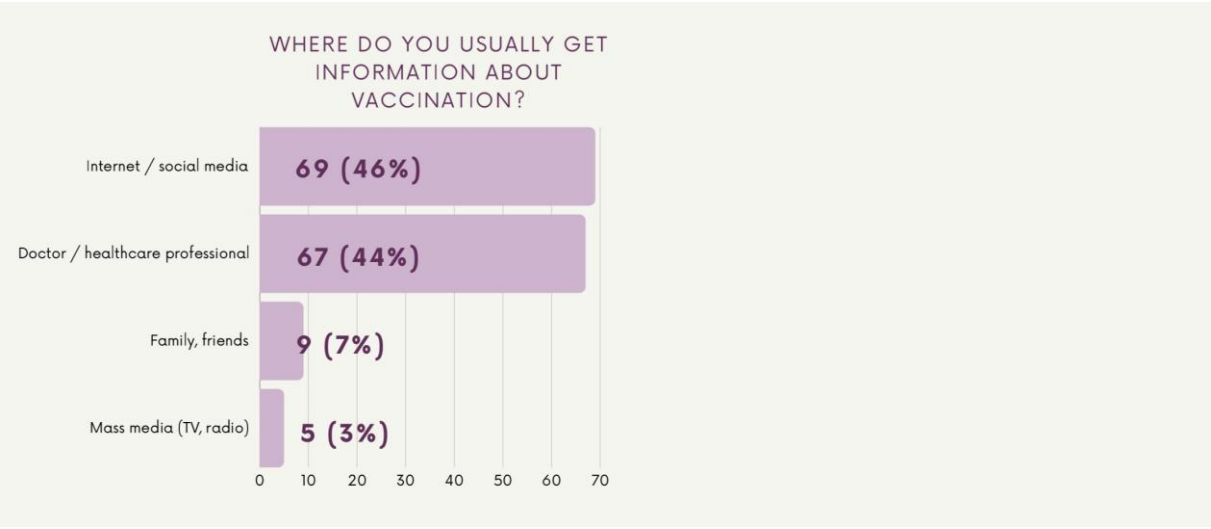

Diagram 4. Source of information about vaccination.

Taken together, these results indicate that while general awareness of HPV and HPV vaccination is relatively high among medical university students, substantial gaps in detailed knowledge persist. Attitudes toward vaccination are predominantly positive; however, willingness to vaccinate is frequently influenced by informational and economic factors.

Discussion

Women should be screened for cervical cancer with a high-performance test every 5–10 years starting at age 30. Women living with HIV should be screened every 3-5 years, starting at age 25. The global strategy encourages a minimum of two lifetime screens with a high-performance test by age 35 and again by age 45. Precancers rarely cause symptoms, which is why regular cervical cancer screening is important, even if you have been vaccinated against HPV (World Health Organization, 2025).

This year, Kandasamy et al. conducted their study. Among 523 participants, 66% demonstrated good knowledge about human papillomavirus (HPV) and cervical cancer prevention, while 56% had a positive attitude towards it. Awareness of HPV and the HPV vaccine was observed in 62.1% and 54% of women, respectively, whereas knowledge about screening tests remained limited — 32.7%. Only 21% of women reported having received the HPV vaccination (Kandasamy et al., 2025).

Despite high overall awareness of HPV and the availability of vaccination among medical university students, important knowledge gaps remain, and acceptance of vaccination is frequently conditional. The consistency of these findings with previously published studies indicates that insufficient awareness and variable attitudes toward, HPV vaccination constitute a widespread challenge. Addressing these gaps through structured educational interventions within medical curricula, improved delivery of evidence-based information, and reduction of financial barriers may enhance HPV vaccine acceptance and may ultimately contribute to effective cervical cancer prevention.

As of February 28, 2025, 148 WHO member countries have integrated the HPV vaccine into their national immunization schedules. In 2023, 132 countries reported coverage rates for the first dose, while 129 provided data for the complete vaccination series. The weighted average coverage among girls aged 9–14 years was 61.6% (95% CI: 50.9%–71.8%) for the first dose and 47.6% (39.7%–57.4%) for the full course. Out of these 132 countries, fifteen (11%) achieved at least 90% coverage for the initial dose. Countries with upper-middle income levels showed the highest uptake, reaching 71.7% (95% CI: 59.1%–78.6%) for the first dose. Age-specific data indicated that in China, vaccination rates were highest among women aged 20–24 and lowest among girls aged 9–14. Trend analysis revealed that in most evaluated countries, cervical cancer incidence is gradually declining (Han et al., 2025).

In addition to HPV types 16 and 18, which together cause approximately 70% of all cervical cancer cases, a broader spectrum of high-risk HPV types significantly affects the incidence of this cancer. Specifically, HPV types 16, 18, 31, 33, 45, 52, and 58 collectively account for about 90% of all cervical cancer cases. This comprehensive coverage of high-risk HPV types highlights the importance of vaccines, such as the 9-valent HPV vaccine, which specifically targets these strains to reduce the risk of developing cervical cancer (Setiawan et al., 2024).

Vaccine effectiveness estimates for younger adolescents aged 9–14 years ranged approximately from 74% to 93%, while for adolescents aged 15–18 years, they ranged from 12% to 90%. These findings indicate that the HPV vaccine is most effective in preventing HPV-related diseases when administered at an earlier age, highlighting the importance of timely vaccination (Ellingson et al., 2023).

Several limitations should be acknowledged. This study was conducted at a single medical university, which may limit the generalizability of the findings. Data were obtained through a self-reported online questionnaire and may therefore be subject to reporting and social desirability biases. In addition, the cross-sectional design does not permit causal inference between knowledge, attitudes, and vaccination intentions. Finally, the questionnaire focused primarily on awareness and attitudes and did not include a detailed assessment of clinical knowledge or screening practices.

Conclusion

The study showed that second- and third-year medical students of S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University have a sufficient level of awareness about HPV and the possibility of vaccination. This is important, considering their future role as medical professionals who will influence public health behaviors.

However, having knowledge alone does not guarantee readiness for vaccination. The decision to get vaccinated also depends on economic factors, vaccine safety, and accessibility. Students' willingness to vaccinate is often conditional and requires additional information.

Thus, to increase vaccination coverage, it is necessary to combine educational programs with measures ensuring vaccine accessibility and awareness of its safety. Awareness is important, but effective HPV prevention requires a comprehensive approach that takes into account informational, economic, and psychosocial factors.

References

1.Kandasamy, G., Orayj, K., Shorog, E., Alshahrani, A. M., Alanazi, T. S., & Algorman, H. S. (2025). Knowledge and attitudes toward human papillomavirus and cervical cancer prevention among women in the Asir Region, Saudi Arabia: a cross-sectional study. Frontiers in oncology, 15, 1608568. https://doi.org/10.3389/fonc.2025.1608568

2.Tan, S., Wang, S., Zou, X., Jia, X., Tong, C., Yin, J., Lian, X., & Qiao, Y. (2024). Parental willingness of HPV vaccination in Mainland China: A meta-analysis. Human vaccines & immunotherapeutics, 20(1), 2314381. https://doi.org/10.1080/21645515.2024.2314381

3.World Health Organization, 2023. Global partners cheer progress towards eliminating cervical cancer and underline challenges; https://www.who.int/news/item/17-11-2023-global-partners-cheer-progress-towards-eliminating-cervical-cancer-and-underline-challenges.

4.World Health Organization, 2025. Cervical cancer, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cervical-cancer

5.Han, J., Zhang, L., Chen, Y., Zhang, Y., Wang, L., Cai, R., Li, M., Dai, Y., Dang, L., Chen, H., & Zhu, L. (2025). Global HPV vaccination programs and coverage rates: a systematic review. EClinicalMedicine, 84, 103290. https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2025.103290

6.Ellingson, M. K., Sheikha, H., Nyhan, K., Oliveira, C. R., & Niccolai, L. M. (2023). Human papillomavirus vaccine effectiveness by age at vaccination: A systematic review. Human vaccines & immunotherapeutics, 19(2), 2239085. https://doi.org/10.1080/21645515.2023.2239085

7.Setiawan, D., Nurulita, N. A., Khoirunnisa, S. M., & Postma, M. J. (2024). The clinical effectiveness of one-dose vaccination with an HPV vaccine: A meta-analysis of 902,368 vaccinated women. PLoS One, 19(1), e0290808.

8.The Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, the Kazakh Research Institute of Oncology and Radiology, with the support of UNFPA in Kazakhstan, https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/policy-2024-full_1.pdf

9.Department of Public Health of Almaty, 2024. https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty-densaulyk/press/news/details/686845?lang=en

10.Regional Oncology Dispensary, 2024. https://onko.bkogov.kz/kz/c-news/81366

КЛИНИКО-БИОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ СОХРАНЕНИЯ ЗУБОВ ПРИ РЕПЛАНТАЦИИ У ЖЕНЩИН: ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕТОДИКИ И ПРОГНОЗ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

CLINICAL AND BIOLOGICAL CRITERIA FOR TOOTH PRESERVATION IN REPLANTATION IN WOMEN: ASSESSMENT OF THE TECHNIQUE'S EFFECTIVENESS AND PROGNOSIS OF FUNCTIONAL OUTCOME

Zhunusova Rashida[1]

Assistant Professor, Department of Oral Surgery, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), Kazakhstan, Almaty, ORCID ID: 0009-0001-9591-757X

Mussabek Aishabibi[2]

4th-year student, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), School of Dentistry, Department of Oral Surgery KazNMU, Kazakhstan, Almaty, ORCID ID 0009-0001-4311-9576

Tolegenuly Anuar[3]

4th-year student, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), School of Dentistry, Department of Oral Surgery KazNMU, Kazakhstan, Almaty, ORCID ID 0009-0006-2295-8924

Shekerbek Bekzat[4]

Resident, S. D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), School of Dentistry, Department of Oral Surgery KazNMU, Kazakhstan, Almaty, ORCID ID 0009-0001-4311-9576

Аннотация

Цель исследования: Определить основные клинические условия, влияющие на успешность реплантации зуба, и оценить её эффективность как органосохраняющего метода лечения в стоматологии.

Актуальность: В стоматологической практике реплантация зуба проводится при безуспешности консервативного лечения, травматических повреждениях с полным вывихом зуба, и невозможности проведения резекции верхушки корня зуба, а также при ошибочном удалении не того зуба. Несмотря на активное развитие имплантологических методик, сохранение собственных зубов пациента продолжает рассматриваться как приоритетное направление, поскольку позволяет поддерживать физиологическую нагрузку на костную ткань и сохранять физиологическую функцию периодонта.

Особую научную и практическую значимость представляет изучение реплантации зубов у женщин. Женский организм характеризуется рядом анатомо-физиологических и гормональных особенностей, включая циклические колебания уровня эстрогенов, беременность, лактацию и постменопаузальные изменения, которые оказывают влияние на метаболизм костной ткани, процессы регенерации периодонта и формирование воспалительного ответа. Эти факторы могут существенно определять

исходы реплантации, сроки функциональной адаптации зуба и долгосрочный прогноз его сохранности.

Ключевые слова: авульсия, органосохраняющее лечение, травматическое повреждение зуба, реплантация зуба.

Abstract

Objective of study: To identify the main clinical conditions affecting the success of tooth replantation and to evaluate its effectiveness as an organ-preserving treatment method in dentistry.

Revelance: In dental practice, tooth replantation is performed in cases of unsuccessful conservative treatment, traumatic injuries accompanied by complete tooth avulsion, the impossibility of performing root apex resection, as well as in instances of inadvertent extraction of an intact or salvageable tooth. Despite the active development and widespread implementation of implantological techniques, the preservation of a patients natural teeth continues to be regarded as a priority in modern dentistry, as it allows for the maintenance of physiological loading on the alveolar bone and the preservation of normal periodontal function.

The study of tooth replantation in women is of particular scientific and clinical significance. The female body is characterized by a number of anatomical, physiological, and hormonal features, including cyclical fluctuations in estrogen levels, pregnancy, lactation, and postmenopausal changes. These factors have a substantial impact on bone metabolism, periodontal tissue regeneration, and the formation of the inflammatory response. Collectively, they may significantly influence the outcomes of tooth replantation, the timing of functional adaptation of the replanted tooth, and the long-term prognosis for its preservation.

Keywords: avulsion, organ-preserving treatment, traumatic tooth injury, tooth replantation.

Актуальность и Материалы

Реплантация зуба представляет собой метод органосохраняющего лечения, при котором зуб после атравматичного удаления подвергается к тщательной обработке и возвращается в лунку зуба. Данная методика применяется в ситуациях, когда проведение стандартного эндодонтического лечения затруднено или не даёт должного результата. Реплантация позволяет сохранить собственный зуб пациента, стабилизировать функцию зубочелюстной системы и предотвращает атрофию костной ткани. В ключевом моменте метода лежит восстановление физиологических связей между корнем зуба и окружающими тканями периодонта. В качестве альтернативы дентальной имплантации и классическому протезированию могут применяться такие методы, как реплантация и аутотрансплантация зубов.

Клинико-биологические критерий сохранения зуба: Успешный исход реплантации определяется прежде всего состоянием клеток периодонтальной связки (PDL) на корневой поверхности после извлечения. Если клетки PDL погибают (в результате высыхания, механического повреждения, неблагоприятного хранения), то значительно возрастает риск замещающей резорбции (анкилоза) или воспалительной резорбции после реплантации. Таким образом, клинико-биологическая оценка на этапе реплантации должна учитывать факторы, связанные с сохранением жизнеспособности PDL, а также с адекватной тактикой лечения и последующего ведения.

Клинические критерии:

1. Период “extra-oral alveolar dry time” –это время, прошедшее с момента извлечения зуба до реплантации, является основным фактором.

2. Обработка корня и минимизация повреждений

3. Своевременное эндодонтическое лечение

4. Шинирование авульсионного зуба после реплантации

Биологические критерии:

1. Жизнеспособность периодонтальных клеток

2. Влияние гормональных факторов у женщин (беременность, лактация, менопауза).

Успешность реплантации авульсированных постоянных зубов определяется комплексом клинико-биологических факторов, среди которых ключевое значение имеет сохранность структур периодонтальной связки (periodontal ligament, PDL) и способность тканей корня к биологическому восстановлению после травмы. Согласно данным ретроспективных и клинико-лабораторных исследований, жизнеспособность клеток PDL на момент реплантации является основным предиктором благоприятного исхода (Andreasen et al., 1995; Fouad, 2020). Показано, что при высыхании зуба более 60 минут происходит почти полная утрата жизнеспособных клеток PDL, что приводит к развитию замещающей резорбции или анкилоза в последующие периоды наблюдения. Реплантация зуба в пределах первого часа в условиях адекватной среды хранения (изотонический раствор, молоко, слюна) существенно увеличивает вероятность формирования функционального периодонтального прикрепления. Таким образом, совокупность факторов - минимальное время внеальвеолярного хранения, применение физиологичных сред, сохранение структуры корневых тканей, адекватное и своевременное эндодонтическое лечение, рациональное шинирование и контроль инфекционного процесса - определяет вероятность формирования функционального периодонтального прикрепления. Несмотря на соблюдение протокола, долгосрочный прогноз реплантированных зубов остаётся вариабельным: исследования показывают, что лишь около четверти таких зубов демонстрируют стабильное функциональное приживление, тогда как замещающая и воспалительная резорбции остаются частыми осложнениями.

Клинический случай

Пациентка, девочка 9 лет, получила острую травму вследствие падения на твёрдую поверхность (плиточное покрытие). В результате травмы была диагностирована полная авульсия постоянного зуба (№1 картина). Реплантируемый зуб сохранял анатомическую целостность: признаки переломов коронки и корня, трещины эмали и видимые повреждения периодонтальных тканей отсутствовали; визуально зуб расценивался как жизнеспособный. Зуб был доставлен пациенткой в растворе хлоргексидина в течение первого часа после травмы (№2 картина). После клинической оценки состояния реплантируемый зуб был временно помещён в среду хранения молоко, после чего проведена его обработка путём промывания раствором хлоргексидина. Далее была выполнена атравматичная реплантация зуба в свежую лунку с последующей репозицией и иммобилизацией. Фиксация осуществлялась методом шинирования с использованием ортодонтической проволоки и композитного материала (№3 картина).

№1 картина

№2 картина

№3 картина

Снимки выполнены врачом Узакбаем А.Ш. с информированного согласия пациента.

Послеоперационное введение после реплантации зуба

Основными целями послеоперационного периода являются сохранение жизнеспособности периодонтальной связки, профилактика воспалительной и заместительной резорбции корня, а также обеспечение оптимальных условий для регенерации костной и периодонтальной тканей.

Согласно рекомендациям International Association of Dental Traumatology (IADT, 2020) и American Association of Endodontists (AAE), после реплантации показано комплексное медикаментозное сопровождение. Остеотропная терапия назначается для стимуляции костного метаболизма и профилактики резорбтивных процессов, особенно у пациентов с факторами риска (женщины в периоды гормональных изменений, снижение

минеральной плотности кости): препараты кальция - для обеспечения минерализации костной ткани; витамин D_3 (холекальциферол) - для регуляции кальциево-фосфорного обмена; омега-3 полиненасыщенные жирные кислоты -обладают противовоспалительным действием и положительно влияют на ремоделирование кости; магний - участвует в формировании костного матрикса; витамин K_2 (менахинон) - способствует включению кальция в костную ткань и снижает риск патологической резорбции. С целью профилактики инфекционных осложнений и воспалительных реакций назначаются: антибактериальная терапия - по показаниям, особенно при загрязнённой авульсии; местная антисептическая терапия (0,12–0,2% раствор хлоргексидина 2 раза в сутки в течение 7–10 дней);

В соответствии с рекомендациями IADT и European Society of Endodontology (ESE), эндодонтическое лечение реплантированного зуба с завершённым формированием корня проводится через 7–10 дней после реплантации. Использование гидроксида кальция как временного внутриканального медикаментозная обработка корневого канала гидроксидом кальция применяется для профилактики воспалительной резорбции корня. После реплантации выполняется гибкое шинирование сроком от 7 до 14 дней. Пациенту рекомендуется щадящий функциональный режим, исключение травматической окклюзии и соблюдение мягкой диеты. Обязательным является динамическое клинико-рентгенологическое наблюдение через 2 недели, 1 месяц, 3, 6 и 12 месяцев.

Заключение

Реплантация зуба в хирургической стоматологии имеет множество новых возможностей и перспектив. В первую очередь это разработка новых биоматериалов и технологий обработки корня зуба при поздней реплантации, а также улучшение клинических рекомендаций и стандартизация данного метода в экстренной стоматологии, что повышает эффективность лечения. Данный вид органосохраняющей операцией является единственной альтернативой удалению зуба.

Обзор литературы:

1. Asgary S., Alim Marvasti L., Kolahdouzan A. Indications and case series of intentional replantation of teeth. Iran Endod J. 2014 Winter;9(1):71–78. PMID: 24396380; PMCID: PMC3881306.

2. Balgi P., Poojari M., Pol S., et al. Replantation of an avulsed tooth: a case report. J Dent Health Oral Disord Ther.2017;7(6):400–404. DOI: 10.15406/jdhodt.2017.07.00264.

3. Fouad A.F., Abbott P.V., Tsilingaridis G., et al. International Association of Dental Traumatology guidelines for the management of traumatic dental injuries: 2. Avulsion of permanent teeth. Dent Traumatol. 2020 Aug;36(4):331–342. doi: 10.1111/edt.12573.

4. Kırzıoğlu Z., Erken Güngör Ö., Erdoğan Y. 16-Year follow-up of an avulsed maxillary central incisor after replantation following 10-h storage: An unusual case. Spec Care Dentist. 2017 Jul;37(4):199–203. doi: 10.1111/scd.12225.

5. Müller D.D., Bissinger R., Reymus M., et al. Survival and complication analyses of avulsed and replanted permanent teeth. Sci Rep. 2020 Feb 18;10(1):2841. doi: 10.1038/s41598-020-59843-1.

6. Plotino G., Abella Sans F., Duggal M.S., et al. Clinical procedures and outcome of surgical extrusion, intentional replantation and tooth autotransplantation — a narrative review. Int Endod J. 2020 Dec;53(12):1636–1652. doi: 10.1111/iej.13396.

7. Rai A., Koirala B., Dali M., Shrestha S. Delayed replantation of avulsed permanent maxillary central incisor: Case report with 6-year follow-up. Clin Case Rep. 2024;12:e8487. doi: 10.1002/ccr3.8487.

8. Аппазова Э.Р., Катаманова Э.Л. Реплантация зуба при полном вывихе. 2019.

9. Бочкарева В.В., Ушницкий И.Д., Алексеева З.К., Егоров А.Е., Иванов А.А. Клиническая характеристика отдалённых результатов реплантации зуба (клинический случай). Дальневосточный медицинский журнал.2018;2:138–141.

10. Иващенко А.В., Яблоков А.Е., Архипов В.Д., Федяев И.М., Архипов В.Я., Тлустенко В.П.Органосохраняющие технологии как альтернатива дентальной имплантации. Вестник ВолГМУ. 2019;3(71):52–53.

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ У ЖЕНЩИН В ДИНАМИКЕ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛА И ИХ ГОРМОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ

PSYCHOEMOTIONAL CHANGES IN WOMEN DURING THE DYNAMICS OF THE MENSTRUAL CYCLE AND THEIR HORMONAL MECHANISMS

Indira SULEYMENOVA[1]
Associate Professor, Department of Neonatology, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID: 0009-0002-9837-8011.

Dilnaz KAZAKHBAYEVA[2]
Student, Kazakh-Russian Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0009-0007-9339-6321

Аннотация

В настоящей работе представлен информационно-аналитический обзор научных публикаций, посвящённых влиянию гормональных колебаний в различные фазы менструального цикла на психоэмоциональное состояние женщин. Проанализированы данные о структуре и функциях женской репродуктивной системы, особенностях секреции эстрогенов и прогестерона, а также их роли в регуляции деятельности центральной нервной системы. Особое внимание уделено изменениям эмоциональной сферы, когнитивных процессов, связанным с динамикой овариально-менструального цикла. Рассмотрены современные представления о механизмах формирования предменструальных психоэмоциональных нарушений, включая роль вегетативной нервной системы, нейромедиаторных сдвигов и вариаций биоэлектрической активности головного мозга. Обзор подчёркивает недостаточность системных знаний о психофизиологических закономерностях эмоционально-поведенческих проявлений женщин, что определяет необходимость дальнейших исследований в данной области, направленных на оптимизацию диагностических и коррекционных подходов.Целью исследования является выявление и систематизация современных научных данных о влиянии гормональных колебаний в различные фазы менструального цикла на психоэмоциональное состояние женщин, а также анализ физиологических механизмов, лежащих в основе наблюдаемых изменений эмоциональной сферы, включая особенности нейроэндокринной регуляции организма.

Ключевые слова: гормоны, менструационный цикл нервная система, эстроген, прогестерон, репродуктивная система

Abstract

This article presents an informational and analytical review of scientific publications focused on the impact of hormonal fluctuations across different phases of the menstrual cycle on the psychoemotional state of women. The review analyzes data on the structure and functions of the female reproductive system, the patterns of estrogen and progesterone secretion, and their role in the regulation of central nervous system activity. Special attention is given to changes in emotional functioning and cognitive processes associated with the dynamics of the ovarian–menstrual cycle. Current concepts regarding the mechanisms underlying premenstrual psychoemotional disturbances are examined, including the involvement of the

autonomic nervous system, neurotransmitter alterations, and variations in the bioelectrical activity of the brain. The review highlights the lack of comprehensive and systematic knowledge concerning the psychophysiological patterns of emotional and behavioral manifestations in women, thereby emphasizing the need for further research aimed at improving diagnostic and corrective approaches. The aim of this study is to identify and systematize contemporary scientific data on the effects of hormonal fluctuations during various phases of the menstrual cycle on the psychoemotional state of women, as well as to analyze the physiological mechanisms underlying the observed changes in the emotional sphere, with particular emphasis on neuroendocrine regulatory processes.

Keywords: Hormones, menstrual cycle, nervous system, estrogen, progesterone, reproductive system.

Введение

Женская репродуктивная система — одна из систем органов организма женщины, является ответственной за продолжение рода, и состоящая из женских внутренних и наружных половых органов. Эта система определяет многие физиологические процессы в течение жизни женщины. Основные функции женской половой системы - генеративная, эндокринная, гормональная регуляция, репродуктивная и детородная.Женская репродуктивная система, обладая выраженной функциональной стабильностью, является элементом гомеостаза, обусловливающим индивидуальную организацию жизнедеятельности человека. В организме женщин, под контролем нервной и эндокринной систем происходят волнообразные сдвиги в обмене веществ, функциональных проявлениях систем дыхания, кровообращения, выделения и других, специфически связанных с овариально-менструальной цикличностью.

Современные научные достижения в области физиологии репродуктивной системы женского организма, прежде всего относятся к изучению механизмов регуляции репродуктивной функции, направлены на разработку методов профилактики и лечения бесплодия, а также коррекции состояний в постменопаузальный период. Однако практически отсутствуют системные знания в психофизиологических механизмов индивидуального формирования психоэмоциональных реакций у женщин в динамике половой цикличности. Не достаточно изучены возможные флуктуации психических процессов, эмоционально-мотивационных компонент сложных форм поведения, физической и умственной работоспособности. При этом доказано, что соответственно волнообразной динамике концентрации половых гормонов меняется пространственно-временная организация биоэлектрической активности мозга женщин (Пикалова и др.,2023).

У женщин менструальный цикл представляет собой периодическое физиологическое изменение, продолжающееся в среднем 28 дней. Почти 80% женщин сообщают о наличии симптомов в течение недели, предшествующей менструации.Эти симптомы нарушают нормальную жизнь и, следовательно, у 20–30% женщин квалифицируются как предменструальный синдром . ПМС представляет собой совокупность циклических физических, эмоциональных и когнитивных симптомов, регулярно возникающих в поздней лютеиновой фазе менструального цикла. Половые гормоны, секретируемые яичниками, могут неблагоприятно влиять на функцию гипоталамуса, вызывая изменения связанных со стрессом гормонов.Поэтому многие исследования рассматривали механизм ПМС с точки зрения стресса. Среди них особое внимание уделялось вегетативной нервной системе (ВНС, включающей симпатическую и

парасимпатическую системы), одной из физиологических реакций на стресс (Meng et al., 2022).

На протяжении различных жизненных этапов у женщин отмечаются выраженные изменения уровней половых гормонов: эстрогенов, прогестерона, андрогенов, от менархе до менопаузы. Эти изменения оказывают значительное воздействие на весь организм, в том числе на ЦНС, и могут быть причиной изменений настроения, работоспособности, поведения и познавательных возможностей. В головном мозге обнаружено большое количество различных форм эстрогеновых рецепторов, которые особенно широко представлены в зонах, отвечающих за память и исполнительную когнитивную функцию, а также очень отличаются по проявлению эффектов (Гаспарян и др., 2023).

Цель работы. Выявление и систематизация современных научных данных о влиянии гормональных колебаний в различные фазы менструального цикла на психоэмоциональное состояние женщин, а также анализ физиологических механизмов, лежащих в основе наблюдаемых изменений эмоциональной сферы, включая особенности нейроэндокринной регуляции организма.

Материалы и методы. Информационно-аналитический обзор научных публикаций, посвящённых влиянию гормональных колебаний в различные фазы менструального цикла на психоэмоциональное состояние женщин. Анализировались данные о структуре и функциях женской репродуктивной системы, о роли эстрогенов и прогестерона в регуляции деятельности центральной нервной системы.

Женская репродуктивная система

Репродуктивное здоровье — это состояние общего благополучия, включающее физическое, психическое и социальное здоровье в контексте репродуктивной системы, её функций и процессов. Оно охватывает как способность к деторождению, так и гармонию в психосексуальных отношениях в семье (Ведищев и др., 2013).

Репродуктивная система человека отвечает за воспроизводство и включает такие ключевые элементы, как гипоталамус, гипофиз, яичники и матка. Важно отметить, что нарушения в работе других эндокринных органов, таких как щитовидная железа или надпочечники, а также заболевания, не связанные с эндокринной системой (например, болезни почек или печени), могут повлиять на функционирование репродуктивной системы.Вне периода беременности репродуктивная система женщины функционирует циклично, а главным проявлением этой цикличности является регулярная менструация семье (Сметник, 2005).

Продолжительность менструального цикла у женщин в детородном возрасте с регулярными менструациями может колебаться от 12 до 53 дней, при этом у около 60% женщин она составляет 28 дней.Для понимания механизмов регулирования менструального цикла принято выделять 5 основных уровней репродуктивной системы (Радзинский и Фукс, 2014).

Согласно лекциям преподавателя СПБ ГБПОУ «МТ № 2» И.А. Галинской,

1. Центральная нервная система (ЦНС)

Запускает и координирует работу всех нижележащих уровней.

2. Гипоталамус

Синтезирует рилизинг-факторы, которые регулируют выделение гормонов гипофизом.

3. Гипофиз

Передняя доля вырабатывает гонадотропные гормоны:

• ФСГ — стимулирует рост и созревание фолликулов;

• ЛГ — обеспечивает функционирование желтого тела;

• Пролактин — отвечает за выработку молока после родов.

Задняя доля выделяет окситоцин, вызывающий сокращения матки (в том числе в родах).

4. Яичники

Под действием ФСГ и ЛГ проходит яичниковый цикл:

• Фолликулярная фаза (12–14 дней): созревание фолликула и выработка эстрогенов.

• Овуляция: разрыв зрелого Граафова фолликула и выход яйцеклетки.

• Лютеиновая фаза: формирование желтого тела, синтезирующего прогестерон. Судьба желтого тела определяется наступлением или отсутствием беременности.

5. Матка

В эндометрии происходят циклические изменения — маточный цикл, зависящий от уровня эстрогенов и прогестерона (Галинская, б.г.).

Гормональная регуляция цикла

Управление гормональной системой репродуктивной функции начинается с уровня специализированных нейронов головного мозга. Их называют надгипоталамическими структурами. Они получают информацию о состоянии внешней среды, преобразуют её в нейрогуморальные сигналы, которые через нейротрансмиттерную связь поступают в секреторные клетки гипоталамуса (Хасанов и Журавлева, 2009).

Гипоталамус, благодаря синтезу гонадолиберинов и пролактиниингибирующего фактора в аркуатном и паравентрикулярном ядрах, оказывает прямое воздействие на гипофиз. На синтез гонадотропин-рилизинг-факторов влияют следующие факторы:

- нейротрансмиттеры и нейромедиаторы, поступающие из внегипоталамических структур ЦНС, которые могут как стимулировать, так и подавлять синтез;
- ауторегуляция секреции ГЛ через ультракороткую обратную связь;
- тропные гормоны гипофиза, влияющие через короткую обратную связь;
- половые стероидные гормоны, регулирующие процесс посредством длинной обратной связи (Подзолкова и Даньшина, 2014).

Гипофиз, особенно его передняя доля, является основным регулятором эндокринной функции организма. Аденогипофиз представляет собой сложную структуру, которая синтезирует и выделяет шесть ключевых гормонов: кортикотропин, соматотропин, тиреотропин, пролактин, фоллитропин и лютропин. Аденогипофиз работает в тесной связи с гипоталамусом, образуя единую функциональную систему. Гормоны гипофиза регулируют выработку рилизинг-факторов фолликулостимулирующего гормона и

лютропина, а также усиливают ингибирующую активность лютеотропного гормона. Это взаимодействие играет ключевую роль в механизмах обратной связи между гипоталамусом, гипофизом и половыми железами, особенно в рамках менструального цикла. Таким образом, гипоталамо-гипофизарная система находится в постоянной взаимозависимости с другими органами и системами организма (Елесина и Чеботарева, 2014).

Нормальное функционирование яичников требует скоординированной активности:

- гипоталамуса, который секретирует гонадотропин-рилизинг-гормон (ГнРГ);
- гипофиза, который выделяет гликопротеины — лютеинизирующий гормон и фолликулостимулирующий гормон;
- яичников, которые секретируют эстрогены и прогестерон, ингибины, активины и другие яичниковые модуляторы;
- эндометрия матки, который отвечает на действие эстрогенов и прогестерона.

Под контролем норадреналина, серотонина, кортикотропин-рилизинг-гормона, опиоидов и других нейромедиаторов нейроны гипоталамуса в преоптической и дугообразной зонах выделяют ГнРГ в гипофизарную портальную систему пульсирующим образом. Это стимулирует продукцию и секрецию ЛГ и ФСГ гипофизом. В свою очередь, это стимулирует секрецию яичниковых эстрогенов и прогестерона, которые осуществляют обратную связь на уровне гипофиза, регулируя относительные количества ЛГ и ФСГ, и на уровне гипоталамуса — регулируя ГнРГ. Норадреналин стимулирует секрецию ГнРГ; опиоиды, кортикостероиды и КРГ — ингибируют. Выброс ГнРГ также может напрямую регулироваться внутриклеточным ПГЕ. Кроме того, яичниковые модуляторы, такие как ингибин и активин, регулируют высвобождение ФСГ (Silberstein and Merriam, 2000).

В женском организме фолликулостимулирующий гормон отвечает за созревание фолликулов в яичниках и стимулирует выработку эстрогенов. Менструальный цикл состоит из фолликулярной и лютеиновой фаз. В первой фазе под воздействием ФСГ фолликулы начинают расти и синтезировать эстрадиол, а резкое повышение уровней ФСГ и лютеинизирующего гормона вызывает овуляцию. Во второй фазе, под влиянием ФСГ, происходит выработка прогестерона. Эти процессы регулируются через механизм отрицательной обратной связи с эстрогенами и прогестероном. При наступлении менопаузы снижение уровня эстрадиола приводит к повышению концентрации гонадотропных гормонов (Сорокина и др., 2024).

Снижение секреции ФСГ и ЛГ нарушает развитие фолликулов, что, в свою очередь, приводит к недостаточной выработке эстрогенов яичниками. Вторичная гипоэстрогения обычно сопровождается гиперандрогенией, которая может привести к развитию вирильного синдрома, который при гипоталамо-гипофизарных нарушениях обычно имеет умеренное выражение (Баисова и др., 2012).

Гормоны и психоэмоциональное состояние

Многочисленные нервные связи гипоталамуса с другими структурами ЦНС обеспечивают взаимодействие в нейрогуморальной системе организма. Например, результаты нейробиологических исследований характеризуют психологические факторы как сильные стимулы, влияющие у женщины на регуляцию репродуктивной

системы. С другой стороны, нарушения в ней могут вызывать тревожные расстройства и депрессию. Известен факт тормозящего влияния стресса на менструальный цикл посредством ингибирования гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой оси (Погорелая, 2005).

В 2019 году Дюбол и соавторы провели систематический обзор и предположили, что кортико-лимбические структуры мозга восприимчивы к модуляторному воздействию репродуктивных гормонов. Эти структуры демонстрируют повышенную активность во время колебаний гормонов яичников и уменьшение объёма серого вещества в гиппокампе. Поэтому исследования показывают, что естественные изменения уровня гормонов могут ускорять функцию и структуру мозга, тем самым влияя на настроение и когнитивные функции (Wieczorek et al., 2023).

Гормонозависимые колебания эмоциональных и вегетативных реакций женщин в течение менструального цикла, особенно перед менструацией, известные как «менструальная волна», связаны с влиянием половых стероидов на рецепторы центральной нервной системы и гиппокампа. Основными проявлениями являются изменения настроения и раздражительность, однако у здоровых женщин эти колебания остаются в пределах нормы (Кажина, 2018).

Регуляция менструального цикла осуществляется гормонами, и этот сложный процесс заметно отражается на эмоциональном и физическом состоянии женщины. Нестабильность уровней эстрогена и прогестерона в разные стадии цикла может вызывать значительные изменения настроения. Поэтому некоторые женщины испытывают чувство тревоги, раздражение или симптомы депрессии в определённые фазы цикла (Саидрасулова, 2024). Было выявлено, что низкий уровень эстрогена в ранней лютеиновой фазе связан с худшими психологическими последствиями(Wieczorek et al., 2023). На время наступления, продолжительность и частоту менструальных циклов у женщин влияет уровень мелатонина. Наивысший уровень мелатонина у женщин фиксируется в период менструации, а наименьший — в фазу овуляции (Бегалиева и др., 2023).

Рецепторы мелатонина обнаруживаются в супрахиазматическом ядре (СХЯ) и гипофизе головного мозга, а также в яичниках, кровеносных сосудах и кишечном тракте. Высокая концентрация рецепторов в СХЯ обусловлена тем, что именно здесь мелатонин опосредует большую часть своих эффектов, связанных с регуляцией циркадных ритмов. Связывание мелатонина с его рецепторами в гипофизе и яичниках, по-видимому, играет важную роль в регуляции секреции репродуктивных гормонов у женщин (Britannica Editors, 2025).

У 40 % женщин с нормальной беременностью наблюдается психическое напряжение, сочетающееся с тревожностью различной степени выраженности. Пограничные нервно-психические расстройства могут проявляться в форме ипохондрического или истерического синдрома (Палиева и др., 2023).

Доклинические исследования показали, что нейропептид окситоцин может регулировать социально-эмоциональное функционирование. Эндогенный окситоцин играет важную роль в центральной и медиальной миндалине, способствуя формированию социальных связей, материнскому поведению и социальной узнаваемости у грызунов (Lepppanen et al.,2017). Также окситоцин участвует в формировании эмоциональной связи между матерью и ребёнком, что послужило основанием для его распространённого названия — «гормон любви». Нарушения его секреции могут приводить к развитию расстройств, затрудняющих социальное

взаимодействие. Наиболее изученными из таких состояний являются расстройства аутистического спектра и большое депрессивное расстройство (Палиева и др.,2023).

Пролактин — один из регуляторов нервной, эндокринной и иммунной системы организма. Одним из малоизученных аспектов физиологии является нервная регуляция его синтеза и активности (Лычкова и Пузиков, 2014). Как показывают исследования, у группы женщин с нормальным циклом в пременопаузе, поражённых гипопролактинемией, вызванной ятрогенным каберголином, низкий ПРЛ нарушал либидо, сексуальное возбуждение и настроение, что приводило к лёгким депрессивным симптомам (Cera et al., 2024).

Заключение

Проведённый информационно-аналитический обзор позволяет сделать вывод о том, что психоэмоциональное состояние женщин находится в тесной и многоуровневой зависимости от гормональной динамики менструального цикла. Колебания уровней эстрогенов, прогестерона и других нейроэндокринных факторов оказывают значимое влияние на функционирование центральной нервной системы, определяя особенности когнитивных процессов и стрессоустойчивости в различные фазы цикла. Менструальный цикл, являясь не только репродуктивным, но и нейроэндокринным ритмом, отражается в изменениях биоэлектрической активности мозга, вегетативной регуляции и нейромедиаторного баланса.

Особое значение в формировании психоэмоциональных изменений принадлежит гипоталамо-гипофизарно-яичниковой системе, которая обеспечивает интеграцию гормональных и нервных механизмов регуляции. Нарушения в её функционировании, а также воздействие стрессовых факторов, могут способствовать развитию предменструальных психоэмоциональных расстройств, включая тревожность, раздражительность и депрессивные проявления. Важную роль в этих процессах играют также мелатонин, пролактин и окситоцин, влияющие на циркадные ритмы, эмоциональные связи и общее психическое благополучие.

Вместе с тем анализ литературных данных показывает, что, несмотря на наличие значительного количества исследований, проблема психофизиологических закономерностей женской психоэмоциональной сферы остаётся недостаточно систематизированной. Полученные знания могут стать основой для совершенствования диагностических подходов и разработки более эффективных методов профилактики и коррекции гормонально обусловленных психоэмоциональных нарушений у женщин.

Литература

1. Баисова, Б. И., Савельева, Г. М., & Бреусенко, В. Г. (Ред.). (2012). Гинекология (4-е изд.). Москва: ГЭОТАР-Медиа.
2. Бегалиева Б.Т., Шелыгин М.С., Батинова И.В., Рудь В.Ю., & Танчук А.Е. (2023). ВЛИЯНИЕ ПЕРЕНЕСЕННОЙ ИНФЕКЦИИ SARS-COV-2 НА МЕНСТРУАЛЬНУЮ ФУНКЦИЮ У ЖЕНЩИН РАННЕГО РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА. Медико-фармацевтический журнал «Пульс», 25 (8), 16-20.
3. Ведищев, С. И., Жирняков, А. И., & Иванова, А. А. (2013). Аспекты репродуктивного здоровья женщин. Вестник российских университетов. Математика, 18 (6 (2)), 3289-3291.

4. Галинская, И. А. (б. г.). Лекция № 1 ПМ.02 МДК.02.01: Анатомо-физиологические особенности женской репродуктивной системы [Лекция]. СПБ ГБПОУ «МТ № 2».
5. Гаспарян С.А., Чотчаева А.М., Карпов С.М. (2023). Когнитивные и психоэмоциональные нарушения у женщин периода менопаузального перехода: возможности медикаментозной коррекции. Проблемы эндокринологии, 69(1), 86-95. https://doi.org/10.14341/probl13205
6. Елесина, И. Г., & Чеботарева, Ю. Ю. (2014). Современные аспекты регуляции менструального цикла в периоде полового созревания [Статья на русском языке]. Проблемы женского здоровья, 9(1), 52–57.
7. Кажина М.В. (2018). «Менструальные волны» пищевого поведения. Медицинские новости, (2 (281)), 29-32.
8. Лычкова Алла Эдуардовна, Пузиков Александр Михайлович. (2014). Пролактин и серотонин. Вестник РАМН, №1-2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/prolaktin-i-serotonin
9. Палиева, Н. В., Тарасова, А. Ю., Петров, Ю. А., & Чернавский, В. В. (2023). Психологические особенности и состояние здоровья беременных женщин, угрожаемых по выкидышам и преждевременным родам. Главный врач Юга России, 2(88), 34–38.
10. Пикалова, Л. П., Бибикова, А. А., Бибикова, Е. Е., & Тарасов, М. Д. (2023). Эмоциональное состояние женщины в различные периоды менструального цикла. Тверской медицинский журнал, 2023(4), 33. https://tmj.tvgmu.ru
11. Подзолкова Н.М., & Даньшина В.А. (2014). Нарушения менструального цикла в репродуктивном периоде. Медицинский совет, (9), 44-49.
12. Погорелая, С. П. (2005). Психоэмоциональные состояния у женщин с вторичной нормогонадотропной аменореей и олигоменореей: диссертация ... кандидата медицинских наук : 14.00.01 ; 14.00.18. б. и.
13. Радзинский, В. Е., & Фукс, А. М. (2014). Гинекология: учебник (1000 с.). ГЭОТАР-Медиа.
14. Саидрасулова С.С. (2024). ВЛИЯНИЕ ГОРМОНОВ НА ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ В ТЕЧЕНИЕ МЕНСТРУАЛЬНОГО ЦИКЛА. Экономика и социум, (11-1 (126)), 1296-1299.
15. Сметник, В. П. (2005). Все о менструации. Ярославль: Литера.
16. Сорокина, В. А., Магомедбегова, П. И., Шевчук, С. А., & Орлова, В. В. (n.d.). Роль фолликулостимулирующего гормона в организме человека (pp. 556–558). Донской государственный аграрный университет.
17. Хасанов, А. А., & Журавлева, В. И. (2009). Современные представления о регуляции менструальной функции. Практическая медицина, (34), 57-59.
18. Britannica Editors. (2025, November 8). Melatonin. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/science/melatonin
19. Cera, N., Pinto, J., & Pignatelli, D. (2024). What do we know about abnormally low prolactin levels in polycystic ovary syndrome? A narrative review. Reviews in Endocrine and Metabolic Disorders, 25, 1127–1138. https://doi.org/10.1007/s11154-024-09912-x
20. Leppanen, J., Ng, K. W., Tchanturia, K., & Treasure, J. (2017). Meta-analysis of the effects of intranasal oxytocin on interpretation and expression of emotions. Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 78, 125–144. https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.04.010

21. Meng, Y., Chang, L., Hou, L., & Zhou, R. (2022). Menstrual attitude and social cognitive stress influence autonomic nervous system in women with premenstrual syndrome. Stress, 25(1), 87–96. https://doi.org/10.1080/10253890.2021.2024163
22. Silberstein, S. D., & Merriam, G. R. (2000). Physiology of the menstrual cycle. Cephalalgia, 20(3), 148–154. https://doi.org/10.1046/j.1468-2982.2000.00034.x
23. Wieczorek, K., Targońska, A., & Masłowski, K. (2023). Reproductive hormones and female mental wellbeing. Women, 3(3), 432–444. https://doi.org/10.3390/women3030033

DIETARY PATTERNS OF WOMEN DURING PREGNANCY AND LACTATION: A CASE STUDY OF ALMATY

Aknur ZHANATKHANKYZY[1]
Student, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, School of Public Health, department of Nutrition named after T.Sharmanov, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0007-3795-2805

Dariga SABYROVA[2]
Student, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, School of Public Health, department of Nutrition named after T.Sharmanov, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0001-6810-598X

Ardak CHUENBEKOVA[3]
Professor, Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, School of Public Health, department of Nutrition named after T.Sharmanov, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0000-0002-3583-4270

Abstract

Relevance. Maternal nutrition during pregnancy and lactation is a fundamental determinant of the health trajectory for both the mother and the offspring. This period is characterized by a significant metabolic shift, where nutrient requirements for protein, essential fatty acids, and micronutrients increase disproportionately to energy needs to support fetal organogenesis, placental function, and subsequent milk production (Otten et al., 2006; Procter & Campbell, 2014). Deficiencies during these critical windows can trigger irreversible physiological adaptations in the fetus, leading to intrauterine growth restriction (IUGR), anemia, and impaired neurodevelopment (Black et al., 2008; World Health Organization [WHO], 2023).

Modern nutritional science now emphasizes the "Developmental Origins of Health and Disease" (DOHaD), suggesting that maternal dietary habits serve as an epigenetic programmer, influencing the child's long-term susceptibility to non-communicable diseases such as obesity, type 2 diabetes, and cardiovascular disorders (Barker, 2007; Godfrey et al., 2017). Despite global food security efforts, "hidden hunger"—the deficiency of vital micronutrients like iodine, iron, vitamin B12, and choline—persists across all socioeconomic strata (Bailey et al., 2015; Huang et al., 2012). Furthermore, the transition to lactation imposes a unique metabolic demand, where the mother's nutritional status directly modulates the concentrations of bioactive components and immunological factors in breast milk (Keikha et al., 2017). Consequently, establishing scientifically grounded dietary interventions is not merely a clinical necessity for pregnancy management but a public health priority for ensuring the intergenerational transfer of health (Karger Publishers, 2023).

Key words: nutrition, pregnancy, postpartum, lactation, food, dietary habits.

Purpose of the study. The aim of the study is to examine the dietary patterns of women during pregnancy and lactation, as well as to determine the frequency of consumption of key food products during this period.

Materials and methods. To study the dietary habits of women during pregnancy and postpartum, a social survey was conducted. The survey consisted of 20 questions in total and was divided into three sections. It was created using the Google Forms platform. The survey was conducted among 100 mothers with children under the age of one in outpatient clinics in the city of Almaty.

Results and discussion. The study involved 100 women who voluntarily consented to participate in the survey. Age characteristics of the surveyed mothers were as follows: 30–39 years – 62.5% (the main reproductive age group, characterized by a conscious approach to pregnancy and nutrition), 40 years – 12.5% (higher risk of complications, requiring careful nutritional monitoring), 18–29 years – 25% (younger mothers, often less informed about principles of proper nutrition).

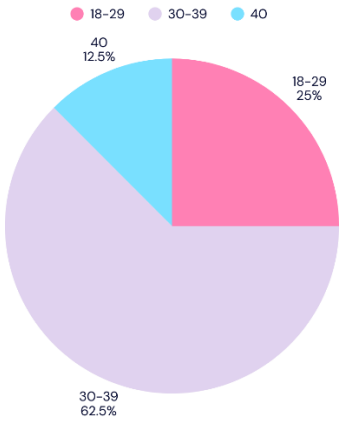

Chart 1: Age characteristics of the mothers who participated in the survey

Education level: higher education – 75% (a high proportion of women with good knowledge may positively influence nutritional awareness), secondary school – 12.5%, secondary vocational – 12.5% (possibly lower awareness of nutritional support).

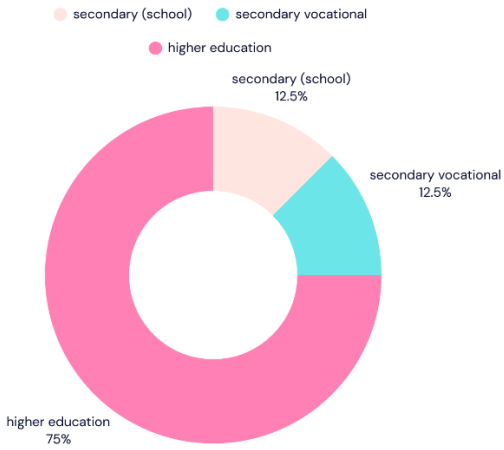

Chart 2: Educational level of the mothers who participated in the survey

Weight gain during pregnancy: 5–10 kg – 50% (within the normal range for most pregnant women), 10–15 kg – 13% (physiologically acceptable), 15–20 kg – 13% (increased risk of postpartum overweight), 20 kg or more – 20% (significant excess weight, which may increase the risk of gestational diabetes in the mother, as well as predispose children to obesity and type 2 diabetes in the future).

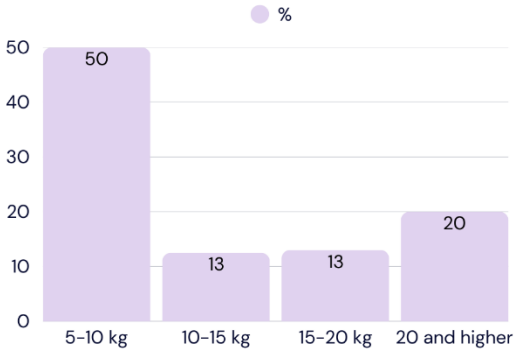

Chart 3: Weight gain during pregnancy

Intake of vitamin and mineral supplements during pregnancy: 75% of women reported taking supplements (indicating a relatively high adherence to medical recommendations), of which 50% took supplements throughout the entire pregnancy (which does not align with current recommendations, as prolonged intake, especially in the third trimester, may have teratogenic effects on the fetus), 33% took them only in the first trimester (the optimal and safest period, aimed at preventing neural tube defects and providing sufficient folic acid), and 17% in the second trimester (acceptable if deficiency is detected). These data indicate insufficient awareness among women regarding the timing and rules for supplement intake, as well as a lack of uniform recommendations from healthcare providers. Fifty percent of respondents took single-component vitamin and mineral supplements, and 50% took multi-component complexes.

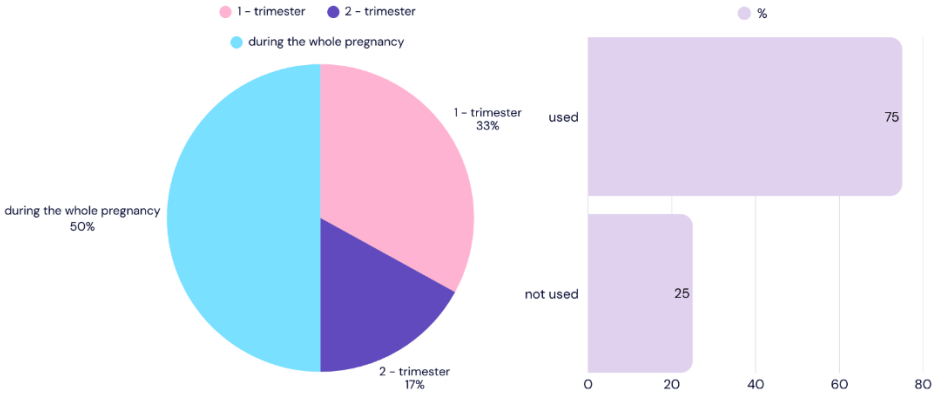

Chart 4: Intake of vitamin and mineral supplements during pregnancy

The survey also included questions about the frequency of consumption of specific food products during pregnancy and breastfeeding. The results were as follows: dairy products: daily – 27% (insufficient consumption, potential calcium deficiency), several times a week – 40%, less often – 33%.

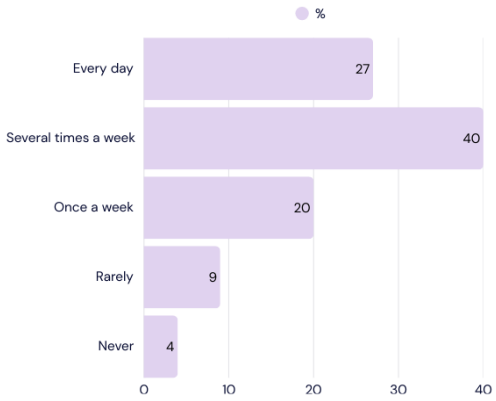

Chart 5: Frequency of consumption of dairy products

Milk: daily – 47% (optimal for providing calcium and protein), several times a week – 27%, less often – 26%.

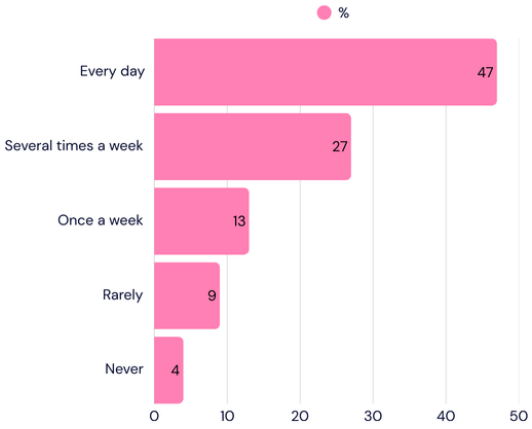

Chart 6: Frequency of consumption of milk

Vegetables: daily – 64% (positive outcome overall, providing fiber and vitamins), several times a week – 21%, less often – 15%.

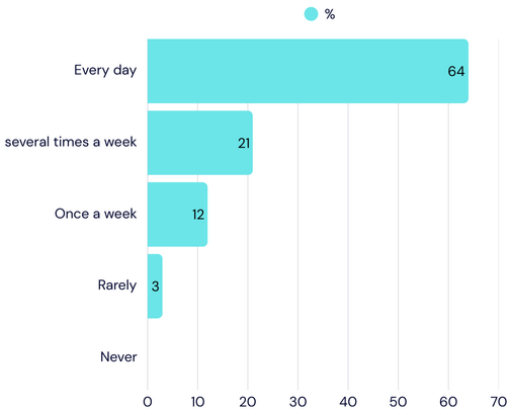

Chart 7: Frequency of consumption of Vegetables

Fruits: daily – 47% (moderately sufficient, but an increase is desirable), several times a week – 27%, less often – 26%.

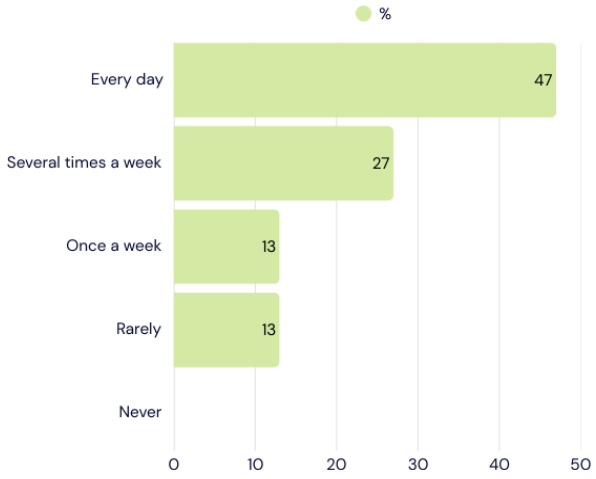

Chart 8: Frequency of consumption of fruits

Meat and poultry: daily – 40% (adequate for protein and iron), several times a week – 33%, less often – 26%.

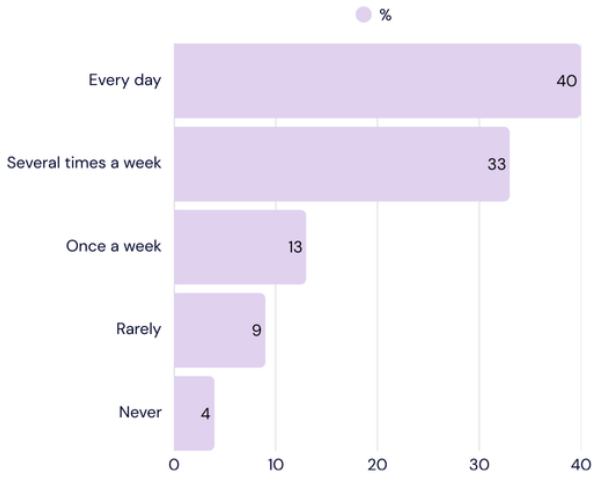

Chart 9: Frequency of meat and chicken meat consumption

Fish: daily – 4%, several times a week – 11%, less often – 85% (obvious omega-3 deficiency, potentially affecting fetal and child development).

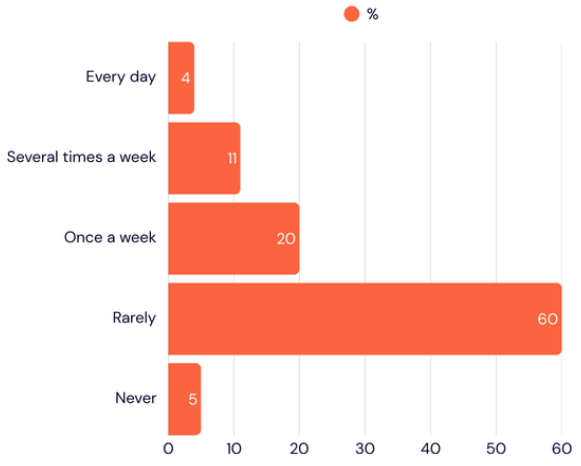

Chart 10: Frequency of Fish consumption

Seafood: daily – 0%, several times a week – 5%, less often – 95% (almost complete absence in the diet, indicating low intake of iodine and healthy fats).

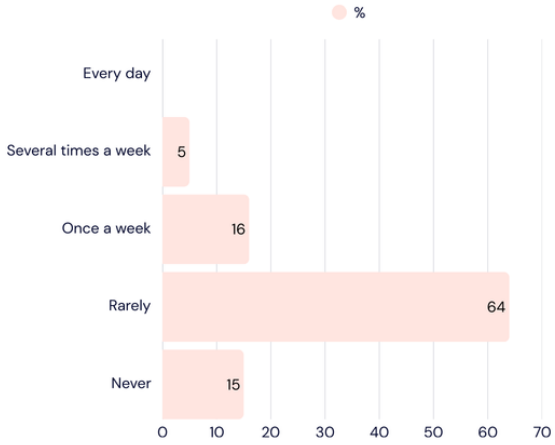

Chart 11: Frequency of seafood consumption

Grains: daily – 53% (satisfactory, providing complex carbohydrates and fiber), several times a week – 33%, less often – 14%.

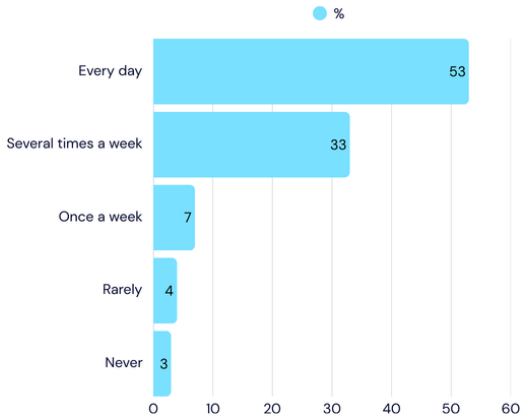

Chart 12: The frequency of grain consumption

Salt: daily – 80% (possible overconsumption, risk of fluid retention), several times a week – 20%.

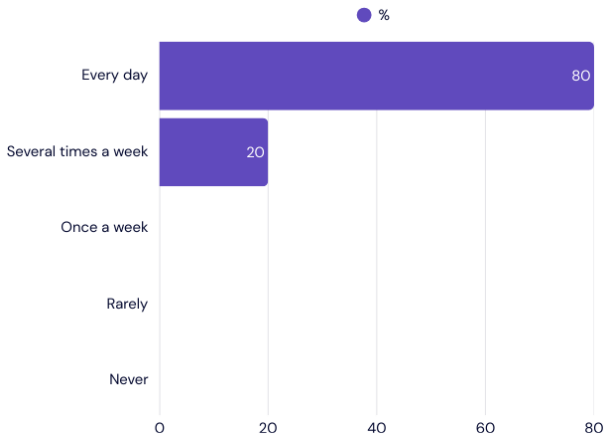

Chart 13: Frequency of salt consumption

Sugar: daily – 35% (moderately high, requires limitation), several times a week – 33%, less often – 32%.

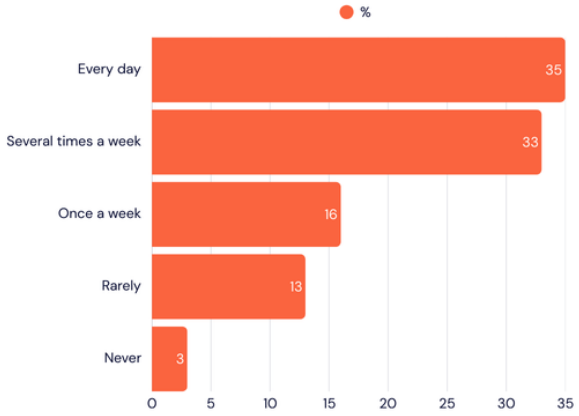

Chart 14: Frequency of sugar consumption

Confectionery: daily – 20% (excess simple carbohydrate intake), several times a week – 27%, less often – 53%.

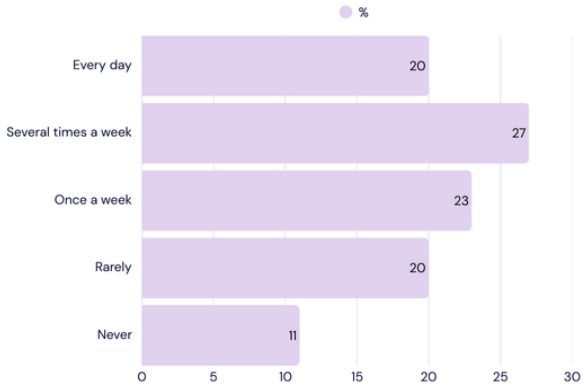

Chart 15: The frequency of consumption of confectionery products

Fast food: daily – 5%, several times a week – 27%, less often – 68% (relatively low consumption, but regular intake indicates a risk of unbalanced nutrition).

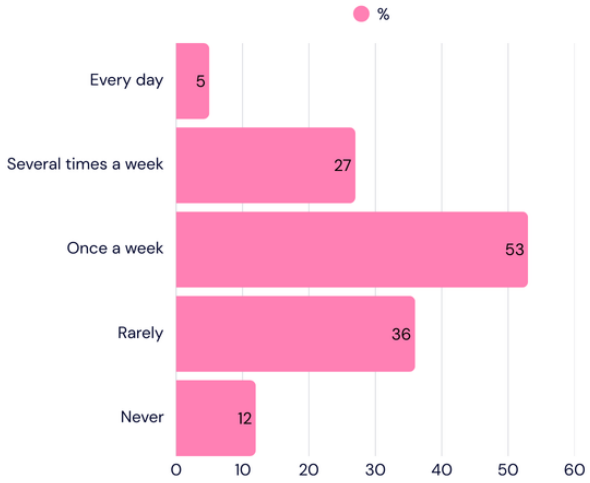

Chart 16: The frequency of fast food consumption

Food consumption during lactation was generally similar to pregnancy. Daily consumption of milk (40%) and meat (37%) slightly decreased (possibly reflecting fatigue or reduced appetite postpartum), as well as confectionery (15%) (a positive trend of reduced sugar intake). Fish and seafood remained rarely consumed (more than 80% do not eat them or consume them less than once a week) — risk of omega-3 and iodine deficiency persists. Fast food consumption increased: daily – 6%, several times a week – 30% (trend toward worsening dietary habits postpartum, possibly related to time constraints and maternal fatigue). Overall prognosis: if current dietary habits continue, there is a risk of micronutrient deficiencies (iron, calcium, iodine, omega-3 fatty acids), excessive salt and sugar intake, as well as the development of metabolic disorders in the mother and predisposition to obesity and type 2 diabetes in the child. Strengthening educational efforts and nutritional support for women during pregnancy and lactation is recommended, with a focus on dietary behavior correction.

Conclusion. The conclusions from the study indicate that women exhibit certain risks related to nutrition and lifestyle during pregnancy and lactation. Specifically, 20% of women gained more than 20 kg during pregnancy, which may increase the risk of gestational diabetes in the mother and predispose the child to obesity and type 2 diabetes in the future. The use of vitamin and mineral supplements varied: 50% of women took them throughout the entire pregnancy, which does not align with current medical recommendations and may have a teratogenic effect in the third trimester. The dietary patterns of women were characterized by insufficient consumption of fish, seafood, and certain micronutrients (iodine, omega-3), moderate intake of dairy products and fruits, and high consumption of salt and sugar. There was also a trend toward increased consumption of fast food during lactation. Overall, the results highlight the need to adjust dietary habits and the use of vitamin and mineral supplements to reduce the risk of metabolic disorders in mothers and long-term health consequences for their children.

References:

Bailey, R. L., West Jr., K. P., & Black, R. E. (2015). The epidemiology of global micronutrient deficiencies. Annals of Nutrition and Metabolism, 66(Suppl. 2), 22–33.

Barker, D. J. (2007). The origins of the developmental origins theory. Journal of Internal Medicine, 261(5), 412–417.

Black, R. E., Victora, C. G., Walker, S. P., Bhutta, Z. A., Christian, P., de Onis, M., Ezzati, M., Grantham-McGregor, S., Katz, J., Martorell, R., & Uauy, R. (2008). Maternal and child undernutrition: Global and regional exposures and health consequences. The Lancet, 371(9608), 243–260.

Godfrey, K. M., Reynolds, R. M., Prescott, S. L., Nyirenda, M., Jaddoe, V. W. V., Eriksson, J. G., & Broekman, B. F. P. (2017). Maternal nutrition in pregnancy and lactation and child health. Annual Review of Nutrition, 37, 449–473.

Huang, L., Wang, Y., & Wang, X. (2012). Maternal dietary patterns and pregnancy outcomes. BMC Women's Health, 12, Article 48.

Karger Publishers. (2023). Maternal nutrition and the lifelong health of the offspring. Karger.

Keikha, M., Bahreynian, M., Saleki, M., & Kelishadi, R. (2017). The association between maternal diet and micro- and macronutrients in human milk: A systematic review. The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine, 30(10), 1246–1253.

Otten, J. J., Hellwig, J. P., & Meyers, L. D. (Eds.). (2006). Dietary reference intakes: The essential guide to nutrient requirements. National Academies Press.

Procter, S. B., & Campbell, C. G. (2014). Position of the Academy of Nutrition and Dietetics: Nutrition and lifestyle for a healthy pregnancy outcome. Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics, 114(7), 1097–1103.

World Health Organization. (2023). Nutrition counselling during pregnancy.

ӘЙЕЛДЕРДЕ ГОРМОНАЛДЫ ӨЗГЕРІСТЕРДЕ, ЖҮКТІЛІК ЖӘНЕ ОМЫРАУМЕН ЕМІЗГЕНДЕ, КЛИМАКС КЕЗІНДЕГІ ПАРАДОНТ ТІНДЕРІНІҢАУРУЛАРЫНЫҢ КЛИНИКО-ДИАГНОСТИКАЛЫҚ КӨРІНІСІ, ХИРУРГИЯЛЫҚ ЕМІ

CLINICAL AND DIAGNOSTIC FEATURES AND SURGICAL TREATMENT OF PARADONTAL DISEASES IN WOMEN DURING HORMONAL CHANGES, PREGNANCY, LACTATION AND MENOPAUSE

Bekzat SATTARKHANOV[1]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/
ORCID ID 0009-0009-4756-4982.

Nuriman DZHANAYEV[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0008-8688-202X.

Raushan SADYKOVA[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0008-4509-9856.

Zharkinbek UGLANOV[4]
Associate Professor , S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0000-0001-8896-4071.

Аннотация

Кіріспе: Гингивиттің гипертрофиялық формасы мен эпулис – пародонт тіндерінің гормональды-модуляцияланған ауруларының қатарына жатады. Әйел ағзасындағы эндокриндік өзгерістердің кезеңдік ерекшеліктері (менструалдық цикл, жүктілік, лактация, пременопауза және климакс) пародонттың морфофункционалдық тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Эстрогендер мен прогестерон деңгейінің флуктуациясы микроциркуляцияны, дәнекер тіндік матрикстің метаболизмін және қабыну медиаторларының экспрессиясын өзгертеді, бұл гиперплазиялық үрдістер мен эпулистің түзілуіне алғышарт жасайды. Осыған байланысты әйелдердегі пародонт патологияларын зерттеу пародонтологияның маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Мақсаты: Әйелдердің әртүрлі гормональды кезеңдерінде гипертрофиялық гингивит пен эпулистің даму ерекшеліктерін, клиникалық ағымын және хирургиялықемдеу тактикасының тиімділігін ғылыми тұрғыда бағалау.

Материалдар мен әдістер: зерттеу дизайны – кешенді клинико-морфологиялық талдау. 18–65 жас аралығындағыәйел пациенттің медициналық карталары және сырқатнамасы қарастырылды. Пациенттер гормональды мәртебесіне қарай төрт топқа бөлінді: репродуктивтік кезең, жүктілік, лактация, климактериялық кезең. Пародонт тіндерінің жағдайы PMA, КПИ, PMA және GI индекстері бойынша бағаланды. Гормональды статусызерттелді. Қосымша УДЗ, цитологиялық, биопсиялық зерттеулер

және рентгендиагностика қолданылды. Емдеу хаттамаларына кәсіби гигиена, қабынуға қарсы терапия, антисептикалық шаралар, лазерлік өңдеу, қажет болғанда хирургиялық әдістері енгізілді. Гормондық теңгерімсіздігі бар пациенттер гинеколог-эндокринолог бақылауына жіберілді.

Қорытынды: Гормональды өзгерістер пародонттың тіндік реактивтілігіне айқын әсер етеді және гипертрофиялық гингивит пен эпулистің даму жиілігін арттырады. Жүктілік пен климакс кезеңдері пародонт үшін жоғары тәуекелді кезеңдер болып табылады. Емнің нәтижелілігі мультидисциплинарлық тәсілге, қабынуды басуға, тіндік гиперплазияны бақылауға және гормоналды гомеостазды тұрақтандыруға тәуелді. Уақтылы диагностика мен кезеңдік бақылау аурудың прогрессиясы мен қайталануын айтарлықтай төмендетеді.

Кілт сөздер: гипертрофиялық, гингивит, эпулис, климакс, жүктілік, пародонт.

Abstract

Introduction: The hypertrophic form of gingivitis and epulis belong to hormonally modulated periodontal diseases. Periodic endocrine changes in the female body—including the menstrual cycle, pregnancy, lactation, premenopause, and menopause—directly influence the morpho-functional stability of periodontal tissues. Fluctuations in estrogen and progesterone levels alter microcirculation, the metabolism of the connective tissue matrix, and the expression of inflammatory mediators, creating favorable conditions for hyperplastic processes and the development of epulis. Therefore, investigating periodontal pathology in women is an important area of modern periodontology.

Objective: To evaluate, from a scientific standpoint, the developmental characteristics, clinical course, and effectiveness of surgical management of hypertrophic gingivitis and epulis in women across different hormonal stages.

Materials and Methods: The study design was a comprehensive clinical-morphological analysis. Medical records and case histories of female patients aged 18–65 were reviewed. Patients were divided into four groups according to hormonal status: reproductive age, pregnancy, lactation, and menopausal period. Periodontal tissue status was assessed using the PMA, CPI, PMA modified, and GI indices. Hormonal status was additionally evaluated. Ultrasound examination, cytological and biopsy analyses, and radiographic diagnostics were applied. Treatment protocols included professional oral hygiene, anti-inflammatory therapy, antiseptic management, laser treatment, and surgical method when indicated. Patients with hormonal imbalance were additionally monitored by a gynecologist-endocrinologist.

Conclusion: Hormonal changes significantly influence the tissue reactivity of the periodontium and increase the incidence of hypertrophic gingivitis and epulis. Pregnancy and menopause represent high-risk periods for periodontal disease progression. Treatment success depends on a multidisciplinary approach, including inflammation control, management of tissue hyperplasia, and stabilization of hormonal homeostasis. Early diagnosis and regular follow-up substantially reduce disease progression and recurrence.

Keywords: hypertrophic, gingivitis, epulis, menopause, pregnancy, periodontal.

Кіріспе

Пародонт тіндерінің қабыну және дистрофиялық аурулары әйелдер арасында жиі кездесетін стоматологиялық патологиялардың бірі болып табылады және олардың дамуында гормоналды факторлардың маңызы ерекше. Әйел ағзасында жүктілік,

лактация және климакс кезеңдерінде орын алатын эндокриндік қайта құрылымдалу пародонт тіндерінің морфофункционалдық күйіне тікелей әсер етеді, нәтижесінде қабыну реакцияларының қарқындылығы артып, тіндердің резистенттілігі төмендейді (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022) ; Kornman, K. S., et al. (2020)).

Аналық бездер эстроген бөледі, ол екінші реттік жыныстық белгілерді ұсақтауға және жатырдың өсуіне жауап береді, ал прогестерон етеккір циклының екінші жартысына және жүктілікке әсер етеді. Прогестерон қызыл иек пен пародонт тіндерінің васкуляризациясына осы тіндерде орналасқан рецепторлар арқылы әсер етеді (Gomes-Filho, I. S., et al. (2022);Li, X., et al. (2021)). Бұл простагландиндердің түзілуіне және полиморфоядролы лейкоциттердің миграциясына алып келеді, нәтижесінде қабыну одан әрі күшейеді. Ал эстроген бактериялық қақтың жиналуы болмай-ақ қызыл иектегі қабыну компонентін арттырады.

Жүктілік кезінде эстроген мен прогестерон деңгейінің физиологиялық жоғарылауы қызыл иектің тамырлық өткізгіштігін арттырып, эпителий тосқауылының әлсіреуіне және қызыл иектік микрофлорасының құрамының өзгеруіне алып келеді. Бұл жағдай жүктілік гингивитінің дамуына және қабыну үдерісінің клиникалық айқын көрініс беруіне ықпал етеді (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022); Kornman, K. S., et al. (2020)). Сонымен қатар, кейбір жүкті әйелдерде гормоналды дисбаланс пен жергілікті тітіркендіргіш факторлардың әсерінен жүктілік эпулисі (pyogenic granuloma) қалыптасуы мүмкін, ол клиникалық тұрғыдан тез өсетін, оңай қанайтын грануляциялық түзіліс ретінде сипатталады (Al-Khateeb, T., et al. (2019)).

Лактация кезеңінде гормоналды фонның баяу қалпына келуі, сілекей секрециясының төмендеуі және жергілікті иммунологиялық факторлардың әлсіреуі пародонт тіндерінде қабынуға бейімділікті арттырады. Бұл кезеңде клиникалық тұрғыдан жеңіл немесе орташа дәрежелі гингивит белгілері жиі байқалады (Saba-Chujfi, E., et al. (2020); Azevedo, M., et al. (2021);Handelman, R., et al. (2023)).

Климакс кезеңінде эстроген тапшылығының дамуы сүйек тінінің метаболизмін бұзып, альвеолярлық сүйектің резорбциясын күшейтеді және пародонт тіндеріндегі қабыну-деструктивті үдерістердің үдеуіне әкеледі. Постменопаузалық әйелдерде пародонтиттің ауыр ағымы, тіс қозғалғыштығының артуы және тіндердің регенерациялық қабілетінің төмендеуі жиі анықталады. Постменопауза кезеңіндегі әйелдерде эстроген деңгейінің төмендеуі сілекей ағымын және оның буферлік қабілетін азайтады, бұл шырышты қабықтың тұтастығын нашарлатып, пародонтоздың үдеу қаупін арттырады (Gomes-Filho, I. S., et al. (2022); Li, X., et al. (2021)). Осыған байланысты, гормоналды өзгерістермен қауымдастырылған пародонт ауруларын дер кезінде диагностикалау, олардың патогенезін терең түсіну және дәлелді медицина қағидаттарына негізделген емдеу шарасын таңдау клиникалық стоматологияның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Қазіргі таңда пародонт тіндерін сақтау мен қалпына келтіруде хирургиялық регенеративті әдістердің тиімділігі дәлелденіп, клиникалық тәжірибеде кеңінен қолданылуда (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020); Miron, R. J., et al. (2021)).

Гормоналды Өзгерістердің Пародонт Тіндеріне Патофизиологиялық Әсері

Әйел ағзасындағы гормоналды гомеостаздың өзгеруі пародонт тіндерінің құрылымдық және функционалдық тұрақтылығына елеулі әсер етеді. Эстроген мен прогестерон деңгейінің ауытқуы қызыл иектік эпителийдің өткізгіштік қасиеттерін өзгертіп, микроциркуляциялық арналардың кеңеюіне және қабыну медиаторларының тіндерге

экссудациясын күшейтуге әкеледі (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022); Kornman, K. S., et al. (2020)).

Жүктілік кезеңінде прогестерон концентрациясының жоғарылауы капилляр қабырғасының өткізгіштігін арттырып, қызыл иектің ісінуі мен гиперемиясының дамуына жағдай жасайды. Бұл өзгерістер қызыл иектің микрофлорасының белсенуін күшейтіп, қабыну процесінің клиникалық айқын көрініс беруіне ықпал етеді (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022); Kornman, K. S., et al. (2020)). Сонымен қатар, жүктілік кезінде пародонт қалталарында анаэробты микроорганизмдердің үлес салмағының артуы жергілікті иммундық жауаптың әлсіреуімен тығыз байланысты (Kornman, K. S., et al. (2020); Ide, M., & Papapanou, P. N. (2021)).

Лактация(омыраумен емізу) кезеңінде гормоналды фонның баяу тұрақтануы сілекей бездерінің секреторлық белсенділігінің төмендеуімен қатар жүреді. Сілекей ағысының азаюы ауыз қуысының табиғи қорғаныс механизмдерін әлсіретіп, антибактериялық факторлардың концентрациясын төмендетеді. Нәтижесінде қызыл иек тіндерде қабынуға бейімділік артып, пародонт тіндерінің репаративтік мүмкіндіктері шектеледі (Saba-Chujfi, E., et al. (2020);Azevedo, M., et al. (2021); Handelman, R., et al. (2023)).

Климакс кезеңінде эстроген тапшылығы сүйек тінінің метаболизмін бұзып, остеокласттық белсенділіктің артуына және альвеолярлық сүйектің үдемелі сорылуына алып келеді. Бұл өзгерістер пародонт тіндерінде деструктивті процестердің тереңдеуіне, клиникалық тұрғыдан пародонт қалталарының ұлғаюына және тіс қозғалғыштығының артуына себеп болады (Gomes-Filho, I. S., et al. (2022);Li, X., et al. (2021).). Эстрогеннің қабынуға қарсы реттеуші әсерінің әлсіреуі нәтижесінде цитокиндік жауаптың күшеюі пародонтиттің ауыр ағымын қалыптастырады (Li, X., et al. (2021)).

Осы патофизиологиялық механизмдер гормоналды өзгерістермен қакымдастырылған пародонт ауруларының дамуында эндокриндік факторлардың жетекші рөл атқаратынын дәлелдейді және емдік-профилактикалық шараларды жоспарлау кезінде гормоналды статус ерекшеліктерін ескерудің маңыздылығын көрсетеді (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020); Miron, R. J., et al. (2021)).

Жүктілік Кезіндегі Пародонт Аурулары

Жүктілік кезеңі әйел ағзасында айқын эндокриндік қайта құрылымдалумен сипатталады және бұл өзгерістер пародонт тіндерінің қабыну ауруларының дамуында маңызды рөл атқарады. Эстроген мен прогестерон деңгейінің физиологиялық жоғарылауы қызыл иектегі микроциркуляцияны күшейтіп, қантамыр қабырғасының өткізгіштігін арттырады, нәтижесінде қызыл иек тіндерінде ісіну мен гиперемия дамиды (Saba-Chujfi, E., et al. (2020); Handelman, R., et al. (2023)).

Жүктілікке тән ауыз қуысы микрофлорасының құрамының өзгеруіне ықпал етіп, анаэробты микроорганизмдердің көбеюіне қолайлы жағдай жасайды. Бұл процесс жергілікті иммунологиялық қорғаныстың әлсіреуімен қатар жүріп, қабыну реакцияларының клиникалық айқын көрініс беруіне әкеледі (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022) Li, X., et al. (2021)). Осы өзгерістердің нәтижесінде жүктілік қызыл иектің қабынуы ең жиі кездесетін пародонт патологиясы ретінде қалыптасады.

Кейбір жағдайларда гормоналды дисбаланс пен жергілікті тітіркендіргіш факторлардың бірлескен әсерінен жүктілік эпулисі (pyogenic granuloma) дамуы мүмкін. Бұл түзіліс грануляциялық тіннің шамадан тыс өсуімен сипатталып, клиникалық тұрғыдан тез ұлғаюымен және оңай қанағыштығымен ерекшеленеді (Al-Khateeb, T., et al. (2019); Saba-Chujfi, E., et al. (2020)).

Жүктілік кезіндегі пародонт ауруларының клиникалық маңыздылығы олардың ана мен ұрық денсаулығына ықтимал әсерімен байланысты. Анадағы созылмалы қабыну ошақтары жүйелік қабыну медиаторларының деңгейін жоғарылатып, жүктіліктің асқынған ағымының даму қаупін арттыруы мүмкін (Ide, M., & Papapanou, P. N. (2021);9). Осыған байланысты, жүктілік кезеңінде пародонт тіндерінің жағдайын уақтылы бағалау және қабынудың алдын алу шараларын жүргізу клиникалық стоматология тәжірибесінде маңызды орын алады (Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022), Handelman, R., et al. (2023)).

№1 сурет

№2 сурет

(№1 және №2 суреттері “№5 Қалалық клиникалық аурухана” Жақ-бет аймағының хирургиясы бөлімшесіндегі науқастың ата-анасының арнайы рұқсаты арылы қолданылды.)

Лактация(Омыраумен Емізу) Кезеңіндегі Пародонт Өзгерістері

Лактаци(омыраумен емізу) кезеңі әйел ағзасында гормоналды фонның біртіндеп қалпына келуімен сипатталады, алайда бұл процесс бірқатар физиологиялық өзгерістермен қатар жүреді. Пролактин деңгейінің жоғары сақталуы мен эстроген концентрациясының салыстырмалы төмендеуі сілекей бездерінің секреторлық белсенділігін төмендетіп, ауыз қуысының қорғаныс механизмдерінің әлсіреуіне әкеледі (Handelman, R., et al. (2023);Saba-Chujfi, E., et al. (2020)).

Сілекей ағысының азаюы ауыз қуысында микробтық биоценоздың тұрақтылығын бұзып, қызыл иек тіндеіндің қабынуға бейімділігін арттырады. Сонымен қатар, лактация(омыраумен емізу) кезеңінде жергілікті иммундық факторлардың төмендеуі

қабыну медиаторларының белсенділігін күшейтіп, клиникалық тұрғыдан жеңіл немесе орташа дәрежелі гингивиттің дамуына алғышарт жасайды (Azevedo, M., et al. (2021); Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022)). Пародонт тіндерінің репаративтік мүмкіндіктерінің шектелуі бұл кезеңде профилактикалық шаралардың маңыздылығын арттыра түседі (Saba-Chujfi, E., et al. (2020);Handelman, R., et al. (2023)).

Климакс Кезеңіндегі Пародонт Аурулары

Климакс кезеңінде әйел ағзасында эстроген тапшылығының дамуы пародонт тіндеріндегі құрылымдық және метаболикалық өзгерістердің негізгі себебі болып табылады. Эстрогеннің остеопротекторлық әсерінің әлсіреуі остеокласттық белсенділіктің артуына және альвеолярлық сүйек тінінің үдемелі сорылуына алып келеді (Gomes-Filho, I. S., et al. (2022) Li, X., et al. (2021)). Бұл өзгерістер пародонт тіндерінде деструктивті-қабыну процестерінің тереңдеуіне ықпал етіп, клиникалық тұрғыдан пародонт қалталарының ұлғаюымен, тіс қозғалғыштығының артуымен және тіндердің регенерациялық әлеуетінің төмендеуімен көрініс табады (Li, X., et al. (2021); Miron, R. J., et al. (2021)). Сонымен қатар, эстроген тапшылығы қабынуға қарсы цитокиндік реттелудің бұзылуына әкеліп, пародонтиттің ауыр және үдемелі ағымын қалыптастырады (Gomes-Filho, I. S., et al. (2022)).

Хирургиялық Емі

Пародонт ауруларының орташа және ауыр түрлерінде консервативті терапия қабыну процесін толық бақылауға мүмкіндік бермеген жағдайда хирургиялық ем әдістерін қолдану негізделген болып табылады. Қазіргі кезеңде лоскутты операциялар, бағытталған тіндік регенерация (GTR) және остеопластикалық материалдарды қолдану пародонт тіндерін қалпына келтірудің тиімді әдістері ретінде қарастырылады (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020); Miron, R. J., et al. (2021)).

Регенеративті хирургияда эмаль матрикс туындыларын қолдану пародонтальды байлам мен альвеолярлық сүйек тінінің қайта қалыптасуын ынталандырып, клиникалық нәтижелердің тұрақтылығын арттырады. Бұл әдістер пародонт қалталарының тереңдігін азайтып, тіндердің функционалдық қалпына келуіне ықпал етеді (Miron, R. J., et al. (2021);Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020)).

Гингивоэктомия және гингивопластика

Гингивоэктомия – пародонт тіндерінің гиперплазиясы және пародонт қалталары кезінде қолданылатын хирургиялық ем әдісі болып табылады. Бұл операцияның негізгі мақсаты – патологиялық өзгеріске ұшыраған қызыл иек тіннін алып тастау арқылы қабыну ошағын жою және физиологиялық қызыл иек сызығын қалпына келтіру болып табылады (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020)).

Гингивоэктомия көрсеткіштеріне гормоналды өзгерістермен байланысты қызыл иек гиперплазия, жүктілік гингивитінің фиброзды формалары және консервативті терапияға көнбейтін пародонт қалталары жатады. Операция барысында артық қызыл иек тіні кесіліп алынып, тіс түбірлерінің бетінен биоқабаты мен тіс тастары толық жойылады, бұл қабыну реакциясының төмендеуіне және тіндердің репарациясын жеделдетуге мүмкіндік береді (Miron, R. J., et al. (2021).). Гингивопластика гингивоэктомиядан кейін немесе жеке хирургиялық әдіс ретінде қолданылып, гингивальды тінге анатомиялық дұрыс пішін беру арқылы пародонт тіндерінің

функционалдық және эстетикалық жағдайын жақсартуға бағытталған. Бұл әдіс гормоналды кезеңдердегі қызыл иек пішінін қалыпты түрге түзетуде клиникалық тұрғыдан тиімді болып саналады (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020); Miron, R. J., et al. (2021)).

№ 3 сурет. (https://mystom.ru/services/paradontologiya/gingivektomiya/) сайтынан алынды.

Қиындылы(Лоскутты) Операциялар

Қиындылы операциялар пародонт ауруларының орташа және ауыр түрлерінде қолданылатын хирургиялық әдістердің негізгі тобына жатады. Бұл операциялардың басты мақсаты – пародонт қалталарына тікелей қолжетімділікті қамтамасыз етіп, түбір беттерін толық механикалық өңдеу және қабынған грануляциялық тіндерді жою болып табылады (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020).

Клиникалық тәжірибеде Modified Widman, Kirkland және апикальды ығысқан қиындылы әдістері кеңінен қолданылады. Бұл операциялар пародонт қалталарының тереңдігін азайтуға, тіндердің қайта бекінуін жақсартуға және қабыну процесінің үдеуін тежеуге мүмкіндік береді. Лоскутты хирургия пародонт тіндерінің анатомиялық құрылымын сақтау арқылы ұзақ мерзімді клиникалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020); Miron, R. J., et al. (2021)).

Жүктілік Эпулисінің Хирургиялық Емі

Жүктілік эпулисін хирургиялық емдеу көрсеткіштеріне түзілістің тез ұлғаюы, тұрақты қан кету, шайнау функциясының бұзылуы және инфекция қаупінің артуы жатады. Оперативтік ем жүктіліктің екінші триместрінде жүргізіледі және түзілісті сау тін шегінде толық алып тастауды қамтиды. Хирургиялық араласу кезінде жергілікті тітіркендіргіш факторларды жою міндетті болып табылады, себебі бұл қайталанудың

алдын алуда маңызды рөл атқарады (Al-Khateeb, T., et al. (2019);Ide, M., & Papapanou, P. N. (2021)).

Сүйек Тінінің Регенерациясы

Сүйек тінінің регенерациясы пародонт ауруларының ауыр түрлерінде, альвеолярлық сүйектің айқын сорылуы кезінде қолданылатын заманауи хирургиялық бағыт болып табылады. Бұл әдістердің мақсаты – сүйек дефектілерін қалпына келтіру және пародонтальды аппараттың құрылымдық тұтастығын сақтау болып табылады (Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020)).

Қазіргі клиникалық тәжірибеде бағытталған тіндік регенерация (GTR), остеопластикалық материалдар және эмаль матрикс туындылары кеңінен қолданылады. Эмаль матрикс протеиндерін қолдану остеобласттардың белсенділігін арттырып, жаңа сүйек пен пародонтальды байламның түзілуін ынталандырады. Бұл әдістер клиникалық және рентгенологиялық тұрғыдан дәлелденген жоғары тиімділікке ие (Miron, R. J., et al. (2021).).

Widman әдісі бойынша қиындылы операцияның негізгі принциптері:

- Толық қалқанды шырышты-сүйек қабы асты қиындыны бөлу, толық вертикальды кесулер жүргізу:
- Жартылай гингивэктомия (гиперплазиялық қызыл иек тінін алу);
- Тіс қалдықтары мен грануляциялық тіндерді тіс бетінен, қиындыдан, сүйектен жою;
- Остеэктомия (остеопластика);
- Жараны тігу.(А . Базикяна. — М . :ГЭОТАР-Медиа. 2019.)

Қазіргі уақытта, операциядан кейінгі рецессия жоғары тәуекелі мен тік кесулер аймағында тыртықтың пайда болуы ескеріліп, Widman әдісі бойынша қиындылы операциялар жүргізілмейді. Көрсетілімдер бойынша модификацияланған әдіспен қиындылы операциялар жасалады.

Бұл әдістің модификациясының негізгі принциптері:

- Эпителий қалтасының алынып тасталуы, тік кесулердің болмауы, ең аз сызықтық остеопластика және жұмсақ тіннің қалпына келуі.

Widman (Ramfjord) модификациясына арналған лоскутты операцияның көрсеткіштері:

- Пародонтальды қалташалардың тереңдігі 5-7 мм.

Widman (Ramfjord) модификациясына арналған қиындылы операцияның қарсы көрсеткіштері:

- Қызыл иектің жұқа биотипі, кератинденген қызыл иек көлемінің болмауы немесе аз болуы;
- Терең және теңсіз сүйек ішіндегі қалташалардың болуы, олар остеопластика / остеотомия жасауды талап етеді.

Widman әдісінің модификацияланған қиындылы операциясының хаттамасы:

1.Бос қызыл иек аймағынан тілім жасау: 0,5-1,5 мм қызыл иек шетінен шырышты қабықтың еріндік және ауыз қуысы ішілік жағынан сүйекке дейін.

2.Шырышты-сүйек қабы асты қиындыны ажырату: Еріндік және ауыз қуысы ішілік бетінен тек сауыттық беті мен сүйек ақауларын көру үшін элеватор арқылы. (А . Базикяна. — М . :ГЭОТАР-Медиа. 2019.)

Қорытынды

Әйелдердегі жүктілік, лактация(омыраумен емізу) және климакс кезеңдерінде орын алатын гормоналды өзгерістер пародонт тіндерінің қабыну және деструктивті ауруларының дамуында маңызды патогенетикалық фактор болып табылады. Эндокриндік қайта құрылымдалу қызыл иек тіндерінің резистенттілігін төмендетіп, қабыну процестерінің үдеуіне және сүйек тінінің сорылуын әкеледі. Осыған байланысты, гормоналды кезеңдерде пародонт ауруларын ерте диагностикалау, профилактикалық шараларды уақтылы жүргізу және дәлелді медицина қағидаттарына негізделген консервативті және хирургиялық ем әдістерін қолдану клиникалық стоматология тәжірибесінде ерекше маңызға ие. Кешенді және жекешелендірілген ем тактикасы пародонт тіндерінің функционалдық тұтастығын сақтауға және аурудың үдемелі ағымының алдын алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Silva de Araujo Figueiredo, C., et al. (2022). Pregnancy-associated gingivitis: new insights into a common clinical condition.Clinical Oral Investigations, 26, 4191–4202.https://doi.org/10.1007/s00784-022-04383-9
2. Kornman, K. S., et al. (2020).The subgingival microbiome in pregnancy: A longitudinal study.Journal of Periodontology, 91(10), 1344–1353.https://doi.org/10.1002/JPER.19-0734
3. Al-Khateeb, T., et al. (2019).Oral pyogenic granuloma in pregnant women: A clinical review.International Journal of Women's Health, 11, 1–8.https://doi.org/10.2147/IJWH.S186374
4. Ide, M., & Papapanou, P. N. (2021).Epidemiology of association between maternal periodontal disease and adverse pregnancy outcomes.Periodontology 2000, 87(1), 1–12.https://doi.org/10.1111/prd.12391
5. Saba-Chujfi, E., et al. (2020).Hormonal changes in breastfeeding women and their association with periodontal health.Journal of Oral Science, 62(3), 343–349.https://doi.org/10.2334/josnusd.19-0212
6. Azevedo, M., et al. (2021).Salivary immune markers in breastfeeding women: implications for oral health.Clinical Oral Investigations, 25, 5231–5238.https://doi.org/10.1007/s00784-021-03936-9
7. Handelman, R., et al. (2023).Hormonal influence on salivary flow and xerostomia during lactation.Journal of Dentistry, 135,104687.https://doi.org/10.1016/j.jdent.2023.104687
8. Gomes-Filho, I. S., et al. (2022).Association between menopause, estrogen deficiency and periodontal disease: a systematic review.Archives of Oral Biology,134, 105302.https://doi.org/10.1016/j.archoralbio.2022.105302
9. Li, X., et al. (2021).Estrogen deficiency exacerbates periodontal inflammation: evidence from clinical and experimental studies.Journal of Periodontal Research,56(5), 1024–1032.https://doi.org/10.1111/jre.12881
10. Cortellini, P., Tonetti, M. S. (2020).Clinical concepts for regenerative periodontal surgery.Periodontology 2000, 82(1), 233–242.https://doi.org/10.1111/prd.12319
11. Miron, R. J., et al. (2021).Enamel matrix derivative in periodontal regeneration: current evidence.Clinical Advances in Periodontics, 11(4), 198–210.https://doi.org/10.1002/cap.10128
12. Хирургия полости рта : учебник / Э. А . Базикян (и ар. 1 : 10:1 ред. :. А . Базикяна. — М . :ГЭОТАР-Медиа. 2019. — 640 с. : ил .ISBN 978-5-9704-5013-0.

ЖҮКТІ ӘЙЕЛДЕГІ ТУА БІТКЕН ЖҮРЕК АҚАУЫ
CONGENITAL HEART DEFECT IN A PREGNANT WOMAN

Aigul KOZHAKHMETOVA[1]
PhD, Associate Professor., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Public Health, Department of Nutrition, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-1320-2985.

Fariza BAIBUTAROVA[2]
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0005-2432-950X.

Gulnara YERZHAN[3]
Student, Kazakh-Russian Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/
ORCID ID: 0009-0009-4543-3751.

Aida MUKHITDINOVA[4]
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/
ORCID ID:0009-0000-7440-3388.

Аннотация

Ана мен баланың денсаулығын сақтау қазіргі акушерияның негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Жүктілік кезіндегі жүрек-қантамыр жүйесінің аурулары жүктілік пен босану кезінде асқынулардың, ұрықтың жатырішілік зақымдануының, сондай-ақ ана мен перинаталдық өлімнің басты себептерінің бірі болып қала береді. Ұрпақ өрбіту жасындағы әйелдердегі туа біткен жүрек ақаулары (ТЖА) маңызды медициналық-әлеуметтік мәселе болып табылады, себебі жүктілік гемодинамика, метаболизм, гормоналды фон және су-тұз балансында айтарлықтай өзгерістерге әкеледі, бұл жүрек-қантамыр жүйесінің жоғары компенсаторлық қабілетін талап етеді. ТЖА бар пациенттерде жүрек жеткіліксіздігі, аритмия, эмболия сияқты асқынулар қаупі жоғары болады, сондай-ақ мерзімінен бұрын босану, ұрықтың өсуінің тежелуі және аз салмақты балалардың туу қаупі артады. Анада ақау болған жағдайда, ұрпақта туа біткен жүрек ақауының даму ықтималдығы 10%-ға жетуі мүмкін. Зерттеудің мақсаты - жүрек ақауы бар әйелдердің медициналық-әлеуметтік портретінің, жүктілік ағымының және перинаталдық нәтижелерінің ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ осы топтағы пациенттерді жүргізу тактикасының қазіргі тәсілдерін бағалау. Зерттеу барысында қазіргі ғылыми жарияланымдарды, клиникалық нұсқаулықтарды, эпидемиологиялық және клиникалық зерттеулердің деректерін талдауға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды. Зерттеу туа біткен жүрек ақауының құрылымы, ана мен ұрыққа қауіптері, босандыру ерекшеліктері және асқынуларды алдын алу жөніндегі ұсыныстарға арналған. Сонымен қатар, туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдерді жүргізуде немедикаментозды шаралардың маңызы зор. Оларға еңбек және демалыс режимін сақтау, Певзнердің №10 емдәмін ұстану, ас тұзын шектеу жатады. Жүктілік асқынуларының алдын алу мақсатында толыққанды ақуызға, витаминдер мен микроэлементтерге бай диетаны ұйымдастыру, физикалық жүктемені шектеу, еңбек-демалыс тәртібін қалыпқа келтіру ұсынылады. Жүктілігі бар әйелдердегі туа біткен жүрек ақаулары көпсалалы тәсілді, қауіп деңгейін мұқият бағалауды, жүргізу және

босандыру тактикасының индивидуализациясын қажет етеді. Қазіргі зерттеулер ерте кардиологиялық бақылауды және ана мен перинаталдық нәтижелерді жақсарту үшін, жаңартылған ұсыныстар әзірлеудің маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: туа біткен жүрек ақаулары, жүктілік,ана мен ұрық қауіпсіздігі, жүктілік асқынулары, кардиологиялық бақылау.

Abstract

Preserving maternal and child health is one of the key objectives of modern obstetrics. Cardiovascular diseases during pregnancy remain among the leading causes of complications in pregnancy and childbirth, intrauterine fetal injury, as well as maternal and perinatal mortality. Congenital heart diseases (CHD) in women of reproductive age represent an important medical and social problem, since pregnancy leads to significant changes in hemodynamics, metabolism, hormonal balance, and water–electrolyte homeostasis, which require high compensatory capacity of the cardiovascular system. Patients with CHD have an increased risk of complications such as heart failure, arrhythmias, and embolic events, as well as a higher likelihood of preterm birth, fetal growth restriction, and low birth weight. If the mother has a congenital heart defect, the probability of CHD development in the offspring may reach up to 10%. The aim of this study is to investigate the medical and social profile of women with heart defects, the characteristics of pregnancy course, and perinatal outcomes, as well as to evaluate current approaches to the management of this group of patients. The study is based on an informational and analytical method, including the analysis of contemporary scientific publications, clinical guidelines, and data from epidemiological and clinical studies.The research focuses on the structure of congenital heart diseases, maternal and fetal risks, specific features of delivery, and recommendations for the prevention of complications. In addition, non-pharmacological measures play a significant role in the management of pregnant women with CHD. These include adherence to an appropriate work–rest regimen, following Pevzner’s diet No. 10, and restricting salt intake. To prevent pregnancy complications, it is recommended to organize a balanced diet rich in complete proteins, vitamins, and microelements, limit physical activity, and normalize the work–rest schedule. Pregnant women with congenital heart diseases require a multidisciplinary approach, careful risk assessment, and individualized management and delivery strategies. Current research highlights the importance of early cardiological follow-up and the development of updated recommendations to improve maternal and perinatal outcomes.

Keywords: congenital heart diseases, pregnancy, maternal and fetal safety, pregnancy complications, cardiological monitoring.

Кіріспе

Бүгінде әйелдің денсаулығы ұрпақтар арасындағы өмірлік потенциалды сақтауда және беруінде шешуші рөл атқаратыны айқындалып отыр. Алайда, дәл әйелдің өз физикалық жағдайы көбіне ең осал саты болып табылады. Қолайсыз жағдайларда бұл өмір сапасының төмендеуіне әкелуі мүмкін. Әйелдің әлсіреген бейімделу қабілеті оның репродуктивтік функциясын жүзеге асыруына кедергі келтіруі мүмкін. Нәтижесінде, жүктілік пен босанудың асқыну қаупі артады. Бұл сондай-ақ нәрестенің өміршеңдігіне теріс әсер етуі мүмкін (Федоровых , ж.т.б.,2008). Экстрагенитальді патологияның барлық түрлерінің ішінде жүкті әйелдерде жүрек-қан тамыр жүйесінің аурулары бірінші орында тұр және олардың жиілігі 0,4–4,7% аралығында , ал тек қана туа біткен жүрек ақаулары жүкті әйелдер арасындағы барлық жүрек ақауларының 3–5% құрайды.

Сондықтан жүкті әйелдердегі жүрек ақаулары қазіргі заманғы кардиология мен акушерия саласында маңызды мәселелердің бірі болып қалуда (Егорова , ж.т.б., 2014).

Жүрек-қантамыр жүйесінің патологиясы мен жүктілікті әйел организміндегі екі бөлек жағдайдың жай ғана қосындысы деп қарастыруға болмайды. Өйткені жүктіліктің өзі гемодинамика, метаболизм, су-тұз алмасуы, дене салмағы және басқа да процестерде айтарлықтай өзгерістер туындатады. Бұл өзгерістер жүректен оның компенсаторлық механизмдерін белсенді түрде іске қосуды талап етеді. Ал кейбір жағдайларда мұндай жүктеме бейімделу резервтерінің таусылуына әкеліп, ауыр, тіпті өлімге соқтыратын асқынуларға себеп болуы мүмкін (Юлдашева , ж.т.б., 2015). Жүктілік кезінде жүрек-қантамыр жүйесіне түсетін жүктеме күшейіп, жүректің жұмысы мен гемодинамикада физиологиялық тұрғыдан қайтымды, бірақ айқын өзгерістер пайда болады. Осы кезеңде ағзаның оттегіге деген қажеттілігі бастапқы деңгейден 30–50% жоғарылайды, ал босану барысында одан да көбірек артады. Сондықтан жүктілік пен босану сау әйелдердің өзінде де жүрек-қантамыр жүйесі үшін бір түрдегі «стресс-тест» болып саналады. Ал жүрек-қантамыр жүйесінде ауруы бар әйелдерде мұндай жүктеме босануға дейін, босану кезінде және одан кейін қанайналымның декомпенсациясына, аурудың үдеуіне және өлім қаупінің жоғарылауына әкелуі ықтимал (Солеев , ж.т.б., 2025).

Қазіргі таңда жүрек ақаулары жалпы популяцияда, соның ішінде репродуктивті жастағы әйелдер арасында өте кең таралған туа біткен аурулар болып табылады (Медянникова , ж.т.б., 2024). Фертильді жастағы әйелдерде туа біткен жүрек ақауларының (ТЖА) мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Бұл жасқа жеткен әйелдердің көпшілігі, әдетте, бұрын ТЖА бойынша операция жасатқан болады; олардың жүктілігі мен босануы қалыпты ағымнан ерекшеленбейді, әсіресе бала кезінде жеңіл ТЖА түзетілген жас әйелдерде. Алайда, кейбір ТЖА түрлері фертильді жасқа дейін асқынусыз өтіп, ересек жасқа дейін сақталуы мүмкін. Кейбір ақаулар алғаш рет жүктілік кезінде анықталуы мүмкін, мысалы, екінші деңгейлі ЖЖҚ (жүрекшелер арасындағы ақау), ол жүктілік пен босануға айтарлықтай әсер етпеуі мүмкін. Басқа туа біткен жүрек немесе тамыр патологиялары жүктіліктің ағымын айтарлықтай қиындатып, ана мен ұрықтың өміріне қауіп төндіруі мүмкін. Әсіресе кардиолог пен акушер-гинекологтың ерекше назарын қажет ететіндер – цианозды ТЖА және Эйзенменгер синдромы (Мальцева , ж.т.б., 2012).

Зерттеудің мақсаты мен әдісі

Зерттеудің мақсаты - жүрек ақауы бар әйелдердің медициналық-әлеуметтік портретінің, жүктілік ағымының және перинаталдық нәтижелерінің ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ осы топтағы пациенттерді жүргізу тактикасының қазіргі тәсілдерін бағалау. Зерттеу барысында қазіргі ғылыми жарияланымдарды, клиникалық нұсқаулықтарды, эпидемиологиялық және клиникалық зерттеулердің деректерін талдауға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды.

1. Туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдердің клиникалық ерекшеліктері

Туа біткен жүрек ақауы бар әйелдерде жүктілік кезінде жүрек жеткіліксіздігі, аритмиялар, мидың қантамырлық аурулары, эмболиялар сияқты ауыр асқынулардың, тіпті өлімге әкелуі мүмкін жағдайлардың даму қаупі артады. Жүрек қақпақшасының зақымдануына немесе түзетілмеген шунттың болуына байланысты, әсіресе хирургиялық түзетудің кеш жүргізілуі немесе паллиативтік хирургиялық араласулар

кезінде, жүрек қарыншаларына көлемдік және қысымдық жүктеменің ұзақ уақыт түсуі мүмкін (Гришкевич , ж.т.б., 2024).

Гемодинамикалық бұзылыстар мен клиникалық көріністер жүрек ақауының көлеміне, орналасуына, сипатына және зақымданудың қанша уақыт бойы сақталуына байланысты әртүрлі болады. Жүктілік кезінде жүрек ақауы бар әйелдердің негізгі шағымдары спецификалық емес: тез шаршағыштық, бұлшықет әлсіздігі, аяқтардағы ауырлық сезімі, ұйқышылдық, жүрек қағуы және физикалық жүктеме кезінде пайда болатын ентігу; ақау үдеген сайын ентігу тыныштықта да байқалады, ісіну күшейеді, ырғақ бұзылыстары болуы мүмкін (Медянникова , ж.т.б., 2024). Жүктілік кезінде симпатикалық жүйке жүйесінің тонусы жоғарылайды, соның нәтижесінде жүректің жиырылғыштығы артады, жалпы перифериялық тамырлық қарсылық және орталық веноздық қысым жоғарылайды. Сонымен қатар, жүктілік кезінде синустық тахикардия, аритмия, қақпақшалар арқылы қанның регургитациясы, сондай-ақ аортакавалық компрессия және веноздық қайтудың төмендеуі периодты түрде байқалады (Солеев, ж.т.б., 2025).

Жүрек аурулары бар әйелдердің арасында әр екіншісінде созылмалы соматикалық аурулар анықталған. Ең жиі кездескендері - созылмалы гастрит, созылмалы бронхит және несеп шығару жүйесінің аурулары. Жүктілігі бар, туа біткен, операция жасалмаған жүрек ақауы бар әйелдер тобы ішінде созылмалы тонзиллит 17,2 % әйелде анықталды, тыныс алу жүйесі аурулары да 17,2 % жағдайда кездесті, ал бүйрек аурулары - 15,7 %. Бақылау тобында соматикалық патология бойынша бірінші орында тыныс алу жүйесі аурулары болды - 10 %, ал несеп шығару жүйесі аурулары - 6,7 % (Хасан, 2015).

Жүктілік кезінде әйел организміне физиологиялық жағынан қайтымды, бірақ айтарлықтай әсер ететін гемодинамикалық және жүрек-қан тамыр жүйесінің функциясына өзгерістер келеді. Бұл - жүрек-қан тамыр жүйесіне артқан жүктеменің, сондай-ақ осы кезеңге тән - жыныс стероидты гормондары мен Е классты простагландиндер деңгейінің жоғарылауымен байланысты. Бұл жоғары талаптар организмдегі ең маңызды жүйелердің бірі - жүрек-қан тамыр жүйесіне қойылады, себебі плацента арқылы қан айналымының қосымша жүйесі пайда болады, айналымдағы қан көлемі ұлғаяды, жүктіліктің өсуіне орай әйелдің дене массасы да артады. Мұның бәрі ұрықтың ішкі даму қажеттіліктерін қанағаттандыру, метаболизмді арттыру үшін қажет (Федоровых , ж.т.б., 2008). Зерттеулерге (Егорова А.Т., Стрижань Н.В., Маисенко Д.А.) сәйкес, жүрек ақауы бар жүкті әйелдерде өзіндік - спонтанды түсікке ұшырау, анемия, жүктіліктің кенет үзілуі, плацентарлы жеткіліксіздік, және нәтижесінде функционалды кем емес жаңа өмірдің туу қаупі жоғары екені анықталған. Яғни, туа біткен жүрек ақауы бар әйелдер - анемия, плацентарлы жеткіліксіздік, ұрық дамуында бұзылыстар, спонтанды түсік сияқты асқынулар қаупі бар жоғарғы қауіп тобына жатады.

Туа біткен жүрек ақауы бар аналарда ұрықтың өсуінің кешеуілдеуі жиі анықталады, жаңа туған нәрестелердің салмағы төмен болады, олар көбіне шала туады және метаболикалық әрі жүрек-қан тамыр жүйесі асқынуларының даму қаупі жоғары. Туа біткен жүрек ақауы бар атааналарда осындай ақаулардың балада даму қаупі жоғары болады. Егер бұл патология анада немесе бір туысқанда болса, болашақ балада жүрек ақауының даму қаупі 10%-ға дейін жоғарылайды (Рудаева, ж.т.б., 2019). Жалпы, туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдерде жатыр-плацентарлық қан айналымы сау жүкті әйелдермен салыстырғанда төмен. Жатырплацентарлық қан айналымының бұзылысы ұрық пен жаңа туған нәресте үшін жағымсыз нәтижелермен байланысты. Сол себепті ұрықтың өсуінің кешеуілдеуі күрделі туа біткен жүрек ақауы бар аналарда жиірек

кездеседі.Туа біткен жүрек ақауы бар әйелдерде жатырішілік ұрықтың өлімі қаупі - 1 %, мерзімінен бұрын босану - 14 %, Апгар шкаласы бойынша төмен баға - 6 % құрайды. Неонатальды өлім-жітім - 0,5 %, ол жалпы популяциядағы көрсеткіштермен шамалас, бірақ бұл ананың негізгі туа біткен диагнозына байланысты өзгеруі мүмкін (van Hagen and Roos-Hesselink, 2020).

Әйелде туа біткен жүрек ақауы болған жағдайда жүктілікті жүргізу бастапқы мерзімдерден-ақ ерекше қадағалауды қажет етеді. Кей жағдайларда декомпенсацияланған жүрек ақауына шалдыққан әйелдерде ауруға байланысты белгілер байқалады, ал бұл белгілер жүктілікке де тән болуы мүмкін: жалпы жағдайдың нашарлауы, жүрек айну, құсу, репродуктивтік жүйенің функциясы мен жағдайының өзгерістері (аменорея, қынап кіреберісі мен жатыр мойнының шырышты қабығының көгілдірленуі, жатыр көлемінің ұлғаюы). Бұл симптомдар кей әйелдерде жүктілік болмаған кезде де кездесетіндіктен, жиі қате қорытындылар жасалады. Көптеген әйелдер жүктілікті үзуге мәжбүр болады деп қорқып, әйелдер консультациясына кеш жүгінеді (Горина , ж.т.б., 2015). Жүктіліктің басында тіндік сұйықтық көлемі 20%-ға дейін ұлғаяды және босанар алдындағы кезеңде дезоксикортикостероидтардың, антидиуретикалық гормонның жоғары өндірілуіне, сондай-ақ қандағы ақуыз деңгейінің төмендеуіне байланысты күрт артады. Жүкті әйел организмінде диафрагманың жоғары тұруы нәтижесінде өкпенің тіршілік сыйымдылығы төмендесе де, оттегіге деген қажеттілік 10-20%-ға артады. Жүктілік басталғаннан кейін веноздық қысым біртіндеп жоғарылайды, қан ағу жылдамдығы жүктіліктің 34-аптасына дейін артып, содан кейін босану мерзіміне қарай біртіндеп төмендейді. Капиллярлық қан айналымы жүктіліктің 20-аптасынан бастап ұлғаяды (Соснова , ж.т.б., 2015).

2. Туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдерді жүргізу және асқынулардың алдын алу

Соңғы Еуропалық және Ресей кардиологиялық қоғамдарының ұсынымдары бойынша, жүрек ақауы бар жүкті әйелдер қауіп деңгейіне қарай екі топқа бөлінеді: жоғары қауіп және төмен қауіп тобы. Жоғары қауіп тобына жүрек жеткіліксіздігінің III-IV функционалдық класы бар пациенттер, ауру себептеріне қарамастан, жатқызылады. Әсіресе өкпе гипертензиясымен жүретін жүрек ақаулары жиі кездеседі, мұндай жағдайларда аналық өлім-жітім 30-50%-ға дейін жетуі мүмкін. Сонымен қатар, аортаның және аорталық қақпақшаның айқын стенозы бар әйелдер де осы топқа кіреді. Жоғары қауіп тобына жататын науқастарға жүктілік ұсынылмайды. Егер жүктілік орын алса, ана үшін қауіп жоғары болғандықтан, жүктілікті үзу көрсетіледі: өлім-жітім – 8-35%, ауыр асқынулар - 50% шамасында (Волчкова , ж.т.б., 2016).

Туа біткен жүрек ақауы бар және жүктілікті жоспарлап жүрген пациенттердегі қауіп факторларын бағалау кезінде ақаудың анатомиялық ерекшеліктерін, бұрын жасалған хирургиялық араласу түрін ескеру қажет. Сондай-ақ анамнез деректері мен стресс-тест нәтижелеріне сүйене отырып, жүректің функционалдық мүмкіндігін бағалау жүргізілуі тиіс . Жүрек ақауының орналасуын, функционалдық мүмкіндігін және гемодинамикалық ерекшеліктерін анықтау үшін қосымша зерттеу әдістерін қолдану қажет. Оларға электрокардиография, қарыншалардың, жүрек қақпақшаларының қызметін, өкпе гипертензиясының дәрежесін, сондай-ақ протездер мен жамаулардың жасалған материалын бағалай отырып эхокардиография жүргізу жатады. Туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдерге жүректің компьютерлік және магниттік-резонанстық томографиясы, жүрек қуыстарының катетеризациясы, кардиалық биомаркерлер концентрациясын анықтау жүргізіледі. Туа біткен жүрек ақауы бар және әлі жүктілікті жоспарлап жүрген барлық пациенттерге генетикалық тексеруден өту және генетик кеңесіне қаралу міндетті түрде ұсынылады (Федоровых , ж.т.б., 2008).

Жүрек ақауы бар барлық жүкті әйелдер кардиологтың (терапевтің) және акушер-гинекологтың тұрақты бақылауында болуы тиіс. Оларға айына 1 рет ЭхоКС жүргізіледі, сондай-ақ жүктілік кезеңінде үш рет кардиологиялық және акушерлік бөлімшесі бар көп салалы стационарға жатқызу қарастырылған. Госпитализация кезеңдері:

• Бірінші госпитализация - жүктіліктің 12 аптасына дейін.

Диагнозды нақтылау, жүрек-қантамыр жүйесінің функционалдық жағдайын бағалау, ревматикалық үдерістің белсенділігін анықтау және жүктілікті сақтап қалу мәселесін шешу мақсатында жүргізіледі.

• Екінші госпитализация – 27-32 аптада.

Бұл кезең жүрек-қантамыр жүйесіне ең жоғары жүктеме түсетін уақыт болып саналады. Осы мерзімде науқасқа жан-жақты тексеру, терапияны түзету және плацентарлық жеткіліксіздікті емдеу жүргізіледі.

• Үшінші госпитализация – 35-37 аптада (болжамды босану уақытына 2-3 апта қалғанда).

Бұл кезеңде әйелді босануға дайындау, босандыру тактикасын анықтау, кардиологиялық және ревматизмге қарсы ем тағайындау жүргізіледі. Қосымша госпитализация жүктілік асқынулары (преэклампсия, плацентарлық жеткіліксіздік, мерзімінен бұрын босану қаупі) қосылғанда немесе негізгі аурудың нашарлауы байқалған жағдайда қажет (Волчкова, ж.т.б., 2016).

Соңында әйелдер жүктіліктің олардың денсаулық жағдайына қалай әсер ететінін және өздерінің жағдайы жүктілікке қандай ықпал етуі мүмкін екенін ойластыруы қажет. Жүктілік кезеңіндегі болжам әрбір пациентте жүрек ақауының негізгі түріне және қосымша аурулардың болуына қарай әртүрлі болады. Сонымен қатар жалпы мәселелерді де талқылау керек: оптималды дене салмағын сақтау маңызы, дене белсенділігі, темекі шегуді тоқтату, алкоголь мен есірткінің әсері, жүктілікке дейін фолий қышқылын қабылдау, жатыр мойны обырына скрининг жүргізу, контрацепция құралын таңдау, дәрілік препараттарды қабылдау ерекшеліктері, сондай-ақ вакцинацияның (COVID-19 және тұмауға қарсы) маңыздылығы (Wander et al., 2023).

Ана рационы ұрықтың өсуі мен дамуы үшін аса маңызды. Жүктілік кезінде дұрыс ұйымдастырылмаған тамақтану жүктіліктің жағымсыз нәтижелеріне, соның ішінде туа біткен ақаулардың дамуына әкелуі мүмкін. Зерттеулерде жүктілік кезіндегі мырыш, селен, темір, ниацин және фолий қышқылын жеткіліксіз тұтыну ТЖА (туа біткен жүрек ақаулары) қаупін төмендететіні туралы мәліметтер келтірілген . Осы қоректік заттарға бай ана рационы ұрықтың жүрек-қантамыр жүйесінің дұрыс дамуына оң ықпал етуі мүмкін.Сапалы тамақтану дағдылары бар жүкті әйелдер тамақтану туралы білімді көбірек меңгеруге, дені сау тамақтануға көңіл бөлуге бейім болады, нәтижесінде олардың қоректік статусын жақсартуға мүмкіндік туады . Сонымен қатар ана организмінде сапалы тамақтану ДНҚ-ның тотығу зақымдануын және липидтердің тотығуын төмендететіні анықталған , бұл өз кезегінде ұрықтың жүрек-қантамыр жүйесінің қалыпты дамуына ықпал етуі мүмкін . Ана тамақтануының сапасы метаболиялық аурулардың - гестациялық қант диабеті мен жүктілік гипертониясының - дамуына аралық әсер етуі ықтимал, ал бұл аурулар ұрықтың жүрек-қантамыр жүйесіне қосымша ықпал етеді (Yang et al., 2022). Күніне 3-4 рет тамақтанатын, тағам рационында әртүрлі көкөністер мен жемістер, тұтас дәнді өнімдер, майы алынған сүт өнімдері және ақуыз көздері (ет, құс еті, теңіз өнімдері, бұршақ дақылдары, үрмебұршақ, жұмыртқа, соя өнімдері, жаңғақтар, дәндер) бар әйелдер қажетті қоректік

заттарды жеткілікті мөлшерде алады.Алайда бірқатар заттарды қосымша қабылдау қажет, себебі барлық тамақтану ережелерін сақтағанның өзінде олардың тәуліктік мөлшерін тек тағамнан алу мүмкін болмайды. Оларға темір, кальций, фолий қышқылы, йод және D витаминінің күнделікті қоспалары жатады (Доброхотова, ж.т.б., 2017).

Диета №10 атеросклероз, ишемиялық жүрек ауруы, артериялық гипертензия сияқты жүрек-қантамыр жүйесі аурулары бар пациенттерге арналған. Тамақтанудың негізгі мақсаты - қанайналым жүйесіндегі бұзылыстардың алдын алу және холестерин деңгейін төмендету. Бұл емдәм ұзақ уақыт сақтауды талап етеді және тәулігіне 4-5 рет тамақтануды қамтиды. Рацион майы мен тұзы аз тағамдарға негізделеді, жануар майларын, қақталған, қуырылған және ащы тағамдарды шектеу ұсынылады. Ұсынылатын тағамдар:

- ұнның 1-2 сортынан пісірілген нан, май қосылмаған қамыр өнімдері;
- көкөніс және сүтті бірінші тағамдар;
- майсыз ет пен балық (қуырылмаған, қайнатылған немесе пеште дайындалған);
- жармалар (қарақұмық, сұлы, тары), түрлі запеканкалар;
- майлылығы төмен сүт өнімдері;
- рұқсат етілген барлық көкөністер мен жемістер;
- майы аз соустар, өсімдік және сары май белгілі мөлшерде;
- әлсіз шай, кофе, жеміс-жидек және көкөніс шырындары.

Шектелетін және тыйым салынатын тағамдар:

Майлы және қуырылған тағамдар, қақталған өнімдер, консервілер, майлы ет пен балық түрлері, тәттілер, шоколад, қою шай мен кофе, ащы дәмдеуіштер және жануар майларының басым бөлігі (ГАУЗ «Центр охраны материнства и детства г. Магнитогорск», б.д.).

Қорытынды

Қорыта келе, ана мен бала денсаулығын сақтау - қазіргі медицинаның, әсіресе акушерия мен кардиологияның ең өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Жүктілік әйел ағзасының барлық жүйелеріне, оның ішінде жүрек-қантамыр жүйесіне айтарлықтай жүктеме түсіретін күрделі физиологиялық процесс екені анықталды. Ал туа біткен жүрек ақауы бар әйелдер үшін бұл кезең ана мен ұрық өміріне тікелей қауіп төндіруі мүмкін. Әдеби деректерге сүйенсек, туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдер жоғары қауіп тобына жатады және оларда жүрек жеткіліксіздігі, аритмиялар, тромбоэмболиялық асқынулар, жүктіліктің үзілуі, плацентарлық жеткіліксіздік және ұрықтың өсуінің кешеуілдеуі жиі кездеседі. Сонымен қатар, мұндай әйелдерден туған нәрестелерде шала туу, төмен салмақ және перинаталдық асқынулар қаупі жоғары болады. Туа біткен жүрек ақауларының тұқым қуалау ықтималдығы да бұл мәселенің әлеуметтік-маңыздылығын арттыра түседі. Жүктілікті сәтті жүргізудің негізгі шарты - прегравидарлық дайындықты дер кезінде жүргізу, жүрек-қантамыр жүйесінің функционалдық мүмкіндігін бағалау және жүктілік бойы мультидисциплинарлық бақылауды қамтамасыз ету. Кардиолог пен акушер-гинекологтың бірлескен жұмысы, қауіп деңгейін нақты анықтау, кезеңдік госпитализациялар мен заманауи диагностикалық әдістерді қолдану ана мен бала үшін жағымсыз нәтижелердің алдын алуда шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар, жүкті әйелдің өмір салты, тамақтану

сапасы, витаминдер мен микроэлементтерді жеткілікті қабылдауы, зиянды әдеттерден бас тартуы және медициналық ұсынымдарды қатаң сақтауы жүктіліктің қолайлы өтуіне және ұрықтың жүрек-қантамыр жүйесінің дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Осылайша, туа біткен жүрек ақауы бар әйелдердегі жүктілік - ерекше назар мен кешенді тәсілді талап ететін медициналық-әлеуметтік мәселе. Ерте диагностика, дұрыс жоспарлау және үздіксіз бақылау ана мен бала денсаулығын сақтаудың негізгі кепілі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. van Hagen, I. M., & Roos-Hesselink, J. W. (2020). Pregnancy in congenital heart disease: risk prediction and counselling. Heart (British Cardiac Society), 106(23), 1853–1861. https://doi.org/10.1136/heartjnl-2019-314702
2. Wander, G., van der Zande, J. A., Patel, R. R., Johnson, M. R., & Roos-Hesselink, J. (2023). Pregnancy in women with congenital heart disease: a focus on management and preventing the risk of complications. Expert review of cardiovascular therapy, 21(8), 587–599. https://doi.org/10.1080/14779072.2023.2237886
3. Yang, J., Chang, Q., Dang, S., Liu, X., Zeng, L., & Yan, H. (2022). Dietary Quality during Pregnancy and Congenital Heart Defects. Nutrients, 14(17), 3654. https://doi.org/10.3390/nu14173654
4. Волчкова, Н. С., Субханкулова, С. Ф., & Субханкулова, А. Ф. (2016). Ведение беременных с врожденными пороками сердца. Вестник современной клинической медицины, 9 (4), 83-88.
5. ГАУЗ «Центр охраны материнства и детства г. Магнитогорск». https://cmd74.ru/lechebnye-stoly-diety/#_10
6. Гришкевич, Е. В., Иванникова, А. В., Орлова, Е. Н., Рудаева, Е. В., Елгина, С. И., Мозес, К. Б., & Рудаева, Е. Г. (2024). Врожденный порок сердца у беременной (клинический случай). Мать и дитя в Кузбассе, (4 (99)), 114-118. doi: 10.24412/2686-7338-2024-4-114-118
7. Доброхотова, Ю. Э., & Боровкова, Е. И. (2017). Питание во время беременности. РМЖ. Мать и дитя, (15), 1102-1106.
8. Егорова, А. Т., Стрижак, Н. В., & Маисеенко, Д. А. (2014). Репродуктивный анамнез и особенности течения беременности у женщин с врожденными пороками сердца. Актуальные проблемы медицины, 27 (18 (189)), 80-86.
9. Лукашенко, Ю. В., Кира, Е. Ф., & Матвеев, С. А. (2009). Мониторинг патологии сердечно-сосудистой системы в прегравидарном периоде. Вестник Национального медико-хирургического Центра им. Н. И. Пирогова, 4 (2), 93-96.
10. Медянникова, И. В., Машнин, М. Ю., & Козулина, Ю. С. (2024). Ведение беременности и родов у женщин с врожденными пороками сердца. Бюллетень медицинской науки, (4 (36)), MLA 137-145. doi: 10.31684/25418475-2024-4137
11. Мальцева, Е. В., & Мартюшов, С. И. (2012). Актуальные проблемы врождённых пороков сердца у взрослых. Обзор литературы. Экология человека, (3), 32-38.
12. Рудаева, Е. В., Мозес, В. Г., Кашталап, В. В., Захаров, И. С., Елгина, С. И., & Рудаева, Е. Г. (2019). Врожденные пороки сердца и беременность. Фундаментальная и клиническая медицина, 4 (3), 102-112.
13. Соснова, Е. А., & Беришвили, М. В. (2015). Беременность и роды у больных с пороками сердца. Архив акушерства и гинекологии им. В. Ф. Снегирева, 2 (4), 4-9.
14. Стрижак, Н. В., & Егорова, А. Т. (2008). Беременность, роды и перинатальные исходы на фоне врожденных пороков сердца. Сибирское медицинское обозрение, 53 (5), 8-12.
15. Солеев, А. С., Погодин, О. А., Ерзюков, А. Д., & Мартынов, Д. С. (2025). Система мониторинга состояния сердечно-сосудистой системы. Вестник Пензенского государственного университета, (1 (49)), 121-124.

16. Федоровых, Т. И., & Егорян, Д. С. (2008). Врожденные пороки сердца и беременность. Главный врач Юга России, (1 (13)), 27-28.
17. Юлдашева, У., Курбаниязова, В., Идиаминова, Г., Собирова, С., & Аюбова, Х. (2015). Врожденные пороки сердца у беременных – современное решение проблемы. Журнал проблемы биологии и медицины, (4,1 (85), 191–195. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/problems_biology/article/view/4327
18. Хасан, С. Х. Мансур. (2015). Особенности течения беременности и родоразрешения у женщин с гипертензивными расстройствами. Казанский медицинский журнал, 96 (4), 558-563.

РАЦИОНАЛЬНОСТЬ АНТИБАКТЕРИАЛЬНОЙ ТЕРАПИИ У НОВОРОЖДЁННЫХ

RATIONALITY OF ANTIBIOTIC THERAPY IN NEWBORNS

Indira SULEYMENOVA[1]
Associate Professor, Department of Neonatology, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID: 0009-0002-9837-8011.

Diana LEKSINA[2]
Intern, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-8933-6400,

Alina ZYUKOVA[3]
Intern, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-6448-6824,

Symbat OKSIKBAI[4]
Intern, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pediatrics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0004-6550-6499,

Аннотация

Проведено ретроспективное одноцентровое когортное исследование на базе Центра перинатологии и детской кардиохирургии г. Алматы с анализом медицинских данных 79 недоношенных новорождённых (гестационный возраст 25–36 недель), находившихся на лечении с января по май 2025 года. Из окончательного анализа были исключены 27 историй болезни из-за неполноты клинико-лабораторных данных, что позволило включить 52 ребёнка в финальный статистический анализ. Оценка рациональности антибактериальной терапии (АБТ) включала анализ предикторов назначения, ассоциаций с материнскими факторами, факторов, определяющих длительность терапии, а также клинико-лабораторной эффективности по динамике С-реактивного белка и прокальцитонина. Основными предикторами эмпирического начала АБТ были материнская инфекция, хронические соматические заболевания, длительный безводный период и низкий показатель по шкале Апгар. Недоношенность, внутриутробная пневмония и повышенные показатели воспаления ассоциировались с удлинением терапии. Результаты подчёркивают значимость рационального применения антибиотиков у новорождённых, индивидуализации терапии, своевременной деэскалации и мониторинга клинико-лабораторных показателей для снижения токсичности и антибиотикорезистентности.

Ключевые слова: недоношенные новорождённые, антибиотикотерапия, рациональное применение, материнские факторы риска, неонатальная инфекция, С-реактивный белок, прокальцитонин.

Abstract

A retrospective single-center cohort study was conducted at the Center for Perinatology and Pediatric Cardiac Surgery in Almaty, analyzing medical records of 79 preterm newborns

(gestational age 25–36 weeks) treated between January and May 2025. After excluding 27 cases due to incomplete clinical and laboratory data, 52 newborns were included in the final analysis. The study assessed the rationality of antibiotic therapy (ABT) by examining predictors of prescription, associations with maternal factors, and determinants of therapy duration. Clinical and laboratory effectiveness of ABT was evaluated using C-reactive protein, procalcitonin, and clinical diagnosis. Key predictors for initiating empirical ABT were maternal infection, chronic somatic conditions, prolonged rupture of membranes, and low Apgar score. Gestational age, intrauterine pneumonia, and elevated inflammatory markers were associated with longer therapy duration. The results underscore the importance of rational antibiotic use in neonatology, supporting individualized treatment, timely de-escalation, and monitoring of clinical and laboratory indicators to reduce toxicity and antimicrobial resistance. Integration of these predictors into clinical algorithms may optimize treatment and improve outcomes in preterm newborns.

Keywords: preterm newborns, antibiotic therapy, rational use, maternal risk factors, neonatal infection, C-reactive protein, procalcitonin.

Введение: Неонатальный сепсис и перинатальные инфекции по-прежнему остаются одной из ведущих причин заболеваемости и смертности новорождённых, особенно в раннем неонатальном периоде (Morniroli D. И др, 2023; Божбанбаева Н.С. и др., 2025). Неспецифичность клинических проявлений инфекции, сходство симптомов с адаптационными и метаболическими нарушениями, а также ограниченная чувствительность микробиологических методов диагностики вынуждают клиницистов широко применять эмпирическую антибактериальную терапию (АБТ).

С одной стороны, раннее начало АБТ является жизненно важным при истинном сепсисе, с другой - избыточное и пролонгированное применение антибиотиков ассоциировано с формированием антибиотикорезистентности, нарушением микробиоты и повышением риска неблагоприятных исходов. Данный клинический парадокс особенно актуален для новорождённых с факторами перинатального риска, включая преждевременные роды, длительный безводный период, материнские инфекции и метаболические заболевания (Ojeda A. И др., 2024; Prusakov P. И др., 2021).

В этой связи рациональность антибактериальной терапии - как соответствие назначения, объёма и длительности АБТ клинической ситуации - становится ключевым индикатором качества неонатальной помощи. При этом роль материнских факторов, клинико-лабораторных маркеров воспаления и степени зрелости новорождённого в формировании рациональной АБТ требует локальной оценки в условиях реальной клинической практики.

Цель исследования - Определить клинические и анамнестические (материнские и неонатальные) предикторы назначения антибактериальной терапии, а также факторы, влияющие на её рациональность, объём и длительность у новорождённых в раннем неонатальном периоде.

Материалы и методы. Проведено ретроспективное одноцентровое когортное исследование на базе Центра перинатологии и детской кардиохирургии г. Алматы. В

исследование первоначально были включены 79 историй болезни недоношенных новорождённых с гестационным возрастом 25–36 недель, находившихся на лечении в период с января по май 2025 года. Из окончательного анализа были исключены 27 историй болезни в связи с неполнотой клинико-лабораторных данных, необходимых для оценки рациональности антибактериальной терапии, включая отсутствие динамических показателей С-реактивного белка и/или прокальцитонина, неполные сведения о длительности антибактериальной терапии либо отсутствие ключевых перинатальных параметров.

Таким образом, в финальный статистический анализ включены 52 недоношенных новорождённых с полным объёмом клинических и лабораторных данных, что позволило корректно провести регрессионный и дисперсионный анализ.

Оценка рациональности антибактериальной терапии (АБТ) включала:

- анализ предикторов назначения антибиотиков с использованием бинарной логистической регрессии;
- анализ ассоциаций между материнскими факторами и рациональной АБТ с применением точного критерия Фишера;
- оценку факторов, определяющих длительность антибактериальной терапии, с использованием линейного регрессионного анализа и многофакторного дисперсионного анализа (ANOVA);
- анализ клинико-лабораторной эффективности АБТ по динамике С-реактивного белка, прокальцитонина и клинического диагноза.

Статистическая обработка данных проводилась с применением методов описательной и аналитической статистики. Критический уровень статистической значимости во всех анализах устанавливался на уровне $p < 0,05$.

Результаты. Средний возраст матерей в выборке составил 31,4 ± 6,3 года, а гестационный возраст новорождённых - 33,2 ± 2,7 недель. Большинство детей относились к категории поздней недоношенности (≥33 недель), что отражает концентрацию наблюдений в зоне относительно зрелых недоношенных.

Антибактериальная терапия (АБТ) была назначена 19 новорождённым, что составляет 36,5% от выборки, преимущественно в первые 72 часа жизни. Наиболее часто применялась комбинация ампициллин + гентамицин (11 детей, 57,9%), далее следовали ампициллин в монотерапии (3 ребёнка, 15,8%), цефтриаксон + ампициллин (2 ребёнка, 10,5%), меропенем в рамках эскалации терапии (2 ребёнка, 10,5%) и ванкомицин + меропенем (1 ребёнок, 5,3%).

Анализ факторов, влияющих на назначение АБТ, выявил два наиболее значимых предиктора. Длительный безводный период существенно повышал вероятность эмпирического назначения антибиотиков (OR = 21,57; $p < 0,001$). Кроме того, низкий показатель шкалы Апгар на 5-й минуте также ассоциировалось с более высокой вероятностью начала терапии (OR = 0,75; $p = 0,006$), что отражает клиническую практику раннего реагирования на признаки перинатальной депрессии у новорождённых.

Рациональность назначения АБТ у новорождённых была тесно связана с материнскими факторами. Так, вероятность обоснованного применения антибиотиков увеличивалась при наличии у матери инфекций во время беременности ($p = 0,002$),

сахарного диабета в анамнезе (p = 0,025) и хронических заболеваний (p = 0,019), включая хронический пиелонефрит, длительную бактериурию и другие соматические патологии. Эти данные подчёркивают значимость детального перинатального анамнеза при принятии решений о назначении АБТ.

Длительность антибактериальной терапии оказалась отрицательно связанной с гестационным возрастом новорождённых: чем менее зрел ребёнок, тем более продолжительным был курс лечения (β = –0,145, p = 0,001). Многофакторный анализ выявил независимое влияние ряда клинико-лабораторных маркеров на продолжительность терапии. Так, повышение уровня С-реактивного белка (СРБ) (F = 4,84, p = 0,033), прокальцитонина (F = 38,20, p < 0,001) и наличие внутриутробной пневмонии (F = 31,40, p < 0,001) достоверно ассоциировались с более длительным курсом АБТ. При этом взаимодействия между данными факторами статистически значимы не были, что свидетельствует о независимом и аддитивном характере влияния каждого показателя на продолжительность терапии.

В совокупности полученные результаты показывают, что клиническая тактика в отношении антибактериальной терапии у недоношенных новорождённых формируется под влиянием сочетания перинатальных факторов, тяжести состояния ребёнка и динамики лабораторных маркеров воспаления, что позволяет обосновывать длительность терапии и проводить её рациональную коррекцию (таблица 1).

Таблица 1 - Основные предикторы назначения и рациональности антибактериальной терапии у недоношенных новорождённых

Категория	**Фактор**	**Влияние на АБТ**	**p-value / OR**
Перинатальные факторы	Длительный безводный период	↑ вероятность назначения	OR = 21,57; p < 0,001
	Низкий показатель шкалы Апгар на 5 минуте	↑ вероятность назначения	OR = 0,75; p = 0,006
Материнские факторы	Инфекции	↑ рациональность	p = 0,002
	Диабет	↑ рациональность	p = 0,025
Лабораторные данные	СРБ	↑ длительность АБТ	F = 4,84; p = 0,033
	Прокальцитонин	↑ длительность АБТ	F = 38,20; p < 0,001
	ВУП	↑ длительность АБТ	F = 31,40; p < 0,001

Обсуждение. Результаты исследования подтверждают ключевую роль степени недоношенности в формировании потребности в антибактериальной терапии (АБТ) у новорождённых. Полученная закономерность, согласно которой более незрелые дети получали более длительные курсы АБТ, согласуется с данными международных исследований, показывающих высокую восприимчивость глубоко недоношенных к раннему неонатальному сепсису из-за незрелости врождённого иммунитета, дефицита нейтрофильного ответа и сниженной продукции цитокинов (Zevallos Barboza S.A. и др., 2025; Zhuang L. И др., 2022).

Длительный безводный период и низкий показатель шкалы Апгар на 5-й минуте оказались значимыми предикторами назначения эмпирической АБТ. Эти показатели

отражают тяжесть перинатальной асфиксии и повышенную перинатальную уязвимость, что соответствует международным рекомендациям по раннему началу антибиотикотерапии у детей с высоким риском инфекции (Carter S.W.D. и др., 2023; Ocviyanti D. И др., 2018; Karpova A.L. и др., 2025; Starrach T. И др., 2025; NICE, 2021).

Анализ факторов рациональности АБТ показал, что наличие у матери инфекций во время беременности, сахарного диабета и хронических заболеваний статистически значимо ассоциировалось с обоснованностью назначения антибиотиков. Эти результаты подчеркивают значимость перинатального анамнеза и метаболических факторов матери при принятии клинических решений, позволяя стратифицировать риск вертикальной передачи инфекции и минимизировать необоснованное назначение АБТ (Carter S.W.D. и др., 2023; Ocviyanti D. И др., 2018; Karpova A.L. и др., 2025; Starrach T. И др., 2025; NICE, 2021; Ounoo E.T. и др., 2022; Cantey J.B. и др., 2018).

Клинико-лабораторные маркеры воспаления, такие как С-реактивный белок и прокальцитонин, а также наличие внутриутробной пневмонии, выступали как независимые предикторы длительности терапии. Особенно выраженное влияние оказал прокальцитонин, что подтверждает его чувствительность как раннего маркера неонатальной бактериальной инфекции. Отсутствие статистически значимых взаимодействий между этими маркерами свидетельствует о самостоятельном и аддитивном влиянии каждого на клиническое решение о продолжительности АБТ (Shravya S. И др., 2025; Opare-Asamoah K. И др, 2023; Lee H.-Y. И др., 2025; Ounoo E.T. и др., 2022; Shah B.A. и др., 2020; Cantey J.B. и др., 2018; Sweeting A.N. и др., 2022).

Таким образом, сочетание степени недоношенности, тяжести состояния ребёнка и динамики лабораторных показателей позволяет очертить группу высокого риска, у которой удлинение антибактериальной терапии обосновано. В то же время у более зрелых недоношенных (≥33–34 недель) при низких уровнях СРБ и прокальцитонина и отсутствии перинатальных факторов риска терапию можно безопасно прекратить в течение 48–72 часов, что соответствует современным протоколам ранней деэскалации (Shravya S. И др., 2025; Achten N.B. и др, 2023; Sánchez P.J. и др., 2023; Simeoli R. И др., 2022).

В целом полученные данные демонстрируют возможность оптимизации клинических решений через внедрение локальных алгоритмов стратификации риска, основанных на комбинации перинатальных, неонатальных и лабораторных данных, что способствует снижению избыточного применения антибиотиков и уменьшению риска антибиотикорезистентности.

Ограничения исследования. Настоящее исследование имеет несколько ограничений: - Ретроспективный дизайн ограничивает возможность контроля за полнотой и однородностью исходных данных; - Исключение 27 историй болезни по причине неполноты клинико-лабораторных показателей уменьшило размер финальной выборки, что могло снизить статистическую мощность анализа; - Одноцентровый характер исследования ограничивает возможность прямой экстраполяции полученных выводов на другие клинические базы.

Вместе с тем, включение в окончательный анализ только тех новорождённых, для которых имелся полный объём клинических и лабораторных данных, позволило обеспечить корректность применения регрессионных и дисперсионных моделей и повысило достоверность полученных результатов.

Заключение. Назначение антибактериальной терапии у недоношенных новорождённых определяется сочетанием материнских факторов, особенностей перинатального периода и ранних клинико-лабораторных показателей. Ключевыми предикторами старта терапии являются материнская инфекция, хроническая патология, длительный безводный период и низкий балл по шкале Апгар. Степень недоношенности, наличие внутриутробной пневмонии и повышенные уровни С-реактивного белка и прокальцитонина определяют длительность лечения. Результаты подчеркивают важность рациональной антибиотикотерапии: индивидуализация тактики, своевременная деэскалация и контроль по клинико-лабораторным данным позволяют снизить риск токсичности и антибиотикорезистентности и улучшить исходы у недоношенных новорождённых.

Литература

1. Morniroli D., Tiraferri V., Maiocco G., De Rose D.U., Cresi F., Coscia A., Mosca F., Giannì M.L. “Beyond survival: the lasting effects of premature birth”. Front Pediatr. 2023;11:1213243. doi: 10.3389/fped.2023.1213243.

10. Божбанбаева Н.С., Сулейменова И.Е., Саиранкызы С., Айдарова А.А., Нармұхамбет М.Т. “Выживаемость недоношенных и их долгосрочные исходы: обзор литературы”. Reproductive Medicine (Central Asia). 2025;2025(3). https://doi.org/10.37800/RM.3.2025.516

11. Gyllensvärd J., Studahl M., Gustavsson L., Hentz E., Åkesson K., Li H., Norman M., Elfvin A.; SWENAB Study Group. “Antibiotic Use in Late Preterm and Full-Term Newborns”. JAMA Netw Open. 2024;7(3):e243362. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2024.3362.

12. Ojeda A., Akinsuyi O., McKinley K.L., Xhumari J., Triplett E.W., Neu J., Roesch L.F.W. “Increased antibiotic resistance in preterm neonates under early antibiotic use”. mSphere. 2024;9:e00286-24. https://doi.org/10.1128/msphere.00286-24

13. Prusakov P., Goff D.A., Wozniak P.S., et al.; Global NEO-ASP Study Group. “A global point prevalence survey of antimicrobial use in neonatal intensive care units: The no-more-antibiotics and resistance (NO-MAS-R) study”. EClinicalMedicine. 2021;32:100727. doi: 10.1016/j.eclinm.2021.100727

14. Zevallos Barboza S.A., Karen M., Dustin D.L. “Late Antibiotic Use Among Preterm Infants Admitted to the Neonatal Intensive Care Unit”. Pediatrics. 2025;156(5):e2025071372. https://doi.org/10.1542/peds.2025-071372

15. Zhuang L., Li Z.K., Zhu Y.F., et al. “Latency period of PROM at term and the risk of neonatal infectious diseases”. Sci Rep. 2022;12:12275. https://doi.org/10.1038/s41598-022-16593-6

16. Carter S.W.D., Neubronner S., Su L.L., Dashraath P., Mattar C., Illanes S.E., Choolani M.A., Kemp M.W. “Chorioamnionitis: An Update on Diagnostic Evaluation”. Biomedicines. 2023;11(11):2922. https://doi.org/10.3390/biomedicines11112922

17. Ocviyanti D., Wahono W.T. “Risk Factors for Neonatal Sepsis in Pregnant Women with Premature Rupture of the Membrane”. Journal of Pregnancy. 2018;2018:4823404. https://doi.org/10.1155/2018/4823404

18. Karpova A.L., Mostovoi A.V., Ponimanskaya M.A., Lee O.N., Desyatnik K.A., Martirosyan S.V., Kadyn S.N., Karpov N.Yu., Shichanina A.A., Kuznetsova A.S. “Predictors of unfavorable perinatal outcomes in premature rupture of membranes”. Obstetrics, Gynecology and Reproduction. 2025;19(4):488–505. https://doi.org/10.17749/2313-7347/ob.gyn.rep.2025.622

19. Starrach T., Ehmann L., Volkmann H., et al. “PROM at term: when might be the best time to induce labour? A retrospective analysis”. Arch Gynecol Obstet. 2025;312:247–255. https://doi.org/10.1007/s00404-025-07981-0
20. Lima R.C.G., Medeiros D.S. “Early sepsis in premature infants in Neonatal Intensive Care Units”. Revista de Epidemiologia Mol. 2024;14(3):399–407. https://doi.org/10.17058/reci.v14i3.18920
21. NICE. “Neonatal infection guideline”. 2021. https://www.nice.org.uk/guidance/ng195
22. Shravya S., Athavil K., Lewis L.E.S., Sreedharan N., Kunhikatta V. “Identification of predictors responsible for neonatal sepsis and development of a diagnostic model”. Clin Epidemiol Glob Health. 2025;34:102074. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213398425001630
23. Opare-Asamoah K., Acquah S.E., Vicar E.K., et al. “Predictors of the onset of neonatal sepsis at the Neonatal Intensive Care Unit of a tertiary hospital in Ghana: a cross-sectional study”. Health Sci Rep. 2023;6:e1673. doi:10.1002/hsr2.1673
24. Lee H.-Y., Hsu Y.-L., Lee W.-Y., Huang K.-H., Tsai M.-L., Chen C.-L., Chang Y.-C., Lin H.-C. “Maternal Infections, Antibiotics, Steroid Use, and Diabetes Mellitus Increase Risk of Early-Onset Sepsis in Preterm Neonates: A Nationwide Population-Based Study”. Pathogens. 2025;14:89. https://doi.org/10.3390/pathogens14010089
25. Ounoo E.T., Dzayisse A.Y., Desfrere L. “Predictors of early-onset neonatal sepsis in premature newborns: Case–control study”. Archives de Pédiatrie. 2022;29(3):183–187. https://doi.org/10.1016/j.arcped.2022.01.013
26. Shah B.A., Padbury J.F. “Neonatal sepsis: classification and diagnosis”. Pediatr Clin North Am. 2020;67(2):275–288. https://doi.org/10.1016/j.pcl.2019.11.009
27. Cantey J.B., Baird S.D. “Antibiotic stewardship in neonatology”. J Perinatol. 2017;37(6):631–637. https://doi.org/10.1038/jp.2017.24
28. Sweeting A.N., et al. “Neonatal outcomes in infants of diabetic mothers”. Diabetes Care. 2022;45(8):1800–1809. https://doi.org/10.2337/dc22-0133
29. Cantey J.B., et al. “Implementation of an antimicrobial de-escalation guideline”. Pediatrics. 2018;141(2):e20172898. https://doi.org/10.1542/peds.2017-2898
30. Achten N.B., et al. “Short-course antibiotics in suspected neonatal sepsis”. JAMA Pediatr. 2023;177(4):354–362. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2022.6001
31. Sánchez P.J., Prusakov P., de Alba Romero C., Zamora-Flores E., Reyes Escamilla M.C., White N.O., Miller R.R., Moraille R., Theile A.R., Magers J.K.; Nationwide Children’s Hospital Neonatal Antimicrobial Stewardship Program (NEO-ASP). “Short-course empiric antibiotic therapy for possible early-onset sepsis in the NICU”. J Perinatol. 2023;43(6):741–745. doi: 10.1038/s41372-023-01634-3
32. Simeoli R., Cairoli S., Decembrino N., Campi F., Dionisi Vici C., Corona A., Goffredo B.M. “Use of Antibiotics in Preterm Newborns”. Antibiotics (Basel). 2022;11(9):1142. doi: 10.3390/antibiotics11091142

ОСОБЕННОСТИ РЕГЕНЕРАЦИИ КОСТНОЙ ТКАНИ ПОСЛЕ АЛЬВЕОЛОПЛАСТИКИ ПРИ ВРОЖДЕННЫХ ДЕФЕКТАХ У ЖЕНЩИН РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

FEATURES OF BONE TISSUE REGENERATION AFTER ALVEOLAR BONE GRAFTING IN CONGENITAL DEFECTS AMONG WOMEN OF DIFFERENT AGE GROUPS

Gulfiya TELEUKHANOVA[1]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0001-6428-2997.

Mars PASHANOV[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan
ID 0009-0001-6258-3921.

Meruert UALIKHAN[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0001-5444-5684

Karlygash KURYSHZHANOVA[4]
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
ORCID ID 0009-0006-6511-1854.

Аннотация

Введение. Врожденные расщелины губы и нёба являются одними из наиболее распространенных аномалий челюстно-лицевой области. Основной задачей реконструктивной хирургии является восстановление анатомической целостности альвеолярного гребня посредством альвеолопластики. Проблема полноценной костной регенерации остается актуальной, особенно у женщин, где на процесс остеогенеза оказывают значительное влияние возрастно-гормональный статус и общее метаболическое состояние организма.

Цель. Систематизировать современные сведения о механизмах костной регенерации, анатомических особенностях дефектов, возрастно-гормональных различиях и инновационных подходах к стимуляции остеогенеза при альвеолопластике у женщин.

Материалы и методы. Проведен анализ актуальных литературных данных о биологических фазах костной регенерации (воспаление, пролиферация, ремоделирование), критической роли ангиогенеза (VEGF, BMP), патологических изменениях микрососудистой архитектуры при расщелинах, а также о влиянии возраста и половых гормонов на активность остеобластов. Рассмотрены современные

адъювантные методы, включая применение мезенхимальных стволовых клеток (MSC) и костных морфогенетических белков (BMP-2).

Результаты и выводы. Установлено, что регенерация костной ткани является сложным процессом, критически зависимым от адекватного кровоснабжения и активности остеогенных клеток. У пациентов с расщелинами отмечаются анатомические особенности дефектов, такие как фрагментация краев и разрушение небной сосудистой сети, что замедляет заживление. Возраст пациента является решающим фактором: оптимальные результаты достигаются при вторичной костной пластике в 9–11 лет. У женщин скорость и качество остеогенеза тесно коррелируют с уровнем эстрогенов: гормональный дефицит в постменопаузе приводит к преобладанию остеокластической резорбции, снижая плотность и объем регенерата. Современные биоинженерные решения, в том числе использование BMP-2, MSC в сочетании с биокерамическими каркасами и аутогенной костью, позволяют компенсировать эти возрастные и гормональные ограничения, значительно повышая эффективность альвеолопластики.

Заключение. Успешная реконструкция альвеолярных дефектов у женщин с врожденными расщелинами губы и нёба требует комплексного, индивидуализированного подхода, основанного на учете возрастно-гормональных особенностей и целенаправленном применении клеточных и молекулярных технологий для стимуляции и направленной регуляции остеогенеза.

Ключевые слова: альвеолопластика, регенерация, врождённые расщелины, гормоны, остеогенез, заживление.

Abstract

Introduction. Congenital cleft lip and palate (CLP) are among the most common anomalies of the maxillofacial region. The main goal of reconstructive surgery is to restore the anatomical integrity of the alveolar ridge through alveoloplasty. The challenge of achieving full bone regeneration remains relevant, particularly in women, where the process of osteogenesis is significantly influenced by age-hormonal status and the overall metabolic condition of the body.

Objective. To systematize contemporary data on the mechanisms of bone regeneration, anatomical features of the defects, age-hormonal differences, and innovative approaches to stimulating osteogenesis during alveoloplasty in women.

Materials and Methods. An analysis of current literature data was conducted concerning the biological phases of bone regeneration (inflammation, proliferation, remodeling), the critical role of angiogenesis ($VEGF$, BMP), pathological changes in microvascular architecture in clefts, and the influence of age and sex hormones on osteoblast activity. Modern adjuvant methods, including the use of Mesenchymal Stem Cells (MSCs) and Bone Morphogenetic Proteins (BMP-2), were reviewed.

Results and Conclusions. It was established that bone tissue regeneration is a complex process critically dependent on adequate blood supply and osteogenic cell activity. Patients with clefts

exhibit specific anatomical defect features, such as fragmentation of the edges and destruction of the palatal vascular network, which impedes healing. Patient age is a crucial factor: optimal results are achieved with secondary alveolar bone grafting ($SABG$) performed between 9–11 years old. In women, the rate and quality of osteogenesis correlate closely with estrogen levels: hormonal deficiency in postmenopause leads to the predominance of osteoclastic resorption, reducing the density and volume of the regenerate. Modern bioengineering solutions, including the use of BMP-2, MSCs combined with bioceramic scaffolds, and autogenous bone, can compensate for these age-related and hormonal limitations, significantly enhancing the efficacy of alveoloplasty.

Conclusion. Successful reconstruction of alveolar defects in women with congenital cleft lip and palate requires a comprehensive, individualized approach based on considering age-hormonal characteristics and the targeted application of cellular and molecular technologies for the stimulation and directed regulation of osteogenesis.

Keywords: alveoloplasty, regeneration, congenital clefts, hormones, osteogenesis, healing.

Введение

Врожденные расщелины губы и неба относятся к числу наиболее распространённых аномалий челюстно-лицевой области, сопровождающихся нарушением анатомической и функциональной целостности верхней челюсти. Основной задачей реконструктивной хирургии является восстановление альвеолярного гребня и создание условий для прорезывания зубов, протезирования и нормализации речи.

Несмотря на значительные успехи в хирургической коррекции, проблема полноценной регенерации костной ткани остаётся актуальной, особенно у женщин разных возрастных групп, где на процесс остеогенеза влияет гормональный статус и общее метаболическое состояние организма.

Цель настоящей работы — систематизировать современные сведения о механизмах костной регенерации, анатомических особенностях дефектов, возрастно-гормональных различиях и инновационных подходах к стимуляции остеогенеза при альвеолопластике у женщин.

Механизмы костной регенерации

Регенерация костной ткани — это сложный и динамичный биологический процесс, включающий три последовательные фазы: воспаление, пролиферацию и ремоделирование. Сначала в месте повреждения формируется гематома, где активируются макрофаги и нейтрофилы, высвобождающие провоспалительные цитокины — TNF-α (Tumor Necrosis Factor alpha), IL-1β (Interleukin-1 beta) и IL-6 (Interleukin-6). Эти сигнальные молекулы запускают каскад реакций, способствующий миграции мезенхимальных стволовых клеток (MSC) и формированию сосудистой сети, без которой остеогенез невозможен (Marsell and Einhorn, 2011).

После воспалительной стадии наступает фаза пролиферации: MSC дифференцируются в остеобласты и хондробласты, образуя мягкий костный мозоль, который со временем

замещается минерализованным матриксом. На заключительном этапе — ремоделировании — остеобласты и остеокласты действуют согласованно, перестраивая структуру кости до восстановления её исходной прочности. Ключевая роль принадлежит сигнальным белкам BMP (Bone Morphogenetic Proteins) и TGF-β (Transforming Growth Factor beta), активирующим транскрипционные факторы Runx2 и Osterix, что обеспечивает генетическое переключение клеток в остеогенном направлении (Marsell and Einhorn, 2011).

Остеогенез и ангиогенез функционируют как единая система. Эндотелиальные клетки, остеобласты и перициты обмениваются сигналами по путям VEGF (Vascular Endothelial Growth Factor), Notch (сигнальный путь), HIF-1α (Hypoxia-Inducible Factor 1 alpha) и Wnt/β-катенин (сигнальный путь), создавая взаимозависимую сеть регуляции. Эта взаимосвязь особенно выражена в челюстно-лицевой зоне, где сосудистое снабжение критически важно для остеоинтеграции костных трансплантатов. Экспериментальные данные показывают, что стимуляция VEGF усиливает миграцию остеобластов и ускоряет минерализацию матрикса (Li S. И соавт., 2025).

Системные факторы также оказывают значительное влияние на течение регенерации. Скорость заживления напрямую зависит от общего обмена веществ, уровня гормонов и механической нагрузки. Умеренные физические стимулы активируют остеоциты, ускоряя ремоделирование, тогда как длительная иммобилизация вызывает его торможение. Важную роль играют и факторы роста FGF-2 (Fibroblast Growth Factor-2) и PDGF (Platelet-Derived Growth Factor), способствующие пролиферации остеогенных клеток и формированию новых сосудов (Ganse, 2024).

Источниками мезенхимальных стволовых клеток служат периост, эндост и костный мозг. Эти клетки обладают выраженным остеогенным потенциалом, который активируется в условиях локальной гипоксии. Исследователи подчёркивают, что благоприятное микроокружение — достаточное кровоснабжение, низкий уровень воспаления и стабильность механических условий — определяет успешность регенерации костной ткани (Sheen, Mabrouk and Garla, 2023).

Особое внимание уделяется специфике челюстно-лицевой области. Альвеолярная кость отличается тонкой структурой, высокой метаболической активностью и богатой сосудистой сетью. Эти особенности делают процесс регенерации более быстрым, но чувствительным к воспалительным воздействиям. Важнейшими локальными медиаторами являются BMP-2 и VEGF, усиливающие остеокондукцию и стимулирующие неоангиогенез в зоне дефекта (Li N., 2024).

Длительное высвобождение VEGF из трёхмерных титановых имплантатов способствует интенсивному ангиогенезу и ускоряет остеоинтеграцию. Повышенная плотность сосудов и равномерное формирование костного матрикса вокруг имплантата подтверждают ведущую роль сосудистого компонента в регенерации (Li Y., 2021).

Анатомические и патологические особенности у больных с расщелинами

У пациентов с врождёнными расщелинами верхней челюсти часто отсутствует часть альвеолярного гребня, что приводит к нарушению анатомической целостности костной дуги и искажению её формы. Этот дефект разрушает естественную поддержку зубного

ряда, ослабляет опору мягких тканей и создаёт биомеханически нестабильную зону, в которой процесс заживления протекает значительно сложнее (Vuletić M. et al., 2014).

Края костных дефектов у таких пациентов отличаются выраженной неровностью и фрагментацией, что затрудняет восстановление анатомических контуров при остеопластике. Асимметрия челюстных сегментов и дефицит губчатого слоя кости требуют тщательного моделирования трансплантата и индивидуального подбора донорского материала. Даже после пересадки костной ткани восстановленная зона нередко сохраняет отличия в плотности и степени васкуляризации по сравнению с интактными участками, что отражает особенности ремоделирования кости в условиях изменённой морфологии (Vuletić и соавт., 2014).

Сосудистая архитектура твёрдого нёба при расщелинах претерпевает глубокие изменения. В норме между большими небными, инфраорбитальными и носопалатиновыми артериями формируется разветвлённая сеть анастомозов, обеспечивающая стабильное кровоснабжение тканей. При наличии дефекта эта сеть разрушается: в зоне расщелины отсутствуют коллатерали, а основные сосуды смещаются к её краям, создавая компенсаторные пути кровотока. В результате центральные участки лишаются достаточного притока крови, что приводит к локальной гипоксии и снижает потенциал регенерации (Shahbazi и совт., 2024).

Интересно, что у здоровых людей большие небные артерии пересекают медиальный шов и анастомозируют с ветвями клиновидно-нёбной артерии. При расщелинах это соединение нарушено, что делает кровоснабжение мозаичным и крайне уязвимым при хирургическом вмешательстве. Даже незначительное повреждение сосудистой сети способно усугубить ишемию тканей, что подтверждает необходимость учёта микрососудистых особенностей при планировании пластики (Shahbazi A. и соавт., 2024).

Зоны костных дефектов при расщелинах представляют собой патологически изменённое микроокружение. Здесь наблюдается сниженная васкуляризация, ограниченный клеточный потенциал и высокая плотность рубцовой ткани, которая механически препятствует миграции остеогенных клеток. В таких условиях процесс остеогенеза замедлен, а взаимодействие между костью и мягкими тканями нарушено. Участки регенерации характеризуются низкой остеокондуктивностью и слабым формированием сосудистых коллатералей, что делает заживление нестабильным (Hou и др., 2025).

Не только величина дефекта, но и состояние окружающих тканей играют ключевую роль в исходе реконструкции. Избыточное натяжение слизисто-надкостничных лоскутов, наличие фиброза и дефицит микроциркуляции препятствуют полноценной интеграции костного трансплантата. При этом именно качество мягких тканей вокруг зоны дефекта часто определяет успех или неудачу остеопластики, поскольку через них проходит основная часть сосудистого питания трансплантированной кости (Guo и др., 2024).

Almotawah и его соавторы проанализировав девять клинических исследований, показали, что в области альвеолярных дефектов у пациентов с расщелинами наблюдается истощение эндогенного клеточного пула. Это объясняет эффективность применения мезенхимальных стволовых клеток, которые компенсируют дефицит

местных остеогенных элементов и стимулируют образование новой костной ткани. В большинстве представленных работ отмечалось увеличение объёма регенерата и улучшение васкуляризации, что указывает на функциональную недостаточность природных механизмов остеогенеза в дефектных зонах (Almotawah и соавт., 2022).

Материалы и методы

Альвеолопластика и костная пластика при расщелинах: методы и этапы

Альвеолопластика при врождённых расщелинах челюсти представляет собой сложную реконструктивную операцию, направленную на восстановление непрерывности альвеолярного отростка, изоляцию носовой и ротовой полостей и создание анатомической основы для прорезывания зубов. Целью вмешательства является не только восполнение костного дефекта, но и обеспечение стабильной опоры для зубного ряда, а также восстановление формы свода альвеолярного гребня. По их данным, оптимальный возраст для вторичной костной пластики (secondary alveolar bone grafting, SABG) приходится на 9–11 лет, когда корень клыка сформирован примерно наполовину, что способствует лучшей интеграции трансплантата и активному росту новой кости (Kim and Jeong, 2022).

Scalzone и его соавторы провели метаанализ, включивший более 600 пациентов, и сравнили результаты применения аутогенных и аллопластических материалов при вторичной альвеолярной пластике. Они обнаружили, что использование аутогенной кости, чаще всего из подвздошного гребня, обеспечивает на 25–30 % больший объём вновь образованной кости и выше уровень остеоинтеграции. Однако аллопластические материалы показали меньшую резорбцию и более низкую частоту воспалительных реакций, что делает их ценными при повторных вмешательствах и комбинированных методиках (Scalzone и соавт., 2019).

Интересные наблюдения привёл Mahajan, изучивший результаты ранней и поздней вторичной костной пластики у 66 пациентов с односторонней расщелиной. При раннем вмешательстве (7–9 лет) регенерация костной ткани была более полноценной, объём кости — выше, а вероятность резорбции трансплантата — ниже. У подростков и взрослых пациентов, напротив, отмечались признаки снижения васкуляризации и активности остеобластов, что напрямую влияло на плотность и высоту костного гребня. Поздняя пластика нередко требовала повторных вмешательств, что подчёркивает критическую роль возраста в прогнозе заживления (Mahajan и соавт., 2017).

Ryu и Hwang в своём аналитическом обзоре обобщили данные о применении аутогенных, аллогенных и ксеногенных материалов в реконструкции альвеолярных дефектов. По их выводам, губчатая аутокость из подвздошного гребня остаётся «золотым стандартом» благодаря высокой биосовместимости, выраженной остеоиндуктивности и отличной васкулярной поддержке. Однако в последние годы наметилась тенденция к комбинированным техникам, где аутологичная кость используется в сочетании с ксеногенными или синтетическими матрицами, что позволяет уменьшить объём донорского забора и повысить механическую стабильность регенерата (Ryu and Hwang, 2025).

Todd и соавторы сравнили два подхода к забору костного трансплантата из подвздошной области — традиционный открытый и минимально инвазивный

трепанный метод. В их систематическом обзоре показано, что трепанная техника значительно снижает выраженность боли, риск гематом и инфекций, а также ускоряет восстановление пациента без ущерба для качества трансплантата. Тем не менее при крупных дефектах предпочтение остаётся за классическим методом, обеспечивающим больший объём костного блока и лучшую анатомическую адаптацию к дефекту (Todd и соавторы, 2024).

Важное дополнение к традиционной пластике внесло исследование Shabaan, в котором оценивалась эффективность комбинированного применения костного мозга и губчатой кости из подвздошного гребня. Через 12 месяцев после операции пациенты, получившие трансплантат, дополненный концентратом костного мозга (BMAC), имели на 18 % больший объём кости и на 22 % выше степень минерализации по данным КТ. Эти результаты свидетельствуют, что использование клеточных технологий усиливает остеогенез и повышает стабильность сформированной ткани (Todd и соавторы, 2023).

Наконец, современные методики альвеолопластики включают использование барьерных мембран, остеокондуктивных матриц и биологически активных покрытий, предотвращающих инвазию мягких тканей в зону регенерации. Правильное формирование слизисто-надкостничных лоскутов, герметичное ушивание и надёжная фиксация трансплантата определяют успех остеоинтеграции в первые недели после операции, когда формируются сосудистые связи и костный матрикс (Kim and Jeong, 2022).

Возрастные факторы в регенерации костной ткани

Возраст является одним из определяющих факторов, влияющих на качество и скорость регенерации костной ткани. С возрастом изменяются не только морфологические и биохимические характеристики кости, но и общая реактивность организма. У детей и подростков регенеративный потенциал кости чрезвычайно высок благодаря активному метаболизму, выраженной сосудистой сети и интенсивной работе остеобластов. В этот период костная ткань обладает способностью к быстрому формированию остеоидного матрикса, а ангиогенез протекает без выраженных ограничений (Maeda-Iino и соавт., 2025).

Maeda-Iino продемонстрировали, что пациенты, у которых вторичная костная пластика выполнялась в возрасте 8–10 лет, имели существенно больший объём вновь сформированной кости и лучшую структурную плотность альвеолярного гребня. В группе поздних вмешательств (после 13 лет) наблюдалась повышенная резорбция и замедленная минерализация трансплантата. Авторы связывают это с постепенным снижением активности остеобластов и уменьшением микроциркуляции, что замедляет ремоделирование и ухудшает качество регенерата (Maeda-Iino и соавт., 2025).

Brudnicki в пилотном исследовании выявили статистически значимую отрицательную корреляцию между возрастом пациентов и объёмом костной регенерации ($r = –0,34$; $p = 0,045$). Чем старше был пациент на момент проведения вторичной альвеолопластики, тем меньше оказывался объём восстановленной кости. При многофакторном анализе именно возраст оказался решающим фактором, оказывающим влияние на стабильность трансплантата и последующее ремоделирование костной структуры (Brudnicki, 2021).

Mahajan и соавт. подтвердили эти тенденции в клинической выборке из 66 пациентов: у лиц старше 17 лет частота частичной резорбции трансплантата была вдвое выше, чем у подростков. Авторы отметили, что плотная и менее васкуляризованная структура костной ткани у взрослых пациентов замедляет проникновение сосудов и диффузию питательных веществ, что делает процесс остеоинтеграции менее эффективным (Mahajan и соавт., 2017).

Особый интерес представляют исследования, посвящённые реконструкции альвеолярных дефектов у взрослых. Le и Woo наблюдали пациентов, у которых трансплантаты, выполненные в детстве, со временем подвергались значительной резорбции. При повторной пластике с применением направленной костной регенерации и минерального аллогенного материала удалось восстановить объём кости, однако её плотность и прочность оставались ниже нормы. Это подчёркивает, что с возрастом не только снижается остеогенный потенциал, но и нарушается устойчивость сформированной кости к функциональной нагрузке (Le and Woo, 2009).

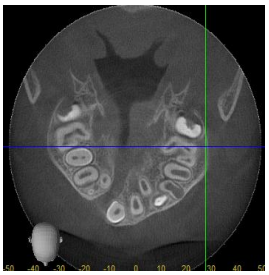
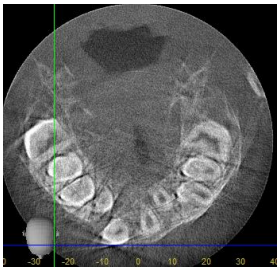
Интересные результаты были получены Kibe и соавт., которые исследовали динамику восстановления при использовании гранул октакальцийфосфата в сочетании с ателоколлагеном. Через шесть месяцев у всех пациентов наблюдалось образование костного моста, однако плотность новой кости у взрослых была заметно ниже, чем у детей. Процесс ремоделирования шёл медленнее, а микроархитектура ткани оставалась неоднородной. Авторы предположили, что возрастное снижение ангиогенеза и активности остеобластов ограничивает эффективность даже высокотехнологичных биоматериалов (Kibe и соавт., 2021).

Возрастные изменения у женщин заслуживают особого внимания. После наступления менопаузы снижение уровня эстрогенов приводит к повышенной активности остеокластов и угнетению остеобластической функции. В результате нарушается баланс костного ремоделирования, уменьшается плотность трабекулярного вещества и развивается остеопения. Дефицит кальция и фосфора, снижение скорости кровотока и гормональные дисбалансы значительно осложняют процессы восстановления. Эти физиологические особенности требуют особого учёта при планировании альвеолопластики у женщин старших возрастных групп, где регенерация может идти неполноценно и с выраженной задержкой.

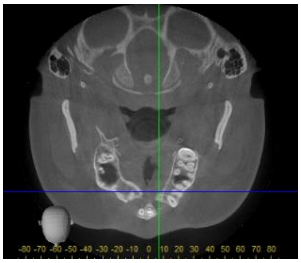
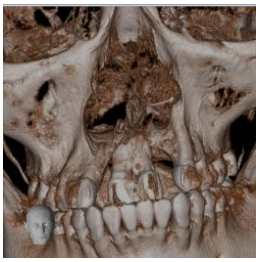
Для оценки влияния возрастных факторов на регенерацию костной ткани при дефектах альвеолярного отростка нами были использованы 3D-снимки, полученные с помощью компьютерной томографии (КТ) у детей разных возрастных групп в клинике "Рахат". Для исследования были отобраны пациентки в возрасте от 8 до 27 лет с различной степенью дефектов альвеолярного отростка, выявленных в ходе КТ-исследований.

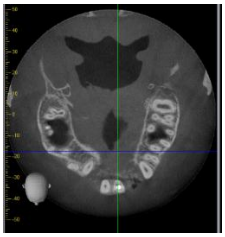
Представленные 3D-снимки позволяют проанализировать изменения в структуре костной ткани в зависимости от возраста пациента. В частности, у младших детей наблюдается более выраженная способность к регенерации и восстановлению костной ткани в области дефекта. В то время как у пациентов старших возрастных групп процесс восстановления проходит медленнее, что может быть связано с замедлением метаболических процессов и изменением механизма остеогенеза в возрасте.

- Пациент Н. 8 лет - через 3 месяца после альвеолопластики:

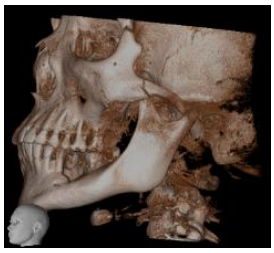
До: После:

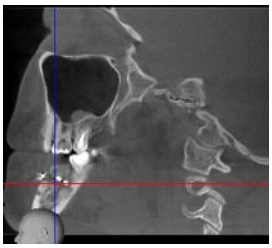
- Пациент Д. 20лет - через 3 месяца после альвеолопластики:

До:

После:

- Пациент П. 27 лет - через 2 месяца после альвеолопластики:

До:

После:

Визуализация дефектов и последующего заживления с помощью 3D-томографии предоставляет ценные данные для дальнейшего изучения возрастных особенностей регенерации костной ткани и оптимизации методов лечения.

Женские особенности регенерации: гормональные, метаболические, системные факторы

Женский организм обладает уникальными механизмами регуляции костного метаболизма, основанными на взаимодействии половых гормонов — прежде всего эстрогена и прогестерона — с клеточными структурами кости. Эстроген выполняет двойную роль: он не только поддерживает баланс между формированием и резорбцией костной ткани, но и регулирует чувствительность клеток к механическим стимулам. В эксперименте Lee и Lanyon было показано, что увеличение костной массы под действием механической нагрузки возможно лишь при активной работе эстрогеновых рецепторов. Этот факт подчёркивает, что гормональный фон напрямую определяет реакцию кости на физиологическое давление и регенеративные стимулы (Lee and Lanyon, 2004).

Снижение уровня эстрогена, особенно после наступления менопаузы, запускает каскад неблагоприятных изменений в костном обмене. Утрата гормональной защиты приводит к дисбалансу между остеокластами и остеобластами: процессы разрушения кости начинают преобладать над процессами её восстановления. Эстроген в норме подавляет продукцию провоспалительных цитокинов — IL-1, IL-6 и TNF-α, — которые стимулируют костную резорбцию. После менопаузы этот механизм ослабевает, что объясняет ускоренное снижение минеральной плотности кости и замедление регенерации после хирургических вмешательств (Khosla, Oursler and Monroe, 2012).

Современные исследования уточняют, что влияние эстрогена выходит далеко за пределы классических остеотропных эффектов. Так, Tao и Cheng выявили участие эстрогенов в регуляции клеточного метаболизма через митохондриальные пути. Гормон усиливает окислительное фосфорилирование и снижает уровень реактивных форм кислорода, создавая благоприятные условия для дифференцировки остеобластов. Более того, авторы отметили перекрёстное взаимодействие между эстрогеновыми и инсулиновыми сигнальными каскадами, что указывает на сложную метаболическую взаимосвязь эндокринных систем в поддержании костного гомеостаза (Tao and Cheng, 2023).

В экспериментальной работе Streicher было доказано, что эстроген прямо влияет на экспрессию RANKL (Receptor Activator of Nuclear Factor κB Ligand) — ключевого медиатора остеокластогенеза. Под действием гормона активность остеокластов снижается, а плотность костной ткани остаётся стабильной. Однако при дефиците эстрогена этот баланс нарушается: костная выстилка теряет способность к контролю резорбции, что влечёт за собой повышенную ломкость и микропористость структуры (Streicher и соавт., 2017).

Не менее важным аспектом является влияние физиологических состояний, характерных для женщин детородного возраста. Беременность и лактация сопровождаются интенсивной перестройкой кальциевого обмена. Scioscia и Zanchetta описали синдром беременности- и лактационно-ассоциированного остеопороза (PLO), при котором происходит выраженная деминерализация костной ткани вследствие усиленного потребления кальция плодом и повышенной секреции паратгормон-подобного белка (PTHrP) молочными железами. Это состояние временно снижает прочность кости и её способность к регенерации, что имеет значение при проведении альвеолопластики у женщин репродуктивного возраста (Scioscia and Zanchetta, 2023).

Во время беременности и грудного вскармливания активность остеокластов возрастает, а плотность трабекулярной кости может снижаться на 5–10% в течение нескольких месяцев. После завершения лактации минерализация постепенно восстанавливается, но у некоторых женщин фиксируется остаточная остеопения. Авторы указали, что это состояние повышает риск микрорезорбции костных трансплантатов и может замедлить остеоинтеграцию при проведении реконструктивных вмешательств в челюстно-лицевой области (Ünal, Saçıntı and Sezgin, 2024).

Наконец, гормональные и метаболические особенности женщин тесно связаны с системными факторами — функцией щитовидной железы, уровнем витамина D и состоянием углеводного обмена. При эндокринных нарушениях снижается активность остеобластов и нарушается васкуляризация, что в совокупности ослабляет регенеративный потенциал кости. Эти механизмы помогают объяснить, почему при одинаковых хирургических условиях у женщин разных возрастных групп наблюдаются столь различающиеся результаты костной регенерации.

Биоматериалы, адъювантные методы стимуляции регенерации

Современные методы стимуляции костной регенерации всё чаще опираются на синергию молекулярных, клеточных и инженерных технологий, направленных на восстановление ткани даже у пациентов с пониженным остеогенным потенциалом. Одним из центральных направлений остаётся использование костных морфогенетических белков, в частности BMP-2. Доставка гена BMP-2 активирует локальную экспрессию остеоиндуктивных белков, усиливает ангиогенез и приводит к формированию кости, сопоставимой по объёму с аутогенными трансплантатами. Примечательно, что такие методы снижают необходимость забора донорской кости, уменьшая хирургическую травму и риск осложнений (Park и соавт., 2019).

Uribe, проведя метаанализ 16 клинических исследований, подтвердили, что применение рекомбинантного BMP-2 обеспечивает средний объём новой кости около 61 %, а высоту альвеолярного гребня — 61,5 %. Эти показатели близки к результатам, достигаемым при традиционной костной пластике с использованием аутотрансплантатов. Однако исследователи отмечают, что высокая биологическая активность BMP-2 может вызывать умеренное воспаление в зоне имплантации, что требует тонкой дозовой регуляции препарата (Uribe, 2020).

Параллельно активно развиваются клеточные технологии. В систематическом обзоре Jaber и соавт. было проанализировано 46 работ, посвящённых применению мезенхимальных стволовых клеток (MSC) при реконструкции дефектов альвеолярного отростка у пациентов с расщелинами губы и нёба. Авторы пришли к выводу, что комбинация MSC с биосовместимыми каркасами значительно ускоряет процесс остеогенеза и обеспечивает формирование плотной, зрелой костной ткани. Отдельно отмечено, что MSC, происходящие из пуповинной крови и жировой ткани, обладают выраженным остеоиндуктивным и ангиогенным потенциалом, что делает их перспективными для регенеративной хирургии (Jaber и соавт., 2024).

Toyota A. и другие подтвердили эффективность использования пуповинных MSC на экспериментальной модели альвеолярного дефекта. Через восемь недель после имплантации наблюдалось активное образование остеоидной ткани и восстановление

сосудистой сети, что свидетельствует о прямом участии клеток в индукции остеогенеза. Исследователи также отметили, что MSC проявляют высокую жизнеспособность и сохраняют способность к пролиферации в условиях ограниченного кровоснабжения (Toyota A. и соавт, 2021).

Сочетание коллагеновых частиц и пуповинных MSC у экспериментальных животных обеспечивает значительно более плотное формирование трабекулярной структуры и равномерную минерализацию костной ткани по сравнению с изолированными коллагеновыми матрицами. Авторы подчеркнули важность взаимодействия клеточного компонента с матриксом, создающего оптимальную микросреду для костеобразования (Sun и соавт., 2020).

В последние годы всё больше внимания уделяется инновационным биоматериалам, способным не только поддерживать остеокондукцию, но и направленно регулировать процессы ремоделирования. Yin и его команда разработали высокопрочные биокерамические каркасы, изготовленные методом цифровой фотополимеризации. Такие конструкции обладают контролируемой микропористостью, имитирующей естественную архитектуру кости, что обеспечивает эффективную миграцию остеобластов и формирование сосудистой сети. Экспериментальные результаты показали стабильность формы и равномерное накопление минерализованного матрикса в течение периода остеоинтеграции (Yin и соавт., 2022).

Не менее важным направлением остаются исследования по применению мембранных технологий и композитных материалов. Было показано, что использование BMP-2 в сочетании с коллагеновыми мембранами и биоактивными матрицами позволяет во многих случаях полностью отказаться от донорской кости. Тем не менее, исследователи отмечали, что качество новообразованной ткани сильно зависит от стабильности мембраны и степени контролируемого высвобождения фактора роста (van Hout и др., 2011).

Таким образом, развитие биоинженерных решений — от рекомбинантных белков и MSC до биокерамических scaffold-структур и нанокомпозитов — постепенно формирует новый стандарт регенеративной хирургии. Эти технологии открывают возможность целенаправленного управления процессом костеобразования, что особенно значимо при работе с пациентами старших возрастных групп, где естественная активность остеогенеза снижена.

Вывод

Регенерация костной ткани при врождённых расщелинах губы и нёба зависит от сочетанного влияния локальных, возрастных и гормональных факторов. У женщин остеогенез тесно связан с уровнем эстрогенов и общим метаболическим состоянием, что определяет различия в скорости и качестве восстановления кости в разные возрастные периоды. Применение современных биоматериалов, остеоиндуктивных белков и мезенхимальных стволовых клеток значительно повышает эффективность альвеолопластики, обеспечивая полноценное формирование костного регенерата и улучшение функциональных результатов. Комплексный, индивидуализированный подход с учётом анатомических и системных особенностей организма является ключом к успешной реконструкции альвеолярных дефектов у женщин.

Заключение

Врожденные расщелины губы и нёба остаются одной из наиболее сложных проблем реконструктивной хирургии челюстно-лицевой области. Эффективное восстановление альвеолярного отростка при данных пороках развития требует комплексного подхода, включающего учёт анатомических, возрастных и гормональных факторов, определяющих процессы остеогенеза.

Проведённый анализ показал, что регенерация костной ткани после альвеолопластики у женщин напрямую зависит от возрастно-гормональных особенностей организма. Эстрогены и другие эндокринные регуляторы оказывают значительное влияние на метаболизм костной ткани, активность остеобластов и процессы ангиогенеза. В периоды гормональных перестроек — в пубертате, беременности, лактации и менопаузе — изменяется интенсивность костного ремоделирования, что необходимо учитывать при планировании хирургического вмешательства.

Установлено, что раннее проведение альвеолопластики (в возрасте до завершения активного формирования зубочелюстной системы) способствует более полному восстановлению альвеолярного гребня, лучшей интеграции костного трансплантата и снижает риск его резорбции. С возрастом регенеративные способности костной ткани снижаются вследствие уменьшения микроциркуляции, активности остеобластов и гормональных изменений, особенно у женщин в постменопаузальном периоде.

Современные направления в остеопластике включают использование биоинженерных и клеточных технологий, таких как применение мезенхимальных стволовых клеток, факторов роста (BMP, VEGF, FGF, PDGF), а также инновационных биоматериалов и матриц, обеспечивающих направленную стимуляцию остеогенеза. Эти подходы позволяют компенсировать возрастные ограничения и повышают качество формирования костного регенерата.

Таким образом, успешная регенерация костной ткани при альвеолопластике у женщин с врождёнными расщелинами губы и нёба достигается при условии оптимального выбора сроков операции, учёта возрастно-гормональных особенностей пациента и использования современных технологий стимуляции остеогенеза. Комплексное применение этих принципов обеспечивает более предсказуемые результаты лечения и способствует повышению эффективности реконструктивных вмешательств в челюстно-лицевой хирургии.

Список использованной литературы

1. Marsell R., Einhorn T. A. The biology of fracture healing //Injury. – 2011. – Т. 42. – №. 6. – С. 551-555.
2. Li S. et al. Cell communication and relevant signaling pathways in osteogenesis–angiogenesis coupling //Bone Research. – 2025. – Т. 13. – №. 1. – С. 45.
3. Ganse B. Methods to accelerate fracture healing–a narrative review from a clinical perspective //Frontiers in Immunology. – 2024. – Т. 15. – С. 1384783.
4. Sheen J. R., Mabrouk A., Garla V. V. Fracture healing overview //StatPearls [Internet]. – StatPearls Publishing, 2023.

5. Li N. et al. Advances in biomaterials for oral-maxillofacial bone regeneration: spotlight on periodontal and alveolar bone strategies //Regenerative Biomaterials. – 2024. – T. 11. – C. rbae078.
6. Li Y. et al. Sustained release of VEGF to promote angiogenesis and osteointegration of three-dimensional printed biomimetic titanium alloy implants //Frontiers in Bioengineering and Biotechnology. – 2021. – T. 9. – C. 757767.
7. Vuletić M. et al. Alveolar bone grafting in cleft patients from bone defect to dental implants //Acta Stomatologica Croatica. – 2014. – T. 48. – №. 4. – C. 250.
8. Shahbazi A. et al. Is the collateral circulation pattern in the hard palate affected by cleft deformity? //Clinical Oral Investigations. – 2024. – T. 28. – №. 5. – C. 277.
9. Hou Z. et al. Comprehensive overview of biomaterials for bone regeneration in cleft lip and palate //Journal of Materials Chemistry B. – 2025.
10. Guo W. et al. Comprehensive repair of the alveolar cleft using cortical and cancellous bone layers: A retrospective study //Journal of Cranio-Maxillofacial Surgery. – 2024. – T. 52. – №. 3. – C. 310-315.
11. Almotawah F. N. et al. Alveolar reconstruction using stem cells in patients with cleft lip and palate: A systematic review //Archives of Pharmacy Practice. – 2022. – T. 13. – №. 4-2022. – C. 57-62.
12. Kim J., Jeong W. Secondary bone grafting for alveolar clefts: surgical timing, graft materials, and evaluation methods //Archives of Craniofacial Surgery. – 2022. – T. 23. – №. 2. – C. 53.
13. Scalzone A. et al. Secondary alveolar bone grafting using autologous versus alloplastic material in the treatment of cleft lip and palate patients: systematic review and meta-analysis //Progress in orthodontics. – 2019. – T. 20. – №. 1. – C. 6.
14. Mahajan R. et al. Evaluation of secondary and late secondary alveolar bone grafting on 66 unilateral cleft lip and palate patients //Plastic Surgery. – 2017. – T. 25. – №. 3. – C. 194-199.
15. Ryu J., Hwang D. S. Descriptive analysis of autologous and xenograft materials for secondary alveolar bone grafting in cleft lip and palate patients: a literature review //Maxillofacial Plastic and Reconstructive Surgery. – 2025. – T. 47. – №. 1. – C. 22.
16. Todd A. R. et al. Iliac crest bone graft harvest for alveolar cleft repair: a systematic review comparing minimally invasive trephine and conventional open techniques //Plastic Surgery. – 2024. – T. 32. – №. 1. – C. 78-85.
17. Shabaan A. A. et al. Alveolar cleft reconstruction using bone marrow aspirate concentrate and iliac cancellous bone: A 12-month randomized clinical study //Clinical Oral Investigations. – 2023. – T. 27. – №. 11. – C. 6667-6675.
18. Maeda-Iino A. et al. Comparison of Bone Formation After Early and Late Secondary Alveolar Bone Grafting in Patients With Unilateral and Bilateral Cleft Lip and Palate //Clinical and Experimental Dental Research. – 2025. – T. 11. – №. 1. – C. e70116.
19. Brudnicki A. et al. Alveolar volume following different timings of secondary bone grafting in patients with unilateral cleft lip and palate. A pilot study //Journal of Clinical Medicine. – 2021. – T. 10. – №. 16. – C. 3524.
20. Mahajan R. et al. Evaluation of secondary and late secondary alveolar bone grafting on 66 unilateral cleft lip and palate patients //Plastic Surgery. – 2017. – T. 25. – №. 3. – C. 194-199.
21. Le B. T., Woo I. Alveolar cleft repair in adults using guided bone regeneration with mineralized allograft for dental implant site development: a report of 2 cases //Journal of oral and maxillofacial surgery. – 2009. – T. 67. – №. 8. – C. 1716-1722.
22. Kibe T. et al. A follow-up study on the clinical outcomes of alveolar reconstruction using octacalcium phosphate granules and atelocollagen complex //Journal of Oral and Maxillofacial Surgery. – 2021. – T. 79. – №. 12. – C. 2462-2471.
23. Lee K. C. L., Lanyon L. E. Mechanical loading influences bone mass through estrogen receptor α //Exercise and sport sciences reviews. – 2004. – T. 32. – №. 2. – C. 64-68.
24. Khosla S., Oursler M. J., Monroe D. G. Estrogen and the skeleton //Trends in Endocrinology & Metabolism. – 2012. – T. 23. – №. 11. – C. 576-581.
25. Tao Z., Cheng Z. Hormonal regulation of metabolism—recent lessons learned from insulin and estrogen //Clinical Science. – 2023. – T. 137. – №. 6. – C. 415-434.

26. Streicher C. et al. Estrogen regulates bone turnover by targeting RANKL expression in bone lining cells //Scientific reports. – 2017. – T. 7. – №. 1. – C. 1-14.
27. Scioscia M. F., Zanchetta M. B. Recent insights into pregnancy and lactation-associated osteoporosis (PLO) //International Journal of Women's Health. – 2023. – C. 1227-1238.
28. Ünal M., Saçıntı K. G., Sezgin E. A. Pregnancy-and lactation-related bone fragility: The hidden risk //Joint Diseases and Related Surgery. – 2024. – T. 36. – №. 1. – C. 210.
29. Park S. Y. et al. BMP-2 gene delivery-based bone regeneration in dentistry //Pharmaceutics. – 2019. – T. 11. – №. 8. – C. 393.
30. Uribe F. et al. Alveolar cleft reconstruction using morphogenetic protein (rhBMP-2): A systematic review and meta-analysis //The Cleft Palate-Craniofacial Journal. – 2020. – T. 57. – №. 5. – C. 589-598.
31. Jaber M. et al. The Use of Stem Cells in Bone Regeneration of Cleft Lip and Palate Patients: A Systematic Review //Journal of Clinical Medicine. – 2024. – T. 13. – №. 17. – C. 5315.
32. Toyota A. et al. Regeneration in experimental alveolar bone defect using human umbilical cord mesenchymal stem cells //Cell Transplantation. – 2021. – T. 30. – C. 0963689720975391.
33. Sun X. C. et al. Repair of alveolar cleft bone defects by bone collagen particles combined with human umbilical cord mesenchymal stem cells in rabbit //BioMedical Engineering OnLine. – 2020. – T. 19. – №. 1. – C. 62.
34. Yin X. et al. Customized reconstruction of alveolar cleft by high mechanically stable bioactive ceramic scaffolds fabricated by digital light processing //Materials & Design. – 2022. – T. 218. – C. 110659.
35. van Hout W. M. M. T. et al. Reconstruction of the alveolar cleft: can growth factor-aided tissue engineering replace autologous bone grafting? A literature review and systematic review of results obtained with bone morphogenetic protein-2 //Clinical Oral Investigations. – 2011. – T. 15. – №. 3. – C. 297-303.

АМЕЛОБЛАСТОМА: ПАТОГЕНЕЗ, ГИСТОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ,ЛУЧЕВАЯ ДИАГНОСТИКА И ЛЕЧЕНИЕ

AMELOBLASTOMA: PATHOGENESIS, HISTOLOGICAL FEATURES, RADIOLOGICAL DIAGNOSIS, AND TREATMENT

Khen Alina[1]
Student 5th year, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0003-2549-4860/

Vovk Evgeniy[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0004-0951-0346/

Daribayev Angsat[3]
Teaching assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0002-9256-0699/

Khairoev Magomed[4]
Teaching assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Faculty of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID 0009-0001-9062-8111/

Аннотация

Введение. Амелобластома-локально агрессивная одонтогенная опухоль эпителиального происхождения, характеризующаяся медленным, но инвазивным ростом и высоким потенциалом рецидивирования. Несмотря на доброкачественное течение,клиническое поведение опухоли напоминает низкодифференцированные неоплазии, что обусловливает необходимость комплексной лучевой и морфологической оценки.

По данным метаанализов, амелобластома составляет 11-63% всех одонтогенных опухолей, чаще поражая нижнюю челюсть (80%) и лиц в возрасте 30-50 лет.25% случаев демонстрируют рецидив.

У женщин амелобластома встречается с частотой, сопоставимой с мужской, однако гормональные изменения, включая беременность, в отдельных случаях могут сопровождаться ускорением роста опухоли. Это требует более тщательного наблюдения и индивидуального выбора лечебной тактики.

Оптимизация диагностики требует интеграции лучевых методов (OPG, CBCT, МРТ) с гистопатологическим и молекулярным анализом (BRAF, SMO).

Цель исследования. Определить ключевые морфологические и патофизиологические признаки опухоли, определяющие её клиническое течение и прогноз.

Патоморфология и патогенез. Амелобластома формируется из остатков эмалевого органа, эпителия зубного зачатка или клеток Malassez.

Молекулярная основа-активация MAPK-сигнального пути вследствие мутации BRAF V600E (≈70%) или SMO (≈15%), что приводит к неконтролируемой пролиферации амелобластоподобных клеток.

Гистологические типы:

Фолликулярный-островки одонтогенного эпителия с периферическими палисадными клетками, напоминающими амелобласты, и центральными звездчатыми ретикулоподобными клетками.
Плексиформный-анастомозирующие тяжи эпителия, инфильтрирующие строму.
Акантоматозный, базалоидный, десмопластический, гранулярноклеточный— редкие морфологические варианты.
Уницистическая форма-кистозное образование, выстланное амелобластоподобным эпителием.
Патофизиология:опухоль обладает низким митотическим индексом, но высокой инвазивностью за счёт секреции матриксных металлопротеиназ (MMP-2, MMP-9), TGF-β и факторов ремоделирования кости (RANKL/OPG pathway), что объясняет постепенное разрушение костной ткани без метастазирования.
Выводы:
1.Амелобластома-эпителиальная опухоль с локально агрессивным ростом, связанным с мутациями BRAF/SMO и нарушением костного ремоделирования.
2.Гистологическая классификация и молекулярный профиль определяют тактику: при BRAF+опухолях возможна таргетная терапия (vemurafenib, dabrafenib) при нерезектабельных формах.
3.Комплексная оценка с привлечением патоморфологии и лучевых методов повышает точность диагностики и снижает риск рецидива.

Ключевые слова: Амелобластома, Гистология, BRAF, Патогенез, Патоморфология.

Abstract

Introduction. Ameloblastoma is a locally aggressive odontogenic tumor of epithelial origin, characterized by slow but invasive growth and a high potential for recurrence. Despite its benign course, the clinical behavior of the tumor resembles that of poorly differentiated neoplasms, which necessitates comprehensive radiological and morphological evaluation.
According to meta-analyses, ameloblastoma accounts for 11-63% of all odontogenic tumors, most often affecting the lower jaw (80%) and people aged 30-50 years. 25% of cases show recurrence.
Ameloblastoma occurs in women at a frequency comparable to that in men; however, hormonal changes, including pregnancy, may sometimes be accompanied by accelerated tumor growth. This requires more careful monitoring and an individualized choice of treatment strategy.
Optimization of diagnosis requires the integration of radiological methods (OPG, CBCT, MRI) with histopathological and molecular analysis (BRAF, SMO).
Research objective. To identify the key morphological and pathophysiological features of the tumor that determine its clinical course and prognosis.
Pathomorphology and pathogenesis. Ameloblastoma forms from the remnants of the enamel organ, dental germ epithelium, or Malassez cells.
The molecular basis is the activation of the MAPK signaling pathway due to the BRAF V600E (≈70%) or SMO (≈15%) mutation, which leads to uncontrolled proliferation of ameloblast-like cells.
Histological types:
Follicular-islets of odontogenic epithelium with peripheral palisade cells resembling ameloblasts and central stellate reticular cells.
Plexiform-anastomosing strands of epithelium infiltrating the stroma.

Acanthomatous, basaloid, desmoplastic, granular cell-rare morphological variants.
Unicystic form-cystic formation lined with ameloblast-like epithelium.
Pathophysiology: the tumor has a low mitotic index but high invasiveness due to the secretion of matrix metalloproteinases (MMP-2, MMP-9), TGF-β, and bone remodeling factors (RANKL/OPG pathway), which explains the gradual destruction of bone tissue without metastasis.
Conclusions:
1.Ameloblastoma is an epithelial tumor with locally aggressive growth associated with BRAF/SMO mutations and impaired bone remodeling.
2.Histological classification and molecular profile determine the treatment strategy: for BRAF+tumors, targeted therapy (vemurafenib, dabrafenib) is possible for unresectable forms.
3.Comprehensive assessment using pathomorphology and imaging methods improves diagnostic accuracy and reduces the risk of recurrence.

Keywords: Ameloblastoma, Histology, BRAF, Pathogenesis, Pathomorphology.

Введение

Амелобластома представляет собой локально агрессивную одонтогенную опухоль, характеризующуюся медленным, но инфильтративным ростом и выраженным разрушением костной ткани. Несмотря на традиционное отнесение амелобластомы к доброкачественным новообразованиям, её клиническое поведение нередко напоминает низкодифференцированные опухоли, что обусловлено особенностями молекулярно-генетического профиля, высокой инвазивностью и риском рецидивирования даже спустя годы после первичного лечения (Журавлева, 2021; Marín-Márquez et al., 2024).

Учитывая значимость лучевой диагностики, морфологической верификации и молекулярного анализа для определения оптимальной тактики лечения, актуальным остаётся всестороннее изучение амелобластомы с учётом гендерных особенностей её клинического течения и прогноза. Статья направлена на систематизацию современных знаний о патогенезе, гистологических вариантах, радиологических характеристиках и подходах к лечению амелобластомы, уделяя особое внимание её проявлениям и течению у женщин (Marín-Márquez et al., 2024;Тимофеев, 2015).

Эпидемиология и распространённость

Амелобластома представляет собой относительно редкое одонтогенное новообразование, однако её эпидемиологические характеристики имеют значительные гендерные и возрастные различия. В большинстве крупных выборок распространённость заболевания варьирует в пределах 11-63% среди всех одонтогенных опухолей, что объясняется неоднородностью методик исследования, этническими факторами и различиями в частоте первичных стоматологических обследований.При этом женщины нередко обращаются за медицинской помощью на более поздних стадиях процесса, что связано как с социальной терпимостью к медленно прогрессирующим симптомам, так и с особенностями гормонального регуляторного профиля, потенциально влияющего на динамику роста опухолевой ткани (Тимофеев, 2015;Vila et al., 2025).

Эпидемиологические исследования показывают, что амелобластома возникает в широком возрастном диапазоне, однако пик заболеваемости приходится на третью-пятую декады жизни-годы, наиболее активно связанные с функциональной нагрузкой на зубочелюстную систему. Средний возраст пациентов составляет 33-45 лет. Географическая вариабельность проявляется достаточно отчётливо: в странах Азии и

Африки регистрируется более высокая доля амелобластом, тогда как в Европе и Северной Америке показатели более умеренные, что может отражать доступность диагностики и профилактических программ (Vila et al., 2025;Bwambale et al., 2021).

Несмотря на то что классическое соотношение полов при амелобластоме считается близким к 1:1, всё больше данных указывает на существенные различия в клиническом поведении опухоли у женщин. В частности, женщины чаще демонстрируют более длительный бессимптомный период, что объясняется постепенным развитием деструктивного процесса и высокой компенсаторной способностью тканей нижней челюсти. Дополнительный интерес вызывает обсуждаемая роль гормонального фона. Исследования показывают, что клетки одонтогенного эпителия содержат эстрогеновые рецепторы, а гормонально-опосредованная стимуляция может потенциально усиливать пролиферативную активность опухолевых элементов.

Клинические наблюдения также указывают на то, что у женщин амелобластома нередко проявляется менее специфичными симптомами на ранних стадиях-такими как умеренный дискомфорт, минимальная асимметрия лица или ощущение давления в челюстной области. Эти признаки часто игнорируются или связываются с стоматологическими или ортодонтическими проблемами, что может приводить к диагностическим задержкам. В итоге опухоль диагностируется уже на стадии значительных костных изменений, что подчёркивает необходимость повышения информированности и ранней лучевой диагностики, особенно в группах женского населения (Marín-Márquez et al., 2024,da Silva et al., 2016).

Патогенез и молекулярные механизмы

Амелобластома-локально агрессивная одонтогенная опухоль, которая, несмотря на доброкачественный статус, активно прорастает в костную ткань челюсти и склонна к рецидивированию. Основным драйвером её роста считается мутация BRAF V600E. Белок BRAF (serine/threonine protein kinase BRAF) является киназой, регулирующей MAPK каскад (mitogen-activated protein kinase)-путь передачи сигналов от клеточной мембраны к ядру, контролирующий деление, дифференцировку и выживаемость клеток. При мутации V600E BRAF активируется постоянно, что приводит к гиперпролиферации эпителиальных клеток амелобластомы и усиленной деструкции костной ткани .Альтернативный механизм представлен мутациями в SMO (Smoothened, трансмембранный белок Hedgehog-пути), которые активируют Hedgehog signaling pathway, обеспечивая автономный рост и способствуя кистозным формам опухоли, локально агрессивному росту и повышенному риску рецидива. Эти молекулярные изменения стимулируют остеокласты и повышают секрецию матриксных металлопротеиназ, приводя к ремоделированию костной ткани и характерной деструкции челюсти (Zhang et al., 2024;Mamat Yusof et al., 2022).

Особое внимание заслуживает возможное влияние гормонального фона у женщин. Существуют отдельные клинические наблюдения, показывающие ускоренный рост амелобластомы во время беременности, что косвенно указывает на чувствительность опухоли к изменениям гормонов, таких как эстрогены . Теоретически, если клетки амелобластомы экспрессируют эстрогеновые рецепторы (ERα/ERβ), гормоны могут усиливать активность MAPK пути и пролиферацию, повышая агрессивность опухоли и выраженность костной деструкции. Однако стоит подчеркнуть, что надёжных иммуногистохимических данных по экспрессии ER в амелобластоме пока нет, и гипотеза о «женском гормональном компоненте» остаётся спекулятивной. Влияние микросреды опухоли, включая фибробласты, остеобласты и внеклеточный матрикс, также может модифицировать агрессивность и локальный рост,

что совместимо с идеей, что гормональные изменения при беременности или в пременопаузе могут потенциально влиять на динамику заболевания (Sweeney et al., 2014;You et al,2025).

Взаимодействие с костной тканью и локально агрессивный рост

Амелобластома характеризуется не только пролиферацией эпителиальных клеток, но и активным взаимодействием с костной тканью, что объясняет её типично деструктивное поведение. Ключевым механизмом является стимуляция остеокластогенеза через секрецию RANKL (receptor activator of nuclear factor kappa B ligand) и других факторов роста, которые способствуют резорбции кости и образованию пространства для расширения опухоли . Одновременно повышенная экспрессия матриксных металлопротеиназ (MMP-2, MMP-9) разрушает внеклеточный матрикс, усиливая инвазивность клеток и их способность проникать в компактную и губчатую костную ткань.

Микросреда опухоли играет решающую роль: фибробласты, эндотелиальные клетки и остеобласты взаимодействуют с опухолевыми клетками через сигнальные молекулы, создавая локально пролиферативный и ремоделирующий костную ткань комплекс. Это объясняет склонность амелобластомы к инфильтративному росту, формированию кистозных полостей и раннему разрушению кости даже при умеренных размерах опухоли.

Гормональные факторы у женщин могут дополнительно модулировать этот процесс. В отдельных клинических наблюдениях во время беременности отмечался более быстрый рост опухоли, что косвенно указывает на возможное влияние эстрогенов и прогестерона на остеокластическую активность и ремоделирование микроокружения . Теоретически гормональная стимуляция может усиливать секрецию RANKL и MMP, ускоряя локально агрессивный рост, однако эти данные остаются предварительными и требуют подтверждения систематическими исследованиями (Marín-Márquez et al.,2024;Тимофеев, 2015;Bwambale et al., 2021).

Гистологическая классификация

Амелобластома демонстрирует широкую гистологическую гетерогенность, отражающую различия в клиническом поведении, агрессивности и прогнозе. Согласно классификации Всемирной организации здравоохранения , выделяют несколько основных морфологических вариантов: фолликулярный, плексиформный, уницистический, а также редкие формы-акантоматозный, базалоидный, десмопластический и гранулярноклеточный.

Фолликулярный тип характеризуется островками одонтогенного эпителия с периферическими палисадными клетками, напоминающими амелобласты, и центральными звездчатыми ретикулоподобными клетками. Этот тип чаще проявляет выраженный локально агрессивный рост и склонность к рецидивированию, особенно в нижней челюсти (рисунок 1).

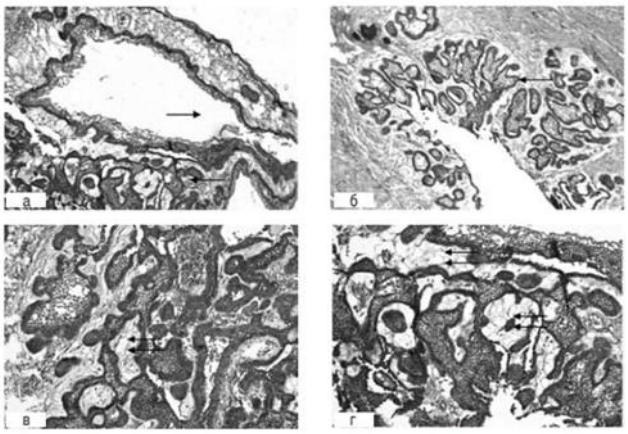

Рис. 1. Истинная амелобластома, фолликулярный тип. В стенке эпителиальной кисты представлены эпителиальные комплексы различной величины, напоминающие развивающийся эмалевый орган зубного зачатка (фолликулы). По периферии комплексов располагаются высокие цилиндрические клетки; в центре клетки лежат рыхло, приобретают звездчатую форму и вся структура напоминает звездчатый ретикулум эмалевого органа (↑). Между отростками звездчатых клеток образуются мелкие округлые и овальные свободные промежутки, заполненные жидкостью. В некоторых случаях пространства сливаются между собой и образуют мелкие и крупные кисты, выстланные уплощенным эпителием (↑↑). Окраска гематоксилином и эозином. Ув. х50 – а, б; ув. х100 – в, г

Рисунок 1 – Истинная амелобластома ,фолликулярный тип (Тимофеев, 2015)

Плексиформная амелобластома состоит из анастомозирующих тяжей эпителия, инфильтрирующих стромальные компоненты, создавая плотную сетевидную структуру, что усиливает способность опухоли проникать в кость и способствует более быстрому разрушению костной ткани (рисунок 2).

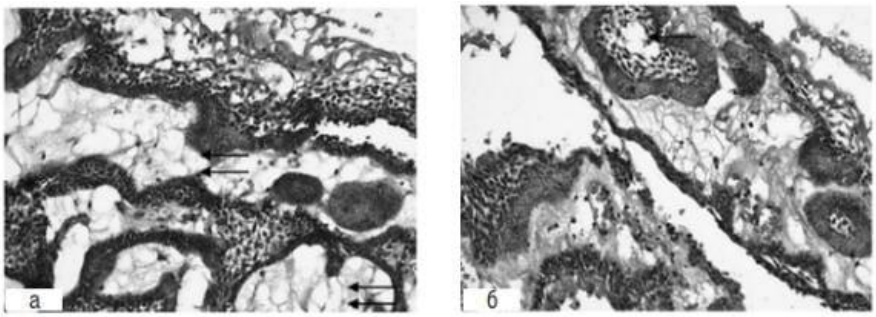

Рис. 2. Истинная амелобластома, плексиформный тип. Между отростками звездчатых клеток образуются мелкие округлые и овальные свободные промежутки, заполненные жидкостью (↑). В некоторых случаях пространства сливаются между собой и образуют мелкие и крупные кисты, выстланные уплощенным эпителием (↑↑). Окраска гематоксилином и эозином. Ув. х200

Рисунок 2 - Истинная амелобластома,плексиформный тип (Тимофеев, 2015)

Уницистическая форма представляет собой кистозное образование, выстланное амелобластоподобным эпителием. Она чаще встречается у женщин и молодых пациентов, преимущественно в нижней челюсти, и иногда демонстрирует ускоренный рост при гормональных изменениях, например во время беременности (рисунок 3).

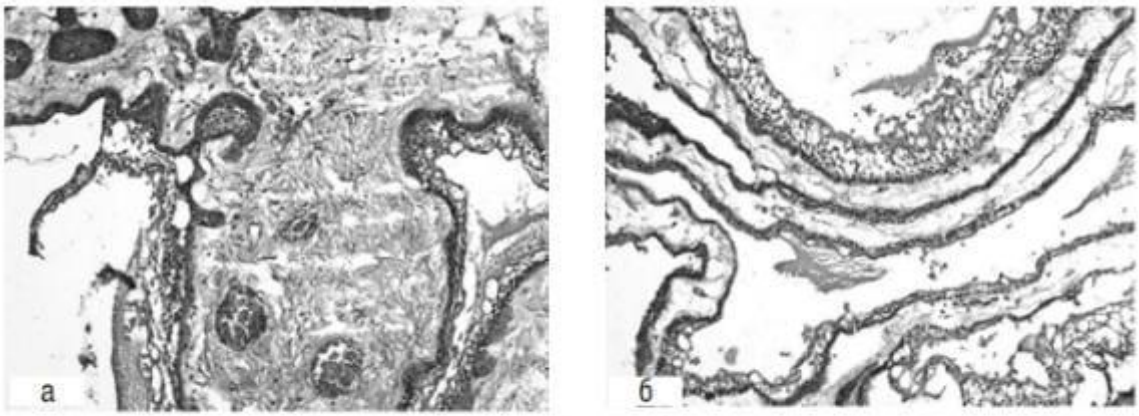

Рис. 3. Истинная амелобластома, кистозный тип. Стенка эпителиальной кисты. Окраска гематоксилином и эозином. Ув. х100

Рисунок 3- Истинная амелобластома,уницистическая форма (Тимофеев, 2015)

Редкие морфологические варианты-акантоматозный, базалоидный, десмопластический и гранулярноклеточный-характеризуются специфическими особенностями. Акантоматозный и базалоидный типы проявляют выраженную клеточную атипию и плотную стромальную сеть; десмопластическая форма-интенсивный коллагеновый фиброз, что может маскировать истинные размеры опухоли на рентгене; гранулярноклеточный тип отличается выраженной гранулярной цитоплазмой клеток, влияющей на визуализацию и дифференциальную диагностику (Журавлева, 2017; Тимофеев, 2015;Bwambale et al., 2021;Panneerselvam et al., 2020).

Лучевые методы диагностики

Ранняя и точная диагностика амелобластомы невозможна без комплексного применения современных лучевых методов, которые позволяют выявлять структурные, морфологические и функциональные особенности опухоли. Основные методы включают панорамную рентгенографию (ОПТГ), компьютерную томографию (КТ/КЛКТ), магнитно-резонансную томографию (МРТ), ультразвуковое исследование (УЗИ) и допплерографию.

Панорамная рентгенография (ОПТГ)

ОПТГ остаётся первичным диагностическим инструментом, позволяющим выявить опухоль на ранней стадии и оценить распространённость костной деструкции. Фолликулярные формы проявляются как многоочаговые радиолюцентные участки с чёткими границами, часто окружённые склеротическим ободком, а плексиформные-как сетевидные образования с менее выраженными границами. У женщин ранняя рентгенографическая диагностика особенно важна из-за склонности к бессимптомному росту и более позднему обращению к врачу, что может привести к значительной костной деструкции (рисунок 4).

Рисунок 4.-Панорамная рентгенография . амелобластома в области ветви,тела и угла нижней челюсти слева (MedUniver, n.d)

Компьютерная томография (КТ / КЛКТ)

КТ и конусно-лучевая КТ обеспечивают трёхмерную визуализацию структуры опухоли, включая толщину кортикальной кости, размеры костного дефекта и инфильтрацию мягких тканей. Эти методы позволяют дифференцировать солидные и кистозные компоненты, выявлять микрокальцификаты и оценивать взаимное расположение зубов и нервных пучков. КЛКТ особенно ценна при планировании радикальных и реконструктивных операций, позволяя минимизировать повреждение нервов и сосудов. У женщин с гормонально зависимыми формами опухоли КТ позволяет выявлять ускоренные формы роста, характерные для периферических и кистозных вариантов (рисунок 5).

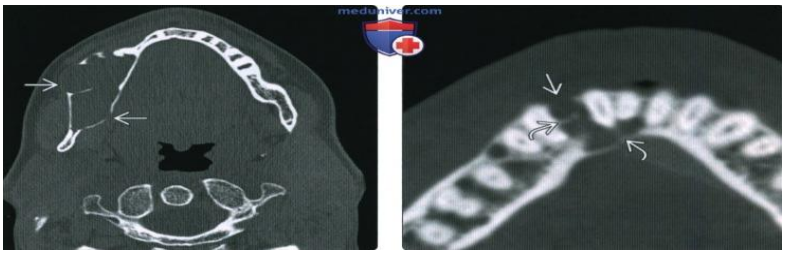
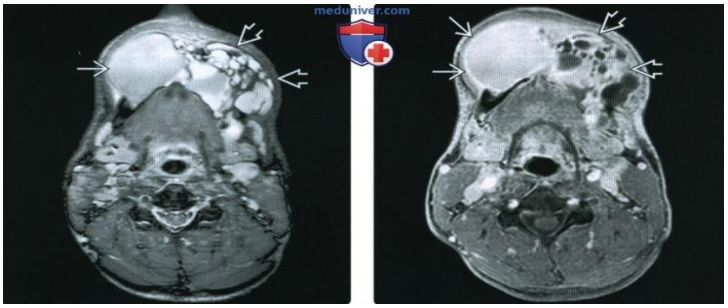

Рисунок 5-(Слева) При аксиальной КТ в теле нижней челюсти справа визуализируется большое многокамерное объемное образование экспансивного характера.
(Справа) При аксиальной КТ в костном окне визуализируется небольшое объемное образование солидно-поликистозного характера, расположенное между боковым резцом и клыком. (MedUniver, n.d)

Магнитно-резонансная томография (МРТ)

МРТ обеспечивает детальную визуализацию мягкотканевых компонентов, включая опухолевую стромальную сеть и васкуляризацию. На Т1-секвенциях опухоль чаще гипоинтенсивна, на Т2-гиперинтенсивна, что отражает водное содержание и кистозные элементы. МРТ особенно информативна при оценке инфильтрации мягких тканей, периферических нервов и сосудов, а также при планировании малоинвазивного вмешательства. Для женщин этот метод безопасен в периоды беременности или гормональной терапии, так как отсутствует ионизирующее излучение (рисунок 6) (Журавлева,2017; Тимофеев,2015;Минздрав РК, 2017)(MedUniver, n.d).

Диагноз	Жалобы и анамнез, физикальное обследование	Рентгенологическое исследование	Патоморфология
Остеобластокластома	Неодонтогенная остеогенная опухоль. По мере роста наблюдаются истончение и вздутие коркового слоя челюсти без его разрушения.	При ячеистой форме: тень множества мелких или крупных полостей, отделённых компактными перегородками; при кистозной форме напоминает одонтогенную кисту верхней челюсти, при литической - бесструктурный очаг просветления	Многоядерные гигантские остеокласты, одноядерные гигантские остеобласты. Не содержит кристаллов холестерина.
Одонтогенные кисты	Растут медленно бессимптомно. По мере роста происходит упругое выбухание альвеолярного отростка, истончение компактного слоя, возможно появление симптома «пергаментного хруста».	Имеющийся в кости чётко очерченный дефект явно связан с гангренозным зубом, корни, стоящих рядом зубов дивергируют, коронки конвергируют	Имеет трехслойную оболочку (соединительнотканная, сосудистая, эпителиальная). Содержит жидкость с кристаллами холестерина
Остеома	Остеогенная неодонтогенная опухоль. Растёт медленно, может быть обнаружена случайно	В виде более плотных, чем кость, образований или неоднородной по плотности тени	Отсутствие типичного остеогенного строения. Беспорядочно разбросанные гаверсовы каналы или их отсутствие. Костные балочки расположены нерегулярно.
Фиброзная остеодисплазия	Остеогенное опухолеподобное образование, выявляющееся чаще в детском и юношеском возрасте. Растёт медленно с сохранением непрерывности коркового слоя, е вызывает вздутия кости. Может проявляться моно- или полиоссально.	при очаговой форме на фоне разрежения костной ткани - плотные включения, обусловленные наличием остеоидной ткани. Отмечаются неравномерность толщины кортикального слоя, чередование утолщения с истончением. При диффузной форме нет чётко выраженных границ разрежения костной ткани, истончённый внутренний кортикальный слой челюсти имеет фестончатый вид.	Коллагеновые волокна с фибробластами, могут быть звёздчатые или овальные клетки. Костные балочки - примитивные.
Остеолитическая саркома	Злокачественное образование. Растёт быстро, рано вызывает сильные боли, выражена расшатанность зубов.	Дефект кости с неровными изъеденными краями, периостальная реакция в виде шипов-спикул	Чаще всего встречаются веретенообразноклеточная и круглоклеточная форма саркомы

(Слева) На аксиальной МРТ визуализируется крупная амелобластома нижней челюсти, в составе которой находится массивный кистозный компонент (с правой стороны) (Справа) При МРТ в аксиальной проекции у этого же пациента с амелобластомой нижней челюсти определяется выраженное контрастное усиление стенок крупной однокамерной кисты, расположенной справа. Видны также множественные кисты меньшего размера с левой стороны (MedUniver, n.d).

Дифференциальная диагностика

(Минздрав РК, 2017)

Клинические проявления и варианты течения

Амелобластома проявляется широким спектром клинических симптомов, что определяется морфологическим типом, локализацией, размером опухоли и индивидуальными особенностями организма. Несмотря на доброкачественное гистологическое строение, опухоль характеризуется локально агрессивным ростом и способностью к деструкции костной ткани .

1. Бессимптомный период

У многих пациентов, особенно у женщин, амелобластома длительное время может оставаться бессимптомной, что связано с медленным инфильтративным ростом и высокой компенсаторной способностью нижнечелюстной кости.

Первые признаки часто связаны с небольшой асимметрией лица, чувством давления или дискомфорта, которые могут игнорироваться или приписываться ортодонтическим проблемам.

Бессимптомное течение особенно характерно для уницистических форм, где кистозная полость медленно увеличивается без разрушения кортикальной кости.

2. Локальные проявления

Асимметрия лица-чаще наблюдается при плексиформном типе с мультифокальной деструкцией.

Расшатывание и смещение зубов – результат локальной деструкции альвеолярного отростка.

Боль-может быть умеренной и нерегулярной; у женщин она часто более выражена, что связывают с гормональными факторами, влияющими на сосудистую и нервную чувствительность.

Нарушение функции жевания и речи – встречается при больших размерах опухоли или вовлечении альвеолярного гребня.

3. Гендерные особенности течения

У женщин амелобластома чаще растёт медленно, но с выраженной бессимптомной фазой, что ведёт к поздней диагностике.

Гормональные факторы (эстрогены и прогестерон) могут стимулировать васкуляризацию и пролиферацию эпителиальных островков, особенно при кистозных формах, влияя на скорость роста и выраженность клинических симптомов .

В некоторых случаях гормонально зависимые формы могут маскировать симптомы и приводить к ложной диагностике кисты или воспалительного процесса, что подчёркивает необходимость комплексной рентгенологической и гистологической оценки (Тимофеев,2015;Vila et al.,2025).

Подходы к лечению

Лечение амелобластомы традиционно опирается на хирургическое вмешательство, но с учётом её локально агрессивного, инвазивного характера и склонности к рецидиву, схема лечения выбирается индивидуально-в зависимости от гистологического варианта, размера и локализации опухоли, а также возраста и дополнительных факторов пациента.

Хирургические методы

Радикальная резекция с захватом здоровых тканей: при солидных или мульти-кистозных и агрессивных вариантах амелобластомы предпочтительным считается удаление участка челюсти с безопасным краем кости (обычно ровно или больше 10 мм). Такой подход снижает риск рецидива, что подтверждается сравнительными исследованиями: при радикальной резекции рецидив отмечался значительно реже, чем после щадящих методов.

Консервативные операции (энуклеация, кюретаж, периферическая остеэктомия, криотерапия): применяются в ряде случаев-чаще при уницистических вариантах, у молодых пациентов или при расположении опухоли, где резекция чревата серьёзными функциональными и эстетическими последствиями.

Несмотря на это, мета-анализ показывает, что при консервативном лечении риск рецидива выше .

Реконструктивная хирургия после резекции: при обширных дефектах челюсти после радикальной операции необходима реконструкция-использование костных трансплантатов (например, из тазовой кости), пластических материалов, а также восстановление функции жевания, речи и эстетики.

Выбор между радикальным и консервативным подходом-это компромисс между снижением риска рецидива и минимизацией морфофункциональной и эстетической травмы, особенно актуально при лечении женщин, молодых пациентов и тревоге за качество жизни после операции.

Таргетная (молекулярно-ориентированная) терапия

С развитием молекулярной генетики и пониманием роли мутаций, особенно BRAF V600E, в патогенезе амелобластомы, появились перспективные терапевтические подходы, направленные на подавление ключевых сигнальных путей.

Применение ингибиторов BRAF показало значительное уменьшение размеров опухоли при рецидивирующих, неоперабельных или трудно реконструируемых случаях.

Однако важно подчеркнуть: несмотря на впечатляющие ответы, ингибиторы редко обеспечивают полную патологическую ремиссию-чаще остаются жизнеспособные клетки, поэтому таргет-терапия рассматривается как часть комбинированного лечения, а не как самостоятельная радикальная терапия (Тимофеев, 2015;Mamat Yusof et al.,2022;Gasparro et al., 2024;MedUniver, n.d.)

Прогноз и рецидивирование

Прогноз при амелобластоме определяется не только гистологическим типом, но и выбранной тактикой лечения, локализацией опухоли, её размерами и особенностями микросреды. В общей картине амелобластома остаётся опухолью с преимущественно локальным поведением: прямые метастазы встречаются редко, однако склонность к

местным рецидивам-ключевая клиническая проблема, формирующая долгосрочный прогноз и план наблюдения .

Рецидивирование

Связь с методом лечения. Наиболее устойчивый фактор риска рецидива - применение щадящих, «консервативных» методов (энуклеация, кюретаж, марсупиализация) без адекватного контроля краёв. Мета-анализы последовательно показывают, что риск рецидива при консервативной тактике заметно выше, чем при адекватной резекции с гистологически свободными краями. Это делает радикальную резекцию предпочтительной при агрессивных гистологических формах или при угрозе функционально-косметического поражения при повторных операциях.

Роль гистологического типа. Фолликулярный и плексиформный паттерны чаще ассоциируются с более высокой частотой рецидивов по сравнению с простыми кистозными формами. Однако и уницистические варианты могут рецидивировать, если имеются вкрапления опухолевых клеток в стенке кисты, которые легко пропустить при неполной верификации образца.

Временные рамки рецидива. Рецидивы могут возникать в широком временном диапазоне-от нескольких месяцев до многих лет (задержанные рецидивы, описанные в десятилетних сериях наблюдения).

Прогностические биомаркеры и таргетная терапия

Молекулярные маркеры. Наличие мутации BRAF V600E служит не столько «приговором» к худшему прогнозу, сколько маркером терапевтической опции: BRAF-позитивные опухоли демонстрируют чувствительность к BRAF/MEK-ингибиторам. Однако пока нет убедительных данных, что BRAF-статус сам по себе снижает риск рецидива после адекватной резекции-он скорее открывает дополнительные терапевтические возможности.

Гормональные влияния как потенциальный модификатор риска. Хотя прямая связь между гормональным фоном и повышением риска рецидива не подтверждена большим объёмом данных, клинические наблюдения и отдельные случаи (включая описания ускоренного роста во время беременности) предполагают, что гормонально-опосредованные периоды могут ускорять рост опухоли и, возможно, повышать вероятность неудовлетворительного ответа на консервативные методы-следовательно, у женщин в репродуктивном возрасте показано более внимательное наблюдение (Тимофеев, 2015;Gasparro et al., 2024;Shi et al.,2021).

Заключение

Амелобластома остаётся одной из наиболее сложных одонтогенных опухолей, сочетающей доброкачественный гистологический фенотип с клиническим поведением, характерным для локально агрессивных новообразований. Многообразие её морфологических вариантов, вариабельность рентгенологической картины и высокая склонность к рецидивированию требуют комплексного диагностического подхода, включающего клиническую оценку, мультипараметрическую визуализацию и обязательную морфологическую верификацию. Особое значение имеет учёт молекулярных характеристик -в первую очередь мутаций BRAF V600E и SMO, которые формируют основу таргетной чувствительности и всё активнее интегрируются в современные терапевтические стратегии.

Женщины, согласно эпидемиологическим и молекулярно-биологическим данным, могут демонстрировать большую вариабельность клинического течения из-за гормонально обусловленных различий в регуляции MAPK-сигнального каскада и механизмах ремоделирования костной ткани. Это делает персонализированный подход

-с учётом пола, возраста, гормонального статуса и профиля мутаций -не просто желательным, а клинически необходимым.

Несмотря на развитие таргетной терапии и совершенствование хирургических методик, основным фактором прогноза остаётся своевременная диагностика и радикальность первичного вмешательства. Рецидивы, нередко возникающие спустя годы, подчёркивают необходимость длительного наблюдения, особенно у пациентов с крупными, мультикистозными и инфильтративными формами опухоли.

Ключевые слова:

Амелобластома, одонтогенные опухоли, CBCT, МРТ, гистология, BRAF, SMO, патогенез, патоморфология, диагностика челюстей.

Используемые источники и литература:

1.Журавлева А.В., Плеханова Е.Н., Макеев А.В., Яковлев С.В., Опаленов К.В., Зайратьянц О.В., Топольницкий 0.3. Первичная одонтогенная опухоль — новая нозологическая единица в классификации ВОЗ опухолей головы и шей (2017) Журнал: Архив патологии. 2021383(5): 39-42 DOI 10.17116/patol20218305139

2.Marín-Márquez, C., Kirby, J., & Hunter, K. D. (2024). Molecular pathogenesis of ameloblastoma. *Journal of oral pathology & medicine : official publication of the International Association of Oral Pathologists and the American Academy of Oral Pathology*, *53*(5), 277–293. https://doi.org/10.1111/jop.13538

3.Тимофеев А.А. Челюстно-лицевая хирургия. – Киев, 2015. – 800 с.

4.Vila, S., Oster, R. A., James, S., Morlandt, A. B., Powell, K. K., & Amm, H. M. (2025). A Retrospective Analysis of 129 Ameloblastoma Cases: Clinical and Demographical Trends from a Single Institution. *Journal of racial and ethnic health disparities*, *12*(3), 1612–1620. https://doi.org/10.1007/s40615-024-01993-3

5.Bwambale, P., Yahaya, J. J., Owor, G., & Wabinga, H. (2021). Histopathological patterns and biological characteristics of ameloblastoma: A retrospective cross-sectional study. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, *17*(1), 96–104. https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2021.09.007

6.da Silva, H.E.C., Costa, E.d.S.R., Medeiros, A.C.Q. *et al.* Ameloblastoma during pregnancy: a case report. *J Med Case Reports* 10, 244 (2016). https://doi.org/10.1186/s13256-016-1025-1

7.Zhang, C. X., Zhang, L. Z., Lin, H., Man, Q. W., & Liu, B. (2024). BRAF V600E mutation mediates invasive and growth features in ameloblastoma. *Oral diseases*, *30*(7), 4426–4439. https://doi.org/10.1111/odi.14909

8.Mamat Yusof, M. N., Ch'ng, E. S., & Radhiah Abdul Rahman, N. (2022). *BRAF* V600E Mutation in Ameloblastoma: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Cancers*, *14*(22), 5593. https://doi.org/10.3390/cancers14225593

9.Sweeney, R. T., McClary, A. C., Myers, B. R., Biscocho, J., Neahring, L., Kwei, K. A., Qu, K., Gong, X., Ng, T., Jones, C. D., Varma, S., Odegaard, J. I., Sugiyama, T., Koyota, S., Rubin, B. P., Troxell, M. L., Pelham, R. J., Zehnder, J. L., Beachy, P. A., Pollack, J. R., … West, R. B. (2014). Identification of recurrent SMO and BRAF mutations in ameloblastomas. *Nature genetics*, *46*(7), 722–725. https://doi.org/10.1038/ng.2986

10.You, Z., Sima, Z., Guo, X., Li, X., Feng, Y., Du, N., Zhang, H., & Sun, L. (2025). Mutational Landscape of Ameloblastoma: Analysis of BRAF and Other Key Mutations in Chinese Patients. *Oral diseases*, *31*(7), 2215–2220. https://doi.org/10.1111/odi.15286

11.Panneerselvam, K., Kavitha, B., Panneerselvam, E., & Parameswaran, A. (2020). Mural Unicystic Ameloblastoma mimicking Odontogenic Cyst. Journal of family medicine and primary care, 9(5), 2524–2527. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_178_20

12.Доброкачественные одонтогенные опухоли челюстей > Клинические протоколы МЗ РК - 2017 (Казахстан) > MedElement
13.Gasparro, R., Giordano, F., Campana, M. D., Aliberti, A., Landolfo, E., Dolce, P., Sammartino, G., & di Lauro, A. E. (2024). The Effect of Conservative vs. Radical Treatment of Ameloblastoma on Recurrence Rate and Quality of Life: An Umbrella Review. *Journal of clinical medicine*, *13*(17), 5339. https://doi.org/10.3390/jcm13175339
14.Shi, H. A., Ng, C. W. B., Kwa, C. T., & Sim, Q. X. C. (2021). Ameloblastoma: A succinct review of the classification, genetic understanding and novel molecular targeted therapies. *The surgeon : journal of the Royal Colleges of Surgeons of Edinburgh and Ireland*, *19*(4), 238–243. https://doi.org/10.1016/j.surge.2020.06.009
15.https://meduniver.com/Medical/luchevaia_diagnostika/kt_mrt_ameloblastomi.html

ГЕМАНГИОМЫ ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ОБЛАСТИ У ЖЕНЩИН И ДЕТЕЙ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП: ДИАГНОСТИКА, ЛЕЧЕНИЕ И ОПТИМИЗАЦИЯ ЛЕЧЕБНОЙ ТАКТИКИ

HEMANGIOMAS OF THE MAXILLOFACIAL REGION IN WOMEN AND CHILDREN OF DIFFERENT AGE GROUPS: DIAGNOSIS, TREATMENT, AND OPTIMIZATION OF THERAPEUTIC STRATEGY

Nurbolat RYSKULOV[1]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0009-7899-2170.

Rakhmatulla BIDAIBEK[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0002-7951-6845.

Azimkhan ZHANDOSULY[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0000-1546-4981. Cep: +7 7014305272

Nariman SATYLGAN[4]
Maxillofacial Surgeon, «Aksai» Republican Children's Clinical Hospital of S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID 0009-0005-6705-8826

Аннотация

Введение. Гемангиомы челюстно-лицевой области являются одной из наиболее распространённых доброкачественных сосудистых опухолей у детей и женщин разных возрастных групп. Ранний дебют, быстрый рост в период младенчества и локализация в функционально значимых зонах лица часто приводят к косметическим дефектам, нарушению дыхания, питания, зрения и речи. Анатомические особенности челюстно-лицевой области требуют точной диагностики и индивидуального выбора лечебной тактики. Современные методы — ультразвуковое исследование, допплерография, лучевая визуализация, медикаментозное лечение и малоинвазивные технологии — позволяют контролировать рост опухоли и снижать риск осложнений, что делает изучение данной патологии особенно актуальным.

Цель. Определить клинические особенности гемангиом челюстно-лицевой области у детей и женщин разных возрастных групп, оценить эффективность современных методов диагностики и комплексного лечения для оптимизации тактики ведения пациентов.

Материалы и методы. Проведён анализ современных литературных источников, клинических рекомендаций и данных доказательной медицины. Использованы клиническое наблюдение, ультразвуковое исследование с допплерографией, лучевые методы визуализации, а также сравнительный анализ различных подходов к лечению. Выполнена оценка результатов этапной терапии у ребёнка с кавернозной гемангиомой щёчной области. Проведена статистическая и описательная обработка данных.

Результаты и выводы. В исследование включён клинический случай 5-летней пациентки с кавернозной гемангиомой левой щёки. УЗИ с допплерографией подтвердило наличие сосудистой опухоли с полостной структурой. С учётом возраста, темпов роста и функционально значимой локализации выбрана этапная тактика лечения.
Первым этапом выполнена склеротерапия этанолом, позволившая уменьшить кровоснабжение опухоли и подготовить ткани к операции. Вторым этапом проведена хирургическая резекция с максимальным сохранением окружающих структур. После вмешательства назначена терапия пропранололом (2 мг/кг/сут), обеспечившая дальнейшую инволюцию остаточных сосудистых элементов и отсутствие рецидива. Комплексное лечение позволило добиться удовлетворительного функционального и косметического результата без осложнений.
Заключение. Эффективность лечения гемангиом челюстно-лицевой области у детей и женщин разных возрастных групп определяется своевременной диагностикой, ранним началом терапии и индивидуальным подбором метода воздействия. Комбинация склеротерапии, хирургического вмешательства и медикаментозной терапии позволяет минимизировать риск осложнений, сохранить функции и достичь оптимального эстетического результата. Этапный подход является предпочтительным вариантом лечения и может служить надёжной альтернативой позднему вмешательству.

Ключевые слова: гемангиома, сосудистая опухоль, кавернозная форма, лазерная терапия, склеротерапия.

Abstract

Introduction. Hemangiomas of the maxillofacial region are among the most common benign vascular tumors in children and women different age group. Their early onset, rapid growth during infancy, and localization in functionally significant facial areas often lead to cosmetic deformities, as well as impaired breathing, feeding, vision, and speech. The anatomical complexity of the maxillofacial region requires precise diagnostics and an individualized treatment strategy. Modern methods—ultrasound, Doppler imaging, radiologic visualization, pharmacologic therapy, and minimally invasive techniques—allow for effective control of tumor growth and reduction of complications, making the study of this pathology particularly relevant.
Objective. To identify the clinical features of maxillofacial hemangiomas in children and women of different age to evaluate the effectiveness of current diagnostic and treatment approaches for optimizing patient management.
Materials and Methods. A review of current literature, clinical guidelines, and evidence-based data was conducted. Clinical observation, ultrasound with Doppler imaging, radiologic methods, and comparative analysis of various treatment options were utilized. An assessment of staged therapy in a child and women different age group with cavernous hemangioma of the cheek was performed. Statistical and descriptive data analysis was completed.
Results and Conclusions. The study included a clinical case of a 5-year-old girl with a cavernous hemangioma of the left cheek. Ultrasound with Doppler confirmed a vascular tumor with cavernous components. Considering the child’s age, tumor growth rate, and functionally significant location, a staged treatment plan was selected.
The first stage involved sclerotherapy with ethanol, which reduced tumor vascularization and prepared tissues for surgery. The second stage consisted of surgical excision with maximal preservation of surrounding structures. Postoperatively, propranolol therapy (2 mg/kg/day)

was prescribed, promoting further involution of residual vascular elements and preventing recurrence. The combined approach resulted in a favorable functional and cosmetic outcome without complications.
Conclusion. The effectiveness of treating maxillofacial hemangiomas in children and women different age group depends on timely diagnosis, early initiation of therapy, and individualized method selection. A combination of sclerotherapy, surgical intervention, and pharmacologic therapy minimizes the risk of complications, preserves function, and ensures optimal aesthetic results. A staged treatment strategy represents a reliable and preferable approach compared to delayed intervention.

Keywords: hemangioma, vascular tumor, cavernous form, laser therapy, sclerotherapy.

Введение

Гемангиомы челюстно-лицевой области занимают ведущие позиции среди сосудистых опухолей детского возраста и представляют собой значимую клиническую проблему вследствие высокой частоты выявления, раннего дебюта и функционально значимой локализации. По данным современных исследований, до 60–70% инфантильных гемангиом локализуются в области головы и шеи, при этом челюстно-лицевая зона отличается максимальной клинической и эстетической уязвимостью (Kizmazoglu et al., 2024; Jangid et al., 2024).

Несмотря на доброкачественный характер, гемангиомы данной локализации способны приводить к нарушениям дыхания, питания, зрения, речи и формированию стойких деформаций лица. Это особенно актуально в раннем детском возрасте, когда опухоль находится в фазе активной пролиферации (Xu et al., 2025). У женщин клиническое течение нередко осложняется гормональной чувствительностью опухолевой ткани, что проявляется изменением размеров и кровоснабжения образования в периоды эндокринных перестроек, включая беременность (Tan et al., 2024).

За последние годы подходы к лечению гемангиом существенно эволюционировали. Внедрение ультразвуковой допплерографии, магнитно-резонансной томографии и β-адреноблокаторов позволило отказаться от выжидательной тактики в пользу активного, этапного лечения (Roşca I., et al. Clinical Insights into Risk Factors for Infantile Hemangioma and Treatment with Propranolol. Diagnostics. 2025). Однако универсального алгоритма до настоящего времени не существует, что обусловливает необходимость индивидуализации лечебной стратегии.

Современные представления о гемангиомах челюстно-лицевой области

В соответствии с классификацией ISSVA, гемангиомы относятся к сосудистым опухолям и принципиально отличаются от сосудистых мальформаций наличием фазы активной эндотелиальной пролиферации. В клинической практике наиболее значимыми являются капиллярные, кавернозные и комбинированные формы, при этом именно кавернозные гемангиомы чаще локализуются в глубоколежащих отделах челюстно-лицевой области и требуют активного вмешательства (Gong C., Yue X., Zhang L., Zhao X., Shu Q. Prevalence and Risk Factors Associated with Recurrence of Infantile Hemangiomas After Propranolol Discontinuation: A Systematic Review and Meta-Analysis. J Clin Med. 2025).

Патогенез гемангиом связывают с дисрегуляцией ангиогенеза, активацией VEGF, bFGF и участием гемангиом-ассоциированных стволовых клеток. У детей данные механизмы наиболее выражены в первые месяцы жизни, что объясняет быстрый рост опухоли, тогда как у женщин ангиогенез дополнительно модулируется гормональными факторами (Tan et al., 2024).

Эпидемиология и гендерно-возрастные особенности

Частота инфантильных гемангиом составляет в среднем 4–10% среди детей первого года жизни, при этом девочки болеют в 2–4 раза чаще мальчиков (Roşca et al., 2025). Преобладание женского пола особенно выражено при локализации опухоли в области лица и шеи, что подтверждает роль гормональных и генетических факторов. У детей пик выявляемости приходится на первые 2–3 месяца жизни, тогда как у взрослых пациентов, преимущественно женщин, гемангиомы чаще представлены стойкими или остаточными формами, сопровождающимися косметическим дефектом и редкой, но возможной вторичной активацией роста (Gong C., Yue X., Zhang L., Zhao X., Shu Q. Prevalence and Risk Factors Associated with Recurrence of Infantile Hemangiomas After Propranolol Discontinuation: A Systematic Review and Meta-Analysis. J Clin Med. 2025).

Клиническая картина

Дети разных возрастных групп

У младенцев гемангиомы характеризуются быстрым ростом, выраженной васкуляризацией и высоким риском функциональных осложнений. В дошкольном возрасте отмечается относительная стабилизация процесса, однако сохраняется риск остаточных деформаций. В подростковом периоде возможна реактивация опухоли, что связывают с гормональными изменениями (Zhang et al., 2025).

Особенности у женщин

У женщин гемангиомы нередко демонстрируют гормональную чувствительность, проявляясь увеличением размеров и кровотока во время беременности и лактации. Беременность рассматривается как фактор риска прогрессирования опухоли, что требует динамического наблюдения и осторожного выбора лечебной тактики (Tan et al., 2024).

Диагностика

Диагностика гемангиом челюстно-лицевой области основывается на сочетании клинической оценки и инструментальных методов. Ультразвуковое исследование с допплерографией является методом первой линии и позволяет оценить структуру, глубину и гемодинамику опухоли. МРТ применяется при глубоких и обширных формах для уточнения распространённости и планирования лечения (Kizmazoglu et al., 2024).

Современные методы лечения

Медикаментозная терапия

Пропранолол признан препаратом первой линии при лечении инфантильных гемангиом. Его эффективность достигает высоких значений при раннем начале терапии, что подтверждено многочисленными метаанализами и клиническими исследованиями (Roşca et al., 2025; Wu et al., 2025). Риск рецидивов после отмены препарата оценивается в 10–25% и требует динамического наблюдения (Gong et al., 2025).

Склеротерапия и хирургическое лечение

Склеротерапия применяется преимущественно при кавернозных и комбинированных формах, особенно как подготовительный этап перед хирургическим вмешательством (Ma et al., 2024). Хирургическое лечение показано при стойких формах, выраженных функциональных и косметических нарушениях. Современные принципы предусматривают щадящую резекцию с максимальным сохранением анатомических структур.

Комбинированные подходы

Наиболее обоснованной считается этапная тактика, включающая медикаментозную терапию, склеротерапию и при необходимости хирургическое вмешательство. Такой подход позволяет минимизировать осложнения и улучшить эстетические результаты (Xu et al., 2025).

Собственные клинические наблюдения

С целью оценки эффективности современных подходов к лечению гемангиом челюстно-лицевой области и обоснования целесообразности индивидуализированной этапной тактики были проанализированы собственные клинические наблюдения пациентов разных возрастных групп. Представленные случаи демонстрируют принципиальные различия в клиническом течении заболевания, выборе лечебной стратегии и результатах терапии у ребёнка раннего возраста и у взрослой пациентки.

№1 Клиническое наблюдение № 1 (пациентка раннего детского возраста)

Пациентка, возраст 7 месяцев, направлена на консультацию детского челюстно-лицевого хирурга в связи с быстро прогрессирующим сосудистым образованием в области левой щёки.

Анамнез и клиническое течение

Со слов родителей, патологическое образование впервые было замечено на 4-й неделе жизни в виде небольшого участка розоватого окрашивания кожи. В течение последующих недель отмечался быстрый рост опухоли, сопровождавшийся изменением цвета кожи до синюшного и увеличением объёма мягких тканей. Отмечалась тенденция к увеличению размеров образования при плаче и кормлении ребёнка. Беременность и роды протекали без осложнений. Соматический статус ребёнка без особенностей.

Объективное обследование

При осмотре: в левой щёчной области визуализировалось мягкотканное образование округлой формы, диаметром до 2,0 см, мягкоэластической консистенции, безболезненное при пальпации. Кожа над опухолью истончена, с выраженным сосудистым рисунком. Признаков воспаления или изъязвления не выявлено. Функция сосания и дыхания на момент осмотра сохранена, однако отмечалась потенциальная угроза их нарушения при дальнейшем росте опухоли.

Инструментальная диагностика

По данным ультразвукового исследования с цветовым допплеровским картированием определялось гетерогенное сосудистое образование с полостной структурой и выраженным внутритуморозным кровотоком, характерным для кавернозной гемангиомы. Признаков вовлечения костных структур и окружающих жизненно важных анатомических образований не выявлено.

Тактика лечения

С учётом возраста пациентки, активной фазы пролиферации опухоли и функционально значимой локализации принято решение о начале медикаментозной терапии β-адреноблокатором (пропранололом) в терапевтической дозе, рассчитанной на массу тела ребёнка, с постепенной титрацией под контролем частоты сердечных сокращений, артериального давления и уровня гликемии.

Динамика наблюдения и результаты лечения

Уже в течение первых 3–4 недель терапии отмечалось снижение интенсивности окраски опухоли, уменьшение её напряжённости и плотности. В дальнейшем зафиксирована стабилизация размеров образования и постепенное уменьшение его объёма. Через 9 месяцев лечения отмечена выраженная инволюция опухоли, отсутствие функциональных нарушений и значимого косметического дефекта. Хирургическое вмешательство признано нецелесообразным. Пациентка оставлена под динамическим наблюдением.

(Фото сделано с разрешения родителей в Республиканской детской клинической больнице «Аксай» 2025 г.)

№2 Клиническое наблюдение № 2 (пациентка взрослого возраста)

Пациентка, возраст 28 лет, обратилась с жалобами на стойкий косметический дефект в правой щёчной области, сопровождающийся периодическим ощущением напряжения и асимметрией лица.

Анамнез и клиническое течение

Со слов пациентки, образование присутствовало с детского возраста, однако активного лечения ранее не проводилось. В подростковом возрасте отмечались периоды незначительного увеличения опухоли. В последние годы пациентка отметила усиление косметического дефекта, что послужило причиной обращения за специализированной помощью.

Объективное обследование

При осмотре: в правой щёчной области определялось плотновато-эластическое образование диаметром до 4,5 см, умеренно подвижное, безболезненное при пальпации. Отмечалась асимметрия лица за счёт выпячивания мягких тканей.

Инструментальная диагностика

По данным МРТ выявлено глубоко расположенное сосудистое образование кавернозного строения, без инвазии в костные структуры, но с выраженным сосудистым компонентом. УЗИ с допплерографией подтвердило интенсивный кровоток внутри опухоли.

Тактика лечения

С учётом возраста пациентки, отсутствия тенденции к спонтанной инволюции и выраженного косметического дефекта была выбрана этапная тактика лечения.

1. Первый этап — склеротерапия с использованием этанола, направленная на уменьшение кровоснабжения опухоли и снижение риска интраоперационного кровотечения.
2. Второй этап — плановое хирургическое иссечение опухоли через 6 недель после склеротерапии. Операция выполнена с соблюдением принципов щадящей резекции и максимальным сохранением окружающих тканей и мимической мускулатуры.

Послеоперационный период и восстановление

Послеоперационный период протекал без осложнений. Рана зажила первичным натяжением. В дальнейшем проводилось динамическое наблюдение с контрольным УЗИ.
Через 6 месяцев после операции отмечено полное восстановление контуров лица, отсутствие признаков рецидива и высокий уровень удовлетворённости пациентки эстетическим результатом.

Клинические случаи в операции проводимые в Республиканской детской клинической больнице «Аксай»

до операции

после операции

Подготовка пациента к операции, фотография до операции.
(Все фото использованы с разрешения родителей)

Результаты и обсуждение

Анализ клинических данных подтверждает, что эффективность лечения гемангиом челюстно-лицевой области определяется возрастом пациента, фазой развития опухоли и правильным выбором этапной тактики. Полученные результаты полностью согласуются с данными международных исследований и подтверждают приоритет индивидуализированного подхода (Jangid et al., 2024; Xu et al., 2025).

Заключение

Гемангиомы челюстно-лицевой области представляют собой одну из наиболее сложных и клинически значимых форм сосудистых новообразований, особенно у детей и женщин. Их высокая распространённость, вариабельность клинических проявлений, склонность к быстрому росту в раннем возрасте и локализация в эстетически и

функционально значимых зонах лица определяют необходимость ранней диагностики и взвешенного, индивидуализированного подхода к лечению.

Проведённый анализ современных литературных данных и собственных клинических наблюдений подтверждает, что течение гемангиом челюстно-лицевой области во многом определяется возрастом пациента, фазой развития опухоли, её морфологической формой и глубиной распространения. У детей раннего возраста доминирует пролиферативная активность опухоли, что обуславливает целесообразность раннего начала медикаментозной терапии, в первую очередь β-адреноблокаторами, позволяющей контролировать рост гемангиомы и в ряде случаев добиться её выраженной инволюции без хирургического вмешательства.

У пациентов старших возрастных групп, включая женщин репродуктивного возраста, гемангиомы, как правило, характеризуются стабильным течением, отсутствием тенденции к самопроизвольной регрессии и формированием стойкого косметического и, реже, функционального дефекта. В этих случаях наиболее обоснованным является применение активной хирургической тактики, при необходимости — в сочетании со склеротерапией или другими малоинвазивными методами, направленными на снижение васкуляризации опухоли и повышение безопасности оперативного вмешательства.

Представленные клинические наблюдения убедительно демонстрируют, что этапный и комбинированный подход к лечению гемангиом челюстно-лицевой области позволяет:

- минимизировать риск интра- и послеоперационных осложнений;
- сократить объём хирургического вмешательства;
- сохранить функции жизненно важных анатомических структур;
- добиться оптимального эстетического результата;
- снизить частоту рецидивов заболевания.

Таким образом, эффективность лечения гемангиом челюстно-лицевой области определяется не применением отдельного метода, а комплексной стратегией ведения пациента, основанной на принципах доказательной медицины, междисциплинарного взаимодействия и индивидуального планирования терапии.

Раннее выявление патологии, динамическое наблюдение и своевременное начало лечения позволяют не только улучшить клинические исходы, но и существенно повысить качество жизни пациентов, особенно в детском и молодом возрасте.

Список литературы

1. Roşca I., et al. Clinical Insights into Risk Factors for Infantile Hemangioma and Treatment with Propranolol. Diagnostics. 2025;15(14):1792 — эффективность пропранолола в терапии ИН.
2. Wu Z., et al. Efficacy and Safety of Propranolol Tablets vs. Oral Solution in Neonatal Infantile Hemangiomas. Sci Rep. 2025;14:84653 — сравнительное исследование форм пропранолола у детей.
3. Gong C., Yue X., Zhang L., Zhao X., Shu Q. Prevalence and Risk Factors Associated with Recurrence of Infantile Hemangiomas After Propranolol Discontinuation: A Systematic Review and Meta-Analysis. J Clin Med. 2025;14(21):7846 — факторы рецидивов ИН после отмены β-блокаторов.

4. Ma F., et al. Comparison of Efficacy and Safety Between Oral Propranolol Alone and Combined Treatments in Infantile Hemangioma. Front Pediatr. 2024;12:1361105 — склеротерапия в сочетании с медикаментозным лечением.

5. Jangid S.D., et al. A Systematic Review on Management of Infantile Hemangiomas. Int J Dermatol. 2024;63(2): — обзор современных лечебных стратегий.

6. Kizmazoglu D., et al. Infantile Hemangiomas of the Head and Neck: Clinical and Therapeutic Characteristics. PMC 2024 — анализ клинико-терапевтических особенностей гемангиом головы и шеи.

7. Xu M.N., Zhang M., Xu Y., et al. Individualized Treatment for Infantile Hemangioma. J Craniofac Surg. 2025;29(7):1876–1879 — данные по персонализированному подходу.

8. Zhang K., et al. Timing of Treatment with Oral Propranolol for Infantile Hemangioma: Impact on Success Rate and Duration. BMC Pediatr. 2025 — оптимальные сроки начала терапии IH.

9. Tan X., et al. Propranolol in the Treatment of Infantile Hemangiomas: Mechanisms and Clinical Outcomes. Clin Cosmet Investig Dermatol. 2024; — обзор фармакологических механизмов.

10. Adilbek K., et al. Эффективность неинвазивного метода лечения сложных гемангиом челюстно-лицевой области у детей. Диссертация, Казахстан — клиническая работа, продемонстрировавшая особенности лечения гемангиом у детей с применением современных методик.

11. Суханбердиева З.М., Балмуханова А.В., Оспанова С.А. Современное представление о диагностике гемангиом кожи // Вестник КазНМУ. 2018;2: — обзорная статья казахстанских специалистов о диагностике сосудистых образований кожи.

12. Министерство здравоохранения Республики Казахстан. Клинический протокол «Гемангиома и лимфангиома челюстно-лицевой области», 2015. Республиканский центр развития здравоохранения РК — национальный протокол, включающий классификацию, диагностику и лечебные алгоритмы для детей и взрослых.

13. Медицинский справочник «Гемангиома и лимфангиома любой локализации», MedElement — практическое руководство по консервативному и хирургическому лечению гемангиом (включая данные Казахстана).

ҰРПАҚ ӨРБІТУ ЖАСЫНДАҒЫ ҚЫЗДАРДЫҢ СӘУЛЕЛІ ДИАГНОСТИКАСЫ
RADIOLOGICAL DIAGNOSTICS IN REPRODUCTIVE-AGE GIRLS

Ainaziya RAKHIMOVA[1]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
/ ORCID ID 0009-0000-3669-8605.

Nurai SABYRGALI[2]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
/ ORCID ID 0009-0009-0332-4856.

Alisher SHERNIYAZOV[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan /
/ ORCID ID 0009-0009-5470-4795.

Zharkynbek UGLANOV[4]
Associate Professor , S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University,
School of Dentistry, Department of Surgical Dentistry, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID
0000-0001-8896-4071

Аннотация

Кіріспе: Сәулелік диагностика ауыз қуысы, жақтар және тіс қатарының морфологиясын бағалауға мүмкіндік береді. Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздар, әсіресе жүктілікті жоспарлау кезінде, ауыз қуысы мен жақ ішіндегі және сыртындағы құрылымдардың жағдайын білуі маңызды. Бұл тіс ауруларын алдын алу, сүт және тұрақты тістердің дамуына, омырау мен лактация кезеңіндегі стоматологиялық ағымға әсер етеді. Дегенмен, иондаушы сәуле организмге биологиялық әсер етеді: жас қыздарда ол репродуктивтік жүйеге, гормоналды теңгерімге және ұрық дамуына ықпал етуі мүмкін. Сондықтан жүктілік кезінде сәулелік зерттеулер шектеулі және тек клиникалық көрсетілімдер бойынша жүргізіледі.

Мақсаты: Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың ауыз қуысы мен жақ құрылымдарының жағдайын сәулелі диагностика арқылы бағалау, радиациялық қауіп факторларын анықтау және жүктілікті жоспарлау кезінде стоматологиялық дайындықтың маңыздылығын ғылыми тұрғыда бағалау.

Материалдар мен әдістер: Зерттеу дизайны - кешенді ретроспективті сипаттамалық талдау. 21-25 жас аралығындағы 36 қыздың стоматологиялық рентгендік суреттері, зерттеу хаттамалары және клиникалық деректері қарастырылды. Пациенттерге панорамалық рентген (ОПТГ) және 3D КБКТ қолданылды. Сәуле дозасы микрозиверт (μSv) бірлігінде бағаланды, қорғаныс құралдары қолданылды, жүктілік мүмкіндігі алдын ала тексерілді. Сонымен қатар баламалы бейнелеу әдістері (УДЗ, МРТ) қарастырылды.

Қорытынды: Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сәулелік диагностика тек клиникалық негізде тағайындалуы тиіс. ALARA принципін сақтау, микрозивертпен дозаны бақылау, ақпараттандырылған келісім алу және жүктілікке скрининг жүргізу пациент қауіпсіздігін арттырады. Ерте және рационалды диагностика ұрпақ өрбіту жасындағы

қыздардың стоматологиялық және репродуктивтік денсаулығын қорғауда маңызды рөл атқарады.

Кілт сөздер: ұрпақ, өрбіту, сәулелік, диагностика, микрозиверт, 3Д.

Abstract

Introduction: Radiological diagnostics allows assessment of the morphology of the oral cavity, jaws, and dentition. In reproductive-age girls, especially those planning pregnancy, knowledge of intraoral and extraoral structures is essential. This helps prevent dental diseases, supports the development of primary and permanent teeth, and influences the course of dental conditions during breastfeeding and lactation. However, ionizing radiation can have biological effects; in young women, it may affect the reproductive system, hormonal balance, and embryonic development. Therefore, radiological examinations during pregnancy are limited and performed only when clinically indicated.

Objective: To evaluate the condition of the oral cavity and jaw structures in reproductive-age girls using radiological diagnostics, identify radiation risk factors, and scientifically assess the importance of dental preparation during pregnancy planning.

Materials and Methods: The study design was a comprehensive retrospective descriptive analysis. Radiographs, medical records, and clinical data of 36 girls aged 21–25 were analyzed. Panoramic radiography (OPG) and 3D cone-beam CT (3D CBCT) were used. Radiation doses were measured in microsieverts (μSv), protective equipment was applied, and pregnancy screening was performed beforehand. Alternative imaging methods (ultrasound, MRI) were also considered.

Conclusion: The study showed that radiological diagnostics should be performed only with clear clinical justification. Adhering to the ALARA principle, monitoring radiation doses in microsieverts, obtaining informed consent, and conducting pregnancy screening significantly improve patient safety. Early and rational diagnostics play a crucial role in protecting the dental and reproductive health of reproductive-age girls.

Keywords: reproductive, age, radiological, diagnostics, microsievert, 3D.

Кіріспе

Қазіргі заманғы стоматологияда сәулелік диагностика ауыз қуысы, жақ-бет аймағы және тіс қатарының морфологиялық құрылымдары мен патологиялық өзгерістерін ерте анықтауда маңызды орын алады. Рентгенологиялық зерттеу әдістері тіс-жақ жүйесінің анатомиялық ерекшеліктерін, тіндердің жағдайын, жасырын қабыну ошақтарын және даму ақауларын жоғары дәлдікпен бағалауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты ортопедиялық, терапиялық, хирургиялық және ортодонтиялық стоматологияда сәулелік диагностика клиникалық шешім қабылдаудың ажырамас бөлігі болып табылады.

Соңғы жылдары ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың стоматологиялық денсаулығына ерекше назар аударылуда. Бұл жас кезеңі әйел ағзасының гормоналды тұрғыда белсенді әрі физиологиялық өзгерістерге бейім болуымен сипатталады. Ауыз қуысы мен жақ құрылымдарындағы созылмалы қабыну процестері, тісжегі, периодонт аурулары және жасырын инфекциялық ошақтар жүктілік кезеңінде асқынып, ана мен ұрық денсаулығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Сондықтан жүктілікті жоспарлау сатысында стоматологиялық тексерулерді уақтылы жүргізу және ауыз қуысының толық санациясы маңызды профилактикалық шаралардың бірі болып саналады.

Алайда сәулелік диагностикада қолданылатын иондаушы сәулеленудің биологиялық әсері бар екендігі белгілі. Иондаушы сәулелер жасушалық деңгейде ДНҚ құрылымына

әсер етіп, мутациялық өзгерістерге, гормоналды теңгерімнің бұзылуына және репродуктивтік функциялардың әлсіреуіне себеп болуы мүмкін. Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік жүктеменің шамадан тыс болуы болашақ жүктіліктің ағымына, ұрықтың дамуына және перинаталдық асқынулардың пайда болу қаупіне ықпал етуі ықтимал. Осыған байланысты сәулелік зерттеулерді тағайындау кезінде қауіп пен пайда арақатынасын нақты бағалау өзекті мәселе болып отыр.

Жүктілік кезеңінде сәулелік диагностикаға қойылатын талаптар одан әрі қатаңдай түседі. Көптеген зерттеулер жүктіліктің алғашқы триместрінде иондаушы сәулеленудің ұрықтың жүйке жүйесіне, мүшелерінің қалыптасуына және жалпы дамуына кері әсер ету қаупін арттыратынын көрсетеді. Осы себепті жүктілік кезінде стоматологиялық сәулелік зерттеулер тек шұғыл клиникалық көрсетілімдер болған жағдайда ғана жүргізілуі тиіс. Ал жоспарлы диагностикалық тексерулер жүктілікке дейінгі кезеңде жүзеге асырылғаны дұрыс.

Осы тұрғыдан алғанда, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарға сәулелік диагностика жүргізудің ғылыми негізделген көрсетілімдерін анықтау, радиациялық қауіп факторларын бағалау және стоматологиялық дайындықтың рөлін айқындау қазіргі стоматология мен қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселені жан-жақты зерттеу әйелдердің репродуктивтік денсаулығын қорғауға, сәулелік қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және болашақ ұрпақтың саулығын сақтауға бағытталған профилактикалық шараларды жетілдіруге мүмкіндік береді (Наумович и соавторы, 2012).

1. Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік диагностиканың стоматологиядағы орны

Сәулелік диагностика қазіргі стоматологияда маңызды құралдардың бірі болып саналады және ол ауыз қуысы мен жақ-бет аймағында клиникалық тексеру арқылы анықталмайтын патологиялық өзгерістерді ерте кезеңде анықтауға мүмкіндік береді. Сәулелік әдістерге панорамалық рентген (ОПТГ), конус сәулелі компьютерлік томография (3D КБКТ) және ішкі тіс рентгені (Intraoral X-ray) жатады. Панорамалық рентген бүкіл тіс қатары мен жақ сүйектерін бір кескінге түсіріп, сүйек құрылымдарын бағалауға көмектеседі. 3D КБКТ үш өлшемді кескіндер арқылы тістердің орналасуын, сүйек қалыңдығын, кисталар мен гранулемаларды дәл анықтауға мүмкіндік береді. Ішкі тіс рентгені кариес және периапикальды патологияларды локальды анықтауға арналған. Сәулелік диагностика жасалған кезде жасырын кариес ошақтары, периодонтит, гранулема, кисталар анықталады, тістердің дұрыс шықпағаны немесе ретенцияланған/дистопияланған жағдайлары бағаланады және сүйек тінінің зақымдануы қарастырылады (Терновой и соавторы, 2012).

Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда ағза гормоналды белсенді кезеңде болады, бұл стоматологиялық патологиялардың даму қаупін арттырады. Эстроген мен прогестерон деңгейінің өзгерістері гингивит пен қабыну реакцияларын күшейтеді. Сүт тістерінің дамуы мен тұрақты тістердің прорезкасы кезінде кейбір тіс жолдары дұрыс қалыптаспай қалуы мүмкін. Ауыз қуысының созылмалы инфекциялары жүктілікке теріс әсер етуі ықтимал, себебі олар жүйелік қабынуды тудырып, ұрық дамуына ықпал етеді. Лактация кезеңінде кейбір тістер мен жұмсақ тіндер сезімтал болып, стоматологиялық ауруларды ерте анықтау маңызды болады (Саврасова и соавторы, 2016).

Иондаушы сәуле организмдегі жасушалық деңгейдегі химиялық өзгерістерге әсер ететін радиация түрі болып саналады. Ол ДНҚ молекулаларына зақым келтіріп, мутацияларға себеп болуы мүмкін. Жас қыздардың аналық бездеріне әсер ету арқылы

гормоналды теңгерімге ықпал етеді. Жүктілік кезінде сәулелік зерттеу ұрықтың дамуын тежеп, түрлі патологияларға себеп болуы ықтимал. Сондықтан ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда рентген немесе КБКТ тек клиникалық көрсетілімдерге сәйкес тағайындалады (Саврасова и соавторы, 2016).

Сәулелік диагностика кезінде пациенттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін бірнеше принцип қолданылады. ALARA принципі (As Low As Reasonably Achievable) бойынша сәуле дозасы мүмкіндігінше төмен деңгейде ұсталады. Сәуле мөлшері микрозиверт (μSv) бірлігінде бағаланады. Қорғаныш құралдары ретінде қорғаныс жилеті, қалқандар және таңдай мен мойын аймағына қорғау қолданылады. Зерттеу алдында пациенттің жүктілігі тексеріледі және ақпараттандырылған келісім алынады, науқас зерттеудің қажеті мен қауіптері туралы хабардар болады (Фанакин и соавторы, 2014).

Жүктіліктен бұрынғы стоматологиялық тексеріс болашақ ана мен ұрықтың денсаулығын сақтау үшін маңызды болып табылады. Сәулелік зерттеу тек клиникалық қажеттілік туындаған жағдайда жүргізіледі. Қауіпсіз альтернативалар ретінде УДЗ (ультрадыбыстық зерттеу) және МРТ (магниттік резонанс) қолданылады. Ерте диагностика тістердің зақымдануын, қабыну ошақтарын, сүйек өзгерістерін анықтап, жүктілік кезінде асқынулардың алдын алады. Пациенттің стоматологиялық сауаттылығы мен профилактика шаралары ұрыққа ықтимал қауіптерді төмендетеді (Фанакин и соавторы, 2014).

2. Зерттеу материалы мен әдістер

Зерттеу кешенді ретроспективті сипаттамалық талдау түрінде жүргізілді. Бұл тәсіл өткен клиникалық және радиологиялық мәліметтерді талдай отырып, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың ауыз қуысы мен жақ құрылымдарының сәулелік диагностика нәтижелерін бағалауға мүмкіндік береді (Архипов и соавторы, 2014).

Зерттеуге 21-25 жас аралығындағы 36 қыз қатысты. Барлық пациенттердің стоматологиялық рентгендік суреттері, зерттеу хаттамалары және клиникалық деректері қарастырылды. Пациенттерді іріктеу кезінде жүктілік, созылмалы аурулар немесе жақ сүйек операциялары сияқты факторлар есепке алынды. Барлық қатысушылар зерттеуге келісім берді және зерттеу этикалық нормаларға сәйкес жүргізілді. Пациенттерге панорамалық рентген (ОПТГ) және 3D КБКТ қолданылды. Панорамалық рентген бүкіл тіс қатары мен жақ сүйектерін бір кескінге түсіру арқылы құрылымдық өзгерістерді бағалауға мүмкіндік берді. 3D КБКТ үш өлшемді кескіндер арқылы тістердің орналасуын, сүйек қалыңдығын, кисталар мен гранулемаларды анықтауға мүмкіндік берді. Сәулелік зерттеу кезінде барлық қорғаныш құралдары қолданылды: қорғаныс жилеті, қалқандар және мойын мен таңдай аймағына қорғау (Саврасова и соавторы, 2016).

Сәуле дозасы микрозиверт (μSv) бірлігінде бағаланды. Барлық зерттеулерде ALARA принципі сақталды, яғни сәуле мөлшері мүмкіндігінше төмен деңгейде ұсталды. Зерттеу алдында пациенттердің жүктілігі тексеріліп, ақпараттандырылған келісім алынды. Сонымен қатар, қажет болған жағдайда сәулелік баламалар — УДЗ және МРТ қолданылды. Зерттеу барысында әрбір пациенттің тіс қатары, сүйек құрылымы, кариес ошақтары, периодонтит, гранулема, кисталар және ретенцияланған тістер анықталды. Клиникалық деректер мен сәулелік кескіндер салыстырмалы түрде талданып, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың стоматологиялық және радиациялық қауіп факторлары анықталды. Алынған мәліметтер статистикалық өңдеуден өтіп, қорытынды бөлімге негіз болды (Максимова, 2014).

3. Нәтижелер

Панорамалық рентген суреттерін талдау барысында зерттеуге қатысқан қыздардың көпшілігінде жасырын кариес ошақтары анықталды. Сонымен қатар кейбір пациенттерде периодонтит және гранулема белгілері тіркелді. Панорамалық рентген тістердің дұрыс шықпағанын немесе ретенцияланған тістерді визуализациялауда тиімді болды. Сүйек құрылымдарының өзгерістері, әсіресе альвеолярлы сүйек тығыздығы мен сүйек қалыңдығы, анықталды, бұл жас қыздарда дамушы тістердің жағдайын бағалауға мүмкіндік берді (Чоладзе и соавторы, 2020).

3D КБКТ кескіндері тіс қатарының орналасуын, сүйек қалыңдығын және тістердің позициялық ерекшеліктерін нақты көрсетті. КБКТ зерттеуі кезінде кейбір пациенттерде кисталар мен гранулемалар дәл анықталды. Сонымен қатар тіс түбірлерінің қисық орналасуы немесе сүйек құрылымдарының зақымдануы көрінді. Бұл әдіс күрделі жағдайларды, әсіресе хирургиялық араласуды қажет ететін патологияларды анықтауда маңызды рөл атқарды (Давыдов и соавторы, 2004).

Зерттеу барысында сәуле дозасы әр пациент үшін мұқият бақылауда болды. Барлық зерттеулер ALARA принципіне сәйкес жүргізілді. Пациенттердің жүктілігі алдын ала тексеріліп, ақпараттандырылған келісім алынды. Зерттеу көрсеткендей, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік зерттеулер тек клиникалық көрсетілім бойынша жүргізілген жағдайда ғана қауіпсіз болып табылады (Давыдов и соавторы, 2004).

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жүктіліктен бұрынғы стоматологиялық тексеріс маңызды рөл атқарады. Ерте диагностика жасырын кариес ошақтарын, периодонтит және гранулемаларды анықтауға мүмкіндік береді, бұл жүктілік кезінде асқынулардың алдын алады. Сонымен қатар пациенттердің стоматологиялық сауаттылығы мен профилактикалық шаралары ұрыққа ықтимал қауіптерді азайтады (Алпатова, 2012).

Зерттеу барысында ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік диагностика стоматологиялық патологияларды ерте анықтауда тиімді екені дәлелденді. Дегенмен, радиациялық қауіп факторларын есепке алу және баламалы әдістерді қолдану арқылы қауіпсіздікті қамтамасыз ету маңызды. Алынған мәліметтер ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың стоматологиялық және репродуктивтік денсаулығын қорғауда сәулелік диагностика рөліне ғылыми негіз береді (Алпатова, 2012).

4. Сәулелік диагностика мен ерте патологияны анықтаудың маңызы

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда панорамалық рентген және 3D КБКТ әдістері жасырын кариес ошақтарын, гранулемалар мен кисталарды дәл анықтауға мүмкіндік береді. Ерте кезеңде анықталған патологиялар емдеуді жеңілдетіп, асқынулардың алдын алады. Бұл әсіресе жас қыздарда тістердің дұрыс прорезкасы мен сүйек құрылымдарының қалыптасуы үшін маңызды, өйткені стоматологиялық проблемалар жүктілік кезінде жүйелік қабыну мен ұрыққа ықпал етуі мүмкін (Бабкина и соавторы, 2013).

Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздардың гормоналды белсенді кезеңде болуына байланысты тіс және жұмсақ тіндердің сезімталдығы жоғары болады. Эстроген мен прогестерон деңгейіндегі өзгерістер гингивит пен қабыну реакцияларын күшейтеді. Сондықтан, жас қыздарда стоматологиялық патологияларды ерте анықтау маңызды, себебі бұл тек ауыз қуысының емес, репродуктивтік денсаулықтың да сақталуына әсер етеді (Чоладзе и соавторы, 2020).

Иондаушы сәуле организмге биологиялық әсер етеді. Зерттеу барысында ALARA принципі сақталып, сәуле дозасы микрозивертпен бақылауда болды. Пациенттердің

жүктілігі алдын ала тексеріліп, ақпараттандырылған келісім алынды. Бұл тәжірибелер көрсеткендей, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарға сәулелік зерттеу тек клиникалық қажеттілік болған жағдайда ғана жүргізілуі тиіс. Сонымен қатар, УДЗ немесе МРТ сияқты баламалы бейнелеу әдістері қауіпсіз альтернативалар ретінде тиімді қолданылады (Фанакин и соавторы, 2014).

Жүктіліктен бұрынғы стоматологиялық тексеріс жас қыздарда тістер мен жұмсақ тіндердің жағдайын бағалауға мүмкіндік береді. Ерте диагностикалық шаралар тіс ауруларын, сүйек зақымдануын және қабыну ошақтарын анықтап, жүктілік кезінде асқынулардың алдын алады. Сонымен қатар пациенттің стоматологиялық сауаттылығы мен профилактика шараларын сақтау ұрыққа ықтимал қауіптерді төмендетеді.Зерттеу ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік диагностика стоматологиялық патологияларды ерте анықтауда маңызды рөл атқаратынын дәлелдеді. Дегенмен, радиациялық қауіп факторларын есепке алу, пациент қауіпсіздігін қамтамасыз ету және баламалы әдістерді қолдану клиникалық тәжірибеде негізгі талап болып табылады. Алынған мәліметтер жас қыздардың стоматологиялық және репродуктивтік денсаулығын қорғауда сәулелік диагностика рөлін ғылыми тұрғыдан негіздейді (Максимова, 2014).

Қорытынды

Ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік диагностика стоматологияда маңызды құрал болып табылады. Панорамалық рентген (ОПТГ) және 3D КБКТ әдістері тіс және жақ құрылымдарындағы жасырын патологияларды дәл анықтап, ерте кезеңде емдеуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе гормоналды белсенді кезеңде болатын қыздар үшін маңызды, себебі олардың ауыз қуысы мен сүйек құрылымы репродуктивтік денсаулыққа тікелей әсер етеді. Иондаушы сәуле организмге биологиялық әсер етуі мүмкін болғандықтан, зерттеулер тек клиникалық көрсетілімдерге сәйкес жүргізілуі тиіс. ALARA принципін сақтау, сәуле дозасын бақылау, қорғаныш құралдарын қолдану, жүктілікке алдын ала скрининг жүргізу және ақпараттандырылған келісім алу сияқты шаралар пациент қауіпсіздігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, УДЗ және МРТ сияқты баламалы бейнелеу әдістері радиациялық қауіп факторларын төмендету үшін тиімді қолданылады. Жүктілікке дейінгі стоматологиялық тексеріс болашақ ана мен ұрықтың денсаулығын сақтау үшін маңызды. Ерте диагностикалық шаралар тістердің зақымдануын, қабыну ошақтарын және сүйек өзгерістерін анықтауға мүмкіндік береді, бұл жүктілік кезінде асқынулардың алдын алуға ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ұрпақ өрбіту жасындағы қыздарда сәулелік диагностика дұрыс қолданылған жағдайда стоматологиялық және репродуктивтік денсаулықты қорғауда тиімді болып табылады. Осыған сүйене отырып, клиникалық тәжірибеде сәулелік зерттеулерді рационалды қолдану, пациент қауіпсіздігі мен профилактика шараларын сақтау, сондай-ақ баламалы бейнелеу әдістерін тиімді пайдалану маңызды болып табылады. Бұл жас қыздардың стоматологиялық сауаттылығын арттыруға, тістер мен сүйек құрылымдарының дамуын бақылауға және болашақта ұрпақ денсаулығын қорғауға мүмкіндік береді.

Дереккөздер

1. Наумович С.С., & Наумович С.А. (2012). Конусно-лучевая компьютерная томография: современные возможности и перспективы применения в стоматологии. Современная стоматология, (2 (55)), 31-37.
2. Терновой С.К., Серова Н.С., & Иванова Д.В. (2012). МЕТОДЫ ЛУЧЕВОЙ ДИАГНОСТИКИ АНОМАЛИЙ ЗУБОВ. Вестник рентгенологии и радиологии, (6), 4-7.

3. Саврасова Н.А., Мельниченко Ю.М., Белецкая Л.Ю., & Тарасевич О.М. (2016). Контроль лучевой нагрузки при конусно-лучевой компьютерной томографии. Современная стоматология, (2 (63)), 19-26.
4. Чоладзе С., Пигаль Д.К., Огай К.А., & Меркулова О.В. (2020). ЛУЧЕВАЯ ДИАГНОСТИКА. Вестник магистратуры, (5-3 (104)), 119-121.
5. Давыдов, М. И., Долгушин, Б. И., Лабецкий, И. И., Кочергина, Н. В., Ширяев, С. В., & Синюкова, Г. Т. (2004). Диагностическая и интервенционная радиология в клинической онкологии. Вестник РОНЦ им. Н. Н. Блохина РАМН, 15 (1-2), 7-11.
6. Серова, Н. С. (2009). Современные методы лучевой диагностики в решении задач дентальной имплантологии. Байкальский медицинский журнал, 88 (5), 130-133.
7. Панин, А. М., Васильев, А. Ю., Вишняков, В. В., Серова, Н. С., & Харламов, А. А. (2010). Клинико-рентгенологическая оценка результатов операции синуслифтинг с помощью цифровой объемной томографии. Саратовский научно-медицинский журнал, 6 (2).
8. Бабкина, Т. М., & Демидова, Е. А. (2013). Современные подходы к диагностике травм челюстно-лицевой области. Мир медицины и биологии, 9 (4-1 (41)), 007-011.
9. Алпатова, В. Г. (2012). Методы рентгенодиагностики при эндодонтическом лечении постоянных зубов у подростков и лиц молодого возраста. Медицинский совет, (1), 34-41.
10. Фанакин, В. А., Бутюгин, И. А., & Батанова, Е. В. (2014). Конусно-лучевая компьютерная томография в детской стоматологии:. Проблемы стоматологии, (4), 5-10.
11. Архипов, А. В., Архипов, В. Д., Вырмаскин, С. И., Архипов, В. Я., & Афанасьев, В. В. (2014). Эффективность современных методов рентгенологического обследования в условиях стоматологической поликлиники. Известия Самарского научного центра Российской академии наук, 16 (5-4), 1364-1367.
12. Максимова, О. (2014). Лучевая диагностика в детской терапевтической стоматологии. Клиническая стоматология, (4), 12—18.

Қосымшалар

1 сурет: Зерттеу “3D Dental клиникасында” жүргізілді, жетекшісі – Жаксылыков Руслан Бауыржанулы. Жалпы 6 топтағы стоматолог студенттердің деректері қаралды.

УЗЛЫ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ У ЖЕНЩИН
THYROID NODULES IN WOMEN

Nurgulim AKHMAD[1]
Associate Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Anatomy , Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-7180-2006 /

Ulbobek ARTYKBAYEVA[2]
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Normal Physiology and Biophysics, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0000-0002-6684-5386.

Assel SHULENBAYEVA[3]
Assistant Professor, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Visual Diagnostics, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0000-0002-0942-3785 /

Gaukhar BEKTURAROVA[4]
Teaching Assistant, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Department of Pathological Physiology, Almaty, Kazakhstan/ORCID ID:0009-0006-0734-1942.

Dana KURYSHZHAN[5]
Student, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID:0000-0001-9079-8180.

Аннотация

Узлы щитовидной железы чаще всего протекают бессимптомно и выявляются случайно, обычно представляя минимальный риск. Данные показывают рост случайного выявления узлов и рака щитовидной железы, но при этом минимальное влияние на показатели смертности. Ультразвуковое исследование (УЗИ) является основным методом диагностики заболеваний щитовидной железы благодаря высокой чувствительности, низкой стоимости и отсутствию ионизирующего облучения. Мультипараметрическое УЗИ обеспечивает дополнительную информацию для оценки риска злокачественных новообразований и снижает необходимость хирургического вмешательства при доброкачественных узлах. Цель исследования — оценить влияние заболеваний щитовидной железы на репродуктивную систему женщин и выявить особенности их диагностики и клинического ведения. Для этого использован информационно-аналитический метод, основанный на изучении современных научных публикаций о заболеваниях щитовидной железы, их диагностике, лечении и влиянии на фертильность женщин. В работе также включён ряд клинических кейсов, показывающих особенности наблюдения и лечения пациентов с узлами щитовидной железы. Узлы щитовидной железы обнаруживаются при пальпации у 3–7% населения, при УЗИ — у 20–76%, а при аутопсии — примерно у 50%. Распространённость узлов увеличивается с возрастом, дефицитом йода и воздействием ионизирующего излучения, причём женщины страдают чаще мужчин. Клиническая оценка начинается с подробного анамнеза и тщательной пальпации. При первичном выявлении узлов важно

исключить злокачественные образования и учесть семейный анамнез. Ведущими методами диагностики являются измерение ТТГ, УЗИ, тонкоигольная биопсия и цитологическая диагностика.

Ключевые слова: узлы щитовидной железы, ультразвуковая диагностика, женская фертильность, эндокринные нарушения, клиническое наблюдение.

Abstract

Thyroid nodules are most often asymptomatic and are discovered incidentally, usually posing minimal risk. Data indicate an increase in the incidental detection of thyroid nodules and thyroid cancer, while the impact on mortality rates remains minimal. Ultrasound (US) is the primary diagnostic method for thyroid disorders due to its high sensitivity, low cost, and absence of ionizing radiation. Multiparametric ultrasound provides additional information for assessing the risk of malignancy and reduces the need for surgical intervention in benign nodules. The aim of this study is to evaluate the impact of thyroid disorders on the reproductive system of women and to identify the specific features of their diagnosis and clinical management. An informational-analytical method was used, based on the review of current scientific publications on thyroid diseases, their diagnosis, treatment, and effects on female fertility. The work also includes several clinical cases demonstrating the nuances of monitoring and managing patients with thyroid nodules. Thyroid nodules are detected by palpation in 3–7% of the population, by ultrasound in 20–76%, and at autopsy in approximately 50% of cases. The prevalence of nodules increases with age, iodine deficiency, and exposure to ionizing radiation, with women being affected more often than men. Clinical evaluation begins with a detailed medical history and thorough palpation. When nodules are first detected, it is essential to rule out malignancy and consider family history. The leading diagnostic methods include TSH measurement, ultrasound, fine-needle aspiration biopsy, and cytological examination.

Keywords: thyroid nodules, ultrasound diagnostics, female fertility, endocrine disorders, clinical management.

Введение

Узлы щитовидной железы это распространенное клиническое заболевание щитовидной железы с распространенностью 19–68%, становятся все более распространенными во всем мире. Они представляют собой спорадические поражения, вызванные аномальным локальным ростом клеток щитовидной железы, и у 5–10% пациентов с УЩЖ развивается злокачественный рак щитовидной железы, который является наиболее распространенным эндокринным злокачественным новообразованием в мире и занимает девятое место по шкале заболеваемости опухолями (Dong et al., 2022).

Узлы щитовидной железы встречаются часто. Их обнаруживают при пальпации в 3–7% случаев, при УЗИ — в 20–76% случаев в общей популяции, а при аутопсии — примерно в 50% случаев. Распространенность линейно увеличивается с возрастом, воздействием ионизирующего излучения и дефицитом йода. Узлы щитовидной железы чаще встречаются у женщин, чем у мужчин. Клиническое обследование начинается с подробного сбора анамнеза пациента и тщательной пальпации щитовидной железы. У большинства пациентов обнаруживается бессимптомное образование, выявленное врачом при обычной пальпации шеи или пациентом во время самообследования. Многие заболевания, как доброкачественные, так и злокачественные, могут вызывать

образование узлов щитовидной железы. Вновь диагностированные узлы щитовидной железы следует обследовать в первую очередь для исключения злокачественных новообразований щитовидной железы. Необходимо выяснить семейный анамнез доброкачественных или злокачественных новообразований (Gharib ABD Papini, 2007).

Выявление клинически значимого узла щитовидной железы (обычно определяемого как узел диаметром >1,0–1,5 см) является поводом для направления к специалисту и последующей диагностической оценки. Узлы щитовидной железы часто бывают доброкачественными; однако некоторые из них могут представлять собой различные типы злокачественных опухолей. Размер узла, независимо от гистологии, еще больше усложняет и отдельно влияет на процесс принятия решений. Небольшие узлы, даже если они злокачественные, могут безопасно наблюдаться нехирургическим путем, тогда как большие узлы, даже если они доброкачественные, могут вызывать структурные проблемы и больший риск ложноотрицательных результатов цитологического исследования, что делает более предпочтительным удаление (Alexander et al.,2022).

Цель исследования

Оценить влияние заболеваний щитовидной железы на репродуктивную систему женщин и выявить особенности их диагностики и клинического ведения.

Материалы и методы

Использован информационно-аналитический метод, основанный на изучении современных научных публикаций о заболеваниях щитовидной железы, их диагностике, лечении и влиянии на фертильность женщин.

Диагностика

Ультразвуковые исследования высокого разрешения широко используются во всем мире, поскольку они не требуют радиационного облучения, относительно недороги, просты в освоении и универсальны по сравнению с другими методами визуализации. Ультразвуковые аппараты оснащены датчиками с переменной частотой (например, 2–20 мегагерц (МГц)). В настоящее время для исследования щитовидной железы используются линейные датчики высокого разрешения с частотой 7–15 МГц. Поскольку щитовидная железа расположена поверхностно, а ее задняя граница обычно находится менее чем в 4 см от кожи, датчики высокого разрешения (≥12 МГц) обеспечивают отличное качество изображения. Оценка высокого разрешения в обычном B-режиме (т.е., ультразвуковое исследование в серой шкале) теперь интегрирована с многопараметрическим ультразвуковым исследованием (МПУЗИ), включая оценку васкуляризации (спектральный допплер, SD; цветной допплер, CD; энергетический допплер, PD; превосходная микрососудистая визуализация, SMI; ультразвуковое исследование с контрастным усилением, CEUS) и оценку жесткости тканей (соноэластография) соответственно (Giovanella et al., 2024).

Характер васкуляризации узлов щитовидной железы можно разделить на четыре типа:

Тип 1: Отсутствие васкуляризации (отсутствие внутри- и перинодулярной васкуляризации).

Тип 2: Перинодулярная васкуляризация (циркулярная васкуляризация узла).

Тип 3: Умеренная внутриузловая васкуляризация (с перинодулярной васкуляризацией или без нее).

Тип 4: Выраженная внутриузловая васкуляризация (с перинодулярной васкуляризацией или без нее) (Schenke et al., 2013).

По ультразвуковой диагностике для стратификации риска злокачественного новообразования рекомендуется применять диагностические критерии системы TIRADS (Thyroid Imaging Reporting and Data Systems) как инструмента для единообразной отчетности. Термины TIRADS основаны на оценке узлов щитовидной железы: внутренней структуры (солидная, кистозная, смешанная), эхогенности (гипер-, изо-, гипоэхогенная, выраженно гипоэхогенная), контуров (ровные, бугристые, звездчатые), наличия кальцификатов (микро-, макрокальцификаты), вертикально ориентированной формы. TIRADS является общепризнанным универсальным инструментом, позволяющим с большой точностью выявлять РЩЖ, идентифицировать доброкачественные узлы, которые не требуют пункционной аспирационной биопсии (Соловов и Аблекова, 2023).

Тонкоигольная аспирационная пункционная биопсия. Поскольку УЗИ не обеспечивает достаточной точности для диагностики злокачественных новообразований щитовидной железы, ТАПБ является минимально инвазивным методом диагностики рака щитовидной железы (Соловов и Аблекова, 2023). Для тонкоигольной аспирационной биопсии (ТАБ) чаще всего используются тонкие иглы (22-27 калибра), чаще всего 25 или 27 калибра. Как следует из названия, метод биопсии предполагает аспирацию для получения клеток или жидкости из образования. В отличие от чрескожной биопсии с использованием большой иглы, при которой получают образцы ткани и требуется гистологическая фиксация, аспирационная биопсия позволяет проводить цитологическое исследование образца. Другой метод, тонкоигольная неаспирационная биопсия (ТАБ), также называемая капиллярной техникой, позволяет избежать аспирации, но получить репрезентативные цитологические образцы (Jasim et al., 2023).

Молекулярный анализ все чаще используется в прогностических целях при раковых узлах. Хотя диагностические молекулярные тесты преодолевают ограничения цитологической интерпретации, такие как неопределенные результаты цитологического исследования, молекулярное тестирование в прогностических целях помогает принимать решения по лечению и индивидуализировать терапию. Патология щитовидной железы низкого риска и злокачественные новообразования щитовидной железы охватывают широкий спектр патологий (Alexander et al., 2022).

Цитопатология щитовидной железы должна быть описана с использованием общепринятой и одобренной системы классификации. В настоящее время наиболее широко используемой системой является «Бетесдская система отчетности по цитопатологии щитовидной железы 2017 года» (TBSRTC), пользующаяся широким международным признанием (Durante et al., 2023).

Функцию щитовидной железы можно точно оценить путем измерения уровня ТТГ и свободных тиреоидных гормонов (а именно свободного тироксина — FT4 и свободного трийодтиронина — fT3). Между ТТГ и FT4 существует сложная нелинейная обратная зависимость, в результате которой относительно небольшие изменения концентрации FT4 сопровождаются выраженными изменениями уровня ТТГ. В связи с этим, за исключением некоторых редких состояний (таких как центральный гипотиреоз,

резистентность к тиреоидным гормонам, ТТГ-секретирующая аденома гипофиза, гипертиреоз на фоне лечения и синдром эутиреоидной патологии), измерение ТТГ является чувствительным и наиболее точным тестом для выявления нарушений функции щитовидной железы. Как следствие, различные клинические рекомендации поддерживают определение только ТТГ на первом этапе обследования, ограничивая измерение FT4 (и редко FT3) случаями с отклонёнными значениями ТТГ (стратегия «TSH-рефлекс»). Такая же стратегия рекомендована и у пациентов с узловыми образованиями щитовидной железы, поскольку определение уровня ТТГ единогласно признаётся клиническими рекомендациями в качестве функционального теста первой линии (Giovanella et al., 2024).

Заболеваний щитовидной железы у женщин

Дисфункция щитовидной железы чаще встречается у женщин, чем у мужчин. Преобладание женщин объясняется половыми различиями в иммунной функции, аналогично многим аутоиммунным заболеваниям. Более 80% пациентов с острым или хроническим тиреоидитом и последующим гипотиреозом имеют антитиреоидные аутоантитела[1], а также инфильтрацию щитовидной железы В-клетками и Т-клетками, что соответствует аутоиммунной этиологии. В выборке из США распространенность аутоантител к тиреоидному антигену тиреопероксидазе (ТПО) варьировалась от 3% у подростков мужского пола и 7% у подростков женского пола до 12% у мужчин и 30% у женщин старше 80 лет. У женщин глубокие физиологические изменения, связанные с различными этапами жизни, влияют на время проявления заболеваний щитовидной железы (Mammen and Cappola, 2021).

Беременность оказывает значительное влияние на щитовидную железу и её функцию. Узловая болезнь и рак щитовидной железы иногда выявляются во время беременности и могут требовать немедленного лечения. Заболевания щитовидной железы до, во время или после беременности имеют клиническое значение. Запасы йода в организме постепенно снижаются с первого по третий триместр, что отражается на содержании йода в моче. Исследования показывают, что заболевания щитовидной железы во время беременности могут влиять на уровень липидов у матери и развитие плода (Баранова и соавторы, 2023).

Регуляция гормонов щитовидной железы является ключевым фактором в процессе фертильности, зачатия и беременности; дисфункция гормонов щитовидной железы приводит к нарушениям менструального цикла, субфертильности и осложнениям для матери и плода во время беременности, включая выкидыш, мертворождение и преждевременные роды. Функция щитовидной железы плода зависит от функции щитовидной железы матери в первом триместре. Рецепторы тиреоидных гормонов присутствуют на эпителии поверхности яичников, гранулезных клетках и в ооцитах примордиальных, первичных и вторичных фолликулов. Также было обнаружено присутствие рецепторов TSHR, TRa1, TRa2 и TRb1 в эндометрии, и их экспрессия изменяется в течение менструального цикла. Концентрация тиреоидных гормонов оказывает прямое влияние на функцию яичников и эндометрия. Кроме того, зрелые гранулезные клетки человека и плацента экспрессируют транскрипты 5'-дейодиназы типов 2 и 3, что указывает на возможность превращения периферического тиреоидного гормона тироксина (Т4) в его метаболически активную форму. Дисфункция щитовидной железы нарушает гипоталамо-гипофизарно-яичниковую ось, изменяя секрецию гонадотропин-высвобождающего гормона и нарушая фолликулогенез — фундаментальный процесс репродукции человека. Гормоны щитовидной железы

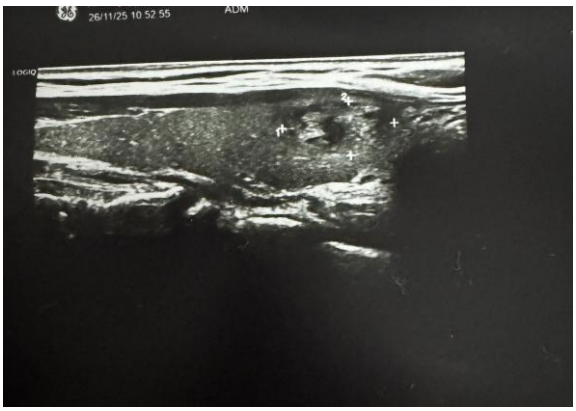
стимулируют выживание гранулезных клеток, индуцированное фолликулостимулирующим гормоном (ФСГ), оказывая прямое воздействие на фолликулогенез, стероидогенез и синтез фолликулярной жидкости.Гормоны щитовидной железы синергически взаимодействуют с ФСГ, увеличивая количество рецепторов лютеинизирующего гормона (ЛГ) и секрецию прогестерона, что влияет на репродуктивный цикл. При гипертиреозе секреция ЛГ и ФСГ может быть повышена, но с аномальным пульсом ЛГ, влияющим на овуляцию. Также было описано наличие гиперпролактинемии, вызванной повышенной стимуляцией тиреотропин-высвобождающего гормона (ТРГ) (Toro-Wills et al., 2022).

Клинические кейсы

Пациентки — женщины в возрасте 30–50 лет, которые предъявляли жалобы на ощущение «кома» в горле, дискомфорт и давление в области шеи, учащённое сердцебиение, повышенную потливость, общую слабость, быструю утомляемость, раздражительность, эмоциональную лабильность, нарушения сна, тремор рук, снижение концентрации внимания, а также периодическое чувство тревоги. В ряде случаев отмечались жалобы на колебания массы тела и непереносимость жары, что указывает на возможные функциональные изменения со стороны щитовидной железы и подчёркивает необходимость комплексного клинико-диагностического подхода.

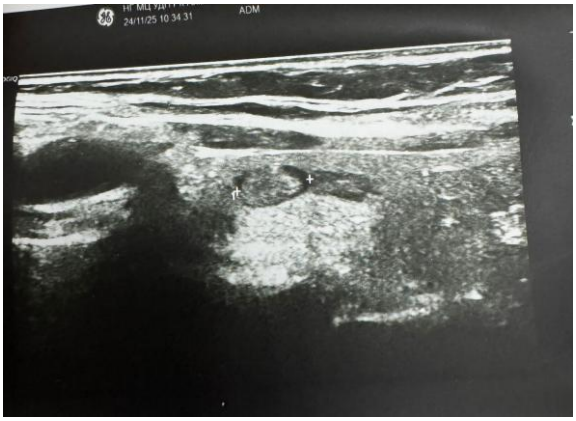
УЗИ 1. Определяется узел смешанной эхогенности, округлой формы с четкими, ровными контурами, неоднородной структуры за счет анэхогенных включений, при ЦДК без кровотока. Заключение: Узел правой/ левой доли щитовидной железы. TIRADS 2.

Снимок-1

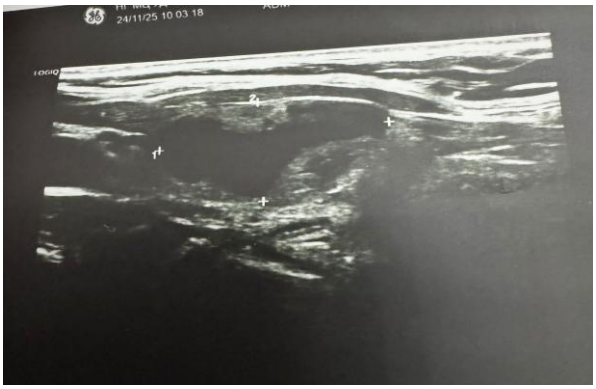
УЗИ 2. Определяется изоэхогенный узел с гипоэхогенным halo,округлой формы с четкими , ровными контурами, однородной структуры при ЦДК без кровотока. Заключение: Узел правой/ левой доли щитовидной железы. TIRADS 3.

Снимок-2

УЗИ 3. Определяется анэхогенный узел ,округлой формы с четкими , ровными контурами, неоднородной структуры за счет пристеночных эхогенных включений, при ЦДК с локусами кровотока. Заключение: Узел правой/ левой доли щитовидной железы. TIRADS 2.

Снимок-3.

Варианты лечения: Клиническое наблюдение

Доброкачественные узлы щитовидной железы не требуют лечения. Однако лечение может быть рассмотрено при наличии симптомов сдавления, косметических проблем или если узел демонстрирует автономное функционирование. При наличии симптомов сдавления или косметических проблем следует провести визуализационные исследования, чтобы подтвердить связь этих симптомов с узлом щитовидной железы и тем самым отличить их от неспецифических симптомов. К методам лечения доброкачественных узлов щитовидной железы относятся нехирургическая абляция (этанол, радиочастотная абляция, лазерная абляция), лечение радиоактивным йодом и хирургическое вмешательство. Выбор метода лечения определяется клиническими характеристиками, сопутствующими заболеваниями, преимуществами и недостатками каждого метода, предпочтениями пациента и целесообразностью. Инъекции этанола обычно являются методом лечения первой линии для кистозных узлов, рецидивирующих после аспирации, в то время как термическая абляция с использованием радиочастотной или лазерной абляции предпочтительна для солидных узлов (Lee et al., 2024).

Хирургическое вмешательство может быть целесообразным в следующих случаях:

- Симптоматическое узловое заболевание щитовидной железы как альтернатива терапии MIT(Малоинвазивные методы) и RAI (радиоактивная йодотерапия).
- Узелки, которые были классифицированы как доброкачественные по результатам цитологического исследования и/или низкого риска по данным УЗИ (т.е. EU-TIRADS 2 или 3) и со временем становятся симптоматическими.
- Узлы с неопределенными результатами цитологического исследования (классы III и IV по классификации Бетесда), которые не подходят для активного наблюдения (например, большой размер, высокая вероятность злокачественного новообразования по данным УЗИ, симптоматика).
- Узелки с цитологическими изменениями V и VI классов по классификации Бетесда (Durante et al., 2023).

Выводы

Узлы щитовидной железы часто встречаются у женщин и в большинстве случаев выявляются случайно и имеют доброкачественный характер, не влияя на показатели смертности. Это требует взвешенного и обоснованного подхода к их диагностике и ведению. Современное ультразвуковое исследование высокого разрешения в сочетании с системой TIRADS и тонкоигольной аспирационной биопсией позволяет своевременно выявлять узлы с повышенным риском злокачественности и выбирать оптимальную тактику наблюдения или лечения. Узловая патология щитовидной железы имеет особое значение у женщин репродуктивного возраста, поскольку нарушения тиреоидной функции могут влиять на менструальный цикл, фертильность и течение беременности. Индивидуализированное клиническое наблюдение с учётом репродуктивных планов пациентки, функционального состояния щитовидной железы и ультразвуковых характеристик узлов является ключевым условием повышения эффективности лечения и профилактики осложнений.

Литература

1. Dong, X., Li, Y., Xie, J., Li, L., Wan, Z., Kang, Y., Luo, Y., Wang, J., Duan, Y., Ding, S., & Cheng, A. S. (2022). The prevalence of thyroid nodules and its factors among Chinese adult women: A cross-sectional study. Frontiers in endocrinology, 13, 967380. https://doi.org/10.3389/fendo.2022.967380
2. Gharib, H., & Papini, E. (2007). Thyroid nodules: clinical importance, assessment, and treatment. Endocrinology and metabolism clinics of North America, 36(3), 707–vi. https://doi.org/10.1016/j.ecl.2007.04.009
3. Alexander E. K., Doherty G. M., Barletta J. A. Management of thyroid nodules //The Lancet Diabetes & Endocrinology. – 2022. – Т. 10. – №. 7. – С. 540-548.
4. Giovanella, L., Campennì, A., Tuncel, M., & Petranović Ovčariček, P. (2024). Integrated Diagnostics of Thyroid Nodules. Cancers, 16(2), 311. https://doi.org/10.3390/cancers16020311
5. Schenke, S.A., Groener, D., Grunert, M., Stahl, A.R. (2023). Integrated Thyroid Imaging: Ultrasound and Scintigraphy. In: Giovanella, L. (eds) Integrated Diagnostics and Theranostics of Thyroid Diseases. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35213-3_4
6. Соловов Вячеслав Александрович, & Аблекова Ольга Николаевна (2023). МУЛЬТИПАРАМЕТРИЧЕСКОЕ УЛЬТРАЗВУКОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ УЗЛОВ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ РИСКА ЗЛОКАЧЕСТВЕННОСТИ

(ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ). Вестник медицинского института «Реавиз»: реабилитация, врач и здоровье, 13 (5), 51-55. doi: 10.20340/vmi-rvz.2023.5.CLIN.2
7. Jasim, S., Dean, D. S., & Gharib, H. (2023). Fine-needle aspiration of the thyroid gland. Endotext [Internet].
8. Mammen, J. S., & Cappola, A. R. (2021). Autoimmune thyroid disease in women. Jama, 325(23), 2392-2393.
9. Баранова А. В. и др. Патология щитовидной железы в анамнезе у женщин в период беременности //Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: сборник статей VIII Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, Екатеринбург, 19-20 апреля 2023 г. – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации, 2023.
10. Toro-Wills, M. F., Imitola-Madero, A., Alvarez-Londoño, A., Hernández-Blanquisett, A., & Martínez-Ávila, M. C. (2022). Thyroid cancer in women of reproductive age: Key issues for the clinical team. Women's Health, 18, 17455057221136392.
11. Lee, E. K., Park, Y. J., Jung, C. K., & Na, D. G. (2024). A narrative review of the 2023 Korean Thyroid Association Management guideline for patients with thyroid nodules. Endocrinology and Metabolism, 39(1), 61-72.
12. Durante, C., Hegedüs, L., Czarniecka, A., Paschke, R., Russ, G., Schmitt, F., ... & Papini, E. (2023). 2023 European Thyroid Association clinical practice guidelines for thyroid nodule management. European Thyroid Journal, 12(5).

ЖАС АНАЛАРДЫҢ БОСАНУДАН КЕЙІНГІ ДЕПРЕССИЯЛЫҚ БҰЗЫЛЫСТАРЫ

POSTPARTUM DEPRESSIVE DISORDERS IN YOUNG MOTHERS

Tolkynay KONYSBAY[1]
PhD Doctoral Student, Department of General and Applied Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-3022-0325.

Aruzhan ADILKHANKYZY[2]
Intern, Astana Medical University, Department of Pediatrics, Astana, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-2720-8843.

Mereke TAZHIBAY[3]
Intern, Astana Medical University, Department of Pediatrics, Astana, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-0014-6400.

Аннотация

Мақалада жас аналардағы босанудан кейінгі кезеңде кездесетін депрессиялық бұзылыстар ең кең таралған психоэмоционалдық жағымсыздықтардың бірі ретінде қарастырылады. Босанудан кейінгі депрессия әйелдің босанудан кейінгі психикалық денсаулығына әсер ететін физиологиялық, гормоналдық және психосоциалдық факторлар кешенімен байланысты екені көрсетілген. Аналық кезеңге бейімделуде эмоционалдық күйдің, әлеуметтік қолдаудың және отбасылық қатынастардың рөлі атап өтіледі. Зерттеудің мақсаты: жас аналардағы босанудан кейінгі депрессияның көрініс ерекшеліктері мен қауіп факторларын бағалау, сондай-ақ оның алдын алу тәсілдерін анықтау. Зерттеу әдісі: босанудан кейінгі кезеңдегі және менструалдық циклдің әртүрлі фазаларындағы гормоналдық өзгерістердің әйелдердің психоэмоционалдық жағдайына арналған ғылыми жарияланымдарға ақпараттық-талдамалық шолу. Әйелдің репродуктивтік жүйесінің құрылысы мен қызметіне, сондай-ақ эстроген мен прогестеронның рөліне қатысты деректер талданды. Жұмыста босанудан кейінгі депрессияның клиникалық көріністерінің ерекшеліктері туралы мәліметтер келтірілген: көңіл-күйдің төмендеуі, өмірге қызығушылықтың азаюы және энергияның төмендеуі, шаршағыштықтың көбеюі. Профилактиканың түрлері мен Эдинбург босанудан кейінгі депрессия шкаласының БКД-ны тиімді анықтаудың скринингтік құралы ретіндегі маңызы анықталды.

Кілт сөздер: босанудан кейінгі депрессия, жас аналар, психоэмоционалдық күй, профилактика.

Abstract

The article examines postpartum depressive disorders in young mothers as one of the most common psychoemotional disorders. Postpartum depression is associated with a complex interplay of physiological, hormonal, and psychosocial factors that affect a woman’s mental health after childbirth. The role of emotional state, social support, and family relationships in adaptation to the postpartum period is emphasized. Aim of the study: To assess the characteristics and risk factors of postpartum depression in young mothers and to identify effective prevention strategies. Methods: An informational and analytical review of scientific publications on the impact of hormonal changes during the postpartum period and various

phases of the menstrual cycle on women's psychoemotional state. Data concerning the structure and function of the female reproductive system, as well as the roles of estrogen and progesterone, were analyzed. The study presents the clinical manifestations of postpartum depression, including low mood, decreased interest in life, reduced energy, and increased fatigue. Different prevention strategies are discussed, and the importance of the Edinburgh Postnatal Depression Scale as an effective screening tool for identifying postpartum depression is highlighted.

Keywords: postpartum depression, young mothers, psychoemotional state, prevention

Кіріспе

Босанғаннан кейінгі депрессия (БКД) — жиі байқалмайтын және емделмейтін аффективтік бұзылыс, әлем бойынша шамамен 10–15% жүкті әйелдерді қамтитыны анықталған. Бұл — ана денсаулығына (физикалық және психикалық) ғана емес, сондай-ақ баланың физикалық, когнитивтік және эмоционалдық дамуына әсер ететін маңызды қоғамдық денсаулық сақтау мәселесі (Cafiero and Justich, 2024). Зерттеушілер атап өткендей, Аурулардың халықаралық классификациясының 11-ші қайта қаралуында БКД «Жүктілікке, босануға немесе босанғаннан кейінгі кезеңге байланысты психикалық немесе мінез-құлықтық бұзылыстар, психотикалық симптомдарсыз» тармағы бойынша сипатталады. DSM-5 (Психикалық бұзылыстардың диагностикалық және статистикалық нұсқаулығы, 5-басылым, 2013) бойынша ол жеке диагноз ретінде бөлінбейді, бірақ «Босанғаннан кейін басталуы бар ірі депрессивті бұзылыс» деген спецификатормен көрсетілген.

БКД әдетте босанғаннан кейінгі 4–6 апта ішінде дамиды, алайда оның белгілері алғашқы бір жылдың ішінде де пайда болуы мүмкін. Этиопатогенезі толық зерттелмеген. Зерттеулер бойынша ықтимал механизмдерге гормондық өзгерістер (босанудан кейінгі алғашқы 48 сағатта эстроген, прогестерон және кортизол деңгейінің күрт төмендеуі), цитокиндер, май қышқылдары, окситоцин және аргинин/вазопрессин деңгейлерінің өзгерістері, сондай-ақ серотонинергиялық жүйеге әсер ету жатады (Cafiero and Justich Zabala, 2024).

Босанғаннан кейінгі депрессияның клиникалық ағымына қарай бірнеше түрі ажыратылады:

1. Невротикалық түрі — үрейдің күшеюі, жағымсыз оқиғаларды күтумен байланысты алаңдаушылық, ашуланғыштық және дисфория.

2. Ауыр түрлері — үрейлену ұстамалары, соматикалық шағымдар, кешке қарай айқын шаршаңқылық.

3. Невротикалық компоненттері бар депрессия — соматизация, ұйқының бұзылуы, тәбеттің төмендеуі және эмоциялық тәжірибелерді жоққа шығару.

4. Бредтік элементтері бар меланхолия — психомоторлық тежелу, кінә сезімі, суицидтік ойлар, кейде босанғаннан кейінгі психозға дейін өршуі мүмкін.

5. Ұзаққа созылған депрессия — ең жиі кездесетін түрі; симптомдар баяу дамиды: әлсіздік, жылауықтық, ашуланғыштық, тез шаршау. Көбіне оларды босанудан кейінгі қалыпты бейімделу деп қабылдайды (Аветисян және авторлар, 2022).

Зерттеудің мақсаты мен әдісі

Зерттеудің мақсаты: жас аналардағы босанудан кейінгі депрессияның көрініс ерекшеліктері мен қауіп факторларын бағалау, сондай-ақ оның алдын алу тәсілдерін

анықтау. Зерттеу әдісі: босанудан кейінгі кезеңдегі және менструалдық циклдің әртүрлі фазаларындағы гормоналдық өзгерістердің әйелдердің психоэмоционалдық жағдайына арналған ғылыми жарияланымдарға ақпараттық-талдамалық шолу.

Әйелдің жүктілігі мен репродуктивтік жүйесі

Жүкті әйелдің психологиялық жай-күйі әр триместрде өзгеріп отырады:

I триместр: жүктілікті қабылдау кезеңі, сенімсіздік, қуаныш, шаттық, бақыт сияқты оң эмоциялар мен мазасыздық, жылаңқылық, ашуланғыштық, болашаққа деген қорқыныш сияқты теріс эмоциялардың алмасуы.

II триместр: салыстырмалы тұрақтылық және тыныштық кезеңі: әйел денесіндегі өзгерістерге үйренеді, ұйқы қалыпқа келеді, ұрықтың алғашқы қимылдары сезіледі. Дегенмен, босану алдындағы қорқыныш пен баланың денсаулығына алаңдау сақталады. Жалпы жақсы күй қалыптасады, түсік түсіру қорқынышы азаяды.

III триместр: ең қиын кезең; денедегі жайсыздық, эмоциялық тұрақсыздық, мазасыздық, астения, босануға және баланың өміріне қатысты қорқыныш күшейеді. Бұл белгілер уақытша және қалыпты, алайда тұрақты әрі айқын болған жағдайда психикалық денсаулық бұзылыстарын жоққа шығару үшін диагностика қажет (Алиева және авторлар, 2023).

Әйелдер менструация кезінде жиі психологиялық күйзеліс, өзін-өзі бағалаудың төмендеуі, әлеуметтік белсенділіктің азаюы, психоактивті заттарды қолдану және өзіне зиян келтіру сияқты өзгерістерді бастан кешіреді, бұл олардың сезінетін физикалық жайсыздықтарымен байланысты. Сонымен қатар, ғылыми шолулар лютеиндік фазада және ерте фолликулалық фазада (менструация кезінде) психикалық денсаулық жағдайларының асқынуын жиі анықтайды. Эстрогендердің көңіл-күйге жағымды әсері овуляция маңында байқалады, ол кезде олардың деңгейі жоғары болады. Әйелдер овуляция алдында өздерін тартымдырақ сезінетінін хабарлаған: 872 әйел (оның 580-і табиғи циклмен) қатысқан, 70 күн қатарынан жүргізілген күнделік зерттеуі табиғи циклдегі әйелдерде овуляция кезеңінде өз тартымдылығын және сексуалдық қалаулылығын жоғары бағалаудың артқанын көрсетті (Wieczorek et al., 2023).

Жүктілік кезінде ең маңызды және жақсы зерттелген екі гормон — эстроген (эстриол) және прогестерон. Бұл гормондардың деңгейі жүктілік бойы үнемі жоғарылап отырады, ұрықтың өсуі мен дамуын қолдайды, жатырдың шырышты қабатын сақтап, кеңейтеді, сондай-ақ жүкті әйелдің көңіл-күйін, ұйқысын және жалпы метаболикалық қызметтерін реттеп, ұрықтың сау дамуына жағдай жасайды. Алайда босанғаннан кейін эстроген мен прогестерон деңгейлері күрт төмендейді. Мұндай кенет және айтарлықтай төмендеу физиологиялық тұрғыдан өте маңызды, себебі баланың дүниеге келгеннен кейін жүктілік гормондарының жоғары деңгейі ананың өміріне сәйкес келмейді. Осы тез және міндетті түрде болатын төмендеу әртүрлі субъективті және объективті белгілерге — көңіл-күйдің ауытқуына, мазасыздыққа, ашуланғыштыққа, ыстық басуға, қынаптың кебуіне, ұйқының бұзылуына немесе оның тапшылығына, либидоның төмендеуіне, сүт безіндегі ауырсынуға (оның ішінде емізудегі қиындықтар), сондай-ақ қатты шаршауға және сананың тұмандануына — себеп болуы мүмкін. Гормондардың жылдам әрі радикалды өзгеруі организм осы өзгерістерге бейімделуге тырысатындықтан, босанғаннан кейінгі депрессияның дамуына да ықпал етуі мүмкін (Schwartz and Ketner, 2025).

Босанғаннан кейінгі депрессияның қауіп факторлары мен клиникалық көріністері

Босанғаннан кейінгі депрессия үшін ең тән белгі — депрессивті эпизодтың өздігінен босанғаннан кейінгі 2-ден 6-айға дейінгі кезеңде дамуы. Белгілі болғандай, МКБ-10 бойынша депрессивті эпизод критерийлері негізгі және қосымша симптомдарға бөлінеді. Классикалық депрессиялық триада үш негізгі симптомокомплексті қамтиды. Бірінші симптомдар тобына — бұрынғы қалыпты күйімен салыстырғанда көңіл-күйдің төмендеуі жатады. Бұл жағдай күн сайын, күннің көп бөлігінде байқалып, кемінде 2 апта бойы, жағдайға қарамастан сақталады. Мұндай науқастарға тән белгілер: мұң, құлазулық, қайғы, баяу әрі қысқа сөйлеу. Екінші белгілер тобы — әдетте жағымды эмоциялармен байланысты іс-әрекеттерден айқын қызығушылықтың немесе рақат сезімінің жоғалуы, өмірге деген қызығушылықтың төмендеуі, қуаныш сезімінің болмауы, құштарлықтың бәсеңдеуі. Үшінші критерийлер тобы — энергияның азаюы және шаршағыштықтың жоғарылауы, баяулық, қимылсыздыққа дейін жететін қозғалысқа құлықсыздық (Аргунова, 2010).

Муштенко Н. С. және мамандар постнаталдық бұзылыстың дамуын қоздырушы факторларды шартты түрде төрт топқа бөледі:

1. Аффективтік бұзылыстарға тұқым қуалайтын бейімділік — анамнездегі депрессияға бейімділік туралы мәліметтер.

2. Физикалық және физиологиялық себептер — жүктілік кезінде, босанғаннан кейінгі және босанудан кейінгі кезеңде әйел ағзасында болатын өзгерістер.

3. Әлеуметтік факторлар — отбасылық қатынастар ерекшеліктері мен әлеуметтік орта, соның ішінде қолдау деңгейі.

4. Психологиялық факторлар — әйелдің тұлғалық ерекшеліктері, өзін әйел және ана ретінде қабылдауы, өзін-өзі бағалауы және аналыққа эмоционалдық дайындығы.

Коротаева Ж. Е. және Кирьянова Л. В. жүргізген зерттеуге 80 жасөспірім қыз қатысты, олар 3 топқа бөлінді: 15–17 жас аралығындағы 20 жүкті жасөспірім қыз; 15–18 жас аралығындағы, сұхбат жүргізілген кезде бір жасқа дейінгі баласы бар 20 босанған қыз; 40 жасөспірім қыз – құрдастар тобы (контрольдік топ); сонымен қатар 30 акушер-гинеколог және педиатр дәрігер қатысты. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасөспірім қыздардың жүктілік кезеңіндегі мазасыздық деңгейі босанғаннан кейінгі қыздардың мазасыздық деңгейінен статистикалық маңызды жоғары болды ($p \leq 0,05$). Босанғаннан кейін мазасыздық-психикалық бұзылыстар кейде терапия жүргізілмей-ақ жартылай өтеледі, бұл патологияның реактивті және гормонға тәуелді сипатын көрсетеді.

Босанғаннан кейінгі депрессияның негізгі қауіп факторларына серіктес, отбасы және достар тарапынан қолдаудың болмауы; білім деңгейінің төмендігі; көп балалы жалғызбасты аналардың жағдайы; ерте жүктілік; стресс және отбасылық табыстың аздығы жатады. Қосымша факторларға — жоспарланбаған жүктілік, алғашқы босану, мерзімінен бұрын босану, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстар, сондай-ақ отбасы мүшесінің немесе бұрынғы баланың өлімі кіреді, бұл депрессия даму қаупін арттырады (Salum e Morais et al., 2015).

Медициналық қызметкерлердің аталған факторларды ерте анықтауы перинаталдық кезеңдегі депрессивті бұзылыстардың алдын алу және олардың салдарын азайтуда маңызды рөл атқарады. Алайда тәжірибеде бұл уақыттың шектеулігіне, жүктілік пен босанудан кейінгі психикалық бұзылыстарға қатысты стигматизацияға және мамандардың даярлығының жеткіліксіздігіне байланысты қиындықтар туғызады.

Жүктілік пен босанудан кейінгі кезеңдегі депрессияның анаға, балаға, отбасына және қоғамға әсерін азайту үшін бұл мәселені қоғамдық денсаулық сақтау тұрғысынан қарастыру қажет (Oliveira et al., 2022).

1987 жылы Кокс және оның әріптестері Эдинбург босанғаннан кейінгі депрессия шкаласын (EPDS) әзірледі — жүктілік кезінде және босанғаннан кейінгі кезеңде әйелдердегі депрессивті симптомдарды анықтауға арналған қысқа скринингтік сауалнама. Тест 10 сұрақтан тұрады, соңғы 7 күн ішіндегі депрессия белгілерін бағалайды; әр тармақ 0-ден 3-ке дейін бағаланады, ал жалпы балл 0-ден 30-ға дейін өзгереді. Тестті толтыруға шамамен 5 минут қажет және ол клиникалық тәжірибеде кеңінен қолданылады (Cox et al., 1987).

Park және Kim Эдинбург шкаласының (EPDS) жүктілер мен босанған әйелдердегі депрессияны анықтау үшін қолданылатын басқа скринингтік құралдармен салыстырғандағы прогностикалық валидтілігін жүйелі шолу және метаанализ арқылы зерттеді. Іздеу нәтижесінде 823 мақала табылып, олардың 17-сі іріктеу критерийлеріне сәйкес келді. Жүкті әйелдерде EPDS-тің біріктірілген сезімталдығы мен ерекшелігі тиісінше 0,81 және 0,87 болды, ал босанған әйелдерде — 0,79 және 0,92. Басқа құралдармен салыстырғанда EPDS жоғары немесе салыстырмалы көрсеткіштер көрсетті.

Босанғаннан кейінгі депрессияның алдын алу

Босанғаннан кейінгі депрессияның профилактикасы алғашқы және екінші реттік болып бөлінеді. Алғашқы профилактикаға жүкті әйел мен босанған әйелдегі ықтимал қауіп факторларын анықтау кіреді. Акушер-гинеколог әйелдің өмір анамнезін, тұқымқуалаушылығын және әлеуметтік жағдайын зерттеуі, босануға психопрофилактикалық дайындық жүргізуі, дұрыс тамақтану мен күн-түн тәртібін, дене жаттығуларын ұсынуы қажет.

Екінші реттік профилактика жалпы практика дәрігерімен жүзеге асырылады және анамнезінде депрессиясы бар әйелдерге қатысты: әйелдің өзін-өзі бағалауын бақылау, отбасына тұрмыстық міндеттерді қайта бөлу жөнінде кеңес беру, жақындарына әйелге көбірек көңіл бөліп, қолдау көрсету қажеттігін түсіндіру, алаңдататын белгілер пайда болған кезде психиатрға немесе отбасылық дәрігерге жүгінуді ұсыну (Аргунова, 2010).

Кәмелетке толмаған жүкті қыздарда осы кезеңде жиі және ауыр мазасыздық-депрессиялық бұзылыстар дамитынын атап өтеді, сондықтан олар міндетті психиатрлық тексеруді қажет етеді. Бұл санаттағы пациенттер жүктілік бойы арнайы психологиялық және психотерапиялық қолдауға мұқтаж. Ауыр аффективтік бұзылыстар кезінде толық немесе күндізгі стационар режимінде психиатриялық ауруханаңың балалар бөлімшесіне жатқызу орынды. Кәмелетке толмаған жүкті қыздың отбасы ерекшеліктерін ескере отырып, қауіп тобына уақтылы скрининг жүргізу маңызды. Босанғаннан кейін аффективтік бұзылыстардың алдын алу және анықтау үшін психологиялық скрининг қажет. Профилактика тәсілі ретінде жасөспірім қыздарда аналыққа психологиялық дайындық қалыптастыруға бағытталған рационалды психотерапияны қолдану тиімді (Коротаева мен Кирьянова, 2016).

Практикалық ұсыныстар:

1. Босанғаннан кейінгі депрессияның кең таралғанын ескере отырып, перзентханалар мен әйелдер консультацияларындағы дәрігерлер мен орта медициналық қызметкерлер

босанған әйелдердегі аффективтік бұзылыстардың даму қаупіне ерекше назар аударуы тиіс.

2. Акушерлік бейіндегі дәрігерлер мен орта буын медицина қызметкерлерінің білім беру бағдарламасына босанғаннан кейінгі депрессияның клиникалық ерекшеліктері, таралуы және қауіп факторлары туралы ақпаратты енгізу орынды.

3. Клиникалық акушерлік тәжірибеде босанғаннан кейінгі кезеңдегі барлық әйелдерге Эдинбург босанғаннан кейінгі депрессия шкаласын скрининг құралы ретінде қолдану ұсынылады. 10 балл және одан жоғары нәтиже психикалық жағдайды кәсіби бағалауды талап етеді.

4. Босанғаннан кейінгі депрессия даму қаупін бағалағанда, жүктілік кезінде психожарақаттаушы жағдайларды бастан өткерген, жүктілікке дейін және/немесе жүктілік кезінде көңіл-күйдің төмендеуі немесе мазасыздық эпизодтары болған, ағымдағы жүктілік қалаусыз болған, емшекпен емізуден бас тартқан немесе емізбейтін, сондай-ақ жүктілік пен босанудың патологиясы бар әйелдерге ерекше назар аудару қажет (Аветисян және әріптестер, 2022).

Қорытынды

Босанғаннан кейінгі депрессия — босанғаннан кейінгі алғашқы апталарда дамитын және бір жылға дейін сақталуы мүмкін күрделі психикалық бұзылыс. Негізгі қауіп факторларына гормондық өзгерістер, әлеуметтік қолдаудың болмауы, күйзеліске толы оқиғалар, психикалық және соматикалық аурулар жатады. БКД-ны тиімді анықтау медициналық персоналдың әйелдің жағдайын мұқият бақылауы және скринингтік құралдарды қолдану арқылы мүмкін болады, олардың ішінде Эдинбург шкаласы маңызды орын алады. Алғашқы және екінші реттік профилактика — психопрофилактикалық дайындық, өмір салтын түзету және отбасын үдерісқа белсенді тарту — аурушаңдықты азайтуда шешуші рөл атқарады. Ерекше назарды осал топтарға — жасөспірімдерге, созылмалы психикалық бұзылыстары бар әйелдерге және отбасында стресс жағдайлары бар әйелдерге аудару қажет. Босанғаннан кейінгі депрессияны ерте анықтау, алдын алу және емдеуде кешенді көзқарас ананың психикалық денсаулығын сақтауға, отбасының өмір сапасын жақсартуға және баланың үйлесімді эмоционалдық ортада дамуына мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Cafiero, P. J., & Justich Zabala, P. (2024). Postpartum depression: Impact on pregnant women and the postnatal physical, emotional, and cognitive development of their children. An ecological perspective. Depresión puerperal: impacto en la madre gestante y en el desarrollo físico, emocional y cognitivo posnatal de sus hijas/os. Una mirada ecológica. Archivos argentinos de pediatria, 122(3), e202310217. https://doi.org/10.5546/aap.2023-10217.eng
2. Cox J L, Holden J M, Sagovsky R. Detection of postnatal depression. Development of the 10-item Edinburgh Postnatal Depression Scale. Br J Psychiatry. 1987;150(06):782–786. doi: 10.1192/bjp.150.6.782. [DOI] [PubMed] [Google Scholar]
3. Oliveira, T. A., Luzetti, G. G. C. M., Rosalém, M. M. A., & Mariani Neto, C. (2022). Screening of Perinatal Depression Using the Edinburgh Postpartum Depression Scale. Rastreamento da depressão perinatal através da escala de depressão pós-parto de Edinburgh. Revista brasileira de ginecologia e obstetricia : revista da Federacao Brasileira das Sociedades de Ginecologia e Obstetricia, 44(5), 452–457. https://doi.org/10.1055/s-0042-1743095
4. Park, S. H., & Kim, J. I. (2023). Predictive validity of the Edinburgh postnatal depression scale and other tools for screening depression in pregnant and postpartum women: a

systematic review and meta-analysis. Archives of Gynecology and Obstetrics, 307(5), 1331-1345.
5. Wieczorek, K., Targonskaya, A., & Maslowski, K. (2023). Reproductive Hormones and Female Mental Wellbeing. Women, 3(3), 432-444. https://doi.org/10.3390/women3030033
6. Schwartz, E., & Ketner Villa, J. (2025). Navigating the Postpartum Period: Hormonal Changes and Essential Care for Women. IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.1008428
7. Salum e Morais M L, Fonseca L A, David V F, Viegas L M. Fatores psicossociais e sócio-demográficos associados à depressão pós-parto: um estudo em hospitais público e privado da cidade de São Paulo, Brasil. Estud Psicol (Natal) 2015;20(01):40–49. doi: 10.5935/1678-4669.20150006. [DOI] [Google Scholar]
8. Алиева А. Д., Тарасова А. Ю., Палиева Н. В., & Петров Ю. А. (2023). ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ГОТОВНОСТИ ЖЕНЩИНЫ К РОДАМ. Главный врач Юга России, (2 (88)), 38-43.
9. Аргунова И.А. (2010). Послеродовая депрессия. На стыке общей врачебной практики, акушерства и психиатрии. Российский семейный врач, 14 (1), 4-11.
10. Аветисян, Р. Р., Джамалдаева, А. И., Оздомирова, Ш. Х., Денисултанова, М. Т., & Габитаева, Т. Н. (2022). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОСЛЕРОДОВОЙ ДЕПРЕССИИ. ББК 72 Ф 97 Ф 97.
11. Коротаева Жанна Евгеньевна, & Кирьянова Любовь Валерьевна (2016). Тревожно-депрессивные расстройства у девушек - подростков в период беременности и после родов. Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии, (3 (60)), 100-105.

АСҚЫНҒАН ЖҮКТІЛІК: ПРЕЭКЛАМПСИЯ ҚАЗІРГІ КӨЗҚАРАСТАР МЕН АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

COMPLICATED PREGNANCY: PREECLAMPSIA – CURRENT PERSPECTIVES AND PREVENTIVE MEASURES

Raushan UMIROVA[1]
Master's Degree, Assistant Professor, Department of Obstetrics and Gynecology with a Course of Clinical Genetics, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0001-7380-9009.

Aibol ZHENIS[2]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Obstetrics and Gynecology, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-7433-7435,

Aknur YELEUSSIZOVA[3]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Obstetrics and Gynecology, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0009-3139-048X.

Assel PARMANOVA[4]
Resident, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Obstetrics and Gynecology, Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0007-0107-1264

Аннотация

Преэклампсия (ПЭ) — жүктіліктің ең ауыр асқынуларының бірі болып табылады, ол 20 аптадан кейін артериялық гипертензияның, протеинурияның және әртүрлі ағзалар қызметінің бұзылыстарының дамуымен сипатталады. Бұл жағдай әлем бойынша аналық және перинаталдық сырқаттанушылық пен өлім-жітімнің жетекші себептерінің бірі болып қала береді. Көпжылдық зерттеулерге қарамастан, преэклампсияның патогенезі толық зерттелмеген. Аурудың дамуында трофобласт инвазиясының және плацентарлық перфузияның бұзылыстарымен байланысты эндотелиалдық дисфункцияның маңызды рөл атқаратыны белгілі. Бұл жүйелі тамырлық қабынуға және оксидативтік стрессінің күшеюіне алып келеді. Зерттеудің мақсаты: Преэклампсияның патогенезі туралы қазіргі заманғы көзқарастарды бағалау, ерте болжамдау мүмкіндіктерін және қолданыстағы профилактикалық әдістерді талдау, сондай-ақ бұл әдістердің аталмыш асқынуды дамыту қаупі жоғары әйелдерде тиімділігін анықтау. Ангиогендік факторлардың, ерте диагностиканың биомаркерлерінің, генетикалық және иммунологиялық аспектілердің, сондай-ақ сыртқы орта факторларының рөлі қарастырылды. Профилактикалық шара ретінде ацетилсалицил қышқылының төмен дозалары мен кальций қолдануына ерекше назар аударылды. Әдеби мәліметтерді талдау қауіп факторларын дер кезінде анықтау және жеке бағытталған профилактикалық стратегияларды енгізу преэклампсияның жиілігі мен ауырлығын айтарлықтай төмендетуге, ана мен ұрық үшін жүктілік нәтижелерін жақсартуға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Зерттеу барысында преэклампсияның патогенезіне, болжамына және профилактикасына арналған заманауи ғылыми жарияланымдарды, клиникалық ұсынымдарды және метаанализдерді қамтитын ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды.

Кілт сөздер: преэклампсия, патогенез, профилактика, қауіп факторлары, эндотелиалдық дисфункция.

Abstract

Preeclampsia (PE) is one of the most severe complications of pregnancy, characterized by the development of arterial hypertension, proteinuria, and dysfunction of various organs after 20 weeks of gestation. This condition remains one of the leading causes of maternal and perinatal morbidity and mortality worldwide. Despite many years of research, the pathogenesis of preeclampsia has not been fully elucidated. It is known that endothelial dysfunction, associated with impaired trophoblast invasion and placental perfusion, plays a key role in the development of the disease. This leads to systemic vascular inflammation and increased oxidative stress. The aim of this study is to assess current perspectives on the pathogenesis of preeclampsia, analyze possibilities for early prediction and existing preventive strategies, and determine their effectiveness in women at high risk of developing this complication. The roles of angiogenic factors, biomarkers for early diagnosis, genetic and immunological aspects, as well as environmental factors, were considered. Particular attention was given to the use of low-dose acetylsalicylic acid and calcium as preventive measures. A literature review demonstrates that timely identification of risk factors and implementation of individualized preventive strategies can significantly reduce the incidence and severity of preeclampsia, thereby improving pregnancy outcomes for both the mother and the fetus. The study employed an information-analytical approach, encompassing contemporary scientific publications, clinical guidelines, and meta-analyses on the pathogenesis, prediction, and prevention of preeclampsia.

Keywords: preeclampsia, pathogenesis, prevention, risk factors, endothelial dysfunction.

Кіріспе

Преэклампсия (ПЭ) қазіргі акушерлік тәжірибедегі негізгі мәселелердің бірі болып қала береді. Жүктілік кезіндегі ауыр гипертензивті бұзылыстар репродуктивті жастағы әйелдердің өмір сүру сапасына жағымсыз әсер етеді. Сонымен қатар, ерте жастағы балаларда физикалық және психосоматикалық дамудың бұзылыстарының жиі кездесуі бұл мәселені тек медициналық емес, әлеуметтік тұрғыдан да маңызды етеді.

Преэклампсияның даму қауіп факторларына экстрагениталды патологияның (эндокриндік бұзылыстар, жүрек-қантамыр жүйесі мен бүйрек аурулары), жыныс мүшелерінің қабыну ауруларының, сондай-ақ асқынған акушерлік анамнездің болуы жатады. Бұл жүктілікке дайындық кезеңінде және гестацияның ерте мерзімдерінде профилактикалық шараларды жүргізудің қажеттілігін айқындайды (Частова, 2013).

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Медициналық қызметтердің сапасы жөніндегі Бірлескен комиссиясының мәліметтеріне сәйкес (2023 жылғы 17 наурыздағы №180 Протокол), жүктілік кезінде артериялық қысымның жоғарылау дәрежесі мынадай түрде жіктеледі:

— жеңіл гипертензия — АҚ 140–159/90–109 мм сын. бағ., кемінде 4 сағат интервалмен екі рет тіркелген;

— ауыр гипертензия — систолалық АҚ ≥160 мм сын. бағ. және/немесе диастолалық АҚ ≥110 мм сын. бағ., бір қолда 15 минут аралықпен екі рет өлшенген (дәлелділік деңгейі B);

— тұрақты гипертензия — жүктіліктің ≥20 аптасында АҚ-ды бақылау үшін үш антигипертензивті препаратты қолдану қажеттілігімен сипатталады (дәлелділік деңгейі С).

Зерттеудің мақсаты мен әдісі

Преэклампсияның патогенезі туралы қазіргі заманғы көзқарастарды бағалау, ерте болжамдау мүмкіндіктерін және қолданыстағы профилактикалық әдістерді талдау, сондай-ақ бұл әдістердің аталмыш асқынуды дамыту қаупі жоғары әйелдерде тиімділігін анықтау. Зерттеу барысында преэклампсияның патогенезіне, болжамына және профилактикасына арналған заманауи ғылыми жарияланымдарды, клиникалық ұсынымдарды және метаанализдерді қамтитын ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды.

Преэклампсия және оның асқынулары

Kai-Jung Chang et al., жүргізген зерттеуде преэклампсияны даму механизмдері мен клиникалық көріністері әртүрлі болатын, бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленетін аурулар спектрі ретінде қарастыру қажет екені атап өтіледі. Жүктіліктің 20-аптасынан кейін бұрын нормотензивті болған жүкті әйелде алғаш рет артериялық гипертензияның пайда болуы гестациялық гипертензия немесе жүктілікпен индуцирленген гипертензия ретінде анықталады. Егер гестациялық гипертензиямен қатар пациентте протеинурия, тромбоцитопения, бүйрек немесе бауыр функциясының бұзылуы, церебралды симптомдар, көрудің бұзылыстары немесе өкпенің ісінуі байқалса, мұндай жағдай преэклампсияның диагностикалық критерийлеріне сәйкес келеді.

Ауырлық дәрежесі бойынша преэклампсияны жеңіл және ауыр түрлерге бөледі. Ауыр преэклампсия келесі клиникалық белгілерімен сипатталады:

– артериялық қысымның 160/100 мм сын.бағ. жоғары болуы,

– бас ауруы,

– көрудің бұзылыстары,

– эпигастрий аймағындағы ауырсыну,

– олигурия,

– сарысулық креатинин деңгейінің жоғарылауы,

– тромбоцитопения (<100 000/мкл),

– бауыр ферменттерінің жоғарылауы,

– ұрықтың өсуінің тежелуі,

– өкпенің ісінуі,

– аурудың ерте басталуы,

– құрысу ұстамаларының болуы (эклампсия).

Жүктілік кезіндегі гипертензияны зерттеу жөніндегі Халықаралық қоғамның (ISSHP) анықтамасына сәйкес, преэклампсия — бұл жүктіліктің 20-аптасынан кейін дамыған гипертония, оған протеинурия және/немесе анада пайда болатын асқынулардың (жедел бүйрек жеткіліксіздігі, бауыр мәселелері, неврологиялық бұзылыстар, тромбоцитопения немесе гемолиз) қатар жүруі, сондай-ақ ұрықтың өсуінің тежелуімен сипатталатын жағдай.

2021 жылғы мақалада Бабажанова Ш.Д. және авторлар 2013–2017 жж. аралығында преэклампсиядан болған 149 жағдай бойынша ана өліміне ретроспективті когорттық зерттеу жүргізді. Зерттеуде босану тарихтары, медициналық карталар, медицина қызметкерлері мен туыстарынан алынған сауалнамалар талданды. Преэклампсия ана өлімінің 24,1% құрағаны анықталды. Негізгі асқынулардың ішінде бауыр жеткіліксіздігі (ОЖГБ/HELLP) – 30,2%, церебралды асқынулар – 28,6%, өкпенің ісінуі – 22,2%, жедел бүйрек жеткіліксіздігі – 22,1% тіркелді. Әйелдердің көпшілігі ауыр, критикалық жағдайда ауруханаға түскен; 57,7%-ында мерзімінен бұрын босану, 78,5%-ында кесарь тілігі жасалған, ал кесарь тілігі кезінде ана өлімі қаупі қынаптық босануға қарағанда 30 есе жоғары болған. Жағымсыз болжамға кеш госпитализация, антенатальды көмектің жеткіліксіздігі, дұрыс ұйымдастырылмаған маршрутизация, жағдайды бағалаудағы қателіктер, мониторингтің жеткіліксіздігі және мультидисциплинарлық командалық жұмыстың әлсіздігі әсер еткені анықталды. Авторлар отбасылардың преэклампсия белгілері туралы жеткіліксіз хабардарлығы, АҚ-ды дер кезінде түсірмеу, босандырудың кеш жүргізілуі және командалық жұмыстың әлсіздігі ана өлімі қауіпін арттыратынын қорытындылайды (Бабажанова және авторлар, 2021).

Преэклампсияның патогенезі және биомаркерлер

ПЭ патогенезі дәстүрлі түрде екі кезеңге бөлінеді: плацентальық ишемияның пайда болуы және ана организмінде дамитын «аналық синдром». Плацентаның ишемиясының негізгі себебі — спиральды артериялардың ремоделдеуінің бұзылуы. Алайда бұл ақау тек преэклампсияға ғана емес, ұрықтың жатырішілік дамуының тежелуі, мерзімінен бұрын босану, қағанақ қабының мерзімінен бұрын жарылуы, жүктіліктің кеш өздігінен үзілуі және қалыпты орналасқан плацентаның мерзімінен бұрын бөлінуі сияқты басқа да акушерлік асқынуларға тән.

Плацентальық ишемия хорионды бүрлі ағаштың дамуының және/немесе қызметінің жеткіліксіздігі нәтижесінде, спиральды артериялардың сәтті трансформациясынан кейін де қалыптасуы мүмкін. Плацентальық ишемияның әсерінен ана организмінде бұзылыстар дамиды, олар «аналық синдром» деп аталады. ПЭ симптомдары жүйелі қантамыр зақымдануы, эндотелий дисфункциясы, оксидативті стресс және қабыну процестерімен байланысты (Шамаракова және авторлар, 2024).

Спиральды артериялардың ремоделдеуінің бұзылуы миометрийдің плацентарлық перфузиясының жеткіліксіздігіне, плацентадан қабыну факторларының бөлінуіне және жүйелі эндотелий дисфункциясының басталуына әкеледі (Сюндюкова, 2021).

ПЭ патогенезінің бір гипотезасы — жүктіліктің ерте кезеңдерінде цитотрофобласттың жатырдың спиральды артерияларына қалыпты инвазиясының бұзылуы. Мұндай бұзылыс плацентаның қанмен қамтамасыз етілуінің жеткіліксіздігіне алып келеді, бұл өз кезегінде антиангиогендік факторлар, қабыну цитокиндері, экзосомалар және ұрықтың жасушадан тыс ДНҚ-сы сияқты заттардың өндірілуін арттырады. Бұл заттар ана эндотелий жасушаларына уытты әсер етіп, жүйелі қабыну реакциясын және артериялық қысымның жоғарылауын тудырады. Патогенезде маңызды рөл атқаратын тағы бір фактор — оксидативті стресс, ол қан тамырларының функциясын бұза отырып, гипертензияның дамуын күшейтеді. Сонымен қатар, иммундық жауаптағы өзгерістер қан тамырлары қабырғаларының одан әрі зақымдануына ықпал етеді. Патогенезге қатысатын маңызды молекулалар қатарында иммундық жауапты және ангиогенезді реттейтін гормондар бар (Яковлева, 2024).

Эндотелий — қан тамырларының ішкі қабаты, ол гемостазды, фибринолизді, тамыр тонусын реттеуді, қабыну процесіне қатысуды және тамырдың өткізгіштігін бақылауды

қамтитын маңызды функцияларды орындайды. Эндотелий дисфункциясы — барьерлік функцияның және вазодилатацияның бұзылуы — преэклампсия кезінде кең таралған және аурудың түрлі сатыларында байқалады. Эндотелий тұтастығының бұзылуы және оған байланысты гемодинамикалық өзгерістер, әсіресе вазопрессиннің қатысуымен, плацентацияның ерте бұзылыстарына дейін пайда болуы мүмкін. Кейінгі (late-onset) преэклампсияда эндотелий зақымдануы ананың трофобласттан келетін стресс-сигналдарға бейімделу қабілетін шектейді. Преэклампсия кезінде әйелдердің плазмасы эндотелийге тәуелді тамыр релаксациясын төмендетеді, бірақ тегіс бұлшықет жасушаларының функциясы сақталады. Преэклампсияны өткерген әйелдерде қан тамырларының ағымға тәуелді дилатациясының төмендеуі де анықталған. Осылайша, тамырлардың тарылуы мен кеңеюі арасындағы дисбаланс, сондай-ақ сұйықтық гомеостазын бұзатын гемодинамикалық өзгерістер — преэклампсияның негізгі белгілерінің бірі (Opichka et al., 2021).

Иммундық жүйенің жағдайы гестация процесінде ерекше мәнге ие. Имплантацияға дейінгі кезеңде жергілікті иммунитет негізгі рөл атқарады. Жатырлық табиғи киллер жасушалары (мNK), макрофагтар, дендритті жасушалар және Т-лимфоциттер, менструалдық циклдің секреторлық фазасында жиналып, жүктілік басталғанда күрт көбейеді. Бұл жасушалар спиральды артериялардың қайта құрылуы барысында трофобласт жасушаларының миграциясы мен инвазиясын реттейді.

Жатырдағы иммундық жасушалардың дисбалансы плацентаның жеткіліксіз васкуляризациясына әкеліп, жүктіліктің асқынуларына — оның ішінде жүктіліктің сақталмауына және преэклампсияға — себеп болуы мүмкін (Шамаракова және авторлар, 2024).

Ондаған жылдар бойы плацента аналық глюкозаны ұрыққа жеткізетін жалғыз орган болып саналып келді. Плацентадағы глюкоза метаболизмі үш негізгі ақуыз тасымалдаушылар тобы арқылы жүзеге асады, олар жақсы зерттелген: глюкоза тасымалдаушылары (GLUT), натрий–глюкоза котасымалдаушылары (SGLT) және SWEET тасымалдаушылары (SLC50). SGLT мен SLC50 адам плацентасында экспрессияланбайтынын ескере отырып, плацентада кеңінен таралған және трансплацентарлық глюкоза тасымалының басым компоненті ретінде танылған GLUT тасымалдаушылары қарқынды түрде зерттелуде. GLUT плацентаның дамуы мен ұрықтың қоректік заттарды сіңіруі үшін шешуші маңызға ие. Қазіргі уақытта адам плацентасында жеті GLUT анықталған: GLUT1, GLUT3, GLUT4, GLUT8, GLUT9, GLUT10 және GLUT12. GLUT1, GLUT3, GLUT4 және GLUT12 жүктілік барысында кеңістіктік-уақыттық экспрессия үлгілерін көрсетеді. Олардың ішінде GLUT1, GLUT3 және GLUT4 плацентадағы негізгі тасымалдаушылар болып табылады және сондықтан фето-материналдық интерфейсте глюкозаның тасымалдануы мен метаболизмінде маңызды рөл атқарады деп есептеледі (Hu et al., 2022).

Orabona et al., өз мақаласында натрий–глюкоза котранспортёры 2 (SGLT2) ингибиторлары тип 2 қант диабеті, төмендеген шығару фракциясы бар жүрек жеткіліксіздігі (HFrEF), сақталған шығару фракциясы бар жүрек жеткіліксіздігі (HFpEF) және созылмалы бүйрек ауруы кезінде кардио–реналды–метаболикалық континуумға әсер етуге бағытталған дәлелдік базасы бар алғашқы терапияға айналғанын атап көрсетеді. Негізгі рандомизацияланған клиникалық зерттеулер бұл препараттар класының жүрек–қантамырлық өлім-жітімділікті және госпитализация жиілігін төмендету, сондай-ақ бүйрек нәтижелерін жақсарту тұрғысындағы пайдалы әсерлерін көрсетті. Преэклампсия (ПЭ) мен жүрек–қантамырлық аурулар үшін ортақ патогенетикалық жолдардың бірі — эндотелий функциясына, қабынуға және фиброзға әсері, бұл аурудың қаупін төмендету немесе прогрессін баяулатуға арналған ықтимал

терапевтік нысандарды көрсетуі мүмкін. Қайталасатын механизмдерді ескере отырып, олардың жұмысында SGLT2 ингибиторларының анамнезінде преэклампесиясы бар әйелдерде жүрек–қантамырлық салдардың ұзақ мерзімді алдын алу немесе азайтудағы ықтимал рөлі қарастырылады.

Соңғы 20 жылда скринингтік тесттердің саны артты және жоғары тәуекел тобындағы әйелдерде преэклампсияның пайда болуын болжау қабілеті жақсарды. Ангиогендік биомаркерлер преэклампесияны имитациялай алатын және белгілері қабаттасатын жағдайларды жоққа шығаруға мүмкіндік береді. Соңғы кезде диагностикада скринингтік биомаркерлер енгізілді. Солардың бірі – sFlt-1/PlGF қатынасы, ол преэклампесияны болжау және емдеуде үміт күттіретін үлес болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, sFlt-1/PlGF қатынасын пайдалану әрбір биомаркертті жеке қолдануға қарағанда диагностикалық мәні жоғары (Tomkiewicz and Darmochwał-Kolarz, 2024).

Soundararajan et al, 50 пациент қатысқан зерттеу жүргізді. Төмен тәуекел коэффициенті бар әйелдермен салыстырғанда, жоғары тәуекел коэффициенті бар әйелдерде ауыр көріністерімен преэклампесия жиірек байқалды (90,91% қарсы 8,00%, $p < 0,0001$), анаға байланысты асқынулардың жиынтық көрсеткіші жоғары болды (18,18% қарсы 0%, $p = 0,04$) және жүкті болу мерзімі ертерек болды (32,57 [30,43, 34,71] қарсы 37,43 [36,86, 38,14] апта, $p = 0,0001$). Ангиогендік факторлар гипертензиялық аурулары бар әйелдерді амбулаторлық емдеудің ресурстары шектеулі жағдайларда пайдалы болуы мүмкін. Төмен sFlt1/PlGF деңгейлері босануға дейінгі ұзақ кезеңмен және анаға байланысты асқынулардың жоқтығымен байланысты болды. Бұл зерттеу биомаркерлердің нақты клиникалық өмірдегі кеңінен қолданылатынын растайды.

Қосалқы аурулар – ең алдымен созылмалы гипертония, гестацияға дейінгі және гестациялық қант диабеті, сондай-ақ семіздік – жүкті әйелдер арасында жиі кездесетін жағдайларға жатады. Қосалқы аурулары бар әйелдер орта есеппен (межквартильдік интервал) 37,0 (36,0–39,0) аптада босанған, бұл қосалқы аурулары жоқ әйелдерге қарағанда ертерек болды (38,0 (36,0–39,0) апта, $p < 0,001$). Қосалқы аурулары бар әйелдерде босануға дейінгі кез келген жүктілік асқынуларының пайда болу ықтималдығы қосалқы аурулары жоқ әйелдерге қарағанда төмен болды (реттелген салыстырмалы тәуекел 0,78, 95% сенім аралығы 0,72–0,86); алайда олардың жаңа туған нәрестелерінде респираторлық дистресс синдромы (реттелген салыстырмалы тәуекел 1,43, 95% сенім аралығы 1,31–1,57), неонаталдық сепсис (реттелген салыстырмалы тәуекел 1,42, 95% сенім аралығы 1,17–1,72) және жаңа туған нәрестелердің реанимациялық бөлімшеде госпитализациялану жағдайлары (реттелген салыстырмалы тәуекел 1,37, 95% сенім аралығы 1,23–1,53) жиірек байқалды. Ерте босанулар неонаталдық нәтижелердің нашарлауына айтарлықтай әсер етті (Tanner et al., 2022).

Жүктіліктің ерте кезеңдерінде преэклампсияның даму қаупін болжау мақсатында көптеген клиникалық, ультрадыбыстық және зертханалық параметрлер зерттелді. Оларға мыналар жатады:

• Жатыр артерияларының допплерлік зерттеуі.

• Ангиогендік факторларды өлшеу — еритін эндоглин, PlGF, sFlt-1 және sFlt-1/PlGF қатынасы.

• Басқа да көптеген маркерлер:

– жүктілікпен байланысты плазмалық ақуыз А (PAPP-A),

– плацентарлық ақуыз 13,

– гомоцистеин,

– асимметриялық диметиларгинин,

– несеп қышқылы,

– лептин,

– несептегі альбумин,

– кальций деңгейі.

Ананың преэклампсия даму ықтималдығымен ең тығыз байланысты сипаттамаларына жоғарыда аталған факторлар, сондай-ақ бүйрек ауруларының болуы және көпұрықты жүктілік жатады (ISSHP, 2018).

Профилактика

Жүктілік кезінде ацетилсалицил қышқылының (АСК) төмен дозаларын күнделікті қолданудың преэклампсияның алдын алудағы тиімділігі 30-дан астам зерттеулерде дәлелденген. Бұл ретте АСК-ның қауіпсіздік профилі жоғары болып, ана мен ұрық тарапынан асқынулардың ықтималдығы төмен болған. Сондай-ақ АСК әсерінің дозаға тәуелді екені анықталған. Бір метаанализ 60 мг АСК қабылдаудың ұрықтың жатырішілік өсуінің тежелуіне (ЗРП) және преэклампсияға, оның ішінде ауыр түріне де айтарлықтай әсер етпейтінін көрсеткен. Бұған қоса, бірқатар зерттеулер АСК-ның тәулігіне 100 мг-нан төмен дозалары әйелдердің басым бөлігінде преэклампсия қаупін төмендетуде тиімсіз екенін дәлелдеген. АСК-мен қатар, кальций препараттары да преэклампсия қаупін төмендетуге көмектеседі. Кальцийдің жеткіліксіз түсуі паратиреоидтық гормон немесе ренин секрециясын күшейтіп, бұл өз кезегінде тамырлардың тегіс бұлшықет жасушаларында кальцийдің ішке түсуін арттырып, вазоконстрикцияға әкелуі мүмкін (Кузнецов және авторлар, 2022).

Кальций (дәлелділік деңгейі IA) тәулігіне кемінде 1 г/тәул мөлшерінде тағайындалғанда ПЭ даму қаупін төмендетеді (ОР = 0,22; 95% ДИ = 0,12–0,42), гестациялық гипертензияны (ОР = 0,47; 95% ДИ = 0,22–0,97) және мерзімінен бұрын босануды (ОР = 0,45; 95% ДИ = 0,24–0,83) азайтады (Девятова и соавторы, 2015).

Артериялық қысым жоғарылағанда медикаментозды терапияны бастау критерийлері:

1) Преэклампсия кезінде – Қан қысымы ≥ 140/90 мм сын. бағ. болғанда медикаментозды ем басталады.

2) Созылмалы артериялық гипертензия фонында дамыған преэклампсия кезінде – Қан қысымы ≥ 140/90 мм сын. бағ. деңгейінен бастап ем тағайындалады.

Преэклампсия кезінде магнезиялық терапияны ($MgSO_4$) бастау критерийлері: Преэклампсия кезінде – Қан қысымы ≥ 160/110 мм сын. бағ. болғанда магний сульфаты енгізіледі (Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі Медициналық қызметтердің сапасы бойынша біріккен комиссиясы, 2023).

Қазіргі уақытта преэклампсияны емдеуде кейбір антигипертензиялық препараттар қолданылады, мысалы, лабеталол, кальций арнасының блокаторлары және гидралазин.

• Кейбір әйелдерде преэклампсия кезінде антигипертензиялық препараттарға жауап болмайды.

• Преэклампсияны емдеудегі фармакогеномикаға қатысты кейбір деректер бар, олар препараттардың фармакокинетикалық (ФК) және фармакодинамикалық (ФД) қасиеттерін ескереді.

• CYP2D6*10 вариантын преэклампсиясы бар, лабеталолға жауап бермейтін әйелдерде препаратқа жауап беретіндерге қарағанда едәуір жиі кездесетіндігі анықталды.

• Преэклампсиясы бар немесе оның даму қаупі бар әйелдерде антигипертензиялық препараттардың дозасы мен түрін таңдауда, сондай-ақ аспиринмен профилактика жүргізуде фармакогенетиканы қолдану – фармакогеномдық зерттеулердің перспективалық бағыты болып қала береді, өйткені қазіргі уақытта Преэклампсияны емдеуге арналған клиникалық фармакогенетика бойынша Консорциумның (CPIC) ұсыныстары жоқ (Chaemsaithong, et al, 2024).

Семіздік пен жоғары дене салмағының индексы (ДСИ) преэклампсияның жиілігі мен ауырлығымен бірнеше онжылдықтар бойы байланыстырылып келеді. Осыған байланысты жүктілік кезіндегі дені сау өмір салты қазіргі таңда ерекше маңызға ие. 2018 жылғы 100-ден астам клиникалық зерттеу мен 250 000-нан астам пациент мәліметі негізінде жасалған метаанализге сәйкес, тек физикалық жаттығуларға негізделген араласулар көптеген қолайсыз акушерлік нәтижелердің, соның ішінде преэклампсияның даму қаупін айтарлықтай төмендетеді (Mészáros et al., 2023).

Диета:

• салмақ қосу қарқынын бақылау;

• витаминдерге, микроэлементтерге және белокқа бай тағам;

Режим:

• түнгі 8–10 сағаттық ұйқы, қажет жағдайда 1–2 сағаттық күндізгі демалыс;

• ентігу ұстамаларында төсектік режим және оттегі терапиясы;

• жүрек жеткіліксіздігі болғанда дене жүктемесін шектеу, жыныстық тыныштық;

• орташа аэробтық жүктеме (ыңғайлы, бірақ тұрақты қозғалыс режимі);

• түнгі ауысымда жұмыс істемеу, суықтан сақтану;

• пациенттің жағдайына сай еңбекке жарамдылығы туралы жеке шешім қабылдау;

• стресс факторларынан аулақ болу;

• жүктілік кезінде салмақты әдейі азайту ұсынылмайды, себебі бұл нәрестенің төмен салмақпен туылуына және әрі қарай өсуінің баяулауына әкелуі мүмкін;

• темекіден және алкогольден толық бас тарту

(Қазақстан Республикасы ДСМ Бірыңғай комиссиясы, 2023).

Қорытынды

Қорытындылай келе, преэклампсия плацентарлық перфузияның бұзылуы, эндотелий дисфункциясы және иммундық механизмдердің өзгеруі нәтижесінде дамитын күрделі көпфакторлы ауру екені атап өтілуі қажет. Бұл патогенетикалық процестер ауыр клиникалық көріністердің және ана мен перинаталдық өлім-жітімнің жоғары қауіпінің негізін құрайды. Қазіргі заманғы ұсыныстар диагностика мен емдеуді

стандартизациялауға мүмкіндік береді, бұл ана мен баланың болжамын жақсартады. Профилактика ерекше маңызды орын алады: ацетилсалицил қышқылының төмен дозаларын қолдану, салауатты өмір салтын сақтау және қауіп факторларын бақылау аурудың дамуын айтарлықтай төмендетеді. Осылайша, тәуекел тобын дер кезінде анықтау және жүктілікті кешенді түрде жүргізу преэклампсияның ауыр салдарын алдын алудың басты шарттары болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Частова Е. Н. Преэклампсия: современный взгляд на проблему // БМИК. 2013. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/preeklampsiya-sovremennyy-vzglyad-na-problemu (дата обращения: 11.11.2025).
2. Бабажанова Ш.Д., Любчич А.С., & Джаббарова Ю.К. (2021). ФАКТОРЫ, СПОСОБСТВОВАВШИЕ НЕБЛАГОПРИЯТНОМУ ИСХОДУ ПРИ ПРЕЭКЛАМПСИИ. Фундаментальная и клиническая медицина , 6 (1), 27-31.
3. Brown, M. A., Magee, L. A., Kenny, L. C., Karumanchi, S. A., McCarthy, F. P., Saito, S., Hall, D. R., Warren, C. E., Adoyi, G., Ishaku, S., & International Society for the Study of Hypertension in Pregnancy (ISSHP) (2018). Hypertensive Disorders of Pregnancy: ISSHP Classification, Diagnosis, and Management Recommendations for International Practice. Hypertension (Dallas, Tex. : 1979), 72(1), 24–43. https://doi.org/10.1161/HYPERTENSIONAHA.117.10803
4. Chang, K.-J., Seow, K.-M., & Chen, K.-H. (2023). Preeclampsia: Recent Advances in Predicting, Preventing, and Managing the Maternal and Fetal Life-Threatening Condition. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20(4), 2994. https://doi.org/10.3390/ijerph20042994
5. М.В. Шамаракова, Н.В. Низяева, Г.О. Зайратьянц, М.Н. Болтовская, К.А. Артемьева, М.Г. Аксенова, В.В. Бочков, Ю.Э. Доброхотова, & Л.М. Михалева. (1). Влияние общих патогенетических механизмов преэклампсии и гестационного сахарного диабета на их клинические проявления и строение плаценты. Клиническая и экспериментальная морфология, 13(2), 5-13. https://doi.org/10.31088/CEM2024.13.2.5-13
6. Девятова Екатерина Александровна, Цатурова Кристина Ашотовна, Эсмурзиева Зарета Исропиловна, & Вартанян Эмма Врамовна (2015). Профилактика преэклампсии - это реально?. Акушерство и гинекология: Новости. Мнения. Обучения, (3 (9)), 45-51.
7. Яковлева Анна Сергеевна (2024). Современные подходы к профилактике преэклампсии у беременных женщин с высоким риском развития осложнений. Professional Research in Healthcare, (3), 2-9.
8. Orabona, R., Sciatti, E., Prefumo, F., Spaanderman, M. E., Senni, M., de Boer, R. A., & Ghossein-Doha, C. (2025). Sodium-Glucose Cotransporter 2 Inhibitors After Preeclampsia: A Therapeutic Promise?. Heart Failure, 13(11), 102688.
9. Opichka, M. A., Rappelt, M. W., Gutterman, D. D., Grobe, J. L., & McIntosh, J. J. (2021). Vascular Dysfunction in Preeclampsia. Cells, 10(11), 3055. https://doi.org/10.3390/cells10113055
10. Hu, M., Li, J., Baker, P. N., & Tong, C. (2022). Revisiting preeclampsia: a metabolic disorder of the placenta. The FEBS journal, 289(2), 336-354.
11. Сюндюкова Елена Геннадьевна, Чулков Василий Сергеевич, & Рябикина Мария Геннадьевна (2021). ПРЕЭКЛАМПСИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ. Доктор.Ру, 20 (1), 11-16. doi: 10.31550/1727-2378-2021-20-1-11-16
12. Mészáros, B., Kukor, Z., & Valent, S. (2023). Recent Advances in the Prevention and Screening of Preeclampsia. Journal of Clinical Medicine, 12(18), 6020. https://doi.org/10.3390/jcm12186020
13. Кузнецов Павел Андреевич, Джохадзе Лела Сергеевна, Шамугия Валериан Валерианович, Кравцова Ольга Михайловна, & Доброхотова Юлия Эдуардовна (2022). АЦЕТИЛСАЛИЦИЛОВАЯ КИСЛОТА В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРЕЭКЛАМПСИИ И ЕЕ

ОСЛОЖНЕНИЙ. СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ГРУППАХ РИСКА. РМЖ. Мать и дитя, 5 (1), 28-34.

14. Tomkiewicz, J., & Darmochwał-Kolarz, D. A. (2024). Biomarkers for Early Prediction and Management of Preeclampsia: A Comprehensive Review. Medical science monitor : international medical journal of experimental and clinical research, 30, e944104. https://doi.org/10.12659/MSM.944104
15. Tanner, M. S., Malhotra, A., Davey, M. A., Wallace, E. M., Mol, B. W., & Palmer, K. R. (2022). Maternal and neonatal complications in women with medical comorbidities and preeclampsia. Pregnancy hypertension, 27, 62-68.
16. Soundararajan, R., Suresh, S. C., Mueller, A., Heimberger, S., Avula, S., Sathyanarayana, C., ... & Rana, S. (2021). Real life outpatient biomarker use in management of hypertensive pregnancies in third trimester in a low resource SeTting: ROBUST study. Pregnancy Hypertension, 23, 97-103.
17. Chaemsaithong, P., Biswas, M., Lertrut, W., Warintaksa, P., Wataganara, T., Poon, L. C., & Sukasem, C. (2024). Pharmacogenomics of Preeclampsia therapies: current evidence and future challenges for clinical implementation. Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology, 92, 102437.

МЕНОПАУЗА КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘЙЕЛДЕРДЕГІ АТЕРОСКЛЕРОЗ
ATHEROSCLEROSIS IN WOMEN DURING MENOPAUSE

Almagul ALMABEKOVA[1]
PhD, Associate Professor., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Pharmacy, Chemistry Department, Almaty, Kazakhstan /ORCID ID: 0000-0002-5849-3659.

Arailym KOYSHIBEKOVA[2]
Student, Astana Medical University, School of General Medicine, Astana, Kazakhstan/ ORCID ID:0009-0006-0599-3314.

Аннотация

Менопауза кезеңі әйелдерде гормоналды фонның айтарлықтай өзгерістерімен сипатталады, бұл атеросклерозбен байланысты жүрек-қантамыр ауруларының даму қаупін арттырады. Эстроген деңгейінің төмендеуі липидтік алмасуға, қан тамырларының серпімділігіне және эндотелий функциясына әсер етіп, субклиникалық атеросклероздың қалыптасуына ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты – пери және постменопаузадағы гормоналды өзгерістердің әйелдерде атеросклероз дамуына әсерін бағалау, негізгі қауіп факторларын анықтау және профилактика мен терапияның заманауи тәсілдерін қарастыру. Зерттеу барысында әйелдердегі атеросклероздың патогенезі, диагностикасы, емі және профилактикасына арналған заманауи ғылыми жарияланымдарды талдауға негізделген ақпараттық-талдамалық әдіс қолданылды. Атеросклерозбен байланысты жүрек-қантамыр аурулары (ЖҚА) әйелдер мен ерлер арасында өлім-жітімнің негізгі себебі болып табылады, әрі семіздік пен кардиометаболикалық аурулар пандемияларының өршуіне байланысты олардың таралуы артып келеді. Диагностиканың жіберіліп алынуы немесе кеш қойылуы, сондай-ақ жүрек-қантамыр ауруларын жеткіліксіз емдеу маңызды факторлар болып табылады. Сонымен қатар әйелдердің ерлерге қарағанда ұсынылған профилактикалық терапияны сирек алатыны дәлелденген. Мақалада пери- және постменопауза кезеңіндегі әйелдердегі атеросклероздың қауіп факторларын, оның ішінде метаболикалық және жынысқа тән ерекшеліктерді анықтауға бағытталған заманауи зерттеулерге шолу жасалады, сондай-ақ профилактикалық және терапевтикалық тәсілдердің тиімділігі талқыланады. Зерттеу нәтижелері менопауза кейінгі әйелдерде жүрек-қантамыр ауруларының алдын алуда жеке бағытталған стратегияның қажеттілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: атеросклероз, жүрек-қантамыр аурулары, менопауза, гормоналды өзгерістер

Abstract

The menopausal period in women is characterized by significant hormonal changes, which increase the risk of developing atherosclerosis-related cardiovascular diseases. A decrease in estrogen levels affects lipid metabolism, vascular elasticity, and endothelial function, contributing to the development of subclinical atherosclerosis. The aim of this study is to evaluate the impact of hormonal changes on the development of atherosclerosis in peri- and postmenopausal women, identify the main risk factors, and examine contemporary approaches to prevention and therapy. The study employed an information-analytical method based on the analysis of recent scientific publications on the pathogenesis, diagnosis, treatment, and prevention of atherosclerosis in women. Cardiovascular diseases (CVDs)

associated with atherosclerosis are the leading cause of mortality in both women and men, and their prevalence is increasing due to the rising pandemics of obesity and cardiometabolic disorders. Delayed or missed diagnosis, as well as insufficient treatment of CVDs, are significant contributing factors. Moreover, it has been shown that women are less likely than men to receive recommended preventive therapies. This article reviews recent studies aimed at identifying risk factors for atherosclerosis in peri- and postmenopausal women, including metabolic and sex-specific characteristics, and discusses the effectiveness of preventive and therapeutic strategies. The study findings highlight the need for individualized strategies in preventing cardiovascular diseases in postmenopausal women.

Keywords: atherosclerosis, cardiovascular diseases, menopause, hormonal changestır.

Кіріспе

Атеросклероз — артерия қабырғасының үдемелі қабынулық ауруы болып табылады және жүрек-қантамырлық оқиғалардың көпшілігінің негізгі патологиясы саналады (Karim et al., 2023).

Бұл ірі және орта калибрлі артериялардың ең ішкі қабаты — эндотелийде майлардың, холестериннің, кальцийдің және басқа да заттардың жиналуымен сипатталатын созылмалы ауру. Атеросклероз артериялық бұзылыстардың ең кең таралған түрі болып табылады және артерия қабырғасының қалыңдауы мен тығыздалуы салдарынан серпімділігін жоғалтуымен сипатталатын артериосклероз ретінде анықталады (Britannica, 2025).

Атеросклероздық жүрек-қантамыр аурулары (АЖҚА) әйелдер мен ерлер арасындағы өлім-жітімнің негізгі себебі болып табылады, әрі семіздік пен кардиометаболикалық аурулар пандемиясының күшеюіне байланысты олардың таралуы артып келеді. 65 жасқа дейінгі ересектер арасында АЖҚА оқиғаларының абсолюттік көрсеткіштері ерлерде әйелдерге қарағанда жоғары болғанымен, Еуропа мен АҚШ-та АЖҚА-дан болатын өлім-жітімнің ең жылдам салыстырмалы өсімі орта жастағы әйелдерде (45–64 жас) байқалады. Осыған байланысты әйелдердегі АЖҚА қаупіне ерекше назар аудару маңызды (Jeanine E. Roeters van Lennep et al., 2023).

Атеросклероз: патогенезі және жүрек-қантамыр ауруларына әсері

Атеросклероз эндотелий дисфункциясынан басталады, ол төмен тығыздықты липопротеиндердің (ТТЛП) интимада кідіріп қалуымен және олардың модификациялануымен қатар жүреді. Модификацияланған ТТЛП басқа да атерогенді факторлармен бірге эндотелий жасушаларының белсенуіне ықпал етіп, моноциттердің интимаға тартылуына әкеледі. Модификацияланған ТТЛП дифференцияланған моноциттер мен қан тамырларының тегіс бұлшықет жасушалары арқылы белсенді түрде жұтылады, нәтижесінде пенисті жасушалардың түзілуіне ықпал етеді. Сонымен қатар бірнеше қабынулық сигналдық жолдар белсеніп, атеросклероздың алғашқы белгісі болып табылатын майлы жолақтардың қалыптасуына мүмкіндік береді. Бұл құрылымдар жасушаішілік (макрофагтар мен қан тамырларының тегіс бұлшықет жасушалары) және жасушадан тыс ортада липидтердің едәуір жиналуымен сипатталады (Jebari-Benslaiman et al., 2022).

АЖҚА-ны дер кезінде анықтамау немесе кеш диагностика және жеткіліксіз емдеу негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, әйелдердің ерлерге қарағанда ұсынылған профилактикалық терапияны сирек алатыны жөнінде дәлелдер бар. Бұған мысал ретінде отбасылық гиперхолестеринемияны (ОГ) келтіруге болады. Ғаламдық деректер әйелдерде бұл аурудың кеш диагностикаланатынын және емнің жеткіліксіз тағайындалатынын көрсетеді. Жүктілік пен бала емізу кезеңінде липидті төмендететін терапиядағы (ЛТТ) үзілістер салдарынан ОГ бар әйелдерде холестериннің кумулятивті әсері ерлерге қарағанда жоғары болады. Бұл жағдай ОГ-ның жүрек-қантамыр қаупіне салыстырмалы әсері әйелдерде ерлерге қарағанда неге жоғары екенін түсіндіруі мүмкін (Jeanine et al., 2023; EAS Familial Hypercholesterolaemia Studies Collaboration (FHSC)).

Менопаузаның атеросклероздың дамуына әсері

Менопауза — маңызды физиологиялық өтпелі кезең болып табылады және ол көбіне адамдарды медициналық көмекке жүгінуге итермелейтін симптомдармен қатар жүреді. Бұл жүгінулер жүрек-қантамыр қаупін кешенді түрде бағалау және ұзақ мерзімді тәуекелді төмендетуге бағытталған профилактикалық шараларды жүргізу үшін аса маңызды мүмкіндік береді. Менопауза гормоналдық, психоәлеуметтік және физиологиялық өзгерістердің кең ауқымын туындатады, оның ішінде вазомоторлық симптомдар, ұйқының бұзылуы, көңіл күйдің өзгеруі және метаболикалық ауытқулар бар. Бұл өзгерістер өмір сапасына теріс әсер етіп, болашақта жүрек-қантамыр ауруларының (ЖҚА) даму қаупін жеделдетуі мүмкін. Менопаузаға өту кезеңіне тән жүрек-қантамыр қауіп факторларының нашарлауы тамырлардың осалдығын арттырып, атеросклероздың үдеуін тездетуі ықтимал. Осылайша, менопауза кезеңі жүрек-қантамыр ауруларының алдын алу стратегияларын енгізу үшін маңызды мүмкіндік болып табылады (D'Costa et al., 2025).

Перименопауза кезеңіндегі әйелдерде жүрек-қантамыр аурулары қаупінің жоғарылауы эндогенді эстрогендер деңгейінің төмендеуімен және менопаузаға өту кезінде және одан кейін эндогенді андрогендер деңгейінің жоғарылауымен байланысты деген гипотеза ұсынылған. Осы гипотезаға сәйкес, Атеросклерозды көпэтникалық зерттеу (Multi-Ethnic Study of Atherosclerosis, MESA) аясында жүргізілген зерттеу барысында постменопауза кезеңіндегі 2834 әйел тексеріліп, жыныстық гормондардың анағұрлым андрогендік профилі әйелдердің егде жаста жүрек-қантамыр ауруларының даму қаупінің жоғарылауымен, соның ішінде жүректің ишемиялық ауруы (ЖИА) мен жүрек жеткіліксіздігінің (ЖЖ) дамуымен байланысты екені анықталды. Жақында жүргізілген тағы бір зерттеу постменопауза кезеңіндегі гормон деңгейлері мен сол жақ қарынша (СЖҚ) құрылымының өзгерістері арасындағы маңызды байланысты дәлелдеді (Pezel et al., 2022).

АҚШ ұсынымдарында преэклампсия мен ерте менопауза сияқты жағдайлар «қауіпті арттыратын факторлар» ретінде қарастырылады және шекаралық немесе аралық қауіп деңгейіндегі әйелдерге статиндермен терапия тағайындау ұсынылады. 2021 жылғы Еуропалық кардиология қоғамының (ESC) профилактика жөніндегі ұсынымдарында жүктілікке байланысты гипертония, поликистозды аналық бездер синдромы (ПАБС) және гестациялық диабет анамнезі бар әйелдерде артериялық гипертония мен қант диабетіне скрининг жүргізу ұсынылады. Сонымен қатар, әйелдер ерлерге қарағанда созылмалы бүйрек ауруына пропорционалды түрде жиі ұшырайды, ал бұл жағдайдың

өзі атеросклероздық жүрек-қантамыр ауруларының (АЖҚА) тәуелсіз қауіп факторы болып табылады және олар әйелдерде ертерек көрініс береді. Әйелдерде ерлерге қарағанда жиі кездесетін аутоиммундық қабынулық аурулар дәстүрлі қауіп факторларына тәуелсіз түрде мерзімінен бұрын АЖҚА қаупін арттырады және ұсынымдарда да қауіпті арттыратын факторлар ретінде қарастырылады (Jeanine et al., 2023).

Батыс елдерінде менопаузаның орташа жасы шамамен 51 жасты құрайды, алайда әйелдердің шамамен 10%-ы 45 жасқа дейін, ал кемінде 1%-ы 40 жасқа дейін менопаузаға түседі. Мерзімінен бұрын менопауза, яғни 40 жасқа дейін менопаузаның басталуы, биологиялық қартаюдың жеделдеуімен, жүрек-қантамыр ауруларымен және барлық себептерден болатын өлім-жітімнің артуымен байланысты. Сонымен қатар, менопауза жасы неғұрлым ерте болған сайын жүрек-қантамыр қаупі соғұрлым жоғары болатыны байқалады (Honigberg et al., 2021).

Vallée өз зерттеуінде UK Biobank когортасынан менопауза туралы толық деректері бар және анамнезінде жүрек-қантамыр аурулары болмаған 222 007 әйелді қорытынды талдауға енгізді. Олардың ішінде 158 572 әйел (71,4%) постменопауза кезеңінде, ал 63 435 әйел (28,6%) пременопауза кезеңінде болды. Постменопаузадағы әйелдер айтарлықтай жасы үлкен (59,78 ± 5,45 vs 46,09 ± 4,06 жас; p < 0,001) және атеросклероздық жүрек-қантамыр ауруларының есептелген орташа қаупі жоғары болды (3,75 ± 3,55%). Менопауза атеросклероздық жүрек-қантамыр аурулары қаупінің тәуелсіз факторы екені, әсіресе 60 жасқа дейінгі әйелдерде, анықталды. Бұл деректер жүрек-қантамыр қаупін бағалау кезінде менопаузалық статусқа міндетті түрде назар аудару және орта жастағы әйелдерге бағытталған профилактикалық шараларды жүргізу қажеттігін айқындайды.

1992 жылы басталған Қытайдың көппровинциялық когорттық зерттеуіне Пекин қаласынан 879 әйел қатысып, олар кемінде бір рет ұйқы артерияларының ультрадыбыстық зерттеуінен өтті және кейінгі үш далалық тексеру барысында бақылауда болды. Менопаузаға өту жасы келесі санаттарға бөлінді: <40 жас (мерзімінен бұрын менопауза), 40–44 жас (ерте менопауза), 45–49 жас (салыстырмалы ерте менопауза), 50–51 жас (бақылау тобы) және >51 жас (салыстырмалы кеш менопауза). Бастапқы кезеңдегі менопауза сатылары репродуктивті кезең, менопаузаға өту/перименопауза, ерте постменопауза және кеш постменопауза деп жіктелді. Уақыт бойынша өзгеретін айнымалы ретінде менопауза, менопаузаға дейінгі күту уақыты және 2012 жылғы соңғы бақылау сәтіндегі менопаузалық статус негізінде есептелді (Li et al., 2021).

Атеросклероздың алдын алу

Қазіргі заманғы ұсынымдар пациентте атеросклероздық жүрек-қантамыр ауруларының (АЖҚА) даму қаупін бағалауды артериялық гипертония, гиперлипидемия, қант диабеті және семіздік сияқты дәстүрлі қауіп факторлары арқылы жүргізуді ұсынады. Сонымен қатар, жаңа ғылыми деректер әйелдерде жалпы жүрек-қантамыр қаупі мен емдеу жоспарын дәрігер мен пациент бірлесе талқылау кезінде қосымша гендерлік ерекшеліктерді, соның ішінде менопаузалық статусты, ескеру қажеттігін растайды. Субклиникалық ауруларды анықтауға арналған диагностикалық әдістер, мысалы, коронарлық артериялардың кальцификациясын (КАК) бағалау немесе кейбір жағдайларда КТ-ангиография, қауіп деңгейін нақтылауға және өмір салтын өзгертуге негізделген профилактикалық шаралар мен фармакологиялық емді оңтайландыруға

көмектесуі мүмкін. Бұдан бөлек, менопаузаға байланысты тамырлық динамикалық өзгерістер, атап айтқанда аортаның созылғыштығының төмендеуі, жүрек-қантамыр қаупінің жоғарылауының предикторы болуы ықтимал. Ал гормоналды терапия (ГТ) бұрынғы зерттеулерде АЖҚА қаупіне қатысты қарама-қайшы нәтижелер көрсеткенімен, оның атеросклероздың үдеуінен қорғаушы ықтимал әсері бар болуы мүмкін және бұл мәселе қосымша зерттеуді талап етеді (Tanvi Nayak et al., 2022).

Атеросклероздың алдын алу стратегиялары қауіп факторларын өзгертуге бағытталған. Пациенттерге холестерин деңгейін төмендету және липопротеиндер профилін жақсарту мақсатында тамақтану рационын түзету және тұрақты дене белсенділігімен айналысу ұсынылады. Егер өмір салтын өзгерту жеткіліксіз нәтиже бермесе, холестерин синтезін тежейтін және сонымен қатар атеросклероздық түйіншектің (бляшканың) тұрақтануына ықпал етуі мүмкін статиндер жиі тағайындалады, бұл тромбоздық асқынулардың даму қаупін төмендетеді. Сол сияқты, темекі шегуден бас тарту атеросклероздың даму жиілігін азайтудың маңызды жолы болып табылады. Жүрек инфарктісін немесе инсультті өткерген, сондай-ақ осы жағдайлардың даму қаупі жоғары адамдарға көбіне күн сайын төмен дозада аспирин қабылдау ұсынылады. Қанда аспириннің тұрақты төмен деңгейін сақтау тромбоциттердің бір-біріне жабысып, қан ұйындысын түзу қабілетін тежеу арқылы атеросклероздық асқынулардың алдын алады. Сонымен қатар, аспиринді инфаркт кезінде немесе одан кейін бірден тағайындау жүрек талмасынан болатын өлім қаупін төмендететіні дәлелденген (DeBakey et al., 2025).

Қорытынды

Атеросклероз — ерлер мен әйелдердегі жүрек-қантамыр ауруларының негізгі себебі болып табылатын артериялардың созылмалы қабынулық ауруы. Атеросклероздың патогенезінің негізінде эндотелий дисфункциясы, төмен тығыздықты липопротеиндердің жиналуы және қабынулық сигналдық жолдардың белсенуі жатады, бұл пенисті жасушалар мен майлы жолақтардың — аурудың ерте маркерлерінің — түзілуіне әкеледі. Атеросклероздық жүрек-қантамыр аурулары (АЖҚА) өлім-жітімнің жетекші себебі болып қала береді, ал әйелдер кеш диагностика, жеткіліксіз профилактика және менопаузаға байланысты ерекше гормоналдық өзгерістер салдарынан жоғары қауіп тобына жатады. Менопауза эстрогендер деңгейінің төмендеуімен және андрогендер деңгейінің жоғарылауымен қатар жүріп, жүрек-қантамыр қаупін күшейтеді, әсіресе 60 жасқа дейінгі әйелдерде. Мерзімінен бұрын менопауза дәстүрлі қауіп факторларына тәуелсіз түрде АЖҚА даму ықтималдығын қосымша арттырады. Қазіргі заманғы ұсынымдар гендерлік ерекшеліктерді ескерудің, тамырлардағы субклиникалық өзгерістерді ерте кезеңде бағалаудың және өмір салтын өзгерту мен фармакологиялық терапияны қамтитын жекелендірілген профилактикалық стратегияларды енгізудің маңыздылығын атап көрсетеді. Аталған тәсілдер әйелдер арасындағы АЖҚА-дан болатын аурушаңдық пен өлім-жітімді айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Jeanine E Roeters van Lennep, Lale S Tokgözoğlu, Lina Badimon, Sandra M Dumanski, Martha Gulati, Connie N Hess, Kirsten B Holven, Maryam Kavousi, Meral Kayıkçıoğlu, Esther Lutgens, Erin D Michos, Eva Prescott, Jane K Stock, Anne Tybjaerg-Hansen, Marieke J H Wermer, Marianne Benn, Women, lipids, and atherosclerotic cardiovascular disease: a call to action from the European Atherosclerosis Society, European Heart Journal, Volume 44, Issue 39, 14 October 2023, Pages 4157–4173, https://doi.org/10.1093/eurheartj/ehad472

2. EAS Familial Hypercholesterolaemia Studies Collaboration (FHSC). Global perspective of familial hypercholesterolaemia: a cross-sectional study from the EAS Familial Hypercholesterolaemia Studies Collaboration (FHSC). Lancet 2021;398:1713–25. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)01122-3
3. Pezel, T., Michos, E. D., Varadarajan, V., Shabani, M., Venkatesh, B. A., Vaidya, D., Kato, Y., De Vasconcellos, H. D., Heckbert, S. R., Wu, C. O., Post, W. S., Bluemke, D. A., Allison, M. A., Henry, P., & Lima, J. A. C. (2022). Prognostic value of a left atrioventricular coupling index in pre- and post-menopausal women from the Multi-Ethnic Study of Atherosclerosis. Frontiers in cardiovascular medicine, 9, 1066849. https://doi.org/10.3389/fcvm.2022.1066849
4. Karim, R., Xu, W., Kono, N., Li, Y., Yan, M., Stanczyk, F.Z., Hodis, H.N. and Mack, W.J. (2023), Comparison of Cardiovascular Disease Risk Factors Between 2 Subclinical Atherosclerosis Measures in Healthy Postmenopausal Women. J Ultrasound Med, 42: 35-44. https://doi.org/10.1002/jum.15985
5. Vallee, A. (2025). Menopause and risk of atherosclerotic cardiovascular disease: insights from a women's UK Biobank cohort. Maturitas, 108693.
6. D'Costa, Z., Spertus, E., Hingorany, S., Patil, R., Horwich, T., Press, M. C., Shah, J., Watson, K. E., & Jafari, L. (2025). Cardiovascular Risk Associated with Menopause and Menopause Hormone Therapy: A Review and Contemporary Approach to Risk Assessment. Current atherosclerosis reports, 27(1), 100. https://doi.org/10.1007/s11883-025-01343-6
7. Li, Y., Zhao, D., Wang, M., Sun, J. Y., Liu, J., Qi, Y., ... & Liu, M. (2021). Association of menopause with risk of carotid artery atherosclerosis. Maturitas, 143, 171-177.
8. Jebari-Benslaiman, S., Galicia-García, U., Larrea-Sebal, A., Olaetxea, J. R., Alloza, I., Vandenbroeck, K., Benito-Vicente, A., & Martín, C. (2022). Pathophysiology of Atherosclerosis. International Journal of Molecular Sciences, 23(6), 3346. https://doi.org/10.3390/ijms23063346
9. https://www.britannica.com/science/atherosclerosis
10. Honigberg, M. C., Zekavat, S. M., Niroula, A., Griffin, G. K., Bick, A. G., Pirruccello, J. P., Nakao, T., Whitsel, E. A., Farland, L. V., Laurie, C., Kooperberg, C., Manson, J. E., Gabriel, S., Libby, P., Reiner, A. P., Ebert, B. L., NHLBI Trans-Omics for Precision Medicine Program, & Natarajan, P. (2021). Premature Menopause, Clonal Hematopoiesis, and Coronary Artery Disease in Postmenopausal Women. Circulation, 143(5), 410–423. https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.120.051775
11. Tanvi Nayak, BA; Priya Mehta Freaney, MD; Kameswari Maganti, MD, FACC, Atherosclerotic Cardiovascular Disease Risk Assessment and Menopause: Current Evidence, Apr 18, 2022 | https://www.acc.org/Latest-in-Cardiology/Articles/2022/04/18/12/39/Atherosclerotic-Cardiovascular-Disease-Risk-Assessment-and-Menopause
12. DeBakey, M.E., Prout, W., Warren, J.V., Oliver, M.F., Godman, M.J., Entman, M.L., Diethrich, E.B. (2025, November 27). cardiovascular disease. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/science/cardiovascular-disease

ВЫЯВЛЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ ГЕНОВ И СИГНАЛЬНЫХ ПУТЕЙ ПРИ РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТЕ У ЖЕНЩИН МЕТОДОМ БИОИНФОРМАЦИОННОГО АНАЛИЗА

IDENTIFICATION OF KEY GENES AND SIGNALING PATHWAYS IN RHEUMATOID ARTHRITIS IN WOMEN BY BIOINFORMATICS ANALYSIS

Abilbayeva Arailym [1]
PhD, Associate professor of the Shortanbayev General Immunology Department,Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan / ORCIDID: 0000-0001-5081-5492,

Bagybergenova Kuralai [2]
6th-year intern of the S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), Almaty, Kazakhstan / /ORCID ID: 0009000910940198,

Davletiyarova Aziza [3]
6th-year intern of the Kazakh-Russian Medical University (KRMU), Almaty, Kazakhstan / ORCID ID: 0009-0003-3064-5571,

Zhanabay Zauresh [4]
6th-year intern of the S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University (KazNMU), Almaty, Kazakhstan /ORCID ID: 0009-0001-9562-876X

Аннотация

Актуальность. Ревматоидный артрит (РА) у женщин является хроническим аутоиммунным заболеванием с высокой социальной значимостью из-за снижения качества жизни и трудоспособности.

Цель. Выявление потенциально значимых генов и ключевых сигнальных путей, вовлеченных в патогенез РА у женщин с помощью биоинформационного анализа.

Материалы и методы. Для биоинформационного анализа был использован набор данных GSE17755 из база данных GEO.Идентификация дифференциально экспрессируемых генов (ДЭГ) была осуществлена с применением веб-инструментаGEO2R. Функциональный анализ GO, KEGG и Reactomeпроводился с использованием платформы Enrichr. Сеть белок-белкового взаимодействия была построена с помощью STRING и визуализирована в Cytoscape.

Результаты. Из 91 идентифицированных ДЭГ 65 продемонстрировали пониженную экспрессию, 26- повышенную. Функциональный анализ сверхэкспрессированных генов с использованием GO показал их участие в таких биологических процессах, как регуляция апоптоза Т-клеток и положительная регуляция миграции клеток.Более того, анализ по базе данных Reactome дополнительно выявил ассоциацию этих генов с регуляцией динамики актина для формирования фагоцитарной чаши. Анализ по базе данных KEGG позволило обнаружить, что эти гены задействованы в таких сигнальных путях как, активация тромбоцитов, регуляция актинового цитоскелета.С другой стороны, низкоэкспрессированные гены, согласно GOучаствуют в положительной регуляции продукции TNF. Параллельно этому, анализ по Reactome установил связь с дефицитом MyD88. Наконец, исследование в базе данных KEGG выявило их участие в сигнальном пути NF-kappaB и взаимодействии цитокинов и их рецепторов.Кроме того, в результате анализа сети взаимодействий 10 ДЭГ были идентифицированы как гены-

концентраторы, что указывает на их центральную роль в патогенезе. К ним относятся ACTB, GAPDH, ALB, CCL5, LY96, CFL1, PFN1, PPP1CA, FCGR2A и ACTG1. Следует отметить, что среди этих концентраторов ACTB, ALB и GAPDH были признаны ключевыми участниками белок-белковых взаимодействий.

Заключение. Идентификация ключевых генов и сигнальных путейпредоставляет конкретные молекулярные мишени для разработки новых биомаркеров и таргетной терапии ревматоидного артрита у женщин. Данные результаты имеют высокую клиническую значимость, закладывая основу для персонализации лечения и потенциальногоулучшения прогноза, и качества жизни пациенток с РА.

Ключевые слова: биоинформационный анализ, ревматоидный артрит, гены-концентраторы, экспрессия генов.

Abstract

Relevance. Rheumatoid arthritis (RA) in women is a chronic autoimmune disease with highsocial significance due to a decrease in the quality of life and ability to work.

Objective. To identify potentially significant genes and key signaling pathways involved in the pathogenesis of RA in women using bioinformatic analysis.

Materials and Methods. For the bioinformatic analysis, the GSE17755 dataset from the GEO database was used. Identification of differentially expressed genes (DEGs) was performed using the GEO2R web tool. Functional analysis, including GO, KEGG, and Reactome, was conducted using the Enrichr platform. The protein–protein interaction network was constructed using STRING and visualized in Cytoscape.

Results. Of the 91 identified DEGs, 65 showed decreased expression and 26 showed increased expression. Functional analysis of the upregulated genes using GO revealed their involvement in biological processes such as the regulation of T-cell apoptosis and the positive regulation of cell migration. Moreover, Reactome analysis further demonstrated the association of these genes with the regulation of actin dynamics required for phagocytic cup formation. KEGG pathway analysis indicated that these genes are implicated in signaling pathways such as platelet activation and regulation of the actin cytoskeleton.On the other hand, the downregulated genes were found, according to GO, to participate in the positive regulation of TNF production. In parallel, Reactome analysis revealed their association with MyD88 deficiency. Finally, KEGG analysis showed that these genes are involved in the NF-kappaB signaling pathway and cytokine–cytokine receptor interaction. Additionally, interaction network analysis identified 10 DEGs as hub genes, indicating their central role in pathogenesis. These included ACTB, GAPDH, ALB, CCL5, LY96, CFL1, PFN1, PPP1CA, FCGR2A, and ACTG1. Notably, among these hubs, ACTB, ALB, and GAPDH were recognized as key participants in protein–protein interactions.

Conclusion. The identification of key genes and signaling pathways provides specific molecular targets for the development of new biomarkers and targeted therapies for rheumatoid arthritis in women. These findings have high clinical relevance, laying the foundation for personalized treatment and the potential improvement of prognosis and quality of life in female patients with RA.

Keywords: bioinformatic analysis, rheumatoid arthritis, hub genes, gene expression.

ÖZBEK VE TÜRK ATASÖZLERİNDE KADIN İMGESİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

O‘ZBEK VA TURK MAQOLLARIDA AYOL OBRAZINING QIYOSIY TAHLILI

A COMPARATIVE STUDY OF THE REPRESENTATİON OF WOMEN IN UZBEK AND TURKISH PROVERBS

Kamola ABDUVALIEVA,
Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi Doktora Öğrencisi,Taşkent, Özbekistan /
ORCID ID: 0000-0002-8935-4459

Özet

Bu çalışmada Türk ve Özbek atasözlerinde kadın imgesi dilbilimsel ve kültürel açıdan karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Araştırmanın temel amacı, iki yakın Türk halkının sözlü geleneklerinde kadınlara ilişkin tasavvurların, stereotiplerin ve toplumsal değerlerin dil aracılığıyla nasıl ifade edildiğini ortaya koymaktır. Çalışma sürecinde çok sayıda Türk ve Özbek atasözü semantik, tematik ve kavramsal metafor yaklaşımları doğrultusunda analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, her iki kültürde kadın imgesinin üç temel kavram etrafında şekillendiğini göstermektedir: “anne”, “ev ve ailenin temel dayanağı” ve “erkeğe itaat eden kişi”. Anne imgesi olumlu değerlendirilmeye, saygı ve hürmetle anılmaya rağmen; kadının akıl bakımından yetersizliği, itaatkârlığı ve çatışmaların kaynağı olarak görülmesine yönelik olumsuz stereotiplerin de yaygın olduğu tespit edilmiştir. Türk atasözlerinde dinî-kültürel göndermelerin daha belirgin olduğu, Özbek atasözlerinde ise aile içi roller ve toplumsal normların daha güçlü bir şekilde yansıtıldığı belirlenmiştir. Araştırma bulguları, Türk ve Özbek atasözlerinde kadın imgesinin ortak Türk kültürel köklerine dayandığını, ancak her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel değerlerini de yansıttığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: kadın imgesi, atasözleri, deyimler, karşılaştırmalı dilbilim, konseptual, metafora, sözlü kültür, toplumsal cinsiyet.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda turk va o‘zbek maqollarida ayol obrazi tilshunoslik va madaniy nuqtayi nazardan qiyosiy tarzda o‘rganilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – yaqin ikki turkiy xalqning og‘zaki an’analarida ayollarga oid tasavvurlar, stereotiplar va ijtimoiy qadriyatlarning til orqali qanday ifodalanishini aniqlashdan iborat. Ish davomida ko‘plab turk va o‘zbek maqollari semantik, tematik hamda konseptual metafora yondashuvlari asosida tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ikki madaniyatda ayol obrazining uch asosiy tushuncha atrofida shakllanishini ko‘rsatadi: “ona”, “uy va oilaning asosiy tayanchi” hamda “erkakka bo‘ysunuvchi shaxs”. Ona obrazi ijobiy baholanib, hurmat va ehtirom bilan tilga olinishi bilan birga, ayolning aqlan yetarli emasligi, itoatkoriqligi yoki nizolar manbayi sifatida talqin qilinishiga oid salbiy stereotiplar ham keng tarqalganligi aniqlangan. Turk maqollarida diniy-madaniy ishoralar ko‘proq uchrashi, o‘zbek maqollarida esa oilaviy rollar va ijtimoiy me’yorlarning kuchliroq aks etishi aniqlangan. Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki, turk va o‘zbek maqollaridagi ayol obrazi umumiy turkiy madaniy ildizlarga tayanadi, biroq har bir xalq o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini ham o‘z aksida saqlab qolgan.

Kalit so‘zlar: ayol obrazi, maqollar, iboralar, qiyosiy tilshunoslik, konseptual metafora, og‘zaki madaniyat, gender.

Abstract

This study provides a comparative linguistic and cultural analysis of the representation of women in Turkish and Uzbek proverbs. The main purpose of the research is to identify how perceptions, stereotypes, and social values related to women are expressed through language in the oral traditions of two closely related Turkic communities. More than 60 Turkish and Uzbek proverbs were analyzed using semantic, thematic, and conceptual metaphor approaches. The findings reveal that the image of women in both cultures is primarily constructed around three core concepts: “mother”, “the main pillar of the home and family” and “a person who is subordinate to men”. Although the mother figure is positively evaluated and associated with respect and honor, negative stereotypes portraying women as intellectually inferior, obedient, and a source of conflict are also widespread. The study shows that religious and cultural connotations are more prominent in Turkish proverbs, whereas Uzbek proverbs reflect family roles and social norms more strongly. The results demonstrate that the representation of women in Turkish and Uzbek proverbs is rooted in shared Turkic cultural heritage, while simultaneously reflecting the unique socio-cultural values of each society.

Keywords: representation of women, proverbs, ıdioms, comparative linguistics, conceptual metaphor, oral culture, gender.

Giriş

Xalq og‘zaki ijodida ayol obrazi – jamiyatning estetik qarashlari, ma’naviy qadriyatlari, gender stereotiplari hamda oilaviy munosabatlar haqidagi qadimiy tushunchalar ezmalashgan holda shakllangan ko‘p qatlamli obrazdir. O‘zbek va turk maqollarida ayolga munosabat tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllangan bo‘lib, ikki xalqqa xos umumiyliklar bilan birga, ayrim semantik farqlar ham mavjud. Quyida ayol obrazining o‘zbek va turk maqollaridagi asosiy tematik guruhlar bo‘yicha qiyosiy tahlili kengaytirilgan holda yoritiladi. “Maqol” so‘zi arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, “so‘z”, “nutq”, “hikmatli ibora” ma’nolarini anglatadi. O‘zbek xalq ijodiyotida maqol shunday janrki, unda ota-bobolarimizning necha-necha avlodlar davomida boshidan kechirgan voqealari, hayotiy kuzatuvlari va tajribalaridan kelib chiqqan ibratli xulosalari mujassamdir. Shuning uchun ham maqollar xalqning **beqiyos, bitmas-tuganmas ma’naviy merosi** sifatida qadrlanadi. Bu meros vaqt o‘tishi bilan yanada sayqallangan, mazmunan boyigan, xalq ruhiyati va dunyoqarashining ajralmas qismiga aylangan. Bag‘oyat chuqur ma’noga ega bo‘lgan “**So‘z ko‘rki – maqol**” degan naql ham bejiz aytilmagan.

Maqollar insonni hayot yo‘lida uchrashi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni yengib o‘tishga undaydi, uni sabr, matonat, shukronalik va bardoshlilikka chorlaydi. Ular tarbiyaviy, ma’rifiy, axloqiy ahamiyati jihatidan hamisha dolzarb bo‘lib kelgan. Xalq hayotining turli jabhalari–mehr-muhabbat, yaxshilik va yomonlik, duztutish, sabr-qanoat, shukronalik, ota-ona, qarindosh-urug‘lar, tabiat, mehnat, jamiyat kabi mavzular o‘z aksini topgan. Har bir maqol o‘z zamirida asrlar davomida to‘plangan tajriba va xalqning hayot haqidagi umumiy xulosasini ifodalaydi.

Jamiyatda har bir insonning o‘ziga xos o‘rni, vazifasi va mas’uliyati mavjud. Erkakning ham, ayolning ham oila va jamiyat oldidagi burchlari bor. Ayniqsa, ayol obrazi xalq ijodida o‘zgacha yorqin tasvirlanadi. Ayollar haqidagi maqollar orqali xalqimizning ayolga bo‘lgan munosabati, ayollarga xos fazilatlar, ularning oiladagi mavqeyi, xulq-atvori, jamiyatdagi o‘rni va qadriyatlar tizimi namoyon bo‘ladi. Shu o‘rinda biz ayollarga oid ayrim maqollarni tahlil qilish orqali ayol obrazining qanday talqin etilishi, ayollarning kundalik hayotdagi roli, ularga xos sifatlarga xalq ongida qanday baho berilgani va gender stereotiplari qanchalik aks etganini o‘rganishga harakat qilamiz. Bunday tahlil nafaqat o‘zbek maqollarining ma’naviy qatlamini ochib beradi, balki xalq dunyoqarashi va madaniy tafakkuri haqida ham muhim ma’lumotlar beradi.

O‘zbek xalq maqollarida ayol obrazi turli leksik birliklar orqali yoritiladi va bular o‘zbek jamiyatining ayollarga oid an’anaviy qarashlarini, ularning oilaviy hamda ijtimoiy hayotdagi mavqeyini aks ettiradi. Xususan, ayol, xotin, ona, qiz (qiz bola), kampir, opa, singil, kelin, qaynona kabi nomlar yordamida ayollarning turli yosh bosqichlari, ijtimoiy roli va ular bilan bog‘liq stereotipik tasavvurlar til birliklari orqali ifodalanadi. Shu ma’noda maqollar o‘zbek xalqining gender tasavvurlari, qadriyatlari va ijtimoiy norma-me’yorlarini shakllantiruvchi muhim madaniy-lisoniy manba hisoblanadi. Ona obraziga oid maqollarda, ayniqsa o‘g‘il farzand tug‘gan ayolga alohida e’tibor va hurmat ko‘rsatilgani kuzatiladi. O‘zbek va turk xalq og‘zaki ijodida o‘g‘il farzand – naslning davomchisi sifatida qabul qilinganligi bois ona bo‘lgan ayolning maqomi ham yuqori baholangan. O‘g‘il tug‘ishi bilan ayol nafaqat oila ichida, balki kengroq ma’noda jamiyat nazarida ham obro‘-e’tiborga ega bo‘lgan.

*“**O‘g‘il tug‘magan xotindan o‘gloqlagan echki ortiq**”* (Shomaqsudov, 1990, 44) mazmunidagi maqolda nasl qoldirish masalasida o‘g‘ilning qadri birinchi o‘ringa qo‘yilganini ko‘ramiz. Ushbu maqol ayolning ijtimoiy mavqei ko‘pincha uning o‘g‘il tug‘ish-qilmasligiga bog‘lab baholanganini ko‘rsatadi. Maqolning keskin ifodasi orqali jamiyatda o‘g‘il farzandning naqadar muhim bo‘lgani, naslning davomiyligi ayol zimmasiga yuklatilgani anglashiladi.

Xalq orasida tarqalgan *“**O‘g‘il tug‘mas xotin bo‘lmas, mol topmas yigit bo‘lmas**”* degan maqol ham shu fikrni tasdiqlaydi. Bu maqolda ikki xil ijtimoiy vazifa taqqoslanadi: ayolning o‘g‘il tug‘ishi ayollikning asosiy mezoni sifatida talqin qilinsa, yigitning oilani ta’minlashi erkaklikning zarur sharti sifatida ko‘rsatiladi. Ya’ni jamiyat har ikki jinsni o‘ziga xos majburiyatlar bilan baholaydi; ayol – naslning davomiyligi uchun, erkak esa iqtisodiy barqarorlik uchun javobgar deb qaralgan.

Shuningdek*, “**Uringan xotin o‘g‘il tug‘adi**”* degan maqol xalq orasida keng tarqalgan bo‘lib, unda o‘g‘il farzandga ega bo‘lish ayolning tirishqoqligi, mehnatsevarligi yoki omadining alomati sifatida tasvirlanadi. Bu kabi qarashlar jamiyatda ayolning o‘g‘il tug‘ishga bo‘lgan intilishining kuchli bo‘lganini, o‘g‘il tug‘gan ayolning hurmatga sazovor, o‘z o‘rniga ega inson sifatida qadrlanganini ko‘rsatadi.

Oila sarf-xarajatini ko‘tara olmagan erkakning “erkak” sifatida baholanmasligi haqidagi xalq og‘zaki ijodi namunalarida bo‘lgani kabi, o‘g‘il tug‘magan ayolning ham jamiyat ko‘zida ma’lum darajada “zaif” yoki “kamchilikka ega” deb ko‘rilgani seziladi. Bu qarashlarning ildizida insonning jamiyatdagi maqomi biologik, iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar orqali belgilanganligi yotadi. Xususan, turk va o‘zbek an’anaviy jamiyatida ayolning o‘g‘il tug‘ishi uning oiladagi mavqeini mustahkamlovchi omil bo‘lgan, natijada ayol jamiyat nazarida qadr-qimmatga ega bo‘lgan.

Demak, mazkur maqollar nafaqat onalik vazifasining muhimligini, balki o‘g‘il farzandning tarixiy va madaniy kontekstdagi o‘rnini ham yoritadi. Bu holat patriarxal jamiyatlarda ayolning ijtimoiy rolini belgilovchi asosiy mezonlardan biri sifatida o‘g‘il tug‘ishning ustuvor ahamiyatga ega bo‘lganidan dalolat beradi.

Metin Yurtbachi (Yurtbaçi) oila institutini jamiyatning eng muhim tayanchi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, jamiyatning barqarorligi va mustahkamligi avvalo oilaning mustahkamligiga bog‘liq bo‘lib, turk oilasi asosan islomiy odob-axloq, ma’naviy qadriyatlar va an’anaviy tarbiya tamoyillariga tayanadi. Tadqiqotchi oilaga doir 100 ta maqolni mavzuviy tasniflarga ajratgan holda tahlil qilib, ularning mazmuniy qatlamlarini, tarbiyaviy ahamiyatini hamda turk jamiyatidagi oila konsepsiyasining tarixiy-madaniy ildizlarini batafsil yoritib bergan. Bu maqollar orqali xalqning oilaga oid qarashlari, oila ichidagi munosabatlar, ota-ona va farzandlik burchi, er-xotin mas’uliyati hamda turmushning axloqiy-me’yoriy jihatlari chuqur tahlil etiladi.

Yılmaz Ayfer “Türk Kültüründe Kadın” nomli tadqiqotida, turk madaniyatida ayol tarix davomida erkak bilan yonma-yon turgani, jamiyatdagi mavqeini saqlab kelgani, ijtimoiy hayotda shaxs sifatida mavjud bo‘lgani va ona, turmush o‘rtoq yoki farzand sifatida hurmatga sazovor bo‘lganini ta’kidlaydi (Yılmaz, 2004, 111–123). Şahin Hatice “Türk Atasözlerinde Kadın” nomli ilmiy ishida esa jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan oila institutiga e’tibor qaratib, uni mustahkam tutish uchun ayol va erkakning mas’uliyatlari katta ekanini qayd etadi (Şahin, 2006, 155–166). U o‘z tadqiqotida ayolning vazifalari ko‘proqligi, maqollarda ayol – tug‘uvchi, tarbiyalovchi, boquvchi va o‘qituvchi sifatida ko‘proq tilga olinishi, shu sababli oilada tanlanadigan ayolning bunday vazifalarni bajarishga qodir bo‘lishi zarurligi fikri tez-tez uchrashini ko‘rsatadi. Shuningdek, qiz farzandning tarbiyasiga oid maqollar ko‘pligi, maqollarda onalik va turmush qurgan ayol obrazining ustuvorligi ham aytiladi.

Batur Zekerya “Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri” nomli ishida ayolga oid maqol va iboralarni bir necha toifaga ajratadi (Batur, 2011, 577–584). Ular orasida ayolning salbiy jihatlari, ayolning ona sifatidagi ta’siri, ayolning umumiy xususiyatlari, ayolning erkakka qaramligi, ayrim vaziyatlarda ayollikning ustunlik berishi, farzandlarning onani yoqtirmasligini ifodalovchi so‘zlar va ayol konseptining turli ma’nolarda qo‘llanilishi mavjud.

Özkan va Gündoğdu “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler” asarida turk madaniyatida ayol va erkakka yuklatilgan rollar hamda jamiyatning ushbu rollardan kutgan talablarini tahlil qiladi (Özkan, Gündoğdu, 2011, 1133–1147). Ular cinsiy rollarning taqsimotini aniqlab, erkaklar ko‘proq tashqi hayot, ayollar esa uy ichidagi hayot bilan bog‘langanini ta’kidlaydi. Ailaga “dişil” rolning berilishi va ayolning faoliyat maydonining aynan oila doirasi bilan cheklanishi Akbalık tomonidan ham tasdiqlangan (Akbalık, 2013, 81–89).

1. Ayolning oila va jamiyatdagi o‘rni

O‘zbek maqollarida

– “Gul o‘ssa – yerning ko‘rki, qiz o‘ssa – elning ko‘rki” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 176);
– “Xotin – uyning chirog‘i” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 254).

O‘zbek maqollarida ayol ko‘pincha *nafosat, go‘zallik* timsoli sifatida talqin qilinadi. Uning borligi oilaga fayz, ro‘zg‘orga baraka keltiruvchi omil sifatida tasvirlanadi. “Chiroq” obrazining qo‘llanishi ayolni uyga yorug‘lik, iliqlik, uyg‘unlik olib kiruvchi sifatida

ko‘rsatadi. Bu, bir tomondan, ayolga nisbatan hurmat, ikkinchi tomondan esa uning oilaviy mas’uliyatlari ulkan ekanini bildiradi.

Turk maqollarida

– “Kadınsız ev, ıssız kaleye benzer”.
– “Kadın kapıdan çıkınca, bereket bacadan çıkar” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk xalq maqollarida ayol uy-ro‘zg‘or barakasi, tinchlik va hayotiylik manbayi sifatida e’tirof etiladi. Baraka konsepti markaziy o‘rinni egallaydi: ayol bo‘lmagan uy – hayotsiz va befarog‘at makon sifatida tasvirlanadi. Bu qarash turk madaniyatida ayolning maishiy hayot va ro‘zg‘or bilan chambarchas bog‘langanligini ko‘rsatadi.

Ikkala xalq ijodida ayol – oila asosiy tayanchi, uy barakasi va ma’naviy uyg‘unlik timsolidir. O‘zbek maqollarida estetiklik (ko‘rk, gul, chiroq) yetakchi bo‘lsa, turk maqollarida ko‘proq baraka, ro‘zg‘or va rizq bilan bog‘liq semantik birliklar ustuvor. Bu ikki xalqning qadimiy turmush tarzidagi farqlarni ham aks ettiradi.

2. Qiz bola obrazi va tarbiya masalasi

O‘zbek maqollarida

– “Terakka qarab, tol o‘sar, onaga qarab, qiz o‘sar” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 157);
– “Yaxshi qiz erta turib, soch tarar, Yomon qiz erta turib, non so‘rar” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 164).

O‘zbek an’anaviy madaniyatida qiz bola – latofat, uyat-sharm va odob timsoli. Qizning odobi va serg‘ayratligi kelajakdagi oilaviy baxtning muhim sharti sifatida talqin etiladi. Shuningdek, qizning nozik tabiati, muloyimligi, shirinsuxanligi kabi sifatlar maqollarda estetik obrazlar orqali beriladi.

Turk maqollarida

– “Ucuna bak bezini al, anasına bak kızını al”.
– “Tarlayı düz al, kadını kız al” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk maqollarida qizning axloqi, xulqi va tarbiyasida ona rolining ustuvorligi alohida ta’kidlanadi. “Kızını al, anasına bak” degan ibora qiz tarbiyasining uzluksizligiga, avlodlar davomiyligida ayolning markaziy o‘rniga urg‘u beradi. Shuningdek, qizning “tarlaga o‘xshatilishi” uning sifatini, mehnatsevarligini, kelajakdagi oilaviy moslashuvchanligini baholash mezoni sifatida qo‘llanadi.

Har ikki xalq ijodida qiz tarbiyasi bevosita onaga nisbat beriladi. Bu qarash ayolning avlodni shakllantirishdagi roli juda yuqori baholanganini ko‘rsatadi. O‘zbek maqollarida qizning nafisligi va estetik fazilatlari ko‘proq aks etsa, turk maqollarida axloqiy mezonlar, tarbiya va xatti-harakatning kundalik hayotdagi amaliy jihati ustuvorlik qiladi.

3. Ayolning uy-ro‘zg‘or boshqaruvidagi mavqeyi

O‘zbek maqollarida

– “Epli xotin uyni tutar orasta, Epsizda uy to'ri latta-putta” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 206);
– “Ayolning sarishtasi – ro‘zg‘orning farishtasi” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 248).

O‘zbek maqollarida ayolning ro‘zg‘or boshqaruvidagi o‘rni ayniqsa muhim deb qaraladi. “Epli xotin” obrazining qo‘llanishi ayolning epchilligi, tartib-sevarligi, mas’uliyatliligi kabi fazilatlarini aks ettiradi. Ro‘zg‘ordagi ozodalik, sarishtalik ayolning tashkilotchilik qobiliyatiga bog‘liq deb talqin etiladi. “Farisha” metaforasi ayolning uy ichidagi ma’naviy va jismoniy uyg‘unlikni ta’minlovchi kuch ekanini bildiradi. Bu qarashlar o‘zbek oilaviy

an’analarida ayolning uy xo‘jaligini boshqaruvchi markaziy figuraga aylanganligini ko‘rsatadi.

Turk maqollarida
- “Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli”.
- “Avrat var arpa unundan aş yapar; avrat var buğday unundan keş yapar” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk maqollarida esa ayolning uy-ro‘zg‘or boshqaruvidagi oqilaligi iqtisodiy fikrlash bilan chambarchas bog‘langan. “Getirmek – yetirmek” oppozitsiyasi erkakning moliyaviy ta’minotchi, ayolning esa mavjud resurslarni oqilona taqsimlovchi rolini ifodalaydi. Ikkinchi maqolda keltirilgan misol esa ayollarning boshqaruvchanlik darajasidagi farqlarga ishora qiladi: ba’zi ayol oz narsa bilan mo‘l-ko‘l qilishni bilsa, boshqasi ko‘p resurs bo‘lsa-da, samara chiqara olmaydi. Bu fikr turk xalqining kundalik hayotiga xos amaliy donishmandlikni aks ettiradi.

Har ikki xalqda ayol – uy-ro‘zg‘orning boshqaruvchisi, tartib va tejamkorlik timsoli sifatida e’tirof etiladi. O‘zbek maqollarida bu mavqe ko‘proq ma’naviy uyg‘unlik, fayz va sarishtalik bilan bog‘lansa, turk maqollarida iqtisodiy oqilalik, tejamkorlik va amaliy boshqaruv ko‘proq ta’kidlanadi.

4. Ayolning erga va oilaga ta’siri

O‘zbek maqollarida
- “Erni er qiladigan ham xotin, qaro yer qiladigan ham xotin” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 256);
- “Yaxshi xotin – umr boli, Yomon xotin – jon zavoli” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 258).

O‘zbek maqollarida ayolning er hayoti va oilaviy muhitga ta’siri beqiyos kuchga ega omil sifatida talqin qilinadi. Birinchi maqolda ayolning fazilati yoki nuqsoni erkakning jamiyatdagi mavqeyi va obro‘siga bevosita ta’sir qilishi aytiladi. Bu qarash ayolning oiladagi tarbiyaviy, ruhiy va maishiy boshqaruvdagi roli nihoyatda kuchli ekanini ko‘rsatadi. Ikkinchi maqolda esa oilaviy uyg‘unlikning kaliti ayol fazilatida deb qaraladi.

Turk maqollarida
- “İyi kadın erkeği vezir, kötü kadın rezil eder”.
- “Arslan dişisine bakar da kuvvet alır” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk maqollarida ayolning erkakka bo‘lgan ta’siri ijtimoiy nufuz va ruhiy mustahkamlik bilan bog‘lanadi. Birinchi maqolda ayol erkakni “vezir” (yuksak martabali) yoki “rezil” (tubanda) qilishi mumkin degan fikr orqali uning ijtimoiy obro‘ga ta’siri ochib beriladi. Ikkinchi maqolda esa ayol erkakka ruhiy kuch bag‘ishlaydigan, uni qo‘llab-quvvatlaydigan shaxs sifatida talqin etiladi. “Arslon” obrazi erkak kuchi va jasoratining timsoli bo‘lsa-da, uning quvvat manbayi ayolda ekanligi aytiladi.

Har ikkala xalqda ayolning oilaviy, ma’naviy va ijtimoiy ta’siri muhim deb tan olinadi. O‘zbek maqollarida bu ta’sir ko‘proq oilaviy uyg‘unlik va maishiy hayot kontekstida qaralsa, turk maqollarida erkakning jamiyatdagi nufuzi, ijobiy yoki salbiy obro‘siga ta’sir qilish orqali talqin etiladi.

5. Ayolning aqli, ziyrakligi va fe’l-atvori

O‘zbek maqollarida
- “Aqlsiz xotin husnini ko‘z-ko‘z qilar, aqlli xotin – aqlini” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 124);
- “Qiz ko‘ngli – qizigan tandir” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 300).

O‘zbek maqollarida ayolning aql, odob, mulohaza kabi fazilatlari yuksak qadrlanadi. Birinchi maqol ayolning tashqi go‘zallikdan ko‘ra ichki donishmandlikni ustun qo‘yishi kerakligini uqtiradi. Bu maqolda aql – ayolning eng oliy bezagi sifatida ko‘riladi. Ikkinchi maqol esa ayol, ayniqsa yosh qizning hissiyotga beriluvchanligi, tez ta’sirchan bo‘lishi kabi psixologik xususiyatlarini metaforik tarzda ifodalaydi.

Turk maqollarida
- “Kadının fendi erkeği yendi”.
- “Kadının aklı şeytana bile pabuc giydirir” (keng tarqalgan variant) (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk maqollarida ayolning ziyrakligi, hozirjavobligi va ustamonligi kuchliroq urg‘ulanadi. Birinchi maqol ayolning aqliy ustunligi bilan erkakni ham yengib ketishi mumkinligini bildiradi. Ikkinchi maqol esa ayolning zehnining o'tkirligi, o‘tkir fikrlashi va murakkab vaziyatlarda mohirona yo‘l topishi kabi sifatlarni hajviy-uslubda tasvirlaydi.
O‘zbek maqollarida ayolning aqli va hissiyotlari muvozanatli tasvirlanadi: aql – oliy fazilat, hissiyot – tabiiy xususiyat. Turk maqollarida esa ayolning ziyrakligi, uddaburonligi va ba’zan kurnazligi kuchliroq ta’kidlanadi. Bu ikki xalqning ayol tabiati haqidagi mentalitet farqini ko‘rsatadi: o‘zbeklarda muloyimlik va odob, turklarda hozirjavoblik va ustamonlik markazda turadi.

6. Salbiy stereotiplar va patriarxal tasvirlar
O‘zbek maqollarida
- “Yomon xotin – uy buzar”.
- “Ayolning o‘ttizga kirgani – o‘tin bo‘lgani”;
- “Bir tulkining hiylasi

Necha yerda pand berar
Bir xotinning hiylasi
Qirq eshakka yuk bo‘lar” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 45).

O‘zbek maqollarida ayolga nisbatan salbiy qarashlar asosan oilaviy barqarorlik, ro‘zg‘or yuritish va shaxsiy fe’l-atvor bilan bog‘liq holda shakllangan. “Yomon xotin – uy buzar” degan ibora ayolning oilaviy muhitga ta’sirini salbiy tomondan aks ettiradi. Ikkinchi maqolda esa ayolning yosh bilan bog‘liq qadriyatining past baholanishi patriarxal dunyoqarashning mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi. Uchinchi maqolda “hiyla” obrazining qo‘llanishi ayolning makkorlik, chalg‘ituvchi fe’l-atvorga ega bo‘lishi kabi salbiy stereotiplarni ifodalaydi.

Turk maqollarida
- “At ile avrada inan olmaz”.
- “Er kocadıkça koç olur, kadın kocadıkça hiç olur”.
- “Dul karı şeytan karı” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Turk maqollaridagi salbiy ayol obrazlari ko‘pincha ishonchsizlik, qadrsizlanish va keksayish bilan bog‘liq stereotiplarni o‘z ichiga oladi. “At ile avrada inan olmaz” degan maqol ayolning ishonchsiz, beqaror shaxs sifatida talqin etilishidan dalolat beradi. Yoshi ulg‘aygan ayolning qadri pasayishi haqidagi qarash ham patriarxal tuzumning ayolga nisbatan tanqidiy munosabatini aks ettiradi. “Dul karı” obrazining “şeytan” bilan bog‘lanishi esa jamiyatda yolg‘iz ayollar haqida shakllangan tarixiy stereotiplarning izlarini ko‘rsatadi.
Har ikki xalqda salbiy ayol obrazi patriarxal ijtimoiy tizimning mahsuli sifatida shakllangan. O‘zbek maqollarida bu obraz ko‘proq ro‘zg‘orning buzilishi, oilaviy nizolar bilan bog‘liq talqin qilinsa, turk maqollarida ayolning ishonchsizligi, keksaygach qadri kamayishi kabi mavzular ko‘proq uchraydi. Biroq bu stereotiplar xalq madaniyatining tarixiy qatlamlarini aks ettiradi va hozirgi ijtimoiy qarashlar bilan mos kelmasligi tabiiydir.

7. Onalik va ayolning ilohiy maqomi

O‘zbek maqollarida

- “Erkak ko‘kdan tushgan emas, ayol bolasi”.
- “Ona – jamiyatning tayanchi”
- “Onalar so‘zi — baxtning o‘zi” (O‘zbek xalq maqolari, 2005, 134).

O‘zbek maqollarida onalik yuksak qadrlanadi, ayolning jamiyatdagi eng muqaddas maqomi ona sifatida talqin etiladi. Birinchi maqol insonning paydo bo‘lishida ona rolini ta’kidlab, ayolni hayot manbayi sifatida ko‘rsatadi. “Jamiyatning tayanchi” obrazidan foydalanish esa ona timsolining nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy-ma’naviy barqarorlikda ham asosiy rol o‘ynashini ifodalaydi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida ona kultining kuchli bo‘lishi turkiy an’anaviy qarashlar va islomiy qadriyatlar uyg‘unlashuvi natijasidir.

Turk maqollarida

Turk maqollarida ona mavzusi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘p uchramasa-da, diniy kontekst asosida shakllangan juda yuksak qadrlovchi iboralar mavjud:

- “Cennet anaların ayağı altındadır” (Dost kelimeler, 4 Ağustos 2025).

Ushbu hadis asosida xalq orasida keng tarqalgan maqol onaning maqomini ilohiy darajada yuksaltiradi. Turk madaniyatida ona sha’ni va hurmati beqiyos bo‘lib, bu mavzu ko‘proq diniy va ma’naviy doirada tasvirlangan.

O‘zbek maqollarida ona obrazi juda keng, ko‘p qirrali va idealistik tarzda tasvirlanar ekan, turk xalq ijodida ona mavzusi son jihatdan cheklangan bo‘lsa-da, diniy asosda juda yuksak baholanadi. Ikkala an’anada ham ona – hayot, mehr, ezgulik manbayi sifatida ilohiy maqomga ega.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, O‘zbek va turk xalq maqollarida ayol obrazi murakkab ijtimoiy-madaniy fenomen bo‘lib, qadimiy turkiy dunyoqarashning, patriarxal an’analarning, oilaviy qadriyatlarning, ma’naviy-estetik tasavvurlarning sintezi sifatida shakllangan. Qiyosiy tahlil quyidagi umumiylik va farqlarni ko‘rsatadi:

O‘xshash jihatlar

- Ayol – uy barakasi, farovonlik va uyg‘unlik manbayi.
- Qiz tarbiyasi – onaning fazilati va axloqiy qiyofasi bilan bog‘lanadi.
- Ayolning fazilati oilaning obro‘-e’tiborini belgilaydi.
- Patriarxal stereotiplar har ikkala xalq ijodida ham mavjud.

Farqli jihatlar

- O‘zbek maqollarida estetik obrazlar (gul, ko‘rk, chiroq) keng qo‘llanadi.
- Turk maqollarida ayolning iqtisodiy boshqaruvchanligi va tejamkorligi kuchliroq ta’kidlanadi.
- Turk maqollarida ayolning ziyrakligi, kurnazligi va ustamonligi ustuvor semantik yo‘nalishdir.
- O‘zbeklarda ona kultining maqollardagi o‘rni ancha boy va ko‘p shaklli.

O‘zbek va turk maqollaridagi ayol obrazi o‘zaro yaqin tarixiy-madaniy ildizlarga ega bo‘lib, turkiy dunyo qadriyatlarining uzviy birligini namoyon qiladi. Shuningdek, bu tasvirlar zamonaviy gender yondashuvlari nuqtayi nazaridan qayta baholanishi lozim bo‘lgan tarixiy-madaniy fenomen sifatida muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek xalq maqollarida ayol obrazini ifodalovchi leksik birliklarning semantikasi va qo‘llanilishi o‘zbek madaniy tafakkurida ayollarning tutgan yuksak o‘rni, ularning oilaviy va ijtimoiy hayotdagi mavqeyi, shuningdek, ayollarga nisbatan shakllangan an’anaviy qarashlar tizimini yorqin aks ettiradi. Bu maqollarda ayollarning mehribonlik, fidoyilik, aql-idrok, sadoqat, sabr-toqat kabi ijobiy fazilatlari ulug‘lansa-da, ular orasida ayollarning salbiy xususiyatlari – g‘iybat, hiyla, o‘jarlik, rashk kabi sifatlar ham badiiy tasvir sifatida aks etadi.

O‘zbek maqollarida ***ona, xotin*** kabi so‘zlarning qo‘llanilishi ayollarga doir milliy tasavvurlarni, madaniy qarashlarni va genderga oid qadriyatlarni ifodalaydi. Xotin so‘zi ko‘proq oilaviy rollar va axloqiy fazilatlar bilan bog‘langan bo‘lsa, ona so‘zi ma’naviylik, muqaddaslik, fidoyilik va mehr timsoli sifatida gavdalanadi. Har ikkala so‘zning semantik maydoni o‘zbek xalqining ayollarga bo‘lgan chuqur hurmati va an’anaviy qarashlarini lingvistik jihatdan mujassamlashtiradi. Demak, o‘zbek maqollari orqali xalqning genderga oid tasavvurlari, stereotiplari, qadriyatlar tizimi va ayollar haqidagi ijtimoiy-kollektiv xotirasi sinxron tarzda namoyon bo‘ladi. Ayol obrazi bir vaqtning o‘zida ham e’zozlangan, ham tanqid qilingan, ham ideallashtirilgan, ham ogohlantiruvchi obraz sifatida gavdalanadi. Shu bois ayollarga oid maqollar xalq dunyoqarashida ayolning ko‘p qirrali, murakkab, ammo beqiyos ahamiyatga ega obrazini shakllantiruvchi lingvokulturologik manba sifatida katta qimmati bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. “Hikmatnoma”, Toshkent, 1990, 44.

Yurtbaçi, M. Learning about “family relations” in Turkey through proverbs, International Journal of New Trends in Arts, Sports &ScienceEducation.

Yılmaz, Ayfer (2004), “Türk Kültüründe Kadın”, *Milli Folklor,* 61: 111–123.

Şahin, Hatice (2006), “Türk Atasözlerinde Kadın”, *Akademik Araştırmalar Dergisi,* 29: 155–166.

Batur, Zekerya (2011), “Atasözü ve Deyimlerde Kadın ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3): 577–584.

Özkan, Bülent, Gündoğdu, Ayşe, E., (2011), “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 6(3): 1133-1147.

Akbalık, Esra (2013), “Türk Atasözlerinde Cinsiyet Algısı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 36: 81–89.

O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 176.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 254.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 157.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 164.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 206.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 248.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 256.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 258.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 124.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 300.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 45.
O‘zbek xalq maqolari, Toshkent, Sharq, 2005, 134.

Dost kelimeler, Kadınlar ile ilgili Atasözleri ve anlamları, 4 Ağustos, 2025, https://www.dostkelimeler.com/kadinlar-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari/

KÜLTÜREL MİRAS YÖNETİMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: ARKEOLOG PROF. DR. HALET ÇAMBEL VE KARATEPE KİLİMCİLİĞİ

CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT AND SUSTAINABILITY: ARCHAEOLOGIST PROF. DR. HALET ÇAMBEL AND KARATEPE KILIMMAKING

Servet Senem UĞURLU[1],
[1] Doçent, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Halı, Kilim ve Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, İstanbul/ ORCID ID: 0000 0003 2307 9623.

Özet

1947-1952 yılları arasında süren Karatepe-Aslantaş arkeolojik alan kazı çalışmaları sonrasında, arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel (1916-2014), buradan ayrılmayarak çıkartılan çok sayıda arkeolojik eserin yerinde korunması ve sergilenmesi için çalışmıştır. Bunun sonucunda Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi'nin kurulmasına neden olmuştur. Bu müze, Türkiye'nin ilk açıkhava müzesi ve ilk milli parkıdır. Yöre insanları için yaptığı özverili çalışmalarıyla çok sevilen ve sayılan Halet Çambel'i Karatepeliler, "Halet Bacı", "Halet Abla", "Karatepelilerin Anası" ve "Torosların Anası" gibi isimlerle tanımlamışlardır. Karatepe bölgesinin Aslantaş Barajı, Karatepe-Aslantaş Açıkhava Müzesi ve Milli Parkı olmasının sonucunda topraklarını önemli ölçüde kaybeden yöre insanının ve Karatepe bölgesi köylülerinin yaşamlarına sağlıklı ve hiçbir şeye muhtaç olmadan devam edebilmeleri için, Halet Çambel kültürel miras kapsamında çok sayıda önemli proje, kooperatif, çalışma ve girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışmalarından biri de Karatepe kilimciliği için yaptığı çalışma ve kooperatif girişimleridir. Karatepe kilimciliğinin doğal boyamacılıktan üretim ve kilimlerin pazarlanmasına kadar yaptığı çalışmaları önemlidir ve ülkemiz için öncü niteliği taşımaktadır. "Kültürel Miras Yönetimi ve Sürdürülebilirliği: Arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel ve Karatepe Kilimciliği" başlıklı bildiride nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır.

Bu bildiride; arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel'in kültürel miras yönetimi ve sürdürülebilirliği açısından yöre kalkınmasına verdiği önem, bu konuların bilinmediği hatta tartışılmadığı dönemlerde düşünce, bilgi, hedef ve yönlendirdiği projelere ek olarak Karatepe kilimciliği üzerine yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verilecek ve kültürel miras alanındaki önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halet Çambel, Karatepe, kadın, kilim, kültürel miras.

Abstract

After the Karatepe-Aslantaş archaeological site excavations between 1947-1952, archaeologist Prof. Dr. Halet Çambel (1916-2014) worked for the preservation and display of many archaeological artifacts unearthed here. This resulted in the establishment of the Karatepe-Aslantaş Open Air Museum. This museum is Turkey's first open-air museum and first national park. The people of Karatepe defined Halet Çambel, who was loved and respected for her devoted work for the local people, with names such as "Halet Bacı", "Halet Sister", "Mother of Karatepeli" and "Mother of Taurus". In order for the people of the region and the villagers of the Karatepe region, who lost a great deal of their lands as a result of the Karatepe region to become Aslantaş Dam, Karatepe-Aslantaş Open Air Museum and National Park, to continue their lives in a healthy and needless way, Halet Çambel has provided many important projects, cooperatives, works and activities within the scope of cultural heritage

made attempts. One of these works are her work and cooperative initiatives for Karatepe kilims. The work of Karatepe rugs, from natural dyeing to production and marketing of rugs, is important and has a pioneering character for our country. Qualitative research method will be used in the paper titled "Cultural Heritage Management and Sustainability: Archaeologist Prof. Dr. Halet Çambel and Karatepe Kilimmaking".

In this paper; the importance given by archaeologist Prof. Dr. Halet Çambel to local development in terms of cultural heritage management and sustainability; her thoughts, knowledge, goals and projects in the periods when these issues were not known or even discussed. In addition, information will be given about his work on Karatepe kilims making and her importance in the field of cultural heritage will be emphasized.

Keywords: Halet Çambel, Karatepe, woman, kilim, cultural heritage.

Giriş

Geçmişin açığa çıkartılması, geçmişten kalanları görmek, incelemek, anlamak, bilgileri güncellemek gibi olgulara ihtiyacı yoktur. Geçmişe ve onun taşıdığı her şeye insanların ihtiyacı vardır. Bugünden yani şimdi kavramından geleceğe doğru yola çıkan insanın geçmişi bilmesiyle insan hevesi artmakta ve teşvik olmaktadır. Geçmiş insanın kimliğini temsil etmekte ve gelecekte neler yapılabileceğine kaynak oluşturmaktadır. Her arkeolojik kazı çalışması bir hafıza mekân çalışmasıdır. Arkeolojide arkeolojik buluntular daima kazı evine taşınır, temizlenerek koruma altına alınır, sonra her parçanın çizimleri yapılır ve fotoğrafları çekilerek envanter kayıtlarına geçirilir. Parçanın durumu, ne olduğu ve önemi hakkında notlar tutulur. Üzerinde çalışma yapılacak eserler depolanır. Eğer görsel olarak etkileyici ve diğerlerine göre daha fazla bilgi verici ise ilgili müzeye gönderilir. Müzede sergilenir ya da müze arşivinde tutulur (Özdoğan, 2006: 47-49; Gezgin, 2023: 13-23). Arkeolojide yüzey araştırmaları kavramı ise, arkeolojik veri elde etmek için kullanacak arazi çalışmalarının temelini oluşturur. Henüz keşfedilmemiş ya da bilinmeyen tarihi kalıntılara ulaşmak için arkeolojik kazı öncesinde gözleme dayalı olarak yapılır. Yörenin toprak üstündeki kalıntıların araştırılması, gözlemlenmesi, alan keşfi ve yüzeyde bulunanların değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Özdoğan, 2011: 94-97).

> Çambel üniversitelerin bilginin nasıl edinileceğinin gösterildiği kurumlar olarak tanımlamış, öğrencilerini de bu ilke doğrusunda yetiştirmiştir. Verdiği eğitimin esası, öğrencinin bilgiyi kendisinin araştırıp bularak düzene sokması ve uygulayarak etkin duruma dönüştürmesi olmuştur. Çambel işi, görev olarak tanımladığı için, eğer yapılması gerekli ise yapmamanın hiçbir mazereti olamayacağı öngörüsü ile çok sayıda proje geliştirmiş ve uygulamıştır (Özdoğan, 2021: 143).

1. Halet Çambel, Hayatı ve Çalışmaları

26 Ağustos1916'da Berlin'de doğan Halet Çambel, Hasan Cemil Çambel ve Ayşe Remziye Çambel'in 3. çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğduğu zaman anne dedesi İbrahim Hakkı Paşa Berlin Büyükelçisi, babası ise Berlin askeri ataşesi olarak görev yapmaktadır. Halet Çambel ilköğretimi sonrasında 1924 yılında ailecek Avrupa'da yaşamıştır. 1927-1935 yılları arasında İstanbul Arnavutköy'deki Amerikan Kız Koleji'nde orta öğrenimini görmüştür. 1935 yılında Galatasaray Lisesi'nde Devlet Olgunluk Sınavı'nı vermiştir. Lisede okurken sanat tarihi öğretmeninin sayesinde arkeolojiye ilgisi artmıştır. 1935-1939 yılları arasında Fransız hükümetinin bursuyla Paris Sorbonne Üniversitesi'nde okumuştur. 1936 yılında Atatürk'ün ricasıyla, eskrim dalında Türkiye'yi temsilen Berlin Olimpiyatları'na katılmıştır. Suat Fetgeri

ile Türkiye'nin Olimpiyat Oyunlarında temsil eden ilk kadın sporcuları olmuştur. Ecole Pratique des Hautes Etudes Institut Catholique ve Ecole du Louvre bünyesinde üniversite eğitimini tamamlamış, 1938-1939'da doktora çalışmalarına başlamış, 1939'da II. Dünya Savaşı yüzünden mecburen Türkiye'ye dönmüştür. 1939'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün Dr. Emilie Haspels'in başkanlığında sürdürülen Afyon Yazılıkaya/Midas kenti kazısına katıldıktan sonra onunla İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde çalışmıştır. Aynı yıl Nail Çakırhan (1910-2008) ile evlenmiştir. 1943 yılında doktora çalışması için Kırşehir Hashöyük'te bir kontrol kazısını Türk Tarih Kurumu'nu temsilen çalışmıştır. 1944 yılında doktorasını tamamlamıştır. 1946'da H. Th.Bossert ve Adana Müzesi Müdürü Naci Kum ile Toroslardaki yüzey araştırmaları sırasında, Kadirli ilçesi yakınındaki Karatepe-Aslantaş'ı bulmuşlardır. 1947'te doçent unvanı almıştır. Halet Çambel, H. Th. Bossert ve U. Bahadır Alkım'la birlikte Toroslar'ın ulaşılması zor ve şartları yetersiz kalan bu bölgesinde geç Hitit merkezi olan Karatepe/Asativas/Adanava'da, 1947'den 1952'ye kadar süren kazıları yürütmüştür. Araştırmalar tamamladıktan sonra, Halet Çambel burada kalmış ve 2012 yılına kadar büyük bir özveri, sevgi ve saygıyla çalışmaları sürdürmüştür. Halet Çambel Karatepe'yi ve bölgeyi kaderine terk etmemiştir. 1952-1954 yılları arasında Türk Tarih Kurumu adına, İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden A.M. Mansel ve K. Bittel ile Kadıköy Fikirtepe Höyüğünün ilk arkeolojik kazılarına katılmıştır. Halet Çambel, 1961'de Adana Kadirli'de M.S. 5. yüzyıla tarihlenen antik adı "Flaviopolis" ve halk arasında "Alacami" olarak bilinen geç Antikçağ bazilikasında asistan-öğrenci kazısı yapmış, buradaki döşeme mozaiklerinin çıkarılmasını, çevresinin gecekondulardan arındırılarak çevre duvarı çekilmesini ve 1967'de acil onarımını sağlamıştır (Özdoğan & Başgelen, 2012: 13-20). 1962-1963 yıllarında Almanya'da Saarbrücken Üniversitesi'nde misafir profesör olarak görev yapmıştır. 1964 yılında Halet Çambel girişimleriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Semineri dersi aynı fakültede Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü içerisinde ayrı bir kürsü haline getirilmiştir (Özdoğan & Başgelen, 2012: 22). Halet Çambel'in Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile geliştirdiği, hoca-öğrenci ekipleri ile kapsamlı ve büyük bir yüzey araştırması çalışmalarını, "İstanbul-Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi" kapsamında Siirt, Diyarbakır, Urfa'da yapmıştır (Özdoğan & Başgelen, 2012: 22). 1965-1966 yıllarında İller Bankası Adana Nazım Planı yarışma hazırlıkları yapılırken Halet Çambel danışmanlığında sivil mimari, arkeolojik değerler, belgeleme, resimleme ve kent haritalarına işleme gibi işlemlerin yapılmasını, elde edilen bulguların nazım plan aracılığıyla korunmasını sağlamıştır. Yine kendisinin başkanlığında, 1966-1971 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı ve İmar İskân Bakanlığı Çukurova Bölge Planlama Projesi Müdürlüğü iş birliğinde öğrenci ekipleri ile Adana, Hatay, İçel illerinde yüzey araştırmaları yapmış, Mersin-Anamur sahil şeridindeki ören yerlerinin tespit edilmesini ve mücavir sahası yapılmasını sağlamıştır. Eski eserlerin taranması, fotoğraf, plan ve çizim içeren bilimsel raporların hazırlanmasına ve bunlarla ilgili koruma yöntemlerinin alınmasına neden olmuştur (Özdoğan & Başgelen, 2012: 43-47). 1967 yılında Robert Braidwood ve Halet Çambel'in Türkiye'nin güneydoğusunda başlattıkları yüzey araştırmalarında, ilk kez bu bölgede Neolitik Çağ yerleşimleri tespit edilmiştir (Schmidt, 2008: 66).

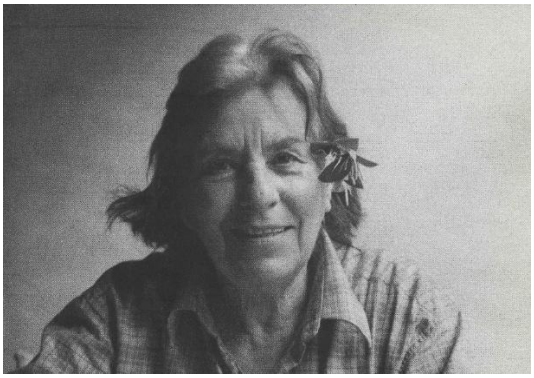
1967'de Keban Barajı inşası sırasında baraj alanın taranması için, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile iş birliği yapmış, ODTÜ Keban Bölgesi Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Projesi'nin kuruluşunda yönetim kurulu üyesi olarak destek vermiştir. 1975'te Aşağı Fırat Projesi'ne de katıldığı bilinmektedir. 1976 yılında TÜBİTAK'a bağlı Arkeometri Ünitesi'nin kurulması ve faaliyete geçmesinde Prof. Dr. Ufuk Esin ile önemli çalışmaları olmuştur. 1984 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı Başkanlığı'ndan yaş haddi ile emekli olmuştur. Kendisinden sonra anabilim dalı başkanlığını devralan Prof. Dr. Ufuk Esin tarafından kurulan ve başkanlığını yaptığı TÜBA-TÜKSEK Türkiye Bilimler Akademisi Türkiye Kültür

Envanteri kurumunda onursal başkan olarak görev almıştır. Emekliliği sonrasında da Karatepe-Aslantaş'taki çalışmalarına devam etmiştir.

Halet Çambel, Hitit hiyerogliflerini incelemiştir. Karatepe-Aslantaş ören yerinin Türkiye'nin ilk açık hava müzesi ve ilk milli parkı olmasını sağlamıştır (Uğurlu &Uğurlu, 2021: 62). 2008 yılında eşi Nail Çakırhan vefat etmiştir. Vefatından kısa bir süre önce Çambel, Boğaziçi'nde bulunan Kırmızı Yalı'sını Boğaziçi Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Halet Çambel, 12 Ocak 2014 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Şekil 1. Halet Çambel ve eşi Nail Çakırhan (Güneş, 2012: 25)

Şekil 2. Halet Çambel, Fotoğraf: Ara Güler (Güneş, 2012: 88)

Halet Çambel'in aldığı ödüller incelenirse; 1954 yılında Union Internationale des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques Conseil Permanent Türkiye Üyesi ve 1964'ten beri de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün asli üyesidir. 1979'da American Philosophical Society tarafından ilk Türk üye olarak seçilmiş, 1986'da kendisine İtalyan Adelaide Ristori ödülü verilmiştir. 2005 yılında insan ile insanın kültür mirası arasındaki karşılıklı ilişki olanaklarını geliştirmeye adanmış bilim insanlığı bundaki eşit rolü nedeniyle Prens Claus Vakfı tarafından verilen ödüle layık görülmüştür. 7 Haziran 2008'de Anadolu Halk Bilimleri ve Kültür Derneği tarafından "Özgür İnsan Ödülü" almıştır. Arkeoloji alanında yaptığı çalışma ve arkeoloji bilimine üstün katkıları nedeniyle 2010 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür-Sanat Büyük Ödülü'nü 9 Şubat 2011 tarihinde törenle almıştır (Özdoğan & Başgelen, 2012: 50-57). Eski Osmaniye Valisi İsa Küçük, "Halet Abla Destanı" adını verdiği kitabında Halet Çambel'i destansı bir üslupla tanıtmıştır (Küçük, 2010). Halet Çambel "Bir yazıyı okurken kendinize göre not almanız ve bilgiyi sistematize etmeniz, kendi bilginizle de harmanlamanız gerekir, başka türlü olmaz" demiştir (Özdoğan, 2023: 129).

2. Karatepe Asativata Kazıları

Karatepe-Aslantaş, günümüzde Yörük göçü yolu bulunan bir tepedir. Burasının antik kervan yolu olduğu bilinmektedir. Burası Toroslar üzerinden geçişe imkân veren sayılı birkaç doğal geçitten biridir ve kervan yolu üzerinde kurulmuş çok sayıda kale yapısı ile yerleşim yerleri sayesinde bölgenin stratejik öneminin yüksek olduğu ve yolun çağlar boyunca sürekliliğinin sürdüğü anlaşılmaktadır (Alkım, 1959 ve 1960). Bölgede aslan heykelleri ve taştan eserler olduğu için yöre insanınca "Aslantaş" olarak isimlendirilmiştir. Yüzey araştırmaları için ilk kez 1945 yılında gelinmesine karşın kötü hava şartları nedeniyle tespit yapılamamış, 1946 yılında Helmuth Theodor Bossert, Halet Çambel, Nihal Ongunsu ve Muhibbe Darga'dan

oluşturulmuş yüzey araştırma ekibi tarafından "yeni bir Eti harabesi" olarak isimlendirilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Şekil 3. 1946 yılında Karatepe yüzey araştırma ekibi, halk ve yöneticiler (Bossert & Çambel, 1946: Resim 22; Sayan & Erses, 2021 :15).

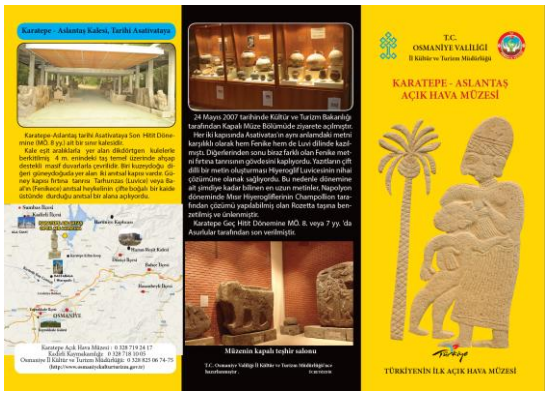

Şekil 4. 2018 yılı temmuz ayında Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi, Güney Kapı (Sayan & Erses, 2021 :14)

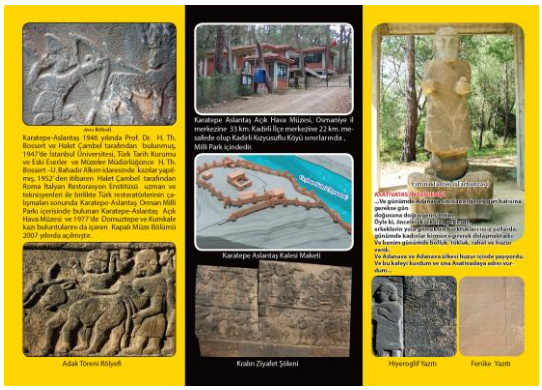
Karatepe-Aslantaş; Osmaniye'nin il olmasından sonra Adana'dan ayrılan Kadirli ilçesi sınırları içerisinde kalan, günümüzde Kızyusuflu Köyü yakınında Çukurova kuzeyinde Güneydoğu Toroslar ve Amanos Dağlarının kesiştiği noktada, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Geç Hitit Çağı'na ait sınır kalesi kalıntılarından oluşmaktadır. Ayrıca Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi ve 4341 hektar alandan oluşan Milli Parkı, Türkiye'nin arkeoloji bilimi, koruma tarihi ve orijinal sergileme düzeniyle bireysel deneyim sağlayan ve tarihin donduğu izlenimini vermektedir. Burası hem ulusal hem de uluslararası olarak öncü bir müze ve ilham veren bir uygulamadır.

2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, kapalı alandaki müze bölümü de ziyarete açılmıştır. Türkiye'nin en büyük açık hava müzesi özelliğini korumaktadır (Kaya Onur, 2021: 97-98).

1947'de başlayan Karatepe-Aslantaş kazısında çok sayıda bazalt kabartma taş ve taş üzerinde Hitit-Luwi (Anadolu) hiyeroglifleri ve Fenike alfabesiyle yazılmış metinler bulunmuştur. Buradaki metin, bugüne kadar ulaşılabilen en uzun çift dilli metindir. Karatepe Yazıtı diğer ismiyle Azatiwada Yazıtı, Fenike yazısı ve Anadolu/Luwi hiyeroglifi ile yazılmıştır. Bu yazıt, Anadolu hiyerogliflerinin çözülmesini sağladığı için "Rosetta taşı" özelliği taşımaktadır. "Bu bağlamda birçok tarihsel konuya ışık tutan yazıtlar, geçiş coğrafyasının kültürel özelliklerinin anlaşılmasında Karatepe'yi son derece kritik bir konuma yerleştirmiştir" (Çambel vd., 1999; Sayan & Erses, 2021 :15).

Şekil 5. Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi broşürünün ön yüzü (URL 1)

Şekil 6. Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi broşürünün arka yüzü (URL 1)

Ancak yüzyıllarca toprak altında kalan ve bünyelerine nüfus etmiş tuz, toprak, kil gibi maddelere maruz kalmış bazalt eserler üzerindeki toprak alındığında, Karatepe'nin kızgın güneşi ve yoğun yağışlar nedeniyle hızlı bir değişime uğradığı için eserlerin üstlerinde çatlaklar ve kabuklanmalar oluşmuştur. Eserler yüzlerce ve binlerce parçaya ayrılmaya başlamıştır.

Halet Çambel, kazı ekibinden diğer araştırmacılar gitse de burada kalmış, parçaları bir araya getirmiş, bozulmalarını engellemek için uğraşmış ve Karatepe'yi kaderine terk etmemiştir. Ancak o dönemin kazılardan çıkan eserlerin müzelerde bulunması, orada koruma altında olması ve önemli bulunanların ise sergilenmesinin doğru olacağı düşünülmektedir. Ancak bu düşünceye katılmayan Halet Çambel, bazalt eserlerin müzeye gönderilmeden, bulunduğu yerde korunması ve sergilenmesinin daha etkili olacağını düşündüğünden farklı çareler aramıştır. Bunun için Batı müzelerinden görüş ve yardım istemiştir. En sonunda bazalt eserlerin bulundukları yerde korunarak sergilenmesinin daha doğru olacağına karar vermiş, koruma ve sergileme çalışmalarına başlamıştır. Bu düşünce ve uygulama Halet Çambel'e ait olup Türkiye için bir ilk olmuştur. Buna benzer sorun, Ahlat mezartaşlarında da yaşanmıştır. Halet Çambel, Karatepe-Aslantaş'ın doğal çevresiyle bir anlamı olacağını, doğal bitki örtüsü, orman ve canlı yaşamın devamlılığın sağlanmasının ancak milli park alanı olmasıyla sağlanacağını görmüştür.

3. Halet Çambel'in Kültürel Miras Yönetimi ve Sürdürülebilirlik için Karatepe Kilimciliğine Yaptığı Çalışmalar

Karatepe Köyü; eskiden Karatepeli Köyü olarak bilinmekte, Seyhan vilayetinin Karaisalı kazasına bağlı Karsantı nahiyesinin tepelik ve balta girmemiş mevkiinde orman içerisinde bulunan dokuz köyden ibaret bir yerdir.

Yalgın (1950: 3) buradaki halkın Toroslarda farklı bir grup olduğunu yazmıştır. "Karatepeli" içindeki "Kara" kelimesi, belki de sarp yerde bulunmasından adını almış olabilir. Öncü gezginler notlarında, Dokuz Oğuzların bayraklarının kara olduğu yazmıştır. Doğu Bulgar Türkleri, Müslümanlığı kabul ederek Abbasilere bağlanmış ve Abbasilerin kara bayrağını benimsemişlerdir. Araplar kara bayrakları nedeniyle Doğu Bulgarlarına "Kara Bulgar" ismini vermişlerdir (Yalgın, 1950: 3).

Karatepe'de yerleşik yaşama geçen Türkmenler, hayvancılık ve tarımla geçimlerini sağlamaya başlamıştır. Aslantaş Baraj Gölü'nün yapılmasıyla tarım arazileri su altında kaldıkça geçim kaynaklarını küçükbaş hayvancılık olarak değiştirmişlerdir. Ancak Karatepe-Aslantaş ören yeri ve çevresinin milli parka dönüştürülmesi neticesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini de bırakmak zorunda kalmışlardır (Ersoy, 2003: 5).

Bölgede araştırmalar yapan Yalgın (1950: 38), Karatepeli kadınların keçi kılı ve pamuk malzeme kullanarak dokuma yaptıklarından bahsetmiştir. Keçi kılını kendi besledikleri keçilerden elde etmişler, pamuğu ise Çukurova'ya pamuk toplama işçisi olarak gittiklerinde aldıkları malzemelerden kullanmışlardır.

Karatepeli kadınları ıstar, çulha ve yer tezgahlarını kullanarak halı, kilim, giysilik dokuma, çarpana ve kolan dokumalarını kendi gereksinimleri doğrultusunda dokumuşlardır. Hatta kullanacakları keçelerini bile kendileri yapmışlardır.

Şekil 7. Istar tezgâhta kilim dokuma,
Fotoğraf: Halet Çambel (Çambel, 2010: 135)

Şekil 8. Karatepe Kilimi örneği
(Johansen, 2005: Resim 167)

Halet Çambel, kilim dokumacılığının yeniden canlanacağına ve köy halkının kaderinin değişeceğine inandığı için, Karatepe kilim kooperatifi kurulması için uğraşmış, halkı ikna etmiştir. Kooperatif, 26.12.1972 tarih ve 2963 sayılı Ticaret Bakanlığı onayıyla kurulmuştur (Ersoy, 2013: 5). Halet Çambel'in rehberliği ve desteğinde kurulan Karatepe Kilim Kooperatifinin ilk başkanı Ali Cafri'dir. Halet Çambel'in öngörü ve öncülüğünde iplik eğirme, bükme, boyama, dokuma, halı-kilim, battaniye projeleri uygulanmaları için Karatepe Kalkındırma Kooperatifi kurulmuştur. Kooperatifin temel amacı yörede eskiden beri geleneksel olarak dokunmuş kilimlerin yok olmasını önlemek, özgün biçimini koruyarak ve aslına olarak dokunmasını sağlamak olmuştur (Seyirci, 1991: 287).

Halet Çambel (2001: 140; 2010: 132) yöredeki gençlerin gideceği bir ilkokul olmaması nedeniyle kazı alanı yanında Halet Çambel tarafından bir kurs açmış, çocuklara okuma yazma öğretmiştir. Kazı ekibi ve ziyarete gelenler tarafından dersler verilmiştir. Ama ilkokulun yeterli olamayacağını, gençlerin meslek sahibi olursa ormana zarar vermeyeceklerini öngördüğü için dönemin Adana Valisi Mukadder Öztekin'in yardımlarıyla marangozluk ve demircilik atölyeleri kurulmuştur.

Halet Çambel, Karatepeli yöre kadınları ile genç kızlarını da düşünmüş ve kilim dokumacılığına devam etmelerine teşvik etmiştir. "Bu yörede kilimcilik hatırı sayılır bir gelenek olduğu için, anilin boyaların varlığına karşın, kadınların doğal boyalarla çalışmaya yönlendirdiler ve sonuçta Karatepe kilimi yurtdışında dahil tanınır oldu" (Çambel, 2001: 140).

Karatepe kilimlerinde kullanılan ipliklerde doğal boyaların kullanılması ve yöresel motif ile desen kompozisyonların dokunması yörenin ünlenmesine neden olmuştur. Karatepe kilimlerini aranan bir ürün haline getirdiği için Karatepe kadınlarının sürekli bir gelir kaynağı olmasını sağlamıştır.

Günümüzde de Kadirli ve Osmaniye köylerinde kilim dokumacılığına devam edilmektedir. Ali Cafri'nin ölümünden sonra, oğlu Cengiz Cafri kooperatifin çalışmalarına devam etmektedir. Kooperatif binası, dokuma atölyesi, boya atölyesi, sergi salonu, dağıtma-toplama-pazarlama merkezi ve pansiyon olmak üzere inşa edilmiştir.

Kooperatifte açılan kurslar için daima 15 tezgâh vardır. 1970'lerden beri kilimlerde aynı motifler ve doğal boyalı iplikler kullanılmıştır. Karatepe kilimlerinde kullanılan motifler, halkın kökeni ilgilidir, bu nedenle Türkmen, Yörük ve Avşar damga ve motifleri kullanılmaktadır. Ayrıca yöre halkı arasında Türkmenoğlu ve Avşar soyadı yaygın olduğu görülmektedir (Yeşilyurt, 2019: 2-3).

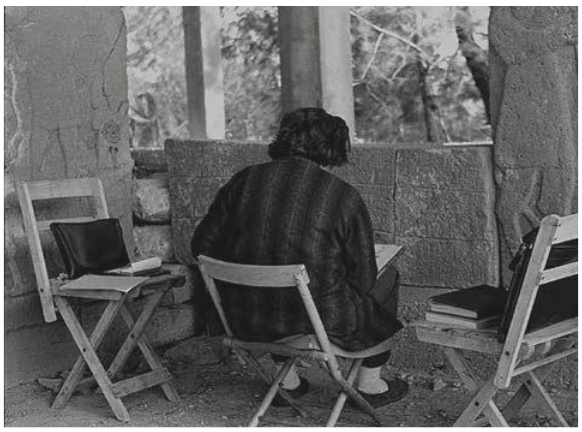
Karatepe Kızyusuflu Köyünde çeyizlik ve zor günlerde satmak üzere dokunan kilim, çuval, halı gibi dokumalar eskiden doğal boyalarla dokunurken sonrasında sentetik içerikli boyarmaddeler kullanmışlardır. Halet Çambel, baraj göleti nedeniyle ovadan mahsul alma olanağı kalmamış ve köylerini de içine alan Milli Park nedeniyle hayvancılık yapma olasılıkları azaldığı için yöre kadınlarına eski alışkanlıkları ile dokuma geleneklerini hatırlatmıştır. Yün boyamanın nasıl yapılacağını öğrenerek kendilerinin nasıl yapabileceklerini Kızyusuflu köylü kadınlara anlatmıştır. 1970'li yıllardan başlamak üzere yöredeki dokumacılar ipliklerini de boyamaya başlamıştır.

Karatepe kilimleri, Adana ve Osmaniye ile bütünleşmiş bir değer olarak Halet Çambel ile onunla bütünleşmiş bir değerdir. Karatepe kilimleri, kültürel miras olarak varlığını sürdürmektedir.

Halet Çambel için mekân kavramı, Karatepe olmuştur. Halet Çambel'in Karatepe kilimciliği için yaptığı çalışma ve kooperatif girişimleri, Karatepe kilimciliğinin doğal boyamacılıktan üretim ve kilimlerin pazarlanmasına kadar yaptığı çalışmaları önemlidir ve ülkemiz için öncü niteliğindedir.

Şekil 9. Halet Çambel'in Yazılıkaya kazısından ayrılırken, 1939 (Güneş, 2012: 18)

Şekil 10. Halet Çambel Karatepe-Aslantaş yazıtlarıyla çalışırken, Fotoğraf: Reha Günay (Güneş, 2012: 35)

Çambel okulu olmayan orman köyüne okul açarak, her gün saat beşten sonra ders yapılmıştır. İstanbul'dan getirdiği arkadaşları ile bu okulda ders vermiş, Öğrencilere ve köylülere kalkınmaları için marangozluk, demircilik, ustalık eğitimi alarak işliklerini açmalarını sağlamıştır. Hatta köylülerin daha fazla kazanması için pazarlama işini bile üstlenmiştir.

Şekil 11. Halet Çambel'in dokutturmuş olduğu Karatepe kilimi, Halet Çambel Arşivi (Çambel, 2001: 145)

Şekil 12. Halet Çambel'in doğal boyalarla boyadığı ipliklerle dokunmuş karakteristik bir Karatepe Kilimi (Mehmet Özdoğan Arşivi)

Karatepe Yöresi insanları, onlar için yaptığı, yaşamlarını kolaylaştıracak çalışmaları nedeniyle Halet Çambel'i çok sevmişlerdir. Karatepeliler Halet Çambel'e; "Halet Bacı", "Halet Abla", "Karatepelilerin Anası" ve "Torosların Anası" gibi isimlerle tanımlayarak ona olan sevgi ve saygılarını ifade etmişlerdir. Karatepe ve çevresinde Aslantaş Barajı, Karatepe-Aslantaş Açıkhava Müzesi ve Milli Parkı olmasının sonucu, yöre halkı hem topraklarını hem de üretim yapma olanaklarını kaybetmişlerdir.

Halet Çambel, bölgede yaptığı arkeolojik kazılar yanında bölgenin sosyokültürel olarak gelişmesi ve ekonomik yönden kalkınması için çalışmalar yapmıştır. Karatepe halk bilimi ile ilgili araştırmalar yapmasına ek olarak başka çalışmalar da öncülük ve yardımlarda bulunmuştur. Karatepeli fıkraları, dokumaları, el sanatları onun sayesinde kültürel değerler arasına girmiştir. Karatepelilerin sağlıklı ve hiçbir şeye muhtaç olmadan yaşamlarına devam edebilmeleri için, Halet Çambel kültürel miras kapsamında çok sayıda önemli proje, kooperatif, çalışma ve girişimlerde bulunmuştur.

10 Ekim 2008 tarihinde Muğla'da vefat eden eşi Nail Çakırhan'ın cenazesini beklerken Halet Hanıma gelen telefonlarla ilgilenenler Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'ın aradığını öğrenince Halet Çambel ile konuşmaya başlamışlar. Bakanın baş sağlığı dileğinden sonra "Ankara'dan ayrılamadığını, yapabileceği bir şey var mı?" sorusuna Halet Çambel, kurulmak istenen çimento fabrikası için "Evet, var. Kastabala'ya kurulmak istenen fabrikayı lütfen engelleyin" şeklinde cevap vermiştir. En üzgün olduğunda bile arkeolog sorumluluğunu

unutmayarak bakandan kültürel mirası kurtarmasını istemiştir (Ekinci, 2012: 81-82). Oktay Ekinci, Kadirli'de Halet Çambel'i ararken kahvede olduğunu öneriyorlar. Halet Çambel dudağıyla susun, eliyle oturun diye işaret etmiş, bir saat sonrasında toplantı bitmiş. Köylülerle olan sohbeti için "nihayet kızlarının, kadınlarının Karatepe kilimlerini yeniden dokumalarına ikna ettim. Artık para kazanacaklar: Üstelik kooperatif kuruyoruz" derken yüzündeki mutluluğu nasıl anlatabilirim?" (Ekinci, 2012: 83).

Şekil 13. Çakırhan'ın hastalanan eşi Çambel için yaptığı ve sonrasında 1983 Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü alan Nail V. Çakırhan Evi, Muğla Akyaka, Fotoğraf: Ara Güler (TMMOB, 2011: 129)

Şekil 14. Halet Çambel Yalısı / Kırmızı Yalı, Boğaziçi Üniversitesi, Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeolojik ve Geleneksel Mimarlık Araştırmaları Merkezi, Arnavutköy, İstanbul (URL 2)

Osmaniye'nin il olması sonrasında Adana'dan ayrılan, Adana Mimarlar Odası, Kadirli Kültür ve Eğitim Vakfı (KA-VAK), Osmaniye Valiliği, Kültür ve Turizm Bakanlığının katkıları ve destekleriyle arkeolojik değerlerine ek olarak koruma uygulamalarıyla evrensel olarak başarılı ilkleri olan Karatepe-Aslantaş arkeolojik alanı, 14 Nisan 2020'de UNESCO Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'ne girmiştir (Sayan & Erses, 2021: 14).

Karatepe-Aslantaş Projesi'ndeki "kültürel miras yönetimi", Prof. Dr. Halet Çambel tarafından başlatılan bir uygulamadır. Dünya bu kavramı bilmezken Çambel bunu hayata geçirmiştir. Bu proje, büyük bir öngörü içermektedir. Günümüzde kültürel miras yönetimi için önemli değer oluşturan "sürdürülebilirlik, yerinde koruma, topluma kazandırma, araştırma, kadro yetiştirme, kültürel ve doğal çevre gibi ilkelerin tümünü kapsamıştır" (Özdoğan & Başgelen, 2012: 38).

Ceyhan Nehri'nin kıyısında yükselen sırtın üzerindeki Karatepe-Aslantaş ve karşısındaki tepede bulunan daha büyük alana sahip Domuztepe, daha hazırlık aşamasındayken Aslantaş Barajı nedeniyle su altında kalacağını öğrenen Çambel tarafından hazırlanan raporla Aslantaş Barajının kodu ikiye bölünmüş ve iki yerleşmeye de zarar vermeyecek biçimde yeniden planlanmıştır. Ayrıca Çambel sayesinde Domuztepe'nin hiç bilinmeyen neolitik yerleşimi ile M.Ö. 2000 -1000 yıllarında sur sistemli o bölgenin bilinen tek Uruk yerleşimi bulunmuştur. Aynı bölgede Domuztepe Mevkinde bulunan ve tek haçlı kalesi olan Kumkale'nin arkeolojik kazı ile belgelenmesini sağlamıştır (Özdoğan & Başgelen, 2012: 38-40).

Şekil 15. Halet Çambel, Ufuk Esin ve Macteld J. Mellink bir arada çalışırken, Fotoğraf: Nezih Başgelen (Güneş, 2012: 50)

Şekil 16. Halet Çambel (URL 3)

Karatepe-Aslantaş ve çevresinde halk kültürü belgelenerek efsane, ninni, türkü, öykü, fıkra, yer isimleri derlenmiştir. Halet Çambel, Pertev Naili Boratav, Aşık Veysel, Ruhi Su, Sabahattin Eyüboğlu, Füreya Koral, Yaşar Kemal gibi ünlü bilim insanı, sanatçı ve uzmanlar bölgeye gelerek kişisel çabalarla derleme yapmışlar, elde edilen bilgiler Türkiye kültürüne kazandırılmıştır. Günümüzde "kültürel miras" tanımı için "somut olmayan kültürel miras" tanımıyla girerek yaygınlaşan yaklaşım, Halet Çambel tarafından yarım yüzyıl önce başlatılmıştır. Bu nedenle Karatepe'yi belki de Türkiye halk kültürünün en iyi derlendiği bölge durumundadır. 2006 yılında Halet Çambel tarafından hazırlanan "Karatepeli Fıkraları" ile yayımına ön ayak olduğu "Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü" önemli örneklerdir. Sözlüğün önsözü Halet Çambel tarafından yazılmıştır. Yazarı arkeolog Ahmet Türkmenoğlu, Kızyusuflu Köyü'nden Çonta Ahmet'in torunudur ve aynı zamanda Karatepe-Aslantaş Müzesi'nde çalışmaktadır (Çambel, 2008: 6).

Sözlü geleneğin yanı sıra bölgenin etnografyasının belgelenmesi ve etnografik temellerinin öğrenilmesini, etnografik bilgilerin toplanması için yoğun bir çaba göstermiştir. Karatepe ve çevresinde kullanılan her türlü eşya, alet, besin hazırlama ve depolama aşamaları gibi her türlü etnografik öğenin tespit edilmesini sağlamıştır. Ayrıca yörede yerel mimaride kullanılan ve "huğ" olarak isimlendirilen yerel dal ve dallardan yapılan örgü perdelerin mimariye ve etnografyaya kazandırmıştır.

Halet Çambel bu çalışmaları gerçekleştirirken bilimi ve sanatı evrensel olduğunu görmüş, yöresel ustalar ve Türk bilim insanları kadar bölgeye ilgi duyan yabancı uzmanları da her zaman projesine davet ederek birlikte çalışmıştır. Bu bağlamda Toros Yörüklerinin mevsimlik göçü, dokumaları ve bölgenin etnografyası, çeşitli uluslardan gelen bilim insanları tarafından en çağdaş yöntemlerle belgelenmiş ve modellemelerle bu kültürün uluslararası tanıtımı sağlanmıştır. Milli Parka zarar verdiği düşünülen, bölge halkının keçi yetiştiriciliğini bırakmasını ve koyun yetiştirmeye başlamalarını sağlamıştır. Çambel'in desteğiyle Alman araştırmacı Prof. Dr. Ulla Johansen'in 1955-56'da yörede araştırmalar yapmış, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yayımlanan "50 Yıl Önce Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı" adlı çalışması önemli bir örnek olmuştur (Özdoğan & Başgelen, 2012: 43).

Amerika Uzay Araştırmaları Merkezi NASA'da çalışan ve Mars'a uzay aracı gönderilmesini sağlayan ekipteki Amerikalı John Grotzinger, 1999'da Karatepe-Aslantaş'ı ziyaret etmiştir. Gördüklerinden ve öğrendiklerinden oldukça etkilenmiş, hatta Mars'ta keşfettikleri bölgede Karatepe'de gördüğü Murt taşı/Mersin taşına benzer taşlar sayesinde burada su izi olduğunu keşfetmiş, Mars'taki bu bölgeye "Karatepe" adı verilmesini sağlamıştır (Yurtsever, 2019: 67-69).

Sonuç

Arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel'in Karatepe-Aslantaş'ta arkeoloji, kültürel miras yönetimi ve sürdürülebilirliği açısından yöre kalkınmasına verdiği önem üzerinde durulmuştur. Çambel'in düşünce, bilgi, hedefleri, yönlendirdiği proje ve araştırmalarına ek olarak Karatepe kilimciliği üzerine yaptığı çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, kültürel miras alanındaki önemi vurgulanmıştır.

Çambel, özgün kişiliği, akademik dünyaya ek olarak farklı alanlarındaki üreticiliği, yaptığı uygulamalardaki başarıları ile öne çıkmıştır. Arkeolog, çevreci, eğitmen, dilbilimci, mimar, planlamacı, etnograf, halkbilimci, düşünür gibi farklı bilimsel kimlikler ile tanınmıştır. Çambel çalışmalarına devam ederken en büyük ortağı ve destekçisi Nail Çakırhan olmuş, ikisi de yaptıklarıyla Türkiye ve dünyaya örnek olmuşlardır.

Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi ve Milli Parkı olarak arkeolojik açıdan Hitit hiyerogliflerinin çözüldüğü yer olarak tanımlanmış, yerel kültürü dünyaya açan kültürel araştırmaların yapıldığı, turizm ve eğitim kurumu özelliklerini kazandırmıştır.

Prof. Dr. Halet Çambel, Karatepe-Aslantaş Ören Yeri ve Karatepe kilimciliği hakkında önemli katkılarda bulunmuştur. Arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel'in girişimleri ve yardımıyla doğal boyamacılığı öğrenen Karatepe halkı, geleneksel kilim tekniğiyle yöresel motiflerini kullanarak dokumuşlardır. Halet Çambel, halka öncülük ederek onlarla yün boyamış ve kilim dokumuştur. Kurulan kooperatif ve Halet Çambel'in kilimleri yurtiçi ve yurtdışına satılması için yaptığı katkılarla Karatepe kilimleri 1970'li yıllardan başlamak üzere oldukça meşhur olmuştur. İncirlik hava üssünün yakın olması sebebiyle tamamen ticari amaçlı olarak Noel Baba kilimi gibi geleneksel olmayan motiflerle kilim dokunmuş olsa da geleneksel motiflerin ve desenlerin dokunmasına devam edilmiştir.

Günümüzde Karatepe'de daha çok ticari amaçlar için kilim dokunmaktadır. Ancak bölgede yün üretimi azaldığı için, malzemenin Uşak ilinden temin edildiği bilinmektedir (Yeşilyurt, 2019: 51).

Halet Çambel'in arkeolojik kazı için gittiği Karatepe-Aslantaş'a, hem kendisi hem de eşi Nail Çakırhan çok emek vermişler ve ömürlerini buraya adamışlardır. Kazı alanının bulunduğu yerde sergilenmesini sağlamak için yaptıkları uygulamalar, Türkiye ve dünya için örnek çalışmalar olmuştur. Ayrıca Karatepe ve çevresinde yaşayan insanların yaşadığı olumsuz durumları nasıl aşacakları ve neler yapabilecekleri konusunda onlara kılavuzluk etmişlerdir. Halet Çambel (URL 4), "Mutluluk kişisel çıkar peşinde yakalanmaz, asıl mutluluğa topluma yararlı olarak ulaşılır" sözüyle farkındalık yaratarak çevresindeki insanları daima düşünce ve eylemleriyle desteklemiştir.

Kaynaklar

Başgelen, N. (2008). *Ufuk Esin Yaşamı ve Çalışmaları,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Berber, N. (2020). *Geçmişle Bugünü Buluşturan Kadın Halet Çambel*, Final Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Çambel, H. (1956). Karatepe Restorasyon Çalışmaları: (1952-1953) / Restoration Activities at Karatepe: (1952-1953), *Türk Arkeoloji Dergisi*, 6 (2), s. 23-33.

Çambel, H. (1949). Karatepe Heykeltraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Belleten*, 13(49), 21-34. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1349453

Çambel, H. &Öcal, A.D. (1993). *Asativata Karatepe-Aslantaş Son Hitit Çağı Sınır Kalesi ve Açık Hava Müzesi*. ----, Kadirli.

Çambel, H. (2001). Karatepe-Aslantaş Öyküsü / The Story of Karatepe-Aslantaş, *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Ed. Fatma Canpolat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 122-143.

Çambel, H. (2008). Önsöz, *Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Çambel, H. (2010). Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi Çok Yönlü Bir Proje. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* (*8*), 131-136.

Demir, F. (2021). *Karatepe Azatiwataya Tarihi Olaylar, Mimari Buluntular Ve Yazıtlar Üzerine Notlar,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ersoy, R. (2003). Yerelden Evrensele Maddi Kültür Unsurları ve Kooperatifçilik "Osmaniye Karatepe Kız Yusuflu Köy Kooperatifi Örneği", *Halk Kültürlerinin Uluslararası İlişkilere Katkısı Sempozyumu, 12-13-14 Aralık 2003,* Motif Halk Oyunları Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 4-6.

Ekinci, O. (2012). Halet Çambel'le Birlikte Olabilmek, *Halet Çambel ile Buluşma*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, 81-85.

Erzurum, K. (2017). *Türkmen ve Avşar Dokumaları Kadirli'nin Kilimleri,* Hiperlink Yayınları, İstanbul.

Gökşen, C. (2021). Halet Çambel'in Osmaniye Halk Bilimi Çalışmalarına Sağladığı Katkılar. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 989-1005. https://doi.org/10.32321/cutad.882181

Johansen, U. (2005). *50 Yıl Önce Türkiye'de Yörüklerin Yayla Hayatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Karpınar, T. (2019). Bir Cumhuriyet Kadını; Prof. Dr. Halet Çambel. *Asia Minor Studies,* 7(2), 259-264. https://doi.org/10.17067/asm.578369

Kaya Onur, S. (2021). *Açık Hava Müzeleri ve Kültürel Miras Ankara Altınköy Örneği*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.

Küçük, İ. (2010). *Halet Abla Destanı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası Ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (2011). *50 Soruda Arkeoloji.* Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.

Özdoğan, M. & Başgelen, N. (2012). Kuşakları Etkileyen Bir Öncü, Yaşadığı Döneme Damgasını Vuran Bir Bilim İnsanı: Halet Çambel Yaşamı, Bilimsel Çalışmaları, Projeleri ve Etkileri, *Halet Çambel ile Buluşma*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, 13-57.

Özdoğan, M. (2023). Halet Çambel ile 50 Yıl, *Sahada Cumhuriyetin Harcında Bilim ve Kadınlar*, Ed. M. Sabancıoğlu, Bilim Akademisi Yayınları, İstanbul, 124-131.

Sayan, M. & Erses, Z. (2021). 60 Yıllık Bir Koruma Mücadelesi, Karatepe-Aslantaş: Halet Çambel ve İlklerin İnşası, *mimar.ist*,21(70), 14-26.

Schmidt, K. (2008). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı*. Çe. Rüstem Aslan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Seyirci, M. (1991). Halet Çambel ve Çukurova Kültüründe Karatepe. *II. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 20-24 Kasım 1991*. Adana Valiliği Çukurova Üniversitesi Yayıncılık, 287.

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi (2011). *Doğumunun 100. Yılında "Geleneksel Mimarinin Şairi" Nail V. Çakırhan*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları, İstanbul.

Türkmenoğlu, A. (2008). *Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Uğurlu, A. & Uğurlu, S. S. (2021). Anadolu'da Kadın. *Kadın Çalışmaları*, Ed. Recep Özkan, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 29-69.

Yalgın, A. R. (1950). *Toroslar'da Karatepe Bölgesi*, C.H.P. Halkevleri Yayınları, Ankara.

Yeşilyurt, Ö. (2019). *Adana Karatepe Kilim Kooperatifi Dokumaları*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya.

Yurtsever, C. (2019). *Halet Çambel ile Karatepe'den Mars'a Bir Tarihi Yolculuk*, Kendisi, Adana.

URL 1. Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi broşürü, Türkiye Kültür Portalı, https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/2274,

Erişim: 22.12.2023.

URL 2. Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeolojik ve Geleneksel Mimarlık Araştırmaları Merkezi,https://kulturenvanteri.com/yer/halet-cambel-alisi/#17.1/41.064723/29.040765 , Erişim: 10.12.2025.

URL 3. 98 Yıllık Ömrüne Birçok Başarı Sığdıran İlham Veren Öyküsü ile Gurur Duyulması Gereken Bir Kadın: Halet Çambel, https://onedio.com/haber/ilham-veren-bir-oyku-gurur-duyulmasi-gereken-bir-kadin-98-yillik-omrune-her-turlu-basariyi-sigdiran-halet-cambel-864653 , Erişim: 22.10.2025.

URL 4. Mahsereci, N. (2014). İnsanlık Olmanın Mutluluğuna Ermiş İnsan: Halet Çambel,

https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/02/01/23211 , Erişim: 25.11.2025.

İBN RÜŞD'ÜN "TUTARSIZLIĞIN TUTARSIZLIĞI" ADLI ESERINDE EL-GAZZÂLÎ'YE CEVABINDA AKIL VE VAHIY

REASON AND REVELATION IN IBN RUSHD'S RESPONSE TO AL-GHAZALI IN "INCOHERENCE OF THE INCOHERENCE"

Akhatova Dildora

Felsefe Bilimleri Doktoru (PhD), Dr. Öğr. Üyesi Vekili, Şehrisabz Devlet Pedagoji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi Vekili, Şehrisabz, Özbekistan. ORCID ID: 0009-0001-6849-0603

Özet

Bu makale, İslam düşünce tarihinin en önemli filozoflarından biri olan İbn Rüşd'ün, el-Gazzâlî tarafından kaleme alınan *"Tehâfütü'l-Felâsife"* (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eserde yöneltilen felsefî eleştirilere, *"Tehâfütü't-Tehâfüt"* (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) adlı eseriyle nasıl ve hangi temellere dayanarak cevap verdiğini ayrıntılı biçimde incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, İbn Rüşd'ün felsefe ile din arasında var olduğu iddia edilen çatışmayı nasıl yorumladığını, bu çatışmayı ortadan kaldırmak için geliştirdiği yöntemleri ve düşünsel argümanları ortaya koymaktır.

Makale kapsamında özellikle İbn Rüşd'ün akıl ile ilahî vahiy arasındaki ilişkiye yaklaşımı ele alınmaktadır. İbn Rüşd, aklı Tanrı'nın insana bahşettiği en önemli yeti olarak görmüş ve bu yetinin doğru kullanılması hâlinde ilahî hakikatle çelişmeyeceğini savunmuştur. Bu bağlamda filozof, hakikatin tek olduğu, ancak bu hakikatin farklı bireyler tarafından farklı kavrayış düzeylerinde algılanabileceği görüşünü temellendirmiştir. İbn Rüşd'e göre filozoflar, burhânî akıl yürütme yoluyla hakikate ulaşabilen seçkin bir zümreyi oluştururken, geniş mü'min kitleler hakikati daha çok sembolik ve zahirî anlatımlar aracılığıyla idrak etmektedir.

Çalışmada ayrıca İbn Rüşd'ün kutsal metinlerin yorumlanmasında mecazî te'vili nasıl kullandığı üzerinde durulmaktadır. Ona göre aklî delillerle açıkça çelişir gibi görünen nasslar, lafzî anlamlarıyla değil, mecazî ve derin anlamlarıyla yorumlanmalıdır. Bu yaklaşım, felsefî düşüncenin İslâm inanç sistemi içinde meşru bir zemine oturtulması ve felsefenin özerkliğinin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. İbn Rüşd, bu yöntemiyle hem dinî otoriteyi zedelemeden hem de felsefî araştırmanın serbestliğini savunmayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak bu makale, İbn Rüşd'ün düşüncesinde akıl ile vahyin karşıt değil, birbirini tamamlayan iki temel kaynak olarak ele alındığını ve onun felsefe savunusunun İslâm düşüncesi içinde rasyonel ve tutarlı bir model sunduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler:

İbn Rüşd, el-Gazzâlî, Filozofların Tutarsızlığı, Tutarsızlığın Tutarsızlığı, akıl ve vahiy, iman ve bilgi, İslam felsefesi, Averoizm

Abstract

This article examines how Ibn Rushd (Averroes), one of the most prominent philosophers in the history of Islamic thought, responded to the philosophical critiques presented by al-Ghazālī in his work Tahāfut al-Falāsifa (The Incoherence of the Philosophers) through his own treatise Tahāfut al-Tahāfut (The Incoherence of the Incoherence). The main aim of the study is to reveal Ibn Rushd's interpretation of the alleged conflict between philosophy and

religion, as well as the intellectual methods and arguments he developed to overcome this tension.

Within this framework, particular attention is paid to Ibn Rushd's approach to the relationship between reason and divine revelation. Ibn Rushd regarded reason as one of the most significant faculties bestowed upon humanity by God and argued that, when properly employed, it cannot contradict divine truth. In this context, he maintained that truth is ultimately one and indivisible, yet it can be comprehended at different levels according to the intellectual capacities of individuals. According to Ibn Rushd, philosophers constitute an elite group capable of attaining truth through demonstrative (burhānī) reasoning, whereas the broader community of believers apprehends the same truth primarily through symbolic, rhetorical, and apparent forms of expression.

The article also analyzes Ibn Rushd's use of allegorical interpretation (taʾwīl) in the understanding of sacred texts. He contended that scriptural passages which seem to conflict with clear rational proofs should not be interpreted literally but rather through metaphorical and deeper meanings. This interpretative approach plays a crucial role in legitimizing philosophical inquiry within the framework of Islamic belief and in preserving the autonomy of philosophical thought. By adopting this method, Ibn Rushd sought to defend philosophical reasoning without undermining religious authority or faith.

Furthermore, the study highlights Ibn Rushd's broader project of harmonizing philosophy and religion by demonstrating that both aim at the same ultimate truth, albeit through different epistemological paths. His defense of philosophy thus represents an effort to safeguard rational investigation while remaining firmly grounded in the principles of Islam.

In conclusion, this article argues that, in Ibn Rushd's thought, reason and revelation are not opposing sources of knowledge but complementary means leading to the same truth. His philosophical defense offers a coherent and rational model that significantly contributed to the development of Islamic intellectual tradition and continues to be relevant for contemporary discussions on the relationship between faith and reason.

Keywords

Ibn Rushd, al-Ghazali, The Incoherence of the Philosophers, The Incoherence of the Incoherence, reason and revelation, faith and knowledge, Islamic philosophy, Averroism

Introduction

The intellectual controversy between al-Ghazali and Ibn Rushd represents one of the most significant debates in classical Islamic thought, centering on the complex and enduring relationship between faith and reason. This debate not only shaped the trajectory of Islamic philosophy but also influenced broader discussions in medieval scholasticism [Plato Stanford Encyclopedia, 2021]. Al-Ghazali, in his influential work Tahafut al-Falasifa (The Incoherence of the Philosophers), criticizes the falasifa, the Islamic philosophers, for relying excessively on Greek philosophical traditions—particularly Aristotelian logic and metaphysics—in matters of theology. He argues that their approach endangers essential Islamic doctrines by attempting to rationalize divine truths that are ultimately revealed, not derived through human reason [The Incoherence of the Philosophers, 2005]. According to al-Ghazali, the philosophers' methods, if applied indiscriminately, risk leading to theological errors that may confuse or mislead the faithful.

In direct response, Ibn Rushd authored Tahafut al-Tahafut (The Incoherence of the Incoherence), a comprehensive and systematic defense of the philosophical tradition initiated by figures such as al-Farabi and Ibn Sina. Beyond defending philosophy, Ibn Rushd seeks to establish a coherent framework wherein reason and revelation are not in conflict but can be understood as complementary pathways toward the same ultimate truth [The Incoherence of the Incoherence, 2007]. He argues that apparent contradictions between philosophical reasoning and scriptural statements arise primarily from differences in method, audience, and level of understanding, rather than from an inherent opposition between reason and divine law.

Central to Ibn Rushd's epistemology is the stratification of audiences: the small elite of trained philosophers are equipped to engage in demonstrative reasoning (burhan), while the broader community of believers comprehends truth through rhetorical, dialectical, and allegorical forms of argumentation [Ibn-Rushd. The Incoherence of…, 2019]. This distinction allows him to reconcile the demands of rational inquiry with the authority of sacred texts, asserting that philosophical investigation can coexist with religious devotion without undermining doctrinal integrity. Ibn Rushd emphasizes that philosophy, when properly applied, serves to clarify and illuminate divine truths rather than challenge or contradict them.

This article examines Ibn Rushd's responses to al-Ghazali's most prominent critiques, including the eternity of the world, divine knowledge of particulars, and eschatological doctrines [Plato Stanford Encyclopedia, 2021]. Special focus is given to his use of allegorical interpretation (ta'wil) as a hermeneutical strategy, enabling philosophers to respect the sacred authority of scripture while maintaining intellectual rigor. Through this method, Ibn Rushd seeks to demonstrate that reason and revelation, rather than being opposing sources of knowledge, are mutually reinforcing.

Furthermore, Ibn Rushd's work represents an effort to construct a rational foundation for Islamic thought that harmonizes Aristotelian metaphysics with core Islamic beliefs. By systematically addressing these philosophical and theological challenges, he not only defends the integrity of the philosophical tradition but also provides a model for understanding religion in a rational and analytical manner. This article, therefore, aims to show that Ibn Rushd's position is not a rejection of Islamic faith but a sophisticated attempt to integrate reason and revelation, offering insights that remain relevant for contemporary debates on the compatibility of philosophy and theology [The Incoherence of the Incoherence, 2007].

1. Al-Ghazali's Critique of the Philosophers

In his seminal work The Incoherence of the Philosophers (Tahafut al-Falasifa), al-Ghazali mounts a rigorous critique against the falasifa, the Muslim philosophers who were heavily influenced by the intellectual legacies of Plato and Aristotle. He accuses them of importing foreign philosophical doctrines into Islamic theology and of attempting to subordinate divine truths to purely rationalistic reasoning, thereby creating potential contradictions with the Qur'anic message [Al-Ghazali, The Incoherence of the Philosophers, 2000]. Al-Ghazali's concern is not merely academic; he perceives these philosophical positions as threatening the spiritual integrity and doctrinal coherence of the Muslim community.

Al-Ghazali focuses particularly on three central theses advanced by the philosophers, which he believes directly conflict with explicit Qur'anic teachings. First, the claim regarding the eternity of the world challenges the Qur'anic account of creation ex nihilo, suggesting that the universe has existed independently of God from eternity. Second, he criticizes the philosophers' understanding of divine knowledge as limited to universals rather than

encompassing particulars, implying that God is unaware of individual events and contingent realities—a view he considers incompatible with the Qur'anic depiction of God as omniscient and intimately aware of all things. Third, al-Ghazali contests the philosophers' denial of bodily resurrection and the material afterlife, arguing that their metaphysical reasoning undermines the eschatological promises and moral accountability central to Islamic belief.

For al-Ghazali, these positions are not mere speculative errors but constitute serious theological deviations. When presented as demonstrative truths, they risk amounting to disbelief, directly opposing divine revelation. He emphasizes that the falasifa, in their pursuit of rational demonstration, often mistake probable or plausible reasoning for certain knowledge. According to al-Ghazali, their metaphysical proofs are essentially probabilistic and cannot override the explicit and authoritative statements found in the Qur'an and Hadith [Al-Ghazali, The Incoherence of the Philosophers, 2000]. This methodological critique underscores his broader epistemological stance: revelation possesses absolute certainty and is the ultimate standard against which all philosophical claims must be measured.

Al-Ghazali also warns that the uncritical acceptance of philosophical doctrines could mislead ordinary believers, leading them to confusion or even spiritual error. By highlighting these dangers, he frames his critique as both a defense of orthodoxy and a corrective measure, aiming to realign philosophical inquiry with the ethical and theological priorities of Islam. His work thus occupies a pivotal position in Islamic intellectual history, serving as a touchstone for subsequent debates about the compatibility of reason, philosophy, and revelation.

2. Ibn Rushd's Defence of Philosophy and Demonstrative Reasoning

In his landmark work The Incoherence of the Incoherence (Tahafut al-Tahafut), Ibn Rushd provides a comprehensive and systematic response to al-Ghazali's critique, challenging the claim that metaphysical reasoning is incapable of producing demonstrative certainty. He argues that, when properly constructed, syllogisms based on evident and self-evident premises can lead to necessary conclusions, even in complex theological matters [Ibn Rushd, The Incoherence of the Incoherence, 1954]. Denying the possibility of demonstrative reasoning in metaphysics, Ibn Rushd contends, undermines not only the intellectual legitimacy of philosophy but also the rational order inherent in the universe, effectively reducing theology to mere dialectic, rhetorical persuasion, or unfounded opinion.

Central to Ibn Rushd's defense is his careful distinction between different audiences and corresponding modes of discourse. He identifies three principal levels of epistemic engagement: the demonstrative method (burhān) for philosophers, dialectical reasoning for trained theologians, and rhetorical or didactic communication for the broader public [Ibn Rushd, Decisive Treatise, 1959]. By establishing this stratification, Ibn Rushd reconciles the pursuit of philosophical truth with the requirements of religious instruction and moral guidance. Philosophical interpretations, arrived at through rigorous demonstration, are intended for the intellectual elite who possess the training and cognitive capacity to comprehend complex metaphysical arguments. Meanwhile, the majority of believers can attain moral and spiritual guidance through the literal or rhetorical meaning of sacred texts, which suffices for practical purposes without demanding deep philosophical understanding.

Ibn Rushd further emphasizes that this hierarchy does not imply that ordinary believers are intellectually inferior, but rather acknowledges that human capacities vary and that divine truth can be apprehended at multiple levels. The esoteric, philosophical truths accessed through demonstration complement the exoteric teachings suitable for the broader population, thereby allowing reason and revelation to coexist without conflict. Moreover, by applying

demonstrative reasoning to theological concepts, Ibn Rushd seeks to demonstrate that philosophy is not opposed to Islamic faith, but is instead a tool to clarify and reinforce religious truths.

Through this approach, Ibn Rushd provides a model in which philosophical inquiry, when conducted with methodological rigor, strengthens the coherence of Islamic theology rather than undermining it. His defense of demonstrative reasoning also affirms the enduring value of rational investigation, illustrating that the pursuit of knowledge and understanding is compatible with, and indeed can illuminate, spiritual and religious commitments.

3. Eternity of the World and Divine Perfection

The question of the eternity of the world represents one of the most contentious points in the debate between al-Ghazali and Ibn Rushd. Al-Ghazali asserts that the doctrine of an eternal world is incompatible with the fundamental Islamic belief in God as the absolute Creator, framing adherence to this philosophical position as tantamount to unbelief [Al-Ghazali, The Incoherence of the Philosophers, 2000]. Ibn Rushd, however, challenges this claim directly, arguing that acknowledging the eternity of the world does not in any way negate God's role as creator [Ibn Rushd, The Incoherence of the Incoherence, 1954]. He maintains that if God's will and knowledge are eternal, unchanging, and perfect, then the effect of this eternal will—the existence of the world—cannot have a temporal beginning without implying a prior change, limitation, or imperfection in God. To suggest that the world must have a beginning in time risks attributing mutability or deficiency to the divine essence, which Ibn Rushd considers logically untenable.

In addressing Qur'anic verses that describe a temporal creation of the cosmos, Ibn Rushd invokes allegorical interpretation (ta'wil) to reconcile scripture with philosophical reasoning [Ibn Rushd, Decisive Treatise, 1959]. He proposes that temporal language, such as "before" and "after," should be understood as pedagogical tools designed for the general audience, who conceptualize existence temporally. For the philosopher, however, such expressions are not binding; they must be interpreted in a manner consistent with rational demonstration and the metaphysical necessity of God's perfection. This hermeneutical strategy allows Ibn Rushd to maintain both the integrity of the Qur'anic text and the logical coherence of an eternal, causally dependent universe.

Placed within the broader context of Islamic intellectual history, Ibn Rushd's treatment of the world's eternity exemplifies his systematic defense of philosophy as a legitimate and even essential instrument for understanding and serving religion [Plato Stanford Encyclopedia, 2021]. Rather than opposing revelation, philosophy functions as a clarifying mechanism, protecting faith from both literalist distortions and speculative excesses. Ibn Rushd's tripartite model of discourse—demonstrative reasoning for philosophers, dialectical reasoning for theologians, and rhetorical communication for the general public—illustrates how the same religious truth can be expressed at multiple cognitive levels, thereby preserving doctrinal fidelity while facilitating intellectual inquiry [Ibn Rushd, Decisive Treatise, 1959].

Yet, the historical reception of Ibn Rushd's project also highlights the structural and social limitations of his elitist epistemological model. In many contexts within the Islamic world, the autonomous pursuit of rational philosophy was met with suspicion from both clerical and political authorities, who feared that philosophical speculation could destabilize religious orthodoxy and social order [Plato Stanford Encyclopedia, 2021]. This tension is evident in the relatively limited acceptance of Ibn Rushd's ideas in the Islamic West, in contrast to their profound influence on Latin scholasticism in medieval Europe. The challenge of maintaining

a strict hierarchy between a small group of demonstrative philosophers and a larger community guided primarily by rhetorical and literal interpretations created inherent risks, including social mistrust, resistance, and recurrent accusations of heresy [Ibn Rushd, The Incoherence of the Incoherence, 1954].

Ultimately, Ibn Rushd's treatment of the world's eternity demonstrates both the intellectual rigor and the practical difficulties of integrating Aristotelian philosophy within an Islamic theological framework. It exemplifies his effort to safeguard divine perfection while allowing for rational inquiry, highlighting the delicate balance between elite philosophical knowledge and accessible religious guidance in the classical Islamic tradition.

Conclusion

The detailed examination of Ibn Rushd's responses to al-Ghazali demonstrates that their intellectual controversy cannot be reduced merely to a binary opposition between "philosophy" and "theology." Rather, it represents a profound debate over the nature of epistemic authority, the methods through which ultimate truths can be apprehended, and who is qualified to interpret divine revelation. Al-Ghazali's primary concern is the safeguarding of the Muslim community from theological error. To this end, he restricts the scope of certainty in matters of faith to the plain, literal sense of scripture and to the disciplined argumentative methods of kalam (Islamic scholastic theology). For him, philosophical speculation, when divorced from the safeguards of revelation, carries the risk of intellectual and spiritual deviation, potentially undermining both belief and practice [Al-Ghazali, The Incoherence of the Philosophers, 2000].

Ibn Rushd, in contrast, contends that the highest level of certainty regarding divine truths can only be achieved through demonstrative reasoning (burhān). According to his philosophy, reason and revelation are not inherently opposed; rather, rational investigation is an indispensable instrument for attaining a deeper comprehension of scripture. By applying logic and philosophical methodology, the philosopher can uncover the necessary coherence underlying the divine message, even when this requires the allegorical interpretation of Qur'anic language [Ibn Rushd, The Incoherence of the Incoherence, 1954].

Within this epistemological framework, Ibn Rushd's tripartite distinction between demonstrative, dialectical, and rhetorical modes of discourse allows for the simultaneous affirmation of both the unity of truth and the diversity of its accessible expressions. Demonstrative reasoning guides the intellectual elite, ensuring that philosophical inquiry remains rigorous and systematic. Dialectical reasoning addresses theologians who interpret scripture through reasoned argumentation, while rhetorical or figurative forms of explanation serve the broader community, sustaining their moral and spiritual life without demanding advanced philosophical knowledge [Ibn Rushd, Decisive Treatise, 1959]. This hierarchical model ensures that different audiences engage with the same religious truths at appropriate levels, preserving both orthodoxy and intellectual freedom.

While the tension between these levels of understanding cannot be fully resolved, Ibn Rushd's project demonstrates a deliberate and sophisticated effort to harmonize reason and revelation. Philosophy, in this context, emerges not as a threat but as an internal resource for the clarification, defense, and renewal of the Islamic intellectual tradition. By showing that apparent contradictions between rational inquiry and scriptural statements arise from differences in method, perspective, and epistemic capacity, Ibn Rushd establishes a model in which philosophical investigation complements religious understanding rather than competing with it.

In conclusion, the controversy between al-Ghazali and Ibn Rushd reflects a nuanced and enduring concern with epistemology, hermeneutics, and the role of reason within faith. Ibn Rushd's responses illustrate that rigorous philosophical reasoning can coexist with, illuminate, and even strengthen religious belief, providing a template for integrating rational inquiry with devotional commitment. His work remains a testament to the potential for intellectual pluralism within the Islamic tradition, highlighting the enduring relevance of the dialogue between faith and reason for contemporary philosophical and theological discourse.

References

Al-Ghazali. (2000). The incoherence of the philosophers (Tahafut al-Falasifa) (M. E. Marmura, Trans.). Provo, UT: Brigham Young University Press.

Al-Ghouz, A. (2017). Recasting al-Bayḍāwī's eschatological concept of bodily resurrection: Shams al-Dīn al-Iṣfahānī and Aḥmad al-ʿĪjī in comparative perspective.

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2020). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part One. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2020-13-3-605-636

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2020). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part Two. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2020-13-4-863-899

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2020). On Averroes' response to al-Ghazali's critique of philosophy. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2020-13-2-378-400

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2021). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part Three. Minbar. Islamic Studies, 14, 117–151. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2021-14-1-117-151

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2021). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part Four. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2021-14-2-337-369

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2022). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part Five. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2022-15-3-695-714

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2022). On the Falsafa concept of God's knowledge. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2022-15-3-673-694

Ibrahim, T., & Efremova, N. (2024). Ibn-Rushd (Averroes). The Incoherence of the Incoherence. Part Six. Minbar. Islamic Studies. https://doi.org/10.31162/2618-9569-2023-16-4-833-847

Ibn al-ʿArabī. (1975). The wisdom of the prophets (Fuṣūṣ al-ḥikam).

Ibn al-Haytham. (n.d.). Ibn al-Haytham on optics and the human eye.

Al-Hasan, A. A., & Ibn al-Hasan. (n.d.). Ibn al-Haytham, the Arab who brought Greek optics into focus for Latin Europe.

Ibn al-Muqaffaʿ. (2022). Kalīlah and Dimnah.

Ibn an-Nadīm, Ḥ., Hunayn ibn Isḥāq, Ihkām al-iʿrāb, & Serikoff, N. (2019). A note about the Greek script and the Greek language as found in Kitāb al-Fihrist by Ibn an-Nadīm. Orientalistica.

Ibn al-Ṯazarī, Raggetti, L., & Sprenger, A. (n.d.). Inks as instruments of writing: Ibn al-Ṯazarī's Book on the Art of Penmanship.

Ibn Rushd (Averroes). (1954). The Incoherence of the Incoherence (Tahafut al-Tahafut) (S. van den Bergh, Trans.; 2 vols.). London: Luzac.

Ibn Rushd (Averroes). (1959). Averroes on the harmony of religion and philosophy. The decisive treatise (Fasl al-Maqal) and epistle dedicatory (G. F. Hourani, Trans., Intro., & Notes). London: Luzac.

Ibn Rushd (Averroes). (1986). Ibn Rushd's metaphysics: A translation with introduction of Ibn Rushd's commentary on Aristotle's Metaphysics, Book Lām (Ch. Genequand, Trans.).

Ibn Rushd (Averroes). (2009). Averroes: On the harmony of religion and philosophy.

Ibn Rushd (Averroes). (2020). Tahafut al-Tahafut (The Incoherence of the Incoherence) (Critical ed. & Intro.). London: Gibb Memorial Trust.

Ibn Rushd (Averroes). (2001/2021). Ibn Rushd [Averroes]. In E. N. Zalta (Ed.), Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/ibn-rushd/

Hussein, A. I. (2020). Philosophical controversies between al-Ghazali and Ibn Rushd. International Journal of Innovation, Creativity and Change, 11(9), 228–241.

Kurmanaliyeva, A. (2021). A comparative study of reason and revelation in relation to natural and divine law in al-Farabi and Ibn Rushd. https://doi.org/10.1007/978-981-15-6245-7_6

Moad, E. (2025). Introduction to the book symposium: Coherence of the Incoherence: Between al-Ghazali and Ibn Rushd on nature and the cosmos. Theology and Science.

ANIT SAYAÇ VERİLERİYLE KADIN CİNAYETLERİNİN ZAMANSAL ANALİZİ

TEMPORAL ANALYSIS OF FEMICIDES USING ANIT SAYAÇ DATA

Özge BASKIN
İzmir Bakırçay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı, Bilgisayar Mühendisliği, İzmir, Türkiye / ORCID ID: 0009-0000-0100-022X

Nihan ÖZBALTAN
Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi , Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı, Bilgisayar Mühendisliği, İzmir, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0003-0191-312X

Hatice BÜBER KAYA
Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Yazılım Mühendisliği Anabilim Dalı, Yazılım Mühendisliği, Kırklareli, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-4726-4412

Özet

Kadına yönelik şiddet Türkiye'nin en önemli toplumsal sorunlarından biridir. Bu şiddeti görünür kılmak amacıyla "Anıt Sayaç" gibi dijital anma pratikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, Anıt Sayaç'ı toplumsal olaylar ve politik müdahalelerden etkilenen bir dijital hafıza alanı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, kadın cinayetlerinin yapısal dinamiklerini (fail profili, neden, korunma talebi, fail akıbeti) ortaya koymak ve bu dinamiklerin belirli "zaman kırılmaları" karşısında nasıl değiştiğini incelemek hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında, 2008–2024 dönemine ait 5.118 kayıt web kazıma yöntemiyle elde edilmiştir. Ham veriler Python ile temizlenip sınıflandırılmış; veri manipülasyonu için Pandas, görselleştirme ve istatistiksel analizler için ise Seaborn kullanılmıştır. Betimsel analizlere ek olarak, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme (2021), KADES uygulaması (2018), Israrlı Takip Yasası (2022) gibi yasal/teknolojik müdahaleler ile Özgecan Aslan ve Emine Bulut cinayetleri gibi toplumsal infial yaratan olayların etkisini ölçmek için zaman kırılması analizi uygulanmıştır.

Bulgular, vakaların %96.4'ünde failin partner veya aile üyesi olduğunu; özellikle "eş" profilinin "boşanma isteği" ile güçlü şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Zaman kırılması analizleri, toplumsal infiallerin görünürlüğü artırdığını ve "bilinmiyor" oranlarını düşürdüğünü ortaya koymuştur. KADES uygulaması sonrası "korunma talebi olan maktul" oranındaki belirgin düşüş, uygulamanın önleyici etkisine işaret etmektedir. Buna karşılık, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme sonrası vaka sayılarında yeniden bir yükseliş eğilimi görülmüştür.

Sonuç olarak, Anıt Sayaç verileri kadın cinayetlerinin büyük ölçüde tanıdık failler tarafından işlendiğini ve temel motivasyonun kadının kendi yaşamına dair karar alma iradesi olduğunu göstermektedir. Bulgular, toplumsal ve yasal müdahalelerin kadın cinayetlerinin dinamikleri üzerinde ölçülebilir etkiler yarattığını doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kadın Cinayetleri, Anıt Sayaç, Web Kazıma, Veri Analizi, Dijital Hafıza, Zaman Kırılması Analizi.

Abstract

Violence against women is one of the most pressing social issues in Turkey. Digital memorial practices such as “Anıt Sayaç” have emerged to make this violence visible. This study aims to analyze Anıt Sayaç as a digital memory space shaped by social events and political interventions. It seeks to uncover the structural dynamics of femicides (offender profile, motive, protection request, offender outcome) and examine how these dynamics change in relation to specific “temporal disruptions.”

The dataset consists of 5,118 records from 2008–2024, collected through web scraping. Raw data were cleaned and classified using Python; Pandas was used for data manipulation, while Seaborn was employed for visualization and statistical analysis. In addition to descriptive statistics, a temporal disruption analysis was conducted to assess the impact of legal/technological interventions—such as Turkey’s withdrawal from the Istanbul Convention (2021), the launch of the KADES emergency app (2018), and the Anti-Stalking Law (2022)—as well as high-impact public events like the murders of Özgecan Aslan and Emine Bulut.

Findings show that in 96.4% of cases, the offender is a partner or family member, with the “husband” profile strongly associated with a woman’s intention to divorce. Temporal disruption analyses indicate that public outrage increases the visibility of cases and reduces the proportion of “unknown” data. Following the introduction of KADES, a notable decrease was observed in victims who had previously sought protection, suggesting a potential preventive effect. In contrast, an upward trend in femicide cases was detected after Turkey’s withdrawal from the Istanbul Convention.

Overall, Anıt Sayaç data reveal that most femicides are committed by familiar offenders and are driven by women’s attempts to make autonomous decisions about their lives. The findings demonstrate that social and legal interventions have measurable impacts on the dynamics of femicide in Turkey.

Keywords : Femicide, Anıt Sayaç, Web Scraping, Data Analysis, Digital Memory, Time Break Analysis.

Giriş

Kadına yönelik şiddet ve bu şiddetin en uç noktası olan kadın cinayetleri (femicide), yalnızca bireysel birer adli vaka değil toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden beslenen, kökleri derin, küresel ve politik bir halk sağlığı sorunudur. Bu sorunun boyutu istatistiklere çarpıcı bir şekilde yansımaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yayınlanan tahminler, küresel ölçekte yaklaşık her 3 kadından 1’inin (%30), yaşamları boyunca yakın partnerleri tarafından fiziksel ve/veya cinsel şiddete ya da partner dışı cinsel şiddete maruz kaldığını göstermektedir (WHO, 2024). Şiddetin ölümcül boyuta ulaştığı noktada ise faillerin profili daha da belirginleşmektedir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) verilerine göre dünya genelinde öldürülen kadınların %55’i partnerleri veya aile üyeleri tarafından öldürülmektedir (UNODC, 2023). Bu veriler bir arada değerlendirildiğinde kadınlar için hem fiziksel bütünlük hem de yaşam hakkı açısından en büyük tehdidin kamusal alandan ziyade özel alandan geldiği görülmektedir. Türkiye özelinde incelendiğinde ise son yıllarda artış gösteren şiddet sarmalı, sadece niceliksel bir artışla değil şiddetin uygulanma biçimindeki vahşetin boyutuyla da toplumsal infial yaratmaktadır.

Şiddetle mücadelenin ilk adımı sorunun boyutlarını doğru tespit etmekten geçer. Ancak Türkiye’de kadına yönelik şiddetin verilerinin tutulma biçimi, şeffaflığı ve kategorizasyonu konusundaki tartışmalar, resmi istatistiklerin sorunun gerçek boyutunu yansıtıp

yansıtmadığına dair soru işaretleri oluşturmaktadır. Bu veri boşluğu, sivil toplum inisiyatiflerini ve dijital aktivizm biçimlerini harekete geçirmiştir. Devletin veri tutma pratiklerindeki eksikleri dolduran, şiddeti görünür kılan ve kurbanları isimsiz birer istatistik olmaktan çıkaran dijital platformlar, alternatif bir hakikat rejimi ve hafıza mekanı olarak önem kazanmıştır.

Bu dijital mekanların en önemlilerinden biri olan Anıt Sayaç üzerine yapılan çalışmalar genellikle platformun dijital aktivizm ve yas tutma pratikleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bununla birlikte platformdaki verileri spesifik dönemler ve teorik çerçeveler üzerinden inceleyen sınırlı sayıda çalışma da mevcuttur. Örneğin Uyanık ve Seymen(2023), 2022 yılı verileri üzerinden vakalarının medyadaki sunumunu etik bağlamda tartışırken; Beşe (2024), 2024 yılının ilk yarısındaki verileri Messerschmidt'in hegemonik erkeklik kuramı çerçevesinde analiz etmiştir. Söz konusu çalışma, Anıt Sayaç verilerini kullanarak kadın cinayetlerini diğer cinayet türlerinden ayıran temel farkın iktidar ilişkileri olduğunu vurgulamış ve "erkekler daha çok öldürülüyor" argümanına sosyolojik bir eleştiri getirmiştir. Buna ek olarak Erdoğan ve Semerci (2021), Anıt Sayaç verilerine atıfla şiddetin görünürlüğünü tartışmış ve İstanbul Sözleşmesi eksenindeki tartışmaların kamuoyundaki yansımasını toplumsal kutuplaşma bağlamında irdelemiştir. Ancak mevcut literatürde platformun sunduğu ve 16 yılı kapsayan büyük veri setinin bilişim teknolojileri yöntemleriyle bir bütün olarak ele alındığı ve hukuki, teknolojik ve toplumsal kırılma noktalarının şiddet verileri üzerindeki etkisini bütüncül bir yaklaşımla ölçüldüğü uzun soluklu çalışmalar halen sınırlıdır.

Bu çalışma, disiplinler arası bir yaklaşımla Anıt Sayaç verilerini hesaplamaları sosyal bilimler perspektifiyle ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, 2008-2024 yılları arasında kayıt altına alınan 5118 vaka; fail profili, cinayet nedeni ve failin hukuki akıbeti ekseninde analiz edilmiştir. Araştırma şu temel sorulara yanıt aramaktadır:

7. **Hukuki Çerçeve ve Yargısal Yansımalar (İstanbul Sözleşmesi):** Uluslararası bir norm olan İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlükte olmadığı, yürürlükte olduğu ve feshedildiği dönemlerde; vaka trendleri ve faillerin yargısal durumları nasıl bir değişim göstermiştir?
8. **Teknolojik Müdahalenin Etkisi (KADES):** İçişleri Bakanlığı tarafından 2018 yılında hayata geçirilen Kadın Destek Uygulaması'nın (KADES) yaygınlaşması, kurbanların korunma talebi reflekslerinde ve bu taleplerin veriye yansımasında ölçülebilir bir artış sağlamış mıdır?
9. **Yasal Tanımların Motivasyona Etkisi (Israrlı Takip Yasası):** TCK'da yapılan düzenlemeyle ısrarlı takibin ayrı bir suç olarak tanımlanması, şiddet motivasyonlarının sınıflandırılmasını ve bu suç tipindeki koruma tedbirlerini nasıl etkilemiştir?
10. **Toplumsal İnfial ve Veri Görünürlüğü (Sembolik Davalar):** Toplumsal bellekte derin izler bırakan Özgecan Aslan (2015) ve Emine Bulut (2019) cinayetleri gibi sembolik vakalar, kadına yönelik şiddetin raporlanma sıklığını ve bilinmiyor veri oranındaki düşüşü (veri kalitesini) nasıl tetiklemiştir?

Bu sorulara yanıt aranırken izlenen veri toplama, temizleme ve analiz yöntemleri, çalışmanın sonraki bölümünde detaylandırılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemleri çerçevesinde tasarlanmış olup, büyük veri setleri üzerinde retrospektif inceleme yapılmasına olanak tanıyan genel tarama modelindedir. Çalışma, dijital ortamda yer alan yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmış verilerin, bilişim teknolojileri kullanılarak anlamlı ve analiz edilebilir bilgiye dönüştürülmesi sürecini kapsamaktadır. Araştırmanın yöntemsel kurgusu; veri madenciliği, veri temizleme/ön işleme ve istatistiksel analiz olmak üzere üç temel aşamadan oluşmaktadır.

Araştırmanın veri evrenin, Türkiye'de işlenen kadın cinayetlerini 2008 yılından günümüze kadar kayıt altına alan ve bir dijital hafıza mekanı olarak faaliyet gösteren "anitsayac.com" platformu oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde herhangi bir örneklem seçimine gidilmemiş; 1 Ocak 2008 ile 31 Aralık 2024 tarihleri arasında platformda yayınlana toplam 5118 vaka kaydının tamamı çalışma kapsamına alınmıştır.

Verilerin elde edilmesi için Python 3.x programlama dili kullanılarak araştırmaya özgü bri web kazıma algoritması geliştirilmiştir. Veri kaynağının dinamik yapısı, sayfalama sistemi ve JavaScript tabanlı veri yükleme süreçlerini yönetebilmek amacıyla tarayıcı otomasyonu sağlayan Selenium kütüphanesi kullanılmıştır. Elde edilen ham HTML kodları içerisindeki veri bloklarının /Kurban Adı, Olay Tarihi, Fail, Mazeret, Korunma Talebi vb.) ayrıştırılması ve metin madenciliğine uygun hale getirilmesi işlemi ise BeautifulSoup kütüphanesi entegrasyonu ile gerçekleştirilmiştir.

Web kazıma yöntemiyle elde edilen ham veri seti, analiz öncesinde Pandas kütüphanesi kullanılarak bir veri çerçevesine dönüştürülmüş ve aşağıdaki temizleme adımları uygulanmıştır:

1. **Veri Standardizasyonu:** Farklı formatlarda girilen tarih verileri, zaman serisi analizine olanak tanıyacak şekilde GG.AA.YYYY formatında tek tipleştirilmiştir.
2. **Metin Normalizasyonu:** Fail isimler ive cinayet bahaneleri gibi serbest metin olarak girilen alanlardaki yazım hataları, gereksiz boşluklar ve karakter uyumsuzlukları giderilmiştir.
3. **Kategorik Kodlama:** Analiz temelini oluşturan "Fail Profili" ve "Cinayet Bahanesi" değişkenleri, literatürdeki şiddet tasnifleri dikkate alınarak üst kategorilerde gruplandırılmıştır. Örneğin; "Eşi", "Eski Eşi", "Sevgilisi" gibi alt başlıklar "Partner Şiddeti" veya "Tanıdık Fail" çatı kategorileri altında toplanarak failin kurbana yakınlık derecesi (Tanıdık/Tanımayan) ölçülebilir hale getirilmiştir.

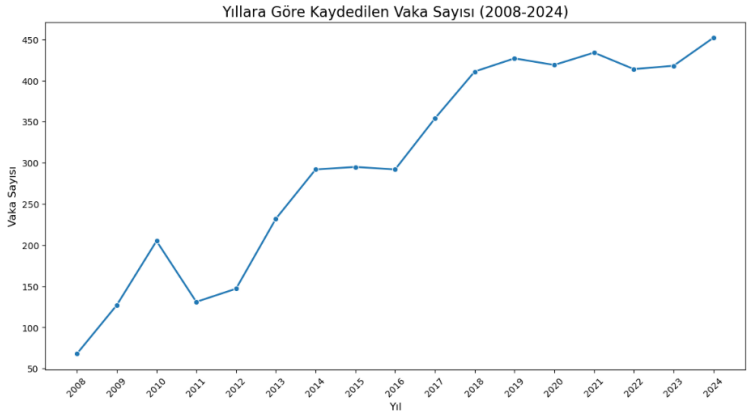
Temizlenen veri seti, çalışmanın giriş bölümünde belirlenen araştırma sorularına yanıt verebilmek amacıyla kronolojik olarak dört ana eksende tasnif edilmiştir. Bu eksenler; (1) İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlük süreçleri, (2) KADES uygulamasının hayata geçişi, (3) Israrlı Takip Yasası'nın yürürlüğe girişi ve (4) toplumsal infial yaratan sembolik davaların (Özgecan Aslan, Emine Bulut) tarihleri baz alınarak oluşturulmuştur.

Verilerin analizinde betimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır Değişkeler arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya koymak için çapraz tablolar ve yoğunluk analizleri uygulanmıştır. Bulguların görselleştirilmesinde ise Python ekosisteminde yer alan Matplotlib ve interaktif veri görselleştirme kütüphanesi Plotly'den yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, anitsayac.com platformundan elde edilen 2008-2024 yılları arasına ait 5118 vaka verisinin analiz sonuçları; genel eğilimler, fail profili, cinayet motivasyonu ve dönemsel etkiler başlıkları altında sunulmuştur.

Araştırma kapsamında 16 yıllık süreç incelendiğinde, kadın cinayetlerinin yıllar içerisinde sayısal bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Veri setinin başlangıç yılı olan 2008 yılında 68 olan vaka sayısı, 2024 yılına gelindiğinde 453 seviyesine ulaşmıştır. Yıllık ortalama vaka sayısı yaklaşık 284 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 1:Anıt Sayaç Verilerine Göre Yıllık Kadın Cinayeti Vaka Sayılarının Dağılımı (2008-2024)

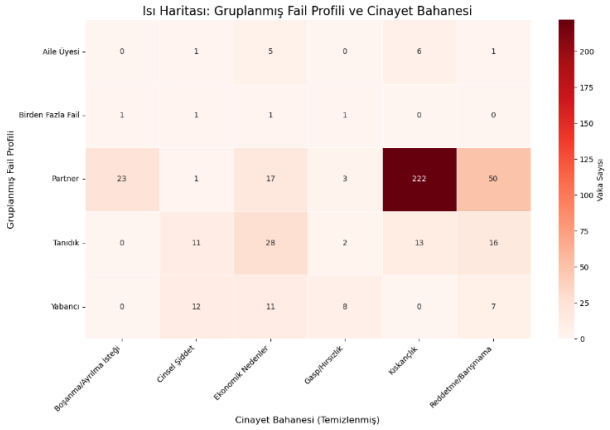
Araştırmanın bir diğer bulgusu failin profili ve cinayet bahanesi kesişimidir. Gruplanmış fail profilleri ile cinayet bahanelerinin kesişimini gösteren ısı haritası, kadın cinayetlerinin yapısal karakterine ilişkin çarpıcı bir tablo sunmaktadır. En belirgin yoğunluk, partner fail-kıskançlık ekseninde gözlenmekte olup (222 vaka), yakın partner şiddetinin kadın cinayetlerinde birincil belirleyici olduğunu güçlü biçimde doğrulamaktadır. Bu bulgu, kadınların en büyük risk altında oldukları alanın kamusal değil, en mahrem sosyal çevreleri olduğu gerçeğini bir kez daha görünür kılmaktadır.

Partner kategorisinde reddedilme/barışmama gerekçesiyle işlenen yüksek sayıdaki cinayet (50 vaka) kadınların ilişkiden ayrılma iradesinin doğrudan ölümcül bir şiddete dönüşebildiğini göstermektedir. Bu durum, kadınların yaşam hakkının failin kontrol ve sahiplik iddiasıyla sistematik biçimde ihlal edildiğine işaret etmektedir.

Tanıdık fail grubunda ekonomik nedenlerin öne çıkması, kadınların yalnızca duygusal ilişkilerde değil, sosyal çevre içindeki ekonomik sömürü ve güç ilişkilerine bağlı şiddet biçimlerine de maruz kaldığını göstermektedir. Yabancı faillerde ise cinsel şiddet ve gasp temelli vakaların yoğunlaşması bu kategoride fırsat temelli saldırıların baskın olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile içi faillerde görülen sınırlı ancak anlamlı yoğunluklar özellikle kıskançlık ve ekonomik çatışmaların aile yapısı içerisinde dahi ölümcül şiddeti tetikleyebildiğini göstermektedir.

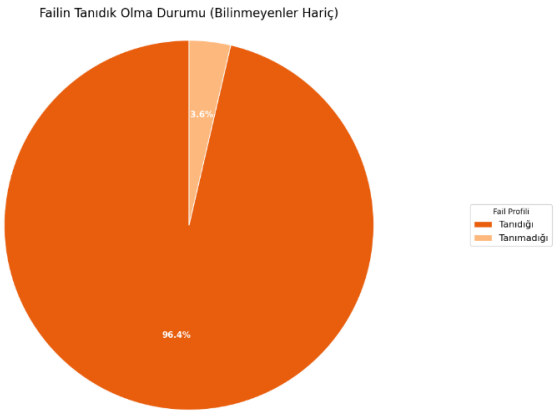
Genel olarak ısı haritası, kadın cinayetlerinin istisnai değil öngörülebilir toplumsal örüntüler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Bulgular, Türkiye'de kadın cinayetlerinin temel kaynağının tanımadığı bir yabancı değil çoğunlukla partner- eski partner veya tanıdık erkekler olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda veriler, kadınların yaşa hakkının sistematik olarak tehdit altında olduğunu ve şiddetin yapısal niteliğinin acilen bütüncül politik müdahaleler gerektirdiğini göstermektedir.

Şekil 2:Gruplanmış Fail Profili ile Cinayet Bahanesi Arasındaki İlişkiyi Gösteren Isı Haritası

Vakalar failin kurbana olan yakınlık derecesine göre incelendiğinde, şiddetin kaynağına dair riskin asimetrik bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Şekil 3'teki pasta grafiğinde görüldüğü üzere, incelenen kadın cinayetlerinin %96.4'ünde fail, kurbanın tanıdığı (partner, aile üyesi, akraba veya tanıdık) kişilerdir.

Bu veri, kadınların tanımadığı kişiler tarafından kamusal alanda maruz kaldığı şiddet riskini ortadan kaldırmamakla birlikte; tehdidin ezici çoğunluğunun özel alanda ve yakın ilişkiler içerisinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Tanımayan kişilerce işlenen suçların yarattığı güvenlik endişesi baki kalmakla beraber, istatistiksel gerçeklik kadınlar için yaşamsal riskin hane içi ve sosyal çevreden geldiğini göstermektedir.

Şekil 3:Anıt Sayaç Verilerine Göre Failin Tanıdık Olma Durumunun Dağılımı (Bilinmeyenler Hariç)

Veri setinde yer alan cinayet bahaneleri, doğal dil işleme teknikleri kullanılarak metin madenciliğine tabi tutulmuş ve en sık tekrarlanan kavramlar Şekil 4'teki kelime bulutu ile görselleştirilmiştir.

Görsel incelendiğinde, en baskın ve merkezi kavramların "Tartışma", "Kıskançlık", "Boşanma Talebi", "Ayrılma Talebi" ve "Reddedilme" olduğu görülmektedir.

1. **"Tartışma" Kavramının Muğlaklığı:** En büyük hacme sahip olan "Tartışma" kelimesi, genellikle adli ayıtlara geçen ilk ifadedir. Ancak bu kelime, cinayetin kök nedenini gizleyen bir örtü niteliğindedir. Kelime bulutundaki diğer baskın terimler incelendiğinde bu tartışmaların temelinin aslında adının ayrılma veya boşanma isteği olduğu anlaşılmaktadır.

2. **İrade Beyanı ve Şiddet:** "Boşanma Talebi", "Ayrılma Talebi", "Reddedilme" gibi ifadelerin yoğunluğu; kadın cinayetlerinin temel tetikleyicisinin kadının geleneksel rolünün dışına çıkarak kendi hayatına dair karar alma iradesi göstermesi olduğunu kanıtlamaktadır.
3. **Sahiplik İddiası:** "Kıskançlık", "Namus", "Aldatma Şüphesi" gibi kavramlar ise failin kadın üzerinde kurduğu mülkiyet ve iktidar iddiasının dildeki yansımasıdır.

Sonuç olarak kelime bulutu analizi; cinayetlerin "sevgi" veya "kriz"den değil, erkeğin otoritesinin reddedilmesinden kaynaklanan sistematik bir şiddet döngüsünden beslendiğini ortaya koymaktadır.

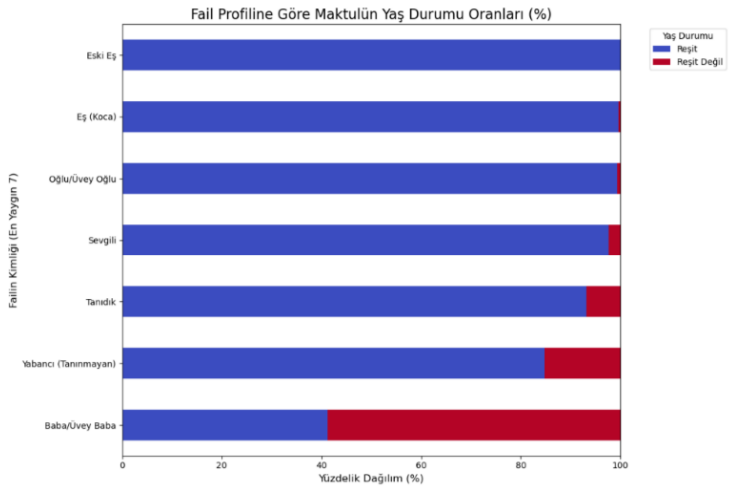

Şekil 4:Anıt Sayaç Verilerine Göre Kadın Cinayeti Nedenlerinde Öne Çıkan Kelimelerden Oluşturulan Kelime Bulutu

Kadın cinayetleri, kurbanın yaş grubu (Reşit/Reşit Değil) ve failin yakınlık derecesi ekseninde incelendiğinde, şiddetin hedefindeki deografik değişim çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Şekil 5).

Grafikteki en belirgin veri asimetrisi "Baba / Üvey Baba" kategorisinde gözlemlenmektedir. Eş, eski eş veya sevgili tarafından işlenen cinayetlerde kurbanların tamamına yakını "Reşit" bireylerden oluşurken; failin baba olduğu vakalarda durum tersine dönmektedir. Baba veya üvey baba tarafından işlenen cinayetlerde, kurbanların yarıdan fazlasının "Reşit Değil" olduğu yani çocuk yaşta öldürüldüğü tespit edilmiştir. Bu bulgu, ail içi şiddetin sadece partnerler arasında sınırlı kalmadığını; kız çocuklarının bizzat biyolojik babaları tarafından yaşam haklarının ellerinden alındığını ve evlat cinayeti olgusunun verilerdeki ağırlığını göstermektedir.

Ayrıca "Yabancı(Tanınmayan)" fail kategorisindeki kırmızı alanın varlığı, çocukların kamusal alanda veya tanımadıkları kişiler karşısında yetişkinlere ıranla daha savunmasız hedefler olduğunu doğrulamaktadır. Buna karşılık, partner şiddeti kategorisindeki kırmızı alanın çok düşük olmadı, çocuk yaşta evliliklerin veya ilişkilerin cinayetle sonulanma oranının veri setinde daha düşük bir frekansa sahip olduğunu göstermektedir.

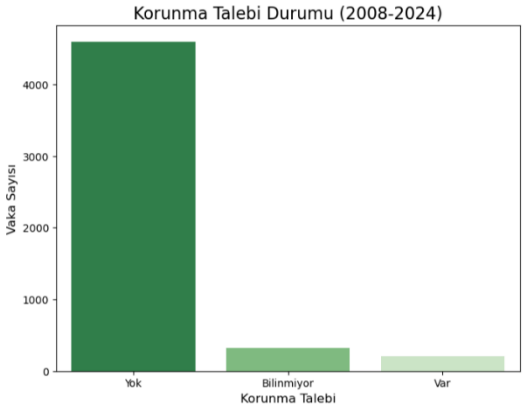
Şekil 5:Anıt Sayaç Verilerine Göre En Yaygın Yedi Fail Profilinde Maktulün Reşit Olma Durumunun Oransal Dağılımı

2008-2024 yılları arasındaki toplam 5118 vaka, resmi makamlara yansıyan korunma talebi durumu açısından incelendiğinde verilerin dağılımı Şekil 6'da sunulmuştur.

Grafikteki en belirgin bulgu, vakaların sayısal olarak büyük çoğunluğunu oluşturan "Yok" kategorisidir. İncelenen dönemde hayatını kaybeden kadınların yaklaşık 4.500'ünde, cinayet öncesinde herhangi bir resmi koruma veya uzaklaştırma talebi kaydı bulunmamaktadır. Bu veri, şiddet vakalarının büyük bir kısmının adli veya kolluk birimlerine intikal etmeden, yasal süreç başlatılmadan gerçekleştiğini göstermektedir.

Diğer yandan, grafikte "Var" kategorisi ile temsil edilen grup, sayısal olarak daha düşük bir orana sahiptir. Bu kategorideki veriler, koruma/uzaklaştırma kararı alınmış olmasına rağmen ölümle sonuçlanan vakaları temsil etmektedir. "Bilinmiyor" kategorisi ise özellikle veri setinin ilk yıllarındaki kayıt eksikliklerinden kaynaklanan ve koruma statüsü tespit edilemeyen vakaları ifade etmektedir.

Genel tablo, kadın cinayetlerinin çok büyük bir bölümünün resmi koruma mekanizmaları devreye girmeden yaşandığını ortaya koymaktadır. İstatistiksel olarak "Yok" kategorisindeki bu yoğunlaşma, mağdurların risk altında olmalarına rağmen yasal süreci başlatmadıklarını veya başlatamadıklarını işaret etmektedir. Bu durum, şiddet vakalarının önemli bir kısmının, riskin resmi makamlarca tespit edilip önleyici tedbirlerin (uzaklaştırma, koruma vb.) uygulanabileceği aşamaya gelemeden ölümle sonuçlandığını göstermektedir. Dolayısıyla veriler, mevcut yasal mekanizmaların çoğunlukla şiddet görünür olduğunda veya talep eidldiğinde işlediğini ancak şiddetin hane içinde sessiz kalan ve adli kayıtlara yansımayan büyük bir boyutunun bu yasal koruma şemsiyesinin dışında kalarak ölümcül raddeye ulaştığını doğrulamaktadır.

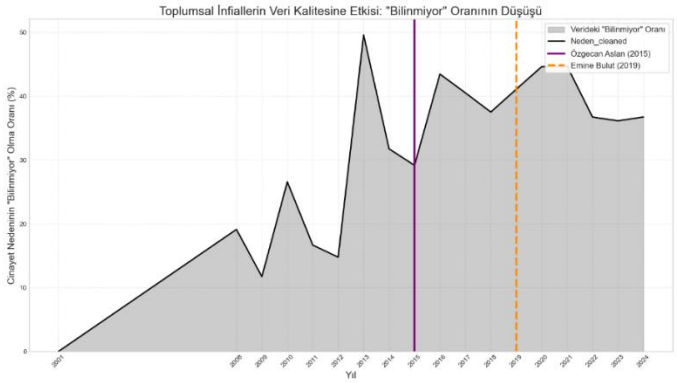
Şekil 6:Anıt Sayaç Verilerine Göre Korunma Talebi Olan Maktul Oranları (2008-2024)

Kadın cinayetlerinin raporlanma sürecindeki değişim, cinayet nedeninin kayıtlara geçip geçmediği üzerinden incelenmiştir. Şekil 7'de sunulan zaman serisi grafiği, "Bilinmiyor" veri oranının yıllara göre değişimini ve sembolik davaların (Özgecan Aslan ve Emine Bulut) bu değişim üzerindeki kırılma noktalarını göstermektedir.

Grafikte dikkat çeken temel bulgular şunlardır:

1. **2013-2015 Zirvesi ve Kırılma:** Veri setinde cinayet nedninin tespit edilemediği veya bilinmiyor olarak kodlandığı vakaların oranı 2013-2014 yıllarında zirve yaparak %50 bandına yaklaşmıştır. Ancak grafikte mor dikey çizgi ile belirtilen Özgecan Aslan (2015) cinayeti ve sonrasında oluşan büyük toplumsal infial bir kırılma noktası yaratmıştır. Bu tarihten sonraki yılarda (2016-2018) vakaların daha detaylı incelenmesi ve medya baskısının artmasıyla birlikte bilinmiyor oranında belirgin bir düşüş trendi (yaklaşık %30-35 bandına gerileme) gözlemlenmiştir
2. **Şüpheli Ölümler ve Veri Muğlaklığı (2019 Sonrası):** Grafikte tuuncu kesikli çizgi ile belirtilen Emine Bulut (2019) cinayeti sonrasında ise veri trendi farklı bir seyir izlemiştir. Bilinmiyor oranının tekrar yükselişe geçmesi ve %40 bandında seyretmesi literatürde tartışılan şüpheli ölümler (balkondan düşme, intihar süsü verilmiş cinayet vb.) olgusunun artışıyla paralellik göstermektedir.

Veriler, toplumsal infial yaratan davaların görünürlüğünü artırıcı (oranı düşürücü bir etkisi olduğunu ancak son yıllarda faillerin cinayeti gizleme yöntemlerindeki değişimin (şüpheli ölüm), cinayet nedeninin tespitini zorlaştırarak bilinmiyor oranını yeniden yukarı çektiğini ortaya koymaktadır.

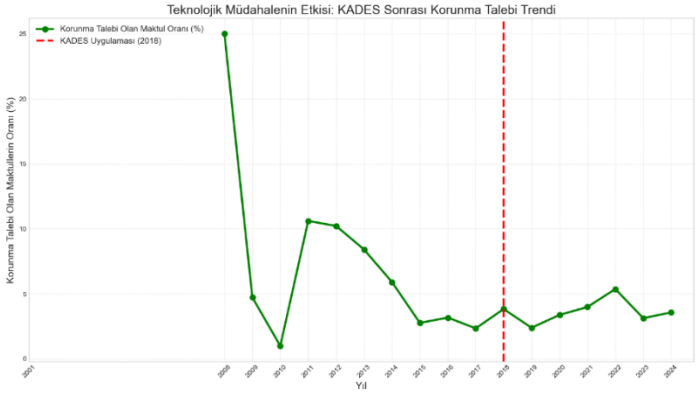

Şekil 7:Anıt Sayaç Verilerinde Cinayet Nedeninin 'Bilinmiyor' Olarak Kaydedilme Oranının Yıllık Seyri ve Toplumsal İnfiallerin Etkisi

İçişleri Bakanlığı tarafından 2018 yılında hayata geçirilen Kadın Destek Uygulaması'nın (KADES) etkisini ölçmek amacıyla öldürülen kadınların korunma talebi oranlarının yıllara göre değişimi incelenmiştir (Şekil 8).

Grafik üzerinde yapılan zaman serisi analizi şu bulguları ortaya koymaktadır:

1. **KADES öncesi Düşüş Eğilimi (2013-2017):** 2013 yılında 2017 yılına kadar olan süreçte maktullerin resmi koruma talebinde bulunma oranlarının düzenli bir düşüş trendinde olduğu ve %2-3 bandına kadar gerilediği görülmektedir.
2. **KADES Sonrası Kısmi Artış (2018-2022):** Grafikte kırmızı kesikli çizgi ile belirtilen 2018 yılı bir dönüm noktası olarak ele alındığında bu tarihten sonraki yıllarda koruma talebi oranında kısmi bir yükseliş trendi gözlemlenmiştir. Oran, 2019-2022 aralığında tekrar %5 seviyelerine yaklaşmıştır. Bu durum, mobil uygulamanın sağladığı erişim kolaylığının ve artan dijital farkındalığın, mağdurların yardım isteme refleksinin (hukuki sonuçtan bağımsız olarak) tetiklediği şeklinde yorumlanabilir.
3. **Dijital Talep ve Fiziksel Sonuç Arasındaki Makas:** KADES sonrası artışa rağmen oranın halen %5'in altında seyretmesi (yani %95'in üzerinde talebin olmaması), teknolojik müdahalenin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Ayrıca koruma talebi oranındaki bu artışa rağmen cinayetlerin gerçekleşmiş olması dijital yardım çağrısı ile sahadaki fiziksel koruma arasında operasyonel bir boşluk olduğuna işaret etmektedir.

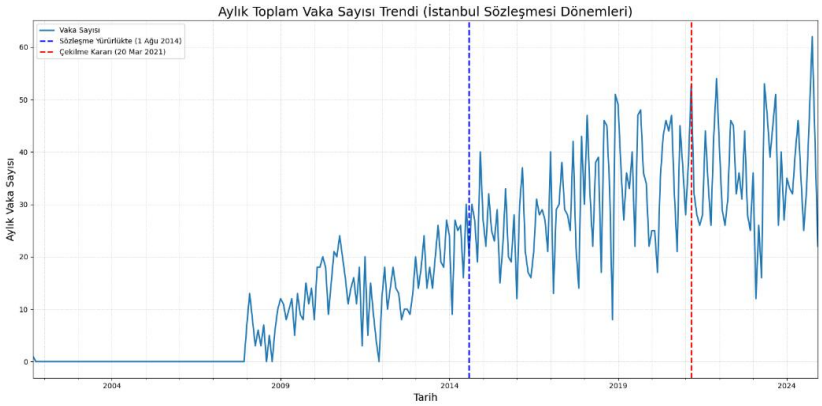
Şekil 8:Anıt Sayaç Verilerine Göre Korunma Talebi Olan Maktul Oranının Yıllık Seyri ve KADES Uygulamasının (2018) Etkisi (2008-2024)

Kadın cinayetlerinin sayısal seyri, uluslararası bir norm olan İstanbul Sözleşmesi'nin Türkiye'deki hukuki serüveni ekseninde zaman serisi analizi ile incelenmiştir.

Grafikte veri akışı üç ana dönemde değerlendirilmiştir:

1. **Sözleşme Öncesi ve Hazırlık Dönemi (2008-2014):** Veri setinin başlangıç yıllarında vaka sayıları görece düşük bir seyir izlemekle birlikte 2011 yılından itibaren yukarı yönlü bir ivmelenme başlamıştır. Bu artış, şiddetin artışından ziyade bu yıllarda şiddet verilerinin daha sistematik tutulmaya başlanması ve kayıt altına ala süreçlerinin iyileşmesiyle paralellik göstermektedir.
2. **Yürürlük Dönemi (2014-2021):** Grafikte mavi kesikli çizgi ile belirtilen sözleşmenin yürürlüğe girdiği 1 Ağustos 2014 tarihi sonrasında vaka sayılarında ani bir düşüşten ziyade belirli bir bant aralığında (aylık 20-40 vaka arası) yüksek bir osilasyon gözlemlenmiştir. Bu dönemde hukuki mekanizmaların varlığına rağmen vaka sayılarının sıfıra yaklaşmaması sorunun sadece yasal metinlerle değil uygulama pratikleriyle ilgili olduğunu düşündürmektedir.

3. **Çekilme Kararı ve Sonrası (2021-2024):** Grafikte kırmızı kesikli çizgi ile işaretlenen 20 Mart 2021 yani çekilme kararı sonrasında trendin yukarı yönlü hareketini koruduğu görülmektedir. Özellikle 2023 ve 2024 yıllarında grafik, tarihsel zirve noktalarına (aylık 50-60 aka bandı) ulaşmıştır. Bu durumu sözleşmeden çekilme sonrasındaki süreçte şiddet vakalarında sayısal bir gerileme olmadığını aksine makasın açılarak aylık bazda en yüksek vaka sayılarına bu dönemde ulaşıldığını ortaya koymaktadır.

Şekil 9:İstanbul Sözleşmesi Sürecinin Aylık Kadın Cinayeti Vaka Trendleri Üzerindeki Yansıması (2008-2024)

Kadın cinayetleri sonrasında işleyen adli mekanizmanın etkinliği, İstanbul Sözleşmesi'nin üç farklı dönemi (Sözleşme Öncesi: 2008-2014, Yürürlük Dönemi: 2014-2021, Sonrası: 20221-2024) baz alınarak incelenmiştir. Şekil 10, bilinmeyenler hariç tutularak oluşturulan veri seti üzerinden faillerin cinayet sonrası hukuki akıbetini oransal olarak ortaya koymaktadır.

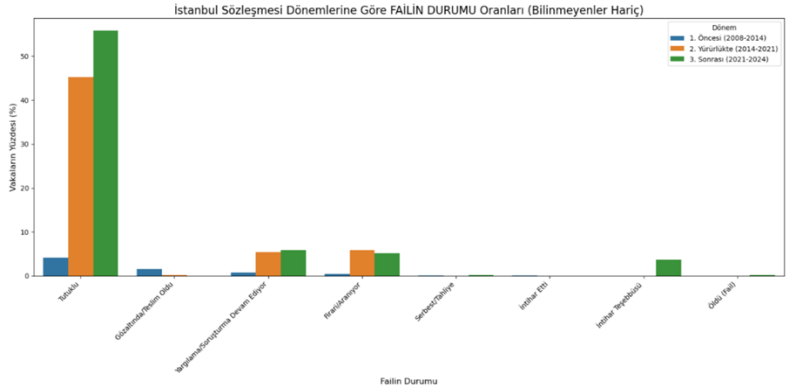
Grafik üzerindeki veriler, yargı sisteminin refleksini ve veri kayıt disiplinini iki ana eksende tartışmaya açmaktadır:

1. **Veri Kayıt Disiplinindeki Tarihsel Değişim (1. Dönem Anomalisi):** Grafikte mavi sütunlarla temsil edilen 2008-2014 (Sözleşme Öncesi) dönemi incelendiğinde, tutuklu oranının %5 seviyelerinde kaldığı görülmektedir. Ancak bu durum, o dönemde faillerin serbest bırakıldığını değil, adli veri tutma sistematiğindeki eksikliği işaret etmektedir. O yıllarda faillerin akıbeti dijital veri tabanlarına detaylı işlenmediği için bu düşük oran bir cezasızlık göstergesi olmaktan ziyade bir veri körlüğü durumu olarak okunmalıdır.
2. **Yargısal Refleks ve Toplumsal Baskı (2. ve 3. Dönem):** Sözleşme'nin yürürlükte olduğu dönemle birlikte yükselişe geçen tutuklu yargılama oranı Sözleşme'den çıkılan 3. Dönem (yeşil) verilerinde %55 seviyesine ulaşarak en yüksek noktayı görmüştür. Ancak bu sayısal artış cezasızlık kültürünün sona erdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Veriler, cinayet sonrası aşamada yargı organlarının, artan toplumsal infial ve dijital aktivizm baskısıyla failleri ilk etapta sistem dışına çıkarma (tutuklama) refleksinin güçlendiğini göstermektedir.

   Bununla birlikte, grafikteki verilerin sadece ilk yargısal durumu gösterdiği; nihai hüküm, iyi hal indirimleri ve infaz süreçlerini kapsamadığı unutulmamalıdır. Tutukluluk oranındaki bu artışa rağmen faillerin hala neredeyse yarısının (%45) intihar, firar veya diğer nedenlerle yargısal denetim sürecine tutuklu olarak dahil edilememiş olması, cezalandırıcı mekanizmanın etkinliği konusundaki tartışmaların sürdüğünü doğrulamaktadır. Dolayısıyla mevcut tablo, faillerin yakalanma oranının

arttığını gösterse de bu durumun etkin ve caydırıcı bir cezalandırma pratiğine dönüşüp dönüşmediği ancak dava sonuçlarının uzun vadeli analiziyle tespit edilebilir.

3. **İntihar ve Yargıdan Kaçış:** Grafikte dikkat çeken bir diğer bulgu, son dönemde (yeşil sütun) faillerin intihar/intihara teşebbüs oranlarında görülen artıştır. Bu durum, son yıllarda işlenen cinayetlerin faillerinde yargılanma sürecinden kaçış refleksinin, kendine zarar verme davranışına dönüştüğünü ve failin kendi cezasını kendisinin kestiği bir yargıdan kaçış eğilimini işaret eden sosyolojik bir detaydır.

Şekil 10: İStanbul Sözleşmesi Sürecine Göre Failin Durumu Oranları (2008-2024)

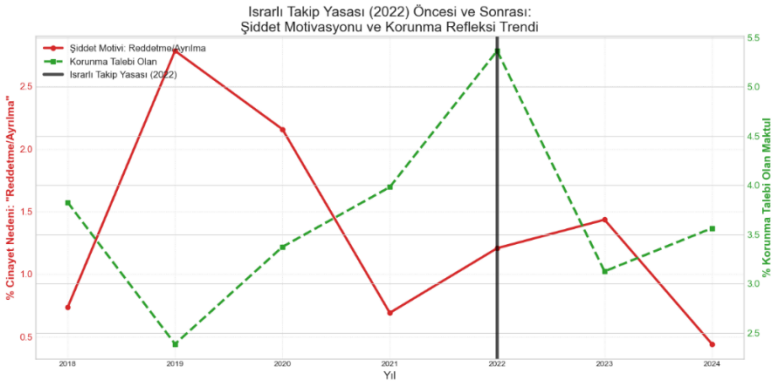
Türk Ceza Kanunu'na (TCK) 123/A maddesi olarak eklenen ve ısrarlı takip eylemini müstakil bir suç olarak tanımlayan yasal düzenlemenin (Mayıs 2022) etkileri, failin motivasyonu ve kurbanın korunma refleksi ekseninde incelenmiştir (Şekil 11).

Grafikteki kırmızı çizgi, ısrarlı takibin en temel tetikleyicisi olan reddetme/ayrılma isteği motivasyonunu; yeşil kesikli çizgi ise maktullerin resmi korunma talebi oranını temsil etmektedir. Analiz sonuçları şu dinamikleri oraya koymaktadır:

1. **Yasal Düzenleme ve Farkındalık Zirvesi (2022):** Grafikteki en belirgin bulgu, yasanın yürürlüğe girdiği 2022 yılında, korunma talebi oranının tarihsel bir zirve yaparak %5,4 seviyesine ulaşmasıdır. Bu durum, ısrarlı takip kavramının hukuki bir zemine oturmasının ve kamuoyunda tartışılmasının, mağdurlarda bir farkındalık yarattığını ve yasal yollara başvurma refleksini tetiklediğini göstermektedir.
2. **Motivasyon ve Refleks Arasındaki Ters Korelasyon:** 2019-2021 döneminde failin reddedilme bahanesiyle cinayet işleme oranı düşerken, kurbanların koruma talep etme oranının yükseldiği görülmektedir. Bu makas etkisi, kadınların risk algısının yükseldiğini ve tehlikeyi sezerek daha sık devlete başvurduğunu düşündürmektedir.
3. **Yasa Sonrası Düşüş ve Stabilizasyon (2023-2024):** 2022 yılındaki zirvenin ardından, 2023 yılında korunma talebi verisinde sert bir düşüş (%3 bandına gerileme) gözlemlenmiştir. Yasanın getirdiği ilk ivmenin ardından gelen bu düşüş, yasal farkındalığın sahada sürdürülebilir bir başvuru mekanizmasına dönüşüp dönüşmediği sorusunu gündeme getirmektedir. Eş zamanlı olarak, reddetme/ayrılma motivasyonlu cinayetlerin 2024 yılında düşüş eğiliminde olması şiddet dinamiklerinin farklı motivasyonlara (kıskançlık, ekonomik nedenler vb.) kaymış olabileceğine işaret etmektedir.
4. **Yasal Başvuru ve Koruma Etkinliği Arasındaki Paradoks:** Grafikteki yeşil çizginin 2022 yılında yükselmesi, ilk bakışta yasal farkındalığın artması yönünde

pozitif bir veri gibi görünse de çalışmanın evreninin öldürülen kadınlar olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla koruma talebinde bulunduğu halde bu veri setinde yer alan her vaka, başvurunun yapıldığı ancak korunmanın sağlanamadığı durumları temsil etmektedir.

Sonuç olarak veriler; Israrlı Takip Yasası'nın yürürlüğe girişinin koruma talebi verilerinde anlık ve pozitif bir görünürlük şoku yarattığını ancak takip eden yıllarda bu etkinin normalize olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 11:Israrlı Takip Yasası'nın (2022) Yürürlüğe Girmesinin Şiddet Motivasyonu (Reddetme/Ayrılma İsteği) ve Korunma Refleksi Trendleri Üzerindeki Yansıması

Sonuç

Bu araştırma, bir dijital hafıza mekanı olarak Anıt Sayaç'ın 2008-2024 yıllarını kapsayan verilerini analiz ederek, Türkiye'de kadın cinayetlerinin yapısal dinamiklerini ve toplumsal/hukuki kırılma noktalarından nasıl etkilendiğini ortaya koymuştur. Bulgular, kadın cinayetlerinin münferit olaylar değil; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden beslenen, politik ve önlenebilir bir şiddet türü olduğunu teyit etmektedir.

Çalışmanın en temel çıktısı, kadınlar için birincil tehdit kaynağının kamusal alan değil, özel alan ve yakın ilişkiler olduğunu gösteren fail profilidir. Cinayetlerin ezici çoğunluğunun partnerler ve aile üyeleri tarafından işlenmesi ve bu cinayetlerin temelinde kadının kendi hayatına dair karar alma iradesinin yatması, şiddetin kökeninin "sevgi" veya "kıskançlık" değil, bir tahakküm ve mülkiyet iddiası olduğunu kanıtlamaktadır.

Zaman kırılması analizleri, hukuki ve teknolojik müdahalelerin sahada somut karşılıkları olduğunu göstermiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin yürürlükte olduğu dönemde yargıda gelişen kurumsal refleksin, sözleşmeden çekilme sonrasında yerini vaka sayılarındaki artışa ve failler üzerindeki cesaretlendirici etkiye bıraktığı gözlemlenmiştir. Buna karşılık, KADES uygulaması ve Israrlı Takip Yasası gibi araçların, risk altındaki kadınların korunma reflekslerini dönüştürdüğü; bürokratik süreçler yerine daha hızlı ve dijital bir güvenlik arayışını tetiklediği tespit edilmiştir.

Ayrıca araştırma, Özgecan Aslan ve Emine Bulut gibi sembolik davaların yarattığı toplumsal infialin, sadece sokağı değil, dijital veri üretim süreçlerini de etkileyerek veri kalitesini ve şeffaflığı artıran bir katalizör görevi gördüğünü ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu çalışma; kadın cinayetleriyle mücadelenin sadece yasal metinlerle değil, bu metinlerin arkasındaki kararlı siyasi iradeyle, toplumsal hafızanın diri tutulmasıyla ve teknolojinin etkin kullanımıyla mümkün olabileceğini göstermektedir. Anıt Sayaç verileri, her

bir sayının ardındaki yaşam hakkı mücadelesini görünür kılarak, kanıta dayalı ve bütüncül politikaların aciliyetini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Kaynaklar

Anıt Sayaç. (t.y.). *Dijital anıt*. Erişim tarihi: 15 Aralık 2024, http://anitsayac.com/

Beşe, G. G. (2024). Messerschmidt'in tasnifi ve dijital Anıt Sayaç üzerinden Türkiye'de 2024 yılı kadın cinayetleri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, *14*(2), 119-137. https://doi.org/10.13114/mjh.1551722

Hunter, J. D. (2007). Matplotlib: A 2D graphics environment. *Computing in Science & Engineering*, *9*(3), 90–95. https://doi.org/10.1109/MCSE.2007.55

İçişleri Bakanlığı. (2018). *Kadın Destek Uygulaması (KADES) hayata geçti*. https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades-hayata-gecti

Plotly Technologies Inc. (t.y.). *Collaborative data science* [Bilgisayar yazılımı]. https://plot.ly/

Python Software Foundation. (2024). *Python language reference, version 3.x*. https://www.python.org/

Richardson, L. (2024). *Beautiful Soup documentation* (Version 4.x) [Bilgisayar yazılımı]. https://www.crummy.com/software/BeautifulSoup/bs4/doc/

Selenium Project. (2024). *Selenium browser automation* [Bilgisayar yazılımı]. https://www.selenium.dev/

The pandas development team. (2024). *pandas-dev/pandas: Pandas* (Version 2.x) [Bilgisayar yazılımı]. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.3509134

UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). (2023). *Gender-related killings of women and girls (femicide/feminicide)*. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/briefs/Femicide_brief_Nov2023.pdf

Uyanık, A., & Seymen, Ö. (2024). Medyadaki kadın cinayetlerinin dijital platformlara yansıması: Anıt Sayaç üzerine bir inceleme. *Sağlık Bakım ve Rehabilitasyon Dergisi*, *2*(3), 1-8.

Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2021). İstanbul Sözleşmesi hakkındaki algılar: Kadına yönelik şiddetin yaygınlığında uzlaşma, sorumlulukta ayrışma. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 165-176.

Waskom, M. L. (2021). seaborn: statistical data visualization. *Journal of Open Source Software*, *6*(60), 3021. https://doi.org/10.21105/joss.03021

World Health Organization (WHO). (2024, March 9). *Violence against women*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADIN BAŞLIKLARININ KÜLTÜREL, SANATSAL VE SEMBOLİK DİLİ

CULTURAL, ARTISTIC AND SYMBOLIC LANGUAGE OF WOMEN'S HEADDRESSES IN TURKISH CULTURE

Halime GÜNDÜZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, El Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye / ORCID ID: 0009-0006-5811-8425

Özet

Geleneksel kadın baş süslemelerinin, Anadolu kadınlarının, tarihi gelişim süreci içerisindeki, kültürel, sanatsal ve sembolik dilinin malzeme, renk, teknik özellikleri ve mesaj içeriği bakımından kendine has tasarımının yanında birbirine benzerliğinin olduğu görülmektedir. Orta Asya'dan günümüze kadar gelen başlık eserlerde kadının taktığı başlığın formu, rengi, süslemesinde; yıldız, güneş, ay, çiçek, yaprak, renk, ağaç kullanarak hangi millete mensup olduğunu, sanat anlayışını, konumunu, zenginliğini, bilgeliğini, dualarını yada devlet kadını, din kadını ise görevini bildirmek için sembolleri kullanmışlardır. Bu kültürel ve sanatsal dilin doğayı stilize ederek sembolik bir ifade kazandığı, bu ifade biçimlerinin, mesajlarının toplum tarafından kabul gördüğü ve benimsendiği görülmektedir. Medeniyetin beşiği Anadolu'nun binlerce yıl boyunca, sayısız kültüre ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Anadolu'da yaşanan kültürler, zaman içerisinde değişikliğe uğrasa da, Anadolu kadını tarafından yaşatılarak, geçmişle gelecek arasında bağ oluşturmuş ve devam ettirmiştir. Anadolu kadını kültür zenginliğini, doğada var olan canlı ve cansız motifleri, yaşam kültürünü, sanatsal bir ifade ile sembolleştirerek, dualarını, dileklerini, yasını, ağıdını, geleceğe dair yaşam isteklerini, karşıya duyduğu sevgi ve saygıyı mevcut malzemelerini kullanarak, el sanatları ile dualaştırmış bir nevi fiiliyata dökmüş ve istediğinin gerçekleştiğini fark etmiştir. Bu sembolleştirilmiş, sessiz fakat güçlü dualar, istekler kadının toplumda, doğayı yorumlayabilme, tasarlayabilme, farklı görebilme kültür, sanat ve yorum dilini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler : Kültür, Medeniyet, Gelenek, Kadın, Geçmiş, Gelecek

Abstract

It is seen that traditional women's head decorations are similar to each other in addition to their unique design in terms of material, color, technical features and message content of the cultural, artistic and symbolic language of Anatolian women in the historical development process. In the headdress works that have survived from Central Asia to the presene day, in the form, color and decoration of the headdress worn by the woman; They used symbols to declare which nation they belonged to, their understanding of art, position, wealth, wisdom, prayers, or their duty as a stateswoman or a religious woman by using stars, sun, moon, flowers, leaves, colors, trees. It is seen that this cultural and artistic language gains a symbolic expression by stylizing nature, and these forms of expression and messages are acentem and adopted by the society. It is known that Anatolia, the cradle of civilization, has hostelde countless cultures for thousands of years. Although the cultures in Anatolia have changed over time, they have beben kep alive by Anatolian women, kreatine and maintaining a link between the past and the future. Anatolian women symbolized the richness of culture, living and inanimate motifs existing in nature, and the culture of life with an artistic expression, and put their prayers, wishes, mourning, lamentation, wishes for life for the future, love and respect for the future into practice by using their existing materials, with handicrafts, and realizem that what they wanted cami true. Tefse symbolized, sileni but strong prayers and

requests have revealed the language of culture, art and interpretation of women's ability to interpret, design and see nature differently in society.

Keywords: Culture, Civilization, Tradition, Woman, Past, Future

1. GİRİŞ

Kültür; bir toplumu diğer toplumlardan faklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile toplumun kimliğini oluşturan, yaşayış ve düşünüş ile kendini gerçekleştirebilen, topluma kimlik kazandıran, dayanışma, sevgi, saygı, şefkat, insan olabilme ve birlik duygusu verebilen, toplumda düzeni, sağlayan maddi, manevi değerlerin bütünüdür denilebilir. Kültür, el sanatları ile birleştiğinde geçmişin, geleceğe aktarımı, toplumun kendine has kimlik oluşumu başlar.

> İşlevsellikle güzelliği bağdaştırarak, geleneksel yöntemlerle elde edilen ürünler, el sanatlarını oluşturur. Her toplumun kendine özgü kültür birikimi, gelenek-görenekleri, dili, karakterleri, rengi olduğu gibi, halkın içinden doğarak gelişen el sanatları bulunmaktadır. El sanatları, o toplumun kendine özgü değerlerini yansıtan en önemli alanıdır. Kültürel birikimin biçimlerle, renklerle ve çeşitli tekniklerle en içten ve doğal yansıması olan el sanatları, bir kişiye mal edilmemiş, yapanları hep gizli kalmıştır. Yaratılan biçimler, motifler, renkler ve kompozisyonlar, kuşaklar boyunca aktarılarak bugüne gelmiştir. El sanatları bir milletin kültürel kişiliğinin en canlı belgeleridir (Alpaslan, 2003: 11).

> Kültür ve sanat bir binadır, el sanatları bu binanın temelidir, bina olmadan temel işe yaramaz, temel olmadan bina ayakta duramaz, bu temel akıl ve düşünce ile bir toplumun kadınları tarafından inşa edilirken, topluluğun kendi hayat problemlerini çözmek üzere denediği ve uzun bir zaman dilimi içinde standart hale getirdiği usuller, vasıtalar, görseller, süslemeler, ses ve ritimler o topluluğun, kültürünü ve sanatını oluşturan sembolleri haline gelmiştir. Kültür ve sanatın sembolik dili, zamanı aşarak mesajını ileten güçlü, bağımsız bir iletişim aracı olduğu görülmektedir (Gündüz, 2025: 2).

Kültürünü yaşatabilen toplumlarda, zamandan bağımsız bir iletişim aracı olan, giyim kuşam ve başlıkların süslemelerinde, toplumda kabul gören, mesaj ileten duygusal ve yaşamsal bilgeliğin evrensel bir anlatımı olan kültürün ve sanatın sembolik dilinin kullanıldığı görülmektedir. “Sembolün iki farklı unsuru vardır. Biri anlam, diğeri ise anlatımdır. Anlam düşünsel olana ilişkin, anlatımsa biçimsel olana ilişkindir (Arat, 1977: 41).’’

“Sembolün anlaşılabilmesi yada okunabilmesi için ait olduğu kültürel sürecin bilinmesi gerekmektedir. Sembol yalnızca anlamı değil bu anlamın ifade ediliş biçimi ile bir bütün olarak var olmuştur. Sembol biçimin arkasına saklanan anlamı içerir (Tacou, 2000: 5).’’ İnsanoğlunun varoluşsal süreci içerisinde gelişen sosyal, duygu ve düşüncelerinin, ihtiyaç paralelinde, sembolik süslemeler kullanılarak el sanatları ile tasarlanan kadın başlıkları, Anadolu kadınının sessiz iletişimin ifade dili ve aracı konumundadır.

> Anadolu kadının başındakilere bakarak onun evli, bekar, sözlü, nişanlı, çocuklu, dul olup olmadığını anlamak mümkündür. Bir kadının özellikle düğün, bayram, hasat gibi tören günlerinde taktığı başlık onun sosyal durumunu açıkladığı gibi, servetini zenginlik derecesini, yöresini açıklayıcı niteliktedir. Anadolu baş süslemeleri bölgelere göre farklılıklar

> göstermektedir. Başların tanzim edilişlerinde giyenin zevki ve bölgenin geleneği ön plana çıkmaktadır. Geleneksel başlıkların her bölgede ve her devirde başka bir incelik gösterdiği gerçektir (Tansuğ, 1984: 40).

Her sanatın kendi ifade dili vardır. Her kültürün sanatsal işaret dili vardır. Bu ifade dili ve işaretler kadında; başlık tasarımındaki renk, takı, motifler, tasarım şekli, düşüncesinin, dik duruşunun, yaşadığı olayların ya da yaşamak istediği hayatın, sanatsal tasarımsal kesitini ortaya koyar. Her başlık ve kıyafet kadının varlığı hakkındaki yorumudur, bu yorumlama, içinde bulunduğu toplum tarafından aklen algılanıp anlaşılırdır.

Bu çalışmada; Türk kültüründe kadın başlıklarının kültürel ve sembolik dilinin kültür özellik, form, boyut, çeşit, araç-gereç, desen, motif, renk, başlıkların kompozisyon ve başlıklarda kullanılan süslemenin sembolik anlamlarının incelemesi araştırma konusu olarak ele alınmıştır.

Türk kadın başlıklarının kültürel ve sembolik, özelliklerinin ortaya konması, başlıklarda kullanılan, el sanatı ürünlerinin pek çoğu, Anadolu'nun köklü geçmişini sanat ve zanaat zevkini somut ve sembolik bir biçimde belgelemesi, aynı zamanda söz konusu dönemin sanatsal, tarihsel ve sembolik gelişim süreci ile kültürel belleğimize ilişkin farkındalığın açık bir şekilde ortaya konması, söz konusu ürünlerin kültürel mirasımızı sürdürülebilmesi için önem arz etmektedir. Araştırma için kullanılan yöntem ve teknikler araştırmanın amacına hizmet eder niteliktedir. Araştırma konusunda araştırmacı, teknik bilgi ve becerileri açısından araştırmayı yürütmeye yeterlidir. Araştırmada kullanılan yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler, ifadeler doğru ve güvenilir olduğu varsayılmıştır. Araştırma Türk kültüründe kadın başlıklarının kültürel, sanatsal ve sembolik dili ile sınırlıdır.

2. Türk Kadın Başlıkları Tarihi

> Orta Asya'da İskit'ler den Hunlara, Göktürklere devam eden ve Uygurlarda toplanan sanat gelenekleri, Karahanlılar ve Gaznelilerden, Büyük Selçuklulara, Atabeklere, sonra Anadolu Selçuklularıyla, Anadolu'da kurulan diğer Türk devletlerinden günümüze kadar süregelmiştir. Bu gelenekler, Anadolu beyliklerinde ve Osmanlılarda devam ederek Orta Asya'ya kadar kurulmuş bütün Türk devletlerini bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlamaktadır. Türk giyim- kuşam ve başlık kültürü Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine kadar etkisini, sürekliliğini, kültürel mirasın zenginliğini, kültür ve sanat faaliyetlerini kadınlarımız tarafından, öze bağlı kalarak gelişerek ve değişerek günümüze yansımıştır. Bu sanat geleneğinin sürekliliğinde olduğu gibi, Türklerin giysi ve başlık biçimlenmesinde temel hatlarıyla gelenekler devam etmiştir (Gürtuna, 2016: 14).
>
> M. Ö. III. Asrın sonlarından başlayıp M. S. III. Asrın sonlarına kadar devam eden beş asırlık bir kültürün izlerine, Batı Türkistan'da Ala-tağ silsilesinin, kuzey Alma atanın doğusunda, Esik çayı kıyısında bulunan, 2. ve 5. Hun Pazırık Kurgandan çıkan kadın başlığı eserlerinde rastlanmaktadır. Türk kadınları Orta Asya'dan günümüze kadar, gelenek ve göreneklerine bağlı kalmış, göçebe hayat tarzının getirdiği avantajla, birçok farklı kültürün etkileşimiyle zengin tasarımlarla başlık, takı, aksesuar, giyim ve tekstil geçmişi oluşturmuşlar ve günümüze kadar gelmesini sağlamışlardır (Rudenko, 1948: 114-115). İkinci Pazırık kurganında buluntular arasındaki kadın başlığı keçe kumaş üzerine altın plakalarla aplike tekniği uygulanarak tasarlanan eli belinde, güçlü kadın sembolünün kullanıldığı görülmektedir.

Resim 2. 1. İkinci Pazırık Kurganı Kadın Başlığı, Deri Üzerine Altın, Aplike Tekniği

Kaynak: Hermitage Müzesi 1949; Rudenko, 1948: 114-115

Türk tarihinde kadın başlık ve baş süslemelerinden, Hunlar dönemi kadın baş süslemeleri günümüze kadar gelenler arasında 5. Pazırık Kurganından çıkan eserler arasında yer alan kadın başlığının formu incelendiğinde, tepe kısmı düz, gövde fes formundadır. Tepesinden yükselen silindirik formun içerisinden, örülmüş saç (örgüç) çıkarılmıştır, silindirik formun yanında dairesel, üzeri düz bir form daha mevcuttur. 5. Pazırık kurganından çıkan diğer eserler arsından, altın kemer tokasının kompozisyonu incelendiğinde çıkan kadın başlığının işlevinin dini ritüel başlığı olduğu anlaşılmaktadır (Charriere: 1971).

a **b**

Resim 2. 2. a. V. Pazırık Kurganından Çıkan Keçe, Dini Ritüel Kadın Başlığı. b . V. Pazırık Kurganından Çıkan, Ermitaj Müzesinde Bulunan Hun Türk Kemer Tokası, başlıktan çıkan saçlar hayat ağacına bağlıdır (Alp Cenazesi)

Kaynak: George Charriere, 1971

Varlığın kaynağının ağaçtan gelmesi Sibirya ve Türkistan Türklerinin temel inanışlarındandır. Kökleri yerin altında, dalları gökyüzünde Tanrı'ya ulaşır. Bu nedenle insanoğlunun ruhunu da Tanrı'ya ulaştırır. İnsanoğlu Tanrı'nın mertebesine ancak simgesel olarak hayat ağacı sayesinde yükselir. Çeşitli Türk boyları içinde bay ağaç, bay direk, demir ağaç, bay terek gibi isimlerle anılan hayat ağacı dört mevsim boyunca yeşil kaldığına inanılan ve yeşil kaldığı müddetçe dünyanın var olacağına inanılan ağaçtır. Türklerde hayat ağacı tasarımının çoğu zaman yalnız olmadığı görülmüştür. Tasarlanan giyim eşyalarında kullanılan aksesuarlarda, stilize hayat ağacı motifinin üzerinde çift başlı kartal ya da iki büyük kartal tasarımı görülmektedir. Bu tasarımlar inanç gereği ihtiyaç olduğunda insanoğlunun isteklerini hızlıca

> tanrıya ulaştıran ruhani tasarımlardır. Hayat ağacının birinci özelliği göğün direği olması, merkezi temsil etmesi, dünyanın dengesini kurması bakımından bir temel niteliğindedir. Göğe yükselme, tanrıya ulaşma, öbür dünyaya geçme, bu direk ve ağaç boyunca gerçekleştirilir. Hayat ağacı sonsuzluğa giden yoldur (Ögel, 1991, II. Cilt. 479-481).

Hun'lar dan sonraki Göktürkler dönemi baş süslemelerine, Kudirge kurganlarında rastlanmıştır. Kudirge Kurganı Dağlık Altay Cumhuriyeti'ndeki Çulışman ırmağının doğusunda bulunan V-IV. Yy. tarihlenen göçebe Türk'lerin kurganlarıdır. Bu kurganlarda keşfedilen tasvirlerden biri Umay Ana ve diğeri V. kurgandan çıkarılan kilim paçasının dokumasında, uzmanların yorumuna göre ayin sırasında soylu kadınların yıldızlı başlıkları ve başlıklarına takılan kumaş dikkat çekicidir.

''Pazırık kurganlarından çıkarılan bir diğer eserde Umay Anadır; Göktürklerde Umay Ana kutsal kabul edilmektedir. Kurganda rastlanan tasvirlerde, Umay ana bağdaş kurarak oturmuş olan kürklü insan tasvirinin başında üç dilimli bir taç bulunmaktadır (Ögel, 1991).''

a **b**

Resim 2. 3. a. V-IV. YY. Tarihlenen Göçebe Türk'lerin Kurganlarda Buluna Umay Ana Tasviri

b. M. S. V- VI.YY Tarihlenen, Pazırık V. Kurganda Bulunmuş Kilim Parçası VI. YY Çizimi. Soylu Kadınlar Ayin Sırasında Buhurla Adağa Hazırlanıyor

Kaynak: Ögel,1991

Göktürklerden sonra gelen Uygurlar, bu günkü Moğolistan'da Selenga Nehrinin doğu kıyısında 745'te kurulan Türk devleti dönemi baş süslemelerinde günümüze ulaşabilen bilgilerin çoğunluğunu Hoça ve Sorçuk'ta bulunan Freskler oluşturmaktadır.

> Turfan, III. Vadi, 3. Mağara'da bulunmuş duvar resminde hotoz başlıklı kadın resmedilmiştir. Hotoz (boğtak) başlık; adı verilen Uygur Türklerinin hatunlarının başlarına taktığı ve bulunduğu toplumda statüsünü ve ne iş yaptığını belirten yüksek, süslemeli, gösterişli bir başlıktır. 13-14. yy. tarihlenen, bağış yapan kadın. Giysi ve başındaki kırmızı renkli hotoz başlığından, asil bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır **(**İnalcık, 2008: 76).

Resim 2. 4. Turfan, III.Vadi,3.Mağara'da Bulunmuş Duvar Resmi. Museen Zu Berlin, Preu Bischer Kulturbesitz, Museum Für Indische Kunst, III 8618

Kaynak: İnalcık, 2008: 76

Uygurlardan sonra gelen Moğol'ların kadın baş süslemeleri Uygur kadın başlıklarına benzerlik göstermektedir. Moğol kadınlarının başlığı uzun, keçeden ya da al ipekle kaplanmıştır. Boğtak adı verilen başlıklar tepeden yanlara doğru çıkıntılıdır. Kızların başlıkları yoktur, kızlar saçlarını örüp iki yana salmışlardır (Ligeti & Karatay, çev: 1986).

Resim 2. 5. Moğollar Dönemi İnce, Uzun, Tüy Sorguçlu Kadın Başlık ve Baş Süslemeleri Minyatür (Zabern, 1989).

Moğollardan sonra Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi baş süslemelerinde İslam dinine uygun olan inanç ve kültür yaşayışlarının etkisi görülmektedir. Anadolu kadının giyim, kuşam, başlıklar ve saçları hakkında ilk bilgiler, Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lügat'' inde Türkçe verilen isimlerle ve anlamları ile yer almaktadır (agı; ipek kumaş, artığ; kadın mintanı, Otran ;elbise, işler; kadın, Örgüç, kadınların başlarında bulunan saç, Öngik; kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf, öngik yürgeyek ; ulanmış zülüf, oglagu- katun; asaletli kadın) olarak geçmektedir (Atalay, Çev. (1985). 98, 108, 138, 135,153).

Osmanlının lale devri minyatür ressamlarından olan Abdülmecid Çelebi, mahlası; Levni (renk) minyatürlerinde resmettiği kadın figürlerindeki ayrıntılar, bize dönemin kadın giyimi, takısı ve saç süslemesi hakkında bilgi vermektedir. Günümüze, dönemin kadın giyim kuşam ve baş süslemeleri hakkında detaylı bilgi veren bu minyatür eserlerde, Osmanlı kadınının giyim-kuşam ve başlık tasarımında sembolik dilin ifade gücü görülmektedir.

2. 1. Türk Kadın Başlıklarının Kültürel Sanatsal Ve Sembolik Özelliği

Orta Asya'dan günümüze kadar gelen kadın başlıklarının formu, rengi, süslemesinde; yıldız, güneş, ay, çiçek, yaprak, renk, ağaç kullanarak hangi millete mensup olduğunu, sanat

anlayışını, konumunu, zenginliğini, bilgeliğini, dualarını yada devlet kadını, din kadını ise görevini bildirmek için sembolleri kullanmışlardır.

Anadolu kadını giyim -kuşam başlık ve tepeliklerinde kullandığı motifleri ve renkleri ak- beyaz, mavi, boz-gri, kırmızı, mor, yeşil, siyah, pembe vb.; evreni temsil eden geometrik şekilleri; üçgen, beşgen, altıgen, kare, dikdörtgen, daire, çember, güneş, yıldızı, vb.; matematikte kullanılan sayıları; bir, üç, beş, yedi, oniki, kırk vb.; doğada yaşayan canlıları; kuş (tavus kuşu, kartal), akrep, at, geyik, kurt, koç, yılanı, hayvan kemiği (tazı dişi) vb.; doğadan ilham alarak bitkiler, çiçekler ve ağaçlarını (pıtrak, sümbül, gül, karanfil, elma, servi, söğüt, çam, çınar, zeytin, hurma ağaçlarını vb.) iğde ağacı ve dalını vb.; başlıklarda kullanılan takıların taşlarını zümrüt, yakut, safir, firuze, elmas, inci, mercan, yeşim, sedef, akik ve değerli metalleri sanatıyla da birleştirerek, sitilize edip sembolleştirmiş ve binlerce yıl boyunca tasarımında değişiklikler olsa da öze bağlı kalınarak giyimde, kuşamda, başlıkta ve tepeliklerde, takılarında, oyalarında, kıyafetlerindeki farklı teknikte işlemeleri ile doğanın güçlü varlığını yaşamının her alanına yansıtmış olduğu görülmektedir.

Bu kültürel ve sanatsal dilin doğayı stilize ederek sembolik bir ifade kazandığı, bu ifade biçimlerinin, mesajlarının toplum tarafından kabul gördüğü ve benimsendiği görülmektedir. İslam'ın kabulünden sonra dahi kadın, kültürünün sembol dillerini kullanmaya devam etmiştir. Hayal edip tasarlayarak, el sanatları ile ürettiğini süslenme ve örtünme için kullandığı giyim-kuşam ve başlıklarında fiiliyata dökerek bir ibadet usulü olarak benimsemiş olduğu söylenebilir.

‘‘Türkler sembolleri sanat nesnesi ve süs olarak kullanmışlardır. Türk toplumların kültürel değerlerinde önemli yer teşkil eden sembollere, aynı zamanda mitolojik anlamlar da yüklemişlerdir (Aksoy, 2018: 111, 124).’’

> Ayrıca çeşitli motiflerle süslü plakalar, tepelik, fes süsü, alınlık, yanak döven, kolye, hamaylı ve kemer tokalarının uçlarından sarkan peneslerde zenginliği, bolluğu, doğurganlığı simgeleyen zincirler de dikkati çekmektedir. Anadolu'da anlamları yöreden yöreye değişen altın ve gümüş pullar ve maşallahlar, Anadolu kadınlarının taktıkları başlıklarda göze çarpmaktadır. Bazı yörelerde başlıklardan sarkan, altın pulların sayısı kadının kaç çocuğu olduğunu simgelerken, bazı yörelerde de kaç yıllık evli olduğunu anlatmaktadır. Evli veya dul kadınların taktıkları takılar ile genç kızların taktıkları takılar da farklılıklar göstermektedir (Özbağı, 1993a: 5, 13-17;1993b: 20,50-53,120).

Dünya da olduğu gibi, Anadolu insanı içinde renklerin kullanım yeri, verdiği kültürel ve mesaj yüklü sembolik anlam oldukça önemlidir.

“Kırmızı-kızıl renk, ateşin, güneşin, kudretin, kuvvetin, hükümdarlığın rengi olup, hâkimiyet gücünün de ifadesidir. Aynı zamanda Türklerde geleneksel olarak gelin, evlilik, düğün ile bağlantı arz etmektedir (İskenderzade, 2007: 335).’’ “Türklerin eski devirlerden beri al bayrak kullanmalarının koruyucu ruhla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple kızıl-kırmızı-al renk Türk kültüründe manevi ve milli bir renk olarak algılanmaktadır (Genç, 1999: 13).’’

‘‘Ak-beyaz, renk mecazen; şan, şeref, namus, masumiyet, zafer, barış, neşe, yücelik, teslimiyet, merhamet ve ölümsüzlüğü sembolize etmektedir (Mazlum, 2011: 130-133).’’

> Ak-Beyaz renk, temizlik, arılık, saflık, bozulmamışlık anlamlarını taşımasına karşın, deneyimsizlik, tecrübesizlik, yaşanmamışlık, hayatın özünü oluşturan mücadelenin hiç başlamamış olması gibi bir cesaretsizliği de içinde barındırır. Hayatın devamlılığını sağlayan döngünün renksel ifadesi de mümkündür. Bu döngü beyazla başlar, renklenmeye mecburdur,

> beyaz kalması imkânsızdır, hayatta yaşanan evreler renklenmeyi de beraberinde getirir. Renklenmek, olgunlaşmak demektir, tecrübelenmek, hayatla mücadelede güç kazanmaktır. Öyleyse beyaz, başlangıçtır; hamlık, toyluk ve tecrübesizliktir (Orçan, 2011: 55).

‘‘Mavi, Türk kültüründe gök, semavi bir kavram olarak; Gök Tanrı, gök kurt (Bozkurt), gök boynuzlu keçi, gök öküz, gök Türk, gökyüzlü Oğuz şekillerinde karşımıza çıkar (Küçük, 2010, 190).’’ ‘‘Denizin, gölün veya bulutsuz gökyüzünün rengi, yeşil ile mor arasındaki renk olarak tanımlanmıştır (Ayverdi, 2011: 779).’’

‘‘Mavinin, Doğu’da Mısır, İran, Hindistan, Arap Yarımadası ve Anadolu’da kötülükleri uzaklaştıran bir renk olduğuna inanılır. Nazar boncuğundaki etkin ve temel bir renk olan kobalt mavisinin nazara karşı bir anlam ve etkisi olduğuna inanılır (Ersoy, 1990: 59).’’

> Asya kültürlerinde Türk ve Moğol boylarındaki efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir yer tutar. Moğol Türk mitolojisinde mavi aslan ve kaplanlar, Altay boyunun atası sayılan Tangri’nin gücünü sembolize eder. Tengri, Altaylar ’da dağların üzerindeki mavi göklerin ve mutlak hâkimiyetin sembolüydü (Mazlum, 2011: 133).
>
> Boz- Gri; Türk lehçeleri çok zengin renk isimlerine sahiptir. Mesela, Almanca ile karşılaştırdığımızda; Alman dilinde her renk için tek bir tanım kullanılırken, Türkçe’de aynı renk için birden fazla renk isminin kullanılmasına çok sık rastlanılır. Örneğin, boz renk için en az dört ayrı tanım kullanılmıştır; kır, gri, kül rengi, gümüşi (Cırtautas, 1961: 15).

‘‘Böri kelimeside aynı zamanda gökyüzünün rengini karşılayan bozun karşılığıdır ve Moğolca gök rengi demektir. “Türkçede boz renk, Avrupalıların gri rengine karşılıktır. Gri rengin ise koyudan açığa doğru pek çok tonları vardır (Küçük, 2010: 188).’’ ‘‘Kara- Siyah; Türk mitolojisinde kara, umumiyetle toprak rengi olarak, yağız yer anlayışı ile birlikte kullanılmıştır (Genç, 1999: 47).’’

> Sarı; Türk mitolojisinde kapıları altından bir saraya ve altın bir tahta sahip olan, Yakutlar tarafından Ak Toyun da denilen ve kendisine beyaz at kurban edilen Tanrı Ülgen’in tahtı, nasıl devletin, ülkenin ve dünyanın merkezi olarak algılanmış ise, sarı renk de merkez ve hükümranlığın sembolü olmuştur. Oğuz Kağan destanında kağanlık sembolü “Altunlug bel bağı ”dır. Cengiz Han’da bu, bez veya ipek üzerine yapılmış altın bir kuşaktı. Altının rengini merkezin hâkimiyetini ve gücü ifade eden sarı, tarihte Türklerin sıkça kullandığı renklerden biri olmuştur. Öyle ki Türk sarısına “Altın Sarısı” denilmiştir (Mazlum, 2011:132).
>
> Türkler Ön-Asya’ya geldiklerinde, sarı rengi kendilerine ayırmışlardır. Sarı ve İslamiyet’in etkisiyle yeşil, sadece Türk ve Müslümanların rengidir. Sarı çizme, sarı pabuçlar, Osmanlıdaki modernleşme sürecinin başlamasına kadar olan süreçte Müslümanlara has bir giyim tarzı olma özelliğini devam ettirecektir (Baykara, 2001: 219).

‘‘Türkiye Türkçesinde de yeşil renk umudun rengi olarak görülür. Bu durumu ortaya koyan bir söz olarak; “yeşil murat’’ ifadesini görebiliriz (Cırtautas, 1961: 63).’’ Mor; ailesinden, eşinden sıkıntı yaşan kadınların benim eşim beni üzüyor ifadesinin rengidir. Kadın başlıklarında kullanılan renklerin kültürel ve sanatsal dilinin yanında, matematiksel dili de vardır. Bu matematiksel dil evren ve insan ilişkisini ifade eden geometrik şekillerle başlık ve tepeliklerin tasarımlarında görülmektedir.

Görsel her şeyin yapıtaşı olarak şekiller, son derece sembolik anlamlar taşıyabilir. İlk çağlardan beri, özellikle de yazının bilinmediği zamanlarda başka türlü kolayca temsil edilemeyecek anlam düzlemlerinin anlatımında kullanılmışlardır. Daire, kare ve üçgen gibi en basit şekiller sembolik olarak bütün kültürlerde yer almış, başka pek çoğu da tasarlanarak sembolik anlamlarla donatılmıştır.

Bu semboller toplum tarafından kabul görmüş, uygulanmış, gelenek ve görenekler de yaşatılmış, ritüellerin uygulanmasında ve günlük yaşamda da kullanılmış her bir geometrik şeklin giyim- kuşam ve başlıkların oluşturulmasında, süslemesinde var olduğu bilinmektedir. Üçgen; kadının tepeliğinde, başlık takılarında, kıyafetlerinde, dokuma, işleme vb. süslemelerinde felsefi anlamları ile her dönem önemini korumuştur. Koruyucu tılsım olarak kullanılmasının yanında, Anadolu kadınının üçgen motifine verdiği anlam; bulunduğun ortamın dengesini, düzenini sağlaması, insanları aydınlatan, ailenin ruhu, bilgesi, geçmişin, bu günün, geleceğin simgesi olduğunu hatırlaması amacıyla tasarlandığı düşünülmektedir. İki üçgen kadın başlıklarının tepe süslemesinde üst üste daire planın içerisinde, boncuk işleme, nakış teknikleri ve tepeliklerde kuyum teknikleri uygulanarak yıldız (Mühr-ü Süleyman) tasarımında görülmektedir.

> Yıldız; Bazı destanlarda gökten tanrı tarafından gönderilen kızlarla evlenen kahramanlar görülmektedir. Oğuz destanında Oğuz kağanın 1. eşi gökten başında 24 kutup yıldızıyla gönderilmiştir. Kutup yıldızı gök tanrının bulunduğu yerin ilk kapısıdır. Gün, ay ve yıldız hanlar, gökten gelen eşinden olmuştur (Ögel, 2014: 158, 231, 233).

Yıldız, M. Ö. X. yy.'da yaşamış Hz Süleyman peygamberin mührü olarakta bilinmektedir. Bu mühür ters olarak yerleştirilmiş iki eş kenar üçgenden oluşmaktadır. Bu semboller Anadolu kadını tarafından tılsım malzemesi olarak altın, gümüş vb. değerli metallerde, giyim kuşam bezemesinde, başlığın tepe süslemesinde de kullanıldığı görülmüştür.

Güneş sembolü Anadolu giyim, kuşam ve başlık süslemelerinde daire, yada çember olarak tasarlanıp bezenmiştir. Bu süslemeler, üretim, bereket ve doğurganlığın simgesi olduğu düşünülmektedir. Başlık süslemelerinde kullanılan ürünlerin her birinin, belli sayılara göre tasarlandığı görülmektedir.

Sayılar, evrensel bir niteliğe sahiptir. Kültürler çoğu zaman farklı olsa da gizem atfedilen sayılar yönünden benzerlikler göstermesi, sayıların evrensel nitelikte olduğuna dâir açık bir delildir. Özellikle semâvî dinlerde, aynı sayılar üzerine değer atfedildiği görülmektedir. Bunun temel sebebi, yaradılışa ve kâinâta ilişkin ilâhî kitaplarda aktarılan bilgilerin aynı merkezden beslenerek gelmesidir. İlâhî kitaplarda aktarılan yaradılışa dâir bilgiler, her zaman ve zeminde geçerliliği bulunan evrensel nitelikli bilgiler olarak görülebilir. Kâinatın yaratılışından bu güne, göklerin sayısının yedi olması, yer ile göklerin altı günde yaratılması gibi bilgiler, evrensel nitelikli bilgi ve sayılardır. Bu bilgiler, her dönemde aynı öneme ve değere sahiptir.

> Pisegor'culara göre; Evrendeki her şey ortak tam sayılarla ölçülebilir. Birlik boşluk ve sınırdan oluştu, birden sayı, sayıdan da bütün gök bütün evren ortaya çıktı. Beşinci üç boyutlu cismin, on iki yüzlü beşgenin, bulunuşu düşüncenin temel ilkesi düzen, müziksel düzen, matematiksel düzen, edebi, etnik ve toplumsal düzen olarak görür. Piseor; gerçek tanrı tek sayıdır der. Orhan Hançerlioğlu düşünce tarihi kutsal matematik bölümünde; Pythagoras'a göre ilk ilke sayıdır, Eşya duyulur hale gelmiş olan sayılardır. Akıl belli bir sayıdır, ruh belli bir sayıdır, adalet belli bir sayıdır, evren bir sayı uyumudur. İki varlık olan bir noktasıdır; Nokta hareket ederek çizgi,

> çizgi hareket ederek satıh; satıh hareket ederek cisim olmuştur. Şu halde her cisim bir başka sayının karşılığıdır (Civcir, 2015: 94).

Anadolu kadın başlık ve tepeliklerinde, kıyafetlerde ve İslamiyet ve Hristiyanlık gibi dinlerde 3,7,9 ve 41, dua sayısı olarak görülmektedir. Anadolu kadın başlıklarındaki Sayıların anlamlarının kaynağı olarak Hz. Hacı Bektaş Veli İnsanlarla sayılar arasındaki ilişkiden yola çıkarak; her insan gereken bilgiye erişmiş değildir. Gereken bilgiye erişen insana kutup (değirmen taşının ortasındaki demirin adı) denir. Değirmen taşı nasıl kutbun çevresinde dönerse, evrende öylece kutbun çevresinde dönmektedir. Sayısı pek çok kutupların içinde biri vardır ki; tam ve yetkin bilgiye erişmiştir, ona da kutuplar kutbu (kutb-ul- aktab) denir. Kutuplar kutbunun bir yanında sağ imam öbür yanında sol imam oturur. Bu büyük yöneticiler üçler adını taşırlar. Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk gelir (evtad-ı erbaa) dört direkten sonra gelen rütbe abdallardır. Üçlerden sonra direklerle abdallar beşler adını alırlar. Bunların altında da yediler, kırklar ve üç yüzler vardır. Üç yüzler bir çeşit genel kuruldur Evren bu organlarla yönetilir (saltanatı-ı ilahiye) (Orhan Hançerlioğlu, Tasavvuf, Düşünce tarihinden). Kadının başlığındaki süslemelerin bu sebeple tek sayılarla tasarlandığını bu düşünce açıklamaktadır, denilebilir.

Sıfır; Hz. Mevlâna Celalettin'i Rum-i şöyle açıklamıştır; ''varlığın aynası nedir? Yokluk. Ahmak değilsen yokluğu seç. Bir yerde yokluk, noksan varmı, orası bütün sanatların, hünerleri aynasıdır. Yaratıcılığın yaratıcı insanların tanımlarına baktığımızda, yaşamdaki boşlukları gören boşlukları dolduran kişidir. Denilmektedir. Türk kadın başlıklarının sıfıra benzemesinin mistik anlamı; girdiğin ailede sıfırdan başla boşlukları gör ve doldur anlamında olabilir. Kadının başlığının alnının ortasındaki tek takılan süsleme ailenin ortak ölçüsü ol, birleştirici ol, her zaman hangi şartta olursan ol onurlu ol, her durumda eşit ve adaletli davran anlamı taşıyor olabilir. Anadolu kadını, hayatının her alanında mesaj verme, dua etme, doğanın gücüne sahip olma, onun gibi olma isteği ile doğada yaşayan canlıları, motiflerinde ve gelin başlıklarında kullandığı görülmektedir. Bu canlılardan biride kuştur. Kuş; insan ruhunu simgelemektedir. Bu nedenle hayat ağacı ve kuş birlikte sembolize edilmektedir.

> Kuşların uçmasını sağlayan şey kanatlarıdır. Kanat; uçma, hafifleme, kurtulma ve maddi benlikten sıyrılmanın sembolü olmuştur. Ruh kanatlarla maddesel gövdeden sıyrılıp uçar. Kanat yer ve mekan değiştirmenin, layık olunan ruhani yapıya girmenin kısaca dünyevi unsurlardan kurtulup arınarak Tanrısallık mertebesine erişmenin de sembolüdür Tüm toplumların inançlarında ve geleneklerinde bu inanış görülmüştür. Kuşların sembolik olması ise uçabilmeleri sebebiyle yer ve gök arasındaki ilişkileri, ölümsüzleri, genel itibariyle manevi hayatı, melekleri ve varoluşun üst kademesini simgelemeleridir. Anadolu kültür yapısındaki inanç sisteminin içerisinde; Güvercinin, saflığı, temizliği, sakinliği, uğur, bolluk, bereketi, yuvayı kurup koruyuculuğu dair inanç anlatılara yansımıştır. Kanadın ruhun ve Tanrıya yaklaşmayı içeren her şeyin sembolü olması güvercini de kutsal ruhun işareti yapmıştır (Ersoy, 2000, 458-459-467).

Anadolu kadını; evlenen kızını bir kuş olarak görmüş, evlilikle birlikte yaşam alanının değiştiğini, artık gelecekte bir eş, anne olarak, iki aile arasında ilişki kurulduğunun sembolik ifadesi olarak görmüş ve başlık süslemelerinde kuş motifini kullanmıştır. Anadolu kültüründe, turna da uğurlu kuşlardandır, avlanmaz, eti yenmez avlayanların başına kötülük geleceğine inanılır. Gelin olan kızların baş süslemesinde turna tüyü kullanılır, yeni evine uğur getirsin, her daim saygı ve sevgi görsün, kötü davranışta bulunulmasın mesajı verilmektedir denilebilir.

> Doğan; soyun devamı, doğurganlığı, üremeyi, soylu aileyi, itibarlı olmayı temsil etmektedir. Kırgızlara ait olan bir anlatıda doğan, ata hayvan olarak geçmektedir. Kırgız kabilelerinden birinin bir atası ve üç karısı vardır. Bu üç kadının içlerinden en küçüğü uyurken bir rüya görmüştür. Rüyasında çadıra avcı bir doğan gelmiş ve yatağın etrafında dolaşarak uçmuştur. Sonucunda kadın gebe kalmıştır. Kırgızların bu kabilesini idare eden kişiler bu kadının soyundan gelmiştir (Ögel, 2014: 647).

Kartal, şahin, tavus kuşu; Anadolu'nun kültür yaşamında, diğer kuşlara yüklenen maneviyatın, toplumun inanış sisteminin, uygulama alanında çok az farklılıkla yerini aldığı görülmektedir. Selçuklularda çift başlı kartal hükümdar koruyucusu ve güç temsili bir sembol taşıdığından doğuda, batıda, tüm medeniyetlerde gücü ve savaşçı özelliği temsil eden kartal, güneşe yakınlığı, hızlı ve diğer kuşlardan daha yükseğe uçabilme özelliği ile hava ve ateş elementlerini simgeleyen; dolayısıyla hükümdarların, hanedan ailelerin, ilahi-kutsal varlığın en uygun anlatımı olarak kabul edilen bir semboldür, denilebilir. Anadolu Selçuklularından günümüze kadar gelmiş çift başlı kartal simgeli başlık takısında bunun en güzel örneğini görmekteyiz.

Resim 2. 6. Çift Başlı Kartal Simgeli Armalı Penezli (Para) Başlık Takısı

Kaynak: Tansuğ, 2021: 6

İslam dininin kitabı Kur-an'ı Kerimde; Neml(karınca) suresi/27: 17-18 ve 20 ayetlerinde Hz Süleyman verilen ilim olan kuş dilinden, kuşlarla ve karınca ile olan diyaloğundan bahsetmektedir. Bu sebepledir ki Anadolu insanı kuşlara ve yaşamına saygı ve sevgi duyduğu söylenebilir. M.S 9. yy., Hayat Ağacına Saygı, Turfan Bölgesi Bezeklik, 38 Numaralı Mağara resminde, ortada hayat ağacı ve ağaca bir grup, dua eden kadınların kuşlu ve farklı tasarımdaki başlıkları dikkat çekicidir.

Resim 2. 7. MS 9. YY. Hayat Ağacına Saygı, Turfan Bölgesi Bezeklik, 38 Numaralı Mağara Resmi

İnanç sistemi ve toplumsal değişimlerle birlikte sembollerin anlamları da değişmiş, tasvirleri de şekillenmiştir. İslamiyet'in kabul edilmesi ve yayılmasıyla beraber Ağaç sembolüne yükledikleri anlam da değişime uğramıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan ağaç kültü varlığını hangi dönem olursa olsun sürdürmüştür. Bu dönemin insanı ağaç da ölmüş ruhların toplandığını düşünmektedir. Asya da sıkça rastlanan mezarların yanına dikilen ağaçların aslında kutsal ve sembolize edilmiş bir inanç sistemi doğrultusunda yapıldığı düşünülmektedir. Ağaçların çok güçlü bir varlık olduğuna inanırlar. İslamiyet döneminde

verilen eserlerin çoğunda ağaca yer verilmiştir. Karahanlılar döneminde ağaç sembolünün anlamları ve çeşitleri artarak incir, servi nar palmet gibi türlere de yer verilmiştir.

Hayat ağacı kavramı, Anadolu kadınının giyim- kuşam, başlık ve tepelik süslemelerinde yerini ve anlamın yitirmeden devam ettiği görülmektedir. Kadın bir hayat ağacına benzetilmiş, ailenin merkezi olarak görülmüş, doğumun, yaşamın, ölümün, soyun devamının, bereketin, saflığın, dinginliğin, huzuru, aydınlanmanın, maneviyatın, sevginin, tutkunun, merhametin, şefkatin, bilgi ve bilgeliğin, saygının, anlayışın sembolik ifadelerle stilize bir kompozisyon oluşturarak, bir düzen içerisinde tasarlanıp uygulandığı görülmektedir. Anadolu kültüründe selvi; her mevsim yeşil kalabildiğinden ebedi yaşamı ve ölümden sonraki sonsuzluğu sembolize etmektedir ve bu sebepledir ki kadın ve erkek kıyafetlerinin süslemelerinde her daim yerini korumuştur.

> Altay-Türk toplumlarında kutsal ağaç olarak en çok Kayın ağacı motifine rastlanmaktadır. Kayın ağacı, yerden göğe kadar uzanan mitolojik bir ağaçtır. Göğün direği veya dünya ağacı denilen bu ağaca 'Bay Kayın' olarak hitap edilmiştir. Kavak; Kavak ağacı Kuzey ve Orta Asya'da önemli ağaçlardan biridir. Orta Asya'da Bay Terek olarak adlandırılan dünya veya hayat ağacındaki terek kelimesi kavak ağacı için de kullanılmaktadır. Bazen dünya ağacına Bay Kavak da denmektedir. Manas destanında kavakla ilgili bir bölüm geçmektedir. Bu bölümde kavak ağacı hayat ağacı şeklinde yorumlanarak hem dirilmeyi hem de ölümü sembolize etmektedir. Dede Korkut hikayelerinde de yer almış olan kavak ağacı masal ve anlatılarda Anadolu'da da görülmektedir (Ögel, 2014: 604-610).

Zeytin; hayatın kaynağı, sağlık, şifa, bolluk, bereket veren kutsal ağaç olarak görülmektedir. Hurma ; zafer ve kadın anlamındadır, hurma(palmet) bitkisi, dikey ve yatay kök salar, ağacın yaşabilmesi için, erkek ve dişi ağacın bir araya dikilmesi gerekmektedir. Aileyi, birlikteliği, sembolize ettiği düşünülebilir. Bu sebepledir ki giyim- kuşam, peşkirlerde, Anadolu'da önlüklerde ve başlık süslemelerinde stilize olarak sembolleştirilmiştir.

Anadolu kadını bu sembolleri yine dokumuş olduğu halı ve kilim motiflerinde de sıkça kullanmıştır. Bu motifler; akrep, yılan, koç, geyik, kurt, kuş gibi motiflerdir. Bu motifler anlam yüklüdür. Akrep; korunma amaçlı motiflerdendir. Yılan; kuvveti, ölümsüzlüğü, dünyanın yaratılışı, insan ruhunu, hekimliğin, şifayı temsil eder. Koç ve boynuzu; bereket, kahramanlık, güçtür. Kadının, doğadan ilham alarak, farklı teknikler kullanarak başlık ve giysilerine işlediği; bitkiler, çiçekler ve ağaçlar yine anlam yüklü süslemelerdir.

> Çiçekler; Anadolu kültüründe çiçekler kumaş dokumalarında desen, giyim-kuşam süslemelerinde, yazmalarda kenar süslemesi oyalarda, silah süslemelerinde, mutfak eşyalarında, günlük kullanım eşyalarında, kitap ciltlerinde, mezar taşlarında, başlık hotozlarında (menekşe iğne, kabak çiçeği iğnesi, yıldız çiçeği iğnesi) olarak kullanıldığı görülmektedir. Anadolu kadını çiçek açmış çeşitli bitkileri toplar demet yaparak çadırını orta direğine, odasının kirişlerine evin hayatına yada çardaklarına asarlar. Bazı çiçek buketleri nazarlık, uğur, ilaç, şifa için, bazıları da; pişirilen yemeğe koymak için, bazı bağlar, düğün veya yavuklu çiçekleridir. Birbiri sevenler; büyük bir mana içinde çiçeklerin, çiçek buketlerinin dili ile konuşurlardı. Kadın başlıklarında, başa giyilen hotozlara çiçek oyaları konurdu ve bu oyalar topluma çeşitli mesajlar verirdi. Sümbül; Anadolu'da sümbül, sevgiliye, sevgilinin endamına, saçına, zülüfüne, kokusuna benzetilmektedir. Mor sümbül; aşık kız, pembe sümbülü; nişanlı kız takar (Tansuğ, 1988: 10- 14- 24).

Gül renkleri bakımından da sembolik anlamlar taşır. Kırmızı gül aşkın ve sadakatin, pembe gül inceliğin, beyaz gül masumiyetin, sarı gül hüznün, siyah gül vedanın ve zorluğun sembolüdür. Kuruyan güllerin baharda tekrar açması da ebedi hayat anlamı taşır. Türk sanatının en önemli eserlerinden olan ve gül sembolizmini yansıtan Fatih'in gül koklayan resmi önemli bir sembolik anlatım taşır Gül İslam'ı ve Peygamber'i yansıttığından aynı zamanda da inceliği yansıtmaktadır. Lale; İslam ve Anadolu Sanatında sembol haline gelmiş bitki motiflerinden biri olan lale, Allah'ın birliğini tekliğini ifade etmek için kullanılmış olduğu görülmektedir. Farsça bir kelime olan Lale anlam itibari ile "yaşamı uzun süren, çok yıllık" anlamlara gelmektedir. Hayat ağacı, bilgelik, kader, yaşam, ölümsüzlük ve yeniden var olma gibi genel anlamlarla da tanımlanmaktadır. Yeraltı ile yeryüzünü birbirine bağladığına inanan insan onu kutsal kabul etmeye devam etmektedir (Koca, 2012: 5-25).

Karanfil; kırmızı ve beyaz karanfili gelinler ve genç kadınlar, sarı karanfil; üzüntüyü dile getirir. Badem çiçeği; sevgiyle evlenecek kız takar.

Oyalar; Anadolu' unun mevsimlerle değişen renk ve biçim zenginliğini, ilmek ilmek mevcut araçları ile , dile gelmeyen eşsiz duygularının benzersiz uygulamasıdır. Kadının kıvrak zekâsı, işlediği oyanın renginde, seçtiği çiçek motifinin dilinde verdiği mesaj ile konuşmaktadır. Türk danteli olarak adlandırılan; iğne, tığ, mekik, firkete, koza, yün, mum, boncuk, dokuma ve kumaş artığı oyalarımız, kullanıldığı yere göre çeşitli biçimlerde dizilmesinden kompozisyonlar oluşmaktadır. Bu kompozisyonlar; ulamalar, yemeni oyaları, hotoz oyaları, taç oyaları, dal oyaları saksı oyaları, kese oyaları olarak sıralanabilir. Çayır çimen; nişanlı kızların kayınvalidelerinden memnuniyetinin ifadesidir. Pıtrak; bolluğun, bereketin kem bakışları savuşturma nazarlık sembolü olmuştur. Mezar taşı oyası; kayın valide ile aralarındaki kırgınlığın ömür boyu süreceğinin imasıdır. Sümbül oyası; umudun aşkın, ve bekaretin sembolüdür. Beyaz sümbüllü yazma ile sevgilisine saf ve temiz duygularla bağlı olduğunu belirtmektedir. Karanfil oyası; genç gelinlerin ve kadınların çiçeğidir. Sarı karanfil; hasret, özlem, üzüntüyü dile getirir. Nikah sepeti, süpürge oya, keçi sakalı, kaşık oya, tabak oya vb. yandım alamadım, yar bana küstü, elti eltiye küstü, eski kafa, cihan yandı, Zeki Müren göbeği, Türkan Şoray kirpiği, Ecevit burnu, yaver düğmesi, doktor gözlüğü gibi günlük hayattan, olaylardan, kişilerden esinlenerek, isimlendirilmiş oyalarımızda vardır (Kahveci, 1998: 7-9).

"Elma ve elma çiçeği; Tokat ve Sivas yörelerinde yazma üzerine baskı yapılarak gelin başlarında kullanılan örtülerde yerini almıştır. Bereketin, mutluluğun doğurganlığın sembolüdür. Biber oyası; kocası ile arası bozuk, mutsuz kadınlar, kırmızı acı biber oyası bağlamışlardır **(**Bahşişoğlu, 1998: 32, 45-47)**.''**

Gül oyası; gelin başını süsleyen duvağın tacı olarak kullanılmaktadır. Pembe çardak gülü oyası; erkek tarafından geline gönderilirse, gelinin baş tacı olduğunun simgesidir. Nergis oyası; umutsuz kadının hüznünü bildirmektedir. Badem çiçeği oyası; sevdiği gençle evlenecek genç kızın oyasıdır. Anadolu kadını, aluç yaprağı, iğde çiçeği, menekşe, karanfil, gül, nergiz gibi eliyle yetiştirdiği çiçekleri başörtüsünün kenarını oyaladığı gibi, doğada rastladığı kır çiçeklerini, meşe yapraklarını, yetiştirdiği sebzelerden olan, patlıcan, biber, domatesi, renkleri ve formları ile oya olarak örüp kullanmış olduğu görülmektedir. Başlıklarda kullanılan oyalı yemenilerin yanında, başlık takılarının taşları zümrüt, yakut, safir, firuze, elmas, inci, mercan,

yeşim, sedef, akik olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu taşlar kuyumculuk teknikleri kullanılarak tepelik ve başlıklarda kullanılmıştır.

> El motifi ve diğer tısımlar; yaratıcı gücün, bolluğun, bereketin sembolüdür. Anadolu'da bir iş yapılırken, tarla ekerken, nakış işlerken, benim elim değil Fatıma ananın eli diyerek başlanır. Bunun sebebi yapılan işin en iyi netice vermesini dilemek anlamındadır. Türkmen felsefesinde; silah, kuş, erkek organı, güvercin, kartal, 7 delikli nazarlık boncuk, kurbağa, kadın organı temsili deniz kabuğu, armudiye nazarlık, ay yıldız, kitap, tavşan, balta, makas tan oluşan tılsım zincir üzerine belirli aralıklarla tekrarlanarak takılmıştır (Tansuğ, 2002: 26).

Muska, nazarlık ve hamayle; geometrik üçgen motifleri, üçgen yanında kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen yıldız şekillerinin geometrik uygulamaları ve bu uygulamalar içerisinde bir kağıt ya da deri parçasına yazılmış tılsımlı dualardır. Kişiyi, ilk bakışın verdiği duygu şiddetinden, kıskançlığından, kötülüğünden ve doğal olumsuzluklardan koruduğuna inanılır. İnanç sistemi ve toplumsal değişimlerle birlikte sembollerin anlamları, Anadolu'da geleneksel olarak devam ettiği görülmektedir.

Sonuç

Anadolu Türk kadın başlıkları ve süslemeleri kullanıldığı yörenin, kadın giyiminde tamamlayıcı, statü belirleyici, sanatsal, içinde yaşadığı yöreye ve topluma, mesaj içerikli olması sebebi ile önemlidir. Başlıklar tarihsel süreçte özünü korumuş fakat malzeme ve tasarımında, değişikliğe uğrayarak gelmiştir. Anadolu'da kullanılan kadın başlıkları yöresel olarak incelendiğinde, yörenin kültürü, başlıkta kullanılan kumaşın dokuma tasarımına, rengine, başlık takı tasarımına, oyasına, danteline, kenar ve zemin süslemesine, nakış işleme tekniklerine, başlığın genel tasarımına el sanatları ile uygulandığı görülmektedir. Kadın başlıklarının Türk toplumundaki yeri ve önemine değinilmiş, başlıkların tasarımında kullanılan kültürel, sanatsal ve sembolik dil hakkında bilgiler yer almaktadır. Kadın başlıklarında kullanılan; başlığın formu, rengi, süslemesinde; yıldız, güneş, ay, çiçek, yaprak, renk, ağaç, kuş figürlerini kullanarak hangi millete mensup olduğunu, sanat anlayışını, konumunu, zenginliğini, bilgeliğini, dualarını yada devlet kadını, din kadını ise görevini bildirmek için kullandığı sembollere yer verilmiştir. Süslemelerde kullanılan Yöresel oyaların sembolik anlamlarına yer verilerek kullanım alanı hakkında bilgiler saptanmıştır.

Bu kültürel ve sanatsal süsleme dilinin, doğayı stilize ederek sembolik bir ifade kazandığı, ifade biçimlerinin, mesajlarının toplum tarafından kabul gördüğü ve benimsendiği görülmüştür.

Kaynaklar

Alpaslan, S. (2003*). Tasarım: Mesleki resim*. Ya-Pa Yayınları. Ankara, 11.

Arat, N. (1977). *Ernst Cassirer Ve S.K. Langer'de Sembolik Form Olarak Sanat*. İstanbul, 41.

Aksoy, E. (2018). Anadolu halılarında yer alan zümrüdü anka ve ejder motifleri, *II. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu,* 111-124.

Atalay, B. Çev.(1985). Kaşgarlı Mahmut, divanü lügat-it Türk, Ankara, 98, 108, 135, 138.

Albayrak, K. (2010). Dinlerin rengi renklerin dili, Ankara: Sarkaç Yayınları.

Ayverdi, İ. (2011). Misalli büyük Türkçe sözlük, İstanbul, 779.

Bahşişoğlu, A. (1998). Türk oyaları kataloğu, Ankara, 32, 45- 47.

Baykara, T. (2001). Türk kültür tarihine bakışlar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 219.

Baykasoğlu Baykara, T. (2001). Türk kültür tarihine bakışlar, Ankara.

Atalay, B. (1985). Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. Ankara, I.Cilt, 98, 108, 135, 138; II. Cilt, 153.

Charrıere, G. (1971). Art barbara scythe, Paris.

Cırtautas, I. L. (1961). Der Gebrauch Der Farbbezeıchnungen In Den Türkdialekten, Otto Harrassowıtz, Wiesbaden, 15.

Civcir, E. (2015). Sanatta temel bilimler semboller ve kavramlar. Ankara, 94.

Ersoy, N. (1990). Semboller ve yorumlarla görünenden görünmeyene, zafer ve sena ofset, İstanbul, 59, 458, 459, 467.

Genç, R. (1999). Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı, kırmızı, yeşil, Ankara, 13, 47.

Gündüz, Halime. *Ankara Etnoğrafya Müzesi Geleneksel Türk Kadın Başlıkları Koleksiyonunun İncelenmesi Ve Kitre Bebek Üzerinde Turistik Ürün Olarak Uygulanması.* Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, El Sanatları Anasanat Dalı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Gürtuna, Ü. (2016). *Uluslararası Folklor Kıyafetleri Ve Geleneksel Giysili Ülke Bebekleri Sergisi* , İstanbul. 14.

İnalcık, H. (2008). Türkiye tekstil tarihi üzerine bir araştırma, İstanbul, 76.

İskenderzade, Avşar, L. (2007). "*Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması*", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Konya, 17(1), 335.

Kathryn, W. (2018). Kökleri ve anlamlarıyla semboller ve işaretler binlerce yıllık görsel bir yolculuk, İstanbul.

Kahveci. M. (1998). Türk oyaları kataloğu, Ankara, 7- 9.

Koca, S. (2012). Türk kültürünün temelleri. Ankara, 5-25.

Küçük, S. (2010). Eski Türk kültüründe renk kavramı, *Bilig,* Sayı (54), 188.

Lıgeti, L. & Karatay. S. (1986). Bilinmeyenin iç Asya. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Mazlum, Ö. (2011). Rengin kültürel çağrışımları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 130-133.

Rudenko, S. İ. (1948). Dağlık Altay Buluntuları ve İskitler 114-115.

Ocak, A. (2000). Alevi ve Bektaşi inançlarının islam öncesi temelleri, İstanbul.

Orçan, S. (2011). Türk Masallarında Renk İmgesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 55.

Ögel, B. (2014'a. b). Türk mitolojisi I. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 158, 231, 233, 604, 610, 647.

Ögel, B. (1948). Türk efsaneleri üzerinde incelemeler Uygur'ların menşe efsanesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6 (1-2), 17-26.

Özbağı, T. (1993a). Geleneksel kadın takıları. *Tüyes Dergisi*, 5, 13-17.

Özbağı, T. (1993b). Baş süslemelerinde kullanılan Anadolu kadın takıları. *Kültür ve Sanat Dergisi,* 20, 50-53. 120

Şahin, K. (2016). Türk kültüründe Ağac'ın düşünsel ve toplumsal bağlamı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1309-1316.

Şahin, Y. (2002). Anadolu kadın başlıkları, Ankara: Yeni Türkiye, Yayımları.

Tansuğ, S. (2021). Anadolu takılarının gizemli gücü, İzmir, 26, 30-34.

Tansuğ, S. (1988). Türklerde çiçek sevgisi sümbülname, İzmir.14-24.

Tansuğ, S.(2021). Ege'de renklerin cümbüşü, İzmir.

Tansuğ, S. (1984). Türkmen Giyimi. İzmir, 40.

İSLÂM ÖNCESİ TÜRK TÖRESİNDE KADIN HAKLARI

WOMEN'S RIGHTS IN PRE-ISLAMIC TURKISH LAW (TÖRE)

Gülay HOŞTAŞ[1]
[1] Dr., İstanbul, Türkiye/ / ORCID ID: 0000-0001-8951-1998.

Özet

İslâm öncesi Türklerde toplumun temeli sadece askerî ya da siyasî anlamda bir örgütlenme üzerine değil, hukukî ve toplumsal değerlere de bağlı olarak kurulmuştur. Türk bozkır yaşamının gereği olarak savaşçılık ve teşkilatlı olma geleneğiyle ön plana çıkan bir kağanlık anlayışı olsa da hukukun üstünlüğü her şeyin üzerinde tutulmuştur. Sosyal ve siyasî işleyişlerinin yanı sıra ahlâkî anlayışlarını da düzenleyen hukuk kuralları "töre" adı verilen ve kağandan sıradan bir kişiye kadar herkesin uymasının zorunlu olduğu köklü bir siteme dayandırılmıştır. Töre, değişmeyen kurallardan oluşmamış, dinamik bir yapıya sahip olması dolayısıyla toplumun ve dönemin gerekliliğine göre şekillendirilmiştir. Her dönemde ve şartta Türk toplumu için uygun olan ve yazılı olmayan bu kurallar bütünü, toplumsal hafızada canlı tutularak nesilden nesile aktarılmıştır.

Toplumsal işleyişin ve devlet düzeninin sağlanmasında temel taş, bir nevi omurga olarak kabul edilen töre, Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Törede yer alan unsurlar arasında sosyal, siyasî ve askerî yaşam olmak üzere hayatın birçok noktasında varlığı görülen kadın da yer almıştır. Kadın, toplumsal roller bakımından sadece aile sınırları içinde konumlandırılmamış, çoğu alanda aktif rol almıştır. Töredeki boşanma, miras, mülkiyet hakkı gibi hukukî haklarla özgürlüğe sahip olan Türk kadını bu haklarla hukukî bir kişilik kazanmıştır. Dönemin diğer kültürlerine göre oldukça eşitlikçi bir bakış açısının yer aldığı bu anlayış, törede belirgin bir cinsiyetçi ayrımının olmadığını, hukukî anlamda da bu eşitliğin sağlamlaştırıldığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, İslâm öncesi Türklerde kadınının töredeki konumu belirtilerek törenin kadına verdiği hakların neler olduğunu tespit edilmiş; hukuk kuralları çerçevesinde kadının sosyal, siyasî konumu ve hukukî durumuna dair bütüncül bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Literatürde farklı bakış açılarıyla ele alınan bu konu İslâmiyet öncesi Türklerle sınırlandırılmakta, özellikle töredeki kadın haklarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda töreye ve Türk tarihinin eski devirlerine dair bilgileri ihtiva eden ana kaynaklardan başlanarak, araştırma eserlerin de incelenmesiyle tenkit süzgecinden geçirilen bilgiler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Öncesi Türkler, Türk Kültürü, Töre, Kadın Hakları.

Abstract

In pre-Islamic Turkic societies, society was founded not only on military or political organization, but also on legal and social values. While the khanate—a political entity ruled by a khan—emerged through warriorship and organization suited to the Turkish steppe, the rule of law stood above all. Legal rules governed not only social and political practices, but also moral understandings. These rules were based on a deep-rooted system called 'töre,' a set of customary, unwritten laws and traditions that everyone from the khan to the commoner was obliged to follow. Töre did not consist of unchanging rules. Rather, it had a dynamic structure and adapted to the needs of society and the times. This set of unwritten rules remained

appropriate for Turkish society in every era and circumstance. Töre was kept alive in collective memory and passed from generation to generation.

Töre is considered a cornerstone, a kind of backbone, in ensuring social functioning, and state order played a pivotal role in Turkish culture. Among the elements included in the code of töre, women, whose presence is seen in many aspects of life, including social, political, and military life, also feature. Moreover, women were not confined solely to the family sphere in terms of social roles; they were able to play an active role in many areas. Specifically, Turkish women, who have freedom through legal rights such as divorce, inheritance, and property rights, have gained a legal personality. This understanding, which reflected a relatively egalitarian perspective compared to other cultures of the period, demonstrated that there was no clear gender distinction in customary law and that this equality was reinforced in legal terms.

This paper aims to systematically analyze the legal status and rights of women in pre-Islamic Turkic societies by focusing on their position under töre. It specifically examines how the töre defined and protected women's rights, evaluates their social and political roles, and draws comprehensive conclusions about gender equality within this framework. The study is limited to pre-Islamic Turks and draws on primary sources and critical evaluations of existing research.

Keywords: Pre-Islamic Turks, Turkish Culture, Töre, Women's Rights.

Giriş

Toplumsal yapıdan aileye, yönetim anlayışından kadın-erkek ilişkilerine kadar geniş bir alanda rehber niteliğinde olan töre, toplumun ve devletin sürekliliğini sağlayan normatif bir yapıyı oluşturmuştur. Törenin Türklerde aileden başlayarak kağanlık olarak adlandırılan siyasî yapıya kadar giden süreci belirlemiş olması toplumun her alanına damgasını vuran hukukî bir anlayış olarak kabul edilmesinin yanı sıra vazgeçilmez bir öge olduğunu ortaya koymuş, Türk kültürünün oluşmasında da etkili olan unsurların başında gelmiştir. Türk toplumunun yüzyıllar içerisinde belirli bir aşamadan ve süzgeçten geçirerek özümsediği gelenek-görenekleri başta olmak üzere ahlâkî ve hukukî kuralların tamamı töreyi oluşturmuştur (Uydu Yücel, 2025, 207). Bir sosyal-hukukî normlar toplamı olarak töre, değişmeyen hukukî kaideler bütünü olmamış; sosyal, coğrafî koşullar ya da dönemin getirdiği durumlara uygun yaşayabilmenin gerektirdiği tüm yeniliklere açık olmuştur. Bu yenilik ve değişikliğe uğrayabilme durumu törenin etkinliğini koruyarak uzun yıllar uygulanmasını sağlamıştır. Ayrıca zorunlu, baskı altına tutan ve katı kurallar bütünü olmayan törenin değişken olabilme hususu, dinamik bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir. Bu durum Türklerin toplumsal normlarla, vatandaş ve yönetici olarak tüm sorumluluklarını yerine getirecek, aidiyet hissini arttıracak bir anlayışta olmalarına zemin hazırlamıştır. Değişkenliğe sahip olabilen törenin katî surette değişmeyecek prensipleri de olmuştur. Bunlar; Könilik (adalet), Uzluk (iyilik, faydalılık), Tüzlük (eşitlik) ve Kişilik (insanlık)tır (Kafesoğlu, 2010, 238). Ayrıca törenin değişmez kurallarına bakıldığında toplumun her yönden bir düzen ve sistem içinde olması için itici bir kuvvet olduğu görülmektedir.

Toplum düzenini sağlayan normatif bir öge olan töre hakkında birçok tanımlama yapılmış, çeşitli kaynaklarda bilgiler yer almıştır. Töreye dair bilgiler Türk tarihinin en eski kaynaklarından biri olan Orhon yazıtlarında yer almıştır (Kafesoğlu, 2010, 237) Yazıtlarda 11 yerde kullanılan "töre" kelimesi, 6 yerde il yani devlet ile birlikte, 5 yerde ise devletle alakalı bölümlerde olduğu görülmüştür. Divânü Lugâti't-Türk'te ise *törü* olarak yer alan töre, "*gelenek*" kelimesiyle açıklanmıştır. Açıklamada "*El qalır törü qalmas:ülke terk edilir ama*

töre terk edilmez" atasözüyle anlatılmaya çalışılan ve vurgulanan nokta törenin ne olursa olsun terk edilmemesi gerektiği olmuştur (Kaşgarlı Mahmud, 2005, 587). Nitekim Türkler töreyi kaybetmeyi kıyametle, dünyanın sonunun gelmesiyle ilişkilendirmişlerdir (Ögel, 2001, 474). Bu durum Türklerin töreye verdiği değeri ve bağlılığı göstermesi açısından önemlidir. Bilim dünyasında törenin anlamına ve açıklamasına dair farklı görüşler öne sürülmüştür. İbrahim Kafesoğlu töreyi "*kanun*" anlamında eski Türk sosyal hayatını düzenleyen "'*mecburî' kaideler bütünü*" olarak tanımlamıştır (Kafesoğlu, 2010, 237). Bahaeddin Ögel'e göre töre, "*devletin kuruluş düzeni, işleyişi*"dir. "*Bu düzenden doğan devlet gücü*" olarak vurguladığı törenin temelini ise "*aile töresi*" ile birlikte aile geleneklerine bağlamıştır. Yine Ögel, törenin oldukça farklı anlamlara geldiğini belirtmiş, Uygular zamanından itibaren doğrudan doğruya kanun olarak kullanıldığını da ifade etmiştir. Törenin aile hayatıyla da ilişkisi olduğunu söyleyerek aile hayatında ve şahsi olarak anlamının daha da değiştiğinin üzerinde durmuş, aile hayatında törenin "*göreneği*" ifade ettiğini açıklamıştır. Ayrıca törenin "'*"bir yol", daha doğrusu "yaşama yolu"*'" olduğunu da belirtmiştir (Ögel, 2001, 459-470,473). Ziya Gökalp'e göre ise töre sadece hukukî kurallardan ibaret olmamış, ahlâkî ve dinî töreler de Eski Türklerde var olmuştur. Geniş bir yapıya sahip olan töre, "*eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamı*"dır (Gökalp, 1976, 13-14).

İslâm öncesi Türklerin toplum düzenini sağlayan hukukî ve ahlâkî sistem olarak töre, birçok alanda olduğu gibi kadınların toplumsal konumunu ve haklarını da belirleyen bağlayıcı bir yapı niteliğinde olmuştur. Nitekim törede kadın haklarına dair kaidelerin bulunması Türklerin yaşam tarzları, hayata bakış açıları, düşünce yapıları, inançları ve gelenek-görenekleriyle şekillenmiştir. Töre anlayışı içerisinde kadınlar, aile içi rollerle yani otağında oturan ya da yalnızca kendilerine yüklenilen annelik, ev hanımlığı gibi toplumsal roller çerçevesinde hareket eden bir kişilik olmamışlardır. Sosyal, ekonomik, dinî, siyasî ve askerî alanlarda aktif rol alabilen, kendisini gösterebilen, töre ile desteklenmiş çeşitli haklara sahip bir yapı içinde yer almışlardır. Bozkır yaşamının etkili olduğu Türk töresi, çağdaşı olan pek çok topluma kıyasla kadına yönelik ileri ve saygı temelli bir yaklaşım benimsemiştir. Dolayısıyla Türklerde kadına yönelik yaklaşım saygı esaslı, toplum tarafından kabul gören ve eşitlik anlayışı çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu bağlamda Türk kadını, cinsiyetçi bir ayrımla karşılaşmadan kendi gücü ve isteği doğrultusunda hareket edebilen özgür, eşit ve değer gören bireyler olmuştur. Bu anlayış onların geniş coğrafyada varlık göstermiş olmalarına rağmen değişmeden devam eden anlayışları arasında yer almıştır. Bozkırın sert ve zor şartlarına bağlı olarak bir yaşam sürdüren kadınlar tıpkı erkekler gibi fizikî ve manevî dayanıklılık, çelik gibi bir irade, disiplinli, ileri görüşlü olma, kendine güvenmenin yanı sıra kararlı ve kanaatkâr sahibi olmuşlardır (Eroğlu, 2016, 444). Ayrıca Türk kadını, çağdaşı olduğu diğer milletlere göre daha ön planda tutulmuş; saygı gösterilmiş, korunmuş, değer verilmiş ve çeşitli haklara sahip olmuştur. Türk kadınına verilen değer toplumun her alanında yer bulmuştur. Örneğin çadıra giren çocuğun babasından önce annesine saygı göstermesi bunun güzel bir örneğini teşkil etmiştir (Gumilev, 2003, 101). Kadının çeşitli haklarını elde etmesi toplumda gördüğü değerle ilişkili olmuştur. Zira duyulan saygı ve verilen değer kadının geri plana itilmesini değil her alanda daha aktif olmasını sağlamıştır. Bu durum Türk toplumunun değer yargısı, töresi ve kültürü ile de alâkalı olmuştur. Nihayetinde Türk kadınının sahip olduğu haklar, bozkır kültürü başta olmak üzere, yaşam tarzı, coğrafya, fikriyat gibi birçok unsurun bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

1. Türk Toplum Yapısında Kadının Statüsü

İslâm öncesi Türklerin toplum yapısı, bozkır coğrafyası ve yaşamıyla şekillenen, en küçük sosyal yapı olarak aileyi temel alan, yaşamın ve toplumsal kuralların töreyle düzenlendiği bütüncül ve çok katmanlı bir sistemdir. Bozkır coğrafyasının dinamik yapısı ile birlikte konar

göçer yaşam tarzı toplumsal yapıda iş bölümünü ve dayanışmayı ön plana çıkartmıştır. Böylesi toplumsal düzen içerisinde iş bölümü ve dayanışmanın sağlanmasında cinsiyetçi bir bakış açısı temel alınmamış, toplumun her bir ferdi bu sistemin içine dâhil edilmiştir. Aile kurumun merkezinde yer alan kadın, ekonomik üretime katılmış, siyasî yapıda da görünür olmuştur. Ayrıştırılan ve geri plana itilen bir figür olarak kabul edilmemiş, kadın erkek ilişkisinde içerisinde tamamlayıcı bir figür olarak kabul edilmiştir. **"***Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır sporlar yaptığı, savaşlara katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda bilhassa belirtilen Türk kadını itibar sahibi olup muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı.*" (Kafesoğlu, 2010, 220). Türk kadını için zikredilen bu ifadeler toplum hayatında ne denli itibara ve öneme sahip olduklarına göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Kadının toplum içindeki saygınlığı o milletin zihin dünyasındaki konumuyla alâkalı görülmüştür. Milletin düşünce sisteminin kuşaklar arası aktarımının bir paydaşı sözlü kaynaklar olmuştur. Bu bağlamda Türk destan ve efsaneleri İslâm öncesinde kadının konumuna dair kıymetli bilgiler ihtiva etmiştir. Destanlarda anne ve eşler umumiyetle ilahî ışıktan varlıklar olarak tasvir edilmiştir. Bu ilahî tasvir kadının kıymetli olduğun göstergesi kabul edilmesinin yanı sıra doğaüstü güçlerle temsil edilen kadının cinsel bir obje olarak değil, sıra dışı bir varlık muamelesi yapıldığını da göstermiştir. Ayrıca inanç dünyasında kadının Tanrı'ya daha yakın bir yerde konumlandırılması, kadınlara dair toplumsal ve hukukî düzenlemelerin dinî kurallar doğrultusunda da belirlendiği şeklinde yorumlanmıştır (Tellioğlu, 2016, 213).

Töre anlayışı içinde kadın; değer verilen, saygı gösterilen ve çeşitli haklarla donatılmış, hukukî bir kimliğe sahip bir kişilik olarak önemli bir konuma sahip olmuştur. Kadını koruyan, birtakım yetkiler veren, toplumda söz sahibi yapan, hukukî, siyasî ve ekonomik haklar tanıyan törede kadını doğrudan ilgilendiren hükümler arasında özgür olması, cinsiyet bakımından eşitlik, değer verilmesi, aile kurması, aile ve miras hukuku ve hakları gibi hususlar yer almıştır. Törenin kadına ilişkin hükümleri geniş çerçevede belirlemesi ve birtakım haklar tanıması, kadının içtimaî yaşamda; sosyal, siyasî ve askerî alanlar başta olmak üzere pek çok alanda etkin bir rol üstlenmesiyle yakından ilişkili olmuştur. Öte yandan söz konusu haklar, Türk toplumunun normları, kültürü, yaşam tarzı, inanışları, değerleri ve hayat felsefeleri ve düşünceleriyle de ilintili olmuştur. Bu bağlamda Türk kadının toplum içindeki konumuyla birlikte törede sahip olduğu hakların anlaşılabilmesi için kadının aktif rol aldığı alanlar hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

a. Sosyal Hayatın İçinde Kadın

İslâm öncesi Türklerde kadın sosyal yaşamın her alanında etkin bir role ve sorumluluğa sahip olmuştur. Öyle ki bu sorumluluklar gündelik yaşamın içinde kadın-erkek ayrımı gibi cinsiyetçi bir ayrımın olmadığını göstermiştir. Sosyal yapının en küçük parçası olan aile ve toplumsal düzende temel yapı taşı olarak kabul edilen kadın, erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilmiş ve birçok sorumlulukta erkekle kadın birlikte hareket etmiştir (Kabaklı Çimen, 2023, 26). Sosyal statü bakımından sadece yaşamın sürdürüldüğü evin sınırları içinde bir role sahip olmayan kadın ailenin ekonomik üretimine katkı sağlayan bir üye olarak kabul edilmiştir. Dokuma ve tekstil üretimi, deri işçiliği, hayvancılık, çadır kurulumu gibi alanlarda da sorumluluk sahibi olmuştur. Ev içindeki yaşamında hâkim kişi olan Türk kadını, günlük yaşamın yanı sıra savaş gibi olağanüstü durumlarda da evin idaresi için gerekli olan her şey sorumluluk alanında olmuştur. Aynı sorumluluk normal yaşamlarında da devam etmiştir (Arsal, 2014, 333).

Sosyal hayatın en temel unsurlarından biri olarak kabul edilen aile birliğinin kurulmasında evlilik önemli bir aşama olmuştur. Zira evlilikle oluşan aile ve akrabalık bağı toplumun devamlılığını sağlamıştır. Evliliğin gerçekleşmesi için kadın ve erkeğin rızası önemli kabul edilmiştir. Aynı şekilde kadın ve erkek kadar anne ve babanın da rızasının olması beklenmiştir. Evliliğin gerçekleşmesiyle kurulan ailede baba, ailenin reisi olarak kabul edilmiş ve ailedeki otorite babanın şahsında toplanmıştır (Koca, 2002, 9). Aile de anne de baba kadar değerli olmuş ve saygı görmüştür. Baba kadar söz sahibi olan anne her şeyden önce kocasının "*evdeş*"i yani ev arkadaşı olarak nitelendirilmiştir. Ev başta olmak üzere ailenin tüm maddî varlığı eşlerin ortak malı olarak kabul edilmiştir. Ailede ve yaşam dâhilinde yapılan her faaliyette anne ve baba ortak sorumluluk almış ve iş bölümü yapmıştır. Örneğin baba erkek evladın, anne ise kız evladının yetiştirilmesinden sorumlu tutulmuştur. Ayrıca ev işlerinin yapılması, yiyeceklerin hazırlanması, dokuma yapılması, hayvancılıkla ilgili işlerin yapılması, otağın kurulması ve kaldırılması, çocuklarla ilgilenilmesi kısacası aile düzeninin sağlanmasıyla ilgili işler kadının sorumluluğunda olmuştur (Koca, 2002, 9).

Dinî inanç ve inanışların somut ifadesini teşkil eden ritüeller, günlük yaşamı, toplumsal ilişkileri, siyasî düzeni etkileyerek sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Sadece dinî bir uygulama olmayan ritüeller, toplumun değer dünyasını şekillendirmiş, toplumda bir arada yaşayan bireyleri ortak bir kültür dairesi içinde buluşturmuştur. Günlük yaşamda aniden ya da geçiş dönemlerinde planlı olarak uygulanan bu ritüeller dinî hayatın sosyal yaşamla iç içe olduğunu göstermiştir. Bu ritüellerin uygulayıcısı bazen ailenin bel kemiği olan kadınlar bazen de kamlar (kadın-erkek) olmuştur. Dinî törenlerinde etkin rol oynayan ve önde gelen kamların kadın veya erkek fark etmeksizin dinî törenlerde yer almaları kamlık anlayışında cinsiyetçi bir bakış açısının olmadığını, bu şekilde bir sınırlandırma yapılmadığını göstermektedir (Bayat, 2022, 13). Keza aynı anlayış Türklerin diğer toplumsal alanlarında da olmamıştır. Kamlığın başlangıcında kadınların daha etkin oldukları hatta kadın eksenli olduğu belirlenmiştir (Bayat, 2022, 14). Sosyal hayatın bir diğer yönü olan dinî ritüellerde de kadınlar çeşitli görevler ifa etmeleri onların yalnızca ev içinde yani özel alanda olmadıklarını, aynı zamanda kamusal alanda da etkin konumda olduklarını gösteren bir başka delil olmuştur (Bayat, 2022, 22). Aile ortamında ise kamların uygulamaları dışında kalan dinî nitelikteki ritüellerin çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirildiği görülmüştür. Hamilelik süreci, evin ve ocağın koruyucusu olmaları, bebeğin bakımıyla ilgilenmeleri; kadınların biyolojik ve manevî anlamda merkez olduğunu düşündürmüş hatta kadınların mucizevi özelliği olan doğurganlığı da kutsanmıştır (Aksoy, 2020, 108).

b. Kadının Ekonomik Durumu

Sosyal yaşamda etkin bir konuma ve çeşitli sorumluluklara sahip olan kadın, ekonomik hayatta da aktif biçimde yer almıştır. Zira bozkır coğrafyasının koşulları, ekonomik yaşamda yani üretim ve geçim faaliyetlerinde kadın ve erkeğin ortak iş bölümü ve sorumluluk paylaşımında bulunmasını gerekli kılmıştır. Kadın erkeğin hayat arkadaşı olduğu kadar, dinamik yaşam tarzının gereği olarak, tekstil ürünleri, dokuma, süt ürünlerinin imaline kadar birçok ürünün üretilmesi ve ekonomik düzene katkıda bulunmuşlardır. Nitekim erkekler hayvanların bakımı ya da güvenliği ile uğraşırlarken, kadınlar ise hayatın idamesi için gerekli diğer işlerin gerçekleştirilmesinde rol almışlardır (Eroğlu, 2016, 446). Yün ya da diğer hayvanların tüylerinden iplik yapılması ve bunların dokumacılık ya da halıcılık da kullanılması kadın emeğinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Eroğlu, 2016, 446). Avrupa Hun kağanı Attila'nın sarayına giden Grek seyyah Priskos'un "*...karşısında da yerde oturan kızlar vardı ki, bunlar ellerinde renkli yünlerden elbiseler örüyor ve bazı elbiselerinin üzerini süsleyen keten bezler dokuyorlardı.*" (Ahmetbeyoğlu, 1995, 45) Bu ifadeler kadınların dokumacılık işlerle üretime ve ekonomik hayata destek olduklarını göstermektedir.

Bozkır ekonomisinin temelinde yer alan hayvancılık başta olmak üzere diğer ekonomi faaliyetlerinde kadının aktif rol oynaması, mülkiyet sahibi olabilmesi, miras hakkının bulunması, evlenirken getirdiği çeyiz üzerinde tasarruf yetkisinin kadının bulunması ekonomik anlamda da özgür olduğunun göstergesi olmuştur. Kadının ekonomik bağımsızlığı Türk hukukunda da töreyle desteklenmesi, toplumsal düzenin sürekliliğinin saplanmasında önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır.

c. Kadının Askerî Hayattaki Varlığı

Bozkır coğrafyasının zorlu koşulları Türklerin her türlü yaşam alanına nüfuz etmiştir. Bu durum, kadın, erkek ve çocuk fark etmeksizin her türlü olumsuzluk ve zorluğa karşı hazırlıklı olunmasını gerekli kılmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Türklerin cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olmadıkları onların askerî yaşamlarında da kendisini göstermiştir. Zira kadınların ve çocukların ok atabilmeleri, ata binebilmeleri, bir erkek gibi savaşabilecek beceriye sahip olmaları ve gerekli koşullarda düşmanla savaşabilmeleri bunun en net göstergesi olmuş hatta kadınların bu becerileri destanlarda da zikredilmiştir. Örneğin Dede Korkut Hikâyeleri'nin *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı* adlı hikayesinde zikredilen Selcen Hatun'un at sürmesi, kılıç ve oku kullanarak eşi ile birlikte düşmanla mücadele eder bir şekilde tasvir edilmesi bu örneği destekler niteliktedir (Çakan, 2018, 105-121). Bozkır coğrafyasının zorlu yaşam şartlarının da etkisiyle mücadeleci ve askerî bir disiplinle yetişen Tomris Hatun'un küçük yaşlardan itibaren ata binmesi ve oku ve yayı maharetle kullanmış olması hatta güçlü bir düşmanla mücadele etmesi bir kadın olarak askerî becerisini ortaya koymuştur (Uydu Yücel, 2019, 20). Aynı zamanda Tomris Hatun kendisine ait kadın savaşçılardan oluşan askerî birlik kurmuştur. Kendisinin kadınlardan oluşan askerî birliği oluşturmasında kadınların savaşçı olarak yetiştirilmesi etkili olmuştur (Hoştaş, 2022, 21). Yine Tomris Hatun'un Pers hükümdarı Büyük Kirus ile giriştiği mücadelede savaş meydanında Türklerin savaş taktiği olan "kurt kapanı" diğer adıyla "*Turan Taktiği*"ni uygulaması, düşman ordusunun güzergâhındaki su kuyularını kapattırılması ve düşmana sürekli baskın yaptırılması gibi emirleriyle askerini de yönetebilmiş ve bu becerisini de düşmanı mağlubiyete uğratarak göstermiştir (Hoştaş, 2022, 25). Ayrıca Tomris Hatun'un savaş meydanına inerek düşmana karşı büyük zafer kazanması da askerî kabiliyetini gösteren bir diğer unsur olmuştur.

d. Kağanlık Teşkilatında Kadının Temsili

Kadın-erkek eşitliğine dair anlayış siyasî hayatta da kendisini göstermiş, Türk devletinin yönetimi tamamıyla erkek egemenliğine bağlı olmamıştır. Türklerin yönetim anlayışı, kağan ve hatunun bir arada olduğu kendilerine özgü bir yönetim anlayışının varlığını ortaya koymuştur. Devletin genel hukuk sistemi, kağan ile hatunun birleşik kişiliğinde irade göstererek mevcut olmuştur (Dursun, 2016, 72). Türk kağanlık teşkilatında kağan olabilme ve egemenlik kudretine yani "kut"a kız veya erkek fark etmeksizin kağanın her çocuğu sahip olmuştur. Bu durum, kadının yetkisine sahip olabileceğinin delili olan önemli bir anlayıştır (Açıl, 2016, 67). Dolayısıyla Türk kadınları yalnızca devlet yönetiminde var olmakla kalmamış, aynı zamanda siyasî anlamda karar alma süreçlerinde söz sahibi de olmuşlardır.[4] Bu kadınlar arasında siyasete yön verenler, yönetici olanlar, naip olarak görev yapanlar onların siyasî anlamda etkin olduklarını göstermektedir (Kafesoğlu, 2010, 259). Kağanın öldüğü zaman yönetimi devralacak tiginin yaşının küçük olması durumunda katun yani

[4] Kadınların yönetimde söz sahibi olmaları vesayet anlayışının siyasî alanda da var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hatunun küçük yaştaki kağan adına devleti yönetmesi, devleti ilgilendiren konularda söz sahibi olabilmesi bu vesayet hakkının töre tarafından verildiğinin açık bir göstergesidir.

hatunun devleti oğlu adına yönetmiştir. Bu hususa dair örnekler Kök-Türkler ve Selçuklular gibi Türk devletlerinde rastlanmıştır (Gömeç, 1997, 90). Tarihî kaynaklarda yer alan bilgiler Türk kadınının devlet yönetiminde dış politikada da etkili olduklarını göstermiştir. Asya Hun Kağanı Mete'nin hanımı Ulu Hatun'un Çin imparatoruyla görüşmesi bunun göstergesi olmuştur (Baykuzu, 2020, 66). Diplomatik anlamda da söz sahibi olan kadınların kendilerine ait sarayları olduğu, elçi kabul ettiklerine dair kayıtlar kaynaklarda yer almıştır (Kafesoğlu, 2010, 259). Ayrıca kadınlar toylarda kağanın yanında bulunmuşlar, devlet işlerinin görüşüldüğü toplantılara iştirak etmişler ve görüş bildirmişlerdir. Türk yönetim anlayışının vazgeçilmez bir unsuru olan kadın, yetki sahibi olma, karar alma, devleti temsil etme gibi idarî yapının her alanındaki varlığını göstermiştir. İskit Kağanlığının kadın yöneticisi ve Türk tarihinin ilk hükümdarı olarak bilinen Tomris Hatun, kendisine ait kadınlardan oluşan askerî birliğiyle girdiği taht mücadelesini kazanması ve yönetimi ele alması (Uydu Yücel, 2019, 20) Türk kadının yönetimde de hak sahibi olduğunun kanıtı olmuştur. Bu hususa dair bir diğer örnek ise Sabirlerin başına geçen Boğarık Hatun olmuştur. Belek'in ölümünden sonra oğullarının yaşı küçük olan Boğarık Hatun yönetimi ele almış ve 100.000 kişilik bir ordunun da başkumandanı olarak hem siyasî hem de askerî anlamda kadının gücüne dair bir örnek teşkil etmiştir (Baştav, 1941, 62). Türk kadınının yönetimde söz sahibi olmasının yanı sıra diplomatik anlamda da devleti temsil ettikleri, elçi ağırladıkları tarihî kaynaklarda yer almıştır. Avrupa Hun topraklarına giden ve Attila ile görüşen Grek seyyah Priskos'un ifadelerinde Attila'nın eşi işe görüştüğü hatta onun tarafından da kendisine ait bir sarayda ağırlandığı bu durumun önemli bir örneğini teşkil etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995, 45-46).

2. Hukukî Haklar Bağlamında Törede Türk Kadını

Toplum içinde bağımsız ve hür bir şekilde yaşayan Türk kadınları, erkeklerle çoğunlukla eşit haklara sahip olmuşlardır (Açıl, 2016, 152). Bu eşitlik anlayışı kadınların kendilerine güveninin olduğu huzurlu bir ortamda yaşam sürmelerini kolaylaştırmıştır. Özellikle hakların törede hukukî anlamda yer alması, koruyucu hükümlerle kadın haklarının sağlamlaştırılması, hem de kültürel anlayışta kadına önem verilmesi dönemin diğer topluluklardaki kadınlarına göre daha önde olmalarını sağlamıştır. Aile içinden başlayarak her alanda geniş hukukî hakları, ekonomik özgürlükleri, siyasî hayatta temsil gücüne sahip olmaları törenin hükümleriyle desteklenmiştir. Öte yandan sahip olduğu haklarıyla birlikte önde gelen, aktif hatta belirleyici bir özne olması törenin destekleyici ve koruyucu hükümleriyle birlikte kadının konumunu güçlendirmiştir. Hukuk kurallarının varlığı Türklerde hakların koruma noktasında ayrıcalık tanındığının da göstergesi olmuştur. Örneğin evliliğin kadın ve erkeğin rızalarına bağlı olmasıyla kişilerin özgür olduğunu, karar verme rızalarının kendilerine ait olduğunu göstermiştir. Töre kapsamında kadın hakları; ferdî mülkiyet, boşanma, velayet, miras ve razıya dayalı evlilik gibi pek çok hukukî alanı kapsamış ve kadınların bireysel ve toplumsal haklarını güvence altına almıştır.

a. Ferdî Mülkiyet Hakkı

Toplumsal normlar bütünü olarak Türk töresi adalet, eşitlik ve denge çerçevesinde sosyal düzenin sağlanmasında belirleyici bir unsur olmuştur. Törenin belirleyici ve yönlendirici niteliği mülkiyet haklarını da kapsamıştır. Diğer hukukî haklarda olduğu gibi mülkiyet anlayışı da eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda kadın, sosyal yaşamda üretkenliğe katkıda bulunduğu gibi ekonomi anlamındaki haklara da sahip olmuştur. Türk toplumunda özel mülkiyet kapsamında değerlendirilen eşyalar genellikle günlük yaşamda kullanılan çadır, silah, hayvan ya da ziynet gibi eşyalar olmuştur. Bu eşyalar üzerinde kişi kendi tasarruf hakkını kullanmıştır. Ferdî mülkiyet hakkı sadece erkeğin sahip

olduğu bir hak olmamış aynı haktan kadınlar da yararlanmışlardır. Aile hukuku kapsamında kadının ferdî mülkiyet hakkı öncelikle kocasının evine getirdiği çeyiz malları üzerinde olmuştur. Kocanın, kadının getirdiği çeyiz malı üzerinde herhangi bir tasarruf hakkının bulunmaması aile hukuku açısından bakıldığında özel hukuk dahilinde şahsi mal edinmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Kısacası bu durum ferdî mülkiyet hakkının kadına da ait olduğuna dair örneği teşkil etmiştir. Kadının vefatı halinde çocukları yoksa çeyizin kendi akrabalarına iadesi ise ferdî mülkiyetin bir başka göstergesidir. Ayrıca kadının kocasından kalan mallar üzerinde miras hukuku çerçevesinde pay alma hakkının olması, özel mülkiyet hakkının bir diğer somut örneğini oluşturmaktadır. Kadına ait malın özel mülkiyet hakkı dahilinde tamamen kendisine ait olduğu anlayışı, aile bağlamında ele alındığında kadın ve erkeğin sahip oldukları malları bir araya getirerek ortak mülkiyete de oluşturduklarını ortaya koymaktadır (Donuk, 1982, 165; Uydu Yücel, 2019, 122). Kadının özel mülkiyetine dair bir diğer örnek ise hatunların kendilerine ait saraylarının olmasıdır. Tarihî kaynaklarda karşımıza çıkan bu durum hatunların siyasî yaşamdaki varlıklarını gösteren bir olgu olmasının yanı sıra her kademede özel mülkiyete sahip olduklarını da göstermiştir. Daha önce ifade ettiğimiz Grek seyyahı Priskos'un eserinde Attila'nın hatununun sarayına gitmesi ve orada ağırlanması bu durumun örneğini teşkil etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995, 45-46).

b. Boşanma Hakkı

İslâm öncesi Türklerde aile kurumu, evlilik, boşanma ve benzeri hususlar açısından töre kuralları kapsamında güvence altına alınmıştır. Kadınların evlilik için rıza gösterme haklarına sahip olmaları kadar boşanma durumlarında da çeşitli kurallarla hakları korunmuştur. Töre hem erkeği hem de kadını ilgilendiren kurallarıyla aile kurumunun devamlılığının sağlanması ve korunması noktasında destekleyici bir unsur olmuştur. Fakat evliliğin taraflardan biri için sürdürülemez ya da adaletsiz bir durumu oluşturması noktasında ise töre boşanma yolunu açarak kadına da meşru bir hukukî çözüm yolu sunmuştur. Böylece kadın, aile ve evlilik birliği içerisinde geri planda kalmamış, erkek kadar aktif, irade ve hak sahibi bir birey olarak toplumda yerini almıştır.

Razı olma durumu (tarafların ve ailelerin rızalarının olması gerekmekte) evliliğin gerçekleşmesi ve aile birliğinin kurulması için elzem olmuştur. Taraflardan biri tarafından razı olma durumunun ortadan kaldırılması boşanma için geçerli bir sebep teşkil etmiştir. Razı olmanın dışında boşanmanın gerçekleşmesi için bazı somut sebeplerin olması da beklenmiştir. Boşanma için geçerli sebepler ortaya çıktığında erkek kadar kadın da boşanma hakkına sahip olmuştur. Törede kadının boşanma sebepleri arasında kocanın ailesi ya da kocanın kadına kötü muamele etmesi, başka bir kadınla gayrı meşru münasebeti ve cinsel iktidarsızlığı gibi durumlar yer almıştır (Arsal, 2014, 333).[5] Boşanma sebebi kocaya bağlı bir durumla ilişkili olduğunda kocanın kadına kalın kapsamında verdiği miktar ya da mal geri erkek tarafından geri alınamamıştır. Kadının yanında getirdiği çeyiz ise geri verilmeye mecbur bırakılmıştır.[6] Bu durum kadının korunmasına yönelik bir eylem olarak da değerlendirilebilir. Zira kadının mağdur olmasının önüne geçilmesi esas alınmıştır. Boşanma hakkı sadece belirli sebeplere bağlı olarak verilen bir hak olmamıştır. Her iki tarafın anlaşması doğrultusunda da boşanma gerçekleşmiştir. Bu durumda hem erkeğin hem kadının korunması adına kalın ve çeyiz taraflara iade edilmiştir (Arsal, 2014, 141).

[5] Burada belirtilmesi gereken bir husus kadının başka bir erkekle gayrı meşru ilişkisinde kocanın da boşama hakkı olduğudur. Bu durum sadece hukukî kuralların kadına karşı bir koruyucu unsur olmadığını, toplumun düzeninin sağlanması adına her bireyin ayrı ayrı sorumlu tutulduğudur.

[6] Tam tersi bir durum olduğunda yani kadın tarafından meydana gelen bir kabahatte ise kalının erkek tarafına iade edilmesi gerekmiştir. Ayrıca kadının gelirken getirdiği çeyiz de erkek tarafında kalmıştır.

c. Miras Hakkı

Törede yer alan hukukî haklardan biri de miras hakkı olmuştur. Miras hukuku törenin belirlediği kurallar çerçevesinde diğer haklarda olduğu gibi eşitlik ve adalet çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda kadın ve erkek hukukî bakımdan birbirine denk kabul edilmiş ve aynı anlayış miras hukukunda da geçerli olmuştur. Kadın miras hukuku kapsamında baba tarafından, eş tarafından ve özel mülkiyeti dâhilinde çeşitli haklara sahip olmuştur. Kadının evlenirken yanında getirdiği çeyiz üzerinde kocasının hiçbir tasarruf hakkının bulunmaması öldükten sonra bu malların kendi ailesine devri kadın hakkının ailesine miras olarak geri iade edildiğini göstermektedir (Donuk, 1982, 165). Kadının getirdiği çeyiz değeri kalının bedelini aşması durumunda söz konusu olan fazlalık kadın tarafından hak olarak alınmıştır. Alınan bu fazlalık, kadının kişisel hakkının korunduğunu göstermektedir. Öte yandan kocanın ölmesi durumunda kadın varis olarak eşinden kalan miras üzerinde pay sahibi ve tasarruf yetkisine sahip olmasının yanı sıra miras üzerinde kadının özgür kalma hakkı vardır (Arsal, 2014, 141; Dursun, 2016, 65). Bu hakkın temelinde gelin gittiği ailenin hak sahibi bir üyesi olarak kabul edilmesinin yanı sıra törede yer alan kurallar yer almıştır. Kadına düşen mirastaki tasarruf hakkı Türk boyları arasında değişmekle birlikte genellikle 1/4 ‘ü olmuştur (Uydu, 1995, 172). Nihayetinde kadın mirastan pay alma hakkına sahip olmuş ve bu hakkı da töre tarafından güvence altına alınmıştır. Kadının miras hukukunda bir hakkı da baba evindeki mallar üzerine olmuştur. Babanın sağlığında evlenen kız ve yine evlenerek babasından bir miktar mal alıp müstakil bir hane kuran erkek çocuklar babanın mirasından mahrum bırakılmıştır. Bu mahrumiyet tamamen mirastan menedilmek anlamına gelmemiştir. Kadının baba evindeki hakkı babanın ölümü sonrasına bırakılmamış evliliği sırasında verilmiştir. Lâkin burada kadının korunması adına babasının mirasından bir baş hayvan verildiği de görülmüştür (Arsal, 2014, 141).

d. Velayet Hakkı

Hukuk kuralları bağlamında kadının bir hakkı da velayet hususunda olmuştur. Bu sayede kadın, çocukları üzerinde eşiyle eşi kadar söz sahibi olmuş ve çocuklarıyla ilgili hukukî yetkisi töre tarafından verilmiştir. Ailede baba ailesini korumak, evin ihtiyaçlarını karşılamak, çocukların yetişmesine katkı sağlamak ve evlendirmek gibi görevleri üstlenmiş, kadın da çocukların ilk terbiyesini vermek, ev işlerini yapmak ve kız çocuklarının yetiştirilmesi gibi sorumluluklara sahip olmuştur (Gül, 2020, 539). Kısacası çocukların yetiştirilmesi, bakımı ve eğitimi ile ailenin ana unsurundan olan anne ve babanın ortak görevlerini oluşturmuştur. Aile içinde velayet hakkı babanın sağlığı süresinde kendisine ait olmuş, babanın ölmesi durumunda ise mirasından tasarruf hakkının yanı sıra evlatlar üzerindeki vesayet hakkı babadan anneye geçmiştir (Gökalp, 2020, 158). Kadının miras yoluyla edindiği tasarruf hakkı ve evlatları üzerindeki velayet hakkı meşru ve hukukî dayanağı, töre tarafından güvence altına alınmıştır.

e. Razı Olma Hakkı

Türkler millet ve devlet olmanın temelini aile olarak görmüşler, kan akrabalığı esasına dayalı olan bu yapıyı cemiyet anlamında da ilk sosyal birlik olarak kabul etmişlerdir (Kafesoğlu, 2010, 219). Evlenmek, aile kurmak Türk kültüründe oldukça önemli kabul edilmiştir. Neslin devamlılığının sağlanması ve “ocağı tüttürme”nin dayanağı evlilik olmuştur. Sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan evliliğin iki aile tarafından resmiyet kazanması söz kesilmesi ile olmuştur. Aile kurmanın resmî ve son adımı ise evliliktir. Kadının rıza hakkının ilk göstergesi

evliliği sırasında olmuştur. Zira evlilik için anne, baba ve erkeğin (damadın) razı olmasının yanı sıra kadının yani gelinin de rızasının olması elzem kabul edilmiştir. Kadının evlilik kapsamında razı olmasını gerektiren bir uygulama da levirat olmuştur. Levirat, bir evlilik şekli olup, kocanın ölen kardeşin dul kalan eşi ile evlenme biçimini ifade etmiştir (Mandaloğlu, 2022, 488). Levirat soncunda evliliğin gerçekleşmesinde kadının rızasının alınması gerekli görülmüştür. Yani bu evliliğin gerçekleşmesi kadının rızasına bağlanmıştır.

3. Hukuk Kuralları Kapsamında Kadının Korunmasına Yönelik Hususlar

İslâm öncesi Türkler kadını sosyal yapının, aile kurumunun ve siyasî organizasyonun temeli olarak kabul etmişlerdir. Hayatın idame edilmesi noktasında erkekle birlikte ortak sorumluluk ve iş bölümünde bulunan kadın eşitlikçi bir bakış açısı dâhilinde yüksek toplumsal statüye sahip olmuştur. Toplumda önemli bir mevkiye sahip olan kadının hakları kadar korunmasına yönelik hususlar da törede yer almıştır. Zina, şiddet, zorla evlilik gibi kadını aşağılayan davranışları töre aykırı bularak yasaklamış hatta ağır cezalarla ağır yaptırımlar uygulanmıştır.

Kadının korunmasına yönelik ilk husus kadının aile birliğini kurması noktasında olmuştur. Evliliğin gerçekleşmesine kadar giden söz, nişan gibi süreçlerde yapılan çeşitli uygulamalar hem evliliğin güvence altına alınmasını hem de kadının korunmasını sağlamıştır. Bu çerçevede kadını evlilik içinde koruyan durumlardan biri rıza göstermesi olmuştur. Kadının rıza göstermesiyle evlilik süreci başlamıştır. Kızın istemediği bir kişiyle evlenmeme durumu olduğunda ise evlenmeme arzusunu ailesine doğrudan söylemesi uygun görülmemiş, "rıza sembolü" olarak tanımlanabilecek bir usûl uygulanmıştır. Bu uygulamanın simgesi mendil olmuştur. Nihayetinde kadının evlilikte rıza hakkının olması onun toplum tarafından değer görmesine hatta korumaya çalışılmasıyla ilişkilendirilebilir. Zira rıza gösterme hususu kadının zorla başkası ile evlendirilmemesini, mutlu bir evlilik yapmasının dayanağını ifade etmiştir. Evliliğin bir türü olan leviratta da kadının rıza göstermesi, rızası olması kaydıyla evliliğin gerçekleşecek olması önemlidir. Bu evlilik türünün kadının korunmasına yönelik olan durumu ise kocası öldükten sonra bir başına, çaresiz bırakılmamasıdır. Kadının aynı aile içinde kalarak dışarıdan gelebilecek kötülüklere de karşı korunmasını sağlamak bu evliliğin esasını oluşturmuştur. Ayrıca himâye altına alınan kadının hayatının güvence altına alınması, babasız kalan çocukların aile içinde sevgiyle büyütülmesi ve ailenin ortak mallarının dışarıya gitmesini engellemek de bu tür evliliğin gerekçeleri arasında yer almıştır (Uydu Yücel, 2019, 120)

Evlilik aşamasında kadının hukukî güvencesi söz kesilmesinden sonra evliliğe giden ikinci adım olan nişanın yapılmasıdır. Nitekim nişan bir akit olarak görüldüğünden evliliğin resmîleşmesine giden önemli bir adımdır[7]. Bu aşamada hukukî güvence kızın ailesine damadın ailesi tarafından verilen kalın olmuştur. Divanü Lûgat-it Türk'te öncül mehir/mihir olarak kadına verilen çeyizi (Kaşgarlı Mahmud, 2013, 371) ifade eden kalınğ/kalın, kıza karşı verilen bir bedel, alım ücreti ya da başlık parası gibi görülmemiştir. Zira Türk kültüründe kız/kadın alınıp satılan bir "mal" niteliğinde görülmediğinden evlenecek kızın karşılığında verilen nakdî bir miktar değildir. Kalın kızın ailesi tarafından yetiştirilmesi ve terbiyesi süresince harcadığı masrafların karşılığı olarak düşünülmüştür (Donuk, 1982, 165, Uydu Yücel, 2019, 121). Kalın önceden belirlenen bir miktar ya da eşya değildir. Her ailenin durumu ve serveti doğrultusunda verebileceği kadar olmuştur (Donuk, 1982, 165; Arsal, 2014, 139). Kalın olarak koyun, at, deve gibi farklı hayvanların yanı sıra değerli kumaş, altın ya da takı gibi ziynet eşyaları da verilmiştir (Rásonyi, 1993, 56). Nihayetinde taraflar arasında yapılan kalın anlaşması aile hukukunun temeli olarak kabul edilmiş aynı zamanda aile

[7] Bu adımın Türkler tarafından akid olarak görülmesi "adaklı" kelimesi ile açıklanmıştır (Uydu Yücel, 2019, 118).

bütünlüğünün korunmasını sağlayan önemli bir güvenceyi temsil etmiştir (Ögel, 2001, 260). Aynı zamanda kadın açısından bakıldığında erkeğin ailesine ve eşine bağlılığını da sağlayacak maddî bir teminat olarak da değerlendirilen bu nakdi uygulama, erkek tarafının evlilikten keyfi anlamda vazgeçmesini engellemiş aynı zamanda aile birliğinin korunması ve devamlılığını sağlaması açısından temel olmuştur. Netice itibariyle kalın, kadının aile içindeki statüsünü koruyan önemli bir uygulama niteliğindedir. Kalın dışında kadını koruyan nakdî uygulamanın bir diğeri ise tazminattır. Örneğin erkek tarafının nişandan vazgeçmesi durumunda kız tarafına bir miktar tazminat ödemek zorunda bırakılmasıyla evlilik kararından keyfî olarak vazgeçilmesinin ve kadının ortada kalarak mağdur edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu miktar tıpkı kalında olduğu gibi ailenin durumuna ve servetine bağlı olarak belirlenmiştir (Arsal, 2014, 14).

İslâm öncesi Türklerde aile hayatının hukukî açıdan düzenlenmiş olması ve törede de buna dair kuralların yer alması kadın açısından bakıldığında oldukça önemlidir. Zira bu durum kadının her noktada korunmasını sağlamıştır. Kadını koruyan bir husus da Türk aile düzeninin tek eşli evliliğe ve nikâha bağlanmasıdır[8] (Rásonyi, 1993, 57). Kadın erkeğin tamamlayıcısı olduğu anlayışı hâkim olduğundan bir erkeğin de tek bir tamamlayıcısı olduğu kabul edilmiş olması tek eşliliğin dayanağı olmuştur. Dolayısıyla da tüm evlilikler tek kadınla evlenme esasına dayanmıştır (Gündüz, 2012, 131; Kafesoğlu, 2010, 220). Ayrıca erkeğin tek eşli olması ve töredeki diğer kurallarla bu durumun teşvik edilmesi kadının aile içinde konumunun ve varlığının maddî-manevî anlamda korunmasını sağlamıştır. Erkeğin eşine ve ailesine karşı sorumluluğu töredeki kanunlarla belirlenmiş ve bu hususun sınırları çizilmiştir. Töreye göre erkeğin evliyken bir başka kadınla evlenmesi uygun görülmemiş, bu durum belirli koşullara bağlanmıştır. Örneğin kadının hasta olması, çocuk sahibi olunamaması, kadınlık vazifesini yerine getirememesi gibi sebepler bu koşullar arasında yer almıştır. Görüldüğü üzere ikinci bir eşin alınma durumu keyfi olmamış, geçerli şartlara bağlanmıştır. Ayrıca mutlaka eşin rızasının alınması beklenmiştir (Uydu Yücel, 2019, 127). Bu durum Türk ailesinin aynı zamanda kadının korunduğunu göstermektedir.

Zinanın yasaklanması ve büyük bir suç sayılması ailenin korunmasına yönelik bir kaide olmasının yanı sıra aile kurumu içindeki kadının da korunmasını sağlamış, toplumun ahlâkî yapısının devamlılığını sağlamasına yönelik bir karar da olmuştur. Zina kadar tecavüz de ağır suç olarak kabul edilmiştir. Bu durumun tıpkı zina gibi toplumsal normların ve ahlâkî anlayışın devamlılığının sağlanması açısından önem arz etmiştir. Tecavüz eden erkek kızla hemen evlenmek durumunda olmuştur. Elbette bunda kızın rızasının olması beklenmiştir. Eğer kızın erkekle evlenme rızası yoksa idam edilmiştir (Uydu Yücel, 2019, 129).

İslâm öncesi Türklerde evlilik için bir yaş belirlenmemiştir. Çok erken yaş evlilik için kabul edilmemekle birlikte genellikle buluğ çağına ermiş olması beklenmiştir. Bu durum genel olmakla beraber kaynaklarda istisnaî durumların yer aldığı da görülmüştür (Arsal, 2002, 147). Günümüzde bilinen "beşik kertmesi" kavramı İslâm öncesi Türklerde de var olmuştur. Bir nişan akdi olarak değerlendirilen bu uygulama daha bebeklik çağındaki çocukların aileleri tarafından ileride evleneceklerine dair verdikleri söz niteliğinde olmuştur. Bu uygulamanın sonunda iki ailenin birbirine iyi dilek ve temennilerde bulunması yer almıştır. Çok küçük yaşta yapılan bu uygulama kız ve erkeğin ergenlik yaşına gelmesiyle yeniden tekrarlanmıştır (Uydu Yücel, 2019, 118). Bu husus yani küçük yaşta beşik kertmesi yöntemiyle nişanlandırılanların, reşit olduğunda yeniden nişanın yapılması, reşit olma durumunun

[8] Tek eşli evlilik durumunun bazı istisnaları olmuştur. Bu istisnalar sosyal yaşamda görüldüğü kadar siyasî hayatta da karşımıza çıkmaktadır. Siyasî hayatta diğer devletlerle akrabalık bağı kurma şeklinde yani siyasî evliliklerde çok eşlilik görülmüştür. Fakat kağanın ilk eşinin Türk olması gerekmiştir. Yine törede yer alan kanuna göre veliahtın da Türk kadından olması gerekmiştir. Sosyal yaşamda bir başka eşin eve getirilmesi ise çocuk olmaması gibi durumlarda meydana gelmiştir. Lâkin burada da kadın daha çok evdeki hatunun kardeşi gibi olmuştur.

toplumda önemli kabul edilen bir durum olduğunu göstermektedir. Reşit olma durumu hukukî açıdan da önemli olmuştur. Zira reşit olmanın evlilik açısından temel kabul edilen bir olgu olduğunu göstermiştir (Uydu Yücel, 2018, 118). "*Küçük düğün*" da adlandırılan nişandan sonra tam resmiyetin göstergesi olan nikâh işlemine geçilmiştir (Ögel, 2001, 266, 268). Bir nevî sözleşme olan nikâh hukukî anlamda da Türklerde varlığı kabul edilen bir olgudur. Bu denli önem verilen evlilik, Türklerde evliliğe yüklenilen anlamı, aile mefhumunun kıymetli olduğunu göstermektedir. Nikâh ailenin oluşması için temel unsur olarak kabul edilmiştir. Sözleşme bağlamında değerlendirilen nikâh, evlenen erkeğin başka bir kadınla olmayacağının hem göstergesi hem de hukukî teminatı olmuştur (Uydu Yücel, 2019, 118). Nikâh evliliğin sözleşme kısmını, toy yani düğün evliliğin kutlanması anlamında eğlence zamanı oluşturmuştur. Düğün yapan her aile kendi imkanlarına, maddî durumlarına göre toy düzenlemiştir. Düğün töreni toplumun birbiriyle iç içe olmasını sağlamasının yanı sıra tören sırasında verilen ikramlarla da sosyal dayanışmaya katkı sağlamıştır. Ayrıca düğün, topluma evliliğin olduğunun duyurulduğu sembolik bir durumu da ifade etmiştir. İslâm öncesindeki Türk milletini ilgilendirilen her bir hak gibi evliliğin de hukukî temeli töre tarafından sağlanmıştır. Evliliğe karar verilmesinin ardından atılacak bütün adımlar, alınacak kararlar, haklar ve sorumlulukları Türk töresindeki kaidelerle belirlenmiştir (Uydu Yücel, 2019, 118). Bu durum Türklerde hukuk anlayışının her şeyin önüne geçtiğini, toplumu ilgilendiren bütün hususların belirli kurallarla belirlendiğini göstermiştir.

Yaş aralığı fazla olan evliliklere genellikle müsaade edilmemiştir. Yaşlı olan bir erkek ile kadının evlenmesi uygun bulunmamıştır (Dursun, 2016, 65). Yaş farkının fazla olduğu evliliklere müsaade edilmemesi hem aile hayatında eşlerin birbirleriyle uyumunu hem de sosyal açıdan fizikî uygunlukla ailenin devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır (Uydu Yücel, 2019, 127). Fizikî uygunluğun sağlanması toplumsal yapının sağlam temellerle devam etmesini, ahlâk gibi toplumsal normlarda herhangi bir çözülmeye mahal vermeme noktasında temel bir taş olmuştur. Erkeğin yaşının büyük olması ölüm ya da hastalık gibi yaşanacak olumsuz bir durumda önce kadını ardından da çocukların mağdur olmasına neden olacağına inanılmıştır. Bu anlayış aslında alınan kararlarda tek taraflı bakılmadığını her yönden toplumu etkileyecek durumların engellenmeye çalışıldığını göstermiştir.

Evli kadının kötü muamele ya da çeşitli olumsuz durumlarda boşanma hakkının olması evlilik süresince eziyet çekmesini ve mağdur olmasını engelleyen bir hak olmuştur. Aynı zamanda boşanma sonrasında şahsî eşyalarını ve kalının kendisinde kalması ekonomik anlamda mağdur olmasını engellemiştir. Kadının erkek tarafından keyfî olarak boşanmasını ve ortada kalarak mağdur olmasını engelleyen dolayısıyla da bu noktada kadını koruyan uygulama kalın olmuştur. Kalının varlığı erkek ve kadın için boşanmaların zarurî koşullara bağlanması, keyfi olmaması ve evliliğin sağlam zemine oturması için bir nevi sigorta özelliğine sahip olmuştur (Açıl, 2016, 66).

Kadına yönelik işlenen suçların ağır bir şekilde cezalandırılması da kadının korunmaya çalışıldığının bir göstergesidir (Uydu Yücel, 2019, 128). Zina gibi ırza tecavüz de ağır suçlardan sayılarak ağır cezalar verilmiştir (Kafesoğlu, 2010, 281). Zina karşılığında verilen ceza İbn Fadlan tarafından şu şekilde zikredilmiştir: *"...Kadınlar erkeklerden ve yabancılardan dolayı örtünmezler...Zina diye bir şey bilmezler. Birinde böyle bir şey görürlerse onu iki parçaya bölerler. Ağaçların dallarını bir yere getirip failin ellerini-ayaklarını ağaca bağlarlar, sonra o dalları serbest bırakırlar, adam ikiye ayrılır*" (İbn Fadlan, 2010, 11) Evli kadına tecavüz edenler idamla cezalandırılmıştır. Ayrıca genç kızları baştan çıkaranlar da ağır cezalara tabi tutulmuşlar ve o kızla evlenmek durumunda kalmışlardır (Altunbaş, 2022, 24).

Sonuç

Toplumun ve devlet düzeninin temel ve vazgeçilmez unsurlarından biri olan töre, Türklerin yaşam tarzlarını, hayata bakış açılarını, inanç sistemlerini ve ahlâk anlayışlarını yansıtan kapsamlı bir normlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Töredeki kanunlar, kurallar, haklar, suçlar ve cezalar büyük ölçüde bozkır kültürü ve coğrafî şartlarının etkisiyle şekillenmiş olmakla birlikte, Türk toplumunun ahlâkî değerleri doğrultusunda da biçimlenmiştir. Öte yandan töre, Türklerin adalet, sorumluluk, denge ve toplumsal düzen anlayışlarıyla da ilişkili olmuştur. Dolayısıyla çevresel koşulların yanı sıra Türklerin köklü kültürleri ve ahlâkî değerlerinin etkili olduğu töre, yazısız ancak toplumsal anlamda bağlayıcılığı yüksek hukukî bir sistemi meydana getirmiştir.

Türk kültüründe kadın, geri planda, ailesi ve evi etrafında şekillenen toplumsal role sahip olmamıştır. Aksine törenin denge ve adalet anlayışı doğrultusunda sahip olduğu haklarla kadın, sorumluluk sahibi bir fert olarak toplumda yer almıştır. Türk toplumunda kadının bu denli ön planda olması sahip olduğu haklar ve bu hakları koruma ve güvence altına alan hukukî düzenlemelerle gerçekleşmiştir. Kadının hem yaşam içerisinde geniş bir alanda aktif rol alması hem de haklarının hukukî kurallarla desteklenmesi onları o dönemdeki topluluklara kıyasla daha ileri düzeyde olduklarının delili olmuştur. Kadınların erkekler kadar aynı haklara sahip olmaları, toplumda belirgin bir cinsiyetçi bir ayrımın olmadığını göstermektedir. Boşanma, miras, velayet gibi haklara sahip olmaları, evlenirken rızalarının olup olmadığının sorgulanması, sosyal hayattaki konumları genel anlamıyla özgür olduklarının göstergesi olmaktadır. Kadının evlilik öncesindeki mallarının evlilikle birlikte edinilen mallarla birlikte ortak tasarruf hakkına sahip olması özel mülkiyetin hem erkeği hem de kadını kapsadığını göstermektedir.

Kaynaklar

Açıl, O. (2016). İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 63-72.

Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*. İstanbul: TDAV Yayınları.

Aksoy, H. (2020). Eski Türk Dini Ritüellerinde Kadınların Yeri ve Önemi. Alpaslan Demir vd. (Ed.), *Türklerde Kadın* içinde (107-127). Konya: Kömen Yayınları.

Altunbaş, A. (2022). İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(23), 15-31.

Arsal, S. M. (2002). Eski Türklerin Hususi Hukuku. Hasan Celâl Güzel vd. (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi III* içinde (142-158), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baştav, Ş. (1941). Sabir Türkleri. *Belleten*, 5(17), 53-100.

Bayat, F. (2022). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Baykuzu, T. D. (2020). *Asya Hun İmparatorluğu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Dede Korkut Hikâyeleri, Ayşegül Çakan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Donuk, A. (1982). Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile. *İ.Ü. Tarih Dergisi*, 33, 147-168.

Dursun, A. (2016). *Türk Halk Hukuku*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Eroğlu, E. (2016). Sosyo-Ekonomik Açıdan Eski Türklerde Kadının Konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 443-447.

Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi*. Hikmet Dizdaroğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (2020). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Gömeç, S. (1997). Kağan ve Katun, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), 81-90.

Gumilev, L. N. (2003). *Eski Türkler*. Ahsen Batur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Gül, Y. E. (2020). Eski Türk Kültüründe Terbiye Kavramı ve Terbiye Yöntemleri, *EKEV Akademi Dergisi*, 24(82), 2020, 531-546.

Gündüz, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 129-148.

Hoştaş, G. (2022) Tomris Hatun (M.Ö. 570-520). Fatma Aysel Ilgın (Ed.), *Tarihte İz bırakan Kadınlarımız* içinde (11-32), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Kabaklı Çimen, L. (2023). Türk Töresinde Kadın. Okan Yeşilot vd. (Ed.), *Türk Tarihinde İz Bırakan Kadınlar* içinde (9-42), İstanbul Vakıfbank Kültür Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2010). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. Seçkin Erdi vd. (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kaşgarlı Mahmud. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk III*. Besim Atalay (çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. Hasan Celâl Güzel vd, (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi III* içinde, (8-53), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 481-498.

Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tellioğlu, İ. (2016). İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 209-224.

Uydu, M. (1995). *Türk-İslam Bütünleşmesi*. İstanbul: Hamle Yayınları.

Uydu Yücel, M. (2019). İslâm Öncesi Türk Ailesinde Hukuk: Haklar, Suçlar, Cezalar. *Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğler ve Sonuç Bildirileri 22/23 Kasım 2018* içinde (116-135), İstanbul: Enes Basın Yayın.

Uydu Yücel, M. (2019). *Bozkırın Asenaları*. İstanbul: Çoban Yayınları.

Uydu Yücel, M. (2025). Türk Bozkır Kültüründe Kadın. *Yeni Türkiye*, 142/2, 2025, 207-232.

CİNSİYET VE AKRABALIK TERMİNOLOJİSİNİN TARİHSEL-SEMANTİK DİNAMİKLERİ: MAHMUD KAŞGAR'NIN "DIVANU LUG'ATIT-TURK" ESERİNDEKİ "KADIN" VE "KIZ" SÖZCÜKLERİNİN ÇOKANLAMLILIK MODELİ

HISTORICAL-SEMANTIC DYNAMICS OF GENDER AND KINSHIP TERMINOLOGY: MULTIPLE MEANING MODEL OF THE LEXEMS "WOMAN" AND "GIRL" IN MAHMUD KASHGARI'S "DEVONU LUG'OTIT-TURK"

Maftuna AHMADJONOVA,
Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi Doktora Adayı. Taşkent, Özbekistan /
ORCID ID: 0009-0006-2184-3826

Özet
Eski çağlardan beri, Türk dillerinde akrabalık ve cinsiyet kavramlarını ifade eden sözcük birimleri derin bir sosyo-manevi yüke sahiptir. "Eş" ve "kız" gibi terimler başlangıçta dönemin kültürel ve sosyal bağlamında belirli anlamlarla kullanılmış olsa da, zamanla anlamsal kapsamları ve üslup değerleri önemli değişimlere uğramıştır. Bu makale, bu iki sözcüğün 11. yüzyıl tarihi kaynaklarında ve modern Özbek dilindeki anlam boyutlarını, üslup yorumlarını ve çağrışımsal değişimlerini incelemektedir. Araştırma, Mahmud Kaşgarî'nin 11. yüzyıl tarihli "Devonu lug'otit-turk" adlı eseri ve modern Özbek dilbilimi materyallerine dayanarak yürütülmüştür. Araştırma, bu sözcüklerin ilk anlam katmanlarının oluşumunu, işlevsel işlevlerini, mecazi ve sosyo-anlamlı anlamlarını, eski Türk dil kaynaklarına, cinsiyet dilbilimine ve tarihsel-etimolojik analiz yöntemlerine dayanarak bilimsel bir temelde ortaya koymaktadır. "Kadın" sözcüğünün kadim nötr statüsünden günümüzdeki üslup farklılaşmasına geçiş sürecine ve "kız" sözcüğünün yaş, cinsellik ve mecaz anlam katmanlarına da özel bir önem verilmektedir. Dersin sonunda kadim ve çağdaş Türk dilleri arasındaki anlamsal tutarlılıklar ve kopukluklar bilimsel olarak karşılaştırılmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lugatit-Türk, anlambilim, çokanlamlılık, cinsiyet dilbilimi, akrabalık terimleri, tarihsel sözlükbilim, "kadın", "kız", üslup katmanları.

Abstract

Since ancient times, lexical units expressing the concepts of kinship and gender in Turkic languages have had a deep socio-spiritual load. While terms such as "wife" and "girl" were initially used with specific meanings in the cultural and social context of their time, over time their semantic scope and stylistic value have undergone significant changes. This article analyzes the meaning aspects, stylistic interpretations and connotative changes of these two lexemes in historical sources from the 11th century and in the modern Uzbek language. The research was conducted based on the 11th century work "Devonu lug'otit-turk" by Mahmud Kashgari and materials of modern Uzbek linguistics. The research sheds light on the formation of the initial semantic layers, functional function, metaphorical and socio-significant meanings of these lexemes on a scientific basis, based on ancient Turkic language sources, gender linguistics and historical-etymological analysis methods. Special attention is also paid to the process of transition of the word "woman" from its ancient neutral status to its present-day stylistic differentiation, and to the layers of age, sexual, and figurative meanings of the lexeme "girl." At the end of the lecture, the semantic consistencies and discontinuities between ancient and modern Turkic languages are scientifically compared.

Keywords: Mahmud Kashgari, Divanu Lugatit-Turk, semantics, polysemantics, gender linguistics, kinship terms, historical lexicology, "woman", "girl", stylistic layers.

Giriş

“Xotin” so‘zining tarixiy shakli va kelib chiqishi uning semantik taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Qadimgi turkiy til yodgorliklarida bu so‘z *qatun* yoki *xatun* ko‘rinishida uchraydi. Dastlab *xatun/qatun* so‘zlari turkiy jamiyatda yuqori martabali ayol, xususan, xoqon yoki beklarning rafiqasi ma’nosini anglatgan. Ya’ni *qatun* – “xonim, malikaxon” degan tushunchaga teng bo‘lib, oddiy ayollarga emas, aynan obro‘-e’tiborli kishilarning umr yo‘ldoshlariga nisbatan qo‘llanilgan[Koshg‘ariy, 1960]. Masalan, O‘rxon-Enasoy bitiklaridan Kul Tegin bitiktoshida Kulteginning onasi haqida *“katun (xatun) onam”* deb zikr etiladi – bu yerda xoqonning rafiqasi yuksak unvon bilan tilga olinganini ko‘ramiz[A.Fitrat Ocak 1936]. Demak, ilk davr semantikasida *xatun* so‘zi zamonaviy ma’nodagi “ayol”dan ko‘ra torroq, aniqrog‘i, ijtimoiy tabaqalanishga oid ravishda “bekaning unvoni” ma’nosida edi. Keyinchalik, turkiy tillarning rivojlanishi jarayonida *xatun* so‘zi o‘z ma’nosini kengaytirib bordi. Alisher Navoiy kabi allomalar asarlarida va XIV–XVI asr manbalarida *xotin/хатун* termini oddiy “ayol kishi” ma’nosida ham qo‘llana boshlaganiga misollar mavjud[Q.Sodiqov Nisan 1981]. Xususan, *“Qissai Rabg‘uziy”* (XIII asr)da oddiy ayollar ham *xatun* deb atalgan jumlalar uchraydi: *“Bir falong‘ochi xatun bor erdi”* – bu yerda *xatun* so‘zi oddiy “ayol” ma’nosida kelgan[A.Fitrat 1936]. Demak, XV–XVI asrlarga kelib *xatun* so‘zining ijtimoiy chegaralangan ma’nosi yumshab, umumiy “ayol” ma’nosini ham ifodalay boshlagan.

Mahmud Koshg‘ariy *“Devon”*ida *qatun* so‘zi keltirilar ekan, muallif uni alohida izohlashga ehtiyoj sezmagan ko‘rinadi – bu atamaning mazmuni o‘sha davr o‘quvchisi uchun tushunarli bo‘lgan shekilli. *Devon*da *qatun* so‘zi bilan bog‘liq maqol ham keltirilgan: *“Xan ishi bo‘lsa, qatun ishi qolur”* – ya’ni *“Xoqonning ishi chiqqanda, xotin (qatun)ning ishi qoladi”*[Koshg‘ariy, 1960]. Bu maqol davlat ishlari oilaviy yumushlardan ustun qo‘yilishini, xoqon ishiga xatun aralashmasligini ifodalaydi. Mazkur hikmatda *qatun* odatdagi “ayol” ma’nosida qo‘llangan bo‘lib, bu davrga kelib so‘z ma’nosining ancha kengayganidan dalolat beradi.

Fonetik va semantik o‘zgarishlar natijasida *qatun* > *xatun* > *xotun* > *xotin* shakllari tarkib topdi[Xolbekov B Eylul 2014]. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati ma’lumotlariga ko‘ra, qadimgi *qatun* keyinchalik *xatun* tarzida talaffuz qilinib, hozirgi o‘zbekcha *xotin* so‘ziga aylangan[Xolbekov B Eylul 2014]. Bu o‘zgarish nafaqat tovush tarkibida (q > x > h tovushlari evrilishi, keyin h tovushining tushishi), balki ma’no doirasida ham sodir bo‘lgan: dastlab faqat yuksak maqomdagi ayolga nisbatan qo‘llangan so‘z bora-bora har qanday erkakning umr yo‘ldoshi, nikohidagi ayolini anglata boshladi[U.Jo‘raqulov Mart 1978]. XVI–XVII asrlarga kelib *xotin* termini to‘liq ravishda “erga tekkan ayol” yoki umumiy “ayol kishi” ma’nolarini qamrab oldi[O‘zbek tilining izohli lug‘ati 2006].

Shunday qilib, tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan *“xotin”* so‘zi ma’no doirasi kengayishi va stilistik neytrallashuv jarayonini boshdan kechirdi. Avval yuqori tabaqa vakillariga nisbatan ishlatilgan bo‘lsa, keyin barcha ayollarga nisbatan qo‘llaniladigan oddiy so‘zga aylandi[Q.Sodiqov 1981]. Biroq bu kengayish bilan birga, so‘zning ijtimoiy va emotsional bo‘yoqlarida ham o‘zgarishlar sodir bo‘lgan. Ilk davrlarda *qatun/xatun* so‘zida mujassam bo‘lgan hurmat ifodasi vaqt o‘tishi bilan *“xotin”* so‘zida sezilar-sezilmas pasaygan. Chunki islomiy davrda va fors-tojik madaniy ta’siri kuchli bo‘lgan muhitda ayollarga nisbatan arabcha *“avrat”* (ayolning odobi yuzasidan) yoki forscha *“zan”*, o‘zbekcha *“ayol”* kabi so‘zlar rasmiylashib, *“xotin”* so‘zi ko‘proq xalq tiliga xos norasmiy uslubda qolgan. Masalan, Alisher Navoiy “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy tillarda *“ayol”* ma’nosini ifodalashda *“avrat”* va *“xotin”* so‘zlari borligini, *xotin* so‘zi asli turkiy, *avrat* esa arabcha ekanini qayd etib, bu borada turkiy so‘zlarning qo‘llanish afzalligini ta’kidlagan edi (Navoiy turkiy til boyligini ko‘rsatish maqsadida)[L.Budagov Temmuz 1871]. Bu ma’lumotlar *xotin* so‘zining o‘rta asrlar mobaynida arabcha *avrat* sinonimi bilan birga

yashab kelganini ko‘rsatadi.

Tarixiy matnlardan misollar keltirsak, *“O‘tkan kunlar”* romanidagi holatlar XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ham *xotin* so‘zi oddiy “ayol” ma’nosida keng ishlatilganini ko‘rsatadi. Jumladan, romanda erkak qahramonlardan biri “*xotin kishining ishi*” deya ayollariga xos yumushlarni nazarda tutadi. Xalq maqollarida ham bu so‘z ko‘p uchraydi: *“Yaxshi xotin erni er qiladi, yomon xotin – yer qiladi”* degan naql er-xotin munosabatlaridagi ayolning rolini ta’riflaydi[M.Homidov Mayis 2020]. Ushbu maqolda *xotin* so‘zi “turmush o‘rtog‘, rafiqa” ma’nosida qo‘llanib, erkakning muvaffaqiyati yoki zavolida xotin sabab bo‘lishi mumkinligini kinoya qiladi. Yana bir maqolda: *“Erni er qiladigan ham xotin, qaro yer qiladigan ham xotin”* deyiladi[S.Namozov Temmuz 2018] – bu ham mazmunan yuqoridagi naqlga yaqin. Umuman olganda, *“xotin”* leksemasi tarixiy taraqqiyoti davomida tor ma’no (yuqori martabali ayol) dan keng ma’no (umumiy ayol, rafiqa) ga siljigan. Bunda so‘zning konnotativ jihati ham o‘zgarib, hozirgi zamonda *xotin* so‘zi bir qadar sodaroq, og‘zaki tusga ega bo‘lib qoldi. Bu jarayon keyingi bo‘limda, zamonaviy kontekst tahlilida yana batafsil yoritiladi.

Zamonaviy o‘zbek tilida “xotin” so‘zi ikki asosiy ma’noni ifodalaydi: 1) ayol jinsidagi kishi (umumiy ma’no) va 2) turmushga chiqqan ayol, rafiqa (o‘ziga nisbatan – *“erimning xotini”*, ya’ni *“mening o‘z xotinim”* ma’nosida)[O‘zbek tilining izohli lug‘ati 2006]. Biroq bu so‘zning qo‘llanishiga kuchli uslubiy omil ta’sir ko‘rsatadi. Hozirgi adabiy norma va nazokatli nutqda *“xotin”* so‘zidan qochish tendensiyasi bor – u biroz qo‘pol yoki kam madaniyatli tusda eshitilishi mumkin. Uning o‘rniga ko‘pincha “ayol”, “ayol kishi”, “xonim” kabi muqobil so‘zlar qo‘llanadi. Masalan, rasmiy chiqish yoki matbuotda *“xotin-qizlar”* atamasi ishlatilsa-da, yakka holda biror ayol haqida gapirganda *“u ayol”* deyiladi, *“u xotin”* deyilmaydi. Bu uslubiy sezgirlikka qaramay, *xotin* so‘zi og‘zaki nutqda hali ham keng iste’molda. Ayniqsa oilaviy muloqotda erkaklar *“xotinim”* deb o‘z rafiqasini atashlari odatiy holdir (bu yerda odob doirasida, haqorat ohangisiz qo‘llanadi). Masalan, “*Xotinim kecha uyda yo‘q edi*” kabi oddiy gapda *xotin* neytral ma’noda ishlatilgan. Lekin begona yoki rasmiy muhitda kimningdir rafiqasi haqida gapirganda, *“xotin”* so‘zi hurmatni saqlash maqsadida ishlatilmasligi mumkin. Bunday paytda *“turmush o‘rtog‘i”*, *“ayoli”*, *“rafiqasi”* kabi ta’riflashlar afzal ko‘riladi. Masalan, idorada bir erkak hamkasbi haqida: *“Falonchining xotini shifokor bo‘lib ishlaydi”* deyish noo‘ng‘ay tuyulishi mumkin, buning o‘rniga *“O‘rinbosarimizning turmush o‘rtog‘i shifokor”* deyish odobliroq eshitiladi.

Ayollarning jamoat hayotidagi ishtiroki ortib borayotgan hozirgi davrda *“xotin-qizlar”* atamasi rasmiy istilohga aylangan (masalan, *“Xotin-qizlar qo‘mitasi”*, *“O‘zbekiston xotin-qizlarining ertasiga ishonchi katta”* kabi). Bu birikmada *xotin* so‘zi alohida qo‘pollik ohangiga ega emas, balki an’anaviy ibora sifatida qabul qilingan.

Xulosa qilib, *“xotin”* so‘zi hozirgi o‘zbek tilida ma’no jihatidan polisemantik (bir nechta yaqin ma’noga ega) bo‘lsa-da, uning qo‘llanilishi kuchli stilistik cheklovlarga ega. Rasmiy-yozma nutqda kamroq, xalq tilida esa ko‘proq ishlatiladi. “Xotin” so‘zining sotsiolingvistik qiyofasi shundaki – u gapiruvchining ijtimoiy kelib chiqishi, yoshi va madaniyatidan ma’lum darajada darak berib qo‘yadi. Keksaroq insonlar va qishloq aholisi odatda *xotin*ni bemalol ishlatsa, yosh shahar aholisi *ayol*ni afzal ko‘rmoqda. Shunday bo‘lsa-da, *xotin* so‘zi yurtimiz madaniy merosida chuqur o‘rnashganligi bois, mutlaqo salbiy maqomga ega emas – u faqat o‘z o‘rnida ishlatilishi lozim bo‘lgan leksemadir.

“Qiz” so‘zi ham turkiy tillarning eng qadimiy qatlamiga mansub bo‘lib, dastlab qarindoshlik terminologiyasi doirasida “farzand qiz”ni anglatgan. Qadimgi turkiy tilning yirik yodgorliklari *qiz* (yoki eski yozuvda *qız*) so‘zining asosiy ma’nosini hozirgi tushunchamizga yaqin tarzda qo‘llagan. “Devonu lug‘otit-turk”da *qız* so‘zining to‘g‘ridan-to‘g‘ri izohi

keltirilmay, ammo bir qancha maqol va iboralarda bu leksemaning qo‘llanishi ko‘rsatilgan. Jumladan, Mahmud Koshg‘ariy ma’no kengayishi hodisasini tushuntirar ekan: *“So‘zlar ma’no doirasining kengayishi yangi ma’no anglatadi. Xususan, ‘qiz bola’ ma’nosidagi* qız *leksemasining majoziy ‘qimmatbaho‘ ma’nosi shular jumlasidandir”* deb yozadi[Homidov Mayis 2019]. Demak, XI asrdayoq *qiz* so‘zining bevosita “juvon, yosh ayol” ma’nosidan tashqari ko‘chma ma’noda “noyob, qadrli” ma’nosida ishlatilishi kuzatilgan. Bu hodisa, ehtimol, qiz farzandni qimmatli ne’mat deb bilish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Darhaqiqat, qadimgi manbalarda *qiz* so‘zining “qimmatli” ma’noda kelganiga Yusuf Xos Hojibning *“Qutadg‘u bilig”* asarida ham dalil bor. Ushbu pandnomada *qızlıq* degan sifatlanuvchi qo‘llangan: *“Kişi qızlıqi bo‘ldı, ko‘ptyda tilagü”* – ya’ni *“Inson kamyob bo‘ldi, uni (topish) xuddi yulduzni tilagandek bo‘ldi”*. Bu misrada *qızlıq* so‘zi “kam uchraydigan, noyob” degan ma’noni bildiradi, demak uning ildizi *qız* – “qimmatli, bebaho” ma’nosidagi sifatdir[Xudoyberganova Mart 2005]. Demak, *qiz* leksemasi qadimdan biologik jinsni ko‘rsatish bilan birga, majozan qadrli va noyoblik mazmunini ham ifoda eta olgan. Asl ma’noviy doirasiga ko‘ra, *“qiz”* qadim turkiy jamiyatda yosh ayol, bolalarga nisbatan mehr-ifoda vositalari bo‘lgan – bu esa *qiz* so‘zining ijobiy konnotatsiyasini ko‘rsatadi. nikohga yetmagan ayol tushunchalarini qamrab olgan. Turkiy qabilalarda qiz farzandga nisbatan iliq munosabatni ko‘rsatuvchi ayrim iboralar bo‘lgan. Masalan, devonda *“onach”* va *“singnach”* kabi leksemalar keltirilib, ularning ma’nosi izohlangan: *onach* – “ona qiz, ya’ni aql-zakovati bilan hammaga ‘ona’dek ko‘rinadigan yosh qiz, bu so‘z qizlarni erkalash uchun aytiladi” deb izohlanadi[Sattorova Ocak 2021]. Yana *“singlisi kabi yoqimli ko‘rinuvchi yosh qiz”* ma’nosidagi ibora ham sanab o‘tilib, bu ham qiz bolalarni erkalovchi so‘z sifatida keltiriladi[Qodirova Nisan 2015].

Koshg‘ariy keltirgan ayrim maqollarda *qiz* qiyosiy vosita sifatida keladi. Masalan, u bir maqolni arabcha naqlga o‘xshatib sharhlaydi: *“Tegür mendin qoşuq, o‘t nur yo‘yi tabuq – Malika (shoh) xotinga mendan maqtov, qasida yetkur va xodimingiz tayyor, deb ayt”* deb izoh bergan[Mamatov 2020]. Bu misolda *qızlaridan tarqaganlarning nomi* degan jumla ham bor – Alp Er Tong‘aning qizlaridan tarqalgan qavm haqida so‘z ketadi[Qodirov Ocak 2015]. Ko‘rinadiki, *qiz* so‘zi qadim tarixiy rivoyatlarda nafaqat shaxs, balki qabilalar nomlanishida ham rol o‘ynagan (Alp Er Tunga qizlaridan kelib chiqqan urug‘).

Hozirgi o‘zbek tilida “qiz” so‘zi o‘zining asosiy lug‘aviy ma’nosini deyarli o‘zgartirmagan holda faol ishlatiladi. U birinchi navbatda yosh ayol jinsiga mansub farzandni, ya’ni “qiz farzand”ni bildiradi. Ikkinchi keng tarqalgan ma’nosi – “qiz bola”, “juvon, hali turmushga chiqmagan yosh ayol” ma’nosidir. Aslida bu ikki ma’no bir-biriga uzviy bog‘liq: bolalikdan balog‘atga o‘tish davrigacha bo‘lgan ayol kishi *qiz* deb ataladi. Turmushga chiqib, onalik maqomiga ega bo‘lgach esa u endi *“xotin”* va *“ona”* kategoriyasiga o‘tadi (o‘zining ota-onasi uchun baribir *qiz* bolasi bo‘lib qolaveradi, bu boshqa masala). “Qiz” leksemasining muhim zamonaviy qo‘llanishi – farzand jinsini ifodalashdir. O‘zbek urf-odatida o‘g‘il-qiz farqlanishi an’anaviy ravishda muhim bo‘lgan. Shunga ko‘ra, *qiz* so‘zi qiz farzandga egalikni ko‘rsatish uchun ishlatiladi: masalan, passport yoki anketalarda shaxsning otasi ko‘rsatilganda, *falonchiyev falonchievich* tarzida o‘g‘il bo‘lsa, *falonchi qizi* tarzida qiz ekanini belgilash odati bor. Bu rus tilidagi *“ovna/evna”* qo‘shimchasiga muqobil ravishda qo‘llaniladigan milliy an’ana bo‘lib, masalan, Gavhar Alimova degan ism yonida qavs ichida *“Ali qizi”* deb yozish mumkin. Shuningdek, qadimdan xat boshi va lavhalarda, qabrtoshlarda ham falonchi qizi falonchi iborasi uchraydi. Bu odat bizda haligacha yashab kelmoqda.

Aytilishicha, milliy mentalitetda *qiz farzand* – ota-ona uchun uyda mehmon va amanat hisoblanadi. Shu bois *qiz uzatish*, *qiz chiqarish* kabi atamalar mavjud bo‘lib, ular qizning turmushga berilishi marosimini anglatadi. *“Qiz chiqdi”* deyilsa, biror ayol turmushga chiqib

ketganini nazarda tutadi (avvalo nikoh to‘yi bo‘lib o‘tganini bildiradi). *“Qiz uzatdi”* – bir ota-ona qizini turmushga berdi deganidir. Bu birikmalarda *qiz* so‘zi “kelin” ma’nosida emas, balki aynan otaning farzandi sifatida qiz ekanini ta’kidlab qo‘llanadi. Masalan: *“Uyingizdan qiz chiqayotgan ekan, tabriklaymiz”* – ya’ni *“qizingiz turmushga chiqayotgan ekan”*.

Yuqorida har bir leksemaning tarixiy va zamonaviy talqinlari alohida ko‘rib chiqildi. Endi qiyosiy tahlil yordamida ushbu so‘zlarning ma’no va uslub jihatdan qanday o‘zaro bog‘liqlikka ega ekanini va qanday farqlanishini ko‘rsatamiz. *Xotin* so‘zining ma’no hajmi tarixiy rivojlanishda kengaydi: dastlab yuqori tabaqali ayollar bilan cheklangan bo‘lsa, keyin barcha ayollarga nisbatan qo‘llandi. Shu bilan birga, *xotin* so‘zining qo‘llanish doirasi ma’no kengayishi bilan bir vaqtda uslubiy cheklanishga uchradi – bu quyida ko‘proq ko‘riladi. *Qiz* so‘zining ma’no hajmi esa asosan barqaror bo‘lib, u doimo “ayol jins vakili (bolalik yoki turmushga qadar davr)”ni bildirgan.и

Ikkinchidan, ushbu leksemalarning ma’no taraqqiyoti yo‘nalishlariga e’tibor qilamiz. *Xotin* esa aksincha, ma’no kengayishi (broadening) yo‘nalishini ko‘rsatadi – *“malika, xonim”*dan *“umuman ayol”*ga qadar. *Qiz* so‘zida esa asosan ma’no barqarorligi kuzatiladi, ya’ni uning yadro ma’nosi o‘zgarmagan, lekin atrofidagi semalar ijtimoiy muhitga mos ravishda bir oz farqlanishi mumkin. Masalan, qadimda *qiz* so‘zi tarkibiy qismida qadrli, qimmatli semasi bo‘lgan, hozir esa bu sema mustaqil qo‘llanmaydi, faqat ba’zi so‘zlarda iz qoldirgan (masalan, *qizg‘aldoq, qizil* so‘zlaridagi etimologik izlar). Demak, *er* – toraygan ma’no, *xotin* – kengaygan ma’no, *qiz* – asosan saqlangan ma’no.

“Xotin”, “qiz” lexemalari o‘zbek tilida qadimdan qo‘llanilib, ularning ma’nolari jamiyat hayotidagi o‘zgarishlar ta’sirida evolyutsiya qilgan. *Xotin* so‘zi *“xonim, bekaxon”* ma’nosidan boshlab umumiy *“ayol”* ma’nosigacha kengaygan, biroq hozirgi vaqtda u usluban beg‘araz ishlatilmasdan, ko‘proq so‘zlashuv nutqiga xos qolmoqda. *Qiz* so‘zi esa asosan o‘z lug‘aviy yadrosini – *“yosh, turmush qurmagan ayol kishi”* ma’nosini – saqlab qolgan, faqat ayrim qo‘shimcha semalar (masalan, *“qimmatli”* ma’nosi) tarixda qolgan.

Semantik xarita nuqtai nazaridan, *Xotin* – “yuqori martabali ayol (xonim)” → “nikohdagi ayol (wife)” → “umuman ayol kishi (woman)” singari ma’no taraqqiyotini ko‘rsatadi. *Qiz* – “ayol farzand (daughter)” va “yosh ayol (girl)” ma’nolarini birlashtirgan holda, qo‘shimcha “beg‘ubor, turmush ko‘rmagan” semasini o‘zida mujassam etadi. Bu xaritalar ushbu so‘zlarning polisemantik tabiatini yaqqol ko‘rsatadi.

Uslubiy aspektdan, *qiz* so‘zi nisbatan neytral bo‘lib, har qanday uslubda (rasmiy, badiiy, og‘zaki) muammosiz ishlatiladi. *Xotin* so‘zi esa uslubiy markeri kuchli so‘z bo‘lib, rasmiy-badiiy uslubda kamroq, norasmiy muloqotda esa ko‘proq uchraydi. Ayol jinsini hurmat bilan tilga olish zarur bo‘lgan vaziyatlarda *“xotin”* o‘rniga *“ayol”* yoki *“xonim”* ishlatish odobga muvofiqdir. Bu tendentsiyani hisobga olib, *“xotin”* so‘zini lug‘atlardagi ta’rifida ham uslubiy belgi bilan belgilash (masalan, “so‘zlashuv uslubi, ba’zan qo‘pol; ayol”) maqsadga muvofiq bo‘lur edi.

Xulosa o‘rnida, *xotin*, *qiz* so‘zlari misolida tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida leksemalar ma’nosi va uslubi qanday o‘zgarishi mumkinligi namoyon bo‘ladi. Mahmud Koshg‘ariy davridan hozirgi kungacha bu so‘zlar turkiy madaniyat va oilaviy munosabatlar ko‘zgusi bo‘lib keldi. *Xotin* – saroy xonimidan oddiy oila bekasiga “tushib kelgan”; *qiz* esa doimo navqironlik va latofat ramzi bo‘lib qolgan, faqat unga jamiyat nigohi va qadriyatlari turlicha ma’no yuklab kelgan. Ushbu so‘zlarning polisemantik tahlili tilimiz boyligi va uning nozik qirralarini yanada chuqur anglashga yordam beradi. Tilshunosligimizda bunday tadqiqotlar davom ettirilishi, lug‘aviy ma’no o‘zgarishlarining keng ko‘lamli xaritalari tuzilishi va amaliy leksikografiyada qo‘llanilishi lozim. Bu, o‘z navbatida, ona tilimizdagi har bir so‘zning “taqdir”ini, uning o‘ziga xos hikoyasini tushunishga xizmat qiladi.

Kaynaklar

Koshg‘ariy, Mahmud. *Devonu lug‘otit-turk*, I tom. – Toshkent: Fan, 1960. (O‘zbekcha tarjima).
Sodiqov Q. *Tarixiy leksikologiya asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2005. (unda qadimgi turkiy leksika tavsifi, xususan “er” va “xatun” so‘zlarining qadimgi lug‘aviy mohiyati)
Xudoyberganova D. *O‘zbek tili leksikasida gender lingvistik tahlil*. – Toshkent: OzMU Ilmiy nashr, 2019. (maqolalar to‘plamida “qiz” va “xotin” so‘zlarining gender talqini)
Hamidov N. *O‘zbek xalq maqollari lug‘ati*. – Toshkent: Fan, 1974. (unda maqollarichida “er-xotin”, “qiz”, “xotin” bilan bog‘liq maqollar izohi bilan)
Rustamov Sh. *O‘zbek tilining sinonimlar lug‘ati*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984. (unda “erkak – erkak kishi – mard – er” sinonimik qatori; “ayol – xotin – juvon” sinonimik qatori berilgan)
Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit-turk*. – Toshkent: Fan, 1960. (3 tomlik nashr bo‘yicha)
Будагов Л. *Сравнительный словарь турецко-татарских наречий*. – СПб., 1871. (Лексема “хатын” маъносини изоҳи)
Abdurauf Fitrat. *O‘zbək tilining tarixi*. – Toshkent, 1936. (unda “er” va “xotin” so‘zlari qad. turkiy tildagi qo‘llanilishi haqida).
Sodiqova Q. *Turkiy tillarda qarindoshlik atamalari tarixi*. – Toshkent: Fan, 1981. (unda “ata-ona, er-xotin, o‘g‘il-qiz” terminlarining tarixiy qiyosi)
Madayev A. *O‘zbek xalq qahramonlik eposida qahramon va uning oilasi leksik tasviri*. – Qarshi: Nasaf, 2002. (unda “er yigit”, “go‘zal qiz” tasvirlari tahlil qilingan)
Xolbekov B. *Xorazm shevasida qarindoshlik atalmalari*. – Urganch: UrDU nashri, 2014. (unda “xotin” so‘zining shevadagi qo‘llanish xususiyatlari)
Mamatov A. *O‘zbek tili tarixi*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2000. (unda eski turkiy davrdan hozirgacha leksik o‘zgarishlar, shu jumladan qarindoshlik terminlari evolyusiyasi yoritilgan)
Навоий, Алишер. *Мухокамат ул-луғатайн*. – Т.: Фан, 1960. (Туркий ва форсий тилларни қиёсий таҳлилида “аврат” ва “хотин” атамалари хусусида)
Jo‘raqulov U. *Tarixiy semasiologiya masalalari*. – Toshkent: Fan, 1978. (unda tarixiy ma’no o‘zgarishlari nazariyasi, xususan “erkak/ayol” leksik qarama-qarshiligi misolida)
O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2006. (5 jildlik). [“er”, “xotin”, “qiz” so‘zlari izohlari]
Jalolov U. *Sharq qo‘lyozmalarida uchraydigan eski turkiy qarindoshlik atamalari*. // *Sharq filologiyasi masalalari*, 2020, №4. (maqolada “qatun”, “urug‘at (uragut)”, “ining” kabi atamalar tahlili)
Homidova M. *O‘zbek xalq maqollarida jins va oilaviy munosabat ifodasi*. // *Ilmiy xabarlar*, 2020, №4. (maqolada “er-xotin” ishtirokidagi maqollar tahlili keltirilgan)
Namozova S. *O‘zbek tili frazeologizmlarida jins komponenti*. // *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2018, №1. (maqolada “er”, “xotin”, “qiz” so‘zlari ishtirokidagi frazeologik iboralar)
Homidov B. *O‘zbek shevalarida xotin-qizlar tilining o‘ziga xosligi*. // *Dialektologiya masalalari*, 2019, №3. (maqolada qizlar va ayollar so‘zlashuv nutqida “qizcha”, “xotinjon” kabi erkalash shakllari)
Sattorova G. *O‘zbek to‘y marosimlarida ishlatiladigan qarindoshlik terminlari*. // *Milliy meros* ilmiy jurnali, 2021, №2. (unda “qiz uzatish”, “kelin olish” kabi iboralardagi “qiz”ning o‘rni)
Qodirova G. *“Zevarxon” dostonida qarindoshlik atamalari qo‘llanilishi*. – (Filol. fan. bo‘yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati). – Jizzax, 2024. (unda “er”, “xotin”, “kuyov”, “qiz” so‘zlarining doston matnidagi ishlatilishi misollari)

Normatov X. *O‘zbek dialektologiyasida qarindoshlik atamalari*. – Toshkent: Fan, 1993. (unda turli shevalarda “xotin” va “qiz” so‘zlariga sinonimlar)
Mamatov I. *Til va madaniyat: Gender lingvistika masalalari*. – Toshkent: Tafakkur, 2020. (unda “erkaklik” va “ayollik” tushunchalari til birliklarida, xususan “er” va “xotin” so‘zlarida aks etishi haqida)
Qodirov E. *O‘zbek tilida so‘zlarning ma’no torayishi hodisasi*. // *Tilshunoslik izlanishlari*, 2015, №2. (unda “er” so‘zining misolida ma’no torayish tushuntirilgan)
Sodiqova N. *O‘zbek tilida ayollarga xos so‘zlarning uslubiy xususiyatlari*. – Toshkent, 2011. (magistrlik ishi; unda “xotin” va “ayol” so‘zlari qiyoslangan)
Inoyatov H. *O‘zbek tilidagi qarindoshlik atamalari etnolinguistik tahlili*. – Toshkent: Turon, 2007. (unda “ota-ona, er-xotin, qiz-o‘g‘il” atamalarining xalq an’analari bilan bog‘liqligi)
Radlov V.V. *Opyt slovarya tureckix narechiy*. – Sankt-Peterburg, 1893. (unda “er”, “xatun” so‘zlarining eski o‘zbekcha va qipchoqcha shevalardagi variantlari)
Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikologiyasi*. – Toshkent: Universitet, 1982. (unda ma’no ko‘chishlari nazariyasi va misollar, xususan “qizil” so‘zining paydo bo‘lishi)
Xudoyberdiyeva D. *Gender stereotiplari va til: o‘zbek tilida erkak va ayol obrazlari*. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021. (kitobda *er*, *xotin*, *qiz* so‘zlari orqali yaratilgan stereotipik iboralar jamlangan va tahlil qilingan)

ELIZABETH: THE GOLDEN AGE: FACT VS FICTION

Sihem GARROURİ,
Northern Border University, KSA, College of Humanities and Social Sciences
Department of languages and Translation, Arar, Saudi Arabia
Orcid: https://orcid.org/0000-0001-6600-4870

Abstract

As a visual medium, the cinematic treatment of Elizabeth I shapes the minds of viewers and influences their understanding of the 16th century culture and perception of the Queen. This paper offers a critical analysis of Shekhar Kapur's historical drama *Elizabeth: The Golden Age* (2007), scrutinizing the substantial discrepancy between the film's narrative and Elizabethan history accuracy. It uses a qualitative descriptive method with content analysis, focusing on factual versus fictional representation. The study aims at examining the construction of a mythic, accessible image of the queen, prioritizing cinematic spectacle and modern melodramatic sensibilities over historical facts. The results of the study demonstrate that Kapur intentionally altered and selectively presented historical events to create a compelling mythological figure. It also indicates that *the film* is a sophisticated piece of **cinematic propaganda**, intended to portray a powerful female figure that resonates with contemporary audiences, often departing from the political reality of the Elizabethan era. The analysis explores three key areas of fiction: the hyper-dramatization of the queen's emotional life; the creation of the warrior queen icon; and the magnification of complex political conflicts.

Keywords: Elizabeth I, fact, fiction, mythic image, cinema, Shekhar Kapur

1. Introduction

Putting history on screen presents obvious challenges. In the light of this assertion, Desmond Bell, a filmmaker, and Fearghal McGarry, a historian, suggest a collaborative work between academic researchers, film- makers, broadcasters, and their audiences in order to optimize the efficiency of film- factual documentaries or scripted dramas - as a powerful means of deep grasp of historical comprehension (2013, p. 10). They assert that, in historical drama, the knowledge transfer model is a weak argument. Indeed, "the terminology of knowledge transfer suggests an unproblematic flow of information from the specialist historian, employing tried and trusted methods through an essentially neutral media production process to an expanded popular audience" (Bell and McGarry, 2013, p. 10). There is an explicit claim in this statement that the production of historical films is problematic. In fact, media production is a complex process since film producers need to come up with a compelling story to actively grab the attention of viewers and cleverly comment on contemporary events. Importantly, filmmakers employ the academic histories available to produce their works and utilize different discursive modes in displaying portraits, conveying meaning, and rendering past events. Not only obvious complexity is worth mentioning, but also it seems as Bell and McGarry have argued in most historical drama "characters are conflated, dialogue is imagined, encounters are depicted for which there is scant evidence, the dynamics of personal relationships are altered, and complex political debates and sequences of events are condensed into emblematic scenes" (2013, p. 11).

These details suggest that films do not adhere too much to written documents; rather they involve parts which deliberately depart from historical facts. It appears, at a relatively simple level, that films are readings and interpretations of history not factual representations,

particularly because any dramatic work requires imagination. More significantly, "all historical writing [...] is [...] looking towards past and present. History after all is written or filmed in the present, and the mark of the contemporary is on every work we produce, in the questions we ask of past and the answers we give" (Rosenstone, 2012, p. xvi). It is worthy underlining that the real world of the filmmaker should not be ignored. Present issues are of prime importance for any artistic work. This argument is clear when film -directors comment on contemporary events and reshape the images of historical figures to attain particular aims. In this respect, Robert Brent Toplin argues that filmmakers "often manipulate the historical record to ensure that their stories will feature a workable romantic interest" (2002, p, 47). However, such manipulation does not devalue the film's portrayal of historical events (Toplin, 2002, p, 47).

Within this context, this study explores Shekhar Kapur's historical drama *Elizabeth: The Golden Age (2007)* which recreates the myth of Elizabeth I and actively shapes her historical narrative. The film is a "series of gorgeous historical tableaux, but poor history" (John A. Wagner and Susan Walters Schmid, 2011, p. 1244). "It is largely a work of imagination", asset Ford and Mitchell (2009, p. 291). The film was directed by Shekhar Kapur and written by William Nicholson and Michael Hirst. The main actors are Cate Blanchett (Queen Elizabeth I), Jordi Molla (King Philip II of Spain), Clive Owen (Walter Raleigh), Aimee King (Infanta Isabella), Laurence Foxe (Sir Christopher Hatton), and Geoffrey Rush (Sir Francis Walsingham). The film focuses on the threats to Elizabeth's sovereignty, including Mary Stuart's conspiracy, the Catholic opposition, and the Spanish Armada. It highlights Elizabeth's divine right, virginity, and motherhood.

There is a considerable inconsistency between the film's narrative and Elizabethan historical reality. It is worth examining this discrepancy, focusing on the creation of a mythic image of the Queen and arguing that Kapur intentionally changed historical facts to depict a mighty female figure that appeals to contemporary audiences. This study offers an analysis of three fictional dimensions: the hyper-dramatization of the Queen's emotional life, the creation of the Warrior Queen icon, and the magnification of political conflicts.

2. Methodology

The scrutiny is descriptive qualitative research with content analysis method. This approach systematically investigates and interprets the various meanings and data of Kapur's *Elizabeth: The Golden Age* (2007*)*. The data are collected by selecting relevant incidents, events, scenes, dialogues, and behavior from the film, as a primary source. Secondary sources are also consulted to explore the processes, attitudes, and ways in which Gloriana's myth is artistically invented within the context of historical drama.

Content analysis method is conducted through an exploration of three main themes, the dramatization of the queen's emotional life, the depiction of the Warrior Queen image. and the amplification of political conflicts, focusing on the film's elements such as dialogues, actions, characters' decisions and behavior, and cinematic techniques such as camera angle.

3. Literature Review

Elizabeth I is a captivating historical figure who perpetually attracts film directors, examining various aspects of her persona. Scholars and historians are increasingly interested in exploring Elizabeth's cinematic depiction. Robert Rosenstone (2012) addresses a fundamental argument for treating historical films as "myth-making" rather than historical reports. Vivienne Westbrook (2008) discusses the use of costume and spectacle in Kapur's films to represent Elizabeth's political identity. Recently, Al Syifa An Nissa Al Fajri and Agung Wiranata Kusuma (2025) has offered an examination of the personality structure of Elizabeth in the

film through Sigmond Freud's theory and Erik Erickson's psychological development theory. They provide evidence about Elizabeth's internal conflict and personal development. In addition, Nick Haynes (2016) offers a comparative analysis between the 1939 and 1998/2007 filmic versions.

Kapur's Elizabeth: The Golden Age (2007), creatively explores the Queen's personality, often departing from historical facts. A search for studies that examine Kapur's historical film shows the scarcity of researches that focus exclusively on its accuracy or "historical verisimilitude". For this reason, this paper seeks to offer an insightful contribution to the recent body of scholarship about the cinematic portrayal of Elizabeth by focusing on the discrepancies between the film narrative and Elizabethan factual history. This goal is achieved through a discussion of three thematic fictional representations: the exaggeration of the Queen's sentiments, the overstatement of the Warrior Queen image, and the amplification of complex political disputes.

4. Analysis and Discussion

4.1 Historical Drama: Factual Authenticity Vs Fictional Deviation

Deborah Cartmell and I. Q Hunter posit that "history is the invention of creative artists as much as an objective record of true events" (2001, p. 1). Moreover, the historian Josef Carlson, asserts that films are artistic works. To the disappointment of historians, filmmakers consider the past "not as a dull chronicle but as a dynamic resource for exciting stories and poetic, morally uplifting truths" (2001, p. 2). The academic researcher on film and history Robert Rosenstone argues that "there is no reason at all to discuss the history film as a way of rendering the past". In saying this, Rosenstone is not of course denying the fact that the past is a crucial part in any history film, rather film producers offer a selective perspective about the past. As David Ludviggsson puts it in his thesis *The Historian- Filmmakers' Dilemma* (2003):

> The historical consciousness of people in a society is the instrument whereby those people make meaning of the past. Involved is the process of linking the past to an understanding of the world. More specifically, it is the process of remembering the past, of understanding the present, and of creating perspectives for the future. (2003, p. 12)

There is much in this dense passage that invites comments. The past seems not only to give meaning, but also a medium to understand the present and anticipate the future. There is also an apparent attempt to declare that the 'historical consciousness' has a significant role in the experiences and circumstances of people. Rosenstone investigates how films make meaning from the past and convey messages, as well as the tools to transmit such messages. Hence, it seems plausible to discuss artistic performances of the past because they are part of our understanding of the past. As such the past is starkly both a source of inspiration and a prime tool for teaching moral lessons. Accordingly, the perpetual reshaping of Elizabeth's image and the extensive praise of her persona and achievements have a significant effect: seeking to stimulate patriotic emotions and sense of belonging.

It appears likely that visual media such as films, documentaries, and miniseries have become interesting tools of understanding the past and acquiring knowledge. However, the claim that films are representations of the past, though it is interesting, is extremely problematic. Films, "as works of fiction, fabrication, they are inherently 'untrue" (Bethany Latham, 2011, p. 8.). Moreover, though cinematic representations carry historical messages, their chief aim is to entertain.

By casting an Elizabeth who is torn between her personal desires and queenship's duties, “it is perhaps the myth of Elizabeth that these films reproduce and not the facts of her reign”, observes Thomas Betteridge (2003, p. 258). This means that filmmakers do not dismiss the unauthentic renderings of Elizabeth's reign and persona, rather they intensify them. This leads many scholars and authors as David Gant Moss (2006) and Betteridge (2003) to speculate that the cinematic staging of the Queen has not casted a genuine Elizabeth. Hence, it seems safe to argue that by displaying an unreal Elizabeth, using visual and audible means, filmmakers’ versions recreated the myth of Elizabeth.

Some historians are worried about the untruthful representation of Elizabeth I in the cinema because viewers consider it real not fictitious while others believe that it is, at once, a striking and disturbing phenomenon since historical films may replace historical writings, though slightly inadequate. In this respect, Rosenstone contends,

> for those trained to write history, film is suspect, something of a rival, an enemy, a medium which is not only our audience or distorting truths hard won in the archives, but also (apparently) making a lot of money doing so. (2012, p. p. xvii)

Cinematic treatment of Elizabeth, definitely, shapes the minds of viewers. As a visual medium, it is certainly an effective tool that influences our understanding of the 16th century culture and our perception of the Queen. It has the power to circulate ideas, convey messages and, thus, impact our view of Elizabeth as a historical figure. Yet, some scholars argue that history does not mirror reality; rather it is a construction of reality. Strikingly, some scholars have firmly stated that “the existence of absolute truth is a myth, espousing the view that each person views history and historical ‘fact’ through the lens of his or her own subjective perception, a perception colored by personal and societal experiences” (Bethany Latham, 2011, p. 3- 4).

Subsequently, social and personal considerations partly explain the creation of multiple images or numerous representations of Elizabeth and the continuous rendering of her reign in films. Filmmakers, whose main aim is profit, invent a fictional Queen that attracts large audiences, hoping to create fascinating cinematic depictions. Their primary concern is to thrill the audience with illusion rather than facts. Yet, while films expand her myth, her life and character are not only a source of inspiration for filmmakers, but also a medium to achieve success. Rosenstone observes that the history film has become an interesting field of study “a legitimate path to publication, advancement, and honors in career” (2012, p. p. xvii).

Rosenstone has also asserted in his exploration of films as “works of history”, in the introduction of the second edition of his book *History on Film/ Film on History (History: Concepts, Theories and Practice),* that the past is never reported in a single account of truth no matter how many researches we undertake. That is historical events are not recounted faithfully, rather they are reconstructed differently “which means that all claims that we can tell the truth about the past are spurious” (Rosenstone, 2012, p. p. xii). “Historical Truth” is not limited to traditional practices; rather it can be recreated through visual media. This conscious attempt to recreate and reinvent the past disagrees with the historical record of events. Additionally, As José Igor Prieto-Arranz has clarified, “all deviations from historical fact may be safely assumed to have been made on purpose” (2015). He concludes that, “Kapur's Elizabeth films may not be based on history but on the largely mediated myth of Elizabeth” (Prieto-Arranz, 2015).

4.2 The Hyper-dramatization of the Romantic Tension

One important example that indicates the discrepancy between the film’s narrative and historical accuracy is exaggerating Elizabeth’s romance life. The film opens in 1585,

when Elizabeth is in her fifties, however Cate Blanchett looks younger which is clearly a misrepresentation of a historical fact. It portrays her romantic relationship with Walter Raleigh (Clive Owen). As Ford and Michell have explained it, the film portrays inaccurate historical events 2009, p. 287). Kapur "uses lush, erotic colours, high angles, shifts in lighting key, crosscutting, slow motion, out-of-focus shots, and swirling camera moves to tell his story of Elizabeth's transformation from monarch to Madonna" (Ford and Michell, 2009, 287). The film director creates a scene in which Elizabeth is looking desperately at her naked body while Raleigh is making love with Bess Throckmorton (*Abbie Cornish*), a lady in- waiting, to show that Elizabeth faces a dilemma between her public duties and human desires. Courtney Lehmann argues that this depiction shows: "the Queen's real person- 'pure, naked, fragile-indeed" (2010, p. 64.). Ford and Mitchell viewed the scene as "sensual and voyeuristic", claiming that Elizabeth is convincingly depicted as "unadorned, vulnerable, yearning, volatile, jealous, proud, weak, vain, forgiving, resigned, and sublime" (2009, p. 291). Historically, Elizabeth did not have a romantic relationship with Raleigh. In 1587, he was made Captain of the Queen's Guard. He lost the Queen's favour, when he secretly married Bess Throckmorton. Elizabeth was furious because they married without her permission. Consequently, she imprisoned them in the Tower of London.

It is worth mentioning that the events are unfolded in the same year, as time is irrelevant to Kapur (Ford and Michell, 2009). Elizabeth is in love with Raleigh, struggling to balance the private sexual desires and public obligations. She tells Bess Throckmorton: "I envy you, Bess. You're free to have what I can't have" (Kapur, 2007). This shows her inability to fulfil her womanly desires. Kapur presents the audience with a series of surreal shots: she is in her bedchamber taking off her robes, without makeup, wigs and jewels, possibly jealous of Raleigh and Bess intimate relationship and contemplating about her physical needs and bitter loneliness.

Elizabeth's intimate relationship with Raleigh is overstated. She tells him: "You go where the maps end. I would follow you there if I could, believe me" (Kapur, 2007). Upon knowing Bess' pregnancy, Elizabeth furiously rages at her, dismisses her from court and sends Raleigh to the Tower. She asks Bess furiously: "Is it his? Tell me, say it! Is the child is isn't his? (Kapur, 2007). Here, she is vulnerable and unable to accept the betrayal. Evidently this incident reveals the film director's departure from actual historical events to reinvent novel ones that serve his dramatic purposes. Although she loves him deeply, she chooses to perform her role as a Queen and repress her personal desires. In another scene that illustrates her weakness, she sits with Raleigh before fire and asks him if he could have loved her in another world. He replies: "I know only this world, and in this world, I have loved you" (Kapur, 2007). She asks him to kiss her. She also kisses him and puts her head on his lap. This romantic scene shows Elizabeth desperate for love and affection. Before the outbreak of the Armada, Elizabeth forgives Raleigh and releases him from prison. Thus, she appears merciful and tolerant, sacrificing her passions for her career. Accordingly, Elizabeth had the same concerns that women have in the modern life.

The dilemma of love and duty is solved when she claims: "I am called the Virgin Queen" and "I am the mother of my people". She sacrifices her personal happiness for her monarchical responsibilities, seemingly, the only effective way to navigated power in a male dominated society. "By fetishizing Elizabeth's narrative of virgin queenship, Kapur creates a preposterous legacy for the early modern iconography of the Virgin Queen" (Prassa, 2018, p. 55). He uses the iconography of the virginity that Elizabeth utilized to cement her power and transforms her myth into an overused Hollywood romance/ thriller story and her body into a sensual object of desire (Prassa, 2018, p. 57).

4. 3 The Creation of the Warrior Queen Icon

One important event associated with the emotional dimension is the transformation from a human being, seeking the sentimental and the sensual to a divine figure and a warrior Queen who is committed to her people and country. The film director tweaks history in favour of "the public divine image and personal human desire" (Ford and Michell, 287). Kapur's creation of the warrior Queen icon is another exemplary illustration of this gap between fact and fiction. He depicts Elizabeth as a war leader who defends England against the tyranny of Philip of Spain. The audience's first encounter with the king of Spain is when he appears in a dim and gloomy palace staring at a candle which stands for both Elizabeth and her kingdom. He tells his daughter, Isabella, that God has spoken' to him. He is a devout Catholic king who plunged his kingdom in a war against the Protestant England. Such portrayal contradicts with the representation of Elizabeth's palace as all glorious, glamorous, and magnificent. Thus, the central conflict is between Philp of Spain and Elizabeth or between Catholicism and Protestantism. Philip is depicted as old man, a "degrading creature", an "utterly ridiculous human being" (Prieto-Arranz, 2015). However, Cate Blanchett's Elizabeth is portrayed as a divine creature, full of life and delight. By establishing a visual contrast between the two leaders, the filmmaker seems to try to "visualize the essence of the events, of a woman, and what they mean" (Ford and Mitchell, 2009, p. 289.). Kapur seems to revive the cult of Elizabeth by exhibiting the well-crafted propagandist image that she had far promoted: a successful and mighty leader who established a golden age. More interestingly, however, Philip II plans to overthrow Elizabeth I and crown his daughter, Isabella. He sends his mighty fleet to invade Protestant England. Spain is represented as the world's oppressive empire and England was depicted as the solely nation that can face it. These events are merely fictional and inaccurate, as Philip had never planned to dethrone Elizabeth and place his daughter in the seat of governance. Moreover, historically Elizabeth is not a warrior queen, rather she avoids plunging her kingdom in wars.

Bethany Latham notices the film's allegorical representations of Elizabeth which has become omnipresent through the multiple symbols that depict her (2011, p. 165.). Philip II's daughter, Isabel, is an illustration of this allegorical pattern. She is represented as a "silent symbol" (Bethany Latham, 2011, p. 166). Moreover, she is projected as a young girl, rather than her actual age, 21 years old, holding a doll of Elizabeth I and mutely gazing at her father who cries for the defeat of the Armada. She turns her face leaving him alone as if she denounces his cruelty and violence. Courtney Lehmann argues that kapur rejects Islamic fundamentalism, in particular, and extremism in religion, in general, and relates the film to post 9/11 events by referring to the Pope's encouragement of the assassination of Elizabeth in order to guarantee a place in paradise (2010, p. 56- 57).

In the battlefield scene, Elizabeth is riding a white horse, wearing a silver body armour, and delivering her famous speech at Tilbury. She is putting on "a luminous and elaborate white gown and wearing a crown, rotating as if on a turntable" (Parrill & Robison, 2013, p. 82.). She is casted as if the "Spenserian 'Britomart' in the *Faerie Queen*, a female knight who stands for the British Virtue of Chastity and military prowess" (Minier & Pennacchia, 2014, p. 39.). In this crucial scene, Elizabeth is also portrayed barefooted, wearing a drifting white nightgown, confidently standing on a cliff, and gazing at her navy. She is presented as a "Christlike", an "angel in white commanding the winds" (Ford, 2009, p. 292) to destroy the Spanish fleet. Needless to mention that such portrayal enhances her divinity. By presenting modern audience with a respectful, divine Queen, the film director aims at "fuelling the audience's admiration towards a new kind of political leader, one whose adamant belief in social value of rationality and common sense over the blind power of fanaticism will lead the country towards a new Golden Age" (Minier and Pennacchia, 2014, p.

37.) Possibly, the enraged sea beneath Elizabeth reflects the wrath that motivates the English navy to destroy the Spanish fleet. Not only the sea as a natural element was utilized to superbly cast this scene, lightening also appears in the dark sky reflects the divine rage that would defeat Philip of Spain. Contrary to the positive depiction of Elizabeth, Philip is represented as an evil character who cries for the destruction of his fleet by a storm. This scene casts Elizabeth as a warrior and the divinely ordained Queen, particularly, because a 'miraculous' wind destroys the Spanish fleet.

The magnificent representation of a fascinating divine ruler shows Kapur's celebration of Elizabeth as a successful female leader. After blessing the child of Bess and Raliegh, Elizabeth claims: "I am called the Virgin Queen. Unmarried. I have no master. Childless. I am mother to my people. God give me strength to bear this mighty freedom". She overtly assumes the maternal and divinely roles. These roles are visually accentuated by holding the child in her arms, looking at the camera, and saying: "I am your Queen" (kapur, 2007). Another illustrative example of divinity is when a conspirator tries to murder her, she "turns and opens her hands as if to expose her Christlike stigmata" (Lehmann, 2010, p. 65.). It is worth mentioning that the depiction of Elizabeth's military achievements is not based on historical accuracy, rather it is cleverly crafted form the mythical imagery she disseminated once alive, a Protestant heroine against tyrannical Catholics. John A. Wagner and Susan Walters Schmid posit that "among the many inaccuracies it contains is an absurd scene in which Sir Anthony Babington (Redmayne) confronts the Queen with a drawn gun in St. Paul's" (2011, p. 1244). They further note that the film glorifies the role of Sir Walter Raleigh in the Spanish Armada as the capital general at the Tilbury Camp. Historically, both Robert Dudley, earl of Leicester and William Cecil, Lord Burghley played this role (Wagner and Schmid, 2011, p. 1243).

4.4 The Magnification of Complex Political Conflicts

One significant political conflict that reveals inconsistency between cinematic representation and historical accuracy is the Protestant/ Catholic struggle. At the beginning of the film, Elizabeth has to act decisively and plausibly regarding the Catholic threat. In the opening scenes, Kapur refers to Elizabeth's religious settlement. Indeed, she established an Anglican Church, following a policy of compromise and tolerance towards Catholics. This policy is evident in the Act of Settlement of 1559. Although, the Puritans disagree with her policy and ask for further reforms, Elizabeth refuses and makes it clear that she does not have "a window into men's souls" (Kapur, 2007). Perhaps more interestingly, Kapur reminds the viewers that the Golden Age and the establishment of Anglicanism paved the way for the discovery of the New World and the appearance of the British empire (Neil Earle, 2020). A shot depicts Elizabeth standing on a map of western Europe, an allusion to the Ditchley portrait. This is an explicit reference to her imperial vision and territorial expansion in the New World. However, the Ditchley portrait depicts Elizabeth standing on England and Wales (Prassa, 2018, 50).

Another example that reveals discrepancy is the intensification of political conflicts as the English and Spanish tension and Mary Stuart's conspiracy. Elizabeth expressed her great fear of the consequences of the decision to execute Mary Stuart. This is evident in her conversation with Raleigh who asks her: "Since when are you afraid?". She replies: "I am always afraid". She is afraid of executing "God's anointed Queen". Surprisingly, however, in her dialogue with the Spanish Ambassador, fear disappears and is replaced by pride and courage, as she assuredly and angrily says: "Tell Philip. I fear neither him, nor his priests, nor his armies". Powerfully and confidently, Elizabeth threatens him: "I too can command the wind. I have a Hurricane in me that will strip Spain bare when you dare to try me!" (Kapur, 2007). We notice, Kapur's use of the technique of foreshadowing when he refers to the wind

as a decisive factor in the defeat of the Spanish Armada. Not only Kapur exaggerates Elizabeth's responses to the Spanish ambassador, but he also offers a contradictory representation of the Queen's sentiment of fear. Probably, this shows the protagonist's growth and ability to supress her fear and take critical decisions when both the head and the welfare of state of England are threatened.

The Case of Mary Stuart provides evidence about Kapur's deviation from historical facts. Elizabeth is hesitant when she must decide to agree for the execution of Mary because she plotted to murder her and claim herself Queen of England. Elizabeth hesitantly wonders: "Must? Mary Stuart must die? Where is it written? Who said that? Have I ordered it?!" (Kapur, 2007). In reality, she was reluctant to murder her because she was a Queen and cousin and delayed the signature of the death warrant of Mary Scots, but she decisively signed it when Mary's treason was proved. Mary was involved in the Babington plot of 1586 and, consequently, beheaded, on February 8th 1587, at Fotheringay Castle. Hence, Elizabth acted firmly to protect herself and her kingdom. However, fictionally speaking, she is uncertain whether she ordered the execution or not and denies law enforcement claiming that "the law is for the common men, not for prince" Kapur 2007).

5. Conclusion

This research analyses Shekhar Kapur's historical drama *Elizabeth: The Golden Age*, providing significant evidence about the substantial discrepancy between the film's narrative and Elizabethan history accuracy. The study proves that Kapur deliberately altered historical events to create a fascinating mythological figure. It also reveals that the film presented a powerful female figure that resonates with contemporary audiences, often departing from the political reality of the Elizabethan era.

By exploring the hyper-dramatization of the Queen's emotional life, it is evident that Kapur, at least, partially satisfies his modern audience expectations, particularly because people still long for more facts about her personality. The portrayal of a Queen longing for a romantic relationship, but because of her monarchical responsibilities this desire is painfully unfulfilled, seems to appeal to modern audience.

Furthermore, Kapur's creation of the Warrior Queen icon and magnification of complex political conflicts such as the Protestant/ Catholic tension, the English/ Spanish divide, and Mary Scots' conspiracy glorify the image of Elizabeth to meet his audience's needs and relate the film to contemporary struggles. It is evident that he mixes historical facts with imaginary fabrications to create a compelling mythical image of Elizabeth. It seems that Elizabeth would remain a mysterious historical figure that would perpetually inspire artists because myth branded her life and her persona and prosperity characterized her Golden Age.

References

Al Fajri, A. A, & Kusuma, A. W. (2025). Psychosocial Conflicts and Defense Mechanisms in Leadership: Psychoanalytic View in *Elizabeth: The Golden Age* movie. Diglosia: Jurnal Kajan Bahasa, Sastra, den Pengajarannya, (8) 1, 11-28. https://doi.org/10.30872/diglosia.v8i1.1116

Bell, D. & McGarry, (2013). "One Cut Too Many? History and Film: A Practice Based Case Study", Journal of Media Practice, Vol. 14(1), 5- 23.

Betteridge, T. (2003). A Queen for All Seasons: Elizabeth I on Film. In Susan Doran and Thomas S. Freeman (eds), *The Myth of Elizabeth* New York, Palgrave Macmillan (pp. 242-259).

Cartmell, D., Hunter, I. Q. & Whelehan, I. (2001), *Retrovisions: Reinventing the Past in Film and Fiction*, London, Pluto Press.

Dunwoodie, E. (2007). Return of the Queen. *In Britain* Vol. 16. (6)40- 45.

Earle, N. (2020). The Heroic Feminine: Film Depiction of Elizabeth I in Kapur's '*Elizabeth: The Golden Age'*.

Ford, E. A. & Mitchell, D. C. (2009). *Royal Portraits in Hollywood: Filming the Lives of Queens*, Lexington, KY: University of Kentucky Press.

Haynes, N. (2016). The Cinematic Representation of Queen Elizabeth I: From Private Lives to Manchester. In Mandy Merck(ed), *The British Monarchy on Screen*. Manchester: Manchester University press.

Latham, B. (2011). *Elizabeth I in Film and Television: A Study of the Major Portrayals*. USA, McFarlan.

Lehmann, C. (2010). Where Maps End: *Elizabeth: The Golden Age* of Simulacra. In Greg Colon Semenza (ed), *The English Renaissance in Popular Culture: An Age for All Time*. New York, Palgrave Macmillan, 55-71.

Ludvigsson, D. (2003), *The Historian- Filmmaker Dilemma: Historical Documentaries in Swedenin the Era of Hager and Villius*, (Ph.D. Dissertation). Uppsala University.

Minier, M., & Pennacchia, M. (2014). *Adaptation, Intermediality, and the British Celebrity Biopic*, Farnham & Burlington, Ashgate.

Moss, D. G. (2006), 'A Queen for Whose Time? Elizabeth I as Icon for the Twentieth Century', *The Journal of Popular Culture*, Vol. 39(5), 796 – 816.

Parrill, S. & Robison, W. B. (2013). The Tudors on Film and Television, Jefferson, NC: McFarland & Co Inc.

Prassa E. (2018). The (pre) Posterity of Virgin Queen Iconography in Kapur's Elizabeth's Films. *Screen Bodies*. 3(2). 39–60. http://dx.doi.org/10.3167/screen.2018.030204.

Prieto-Arranz, J. I. (2015). Whiggish History for Contemporary Audiences. Implicit Religion in Shekhar Kapur's *Elizabeth* and *Elizabeth: The Golden Age*. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Cluj Vol. 14(41). 52-78.

Rosenstone, R. A. (2012). First edition 2006. *History on Film, Film on History (History: Concepts, Theories and Practice)*. London & New York: Routledge.

Toplin, R. B. (2002). *Reel History: In Defense of Hollywood*. Lawrence: University Press of Kansas.

Wagner, J. A. & Schmid S. W. (1011). *Encyclopaedia of Tudor England*. Bloomsbury: Bloomsbury publishing USA.

Westbrook, V. (2008). Elizabeth The Golden Age: A Sign of the Times? In Sue Doron, Tom Freeman (eds), *Tudors and Stuarts on Film: Historical Perspective*. New York: Palgrave Macmillan (pp. 164-177).

EVLİLİK İÇİ ÇATIŞMALARIN KADIN ÂŞIKLARIN ŞİİRLERİNDE KOCA, ALDATMA VE İKİNCİ KADIN MOTİFİNİN YANSIMASIMALARI

REFLECTIONS OF THE HUSBAND, INHERENCE AND SECOND WOMAN MOTIFS OF MARRIAGE CONFLICTS IN THE POEMS OF WOMEN LOVERS

Fatma YILDIRMIŞ
Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane/Türkiye,
ORCID ID /0000-0003-2913-5489

Özet

Kadın âşıklar şiirlerinde bireysel ve toplumsal birçok konuyu işlemişlerdir. İkinci bir kadına bakışın, aldatan kocaya olan duygunun işlenişi bireysel bir konunun toplumsala yansıdığının aynalığını yapmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kadın âşıkların şiirlerinde yer alan "koca", "kocaya kızgınlık", "aldatma" ve "ikinci kadın (kuma/rakip kadın)" temalarının kültürel, toplumsal cinsiyet temelli ve poetik bağlamlarda nasıl işlendiğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte kadınların bu temalarla tarihsel-toplumsal konumlarını ve duygusal deneyimlerini nasıl görünür hâle getirdiği de incelenmiştir

Çalışmada nitel bir yaklaşım benimsenmiş, kadın âşıkların şiirleri metin çözümlemesi, içerik analizi ve tematik sınıflandırma yöntemleriyle incelenmiştir. Analizler sonucunda, kadın âşıkların şiirlerinde koca figürünün çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Kocaya yönelik sevgiyi ve bağlılığı ifade eden dizeler bulunsa da daha yaygın biçimde kırgınlık, öfke, sitem, adaletsizlik duygusu ve duygusal şiddet temalarının işlendiği tespit edilmiştir. Aldatma teması hem bireysel acı hem de toplumsal statü kaybı, ekonomik güvencesizlik, aile bütünlüğünün bozulması gibi sosyal sonuçlarıyla ön plana çıkmaktadır. İkinci kadın motifi ise kadınlar arası zorunlu rekabeti, erkeğin tercihinin yarattığı kırılma duygusunu ve yuva yıkma metaforunu öne çıkarır. Kadın âşıkların dili çoğunlukla lirik, içe dönük ve ağıt geleneğine yakın bir yapı göstermektedir.

Koca, kocaya kızgınlık, aldatma ve ikinci kadın temaları, kadın âşık şiirini hem bireysel duygu dünyasının hem de geleneksel toplumda kadın kimliğinin anlaşılmasında önemli bir kaynak hâline getirmektedir. Şiirler, kadının evlilik kurumundaki kırılgan konumunu, ataerkil yapı içindeki güç ilişkilerini ve kadın dayanıklılığını güçlü biçimde yansıtmaktadır. Bu temalar, kadın sözlü geleneğinin toplumsal cinsiyet bağlamında yeniden okunmasına olanak sağlar.

Anahtar Sözcükler: Kadın Âşıklar, Kocaya Kızgınlık, Aldatma, İkinci Kadın Motifi.

Abstract

Women minstrels explored numerous individual and social themes in their poetry. The depiction of a second woman and the feelings toward a cheating husband mirror how an individual issue is reflected in society. The purpose of this study is to reveal how the themes of "husband," "anger toward husband," "infidelity," and "second woman (wife/rival woman)" in the poems of women minstrels are explored within cultural, gendered, and poetic contexts. However, the study also examined how women made their historical-social positions and emotional experiences visible through these themes.

The study adopted a qualitative approach, examining the poems of female bards using textual analysis, content analysis, and thematic classification. The analyses revealed that the figure of the husband in these poems possesses a multilayered structure. While lines expressing love and devotion towards the husband are present, themes of resentment, anger, reproach, a sense of injustice, and emotional violence are more prevalent. The theme of

infidelity is prominent for both individual suffering and its social consequences, such as loss of social status, economic insecurity, and the disruption of family unity. The second female motif highlights the forced competition between women, the sense of rupture created by the man's choice, and the metaphor of home destruction. The language of female bards is often lyrical, introspective, and closely aligned with the elegiac tradition.

The themes of husbands, resentment towards husbands, infidelity, and the second wife make female minstrel poetry a crucial resource for understanding both individual emotional worlds and female identity in traditional society. The poems powerfully reflect the fragile position of women within the institution of marriage, the power relations within patriarchal structures, and women's resilience. These themes enable a rereading of women's oral tradition within a gendered context.

Keywords: Female Minstrels, Resentment Towards Husbands, Infidelity, The Second Wife Motif.

Giriş

Kadın doğası gereği üretken bir varlıktır. Anaç özelliği ile çocuğunu büyütür sanatçı özelliği ile eserlerini üretip geliştirir. Sayıları gittikçe artan kadın sanatçıların tarihsel sürecine bakıldığında büyük kadın sanatçılara rastlanılmasına rağmen sayıca erkeklerden daha az olduğu bilinmektedir. Zira kadın annelik ve âşık olunan kadın olma yönleriyle kutsanmasına rağmen çağlar boyunca ezilen, özgürlüğü kısıtlanan hatta birçok toplumda da köle gibi yaşayan ikinci sınıf muamelesi görmüştür (Nutku, 2010: 137). Kadınca hislerin ifade edilmesinin, kadının kendini öne çıkararak dikkat çekmesinin ayıplandığı mahremiyete dayalı bir toplumda bir kadının şiir yazmaya kalkışması büyük cesaret gerektirir. Kadına, sosyal hayattaki bu yaklaşım biçimi yüzünden kadın âşıklar, erkeklerin ağırlıkta olduğu gelenekte onlar kadar ön planda olmamış, bir adım geride kalmışlardır (Ertek Morkoç, 2011: 224).

Evlilik, aile, toplumsal cinsiyet rolleri ve ekonomik bağımlılık bu şiirlerde sıkça işlenen temalardır. Kadınların evlilik içinde yaşadığı kırılmalar ve çatışmalar, özellikle kocanın davranışları üzerinden sembolik bir dil kazanır. Kocanın sevgisizliği, ilgisizliği, şiddeti, aldatması veya ikinci bir kadınla ilişki kurması kadın şairlerin söyleminde hem bireysel acının hem de ataerkil düzenin eleştirisine dönüşür.

Türk halk edebiyatında kadın âşıklar, tarih boyunca hem bireysel duygu dünyalarını hem de kadın kimliğinin toplumsal koşullarını şiir aracılığıyla görünür kılmıştır. Kadın âşıkların şiirleri, tarihsel süreçte hem bireysel sesin hem de kadın toplumsal hafızasının taşıyıcıları olarak önemli bir yere sahiptir. Evlilik, aile düzeni, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadın kimliğinin biçimlenmesi, kadın âşık şiirinin temel izlekleri arasında yer alır. Evlilik içi çatışmalar ise özellikle “koca”, “aldatma”, “ikinci kadın”, “şiddet”, “terk edilme” ve “kocaya kızgınlık” gibi temalarla somutlaşır. Bu temalar, kadının ataerkil düzen içerisinde maruz kaldığı kırılganlığı, toplumsal statü kaygılarını ve duygusal yükünü görünür kılar.

Saz çalma, doğaçlama şiir söyleme, diyar diyar gezme, mahlas alma, bade içme, atışma yapma gibi gelenekler âşıklığın yüzyıllardır devam etmesini sağlamıştır. Erkek egemen bir sanat olan aşıklık içerisinde kadın aşıkların az da olsa varlığı bilinmektedir. Erman Artun, kadın âşıklar üzerine çalıştığı bir makalesinde bu konunun nedenleri üzerinde durarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Belki de kadın aşıkların önlerindeki en önemli engellerden biri icra ortamlarının halk tarafından kadına uygun görülmeyişidir. Âşıklar; yakın dönem tarihi içinde âşık kahvehaneleri, köy odaları, panayırlar, semaî kahvehaneleri, vb. gibi ortamlarda temsil edilmiş, yaşama imkânı bulmuş, âşıklık geleneği aktarılmış, öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Ancak bu sosyal çevreler, tamamen erkek âşıklar arası ortamlardır. Kadın âşıklar bu ortamlara girememiştir. Âşıklıkta gelenek haline gelmiş olan gurbete çıkıp gezme işini kadın âşıklar

yerine getirememiştir. Kadın âşıklar, sanatlarını önceleri kadın meclisleri ya da kına geceleri gibi kadınlara özel ortamlarda icra etmişler ve şiirlerini anonim türkü gibi okuyup söyleyerek çevrenin olumsuz tepkilerinden korunmuşlardır. Daha sonra toplumun bakış açısı değişmeye başlayınca şiirlerini geniş bir dinleyici kitlesine ulaştırmışlardır. Kadının gelenekteki yer alma çabalarının bir sonucu da mahlas alımlarında "bacı" eklemeleri yapmalarıdır. Bunun etkisiyle birçok kadın âşık bacı kelimesiyle birlikte anılır. Başka bir neden olarak saz çalma geleneği söylenebilir. Kimi kadın âşıklar, kendilerini ifade ettikleri saz çalmayı aile büyükleri ya da eşi izin vermediğinden bırakmak zorunda kalmışlardır. Kadın âşıkların icraları, kadın seslerine uygun olmayıp, erkek sesine yakınlıkları ile dikkat çekmektedir (Artun, 2011: 2-4).

Geleneğin üzerinde tarihi süreç içinde erkek egemen bir anlayış olduğu aşikâr olsa da bu gelenekte kadın temsilciler tamamen yok değildir. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadın âşıkların da âşıklık geleneği içinde sayıları arttığı ve yer aldığı görülmektedir (Özarslan, 2016: 169).

Bu toplumsal düzen içinde kadın âşıklar sanatlarını icra etmede birtakım sorunlarla karşılaşmaktan kurtulamamıştır. "Toplumun kadına ve kadının saz çalıp söylemesine bakışı, anne-baba ve eşle yaşanan problemler, âşıklık geleneğinin gereklerini yerine getirip getirememe problemleri, erkek âşıkların kadın âşıklarla geleneği paylaşma hususundaki problemleri bunlardan birkaçıdır. Erkek âşıkların usta yanında yetişme ortamları, çıraklık dönemleri, sanatlarını icra ettikleri, edebî meclis kurdukları mekânlarda bulunma gereklilikleri, fasıllara ve atışmalara katılmaları, sanatlarını çoğu zaman seyyar olarak icra edebilmeleri gibi özgürlüklerinin karşısında kadın âşıklar toplumdaki sınırlılıkları dolayısıyla sanatçı kimliklerinin de bir gereği olarak bazı çatışmalar ve sıkıntılar yaşamışlardır. Buna karşın toplumun kadın için koyduğu ve uyguladığı kurallar kadının âşıklık konusundaki kararlılığından dolayı onun âşıklığını engelleyememiş, söz söyleme hürriyetinin önüne geçememiştir. Bir kadın birine sevdalandığında rahatlıkla söz söyleyemezken, kadın âşıklar toplumsal tabuları âdeta yıkarak cesurca söyleyişlerle duygularını ifade etmişlerdir. Sadece kendilerinin değil, toplumun sıkıntılarına, memleket mesellerine de tercüman olmuşlardır." (Turan, Saluk 2011:5).

Bu bildirinin amacı; kadın âşıkların şiirlerinde yer alan "koca", "kocaya kızgınlık", "aldatma" ve "ikinci kadın" temalarının kültürel, toplumsal cinsiyet temelli ve poetik bağlamlarda nasıl işlendiğini ortaya koymaktır. Bu temaların, kadınların tarihsel-toplumsal konumlarını ve duygusal deneyimlerini nasıl görünür hâle getirdiği incelenmiştir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayalı olup metin merkezli bir çözümleme yaklaşımı benimsenmiştir. İçerik analizinde şiirlerin dörtlükleri, dize ve metaforları koca, sevgisizlik, kızgınlık, aldatma, ikinci kadın gibi tematik kategorilere ayrılmıştır. Şiirlerdeki metaforlar, imgeler, duygusal ton ve söyleyiş biçimleri analiz edilmiştir.

1. "Koca" Temasının Şiirlerdeki Yansıması

Bu tema çoğunlukla olumsuz bir koca figürünü içerir. Koca; sorumsuz, sevgisiz, ilgisiz, şiddet uygulayan veya aileyi terk eden bir erkek olarak işlenmiştir. Ayrıca kadının hayal kırıklığı, öfkesi ve boşluğa düşmüşlüğü de sıkça vurgulanır.

1.1. Kocanın Şiddet; Sevgi, İlgi ve Sorumluluk Eksikliği

Yıllardır toplumumuzun kanayan yaralarından biri kadına şiddet olgusudur. Geçmişten günümüze kadar olan süreçte kadına şiddetin, canince öldürülen kadınların sayılarının azımsanmayacak kadar az olmadığını söylemek mümkündür. Bazen sebepsiz

bazen de küçücük bir nedenden dolayı çıkan tartışmalar, erkeğin kadına şiddet uygulamasıyla bazen de kadınların vahşice katledilmesiyle sonuçlanmaktadır. Şiddet ve öldürme olaylarının da cezasız kalması, adalet mekanizmasının işlememesi şiddete uğrayan, cinayete kurban giden kadın sayısında artışa neden olmaktadır.

Bir Kadın Ağlarken

Bir kadın ağlarken derdini sordum
Bırakın derdimle kalayım dedi
Atılmış sokağa saç baş yolunmuş
Kimsem yok ki haber salayım dedi (Turan ve diğerleri, 2010: 164-165).

Elifçe (Âşık Elif Kılıç), kadınların maruz kaldığı şiddetten hem bir kadın hem de bir şair duyarlılığıyla mustarip olmuş ve "Bir Kadın Ağlarken" adlı şiiriyle duygularını cümlelere dökmüştür. Şiddete maruz kalmış bir kadınla görüşme tarzında oluşturduğu şiirinde o, şiddet gören bir kadının duygularını duyumsayarak şiddeti diyalog üslubuyla onun dilinden ifade etmeye çalışmıştır. Şairin dilinde, gördüğü şiddet sonrası ağlayan kadının kendisiyle ilgilenenlere, "Bırakın derdimle kalayım" demesi travmanın boyutunu gösterir. Burada geleceğinden vazgeçecek kadar yıkılmış, uzatılan eli tutmak ve hayata tutunmak istemeyen bir insan psikolojisi tasvir edilmiştir.

Kanlar içindeydi yalın ayağı
Kocam dediğinden yemiş dayağı
Aç susuz kurumuş dili damağı
Karın tokluğuna köleyim dedi

Şişmişti gözleri figan ummandan
Yıllarca horlanmış sevgi almadan
Kocaya satmışlar reşit olmadan
Bu durumda nasıl güleyim dedi (Turan ve diğerleri, 2010: 164-165).

Bu şiirde koca; dayağa başvuran, eşini sokağa atan, ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmeyen ve çocuğuna dahi bakmayan bir figürdür. Kadının sahipsiz kalışının, hırpalanışının, koca kurbanı oluşunun şiire, gözyaşına yansımış örneklerinden biridir. Çaresizliği "Hayırsızmış nereden bileyim dedi" dizelerinde açıkça görülmektedir.

Daha on üçümde kıydı yaşıma
Etimden et kesti vurdu başıma
Diş tırnak ev yaptım gitti boşuna
Hakkımı ben kimden alayım dedi (Turan ve diğerleri, 2010: 164-165).

Toplumumuzun diğer üzücü taraflarından biri de çocuk gelindir. Arkadaşlarıyla oynamak, okuluna gitmek, bir kedinin, köpeğin başını okşamakla meşgul olacak çocuk gelinlerin; hiçbir şeyden haberleri olmadan kendilerinden yaşça büyük birileriyle evlenmeleri neticesinde hayatları zehir olmakta, gülücükleri solmaktadır. Bu şiirin "Daha on üçümde kıydı yaşıma" çocuk yaşta evlendirilmenin acısının haykırışıdır.

Gel Sevdiğim

Gel sevdiğim seninle bir yol konuşsak
Yüzüme bakacak halin var m'ola
Kim suçludur bilmem kime danışak
Seni haklı gören kulun var m'ola

Erkek küsmez derler ben sende gördüm
Sana ne ettim ki kalbini kırdım
Dövdün kovdun yine koynuna girdim
Cilve edip saran kolun var m'ola

Yavan ekmeğini azığa sardım
Dağ başına ekin ektim çift sürdüm
Odun şelek ettim sırtıma vurdum
Dikili ağacın çalın var m'ola

Sen gittin gurbete gönül eğledin
Beni köye mahkûm ettin bağladın
Ben bir afet dedim arzum dağladın
Yanmış yüreğime yelin var m'ola (Turan ve Uysal, 2010: 520-525).

Kadın-erkek ilişkilerine baktığımızda karşımıza pek sağlıklı bir tablo çıktığını söylemek pek mümkün değildir. Sağlıklı bir tablo çizilmeyişinin nedenleri arasında sevgisizlik, sadakatsizlik, şiddet, anlayış eksikliği gibi çokça neden gösterilebilir. Bu şiirde de karşımıza kocanın sevgisizliği ve kadının çırpınmasına rağmen görülmeyişi çıkmaktadır. Kadın saçını süpürge eder, kocasını mutlu etmek için çalışır, çabalar, her işe koşar, sever, yuvayı kurar, çocuk yapar, sevgisine tutunur ama olmaz. Ne yaparsa yapsın olmaz. Sanki yok gibidir. Koca ne kadının çabalarını görür ne de döktüğü gözyaşlarını. Döver, kırar, parçalar. Yetmez, bir de gurbete gider, yapayalnız kor karısını. İsyan eder kadın, dövünür, çırpınır, susar. Derdini atar içine. Bazen de bu şiirde olduğu gibi hüzünlenir, yüreği dağlanır döker acısını mısralara. İşte bu şiirde kadının acısını, dağlanmış yüreğini, sevilmemenin, yok sayılmanın, yalnız başına bırakılmanın hüznünü görmekteyiz.

Taş Eridi

Ne huzur, mutluluk dirlik verdin
Hiç anlamadım ki ne idi derdin
Gönül bahçemizden çiçekler derdin
Sevgin yüreğimde solmadı gülüm

Dünyanın kahrını çeken ben oldum
Umuda gözyaşı eken ben oldum
Kurşun gibi çarptım seken ben oldum
Bu gönül sevmekten yılmadı gülüm

Acımadın çıra gibi yaktın yâr
Hastalandım göz ucuyla baktın yâr
Çekiç vurdun, çivi gibi çaktın yâr
Halim nedir kimse bilmedi gülüm (Turan ve diğerleri, 2013: 266-267).

Bu şiirde de sevgisizlik ve ilgisizlik temleri karşımıza çıkmaktadır. Şiiri bir bütün olarak incelediğimizde şairin kocasına duyduğu sevgi kelimelere ve kelimeler aracılığıyla da duygulara yansımış görünmektedir. Fakat gösterdiği sevginin karşılığını alamamanın üzüntüsü, kırgınlığı şiirde daha ağır basan duygudur. Kadın kocasının gönlüne, kalbine, sevgisine girememeyi dışa vurmakta; "Hastalandım göz ucuyla baktın yâr" dizesinde hastalanmasına rağmen ilgisiz, alakasız kalmanın ve kocanın sorumsuz davranmasının acısını taşımaktadır.

Vicdansız

Mangalda kül bırakmazdın beni severken
Seyirci kaldın ya eller ezerken
Başına yastığa koyup yatarken
Hiç mi düşünmedin beni sevdiğim

Gönlümün kapısı kapandı sana
Artık inanamam vallahi buna

Önümde diz çöküp yalvarma bana
İnanmam sözüne senin vicdansız

Pişmanım sevdiğim döndüm bak sana
Sarardım kül gibi döndüm bak Mecnuna
Kapanma dizime inanmam sana
Bir daha karşıma çıkma vicdansız (Turan ve diğerleri, 2010: 146-147)

Aşık Fatma da aynı durumdan yakınmaktadır. "Vicdansız" isimli şiirinde kocasından sevgi, ilgi görememenin, kendisini dış etmenlere karşı korumakla mükellef olan kocasının sorumsuz davranmasının acısını kelimelere, kelimelerden mısralara, mısralardan da dörtlüklere dökmektedir. "Seyirci kaldın ya eller ezerken" mısraı, şairimizin eller tarafından sürekli ezildiğini, hırpalandığını; kocasının ise bu duruma seyirci kalarak sorumluluk bilincinden uzak bir tutum takındığını gözler önüne sermektedir. Artık şairin umudu da beklentisi de kalmamıştır. İnancı bitmiştir, artık kocasının söyleyeceği hiçbir söze inanmayacaktır. Şair öyle bir durumdadır ki "Sarardım kül gibi döndüm bak Mecnuna" diyerek acısını Mecnun ile mukayese eder. "Kapanma dizime inanmam sana / Bir daha karşıma çıkma vicdansız" diyerek ise son noktayı koyar, kocasına olan gönül defterini tamamen kapatır.

Ayrıldı Yollarım

Ben seni canım bilip bağrıma bastım
Ayrıldı yolların git güle güle
Canım mısın düşman mısın bilemedim
Ayrıldı yolların git güle güle (Turan ve diğerleri, 2011: 197)

Sevgisizlik temasının işlendiği şiirlerden biri de Aşık Gülsüm'ün "Ayrıldı Yollarım" başlıklı şiiridir. Bu halk şiirinde de şairimiz ne kadar severse sevsin sevginin, aşkın kendisine keder olarak döndüğünden yakınmaktadır. Gülen yüzleri gülmez olmuş, gözlerinin ışıltısı sönmüş yerine acı, keder, kırgınlık dolu bakışlar gelmiştir. "Ayrıldı yollarım git güle güle" diyerek de kapıyı tamamen kapatmış, yolun sonuna gelindiğini acı bir şekilde vurgulamıştır.

Kırdı Kanattı Zalimin Biri

Seviyorum dedi inandırdı beni
Dilden dile düşürdü bu sevgiyi
Masum olan şu kalbimi
Kırdı kanattı zalimin biri

Sen solmayan çiçeğimsin derdi
Kırdı dalımı acımadan ezdi beni
Umutlarımı, güzel hayallerimi
Kırdı kanattı zalimin biri (Turan ve diğerleri, 2013: 376).

İlk dörtlük incelendiğinde seviyorum lafına inanç duyan, bu inanca yaslanan şairimizin nasıl ayrı yolda kaldığının, inancının boşa çıktığının tablosu çizilmektedir. Anlaşılan o ki sürekli şaire sevildiği söylenmiş ama ilerleyen zamanlarda söylenilen sözlerin yalan olduğu ortaya çıkmış. İkinci dörtlükte de aynı durum söz konusudur. "Sen solmayan çiçeğimsin derdi" mısrası çok güzel bir iltifat olsa da "Umutlarımı, güzel hayallerimi / Kırdı kanattı zalimin biri" dizeleriyle şair yaşadığı sevgisizliği, hayal kırıklığını okuyucularına aktarıyor. Artık umutlar da hayaller de bitmiştir.

1.2. "Kocaya Kızgınlık" Teması: Beddua ve Acı İroni

Toplumumuz aile yapısı incelendiğinde erkeğe-kocaya ailesini bakmak, evini geçindirmek ve bunları helal daireden yapmak düşmektedir. Koca, eşinin de çocuğunun da rızkını kazanır, ailesini kimseye muhtaç etmeden yaşatır. Ne var ki bazı kocaların bu misyonları dışına çıktığı görülür. Kimi içkiye düşer, kimi uyuşturucuya, kimi kumara, kimi de uygunsuz mekanlara. Kızgınlık şiirlerde beddua, sitem, ironi veya yüksek bir duygusal kırılma olarak ortaya çıkar.

Kocanın Böylesi
İşi gücü yalan dolan numara
Kocanın böylesi düşman başına
Yuvamızı kurban etti kumara
Nice emeklerim gitti boşuna
Pilav yerken taş gelsin
Otuz iki dişine

Kaçıncı fermanım yazdığı bilmem
Kaçıncı kudurup azdığı bilmem
Kaçıncı tövbedir bozduğu bilmem
Aldanmayın timsahça gözyaşına
Saçkıran derdi girsin
Kirpiğine kaşına

Deryalar paklamaz yüz karasını
Aşk yoksulu erdem fukarasını
Bin tabip saramaz bir yarasını
Gülçınar'ım ahım düşer peşine
Karabasan otursun
Her gün akşam düşüne (Turan ve Uysal, 2010: 68).

Bu şiirde kadın beddua eden bir söyleme sahiptir. Beddualar (ör. "Pilav yerken taş gelsin dişine") kızgınlığın, acının, umutsuzluğun, tükenmişliğin, çaresizliğin dışa vurumudur. Çünkü kadının elinden bir çare gelmez. Ne yaparsa yapsın kocasını bu kumar bataklığından kurtaramayacaktır huylu huyundan vazgeçmez misali. Çareyi bedduada, kargışta bulur. Bıkmıştır, usanmıştır, timsah gözyaşlarına kanmamaktadır, tükenmiştir, umudu kalmamıştır. Kocanın kumarbazlığı, yalancılığı ve ailesini ihmal etmesi dizelerde görüldüğü gibi sert bir dille eleştirilir. Ve bu eleştiri beddua formunda halk şiiriyle aktarılır.

1.3. Lirik Kızgınlık ve Kırılma

Ölmeden Mezara Kattın
Sen beni yine ağlattın
Beni de bırakıp kaçtın
Aldatıp canımı yaktın
Ölmeden mezara kattın

Gerçek yüzünü sakladın
Gittin arkana bakmadın
Sema'yı naçar bıraktın
Ölmeden mezara kattın (Turan ve Oğuzhan Börekçi, 2013: 379).

Kadınların bir kısmının yaşadıkları sorunlardan biri de güzel sözlerle başlayan ilişkilerin/evliliklerin bazen de aldatmayla, kandırmacayla, sadakatsizlikle son bulması, bitmesidir. Her şey güllük gülistanlık başlar. Zaman ilerleyince de bu sözler azalmaya başlar, birdenbire kesilir. İlgi de sevgi de azalmaya başlar ve adam yeni arayışlara başlar. Olan kadına olur. Aldatılmanın, terk edilmenin, yalanın acısını belki bir ömür içinde taşır. Kırgınlığı, kızgınlığı, acısı belki hiç dinmez.

Bu şiirde şair kırgınlık ve kızgınlığı lirik bir tonda ifade eder. "Aldatıp canımı yaktın" mısrasında aldatılmanın şair üzerindeki tesirini görmek mümkündür. "Ölmeden mezara kattın" dizesi ise de duygusal yok oluşu simgeler. Bedenen yaşamı vardır şairin ama ruhen bitmiştir artık.

1.4. Gururlu Sitem

Bilesin Bayım
İnsanda bir kere gurur olmalı
Hatan kırkı açtı bilesin bayım
Terslenince durup bir ders almalı
Sabrım artık taştı bilesin bayım

Zıpladı çekirge oradan oraya
Merhem ara çıban olmuş yarayan
Gemin rota tutmaz vurdu karaya
Pusulandı şaştı bilesin bayım (Turan ve Ünalan, 166).

Evlilikte kadın ile erkek arasında geçimsizlikler yaşanması muhtemeldir. Bazen kasıtlı yapılan davranışlar, bazen bilerek işlenen suçlar birlikteliğe zarar verebilmektedir. Bu durumda da birey gururunu ön plana çıkarıp onurunu korumanın peşine düşebilmektedir. Bu şiirde aşık tam da bu durumdan bahseder. "Hatan kırkı aştı bilesin bayım / Terslenince durup bir ders almalı" mısraları incelendiğinde aşığın kocasının hataları kırkı aşmıştır, hatalarından ders çıkarmak yerine yine hata işlemeye devam etmektedir. Şair de bu duruma tepki göstermekte, kocasını "gururlu" olmaya davet etmektedir. Aşığın sabrı taşmıştır artık. Kocasını da "Zıpladı çekirge oradan oraya" dizesinde olduğu gibi çekirgeye benzetmektedir. Kocanın açtığı yaralar o kadar çoktur ve büyüktür ki artık aşığa hiçbir merhem fayda vermeyecektir. Acı ve kızgınlık yaşamaktadır. Burada kızgınlık bir "son ikaz"dır. Kadın kendi benlik onurunu korumaya çalışan bir söylem kurar.

2. "Aldatma" Teması

Aldatma teması bazı şiirlerde açık, bazılarında örtük biçimde sunulur. Tema hem duygusal hem toplumsal bir yara olarak işlenir.

2.1. Açık Aldatma

Aldatma insan ilişkilerinde bağı koparan –hafif tabiriyle- en kötü eylemlerin başında gelmektedir. Toplumun ahlaki normlarına vurulan en büyük darbelerden biri de aldatmaktır. Nefse uymak, şehvet, tutku, cahillik, ahlak, sevgi, sadakat eksikliği gibi durumlar aldatmaların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Şehvetine söz geçiremeyen, içinde sadakat barındırmayan her kimse aldatma yoluna gidebilmekte ve kendisine gönülden bağlı olanlara duygusal anlamda zarar verebilmektedir. "Ölmeden Mezara

Kattın" adlı şiirde aldatma şiirin ana eksenidir. Kadın, kandırılmışlık ve terk edilmişlik duygusunu derin bir acıyla ifade eder.

Zavallı
Çapkınlık kırkından sonra başladı
Kendini yirmilik sandı zavallı
Hanımı çocuğu bir bir haşladı
Riya kazanında yandı zavallı

Bulduğu sevgili gençti güzeldi
Onunla tükenen günler özeldi
Bilmedi göz yalan sözü gazeldi
Bal sanarak zehre bandı zavallı

Kibar bir budala oldu sonunda
Türlü şirinlikler sesin tonunda
Akrep dolaşıyor şimdi teninde
Tatlı dile hemen kandı zavallı

Eve barka daha uğramaz oldu
İş gezisindeymiş bahane boldu
Yalan rüzgârında hepten kayboldu
Girdiği karanlık handı zavallı

Geçici hevesle sarsıldı yuva
Fedakâr eşine bu muydu reva
Kolunda esmerle attı bir hava
Gece bitti vakit tandı zavallı

Kıyameti yakın üflendi suru
Derya yazar bitmez çoktur kusuru
Mutluluk peşinde masalsı turu
Anladı beyhude sondu zavallı (Turan ve Ünalan 163-164).

Bu şiirdeki ifadelere göre koca açık biçimde genç bir kadınla ilişki yaşamaktadır. Kendi karısına karşı canavarlaşan adam, ilişki yaşadığı kadına karşı ise tabiri caizse süt dökmüş kedi gibi uysal ve şirindir. Ayrıca iş gezisi gibi yalan bahanelerle yuvasından kendini uzakta tutan adam, soluğu ilişki yaşadığı genç kadının yanında almaktadır. Bu durumun farkında olan aşık tepkisini ortaya koymaktadır. Aldatma hem geçici heves hem de kocanın düşüşü olarak gösterilir.

Bir ilişkiyi, bağı bir arada tutan en büyük zincir sadakattir. Sadakat zinciri koptuğunda tüm bağlantılar çözülür, zincirin bütünü işlevsiz kalır. Evlilikte aldatmanın olması, bir yuvanın dağılması için yeter de artar bir sebeptir. Aldatma sonucunda dağılan bir yuva örneğine de bu şiirde rastlamamız mümkündür. Nitekim aşık "Geçici hevesle sarsıldı yuva /Fedakâr eşine bu muydu reva" dizelerinde geçici hevesin yani aldatmanın yuvayı sarstığını anlatmakta ve kocasına sitem etmektedir. Bu durum da aşık için artık bir "kıyamet"tir.

2.2. Örtük Aldatma

"Gel sevdiğim" adlı şiirde geçen dörtlükte;

Sen gittin gurbete gönül eğledin
Beni köye mahkûm ettin bağladın
Ben bir afet dedim arzum dağladın
Yanmış yüreğime yelin var m'ola

"Gurbete gidip gönül eğleme" ifadesi dolaylı bir aldatma ima eder. Bu ifade halk söyleyişinde başka kadınlarla ilişki yaşamak anlamına gelir.

Dün Gece

Bahtıma oynanan kötü bir oyun
Sobede ebeyi tuttum dün gece
Kınalar yakmışsın devrilsin boyun
Taktığın yüzüğü attım dün gece

Kerem gibi yandım kül oldum derdin
Aslı'nın odunu bağıma verdin
İhanetle vurup yerlere serdin
Derdime dertleri kattım dün gece (Turan, 2011: 168)

Örtük aldatmaya bir örnek şiir de Fatma Aras'ın "Dün Gece" isimli şiiridir diyebiliriz. Aşık aldatmanın boyutundan, kimin kimlerle neler yaptığından bahsetmemekte, "İhanetle vurup yerlere serdin" ifadesiyle ihanete uğradığından dem vurmaktadır. İhanetin sonucunu da "Taktığın yüzüğü attım dün gece" deyişiyle belirtmektedir. Aşığın şiiri aşağıdaki gibidir.

2.3. Aldatma Metaforları

"Ela Gözlüm" adlı şiirin bir dörtlüğünde;
Canan bahçesini, kem gözler sarmış
Gülleri toplarken dalını kırmış
Gidip bir çirkinin koynuna girmiş

Yazıyorum sana, hele kur dinle (Turan ve Bolçay, 2011: 393). "Çirkinin koynuna girmek", "dalı kırmak" aldatmanın kadının duygusal alanına verilen zarar olarak metaforize edildiğini gösterir.

"Bal sanarak zehre bandı zavallı", "Akrep dolaşıyor şimdi teninde", "Eve barka daha uğramaz oldu/İş gezisindeymiş bahane buldu", "Geçici hevesle sarsıldı yuva" sıralanabilir.

3. "İkinci Kadın" Teması

Bu tema bazı şiirlerde açık, bazılarında örtük olarak ortaya çıkar.

3.1. Açık İkinci Kadın Varlığı

"Canan bahçesini kem gözler sarmış…" İkinci kadın "çirkin" olarak nitelenir. Bu sıfat, rakip kadının ahlaki çirkinliğini ve yuva yıkıcı rolünü temsil eder.

"Çapkınlık kırkından sonra başladı…" Erkeğin yaş aldıkça çapkınlığa düşmesinden ve nihayetinde genç ve güzel bir sevgiliye kucak açmanın ifadesi bu mısrada açıkça belirtilir. Yuva yıkımının simgesidir.

3.2. Örtük İkinci Kadın İmaları

"Gel sevdiğimi seninle…" Gurbette gönül eğleyen koca, dolaylı biçimde başka kadınlarla ilişki yaşayan bir figürdür.

"Sen beni yine ağlattın…" Aldatma vurgusu ikinci kadının şiirde görünmez ancak belirgin bir varlık taşıdığını gösterir.

Sonuç

Kadın âşıklar hem bir kadın hem de âşık olarak halkın gören gözü, duyan kulağı olmuş, içinde yetiştiği toplumun duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda sanatçının toplumun iyi ifade edebilen sözcüsü olduğu söylenebilir. Kadın âşıklarının şiirlerinde aile, maddî manevî büyük zorluk ve fedakarlıklarla kurulan bir müessesedir. Baba evinden bazen isteyerek bazen de istemeyerek olsa ilk ve büyük fedakârlığı, kendi ailesini bırakıp hayatının geri kalanını başka bir ailenin içerisinde geçirmeyi kabul etmekle kadın yapar. Sonra bu fedakarlıklar ev işleri, çocuk bakımı, hayvanların bakımı, tarım işleri gibi birçok zorluklarla beraber devam eder. Türk kadını verdiği emeklerle Türk aile yapısının ayakta tutucusu ve merkezî konumundadır.

Bu makale, kadın âşıkların şiirlerini koca, aldatma ve ikinci kadın temalarına göre tasnif ederek incelemiş, her bir şiirin tematik yapısını ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Bütün bunlar, evlilik içi çatışmaların kadın sözlü edebiyatında güçlü, çok katmanlı ve toplumsal cinsiyet odaklı bir söylem ürettiğini göstermektedir. Kadın âşıklar, şiir aracılığıyla evlilik kurumundaki kırılgan konumlarını, ataerkil yapı içindeki güç ilişkilerini ve duygusal dayanıklılıklarını görünür kılarak kadın hafızasının önemli bir bölümünü temsil ederler.

Analizlere bakıldığında şiirlerde koca figürü genellikle olumsuz, çoğunlukla şiddet, ilgisizlik, terk etme veya sadakatsizlik üzerinden işlenir. Tasnif sonuçları, kadın âşık şiirinde koca figürünün çoğunlukla evlilik kurumunun aksayan yönlerini temsil ettiğini göstermektedir. Aldatma ve ikinci kadın temaları kadınların toplumsal statüsünü tehdit eden olgular olarak sunulur. Kadın âşıkların dili genellikle lirik, ağıt geleneğine yakın ve içe dönüktür. Metaforlar "dal kırılması", "mezara katmak", "kararmış baht" gibi duygusal yoğunluğu pekiştirir. Bu şiirler yalnızca bireysel acıların değil, kadınların tarihsel-toplumsal konumlarının poetik bir belgesi niteliğindedir.

Kaynaklar

Artun Erman (2011). Çukurova Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıklar. .Https://Turkoloji.Cu.Edu.Tr/Makale_Sistem/Tumview.Php?İd=8929

Ertek Morkoç, Y. (2011). Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı, 223-235.

Nutku, Özdemir (2010), "Kadın ve Sanat", Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi Yedi, Temmuz, Sayı:4, S.137-141.

Özarslan, Metin. (2016). "Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kadın Âşıklar Üzerine Bazı Düşünceler". Tarihi Değiştiren Toplumu Dönüştüren Kadınlar, Bizim Büro Matbaa, Editör: Alev Karaduman, Sayfa Sayısı: 260, Bölüm Sayfaları: 167-187.

Turan Fatma Ahsen ve Bolçay Ezgi (2011). Sazın ve Sözün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri V. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan Fatma Ahsen ve Börekçi Oğuzhan Ülkü Ayşe (2013). Sazın ve Sözün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri X. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan Fatma Ahsen ve Saluk Reyhan Gökben (2013). Sazın ve Sözün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri IX. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan Fatma Ahsen ve Ünalan Özlem (2011). Sazın Sözün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri VII. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan Fatma Sen ve Uysal Başak (2010). Sazın ve Sözünün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri IV. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan ve Diğerleri Fatma Ahsen (2010). Sazın ve Sözün Sultanları Yaşayan Halk Şairleri II. Ankara: Gazi Kitabevi.

Turan, F. Ahsen, R. Gökben Saluk, (2011), "Âşıklık Geleneği İçindeki Kadın Âşıklar ve Karşılaştıkları Sorunlar.", Uluslararası Kadın Âşıklar Şöleni, Kocaeli, 27-29 Mayıs, S. 1-31.

İNFERTİL ÇİFTLERDE AİLE VE ÇİFT TERAPİSİNİN ETKİLİLİĞİ: SAĞLIKLI AİLELER VE GÜÇLÜ TOPLUMLAR İÇİN PSİKOSOSYAL BİR YAKLAŞIM

THE EFFECTIVENESS OF FAMILY AND COUPLES THERAPY IN INFERTILE COUPLES: A PSYCHOSOCIAL APPROACH FOR HEALTHY FAMILIES AND STRONGER COMMUNITIES

Begüm Açik YAVUZ[1]

[1] Dr.,Tarsus Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı,Bilim Dalı, Mersin, Tarsus/ ORCID ID: 0009-0003-5089-329X

Özet

İnfertilite, yalnızca kadınla ilişkili biyolojik bir sorun olmanın ötesinde; bireyin benlik algısını, çift ilişkisinin dinamiklerini ve aile sisteminin bütününü etkileyen çok boyutlu bir yaşam krizidir. Süreç boyunca yaşanan belirsizlik, kronik stres, suçluluk ve yetersizlik duyguları ile sosyal izolasyon, çift ilişkilerinde çatışma, iletişimde kopukluk ve duygusal uzaklaşma gibi önemli güçlükler yaratabilmektedir. Bu noktada aile ve çift terapisi, infertiliteye eşlik eden psikososyal yükü hafifletmede ve ilişkisel işlevselliği desteklemede etkili bir müdahale alanı olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, infertilite deneyimi yaşayan çiftlerin karşılaştığı psikososyal zorlukları ve bu zorlukların yönetiminde aile ve çift terapisi yaklaşımlarının etkililiğini güncel literatür ışığında incelemektir. Ayrıca infertiliteye eşlik eden stres, kayıp, suçluluk ve ilişki doyumu gibi temel temaların terapötik süreçte nasıl ele alındığına ilişkin güncel yöntem ve modeller tartışılmaktadır.

Literatür, sistemik perspektife dayalı çift terapisinin infertil çiftlerde duygusal yakınlığı güçlendirdiğini, iletişim becerilerini geliştirdiğini ve hem tıbbi tedavi sürecine uyumu hem de psikolojik iyilik halini olumlu etkilediğini göstermektedir. Bilişsel-davranışçı çift terapisi, duygusal odaklı terapi (EFT) ve aile sistemleri temelli yaklaşımlar, infertiliteye bağlı stresle baş etmede umut, dayanıklılık ve ilişki doyumunu artıran kanıta dayalı müdahaleler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte kültürel bağlamın, özellikle aile ve toplumsal beklentilerin infertiliteye atfedilen anlamı şekillendirmesi nedeniyle, terapötik sürecin kültürel hassasiyetle yürütülmesi kritik önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, infertilite sürecinde uygulanan aile ve çift terapisi müdahaleleri yalnızca çiftlerin ilişkisel iyilik haline katkı sağlamakla kalmayıp, daha sağlıklı aile sistemlerinin ve dolayısıyla daha güçlü toplumların oluşumunu da desteklemektedir. Bu doğrultuda, infertilite tedavi sürecine psikososyal boyutun sistematik biçimde entegre edilmesi hem klinik uygulamalar hem de toplum sağlığı açısından temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnfertilite, Çift, Psikoterapi.

Abstract

Infertility extends beyond being a biologically female-related condition; it is a multidimensional life crisis that affects individuals self-perception, couple dynamics, and the overall family system. The uncertainty, chronic stress, guilt, feelings of inadequacy, and social isolation experienced throughout the infertility process can lead to significant relational difficulties, including conflict, communication breakdown, and emotional distancing between partners. At this point, family and couples therapy emerges as an effective intervention for alleviating the psychosocial burden associated with infertility and enhancing relational functioning.

The aim of this study is to examine the psychosocial challenges faced by couples experiencing infertility and to evaluate the effectiveness of family and couples therapy approaches in managing these challenges in light of the current literature. Additionally, the study discusses contemporary therapeutic models and methods addressing key themes associated with infertility, such as stress, loss, guilt, and relationship satisfaction.

The literature indicates that systemic couples therapy strengthens emotional closeness, enhances communication skills, and positively influences both adherence to medical treatment and psychological well-being among infertile couples. Cognitive-behavioral couples therapy, Emotion-Focused Therapy (EFT), and family-systems-based approaches are among the evidence-based interventions that improve coping, resilience, and relationship satisfaction in the context of infertility-related stress. Moreover, considering the cultural context—particularly how familial and societal expectations shape the meaning attributed to infertility—culturally sensitive therapeutic processes are essential.

In conclusion, family and couples therapy interventions applied during the infertility process not only contribute to the relational well-being of couples but also support the formation of healthier family systems and, consequently, stronger communities. Therefore, integrating the psychosocial dimension into infertility treatment in a systematic manner is regarded as a fundamental requirement for both clinical practice and public health.

Keywords: Infertility, Couple, Psychotherapy.

Giriş

Güncel çalışmalarda, kronik hastalıkların ilişki bağlamında ele alınmasının önemini daha fazla vurgulamaktadır. Evlilik ilişkisi, en önemli sosyal destek ve bakım kaynaklarından biridir. İnfertilite ve diğer kronik hastalıklar, biyopsikososyal ve ekonomik nedenlerle evlilik ilişkisinde problemler yaratabilir. Partnerler sıklıkla birbirlerinin tıbbi kararları ve sağlık davranışlarında aktif rol alır ve duygusal destek sağlarlar (Levesque ve diğerleri, 2015). Kronik hastalıkların yalnızca bireyi değil eşleri etkilemesi ile birlikte çift olarak baş etme ve tedaviye eşi de dahil etmenin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kronik hastalıklar, biyopsikososyal ve ekonomik sebeplerle evlilik ilişkisinde problemler yaratmasının yanında, hastalık sürecinde eşler sıklıkla tıbbi kararlarda aktif rol almakta ve duygusal destek sağlamaktadırlar (Niedling ve Hämel, 2023).

Bununla birlikte kronik hastalıklar ve evlilik uyumu arasındaki ilişkiye dair çelişkili bulgular vardır. Çift olarak baş etme ve kronik hastalık ile ilgili çalışmalar, hastalar eşlerinin hastalıkla başa çıkma sürecine dahil olduğunu algıladıklarında, hastanın psikososyal uyumunun bir dereceye kadar arttığını göstermekte iken (Weitkamp vd., 2021); bazı çiftler için ilişkiyi zayıflattığını bildirmektedir (Anderson ve Keating, 2018). Evli çiftler bir kronik hastalık ile karşılaştığında, hastalığın psikolojik ve fizyolojik sorunları ile baş etmeye çalışırken bir yandan da günlük aile görevlerini yerine getirmekte zorlanabilir. Bu süreçten hem kronik hastalığa sahip olan hem de bakım verici rolündeki eş etkilenmektedir. Bu nedenle evlilikteki rollerin yeniden yapılandırması gerekmektedir (Anderson ve Keating, 2018).

Özellikle infertilite gibi her iki partnerin hayatını etkileyen ve tedaviye dahil edilmesinin şart olduğu hastalıklarda çift ilişkisi ayrıca önemli taşımaktadır. İnfertilite gerçekten yaşamı tehdit eden bir sağlık sorunu olmamasına rağmen, sosyal yaşamı etkileyen kronik bir sağlık sorunudur. Başta eşler arasında olmak üzere tüm yakın ilişkiler ile doğrudan bağlantılıdır. İnfertilitenin psikososyal yönlerini inceleyen çalışmalarda genellikle kadınlar

incelenmektedir. Daha yeni çalışmalarda erkekler de incelenmeye başlamış olmasına rağmen infertilite sorunu yaşayan çiftlerle yürütülen çalışmalar görece azdır (Sarı ve Erciyes, 2021). DSÖ'ye göre infertilite halk sağlığı problem olmakla birlikte bireylerin, ilişkilerin ve toplumların iyi oluşunu olumsuz etkileyebilmektedir (Boivin vd., 2007). Bununla beraber DSÖ yönergeleri, infertilitede psikolojik ve ilişkisel yönlerin gözden kaçırılmaması ve evlilik kalitesinin artırılmasına vurgu yapmaktadır (DSÖ, 2024). Bu çalışmanın amacı, infertilite deneyimi yaşayan çiftlerin karşılaştığı psikososyal zorlukları ve bu zorlukların yönetiminde aile ve çift terapisi yaklaşımlarının etkililiğini güncel literatür ışığında incelemektir.

İnfertilitede Çift Dinamikleri

İnfertilite, doğurganlık çağında olan bireylerde haftada en az 2-3 kez korunmasız cinsel ilişki olmasına rağmen 12 ay veya daha uzun süreli gebelik oluşmama ile kendini gösteren bir üreme sistemi hastalığıdır (DSÖ, 2024). 2021 verilerine göre dünya çapında yaklaşık 48,5 milyon çiftin (%12,6) infertilite ile karşı karşıya olduğu bildirilmektedir. DSÖ'nün (2013) verileri, infertilitenin tümörler ile kardiyovasküler ve serebrovasküler hastalıkların ardından halk sağlığını tehdit eden üçüncü önemli sorun olduğunu ve görülme sıklığının giderek arttığını göstermektedir (Tsevat ve ark., 2017). Türkiye özelinde ise yaklaşık iki milyon kişinin infertilite tanısı aldığı, ayrıca yaklaşık yüz elli bin evli çiftin tedavi sürecinde olduğu belirtilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2011).

İnfertilite sorunu yaşayan çiftlerden infertilite stresini ve ebeveynlik ihtiyacını benzer düzeyde algılayanların daha yüksek düzeyde evlilik uyumu bildirdiği (Peterson vd., 2003); partnerlerin infertilite stresi ile baş etme tarzlarının da evlilik dinamikleri için önemli olduğu anlaşılmıştır (Peterson vd., 2008). Partnerin aktif kaçınma başa çıkma yöntemini kullanması, kadın ve erkeklerde kişisel, evlilik ve sosyal sıkıntının artması ile ilişkiliyken; partnerin anlam temelli başa çıkma yöntemini kullanması, erkeklerde azalan evlilik sıkıntısı ve kadınlarda artan sosyal sıkıntıyla ilişkilidir.

Aile sistemleri teorisine göre, sistem ve birey karşılıklı etkileşim halindedir. Sistemdeki stres ve baskı arttıkça bireyler duygusal, davranışsal veya ilişkisel zorlanmalar deneyimleyebilir. İnfertilite Aile Yaşam Döngüsü Model′ine (Duval, 1956) göre, çiftin ebeveyn olamamasının aile yaşam döngüsününde problem, yaşam görevlerinde değişim, rollerde belirsizlik, ilişkinin sınırlarında belirsizliğe sebep olabilir.

İnfertilitenin evlilik ilişkisine hem olumlu hem de olumsuz etkisi olabildiği görülmüştür (Bodur Eren vd., 2013; Järvholm vd., 2020). İnfertiliteye bağlı stresin, evlilik ilişkisini (Onat ve Beji, 2012a), evlilik kalitesini ve süresini olumsuz etkilediği görülmektedir (Galhardo vd, 2011). İnfertilite stresi, boşanma riskini artırabilirken (Ramezanzadeh vd., 2006); bazı çiftlerde yakınlık ve bağlılığı da azaltmaktadır (Monga vd., 2004). Türkiye′de yürütülen bir çalışmada evlilik uyumunun infertilite süresi ile ilişkili olduğu; infertilite tanısının ilk yıllarında evlilik uyumunun ortalamanın üzerinde olduğu, fakat üç yıldan sonra evlilik uyumunda düşüş olduğu görülmüştür (Taşçı vd., 2008). Yine benzer bulgularla yabancı bir çalışmada da ilk 2 yılda evlilik uyumunun yüksek olduğu ancak ardından uyumun azaldığı anlaşılmaktadır (Peterson vd., 2003)

Aksine bazı çalışmalarda infertilite durumunun evlilik ilikisini olumlu etkilediği de görülmektedir (Ergin vd., 2018). Evlilik ilişkisinde ortaya çıkan krizler çiftler arasındaki bağları artırabilmektedir (Budu ve Hanninen, 2020; Iordachescu vd., 2021). Tatmin edici evlilikler, kişisel refahı ve yaşam doyumunu geliştirmektedir. Eşlerin en önemli sosyal destek kaynakları olması nedeniyle evliliğin koruyucu olduğu bilinir. Eşler, sorunları çözmek için morali yükselten ve kaynakları artıran duygusal ve pratik destek sağlar. (Murray and Holmes, 2011) Çocuk tedavisinde de ortak bir amaçla hareket ediyor olmak evlilik ilişkisini sağlıklı

tutuyor olabilir (Taşçı vd., 2008). İnfertilitede çocuksuzlukla ilgili yasın paylaşılması, tedavi sürecinde ortak kararlar alma, çocuk olmasa da eşi ile mutlu olacağını düşünme ve tedaviye ortak katılımın, evlilik uyumuna katkıda sağladığı bulunmuştur (Schmidt vd., 2005; Ridenour vd. 2009; Duthie vd., 2017).

Ayrıca infertilite tedavisiyle yüzleşmek ve çocuk sahibi olamama ihtimalini kabullenmek, çiftlerin karşılaştığı tek stresör değildir. İnfertilite tedavisi arayan birçok çift bir veya daha fazla düşük yaşamıştır ve bu durum da travmatik bir olay olarak kabul edilmektedir (Jaffe, 2017). Bu tür travmatik deneyimler, ilişki bağlanmasını bozarak iletişim örüntülerini ve duygusal ifadeyi altüst edebilir (Soleimani ve ark., 2014).

İnfertilitede Psikolojik Müdahaleler

İnfertilite tedavisinde sıklıkla yardımcı üreme tekniklerinden yararlanılmaktadır. Türkiye′de en yaygın uygulanan yöntemler aşılama ve tüp bebek tedavisidir (Demirtaş ve Arslan, 2022). Aşılama olarak bilinen İntrauterin İnseminasyon (IUI), kadının yumurtlama döneminde, özel olarak hazırlanmış ve seçilmiş spermlerin rahim içine doğrudan verilmesiyle gerçekleştirilir (Kabukçu ve Çavuş, 2021). Tüp bebek yöntemi ise In Vitro Fertilizasyon (IVF) olarak adlandırılır ve olgunlaşmış yumurta hücrelerinin kadının yumurtalıklarından alınarak, seçilmiş spermlerle laboratuvar ortamında döllendirilmesini içerir. Döllenmiş embriyoların rahim içine yerleştirilmesi ise Embriyo Transferi (ET) sürecini oluşturur (Kabukçu ve Çavuş, 2021). İnfertilitenin değerlendirilmesi, tanı ve tedavi aşamaları psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Bu nedenle tıbbi süreçlere psikolojik destek uygulamalarının da eşlik etmesi önem taşımaktadır.

İnfertilite sürecinin maddi ve manevi zorlanmaları ile başa çıkabilmek adına psikolojik müdahalelere ihtiyaç vardır. Çalışmalar infertilite tanı ve tedavi sürecinin ruhsal sorunları tetikleyerek olumsuz prognoza neden olduğunu göstermektedir (Shafierizi vd., 2023). Bu süreçteki psikolojik müdahalelerin, gebe kalma ihtimalini artırdığı (Ying vd.,2016); tedaviye uyumu pekiştirdiği (Renzi vd., 2020) ve evlilik ilişkisine (Chow vd., 2016) de olumlu katkı sunduğu görülmüştür. Bu dönemdeki psikolojik müdahaleler yalnızca ruh sağlığını korumak için değil sağlıklı yaşam biçimini de destekler (Tahta, 2024).

İnfertilite yaşayan bireyler ve çiftler için çeşitli psikososyal müdahale yöntemleri geliştirilmiştir. Psiko-eğitim programları, başa çıkma becerileri eğitimi, destek grupları, cinsel danışmanlık, çift terapisi, bilişsel davranışçı terapi ve zihin-beden odaklı yaklaşımlar bu yöntemler arasında yer almaktadır (Hämmerli vd., 2009). Profesyoneller tarafından yürütülen bu müdahalelere ek olarak, infertiliteye özgü kendine yardım programları da geliştirilmektedir (Gordon vd., 2024). İnfertil bireylerin özellikle infertilite stresini yönetebilmeleri ve daha etkili başa çıkma stratejileri geliştirebilmeleri amacıyla stres yönetimine yönelik müdahaleler uygulanmaktadır (Clifton vd., 2020). Türkiye'de yapılan bir çalışmada çevrimiçi psikolojik müdahalenin infertilite stresinde anlamlı bir değişiklik oluşturmadığı, ancak infertilite stresinin yönetiminde aktif başa çıkma tarzlarının daha yoğun kullanılmasına katkıda bulunduğu saptanmıştır (Karadeniz, 2023).

İnfertilite bağlamında psikolojik müdahalelerin çift düzeyinde yürütülmesinin önemine vurgu yapılmakta ve bu müdahalelerin dört temel hedefi olduğu belirtilmektedir. İlk olarak, tedavi süreci boyunca ve sonrasında çiftin yaşam kalitesinin artırılması amaçlanır. Bunun yanı sıra, infertilitenin olumsuz etkilerini ve uzun vadede yol açabileceği zararları azaltmak için psikolojik dayanıklılığın güçlendirilmesi hedeflenir. Son olarak, evlat edinme ya da koruyucu ailelik yoluyla aile kuran çiftlerin bu sürece uyum sağlamaları desteklenir (Hammer Burns ve Covington, 2006). İnfertilitenin ortak bir sorun olması ve her iki eşin

psikososyal olarak etkilenmesi nedeniyle çifte yönelik müdahalelerin önemi açıkça görülmektedir.

İnfertilitesi Olan Çifte Yönelik Psikolojik Müdahaleler

Çift olarak başa çıkma, partnerlerin stresle ilgili nasıl iletişim kurduklarını, stres dönemlerinde birbirlerine ne şekilde destek verdiklerini ve ortaya çıkan stresörlerle birlikte nasıl mücadele ettiklerini ifade eder (Bodenmann, 1997). Partnerlerin stres yönetimi süreci dinamiktir; stres kaynağı günlük yaşamın küçük sorunları olabileceği gibi kronik hastalıklar gibi daha büyük krizler de olabilir. Çift olarak başa çıkma dört temel biçimde ortaya çıkar. Ortak ikili başa çıkmada, her iki partner de stresörün doğrudan etkisi altındadır ve birlikte baş etmeye çalışırlar. Destekleyici ikili başa çıkmada, stres bir partneri etkilerken diğeri onun stres yönetimine aktif destek sağlar. Devredilen ikili başa çıkmada, stres yaşayan partnerin yükünü hafifletmek amacıyla diğer partner belirli görevleri üstlenerek sürece katkıda bulunur. Olumsuz ikili başa çıkmada ise partner destek vermeye çalışsa da bu destek isteksiz, yüzeysel, kararsız veya düşmanca olduğu için etkili olamaz.

İnfertilitenin biyolojik, psikolojik ve sosyal yönleri vardır. Bu nedenle birey, çift, aile ve sosyal çevre bağlamında ele alınmalıdır. Genel Sistem Kuramına göre aile bir sistem olup bu sistemdeki herhangi bir kişinin yaşadığı kronik hastalık sistemin diğer tüm ögelerini etkilemekte ve sistemdeki dengeyi bozmaktadır. Bu dengenin yerine gelebilmesi için aile dinamiklerinin yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlemeler yapılması gerekmektedir (Lawrence, 2012).

Cousineau ve Domar (2007), çiftle ve ilişkinin kendisiyle çalışmanın, tedavinin etkili olabilmesi ve ikinci düzey değişimin sağlanabilmesi için gerekli olduğunu savunmaktadır; çalışmalar infertiliteye bağlı sıkıntının bireysel olarak değil, dyadik düzeyde daha etkili bir şekilde işlendiğini göstermektedir (Koser, 2020). Çalışmalar infertilite yaşayan ve psikolojik sıkıntı hisseden çiftlerin baş etme yolu olarak çoğunlukla ilişkilerine dayandığını göstermektedir (Pengelly vd., 1995). Çiftler çoğu zaman kendilerini izole hisseder ve bu nedenle karmaşık kararlarla ilgili süreçlerde birbirlerine daha çok dayanma eğilimindedir (Griel, vd., 2010). Johnson (2002), çiftlerin ihtiyaç zamanlarında birbirlerine yönelmelerinin içgüdüsel olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında infertilitenin kişilerarası bir bağlamda gerçekleşmesi ve ilişkilerde tamamlayıcılık kavramı—bir partnerin diğerinin eksik kaldığı alanı tamamlaması eğilimi— (Nichols, 2010) bu alanda sistemik bir yaklaşım ihtiyacına işaret etmektedir. Son olarak, döngüsellik (circularity) kavramı (Bateson, 1985) daha kapsamlı bir bakış sunar; çünkü bu kavram, infertiliteyle ilişkili iyi oluş sorunlarının bireyin kendisinden değil, bağlam ve sistem içindeki önyargılar, dinamikler ve etkileşimlerin işlevsiz birleşimiyle ortaya çıkıp sürdürüldüğünü varsayar.

1964 yılında H. Peter Lacquer tarafından geliştirilen “Çoklu Aile Grubu Terapisi” kanıta dayalı bir psikoterapi olup kronik hastalıklarda uygulanabilmektedir. Çoklu Aile Grup Terapisi, grup ortamında, kronik hastalığı olanlar ve aileleri ile gerçekleştirilir. Özellikle şizofreni, bağımlılık, ergenlerde yeme bozuklukları, beyin hasarı, kronik ağrılar, engellilik ve diyabet gibi kronik hastalığı olan kişilerin içinde bulunduğu aileler ile çalışmak için uygundur. Gruplar, oturum başına toplam sekiz farklı aile, bir terapist ve iki psikiyatristten oluşmaktadır. Bu terapide aile terapisi teknikleri (aile heykeli yaratma, çizimler yapma, rol oynama, canlandırma, vb. gibi grupla çalışılabilen teknikler), iç çember / dış çember (aile içi müdahale arasında, ailede benzer roller üstlenen farklı ailelerden gelen üyelerin, daha sonra bu etkileşime iştigal eden ve bu etkileşime cevap veren grubun geri kalanı tarafından gözlemlenirken birlikte etkileşim kurmalarına izin verilmesi), aile rolü oynama (ailelerin, farklı ailelerden gelen üyeler ile aynı ailede olmalarına fırsat vererek birlikte etkileşim kurmalarının sağlanması) ve yansıtan takım (terapistin grup ve aileler hakkında gözlem

yapmasına ve geri bildirimde bulunmasına imkan verilmesi) şeklinde müdahaleler uygulanmaktadır. Bu terapi, danışanlara yalnız olmadığını fark etme, umut, sosyal destek, kabul, diğer aileleri gözlemleyerek yeni baş etme yolları öğrenme ve bu baş etme yollarını deneyimleme imkanı sunmaktadır. Bu terapi, infertil çiftlere de uygulanabilir (Pak, 2019).

Luk ve Loke (2015), infertilite tedavisi gören çiftlere yönelik farklı müdahaleleri inceleyen ilk keşfedici derlemeyi gerçekleştirmiştir. Bu derlemede bireysel ve grup temelli BDT, kabul ve kararlılık terapisi (ACT) ve destekleyici danışmanlık en sık kullanılan terapi türleri olarak tanımlanmıştır. İnfertilite durumunda çift terapilerinin etkililiklerinin incelendiği bir sistematik derlemede infertil çiftlerin psikolojik sağlığı üzerinde duygu odaklı çift terapisi, bilişsel davranışçı çift terapisi ve davranışçı çift terapisinin diğer müdahalelere kıyasla daha etkili olduğu anlaşılmıştır (Thompson, 2021).

Bilişsel Davranışçı Psikoterapilerden biri olan ve farklı kronik hastalıklarda etkililiği kanıtlanmış (Lee vd., 2015; Sulu vd., 2022) olan Sorun Çözme Terapisinin çifte uygun modülleri infertilite durumunda da uygulanabilir. İnfertilite durumunda Sorun Çözme Terapisi uygulandığında kişiye özgü olumsuz sorun çözme tarzı tespit edilerek olumlu ve akılcı sorun çözme tarzlarının geliştirilmesi ve çiftin stresle baş edebilmesi hedeflenebilir. Psikolojik müdahalede öncelikle infertilitesi olan çiftlerin stresle başa çıkarken kullandığı yöntemlerin değerlendirilmesinin, ardından kendilerinin ve partnerlerinin etkili başa çıkma yöntemlerinin öğretilerek günlük yaşamda uygulanmasının önemi ortaya konmuştur.

Duyguların infertil çiftlerin ilişkilerinde kritik bir rol oynadığı kabul edilir ve bu nedenle 9–20 seanslık kısa süreli, yapılandırılmış bir yaklaşım olan Duygu Odaklı Çift Terapisi etkili bir müdahale olarak kullanılabilir (Hassan, 1999). Duyguları tedavinin merkezine alan terapi, ilişkisel sorunları ve uyum güçlüklerini ele alarak partnerleri duygularını ifade etmeye teşvik eder; evlilikte yaşanan sıkıntıların temelinde ise olumsuz duygular ve bağlanma yaralanmalarının bulunduğunu savunur. Bu modele göre çatışma, eşlerin güvenlik ve yakınlık gibi temel bağlanma ihtiyaçlarını karşılayamamasıyla ortaya çıkar ve karşılanmayan bu ihtiyaçlar öfke, düşmanlık, suçluluk gibi ikincil duygusal tepkilere, ardından da kaçınma–kaçınma veya alacaklı–alacaklı gibi katı etkileşim döngülerine dönüşür. Bu terapi, kısır döngüyü kırmayı, çiftin etkileşim kalıplarını yeniden yapılandırmayı ve yeni, güvenli ilişki örüntülerini pekiştirerek bütünleştirmeyi amaçlar (Soltani vd., 2013; Soleimani vd., 2015).

İnfertilite tedavisi yöntemleri, genellikle romantizm ve yakınlıkla ilişkilendirilen cinsel yaşamdan bu öğeleri uzaklaştıran zamanlanmış cinsel ilişki gerektirir. Bu durum, infertilite tedavisi sırasında çiftte cinsel sorunlara yol açar ve bu sorunlar uzun vadede de devam edebilir (Galst, 2018; Soleimani ve ark., 2014). Bu durumda çiftlerin cinsel terapiye de ihtiyacı da olabilir. Yardımcı üreme tedavisi merkezlerinde beden–zihin grup programınları da uygulanmaktadır. Bu gruplara ilişkin ilk klinik izlenimler umut verici görünmekle birlikte, etkinliğini değerlendirmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Lemmens vd., 2004). Günümüzde beden-zihin müdahaleleri infertile çiftlerden ziyade infertile kadınlarla yürütülmekte olup bir sistematik derleme çalışmasında zihin–beden müdahalelerinin infertil kadınlarda durumluk kaygıyı ve depresyonu azaltmada etkili olduğuna ve gebelik oranlarında olası bir iyileşmeye işaret ettiği bulunmuştur (Gaitzsch vd ., 2020).

Sonuç ve Öneriler

İnfertilitenin hem Türkiye hem de dünya genelinde artan bir seyir göstermesi, bu konunun sağlık planlamasının önemli bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Bu artış ile birlikte infertilitenin biyopsikososyal etkileri, hastalığa uyum sağlama ve baş etme konularının oldukça önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

İnfertilite yalnızca bireyi değil, hayatını ortak yürüttüğü eşi ile evlilik ilişkilerinde de değişikliklere neden olabilir. Bu tanı ile birlikte eşlerin evlilikteki oturmuş olan iletişim dinamikleri, rolleri ve sorumluluklarında değişiklikler olup bununla birlikte evlilik uyumu ve evlilik doyumu etkilenmektedir. Kadın ya da erkeğe yönelik bireysel psikoterapiler yerine bu kriz durumu ile baş etmeye yönelik çift ve aile terapileri oldukça önemlidir. Bireysel ve evlilik üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında, gelecekte infertilitesi olan çiftlerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış ve çiftlerin günlük hayatta karşılaştıkları zorluklara yeni beceriler uygulamalarına yardımcı olacak şekillerde sunulabilen sistem yaklaşımına dayanan Bilişsel Davranışçı ve Duygu Odaklı çift terapileri geliştirmek faydalı olacaktır.

İnfertilitede çift odaklı müdahalelerin, hem fiziksel hem psikolojik sağlığı korumaya yardımcı olduğu görülmüş olup Türkiyeʹde de infertilite tanısı alan çiftlerin evlilik ilişkisi ve çift olarak baş etme üzerine yapılan çalışmaların ve çift psikoterapilerinin arttırılmasının önemli olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

Anderson, K., & Keating, N. (2018). Caregiving and chronic illness: The impact on couple relationships. *Journal of Family Nursing, 24*(4), 489–520. https://doi.org/10.1177/1074840718803148

Bateson, G. (1985). *Mind and nature: A necessary unity*. Hampton Press.

Bodenmann, G. (1997). Dyadic coping—A systemic-transactional view of stress and coping among couples. *European Review of Applied Psychology*, *47*(2), 137–141.

Boivin, J., Bunting, L., Collins, J. A., & Nygren, K. G. (2007). International estimates of infertility prevalence and treatment-seeking. *Human Reproduction, 22*(6), 1506–1512. https://doi.org/10.1093/humrep/dem046

Bodur Eren, F., & Ergin, A. B. (2013). İnfertilitenin evlilik uyumu ve ruh sağlığı üzerine etkileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *14*(2), 160–167.

Burns, L. H., & Covington, S. N. (2006). *Infertility counseling: A comprehensive handbook for clinicians* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Chow, K. M., Cheung, M. C., Cheung, I. K., & Chan, C. W. (2016). Psychological interventions for infertile couples. *Journal of Clinical Nursing*, *25*(21–22), 2926–2943. https://doi.org/10.1111/jocn.13373

Cousineau, T. M., & Domar, A. D. (2007). Psychological impact of infertility. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology, 21*(2), 293–308. https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2006.12.003

Duval, E. M. (1956). Family life development. *Family Relations, 5*(1), 3–9.

Galhardo, A., Cunha, M., & Pinto-Gouveia, J. (2011). Psychological aspects of infertility. *Journal of Health Psychology*, *16*(5), 763–773. https://doi.org/10.1177/1359105310384297

Hämmerli, K., Znoj, H., & Barth, J. (2009). The efficacy of psychological interventions for infertile patients. *Human Reproduction Update, 15*(3), 279–295. https://doi.org/10.1093/humupd/dmp003

Jaffe, J. (2017). *Reproductive trauma: Psychotherapy with infertility and pregnancy loss*. American Psychological Association.

Johnson, S. M. (2002). *Emotionally focused couple therapy with trauma survivors*. Guilford Press.

Lemmens, G. M. D., Vervaeke, M., Enzlin, P., Bakelants, E., & Demyttenaere, K. (2004). Coping with infertility. *Patient Education and Counseling, 55*(3), 373–379. https://doi.org/10.1016/j.pec.2003.08.012

Luk, B. H. K., & Loke, A. Y. (2015). The impact of infertility on couples. *Journal of Sex & Marital Therapy, 41*(6), 610–625. https://doi.org/10.1080/0092623X.2014.958789

Monga, M., Alexandrescu, B., Katz, S. E., Stein, M., & Ganiats, T. (2004). Impact of infertility on quality of life. *Fertility and Sterility, 81*(2), 416–421. https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2003.06.021

Murray, S. L., & Holmes, J. G. (2011). Interdependent minds. *Psychological Review, 118*(4), 617–646. https://doi.org/10.1037/a0025045

Nichols, M. P. (2010). *Family therapy: Concepts and methods* (9th ed.). Pearson.

Onat, G., & Beji, N. K. (2012). İnfertilitenin evlilik ilişkisine etkisi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 20*(2), 100–108.

Peterson, B. D., Newton, C. R., & Feingold, T. (2007). Anxiety and sexual stress in infertile couples. *Journal of Family Psychology, 21*(4), 653–660. https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.4.653

Peterson, B. D., Pirritano, M., Christensen, U., & Schmidt, L. (2008). The impact of partner coping. *Journal of Social and Clinical Psychology, 27*(9), 878–907. https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.9.878

Ramezanzadeh, F., et al. (2006). A survey of relationship between infertility and marital satisfaction. *Iranian Journal of Reproductive Medicine, 4*(2), 73–78.

Schmidt, L., Christensen, U., & Holstein, B. E. (2005). The social epidemiology of coping with infertility. *Human Reproduction, 20*(4), 1044–1052. https://doi.org/10.1093/humrep/deh687

Soleimani, M., et al. (2014). Infertility-related stress and marital relationship. *Iranian Journal of Psychiatry, 9*(1), 41–47.

Soltani, M., et al. (2013). Effectiveness of emotionally focused couple therapy. *Journal of Family Therapy, 35*(3), 310–329. https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2012.00577.x

Taşçı, E., Bolsoy, N., & Kavlak, O. (2008). İnfertilitenin evlilik uyumuna etkisi. *Hemşirelik Forumu Dergisi, 11*(3), 15–22.

Thompson, E. H. (2021). Couple therapy for infertility: A systematic review. *Journal of Marital and Family Therapy, 47*(3), 671–688. https://doi.org/10.1111/jmft.12490

World Health Organization. (2013). *Infertility: A global public health issue.*

World Health Organization. (2024). *WHO guideline on infertility care*.

PRİMER DİSMENORESİ OLAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE UYGULANAN KİNEZYO BANTLAMANIN AĞRI, MENSTRÜEL SEMPTOM, STRES, UYKU VE YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: RANDOMİZE KONTROLLÜ ÇALIŞMA[9]

THE EFFECT OF KINESIO-TAPING ON PAIN, MENSTRUAL SYMPTOM, STRESS, SLEEP AND QUALITY OF LIFE IN UNIVERSITY STUDENTS WITH PRIMARY DYSMENORRHEA: A RANDOMIZED CONTROLLED STUDY

Yağmur SÜRMELİ[1],
Dr. Öğr. Üyesi, Toros Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Mersin, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-3600-8568

Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ[2]
Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, Hemşirelik Anabilim Dalı, Mersin, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-9202-8558.

Özet

Primer dismenore adolesanlar arasında sık görülen bir jinekolojik problem olup tedavisinde; tamamlayıcı ve alternatif tedavi yöntemleri (TAT) yöntemlerinden biri olan kinezyo bantlama son yıllarda bir seçenek haline gelmiştir. Bu nedenle bu çalışma primer dismenore yaşayan öğrencilerde kinezyo bantlamanın ağrı, menstrüel semptomlar, stres, uyku ve yaşam kalitesi üzerine etkilerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmaya primer dismenoresi olan toplam 62 kız (müdahale:31 plasebo: 31) öğrenci dahil edilmiştir. Araştırmada veriler, "Tanıtıcı Özellikler Formu", "Mcgill Ağrı Ölçeği Kısa Formu", "Menstrüasyon Semptom Ölçeği", "Algılanan Stres Ölçeği", "Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi", Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği-Kısa Formu" kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada kinezyo bantlar her iki grupta bulunan öğrencilerin sakral bölgelerine 12 hafta boyunca ortalama haftada iki kez uygulanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; Student t test, Repeated Measures ANOVA test, ki-kare test ve Bonferroni test düzeltmesi yöntemleri kullanılmıştır. Müdahale ve plasebo grubundaki öğrencilerin ön testte menstrüel ağrı şiddeti, menstrüel semptom ve algıladıkları stres düzeylerinin yüksek; uyku ile yaşam kalitelerinin ise düşük olduğu bulunmuştur. Uygulamanın 12. haftasında ve uygulamadan dört hafta sonra (16. hafta) müdahale grubunda bulunan öğrencilerin plasebo grubunda bulunan öğrencilere göre; menstrüel ağrı şiddeti, menstrüel semptom ve algılanan stres puan ortalamalarının azaldığı, uyku ile yaşam kalitesi puan ortalamalarının ise arttığı bulunmuştur. Primer dismenorede kinesio bantlama; ağrı şiddetini, adet semptomlarını ve algılanan stresi azaltmada, uyku ve yaşam kalitesini iyileştirmede etkili ve güvenilir bir uygulamadır.

Anahtar Kelimeler: Primer dismenore, stres, uyku ve yaşam kalitesi, kinezyo bantlama**.**

Abstract

Primary dysmenorrhea is a common gynecological problem among adolescents, and kinesio taping, one of the complementary and alternative treatment methods (CAM), has become an option in recent years. Therefore, this study was conducted to determine the effects of kinesio taping on pain, menstrual symptoms, stress, sleep and quality of life in students experiencing primary dysmenorrhea. A total of 62 girls (intervention: 31, placebo: 31) with primary dysmenorrhea were included in the study. Data were collected using the "Descriptive

[9] Bu çalışma Prof. Dr. Duygu VEFİKULUÇAY YILMAZ danışmanlığında yürütülen Yağmur SÜRMELİ'ye ait doktora tez çalışmasıdır.

Characteristics Form," "Mcgill Pain Scale Short Form," "Menstruation Symptom Scale," "Perceived Stress Scale," "Pittsburgh Sleep Quality Index," and the World Health Organization Quality of Life Scale-Short Form." Kinesio tapes were applied to the sacral regions of students in both groups on average twice a week for 12 weeks. Data were analyzed using Student t-test, Repeated Measures ANOVA test, chi-square test, and Bonferroni test correction. Pre-test menstrual pain severity, menstrual symptoms, and perceived stress levels were higher in the intervention and placebo groups, while sleep and quality of life were lower. At the 12th week of the intervention and again four weeks later (week 16), it was observed that students in the intervention group showed lower mean scores for menstrual pain intensity, menstrual symptoms, and perceived stress compared to those in the placebo group, while their average scores for sleep and quality of life showed an improvement. It was determined that the mean scores for pain severity, menstrual symptoms, and perceived stress decreased, while the mean scores for sleep quality and quality of life increased. It was concluded that kinesio taping is an effective and reliable method for reducing pain severity, menstrual symptoms, and perceived stress, as well as for improving sleep quality and quality of life among individuals experiencing primary dysmenorrhea.

Keywords: Primary dysmenorrhea, stress, sleep and quality of life, kinesio taping.

ÇEVRE SORUNLARINDAN ÇEVRESEL ADALETE: KADIN SAĞLIĞI BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

FROM ENVIRONMENTAL PROBLEMS TO ENVIRONMENTAL JUSTICE: A CONCEPTUAL EVALUATION IN THE CONTEXT OF WOMEN'S HEALTH

İlke Bezen TOZKOPARAN
Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Elazığ, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-1752-0470

Fatma YILMAZ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye / ORCID ID: 0009-0003-2856-9784.

Özet

Günümüzde iklim değişikliği, hava, su ve toprak kirliliği, toksik ve tehlikeli maddelere maruz kalma ve çevresel kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler, geniş toplumları etkileyen küresel sorunlar olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikler nedeniyle kadınlarda daha belirgin ve çok katmanlı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Kadınların üreme sağlığı, kronik hastalık riskleri, gebelik süreçleri ve bakım emeğine dayalı toplumsal rolleri, çevresel tehditlere karşı kırılganlığı artıran temel faktörler olarak sayılmaktadır. Çevresel adalet yaklaşımı, çevresel risklerin ve çevresel faydaların toplum kesimleri arasında eşitsiz biçimde dağıldığını vurgulayarak kadınların özellikle düşük gelirli, kırsal veya dezavantajlı bölgelerde daha yüksek risk altında olduğunu görünür kılmaktadır. Bu çalışma, çevre sorunlarının kadın sağlığı üzerindeki etkilerini çevresel adalet yaklaşımı çerçevesinde tartışmayı amaçlayan kavramsal bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, çevre sorunlarının kadın sağlığı üzerindeki etkilerinin yalnızca biyolojik değil, toplumsal, ekonomik ve politik eşitsizliklerle ilişkili olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca çevre politikaları, afet yönetimi, kentsel planlama ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerinin cinsiyete duyarlı biçimde tasarlanmadığında çevresel adaletsizliği yeniden ürettiği ileri sürülmektedir. Bunların yanı sıra, literatürden hareketle çevre sorunları ile kadın sağlığı arasındaki ilişkinin çevresel adalet merceğiyle okunmasının politika geliştirme süreçleri açısından kritik bir önem taşıdığını göstermesi de beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler : Çevre Sorunları, Çevresel Adalet, Kadın.

Abstract

Today, climate change, air, water, and soil pollution, exposure to toxic and hazardous substances, and inequalities in access to environmental resources are global problems affecting societies at large, but they produce more pronounced and multilayered consequences for women due to gender-based structural inequalities. Women's reproductive health, chronic disease risks, pregnancy, and caregiving roles are considered key factors increasing their vulnerability to environmental threats. An environmental justice approach emphasizes the unequal distribution of environmental risks and benefits across segments of society, highlighting the fact that women are particularly at higher risk in low-income, rural, or disadvantaged areas. This study presents a conceptual assessment that aims to discuss the impacts of environmental problems on women's health within the framework of an environmental justice approach. In this context, the study attempts to demonstrate that the impacts of environmental problems on women's health are not only biological but also linked to social, economic, and political inequalities. It also argues that environmental policies, disaster management, urban planning, and sustainable development processes, when not

designed in a gender-sensitive manner, reproduce environmental injustice. In addition, it is expected that the literature will show that reading the relationship between environmental problems and women's health through the lens of environmental justice is of critical importance for policy development processes.

Keywords: Environmental Problems, Environmental Justice, Woman.

KADIN YASININ GÖRÜNMEYEN YÜKÜ: EŞ KAYBI SONRASI ANNELİK

THE INVISIBLE BURDEN OF WOMEN'S MOURNING: MOTHERHOOD AFTER LOSS OF A SPOUSE

Esra AĞYAR[1],
[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Çocuk Bakımı Programı, Kahramanmaraş, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-2494-3479

Özet

Çocuklar gelişimsel özellikleri nedeniyle ölümü ve sonrasındaki yas sürecini yaşama biçimi ve tepkileri kendilerine özgüdür. Yetişkinlerden farklı şekillerde yaşanılan yas, çocuklar için bazen karmaşık, korkutucu ya da baş edilmesi zor bir duygu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yas süreci sağlıklı yürütülmediğinde ise yasın travmatik etkileri ileri ki yaşlara kadar uzanabilmektedir. Bu çalışma, genç yaşta trafik kazasında eşini kaybeden iki çocuklu bir annenin yas sürecini, çocukların kendi yas deneyimleri ve bu süreçte sunulan sosyal hizmet müdahaleleri üzerinden incelemektedir. Nitel araştırma vaka incelemesi deseninde yürütülen çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeler, sosyal inceleme raporları ve gözlem notlarından yararlanılmıştır. Bulgular, annenin yaşadığı ani ve travmatik kaybın aile içi duygusal atmosferi derinden etkilediğini; çocukların yas tepkilerinin ise yaş, gelişimsel düzey ve ebeveynin duygusal düzenleme becerileri doğrultusunda farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada, küçük çocuğun kaybı somutlaştırmakta zorlandığı, babasının ölümünü tam olarak anlamlandıramadığı ve süreci çoğunlukla eve gelen misafirler ile oyun bağlamındaki değişiklikler üzerinden deneyimlediği görülmüştür. Buna karşılık, daha büyük çocuğun ölümü bilişsel olarak kavrayabildiği, ancak okul ortamında nasıl davranması gerektiğine ilişkin belirsizlikler yaşadığı ve karmaşık duygusal tepkiler dile getirdiği saptanmıştır. Annenin yoğun yas süreci, zaman zaman çocukların duygusal ihtiyaçlarını karşılamasını güçleştirmiş; ayrıca çevrenin yas kültürüne ilişkin baskı ve beklentileri, çocukların olumsuz etkilenmesi konusunda kaygı yaratmıştır. Bu durum, sosyal hizmet desteğine duyulan ihtiyacı artırmış; sağlanan profesyonel destek sayesinde çocukların kayıp sonrası uyum sürecinin daha sağlıklı yönetildiği görülmüştür.

Bulgular, çocukların yas sürecinin yalnızca bireysel bir deneyim olmadığını, ebeveynin yasının niteliğiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanları ve ruh sağlığı profesyonelleri için kayıp yaşayan ailelerde bütüncül müdahale, ebeveynlere yönelik destek programları ve çocuk odaklı yas danışmanlığının kritik öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Ölüm, yas, çocuk, kadın, sosyal hizmet

Abstract

Children’s ways of experiencing death and the subsequent grieving process differ from adults due to their developmental characteristics. Grief, which is often expressed differently than in adults, may emerge as a complex, frightening, or difficult emotion for children to cope with. When this process is not managed in a healthy manner, the traumatic effects of grief may extend into later stages of life. This study examines the grief process of a young mother who lost her husband in a traffic accident, focusing on her two children’s experiences of grief and

the social work interventions provided during this period. Qualitative research conducted in case study design, drawing on semi-structured interviews, social assessment reports, and observation notes. Findings show that the mother's sudden and traumatic loss profoundly shaped the emotional climate within the family, and that the children's grief reactions varied depending on their age, developmental level, and the mother's emotional regulation capacities.

The study revealed that the younger child struggled to comprehend the loss, was unable to fully understand the father's death, and primarily made sense of the situation through changes in visitors and play routines at home. In contrast, the older child was cognitively able to grasp the concept of death but experienced uncertainty about how to behave in the school environment and expressed more complex emotional reactions. The mother's intense grief sometimes hindered her ability to meet the children's emotional needs; moreover, cultural expectations and pressures related to mourning in the surrounding community increased her concerns about the potential negative impact on the children. As a result, the need for social work support became more evident, and the professional interventions provided contributed to a healthier adjustment process for the children following the loss.

Overall, the findings indicate that children's grief is not solely an individual experience but is closely intertwined with the parent's own grieving process. Therefore, the study underscores the importance of holistic interventions, parent-focused support programs, and child-centered grief counseling for social workers and mental health professionals working with bereaved families.

Keywords: Death, mourning, children, women, social work

TRUE CRİME ESTETİĞİ VE GERÇEKLİĞİN KURGUSALLAŞMASI ÇERÇEVESİNDE KADINA ŞİDDET: SAVİNG FACE BELGESELİNİN ANALİZİ

VIOLENCE AGAINST WOMEN IN THE FRAMEWORK OF TRUE CRIME AESTHETICS AND FICTIONALIZATION OF REALITY: ANALYSIS OF SAVING FACE DOCUMENTARY

Burcu Sena TOSUN[1],
[1] Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2559-7865

Başak GEZMEN[2]
Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-9953-228X

Özet

Hem bireysel hem toplumsal düzeyde derin etkiler yaratan kadına yönelik şiddet, günümüzde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kritik bir sorun olarak toplumsal eşitsizlikleri görünür kılan kadına şiddet konusu medya tarafından kimi zaman dramatikleştirme ve ajitasyon pratikleriyle normal kılınmaktadır. Şiddet kavramı bir tür tüketim nesnesine dönüştürülerek toplumsal algı "şiddetin normalleştirilmesi" yönünde inşa edilmektedir. Medya gerek kullandığı dil ve anlatı yapısı, gerekse görsel tercihleriyle bu süreci tetiklemektedir.

Bu makale, true crime anlatı öğeleri ekseninde belgeseldeki kadına yönelik şiddet temsillerini incelemektedir. Bu kapsamda kadına yönelik şiddet, şiddet pornografisi ve medyada kadına yönelik şiddet temsilleri konuları, belgeselden seçilen örnek sahneler kullanılarak gerçekliğin kurgusallaşması ve şiddetin tüketimi süreçleri, true crime yaklaşımı üzerinden kuramsal olarak açımlanmıştır. Çalışmada amaçlı örnekleme tekniğiyle seçilmiş olan 2012 Oscar ödüllü Saving Face belgeseli karakterizasyon, anlatı yapısı ve ilgili kuramlar çerçevesinde analiz edilmiştir. Analizin temelini erkek kurtarıcı figürler, kadın mağduriyetleri ve mağdur pornografisi, duygusal nötralizasyon, şiddetin şeffaflığı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kadına Şiddet, True Crime, Toplumsal Eşitsizlik ve Kadın Mağduriyetleri.

Abstract

Violence against women, which has profound effects on both the individual and societal levels, is among the most debated issues today. As a critical problem, violence against women, which makes social inequalities visible, is sometimes normalized by the media through dramatization and agitation practices. The concept of violence is transformed into a consumer object, and social perception is constructed towards the "normalization of violence." The media triggers this process through its language and narrative structure, as well as its visual choices.

This article examines the representations of violence against women in the documentary based on the narrative elements of true crime. In this context, the subjects of violence against women, the pornography of violence, and the representations of violence against women in the media are theoretically explored using sample scenes from the documentary, the processes of fictionalization of reality, and the consumption of violence, using a true crime approach. The study analyzes the 2012 Oscar-winning documentary Saving Face, selected through a purposive sampling technique, within the framework of characterization, narrative structure,

and related theories. The analysis is based on male savior figures, women's victimization and victim pornography, emotional neutralization, and the transparency of violence.

Keywords: Violence Against Women, True Crime, Social Inequality and Women's Victimization.

MENSTRÜASYONUN İŞ İLİŞKİSİNE ETKİSİ ÜZERİNE HUKUKİ BİR İNCELEME

LEGAL ANALYSİS ON THE IMPACT OF MENSTRUATION ON THE EMPLOYMENT RELATİONSHIP

Hazal TOLU YILMAZ[1],

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, İstanbul/hazaltolu@windowslive.com/ORCID ID: 0000-0002-0133-9941

Özet

Kadın çalışanların biyolojik döngüsü olan menstrüasyonun iş ilişkisine ve iş görme borcuna etkilerinin hukuki açıdan incelenmesi bir gerekliliktir. Bu amaçla çalışmada, 4857 sayılı İş Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar Kanunu ile 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu başta olmak üzere iş mevzuatındaki düzenlemeler, İspanya, Japonya, Güney Kore gibi ülkelerdeki düzenlemeler ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında hukuki düzenlemelerin yanında uygulamadaki örnekler ile konu değerlendirilerek karşılaştırmalı hukuk yöntemi ile ampirik literatür taraması bir arada kullanılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, 2013 yılında yürürlükten kaldırılan Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği dışında Türk mevzuatında menstrüasyonun çalışma yaşamına etkisinin hiç ele alınmadığı, bu durumun kadın çalışanlar için hem çalışamadıkları günler için ücret kaybı hem de iş sözleşmelerinin feshedilmesi riskini beraberinde getirdiği belirlenmiştir. Buna karşılık, karşılaştırmalı hukukta menstrüasyon izninin kadın sağlığının korunması ve insan onuruna yakışır çalışma hakkının sağlanması bakımından önemli bir koruma aracı olarak görüldüğü belirlenmiştir.

Öte yandan, bu tür izinlerin uygulamada bazı sorunları da beraberinde getirebileceği saptanmıştır. İznin kötüye kullanımı, denetim ve gizlilik arasındaki dengenin nasıl kurulacağı, menopoz dönemindeki çalışanların kapsama alınıp alınmayacağı gibi konular düzenleme yapılırken dikkatle ele alınması gereken başlıklardır.

Sonuç olarak, menstrüasyonun iş ilişkisine etkilerini dikkate alan, ancak aynı zamanda uygulamada doğabilecek eşitsizlik ve suiistimal risklerini de önleyen bütüncül bir yasal yaklaşımın geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler : Menstürasyon, iş ilişkisi, Geçici iş göremezlik.

Abstract

It is essential to conduct a legal examination of how the biological cycle of women, namely menstruation, affects the employment relationship and the obligation to perform work. For this purpose, this study comparatively analyzes the relevant provisions of Turkish labour legislation, particularly Labour Law No. 4857, Social Security and General Health Insurance Law No. 5510, and the Occupational Health and Safety Law No. 6331, together with the legal frameworks in countries such as Spain, Japan, and South Korea. In preparing the study, both legal regulations and practical examples have been evaluated, combining the comparative law method with an empirical literature review.

The research reveals that, apart from the repealed Regulation on Heavy and Dangerous Work (abolished in 2013), Turkish legislation does not address the effects of menstruation on working life. This legislative gap results in potential wage loss for the days women cannot work and poses a risk of termination of their employment contracts. In contrast, comparative

legal systems regard menstrual leave as an important mechanism for protecting women's health and ensuring the right to decent work.

However, it has also been identified that the implementation of such leave may lead to certain challenges. Issues such as the potential misuse of the right, maintaining a balance between supervision and privacy, and determining whether menopausal employees should be included within the scope of regulation require careful consideration.

In conclusion, it is necessary to develop a comprehensive legal framework that acknowledges the effects of menstruation on the employment relationship while simultaneously preventing potential inequalities and abuses in practice.

Keywords: Menstruation, Emplo

GÜNCELLİĞİNİ YİTİRMEYEN BİR HUKUKÎ MESELE: BOŞANMA DAVALARINDA HUKUKA AYKIRI YOLLARDAN DELİL ELDE EDİLMESİ

A LEGAL ISSUE THAT NEVER LOSES ITS CURRENCY: UNLAWFULLY OBTAINED EVIDENCE IN DIVORCE PROCEEDINGS

Melis TAŞPOLAT TUĞSAVUL
Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye/ ORCID: 0000-0001-7145-1990.

Özet

Yargılamada en önemli aşamayı ispat safhası oluşturmaktadır ve bu sebeple ispata, "*davanın özü"*, "*ruhu"*, "belkemiği" de denilmektedir. Bu bağlamda Medenî Yargılama Hukukunda delillerin serbestçe değerlendirilmesi ilkesi ve buna bağlı olarak ispat hakkı önemli bir yere sahiptir. Türk Medenî Kanunu'nu 184.maddesinin 1.bendi uyarınca hâkim, boşanma ve ayrılık davasının dayandığı vakıaların varlığına vicdanen kanaat getirmedikçe bunları ispatlanmış sayamayacaktır. Söz konusu madde düzenlemesinin esasında Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 198. maddesinde yer alan kanunî istisnalar dışında hâkimin delilleri serbestçe değerlendireceği hükmünün özel bir görünümü olduğu belirtilebilir. Boşanma davalarında ispat bakımından en tartışmalı olan nokta hukuka aykırı yoldan elde edilen delillerin ispat aracı olarak dikkate alınıp alınamayacağıdır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 189.maddesinin ikinci fıkrası ile hukuka aykırı olarak elde edilen delillerin değerlendirilmesi konusunda, hukuka aykırı olarak elde edilmiş delillerin mahkeme tarafından bir vakıanın ispatında dikkate alınamayacağı düzenlenmiştir. Ancak anılan düzenlemede hangi delillerin "*hukuka aykırı"* olduğu ve bir delilin hukuka aykırı delil olarak sayılmasının şartları belirlenmediği, bu hususun doktrin görüşleri ve yargı kararlarına bırakıldığını söylemek mümkündür. Buna göre "*zehirli ağacın meyveleri"* olarak ifade edilen hukuka aykırı deliller, örneğin; taraflardan birinin, karşı tarafın gizlice sesini banda kaydederek, telefonunu dinleyerek veya özel yaşamına tecavüz ederek gizlice fotoğraf çekerek elde ettiği bir delil mahkeme tarafından değerlendirilecek midir? İşte bu konu her daim güncel ve tartışmalı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türk hukukunda boşanma sebepleri ve boşanmanın malî sonuçlarında kusurun ispatı önemli bir husustur. Konuya ilişkin farklı yönde yargı kararları bulunmakla beraber Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin 11.06.2015 tarihli, (E. 2014/24602 K. 2015/12843) kadının evlilik birliği içerisinde cinsel özgürlük ve bütünlük hakkına eşi tarafından yapılan saldırıyı ispat etmek için kendi telefonundan gerçekleştirdiği ve eşinin bilgisi dışında kayıt altına aldığı ses kaydını hukuka uygun olarak kabul ettiği kararı dikkat çekicidir. Tebliğimizde özellikle Hukuk Muhakemeleri Kanunu m.189/II düzenlemesi sonrasındaki Yargı kararları ve doktrin görüşleri değerlendirilmek suretiyle konuya ilişkin önerilerimiz aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma Davası, İspat Hakkı, Hukuka Aykırı Deliller.

Abstract

The most crucial stage in litigation is the stage of proof, which is why it is often referred to as the "essence," "spirit," or "backbone" of the lawsuit. In this context, the principle of free assessment of evidence in Civil Procedure Law and the related right to prove hold significant importance.Pursuant to Article 184, paragraph 1 of the Turkish Civil Code (TCC), the judge shall not deem the facts upon which the lawsuit for divorce or judicial separation is based as

proven unless they have reached a personal conviction (conscience) regarding the existence of those facts. This provision can be considered a specific manifestation of the general rule stipulated in Article 198 of the Civil Procedure Code (CPC), which states that the judge shall freely assess the evidence, except for the statutory exceptions.The most controversial point regarding proof in divorce cases is whether evidence obtained through unlawful means can be taken into consideration as a means of proof. Article 189, paragraph 2 of the Civil Procedure Code (CPC) explicitly regulates the assessment of unlawfully obtained evidence, providing that evidence obtained unlawfully shall not be taken into consideration by the court in proving a fact.However, since this regulation does not define which evidence is considered “unlawful” or establish the specific conditions for classifying a piece of evidence as unlawful, it is fair to say that this matter has been left to doctrinal views and judicial precedents.This raises the perennial and highly debated question: Will the court evaluate evidence often referred to as the “fruit of the poisonous tree”that has been unlawfully obtained? For instance, evidence acquired by one party secretly tape-recording the opposing party, wiretapping their phone, or secretly taking photographs by infringing upon their private life?This issue is particularly significant because the proof of fault is crucial in determining the grounds for divorce and the financial consequences of divorce under Turkish law.While there are various judicial decisions on this matter, a notable ruling is that of the 2nd Civil Chamber of the Court of Cassation (dated 11.06.2015, E. 2014/24602 K. 2015/12843). In this specific case, the Court found the audio recording—which the wife had made using her own phone and without her husband's knowledge to prove an assault on her right to sexual freedom and integrity within the marriage—to be lawful evidence.In our paper, we will analyze the judicial decisions and doctrinal views, especially those following the enactment of Article 189/II of the Civil Procedure Code, and present our proposals regarding this matter.

Keywords: Divorce Proceeding, Right to Evidence, Obtained Evidence.

KUTSAL KİTAPLARDA VE MODERN TOPLUMLARDA ÇOK EŞLİLİK VE KADIN

POLYGAMY AND WOMEN IN THE HOLY SCRIPTURES AND MODERN SOCIETIES

Zeynep Nermin AKSAKAL UĞUREL
Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Erzincan, Türkiye

Özet

Geleneksel poligami diye nitelenen erkeğin çok eşliliği, tarih boyunca farklı kültürel ve dini bağlamlarda uygulanmış bir evlilik biçimidir. Çoğu İslam ülkesinde resmi ya da yarı resmi şekilde sınırlı olarak kabul gören geleneksel poligami toplumsal ve bireysel düzeyde, özellikle kadın üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle çok eşliliğin motivasyon ve sosyal sonuçları incelenerek kadın üzerindeki olumsuz etkilerine karşı çözüm önerileri geliştirilmelidir. Bu amaçtaki bu çalışma, çok eşlilik olgusunu İbrâhîmî dinlerin kutsal kitapları ve modern toplumlar bağlamında disiplinler arası bir perspektifle ele almakta; meseleyi dini, tarihsel, kültürel, sosyolojik, psikolojik ve hukuki boyutlarıyla analiz etmektedir. Çalışmada özellikle Kur'ân'da poligaminin mutlak bir emir değil, belirli sosyal şartlar çerçevesinde, adalet ve sorumluluk ilkeleriyle kayıtlı istisnai bir ruhsat olduğu; bununla birlikte yaratılış anlatılarında insanlığın tek bir baba ve anneden türediğine yapılan vurgu doğrultusunda ideal aile modelinin esasen tek eşlilik olduğu ortaya konulmaktadır. Çalışma doküman analizi ve literatür taraması yöntemiyle yürütülmüş hem klasik dini kaynaklar hem de modern akademik araştırmalar, sosyolojik ve psikolojik çalışmalar incelenmiştir. Sonuç olarak, araştırma hem dini hem modern bağlamda çok eşliliğin sınırlılıklarını ve risklerini ortaya koyarken, tek eşliliğin bireysel ve toplumsal açıdan sürdürülebilir bir model olarak önemini vurgulamakta ve çok eşliliğin arka planında yer alan sosyokültürel dinamiklere çözüm önerileri sunarak kadın ve aileyi korumaya yönelik hukuki, pedagojik ve toplumsal önlemler geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Kitaplar, Modern Toplum, Çok Eşlilik, Kadın.

Abstract

Traditional polygamy, defined as a man having multiple wives, is a form of marriage that has been practised throughout history in different cultural and religious contexts. Traditional polygamy, which is accepted to a limited extent in most Islamic countries in an official or semi-official manner, has significant effects at the social and individual levels, particularly on women. Therefore, the motivations and social consequences of polygamy should be examined, and solutions should be developed to counter its negative effects on women. This study approaches the phenomenon of polygamy from an interdisciplinary perspective within the context of the holy books of the Abrahamic religions and modern societies, analysing the issue in its religious, historical, cultural, sociological, psychological, and legal dimensions. The study particularly highlights that polygamy in the Qur'an is not an absolute commandment but an exceptional permission subject to the principles of justice and responsibility within specific social conditions. Furthermore, it emphasises that the ideal family model is essentially monogamy, in line with the creation narratives that stress humanity's descent from a single father and mother. The study was conducted using document analysis and literature review methods, examining both classical religious sources and modern academic research, as well as sociological and psychological studies. Consequently, the research highlights the limitations and risks of polygamy in both religious and modern contexts, emphasises the importance of monogamy as a sustainable model from individual and societal perspectives, and develops legal, pedagogical, and social measures to protect

women and families by offering solutions to the socio-cultural dynamics underlying polygamy.

Keywords: Sacred Scriptures, Modern Society, Polygamy,

TÜRK KADININ EŞİT YURTTAŞLIK VE SİYASİ-MEDENİ HAK ARAYIŞINDA NEZİHE MUHİDDİN VE TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ

NEZİHE MUHİDDİN AND THE TURKISH WOMEN'S UNION IN THE TURKISH WOMAN'S STRUGGLE FOR EQUAL CITIZENSHIP AND POLITICAL AND CIVIL RIGHTS

Hatice ALANOĞLU[1],
[1] Dr, MEB Öğretmen, İstanbul, / ORCID ID: 0000-0001- 6185-2731

Özet
Erken Cumhuriyet dönemi Türk kadın hareketinin önde gelen ismi Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde, Türk kadınlarının eşit yurttaşlık konumuna erişme ve siyasi-medeni haklarını kazanma mücadelesi bu çalışmada feminist kuramsal bir çerçevede incelenmektedir. 1923'te Kadınlar Halk Fırkası girişimiyle başlayan ve 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği çatısı altında devam eden siyasi örgütlü kadın hareketi, kadınların seçme-seçilme hakkı ve medeni haklar için II. Meşrutiyet döneminde başlayan haklar mücadelesini yeni bir safhaya geçirmiştir. Nezihe Muhiddin ve kadın birliğinin faaliyetleri – Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş teşebbüsü, Türk Kadınlar Birliği'nin sosyal ve siyasi girişimleri ile Türk Kadın Yolu dergisi gibi kadın basınının rolü bu çalışmada detaylı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma, Cumhuriyet'in modernleşme sürecinde kadının yurttaşlık statüsünün dönüşümünü tartışırken, yalnızca resmi reformların değil, kadınların öz örgütlenmeleri ve feminist taleplerinin de hak kazanımındaki belirleyici etkisine dikkat çekmektedir. Çalışmada Nezihe Muhiddin'in eserleri de kullanılarak Osmanlı-Türk kadın hareketinin iç sesi de irdelenmiştir. Bu yönüyle araştırma, Türk kadın hareketinin ilk dalga feminist mücadele kapsamındaki özgün deneyimini kuramsal bir bakış açısıyla irdeleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Nezihe Muhiddin, Kadın Hareketi, Medeni Kanun, Türk Kadınlar Birliği

Abstract
This study examines the struggle of Turkish women to achieve equal citizenship and gain political and civil rights, led by Nezihe Muhiddin, a prominent figure in the early Republican era Turkish women's movement, within a feminist theoretical framework. The politically organised women's movement, which began with the Women's People's Party initiative in 1923 and continued under the umbrella of the Turkish Women's Union established in 1924, took the struggle for women's suffrage and civil rights, which began during the Second Constitutional Era, to a new level. The activities of Nezihe Muhiddin and the women's union – the founding initiative of the Women's People's Party, the social and political initiatives of the Turkish Women's Union, and the role of women's press such as the Turkish Women's Path magazine – are evaluated in detail in this study. While discussing the transformation of women's citizenship status during the modernisation process of the Republic, the study highlights the decisive impact not only of official reforms but also of women's self-organisation and feminist demands on the acquisition of rights. Using the works of Nezihe Muhiddin, the study also examines the internal voice of the Ottoman-Turkish women's movement. In this respect, the research aims to contribute to the literature by examining the unique experience of the Turkish women's movement within the scope of the first wave of feminist struggle from a theoretical perspective.
Keywords: Nezihe Muhiddin, Women's Movement, Civil Code, Turkish Women's Union

GÜNÜMÜZ ÇALIŞMA HAYATINDA GÖRÜNÜR KILINMASI GEREKEN BİR OLGU: MENOPOZ

A PHENOMENON THAT NEEDS TO BECOME VISIBLE IN TODAY'S WORK LIFE: MENOPAUSE

F. Burcu SAVAŞ KUTSAL[1],

[1] Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye / ORCID ID: 0000-0001-9096-8987

Özet

Menopoz; tüm kadınların kaçınılmaz bir şekilde yaşadıkları ve hormonal değişikliklere maruz kaldıkları bir dönemdir. Genellikle 45 ila 55 yaşları arasında başlayan ve perimenopoz-menopoz-postmenopoz şeklinde üç aşamadan oluşan menopozun her bir aşamasının süresini ve kişi üzerindeki etkilerini belirlemek neredeyse imkânsızdır. Zira genetik, çevre, alışkanlıklar ve yaşam koşullarına bağlı olarak değişkenlik gösteren, dolayısıyla aynı şekilde deneyimlenmeyen bir süreçtir. Dünyada milyonlarca kadını doğrudan etkileyen bir kamu sağlığı politikası, bu kapsamda bir iş sağlığı politikası konusu olmasına rağmen, sadece kadınları ve ailelerini etkileyen tıbbi veya kişisel bir sorun olarak görülmektedir. Oysaki menopozu kamuoyunda ve siyasi tartışmalarda görünmez kılmak ve bir işyeri sorunu olarak ele almamak; kadın çalışanların yeterli korumaya sahip olamamalarına ve iş gücü piyasasından erken ayrılmalarına yol açmakta, dolayısıyla kadınların ekonomik bağımlılık, yoksulluk ve sosyal dışlanma riskini arttırmakta, bilgi, beceri, yetenek ve deneyimlerinin kaybına neden olmakta, giderek ülke ekonomisinde önemli kayıplara yol açmaktadır. Kısaca, kadınların çalışma hayatında yine bir *cam tavan*la karşılaşmalarına, mevcut uçurumların ve eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Belirtilen hususların da ortaya koyduğu üzere, menopozun kadınların iş hayatı üzerindeki etkisinin ciddi ve proaktif bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Tebliğimizde, iş ile menopoz arasındaki "çalışma koşullarının menopoz semptomları üzerindeki etkileri" ile "menopozun görülen iş ve performansa etkileri" şeklindeki karşılıklı etkileşim ele alındıktan sonra çalışma hayatının her bir tarafı, devletler-işverenler-sendikalar açısından yapılması gerekenlere ilişkin önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Menopoz, İş ilişkisi, Cinsiyet eşitliği, Kadın istihdamı.

Abstract

All women inevitably experience menopause, which involves undergoing hormonal changes. It usually starts between the ages of 45 and 55, and consists of three stages: perimenopause, menopause and postmenopause. It is almost impossible to predict how long each stage of the menopause will last and how it will affect each individual. This is because it varies depending on genetics, environment, habits and living conditions, so it is not experienced in the same way by everyone. Although it is a public and occupational health issue that affects millions of women worldwide, it is often seen as a personal or medical problem that only affects women and their families. However, failing to address menopause in public discourse and political debates, and treating it as an issue outside of the workplace means that female employees are not adequately protected and leave the labour market early. This increases women's risk of economic dependence, poverty and social exclusion. It also causes the loss of their knowledge, skills, abilities and experience, resulting in significant losses to the country's economy. In short, it causes women to encounter another *glass ceiling* in their working lives, deepening existing gaps and inequalities. As mentioned above, the impact of menopause on women's working lives must be addressed seriously and proactively. In our study, we will

examine the interaction between work and menopause in the context of “the effects of working conditions on menopause symptoms” and “the effects of menopause on work and performance”. Recommendations will then be made regarding the actions required of each party in the working life, including states, employers and unions.

Keywords: Menopause, Employment relationship, Gender equality, Female employment.

SESSİZ KALEMLER, GÜÇLÜ SESLER: TÜRK VE BATI EDEBİYATINDA KADIN YAZARLARIN EDEBİ GÖRÜNMEZLİĞİ

SILENT PENS, POWERFUL VOICES: THE LITERARY INVISIBILITY OF WOMEN IN TURKISH AND WESTERN LITERATURE

Senem ÜSTÜN KAYA[1],

[1] Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0001-6537-9769

Özet

Türk ve Batı edebiyatında kadın yazarlar, tarih boyunca hem toplumsal hem de edebî çevrelerde erkek yazarların tutumları yüzünden dışlanmış ve ikinci plana atılmışlardır. Patriyarkal yapının egemen olduğu dönemlerde kadınların yazma eylemi, çoğu zaman "özel alanın ihlali" olarak görülmüş, onların sesleri bastırılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda hem Türk hem de Batı edebiyatında birçok kadın yazar, toplumsal baskılar, kadınlara yönelik önyargılar ve yazarlığın "erkek işi" olarak görülmesi nedeniyle takma isimlerle yazmak zorunda kalmışlardır. Bu yazarlar, dönemin toplumsal baskılarına rağmen yazarlıklarını sürdürerek hem kadınların edebî alandaki varlığını hem de özgür düşünce hakkını savunmuşlardır. Batı edebiyatından Charlotte, Emily ve Anne Brontë kardeşler, Jane Austen, Elizabeth Gaskell, George Eliot ve Louisa May Alcott (A. M. Barnard) ve Türk edebiyatından Suat Derviş, Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar, Emine Semiye ve Suat Derviş başta olmak üzere birçok değerli kadın yazar, erkek takma ismi veya özel takma isimler ile kadın okuyucuları ile buluşabilmişlerdir. Bu çalışma, eril ideolojinin baskıcı sistemi yüzünden erkek meslektaşlarının gölgesinde kalmış olan ve gerçek kimliklerini gizlemek zorunda kalan kadın yazarların mücadelesini tarihsel, sosyal ve toplumsal olgular ışığında açıklamaktır. Bu bağlamda, edebiyat sosyolojisi çerçevesinde, bu karşılaştırmalı analiz için seçilen yazarların eserlerindeki ortak mesajlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın yazarlar, eril ideoloji, takma isimler, edebiyat sosyolojisi, karşılaştırmalı analiz

Abstract

Throughout history, women writers in both Turkish and Western literature have been marginalized and relegated to the background due to the attitudes of male writers in both social and literary circles. During periods dominated by patriarchal structures, women's writing was often viewed as a "violation of private space," and their voices were suppressed. Especially in the 19th century, many women writers in both Turkish and Western literature were forced to write under pseudonyms due to social pressures, prejudices against women, and the perception of writing as a "men's job." Despite the social pressures of the time, these writers continued their writing, defending both the presence of women in the literary sphere and their right to free thought. Many esteemed women writers, including Charlotte, Emily, and Anne Brontë, Jane Austen, Elizabeth Gaskell, George Eliot, and Louisa May Alcott (A. M. Barnard) from Western literature, and Suat Derviş, Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar, Emine Semiye, and Suat Derviş from Turkish literature, were able to reach their female readers under male or personal pseudonyms. This study explores the struggles of women writers who, due to the oppressive system of masculine ideology, were overshadowed by their male counterparts and forced to conceal their true identities, in light of historical, social, and societal phenomena. In this context, the common messages in the works of the authors selected for this comparative analysis are examined within the framework of literary sociology.

Keywords: Women writers, masculine ideology, pseudonyms, sociology of literature, comparative analysis

"CAİZ DEĞİL" SÖYLEMİNİN GÖLGESİNDE KADINLIK: ELEĞİMSAĞMA ÖYKÜSÜNDE GELENEKSEL DÜZENİN ELEŞTİRİSİ

"WOMANHOOD UNDER THE SHADOW OF THE 'NOT PERMISSIBLE' DISCOURSE: A CRITIQUE OF TRADITIONAL ORDER IN *ELEĞİMSAĞMA*"

Gülay ÖZATA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye /
ORCID ID: 0009-0003-0884-1912

Özet

Türk öykücülüğünde modern anlatı tekniklerinin oluşmasında önemli bir paya sahip olan Ömer Seyfettin, sadece milli kimlik, kültürel dönüşüm ve modernleşme konularını ele almakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal düzeni oluşturan görünmez normları da irdelemiştir. Döneminin sosyal yapısını yalın fakat çarpıcı bir üslupla aktaran Seyfettin, bireylerin gündelik yaşamındaki küçük ayrıntıları büyük toplumsal yapıların izdüşümü olarak kurgulamıştır. Feminist bir çerçeveden yazmış olmasa da Seyfettin'in pek çok öyküsünde kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürel, dinsel ve mekânsal kodlarla nasıl üretildiğine dair çarpıcı gözlemler biçimde yer almaktadır. Bu açıdan *Eleğimsağma*, yazarın toplumsal cinsiyet sorunlarını ele aldığı en önemli çalışmalarından biridir. Öykü, Bozkaya köyünde yaşayan küçük bir çocuk olan Ayşe'nin kendisine dayatılan kadınlık rollerinden duyduğu sıkışmışlığı, gökkuşağının altından geçerek erkek olma hayalini kurmasını anlatır. Öykünün çekirdeğini oluşturan rüya hem bir kaçış biçimi hem de ataerkil düzen içinde mümkün olmayan özgürlüğün alegorik bir mekânı olarak karşımıza çıkar.

Bu bildirinin amacı, *Eleğimsağma* öyküsünü toplumsal cinsiyet kuramı ekseninde inceleyerek Seyfettin'in kadınlık ve erkeklik normlarına ilişkin eleştirel yaklaşımını ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında öykudeki kamusal - özel alan ayrımının işleyişi, dinin kadın bedenini denetleyen bir otorite olarak temsil edilmesi ve kadınların ataerkil düzeni yeniden üreten edilgen değil aktif aktörler olarak konumlandırılmaları analiz edilmektedir. Ayşe'nin rüyası aracılığıyla kurulan özgürleşme arzusu, dinî söylemin "caiz değil" uyarısıyla kesintiye uğrar; bu durum, yazarın ataerkil kültürün dinsel söylemle beslenen yapısal baskı mekanizmalarını eleştirel biçimde sorguladığını göstermektedir.

Eleğimsağma, kültür ve din aracılığıyla toplumsal cinsiyet düzeninin nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü gösteren, çarpıcı bir çalışmadır. Ayşe'nin özgürlük arzusunun bastırılışı, ataerkil sistemin sürekliliğinin kadınların yaşamı üzerindeki etkisini somutlaştırır. Bu yönüyle metin, edebiyatın toplumsal cinsiyet çalışmalarında eleştirel bir analiz nesnesi olarak kullanılmasının önemini yeniden hatırlatmaktadır.

Araştırma öykü tematik kodlama ve metin çözümlemesi teknikleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım, öykudeki güç ilişkilerinin, dinî otoritenin kurucu rolünün ve mekânsal kurgunun toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yeniden ürettiğini analitik olarak görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Eleğimsağma, Toplumsal Cinsiyet, Din.

Abstract

Ömer Seyfettin, who played a pioneering role in shaping modern narrative techniques in Turkish storytelling, not only explored issues of national identity, cultural transformation, and

modernization but also examined the invisible norms structuring the social order. Conveying the sociocultural fabric of his era with a plain yet striking style, Seyfettin framed the small details of individuals' daily lives as reflections of larger social structures. Although he did not write within a feminist framework, many of his stories contain compelling observations on how femininity and masculinity are produced through cultural, religious, and spatial codes. In this regard, *Eleğimsağma* stands out as one of his most significant works addressing gender issues. The story narrates the sense of entrapment felt by Ayşe—a young girl living in the village of Bozkaya—under the weight of imposed femininity roles, and her dream of becoming a boy by passing beneath a rainbow. The dream at the core of the narrative emerges both as a form of escape and as an allegorical space of freedom that remains unattainable within the patriarchal order.

The aim of this paper is to examine *Eleğimsağma* through the lens of gender theory and reveal Seyfettin's critical approach to norms of femininity and masculinity. Within the scope of the study, the functioning of the public–private divide in the story, the representation of religion as an authority that regulates and disciplines the female body, and the positioning of women as active agents who participate in reproducing the patriarchal order—rather than as passive subjects—are analyzed. Ayşe's desire for liberation, constructed through her dream, is interrupted by the religious admonition "it is not permissible," highlighting the author's critical interrogation of the structural mechanisms of patriarchal oppression reinforced by religious discourse.

Eleğimsağma is a striking work that illustrates how the gender order is produced and sustained through culture and religion. The suppression of Ayşe's yearning for freedom concretizes the impact of the patriarchal system on women's lives. In this respect, the text underscores once again the importance of employing literature as a critical object of analysis within gender studies.

The research employs thematic coding and textual analysis techniques. This methodological approach aims to analytically illuminate how power relations, the foundational role of religious authority, and spatial configurations within the story contribute to the reproduction of gender roles.

Keywords: Ömer Seyfettin, *Eleğimsağma*, Gender, Religion, Space.

Giriş

Günümüz dünyasında neredeyse tüm modern toplumlar erkek egemenliğine dayanan ataerkil sisteme sahiptir ve ataerkil sistem, kadın ve erkeklerden, "cinsiyet rolleri" ne uygun davranmalarını talep eder. Toplumun üyelerinden beklediği cinsiyete dayalı tutum ve davranışlar bütününe "toplumsal cinsiyet" adı verilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) toplumsal cinsiyeti, "kadınların, erkeklerin, kız ve oğlan çocuklarının toplumsal tarafından inşa edilen özellikleri" olarak tanımlamaktadır.[10] Toplumsal cinsiyet kavramına kadın, erkek, kız veya erkek çocuk olmanın yanı farklı cinsiyetlerden bireylerin birbirleriyle ilişkilerine dair normlar, davranışlar ve roller de dahil olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetle temellendiriliyor olsa da onu biyolojik cinsiyetten ayıran en önemli özellik, kültür tarafından üretilmiş olmasıdır: Biyolojik cinsiyet doğuştan getirilirken, toplumsal cinsiyet içinde yaşanan kültür tarafından oluşturulur. Bu nedenle

[10] https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1

biyolojik cinsiyet değişmez bir gerçekken toplumsal cinsiyet, kültürden kültüre değişiklik gösterir ve sosyal bir yapı olduğu için zamanla değişime uğrayabilir.

Kültür, "bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini oluşturan, gelenek durumundaki her türlü yaşayış, düşünce ve sanat varlıklarının tümü"nü tanımlamak için kullanılan kavramdır. (Püsküllüoğlu, 2004:863) Kısaca belirtmemiz gerekirse kültür, ait olduğu toplumdaki değerler bütünüdür dememiz mümkündür. Kültürü şekillendiren pek çok farklı etmen bulunsa da din, kuşkusuz ki en baskın notadır. Bu nedenle toplumun en küçük parçası olan aile düzeni, en yoğun dini düzenlemelere tabi olan alanlardan biridir. Bilinen tüm dinlerde kadın ve erkekten beklenen "roller" açık biçimde ortaya konulmuştur; bu rollere uygun şekilde davrananlara "ilahi olarak" ödüllendirilme vaat edilirken, karşı koyanlar ise tam tersine cezalandırılma baskısı altındadır. Bu yapısıyla dinler toplumsal cinsiyet rollerinin belirleyicisi olmanın yanı sıra, ataerkil sistemin devamlılığını sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı baskı ve çatışmalar, pek çok edebiyat eserine konu olmuştur. Ömer Seyfettin'in Eleğimsağma isimli öyküsü de bu eserlerden biridir. Ömer Seyfettin'in küçük bir kız çocuğunun gözünden anlattığı bu öyküsü, kadınlara dini ananeler gerekçe gösterilerek yaşatılan toplumsal cinsiyet baskısı eleştirel bir biçimde irdelenmektedir. Bu çalışmada Ömer Seyfettin'in Eleğimsağma öyküsü üzerinden, dinin ataerkil yapının sürdürülmesindeki etkisi tartışılacaktır.

1. "Caiz Değil, Caiz Değil!"

Öyküye adını veren "Eleğimsağma" kelimesi "gökkuşağı" anlamına gelmektedir. (TDK,1992:448) Yine aynı anlama gelen "alaimisema" kelimesinin halk ağzında bozulmasıyla meydana geldiği düşünülmektedir. Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı öykü ilk olarak 9 Nisan 1917 tarihinde, *Yeni Mecmua* dergisinde yayımlanmıştır. Gökkuşağının altından geçilirse cinsiyet değiştirilebileceğine dair geleneksel miti rüya motifi ile aktaran öykü, toplumda kadına verilen / kadına biçilen toplumsal cinsiyet rollerini ve ataerkil sistemin sürdürülmesinde din baskısının kullanılmasını eleştirmektedir. Olimpik bakış açısıyla yazılmış öykünün baş kahramanı olan Ayşe, Anadolu'da "Bozkaya" adında bir köyde yaşayan bir kız çocuğudur ve cinsiyet, eril- dişil mekân, din gibi baskın kültürel yapılar altında, varoluşsal bir sorgulama yaşamaktadır. (Kaplan, 2020:563) Yaşıtlarından daha gelişkin olduğu için köyün imamı olan Kurt Hoca artık örtünmesi gerektiğini söylemektedir. Ayşe örtünmek istemese de sesini çıkaramayacağının da farkındadır. Bu nedenle doğrudan yargılayamadığı düzene dair hissettiklerini, rüya aracılığıyla dışa vurur. (2020:563)

Ayşe, henüz on yaşına bile gelmemiş olmasına rağmen erkek çocukları kadar güçlüdür. Öyle ki köydeki yaşıtı oğlan çocuklarını bile tek tutuşta kaldırıp yere çarpabilmektedir. Bu nedenle ona, "Pehlivan Ayşe" denilmektedir. Tıpkı oğlan çocukları gibi ata binmeyi, silah atmayı, güreş tutmayı, birdirbir, esir almaca oynamasını çok sevmektedir.

Ancak köyün imamı olan Kurt Hoca, onu her gördüğünde yaşıtlarından daha olgun olduğu için kapanması gerektiğini, bu şekilde sokakta dolaşmasının artık *caiz olmadığını* söylemektedir. Örtüye girmesi Ayşe'nin eve kapanması, sevdiği oyunları artık oynayamaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Ayşe, yaşamının ilerleyen dönemleri için karamsarlık içerisindedir. Erkek olsa bunları yaşamak zorunda olmadığını düşünmektedir; o zaman savaşlara katılabilecek, zaferler elde edebilecek, köyün cesur delikanlılarıyla birlikte ayı avına katılabilecek, Zaim'lerin küçük kızı Gülsüm'le evlenebilecektir.

Bu hayaller içerisinde pencereye giderek dışarıyı izlemeye başlar. O sırada köyün biraz ilerisinde bir gökkuşağı oluştuğunu görür. Gökkuşağının altından geçenlerin cinsiyet

değiştireceğini duymuştur. Eğer erkek olmayı başarırsa kimse ondan örtünmesini ve eve kapanmasını isteyemeyecektir. Heyecanla evden çıkar ve var gücüyle gökkuşağına doğru koşmaya başlar. Gökkuşağını zorlukla yakalayıp altından geçtikten sonra, yorgunlukla yakınındaki bir ağacın altına uzanır ve uyumaya başlar.

Uyandığında artık erkek olmuştur; yeni bedenine kıyafetleri küçük geldiği için yırtılmış, parçalanmıştır. Koşarak eve gider ve sandıktan ağabeyinin kıyafetlerini giyer. *Öylesine güçlü bir erkek olmuştur ki*, abisinin kıyafetleri dahi üzerine dar gelir. Duvardan martini (Tek kurşun atan bir tüfek türü) alarak köyün meydanına doğru koşmaya başlar. İleriden sesler gelmektedir. Köyün çocuklarından, Zaim'lerin küçük kızı Gülsüm'ün düğünü olduğunu öğrenir. Öfkeyle düğüne doğru koşmaya başlar; Gülsüm'le kendisi evlenecektir.

Düğün alanına geldiğinde, pehlivanlar gibi nara atar. Köy halkı şaşkınlık içerisinde ona bakar, kimse onu tanıyamamıştır. Ayşe kendisiyle ikişer ikişer güreşebilecek olanları çağırarak meydan okur. Karşısına çıkan erkekleri ise, tek hamlede yere serer. Ahali kim olduğunu söylemesini istediğinde, ismini ve nasıl erkek olduğunu açıklar.

Köy halkı şaşkınlık içerisindeyken, nikahı kimin kıyacağını sorar. Nikahı kıyan kişi onu kapanmaya zorlayan Kurt Hoca, damat ise muhtarın oğlu Hasan'dır. Her ikisinin de karşısına çıkmasını emreder. Ayşe, Hasan'ı kuşağından kaldırarak Gülsüm'ü boşamasını söyler. Korku içindeki Hasan, üç kez boş ol diyerek Gülsüm'ü boşar. Ayşe daha sonra Kurt Hoca'ya döner ve kendisini Gülsüm'le evlendirmesini söyler. Ancak Kurt Hoca, Ayşe'nin kız olduğunu, nikahın caiz olmadığını söyleyerek reddeder. Ayşe sinirlenir, Kurt Hoca'yı da tıpkı Hasan'a yaptığı gibi kuşağından yakalar. Hırsla sallayarak fırlatır ancak Kurt Hoca yere düşmez. Cübbesi kanat gibi açılır ve havada asılı kalır. Kurt Hoca havada asılı haldeyken bir yandan Ayşe'nin erkek değil kız olduğunu, bu şekilde dolaşmasının caiz olmadığı köy halkına haykırmaktadır. Ayşe'nin çevresini saranların sayısı artmaya başlamıştır. Kurt Hoca havada dolanırken köy halkı "caiz değil" diyerek Ayşe'nin üzerine yürümeye başlar. Ellerinde *kalın kumaştan carlar, kırmızı peştemallar* vardır; bu örtülerle Ayşe'yi örtmeye, onu boğmaya çalışmaktadırlar. Ayşe eline martiniyi alır ve kabzasını savurarak önüne kattığı köylüleri püskürtür. Cami meydanına geldiğinde, Kurt Hoca'nın *çaylak gibi* minareye konduğunu görür. Ayşe hemen cami avlusuna dalıp şerefeye tırmanır. Hocayı gırtlağından yakalayıp *"caiz değil mi bakayım"* diye sorar. Kurt Hoca hiddetle tepinince şerefe yıkılır, Ayşe aşağıya doğru düşerek başını bir taşa çarpar.

Ayşe gözünü açtığında ağacın altında yatmaktadır ve babası öfkeyle başını yumruklamaktadır. Yine kız çocuğu bedenindedir; uzandığı ağacın altında uykuya dalmış, rüya görmüştür. O üç dört saattir orada uyurken köylü onu aramaya çıkmıştır. Babası çamurlara bata çıka ararken hiddetlenmiştir; şimdi o öfkesini küçük Ayşe'den çıkarırken annesi de babasının küfürlerine eşlik etmekte, ona *evde göstereceğini* söylemektedir.

Ayşe'yi öfkeli babasının elinden muhtarın oğlu Hasan kurtarır. Ayşe niye oraya gittiğini soran babasına hiçbir yanıt veremeden ağlamaktadır. Utanç içinde köylülerin ardına takılır ve köye doğru yavaş yavaş yürümeye başlar.

Evlerine yaklaştıkları zaman *havadan bir ses duyulur*. Kurt Hoca Ayşe'yi bulup bulmadıklarını babasına sorar. Babası fundalıklarda uyurken bulduklarını söylediğinde, Kurt Hoca bir kez daha örtüye koyulması gerektiğini tekrarlar. Ayşe başı önünde, yerdeki çamurları izleyerek ağlamayı sürdürür.

2. Ataerkil Sistemde Mekân: Yapının Eve Hapsettiği Kadınlar

Aydınlanma devrimiyle hayatımıza giren bu mekân ayrımı, özellikle Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan toplumsal yapının değişimini anlatmaktadır. Bu süreçte çoğunlukla hane içinde veya hane yakınında gerçekleştirilen küçük sanayi çökmüş, bununla birlikte ev içi mahrem yaşamla iş yaşamı birbirinden ayrılmıştır. Bu süreçte erkekler evlerinden daha uzak fabrikalarda veya üretim alanlarında çalışmak üzere haneden uzaklaşırken, çalışma hakkına sahip olmayan kadınlar ev içi ve annelik rollerine hapsolmuştur. Bu gelişmeler, akılcılığı kamusal mekân, akıl-dışılığı ve ahlakı özel mekân ve kadınla özdeşleştiren Aydınlanma düşüncesini de desteklemiştir. (Donovan, 1997: 25)

Eleğimsağma öyküsü, toplumsal cinsiyette kamusal mekân – özel mekân ayrımını, kamusal mekânlardan uzaklaştırılan kadını, Ayşe üzerinden anlatır. Öykü, Ayşe'nin sabahtan beri önünde mekik dokuduğu bez tezgahının başından yorgun biçimde kalkmasıyla başlar. Ayşe o sırada yalnızdır, babası ve kardeşleri bir gün önce erkenden *kasabaya, pazara gitmişlerdir*. Yani evden uzakta, kamusal mekânda bulunmaktadırlar. Annesiyle ablası ise *komşuda veya Zaimlerdedir*. (Ö. Seyfettin, 2024:13) Baba ve ağabey yaşam alanlarının dışına çalışmaya giderlerken ailenin kadınları, ev dışında bulunsalar bile köy içerisinde ve evin yakınlarında bulunmaktadırlar. Bu detayla Ömer Seyfettin, öykünün ilk paragrafından itibaren cinsiyet-mekân ilişkisini ortaya koymaktadır.

Öykünün devamında Ayşe aynanın başına geçip kendini süzmeye başlar. Aynadaki aksini beğenmektedir; "Ne güzelim ben, ayol" diyerek gülümser. (2024:13) Ancak bu güzelliği onun için önemli değildir: Çünkü köyün imamı olan Kurt Hoca, annesinin onu örtüye sokması gerektiğini, artık açık dolaşmasının caiz olmadığını söylemiştir. Bu söylediğiyse, Ayşe'nin çok sevdiği oyunlardan kopması anlamına gelmektedir. Çünkü o, oğlan çocuklarına yakıştırılan oyunları sevmektedir:

> "Erkek akranlarını bir tutuşta kaldırıp yere çarpıyordu. Ona "Pehlivan Ayşe" derlerdi. Erkek çocuklar gibi ata binmesini, silah atmasını, güreşmesini, birdirbir, esir almaca oynamasını çok seviyordu. Fakat…" (2024:13)

Ayşe, oğlan çocuklarıyla yarışan fiziki kuvvetine ve bu oyunlarda hepsini kolayca alt edebiliyor olmasına rağmen büyüyünce tüm bunlardan uzaklaşmak zorunda kalacağını biliyordur. Çünkü kültür ve gelenek örgüsüyle dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlığa geçişinden itibaren onu kamusal hayattan koparak eve hapsedecektir. Bu nedenle "Ah, erkek olsaydım…" diye düşünür. (2024:14) İçinde yaşadığı toplum, özgürlüğü yalnızca erkeklere vermektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek arasında yaptığı ayrım mekânlar ile sınırlı değildir: Bireylerin kişilik yapılarına da cinsiyetlere dayalı ayrımlar atanmıştır. Toplum içerisinde kabul gören bu ayrımda "cesur, atak, güçlü, mantıklı" gibi sıfatlar eril olarak tanımlanırken dişil olana "hassas, korunmaya muhtaç, duygusal, irrasyonel" gibi sıfatlar atanmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında, "cinsiyet rolleri" olarak tanımlanan bu cinsiyete dayalı bu kişilik ayrımı, "rol teorisi" ile açıklanmaya çalışılmıştır. Rol teorisi genel anlamıyla, cinsiyete dayalı temel bazı kısıtlamaları, kalıplaşmış kişiler arası beklentilere yerleştiren toplumsal yapıyı açıklamayı hedefler. (Connell; 2022) Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet uyarlamaları, erkek veya kadın olmanın anlamını, kişinin cinsiyetiyle belirlenen genel bir rolün canlandırılmasıyla tanımlar. (2022:85)

Ayşe de toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmiş görünmektedir. Erkek olmadığı sürece hayalini kurduğu güçlü bir pehlivan olmak, savaşlara katılıp madalyalar almak gibi eylemleri gerçekleştiremeyeceğinden emindir. Gerçek arzularını bir kadın olarak gerçekleştirebileceğini düşünmez bile:

> "Ah bir erkek olsaydı..(…) Neler yapmayacaktı? Bir kere yalnız Bozkaya'nın değil, hatta bütün kazanın birinci pehlivanı olacaktı… Meşhur bir efe… Ve mutlaka Zaimoğulları'nın küçük kızını alacaktı. Muharebelere girecek, göğsü nişanlarla dolacak, dağları aşacak, cesur köy delikanlılarının yaptıkları gibi haftalarca ayı avlarında dolaşacaktı." (2024:14)

Kadının kamusal hayata katılımı, toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı kısıtlamalarla engellenir. Öyküde bu gerçeğin metaforik anlatımı, Ayşe'nin evin içerisinde yer almasıdır. Onun özel mekândan ayrılma özlemi ise pencereye gidip dışarıyı izlemesiyle aktarılır. Ayşe içinde sıkıştığı özel mekânın içinden dışarıya, kamusal hayata bakarak hayal kurmaktadır. Dışarıya bakarken, onun artık örtünmesi gerektiği tekrar edip duran Kurt Hoca'nın bahçesinden horozun sesini duyar. O noktada kendisine Kurt Hoca'nın varlığını hatırlatan bu ses, aynı zamanda ataerkil sistemin bekçisi rolündeki din temsilcilerinin kişi hayatındaki yadsınamaz baskısının da alegorik bir aktarımıdır:

> "[Y]avaş adımlarla pencereye doğru yürüdü. Yüz adım ötede Kurt Hoca'nın bahçesinden horozlar ötüyordu. (2024:14)"

3. Toplumsal Cinsiyeti Meşrulaştırma Aracı Olarak Din

Din, günümüz modern toplumlarında yaşamı en derinden etkileyen olgulardan biridir. Gelenek ve göreneklerin pek çoğu temelini dinden almakta veya uygulanışında dini kökenleri işaret etmektedir. Tarihin başlangıcından beri insan hayatında yer alan din olgusu, insan ve toplum hayatında son derece önemli bir kurumdur ve kurumsal ilişkilerin yerine getirilmesinde kritik bir role sahiptir. (Gürhan, 2010:61)

Gündelik yaşam kurgusunun oluşturulmasında büyük bir rol kaplayan dini inançlar, ataerkinin de temellerini dayandırdığı unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira dinin en önemli işlevlerinden biri meşrulaştırmadır; (2010:62) toplumu şekillendiren gelenek ve göreneklerin tartışılmasında, dinin bu özelliği kullanılmaktadır. Tüm kurumsallaşmış inanç sistemleri, kadın ve erkeklerin toplumsal rolleriyle ilgili normlara sahiptir; bu da toplumsal cinsiyet rollerinin meşrulaştırılması için sağlam bir zemin oluşturmasını sağlar.

Eleğimsağma öyküsünde de imam Kurt Hoca, dinin ataerkil kurgunun uygulanmasında dinin üstlendiği rolü temsil etmektedir. Kurt Hoca, dini temsil eden kişi olarak köylü üzerinde önemli bir nüfuza sahiptir ve saygı görmektedir. Öyle ki Ayşe bile Kurt Hoca'yı sevmiyor olmasına rağmen ona saygı gösterme zorunluluğu hisseder. Ömer Seyfettin Kurt Hoca'nın hiyerarşik üstünlüğünü, "(Ayşe) geçen gün çeşme dönüşünde köyün imamına, Kurt Hoca'ya denk gelmişti. *Kuru elini öperken bu hiç hoşlanmadığı huysuz ihtiyar* ona 'Kız Ayşe, anana söyle, seni örtüye soksun, senin artık açık dolaşman caiz değil" demişti." (2024:14) ifadeleriyle ortaya koyar.

Dünya üzerinde bilinen tüm dinler, bireyden yola çıkarak sosyal yaşam kurallarını düzenleme misyonunu taşır. Ancak bu misyon, söz konusu İslamiyet olduğunda daha katmanlı bir yapıya dönüşür. İslamiyet'te öncülü olan dinlerden farklı olarak din ve devlet iç içedir, bu nedenle İslamiyet, müminlerin yaşamının tüm alanlarına düzenlemeler getirir. (Berktay, 1996:110) Fatmagül Berktay'ın Olivier Roy'dan aktardığı gibi "İslam yalnızca bir inançlar bütünü değil kapsayıcı, bütünsel bir düzendir, "nizam"dır; hayatın her veçhesini kucaklayan kapsayıcı bir düzendir." (1996:111) Dini temsil eden imamlar da cemaatleri için bir kanaat önderi görevi üstlenmektedirler. Bu nedenle ataerkil sistemin kemikleşmesinde temel yapı taşlarından biri din iken ataerkil yapının sürdürülmesindeki kilit kişiler din insanları olmaktadır.

Öykünün imamı Kurt Hoca da dinin ataerkil sistemin sürdürülmesindeki etkisini temsil etmektedir. Ayşe, Gülsüm'ün düğününde güçlü bir erkek olarak boy gösterdiğinde, tüm köylüler gibi Kurt Hoca da ondan çekinmiştir. Öyküde Kurt Hoca'nın Ayşe'yi erkek olarak gördüğü ilk andaki tavrı, "Herkese emreden, daima surat asan, kimseye yüz vermeyen Kurt Hoca şimdi yumuşamış, el pençe divan duruyordu." (2024:17) sözleriyle aktarılmaktadır. Ancak Ayşe'nin erkek olarak Kurt Hoca'dan gördüğü saygı kısa sürer. Çünkü Gülsüm'le nikahını kıymasını söylediğinde, *"Caiz değil"* (2024:18) diyerek karşı çıkar. Ayşe öfkeyle Hoca'yı silkeleyip fırlatır. Aynı şekilde fırlattığında yere kapaklanan Hasan'ın aksine, Kurt Hoca düşmeyerek havada asılı kalır ve havada durduğu halde *"Hey köylü… Haberiniz olsun, bu erkek değildir. Bu kızdır. Bunu örtüye sokmalı. Bunun böyle gezmesi caiz değildir."* (2024:18) diyerek köylüye seslenir. Öykünün devamında, Hoca'nın buyruğuna uyan köylü *"Caiz değil, caiz değil"* diye uğuldayarak ellerinde kalın, *siyah carlar, kırmızı peştemallar* ile Ayşe'nin üzerine yürürken, Kurt Hoca *kanat gibi açılan cübbesiyle* havada dolaşmaya devam etmektedir. (2024:19) Daha sonra hoca minarenin tepesine konar, onu alt etmek için Ayşe şerefeye koşar. Hoca'yı yakalamayı başarsa da öylesine hiddetle tepinir ki, sonunda minare yıkılır ve Ayşe yere düşerek başını bir taşa çarpar.

Hoca'nın havada asılı kalırken için imamlık mesleğinin başlıca simgelerinden olan cübbesinden güç alması ve Ayşe'nin rüyasında dahi ataerkil sistemin uygulayıcısı olan din insanını alt edemiyor olması, aslında dinin ataerkil baskı aracı olarak ne kadar içselleştirildiğinin metaforik bir anlatısı gibidir.

4. Toplumsal cinsiyet rollerinin inşasında kadının rolü

Ataerkil sistemin, erkekler tarafından kurgulanmış olması nedeniyle yalnızca erkekler tarafından sürdürüldüğünü varsaymak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Başta din olmak üzere tüm toplumsal mekanizmalarını toplumsal cinsiyet rollerini *doğallaştırmak* için kullanan ataerkil sistemin sürdürülmesinde kadınların da payını da unutmamak gerekir. Geleneksel rollere uygun kalmalarını sağlamak adına kadınların davranışlarının kontrolü kadınlarca, özellikle de yaşlı kadınlarca gerçekleştirilmektedir. (Tekin - Değirmenci Demirel, 2022:191) Kadınlar erkek egemen sistemin içinde var olabilmek için erkeklerin koyduğu kuralları içselleştirerek benimser. Bu doku, Eleğimsağma öyküsünde de kendine yer bulur: Öyküde Ayşe, babasının yumruklarıyla rüyasından uyanır. Babasının fiziksel şiddet ve hakaretlerini annesi de *tekrarlamaktadır:*

> "Üç – dört saattir çamurlar içinde dolaşan babası öfkesini alamıyor, yarısı Ayşe'yi kurtaranlara yapışan tekmeler indiriyordu:
>
> "Kızgın domuz, ne arıyordun burada…" diye kükrüyordu. Anası da babasının küfürlerini tekrarlıyor, evde ona göstereceğini söylüyor, gözlerini açıyor, başını sallıyordu."(2024:20)

Ayşe gözyaşları içinde, uğradığı hakaretlere sesini dahi çıkaramadan annesinin ve onu aramaya gelmiş diğer köylülerin ardı sıra evine doğru yürürken Kurt Hoca'nın "Örtüye koyun onu örtüye… Artık onun açık dolaşması caiz değil" sözleri, öykünün son diyalogudur. Bu şekilde öykü Ayşe'nin ait olduğu düşünülen eve, yani özel mekâna sürüklenirken, ataerkil sistemin buyurduğu cinsiyet rollerine uyması gerekliliği inanç yoluyla onanarak, çember tamamlanır.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet kavramını sosyal bilimlere 1970 yılında, sosyolog Ann Oakley tarafından kazandırılmıştır. Ancak bu tarihten önce de toplumsal cinsiyet başlığı altında değerlendirebileceğimiz çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle edebiyat alanında, yazıldığı döneminin toplumsal cinsiyet rollerini eleştiren pek çok eser bulunmaktadır. Eleğimsağma da bu öykülerden biridir. Ömer Seyfettin bu öyküsünde kadınların kamusal yaşamdan koparılıp eve hapsedilmelerini eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda ataerkil sistemin sürdürülmesinde dinin etkisini de yalın ancak çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Bu haliyle, "dinsel söylemin gücüyle birleşen ataerkil otoritenin kadın üzerindeki baskın konumunu okumaya elverişli bir hikayedir." (2020: 571)

Ayşe'nin pencereden baktığında gökkuşağını görmesi, özel mekânın içerisine hapsedilen kadının dışarıdaki özgürlükten mahrum bırakılışının bir alegori olarak okunabilmektedir. Ayşe ait olduğu düşünülen kapalı mekândan, yani evden uzaklaştığında fiziksel ve psikolojik şiddetle karşılaşmıştır. Bu, kamusal – özel mekân ayrımında kadının söz hakkı olmadığını; arzu etmese dahi evde ve kendisine toplum tarafından biçilmiş rollerle sınırlı kalacağını anlatmaktadır.

Yazarın toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili eleştirisinin önemli vurgularından birini de dinin kadınlar üzerine baskı kurma aracı olarak kullanılmasına yapar. Huysuz, anlayışsız bir insan olan Kurt Hoca Ayşe'nin kişilik yapısını, arzularını göz önünde bulundurmaksızın baskı uygulamakta, bu şekilde inançta bağnazlığın kadınlar üzerindeki etkilerini anlatan güçlü bir metafor olmaktadır.

Kaynakça

- Berktay, Fatmagül (1996). **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**. İstanbul: Metis Yayınları
- Connell, R.W (2022). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**. çev. Cem Soydemir İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Donovan, Josephine (1997). **Feminist Teori** çev. Aksu Bora, Meltem Ağruk Gevrek, Fevziye Sayılan İstanbul: İletişim Yayınları
- Gürhan, Nazife (2010). *"Toplumsal Cinsiyet ve Din".* **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, sayı: IV
- Kaplan, Zehra (2020). *"Eleğimsağma'da Toplumsal Baskı Mekanizmaları ve Erilliği Arzulayan İronik Bir Kahraman Ayşe"* **Sonsuza Uzanan Ses: Ömer Seyfettin.** İstanbul: Dergâh Yayınları
- Ömer Seyfettin (2024). **Yalnız Efe, Açıklamalı Orijinal Metin**. İstanbul: Can Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (2004). **Türkçe Sözlük**. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Tekin, Nazlı – Demirel Değirmenci, Songül(2022). *"Ataerkil Kültürde Kadın, Erkek ve Kültür İlişkisi"*. **Mediterranean Journal of Humanities sayı:XII**
- Türk Dil Kurumu (1992). **Türkçe Sözlük** İstanbul: Milliyet Yayınları

ORTA ÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA İKTİDAR VE CİNSİYET: BÜVEYHÎLER DÖNEMİNDE KADIN İMGESİ VE ROLÜ

Power and Gender in the Medieval Islamic World: The Image and Role of Women in the Buyid Period

Sevgi Kübra BİLGİN[1],

[1] Dr. Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Rize, Türkiye / ORCID ID: 0000-0003-1248-691X.

Özet

Kurucuları aslen Deylemli olan Büveyhîler, 934-1056 yılları arasında İran ve Irak coğrafyasında hüküm sürmüştür. Abbasî Halifeliği üzerinde kurdukları bir asırlık tahakkümle İslam tarihinin seyrini değiştiren Büveyhîler, siyasi ve askerî tarihçilik açısından yoğun bir ilgiye mazhar olmuştur. Ancak modern literatür, bu dönemi "erkek egemen" bir iktidar mücadelesi olarak okuma eğilimindedir. Bu okuma biçimi, dönemin toplumsal dokusunun en önemli unsuru olan "kadın"ı görünmez kılmış; Büveyhî kadınını ya biyografik bir dipnot ya da siyasi ittifakların pasif bir nesnesi konumuna indirgemiştir. Bu bildiri, Büveyhî tarihine dair birincil kaynaklardaki dağınık verileri "kadın merkezli" bir okumaya tabi tutarak, Büveyhî kadınının toplumsal ve siyasi statüsünü yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, Deylemli etnik kökenlerinden geleneksel kadın algısı ile yerleşik Sünnî/Şiî İslam dünyasının harem/mahremiyet normları arasında sıkışan Büveyhî kadınının, bu gerilimi nasıl tecrübe ettiğidir. Bildiride, Büveyhî kadını iki temel eksende analiz edilecektir. Birinci eksen, "özne olarak kadın"dır. Bu bağlamda, eşinin vefatından sonra oğlu Mecdüddevle üzerindeki vesayetiyle 31 yıl boyunca fiili hükümdar gibi davranan Seyyide Hatun örneği üzerinden, kadının saray içi entrikaların ötesine geçerek doğrudan devlet yönetimine katılımı ve siyasi iradesi tartışılacaktır. İkinci eksen ise "diplomatik bir araç olarak kadın"dır. Burada, Abbâsî halifeleri, Sâmânîler ve Gazneliler ile kurulan akrabalık bağlarında "takas edilen" Büveyhî prenseslerinin, devletin meşruiyet krizlerini çözmedeki araçsal rolü ve bu evliliklerin kadınların hayatındaki sosyo-psikolojik yansımaları irdelenecektir. Sonuç olarak bu çalışma, Büveyhîler döneminde kadının sadece "aile" kurumunun bir parçası olmadığını; aksine siyasi meşruiyetin sağlanmasında, diplomasinin yürütülmesinde ve etnik kimliğin sürdürülmesinde kilit bir tarihsel aktör olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler : Tarih, Büveyhîler, Kadın, Siyasi Evlilikler, Seyyide Hatun.

Abstract

The Buyids, who were of Daylamite origin, ruled over the territories of Iran and Iraq between 934 and 1056. Having altered the course of Islamic history through their century-long domination over the Abbasid Caliphate, the Buyids have received intense scholarly interest in terms of political and military historiography. However, modern literature tends to interpret this period as a "male-dominated" power struggle. This approach has rendered "women"—the most crucial element of the period's social fabric—invisible, reducing the Buyid woman to either a biographical footnote or a passive object of political alliances. This paper aims to reconstruct the social and political status of Buyid women by subjecting scattered data from primary sources regarding Buyid history to a "woman-centered" reading. The core problem of the study explores how Buyid women experienced the tension between the traditional perception of women derived from their Daylamite ethnic origins and the harem/privacy norms of the established Sunni/Shi'a Islamic world. In this paper, Buyid women will be analyzed along two main axes. The first axis is "woman as a subject." In this context, through

the example of Seyyide Khatun—who acted as a de facto ruler for 31 years through her guardianship over her son Majd al-Dawla following her husband's death—women's direct participation in state administration and their political agency, extending beyond mere palace intrigues, will be discussed. The second axis is "woman as a diplomatic instrument." Here, the instrumental role of Buyid princesses, who were "exchanged" in kinship ties established with Abbasid Caliphs, Samanids, and Ghaznavids, in resolving the state's legitimacy crises, as well as the socio-psychological repercussions of these marriages on women's lives, will be examined. Consequently, this study aims to demonstrate that women in the Buyid period were not merely parts of the "family" institution; rather, they were key historical actors in ensuring political legitimacy, conducting diplomacy, and maintaining ethnic identity.

Keywords: History, Buyids, Women, Political Marriages, Seyyide Khatun.

OSMANLI DEVLETİ'NDE AİLE KURUMU VE BU KURUM İÇİNDE KADININ YERİ

THE FAMILY INSTITUTION IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE PLACE OF WOMEN IN THIS INSTITUTION

DEMET KARASU
Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi, İzmir, TÜRKİYE/ ORCID ID: 0000-0003-4784-6671

Özet
İnsanlık tarihinin başından beri var olan aile kurumu, toplumsal yapıdaki en küçük teşekkül olsa da siyaset, ekonomi, din ve eğitimle birlikte toplum yapısının temel kurumlardan biridir. Şer'i ve örfi hukuka dayalı ve ataerkil bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nde aileyi oluşturan en önemli yapının kadın olduğu görülmektedir. Kadın günümüze kadar gelmiş genel kanıya göre eve hapsedilmiş bir yapıya bürünmüş değildi. Aile çocuk için ilk mektep sayılmaktaydı ve çocukların ilk öğretmenleri ise anne ve varsa büyükanneydi. Bu nedenle Osmanlı modernleşmesinde annenin iyi eğitimli ve kültürlü olması gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. İmparatorluğun son yüzyılına kadar erkek çocuklarının eğitim alanında kız çocuklarına göre büyük avantajı bulunmasına rağmen 16-18. yüzyıla ait kaynaklar incelendiğinde bazı kadınların birtakım mesleklerde, özellikle tıp ve hemşirelik alanında çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı toplumunda evlilikler XVI. yüzyıla kadar iki şahit önünde yapılırken Şeyhülislam Ebu's-suud Efendi'nin fetvası ile devlet bu işe müdahale etmiş, "izinname" usulü yani resmî nikah usulü getirilmiştir. Ayrıca erkek tarafından bizzat kadına "mehir" yani kadın için "ekonomik güvence" bir nevi sigorta özelliği taşıyan para veya mal verilmekteydi. Tanzimat sonrasında ise devlet resmî nikâhlara verdiği önemi daha da arttırmaya başlamış, nihayet 1917 tarihli "Hukuk-ı Âile Kararnâmesi" ile resmî nikâh zorunlu hale getirilmiştir. Poligami yani çok eşlilik Osmanlı toplumunda yasak değildi fakat hoş karşılanan bir durum olmadığını da belirtmek gerekir. Tanzimattan sonra yapılan düzenlemelerle çok eşliliğin önüne geçebilmek için nikâh akdi sırasında kadına evlilik boyunca tek eşli kalma şartını ileri sürebilme hakkı tanınmıştır. Birden fazla kadınla evlenmeyi zorlaştıran diğer bir unsur da "kasm" müessesi hükümleridir. Boşanma mevzusunda ise boşanma kural olarak erkeğin sahip olduğu bir hak olmakla birlikte zaman zaman kadınların da bu hakkı kullandığı görülmektedir. Tıpkı evlenme gibi boşanma da hukuki bir kimliğe sahiptir. Miras hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nde kadınların mirastan erkeklere göre daha az pay almaları sebebiyle kadınların mağdur olmalarının önüne geçmek adına hibe ve vakıf gibi hukuki müesseselerden yararlanılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın, Aile.

Abstract
The family, which has existed since the beginning of human history, is one of the fundamental institutions of social structure, along with politics, economics, religion, and education. In the Ottoman Empire, which had a patriarchal structure based on Sharia and customary law, it is seen that the most important structure that constitutes the family is the woman. Women were not confined to the home, as is commonly believed. The family was considered a child's first school. Their first teachers were the mother and, if present, the grandmother. Therefore, Ottoman modernization frequently emphasized the need for mothers to be well-educated and cultured. Although sons enjoyed a significant educational advantage over daughters until the final century of the empire, an examination of sources from the 16-18th centuries reveals that some women worked in various professions, particularly in medicine and nursing. While marriages in Ottoman society were performed in front of two witnesses until the 16th century,

the state intervened with a fatwa issued by Sheikh al-Islam Abu's-Suud Efendi, introducing the "izinname" (permission) procedure, or official marriage. Furthermore, the man would personally give the woman a mehir (a form of financial security) as a form of insurance. Following the Tanzimat reforms, the state began to prioritize official marriages even more, and finally, with the 1917 Family Law Decree, official marriage was made mandatory. Polygamy, or polygamy, was not prohibited in Ottoman society, but it should be noted that it was not a practice frowned upon. Regulations introduced after the Tanzimat reforms aimed to prevent polygamy, granting women the right to assert the condition of monogamy throughout the marriage contract. Another factor that made marrying more than one woman difficult was the provisions of the institution of qasm (religious sect). Regarding divorce, while divorce is generally a male right, women occasionally exercise this right. Just like marriage, divorce also has a legal status. According to inheritance regulations, women in the Ottoman Empire received a smaller share of inheritance than men, and legal institutions such as grants and foundations were utilized to prevent women from being disadvantaged.
Keywords: Ottoman, Women, Family.

OSMANLI EKONOMİK YAŞAMI İÇİNDE KADIN VE MALİKÂNE UYGULAMASINDAKİ ROLÜ

THE ROLE OF WOMEN IN THE OTTOMAN ECONOMIC LIFE AND IN THE APPLICATION OF MALIKÂNE

Murat FİDAN,
[1] Doç, Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi, Kastamonu, Türkiye / ORCID ID: 0000-0002-4492-4446.

Makbule BAKIRCI
Dr., Mersin ODTÜ Geliştirme Vakfı Okulları, Tarihi Öğretmeni, Mersin, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0001-6862-4870.

Özet

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıl sonlarından itibaren devletin temel gelir kaynaklarının özel kişilere yaşam boyu iltizam yoluyla devredilmesini öngören malikâne sisteminde kadınların konumunu incelemektedir. Araştırmanın kapsamını; İstanbul, Bursa, Adana, Halep ve İzmir gibi büyük ticaret merkezlerinde malikâne sahibi olduğu bilinen Müslüman ve gayrimüslim kadınların faaliyetleri, malikâne tasarruf süreçlerine dâhil olma biçimleri ve bu konumlanışın Osmanlı ekonomik yapısındaki yansımaları oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, malikâne sisteminin genellikle erkek egemen bir ekonomik yapı olarak algılanmasına karşın kadınların bu alandaki varlığının boyutlarını ortaya koymak, kadın malikâne sahipliğinin hem devlet gelir yönetimi hem de toplumsal cinsiyet tarihçiliği açısından taşıdığı önemi göstermektir.

Araştırma, maliye kayıtları, malikâne mukavelenâmeleri, şer'iyye sicilleri ve arşiv belgelerinin yöntemsel bir okumasına dayanmakta; nitel belge analizinin yanı sıra karşılaştırmalı tarih yaklaşımından yararlanmaktadır. Bu sayede kadınların malikâne satın alma süreçlerine nasıl dâhil oldukları, vekil ve sarraf ilişkileri üzerinden nasıl ekonomik temsil sağladıkları ve aile–vakıf–sermaye üçgeninde ne tür stratejiler geliştirdikleri değerlendirilmektedir.

Elde edilen bulgular, kadınların malikâne sisteminde pasif birer mirasçı veya istisnaî örnekler olmaktan ziyade, belirli dönemlerde aktif yatırımcılar olarak görünür olduklarını göstermektedir. Kadın malikâne sahipliğinin, hem servetin aile içi aktarımında hem de yerel ekonomik ağlarda etkili olduğu; ayrıca kadınların Osmanlı maliyesiyle kurduğu ilişkilerin toplumsal cinsiyet çalışmalarında yeni bir analitik çerçeve sunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın, Malikâne, Adana.

Abstract

This study examines the position of women in the malikâne system, which, from the late 17th century onwards in the Ottoman Empire, envisaged the transfer of the state's primary revenue sources to private individuals through lifetime concessions. The scope of the research encompasses the activities of Muslim and non-Muslim women known to have owned malikâne in major trade centres such as Istanbul, Bursa, Adana, Aleppo, and Izmir, the ways in which they were involved in the malikâne disposal processes, and the reflections of this positioning in the Ottoman economic structure. The aim of the study is to reveal the extent of women's presence in this field, despite the malikâne system generally being perceived as a

male-dominated economic structure, and to demonstrate the importance of female malikâne ownership in terms of both state revenue management and gender history.

The research is based on a systematic reading of financial records, manor contracts, sharia registers and archival documents; it utilises comparative historical approaches as well as qualitative document analysis. This allows for an assessment of how women were involved in the process of purchasing malikane, how they achieved economic representation through proxy and money-lender relationships, and what kinds of strategies they developed within the family–waqf–capital triangle.

The findings reveal that women were active investors during certain periods rather than passive inheritors or exceptional cases in the malikâne system. It is concluded that female manor ownership was influential both in the intra-family transfer of wealth and in local economic networks; furthermore, the relationships women established with the Ottoman treasury offer a new analytical framework for gender studies.

Keywords: Ottoman, Women, Malikâne, Adana.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın tarihine ilişkin çalışmalar, geleneksel tarih yazımının uzun süre egemen olan "pasif", toplumsal olarak izole edilmiş ve kamusal alanın dışında konumlandırılmış kadın imgesini sorgulayan yeni bir akademik evreye girmiştir (Baş, 2006, s. IX-14; Sancar, 2009, 6-27). Klasik paradigmada kadınların siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda belirleyici bir role sahip olmadığı varsayılmış; bu yaklaşım, iktisat tarihi yazımında da kadınları hane içi görünmeyen emek, marjinal tarımsal katkı veya pasif miras alıcısı rolleriyle sınırlamıştır (Zilfi, 2010, s. 16-7). Oysa son dönemde mikro-tarihsel çalışmalar ile toplumsal cinsiyet odaklı iktisadi analizlerin sunduğu nitel ve nicel bulgular, Osmanlı kadınının iktisadi yaşamın dinamik, çok yönlü ve kurumsal olarak tanımlanabilir bir aktörü olduğunu ortaya koymuştur. Bu gelişme, Osmanlı iktisat tarihi içinde "kadının ekonomik rolünün yeniden konumlandırılmasını" zorunlu kılmaktadır (Zarinebaf-Shahr, 2001, s. 141-2; Yıldız, 2025, s. 127).

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı kadınının geleneksel toplumsal rollerinin ötesine geçen, hukuki ve kurumsal çerçeve içinde tanımlanabilir ekonomik pozisyonlarını analiz ederek, imparatorluk ekonomisi içerisindeki gerçek hak kapasitesini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda kadınların ekonomik hayata katılımı, yalnızca fiilî pratikler üzerinden değil; bu pratikleri mümkün kılan hukuki düzenlemeler ve kurumsal yapılar bağlamında da ele alınmaktadır (Yıldız, 2025, s. 127; Şimşek, 2022). Kadının ekonomik konumunu görünür kılmak, yalnızca bir "kadın tarihi" yazımı değil; aynı zamanda Osmanlı maliyesinin işleyiş mantığını, devlet-toplum ilişkilerini ve sermaye birikim mekanizmalarını anlamak açısından da merkezi bir önem taşımaktadır (Peirce, 1996, s. 8; Yakın ve Aydoğan, 2019, s. 26-9).

Çalışmanın ilk analitik boyutu, Osmanlı kadınının ekonomik faaliyetlerinin hukuki temelini oluşturan bağımsız mülkiyet rejimine odaklanmaktadır. İslam hukukunun benimsediği mal ayrılığı ilkesi doğrultusunda kadınlar, miras, mehir ve hibe yoluyla edindikleri mallar üzerinde evlilik sonrasında dahi tam tasarruf hakkına sahip olmuşlardır. Bu hukuki güvence, kadınların yalnızca pasif mirasçılar olarak değil; aynı zamanda gayrimenkul sahibi, yatırımcı ve sermaye yöneticisi olarak ekonomik alanda aktif biçimde konumlanmalarını mümkün kılmıştır. Osmanlı'daki bu uygulama, 19. yüzyıla kadar Batı hukuk sistemlerinde geçerli olan

ve evli kadının mülkiyet haklarını kocaya devreden uygulamalarla belirgin bir tezat oluşturmaktadır (Özgül ve Vural, 2020, s. 265; Zarinebaf, 2010, s. 224).

İkinci boyut, kadınların likit sermayelerini—nakit, ziynet eşyası ve taşınabilir varlıklar—kurumsal ve kentsel ölçekli yatırımlara dönüştürme pratiklerini incelemektedir. Bu çerçevede üç temel alan öne çıkmaktadır. İlk olarak vakıf sistemi, kadınların ekonomik güçlerini kurumsallaştırdıkları en önemli mekanizmalardan biri olmuştur (Karagöz, 2022, s. 207-8; Temizer, 2022, s. 54-5). Özellikle hanedan ve elit kadınların kurucu ve mütevelli sıfatıyla vakıf tesis etmeleri, yalnızca sosyal prestij üretmekle kalmamış; aynı zamanda geniş mali kaynaklar üzerinde idari ve yönetsel denetim kurmalarını sağlamıştır. Kadınlar, kurdukları vakıflar aracılığıyla cami, medrese, şifahane, han ve dükkân gibi yapıların finansmanını ve işletilmesini üstlenerek kentsel ekonominin işleyişine doğrudan katkı sunmuşlardır (Kala, 2019, s. 136-7). Para vakıfları ise kadınların nakit sermayelerini kredi piyasasına dâhil etmelerine olanak tanımış; bu sayede kadınlar esnaf ve tüccarın finansmanında belirleyici aktörler hâline gelmiştir (Sağlık, 2021, s. 4085).

İkinci olarak, 18. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan gedik sistemi kapsamında kadınların üretim ve hizmet sektörlerinde işyeri açma hakkını temsil eden gediklere sahip olmaları, onların kentsel üretim araçlarının mülkiyetinde kurumsal düzeyde rol üstlendiklerini göstermektedir. Üçüncü olarak malikâne sistemiyle kadınların ilişkisi, doğrudan malikâne sahipliği sınırlı olsa da, büyük ölçekli vakıfların yönetimi ve sermayenin evlatlık vakıfları gibi mekanizmalarla korunması yoluyla uzun vadeli sermaye yönetimi kapasitesine işaret etmektedir (Altıntaş, 2010).

Çalışma, kadınların ekonomik rollerinin sektörel ve coğrafi dağılımını da ele almaktadır. Kırsal alanlarda kadınlar tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde doğrudan emek gücü olarak üretimin asli unsuru olmaya devam ederken; kentsel merkezlerde dokumacılık, ebelik, kredi verme ve ticari işletmelerin yönetimi gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Kadınların ekonomik katılım biçimleri, bölgesel sosyo-kültürel dinamikler ve mahremiyet algıları doğrultusunda çeşitlilik arz etmiştir. Şehirli kadınlar ticari işlemlerini sıklıkla vekâlet yoluyla yürütmüş olsa da, bu durum mülkiyet üzerindeki nihai karar verici konumlarını zayıflatmamıştır (Karta, 2016, s. 144-5; Kuşu, 2019 s. 1668-9).

Kadının ekonomik hakkının görünür kılınmasında Osmanlı arşiv belgeleri merkezi bir rol oynamaktadır. Şer‘iyye sicilleri ve tereke defterleri, kadınların mülkiyet edinme, vekil tayin etme, borç ve alacak ilişkilerine girme, vakıf kurma ve yatırım yapma gibi ekonomik eylemlerine dair doğrudan kanıtlar sunmaktadır (Yıldız, 2025, s. 132-3; Bilgin, 2022, s. 79-80). Bu belgeler, kadınların servet kompozisyonlarının yalnızca ziynet eşyasıyla sınırlı olmadığını; gayrimenkul, nakit sermaye, ticari emtia ve üretim araçlarını da kapsadığını göstermekte, böylece kadını pasif bir tüketici olmaktan çıkararak üretici ve yatırımcı bir özne olarak yeniden konumlandırmaktadır (Coşgel ve Ergene, 2016, s. 2-3).

17. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı maliyesinde yaşanan dönüşüm, kadınların ekonomik rollerini daha da çeşitlendirmiştir. Malikâne sistemi, özellikle hanedan ve elit kadınlar için önemli bir yatırım alanı yaratırken; 1775’te uygulamaya konulan esham sistemi, taşrada fiilî işletmecilik gerektirmemesi nedeniyle kadın yatırımcılar açısından son derece elverişli bir finansal araç hâline gelmiştir. Arşiv verileri, 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul’da sermaye gelirleriyle geçinen güçlü bir “kadın rantiye” sınıfının ortaya çıktığını göstermektedir (Salzmann, 2003, s. 105-8; Barkan, 1940; Çağatay, 1975).

Son olarak 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine entegrasyonu, kadın emeğinde ikili bir yapı yaratmıştır. Geleneksel ev içi üretimden fabrika sistemine geçiş, kadınları vasıflı üreticilikten ucuz işgücüne dönüştürürken; Tanzimat reformları öğretmenlik gibi meslekler aracılığıyla kadınların kamusal alanda memur statüsüyle var olmalarının önünü

açmıştır (Yıldız, 2025, s. 146-7; Özgül ve Vural, 2020, s. 264-78). Tüm bu süreçler birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı kadını tarihsel anlatılarda kendisine atfedilen pasif konumdan uzaklaştırılarak, süreklilik ve dönüşüm ekseninde şekillenen aktif bir ekonomik özne olarak yeniden çerçevelenmektedir.

1. Osmanlı Kadınının Ekonomik Özerkliğinin Hukuki Temelleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların ekonomik özerkliği, İslam hukukunun tanıdığı ilkeler ile bu hukuki çerçevenin Osmanlı yargı sistemi tarafından istikrarlı biçimde uygulanmasına dayanmaktaydı (Temizer, 2022; Sancar, 2009). Bu yapı, kadınların mülkiyet üzerinde bağımsız bir iktisadi özne olarak hareket edebilmesini ve mal varlıklarını aile içi ya da dışsal müdahalelere karşı koruyabilmesini mümkün kılmıştır (Fay, 2000; Imber, 1996).

Kadının ekonomik özerkliğinin hukuki temelini, İslam hukukunda açık biçimde tanımlanan mal ayrılığı ilkesi ve tam eda ehliyeti oluşturmaktadır. Bu çerçevede kadınlar, evlilik sonrasında dahi sahip oldukları mallar üzerinde tam tasarruf hakkına sahip olmuş; mülklerini satma, hibe etme ya da ekonomik faaliyetlerde kullanma yetkisini muhafaza etmiştir (Kuşu, 2019; Düzbakar, 2016). Kadının hukuken velayet altında kabul edilmemesi, kocası dâhil olmak üzere hiçbir kişinin onun rızası olmaksızın mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulunamamasını sağlamıştır (Zarinebaf-Shahr, 1996; Zarinebaf, 2000).

Kadınların sermaye birikiminin başlıca kaynakları, miras ve mehir olmuştur. Şer'î miras hukuku uyarınca kadınlar terekelere belirli oranlarda ortak olurken, bu paylar hukuki ve toplumsal yükümlülükler çerçevesinde düzenlenmiştir (Jennings, 1975, s. 71). Tarım arazilerinde ise zaman içerisinde yapılan düzenlemelerle kız çocuklarının miras hakları genişletilmiştir. Mehir, kadının rızası dışında kullanılamayan ve boşanma ya da ölüm hâlinde öncelikli alacak niteliği taşıyan önemli bir ekonomik güvence sağlamıştır (Işık, 2017, s. 46-7).

Osmanlı kadınları bu hukuki özerkliği pasif biçimde değil, ekonomik faaliyetlerini sürdürmek ve mali riskleri yönetmek amacıyla aktif şekilde kullanmışlardır. Mülkiyet, miras ve borç ilişkilerine dair uyuşmazlıklarda Şer'iyye Mahkemelerine bizzat başvurabilmeleri, kadınların hukuki ve ekonomik haklarını açık biçimde ortaya koymaktadır (Gerber, 1980, s. 233). Fiilî sınırlamalar karşısında vekâlet yoluna başvurulması, bu haklarını zayıflatmaktan ziyade işlemlerin sürekliliğini sağlamıştır (Zarinebaf-Shahr, 1996, s. 95-6).

Kadınlar ayrıca, servetlerini müsadere riskine karşı korumak ve idari bütünlüğünü muhafaza etmek amacıyla vakıflar tesis etmiş; bu vakıfların yönetimini üstlenerek sermaye üzerindeki fiilî denetimlerini sürdürmüşlerdir. Miras yoluyla edinilen gayrimenkullerin sulh ve tehârüc gibi hukuki araçlarla nakit sermayeye dönüştürülmesi ise kadınların bilinçli ve rasyonel ekonomik stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir (Maydaer, 2006). Osmanlı hukuk sistemi, kadınlara çağdaş Batı toplumlarının büyük bölümünde henüz tanınmamış ölçüde geniş bir ekonomik özerklik tanımış; kadınların mülkiyet üzerinde bağımsız tasarruf edebilmesini ve ekonomik hayatta etkin bir aktör olarak yer almasını mümkün kılmıştır.

1.1. Şer'i Hukukta Kadının Mülkiyet ve Tasarruf Hakkı: Mal Ayrılığı İlkesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların ekonomik özerkliği, İslam hukukunun tanıdığı bağımsız mülkiyet ve tasarruf haklarına dayanmaktaydı. Kadının tam hukuki ehliyete sahip olması, onu hane içi tüketimle sınırlı bir özne olmaktan çıkararak yatırım yapan, borç veren ve gayrimenkul sahibi olabilen etkin bir iktisadi aktör konumuna taşımıştır.

İslam hukukunda evlilik ilişkisi, eşler arasında mal ayrılığı ilkesine dayanmakta; kadının miras, mehir veya kişisel kazanç yoluyla edindiği mallar evlilik sonrasında da tamamen kendi mülkiyetinde kalmaktaydı. Bu çerçevede kadın, sahip olduğu varlıklar üzerinde üçüncü kişilerin—eşi dâhil—iznine tabi olmaksızın tasarrufta bulunabilmiş ve bu durum tam eda ehliyeti ile hukuki güvence altına alınmıştır (Dingeç, 2010, s. 10-3).

Söz konusu hukuki yapı, Osmanlı kadınına, özellikle Batı Avrupa'da evli kadınların hukuki ve mali ehliyetinin ciddi biçimde sınırlandığı "feme covert" rejimiyle karşılaştırıldığında, belirgin bir iktisadi özerklik sağlamıştır. Osmanlı kadınlarının mülkiyet hakları, Şer'iyye Mahkemeleri aracılığıyla fiilen korunmuş; kadı sicilleri, kadınların mülkiyet ihlallerine karşı dava açabildiklerini ve haklarını etkin biçimde savunabildiklerini ortaya koymuştur.

Kadınlar bu hukuki zemine dayanarak gayrimenkul alım-satımı yapmış, borç verme ve ticari ortaklıklara katılma gibi faaliyetlerde bulunmuş; ayrıca vakıflar tesis ederek servetlerini kurumsal yapılar aracılığıyla yönetmişlerdir. Mehir ise kadının rızası dışında kullanılamayan ve evliliğin sona ermesi hâlinde öncelikli alacak niteliği taşıyan önemli bir ekonomik güvence unsuru olmuştur. Osmanlı hukuk sistemi, kadınlara çağdaş Batı toplumlarının büyük bölümünde henüz tanınmamış ölçüde geniş bir ekonomik özerklik sağlamış; Osmanlı kadınının iktisadi hayatta pasif değil, hukuki ve kurumsal çerçevede tanımlanmış aktif bir aktör olarak değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (Jennings, 1975).

1.2. Servet Birikimi Kaynakları: Miras, Mehir ve Hibe Yoluyla Sermaye Oluşumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların servet birikimi ve mali özerkliği, başlıca miras (tereke), mehir ve hibe mekanizmaları üzerinden şekillenmiştir. Bu uygulamalar, kadının mülkiyet edinme ve servet yönetme kapasitesinin hukuki dayanaklarını oluşturmuş; işleyişleri Şer'iyye Sicilleri aracılığıyla nicel ve nitel olarak izlenebilmiştir. Mahkeme kayıtları, kadınların bu süreçlerde hukuken bağımsız bir iktisadi özne olarak hareket ettiklerini açık biçimde ortaya koymaktadır (Işık, 2017, s. 43).

Kadınların servet ediniminde miras hakkı (ferâiz), temel ve yaygın bir kaynak niteliği taşımaktadır. İslam miras hukukuna göre kadınlar, eş, anne veya kız evlat sıfatlarıyla tereke üzerinden kendilerine tanınan payı hukuken güvence altında elde etmişlerdir. Pay oranlarının erkeklere kıyasla daha düşük olması, bu hakkın dokunulmazlığını ortadan kaldırmamış; aksine mahkeme sistemi aracılığıyla fiilen korunmasını engellememiştir (Jennings, 1975). Bu yönüyle miras, kadınların doğrudan üretim faaliyetine katılmadan servet sahibi olabilmelerini mümkün kılan temel bir sermaye edinim yolu olmuştur.

Tereke kayıtları, kadınların miras yoluyla edindikleri servetin bileşimini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Nakit para, gayrimenkuller, ev eşyaları ve ticari ürünlerden oluşan bu varlıklar, bölgesel farklılıklara bağlı olarak farklı yönetim stratejilerine konu olmuştur (. Bazı şehirlerde kadınların mirasla edindikleri gayrimenkulleri satma eğilimi, parçalı ve likiditesi düşük mülklerin nakde dönüştürülerek daha esnek yatırım araçlarına yönlendirilmesi şeklinde rasyonel bir sermaye yönetimi tercihi olarak değerlendirilebilir (Zarinebaf-Shahr, 1996).

Kadının ekonomik bağımsızlığını güçlendiren bir diğer temel unsur mehir uygulamasıdır. Mehir, evlilik akdi kapsamında kadına tahsis edilen ve tamamen onun mülkiyetinde olan güçlü bir mali güvence mekanizmasıdır. Peşin ve ertelenmiş olmak üzere ikiye ayrılan mehir, özellikle ertelenmiş kısmı itibarıyla boşanma veya kocanın vefatı hâlinde kadına öncelikli alacak statüsü sağlayarak uzun vadeli ekonomik güvence sunmuştur (Baş, 2006).

1.3. Hukuki Mekanizmaların Finansal Araç Olarak Kullanımı: Tehârüc ve Likidite Edinimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların iktisadi özerkliği, Şer'î hukukun tanıdığı mülkiyet haklarını sermaye birikimi ve varlık yönetimine dönüştürebilme kapasitelerinde somutlaşmaktadır. Bu çerçevede miras hukukunun uygulama alanında yer alan tehârüc ve sulh mekanizmaları, kadınların parçalı ve düşük likiditeye sahip miras paylarını nakdî sermayeye dönüştürmelerini mümkün kılan önemli iktisadî araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Tehârüc, mirasçıların tereke üzerindeki haklarından bedel karşılığında feragat etmelerine dayanan bir uzlaşma biçimi olup, Şer'iyye sicilleri kadınların bu süreçlerde pasif değil, bilinçli ve aktif taraflar olduğunu göstermektedir (Şimşek, 2022: 693). Kadınların miras yoluyla edindikleri gayrimenkul ve ortak mülkiyet hisselerini elde tutmak yerine nakde çevirmeye yönelmeleri, özellikle idaresi güç ve likiditesi düşük varlıkların rasyonel bir sermaye yönetimi anlayışıyla tasfiye edildiğine işaret etmektedir.

Bölgesel örnekler, kadınların mülk satımı işlemlerinde belirgin biçimde daha görünür olduklarını ve elde ettikleri likit sermayeyi borç verme veya dolaylı ticari yatırımlar gibi daha esnek ve denetlenebilir alanlara yönlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu strateji, kadınlara hem gayrimenkul yönetiminin idari yüklerinden kaçınma hem de sermaye kıtlığının yaygın olduğu Osmanlı ekonomisinde daha etkin bir hareket alanı kazanma imkânı sağlamıştır (Bilgin, 2022).

Tehârüc ve benzeri miras uzlaşmaları, Osmanlı kadınlarının hukuki düzenlemeleri pasif biçimde değil, bilinçli ve işlevsel iktisadî araçlar olarak kullandıklarını göstermektedir. Bu mekanizmalar, kadınların miras yoluyla edindikleri illikid (satılmak istenmeyen) varlıkları, ekonomik faaliyet ve mali güvenlik açısından daha elverişli likit sermaye biçimlerine dönüştürmelerinde merkezi bir rol oynamıştır (Sperling and Wray, 2010, 6).

2. Osmanlı Yüksek Finansında Kadın Sermayesi: Malikâne Sistemi ve Kurumsal Eşdeğerlilik

Osmanlı iktisat tarih yazımında kadınların ekonomik rolleri uzun süre hane içi tüketim, küçük ölçekli tasarruflar ya da sınırlı mülkiyet pratikleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı mali yapısında meydana gelen dönüşümler, özellikle hanedan kadınları ile yönetici elitin kadın mensuplarının, imparatorluğun yüksek finans katmanlarında etkin ve kurumsal aktörler olarak konumlandığını göstermektedir. Bu dönemde devlet gelirlerinin ömür boyu tasarruf esasına göre tahsis edilmesine dayanan malikâne sistemi ile kadınların denetiminde işleyen paşmaklık ve vakıf mekanizmaları arasında, sermaye yoğunluğu, işletme sürekliliği ve idari özerklik bakımından dikkat çekici bir işlevsel eşdeğerlilik ortaya çıkmıştır (Salzmann, 2004; Bakırcı, 2024).

A. Sermaye Birikimi ve Gelir Sürekliliği: Paşmaklık Kurumu

Malikâne sisteminin yatırımcılar açısından temel cazibesi, kayd-ı hayat şartıyla sağlanan uzun vadeli gelir güvencesidir. Hanedan kadınları açısından bu güvence, paşmaklık kurumu aracılığıyla tesis edilmiştir. Vezir ve yüksek bürokratlara tahsis edilen has gelirleri görev süresine bağlı ve geri alınabilir nitelikteyken, valide ve hanım sultanlara tahsis edilen paşmaklık gelirleri siyasi azil ve görev değişimlerinden büyük ölçüde bağımsızdır. Bu hukuki ayrışma, paşmaklıkları geçici bir tahsis olmaktan çıkararak, malikâne mukataalarına benzer biçimde öngörülebilir ve uzun vadeli nakit akışı sağlayan yarı-mülkiyetçi varlıklara dönüştürmüştür (Zilfi, 2010).

Bu tahsislerin mali ölçeği, büyük malikâne mukataalarıyla karşılaştırılabilir düzeydedir. Kösem Sultan'ın yıllık bir milyon akçeyi aşan ve günlük üç bin akçeye varan gelir portföyü, paşmaklığın yalnızca bir saray imtiyazı değil, makro-finansal ölçekte bir sermaye birikim aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu birikim, kadınlara yüksek likiditeye sahip bir yatırım gücü kazandırmış; nakit, mücevherat ve taşınmaz varlıklar üzerinden aktif sermaye yönetimini mümkün kılmıştır (Başar, 2019).

B. Kurumsal Yönetim ve İdari Haklar: Mütevellilik Makamı

Malikâne sistemi, taşra ölçeğinde karmaşık bir tahsilat ve idare organizasyonu gerektirmekteydi. Kadınlar, bu yönetsel gerekliliğe vakıf kurumu içerisinde mütevellilik makamını üstlenerek karşılık vermiştir. Mütevellilik, kadınlara kamusal alanda meşru, hukuki ve mali yetkilerle donatılmış bir karar alıcı statüsü kazandırmıştır (Karagöz, 2022).

Kadın mütevelliler, vakıf bünyesindeki—çoğunluğu erkeklerden oluşan—personelin atanması, denetlenmesi ve görevden alınması gibi yetkileri fiilen kullanmışlardır. Sadrazam Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi Fatma Hanım'ın görevini ihmal eden vakıf başkâtibini azletme girişimi, bu idari otoritenin sembolik değil, icra edilebilir bir güç olduğunu açık biçimde göstermektedir (Şahin ve Kaya, 2016).

Öte yandan mütevellilik, önemli mali sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Vakıf gelirlerinde meydana gelebilecek zararların yöneticinin şahsi mal varlığından tazmin edilmesi yükümlülüğü, kadın mütevellileri rasyonel, ihtiyatlı ve uzun vadeli düşünen mali aktörler olmaya zorlamıştır. Bu durum, kadınların vakıf yönetiminde piyasa mantığına yakın bir mali disiplin uyguladıklarını göstermektedir (Duran, 1990).

C. Makroekonomik Müdahale Kapasitesi: Savunma ve Sanayi Yatırımları

Kadınların yönettiği sermaye, yalnızca hayır faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; devletin stratejik altyapı ve savunma yatırımlarına da yönlendirilmiştir. Bu bağlamda kadın vakıfları, merkezi hazinenin mali yükünü hafifleten ve kamu yatırımlarını tamamlayan birer "gölge maliye" mekanizması olarak işlev görmüştür.

Hatice Turhan Sultan'ın Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için inşa ettirdiği Kale-i Sultaniye ve Seddülbahir kaleleri, vakıf sermayesinin doğrudan imparatorluk savunmasına entegre edildiğini göstermektedir. Benzer şekilde Pertevniyal Valide Sultan'ın 1864 yılında Tersane-i Âmire'de bir gemi inşa havuzu yaptırması ve ilk Osmanlı zırhlısının finansmanını üstlenmesi, kadın sermayesinin sanayi yatırımları ve askerî modernleşme sürecine doğrudan katkısını belgeleyen çarpıcı bir örnektir (Başar, 2019; Sağlık, 2021) .

D. Portföy Çeşitliliği ve Entegre İşletmecilik

Malikâne sahiplerinin birden fazla mukataayı yöneterek risk dağıtımı sağlamalarına benzer biçimde, kadın vakıf kurucuları da gelir portföylerini sektörel çeşitlilik temelinde yapılandırmışlardır. Bezmiâlem Valide Sultan vakfiyesi, Edremit'teki zeytinlikler, zeytinyağı imalathaneleri ve gümrük binaları aracılığıyla entegre bir üretim ve ticaret zincirinin kurulduğunu göstermektedir (Terzi, 2019).

Atik Valide Sultan Külliyesi örneğinde olduğu gibi, Yeni-il Hassı gibi büyük ölçekli vergi kaynaklarının vakfa tahsisi, tarımsal artı-değerin kentsel hizmetlerin finansmanına aktarıldığı sofistike bir bütçe ve gelir yönetimi pratiğine işaret etmektedir. Bu yapı, vakıfların yalnızca giderleri karşılayan değil, mali fazlalar üreten ve yeniden yatırıma olanak tanıyan kurumsal birer ekonomik birim olarak işlediğini ortaya koymaktadır (Pantik, 2019).

Osmanlı kadınları, malikâne sistemine doğrudan katılımın ötesinde; paşmaklık, vakıf ve mütevellilik mekanizmalarını bir arada kullanarak "dolaylı malikâne yönetimi" olarak

tanımlanabilecek hibrit bir finansal model geliştirmiştir. Müsadere riskine karşı vakıf zırhını, gelir sürekliliği için paşmaklık statüsünü ve idari kontrol için mütevellilik yetkisini kullanan bu kadınlar, pasif servet sahipleri değil; yüksek sermaye hacmini yöneten, risk hesaplayan ve kurumsal kapasiteye sahip rasyonel finans aktörleri olarak değerlendirilmelidir.

3. Malikâne Sistemi, Sermaye Piyasaları ve Kadınların Yüksek Finansal Hakları

XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısı, süreklilik kazanan savaşlar, artan askerî harcamalar ve kronikleşen bütçe açıkları nedeniyle köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu bağlamda 1695 yılı itibarıyla uygulamaya konulan malikâne mukataası sistemi, devletin gelecekteki vergi gelirlerini teminat göstererek bugünkü nakit ihtiyacını karşılamaya yönelik uzun vadeli bir iç borçlanma mekanizması olarak ortaya çıkmıştır. Malikâne sistemi, erken modern Osmanlı maliyesinde gelirlerin menkulleştirilmesine dayalı, kurumsallaşmış bir sermaye piyasasının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Adana Sancağında İvaz Paşazâde Ali Bey'in kızı Hafize Hanım (D.BŞM.d. 17233/4; D.BŞM.d. 08898/5.) ile Selime Hatun (MŞH.ŞSC.d.. 58- 47/50) kadın mültezimler için yerel örnekler olarak verilebilir (Salzmann, 2004; Bakırcı, 2024).

Bununla birlikte kadınların yüksek finans alanındaki etkinliği, doğrudan malikâne sahipliğiyle sınırlı kalmamış; paşmaklık ve vakıf kurumları aracılığıyla daha güvenli ve sürdürülebilir bir kurumsal çerçeveye taşınmıştır. Hanedan kadınlarına tahsis edilen paşmaklık gelirleri, siyasi azil mekanizmalarından büyük ölçüde muaf olmaları nedeniyle, malikâneye benzer biçimde uzun vadeli ve öngörülebilir bir nakit akışı sağlamıştır. Kösem Sultan'ın yıllık bir milyon akçeyi aşan gelir portföyü, paşmaklığın makro-finansal ölçekte bir sermaye birikim aracı olduğunu açık biçimde göstermektedir (Başar, 2019).

Bu gelirlerin vakıf yoluyla kurumsallaştırılması, kadınların yüksek getirili fakat siyasi açıdan kırılgan malikâne sistemine karşı geliştirdikleri temel stratejiyi oluşturmuştur. Özellikle vakf-ı zürri (evlatlık vakıf) modeli, mülkün hukuken devletin tasarruf alanı dışına çıkarılmasını sağlarken, fiilî idari kontrolü aile bünyesinde muhafaza etmiştir (Karagöz, 2022). Bu yönüyle vakıf kurumu, malikâne sisteminin sunduğu finansal potansiyeli hukuki güvenceyle birleştiren tamamlayıcı bir mekanizma olarak işlev görmüştür.

Kadınların bu kurumsal yapılar içindeki merkezi konumu, mütevelliye sıfatıyla üstlendikleri idari roller üzerinden daha da belirginleşmektedir. Mütevellilik, vakfın gelir-gider dengesinin sağlanması, personel atamaları, taşınmazların işletilmesi ve merkezi idareyle sürekli yazışma gibi karmaşık ve süreklilik arz eden yönetsel sorumluluklar içermekteydi. Kadın mütevelliler, bu görevleri bizzat yerine getirerek, malikâne sahipliğinin gerektirdiği idari kapasiteyle büyük ölçüde örtüşen bir yönetim pratiği sergilemişlerdir (Zilfi, 2010).

Malikâne sistemi, Osmanlı hazinesi için uzun vadeli bir iç borçlanma aracı—erken modern dönemin bir tür devlet tahvili—işlevi görürken; kadınlar, paşmaklık ve vakıf mekanizmalarını kullanarak bu sistemle işlevsel olarak eşdeğer bir finansal ve yönetsel kapasite geliştirmiştir. Böylece Osmanlı kadınları, yüksek sermaye hacmini yöneten, siyasi riskleri hesaplayan ve kurumsal araçlar aracılığıyla servetini sürdürülebilir biçimde yöneten rasyonel ekonomik aktörler olarak Osmanlı mali piyasalarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

3.1. Osmanlı Mülkiyet Rejiminde Dönüşüm: Malikâne Sistemi, Miras Hukuku ve Sermaye Transferi

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı maliyesinde derinleşen likidite krizi, merkezi idareyi uzun vadeli ve sürdürülebilir gelir temin mekanizmaları geliştirmeye yöneltmiş; bu bağlamda 1695 yılında yürürlüğe giren malikâne sistemi, vergi gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla

kiralanmasını öngören yenilikçi bir finansal düzenleme olarak ortaya çıkmıştır. Malikâne uygulaması, klasik dönemin mîrî arazi ve miras hukukunun katı sınırlarını esneterek, vergi gelirleri üzerinde yarı mülkiyetçi haklar tesis etmiş ve bu gelirleri miras yoluyla devredilebilir birer sermaye unsuruna dönüştürmüştür (Salzmann, 2004; Bakırcı, 2024)..

Malikâne mukataaları, malikâne sahibine yalnızca ömür boyu gelir güvencesi sağlamakla kalmamış; bu hakkın erkek evlatlara ve yakın akrabalara intikalini mümkün kılan kurumsal bir veraset mekanizması da oluşturmuştur. Bu durum, özellikle askerî-bürokratik elit ve XVIII. yüzyılda giderek güçlenen taşra eşrafı açısından servetin korunması ve kuşaklar arası aktarımı bakımından kritik bir işlev görmüştür.

Malikâne piyasası, kadınlar açısından miras yoluyla edinilen veya likit durumda bulunan servetin, uzun vadeli ve düzenli gelir sağlayan yarı mülkiyetçi finansal araçlara dönüştürülmesine imkân tanımıştır. Kadınlar, malikâne hisselerini devralarak ya da doğrudan müzayedelere katılarak bu piyasada yer almış; bu sürecin somut bir örneği olarak Cemile Hanım'ın, babasından kalan bir mukataanın üçte bir hissesini 100.900 kuruş bedelle malikâne olarak iktisap etmesi dikkat çekmektedir (Baş, 2006).

Malikâne uygulaması, Osmanlı mali yapısında vergi gelirlerini miras hukukuyla eklemlendiren bir sermaye transfer mekanizması oluşturmuş; hanedan mensubu ve bürokratik elit kadınların ekonomik özerkliklerini güçlendirirken, mülkiyet haklarının erken modern döneme özgü finansal araçlar aracılığıyla yeniden tanımlandığı bir iktisadi dönüşüm evresini temsil etmiştir.

3.2. Kayd-ı Hayat Şartı ve Yüksek Getiri (Yıllık %35-40 Kâr Oranları)

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı maliyesinde yaygınlaşan malikâne mukataası sistemi, devletin büyük ölçekli gelir kaynaklarını kayd-ı hayat şartıyla özel şahıslara tahsis etmesine dayanan önemli bir mali yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu uygulama, yüksek sermaye gereksinimi, uzun vadeli tasarruf güvencesi ve kurumsallaşmış yapısıyla imparatorluk ekonomisinin üst finansal katmanını temsil etmiştir (Salzmann, 2004).

Sistemin yatırımcılar açısından cazibesini belirleyen temel unsur, sunduğu yüksek kârlılık potansiyelidir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ilişkin nicel veriler, malikâne yatırımlarının yıllık ortalama getirisinin muaccele tutarının yaklaşık %35–40'ına ulaştığını göstermektedir. Bu düzeyde bir getiri, malikâne mukataalarını dönemin ticari faaliyetleriyle karşılaştırıldığında dahi son derece avantajlı bir yatırım aracına dönüştürmüştür (Coşgel and Ergene, 2016).

Bu yüksek kâr oranları ve kayd-ı hayat şartının sağladığı hukuki güvence, büyük sermaye sahiplerini malikâne sistemine doğrudan ya da dolaylı biçimde dâhil olmaya teşvik etmiştir. Özellikle savaşlar ve mali krizlerle derinleşen finansman ihtiyacı karşısında malikâne, hem devlet için uzun vadeli bir borçlanma aracı hem de sermaye sahipleri için siyasi belirsizliklere karşı görece korunaklı bir servet yönetim mekanizması işlevi görmüştür (Peirce, 1993).

3.3. Mukataa Edinimi İçin Gereken Yüksek Başlangıç Sermayesi (Muaccele)

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı maliyesinde yaygınlaşan malikâne mukataası sistemi, artan devlet harcamaları ve özellikle savaş dönemlerinde derinleşen finansman ihtiyacına cevap vermek üzere geliştirilmiş, yüksek sermaye gerektiren kurumsal bir mali araçtır. Sistem, büyük ölçekli vergi gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla özel şahıslara tahsis edilmesine dayanmakta; malikâne sözleşmelerinin tesisinde hazineye ödenen yüksek tutarlı muaccele bedelleri belirleyici rol oynamaktadır (Başar, 2019).

Muaccele, devletin gelecekteki vergi gelirlerini teminat göstererek sözleşme başlangıcında talep ettiği peşin sermaye ödemesi olup, Osmanlı maliyesi açısından uzun vadeli borçlanmanın işlevsel bir biçimini temsil etmektedir (Al, 2019). Bu mekanizma sayesinde

hazine, gelecekteki gelirlerinden feragat etme pahasına kısa vadede yüksek düzeyde nakit likiditesi elde edebilmiştir.

Yatırımcılar açısından muaccele ödemelerini cazip kılan unsur, malikâne mukataalarının sunduğu yüksek getiri potansiyelidir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ilişkin nicel veriler, özellikle 1720–1750 yılları arasında, malikâne yatırımlarının yıllık ortalama kâr oranlarının muaccele tutarının yaklaşık %35–40'ına ulaştığını göstermektedir. Bu oran, malikâne sistemini dönemin diğer yatırım alternatiflerine kıyasla son derece avantajlı bir konuma taşımıştır.

3.4. Malikâne Ekonomisinde Kadınların Dolaylı Girişimciliği: Vekâlet, Vakıf ve Pasif Sermaye Yönetimi

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı maliyesinde derinleşen likidite daralması ve bütçe açıkları, merkezi idareyi mali yapıyı yeniden kurgulamaya yöneltmiş; bu süreçte 1695 yılında yürürlüğe konulan malikâne uygulaması, erken modern Osmanlı mali sistemi açısından köklü bir kurumsal yenilik olarak ortaya çıkmıştır. Vergi gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla özel şahıslara tahsisini esas alan bu düzenleme, mîrî arazi rejiminin katı mülkiyet sınırlarını aşarak vergi gelirlerini uzun vadeli, devredilebilir ve miras yoluyla intikal edebilir yarı mülkiyetçi haklara dönüştürmüş; böylece Osmanlı maliyesinde vergi gelirlerinin fiilen menkulleştirilmesine dayalı üst düzey bir sermaye piyasasının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Kadınların malikâne piyasasına katılımı çoğunlukla miras, hibe veya satın alma yoluyla gerçekleşmiş; ancak sosyokültürel sınırlamalar nedeniyle fiilî idari faaliyetler büyük ölçüde vekâlet ilişkileri aracılığıyla yürütülmüştür. Bu durum, kadınların ekonomik hayattan dışlanması yerine, onları "gıyabi mülkiyet" ve pasif yöneticilik temelinde konumlandıran bir işletme modelinin geliştiğini göstermektedir. Yüksek muaccele bedelleri dikkate alındığında, kadınların malikâne piyasasındaki varlığı, önemli ölçekte sermaye birikimine ve finansal rasyonaliteye işaret etmektedir (Boğaç, 2003)..

Malikâne sisteminin işleyişi, kadınlar için olduğu kadar erkek yatırımcılar için de çok katmanlı bir vekâlet ağına dayanmıştır. Malikâne sahipleri, mukataa gelirlerinin günlük idaresini taşradaki mütesellim ve mültezimlere devrederken, kendileri merkezde rantiyer konumunda yer almışlardır. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait veriler, malikâne yatırımlarının yüksek kârlılık sunduğunu ve sistemin yönetici elit için temel bir sermaye birikimi mekanizmasına dönüştüğünü göstermektedir.

Kadınların Osmanlı yüksek finansındaki rolleri, yalnızca malikâne gelirlerinden faydalanan pasif aktörler olarak sınırlı değildir. Kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen vakıflar, malikâne işletmeciliğiyle işlevsel açıdan büyük ölçüde örtüşen bir idari ve mali kapasite sergilemiştir. Özellikle Hanım Sultan vakıfları, ekonomik ölçekleri ve yönetsel karmaşıklıkları bakımından büyük malikâne mukataalarıyla karşılaştırılabilir kurumsal yapılar olarak öne çıkmaktadır. Mütevelliye sıfatıyla görev yapan kadınlar, gelir-gider dengesi, muhasebe denetimi, personel yönetimi ve idari yazışmalar gibi alanlarda fiilî kontrol sağlamışlardır.

4. Osmanlı Tarım Ekonomisinde Kadın Mülkiyeti: Gayrimenkul, Canlı Sermaye ve İşletme Modelleri

Osmanlı iktisadi yapısında tarım ve hayvancılık faaliyetleri, nüfusun büyük çoğunluğunu istihdam eden temel üretim alanlarını oluşturmuştur. Bu geniş tarımsal taban üzerinde şekillenen malikâne sistemi, yalnızca devletin mali gelirlerini yeniden yapılandırmakla kalmamış; tarımsal artık-değerin mülkiyeti ve yönetimine ilişkin kurumsal ilişkilerin

dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Vergi gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla kiralanmasına dayanan bu sistem, malikâne sahiplerine tarımsal gelir kaynakları üzerinde yarı mülkiyetçi haklar tanımış; kadınlar da malikâne ve özel mülkiyet mekanizmaları aracılığıyla tarım ekonomisine hem doğrudan hem de dolaylı biçimde dâhil olmuşlardır (Kurt, 2016).

Kadın mülk sahiplerinin önemli bir bölümü, tarımsal arazilerini doğrudan işletmek yerine kiralama yoluyla değerlendirerek rantiye gelirine dayalı bir iktisadi strateji benimsemiştir. Bu tercih, özellikle geniş arazi sahipliğinde işletme maliyetlerini ve idari riskleri azaltan rasyonel bir yönetim biçimi olarak öne çıkmaktadır (Gerber, 1980). Hayvancılık ve canlı sermaye de kadınların servet portföyünde önemli bir yer tutmuş; büyükbaş hayvanlar, arıcılık ve yük hayvanları hem üretim aracı hem de değer saklama aracı olarak kullanılmıştır. Ambar, samanlık ve müştemilat gibi unsurların varlığı, bazı kadınların entegre çiftlik işletmeciliğine yakın bir üretim organizasyonuna sahip olduklarını göstermektedir (Kuşu, 2019).

Genel olarak kadınlar, tarımsal ve sınai varlıklarını çoğunlukla vekiller veya kiracılar aracılığıyla yöneterek, mülkiyet ile işletmenin ayrıştığı "pasif girişimcilik" modelini benimsemişlerdir (Zarinebaf-Shahr, 2020). Bu model, mülkiyet haklarının korunmasını sağlarken ekonomik belirsizlikler karşısında esnek ve risk azaltıcı bir yönetim imkânı sunmuştur. Sonuç itibarıyla Osmanlı tarım ekonomisinde kadınlar, yalnızca küçük ölçekli üreticiler değil; tarımsal artık-değerin yönetimine katılan, rasyonel ve kurumsal iktisadi aktörler olarak belirgin bir görünürlük kazanmışlardır.

4.1. Sermayedar Olarak Aracı/Mültezim Kullanımı ve Yönetimdeki Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların iktisadi konumu, İslam hukukunun tanıdığı mülkiyet ve tasarruf serbestisi ile sosyokültürel normların kamusal görünürlüğü sınırlayan yapısı arasındaki etkileşim içinde biçimlenmiştir. Bu ikili yapı, kadınların ekonomik hayattan dışlanmasından ziyade, sermayelerini dolaylı ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla değerlendirdikleri özgün işletme ve yönetim modellerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Baş, 2006). Servet sahibi kadınlar, aracı, vekil ve mültezim gibi aktörler üzerinden sermayelerini piyasaya dâhil ederek, doğrudan katılım gerektirmeyen ancak istikrarlı getiri sağlayan bir "pasif girişimcilik" pratiği geliştirmiştir (Zarinebaf-Shahr, 2020).

Bu pratiğin makro-finansal düzeydeki en belirgin kurumsal zemini, XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı maliyesinde ortaya çıkan malikâne sistemidir. Vergi gelirlerinin menkulleştirilmesine dayanan bu düzenleme, devlet açısından uzun vadeli iç borçlanma aracı işlevi görürken, yatırımcılara yüksek getirili ve görece güvenli bir sermaye enstrümanı sunmuştur. Malikâne sahipliğinin fiilî işletmeciliği zorunlu kılmaması, kadınların bu sistemi "gıyabi mülkiyet" biçiminde kullanabilmelerine imkân tanımış; mukataa gelirlerinin tahsili ve idaresi profesyonel aracılar vasıtasıyla yürütülmüştür. Kadınlar, malikâne haklarını miras yoluyla edindikleri gibi, nakit ve menkul varlıklarını likiditeye çevirerek de bu piyasaya dâhil olabilmişlerdir (Gerber, 1980).

Osmanlı iktisadi yapısında sermayedar kadınlar, malikâne, kira sözleşmeleri ve ticari ortaklıklar gibi kurumsal araçlar aracılığıyla sermayelerini rasyonel ve sürdürülebilir biçimde yönetmişlerdir. Aracı ve vekil kullanımı, sosyokültürel sınırlamaları aşarken idari yükümlülükleri profesyonelleştirmiş; bu yapı, modern anlamda hissedarlık ve kurumsal yönetim pratikleriyle güçlü benzerlikler taşıyan bir iktisadi katılım modelinin varlığına işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı kadınının geleneksel tarih yazımının öngördüğü pasif mirasçı veya izole edilmiş hane içi aktör rolünden çok daha öteye geçtiğini net bir biçimde ortaya koymuştur. 17. yüzyıl sonlarından itibaren devletin temel gelir kaynaklarının yaşam boyu iltizam yoluyla devredilmesini öngören malikâne sisteminde kadınların konumu incelendiğinde, kadınların bu alanda belirli dönemlerde istisnai örnekler olmaktan ziyade aktif yatırımcılar olarak göründükleri tespit edilmiştir.

Kadınların Osmanlı ekonomisinin üst katmanlarında varlık göstermesinin temel dayanağı, İslam hukukunun benimsediği mal ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Bu hukuki güvence, kadınların miras, mehir ve hibe yoluyla edindikleri varlıklar üzerinde tam tasarruf hakkına sahip olmasını sağlamış, böylece onları gayrimenkul sahibi, yatırımcı ve sermaye yöneticisi olarak aktif kılarken, bu durum 19. yüzyıla kadar Batı hukuk sistemlerindeki uygulamalarla belirgin bir tezat oluşturmuştur.

Malikâne sistemine doğrudan katılım, kadınlara servetin aile içi aktarımında ve yerel ekonomik ağlarda etkili olma imkânı sunmuştur. Yüksek başlangıç sermayesi (muaccele) gerektiren ve yıllık %35–40 gibi cazip kâr oranları sunan malikâne, kadınların nakit sermayelerini, hatta ziynet eşyalarını, yüksek getirili ve kurumsal yatırım araçlarına dönüştürmelerini sağlamıştır.

Çalışmanın vurguladığı kilit nokta, kadınların malikâneye işlevsel eşdeğerlik taşıyan kurumsal stratejiler geliştirmesidir. Malikâne sahipliğinin taşıdığı siyasi müsadere riskine karşı, kadınlar paşmaklık gelirlerini ve özellikle vakıf kurumunu bir zırh olarak kullanmışlardır.

Vakıflar: Özellikle vakf-ı zürri (evlatlık vakıf) kurumu, mülkün hukuken devletin tasarruf alanı dışına çıkarılmasını sağlamış, ancak fiilî idari kontrolü aile bünyesinde muhafaza etmiştir.

Mütevellilik: Kadınlar, kurdukları büyük ölçekli vakıflarda mütevelliye sıfatıyla görev almış, gelir-gider yönetimi, personel denetimi ve idari yazışmalar gibi karmaşık yönetsel sorumlulukları üstlenerek malikâne işletmeciliğinin gerektirdiği idari kapasiteyle örtüşen bir pratik sergilemişlerdir.

Osmanlı kadınları, vekâlet ve sarraf ilişkileri yoluyla kamusal alandaki görünürlük kısıtlamalarını aşarak, yüksek sermaye hacmini yöneten, riskleri hesaplayan ve kurumsal kapasiteye sahip rasyonel finans aktörleri olarak Osmanlı mali piyasalarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu bulgular, Osmanlı maliyesinin işleyiş mantığını ve sermaye birikim mekanizmalarını anlamak açısından merkezi bir önem taşımakta ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına yeni bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Bu durum, modern bir yatırım fonu yöneticisinin, yüksek riskli doğrudan piyasa yatırımlarının potansiyelini, devletin güvence altına aldığı ve daha istikrarlı getirisi olan kurumsal bir mekanizma (vakıf gibi) aracılığıyla güvence altına almasına benzetilebilir. Kadınlar, malikâne sisteminin finansal cazibesini, vakıf mekanizmasının hukuki sağlamlığıyla birleştirerek servetlerini nesiller boyu korumuş ve büyütmüştür.

Kaynaklar

A. Arşiv Kaynakları

D.BŞM.d. 08898: 5.

D.BŞM.d. 17233: 4.

MŞH.ŞSC.d.. 58- 47/50

B. Basılı Kaynaklar

Al, H. (2019). "Osmanlı Ekonomisinde Finansman". İKDER-İstanbul İktisatçılar Derneği 11. Uluslararası İslam ve Ekonomi Sempozyumu'nda (7 Aralık 2019- İstanbul).

Altıntaş, A.M. (2010). The World of Ottoman Guilds: The Issue of Monopoly. History Studies, 2/3 (1), 11-23.

Bakırcı, M. (2024). 19. Yüzyılda Adana'da Malikane Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi SBE.

Barkan, Ö. L. (1940). Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 6(1), 159-162.

Baş, E. (2006). Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. yy. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

Başar, F. (2019). Vakıf Kuran Kadınlar. Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018, Bildiri Kitabı. (ed. Başar, F.). (s. 113-142). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bilgin, A. (2022). Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını. Kadim, (3), 77-105.

Boğaç, A. E. (2003). Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744). Vol. 17. Leiden-Boston: Brill.

Coşgel, M. M. and Ergene, B. (2016). The Economics of Ottoman Justice: Settlement and Trial in the Sharia Courts. New York: Cambridge University Press, 2016.

Çağatay, N. (1975). "İslâmda Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", Vakıflar Dergisi, XI, 1-6.

Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2, 1, 9-30.

Duran, T. (Ed.) (1990). Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar Hanım Sultan Vakfiyeleri. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.

Fay, M. A. (2000). Kadınlar Ve Vakıflar: 18. Yüzyıl Mısır'ında Mülkiyet, İktidar Ve Toplumsal Cinsiyetin Nüfuz Alanı, (Ed. Madeline Zilfi), (Çeviren: Necmiye Alpay), s. 27-46. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gerber, H. (1980). Social and economic position of women in an Ottoman city, Bursa, 1600-1700. International Journal of Middle East Studies, 12(3), 231-244.

Imber, C. I. (1996). Studies in Ottoman History and Law. Isis Press.

Işık, Z. (2017). "Social Gender Identity of Woman as a Socio-Economic Actor in Ottoman Society (1839-1900)". International Journal of Gender and Women's Studies. 5 (2), 42-50.

Jennings, R. (1975). "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records - the Sharia Court of Anatolian Kayseri", JESHO. 18/1, 53-114.

Kala, E.S. (2019). "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları". İçinde "Vakıf Kuran Kadınlar" Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi 11 Mayıs 2018, Bildiri Kitabı. (ed. Başar, F.). (s. 113-142). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Karagöz, S. (2022). Osmanlı Vakıf Sisteminde Yönetici Olarak Kadın Mütevelliler. Journal of Ottoman Legacy Studies, 9(23), 207-220.

Karta, N. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadının Ekonomik Faaliyetleri". Journal of Economics, Finance and Accounting, 3(2), 142-155.

Kurt, A. (2016). "Sosyo-Ekonomik ve Dinî Açıdan Osmanlı Kadınları Bursa Örneği", içinde Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I, (Ed. Köese, O.). V. Uluslararası Canik Sempozyumu, 01-03 Nisan 2016. s. 289-299. Samsun : Canik Belediyesi.

Kuşu, S. (2019). 1656-1669 Tarihleri Arasında Edirneli Kadınların Maddi Varlıkları Üzerine Bazı Değerlendirmeler". History Studies, 11(5), 1667-1686.

Maydaer, S. (2006). Osmanlı klâsik döneminde kadınların servet edinme yolları (Bursa örneği). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(2), 30-46.

Özgül, İ. ve Vural, P. (2020). Erken Dönemden Klasik Döneme Osmanlı Devleti'nde Kadın-Ekonomi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (24), 263-290.

Pantik, R. (2019). "Atik Valide Sultan Külliyesinde İdari ve Mali Yapı (1590-1830)". İçinde Vakıf Kuran Kadınlar. (Ed. Başar, F.). s. 265-283. Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu.

Peirce, L. P. (1993). The imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire. Oxford University Press, USA.

Peirce, L. P. (1996). Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümranlık ve kadınlar. (Çev. Berktay, A.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sağlık, S. (2024). Osmanlı'da Vakıf Kuran Hanım Sultanlar ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. Social Sciences Studies Journal (SSSJournal), 7(88), 4083-4096.

Salzmann, A. (2003). Tocqueville in the Ottoman Empire: rival paths to the modern state (Vol. 28). Brill.

Sancar, A. (2009), Osmanlı Kadını Efsane ve Gerçek, İzmir: Kaynak Yayınları.

Sperling, J., and Wray, S. K. (Eds.). (2009). Across the religious divide: women, property, and law in the wider Mediterranean (ca. 1300-1800). Routledge.

Şahin, M., and Kaya, N. E. (2016). Valide sultanların kurduğu vakıfların kadına yönelik sosyal hizmetleri. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 36-65.

Şimşek, A. (2022). Osmanlı Kadınının Miras Hukuku: 18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicilleri Çerçevesinde Miras Davaları. Bilimname(47), 681-711.

Temizer, N. C. (2022). 19. Yüzyılda Batı'da ve Osmanlı'da kadının sosyal ve ekonomik hayattaki yeri. OKAD, 2(1), 51-70.

Terzi, A. (2019). “Haktan Aldığını Halkına Dağıtan Örnek Vakıf İnsanı: Bezmiâlem Valide Sultan”. İçinde Vakıf Kuran Kadınlar. (Ed. Başar, F.). s. 13-20. Vakıf Kuran Kadınlar Sempozyumu.

Yakın, B. and Aydoğan, E. (2019). Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar. TÜBAV Bilim Dergisi, 12(4), 26-44.

Yıldız, S. K. (2025). A Quantitative Approach to the Wealth of Ottoman Women. Tarih Dergisi, (85), 125-161.

Zarinebaf, F. (2010). “From mahalle (neighborhood) to the market and the courts: women, credit, and property in eighteenth-century Istanbul”. In Across the religious divide, (Eds. Sperling, J., & Wray, S. K.). (pp. 224-237). Routledge.

Zarinebaf-Shahr, F. (1996). Women, law and imperial justice in Ottoman Istanbul in the late seventeenth century. Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History, ed. Amira El Azhary Sonbol. np: Syracuse University Press.

Zarinebaf-Shahr, F. (2000). Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği. Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, 250-260.

Zarinebaf-Shahr, F. (2001). The role of women in the urban economy of Istanbul, 1700–1850. International Labor and Working-Class History, 60, 141-152.

Zarinebaf-Shahr, F. (2020). “Women, Law and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century”, In Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History, (Edited by: Amira el Azhary Sonbol), pp. 81-95. Syracuse: Syracuse University Press.

Zilfi, M. (2010). Women and slavery in the late Ottoman Empire: The design of difference. Cambridge University Press.

MISIR KRALİÇESİ ANKHSENAMUN'UN HİTİT KRALI I. ŞUPPİLULİUMA'YA MEKTUBU VE ARDINDAN YAŞANAN TRAJEDİLER

THE LETTER OF EGYPTIAN QUEEN ANKHSENAMUN TO THE HİTTİTE KING SUPPILULIUMA I AND THE TRAGEDIES THAT FOLLOWED

Cemal YILMAZ[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD. İzmir/TÜRKİYE, ORCHID: 0000-0003-3475-054X.

Özet

Bu çalışmada Eski Yakın Doğu diplomasisinin en dikkat çekici ve dramatik olaylarından birine neden olan Ankhsenamun'un Hitit Devleti'nin en güçlü kralı I. Şuppiluliuma'ya yazdığı mektup ele alınacaktır. Mektubun ardından yaşanan gelişmelere bakıldığında sonuçlarının oldukça ağır olduğu görülmektedir. Amarna Çağı'nın ünlü firavunu IV. Amenhotep'in (Akhenaten) ve eşi Nefertiti'nin ölümünden sonra tahta genç yaştaki Tutankhamon geçmiştir. Akhenaten ve Nefertiti'nin kızı ve Tutankhamon'un eşi olan Ankhsenamun kocasının erken ölümü üzerine ülkede taht krizi baş göstermiştir. Kraliçe bunun üzerine şaşırtıcı ve hiç alışılmadık bir diplomatik adım atmış ve Mısır'ın o dönemdeki en büyük rakibi olan Hititler'in büyük kralı I. Şuppiluliuma'ya bir mektup göndermiştir. Boğazköy arşivlerinde bulunmuş olan bu mektupta kraliçe, kocasının öldüğünü ve bir varisi olmadığını bildirmekteydi. Mısır'ı yönetecek meşru bir firavunun bulunmadığını dile getiren Ankhsenamun, bu durumun Mısır'ın güvenliği için ciddi bir tehlike olduğunu dile getiriyordu. Mektuba bakıldığında Ankhsenamun'un Mısır kraliyet ailesinden birini kendine eş olarak almak istemediği anlaşılmaktadır. Şuppiluliuma'dan istediği şey ise kendisine oğullarından birini göndermesidir. Plana göre kraliçe, bu prensle evlenecek ve onu Mısır tahtına geçirecektir. Şuppiluliuma, doğal olarak böyle bir teklif karşısında oldukça şaşkındır ve duruma şüpheyle yaklaşmıştır. Teklifin tekrarlaması üzerine kral, oğlu Zannanza'yı Mısır'a gönderir. İlk trajedi bu noktada başlar. Genç prens Mısır'a varmadan yolda öldürülür. Olayın ardında ise general Horemheb veya vezir Ay'ın olduğu tahmin edilmektedir. Mısır'ın güç odaklarının böyle bir şeye müsaade etmeyeceğini gösteren suikast olayı Hitit tarafında bir intikam seferinin gündeme gelmesine neden olacaktır. Hitit orduları ilerleyen süreçte Mısır'ın Kuzey Suriye'deki toprakları üzerine sefere çıkacak ve bu seferin sonrasında ise ikinci bir trajedi yaşanacaktır. Hitit topraklarına götürülen esirlerle birlikte veba salgını da ülkeye taşınmış ve nihayetinde pek çok insan vebadan dolayı ölmüştür. Ölenler arasında Hitit tarihinin en güçlü kralı olan I. Şuppiluliuma da vardır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Hitit, Ankhsenamun, I. Şuppiluliuma Mektup.

Abstract

This paper examines the diplomatic letter sent by Egyptian Queen Ankhesenamun to Suppiluliuma I, the most powerful king of the Hittite Empire—an event that triggered one of the most dramatic and consequential episodes in Near Eastern diplomacy. The subsequent developments revealed the severe repercussions of this correspondence. Following the deaths of the Amarna-era Pharaoh Akhenaten (Amenhotep IV) and his wife Nefertiti, the young Tutankhamun ascended the throne. Ankhesenamun, daughter of Akhenaten and wife of Tutankhamun, faced a significant succession crisis after her husband's premature death, as there was no legitimate heir to rule Egypt. In an astonishing and unprecedented move, the Queen contacted Egypt's great rival, Suppiluliuma I. The letter, discovered in the Hattusa

archives (Boğazköy), informed the Hittite King of her husband's death and the absence of a male successor. Ankhesenamun expressed her unwillingness to take a husband from the Egyptian royal family and explicitly requested that Suppiluliuma I send one of his sons to her. The plan was for her to marry the Hittite prince, thereby establishing him on the Egyptian throne. Suppiluliuma I was predictably surprised and skeptical of the offer, but upon receiving repeated confirmation, he dispatched his son, Zannanza, to Egypt. The tragedy unfolded when the young prince was assassinated on his way to Egypt. It is presumed that powerful factions within the Egyptian court, possibly led by General Horemheb or the Vizier Ay, orchestrated the assassination, as they would not permit such foreign interference. This event led the Hittites to launch a retaliatory campaign into Egypt's territories in Northern Syria. A second tragedy followed the military expedition: the plague was brought back to the Hittite homeland along with the Egyptian captives. The epidemic decimated the population, and tragically, the most powerful king in Hittite history, Suppiluliuma I, succumbed to the plague. The entire episode highlights the fragile intersection of royal succession, diplomacy, and the devastating consequences of imperial rivalry in the ancient world.

Keywords: Egypt, Hittites, Ankhsenamun, Suppiluliuma I, Letters.

MİLLİ EĞİTİM ŞURALARINDA HALK EĞİTİMİNDE KADININ YERİ (1960-1980)

THE PLACE OF WOMEN IN PUBLIC EDUCATION IN NATIONAL EDUCATION COUNCILS (1960-1980)

Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT
Öğr. Gör. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye/ ORCID ID: 0000-0002-5163-4033

Özet

Milli Eğitim Şûraları, eğitime yön vermek amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı önderliğinde eğitimcilerin bir araya geldiği toplantılardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tasarlanan bu oluşum ilk toplantısını 1939 yılında gerçekleştirdi. 1939 yılından bugüne aralıklarla şûralar yapılmaktadır. Bu çalışmada iki darbe arası dönemde, 1960-1980 yılları arasında toplanan 7., 8. ve 9. Milli Eğitim Şûralarında yetişkin kadın eğitimine dönük çalışmalar ele alınmıştır. Cumhuriyetin ilk yılları ile kıyaslandığında 1960-1980 yılları arasında eğitimin yaygınlaşması ile kadınların okur-yazar oranının arttığı görülür. Bunun yanında okula gitmeyen ya da gidemeyen kadınlara yönelik okuma-yazma, çocuk bakımı ve sağlığı, beslenme, biçki-dikiş, el sanatları gibi eğitimler verilmesi için eğitim kurumları açıldığı görülür. 1960-1980 yılları arasında toplanan Milli Eğitim Şûralarında sözü edilen başlıklar üzerindeki değerlendirmeler ele alınmıştır. Bu doğrultuda şûra görüşmeleri ve kararları, dönemin basınına yansıyan haberler ve arşivde yer alan belgeler incelenmiştir. Yine mevcut eğitim kurumlarında kadınların okullaşma oranları da tespit edilerek eğitim veren kadınların ve eğitim alan kadınların oranı tespit edilmiş ve dönemin çerçevesi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millî Eğitim Şûrası, kadın, eğitim.

Abstract

National Education Councils are meetings where educators, under the leadership of the Ministry of National Education, come together to shape education. This organization, conceived in the early years of the Republic, held its first meeting in 1939. Councils have been held intermittently since 1939. This study examines the efforts to educate adult women at the 7th, 8th, and 9th National Education Councils, held between 1960 and 1980, during the inter-coup period. Compared to the early years of the Republic, the expansion of education between 1960 and 1980 reveals an increase in the female literacy rate. Additionally, educational institutions were established to provide training in literacy, child care and health, nutrition, tailoring, and handicrafts for women who did not or could not attend school. Evaluations on these topics from the National Education Councils convened between 1960 and 1980 were examined. Council meetings and decisions, news reports from the period's press, and documents in the archives were examined. Furthermore, female enrollment rates in existing educational institutions were determined, and the ratio of women teaching and women receiving education was determined, establishing the context of the period.

Keywords: National Education Council, women, education.

SİYAH KADIN EDEBİYATINDA KADINCILIK: SİYAH KADIN KİMLİĞİNİN YENİDEN TANIMLANMASI

WOMANISM IN BLACK WOMEN'S LITERATURE: REIMAGINING BLACK FEMALE IDENTITY

Elâ Ocak YELTEKİN,
[1] Öğretim Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Van, /
ORCID ID: 0000-0002-1068-2688

Özet

Alice Walker'ın 1980'lerde ortaya koyduğu kadıncılık kavramı, Siyah kadınların hem ırksal hem de cinsiyete dayalı baskılarla yeniden şekil kazanan deneyimlerini görünür kılan bir düşünce sistemidir. Kadınların sadece cinsiyet ayrımından kaynaklı olarak değil, birçok alandan ikinci olarak görülmesini araştırmaktadır. Siyah kadın edebiyatında womanism'in kuramsal boyutunu, tarihsel kökenlerini ve edebî temsil biçimleri incelenecektir. Siyah Edebiyatta Siyah kadın yazarların eserleri incelenirken womanist dünya görüşünün nasıl temsil edildiği incelenecektir. Siyah kadın karakterlerin ses bulma süreçleri, topluluk içindeki konumlanmaları, aile ve kuşaklar arası ilişkileri, baskı karşısında geliştirdikleri direnme stratejileri ve kültürel kimliklerini yeniden tanımlama biçimleri womanist perspektifle değerlendirilecektir. Bu çalışma, kadın edebiyatında womanism'in hem bir kimlik politikası hem de bir özgürleşme paradigması olarak işleyişini ortaya koymayı; böylece Siyah kadınların edebî üretimlerinde direniş, kendini bulma ve özgün bir estetik anlayış geliştirme süreçlerini görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, womanism'in çağdaş feminist tartışmalara katkısını yeniden değerlendirmeyi amaçlar. Womanism'in edebî alanı nasıl yeniden şekillendirdiğini; Siyah kadın edebiyatında dayanışma, aidiyet, özgürleşme ve kendini tanıma gibi kavramları nasıl merkezileştirdiğini analitik bir çerçeveyle ele almayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: Kadıncılık, Siyah Kadın Edebiyatı, Alice Walker

Abstract

The concept of womanism, introduced by Alice Walker in the 1980s, is a system of thought that makes visible the experiences of Black women as both racial and gender-based oppression reshapes them. It explores how women are seen not only as secondary due to gender discrimination but also in many areas. The theoretical dimension, historical roots and literary representation of womanism in Black women's literature will be examined. In examining the works of Black women writers in Black literature, how the womanist worldview is represented will be examined. The processes by which Black women characters find their voice, their positioning within the community, their family and intergenerational relationships, the strategies of resistance they develop in the face of oppression, and the ways they redefine their cultural identities will be evaluated from a womanist perspective. This study aims to reveal how womanism functions as both an identity politics and a paradigm of liberation in women's literature; thus, it aims to make visible the processes of resistance, self-discovery and the development of a unique aesthetic understanding in Black women's literary production. In this respect, the study aims to re-evaluate the contribution of womanism to contemporary feminist debates. How womanism reshapes the literary field; It aims to analyze how concepts such as solidarity, belonging, liberation, and self-knowledge are centralized in Black women's literature.

Keywords: Womanism, Black Women's Literature, Alice Walker

THE ROLE AND İMPORTANCE OF WOMEN İN THE DEVELOPMENT OF KOSOVO

KOSOVANIN KALINMASINDA KADININ RÖLÜ VE ÖNEMİ

Dr.sc Hüsniye KORO

Özet

Kosova toprakları 1455 yılında Osmanlı idaresine girmiş, 21 Haziran 1455'te Prizren şehri Osmanlı orduları tarafından fethedilmiştir. Osmanlı döneminde Rumeli'nin önemli ekonomik ve kültürel merkezlerinden biri olan Prizren, mimarisi, sanatı ve eğitim kurumlarıyla Anadolu şehirlerini andıran bir yapıya sahip olmuştur. Rüşdiye, iptidai ve idadi mektepler ile medreseler, 31 Ekim 1912'ye kadar eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bu çalışma, Osmanlı sonrası dönemde Kosova'da kadının toplumsal ve ekonomik konumunu genel bir çerçevede ele almayı; kadının eğitim ve çalışma hayatındaki rolünü 19. ve 20. yüzyıllar bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada hem kentli hem de kırsal alanda yaşayan, farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip kadınlar ile Müslüman ve gayrimüslim kadınlar kapsama alınmıştır.

Osmanlı sonrası süreçte kadınların toplumsal statüsünde önemli değişimler yaşanmış, özellikle 1912–1945 yılları arasında kadınlar için eğitim ve çalışma hayatına katılım son derece zor bir dönem olmuştur. Bu dönemde kadınlar, ev içi emeğin yanı sıra çorap örme, nakış, halı dokuma, dikiş, süt ve peynir üretimi gibi üretken faaliyetlerle aile ekonomisine katkı sağlamışlardır. Buna ek olarak, tarım ve el sanatları alanlarında aktif rol üstlenen kadınlar, Kosova'nın ekonomik ve toplumsal gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur.

Uzun yıllar boyunca eğitim kurumlarında, fabrikalarda ve çeşitli kamu kuruluşlarında çalışan kadınlar, Kosova'nın kalkınma sürecine doğrudan katkıda bulunmuştur. Özellikle Prizren bölgesinde kadınların ürettiği el emeği ürünlerin iç ve dış pazarlarda satılması, kadınların ekonomik hayattaki etkinliğini göstermektedir. Ancak zamanla bazı geleneksel el sanatlarının kaybolması, kültürel ve sanatsal açıdan önemli bir kayıp olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Kosova'nın toplumsal yapısında kadının temel bir unsur olduğunu; kadının eğitime, üretime ve kültürel mirasa olan katkısının, ülkenin tarihsel ve sosyo-ekonomik gelişiminde hayati bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, kadın, aile, çalışan kadın, eğitim, ekonomik kalkınma.

Abstract

Kosovo came under Ottoman rule in 1455, and the city of Prizren was conquered by the Ottoman army on 21 June 1455. During the Ottoman period, Prizren became one of the important economic and cultural centers of Rumelia, resembling Anatolian towns with its architecture, art, and educational institutions. Rüşdiye, primary and secondary schools, as well as madrasas, continued their educational activities until 31 October 1912.

This study aims to examine the social and economic position of women in Kosovo in the post-Ottoman period within a general framework, focusing on women's roles in education and working life in the context of the 19th and 20th centuries. The research includes women from different socio-economic backgrounds living in both urban and rural areas, as well as Muslim and non-Muslim women.

In the post-Ottoman period, significant changes occurred in women's social status, and especially between 1912 and 1945, participation in education and working life was extremely difficult for women. During this time, women contributed to the family economy not only through domestic labor but also through productive activities such as knitting, embroidery, carpet weaving, sewing, and the production of milk and cheese. In addition, women who played an active role in agriculture and handicrafts became a determining factor in Kosovo's economic and social development.

Women who worked for many years in educational institutions, factories, and various public organizations made direct contributions to Kosovo's development process. Particularly in the Prizren region, the sale of women's handmade products in domestic and international markets demonstrates their active participation in economic life. However, the gradual disappearance of some traditional handicrafts is considered a significant cultural and artistic loss.

In conclusion, this study reveals that women constitute a fundamental element of Kosovo's social structure and that their contributions to education, production, and cultural heritage have played a vital role in the country's historical and socio-economic development.

Keywords: Kosovo, women, family, working women, education, economic development.

PROVERBS 31: THE REASON SOME MEN CANNOT RESPECT THEIR WIFE IS BECAUSE THEY HAVE NOTHING TO CONTRIBUTE

Favour C. Uroko (Ph.D)
Department of Religion and Cutlural Studies
University of Nigeria

Abstract

This study examines the assertion that "Proverbs 31 suggests that the reason some men cannot respect their wives is because they have nothing to contribute," with the aim of exploring how economic responsibility, personal character, and mutual contribution influence marital respect within a biblical framework. The problem addressed is the growing pattern of marital tension in contemporary families where men who feel inadequate—financially, emotionally, or socially—often project this insecurity as disrespect toward their wives, contrary to the mutual honour envisioned in Proverbs 31. The study adopts a qualitative, interpretive methodology, including exegetical analysis of Proverbs 31:10–31, review of theological commentaries, and thematic analysis of sociological literature on marital roles and contribution. Findings reveal that the text emphasizes shared dignity, industriousness, and mutual support as foundations for respect, not superiority or dominance. Men who lack a sense of personal contribution often struggle with self-worth, which can manifest as disrespect toward their wives; however, the biblical model encourages complementary partnership rather than competition. The study concludes that respect in marriage is strengthened when both partners contribute meaningfully—spiritually, financially, and emotionally—and that Proverbs 31 advocates a balanced, collaborative model of marriage in which respect flows from character, responsibility, and mutual empowerment rather than traditional gendered expectations.

Keywords: Proverbs 31, marital respect, mutual contribution, biblical marriage

HAVVA'NIN İZİNDEN YASAK MEYVE ELMA FELSEFESİ

IN THE FOOTSTEPS OF EVE: THE PHILOSOPHY OF THE FORBIDDEN FRUIT APPLE

Nesrin AŞTI
Prof.Dr. Demiroğlu Bilim Üniversitesi, Hemşirelik Programı, İstanbul, Türkiyeİ
ORCID ID: 0000-0001-7257-372.

Özet

Bu çalışma, Nesrin Özkan Aştı'nın " Adem ile Havva'nın İzinden[1]" başlıklı öyküsünde yararlanılarak yapıldı. Araştırmanın amacı, elma metaforu üzerinden bilgi arayışı, özgür irade, iyilik–kötülük diyalektiği ve insanın Tanrı ile ilişkisi gibi temel felsefi temaları incelemektir.
Çalışmada metin çözümlemesi ve simgesel yorumlama kullanılarak öykudeki anlatılar, felsefi olarak değerlendirildi:
Öyküde geçen "Ergen melekler Ademcik ve Havvacık, tıpkı ilk insanlar gibi 'merak' duygusuyla harekete geçerler. Ve Adem'le Havva'nın dünyadaki izini sürmek isterler…" anlatısındaki merak, bilişsel bir dürtü ve varoluşun itici gücü olarak yorumlanabilir. Meleklerin tekdüze cennet yaşamından sıkılmaları; Tanrı katındaki durağanlıktan çıkma arzusunu, yani bilme, deneyimleme ve sınır aşma içgüdüsünü temsil eder.
Öyküde geçen "Havva, yılan kılığına girmiş iblis tarafından yasak meyveyi yemesi için ayartıldı. Havva kandı. Yasak elmayı yedi ve Adem'e de yedirdi... Tanrı onları cennetinden kovdu. Onlar artık ölümlü insandılar…" anlatısında geleneksel yaklaşıma göre Havva, suçlu ve baştan çıkarıcı olarak görülmektedir. Felsefi açıdan ise bilgiyi arzulayan kadının, yani Havva'nın yasak elmayı yemesi bilgiye ulaşma davranışı olarak yorumlanmaktadır.
Öyküde geçen "Elma ağacının altında Newton, yere düşen elmayı görünce neden gökyüzüne değil de yere düşüyor?' diye düşünmüş, böylece yerin çekim gücü olduğunu bulmuş…", "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler masalındaki cadı, Pamuk Prenses'i öldürmek için adeta 'ye beni' diyen kıpkırmızı zehirli bir elma ile kandırmış…" ve "Şu karşıda elmaları seçe seçe sepetine koyan Murat Amca'nın küçük kızı da Pamuk Prenses gibi bir elmaya kandı ve hayatından oldu…" gibi anlatılarda elma, Havva'nın izinden bilimin doğuşuna (Newton), masallara (Pamuk Prenses) ve trajediye (Murat Amca'nın kızının ölümüne) uzanmaktadır.
Sonuç olarak Adem ve Havva'yı cennetten eden elma, Dünya yaşamının tam ortasına düşmüş; elma yerin çekiminde, insanlar elmanın çekiminde yaşayıp gidiyorlar. Cennetten kovulan Melek Adem ve Havva'dan çoğalan insanlar, yeniden cenneti hak edebilmek ve şeytana uymamak için çırpınıp duruyorlar.
Anahtar Kelimeler: Adem ile Havva, Yasak meyve elma, Bilgi arayışı, Özgür irade.

Abstract

This study is based on Nesrin Özkan Aştı's story titled "In the Footsteps of Adam and Eve[1]". The aim of the research is to examine fundamental philosophical themes such as the pursuit of knowledge, free will, the dialectic of good and evil, and the relationship between humans and God through the metaphor of the apple.This study carried out using textual analysis and symbolic interpretation, the narratives in the story were evaluated philosophically:

In the story, the adolescent angels Ademcik and Havvacık, just like the first humans, are driven by curiosity. They wish to follow in the footsteps of Adam and Eve on earth. This curiosity can be interpreted as a cognitive impulse and the driving force of existence. The angels' boredom with the monotonous life in paradise symbolises the desire to break free from the divine stagnation, representing the instinct to know, to experience, and to transcend limits.

In the narrative "Eve was tempted by the devil disguised as a serpent to eat the forbidden fruit. Eve was deceived. She ate the forbidden apple and gave it to Adam as well... God expelled them from paradise. They were now mortal humans…", according to traditional interpretations, Eve is seen as guilty and seductive. Philosophically, however, Eve's act of eating the forbidden apple is considered a pursuit of knowledge, with the woman who desires knowledge being at the centre.

The references to "Newton, upon seeing the apple fall under the apple tree, wondered why it fell to the ground rather than to the sky, thus discovering the force of gravity…", "In the tale of Snow White and the Seven Dwarfs, the witch deceived Snow White with a bright red poisonous apple that seemed to say 'eat me'…", and "Just over there, Uncle Murat's little daughter, who was choosing apples for her basket, was deceived by an apple like Snow White and lost her life…" show that the apple extends from the footsteps of Eve to the birth of science (Newton), to fairy tales (Snow White), and to tragedy (the death of Uncle Murat's daughter).

As conclusion the apple that led to the expulsion of Adam and Eve from paradise has fallen right into the heart of earthly life; apples fall under the force of gravity, and people continue to live under the apple's allure. The descendants of Adam and Eve, cast out from paradise, constantly strive to earn paradise once more and to resist temptation.

Keywords: Adam and Eve, Forbidden fruit apple, Pursuit of knowledge, Free will

OSMANLI'DA KADIN KÖLE EMEĞİNİN ELE ALINIŞI ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ÇALIŞMASI

A LITERATURE STUDY ON THE TREATMENT OF FEMALE SLAVE LABOR IN THE OTTOMAN EMPIRE

Aylin DOĞAN
Dr. Öğr. Üye., Harran Üniversitesi, İİBF, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Şanlıurfa / ORCID ID: 0000-0002-2533-6964

Özet

Osmanlı hukuk sisteminde meşru kabul edilen kölelik kurumu Osmanlı'da hem hukuki hem toplumsal hem de ekonomik açıdan karmaşık bir yapı içermektedir. Osmanlı'da kölelik kurumunu ele alan çalışmalara artan bir ilgi olduğu görülmekle birlikte bu konu uzun süre harem merkezli bir bakış açısı içinde ele alınmıştır. Osmanlı toplumunda hem cinsiyet düzeninin hem de sınıfsal ilişkilerin şekillendiği önemli bir kesişim noktasını temsil eden kadın köle emeği, uzun bir süre bu ilginin dışında kalmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise kadın kölelerin toplumsal konumu, cariyelik kurumu ile ilişkisi ve ekonomik süreçlere katılımları yönünde arşiv belgelerini temel alan çalışmaların da literatürde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu konudaki değişimin bir göstergesi niteliğindeki mevcut çalışmalarda şer'iyye sicilleri, tereke defterleri, köle ticareti kayıtları, saray masraf defterleri ve konsolosluk raporları gibi temel kaynaklara başvurulmuştur. Bununla birlikte, literatürde kadın köle emeğinin ekonomik değerine ve 19. yüzyıldaki kölelik dönüşümünün kadın köle emeğine yansımalarına yönelik akademik çalışmaların sınırlı olduğu gözlenmektedir. Oysaki kadın köle emeği çoğunlukla hane içinde çocuk yetiştirme, temizlik, bakım gibi alanlarda var olsa da saray teşkilatı içinde örgütlü bir işgücü olarak da varlık göstermiştir. Ayrıca tarım, hizmet ve üretim alanlarında da etkin roller üstlenmişlerdir. Bu çalışmanın temel amacı, mevcut literatürdeki eğilimlerin değerlendirilmesi ve sınıflandırılması doğrultusunda hem kadın köle emeği araştırmalarındaki boşlukları belirleyebilmek hem de gelecekteki çalışmalara bir katkıda bulunabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kölelik, Kadın Köle Emeği, Cariyelik, Harem.

Abstract

The institution of slavery, which was considered legitimate in the Ottoman legal system, encompassed a complex structure in the Ottoman Empire from legal, social, and economic perspectives. Although there has been growing interest in studies addressing slavery in the Ottoman Empire, this topic has long been approached from a harem-centred perspective. Female slave labour, representing an important intersection point where both gender order and class relations were shaped in Ottoman society, remained outside this interest for a long time. Since the 1990s, however, studies based on archival documents have begun to appear in the literature, examining the social position of female slaves, their relationship with the institution of concubinage, and their participation in economic processes. Current studies, which are indicative of this change, draw on primary sources such as sharia court records, estate registers, slave trade records, palace expense ledgers, and consulate reports. However, it is observed that academic studies on the economic value of female slave labour and the reflections of the 19th-century transformation of slavery on female slave labour are limited in the literature. Although female slave labour was mostly present in areas such as child-rearing, cleaning, and caregiving within the household, it also existed as an organised labour force within the palace organisation. Furthermore, they have played active roles in agriculture,

services, and production. The primary aim of this study is to evaluate and classify the trends in the existing literature.

Keywords: Ottoman Empire, Slavery, Female Slave Labor, Concubinage, Harem.

A REVIEW OF PATRIARCHY, FEMINIST RESISTANCE, AND DEMOCRATIC BACKSLIDING IN CONTEMPORARY TÜRKİYE

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE ATAERKİLLİK, FEMİNİST DİRENİŞ VE DEMOKRATİK GERİLEME ÜZERİNE BİR DERLEME

Gokhan SAVAS[1],

[1] Assoc.Prof.Dr., American University of Sharjah, College of Arts and Sciences, Department of International Studies, Sharjah, United Arab Emirates / ORCID ID: 0000-0002-0681-0229. Mobile: 00905345764059

Abstract

This paper examines how gender and sexuality are shaped, contested, and redefined in contemporary Türkiye. It explores the interaction between state power, cultural norms, and feminist resistance within a context marked by both secular modernization and religious conservatism. Drawing from a wide range of empirical and theoretical research, the paper analyzes how state-led reforms, nationalist ideologies, and global gender justice movements intersect to shape everyday experiences of gender and sexuality.

The study highlights that periods of political liberalization have expanded rights and visibility for women, but these gains have often been followed by backlash and retrenchment. Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention illustrates the growing influence of authoritarian populism and moral conservatism in redefining equality through family-centered narratives. Gender equality policies now often rely on protectionist discourses that reinforce traditional roles rather than dismantle them. At the same time, persistent patriarchal structures continue to limit women's participation in education, employment, and politics.

Despite increasing constraints, feminist movements in Türkiye remain resilient. Activists have developed innovative strategies through digital mobilization, transnational networking, and intersectional approaches that link struggles for gender justice to broader fights for democracy and civil rights. The paper situates these dynamics within global debates on gender backlash, de-Europeanization, and the politicization of women's rights.

By analyzing the Turkish case, this paper contributes to comparative discussions of gender politics in transitional societies. It shows how institutional reforms, cultural norms, and resistance practices interact to produce a complex and contested gender regime. Türkiye's experience offers valuable insight into the persistence of patriarchy under conditions of modernization and the transformative power of feminist resistance in challenging authoritarianism and advancing social justice.

Keywords: gender politics; women's rights; patriarchy; feminist activism; democratic backsliding; authoritarian populism; Istanbul Convention; gender justice

Özet

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin günümüz Türkiye'sinde nasıl biçimlendiğini, tartışıldığını ve yeniden tanımlandığını incelemektedir. Çalışma, hem seküler modernleşmenin hem de dinsel muhafazakârlığın etkilerinin belirgin olduğu bir bağlamda, devlet gücü, kültürel normlar ve feminist direniş arasındaki etkileşimi ele almaktadır. Geniş bir ampirik ve kuramsal literatüre dayanarak, devletin yönlendirdiği reformların, milliyetçi

ideolojilerin ve küresel toplumsal cinsiyet adaleti hareketlerinin gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet ve cinsellik deneyimlerini nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir.

Araştırma, siyasal liberalleşme dönemlerinin kadınların haklarını ve görünürlüğünü artırdığını, ancak bu kazanımların çoğu zaman geriye dönüş ve muhafazakâr tepkilerle sınırlandığını göstermektedir. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi, eşitliğin aile merkezli söylemler aracılığıyla yeniden tanımlanmasında otoriter popülizm ve ahlaki muhafazakârlığın artan etkisini ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları, çoğu zaman kadınları koruma söylemine dayanarak geleneksel rolleri pekiştirmekte, bunları dönüştürmek yerine yeniden üretmektedir. Aynı zamanda kalıcı ataerkil yapılar, kadınların eğitim, istihdam ve siyasete katılımını sınırlamaya devam etmektedir.

Artan kısıtlamalara rağmen, Türkiye'deki feminist hareketler dirençli olmaya devam etmektedir. Aktivistler, dijital seferberlik, ulusötesi dayanışma ve kesişimsel yaklaşımlar aracılığıyla toplumsal cinsiyet adaleti mücadelesini demokrasi ve sivil haklar için verilen daha geniş mücadelelerle ilişkilendirmektedir. Çalışma, bu dinamikleri toplumsal cinsiyet karşıtı söylemler, Avrupa normlarından uzaklaşma ve kadın haklarının siyasallaşması üzerine küresel tartışmalar bağlamına yerleştirmektedir.

Türk örneğini analiz eden bu çalışma, geçiş sürecindeki toplumlarda toplumsal cinsiyet siyaseti üzerine yapılan karşılaştırmalı tartışmalara katkıda bulunmaktadır. Kurumsal reformlar, kültürel normlar ve direniş pratiklerinin nasıl etkileşime girerek karmaşık ve tartışmalı bir toplumsal cinsiyet rejimi ürettiğini göstermektedir. Türkiye'nin deneyimi, modernleşme koşullarında ataerkilliğin sürekliliğine ve feminist direnişin otoriterliğe meydan okuma ile toplumsal adaleti ilerletmedeki dönüştürücü gücüne dair önemli içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : toplumsal cinsiyet siyaseti; kadın hakları; ataerkillik; feminist aktivizm; demokratik gerileme; otoriter popülizm; İstanbul Sözleşmesi; toplumsal cinsiyet adaleti

WOMEN'S EMPOWERMENT IN PAKISTAN: SOCIOCULTURAL BARRIERS, INSTITUTIONAL GAPS, AND PATHWAYS FOR GENDER-RESPONSİVE DEVELOPMENT

Muhammad Mohsin
School of Business, Hunan University of Humanities, Science and Technology, Loudi, 417000, Hunan, China.

Sobia Naseem
School of Economics and Management, Hunan University of Arts and Science, Changde,415000, Hunan, China.

Abstract

Women's studies in Pakistan has emerged as a critical interdisciplinary field that examines the complex intersections of gender, culture, power, and social transformation within a rapidly changing society. Despite notable progress, Pakistani women continue to face structural barriers rooted in patriarchal norms, socioeconomic inequality, and limited access to education, healthcare, and formal employment. This study offers a comprehensive analysis of women's lived experiences across rural and urban contexts, investigating how gendered expectations shape opportunities, agency, and participation in public and private spheres. Drawing on empirical research, policy evaluation, and feminist theoretical frameworks, the study highlights the evolving dynamics of women's rights movements, state-led reforms, and community-based initiatives aimed at enhancing gender equity. Importantly, the research underscores the significance of intersectionality—revealing how class, region, ethnicity, and digital access produce differentiated outcomes for Pakistani women. The study contributes to the broader discourse by identifying key gaps in existing gender policies, proposing evidence-based strategies for institutional reform, and advancing a localized feminist perspective that aligns with Pakistan's cultural realities. The innovation of this research lies in its integrated analytical model, which combines sociocultural, economic, and policy dimensions to offer a holistic understanding of women's empowerment pathways in Pakistan. Collectively, the findings provide a nuanced foundation for scholars, practitioners, and policymakers seeking to promote sustainable and equitable gender development in the country.

Keywords: Women's Studies; Gender Inequality; Women's Empowerment; Feminist Theory

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПРОЦЕССОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОРИЕНТИРОВАНИЯ

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE PROFESSIONAL ORIENTATION PROCESSES

N.B.Abutalipova[1],
[1,2] Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0000-0002-8610-9888

Zh.N.Orazbekov[2],
[1,2] Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan/
/ ORCID ID: 0000-0003-4332-1966

G.S.Nabiyeva[3]
[3] Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID ID 0000-0002-5684-6131

Аннотация

Современная профессиональная среда характеризуется интенсивными структурными и динамическими трансформациями, ведущими к формированию новых, узкоспециализированных профессиональных идентичностей, что актуализирует необходимость в разработке масштабируемых и высокоэффективных систем профессиональной ориентации. Установлено, что традиционные консультационные подходы обладают низкой прогностической ценностью вследствие высокой степени субъективизма и обобщенности, что ограничивает способность индивидов принимать оптимальные долгосрочные карьерные решения.

Основной целью данной работы являлось систематическое повышение эффективности и объективности профориентационного консультирования посредством внедрения передовых технологий искусственного интеллекта (ИИ). Для реализации цели была разработана и валидирована комплексная интеллектуальная система, предназначенная для предоставления целенаправленных, основанных на данных рекомендаций, превосходящих возможности стандартной оценки персонала. Методология исследования включала широкий процесс сбора эмпирических и экспертных данных, полученных от тридцати специалистов в соответствующих отраслях. Для проведения отраслевой аналитики и сравнительной оценки прогностической способности, в исследовании использовался широкий спектр зарекомендовавших себя готовых ИИ-инструментов, включая Careerflow AI, Teal AI, Kickresume AI, Coursera AI, LinkedIn Learning AI, Claude AI, JobCopilot и COACH AI.

Количественный анализ, основанный на сравнительных метриках, однозначно продемонстрировал значительное операционное преимущество ИИ-структур. Внедрение данных инструментов обеспечило статистически значимое повышение уровня точности прогнозирования и существенную экономию рабочего времени по сравнению с традиционными протоколами консультирования. Эти убедительные выводы имеют ключевое прикладное значение для модернизации образовательных услуг. Протестированные модели и рабочие концепции готовы для немедленной интеграции в системы профессиональной ориентации нового поколения во всех учебных заведениях. В конечном итоге, исследование подтверждает стратегическую роль ИИ как фундаментальной технологии, необходимой для оптимизации качества профориентационных услуг в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: искусственный интеллект, профориентация, персонализированные рекомендации, алгоритмический анализ, системы прогнозирования.

Abstract

The current professional environment is also characterized by ever-changing structural and dynamic transformations, leading to new, narrowly defined occupational identities that further underpin the importance for scalable career guidance systems with a strong efficacy. Old school advisory approaches fall short in both theory and practice, subject as they are to a great deal of subjectivity on the one hand and generalities on the other, impeding peoples ability to make optimal career investment decisions over extended periods. Hence, the main purpose of this work was to improve systematically the effectiveness and objectiveness of career advice using modern Artificial Intelligence (AI) technologies. This required building and validating a complex intelligent system that was deliberately designed to deliver targeted, data-driven career advice that goes beyond what human assessment can offer. The design method was based on wide data acquisition process that spanned from empirical up to professional and practical knowledge obtained through thirty industry domain experts. And for further industry analytics and relative performance comparison, the study had access to a wide array of well-established off-the-shelf AI-powered advisory tools such as Careerflow AI, Teal AI, Kickresume AI, Coursera AI, LinkedIn Learning AI, Claude AI, JobCopilot and COACH AI. The quantitative results obtained as a result of comparative analysis unambiguously showed a significant advantage in the operation of structures based on artificial intelligence. The introduction of these tools provided significant growth, achieved a significantly higher level of predictive accuracy, and achieved significant operational time efficiency when evaluating in accordance with traditional guidance protocols. These convincing conclusions have the most important practical utility of modernizing educational services. Tested models and operational concepts are used immediately for integration into the next generation vocational guidance systems in all educational institutions. This successful integration allows young people to provide detailed, personalized recommendations, thus providing decisive, informed and objective support in the increasingly complex professional selection process. The study ultimately confirms the strategic role of artificial intelligence as a fundamental technology for optimizing career guidance services in the era of the digital economy.

Keywords: artificial intelligence, career guidance, personalized recommendations, algorithmic analysis, prediction systems.

A SYSTEMATIC AND META-ANALYTICAL REVIEW OF ACCEPTANCE AND COMMITMENT THERAPY FOR PTSD

Sana Rehman[1], Siti Raudzah Ghazali[2], and Ask Elklit[3]
Faculty of Medicine and Health Science[1, 2]
Universiti Malaysia Sarawak

National Center for Psychotraumatology[3]
University of Southern Denmark

Abstract

Approximately 14% of individuals develop PTSD symptoms in response to trauma. Existing literature provides substantial evidence supporting Acceptance and Commitment Therapy (ACT) in enhancing psychological flexibility and reducing PTSD symptoms. This study aimed to investigate the efficacy of ACT in managing PTSD symptoms. The PRISMA flowchart was used to guide the selection of relevant studies. A comprehensive meta-analysis was conducted to determine the effect size of ACT's efficacy. A total of 25 studies were included in the systematic review, while 20 studies were included in meta-analysis. The quality of the selected studies was independently assessed by two reviewers using a quality rating scale (Yates et al., 2005). Meta-analytic findings indicated a mean effect size of **1.274** with a **95% confidence interval of 0.906 to 1.643**, reflecting a large treatment effect. However, the narrative synthesis revealed that results across studies were not directly comparable due to heterogeneous study characteristics. This study highlights the strong potential of ACT as an effective intervention for PTSD, particularly in the context of natural and human-made disasters or traumatic incidents. Despite variability across studies, the overall evidence supports ACT's use in trauma-informed care, warranting further investigation through high-quality, standardized trials.

Keywords. ACT, PTSD, Meta-analysis, Systematic Review

RELATIONSHIP BETWEEN COLLEAGUES SOLIDARITY AND JOB MOTIVATION AMONG NURSES WORKING IN MAKKAH GOVERNMENTAL HOSPITAL

Alanoud Al-Ghamdi[11] King Abdulaziz University, Nursing Administration Department.

Prof. Dr., **Sabah Mehran**, Faculty of nursing , Department of **Nursing Administration**
Abstract

Abstract

Background: Workplace solidarity among nursing staff is increasingly recognized as a crucial factor influencing motivation and overall job performance. In the high-pressure context of governmental hospitals in Makkah, Saudi Arabia, understanding this dynamic is vital for improving staff retention and care quality. Aim: To investigate the relationship between colleague's solidarity and the job motivation between the staff nurses at Makkah government hospital. Methods: A descriptive, cross-sectional correlational design was adopted. A total of 181 registered nurses from King Abdulaziz Governmental Hospital participated through simple random sampling. Data were collected using validated tools: The Colleague Solidarity Scale for Nurses (CSSN) and the Nurses Job Motivation Scale (NJMS). Descriptive statistics, Pearson correlation, t-tests, and ANOVA were used to analyze the data via SPSS version 25. Results: The results revealed a statistically significant moderate positive correlation between colleague solidarity and job motivation ($r = 0.26$, $p < 0.001$). Emotional and academic solidarity subscales also showed stronger correlations with job motivation ($r = 0.37$ and $r = 0.34$, respectively). These findings indicate that interpersonal support and professional collaboration contribute meaningfully to enhancing nurses' motivation in clinical settings. Conclusion: Fostering colleague solidarity is essential for enhancing job motivation among nurses. Nursing leadership and hospital administrators should invest in recognition systems, collaborative work environments, and supportive communication to strengthen solidarity and improve nurse engagement and performance.

Keywords: nurse or staff nurse, Collegiality, Colleague Solidarity, Job Motivation and Motivation.

THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB-RELATED FACTORS OF CAREER DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL PERFORMANCE

[1]Ghada Mohamed Hamouda
[1]Professor of Nursing Administration, King Abdulaziz University, Faculty of Nursing, Department of Public Health Nursing, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4468-8834

[2]Zainab Yousef Almaskeen, [3]Duaa Amr Hafez
[2,3]King Abdulaziz University, Faculty of Nursing, Department of Public Health Nursing, Jeddah, Kingdom of Saudi Arabia

Abstract

Introduction and Purpose: Recently, many hospitals have faced pressure to reduce staff turnover, improve patient outcomes, maintain performance, and control costs. The quality of nursing care provided to patients largely depends on the knowledge and practice standards of the nurses. Several factors influence this quality, including the level of organizational support and opportunities for career development. Providing such support can motivate nurses to perform their duties with enthusiasm and enable them to deliver the best care to their patients. Therefore, understanding the factors that affect nurses' career development is essential. Aim of the Study: This study aimed to investigate the relationship between nurses' job-related factors of career development and organizational performance.

Materials and Methods: A quantitative, descriptive correlational design. Setting: King Fahad Specialist Hospital–Dammam. Sample: A convenience sample of 274 staff nurses and 23 frontline nurse managers from KFSH-D in Saudi Arabia.

Results: The findings revealed a moderately strong positive relationship ($p < 0.001$) between the job-related factor of career development and organizational performance. Specifically, nurses reported high levels of job autonomy (mean = 3.88, SD = 0.67) and moderate levels of supervisor support (mean = 3.63, SD = 0.88). Key aspects of supervisor support included expressions of confidence, constructive performance feedback, and clarification of role purpose, all of which were positively associated with organizational outcomes.

Discussion and Conclusion: The study concludes that enhancing supervisory support and empowering nurses through increasing autonomy significantly contributes to improved organizational performance. Institutions are encouraged to implement structured leadership training, participatory decision-making models, and tailored professional development programs for younger or less experienced nurses to promote retention, engagement, and high-quality care delivery.

Keywords: Career Development, Performance, Job-Related Factor, Organization, Autonomy, Supervisory Support.

ЖҮКТІ ӘЙЕЛДЕГІ ТУА БІТКЕН ЖҮРЕК АҚАУЫ
CONGENITAL HEART DEFECT IN A PREGNANT WOMAN

Aigul KOZHAKHMETOVA[1],
PhD, Associate Professor., S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, School of Public Health, Department of Nutrition, Almaty, Kazakhstan /

ORCID ID: 0009-0001-1320-2985.

Fariza BAIBUTAROVA[2] ,
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/ ORCID ID: 0009-0005-2432-950X.

Gulnara YERZHAN [3] ,
Student, Kazakh-Russian Medical University, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan/
ORCID ID: 0009-0009-4543-3751.

Aida MUKHITDINOVA[4],
Student, Kazakh National Medical University named after S.D Asfendiyarov, School of General Medicine, Almaty, Kazakhstan
ORCID ID:0009-0000-7440-3388.

Аннотация

Ана мен баланың денсаулығын сақтау қазіргі акушерияның негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Жүктілік кезіндегі жүрек-қантамыр жүйесінің аурулары жүктілік пен босану кезінде асқынулардың, ұрықтың жатырішілік зақымдануының, сондай-ақ ана мен перинаталдық өлімнің басты себептерінің бірі болып қала береді. Ұрпақ өрбіту жасындағы әйелдердегі туа біткен жүрек ақаулары (ТЖА) маңызды медициналық-әлеуметтік мәселе болып табылады, себебі жүктілік гемодинамика, метаболизм, гормоналды фон және су-тұз балансында айтарлықтай өзгерістерге әкеледі, бұл жүрек-қантамыр жүйесінің жоғары компенсаторлық қабілетін талап етеді. ТЖА бар пациенттерде жүрек жеткіліксіздігі, аритмия, эмболия, цереброваскулярлық асқынулар қаупі жоғары болады, сондай-ақ мерзімінен бұрын босану, ұрықтың өсуінің тежелуі және аз салмақты балалардың туу қаупі артады. Анада ақау болған жағдайда, ұрпақта туа біткен жүрек ақауының даму ықтималдығы 10%-ға жетуі мүмкін. Зерттеудің мақсаты - жүрек ақауы бар әйелдердің медициналық-әлеуметтік портретінің, жүктілік ағымының, босану үдерісінің және перинаталдық нәтижелерінің ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ осы топтағы пациенттерді жүргізу тактикасының қазіргі тәсілдерін бағалау. Зерттеу барысында қазіргі отандық және шетелдік ғылыми жарияланымдарды, клиникалық нұсқаулықтарды, эпидемиологиялық және клиникалық зерттеулердің деректерін талдауға негізделген ақпараттық-аналитикалық әдіс қолданылды. Зерттеу туа біткен жүрек ақауының құрылымы, ана мен ұрыққа қауіптері, босандыру ерекшеліктері және асқынуларды алдын алу, соның ішінде инфекциялық эндокардиттің алдын алу жөніндегі ұсыныстарға арналған. Сонымен қатар, туа біткен жүрек ақауы бар жүкті әйелдерді жүргізуде немедикаментозды шаралардың маңызы зор. Оларға еңбек және демалыс режимін сақтау, Певзнердің №10 емдәмін ұстану, ас тұзын және сұйықтықты шектеу, ал веноздық жеткіліксіздік кезінде эластикалық компрессиялық

шұлықтарды қолдану жатады. Жүктілік асқынуларының алдын алу мақсатында толыққанды ақуызға, витаминдер мен микроэлементтерге бай диетаны ұйымдастыру, инфекциялық аурулардың (тыныс алу және несеп-жыныс жүйесі) профилактикасы, физикалық жүктемені шектеу, еңбек-демалыс тәртібін қалыпқа келтіру ұсынылады. Жүктілігі бар әйелдердегі туа біткен жүрек ақаулары көпсалалы тәсілді, қауіп деңгейін мұқият бағалауды, жүргізу және босандыру тактикасының индивидуализациясын қажет етеді. Қазіргі зерттеулер ерте кардиологиялық бақылауды, қауіпті стратификациялауды және ана мен перинаталдық нәтижелерді жақсарту үшін, жаңартылған ұсыныстар әзірлеудің маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: туа біткен жүрек ақаулары, жүктілік,ана мен ұрық қауіпсіздігі, жүктілік асқынулары, кардиологиялық бақылау.

Abstract

Protecting the health of the mother and child remains one of the primary objectives of modern obstetrics. Cardiovascular diseases during pregnancy continue to be among the leading causes of complications in pregnancy and childbirth, intrauterine fetal injury, as well as maternal and perinatal mortality. Congenital heart defects (CHD) in women of reproductive age represent an important medical and social issue, as pregnancy leads to significant changes in hemodynamics, metabolism, hormonal status, and water–salt balance, requiring a high compensatory capacity of the cardiovascular system. Patients with CHD have an increased risk of heart failure, arrhythmias, embolic events, and cerebrovascular complications, as well as preterm birth, fetal growth restriction, and the delivery of low-birth-weight infants. If the mother has a defect, the likelihood of the offspring developing a congenital heart defect may reach 10%. The aim of this study is to analyze the medical and social profile of women with congenital heart defects, the characteristics of pregnancy progression, labor, and perinatal outcomes, as well as to evaluate current approaches to the management of these patients. The study employed an informational-analytical method based on the analysis of current national and international scientific publications, clinical guidelines, and data from epidemiological and clinical studies. The research focuses on the structure of congenital heart defects, risks for the mother and fetus, specific features of delivery, and strategies for preventing complications, including recommendations on the prevention of infectious endocarditis. Additionally, non-pharmacological measures play a crucial role in managing pregnant women with congenital heart defects. These measures include adherence to proper work–rest schedules, compliance with Pevzner Diet No. 10, restriction of salt and fluid intake, and the use of elastic compression stockings in cases of venous insufficiency. To prevent pregnancy complications, it is recommended to ensure a diet rich in high-quality protein, vitamins, and micronutrients; to prevent infectious diseases (respiratory and genitourinary); to limit physical exertion; and to regulate work–rest balance. Congenital heart defects in pregnant women require a multidisciplinary approach, careful risk assessment, and individualized management and delivery strategies. Recent studies highlight the importance of early cardiological supervision, risk stratification, and the development of updated guidelines to improve maternal and perinatal outcomes.

Keywords: congenital heart defects, pregnancy, maternal and fetal safety, pregnancy complications, cardiological supervision.

ENHANCING RESILIENCE AND REDUCING BURNOUT IN FEMALE MEDICAL INTERNS: AN INTEGRATED NEUROSCIENCE-PSYCHOLOGY CURRICULUM IN SAUDI ARABIA

Marwa M. Fawzi 1,2, Nevine Abdelhady 1, Shimaa Hassan 3,4, Zeinab Abdel Rehim Mohamed Awadallah5, Rana Hesham 2, Nour M. Laissy 1, Hanya Gaber 7, Tayseer Mansour 5,6

1 Al-Rayan Colleges, Medina, Saudi Arabia
2 Ain Shams University Faculty of Medicine, Cairo, Egypt
3 Batterjee Medical College, Jeddah, Saudi Arabia
4 The Behman Hospital, Psychiatry Department, Cairo, Egypt
5 Taibah University, College of Medicine, Medina, Saudi Arabia
6 Suez Canal University, Faculty of Medicine, Ismailia, Egypt
7 Menoufia University, Faculty of Medicine, Shebeen El-Kom, Egypt

Abstract

Background: The medical internship is a period of intense professional development fraught with challenges that disproportionately affect female trainees, who face higher rates of burnout and significant gender-based adversity, particularly in Saudi Arabia. This creates a critical need for targeted, evidence-based interventions. An innovative approach integrating behavioral neuroscience and educational psychology offers a promising pathway to create a more effective and psychologically supportive training environment for women in medicine.

Aim: This study aimed to design, implement, and evaluate an integrated curriculum for female medical interns in Medina, Saudi Arabia. The curriculum was developed to enhance emotional resilience, reduce burnout and perceived stress, and improve clinical performance.

Methods: A mixed-methods, pre-post study was conducted with 58 female medical interns over six months. The curriculum incorporated evidence-based strategies such as retrieval practice, metacognitive coaching, and mindfulness drills. We utilized validated Arabic-language scales to assess emotional resilience (Brief Resilience Scale) and perceived stress (PSS-10), alongside the Maslach Burnout Inventory. Faculty rated clinical competency using workplace-based assessments, and focus groups gathered qualitative feedback on the program's impact on challenges faced by female trainees.

Results: The curriculum yielded significant positive outcomes. We observed a substantial improvement in emotional resilience ($p < 0.001$) and a marked decrease in burnout, particularly emotional exhaustion ($p < 0.001$). High perceived stress prevalence decreased from 55% to 28% ($p = 0.002$), and clinical competency scores significantly improved ($p < 0.001$). Qualitative data revealed that mindfulness and emotion regulation components were particularly effective in helping interns cope with experiences of gender bias and work-life conflict.

Conclusion: An integrated curriculum grounded in behavioral neuroscience and educational psychology is a highly effective strategy for enhancing resilience and reducing burnout among female medical interns in Saudi Arabia. This targeted approach addresses the unique stressors faced by women in medical training. These results strongly advocate for the broader

implementation of gender-sensitive curricula to promote equity and support the retention and success of women in medicine.

Keywords: Medical Education, Female Physicians, Burnout, Resilience, Neuroscience

Introduction

The medical internship serves as a pivotal and high-stakes transitional phase for newly graduated physicians, demanding the rapid consolidation of medical knowledge and the cultivation of emotional resilience under extraordinary pressure [1]. This critical period, characterized by long working hours, high patient acuity, and complex clinical decision-making, represents one of the most challenging phases in medical training [2]. However, these challenges are not experienced uniformly across all interns. Growing evidence suggests that female medical trainees face additional and distinct stressors that contribute to significantly higher rates of burnout, psychological distress, and attrition from the profession [3, 4].

Gender disparities in physician well-being have reached alarming levels globally. Recent data indicate that 56% of women physicians experience burnout compared to 41% of men physicians, representing a 30-60% higher odds of burnout among women [5]. These disparities manifest differently across gender, with women experiencing higher rates of emotional exhaustion while men show more depersonalization [6]. The drivers of these disparities are multifaceted and include higher workloads for women physicians, who spend more time in electronic health records and more time per patient than their male colleagues. Women also receive fewer resources, report less control over their workload and schedules, face compensation disparities, experience lower rates of career advancement and academic promotion, and encounter gender bias, microaggressions, and harassment [7]. Outside of work, women bear disproportionate responsibilities for childcare and elder care, contributing to less satisfaction with work-life integration [8].

In Saudi Arabia, the challenges faced by female medical professionals are compounded by cultural and institutional factors unique to the region. A study of female medical trainees in Jeddah revealed that 52% experienced gender discrimination, with 65% of this discrimination originating from superiors [9]. Harassment was reported by 40% of female trainees, yet only 6% officially reported these incidents due to fear of repercussions, concerns about career inhibition, or beliefs that reporting would be unsuccessful. The psychological toll is severe: 53% of female trainees were severely depressed, with some experiencing suicidal ideation [9]. Female medical educators in Saudi Arabia are systematically overlooked for leadership positions, face gender stereotypes about their capabilities, and are channeled into certain specialties deemed more appropriate for women [10]. These findings underscore that female medical trainees in Saudi Arabia operate within a context of significant gender-based adversity that directly impacts their learning, performance, and well-being.

Despite the well-documented gender disparities in medical training outcomes and the specific challenges faced by female medical trainees in Saudi Arabia, educational interventions in this context have largely adopted a gender-neutral approach. No studies have examined whether evidence-based curricula integrating neuroscience and educational psychology principles have

differential effects on male and female interns, nor have they explored whether such interventions can mitigate the specific stressors faced by female trainees. This gap is particularly concerning given that interventions designed without consideration of gender may inadvertently perpetuate or even exacerbate existing disparities.

This study addresses this critical gap by evaluating the effectiveness of an integrated behavioral neuroscience and educational psychology curriculum specifically on female medical interns in Medina, Saudi Arabia. The curriculum incorporates evidence-based learning strategies such as retrieval practice and spaced repetition [11, 12], alongside components designed to build emotional resilience, manage stress, and improve communication skills through mindfulness training and emotion regulation techniques [13, 14]. Our primary objective was to assess the impact of this integrated curriculum on emotional resilience, burnout, perceived stress levels, and clinical performance among female medical interns. By conducting this research with a gender-sensitive lens in the Saudi Arabian context, we aim to provide evidence for the development of more equitable and effective medical education interventions.

1. Materials and Methods

Study Design and Setting This study employed a quasi-experimental, single-group, mixed-methods pre-post design to evaluate the impact of an integrated curriculum on female medical interns. The study was conducted over a six-month period within the dynamic and demanding environments of several teaching hospitals located in Medina, Saudi Arabia in 2024-2025.

Participants and Recruitment The study population consisted of female medical interns beginning their rotational year at the participating teaching hospitals. Of an initial cohort of 58 female interns who were invited and consented to participate, all 58 (100%) completed the entire six-month program and were included in the final analysis.

The Integrated Curriculum: An Overview of the Intervention The curriculum was a multi-faceted, holistic intervention delivered through co-developed modules. These modules incorporated evidence-based strategies, including:

- Cognitive Learning Strategies: We embedded principles of retrieval practice, spaced repetition, and interleaving to promote durable knowledge retention [11, 12].
- Cognitive Load Management: The curriculum was designed to manage cognitive load by presenting information clearly, using multimedia to enhance understanding, and providing opportunities for active processing.

- Metacognitive and Self-Regulatory Support: We provided interns with coaching on metacognitive strategies and self-regulation techniques to help them become more effective and independent learners.

- Resilience and Emotion Regulation Training: Recognizing the high-stress nature of the internship and the specific adversities faced by female trainees, we included drills and exercises in mindfulness and emotional reappraisal to help interns develop greater emotional resilience and manage stress more effectively [13].

- Communication Skills Development: We utilized simulation-based training to improve team communication and collaboration skills, which are essential for safe and effective patient care [14].

Training Implementation Across Medical Rotations
The integrated curriculum was implemented across the standard medical internship rotations (Internal Medicine, Surgery, Pediatrics, Obstetrics and Gynecology, Emergency Medicine, and Family Medicine). Rather than creating separate modules, the neuroscience and educational psychology principles were embedded into the existing rotation structure through enhanced teaching modalities. During each rotation, interns participated in modified tutorials incorporating retrieval practice and spaced repetition. Clinical teaching sessions were redesigned using multimedia cognitive-load principles. Simulation-based training sessions were enhanced with communication skills development and team-based learning exercises. Weekly mindfulness and stress management workshops were conducted throughout all rotations. Shadowing experiences were supplemented with metacognitive coaching sessions, and each rotation included structured debriefing sessions that combined clinical learning with emotional regulation techniques.

Data Collection and Outcome Measures To assess the effectiveness of our curriculum, we collected data at baseline (before the intervention) and at the end of the six-month program. Our primary outcome measures were:

- Emotional Resilience: Measured with the Arabic version of the Brief Resilience Scale (BRS), which has been validated for Arabic-speaking populations [15].
- Burnout: Assessed using the validated Arabic version of the Maslach Burnout Inventory (MBI), focusing on the subscales of Emotional Exhaustion, Depersonalization, and Personal Accomplishment.
- Perceived Stress: Quantified using the Arabic-validated Perceived Stress Scale (PSS-10), which has demonstrated good reliability and validity in Arabic-speaking populations [16].

Our secondary outcome measure was:

- Clinical Performance: Rated by faculty members using the mini-Clinical Evaluation Exercise (mini-CEX), a widely used and validated tool for assessing clinical skills in the workplace [17].

In addition to these quantitative measures, we conducted semi-structured focus groups at the end of the program to gather in-depth qualitative feedback on the feasibility and perceived impact of the curriculum, with a specific focus on how the intervention helped participants navigate challenges unique to female medical trainees in the Saudi context.

Statistical Analysis
Quantitative data were analyzed using SPSS version 28. Descriptive statistics (mean, standard deviation, frequencies) were calculated for all variables at baseline and post-intervention. Paired-samples t-tests were used to compare pre- and post-intervention scores for normally distributed continuous variables (Emotional Resilience, Burnout subscales, Clinical Performance). The Wilcoxon signed-rank test was used for non-normally distributed data. Changes in the prevalence of high perceived stress (dichotomized) were analyzed using the

McNemar test. A p-value of < 0.05 was considered statistically significant. Qualitative data from focus groups were transcribed verbatim and analyzed using thematic analysis to identify recurrent themes related to the experiences of female interns and the perceived effectiveness of the curriculum components.

Ethical Considerations The study was conducted in full accordance with the ethical principles for medical research involving human subjects. We obtained approval from the Institutional Review Board of the participating institutions MFOM IRB HIST1-6 and all interns provided written informed consent before their enrollment in the study. The privacy and confidentiality of the participants were protected throughout the research process.

2. Results

All 58 female medical interns who were initially enrolled in the study completed the full six-month curriculum (100% completion rate). The implementation of our integrated educational program yielded statistically significant improvements across all primary and secondary outcome measures.

Emotional Resilience, Burnout, and Perceived Stress
As detailed in Table 1, we observed a marked increase in emotional resilience, with mean scores on the Brief Resilience Scale (BRS) rising from 36.2 (±8.8) at baseline to 47.8 (±7.5) post-intervention ($p < 0.001$). Figure 1 provides a visual representation of this change, with the post-intervention histogram showing a clear rightward shift and a more concentrated distribution of scores, indicating a consistent and positive impact on the interns' resilience.

The curriculum also had a significant impact on burnout levels, as measured by the Maslach Burnout Inventory (MBI). The most substantial change was observed in the Emotional Exhaustion subscale, where mean scores decreased from a high-stress baseline of 35.5 (±9.2) to 20.3 (±8.1) post-intervention ($p < 0.001$). We also noted a significant reduction in Depersonalization scores (from 12.1 to 7.5, $p = 0.003$) and an increase in Personal Accomplishment scores (from 33.4 to 39.8, $p < 0.001$). Figure 2 illustrates these improvements across the MBI subscales.

Furthermore, the intervention had a notable impact on the interns' well-being, as evidenced by a significant reduction in the prevalence of high perceived stress, which dropped from 55% at the beginning of the study to 28% at its end ($p = 0.002$). Figure 3 clearly depicts this reduction in a bar chart format, emphasizing the practical significance of the intervention in mitigating stress among female trainees.

Clinical Competency In addition to these psychological and emotional benefits, our intervention also led to a tangible improvement in the interns' clinical skills. Faculty ratings of clinical competency, as measured by the mini-CEX, rose from a mean of 68.5 (±12.5) to 78.2 (±10.8) ($p < 0.001$). This indicates that the psychological benefits of the curriculum translated into enhanced performance in the clinical environment.

Qualitative Findings: Navigating Gender-Specific Challenges
Focus group discussions provided rich insights into how the curriculum helped female interns

navigate the specific challenges they faced. Three major themes emerged from the thematic analysis:

1. Coping with Gender Bias and Microaggressions: Participants frequently reported that the mindfulness and emotion regulation components of the curriculum provided them with practical tools to manage instances of gender bias. One intern stated, "Before, when a male consultant would ignore my question and only listen to the male residents, I would get so angry and lose focus. The reappraisal drills taught me to detach from the negativity and re-center on my patient and my learning goals."

2. Managing Work-Life Conflict: Many interns, particularly those who were married or had children, found the stress management and metacognitive coaching sessions invaluable for balancing professional and personal responsibilities. A participant explained, "The program helped me realize I wasn't failing by feeling overwhelmed. The metacognitive sessions helped me plan my study and my home life more effectively, which reduced my guilt and anxiety."

3. Building Professional Confidence: The curriculum's emphasis on self-regulation and structured debriefing helped interns build confidence and combat feelings of imposter syndrome, which they often felt were exacerbated by being women in a traditionally male dominated hierarchy. "The debriefing sessions were a safe space," one intern shared. "Hearing other women share similar struggles made me feel less alone. It wasn't just me; it was a shared experience. That validation, and the skills we learned, made me feel more confident in myabilities as a doctor."

3. Discussion

This study demonstrates that an integrated curriculum grounded in behavioral neuroscience and educational psychology is a highly effective strategy for enhancing resilience, reducing burnout, and improving clinical performance among female medical interns in Saudi Arabia. Our findings indicate that this targeted intervention led to significant improvements in emotional resilience, substantial reductions in emotional exhaustion and perceived stress, and tangible gains in clinical competency. The qualitative data further illuminate the mechanisms through which the curriculum achieved these effects, revealing its particular value in helping female trainees navigate the unique stressors they face, including gender bias, work-life conflict, and challenges to their professional confidence.

Addressing the Unique Stressors of Female Medical Interns

A key finding of this study is the curriculum's profound impact on the psychological well-being of female interns. The significant reduction in emotional exhaustion—a core component of burnout—and the sharp decrease in the prevalence of high perceived stress suggest that the intervention successfully targeted the primary drivers of distress in this population. This is particularly important in the context of Saudi Arabia, where female medical trainees report high rates of gender discrimination, harassment, and depression [9, 10]. Our qualitative findings provide a compelling explanation for these quantitative results. Participants explicitly stated that the mindfulness and emotional reappraisal components of the curriculum provided them with practical tools to cope with instances of gender bias and microaggressions in the

workplace. By learning to detach from the negative emotional impact of these encounters, interns were better able to preserve their psychological resources and remain focused on their educational objectives. This suggests that resilience-building interventions for women in medicine must go beyond generic stress management and equip trainees with strategies to navigate a challenging and often inequitable professional environment.

Furthermore, the curriculum proved effective in helping interns manage the pervasive challenge of work-life conflict, a stressor that disproportionately affects women, particularly in cultural contexts with strong family expectations. The metacognitive coaching and stress management workshops helped participants develop practical strategies for balancing their demanding professional schedules with their personal responsibilities. As revealed in the focus groups, this not only reduced their anxiety and guilt but also validated their struggles, fostering a sense of shared experience and collective support. This highlights the importance of incorporating components that acknowledge and address the dual roles that many female trainees navigate.

From Psychological Safety to Clinical Competence

Another critical insight from this study is the link between psychological well-being and clinical performance. The significant improvement in mini-CEX scores occurred in parallel with the marked improvements in resilience and burnout. This suggests that by reducing the cognitive and emotional burden of stress and burnout, the curriculum freed up essential cognitive resources that interns could then allocate to learning and patient care. The qualitative theme of building professional confidence supports this interpretation. By providing a safe space for debriefing and validating their experiences, the program helped to mitigate feelings of imposter syndrome. This enhanced self-efficacy likely enabled interns to engage more fully in clinical activities, ask more questions, and perform with greater confidence, ultimately leading to higher competency ratings from faculty.

This finding challenges the traditional model of medical education that often treats psychological well-being as secondary to the acquisition of clinical knowledge and skills. Our results indicate that they are deeply intertwined; interventions that bolster psychological health are not merely “soft skills” training but are fundamental to developing competent and effective physicians.

Implications for Medical Education in Saudi Arabia and Beyond

Our findings have several important implications for medical education. First and foremost, they provide strong evidence for the adoption of gender-sensitive curricula. A one-size-fits-all approach to intern training is insufficient, as it fails to address the distinct adversities faced by female trainees. Medical education programs, particularly in the Middle East, should consider implementing targeted interventions that include components on mindfulness, emotional regulation, and metacognitive strategies to support their female trainees.

Second, the success of this intervention underscores the value of integrating principles from neuroscience and psychology into medical training. By aligning educational strategies with how the brain learns and manages stress, we can create more efficient, effective, and humane training environments. This approach should be considered a core component of curriculum design, not an optional add-on.

Finally, while our intervention proved effective at the individual level, it is crucial to recognize that it does not address the systemic and organizational factors that contribute to gender inequity. The need for individual resilience training arises from a system that is often inequitable. Therefore, our findings should not be interpreted as placing the burden of adaptation solely on women. Rather, they demonstrate the immense potential of female trainees to thrive when provided with adequate support. These individual-level interventions must be paired with robust institutional policies that actively combat gender discrimination, promote female leadership, and create a truly equitable and inclusive workplace culture.

Limitations

This study has several limitations. As a single-group, pre-post study, the lack of a control group means we cannot definitively attribute all observed changes to the intervention alone, as other factors may have influenced intern development over the six-month period. However, the magnitude of the observed effects and the corroborating qualitative data provide strong evidence for the curriculum's impact. Furthermore, our study focused exclusively on female interns. While this allowed for an in-depth exploration of their experiences, it means our findings cannot be generalized to male interns. Future research should employ a comparative design to examine gender differences in response to such curricula. Finally, the study was conducted in a single city in Saudi Arabia, and the findings may not be generalizable to other regions or countries with different cultural contexts.

Conclusion

The findings of this study demonstrate that an integrated curriculum grounded in behavioral neuroscience and educational psychology is a highly effective strategy for enhancing resilience, reducing burnout, and improving clinical performance among female medical interns in Saudi Arabia. This targeted approach addresses the unique stressors faced by women in medical training and supports their professional development. These results strongly advocate for the broader implementation of gender-sensitive curricula in medical education programs to promote equity and support the retention and success of women in medicine.

4. References

[1] Dyrbye, L. N., West, C. P., Sinsky, C., Goeders, L. E., Satele, D. V., & Shanafelt, T. D. (2017). Medical Licensure Questions and Physician Reluctance to Seek Care for Mental Health Conditions. *Mayo Clinic Proceedings*, 92(10), 1486–1493.
[2] Mata, D. A., Ramos, M. A., Bansal, N., Khan, R., Guille, C., Di Angelantonio, E., & Sen, S. (2015). Prevalence of Depression, Depressive Symptoms, and Suicidal Ideation Among Medical Students: A Systematic Review and Meta-Analysis. *JAMA*, 314(22), 2373–2383.
[3] Ishak, W. W., Lederer, S., Mandili, C., Nikravesh, R., Seligman, L., Vasa, M., Ogunyemi, D., & Bernstein, C. A. (2009). Burnout in medical students: a systematic review. *The Clinical Teacher*, 6(4), 242-245.
[4] Rotenstein, L. S., Ramos, M. A., Torre, M., Segal, J. B., Peluso, M. J., Guille, C., Sen, S., & Mata, D. A. (2016). Prevalence of Depression, Depressive Symptoms, and Suicidal

Ideation Among Medical Students: A Systematic Review and Meta-Analysis. *JAMA*, 314(22), 2373–2383.
[5] Templeton K, Bernstein CA, Sukhera J, et al. Gender-Based Differences in Burnout: Issues Faced by Women Physicians. *NAM Perspect*. 2021;2021:10.31478/202110b.
[6] van der Heijden F, Dancet E, E.A.F. D, et al. Gender differences in burnout among physicians: a systematic review and meta-analysis. *Hum Resour Health*. 2023;21(1):33.
[7] Templeton K, Bernstein CA, Sukhera J, et al. Gender-Based Differences in Burnout: Issues Faced by Women Physicians. *NAM Perspect*. 2021;2021:10.31478/202110b.
[8] Templeton K, Bernstein CA, Sukhera J, et al. Gender-Based Differences in Burnout: Issues Faced by Women Physicians. *NAM Perspect*. 2021;2021:10.31478/202110b.
[9] Binsaleh, N.K.; Banjar, S.S.; Al-Amoudi, S.A.; Al-Sofiani, M.E.; Alamoudi, A.A.; Al-Zahrani, A.A. Gender-Based Discrimination and Harassment among Female Medical Trainees in Jeddah, Saudi Arabia. *Healthcare* **2021**, *9*, 160.
[10] Al-Eraky, M. M., & Donnon, T. (2016). Women in medical education in Saudi Arabia. *Medical Education*, 50(7), 703-706.
[11] Roediger, H. L., & Karpicke, J. D. (2006). Test-Enhanced Learning: Taking Memory Tests Improves Long-Term Retention. *Psychological Science*, 17(3), 249–255.
[12] Cepeda, N. J., Pashler, H., Vul, E., Wixted, J. T., & Rohrer, D. (2006). Distributed practice in verbal recall tasks: A review and quantitative synthesis. *Psychological Bulletin*, 132(3), 354–380.
[13] Grossman, P., Niemann, L., Schmidt, S., & Walach, H. (2004). Mindfulness-based stress reduction and health benefits: A meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(1), 35-43.
[14] McGaghie, W. C., Issenberg, S. B., Petrusa, E. R., & Scalese, R. J. (2010). A critical review of simulation-based medical education research: 2003-2009. *Medical Education*, 44(1), 50-63.
[15] Al-Sabi, S. N., & Ababneh, S. A. (2021). The Arabic version of the Brief Resilience Scale: Translation and validation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5698.
[16] Chaaya, M., Osman, H., Naassan, G., & Mahfoud, Z. (2010). Validation of the Arabic version of the Perceived Stress Scale (PSS-10) in the Lebanese population. *Journal of Health Psychology*, 15(5), 733-741.
[17] Kogan, J. R., Holmboe, E. S., & Hauer, K. E. (2009). Tools for direct observation and assessment of clinical skills of medical trainees: a systematic review. *JAMA*, 302(12), 1316-1326.

Table 1. Pre- and Post-Intervention Outcome Measures for Female Medical Interns (N=58)

Outcome Measure	Baseline Mean (SD)	Post-Intervention Mean (SD)	Mean Change	p-value
Emotional Resilience (BRS)	36.2 (8.8)	47.8 (7.5)	+11.6	<0.001
Burnout - Emotional Exhaustion (MBI)	35.5 (9.2)	20.3 (8.1)	-15.2	<0.001
Burnout - Depersonalization (MBI)	12.1 (4.3)	7.5 (3.8)	-4.6	0.003
Burnout - Personal Accomplishment (MBI)	33.4 (6.5)	39.8 (5.9)	+6.4	<0.001
High Perceived Stress (PSS-10)	55% (n=32)	28% (n=16)	-27%	0.002
Clinical Competency (mini-CEX)	68.5 (12.5)	78.2 (10.8)	+9.7	<0.001

Note: BRS = Brief Resilience Scale; MBI = Maslach Burnout Inventory; PSS-10 = Perceived Stress Scale (10-item); mini-CEX = mini-Clinical Evaluation Exercise. Higher scores on BRS and Personal Accomplishment indicate better outcomes; higher scores on Emotional Exhaustion, Depersonalization, and Perceived Stress indicate worse outcomes. Statistical significance was set at $p < 0.05$.

Figure 1. Distribution of Emotional Resilience Scores Among Female Medical Interns

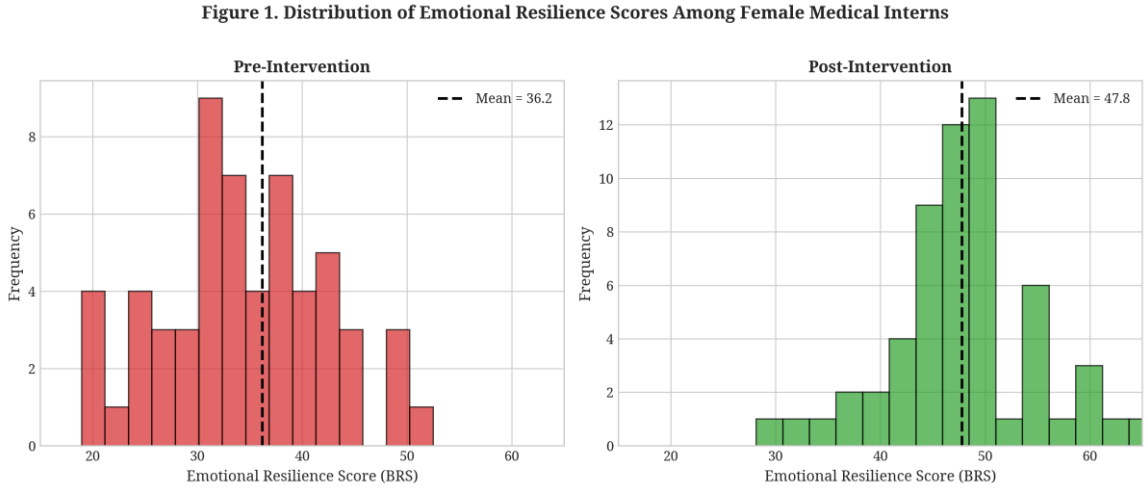

Figure 2. Changes in Burnout Subscales Among Female Medical Interns

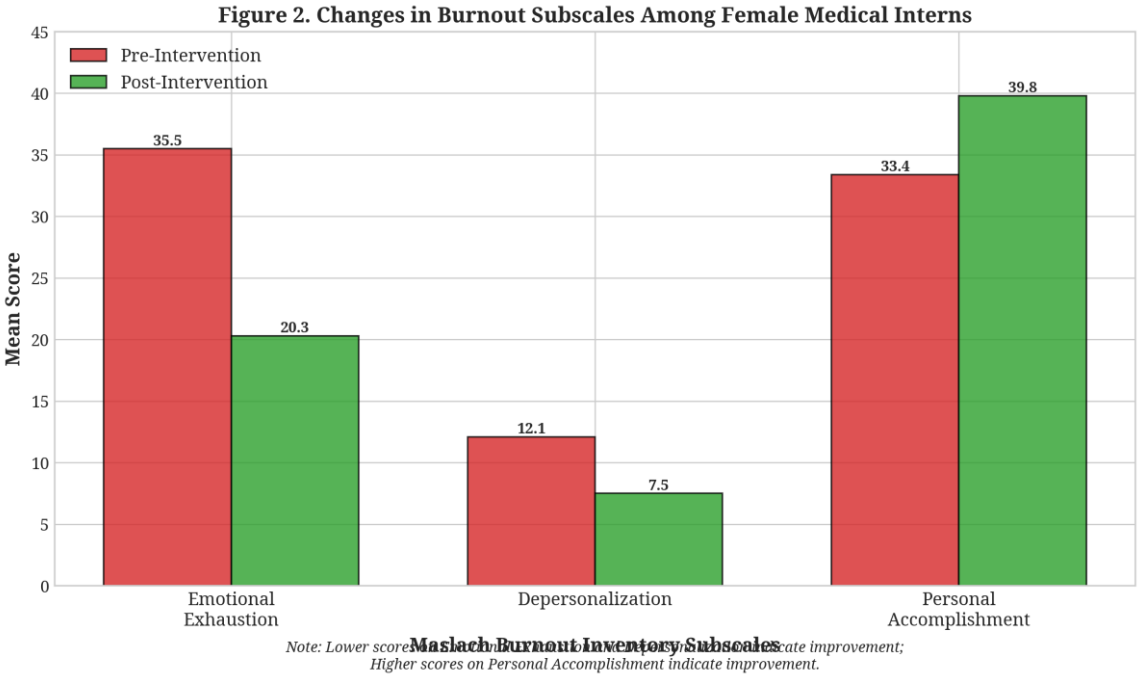
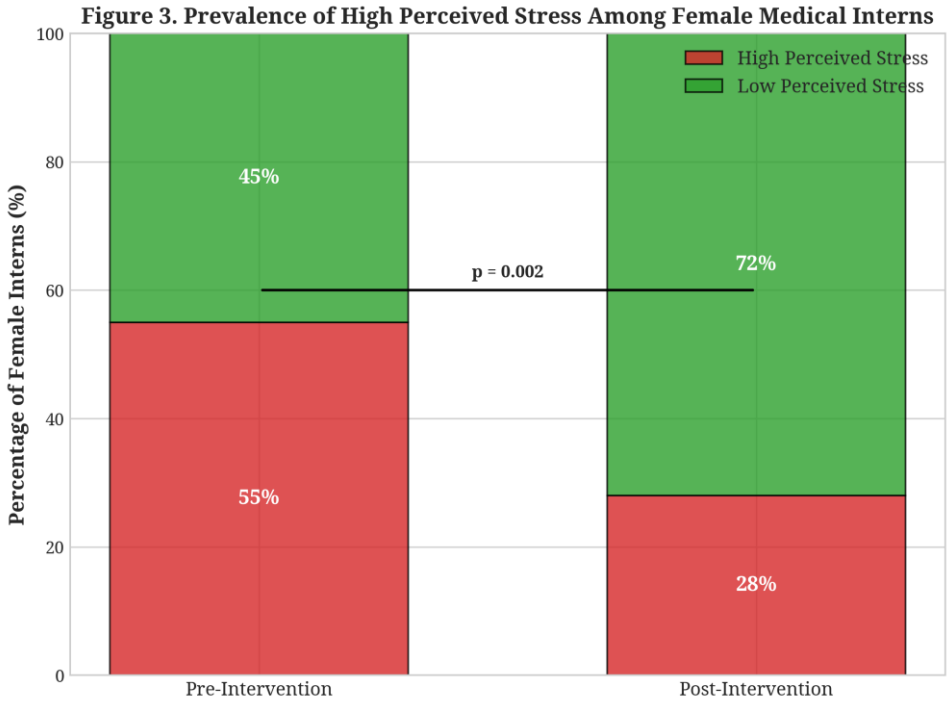

Figure 3. Prevalence of High Perceived Stress Among Female Medical Interns

RMS VALUE AS A PARAMETER FOR THE QUANTITATIVE ASSESSMENT OF FACIAL ASYMMETRY IN WOMEN

Anna Luísa Alves FERNANDES
MSc and PhD Candidate in Oral Biology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / ORCID: 0000-0002-4732-9212/ +5564992852391.

Lilian Mendes ANDRADE
PhD in Oral Biology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / / ORCID: 0000-0003-2712-1534.

Laís Valencise MAGRI
PhD in Psychobiology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / / ORCID: 0000-0001-8050-4396.

Jardel Francisco MAZZI-CHAVES
PhD in Restorative Dentistry, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / ORCID: 0000-0002-9889-1790.

Selma SIÉSSERE
PhD in Dentistry – Oral Rehabilitation, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil /ORCID: 0000-0001-9756-3771.

Simone Cecilio Hallak REGALO
PhD in Oral Biology and Dental Pathology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / simone@forp.usp.br / ORCID: 0000-0003-4110-8299.

Marcelo PALINKAS
PhD in Oral Biology, University of São Paulo, School of Dentistry of Ribeirão Preto, Brazil / ORCID: 0000-0002-3445-8154.

Abstract

Facial asymmetry is a common feature in humans and may influence both aesthetics and masticatory function. Previous studies suggest that even mild asymmetries can affect aesthetic perception and, in some cases, functional balance within the stomatognathic system. This study aimed to evaluate the applicability of the Root Mean Square (RMS) value in quantifying facial asymmetry in women and its correlation with functional parameters. A total of 42 young women were evaluated and divided into two groups: symmetric (n=21) and mildly asymmetric, non-pathological (n=21). Three-dimensional stereophotogrammetry was employed for facial morphology analysis, and the RMS value was adopted as a quantitative parameter. A cutoff point of 0.68 was established through statistical analysis, enabling accurate classification of subclinical facial asymmetry. Functional variables included bite force, occlusal contact distribution, and muscle thickness. Results indicated no statistically significant differences between groups; however, clinical trends revealed lower bite force and less balanced occlusal distribution in the asymmetric group. Inter-rater agreement analysis demonstrated high reproducibility of the methodology. In conclusion, RMS standardization

provides a reliable and reproducible tool for identifying mild facial asymmetries, supporting more accurate diagnoses and guiding dental and orofacial harmonization treatments that address both aesthetic and functional aspects.

Keywords: Facial asymmetry; RMS; 3D stereophotogrammetry; masticatory muscles; occlusion.

THE RISE AND DILEM MA OF "WOMEN'S POWER": A DUAL NARRATIVE ANALYSIS OF THE STATUS OF WOMEN IN CONTEMPORARY CHINA

YU HAO NAN
Student, Master, Ali Farabi Kazakhstan National University, School of Journalis

Özet

Bu makale, çağdaş Çin toplumu bağlamında kadınların resmi anlatılarda, piyasa söyleminde ve kişisel deneyimlerdeki statüsünün karmaşıklıklarını incelemektedir.Yapılan araştırmalar, Çin'de kadınların statüsünün "ikili anlatı" tablosunu ortaya koyduğunu gösteriyor:Öncelikle kadınların eğitim, istihdam ve hukuk alanındaki “gücü” eşi benzeri görülmemiş bir düzeye ulaşmış durumda ve kadınların kamusal alanda görünürlüğü ve başarısı da çok önemli.Öte yandan, özel alanda ve derinlere işlemiş toplumsal inançlarda, “fazlalıklı kadın”ın savunulması, “anneliğin cezalandırılması” ve “aileye dönüş” söylemleri, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle modern eşitlik talepleri arasındaki yoğun çatışmayı ortaya koyan başka bir anlatıyı oluşturmaktadır.Bu makale, Çin'de kadınların statüsünün iyileştirilmesinin ulusal politikalar, piyasa güçleri ve aile stratejileri de dahil olmak üzere birçok faktörü içeren eşitsiz bir süreç olduğunu savunmaktadır. Gelecekteki gidişatı, kamu politikalarının özel alana etkili bir şekilde müdahale edip etmemesine ve aynı zamanda toplumsal cinsiyet kültürünün modernleşmesini destekleyip desteklememesine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Çinli kadınların statüsü; Kadın gücü; Ikili anlatılar; Annelik cezası;Toplumsal cinsiyet kültürü.

Abstract

This article, set against the backdrop of contemporary Chinese society, explores the complex facets of women's status in official narratives, market discourse, and individual experiences.Research has found that the status of women in China presents a “dual narrative” picture: on the one hand, in education, employment and law, “women’s power” has risen to an unprecedented level, and women’s visibility and achievements in the public sphere are remarkable.On the other hand, in the private sphere and deep-seated social concepts, the anxiety of "leftover women," the "punishment of motherhood," and the advocacy of "returning to the family" constitute another narrative, revealing the fierce collision between traditional gender roles and modern demands for equality.This article argues that the improvement of the status of women in China is an unbalanced process involving multiple forces, including national policies, market forces, and family strategies. Its future trajectory depends on whether public policies can effectively intervene in the private sphere and promote the synchronous modernization of gender culture.

Keywords: Chinese women's status; Her power; Dual narrative; Motherhood punishment; Gender culture.

NEP 2020 AND THE RISE OF WOMEN ENTREPRENEURS: GENDER-INCLUSIVE LEADERSHIP FOR A VIKSIT BHARAT

NEP 2020 VE KADIN GİRİŞİMCİLERİN YÜKSELİŞİ: VİKSİT BHARAT İÇİN CİNSİYET KAPSAYICI LİDERLİK

Prof. Dr. Mamta Sharma
KM Koleji, Delhi Üniversitesi, Hindistan
ORCID ID: 0009-0009-5804-7673

Prof.Dr. Sandeep K Sharma
Rajdhani Koleji, Delhi Üniversitesi, Hindistan
ORCID ID: 0009-0005-0636-9102

Abstract

This study examines the evolving landscape of women's entrepreneurship and leadership in India through the lens of the National Education Policy (NEP) 2020. As the nation advances toward the larger vision of a Viksit Bharat, the integration and empowerment of women within entrepreneurial roles have emerged as crucial developmental priorities. NEP 2020 emphasizes holistic skill development, entrepreneurial education, and inclusive policy frameworks that collectively enable women to transcend traditional constraints and redefine leadership patterns across multiple sectors. The growing participation of women entrepreneurs, particularly within India's expanding startup ecosystem, is reshaping gender norms by enhancing representation in leadership positions, strengthening access to institutional support networks, and increasing visibility within corporate decision-making spaces. These gender-inclusive shifts are further accelerated by targeted government interventions, access to dedicated financial schemes, mentorship initiatives, and the rise of a robust innovation-driven ecosystem.

Despite these advancements, women entrepreneurs continue to encounter structural challenges such as restricted access to capital, deep-rooted socio-cultural barriers, and limited participation in technology-intensive and high-growth industries. Even so, their resilience, collaborative leadership approaches, and emphasis on sustainability and social impact reflect a broader movement toward equitable and value-oriented business practices. The strategic alignment of NEP 2020 with national initiatives—including Startup India and the Swavalambini programme—forms a comprehensive platform for nurturing the untapped potential of women-led enterprises.

By analysing emerging trends, opportunities, and the enduring gaps that shape this domain, this research underscores the pivotal contribution of women to India's socio-economic transformation. It highlights the centrality of gender-inclusive leadership, enabled through NEP 2020, in achieving the national aspiration of a fully empowered and developed Viksit Bharat.

Keywords: Women Entrepreneurship; NEP 2020; Gender-Inclusive Leadership; Viksit Bharat; Startup Ecosystem; Empowerment

PROBLEMS OF WOMEN EMPOWERMENT IN INDIA

Dr. Sreekumar S.L.,
Professor and Head, Department of Political Science,
Government Arts College Trivandram Kerala, University of Kerala

Abstract

Women empowerment is defined as the process by which the involvement of women representation at all levels of public and privat fields. It denotes the decision making of women at all levels of political, economic and social spheres. Ever since India became independent, in various ages, the government has initiated several policies and schemes for ensuring women participation in society. The dowery prohibition act and the prohibition of domestic violence act etc. are some of the notable legislations moved by the government to provide women participation to a large extent. However, the increasing role of post modernistic and feministic thinkings along with the emergence of women's movements have made proliferation of women's consciousness. But, at the same time, there are a large number of issues pertaining to women empowerment in India. The patriarchal form of society and the absence of attitudinal change towards the dignity and glory of women are the two important causes against women empowerment in India. More over, the increasing vulnerabilities of women in connection with physical asaultation , sexual violence, economic disparities and the lack of social mobilization can be seen as major reasons against women empowerment in India. Giving political representation of women along with the access of equal opportunities in family and society will lead to create women consciousness and will promote women empowerment.

This paper will analyse the major problems of women empowerment in India and will put innovative suggestions to promote women empowerment.

Key words: Women empowerment, post modernism, feminism, Stagnation of women's rights.

IMPACT OF CAPACITY BUILDING ON ADVANCING WOMEN'S SELF-EFFICACY AND LEADERSHIP AMBITION IN PUBLIC SECTOR UNIVERSITIES

Ayesha Noreen[1], Uzma Noureen[2], Kashif Hamid[3], Muhaamad Nazam[4]

1. *Lecturer, Institute of Business Management Sciences, University of Agriculture Faisalabad (Corresponding Author)*
2. *PhD Scholar, Faisalabad Business School, National Textile University,*
3. *Assistant Professor, Institute of Business Management Sciences, University of Agriculture Faisalabad.*
4. *Associate Professor, Institute of Business* Management Sciences, University of Agriculture Faisalabad,

Abstract

Over the last few years, the issue of the lack of female representation in leadership positions within the universities in the public sector, especially in the developing country has become something of increasing concern. The lack of self-efficacy and potential exposure to structured capacity-building programs is one of the important constraints to women leadership advancement. This research intends to study the effects of capacity-building initiatives, including training and development opportunities seminars, coaching and mentoring and networking to help improve female self- efficacy and leadership aspiration within the employment sector of academic institutions. The present research is founded on the social cognitive theory and transformational leadership theory. The research utilizes convenience sampling to collect data from public sector universities in Punjab, Pakistan. A structured questionnaire employing a Likert scale is used to assess perceptions of capacity building and leadership ambition. The paper investigates the role of institutional support, which is specific and helps to gain more confidence, master the skills and has a higher sense of aspiration toward getting the best leadership role. The findings will provide practical recommendations to the policymakers and university administrators who intend to create gender equity, advance inclusive leadership, and establish viable career pathways in the academic circuit of women.

Keywords: Capacity Building, Self-efficacy, Leadership Ambition, Institutional Support, Professional Development, Gender Equity

DEVELOPMENT AND EVALUATION OF FUNCTIONAL PRODUCTS (READY TO DRINK BEVERAGE AND INSTANT POWDER FORMULATION) FOR CYCLEEASE: NUTRITIONAL SUPPORT IN YOUNG WOMEN

Sadaf Shakoor [1]
Dr, Department of Food Science and Technology, University of Agriculture Faisalabad Constituent College Burewala- Vehari, Pakistan,
ORCID ID: 0000-0001-6615-2371
Muhammad Asif[2]
Dr, Department of Food Science and Technology, University of Agriculture Faisalabad Constituent College Burewala- Vehari, Pakistan,
ORCID ID: 0000-0001-8251-2007

Abstract

Menstrual pain (primary dysmenorrhea) affects a large proportion of adolescent and young women in Pakistan, leading to missed academic/work days, decreased quality of life, and increased use of analgesics. Conventional pharmacological treatments (NSAIDs, hormonal contraceptives) are effective but have side effects and limited acceptability for long-term use. There is growing evidence that certain herbal ingredients—such as ginger, fennel, chamomile, turmeric, and moringa—possess anti-inflammatory, antispasmodic, and analgesic properties and can provide symptomatic relief. Moreover, micronutrient deficiencies (iron, magnesium) can exacerbate menstrual symptoms and fatigue. A culturally acceptable, safe, natural, and nutritionally supportive beverage formulation could provide dual benefits: acute symptomatic relief from dysmenorrhea and improvement in nutrient status. This project aims to develop, optimize, and clinically evaluate a ready-to-drink or instant powdered herbal beverage formulation that reduces menstrual pain and supports nutritional status among young women in South Punjab. To formulate a palatable functional herbal beverage (ready-to-drink and instant powder formats) containing evidence-based herbal extracts (ginger, fennel, chamomile, turmeric) and nutritional additives (moringa for iron, magnesium, and optional small amount of jaggery for taste and iron enhancement). Sensory evaluation, stability testing, and a small-scale clinical assessment will determine product acceptability and efficacy. This research is expected to produce a culturally acceptable, safe, and effective functional beverage and instant powder that addresses both menstrual pain and underlying nutritional insufficiencies to cope academic/work stressed days and decreased quality of life.

Key words: Young women, Primary dysmenorrhea, Functional beverage, Herbal formulation, Micronutrient support.

ETHICAL DILEMMAS OF NURSING STAFF IN HEALTH CARE.

Dr. Denada Selfo
Head of Nursing Department Faculty of Health, University of Vlora
ORCID ID 0009-0005-6454-0270.

Msc Xhoana Delibashi
Head of Nursing Department Faculty of Health, University of Vlora
ORCID ID0009-0008-7985-1161.

Abstract

A code of ethics can be defined as "a set of agreed upon rules and expectations created for a specific purpose". In fact, it has several functions, including promoting and maintaining ethical standards of professional conduct, nurturing the moral profile of the care expert and encouraging him to ask himself questions of a moral nature. The code may also describe ethical behavior that is not legally present, for example, voluntary engagement in ethical behavior involving patient care. A further function is to regulate the ethical conduct of the profession, identifying parameters for acceptable ethical practice and clarifying to the community what is required of nurses. It also outlines standards of ethical practice that all nurses must adhere to. This paper aims to get to know the ethical dilemmas of the nursing staff at the Vlora Regional Hospital on the legal and ethical aspects of nursing in health care. Descriptive, cross-sectional design was adopted to discover the knowledge among 120 nurses in Vlora Regional Hospital. Purposive non-probability sampling technique was used. Semi-structured questionnaire was selfadministered to collect the data. Data were analyzed using SPSS software, descriptive analysis and chi-square test. The purpose of this thesis was to explore and describe what nurses find problematic and morally worrisome in their work, the factors that contribute to the emergence of ethically problematic situations, and the reported actions taken to address them, thus creating a ethical climate.

Keywords: Code of Ethics, Nursing staff, Care, Education, Patient.

ECONOMIC PERCEPTIONS, STRUCTURAL BARRIERS AND ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF WOMEN ENTREPRENEURS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FROM CROATIA

Ivana MIKLOŠEVIĆ[1],
[1] Assistant Professor, University of Slavonski Brod, Department of Social Sciences and Humanities, Economics Division, Slavonski Brod, Croatia / ORCID ID: 0000-0002-5882-6409

Abstract

This study examines attitudes and perceptions regarding the position of women entrepreneurs in Croatia, based on data collected through a structured survey of 257 respondents. The aim was to explore how women and men view the economic and social conditions for engaging in entrepreneurship in Croatia, with particular attention to barriers, available support, motivational factors and broader societal attitudes towards women in business. The questionnaire covered a range of topics, including financial and institutional constraints, perceptions of personal and professional competences, the level of support within the entrepreneurial environment, and challenges related to balancing business responsibilities with private life. The findings show that women more often highlight limited access to financial resources, insufficient institutional support and the burden of multiple obligations. Men, on the other hand, tend to emphasise market competition and regulatory pressures. Despite these differences, both groups recognise the significant role women play in economic development and agree that support programmes, education and mentoring should be strengthened to encourage women's entrepreneurial activity in Croatia. The study provides insight into gender-based differences in how the entrepreneurial climate is perceived and underlines the need for policies that more effectively support women entering and advancing within entrepreneurial activities. The results may serve as a useful contribution to discussions on measures aimed at strengthening women's entrepreneurship.

Keywords: Women Entrepreneurs, Entrepreneurial Perceptions, Gender Differences, Entrepreneurial Barriers

1. Introduction

Entrepreneurship plays a key role in stimulating economic growth in all countries, including the Republic of Croatia. Increasing attention is therefore being paid to the role of women in entrepreneurial activity in Croatia. Women entrepreneurs contribute to economic development, women's social inclusion, sustainable development, and gender equality. Despite positive trends and a growing number of women launching their own business ventures, women entrepreneurs still face a range of specific challenges that may constrain their entrepreneurial potential. Existing research suggests that women in entrepreneurship in Croatia frequently encounter barriers related to access to financial resources, institutional support, the regulatory framework, and broader social and cultural norms.

In addition to these structural constraints, perceptions also play an important role in women's entrepreneurship. Economic perceptions refer to views and attitudes present in the Croatian social environment regarding women's involvement in entrepreneurship. Women's

decisions to pursue entrepreneurship are influenced by perceptions of the entrepreneurial climate in Croatia, prevailing societal attitudes towards women in business and their participation in entrepreneurial activity, and perceptions related to gender equality in Croatia.

In Croatia, women's entrepreneurship has gained increasing prominence within national development strategies and policy initiatives aimed at strengthening the entrepreneurial environment. However, despite formal support schemes and programmes, empirical evidence indicates differences between women's and men's experiences and perceptions with regard to entrepreneurial conditions, opportunities for advancement, and the barriers faced by women entrepreneurs. It is therefore important to systematically examine the attitudes and perceptions of different social groups in order to better understand the factors that encourage or constrain women's entrepreneurial activity.

The aim of this paper is to examine respondents' attitudes and perceptions regarding the position of women entrepreneurs in the Republic of Croatia, with particular emphasis on perceived barriers, the availability of support, and the social and economic conditions for engaging in entrepreneurship. The paper is based on an empirical study conducted using a survey questionnaire and analyses differences in perceptions between women and men. The results contribute to a better understanding of gender-related differences in perceptions of the entrepreneurial climate and may serve as a basis for designing more effective measures and policies to strengthen women's entrepreneurship in the Republic of Croatia.

2. Literature review

Over the past decades, research on women's entrepreneurship has gained increasing prominence in both economic and social science literature. Numerous scholars emphasise that greater participation of women in entrepreneurship has a positive impact on national economies, the diversification of business models, the strengthening of local communities, and the advancement of gender equality. Despite these benefits, the rate of women's involvement in entrepreneurial activities remains lower than that of men in most countries, pointing to the persistence of structural and social constraints on women's entrepreneurship. In Croatia, women's entrepreneurship continues to be shaped by such structural and societal barriers (Udovičić et al., 2025).

According to Berić et al. (2025), women in rural areas of Croatia most often enter entrepreneurship in pursuit of greater decision-making autonomy, more creative forms of work, and employment security, even though they remain underrepresented in the ownership structure of enterprises. Organisational innovativeness and entrepreneurial orientation have been shown to be positively associated with competitiveness and market adaptability (Perkov et al., 2025). One of the most frequently highlighted challenges in women's entrepreneurship relates to limited access to financial resources. Women entrepreneurs are more likely to encounter obstacles when seeking bank loans, venture capital, and other forms of financing, a situation that can be partly attributed to lower levels of initial capital, but also to the presence of gender bias within the financial sector. In addition to financial constraints, women often face a lack of information about available support measures, as well as complex administrative and regulatory procedures. The most commonly identified barriers for women entrepreneurs in Croatia relate to financing, institutional support, and access to business networks and mentoring (Turuk & Matić, 2025).

Perkov et al. (2024) point out that, despite family responsibilities, women are capable of performing managerial and entrepreneurial roles effectively. Although women's entrepreneurship in Croatia has shown an upward trend, women continue to face numerous obstacles that limit their more equal participation in entrepreneurial activities (Ivanković et al., 2016). Another important dimension of women's entrepreneurship concerns the role of institutional and social support for women entrepreneurs. Support provided through education and training programmes, mentoring, and entrepreneurial networks has proven to be crucial for the successful development of business ventures. However, research indicates that women participate less frequently in formal and informal entrepreneurial networks, which may restrict knowledge exchange, access to markets, and business opportunities. The lack of role models and visible examples of successful women entrepreneurs can further reduce women's motivation to engage in entrepreneurship.

According to Ahl (2006), entrepreneurship is treated in many theoretical and research approaches as a concept implicitly shaped by a "male" norm, which may result in women's entrepreneurship being perceived as "other" or secondary in relation to the dominant model. Analyses of the demographic structure of entrepreneurs point to a systematic underrepresentation of women in Croatian entrepreneurship, highlighting the need for targeted measures aimed at encouraging women's entrepreneurial activity (Mrvica Mađarac et al., 2025). Women's entrepreneurial roles are shaped by a range of factors. These include perceptions of one's own competencies, which represent an important determinant of entrepreneurial success, attitudes towards risk-taking, and social expectations that are often gendered in favour of male entrepreneurs. Women tend to express greater uncertainty regarding their business ventures than men, despite possessing comparable levels of knowledge and skills. Negative perceptions of women entrepreneurs, as well as broader societal attitudes, can have a discouraging effect at all stages of the entrepreneurial process, particularly in its early phases. While male entrepreneurs tend to emphasise market-related and regulatory challenges, women more often highlight difficulties associated with balancing professional and private responsibilities. Women entrepreneurs also stress the lack of support and the burden of multiple social expectations. Consequently, national economic policies should be designed in ways that recognise and address the specific circumstances under which women initiate and develop their business activities.

Women's entrepreneurship is a multidimensional process influenced by economic, institutional, and social factors. In the Republic of Croatia, there remains a clear need for further empirical research on women's entrepreneurship. For this reason, the present study seeks to contribute to existing knowledge on women's entrepreneurship by providing additional empirical insights into this field.

3. Research methodology

The research was conducted with the aim of examining respondents' attitudes and perceptions regarding the status and position of women entrepreneurs in the Republic of Croatia, with particular emphasis on perceived barriers, the availability of support, and societal attitudes towards women in entrepreneurship. The empirical component of the study is based on primary data collected through a survey questionnaire. Data were gathered using a structured questionnaire administered between April and June 2025.

The sample consisted of 78% women and 22% men. All respondents were adults of different ages, educational levels, and employment statuses. The questionnaire included items

relating to respondents' socio-demographic characteristics (age, gender, level of education), perceptions of economic and institutional barriers faced by women in entrepreneurship, the availability of financial and institutional support for women engaging in entrepreneurial activities, respondents' attitudes towards the role of women entrepreneurs, and assessments of the challenges encountered by women entrepreneurs. For most statements, respondents indicated their level of agreement, with responses subsequently grouped for the purposes of statistical analysis.

The collected data were analysed using descriptive and inferential statistical methods. In the first step, descriptive statistics were applied to present the basic characteristics of the sample and the distribution of respondents' answers. The results are reported using absolute and relative frequencies. In order to examine differences in attitudes and perceptions between women and men, the chi-square test of independence (χ^2 test) was employed. This method enabled the identification of statistically significant differences in responses by gender, particularly with regard to perceptions of barriers, the availability of support, and societal attitudes towards women entrepreneurs. The level of statistical significance was set at $p < 0.05$. Data analysis was conducted using the statistical software package SPSS.

Although the study provides valuable insights into attitudes and perceptions of women's entrepreneurship in the Republic of Croatia, certain limitations should be acknowledged. First, the research relies on respondents' perceptions, which may be influenced by subjective judgments. In addition, while the sample size is adequate for the analyses performed, it does not allow for full generalisation of the findings to the entire population. Despite these limitations, the results offer a relevant basis for further research and discussion on improving the position of women in entrepreneurship.

4. Research results

This section presents the results of the empirical research conducted on a sample of 257 respondents in the Republic of Croatia. The results of the chi-square tests indicate the existence of statistically significant gender differences in the perception of specific aspects of the entrepreneurial environment. A statistically significant association was identified between gender and the perception of financial barriers to entrepreneurship ($\chi^2 = 10.84$, df = 1, $p = 0.001$), with women more frequently reporting limited access to financial resources compared to men.

In addition, the findings reveal a statistically significant relationship between gender and the perception of institutional support ($\chi^2 = 8.21$, df = 1, $p = 0.004$), as well as between gender and the perception of societal prejudice towards women entrepreneurs ($\chi^2 = 6.97$, df = 1, $p = 0.008$). These results suggest that women perceive the entrepreneurial environment as less supportive and burdened by additional informal barriers.

By contrast, the analysis of the relationship between gender and attitudes towards the role of women in economic development did not reveal a statistically significant association ($\chi^2 = 1.56$, df = 1, $p = 0.212$), indicating a high level of agreement among respondents, regardless of gender, regarding the importance of women's contribution to economic development. The results further point to a shared view among respondents on the need to strengthen support programmes for women entrepreneurs, with women placing slightly greater emphasis on the importance of such measures.

5. Discussion

The results of the present study confirm that pronounced gender differences in the perception of the entrepreneurial climate persist in the Republic of Croatia, particularly with regard to the barriers women face when starting and managing business activities. The findings are largely consistent with previous research on women's entrepreneurship at both the national and international levels. The analysis shows that women, to a significantly greater extent than men, identify limited access to financial resources as one of the key obstacles to entrepreneurial activity. This result corroborates earlier studies indicating that women entrepreneurs often encounter greater difficulties in accessing bank loans, investment capital and venture funding, which may be linked to perceptions of higher risk, a lack of collateral, and gender-based biases within the financial sector. Financial constraints therefore remain one of the most influential factors shaping women's entrepreneurial activity.

In addition to financial barriers, the results also point to dissatisfaction with the level of institutional support available to women entrepreneurs. Women are more likely to perceive existing support programmes as insufficient or inadequately tailored to their specific needs. This finding may be associated with the fact that institutional measures are often not accompanied by adequate information dissemination, mentoring, or long-term support, but are instead reduced to one-off financial incentives. Such an approach may limit the actual effectiveness of public policies aimed at fostering the development of women's entrepreneurship.

The study further confirms that social attitudes and gender stereotypes continue to represent a significant obstacle for women in entrepreneurship. Women more frequently than men perceive unfavourable societal attitudes as a constraining factor, which points to the persistent presence of traditional gender roles and expectations. These findings are consistent with theoretical perspectives that emphasise that entrepreneurship is not solely an economic activity, but also a socially embedded process in which norms, values and stereotypes can strongly influence individual decisions.

At the same time, the results indicate a broad consensus among respondents regarding the important role of women in economic development. Both women and men largely agree that the contribution of women entrepreneurs has a positive impact on economic growth and development. It is particularly noteworthy that the majority of respondents recognise the need for additional programmes of education, mentoring and support for women entrepreneurs. These findings support arguments in the literature that highlight the central role of entrepreneurial skills development, access to networks, and mentoring support in reducing gender disparities in entrepreneurship. Education and mentoring can contribute to strengthening self-confidence, business competences and resilience among women in the face of entrepreneurial challenges.

Overall, the findings suggest that, despite certain advances, women entrepreneurs in Croatia continue to operate within an environment characterised by structural, institutional and social barriers. It is therefore necessary to continuously improve public policies and support programmes, while simultaneously addressing prevailing societal attitudes, in order to fully realise the entrepreneurial potential of women.

6. Conclusion

This study examined attitudes and perceptions regarding the position of women entrepreneurs in the Republic of Croatia, with particular emphasis on the barriers they face, the availability of support, and the social attitudes that shape the entrepreneurial environment in which women operate. The findings confirm that, despite the growing interest in women's entrepreneurship and its recognised importance for economic development, women continue to encounter a range of challenges that constrain their entrepreneurial activity.

The empirical results indicate the existence of significant gender differences in the perception of key entrepreneurial barriers. Women are more likely to highlight limited access to financial resources, insufficient institutional support, and the persistence of social prejudices, whereas men more often emphasise market-related and regulatory challenges. These findings suggest that women entrepreneurs perceive the entrepreneurial environment as more complex and demanding, particularly in relation to balancing business and private responsibilities.

Despite these differences, the study shows a high level of agreement among respondents regarding the significant role of women in economic development. Moreover, the majority of respondents recognise the need to strengthen education programmes, mentoring initiatives, and institutional support mechanisms aimed at women entrepreneurs. For the further development of women's entrepreneurship in the Republic of Croatia, it is essential to adopt an integrated approach that combines financial measures, institutional support, targeted educational programmes for women entrepreneurs, and changes in societal attitudes towards women's entrepreneurship. Such an approach can contribute to reducing gender inequalities in entrepreneurship in Croatia and enable the full utilisation of women's entrepreneurial potential, which is of critical importance for the country's economic and social development.

Reference:

Ahl, H. (2006). Why research on women entrepreneurs needs new directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(5), 595–621.

Berić, A., Crnčan, A., & Jelić Milković, S. (2025). Motivacijski čimbenici žena poduzetnica u ruralnim krajevima. *Agroeconomia Croatica,* 15(1), 26–31. https://hrcak.srce.hr/334398

Ivanković, D., Kulenović, Ž., & Sudarić, Ž. (2016). Žensko poduzetništvo i poduzetnička aktivnost žena u Republici Hrvatskoj. U *Knowledge based sustainable economic development: Proceedings of the International Scientific Conference ERAZ 2016* (576–582). Beograd: Udruženje ekonomista i menadžera Balkana (UDEKOM).

Mrvica Mađarac, S., Ivanković, D. i Šarić, A. (2025). *Demografska struktura poduzetnika u Republici Hrvatskoj. Acta Economica Et Turistica,* 11(1), 29–50. https://doi.org/10.46672/aet.11.1.2

Perkov, D., Merkaš, Z., & Marić, P. (2024). Analiza prepreka i potpora većoj zastupljenosti žena u hrvatskom poduzetništvu. *Acta Economica Et Turistica, 10*(2), 181–206. https://doi.org/10.46672/aet.10.2.3

Perkov, D., Pantović, V., & Kuvačić, D. (2025). Međunodnos poduzetničke usmjerenosti i organizacijske inovativnosti hrvatskih hotela. *Acta Economica Et Turistica, 11*(2), 53–80. https://doi.org/10.46672/aet.11.2.3

Turuk, M., & Matić, K. (2025). Challenges and prospects of woman's entrepreneurship in the Republic of Croatia. *Global Advances in Management and Entrepreneurship Conference Proceedings* (104–132).

Udovičić, A., & Slavica, D. (2025). Modern challenges in women's entrepreneurship: Social and structural barriers in Croatia. *Croatian Regional Development Journal*, 6(1), 56–68. https://doi.org/10.2478/crdj-2025-0004

THE IMPACT OF SLEEVE GASTRECTOMY ON OVARIAN FUNCTION IN FEMALE PATIENTS

P.H. Najafguliyeva, A.B. Rustamova
Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan

Abstract

The aim of this study was to evaluate changes in ovarian function—specifically hormonal profile, menstrual regularity, and ovulatory status—in female patients following sleeve gastrectomy.

Materials and Methods: This observational study included 45 female patients aged 18–45 years who underwent laparoscopic sleeve gastrectomy between 2020 and 2023. Preoperative assessments comprised body mass index (BMI), menstrual history, ultrasonographic evaluation of ovarian morphology, and serum hormone levels, including follicle-stimulating hormone (FSH), luteinizing hormone (LH), anti-Müllerian hormone (AMH), estradiol, progesterone, and testosterone. Postoperative follow-ups were conducted at 6, 12, and 18 months. Changes in BMI, menstrual cycle regularity, ovulatory function, and hormonal parameters were systematically recorded and compared with baseline values.

Results:
A significant reduction in BMI was observed in all patients and was strongly associated with marked improvements in reproductive function. Menstrual regularity was restored in 78% of patients within 6–12 months after surgery. Ovulation rates increased from 42% preoperatively to 82% postoperatively. Serum testosterone levels showed a significant decline, while FSH, LH, and estradiol levels shifted toward physiological ranges. Additionally, 9 patients (20%) achieved spontaneous pregnancy within 18 months following the procedure.

Conclusion:
Sleeve gastrectomy has a positive and clinically significant impact on ovarian function in obese female patients. Substantial weight loss following surgery contributes to hormonal balance, restoration of ovulatory function, and normalization of menstrual cycles, thereby enhancing overall reproductive health.

Keywords: Sleeve gastrectomy; ovarian function; hormonal profile; reproductive health.

DRESSING-UP THE BODY: Beyond covering the body with *purdah* observations in the context of Kerala, India

Dr.M.Shilujas
Assistant Professor, Department of Sociology
Farook College (Autonoumous), Kozhikode, Kerala, India
ORCID ID: 0000-0001-5687-8785

Abstract

The increasing prevalence of the purdah among Muslim women in Kerala, India, has attracted significant attention in media and academic spheres over the past thirty years. Research and field studies have continuously recorded a significant and enduring rise in veiling practices among Muslim women in the region since the late 20th century. But most of the researchers and writers focused on the subjugation aspect of this dress code as a sign of male domination and religious dogmatism. The paper seeks to examine the freedom, power and mobility acquired by women through the veil in a male dominated society. Here it is observed a sociological fact that rather than covering the body dressing up the body with purdah becomes more relevant. It analysed the individual experiences of women who wear purdahs as an instrument of hiding them from unwanted male gaze and, by way of it, acquiring their freedom of mobility and increasing their self-esteem. Foucauldian theories of power/knowledge, discursive construction of subjectivity and governmentality are using in this study for discussing the fact that dress as a practice of self-fashioning and empowerment. Case studies and narratives in northern Kerala especially in Kozhikode, Malappuram and Kannur districts were collected as primary data. Observation, interviews, detailed discussions, face to face close interpersonal communications used as the methods of data collection. Field checklist and interview guide were used as the tools for data collection.

Keywords: Social mobility, Purdah, Muslim Women, Subjectivity, Power, Governmentality, Self-fashioning, Malabar, Kerala

Introduction

Purdah derived from a term meaning curtain or veil, denotes a range of practices aimed at shielding women from the gaze of men other than their husbands or male members of their natal families, particularly within the South Asian subcontinent. The concept encompasses multiple forms, including the veiling or covering of the entire body or specific parts such as the head and face. It may also refer to the practice of women's seclusion within domestic spaces. When understood as a form of attire, *purdah* can signify the complete covering of a woman's body through the use of loose, enveloping garments such as *burqa.* Purdah constitutes a significant aspect of Indian family life, involving practices of veiling and seclusion that are observed across large parts of northern and central India, especially in rural contexts, where both Hindu and Muslim women adhere to complex and culturally embedded norms surrounding modesty and visibility. *Purdah* practices are inextricably linked to patterns of authority and harmony within the family. Rules of Hindu and Muslim purdah differ in certain key ways, but female modesty and decorum as well as concepts of family honor are

essential to the various forms of *purdah*. In most areas, *purdah* restrictions are stronger for women of high-status families.

The belief that the custom of *purdah* was introduced into the Indian subcontinent through Muslim conquests of northern India in about AD 1200 is of limited historical validity. As, in the sense of seclusion and the segregation of men and women, *purdah* predates the Islamic invasion of India. The *purdah*, as veiling, was possibly influenced by Islamic custom. And the practice of covering the head and face is more prevalent among people living in those parts of India, where acculturation with Islam was more intensive than other regions. Given the fact that *purdah* never had been part of the dress code of Hindus in Malabar, although here also acculturation between Islam and local cultures has taken place. *Purdah* wearing has centuries of genealogy, however, its relation with subjectivity (Foucault 1982) and social relations have differed significantly over the time and space or regions, as much as lexical and social meanings.

Hijab is the Arabic word for "curtain/cover", "to cover, to veil, to shelter". In popular use, *hijab* means "head cover and modest dress for women" among Muslims, which most Islamic legal systems define as covering everything except the face and hands in public. According to Islamic scholarship, *hijab* is given the wider meaning of modesty, privacy, and morality; the word for a headscarf or veil used in the *Qur'an* is *Khimar* and not *hijab*. Still another definition is metaphysical, where the *hijab* refers to the veil which separates man or the world from God. Since the 1970s, hijab has emerged as a symbol of Islamic consciousness (Ahmed 1992).

The term *hijab* or veil is not used in the *Qur'an* to refer to an article of clothing for women or men, rather it refers to a spatial curtain that divides or provides privacy. The *Qur'an* instructs the male believers (Muslims) to talk to wives of Muhammad behind a *hijab*. This *hijab* was the responsibility of the men and not the wives of Muhammad. However, in later Muslim societies this instruction, specific to the wives of Muhammad, was generalized, leading to veiled segregation of the Muslim men and women. The modesty in *Qur'an* concerns garments, gait, gaze of the genders, and genitalia (Ahmed 1992: 583).

The context and the study: Among the Muslims in Kerala, wearing *purdah* has become a common practice, especially so during the last two decades. In fact, it is becoming more and more common, it is this trend that lent significance to this study. According to some media reports, the number of the Muslim women who wear *purdah* in the five northern districts of the Malabar region with prominent Muslim population had increased from 3.5 percent in 1990 to 32.5 in 2005 (Basheer 2001). In a socio-political discourse, identity and identification are linked to subjectivity. The question of identity and identification will become invalid without linking them with the question of subjectivity.

Purdah has become more of a cultural feature rather than a religious requirement. Either way, the practice of *purdah* is integral among those who practice it. It still remains as an integral part of everyday life for some people and is a mark of their culture. It is important that the women do not passively accept the obligation to purdah, but actively internalize this practice by attributing personal meanings to it.

The institution as well as dress code of *purdah* have always attracted the attention of scholars, feminists, activists as well as of creative writers in Kerala. Many active discussions and controversial debates on *purdah* are still there in Kerala. But yet, no much of serious studies and research works have been made on *purdah* in the Kerala context. Scholarship on *purdah* in Kerala primarily concentrates on the negative aspects of *purdah* as an enforced system that seclude the Muslim women, which curtails her rights and freedom.

In an anthropological study in Kerala context, Mathhea Agnes (2004), who was a student of Amsterdam University, tried to seek the answer to the question as to whether the women contribute to their own submissive position. Agnes decided to study how this phenomenon of new veling is developed in the specific context of Kerala society. The purpose of his research was to understand how local, national and global forces influence the decision of young and educated Muslim women to dress differently and how this influences her movements in the public spaces.

Much of these writings and discussions on *purdah* centers on the question of interpretation of the religio-social setting in which such practices gain meanings. This work is mainly focused on the Muslim community in Malabar. This community is far from monolithic; although *purdah* is an iconic influencing factor involved in the identity formation. For instance, for some women, the veil is indeed an indispensable practice and a means for both one's being and becoming religious. While some are self conscious about the impact of their dress style, others never really questioned whether or not it was important to veil. And even while some are enabled by *purdah*, others accept this dress for relating themselves with the community, family and others.

Even if purdah wearing can be a part of patriarchical impositions, there are moments when it becomes preferable by one wears it. That is, just like power is enabling, purdah is also enabling; this may not be the case always, but at the same time there are such moments, events, and fluid preferences. This can be illustrated these points with the aid of the information collected during the field work.

The intention of this study is to understand how *purdah*, code, constitutes certain subjectivities to those women who wear it. This study probes what *purdah* permits, not so much what it prevents. In contrast with other studies, this one tries to establish the fact that *purdah* wearing is not merely offensive and subjugation, but it is also enabling. In contrast to the usual criticisms leveled against *purdah* wearing, here the main attempt is to find out the justifications for wearing it provided by those women who wear it. By narrating women's individual experiences, which allows careful ethnographical research and through personal narratives, it is attempted to establish the fact that somebody is benefiting in *purdah.* How we as individuals relate with others as well as with oneself through dressing-up one's body. The focus of this study is this relation through dress here *purdah.*

Much has already been said and written about the world-wide practice of veiling among Muslim women and how *purdah* affects Muslim women. No doubt, oppressive and suppressive factors are there in *purdah*. A number of writers and researchers have already written about these aspects. But, this study is looking at the power effects on subjectivity involved in the practice of *purdah* wearing. This is not about what *purdah* is, but what *purdah* does.

Objective

How wearing *purdah* becomes a code that influences identification and self- identification in Kerala society?

The specific questions:

a. Is *purdah* for oneself or for others?

b. What are the enabling functions of this dressing practice?

Does *purdah* wearing enables power the Muslim women's dress

c. of protection and security?

Methodology: Broadly stating, this study follows the methods of ethnographic research rather than anything else. Priority is given to qualitative information gleaned through interviews. I have conducted extensive and elaborate interviews and interactions with *purdah* wearing women of Malabar. Women's individual experiences and self-portrayals of narratives of Malappuram, Kozhikode and Kannur districts of Malabar region were chosen as the field work areas. Choice of the person to be interviewed was random. Personal narratives of 27 *purdah* wearing women are invoked as illustrative exemplars. The interviews had two modes one, interviews with *purdah* wearing women in the presence of her family members and the second, interviewing her without others. Secondary resource materials include books, articles and other research works that discuss the practice of wearing *purdah*, although we have employed them only sparsely.

Now, we would like to make a conceptual word of caution, it is well known that sociologist usually refer to individual as a constituent or outcome of social relations and attribute coherence to the individual; on the other hand, ethnographers usually identify individuals with whom they interact as one different from another. To both of them, individual is a 'respondent'. To us also it is so, but in our interpretative strategy we do not distinguish or indemnify a respondent as an individual but individuals having multiple subjectivities. In other words, we conflate the responses of the individuals with whom we have field interaction; and also, we obliterate the monolithic concept of individuals.

Identifying Oneself, Concealing and Self-presentation: Even if *purdah* wearing can be a part of patriarchical impositions, there are moments when it becomes preferable by one wears it. That is, just like power is enabling, *purdah* is also enabling; this may not be the case always, but at the same time there are such moments, events, and fluid preferences. We will illustrate these points with the aid of the information collected during my field work. The form adopted to present the illustrative case studies is overlapping, in the sense that we may refer back to a case, which we might have already referred to. The theoretical assumption is that no individual is monolithic and have multiple selves. In other words, one's choice need not be because of one reason but multiple reasons. The key concepts employed here are individual, subjectivity, power and self (Foucault 1982).

Purdah for Oneself: There are several moments of preference wearing *purdah* appears to oneself as one's own choice. For illustrative purpose, we classify them with the aid of social scientific categories. Each of the categories is schematically presented in the subsequent subsections. The preferential field of this category is that they wear *purdah* taking into consideration of others but this consideration is her own. At least that is one of the responses that can be termed as experiential.

Sabeena, a thirty nine year-old woman and a dependent of a gulf migrant husband started to wear *purdah* at the age of thirty four. There was an 'other' who persuaded her to do so. During the telephonic conversations between the wife and husband, he suggested that as 'our children are growing old' it is better that 'you begin to wear *purdah*'. This is a moment when there is need to shift one's dressing habit to another one, although that is not alien. What comes out of our conversation is that, it is not so much an acceptance of a shift in dress code that one has to follow but shift in the habit of dressing oneself for oneself. She had been habituated to wear sari since her adulthood, but her husband's suggestion could not be responded negatively. Then she 'opted'—the question of self will is not considered here—to wear *purdah* whenever she goes out of home. Now she begins to shift her presentation of self to others through *purdah*. In the beginning with mild remorse, but later, she says, "I began to find it is fine for different reasons".

Here, we find that the beginning of a shift in the followed dressing pattern could be due to persuasion from others, but over time, it becomes self-persuasive to the recipient of persuasion. Here, by persuasion we do not mean seduction, for such a shift only enabled her to refashion herself for herself; the cause of this acceptance to shift one's dressing style does not matter in every life. Rather, she found functional use due to such a shift in her dress. Perhaps, the origin of persuasion might have appeared to them as an irrelevant factor in the acceptance, except at the moment of beginning of making a new dress to be worn over their bodies. In short one begins to dress one's body in terms of others eye-point, but that eye becomes one's own without friction.

II Mode of Self-identification: The question of self-identification involves another question, that is, subjectivity. One identifies oneself, at times in terms of an understanding of how others identify that individual. This is one way of self-identification. That is, an individual finds one's own identity by identifying with oneself as well as with others. The concept of 'subjectivity' is used here resembles the Foucauldian conception of it. That is, how an individual gets satisfied with a dress that is worn in terms one's own appreciation and with an expectation of appreciation from others. Self-identifications are not static, there are several overlaps and intersections, therefore, we have classified occasions of self-identifications that are discernable. Although we have sub-classified them they are not water tight compartments, but there are several inter-referencing among them.

i **Self-Identification in congregation**: Self-identification as a concept resonates with another concept inter-subjectivity. When an individual is among others, he/she will be positioned to think of oneself in relation to others who were congregated and with whom that individual strived to identify with. Such congregations take place at the occasions of marriage, *Qura'n* teaching, death etc. In this sub-category, there are two discernable types. First one is wearing *purdah* to identify oneself with others of the congregation. The other is, occasions in which sari is preferred by otherwise *purdah* wearing women, such as at the occasions of marriage congregations. This typology suggests that there is no one dress code of a community but there are only different ways of being with others clad in one or other robe.

Twenty six year aged Hajara wears *sari* or *salwarkameez* when she attends occasions such as wedding or house warming; that is, within an intimate congregation. She said "…when everybody wears *sari* or any other fashionable dresses in wedding functions or so, it is not proper to wear *purdah* to be with them. Apart from that, such functions are the only chance for poor people like us to show some fashion. … I feel at odd in sari if others are in *purdah* ".

Close reading of Hajara's statement lead us to make another proposition, however tentative it is, about self-identification. Unlike in the earlier instance, here there is no persuasion from outside, but a longing to be identified-with, it is this longing which influence her choice of dress. One may perhaps probe into her self-preference to know what constituted it itself. Probably there may be conditions that influenced her 'self-preference', but this issue we leave it for future. One of the observations that we can make at this juncture is that it is not the dress that matters but occasions of self-identification and subjectivity. Her desire is to be like others at the occasions of congregation.

Sameera, 38 years old woman having two daughters, and belonging to lower middle class family desires to be identified herself with others of her preferred congregation of *Qura'n* class. When she started to attend the classes, all others were in *purdah*, except very few of them. She was in *sari*, within a short span of time she began to feel some kind of alienation from her partners in the class. Without no one recommending she started to wear purdah whenever she attended the classes to avoid isolation. Sameera said…"I and few others who were not wearing *purdah* felt total separation and inferiority among others. The *purdah*-clads

lingered around the meeting place, even after the classes over, discussing many other matters of common interests. But we left the place immediately after the *Quran* classes."

Asmabi, another woman at Mughadar Beach at Kozhikode, attests the inference made above. She said: "*Purdah* is a convenience for us to cover our poverty, however I wear sari when I go for functions like wedding in the families of our own economic status. I had occasions in which I had to face insulting comments from others belonging to my own class for wearing *purdah*. It makes me feel inferior and isolated."The responses that have been quoted here clearly reveal that there are instances or women who are not sticky with the dress code; they can alter it according to propriety to be followed in different situations.

ii Identifying with the family norms: Dress that one chooses need not be of one's own choice, but at the same time when one identifies with a profession or any institutions such as family, then also the importance of dress wanes; what predominates is the identification. Since family or house and home are important to the existence identification with either of them or all of them becomes imperative as far as any individual is concerned. The idea that, to be among the family with which one identifies oneself makes either ways of dressing; with purdah or in sari or some other wear. The dress becomes only as a means of identification and therefore it does not infringe into self hood as an experiential problem.

The 47 year old upper class housewife named Kutsiya was on a morning walk in the jogging track of Sarovaram bio-park, situated in the city of Calicut, when she spoke about her experience within *purdah.* Even during the morning walk she was in purdah. Kutsiya's family migrated to Kozhikode from Muslim dominated city of Bhatkal in Karnataka. Kutsiya took the habit of wearing purdah right from her childhood as part of their family norm. That is she has almost inherited this dress code. She said that Muslim girls in her home village in Bhatkal begin to observe *purdah* and *Niqab* right from their adolescence. Kutsiya said…"*purdah* is an integral part of our lifestyle. No other form of attire is familiar to me. Nor anybody in her family can even think about a dress without *purdah*…" What is interesting here to note is that even after their migration the dress code continued with greater vigour, as even when she attends celebrations like marriage, she wears purdah as she has more unfamiliar people there than her family people.

Sujatha got converted to Islam and changed her name to Sajitha at the age of 25. She is 28 year old and belonged to lower class family residing in Bengladesh colony of Kozhikode. She got converted to Islam after marrying a Muslim youth. Her mother in-law and sister in-laws had been wearing *purdah*, although she was not following this dress code in the beginning of her married life. When she experienced isolation in her husband's family she thought of changing to *purdah.* Sajitha said…."I had no option of going back to my home because I married a man outside my caste. My sister in-laws expressed hesitation to take me with them to any function outside the colony. Two years back I started to wear *purdah* like them. With this change I became more acceptable to them, and now I feel that I have become one among them." The self-identification with family and to be one among the members of that family is explicit in this illustration. The point to be emphasised is that *purdah* played a major role in identifying her as a family member by others in the family. That means identification of Sajitha as part of 'We' by others and her self-identification with them is anchored on the dressing.

iii Doctrinal identification: As *purdah* is a dress that is worn exclusively by Muslim women, therefore, this dress has to be stubbornly connected to religious codes and norms. The religious institutions need not to impose it, but at the same time the dress code followed by a community 'naturally' get transmitted to generations. For instance, the headgear of the Sikh

men gets transmitted to their sons more or less automatically. In such instances, what one wears is never considered to be a matter of self-choice or free will of individuals.

Habeeba belongs to a middle-class family of Thalassery in Kannur district. According to her the only attraction with *purdah* was that it is more appropriate to keep religious strictures on female dress code as it is loose. She said that during her adolescence *purdah* was not in vogue and significations of *purdah* were not much discussed in the family. She stated that,"it was purely my decision to wear purdah when it was getting popularised throughout Kerala. Being a Muslim woman, wearing *hijab* gives me sense of protection when I am in public. I feel that in this clothing my body shape would not become a topic of discussion for men at large."

About ten years before Sakkeena began to wear purdah, and she is now47 years old and belongs to a middle class family of Kozhikode city. Sakeena says she became aware of the need for a religious dress code when she joined as an activist of the religious organization called IthihadulShubbanulMujahideen (ISM). The *Qura'n* classes attended by new women activists like Sakkeena are emphatic about the religious stipulation for women to conceal their whole body except palm and face. Sakeena said… "organizational meetings at the masjids, when women are allowed to take part in the prayer; most of the women were in *purdah.* It encouraged me to switch into *purdah*. It was my natural and spontaneous choice. No element of pressure was there on the decision." The religious congregation and unsaid transmission of a dress code is evident in this illustration. When majority of one's peer group follow a dress code then one is tempted to mimic the majority as it is in any religious or cultural observations of norm bound behavior.

Iv Bodily Covering: Religious dictums insist that women cover their body when they are in public places or in front of unfamiliar men. There could be non-religious dimensions to covering the body without creating any suspicion about the body. That is, since religion stipulates to cover the body with *purdah*, if a woman has a complex that some parts of body may appear ugly or is disgusting to others, then purdah can come to aid as it covers the entire body. Here, rather than covering the body, covering the parts which one likes to hide attains more important function of *purdah* wearing.

Purdah covers both beauty and the burns of life. Perhaps Rasiya's expressions and presentation of self-elucidate this rather metaphorical statement. Rasiya was 35 years of age and a resident of Bengladesh colony in Kozhikode city. She said…."my body burnt from neck to belly. Its scars are all over my upper body. When discharged from hospital, I realised that the scars and wound of burns had made my body horrible to be seen". It was at this point of time, she decided to wear purdah to cover up the scars. More than anything else, what we find here is the enabling or functional quality of *purdah* wearing. That is as much as displaying the body covering the body may also become part of life.

Khadeeja (47 years old) was a lower-class fishing family member dwelling at Nainamvalappu Beach in Kozhikode. She had five years of *purdah* wearing habit. She thinks that her body is fatty and dark complexioned and therefore not attractive. When attending public functions she used to get humiliated. She accepted purdah wearing to hide her "uncharming" body. Khadeeja said…" Now I don't care about the dark color of my skin. After I started wearing *purdah* people stare less at me. Even if I don't have good ornaments, I can travel with confidence in *purdah* without others noticing it…." Here what is more glaring is that certain lacks and disgraces of one's body become presentable in *purdah.*

v Covering the body or covering the dress: Suharabi was 39 years old and and her three children live in Marad Beach, on the outskirts of Kozhikode and belonged to a lower class laboring family. Suharabi says it was her own preference to wear *purdah*. She said…"I was attracted to purdah when I saw others in it. It was my own decision to wear purdah. Since our

family is financially poor, we hadn't many ornaments to wear. When we went out in sari we used to borrow some gold or other ornaments from neighbors or so. It embarrassed me. When *purdah* became a habit, ornaments became irrelevant. If we are wearing *purdah* with a *muftha*, not even an ear ring is needed."

Once again, her preference for *purdah* is out of a sense of lack and deprivation. What *purdah* covers is her material deprivation as symbolized by gold. It is precisely this covering, not covering of body that comes to forefront.

34 years old Aminabi belonging to a lower-class family pointed out another context. When her family buys clothes for them on Id celebrations money will be sufficient to purchase only for children. But one way to cover the fact the mother hadn't sufficient money to purchase new clothes for herself is wearing purdah. No one asks any question about the new dress; no one bothers about whether the *purdah* is old or new. Or at least such questions are preempted. It is such covering of displayable that makes *purdah* wearing preferable. This is attested by another poor woman named Asmabi aged 30 years; she said…"It is not possible for us to buy costly *sarees* and matching blouses for me. Ornaments are all the more unbearable. So *purdah* is convenient to me to cover my poverty".

vi *Purdah* and morality: *Purdah* comes in between family members of an extended family or even a nuclear family in order to uphold the moral codes that they collectively share. It is worth mentioning that there is no interstice between moral codes and dress codes even when intimate kinship bound individuals interact. *Purdah* enables, in this sense, retention of one's desired moral code. There are instances in which the desire for the retention of the moral code emanates from both men and women.

Asiya, who was bystanding her ailing daughyer in Kozhikode Beach hospital, is 47 years old and she belonged to a middle class family. Asiya started wearing *purdah* eight years back as a result of repeated inadvertent expressions of her son in-laws' wish that she should wear *purdah.* Asiya said…"my son in- laws didn't tell their wish to see their mother in–law within a *purdah* directly, but communicated through my daughters and that when one of the son in-laws came with *purdah* as a gift I had no other way but to wear it to avoid his displeasure".

What has to be pointed out here is that the desire of the son-in laws for their mother in law to wear purdah comes from self-preventing any chance or non-moral or non-religious relation with her. Among the community they belonged, the age gap between mother in law and their son in-laws is sexually seductive. Perhaps that is why Asiya had to start wearing *purdah.* If in this case the source initiation was men, there are other examples in which women are the source of persuasion.

Sulaikha was on a leisure trip in Sarovaram Bio-park, an amusement avenue in Kozhikode accompanied by her two daughters and their husbands. 40 years old Sulaikha lives in Koduvally at Kozhikode. She said…"there was tremendous pressure from my daughters to change into *purdah.* Both of my daughters suggested that it is better I wear purdah when I go to in public gatherings. One daughter even asked her husband to bring a *purdah* for me from Gulf."Here, skepticisms about a possible breach of moral code sprout from daughters. That means, in retaining the moral code of families there is not much difference. That is, be it a man or women, *purdah* comes as a savior. Here purdah is preferred because she is the savior to satisfy their desire to retain the moral codes related to sexuality. We referred to these two instances mainly to show the blurred distinction between genders at least in this specific or micro-specific instance of the culture of wearing *purdah*. Of course, the central observation is that purdah comes into moral, sexual and kinship codes within family structure even in the mutual relations among the family members.

vii Obligations: Obligations that one bears code behavioral patterns. The obligations can be to God, family, some or other individual or institution etc. Obligations sometimes result in altering one's habituated or customary behavior. Here obligations need not be considered as power from above or obligation that is imposed.

Fifty years old Sameena of an upper-class family of Calicut had to say the following: "Earlier I used to wear fashionable dresses. But after attending some Qura'n classes I realized that my dressing is un-Islamic. Religious talks and Qura'n classes emphasised the need of Islamic dressing to conceal the *aurah* of women. I became afraid of God's punishment for unlawful dressing. *Qura'n* classes repeatedly reminded about the punishment of God towards morally loose women, who wear fashionable dresses." In this instance one could observe the obligation to God is the directive principle for Sameena to wear *purdah*. No doubt, fear of punishment also looms behind this thinking. Tracing obligatory initiation of purdah wearing lead us to state that it is the obligation to God and the fear of punishment that work as the initiating factors.

What is common to the observations and propositions made in the seven sub-classifications is the functionality and material repeatability of *purdah* wearing. It is one's own rationalities that led our respondents to wear *purdah*. Of course, the rationalities and contexts change considerably as we have already seen. The positive, permissive and enabling dimensions of *purdah* can be exemplified with insights from different instances.

III Women without *purdah* and gaze of men: Women get their exclusive space without the gaze outside men in several occasions, the most important and frequent one is marriage ceremonies. Weddings in rich Muslim families are worth to be seen for its luxuriance and extravaganza. The marriage feast is held separately for men and women. They will be separately gathering for the function. Women, who wore *Purdah*, were not at all reluctant to wear sari and other costly attires. They found it comfortable as were among many women in the gathering. It will be revealing to address the question how women who usually wear *purdah* feel free to be without it. Here, the removal of purdah or being without it is to do more with the sociality and gender proximity.

Kutsiya said that "I wear purdah even when I attend social functions in Calicut, but at my home place I need not to wear it during marriage functions because no men other than close blood relatives are allowed into the area where only we women sit."

Ameena, aged 30 years with an economically upper-class family background and residing in Kozhikode made it clear that when she attends festive occasion in *purdah*, she would change into sari or *salwarkameez* once she reaches the venue. She said…" when we are traveling by bus or train the public will see us in fissionable dresses. But in wedding function only the blood relatives are gathered and we need not to bother about our dressing." At such occasions *purdah* will not be on the body but in the bag or in the shelves of neighbouring house.

45 year old Fathima who is a member of a rich religious family in Madai[i], Kannur says that she used to wear *sarees* while attending family functions. But after she reached the age of 40, she *started using purdah regularly. Sabeena, aged 39 believes that during functions, sari or salwarkameez* can be used because in Calicut, where she stays, there is no chance for mingling with men as feasts in connection with weddings etc are held separately for men and women. In this illustration, Shaana, aged 19 who comes who from Barami[ii] family which is economically at upper level, residing in Kuttichira, Calicut is a student of BBA in the prestigious Providence Women's College, Calicut. She said that purdah protect her from ugly staring on her body. She interestingly commented: "There are many men in the teaching staff though the college is girls only. The fellow students are non-Muslims in majority. We are allowed to give up the religious dress code only in the midst of blood relatives. In all other

circumstances, a sort of segregation is preferred. I don't use *purdah* in festive occasions or family get-togethers. In such functions, I choose *salwarkhameez* with hanging full-sleeves and a head scarf to conceal the hair. But one disadvantage of *salwarkhameez* comparing to *purdah*, is that, it cannot be used for *namaz* because then, additional socks should be used then"

It is not that women cannot be present in public arena without *purdah*, but there are spaces and places where they go without it. The impression that one could get is that such spaces are made use of to the maximum possible extent by the Malabar *purdah* wearing women. Here also, *purdah* does not come as an impediment to one's freedom, but as something disposable, there are possibilities of being in their community without it.

IV Display of the displayable: There are occasions for women to be present among others without *purdah*. The question of displayability comes into picture mainly because purdah is cover and covering of body is normal, but at the same time, presentation of oneself in celebrations without *purdah* is a celebration of non-normal occasions. Presentation of self in the realm of public visibility becomes something desirable.

Several women discussed their interest in attending festivals, wedding etc where they get a legitimate occasion to wear sari and *chureedar* and ornaments. In such occasions, women prefer not to cover themselves with *purdah* and choose the occasion to display their pomp and prosperity. I found that this behaviour was more pronounced among the middle-class women.

Sakkeeena, 47 year old woman of a middle class family says that women like her get rare chances to show off their good dresses and ornaments only in wedding functions. Sakkeena said: "I wear sari in family functions like weddings, but it is because others also prefer that during festive occasions."

Here the moments are those which enable one to be without *purdah* in public and display one's both natural and acquired endowments.

Major Observations of the study: *Purda*h is not just the 'covering –up' of the body. This study finds that women consider it more as a 'dress' for her body. Thus they fashion themselves in *purdah* to be congruent with a community or occasion. *purdah* makes a woman available to see herself.

Contrary to the popular notion that *purdah* secludes and subjugates, a lot of women experience it another way. While women from the lower class find purdah much helpful to conceal a great deal of their insufficiencies by making it as their default dress, a few others find it as a comfortable outfit within they can hide their physical disabilities. For many women a rather offensive *purdah* makes themselves to be fit in an occasion or in a community, it makes them more acceptable in a society or in a community and strengthens them to overcome the sense of alienation and guilt.

Covering themselves with purdah liberates women from the image as an object of sex. Within *purdah* a woman doesn't have to bother about her own appearance. To the most, within *Purdah* she can leave her worries about others' interrogating stare in to her hygiene or fashion. *Purdah* helps a woman to get freedom from others. Because she doesn't have to bother about what she has dressed inside the *purdah.*

The other conveniences shared by the '*purdah* wearing women' were that *purdah* made them feel secured, and provided self confidence in their day to day life. Another point is that *purdah* helped to save money, as women need not to spend lavishly on costly apparel and ornaments; lack of absence of ornaments gets covered by purdah and no one bothers about what is beneath the *purdah.*

In many cases, mother in-laws receive *purdah* as a gift from their sons-in-law. In fact, the daughters want their mothers to wear *purdah.* They ask their mothers to wear *purdah* by convincing them that their husbands wish her mother to do so, may be this is because the daughters have the 'fear of incest' (Barnhart 1992: 20) within their subconscious.

Most of the women whom I met during my research believed that *purdah* is an Islamic dress code and purdah is the most suitable attire for Muslim women. It was also clear that most of the '*purdah* wearing women' prefer to wear *sarees* and *chureedars* when in special occasions like wedding ceremonies, family get-togethers etc. The justifications for preferring *sarees* or *chureedars* in such occasion also vary as per the class women belong. Upper class women justified that according to the *Quranic* verse there is no need to wear *purdah* before other Muslim women and the men who are close blood relatives.

From my observation I also understood that the basic notions behind wearing *purdah* varies according to the class, notions about modesty and aristocracy persuaded upper class women to prefer *purdah* in general. But the middle-class women prefer purdah mainly as part of the process of identification. Primarily these women want to identify themselves with others as per to an occasion or to a community in which they belong. So, they prefer to wear *purdah* to identify with the other women around them who were already wore *purdah. Purdah* enables the poor women to hide their economic and physical insufficiencies or disabilities.

Conclusions

This study aimed to examine the intersections between the body, specific modes of dress, processes of self-identification, and social relations. In other words, it was a study addressing the question, how dress becomes a code in identification and presentation of self-identity. For instance, it is not difficult to distinguish a Buddhist monk or a Christian nun from others, just because of their appearance in a particular dress which is coded. The religion is ingrained on one's dress; even if one is trans-dress code person, even then, it works as a code to identify that transgression. We could state that dressing is placed within several symbolic relations. That is why we focused more on '*purdah* wearing', rather than *purdah* in itself.

About self-identification, more than identification, we have found that it is entrenched in relations of signification, functionality and relations of power. This is because self-identification involved not only relations with others but also relations with oneself. Clothing one's body and leaving it bare can be seen as a way of dressing; that is, presenting one's body. Dress as a code of self-identification was inextricably linked to identification as well, whenever they have intersected and questions of selfhood came to prominence; in other words, the central questions were anchored on the concept 'subjectivity'. Within the conceptual orientation, this work tried to trace how a word which meant 'cover' got metaphorically reduced to a particular dress belonging to a religion with gender specificity.

The information provided to me during the intimate and prolonged dialogues with *purdah* wearing women revealed an aspect about it, which is not much talked about, *purdah* wearing has enabling or positive effects. Apart from covering the body, purdah covers many other aspects and things of everyday life. This enabling effect—its extent, intensity and variety—of course differed substantially across sections of the community. This study is more about the functionality of *purdah* wearing, instead of attempting to answer the question, what *purdah* denies or limits the one in it. We could find that, choice or preference to regularly wear *purdah* is well entrenched in economic, symbolic and power relations. This work contains the subtle details about this intricate entanglement of relations that conditions one's subjectivity, reasons of choice and presentation of self in a coded dress. This work presumed that *purdah* wearing is implicated in a set of competing discourses with effects of power to construct the body and its presentation.

Although we have highlighted the positivities of '*pardah* wearing', we do not undermine its restrictive or compulsive aspects. Several social and journalistic works have already underscored the latter set of aspects. In our ventures to avoid repetition and project the less-talked- about, we minimized references to them. That is, *purdah* prevents and permits; it covers what can be shown and it also covers what is to be hided;, acceptance of wearing *purdah* could be due to coercive force from above or non-coercive force; wearing *purdah* may involve restriction or on the other restraint.

Perhaps, it would not be inappropriate to conclude with a, probably disputable, proposition. *Purdah* is no more a dress alone, but an ornament, a shield, a protector, a camouflage, a sign and also a free-floating signifier; perhaps the power of persuasion of wearing purdah is the power ingrained in the identity formations and self-presentations. The significations of wearing *purdah* are indeterminable. Though not attempted in this thesis, it is probable that one can conceive '*purdah* wearing' as effective and affective figures of speech that 'covers' even the soul that one beholds as the most desirable.

References

AbulA'laMoududi, MaulanaSayyid, Purdah and the Status of Women in Islam, Al-Ash'ari (Tran.), MarkaziMaktabaIslami Publishers, New Delhi, 2006.

Agnes de Jong, Matthea, A Moral Dress for Modern Women: Female Muslim Students in Kerala Interpreting the Veil, Unpublished M.A. Dissertation., University of Amsterdam, Amsterdam, 2004.

Ahmed, Leila, Women and Gender in Islam : Historical roots of a Modern Debate(pp.32-38), Yale University Press, New Haven, 1992.

Aslam, Reza, No God But God: The Origin, Evolution, and Future of Islam, Random House, U.K., 2005

Barnhart, Clarence. L &Barnahart, Robert. K (Eds.), The World Book Encyclopedia (p.20), Vol 7 F, World Book International, Chicago, 1992.

Basheer, M.P, 'Malayalam Magazines Drive Women into Purdah', www.thehoot.org /June2001

Desouza, Eunice, Purdah: An Anthology, Oxford University Press, New York, 2004.

Engineer, Asgar Ali. The Quran, Women and Modern Society. Sterling, Delhi, 1999.

Foucault, Michel, 'The Subject and Power', in, Hubert L.Dreyfus and Paul Rabinow(Eds.), Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, HemelHempsted, Harvester,1982.

Foucault, Michel, The Use of Pleasure, The History of Sexuality, Vol.2, Robert Hurley (Tran.), Vintage Books, New York, 1990.

Jeffrey, Patricia, Frogs in a Well, Indian Women in Purdah, Vikas Publishing House Pvt. Ltd., New Delhi, 1979.

Wikipedia: 'The issue of Muslim veiling' (Sighted on 20.07.2009), http;//en.wikipedia.org/wiki/The issue of Muslim veiling

[i]Madai is one of the rare Muslim populated area of Kerala, where the *Purdah*-clad women lead the family since their male members are mostly in the gulf.

[ii] Barami is a wealthy business clan of Muslim community migrated from outside Kerala.

GÖRÜNMEYEN EMEK, MÜLKSÜZLEŞTİRİLEN BİLGİ: FİKRİ MÜLKİYET REJİMİNİN ERİL EPİSTEMOLOJİSİ ÜZERİNE SOSYO-HUKUKİ BİR İNCELEME

INVISIBLE LABOR, DISPOSSESSED KNOWLEDGE: A SOCIO-LEGAL EXAMINATION ON THE MASCULINE EPISTEMOLOGY OF THE INTELLECTUAL PROPERTY REGIME

Meltem AĞRİKLİ

Avukat-Sosyolog, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara/Türkiye, ORCID ID: 0009-0002-5127-862

Özet

WIPO'nun 2024 verilerinde Türkiye'nin %26,1'lik kadın buluşçu oranıyla dünya liderliğine oturması, ilk bakışta niceliksel bir zafer gibi dursa da mülkiyetin niteliği sorgulandığında bu tablo derin bir yapısal paradoksu perdelemektedir. Bu inceleme, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun (SMK) çizdiği yasal sınırları -patentten coğrafi işarete- feminist hukuk teorisinin sağladığı eleştirel araçlarla sorgulamayı amaçlar. Temel tezimiz şudur: Kadınlar "buluşçu" veya "üretici" sıfatıyla sisteme dahil edilseler de günün sonunda yaratılan değerin hukuki ve ekonomik mülkiyeti, üniversite ya da şirket gibi eril kodlarla işleyen kurumsal yapıların egemenliğinde kalmaktadır.

Çalışma, bilhassa AB nezdinde tescil başarısı göstermiş Erzincan Tulum Peyniri ve Milas Halısı örnekleri üzerinden ilerlemektedir. Bu ürünlerin varlık sebebi olan "know-how" ve yoğun emek tartışmasız biçimde kadınlara aittir; ancak tescil yetkisinin, denetimin ve pazarlama gücünün Ticaret Odaları veya Borsalar elinde toplanması, kadın emeğini sistem içinde görünmez kılarak mülksüzleştirmektedir. Benzer şekilde, kooperatiflerin markalaşma yolunda "ayırt edicilik" bariyerine takılması ya da oya-nakış gibi üretimlerin "anonim" kabul edilerek tasarım korumasından dışlanması, sistemin epistemolojik körlüğüne delildir. Haliyle fikri mülkiyet hukuku, sadece teknik bir mevzuat olmanın ötesinde, cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üreten sosyolojik bir inşa sahası olarak karşımıza çıkmakta; bu durum da bizi "kolektif mülkiyet" ve "sui generis" modellerini tartışmaya zorlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fikri Mülkiyet Sosyolojisi, Kadın Emeği, Coğrafi İşaretler, Mülkiyet Asimetrisi.

Abstract

On paper, Turkey looks like a global success story. WIPO's 2024 data puts the country in the lead with 26.1% female inventorship, but this statistic effectively masks a deeper structural paradox. By filtering the Industrial Property Law (No. 6769) through feminist legal theory, this paper argues that the high numbers are misleading. Women are indeed integrated as "inventors," yet the actual extraction of value—and the property rights themselves—remains locked within the masculine grip of institutions like universities and corporations.

Consider the reality behind EU-registered products like Erzincan Tulum Cheese or Milas Carpet. The deep "know-how" and physical labor here are undeniably female. Yet, the Chambers of Commerce hold the registration, the inspection power, and the marketing keys. This dynamic strips women of ownership, rendering their labor invisible. We see the same pattern when women's cooperatives face "distinctiveness" barriers in branding, or when

traditional female crafts (like embroidery) are denied design protection because they are deemed "anonymous." These exclusions expose the system's epistemological blind spots. Ultimately, IP law is not merely a neutral technical toolkit; it is a sociological engine that reproduces gender hierarchies, a fact that forces us to reconsider "collective ownership" and sui generis models.

Keywords: Sociology of Intellectual Property, Women's Labor, Geographical Indications, Property Asymmetry.

Giriş

Modern hukuk sistemleri, meşruiyet zeminini normların evrenselliği, soyutluğu ve yasa önünde şekli eşitlik iddiası üzerine kurar. Fikri mülkiyet hukuku da bu liberal paradigmanın en sofistike uzantısı olarak, yaratıcı öznenin kimliğinden, sınıfından veya cinsiyetinden bağımsız; salt "yenilik", "buluş basamağı" ve "sanayiye uygulanabilirlik" kriterlerine dayalı steril bir koruma kalkanı sunduğunu vaat eder. Ancak **Catharine MacKinnon'ın (1989)** radikal feminist hukuk teorisinin başyapıtı *"Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru"* eserinde değindiği üzere; "devlet erildir" ve hukukun "nesnellik" olarak sunduğu bakış açısı, aslında cismanileşmiş erkek bakış açısının evrenselleştirilmiş halinden ibarettir. Hukuk, toplumsal cinsiyetten arınmış matematiksel bir denklem değil; toplumsal cinsiyet rollerinin inşa edildiği, pekiştirildiği ve yeniden üretildiği en güçlü ideolojik aygıtlardan biridir. Bu bağlamda fikri mülkiyet rejimi, mülkiyetin kimin elinde birikeceğinin sınırlarını çizen sessiz ama derin bir cinsiyetli mimariye sahiptir.

Bu mimarinin Türkiye özelindeki yansımasına bakıldığında, karşımıza istatistiki bir başarı ile sosyolojik gerçeklik arasında derin bir ontolojik yarık çıkmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri ile **WIPO'nun (2025)** *World Intellectual Property Indicators* raporuna göre Türkiye, Patent İşbirliği Antlaşması (PCT) kapsamında yapılan başvurularda **%26,1**'lik kadın buluşçu oranıyla dünya liderliğine yükselmiştir. Ancak bu veri, niteliksel bir analize tabi tutulmadığında, mevcut yapısal eşitsizlikleri perdeleyen bir "pembe vitrin" (*pinkwashing*[ii]) işlevi görme riski taşımaktadır (**Goldmann et al., 2024**).

Goldmann ve arkadaşları (2024), bilgi paylaşım etiği ve toplumsal cinsiyet üzerine yaptıkları çalışmada, salt sayısal artışların "toplumsal cinsiyet dönüştürücü" (*gender transformative*) bir etki yaratmadığını; aksine, mülkiyetin ve denetimin eril kurumlarda kaldığı senaryolarda bu verilerin sistemin meşruiyetini tazelemek için kullanıldığını vurgular. Nitekim **WIPO'nun (2023)** *Fikri Mülkiyet ve Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı* dahi, kadınların inovasyon ekosistemine katılımcı olarak dahil olsalar bile, karar verici ve mülk sahibi konumlarına erişimlerinde yapısal engellerin varlığını koruduğunu itiraf etmektedir (**WIPO, 2023**). Dolayısıyla Türkiye'nin liderliği, kadınların mülkiyete ve sermayeye değil, sadece istatistik tablolarına hükmettiği bir illüzyona işaret etmektedir. Bu çalışma, söz konusu illüzyonun ardındaki mülkiyet asimetrisini ifşa etmeyi amaçlamaktadır.

1. Mülkiyet Teorisinin Cinsiyetli Mimarisi: Emek, Beden ve Sözleşme

Fikri mülkiyet rejiminin günümüzde ürettiği yapısal eşitsizlikleri ve cinsiyet körlüğünü çözümleyebilmek için modern mülkiyet hukukunun epistemolojik temellerini atan John Locke'un liberal teorisine ve onun merkezinde yer alan "Emek Teorisi"ne (*Labor Theory*) eleştirel bir mercekle bakmak elzemdir. Locke, mülkiyetin meşruiyet kaynağını tartışmaya açtığı *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* eserinde, mülkiyet hakkını devletin veya yasaların

öncesinde var olan, "doğal" bir hak olarak kurgular. Locke'a göre; yeryüzü tüm insanlara ortak verilmiştir ancak her bireyin "kendi şahsı" (*property in his own person*) üzerinde mutlak bir mülkiyeti vardır.

Locke, mülkiyetin oluşumunu "emek karıştırma" metaforu üzerinden temellendirir. Bu teoriye göre; bir birey, doğanın sunduğu ortak havuzdan bir nesneyi alıp, ona kendi emeğini kattığında, o nesneyi "doğal durum"dan çıkarır ve ona kendi mülkiyetini nakşeder. Locke'un meşhur örneğiyle; *"bir kimse meşe ağacının altından palamut topladığında veya ormandaki elmaları devşirdiğinde"*, bu eylemler o nesneleri doğanın ortak alanından ayırır ve bireyin özel mülkü haline getirir. Benzer şekilde toprağı işlemek o toprağı mülk edinmenin meşru yoludur. Dolayısıyla klasik liberal teoride mülkiyet, doğayı dönüştüren rasyonel ve üretken emeğin kaçınılmaz sonucudur. Ancak bu anlatı, "emek" kavramını evrensel bir kategori gibi sunsa da feminist teori bu kurgunun ardındaki cinsiyetli kodu deşifre eder.

Feminist siyaset bilimci **Carole Pateman (1988)**, *Cinsel Sözleşme* ile Locke'un mülkiyet teorisinin "birey" kurgusunu yapıbozuma uğratır. Pateman'a göre, klasik "sosyal sözleşme" anlatısı, aslında kadınların bedenleri ve emekleri üzerinde erkeklerin tahakkümünü tesis eden bir "cinsel sözleşme"yi gizler. Locke'un teorisindeki "birey", tarihsel ve hukuksal olarak kamusal alanda varlık gösteren "**mülk sahibi erkek**"tir. Kadınlar ise bu sözleşmenin tarafı değil, konusu konumundadır. Pateman'ın analizi, mülkiyetin cinsiyetli doğasını "kamusal/özel alan" ayrımı üzerinden derinleştirir: Erkeklerin kamusal alandaki üretimi "ekonomik değer" ve "iş" olarak kodlanırken; kadınların özel alandaki yeniden üretim emeği[ii] ve doğayla kurdukları ilişki, "doğa"nın bir uzantısı veya biyolojik bir zorunluluk olarak tanımlanır (**Pateman, 1988**). Lockeçu anlamda mülkiyet doğayı aşmayı gerektirir; oysa kadın zaten doğa ile özdeşleştirildiği için, onun emeği mülkiyet kurucu bir eylem sayılmaz.

Bu felsefi dışlanma, günümüz fikri mülkiyet hukukunda somut bir "mülkiyet asimetrisi" yaratır. **Dan L. Burk (2006)**, Locke'a ait teorinin modern patent hukukuna yansımasını "zihin/beden dualizmi" üzerinden okur. Fikri mülkiyet hukuku, patent korumasını erkekle özdeşleşen "zihinsel tasarıma" ve "yeni/teknik" bilgiye hasrederken; bu tasarımın somutlaşmasını sağlayan "bedensel uygulamayı" ve kadınların yoğunlaştığı "geleneksel" bilgiyi koruma dışı bırakır (**Burk, 2006**). Hukuk sistemi, kadınların yüzyıllardır ürettiği bilgiyi, sermayenin üzerine mülkiyet kurabileceği bir hammadde havuzu olarak tanımlar.

Hukukun bu tarihsel ve felsefi yükü, günümüzde "epistemolojik şiddet"[ii] üreten bir mekanizmaya dönüşmüştür. **Evelyn Fox Keller (1985)**, *Toplumsal Cinsiyet ve Bilim* analizinde, modern bilimin doğuşunu "doğaya hükmetme" arzusuyla ilişkilendirir; burada "doğa" dişil, ona hükmeden "zihin/bilim" ise eril metaforlarla tanımlanmıştır. Bu düalizm, fikri mülkiyet hukukunda **Debora Halbert'ın (2006)** eleştirdiği "Romantik Yazar"[ii] veya "Yaratıcı Dahi" mitiyle vücut bulur. Halbert'a göre telif ve patent hukuku, yaratımı toplumsal bağlamdan kopuk, *ex nihilo* (yoktan) var eden, izole ve rasyonel bir erkek öznenin bireysel edimi olarak ödüllendirir (**Halbert, 2006**). Bu tanım, doğası gereği kolektif, kümülatif ve kuşaklararası olan kadın bilgisini (örneğin anonim dokuma motifleri) "anonim halk kültürü" kategorisine indirgeyerek değersizleştirir.

Felsefi düzlemde bu durum, **Luce Irigaray'ın (1985)** *This Sex Which Is Not One* eserindeki "*Pazardaki Kadınlar*" analiziyle örtüşür. Irigaray, ataerkil düzende kadınların "takas eden özneler" (tüccarlar) değil, "takas edilen nesneler" (meta) konumunda olduğunu savunur. Fikri mülkiyet sahasında bu teori, kadınların ürettiği değerin kadınların mülkiyetinde pazara çıkmaması; aksine kadın emeğinin, eril kurumlar tarafından markalanıp satılan bir "ara mal"a dönüşmesiyle doğrulanır.

Sahadaki hukuki pratik de bu teorik dışlanmayı somutlaştırmaktadır. **M. Johns (2024)**, kadınların fikri mülkiyet haklarını korumada karşılaştıkları zorlukları incelediği makalesinde, mevcut patent sisteminin "teknik" kriterlerinin ve yüksek maliyetli prosedürlerin, kadınların yoğunlaştığı zanaat alanlarını "teknoloji dışı" bırakarak marjinalize ettiğini ortaya koyar (**Johns, 2024**). Benzer şekilde **Tawfik ve Pratt'in (2021)** temiz teknoloji ve veri sektöründeki kadın temsiline dair raporları, kadınların "icat eden" rolünde olsalar dahi, patent başvuru süreçlerindeki mali ve bürokratik bariyerlerin, onları "hak sahibi" olmaktan alıkoyduğunu verilerle ispatlamaktadır (**Tawfik & Pratt, 2021**).

Sonuç olarak, fikri mülkiyet hukuku; Locke'un "emek" kavramını kadınları dışlayacak şekilde daraltan, Pateman'ın işaret ettiği "cinsel sözleşme"yi yeniden üreten ve Fox Keller'ın eleştirdiği "doğaya (kadına) hükmeden bilim" anlayışını yasallaştıran sosyolojik bir inşa sahasıdır. Türkiye'nin istatistiki başarısı, bu epistemolojik temeller sorgulanmadığı sürece, kadın emeğinin eril kurumlarca mülksüzleştirildiği bir "başarı hikayesi" olarak kalmaya mahkumdur.

2.Örtük Bilgiden Bürokratik Mülkiyete: Erzincan, Milas ve Mersin Vakaları

Çalışmanın ilk kısmında patent rejimine, Locke emek teorisine ve "yaratıcı dahi" mitine odaklanmamızın temel nedeni, hukukun "ideal özne" olarak kimi işaret ettiğini saptamaktır. Görüldüğü üzere modern hukuk, laboratuvarın steril ortamında üretilen, bireysel, "yeni" ve soyut bilgiyi "buluş" olarak kutsamakta ve onu mülkiyet zırhıyla kuşatmaktadır. Ancak bu sosyo-hukuki analiz, şimdi madalyonun karanlıkta bırakılan diğer yüzüne; hukukun "görmediği", daha doğrusu mülkiyet öznesi olarak tanımakta direndiği "geleneksel bilgi" sahasına inmektedir. Burası, "mucit" erkeğin laboratuvarı değil; Erzincan yaylasındaki peynir tulumları veya Milas'taki halı tezgahlarıdır; yani kadın emeğinin domine ettiği, ancak "anonim" kılınarak mülksüzleştirildiği sahadır.

Fikri mülkiyet rejimi, bilgiyi keskin bir epistemolojik hiyerarşiye tabi tutar. **Debora Halbert'ın (2006)** isabetle vurguladığı üzere; modern telif ve patent hukuku, Batılı sanayi normlarına uymayan yerel bilgiyi, kültürel üretimleri ve kolektif hafızayı "halkbilim" (*folklore*) veya "kamusal alan" (*public domain*) kategorisine iterek değersizleştirir. Bu dikotomide; erkeğin "icat ettiği" teknoloji patentlenebilir bir "üstün bilgi" iken, kadının yüzyıllardır kolektif hafızayla aktardığı mayalama tekniği veya dokuma motifi, herkesin kullanımına açık, sahipsiz bir "alt bilgi" muamelesi görür. Hukuk, birinciyi "sermaye", ikinciyi ise sanayinin işleyeceği bir "kültürel hammadde" olarak kodlar.

Bu noktada karşımıza derin bir yapısal paradoks çıkmaktadır: Kadınlar, önceki bölümde incelenen WIPO verilerinin de gösterdiği üzere, yüksek teknoloji ve patent alanında eril kodlarla örülü "cam tavanlara[ii]" (*glass ceilings*) takılarak mülkiyetten dışlanmaktadır. Ancak asıl kırılma, üretim sürecinin ana öznesi oldukları geleneksel ürünler -coğrafi işaretler- sahasında yaşanmaktadır. Aşağıda detaylandırılacak Erzincan Tulum Peyniri veya Milas Halısı örneklerinde görüleceği üzere, kadınlar bu kez de mülkiyetin Ticaret Odaları veya Borsalar gibi eril kurumlara devredilmesi nedeniyle "cam duvarlara" çarpmaktadır. Patent rejiminde "bireysel olmadığı" için dışlanan kadınlar, Coğrafi İşaretler rejiminde "kolektif olduğu" gerekçesiyle kurumsal mülkiyetin güvencesiz işçisi konumuna indirgenmektedir. Dolayısıyla incelememiz, hukukun "bireysel mülkiyet" ile "kurumsal mülkiyet" kıskacına sıkıştırdığı kadın emeğinin izini, şimdi sahadaki somut vakalar üzerinden sürecektir.

Fikri mülkiyet rejiminin kadınları "cam tavanlar" ile dikey olarak dışladığı teorik çerçevede ortaya konulmuştur. Ancak kadın emeğinin yoğunlaştığı, üretimin kolektif ve geleneksel olduğu Coğrafi İşaretler alanına inildiğinde, dışlanmanın boyutu "mülksüzleşme"den "yapısal denetime" evrilmektedir. Coğrafi İşaretler, teorik düzlemde yerel kalkınmayı ve kültürel

mirası korumayı hedefleyen "kolektif" bir hak kategorisi olarak sunulsa da Türkiye pratiğindeki mülkiyet dağılımı incelendiğinde, sistemin **Sylvia Walby'nin (1990)** *Theorizing Patriarchy* eserinde kavramsallaştırdığı **"Kamusal Patriarka"** (*Public Patriarchy*) modelini yeniden üreten ve yasallaştıran bir araç olarak işlediği görülmektedir.

Walby, patriarkanın moderniteyle birlikte biçim değiştirdiğini savunur: Geleneksel "Özel Patriarka"da kadın, hane içinde baba veya koca tarafından denetlenip sömürülürken ve kamusal alandan "dışlanırken" (*exclusion*); modern "Kamusal Patriarka"da kadın kamusal alana ve istihdama dahil edilir ancak burada devlet, piyasa ve hukuk kurumları tarafından hiyerarşik olarak "ayrıştırılır" (*segregation*) ve ikincil konuma sabitlenir. Coğrafi işaretler rejimi, tam da bu geçişin laboratuvarıdır. Eskiden halıyı dokuyan kadının emeğine kocası el koyarken; bugün tescilli üretim süreçlerinde kadının emeği "kurumsallaşmış" ve denetim yetkisi Ticaret Odaları veya Borsalar eline geçmiştir. Kadın artık "ev kadını" değil "tescilli üretici"dir; ancak mülkiyet ve karar mekanizması, kocasından alınıp eril bürokratik kurumlara devredilmiştir. Dolayısıyla sömürü sona ermemiş, sadece kurumsallaşmıştır.

Söz konusu mülkiyet dağılımı analiz edilmeden önce, bu çalışmada tescil sahibi kamu ve yarı-kamu tüzel kişiliklerinin neden **"eril kurumlar"** olarak nitelendirildiği netleştirilmelidir. Bir kurumun cinsiyeti, sadece üyelerinin biyolojik dağılımıyla değil, asıl olarak karar alma mekanizmalarının kimlerden oluştuğuyla belirlenir. Tescil yetkisini elinde bulunduran kurumun tabelası değişse de yönetim erkinin ve imza yetkisinin ezici çoğunlukla erkeklerde toplandığı, kadın deneyiminin ise karar süreçlerinden yalıtıldığı her idari yapı, sosyolojik olarak eril bir karakter arz eder. Dolayısıyla burada eleştirilen, kurumların varlığı değil kurumsal aklın işleyişindeki cinsiyet körlüğüdür.

Bu teorik tespiti sahadaki verilerle doğruladığımızda çarpıcı bir tablo ortaya çıkmaktadır. **Türk Patent ve Marka Kurumu** verileri ve mevcut çalışmanın analizleri ışığında, Türkiye'deki tescilli coğrafi işaretlerin mülkiyet dağılımında derin bir asimetri göze çarpmaktadır. Tescil sahipliğinin yaklaşık **%47'si** Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsaları'nda, **%26'sı** Belediyelerde ve **%17'si** Valilikler veya Kaymakamlıklarda toplanmıştır (**Yılmazbilen, 2020**). Bu üç grubun toplamı, tescilli ürünlerin yaklaşık **%90**'ının kamu veya yarı-kamu niteliğindeki, yönetim kademeleri ezici çoğunlukla erkeklerden oluşan bürokratik yapıların tekelinde olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık, Walby'nin işaret ettiği sömürü çarkını kırabilecek yegâne model olan, üretimin bizzat öznesi kadınların aktif rol alabildiği "Üretici Kooperatifleri"nin tescil sahipliğindeki payı Türkiye genelinde sadece **%2,2** seviyesinde kalmaktadır. Bu %2,2'lik oran, basit bir istatistiksel veri değil; kadın emeğinin "Kamusal Patriarka" tarafından yutulduğunun resmidir. 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu, tescil sahibine ürünü denetleme, standartları belirleme ve pazarlama stratejisini kurma yetkisi verir. Mülkiyetin %90 oranında Odalar ve Belediyelerde toplandığı bir senaryoda, kadın üreticiler denetim mekanizmasının "öznesi" değil, sistemin kurallarına uymak zorunda olan "nesnesi" konumuna indirgenmektedir.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından yapılan stratejik araştırma raporu da bu tespiti doğrulamaktadır: Bölgedeki tescilli 24 coğrafi işaretten 18'inin denetim komisyonunda, o ürünü üreten kooperatiflerin veya üretici birliklerinin hiçbir temsiliyeti bulunmamaktadır (Nizam Bilgiç et al., 2019). Hukuk, "malı" (ürünü) koruma altına alırken, o malı var eden "kadını" denetimsiz ve güvencesiz bir alana terk etmekte; böylece kadın emeği Walby'nin tarif ettiği üzere kamusal alanda "yer işgal eden" ama "söz hakkı olmayan" bir konuma hapsedilmektedir.

Sylvia Walby'nin işaret ettiği "Kamusal Patriarka"nın işleyiş mekanizması, Erzincan Tulum Peyniri üretim sahasında, bilginin niteliği ve mülkiyetin kimde toplandığı sorusu üzerinden

somutlaşır. Bu ürünün varlık sebebi, ne sanayi tipi bir kimyasal formül ne de laboratuvar ortamında geliştirilmiş steril bir reçetedir. Ürün, Munzur dağlarının yüksek yaylalarında yarı göçebe bir yaşam süren **Şavak** kadınlarının; koyun sağımından mayalamaya, süzmeden deriye basma (tulum) işlemine kadar uzanan, yüzyıllara yayılmış bedensel pratiklerine dayanır.

Bu üretim süreci, **Michael Polanyi'nin (1966)** bilim felsefesinde *"Örtük Bilgi*[ii]*"* (*Tacit Knowledge*) olarak tanımladığı bilgi türünün hukuk sahasındaki en kristalize örneğidir. Polanyi'ye göre bu bilgi, "söyleyebileceğimizden daha fazlasını bilmek"tir; kitaplara, yönetmeliklere veya teknik şartnamelere tam olarak dökülemeyen, ancak deneyimle, dokunmayla ve usta-çırak ilişkisiyle aktarılan bir bilgeliktir. Şavak kadını, sütün mayalanma sıcaklığını termometreyle değil parmağının ucuyla; peynirin olgunlaşma evresini laboratuvar testiyle değil kokusuyla ve dokusuyla ölçer.

Bu epistemolojik duruş, feminist bilim tarihçisi **Evelyn Fox Keller'ın (1983)** Nobel ödüllü genetikçi Barbara McClintock üzerinden geliştirdiği *"Organizmayla Hissetmek"* (*A Feeling for the Organism*) kavramıyla birebir örtüşmektedir. Keller'a göre eril bilim, doğaya (nesneye) dışarıdan bakan, onu parçalara ayıran ve "hükmeden" bir mesafeyi şart koşarken; feminist epistemoloji, nesneyle (burada süt ve maya ile) kurulan yakın, sezgisel ve "içeriden" bir ilişkiyi esas alır. Erzincan yaylasındaki kadın, peyniri "imal etmez", onunla yaşayan bir ilişki kurarak onu "doğurur". Bilgi, kadının bedenindedir; kitapta veya patent dosyasında değil.

Ancak modern hukuk sistemi (SMK) ve mevcut coğrafi işaret rejimi, bu "yaşayan ve örtük bilgiyi" mülkiyet kurucu bir hukuki zemin olarak kabul etmez. Hukuk, ölçülebilir, yazılabilir ve denetlenebilir (kodifiye edilmiş) bilgiyi esas alır. Sonuç olarak, bu yoğun kadın emeğinin ve kadim bilginin yarattığı ürünün coğrafi işaret tescil belgesi, yayladaki kadın kooperatifine veya üretici birliğine değil, **Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası**'na verilmiştir.

Bu hukuki tasarruf, Walby'nin "Kamusal Patriarka" teorisinin sahadaki tezahürüdür: Geleneksel düzende kocasının veya babasının (özel patriarka) denetiminde olan kadın, modern hukuk sistemi içinde Odanın (kamusal patriarka) denetimine girmiştir. Ticaret ve Sanayi Odası, kadınların bedeninde yaşayan "örtük bilgiyi", teknik şartnameler yoluyla standartlaştırarak, kağıt üzerinde bürokratik bir bilgiye (*codified knowledge*) dönüştürür ve temellük eder. Tescil törenlerinde plaketler, üretim sürecine hiç dahil olmamış bürokratik elitlere (erkeklere) verilirken; yayladaki kadın, kendi ürettiği bilginin mülkiyetine yabancılaşmış, sadece o bilginin "uygulayıcısı" olan bir işçiye indirgenir. Dolayısıyla Erzincan Tulum Peyniri tescili, bir kültürel koruma projesi olmaktan ziyade; kadın bilgisinin eril kurumlarca gasp edilerek sermayeye dönüştürüldüğü bir mülksüzleştirme hikayesidir.

Erzincan peynirinde gördüğümüz "bilginin çalınması" olayı, Milas halısında çok daha somut bir "emek sömürüsüne" dönüşmektedir. Milas halısının tescil sahipliği tarihsel olarak ilginç bir yol izlemiştir: Eskiden devletin (Sümer Holding) elinde olan yetkiler, özelleştirmelerle birlikte yerel bir güç olan **Milas Ticaret ve Sanayi Odası'na** geçmiştir. Ancak patron devletten odaya geçse de halıyı dokuyan **Karacahisar**, **Gereme** ve **Balcılar** köylerindeki kadınların durumu değişmemiştir: Onlar üretimde var ama mülkiyette yoktur.

Bu durumu anlamak için rakamlara bakmak yeterlidir. Bir metrekare Milas halısı dokumak için bir kadın ortalama **30.000 kör düğüm** atar. Bu, parmak uçlarının nasırlaşması, gözlerin bozulması ve omurganın eğilmesi demektir. Ortada muazzam bir fiziksel emek vardır. Ancak 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu, üretim sürecindeki bu yoğun "canlı emeği" değil, nihai ürün üzerindeki estetik formları koruma altına almaktadır. Mevzuat, "Ada Milas" veya "Cıngıllı Cafer" gibi motifleri tescile değer birer fikri varlık olarak tanımlarken o deseni ilmek ilmek işleyen kadını mülkiyet dairesinin dışında bırakmaktadır. Mevcut hukuk sistematiği

içerisinde dokumacı kadın, bir hak öznesi olarak değil; halının ipliği veya tezgâhı ile eşdeğer statüde, salt bir "üretim aracı" veya "teknik uygulayıcı" olarak kodlanmaktadır.

İşte burada **Luce Irigaray'ın** tespiti devreye girmektedir: Piyasada kadın "satıcı" değildir, "satılan malın" bir parçasıdır. Milas örneğinde bu çok nettir. Tescil sahibi olan MİTSO; halının üzerine hologram yapıştırır, kalitesini denetler, fuarlarda "Milas Halısı" diye reklam yapar ve marka değerini yönetir. Halıyı dokuyan kadın ise bu sürecin hiçbir yerinde söz sahibi değildir. O, sadece odanın belirlediği standartlara göre düğüm atmakla yükümlü bir "gizli işçi"dir. **Bourdieu** ise buna *"Sembolik Şiddet"* demektedir. Yani ortada kaba kuvvet yoktur ama hukuk eliyle yapılan bir haksızlık vardır. Tescil süreci, ürüne hukuki bir statü ve coğrafi kimlik kazandırırken; üretim sürecinin asıl öznesi olan kadın emeğini paradoksal bir biçimde anonimleştirmektedir. Bu mekanizma ile, üründen doğan sembolik sermaye ve ticari itibar tescil sahibi Kurumun uhdesinde toplanmakta; emek sahibi ise mülkiyet hiyerarşisinin dışında, güvencesiz bir statüde konumlanmaktadır. Dolayısıyla mevcut hukuki pratik, bir koruma kalkanı olmaktan öte, kadınların tarihsel birikiminin ve emeğinin, yasal meşruiyet zemini üzerinden kurumsal mülkiyete devşirildiği bir süreç olarak işlemektedir.

Erzincan ve Milas örneklerinde çizilen, mülkiyetin ve denetimin sistematik olarak eril kurumlarda toplandığı karamsar tablo; fikri mülkiyet rejiminin doğası gereği dışlayıcı olduğu yanılgısını yaratmamalıdır. Sorun yasanın varlığında değil, mülkiyetin dağılımındaki "kamusal patriarka" pratiğindedir. Nitekim mevcut sistemin yekpare duvarında bir "çatlak" yaratan ve hukuki mülkiyetin öznesini radikal biçimde değiştiren istisnai bir örnek olarak **Mersin Kan Portakalı** ve tescil sahibi **Mersinden Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi** karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye genelinde coğrafi işaret tescillerinin yaklaşık %80'inin Odalar, Borsalar ve yerel yönetimlerin tekelinde olduğu veri seti düşünüldüğünde; Mersin Kan Portakalı tescilinin, **Mersin Ticaret ve Sanayi Odası**'na değil, doğrudan Kooperatif Başkanı **Meral SEÇER** liderliğindeki üretici kadınlara ait olması, basit bir idari detay değildir. Bu durum, mülkiyetin "Kamusal Patriarka"dan geri alınıp, doğrudan üreten ve emek veren kadınlara geçmesi; yani üretim araçları ile hukuki mülkiyetin aynı ellerde birleşmesi anlamına gelir.

Bu modelin yarattığı asıl devrim, **6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 49. maddesi** analiz edildiğinde ortaya çıkar. İlgili madde gereği, coğrafi işaretli ürünlerin denetim mekanizmasını oluşturma ve koordine etme yetkisini **"tescil sahibi"** kullanır. Erzincan ve Milas örneklerinde tescil sahibi Odalar olduğu için kadınlar denetim mekanizmasının "nesnesi" (denetlenen/edilgen) konumundayken; Mersin örneğinde tescil sahibi Kooperatif olduğu için denetim yetkisi de kadınlardadır. Bu hukuki statü değişimi, kadınların sadece portakalı toplayan emek gücü olmaktan çıkıp; hasat kriterlerini belirleyen, ambalaj standartlarını koyan ve piyasayı regüle eden "özne" (denetleyen/yönetici) konumuna yükselmesi demektir.

Bu dönüşümün sosyo-hukuki anlamını tam olarak kavrayabilmek için, hukuk felsefecisi **Martha Nussbaum'ın (2000)** *"Yapabilirlikler Yaklaşımı"* (*Capabilities Approach*) teorisine daha derinlikli bir parantez açmak elzemdir. Nussbaum, adaletin tesisinde gayrisafi milli hasıla gibi nicel verileri reddeder; bunun yerine bireylerin, özellikle de kadınların "neyi yapmaya ve olmaya muktedir oldukları" sorusuna odaklanır. Yazarın geliştirdiği ve adil bir toplumun asgari şartı olarak sunduğu *Merkezi İnsani Yapabilirlikler* listesinin onuncu maddesi olan **"Çevresi Üzerinde Denetim Kurma"**, tam da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nussbaum bu maddeyi ikiye ayırır: Siyasi katılım ve **"Maddi Denetim"**. Maddi denetim; kadınların mülkiyet haklarına sadece yasal bir metin olarak (kağıt üzerinde) sahip

olmasını değil; bu hakları erkeklerle eşit statüde, fiili bir pazarlık gücü olarak kullanabilmesini ve mülkiyetten dışlanmamasını şart koşar.

Mersin örneğinde kooperatifin kasasındaki tescil belgesi, bu teorik çerçevede basit bir idari evrak olmaktan çıkarak, Nussbaum'ın tanımladığı o "Maddi Denetim" yetkisinin somutlaşmış haline dönüşür. Sistemdeki diğer kadınlar (Erzincan/Milas) sadece "içsel yapabilirliklere" (üretim bilgisine) sahipken; Mersinli kadınlar tescil yoluyla bunu **"birleşik yapabilirlikler"e** (*combined capabilities*) dönüştürmüştür. Yani artık sadece "üretmeyi bilen" değil, ürettiği değerin hukuki kaderini tayin eden, piyasa aktörleriyle eşit masaya oturan ve emeğinin fiyatını belirleyen birer **"eyleyilik"** (*agency*) öznesidirler. Dolayısıyla Mersin'deki bu "çatlak"; kadınların Walby'nin işaret ettiği "ayrıştırılmış" ve edilgen alandan çıkıp; Nussbaum'ın idealize ettiği, kendi çevresini ve mülkiyetini denetleme kapasitesine sahip "muktedir hukuki özne" konumuna yükselişinin ispatıdır.

3. Sonuç Yerine: Kamusal Patriarkayı Aşmak ve Adil Bir Mülkiyet İnşası

Bu çalışma boyunca yürütülen sosyo-hukuki analiz; 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun ve ilgili uluslararası mevzuatın, teknik, tarafsız ve cinsiyetsiz bir düzenleme olduğu iddiasını yapıbozuma uğratmıştır. WIPO (2025) verilerindeki %26,1'lik "kadın buluşçu" artışı, vitrindeki "cam tavanı" çatlatmış gibi görünse de sahadaki Erzincan Tulum Peyniri ve Milas Halısı örnekleri, kadınların asıl üretim alanı olan geleneksel bilgide "cam duvarlara" hapsedildiğini kanıtlamaktadır. Hukuk, laboratuvar ortamındaki soyut/sınai bilgiyi "patent" ile kutsayıp bireysel mülkiyete konu ederken; yayladaki ve tezgâhtaki somut/deneyimsel bilgiyi "anonim" sayarak eril kurumların vesayetine bırakmaktadır.

Dolayısıyla sorun sadece *uygulamada* değil, bizzat *yasanın metnindedir*. Yasa, "buluş" tanımını yaparken, kadınların tarihsel birikimi olan "örtük bilgiyi" dışlayan eril bir dil kullanmaktadır. Erzincan tulum peynirinin mayalanma süreci veya Milas halısının ilmek matematiği, yasanın aradığı "sanayiye uygulanabilirlik" kriterine uymadığı gerekçesiyle, yaratıcıları olan kadınlardan koparılmakta ve "yöresel ürün" etiketiyle kamulaştırılmaktadır. Bu durum, **Iris Marion Young'ın** adalet teorisindeki tabiriyle sadece bir "temsil adaletsizliği" değil, doğrudan bir "***dağıtım adaletsizliği***"dir. Emek kadının, mülkiyet ve denetim erkeğin elindedir. Mersin Kan Portakalı örneği bir umut ışığı olmakla birlikte; sistemin kuralı değil, kadınların yasayı stratejik kullanarak sisteme rağmen yarattığı bir istisnadır.

Mevcut mülkiyet asimetrisinin giderilmesinde, sorunun yapısal niteliği göz önüne alındığında, bireysel çözümlerden ziyade sistemin işleyişine odaklanan yaklaşımların benimsenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede, bildiride tartışmaya açılan ve hukuk sisteminin kapsayıcılığını artırmayı hedefleyen temel öneriler şunlardır:

Mevcut yasal çerçevede (SMK m. 49), denetim yetkisinin büyük oranda tescil sahibinde toplanması, uygulamada üretici kadınların karar süreçlerinin dışında kalmasına neden olabilmektedir. Coğrafi işaretlerin yerel kalkınma hedefine ulaşabilmesi adına, denetim komisyonlarının yapısının **"katılımcı denetim"** ilkesiyle yeniden ele alınması faydalı olacaktır. Bu bağlamda, ilgili ürünün üretiminde fiilen çalışan kadın kooperatiflerinin ve üretici gruplarının denetim süreçlerinde daha etkin bir temsiliyetle yer almasının, sistemin adilliğini güçlendireceği düşünülmektedir.

Klasik patent ve telif hukukunun süreli ve bireysel mülkiyet mantığı, doğası gereği kuşaklararası ve kolektif olan geleneksel bilgiyle her zaman örtüşmeyebilir. Bu nedenle, geleneksel bilgi ve kültürel ifadeler için **"Topluluk Mülkiyeti"** eksenli alternatif koruma modellerinin hukuk sistemine entegrasyonu tartışılmaya değer bir başlıktır. Bilginin ticari

kullanımından elde edilen gelirin, o bilgiyi üreten topluluktaki kadınlara yönlendirilmesini sağlayacak **"Fayda Paylaşım Mekanizmalarının"** geliştirilmesi, ekonomik adaletin sağlanmasına katkı sunabilir.

Mevzuattaki "üretici" kavramının salt ticari statü veya vergi kaydı üzerinden yorumlanması, ev eksenli üretim yapan veya kayıt dışı çalışan kadınların sistemde görünmez kalmasına yol açabilmektedir. Coğrafi işaret rejiminde üretici tanımının; ticari sıfattan ziyade, o ürünün kültürel taşıyıcısı olan ve emeğini ortaya koyan kişileri de kapsayacak şekilde **emek eksenli** ve geniş yorumlanması, kadınların hukuki statülerinin güçlenmesi adına önemli bir adım olacaktır.

Son Söz

Bu çalışma, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu ve ilgili uluslararası mevzuatın, teknik ve cinsiyetsiz bir düzenleme olduğu varsayımını sahadaki veriler ışığında sorgulamıştır. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular, patent rejimindeki niceliksel artışların, mülkiyetin niteliksel dağılımındaki asimetriyi gizlediğini göstermektedir. Erzincan Tulum Peyniri ve Milas Halısı örnekleri; kadınların üretim sürecine "örtük bilgileri" ve yoğun emekleriyle katıldıkları halde, tescil sahipliğinin eril kodlarla işleyen kurumsal yapılarda toplanması nedeniyle mülkiyet haklarından mahrum bırakıldıklarını ortaya koymaktadır.

Mevcut yasal çerçeve, laboratuvar ortamında üretilen sınai bilgiyi "bireysel mülkiyet" konusu yaparken; geleneksel yöntemlerle üretilen bilgiyi "anonim" kabul ederek kurumsal denetime tabi tutmaktadır. Bu durum, kadın emeğinin coğrafi işaretler sistemi içinde araçsallaştırılmasına ve üreticinin karar alma mekanizmalarından dışlanmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak Mersin Kan Portakalı örneği, tescil sahipliğinin ve denetim yetkisinin (SMK m. 49) doğrudan üretici kooperatiflerinde olduğu modellerin, bu yapısal sorunu aşmada etkili bir hukuki araç olabileceğini kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, fikri mülkiyet hukukunun adil bir zemine oturması; sadece kadınların inovasyon süreçlerine katılımının teşvik edilmesiyle değil, geleneksel bilgi üzerindeki hak sahipliğinin "kurumdan" "üreticiye" geçmesini sağlayacak yapısal reformlarla mümkündür. Önerilen yasal düzenlemeler ve sui generis koruma modelleri, bu dönüşümün sağlanması adına atılması gereken zorunlu adımlardır.

Kaynaklar

Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Stanford University Press.

Burk, D. L. (2006). Feminism and duality in patent law. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 14, 435–446.

Coombe, R. J. (1998). *The Cultural Life of Intellectual Properties: Authorship, Appropriation, and the Law*. Duke University Press.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA). (2019). *Karadeniz Coğrafi İşaretli Ürünler Ağı Projesi Strateji Belgesi* (Haz. Nizam Bilgiç, E., et al.). DOKA Yayınları.

Fox Keller, E. (1983). *A Feeling for the Organism: The Life and Work of Barbara McClintock*. W.H. Freeman.

Fox Keller, E. (1985). *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press.

Goldmann, L., Welbourn, A., Gillespie, D., et al. (2024). The ethics of knowledge sharing: a feminist examination of intellectual property rights and open-source materials in gender transformative methodologies. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 9:1321302.

Halbert, D. (2006). *Resisting Intellectual Property*. Routledge.

Irigaray, L. (1985). *This Sex Which Is Not One*. Cornell University Press.

Johns, M. (2024). Women in intellectual property: The invisible barrier. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 19(2), 704-706.

Locke, J. (2004). *Two Treatises of Government*. Barnes & Noble. (Orijinal eserin basım tarihi 1690).

MacKinnon, C. A. (1989). *Toward a Feminist Theory of the State*. Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.

Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Stanford University Press.

Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. Doubleday & Company.

Scales, A. C. (1986). The emergence of feminist jurisprudence: An essay. *Yale Law Journal*, 95(7), 1373–1403.

Tawfik, M. J., & Pratt, M. (2021). *Women in Cleantech: The Intellectual Property Barrier*. International Development Research Centre Report.

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Blackwell.

World Intellectual Property Organization (WIPO). (2023). *Intellectual Property and Gender Action Plan: The Role of IP in Support of Women and Girls*. WIPO.

World Intellectual Property Organization (WIPO). (2025). *World Intellectual Property Indicators 2024*. Geneva: WIPO.

Yılmazbilen, M. M. (2020). *Ulusal ve Uluslararası Başarılı Örnekler Işığında Coğrafi İşaretlerin Etkin Yönetimi* (Uzmanlık Tezi). Türk Patent ve Marka Kurumu, Coğrafi İşaretler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29944, 10 Ocak 2017.

Evrak Tarih ve Sayısı: 15.10.2025-732543

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Fen Edebiyat Fakültesi

2025 AİLE YILI

Sayı : E-99380014-200-732543
Konu : Kongre Çalışmaları

REKTÖRLÜK MAKAMINA

Ekteki davete istinaden, editörlüğünü Doç. Dr. Ayşe Erkmen'in yapmış olduğu "*Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergis*i" ile "İstanbul'da Bayrampaşa Belediyesi" ve "Bulgaristan Türkleri Derneği iş birliğiyle 12-14 Aralık 2025 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilecek *"4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi*'nde kongre başkanı olarak görev almaktadır. Müdürü olduğu "Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (AİİTAUM)" ile de "**düzenleyici-katılımcı kurum**" statüsünde, yürütülecek olan kongrede görev alması, GAÜN logosunun kongre web sayfasında kullanmışı ve Kongre çalışmaları online yürütüleceği hususunda,

Olurlarınıza arz ederim.

Tel: 05323974007
Ekler
EK 1: Dilekçe
Ek 2: Davetiye belgesi
Ek 3. Kongre web sayfası

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma
ve Uygulama Merkezi Müdürü

Uygun Görüşle Arz Ederim.

Prof. Dr. Taner AKÇACI
Genel Sekreter

OLUR

Prof. Dr. Sait Mesut DOĞAN
Rektör

Adres : Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi 27310 GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 11 20 Faks:0 (342) 360 10 32
e-Posta : bilgi@gantep.edu.tr Web : www.gantep.edu.tr
Kep Adresi : gaun@hs01.kep.tr
Bilgi için : Sinan MERT
Unvanı : Büro Personeli

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

Editörü olduğum "Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi" ile İstanbul Bayrampaşa Belediyesi ve Bulgaristan Türkleri Derneği iş birliğiyle 12-14 Aralık 2025 tarihinde İstanbul'da gerçekleştireceğimiz *"4. Uluslararası Türk ve Dünya Kadın Araştırmaları Kongresi*"nde kongre başkanıyım. Müdürlük görevini yürüttüğüm "Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (AİİTAUM)" ile de "**düzenleyici-katılımcı kurum**" statüsünde yer almak ve GAÜN logosunu kullanmak istiyorum. Kongre çalışmaları online yürütülecektir.

Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

Tel: 05323974007

Ek:

1- Davetiye

2- Kongre web sayfası

Konu : Kongre Organizasyonu
Sayı : 5.TDKA.25
Tarih : 06/10/2025

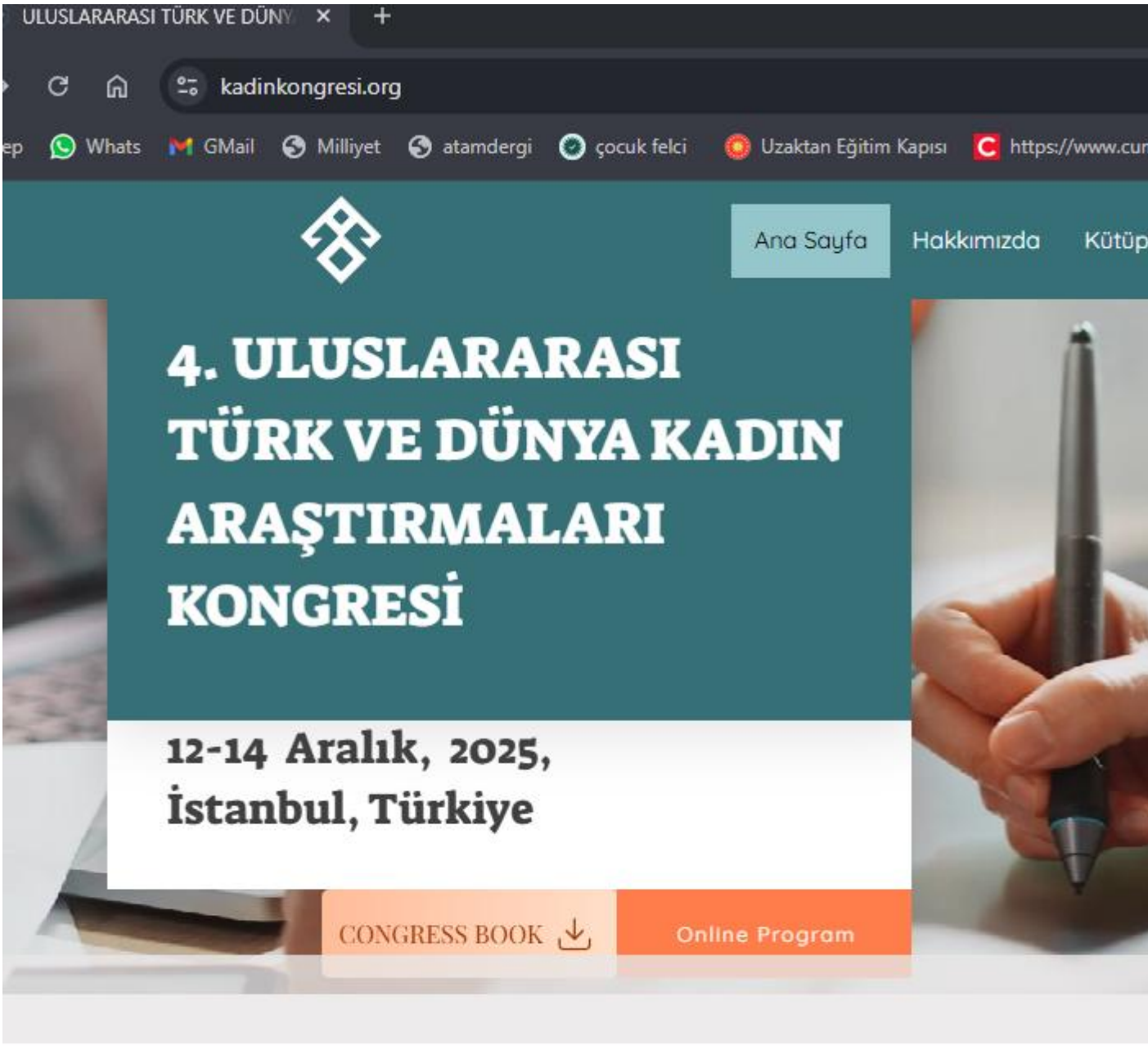
Gaziantep Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(AİİTAUM)'ne

Dergimiz, 12–14 Aralık 2025 tarihlerinde İstanbul, Türkiye'de "4. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ" düzenleyecektir.
Söz konusu bilimsel etkinliğimize **"düzenleyici-katılımcı kurum"** statüsünde bulunmanızı tensiplerinize arz ederim.
Saygılarımla,

Dr. Zhuldyz Sakhi
Dergi Editörü

İletişim Bilgileri:
Web: https://turkicworldwomen.com
E-posta: editorturkicworldwomen@gmail.com

https://www.kadinkongresi.org/

Kongre Hakkında

Konu : Bilimsel Etkinlik Hk. 15.08.2023
Sayı : AE-4

İLGİLİ MAKAMA

10 Ağustos 2023 tarihinde saat 13.30'da "Bilimsel Etkinlik Düzenlenmesi ve Görevlendirmeler" gündemi ile toplanan Yönetim Kurulumuz'un 2023/Z3 sayılı kararı ile 12-14 Aralık 2025 tarihlerinde İstanbul'da

"4. ULUSLARARASI TÜRK VE DÜNYA KADIN ARAŞTIRMALARI KONGRESİ" düzenlenmesine karar verilmiştir

İlgili kararın ifası için görevlendirilen düzenleme kurulu üyeleri unvan ve isimleri aşağıda belirtilmiş olup bilim ve danışma kurulunun düzenleme kurulu tarafından teşekkül ettirilmesi ile kongreyebizzat iştirak edecek düzenleme kurulu üyelerinin yolluk ve gündeliklerinin saymanlığımız tarafından ilgili harcama kaleminden ödenmesi

Arz rica olunur

Sefa Salih BİLDİRİCİ
Başkan Yardımcısı

Düzenleme Kurulu Üyeleri Akademisyen Temsilcileri
Doç. Dr. Ayşe ERKMEN
Dr. Zhuldyz SAKHI

Etkinlik linki:https://www.kadinkongresi.org/